DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TÜRK edebiyatı TARİHİ

Genişletilmiş

İKİNCİ BASIM

I.

CİLT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İnsanlık dünyasında en az yüz milyonu aşkın büyük Türk ulusu, bu ulusun yeryüzündeki genişliği oranında tarih alanında da bir derinliği vardır... Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin diyeleğine, eski Türk eserlerine önem vermeliyiz... Ulusumuzun yüsek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, yaradılıştan gelen zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, ulusal birlik duygusunu durmaksızın, her türlü araç ve gereçlerle beslevere̊k geliştirmek ulusal ülkümüzdür...

ATATÜRK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SEYİT KEMAL KARAALİOĞLU

RESİMLİ - MOTİFLİ

TÜRK edebiyatı TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN
TANZİMATA

İNKILÂP ve AKA
KİTABEVLERİ Koll. Şti.
Istanbul Ankara Cad. No. 95

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kapak Kompozisyonu

Derman Över

Resimlerle motifler : A. Galip Batu, İsmail Tunç. Bu Kitabın birinci basımı 1973; ikinci basımı 1980'de yapıldı.

İNKILÂP ve AKA BASIMEVİ
İSTANBUL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Kafamız bir yığın mukayeselerle dolu; Dede'yi Wagner olmadığı için, Yunus'u Verlaine, Baki'yi Goethe ve Gide yapamadığımız için beğenmiyoruz. Uçsuz bucaksız Asya'nın o kadar zenginliği içinde, dünyanın en iyi giyinmiş millleti olduğumuz halde çırçıplak yaşıyoruz. Coğrafya, kültür, her şey, bizden bir yeni terkib bekliyor; biz misyonlarımızın farkında değiliz. Başka milletlerin tecrübesini yaşamağa çalışıyoruz.

Ahmet Hamdi TANPINAR

TÜRK Edebiyatı bir bütündür; parçalanamaz. Başlangıçtan bugüne gelen edebiyatımızı bütün olarak görmek, incelemek zorundayız. Biz, işte bunu yaptık. Bilge Kağan'la Atatürk arasındaki anlam dolu köprünün edebiyat kaynaklarını araştırdık. Çünkü biliyoruz ki; edebiyat kartalımızın bir kanadı Orhun semalarında ise, diğer kanadı Ankara burçlarındadır.

Tarihimizin derinliklerine edebiyatla inebilir, geleceğimizin sonsuzluklarına edebiyatla girebiliriz. Bunun için; Orta Asya'dan Anadolu'ya yerleşen, Anadolu'da çağlar boyu gelişen «Büyük Türk Edebiyatı»nın kaynaklarına inerken, ruhumuzu kökünden kavrıyan, halkımızın gelişme gücüne yön veren, yarınlarımıza ışık tutan, ulusumuzun üstün zevkini yüzyıllarca temsil eden sanatçılarla yapıtlar üzerinde çokca durduk.

Edebiyatınız nereden nereye gelmiştir? Türk Edebiyatı hangi dönemlerde, hangi sanatçılar elinde etkili olmuştur? Türk ulusunu kimler unutmuş, kimler uyutmuş, kimler uyandırmıştır? Edebiyatımız, kimlerin kalemiyle şerefli yerini almış, kimlerin kalemiyle safsata durumuna düşürülmüştür? Türk Edebiyatı, dünyanın en güçlü edebiyatlarmdan biri nasıl olabilir?.. Bu soruların cevabını, edebiyat okyanusumuzun girdaplarında kaybolmadan, inci taşıdığına inandığımız istiridyelerimizi bir bir yoklıyarak araştırdık.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türk Edebiyatı; Türk birliğini, Türk bütünlüğünü sağlıyan en önemli kaynaktır. Türk dilinin anlatım yeteneklerini, söz kudretimizin sınırlarını; atalarımızın sosyal, fiziksel, psikolojik yönlerini, öz benliğimizi, bireysel, toplumsal, duygusal ve düşünsel evrenimizi edebiyatımızda buluyoruz. Yaratılan her büyük eser, uygarlık binamızı sağlamlaştıran, dil gücümüzü dünyaya yansıtan en değerli, en kudretli varlıklarımızdır.

Büyük şairlerle yazarlar toplum gelişmesinde büyük adımları müjdeler. Edebiyatımıza emeği geçen söz mimarlarımızı tanıtırken, yapıtlarile yaşadıkları çevre arasında bir bağıntı kurduk; çevreden gelen etkilere göre biçimlendiklerini gösterdik. Yaşadıkları dönemi, gerçekleri, çağlarının dünya görüşünü en güzel yansıtan metinlerle sanatçıları vermeye çalıştık. Kronolojik bir değerlendirmeye gittik. Edebiyat akımlarımızı yaratan koşulları incelerken, tarihsel ilişkilerimizi de göz önünde bulundurduk. Bizden öncekilerin yüzyılların barajlarında hapsettikleri edebiyat tarihimize yepyeni bir dinamizm kazandırdık.

Türk Edebiyatı'nın başlangıçtan bugüne gelen macerasını, gelişme, değişme nedenlerini, dil evrimini, uygarlık ürünlerini, sanatçıları yaratan etkenleri kalın çizgilerle vermeyi ülkü edindik. İstedik ki; dilimizin en güzel örnekleri, şiir bahçelerimizin en renkli çiçekleri, nesir ülkemizin en seçkin belgeleri, edebiyatımızı bütünleyen bilgiler; duygularımızı yüceltirken, düşüncemizi geliştirsin; okuma, araştırma merakı uyandırsın; zevkli bir düzen taşısın.

Türk'ü Türk yapan, Türk Edebiyatı'nı yaratan kaynaklara inmek, çok yönlü Türk dilinin anıtsal yapıtlarını ortaya koymak, tinsel dünyamızla özdeksel yaşantımız arasındaki diyalektik bağları yarınlara açık tutmak zor oldu. Bu bakımdan, yeni bir görüş açısı getirecek, gereksiz ayrıntılardan uzak, özden öze götürecek bir yöntem izledik. Çağlar boyu yaşamak dayanıklılığını gösteren edebiyat anıtlarımızı ne denli çok okursak, atılımlarımız o denli kuvvetli olacaktır.

Seyit KEMAL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRK EDEBİYATINA GİRİŞ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Edebiyat; ister nesir halinde olsun, ister nazım biçiminde olsun, tıpkı resim gibi, heykeltraşlık gibi, özellikle musiki gibi, güzel sanatlardan sayılagelmektedir. Beşeriyette en olumlu bilim, en ince teknik temellerine dayanan hayatla, kanla karşılaşmak kendileri için mukadder olan askerlik gibi yüksek bir ideal meslek bile, kendini içinde bulunduğu topluma anlatabilmek, bu büyük insanlık ve kahramanlık yolculuğunu hazırlayabilmek için uyandırıcı, amaçlandırıcı, yürütücü ve sonunda fedakâr ve kahraman yapıcı vasıtayı edebiyatta bulur. Böylelikle, edebiyatın her insan toplumu ve bu toplumun hal ve geleceğini koruyan, koruyacak olan, her teşekkül için, en esaslı eğitim vasıtalarından biri olduğu kolaylıkla anlaşılır. Edebiyatın gayesi; bence, çocuklara dünyayı, insanlığı göstererek, onlardaki inceleme ve kaynaştırma yeteneklerini geliştirmek, onların kendi başlarına çalışmalarını sağlamak, bütün bu yetenekleri kendi toplumlarını geliştirme yolunda kullanmayı öğretmek olmalıdır.

ATATÜRK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRK EDEBİYATI

Bir milletin edebiyatı, millî ruhu, milli hayatı göstermek için en samimî bir ayna addolunabilir: Bir millet hayatı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor? Biz bunu en doğru ve canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsullerinde bulabiliriz. Şu halde Edebiyat Tarihi bir milletin mânevî ve maddî tekâmülünü edebî eserlerin menşuru arkasından gören ve gösteren canlı bir tarih şubesidir.

Fuat KÖPRÜLÜ

TÜRK EDEBİYATI; kökü çok derinlere inen, geniş coğrafyaya yayılan, dünya edebiyatları arasında büyük yarınları olan, kendine özgü bir edebiyattır. Uygarlık tarihimizin en önemli parçasıdır.

Başlangıçtan bugüne değin geçirdiğimiz duygu, düşünce aşamalarını, bizi yücelten sanat yapıtlarının doğuş nedenlerini, ulusumuzun tinsel yaşantısını, ulusal varlığımızı edebiyat tarihimizden öğreniyoruz.

Türk edebiyatı ulu bir ırmaktır. Orta Asya yaylalarından doğup gelen, Anadolu'da gürültülü çağlayanlar yapan güçlü bir ırmak.

Türk edebiyatının köklerinde Çin, İran, Arap ve sonunda Batı dünyasının izlerini bulabiliriz.

Türk edebiyatı olmasaydı, bugün, özgür bir vatan toprağı üzerinde yaşıyamazdık. Türk edebiyatı, herşeyden önce bize, bizi tanıtmaktadır.

Türk edebiyatını bir bütün olarak düşünmek zorundayız. Edebiyatımıza giren her akım, her görüş, her öz, her biçim bir nedenden doğduğu için bizi ilgilendirmektedir.

Her Türk şairi, her Türk yazarı Türk'ü Türklüğü, Türkün dünyasını yansıtan duygu ve düşünce pınarlarımızdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Edebiyatımızın üstün niteliklerini yaratanlar, gelecek yeni yaşantılarımızı hazırlayanlar, güzel günlerimizin ışığını, kendilerine özgü kudretli görüşlerile bireylere toplumlara aşılıyanlar, ulusumuza yön verenler hep bu ölümsüzlük toprağından yetiştiler.

Türk edebiyatı, Türk'ün aynasıdır. Türk'ü anlamak, Türk edebiyatını okumakla başlar.

Büyük edebiyatlar büyük uluslar, büyük uluslar ise büyük edebiyatlar yaratırlar. Bir ulusun edebiyatı, o ulusun hayat damarıdır; istenilen kuvveti bu damardan alır. Edebiyatsız uluslar, uygarlığa ulaşamaz, tarihten silinmeye doğru gider. Edebiyat, bireysel, toplumsal yapının mimarıdır.

Türk Edebiyatı; yeryüzü edebiyatlarının en eskileri arasındadır. Türk toplumlarının yaşayışlarını, dillerini, kültürlerini bilmek gibi faydalar sağlar.

Geçmiş hayatımızı edebiyatta duyar, anlarız. Bugünkü, yarınki edebiyatımız dünkü edebiyatımıza bağlıdır. Türk edebiyatı, Türk'ün yolunu çizen edebiyattır.

Edebiyatımız, kendimizi, çevremizi, dünyayı ve insanlığı anlamamıza yarıyan en kuvvetli ışık kaynağımızdır. Edebiyat alanında büyük dehalar yetiştirmiş bir millet olarak, dünya milletleri arasında her zaman en aydınlık yerde bulunmak zorundayız.

Edebiyat Tarihi, çok geniş bir alanı kapsar. Yalnız edebiyat çerçevesi içinde kalan bir edebiyat tarihçisinin çalışmaları kısır kalmaya mahkûmdur. Tarih, filoloji, felsefe, bibliyografya, güzel sanatların bütün dalları, onun bilgisi alanı içindedir. Gerçi edebiyat tarihi bir kültür tarihi değildir. Ama, uygarlık tarihinin bir parçası olduğuna göre, edebiyat tarihçisi bunların hiç birinden doygun kalamaz. Çerçeveyi aşmadan, orantıyı bozmadan bunların hepsinden yararlanacaktır. *Agâh Sırrı LEVEND*.

Edebiyat tarihine heveskâr her Türk genci, henüz malzemesinden hiçbiri hazır bulunmıyan bu büyük millî ve ilmî âbide için, izah edilen usuller dairesinde, hiç olmazsa birer taş getirmeğe çalışmalıdır. Çünkü vücuda gelecek bu muhteşem âbide, büyük ve şerefli Türk milletinin uzun asırlar arasında muhtelif muhitlerde geçirmiş olduğu fikrî ve hissî safhaları ve muhtelif safhalarda tecelli eden Türk millî dehâsının vahdetini ve azametini göstererek, gelecek nesilleri de aynı gayeye sevkedecektir. Türk edebiyatı müverrihi için bundan asil ve mukaddes bir hedef nasıl tasavvur olunabilir? Türk edebiyatı; diğer ulusların edebiyatı gibi, biçimce onlardan ayırımsız, fakat özce kendi kişiliğini en yüksek derecede gösterir bir nitelik almak zorundadır. Türk milleti, nasıl Avrupa beynelmileliyeti içinde diğer muasır milletlerden hemen hemen farksız, fakat hususî harsına ve şahsiyetine malik bir surette yaşamaya namzet ise, Türk edebiyatı da diğer milletlerin edebiyatı gibi, şeklen onlardan farksız, fakat ruh itibariyle kendi şahsiyetini en yüksek derecede gösterir bir mahiyet almaya mecburdur. Bizim vazifemiz, en tabiî istikbali şimdiden görmek ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

onu imkân mertebesinde kolaylaştırmaktan ibarettir. Yeryüzündeki medenî lisanlar arasında, edebiyatının tarihi şimdiye kadar en meçhul kalan, Türkçe'dir. Eskilik itibariyle Avrupa edebiyatlarından çoğuna tekaddüm eden, işgal ettiği sahanın büyüklüğü itibariyle siyasî ve medenî ayrılıklara mâruz kalarak birtakım lehçe farklarına uğrıyan, aradaki medenî ve edebî bağları kaybetmekle beraber ekseriya birbirinden müstakil bir hayat-ı tekâmül takibeden Türk Edebiyatı, bugüne kadar, lâyık olduğu ehemmiyetle tetkik edilmemiştir. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Bir milletin edebiyat tarihini bir müsteşrik değil, o milletin içinden biri, fakat ne klasik cehaletle, ne modern cehaletle maluî olmayan bir edebiyatçı, bir edebiyat muallimi, bir müverrih, tarihten haberi olan, hayatın geçen zamanlarda aldığı şekillerden haberi olan, bilhassa bir edebiyat münekkidi yazabilir; izah edebilir. İlmî bakımdan tarihi tamamlayan böyle bir eserin mevkii ve ehemmiyeti büyüktür. *Abdülhak Şinasi HISAR.*

Türk Dili

Türk edebiyatı; Türk dilinin yarattığı edebiyattır. Türk dili ise, Orta Asya' daki ana yurdundan dünyanın her yanına dalga dalga yayılan, sayısız büyük devletler kuran, tarihin gidişine defalarca yön veren; bugün Balkanlardan Çin içlerine kadar yerleşmiş bulunan büyük Türk ulusunun konuştuğu dildir. Böyle bir dilin yarattığı edebiyatın da doğal olarak, çok büyük ve çok geniş olması gerekir.

Türk edebiyatı; Türk dilinin varlığıyla yaşıttır. Türkçe, edebiyatımızın temelidir. İlk çağlardan bu yana Türklük dünyası, ulusal diline sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Orta Asya'dan dünyanın dört bir yanına dağılan, akınlarla göçlerle Avrupa içlerine dek ilerleyen Türkler, öz yurtlarından uzaklaştıkça dillerinde de değişmeler, karışmalar olmuştur.

Başlangıçtan zamanımıza değin gelen, Türkçe söylenmiş, Türkçe yazılmış tüm sanatlı metinleri, sözlü ve yazılı edebiyatımızın kapsamına alabiliriz.

Türk dili; ana kaynağından bugünkü şivelerine varıncaya kadar birçok gelişme dönemleri göstermiştir : *Altay; En eski Türkçe; Hun, Hazar Türk* lehçelerini içerisine alan *İlk Türkçe* dönemleri gibi. Bunlar hakkında hiçbir edebî bilgimiz yoktur. Bugünkü Türk edebiyatına kaynaklık eden dönemler :

1. *Eski Türkçe;* bu dönem hakkında elimizde bol bilgi vardır. «*Göktürk - Uygur Türkçesi*» dediğimiz bu dönem, zaman bakımından *V. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar devam eder.*

2. *Orta Türkçe;* «*Müşterek Orta Asya Türkçesi*»nin hüküm sürdüğü bu devir; *Karahanlılar, Selçuklular, Moğollar* ve *Osmanlılar* zamanına rastlar. Bu dönem, *X. - XV. yüzyılları içine alır.*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3. *Yeni Türkçe; Osmanlı, Çağatay, Özbek, Azeri* edebiyatlarını meydana getiren bu Türkçe *XV. - XX. yüzyıllar arasında konuşulan Türkçe*'dir.

4. *Modern Türkçe;* bugün bütün Türk halkları ağzında yaşıyan Türkçe' dir. Türkçe, dünyada konuşulan diller arasında, konuşanların sayısına göre Çince, İngilizce, Hindce, İspanyolca, Almanca, Rusça, Japonca, Arapça ve Bengalce'den sonra 10. sırayı almaktadır. Türkçe konuşanlar; Fransızca. İtalyanca, Portekizce... konuşanlardan daha fazladır.

Bugün, Orhun'dan Tuna boylarına, Adriyatik kıyılarından Himalaya eteklerine, Çin seddinden Alaskalara, Kuzey denizinden Hind Okyanusu'na değin uzanan geniş ülkelerde Türkçe konuşarak anlaşabiliriz.

Türkiye Türkçesi; eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca'dan sonra, İstanbul Türkçesi temel olarak alınan *Türk yazı* dilidir. *Eski Anadolu Türkçesi,* Selçuklular, Anadolu beylikleri, ilk Osmanlıların yazı dili; *Osmanlıca* ise İstanbul'un alınışından Türkiye Türkçesine geçiş, *yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak* gayesinden doğmuştur.

Cumhuriyet çağı: Türkçemizin temiz örnekler kazandığı; Arapça, Farsça tamlamalardan arındığı; cümle yapısının büyük bir aydınlığa kavuştuğu, kısa, derli toplu, yanlışsız bir duruma geldiği çağdır. Yazmakta, konuşmakta olduğumuz *Türkiye Türkçesi, bugün, tam bir özleşme, güzelleşme ve gelişme içerisindedir.*

Sanat, bireyi toplumsal yapar. Sanatın bir kolu olan edebiyatta bireyin toplumsallaşmasını sağlıyan «dil»dir. Bir ulus kendi edebiyatını anlamak için bir başka dil öğrenmek zorunda bırakılamaz. Temiz Türkçe örnekler üzerinde çalışmakla dilimizi zenginleştirebiliriz.

Türk, kendi öz dilinin sütüyle beslenmedikçe, insanlığa seslenen yapıtlar veremez. Dilimiz; her geçen gün, çeşitlenen insan ilişkilerini yansıtabilecek biçimde zenginleştirmekte, akıcılık kazanmaktadır.

Türk dilinin, kendi benliğine, özündeki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet örgütümüzün bakımlı, ilgili olmasını isteriz. Başka dillerdeki her söz için en az bir karşılık bulunmalıdır. Ulusal duyguyla dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil, bilinçle işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk Ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır. Dil devriminin amacı; Türk dilinin kısırlaştırılması değil, yenileştirilmesidir. Türkçe; çağdaş sanat, bilim ve teknik, kısacası çağdaş uygarlığın bütün gereklerini karşılayacak bir dil haline getirilmelidir. ***ATATÜRK.*** **Olabildiği erişte bütün yabancı sözleri, kuralları atarak Türkçeyi temizlemek, özleştirmek; yabancı terimleri kaldırmak; yerli ağızlardaki güzel sözleri yavaş yavaş genel dile sokmak gerekir.** ***İsmail GAS-***

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PIRALI. Türkçe bilgim beni Türkleştirdi sanki. Türkiye güzel bir ülke; Türkler güzel bir millet; Türkçe harikulâde bir dil. Türkçe öğrendikten sonra Türk edebiyatına ait eserleri az da olsa karıştırmak imkânını buldum. Nedim'den, Tevfik Fikret'ten, Yahya Kemal'den ve sonraki kuşakların şairlerinden mısralar okuyup anlıyabilmek benim için bilinmeyen bir âlemin sihrine kapılmaktan farksız oldu. *Alan Spencer HINDLE.*

Türk Mitolojisi

Türk tarihinin kökleri Türk mitolojisinin derinliklerinde kaybolur. Mitoloji, mitologya, tarih öncesine dayanan efsaneleri yani mit'leri inceliyen bilimdir Tarihten evvelki tanrı ve kahramanlarını efsaneli maceralarını, toplumun inançlarını, özlenimlerini, duygularını anlatan hikâyeler mitoloji, üstûre, esatir adını alır.

Mitolojik olaylar, tarih öncesi tanrılarının efsaneli maceralarını anlatan, bir topluluğun duygularını, özlemlerini göstermesi bakımından değeri olan efsanelerdir. Çünkü, tabiat olaylarını akıldışı, olağanüstü açıklamalarla anlatır. Efsanenin bir yanı az çok tarihe dayanmakla beraber, inanılmaz olaylarla süslü olan halk hikâyesidir.

Efsanelerin kaynağı tarih olaylarıdır. Bu olaylar, halkın hayal gücü yardımı ile olağanüstü hayallerle olgunlaşır. Halk, inançların etkisi altında, tarihle ilgili olayları idealize ederek masallaştırır. İşte bu bakımdan efsaneler, tarihsel olaylarla örülü masallardır. Bu masallar cin, peri, dev, ejderha gibi masal öğelerile süslenerek anlatılır. Mitoloji ile aynı anlamda kullanılan *esatir*, her milletin oluş masalını da içine alır.

Türk mitolojisi; Türk kozmogonisini, evrenin varoluşunu «Türklerin Yaratılış», Türk ulusunun doğuşunu «Bozkurt», «Ergenekon», Türk imparatorluğunun kuruluşunu «Oğuz Kağan», Türklerin Batı'ya doğru akışını «Göç» destanlarımızdan izliyoruz.

At, ağaç, kurt, yadataşı, mavi ışık, kutsal sesler, ak saçlı, ak sakallı büyükler, su sevgisi, madenler, tılsımlı taşlar, yüzükler, ay yüzlü sevgililer, Türk mitolojisinin ulusal estetik simgeleridir. «Yaratılış Efsanesi»ni ilk Türk mitolojisi olarak görüyoruz.

> Türklerin yaradılışında öyle bir şey vardır ki, bu şimdi bütün dünyayı hayretlere düşürebilir. *Sir Mark SYKES.* Yunan mitolojisinin efsaneleri bizim sanatımızda yabancı ögeler halinde kalmaktan ileri gitmemektedir. Sözgelimi Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerini düşünelim: Yunan Mitolojisi bu hikâyelere yapılmış bir «doping» gibi durmaktadır. Şiirimizde de bu aşırı tavrın sonuçlarını görmemek mümkün değil. Ilâh adlarının ardarda sayılması, kendi dilimizin içeriğinde bir fiil çekiminin mekanik şeması gibi işlenmiştir hep, çağrışımları uzun sürmemiştir. Çünkü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dil diri bir varlıktır. Kendi bünyesi içinde her türlü aykırılığı kabul eder de, başka bir künyenin düzgünlüğünü kovabilir çok kez. Evrensele kendi yapımızın ham maddelerini kullanarak geçebiliriz. Temele onu oturtarak. Yalnız bunu yaparken yeryüzündeki bütün tekniklerden yararlanabiliriz tabiî. *Cemal SÜREYA*. Orta Türklerin uygar birliğini yaratma yolunda dillerindeki morfoloji birliği ve ortaklaşa söylenen halk edebiyatı Oğuz Han, Çingiz, Edige, Temür, Toktamış, Çorabatır, Orak Mamay, Adil Sultan gibi tarihî kahramanların destanları âmil olur ve bu âmiller bütün siyasî engellere üstün gelecek derecede mühim bir kuvvettir. Yalnız bunları tek bir millî destan olarak birleştirmek gerekir. *Zeki Velidî TOGAN*.

Türk Tarihi

Türk; yiğit, güçlü, kuvvetli, güzel, yurtsever, ağırbaşlı, yüce gönüllü, beyaz ırkın Alpli kolundan, çok eski çağlardan beri Orta Asya'daki ana yurdundan türlü yönlere dalga dalga yayılarak büyük devletler kuran, dünya uygarlığına önderlik eden geniş bir kavimdir.

Dünyanın en köklü, en büyük uluslarının başındayız. Tarihimizin M. Ö. 6000 yıllarına kadar uzandığı görülmektedir. Dünyanın en eski sanat yapıtlarına sahibiz.

«Türk» adı altında tarihimizde görülen Avar, Basmil, Bayırku, İzgil, Oğuz, Onok, Karluk, Kırıkan, Kırgız, Türgiş, Tarduş, Uygur boylarının yarattığı Türk birliğine «Köktürk» diyoruz.

Tarihte hiçbir ulusun ulaşamıyacağı sayıda, seksenin üzerinde devlet kurmuşuz. Binbir güçlüklerle pençeleşe pençeleşe 8000 yıllık ötelerden geliyoruz.

Türkler, Türkiye'ye gelmeden önce, VI. yüzyıla değin Oğuzlar, VIII. yüzyıl ortalarına değin Türkler, XI. yüzyıla değin Uygurlar adıyla Türklük dünyasını ellerinde bulundurdular. XI. yüzyıldan sonra yine Oğuzlar, Selçuklular ve Osmanlılar olarak, Orta Asya'dan bin yılda geldikleri Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti'ni yarattılar.

Yeryüzünde bugün, nüfus bakımından dördüncü, beşinci sıralarda, 150 milyonun üzerindeyiz. Bugünkü Türk toplulukları: Türkiye, Kıbrıs, Balkan, Kafkas, Kırım, Besarabya ve Dobruca Türkleri; Suriye, Irak, İran, Azerbaycan Türkleri; Kuzey Türkleri, Karay Türkleri, Türkistan Türkleri, Başkurtlar, Sibirya Türkleri, Yakutlar, Çuvaşlar, Kuzey Hindistan Türkleri. Bunlardan başka; Rusya, Çin, Afganistan, Brezilya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Ürdün, Arnavutluk, Mısır, İngiltere, Japonya, Arjantin, Lübnan, Libya, Finlandiya, Polonya, Yemen, Fransa, Avusturya, Holanda, Belçika, İsviçre, İsveç, İtalya, Avustralya, Güney Afrika, Kanada ve diğer devletlerin içlerine dağılan Türkler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anadolu Selçukluları Büyük Selçuklular'ın, onlar da geriye doğru gidilince Karahanlılar'ın, Uygurlar'ın, Göktürkler'in, Avarlar'ın, Tabgaçlar'ın, Hunlar'ın vârisidir.

Asya Hunları ile başladıktan sonra, Tabgaç, Avar, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harzemşâh, Cengizli, Timurlu, Şeybanî, Selçuklu, Osmanlı yoluyla Cumhuriyete gelen edebiyatımızı, bu bakımdan bir bütün olarak incelemek zorundayız.

Atatürk'le Bilge Kağan arasında, yüzeydeki değişikliklere rağmen, özde anlam dolu güçlü bir bağ vardır.

Göktürk hakanı *Bilge Kağan* (683 - 734), Uygur hükümdarı *Bögü Kağan* (öl. 780), Malazgirt zaferiyle Türkiye'mizin temelini atan Selçuklu sultanı *Alp Aslan* (1029 - 1072), dünya tarihinde çağ değiştiren *Fatih Sultan Mehmet* (1432 - 1481) ve en büyük önderimiz *Atatürk* (1881 - 1938), Türk tarihinin olduğu kadar, Türk edebiyatının da birlik sembolüdürler.

«Türk tarihi» deyince bizim tarihimizle Azerbaycan'da, Irak'ta, Suriye'de, İran'da, Rusya'da, Horasan'da, Hindistan'da, Maveraünnehir'de, Türkistan'da, Moğolistan'da, Çinde devlet kuran ve hükümet tesis eden bütün Türk kavmine mensup illerin ve ulusların tarihi hatıra gelir. Binaenaleyh «Türk tarihi» bütün dünyanın muhtelif kıtalarında yaşayıp ve gelip geçen bütün Türk kollarına ait vakıalardan bahis ve büyük ve âlemşumül bir mevzuu ihtiva eder. *Mükrimin Halil YINANÇ*. Türk'ü anlamamak için tarihe göz yummak gerekir. Haksız hücumlar ve pespaye iftiralar önünde Türk'ün vakur kalışı, şüphesiz, körlerin hakikat-i eşyayı idrak etmediklerini düşündüklerinden ve körlere acıdıklarındandır. Bu asil davranış, o zelil iftiralara ne açık bir cevap oluyor. *Pierre LOTİ*. Türkler bir ırk ve bir millet olmak haysiyetiyle - yeryüzünün en şerefli insanlarıdır. *Alphonse de LAMARTINE*. Bu büyük ruhlu ulusun arasında vatanımı unutmaktan korkuyorum. Vatan, aziz ve pek aziz... Lâkin Türk de aziz ve çok aziz. *Comte de BONNEVAL*. Türk kadınlarının en büyük süsü Türk oluşlarıdır. *Lady MONTAGUE*. Türkler Asya'nın centilmenleridir. *BISMARK*. O, ki dünyada Türkler vardır. O halde özlediğimiz Güneş Ülke doğacaktır. *CAMPANELLA*.

Türk Edebiyatı'nın Dönemleri

Büyük Türk Edebiyatı'nın Azerbaycan, Balkanlar, Irak - Suriye - Kıbrıs, İdil - Ural ve Orta Asya ülkelerile irili ufaklı kolları bulunmaktadır.

Türk edebiyatı üzerinde düşünürken, bu bilgilerden hareket etmek zorunluluğu vardır. Bu ise çok geniş yer, zaman alacağı; henüz edebiyatımız istenilen aydınlığa kavuşmadığı için eldeki klasik bilgilerle yetiniyoruz.

Türk edebiyatı dönemleri; başlangıçtan bugüne gelinceye dek, topluluğumuzun duygu, düşünce tarihini, dünya görüşünü ortaya koyar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Karahanlılar, Çağatay, Oğuz, Türkmen, Azerbaycan, Selçuk, Osmanlı ve yeni Türk edebiyatları bir bütün olarak şöyle de verilebilir: *(I. Orta Asya'da Türk Edebiyatı; II. Orta Asya ile Anadolu Arasında Türk Edebiyatı; III. Anadolu'da Türk Edebiyatı.)*

Türk Edebiyatı; yeryüzünde en uzun tarihe, en geniş coğrafya alanına yayılan edebiyatların başında gelir. Toplu ve tam olarak edebiyatımızın incelenmesi için, Orta Asya'dan yola çıkıp, Avrupa ortalarına değin üç bin yıllık sözlü - yazılı edebiyat dünyamızda dolaşmak gerekir.

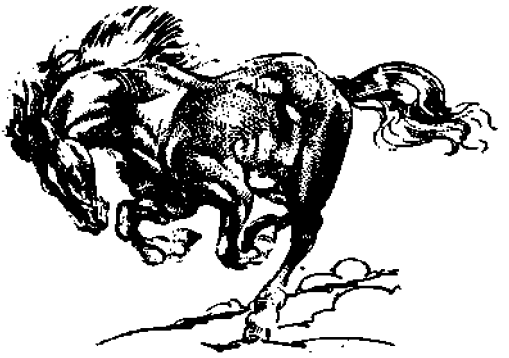
Türkler, yeryüzünde göründüklerinden bugüne değin, üç önemli uygarlık yaratırlar. Bu uygarlıkların derin izlerini edebiyatımızdan başka bir yerde bulamayız. Bizi biz yapan, bizim özümüzü ortaya koyan yapıtlarsa bunlardır.

Birbirinden ayrı üç ayrı uygarlığı yaşıyan, birbirine sıkı sıkıya bağlı üç edebiyat kültürünü, birbirinden kuvvet alan üç büyük duyuş, inanış, düşünüş ülküsünü yansıtan edebiyatımızdır.

Türkiye Türk Edebiyatı, çeşitli coğrafsal bölgelere yayılan büyük ulusal edebiyatın ancak bir parçası durumundadır.

Türk Edebiyatı; Türk toplumunun uygarlık değişimiyle üç büyük çağa ayrılır: *I. İslâmlık Öncesi Orta Asya Türk Edebiyatı* (Kavim Çağı); *II. İslâm Uygarlığında Türk Edebiyatı* (Ümmet Çağı); *III. Batı Uygarlığında Türk Edebiyatı* (Çağdaşlaşma ve Uluslaşma Çağı). Bunun içindir ki, Türk Tarihi gibi, Türk Edebiyat Tarihi'ni de üç klasik döneme ayırarak inceliyoruz:

I. İslâmlıktan Önceki Türk Edebiyatı;
II. İslâm Uygarlığında Türk Edebiyatı;
III. Batı Uygarlığında Türk Edebiyatı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I

İSLÂMLIKTAN ÖNCEKİ TÜRK EDEBİYATI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir yolda ilerliyen yolcunun yalnız ufku görmesi kâfi değildir; ufkun arkasını da görmesi lâzımdır... Edebiyat; söz ve anlamı, yani insan dimağında yer eden, türlü bilgileri, insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinliyenleri veya okuyanları, çok ilgili kılacak görünüşte söylemek ve yazmak sanatıdır... Doğları delen, göklerde uçan, moleküllerden yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın gücünün ve yüceliğinin karşısında ortaçağ anlayışlariyle, ilkel boş inanlarla yürümeğe çalışan uluslar mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve alçalmış olmağa mahkûmdurlar. Oysaki Türkiye Cumhuriyeti halkı yenileşmiş ve gelişmiş bir kitle olarak sonsuz yaşamağa karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte görülmemiş kahramanlıklarla parça parça etmiştir... Türklerin yüzyıllardır izlediği hareket, devamlı bir yön muhafaza etti: Biz, daima Doğudan Batıya yürüdük.

ATATÜRK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İLK DÖNEM

Hayat akıyor; tarih yürüyor; sebepler sonuçlarını meydana getiriyor; sonuçlar, sonuçlara sebep oluyor. Bu akışın kaynağını, bu yürüyüşün seyrini, bu sebeplerin nedenlerini, bu sonuçların, toplum hayatımızdaki etkilerini mutlaka bilmemiz gerek. Dünü bilmeyen, bugünü anlayamaz; bugünü anlamayan, yarını göremez, yarını inşa edemez; hattâ dünden gelen hamlelerin nedenlerini bile düşünemez.

Abdülbâki GÖLPINARLI

İLK DÖNEM edebiyatımızın doğuşu, çevresi, gelişme zamanları kesinlikle ortaya konulamaz. Türkçemiz bu dönemde katışıksız, özleşmiş, yalın, öz Türkçe'nin tüm özelliklerini taşır. Yabancı sözcükler yüzde bir oranındadır. Zamanla dinlerin etkisiyle, yabancı sözcüklerin oranı artacak, Divan Edebiyatı'mızda en yüksek doruk noktasına varacaktır.

İslâmlıktan Önceki Türk Edebiyatı; başlangıcı bilinmeyen dönemlerden başlıyarak XI. yüzyılın ortalarına kadar gelen süreyi kapsamına alır. Yazılı yapıtların ortaya çıktığı VIII. yüzyıla değin «Sözlü Edebiyat» olarak kabul edilir.

Elimizdeki örnekler çok az olmakla beraber, bu dönem, edebiyatımızın etki almıyan döremidir. Ondan sonraki dönemlerdeki edebiyatımız önce Doğu, sonra Batı edebiyatlarının etkisindedir.

Orta Asya Türkleri, komşularının baskısına, dırmaksızın devam edegelen savaşlara rağmen ana dillerini işlemişler, yazı dilimizin ve edebî dilimizin tüm olanaklarını hazırlamışlardır. Sözdizimi, yalın ve açıktır. Anlatım gelişmiş, işlenmiş bir özellik gösterir. Aşk, doğa, ana baba sevgisi, yiğitlik, yurtseverlik işlenen temaların başındadır.

Türklerin, İslâmlıktan önce uygarlıkta ne derece yüksek olduklarını, Orta Asya kazıları ortaya koymaktadır. «Bilinmeyen İç Asya» eserinde Ligeti; Karahoca kazılarını idare eden Prof. Kozlov'un ağzından şöyle anlatır :

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

«Çin kaynaklarına bakarak biz, Türkleri göçebe bilirdik. Eğer Türkler şu toprak üstüne, gün ışığına çıkarılan şehirde oturmamışlarsa ki, oturmuşlardır; onlar göçebe değil, tarihin pek erken çağlarında yerleşmişler, sokakları birbirini dik hatlarla kesen, modern şehirler kurmuşlardır. Pek orijinal olan şehirler, taştan yapılmış çadır karargâh şeklindedir.»

Asya'da oturan Türkler, söylendiği ve zannedildiği gibi barbar olmayıp, o zaman bilinen uygarlığın en yüksek zirvesine çıkmışlardır. Rus arkeloğu *KOZLOV*. Türkler için barbar demek büyük hata olur; Roma' yı istilâ eden Germenler için kullanılan bu deyimi Türkler için kullanamayız. Onlar, daha Orta Asya'dan ayrılırken uygarlık alanında önemli ilerlemeler yapmıştır. *Vill DURANT*. Hayat çok yönlüdür ve her ulus halkının denemeleri de çok yönlüdür. Japon, Türk, Arap ve başkalarının edebiyatta büyük gelenekleri vardır. *Boris BURİKOV*. Türklerin askerliğe pek düşkün oldukları, ordu diktatörlüğünden hoşlandıkları sanılmasın. Fakat köylü bir özü vardır. Ama gözütoklukları, iklime, yokluklara, yorgunluğa akla sığmaz bir şekilde dayanmaları, korkulu bir savaşçı yapar onları. *Maurice PERCHERON*. Türkler güzellikte, çeviklikte ceylân gibi iseler de, savaşta ürkütülmüş kurtlar gibi saldırırlar. *İbn - TEÂVİZİ*. Tarih, Türklerden çok şey öğrendi, onların elinden çıkma öyle eserler var ki, bunlar uygarlığın birer ziynetidirler. *HAMMER*. Türkler yeryüzündeki en iyi cengâver millettir. Türklerin cesareti ve savaş gücü hiç bir millette yoktur. *Rus ATASÖZÜ*. Bilir misiniz ki, henüz iki şey tamamiyle keşfedilmiş değildir : Coğrafyada kutup ve tarihte Türk. *Albert SOREL*.

Türklerde Din

İslâmlığın kabulüne kadar Türkler; totemci, şamanist, animist inançlardan Manihaizm, Budizm, Zerdüşt ve Hristiyan dinlerine girmişler; en sonra İslâmlıkta karar kılmışlardır.

Türklerin en eski dini olan *Totemcilik*'te *Bozkurt, Akkoyun, Karakoyun, Alageyik, Bozgeyik* birer *Totem*'dir. Bunlardan birini Totem yani *Ongun* kabul eden Türk boyları, o hayvanın etini yılda bir defa yapılan şölenlerde kurban ederek yerler; başka zaman yemezlerdi. Sonra ruhçuluğa dayanan *Animizm;* doğacılık görüşünden kuvvet alan *Naturizm* inanışlarını benimsediler. O zamanki Türklerin Tanrı görüşü şöyledir :

Tanrı; tüm evrenle varlıkların yaratıcısı olan büyük bir kuvvettir. Önce evreni, sonra da dünyayı yaratmıştır. Dünya yukarıda Mavi Gök, aşağıda Yağız Yer ve ikisinin ortasında Yeryüzü olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Tanrı dünyayı böylece yarattıktan sonra yıldızları yaratmak ister, bir insan yaratırsa da, bu insan şımarır, Tanrı'ya karşı gelir. O zaman Tanrı, insana kızarak onu yerin ortasına gönderir. İşte bundan türeyen insanoğulları yerde çoğalarak Cinleri meydana getirirler. Tanrı bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

insan daha yaratır, işte bu ikinci insan Tanrı'nın buyruğunu uygular. Türkler, Mavi Gökyüzü'nün ve Kara Yerin arasındaki yeryüzünün tanrısına Kara Han derler. Tanrı Kara Han bu ülkeleri kendisi yönetmez; aydınlık ülkelerin yönetimini göğün onyedinci katında oturan oğlu Bayülken Han'a, karanlık ülkelerin yönetimini de Erlik Han'a bırakır. Bayülken Han iyilikleri kutlayan Hayır Tanrısı'dır. Yeryüzünü yöneten tanrılarla perilere Yersuvlar denir. Toprak, Su, Ateş, Demir ve Ağaç Türklerce kutsal sayılır. Büyük törenlerde Bayülken Han'a beyaz, Erlik Han'a da yağız atlar kurban edilir. Eski Türkler kötü ruhlara Cin derler; dünyanın kötü ve iyi ruhlarla dolu olduğuna inanırlar.

Türkler'de güzel sanatların doğumunu din hazırlar. Türkler, İslâmlıktan önce; Şamanizm, Budizm, Manihaizm gibi dinlerin etkisindedir. Şamanizm Göktürklerin, Manihaizm Uygurların dinidir.

Şamanizm; Şamanlık, Sibirya'da oturan Türklerin ilkel dinidir. Tef, zil, davul çalarak, raksederek, türkü söyleyerek âyin yapan ve böylece ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyi ettiğine, istenilen birtakım sonuçları sağladığına inanılan Şamanların yönettiği şamanizm, dinle tarikat arası bir yoldur.

Orta Asya'nın Sibirya eteklerinde yaşıyan Şamanlığa bağlı Yakut Türklerinden gayrısı, bugün yeryüzündeki Türklerin hemen hepsi Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

Şamanizm; tapınaksız bir doğa dinidir. Tanrı *Ülgen*'e kurbanlar sunmak, bu sunuşla beraber dualar, ilâhiler söylemek en belli başlı âyinidir. Bu âyini idare eden rahipler «şaman» adını almaktadır. Bugünkü dille Şaman duası :

Ulu Tanrı'nın gözü erişsin, büyüklerin duası berekâtiyle, kuzulu koyunların çok olsun, bastığın yer bayram olsun. Cıvcivli kara tavuğun çok olsun, önünde ay parlasın, arkanda güneş parlasın, yüksek yerlerde evini kurasın, ön eteğine evlât bassın, arka eteğine mal bassın, dört yaşında hayvanın yavrulasın, giydiğin elbise kirlenmesin, yaşın ebedî olsun. Güneş dolaşmaz Tunç Dağım, ay dolaşmaz Altın Dağım, sürü sürü mallara bereket veren sensin.

Kıyametin kopacağı zaman, gök demir olup kalır; yer bakır olup kalır. Han, hana hücum eder, katı taş öğütülür, baba, oğlunu tanımaz, Pagır (sarımsağa benzer değersiz bir ot) çok pahalanır. At başı büyüklüğünde altın, bir küçük tas yemekten kıymetsiz olur. Ayak altından altın çıkar, fakat onu alacak kimse bulunmaz.

Ey pulat dağ! Güneş senin her yanını çeviremez. Ay, ey altın dağ! Senin her yanını kuşatamaz. Abakanlıların koruyucusu, kutlu kurban istiyen yüce Dağım!... Büyüklerimiz, atalarımız yere baş koyup sana tapmış-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar. Bir küçük alkışını bize göstermez misin? Bitmez, tükenmez bolluğumuzu yaratıver. Ey kutlu beşiği yaratan! Ülüşümüz, elle tutulsun. Sürülerimize bolluk ver. Arıg yurduma bolluk ver; ey kutlu ulu Dağ; ey yüce Karakaya!...

Şamanlıkta onyedi tabaka olan gökyüzü iyiliğin, güzelliğin, mutluluğun yeri cennet; ondört tabaka olan yeraltı ise karanlığın, çirkinliğin, kötülüğün, bahtsızlığın yeri cehennem; bir iki tabaka arasında insanlarla diğer canlı varlıkların yaşadığı yeryüzü bulunmaktadır. Bu dinin iki tanrısı vardır : Gök Tanrısı, Yer Tanrısı.

Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hristiyanlık dinleri ilk şiirimizi etkilemekle beraber, bu dinler, Türk geleneklerini bozacak bir nitelik gösterememişlerdir. Şamanlığa ait, dünkü ve bugünkü dille, dört mısralık bir parça :

Kalgançı çak kelerde	Dünyanın sonu geldiğinde
Tengri temir polup kalar	Gök demir olup kalır
Yer, yes polıp kalar	Yer bakır olup kalır
Kaan kaanka kapçıgar	Kağan kağanla kapışır

Maniheizm; M. S. III. yüzyılda, Mardin'de doğduğu söylenen *Manés (Mani)* tarafından kurulan hristiyanlıkla Zerdüşt dini arasında bir Ortadoğu dinidir. Sanatçı ruhlu bir insan olan Mani, dinine böyle bir ruh vermiştir. Bu din IX. yüzyılda Uygur Türkleri tarafından da kabul edilmiştir. Manés, Manseus inancına göre; evrende etken iki ilke vardır : İyilik ve kuvvet. Bunlardan birincisi Tanrı veya ışık; ikincisi şeytan veya karanlıktır.

> Buda merhametini en ehemmiyetsiz şeylere dahi bahşeder. *CULLA-VAGGA*. Tarihte Türkler kadar çeşitli dinlere giren başka bir millet yoktur. Türkler din konusunda en geniş müsamahaya sahip milletlerin belki birincisidir. Lâiklik prensiplerinin tatbikatı ilk olarak bizim tarihimizde görünmektedir. *İbrahim KAFESOĞLU*. Dostoyevski, Mirabeau, Hölderlin, Edgar Allen Poe, büyük şamanlar! Küçük şamanlar da var : Heine, Napoleon tam bir şaman değildi : dünyanın şusuna busuna fazla inanıyordu. Her dahi biraz şamandır, ama, tabiî, her budala da biraz şamandır. *André MALRAUX*. Türklerin türlü çağlarda türlü dinleri kabul etmiş olduklarını biliyoruz. Atalarımız bu dinlere girdikleri zaman din kitaplarını öz dillerine çevirmişler, onları kendi kültürlerile yoğurmuşlardır... Musâ dinine girmiş Karaim Türkleri tarafından türkçeye çevrilen ve elde mevcut en eski nüshası XIII. asrın başlangıcına ait olan Tevrat çevirisi öz türkçe bir eserdir... İncil çevirilerinin en eskisi Kodeks Komanikus'tur. 1303 senesi temmuz ayında yazılmış olan nüshası «Venedik»te Sent Marko kilisesi kütüphanesindedir... Bilginlerin dediklerine göre, şimdiye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kadar bulunmuş olan Kur'an çeviri ve tefsirlerinin en eskisi, Zeki Velidî Bey tarafından Türkistan'da bulunan, şimdi Leningrat'ta «Asya Müzesi yazmaları» arasında yazılı olan kitaptır. *Hasan Âli YÜCEL.* Ulusal kurtuluş hareketlerinde dinin ve özellikle İslâmiyetin oynadığı rol, dinsel inançları olmıyanları, çağımızda dinin rolü ve tabiat problemini günümüzün esprisine uygun şekilde yeniden düşünmeğe zorlamaktadır. Dinin insanları her zaman ve her yerde çalışma, mücadele ve aksiyondan uzaklaştırdığı tezi, tarihsel gerçeklere tamamen aykırı düşmektedir. Kur'an'ın sosyalist bir yasayı ve rejimi tanımladığı ve kurulmasını istediği anlamında yorumlanamaz. Bu dogmatik ve yüzeyde bir yorum olur. Söylenmek istenen, kelimenin altında ruhu yeniden bulmak şartıyla, sosyalizmde Kur'an'ın ruhuna aykırı bir şey bulunmadığıdır. *Roger GARAUDY.* Yunan kültürünün gerçek mirasçısı Türklerdir. İlyada ve Odise Türklerin ikinci Kur'an'ı olsa yeridir. *Stanislaw VİNCENZ.*

Orta Asya Türklüğü

Orta Asya yüksek dağların, yaylaların, bozkırların ülkesidir. Burada yaşıyan ilk Türkler, yerleşik değil, gezici, göçebe bir yaşantı sürerler. Atalarımızın yaşadığı o geniş ülkeye «Turan» da denilmektedir.

Orta Asya Türkleri, ilk uygarlık dönemlerinde, geniş çapta hayvancılık yaparlar.

İslâmlıktan önce Türkler; Orta Asya'da buğday, arpa, çavdar ekiyorlar, pamuk yetiştiriyorlar, barajlar yaparak, kanallar açarak tarlalarla bahçelerini suluyorlardı. Şarapçılık, arıcılık, meyvecilik, ipekçilik bakımlarından çok ileride bulunuyorlar, sapanın ucuna demir takmasını biliyorlardı.

İslâmlıktan önceki Türk uygarlığı, «atlı kültür» uygarlığıdır. Türklerin binlerce yıllık, yerleşik uluslar üzerindeki zaferini sağlıyan atlı kültürü olmuştur. Kız olsun, erkek olsun beşikten ayrılan çocuk, kendini at sırtında bulmakta, at, Türkler için kutsal hayvan sayılmaktadır.

Hakan, ulusu mutlak bir şekilde idare etmekte, yanında da boy reislerinden, şehzadelerden kurulu bir Kurultay bulunmaktadır. Bu toplumda erkek gibi, kadın da söz sahibidir; sırasında savaşa bile katılır.

İlk dönem devlet düzenimiz feodaldir. Küçük boy reisleri, daha nüfuzlu beylere, onlar da hakana bağlıydılar. Her an savaşa hazır birlik ve beraberlik içerisinde bulunurlardı.

İlk dönem Türk edebiyatı bir bütünlük gösterir. Halk Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı ayırımı bu dönemde görülmez. Kaynağı Orta - Asya olan bu edebiyat, başlangıçta dış etkilerden uzak kaldığı için, bir yerli edebiyattır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Orta Asya Türkleri, bugün de olduğu gibi, dünyanın en iyi, en usta erleri idiler. Türklerin büyük çoğunluğu göçebe bir hayat sürüyorlardı. Orta Asya ikliminin sertliği, doğanın binbir güçlükleriyle savaş, Türklere yenilmez bir ruh yeteneği sağlamıştı. Türkler çadırda doğuyor, at üstünde ölüyorlardı çoğunca.

Türklerin, ilk çağlardan beri, askerlik alanında büyük savaşlar kazanmasının, tarihini eşsiz zaferlerle süslemesinin karakter yapısiyle yakın ilgisi vardır.

Türk disiplinlidir; büyüklere saygı, küçüklere sevgi gösterir; kadınlara yardım eder; yoksulları, kimsesizleri, öksüzleri korur; sözünde durur; hakandan en küçük ere değin herkes geleneklere, kanunlara saygılıdır; emre, âmirlere itaat eder; vatanını, yurdunu, namusunu, özgürlüğünü, bağımsızlığını herşeyin üstünde tutar.

Öz Türkçe kullanılır, şiirler, ulusal ölçümüz olan hece ile dörtlükler halinde söylenir. Dili, ölçüsü, iç ve dış yapısiyle bizim olan ilk dönem edebiyatımız ikiye ayrılır : 1. *Sözlü Edebiyat;* 2. *Yazılı Edebiyat.*

Orta Asya, Türklerin Doğu ve Batı'ya doğru göç ettikleri büyük bir membadır Siz Türkiye'deki Türkler, Doğu'da da Türkler olduğunu unutuyorsunuz. Biz kendimizin Türk asıllı olduğuna inanıyoruz. Eğer Pakistan, veya o zamanki durumuyle Hindistan tarihini okursanız, bilhassa X. yüzyıldan sonra buraların tamamen Türk hükümranlığı altında olduğunu görürsünüz. *Prof. Ahmet Hasan DANİ.* Türkün güzel yüzünü, kuvvetli endamını, pırıltılı kostümünü, zarif tavırlarını, kibar gülüşünü, aslanca kükreyişini göstermek mümkündür. Bütün bunlar canlı olarak tasvir ve tesbit edilebilir. Zor olan, çok zor olan; Türkün özünü göstermektir. Bu öz, ay ışığı gibi görülür. Türkün ruhunda yaşıyan kudretli ışığı tasvir için yetmiş yıl yetmez. *DECAMPS.*

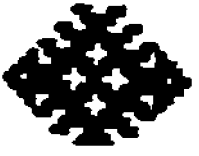

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SÖZLÜ TÜRK EDEBİYATI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

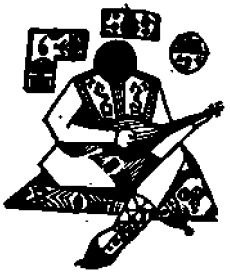

Bütün milletlerde olduğu gibi, Türklerde de daha yazı kullanılmadan önce «ulusal-sözlü» bir edebiyat vardı. Bu edebiyat, muhtelif yazıların Türkler arasında yayılmasından sonra da devam etmiş ve Türkler muhtelif medeniyet dairelerinin tesiri altında bulundukları zaman yine kuvvetle yaşayıp durmuştur. Eski Türk ordularında hükümdarların yanında mutlaka «Ozan»lar bulunuyor; onların «kopuz»lariyle çaldıkları, terennüm ettikleri şiirler bütün bir milletin zevkini okşuyordu. Onlar; yalnız yeni vakalara ve kahramanlık menkıbelerine ait şiirler, yahut ölüler vasfında mersiyeler tanzim etmekle kalmazlar, ayrıca «millî Türk destanı»ndan müfrez parçalar da terennüm ederlerdi.

Fuat KÖPRÜLÜ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SÖZLÜ EDEBİYAT

Ey oğullarım, ben çok dağ aştım; çok savaşlar gördüm; çok mızrak, çok ok attım. Atla çok yürüdüm; düşmanları ağlattım; dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrı'ya borcumu ödedim; şimdi yurdumu size bırakıyorum... Yurdumuzu öylesine genişletelim ki, onun üzerine kurulacak çadır, gök kubbesi olsun

Oğuz KAĞAN

SÖZLÜ EDEBİYAT; doğrudan doğruya söz halinde yaratılan yapıtlardan doğan edebiyattır. Bu yapıtlar, başlangıçta, bir sanatçı tarafından yaratılmakla beraber, ağızdan ağıza geçerek gelişir. Efsanelere, masallara, savlara, folklor geleneklerine, ulusların ilkel düşüncelerine dayanan, bugüne dek süregelen bir edebiyat dalıdır.

Sözlü edebiyatımızda şiir, en geniş yeri tutar. Musiki, dans, tiyatro, resim, heykeltraşlık gibi dinden doğan, güzel sanat kolları da, zamanla şiirle birlikte, dinden ayrılmıştır. Şiir, dinden ayrılınca, kopuz denen bir sazla söylenir duruma gelmiştir. Eski Türkler «şiir yazmak» demez «şiir söylemek» derler.

Sözlü edebiyat dönemlerinde, Türk şairleri, önemli roller oynamaktadır. Şairler, İslâmlıktan önceki dönemlerde, rahip, büyücü, atasağun, musikici, rakkas'tılar.

Yüzyıllarca edebiyatımızı salt şiir kaplamıştır. Ulusumuz hikâyeyi bile, mesnevî yoluyla, şiirle anlatmıştır. Edebiyata giren sayısız yazı türleri olmasına rağmen, biz yüzyıllar boyu şiiri sevmiş, şiiri benimsemişiz. Edebiyat denilince ilk önce şiir düşünmemiz yüzyılların bize bıraktığı büyük mirastan ileri gelmektedir.

Sözlü Türk Edebiyatı; Türkler arasında, yazının henüz kullanılmadığı dönemlerin edebiyatıdır. Bu dönemin ilk yazılı ürünlerini, büyük Türkolog *Kâşgarlı Mahmut*'un, XI. yüzyıl Türk halkından derliyerek «*Divanü Lügat-it-Türk*»e aldığı, sözcükleri açıklamakta kullandığı örneklerde buluyoruz.

En eski Türk şairleri - Tonguz'ların «Şaman», Altay Türkleri'nin «Kam», Yakutlar'ın «Oyun», Kırgızlar'ın «Baksı», Oğuzlar'ın «Ozan» dedikleri - «Şâhir -şair»lerdir, dedikten sonra şu görüşü ileri sürmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fuat KÖPRÜLÜ. «Sihirbazlık, rakkaslık. musikişinaslık, hekimlik, şairlik» gibi birçok vasfı kendilerinde cemeden bu adamların, halk üzerinde büyük bir ehemmiyeti vardı. Muhtelif zaman ve mekânlarda bunlara verilen ehemmiyet ve kıymet derecesi, kıyafetleri, kullandıkları musiki aleti, yaptıkları muhtelif işlerin şekli tabiî değişiyordu: Fakat «semadaki mabutlara türlü maksatlarla kurban takdim etmek, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, fenalıklar, muhtelif hastalıklar ve ölümler gibi habis cinler tarafından gelen işleri afsunla menetmek, hastaları tedavi eylemek, bazı ölülerin ruhunu semaya yollamak, hâtıralarını yaşatmak» gibi muhtelif içtimaî vazifeler hep ona aitti. Bütün bu muhtelif işler için tabiî muhtelif âyinler vardı: Bunların bir kısmı unutulmakla, yahut şeklini değiştirmekle beraber, bir kısmı hâlâ Kırgızlar arasında, Altaylılar'da yaşamaktadır. «Baksı-Ozan» bu âyinlerde istiğraka gelerek tepinip sıçrarken birtakım şiirler de inşadeder ve onları kendi musiki aletiyle çalar. Hususi bir beste ile müterafık olan ve sihirli bir tesiri haiz addedilen bu sihrî güfteler, Türk şiirinin en eski şeklini teşkil etmektedir ki, bunların eski nümuneleri zamanımıza kadar intikal edememiştir. Muhtelif yerlerdeki Türkler muhtelif zamanlarda Çin, Hint, İran tesirleri altında, yahut İslâm medeniyetinin nüfuzu altında kaldıkları zamanlarda bile «Baksı - Ozan»ların içtimaî kıymetlerine büsbütün halel gelmedi. Hele iptidaî ve millî dinin muhafaza edildiği mevki ve zamanlarda, onların nüfuzu çok genişti.»

Orta Asya Türk Şiiri

Eski Türk şiirlerinde halkımızın öz töreleri, gelenekleri, toplumsal, bireysel yaşantıları, barış günlerinin av ziyafetleri, çalgı ve içki âlemleri, Türk misafirperverliği, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, hayatı kapsıyan türlü konular yer almaktadır.

Türk şiirinin mazisi çok eskidir. Çin kaynaklarında milâttan önce II. yüzyıl Türk şiirlerinin çevirilerine rastlanmaktadır. Yazıdan önceki Türk şiir örneklerini de mezar taşı yazıtlarında, Çin tarihlerinde, destanlarda, Göktürk, Uygur yapıtlarında, Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat-it-Türk'ündeki şiirlerle atasözlerinde bulmaktayız.

İslâmlık öncesi Türk şiirinin ölçüsü hecedir. Yedili, sekizli, onikili, değişik duraklı ölçüler, yarım kafiyeler, çok kullanılır. Kafiyeler mısra başında da uygulanır. Nazım birimi dörtlüktür.

İslâmlıktan önceki ilk Türk şiirlerini *koşuk, sagu, destan* türlerine ayırabiliriz. Şiir türleri «*Baş, Başık, Takşut, Padak, Tamak, Kavi, Ir, Yır, Küğ, Kojan, Şlok*» adlarını alır.

Orta Asya'nın dördüncü yüzyıla ait şiirleri, ölçü, kafiye ve düzgün dil bakımından bugünkü Türk şiirine örnek olmuştur. *Prof. EBERHART*. Ozanlar İslâmiyetin tesirinden sonra da büsbütün ortadan silinip kalkmadılar; içtimai iş bölümü neticesinde büyük merkezlerde şairlik, bakı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cılık, efsunculuk, müneccimlik yavaş yavaş arılmıştı. Hastaları hekimler veya efsuncular, kökçüler tedavi ediyor, musiki alâtını musikişinaslar çalıyor, şiir ve edebiyat ile uğraşmak ise, ya halk şairlerine, yahut İslâm medreselerinde Arap ve Acem edebiyat ve ulûmunu öğrenmiş danişmentlere düşüyor, eski Baksı - Ozan'ların menkıbeleri ise artık İslâm mutasavvıflarına isnadolunuyordu. Fakat Ozanlar, ellerinde sazlariyle, yine birer müslüman -az çok mutasavvıf- halk şairi olarak kalmışlardır. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Halk sanatının kendine özgü niteliği iyimserliğidir. Başlangıçta ağır basan edebiyat türü, gücünü ortak varlıktan alan, geleneksel bir biçimde işlenen konular üstüne yazılmış, bir bakıma bütün sınıflara seslenen şiirdi; koçaklama, türkü, masal gibi. Şiirlerin çoğunluğu yazılı değildi; kulaktan kulağa yayılırdı ve bu arada değişikliklere uğradı çoğu kez. Ozanla dinleyiciler arasında büyük bir yakınlık vardı. *MORTON*.

İlk Türk Şairleri

İslâmiyetten önceki şairlere baksı, kam ve ozan gibi isimler verilirdi. Bunlar yaptıkları işlerle ilgili adlardır. Şairler, aynı zamanda, sihirbaz ve din adamıdır da. Ozanlar, halkça sevilir ve sayılırdı.

Kâşgarlı Mahmud'dan, Turfan kazılarında ele geçen metinlerden ilk Türk şairleri olarak bilinenler : *Çuçu, Aprın Çor Tigin, Ki-ki, Kül Tarkan, Asıg Tutung, Pratyaya Şiri, Kalun Keyşi, Çisuya Tutung*. Bunların yaşantıları hakkında henüz hiçbir bilgimiz yoktur.

İslâmiyetten önceki Türk şiirinin şairi bilinen ilk örneklerini Uygurlarda bulmaktayız. İlk Türk şiiri *Aprın Çor Tigin*'in, *Çuçu*'dan daha eski olduğu zannedilmektedir. Bu şairden alınan «*Bir Aşk Şiiri*»nin son parçasının aslı ve çevirisi şöyledir :

Yaruk tengriler yarlıkazun	Nurlu tanrılar buyursun
yavaşım birle	yumuşak huylum ile (yavaşım ile)
yakışıpan adrılmalım	birleşip bir daha ayrılmıyalım
küçlüg biriştiler küç birzün	güçlü peygamberler güç verin
közi karam birle	kara gözlüm ile
külüşügin oluralım...	gülüşerek yaşıyalım...

Sanatın bütün unsurlarını, lisanını, veznini, mevzularını daima halktan aldığından dolayı, «Ozan»ın basit ezgileri Türkeli'nin nihayetsiz ovalarında, karlı dağlarında, tepelerinde, karanlık ormanlarda yıllarca yaşadı ve hâlâ da yaşıyor. *Ziya GÖKALP*. İlkel şair, yazmaz, yüksek sesle okur. Şiirlerini durup düşünerek değil, doğaçtan söyler. Adsız kişilerin sanatıdır halk şiiri. Günlük yaşayış içinde kendiliğinden doğar, doğaçtan söyleme yeteneği tükeninceye dek, renk değiştire değiştire, ağızdan ağıza, babadan oğula, yüzyıldan yüzyıla geçer. Bu durumunda kendine özgü niteliğini korursa ve bu niteliği işçilik açısından son derecede yetkin ol-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sa bile, bilinçli sanat niteliğinden yoksundur. İlkel şiir, özü gereği, yazılmamış olduğu ve yazı öncesi olduğu için geçmişin yazılı edebiyatlarından incelenemez; günümüzde yaşıyan ilkel insanların dillerinde sürdürüldüğü biçimde ele alınmalıdır. *George THOMSON.* Çok eski bir şiir geleneği bulunan, her yüzyılda büyük ozanlar yetiştiren Türkçe, yeryüzündeki şiir seslerinin en güçlülerinden biridir. Ergeç bütün ülkelerden duyulacaktır. *Fazıl Hüsnü DAĞLARCA.*

İlk Türk Şiirleri

Türk edebiyatında en çok gelişme gösteren tür, şiirdir. Türk edebiyatında şiirin tuttuğu yer büyüktür. Yüzyıllardır edebiyatımız yalnız ve yalnız şiirle uğraşmış gibidir. Türk şiirinin gelişmesi, toplumsal bir çerçeve içerisinde Türk insanının gelişmesidir. Ulusumuzun tüm iç özelliklerini ancak şiirde görebiliriz.

Türk dünyasının, Türk ikliminin gerçek yüzünü, şiirlerimizde bol bol bulabiliriz. Türk şiirini genellikle çok duygulu, öznel bir romantizm çerçevesine alabiliriz. Bizim şiirimiz, başlangıcından bugüne değin, romantik bir yolda devam edegelmektedir. Kâh tabiat, kâh aşk, kâh vatan, kâh millet, kâh tanrı kisvesi giyerek bugüne değin gelen şiirimiz; bazen güzel sözler söylemiş, bazen karanlık bir şeyler mırıldanmış, bazen hiçbir şey söylememiştir.

Orta Asya Türk Edebiyatı'nın İslâmiyetten önceki, dördüncü ve altıncı yüzyıllar arasındaki şiir örneklerimizi Çin kaynaklarında buluyoruz. Çince çevirilerinden bugünün Türkçesi'ne aktarılan bu şiirlerin önemini «Kaval Türkleri» adı verilen şu parçalardan açıkça anlıyabiliriz :

Uzaklardan Meng-kin'deki Sarı Irmak'ı görüyorum;
Söğütler can sıkıntısından sallanıyorlar;
Ben esir bir ailenin çocuğuyum,
Çinlilerin türküsünü anlıyamıyorum.

Ay parlıyor, yıldızlar akıp gidiyor;
Bana gelip gelmiyeceğini hemen söyle.

Kuvvetli bir delikanlı hızlı koşan atlar ister;
Hızlı koşan atlar kuvvetli bir delikanlı ister;
Sararmış kırların altına giriyorum, ölüyorum;
O zaman ancak dişi erkekten ayrılıyor.

İlk şiirlerimizde, toplumsal fayda üstün tutulmaktadır. Dil; düşünce, duygu bakımlarından o zamanki toplumumuzu tüm olarak verebilme çabasındadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kahramanlık, cesaret, binicilik, at sevgisi, askerlik, savaş, aşk ve doğa işlenen konuların başındadır. Divanü Lügat-it-Türk'ün «Savaş Destanları»ndan alınan dörtlüklerde, ilk Türk şiirinin bu özelliklerini açıkça görüyoruz:

Kemi içre olturup	Gemi içerisinde oturarak
Ila suvın keçtimiz	Ila suyunu geçtik.
Uygur tapa başlanup	Uygurlara karşı durmakla
Mınglak ilin açtımız	Mınglak ilini açtık.
Ağdı kızıl bayrak	Kızıl bayrak yükseldi;
Toğdı kara toprak	Kara toprak canlandı;
Yetişü kelip oğrak	Oğrak binicileri de yetişip
Tokışıp anın keçtimiz.	Savaşa tutuşarak geciktik.
Basmıl süsin komuttı	Basmıllar ordularını coşturdular;
Barça kelip yumuttı	Hepsi bir araya gelip toplandı;
Arslan tapa emitti	Arslana karşı yöneldilerse de,
Korkup başı tezginür.	Bizi görüp korkudan kaçıştılar.
Tünle bile köçelim	Geceleyin göçelim;
Yamar suvın keçelim	Yamar suyunu geçelim;
Terngük suvın içelim	Pınar suyundan içelim;
Yuvka yağı uvulsun.	Yufka düşman ezilsin.

İslâmlık öncesi Orta Asya Türk şiirinin Divanü Lügat-it-Türk dışında bulunan en dikkate değer örneklerini Uygur alfabeli Turfan metinlerinde görüyoruz. Aşk, ölüm, Tanrı sevgisi tema'larını işleyen bu metinlerin en özgünü, Türkolog *A. v. Le Coq*'la Profesör *W. Bang*'ın bilim dünyasına tanıttıkları, ilk

Köktürkler de denilen Göktürkler, 552-745 yılları arasında Orta Asya'nın Ötüken bölgesinde hüküm sürdüler. Daha sonra Karadeniz ve Balkanlara yerleşen «Avar Türkleri» 552'den itibaren gelen Göktürk soyundandır. Göktürkler, savaşçı bir Türk boyu olduğu için orduya büyük önem verir. Silâhları yay, ok, mızrak, zırh ve kılıçtır. Gerilla savaşında çok ustadırlar. Savaş taktikleri ansızın baskın yapmaktır. Çadırlarda yaşarlar. Devletin sınırları genişledikçe, göçebelikten yerleşik yaşama geçerler. Resimde Göktürk'lerden kalma bir lâhid görülmekte.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şiirlerimizdir. Prof. Reşit Rahmeti Arat'ın bu kaynaklardan yararlanarak «Eski Türk Şiiri» eserinde yayımlanan «En Eski Türk İlâhîsi» Uygur Türklerinin manihaist duygularını müzikaliteli bir dille işler :

Tang tengri kelti	Tan tanrı geldi
Tang tengri özi kelti	Tan tanrı kendisi geldi
Tang tengri kelti	Tan tanrı geldi
Tang tengri özi kelti.	Tan tanrı kendisi geldi.
Turunglar kamug begler kadaşlar	Kalkınız tüm beğler kardeşler
Tang tengrig ögelim.	Tan tanrıyı övelim.
Körügme kün tengri	Gören güneş tanrı
Siz bizi küzeding	Siz bizi koruyun
Körünügme ay tengri	Görünen ay tanrı
Siz bizi kurtgarıng.	Siz bizi kurtarın.
Tang tengri	Tan tanrı
Yıdlıg yıparlıg	Râyıhalı mis kokulu
Yarukluğ yaşukluğ	Işıklı ışıltılı
Tang tengri	Tan tanrı
Tang tengri.	Tan tanrı.

Orta Asya kaynağından doğan ilk şiirlerimizin dili, öz Türkçe'dir. Ölçü; ulusal ölçümüz olan *hece*'dir. *Dörtlük*'lerle söylenir. Bütün uluslarda olduğu gibi, din törenlerinden doğmuştur. *Takşut, koşuk, koşma, küğ, şlok, basık, kavi, ır, yır* en önemli bu dönem şiir çeşitlerimizdir.

İslâmlık öncesi şiirimizi incelerken, biz bunları; *koşuklar, sagular* ve *destanlar* olarak üç bölümde inceliyoruz. Genellikle, hepsi de, yarım ses benzerliklerine dayalı, *aaab* uyak düzeni içerisinde dörtlüklerdir.

Tümen çeçek tizildi	Binlerce çiçek dizildi;
Bükünden ol yazıldı	Tomurcuklarından yayıldı;
Öküş yatıp üzüldi	Çok yatmaktan sıkıldı;
Yirde kopa adrışur.	Yerden biter bitmez açılıyorlar.
Türlük çeçek yerildi	Türlü çiçekler açıldı;
Barçın yadım kerildi	Çimene ipek yaygı yayıldı;
Uçmak yeri körüldi	Cennet eli göründü;
Tumluğ yana kelgüsüz.	Artık kış gelmiyecek.

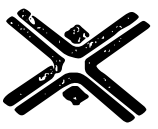
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kızıl sarığ arkaşıp	Kızıl, sarı ardarda
Yipkin yaşıl yüzkeşip	Yeşil menekşe açmakta;
Bir bir kerü yürkeşip	Birbirini sarmakta;
Yalnguk anı tanglaşur.	İnsan buna hayran olur.
Yay körkünge inanma	Baharın güzelliğine inanma;
Suvlar üze tayanma	Sulara bel bağlama;
Esizlikin anınma	Kötülük etmeye hazırlanma;
Tilde çıkar edgü söz.	Dilden çıkart iyi söz.
Yay baruban erküzi	Yaz gelince buzu karı
Aktı akın munduzi	Akıttı sel suları;
Toğdı yarukyılduzi	Doğdu ışık yıldızı;
Tingle sözüm külgüsüz.	Dinle sözüm gülmesiz.

Ermili Bayard'ın çizgileriyle Türk Orta Asya'da sazla şiir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Balçık ballık yogrulu	Balçık çamur yoğrulur;
Çıgay yavur yıgrılur	Yoksul büzülür inler;
Erngekleri ogrulur	Parmakları uyuşur;
Odguç bile evrişür.	Ateş için dolaşır.

Türk Şiir Tarihi

Türk şiir tarihi, Türk tarihinin akışına uygun olarak gelişir. Türk şiirinin geçmişi çok eskidir. Çin kaynaklarında milâttan önce II. yüzyıl Türk şiirlerinin çevirilerine rastlanmaktadır. Yazıdan önceki Türk şiir örneklerini de mezar taşı yazıtlarında, Çin tarihlerinde, destanlarda, Göktürk, Uygur yapıtlarında, Kâşgarlı Malımud'un Divan-ı Lûgat-it-Türk'ündeki şiirlerle, atasözlerinde bulmaktayız.

Eski Türk şiirlerinde halkımızın öz töreleri, gelenekleri, toplumsal, bireysel yaşantıları, barış günlerinin av ziyafetleri, çalgı ve içki âlemleri, Türk misafirperverliği, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, hayatı kapsıyan türlü konular yer almaktadır.

Aşk, doğa, kahramanlık tema'larını işleyen «Kaval Türküleri» ulusal Türk şiirinin özelliklerini taşımakla beraber, Çin şiirlerinden de esinlenmiş olabilir. Zamanımızdan 2200 yıl önce, İ. Ö. II. yüzyılda, Çin kaynaklarına alınan dört mısralık Türkçe şiirin çevirisi şöyledir :

Yen-ki-san'ı kaybettik;
Kadınlarımızın güzelliği artık kalmadı.
Ki-liyen dağlarını bıraktık;
Hayvanlarımız artık bakılmıyacak.

İslâmlık öncesi şiirimiz; başlangıçtan XI. yüzyıla değin sürmektedir. İlk şiirlerimiz, ilkelliklerine rağmen, o çağlardaki dünya görüşümüzü, toplumsal yapımızın düşüncelerini, duygularını doğal bir dille anlatmaktadır. O zamanki şiirimiz; dil, düşünce, duygu bakımlarından toplumla tam bir anlaşma halindedir :

Kıkrıp atığ kemşelim;	Nara atarak atlarımızı sürelim;
Kalkan süngün çumşalım;	Kalkan, süngüyle vuruşalım;
Kaynap yana yumşalım;	Bir durup bir coşalım;
Katgı yağı yuvılsın.	Sert düşman yumuşasın.
Telim başlar yuvaldımat;	Birçok başlar kesilerek yuvarlandı;
Yağı andın yavaldımat;	Düşman ondan yavaşladı;
Küçi anıng keveldimet;	Gücü bundan gevşedi;
Kılıç kınka küçin sığdı.	Kılıç kına güç sığdı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eren alpı okuştular;	Yiğitler çağrıştılar;
Kıngır közün bakıştılar;	Yan gözle bakıştılar;
Kamuğ tolmın tokuştular;	Tüm silâhlarla vuruştular;
Kılıç kınka küçin sığdı.	Kılıç kına zor girdi.

MULAN TÜRKÜSÜ

Çin kaynaklarından elde edilen «Mulan Türküsü», IV. yüzyıl şiirimizdeki kompozisyon bütünlüğünü göstermesi, destanlarımızdaki epik havayı yaşatması, Dede Korkut özelliklerini taşıması bakımlarından dikkate değer. Savaşa gidecek büyük bir oğulun bulunmayışı yüzünden savaşa giden bir kızın duygularını dile getiren bu şiirin bugünkü dile çevrilişi:

Mulan kapı yanında kumaş dokuyor;
Tezgahın sesi işitilmiyor;
Genç kızların nefes alışları duyuluyor yalnız;
Kıza ne düşündüğünü soruyorum.

Neyi hatırladığını soruyorum kıza;
Kız bir şey düşünmüyor;
Kız bir şey hatırlamıyor;
Asker gönderildiğini gördüm dün gece.

Hakan büyük seferberlik ilân etti;
Askerî liste on iki parçadır;
Her listede babamın adı da var;
Babamınsa yetişmiş oğlu yok.

Mulan'ın (benim) ağabeysi yok;
Pazardan bir at, bir eyer almak istiyorum;
Babamın yerine cepheye gideceğim;
Doğu pazarından güzel bir at aldı.

Batı pazarından bir eyer aldı;
Güney pazarından bir gem aldı;
Kuzey pazarından da uzun bir kamçı aldı;
Sabahleyin anasına babasına veda edip ayrıldı.

Akşam Sarı Irmağın kıyısında dinlendi;
Artık anasının babasının seslerini işitmiyordu;
Sarı Irmağın çağlayışını duyuyordu yalnız;
Sabahleyin Sarı Irmağa veda edip gitti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Akşam Heyîşan tepelerine vardı;
Artık anasının babasının kızların sesini işitmiyordu;
Yen-şan barbarlarının at kişnemeleri duyuluyordu yalnız;
Bin li kadar yaya olarak cepheye yürüdü.

Geçitlerle dağlardan uçar gibi geçti;
Kuzey rüzgârları gürültüler getiriyor;
Karlar demir elbise üzerinde parıldıyor;
Savaşta ölüyor general ve subayların yüzlercesi.

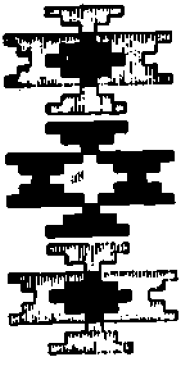
Askerler on yıl sonra dönüyor;
Hakanın huzuruna çıkıyorlar;
Onlara Hakan on iki rütbe veriyor;
Yüzlerce, binlerceden fazla armağanlar dağıtıyor.

Hakan onlara ne arzu ettiklerini soruyor;
Mulan hiçbir şey istemiyor;
İyi bir at istiyor yalnız;
Hakan çocuğu yurduna gönderiyor.

Ailesi kızlarının geldiğini işitiyor;
Şehrin dışında karşılamağa çıkıyorlar;
Ablasının geldiğini duyuyor kızkardeşi
Kapı eşiğinde yüzünü boyuyor.

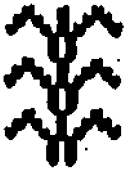
Ablasının geldiğini duyuyor küçük erkek kardeşi
Bıçağını biliyor, koyunlarla domuzlarla gidiyor;
Doğudaki adamın kapısını açtım;
Batıdaki sedirin üzerine oturdum.

Savaş elbiselerimi çıkardım;
Eski zamanlardaki elbiselerimi giydim;
Pencerenin kenarında güzel saçlarını taradı;
Aynanın karşısında başına bir gül taktı.

Kapıdan çıktı, arkadaşlarını karşıladı;
Arkadaşları hayrette kaldılar;
On iki yıl birlikte geçirmişlerdi;
Mulan'ın kadın olduğunu anlamamışlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Erkek tavşanların ayakları birbirine çarpar;
Dişi tavşanların gözleri şaşkın bakar;
Dişi tavşanlar yan yana gider;
Erkek mi, kadın mı olduğum nasıl farkedilir!..

Savlar

Sav; atasözü, söz, haber, ileri sürülerek savunulan fikir; tanıtlanması gereken önerme, İslâmlık öncesi Türk edebiyatında atasözünün karşılığıdır. Sav'lar; bir düşünceyi, bir hayat deneyini bir öğüdü az kelime ile kısaca anlatan kalıplaşmış sözlerdir.

Savlar; kısa, özlü, yoğun, arı bir sözcük yapısına bağlı, toplumun deneyleri sonucu benimsenmiş, zamanla güzel bir deyiş biçimi kazanmış ortak yargılardır. Bunlar, kısalığı ve sadeliği içinde birtakım gerçekleri anlatır, fakat kimin ne zaman söylediği belli değildir.

Atalarımızın dünya görüşünü özetleyen genel kurallardır. Herbiri birer hayat ışığı olan bu sözler yolumuzu aydınlatır. Hayatın binbir güçlüğünden biri içinde kaldıkça bir atalar sözü imdadımıza yetişir, bize ne yapmamız gerektiğini öğretir. Bu sözler en uzak nesillerin, daha gençlerine miras bıraktıkları öğütlerle dolu bilgi hazineleridir. Örnekler :

Ot tese ağız köymes (Ateş demekle ağız yanmaz). *Tilkü özinge ürse uduz bolur* (Tilki yuvasını hor görürse uyuz olur). *Öküz adakı bolğınca buzağı başı bolsa yeğ* (Öküz ayağı olmaktan buzağı başı olmak yeğ). *Yurt kiçük olsa anğut bedük ur* (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur). *Ağılda oğlağ togsa arıkta otı öner* (Ağılda oğlak doğsa, ırmakta otu biter).

Arpasız at aşumas	Arpasız at koşamaz;
Arkasız alp çerig suyumas	Arkasız yiğit çeriyi bozamaz.
Tay atasa at tınur	Tay yetişirse at dinlenir;
Oğul eredse baba dinlenür	Oğul erleşirse baba dinlenir.
Alplar birle uruşma	Alplarla vuruşma;
Begler birle turuşma	Beylerle duruşma.

İt ısırmas at tepmez time (İt ısırmaz, at tepmez deme). *Koş kılıç kınga sığmas* (Çift kılınç bir kına sığmaz). *Bir tilkü terisin ikile soymas* (Bir tilkinin derisi iki kere soyulmaz). *Bir karga birle kış kelmes* (Bir karga ile kış gelmez). *Korkmış kişige koy başı koş körünür* (Korkmuş kişiye koyu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nun başı çift görünür). *Ermegüge bulut yük bolur* (Tembele bulut yük olur). *Teve silkinse eşgekke yük çıkar* (Deve silkinse eşeğe yük çıkar). *Uma kelse kut gelir* (Misafir gelse saadet gelir). *Aç ne yimes, tok ne times* (Aç ne yemez, tok ne demez.) *Evdeki buzağı öküz bolmas* (Evdeki buzağı öküz olmaz). *Esende ivek yok* (Sağlam işte ivedi yoktur). *Yılan kendü egrisin bilmes, tevi boynun egri tir* (Yılan kendi eğriliğini bilmez, «Deve, boynun eğri» der). *Yir basruku tağ, budun basrıku bey* (Toprağın dengesini dağlar, ulusun düzenini beyler sağlar).

Subuzğanda ev bolmas — Eski mezarlıkta ev olmaz;
Topuzğanda av bolmas — Gevşek toprakta av olmaz.

Sınmasa arıksar — Kişi sınamazsa aldanır;
Sakınmasa utsukar — Sakınmazsa yutulur.

Köp sögütke kuş konar — Gür söğüt ağacına kuş konar;
Körlüg kişige söz kelir — Güzel kimseye ise söz gelir.

Kim kür bolsa kövez bolur (Kabadayı olan kimse çalımlı olur). *Tegirmende toğmış sıçgan kök kökrenginge korkmas* (Değirmende doğmuş sıçan, gök gürlemesinden korkmaz). *Yitüglig anası koyun açar* (Kaybolanı anasının koynunda arar). *Öldeçi sıçgan muş ayakı kaşır* (Ölecek sıçan kedi ayağını kaşır). *Kişi alası içtin, yılkı alası taştın* (İnsanın alası içinde, hayvanın alası dışında). *Kuş kanadın, er atın* (Kuş meramına kanadla, er de atla erişir). *Kız kişi savı yorığlı bolmas* (Pinti kişinin sözü geçerli olmaz). *Biş erngek tüz ermes* (Beş parmak düz (bir) olmaz).

Koşuklar

İslâmlıktan önce Türklerde *sığır töreni, yuğ töreni, şölen* vardır. Tüm boy erkeklerinin katıldığı, usta avcıların ulusal kahraman gibi karşılandığı, adlarına *koşuk*lar düzülen sürgün avına *sığır töreni* denilmektedir. Avlanan, kesilen hayvanlar pişirilmekte, halkla beyler, yönetenle yöneltilenler omuz omuza, hep bir arada yiyip içip eğlenmektedirler. Hem şair, hem besteci olan ozanlar, bu törenlerde baş tacı edilmektedir.

Koşuklarda; çokluk, aşk, doğa ve yiğitlik tema'ları işlenmekte, dizeleri ne kadar çok olursa olsun, kendi başlarına bir bütünlük taşımakta; manilerle koşmalarımıza kaynak olmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Oğuzların ulusal totemi sayılan kutsal öküzün avlanmasından sonraki törenlerde, «şölen», «toy» adı verilen, totemin yılda bir defa kurban edildiği ziyafetlerde, üstünlükle biten savaş sonlarında halkı heyecana getirmek için okunan şiirler «koşuk» adını almaktadır. Koşuklar; dört dizeli bentlerden meydana gelmekte; her dörtlüğün ilk üç dizesi kendi aralarında uyaklı bulunmakta *aaab-cccb-dddb* tarzında kümelenmektedir :

Öpkem kelip ogradım	Öfkelenip dışarı çıktım;
Arslanlayu kökredim	Arslan gibi kükredim;
Alplar başın togradım	Yiğitler başını doğradım;
Emdi meni kim tutar	Şimdi beni kim tutabilir?
Kanı akıp yoşuldu	Kanı akıp boşandı;
Kabı kamug teşildi	Derisi baştanbaşa deşildi;
Ölüg birle koşuldu	Ölülerle bir oldu;
Toğmuş küni uş batar	Doğan güneşi işte batıyor!
Kaklar kamuğ kölerdi	Kuru yerler hep gölerdi;
Taglar başı ilerdi	Dağbaşları göründü;
Ajun tını yılırdı	Dünyanın soluğu ılıdı;
Tütü çeçek çerkeşür	Türlü çiçekler sıralandı.
Etil suvı aka turur	İtil suyu akar durur;
Kaya tübi kaka turur	Kaya dibini oyar durur;
Balık telim baka turur	Çok çok balıklar bakar durur;
Kölün takı küşerür	Gölü bile taşırırlar!

Türk edebiyatı, daha İslâmiyetten önce, oldukça kuvvetli bir inkişafa mazhar olmuş, nesir ve nazmın muhtelif nevileri meydana çıkmıştır. Bilhassa Oğuzlar'ın Ozan ismini verdikleri halk şairlerinin umumî toplantılarda Kopuz adlı telli sazlarla inşâd ettikleri, millî destan parçaları, kahramanlık şiirleri, aşk ve şarap türküleri Türk şiirinin en orijinal, en canlı bir şubesini teşkil ediyordu. Çin serhadlerinden başlıyarak nihâyetsiz Asya bozkırlarından Akdeniz kıyılarına kadar kuvvet ve haşmetle yayılan bu edebiyatın bakiyeleri, muhtelif Türk şubelerinin bugünkü halk edebiyatlarında hâlâ yaşamaktadır. ***Fuat KÖPRÜLÜ.***

Sagular

İslâmlık öncesi; sevilen, sayılan bir kimsenin ölümünden sonra düzenlenen cenaze töreni «yuğ» adını almakta, buna «yuğ töreni» denilmektedir. «Sagu» bu törenlerde okunan ağıtlardır. Matem türküleri okuyan türkücüler, ozanlar; savaşlarda olduğu gibi, bu törenlerde de «bozkurt» sesleriyle ağlaşmaktadırlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Savaşta ölen yiğitlerin ardından söylenen sagular, öç almak hırsından doğan, destansı bir nitelik taşır. Saguların diliyle, ölenin iyilikleri, yiğitlikleri, unutulmaz anıları anlatılırdı. Ayrıca sagular, canlı tabiat tasvirlerine de yer verirdi.

«Alp Er Tunga Sagusu»ndan sonra, elimizde ancak çevirisi bulunan, Bizans tarihçisi Jordanes'ten alınan, Hun Hakanı Attila'nın ölümü üzerine söylenen, ünlü sagunun çevirisi şöyledir:

Hunlar'ın en büyük hakanı, Mondzoukh'un oğlu Attila kendisinden önce hiç duyulmamış bir kuvvetle, Scithia ve Germania ülkelerine sahip oldu. O, bu geniş ülkelerin birçok şehirlerini ele geçirerek, Roma'yı korkuttu. Öteki ülkeler de onun pençesine düşer korkusiyle, Roma, Attila'yı her sene verdiği vergi sayesinde durdurabildi. İşte bütün bunlardan sonra, alın yazısının özel bir yardımiyle öldü, ölümü ne düşmanların darbeleri altında, ne kendi adamlarının hıyanetiyle oldu. Düğün neşeleri, kuvveti hiç sarsılmayan ulusu içinde, en ufak bir acı duymadan öldü. Hiç kimsenin öcünü istiyemiyeceği bu ölümün sonsuz acısını kim anlatabilecek!.. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1. S. XI. yüzyılda halk ağzından derlenerek yazıya geçirilen bir sagu örneği:

ALP ER TUNGA SAGUSU

Alp Er Tunga öldi mü	Yiğit Ertunga öldü mü?
Issız ajun kaldı mu	Fâni dünya kaldı mı?
Ödlek öçin aldı mu	Zaman öcünü aldı mı?
Emdi yürek yırtılur	Şimdi yürek yırtılır!..
Begler atın argurup	Beyler atlarını sürüyor;
Kadgu anı turgurup	Üzüntü onları durduruyor;
Mengzi yüzi sargarup	Benizleri, yüzleri sararıp
Körküm angar türtülür	Onlara safran sürülüyor.
Ulışıp eren börleyü	Erenler tıpkı kurt gibi uluşuyorlar;
Yırtın yaka ırlayu	Yaka yırtarcasına bağırışıyorlar;
Sıkrıp üni yurlayu	Seslerinin bütün kuvvetiyle haykırarak
Sığtap közi örtilür	Gözleri örtülünceye kadar ağlıyorlar!..
Könglüm için örtedi	Gönlümün içini yaktı;
Yitmiş yaşıg kartardı	Yetmiş yaşına ihtiyarlattı;
Kiçmiş öd'ig irtedi	Gönül geçmiş günleri aradı;
Tün tün kiçip irtelür	O günler gün geçtikçe aranmakta.
Bardı közüm yarukı	Gözümün feri söndü;
Aldı özüm konukı	Onunla birlikte ruhum da gitti;
Kanda erinç kanıkı	Şimdi o kimbilir nerelerdedir;
Emdi udın udgarur	Şimdi o uykudan uyandırıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Attilâ'nın ordusunda şâir ve mızıkacılar mevcuttu; onun ziyafetlerinde bu şairler Attilâ'nın kahramanlıklarına, zaferlerine dair inşâd ettikleri şiirleri okurlardı. Priscus böyle bir ziyafet sahnesini tasvir ediyor; akşama doğru meş'aleler yanınca, ziyafetin verildiği ipekten mamul muhteşem çadıra iki şairin girdiği görüldü; bunlar Attilâ'nın önünde Hun lisaniyle kendi tanzim ettikleri şiirleri okudular; bu şiirler Attilâ'nın kahramanlıklarına, zaferlerine aitti, orada bulunanlar, bu şiirlerin tesiriyle vecde, heyecana geldiler. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Eğer biz tarihimize Doğuyla başlarsak, bunun sebebi yalnız tanınan en eski uygarlığın Asya'da görünüşünden değil, aynı zamanda Yunan ve Roma uygarlıklarının da temeli oluşundandır. *DURANT*. Eğer başka halkları sevmeyi öğrenmek istiyorsanız, dillerini öğrenin ve töreleri, görenekleri ve düşünceleri ile dinlerine saygı gösterin. *EL-BÎRÛNÎ*. Türk halk kültürü, göçebelik devri müstesna, hiç bir zaman yabancı tesirlerden uzak kalmamıştır... Fakat Türk halkı onları öyle kendi bünyesine mal etmiştir ki, yabancılıkları hissolunmaz bile... Halk kültüründen yüksek kültüre gitmek hemen hemen imkânsızdır. Buna mukabil yüksek kültür kendisine zemin ararken -eğer yolunu şaşırmazsa- bereketli topraklar içine, halk kültürüne derin kökler salar. *Mehmet KAPLAN*.

Destanlar

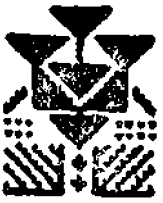
Türk Edebiyatı'nın kökü, destanlarımızın zengin derinliğine karışır. Destanlar, kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı verimi olduğundan, büyük Türk ulusunun tarihten önceki çağlarda yaşayış ve inanışlarını destanlarımızda olduğu gibi bulabiliriz. Destanlarımız, masal öğeleri, çıkarıldıktan sonra, tarihimiz ve güzel sanatlarımız için en büyük kaynaktır.

Destanlar, epik bir karakter taşır. Epik sözcüğü Grekçe «epos» sözcüğünden gelmektedir. Kahramanlıkları, kahramanları konu yapan uzunca manzumelere epik şiir denir. Destanî şiir, hamasî şiir, kahramanlık şiiri de aynı anlamdadır. Bu şiirlerin ana öğesi kahramanlıktır. Yapma, doğal destanlar, yiğitlik, yurt sevgisi, inanç ve insanlık temalarını işleyen şiirler, genellikle epik şiir adını alır. Dünya edebiyatında «*İliade, Enéide, Henriade*» en önemli epik şiirlerdir.

Bir ulusun tarihinde büyük savaşlar, göçler, büyük olaylar bulunursa, türlü sarsıntılar geçiren ulus bunları destanlaştırır, yeni yeni destan kahramanları yaratır. Halk içinden topladığı destan parçalarından aldığı ilhamlarla yazdığı büyük İran destanı *Şehname*'de Firdevsî, İran'ın efsane çağlarından başlayıp Müslüman Araplar'ın ülkeyi işgaline kadar geçen büyük olayları anlatır. Şair, 60.000 beyitlik bu dev eserde, büyük hükümdarların savaşlarını, başlarından geçen olayları, hayatlarını, yararlık gösteren diğer kahramanlıkların maceralarını da hikâye eder.

Destanlar; olağanüstü kahramanlıkları manzum olarak uzun uzun anlatırlar. En eski destanlar bile, bağlı bulunduğu ulusun hayal gücünü besleyip geliştirecek bir edebiyat gücü taşır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Destan; kahramanca maceraların manzum hikâyesi'dir. *VOLTAIRE.* Destana öyle tumturaklı, şatafatlı söyleyişler de gitmez. Bizzat şiirin kendisi karşı koyar buna. Destan, ortaklaşa bir eylemdir herşeyden önce; eylemlerin en zorlusu, en umutsuzu... En eski şiir bu eğilmez harekete göre düzenlenmiş olmalı. Onun anayasası korkuyu, sevgiyi, acıyı sezdirmemek, onları çabucak egemenliği altına almaktır. Destanın ritmi beklemeğe, oyalanmağa gelmez. Yiğitçe bir yalınlık gerekir destana. Destan; düşünceyi silen hareket dolayısıyla hem sağlamdır, hem de gerçek. *ALAIN.* İlk kahramanlık destanları ozanları tarafından söylenmiş, onikinci yüzyılda kâğıda geçirilinceye kadar dilden dile dolaşmıştır. *Richard ALCOCK.*

Gılgamış Destanı

Gılgamış Destanı; tarihin en eski destanlarından biridir. Kuvvetli, zalim aynı zamanda kahraman olan Kral Gılgamış'ın serüvenlerini anlatan bu destan Asur Devleti'nin başkenti Ninova'da, oniki tablet üzerinde üç satır olarak bulunmuştur. Anadolu, Asya ülkelerindeki birçok destanların kaynağı Gılgamış Destanı'dır. Her parçası yılların bir ayına uyması için destan oniki bölümdür:

Gılgamış, yüzyıllar önce Uruk şehrinde hüküm süren bir Sumer kahramanıdır. Kentin çevresini muazzam bir surla çevirmek ister. Yıpratıcı çalışmalardan gözü yılan halk, Gılgamış'ı tanrılara şikâyet eder. Tanrılar halkı dinler. Tanrıça İştar, onları korumak için Enkidu'yu görevlendirir. Endiku, sedir ormanları içinde, vahşi hayvanlar arasında yaşamaktadır. Bir vuruşmada, kötülük eden bir devi öldüren Endiku, Gılgamış ile karşılaşınca onunla dost olur, böylece Tanrıça'nın iradesi yerine getirilemez. Her iki kudretli yaratık, Gılgamış ile Endiku, insan oğluna düşman olan yaratıkları yok ederek, dünyayı düzenlemeye çalışırlar.

Endiku, arkadaşı Gılgamış'ı Tanrıça İştar'ın ziyaretine götürür. Tanrıça, Endiku'nun Gılgamış'a bağlılığını anlar, kahramanımızı baştan çıkarmaya teşebbüs eder. Gılgamış, Tanrıça'ya gönül verenin sonunda ölüme mahkûm olacağını bildiği için, İştar'ın aşkını kabul etmez. Gazaba gelen Tanrıça, Endiku'yu cüzzam illetine uğratarak ortadan kaldırır. Gılgamış'ı aynı sonuca uğratmak ister. Gılgamış, hayat ve ölüm muammalarını çözmek, ölmezliğin sırrını elde etmek için, atası Ut'a başvurmaya karar verir.

Gılgamış, atası Ut'u bulmak için pek çok gezi yapar. Ölüm kıyılarına kadar denizi aştıktan sonra Ut'u bulur. Kutsal ihtiyar, Gılgamış'a Büyük Tufan'ı anlatır. Vaktiyle bütün Mezopotamya tufana boğulmuşken tanrıların lûtfiyle nasıl yalnız kendisinin ve hizmetçisinin kurtulduğunu açık-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar. Ut, Gılgamış'ı Tanrıça'nın şerrinden kurtarır. Ne yazık ki ölmezliğin sırrını açıklıyamaz. Gılgamış'ı boş çevirmemek için ona kuvvet ve gençliğin sırrını yazıp verir.

Gılgamış, büyük üzüntüler içinde, atasına veda eder. Bir gece uyurken rüyasında dostu Endiku'yu görür. Endiku, ölülerin Gölgeler Vadisi'nde, hiçbiri kendini tanıyıp hatırlamıyan yaratıkların arasında, tanrıların her zaman için iyiliğini beklemektedir. Gılgamış, bu rüyadan anlar ki, ölmezlik, dünyada erişilebilecek en büyük mutluluk değildir. Yeryüzünde gerçek mutluluk, tanrıların iyiliğile insanların belleğinden silinmeksizin gerçek ölmezliği bulabilmektir. Gılgamış Destanı'ndan bir parça :

Altı gün, altı gece ağladım onun için;
Dehşetli korkmuştum...
Ölümden korktum, bu nedenle dolaşıyorum dünyayı.
Arkadaşımın felâketi beni son derece eziyor;
Bunun için dünyada büyük bir yolculuğa çıktım;
Ben nasıl susabilirim? Ben nasıl bağırıp çağırabilirim?
Benim sevgili arkadaşım toprak oldu;
Endiku, benim aziz dostum toprak oldu.
Ben de yatmıya mecbur olarak
Sonsuza kadar kalkmamaya mecbur olmıyacak mıyım?

Destanlar, mazi ile hali birbirine bağlar. Ulusların geçmişten kuvvet, heyecan almalarını; yaşama, savaşma enerjisi kazanmalarını sağlar. Milletlerin yaşama gücünü artırır. Tasvir, portre, hikâye, diyalog, hitabe ve daha birçok öğeler destanlarda bol bol bulunur.

Henüz yazının olmadığı devirlerde ortaya çıkan *sözlü edebiyat* diyebileceğimiz destanlar, *doğal* ve *yapma* olarak ikiye ayrılabilir. *İlyada, Odise;* Finlerin *Kalevalâ,* Farsların *Şehnâme* destanları yapma; bizim *Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon, Göç, Manas...* destanlarımız doğaldır.

Milletlerin bayrağı olan destanlar, büyük veya küçük bir şairin karihasından doğmuş, yapma eserler değildir. Onları hamasî şiirlerden, poème'lerden, dramatik edebiyattan, romandan ayıran budur. Destan, halkın hayaliyle büyülttüğü kendi kahramanları için yaratılmış isimsiz destancıklar üzerine dayanır. Ona dıştan hiç bir kahraman zorla kabul ettirilemez; ona yabancı hiç bir deyiş katılamaz. Katılırsa, bu eserde yama gibi kalır. Gerçek destanın ilk örneği Gılgamış'dır. Sümer'lerin beş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bin yıl önceye ait olan bu eski destanının bir çok varyant'ları ele geçmiştir. Orada insan, tabiat, kader ve tanrılar, sevgi, nefret, dostluk ve fedakârlık, vatan sevgisi ve kahramanlık bütün sadeliği, kabalığı içinde insan hayalinin ilk büyük yaratışı olarak duruyor. Eğer Sümer'ler -tarihçilerin tahmin ettikleri gibi- bir Türk kavmi ise, dünyanın en eski destanının da Türk destanı olması lâzım geliyor. Büyük destan şairi halk şarkılarını toplar; oradan bir millet doğuşuna, vatan kuruşuna, kurtuluş savaşına ait en esaslı bir hikâyenin parçalarını çıkarmaya çalışır. Kırık parçalardan antik bir vazoyu bulan arkeolog gayretile uzak devirlerin bu silinmiş izlerinden destanın bütününü meydana çıkarır. *Hilmi Ziya ÜLKEN.*

İlk Türk Destanları

Türk tarihine, ilk Türk destanlarile girebiliriz. Türk tarihinin kökenine ilk Türk destanlarile inebiliriz. Ulusal yaşantımızın bugünleri yaratan, yarınları yaşatacak tüm kökleri ilk destan hazinelerimizde gizlidir. Türk tarihi, büyük destan kahramanları, destan kahramanlıklarıyla doludur.

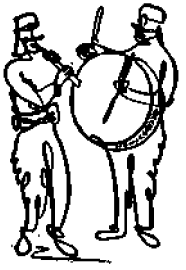
İslâmlık öncesi Türk destanları, İslâmlık sonrası destanlarımızla birlikte, yüzyıllar boyu halkımızın belleğinde yaşamış, yeni yeni inançlarla, görüşlerle, olanak ve geleneklerle beslenerek, zamanımıza değin gelmiştir. Manas, Cingiz, Timur, Battal Gazi destanlarımızın her biri, dikkatle incelenirse, tarihsel bir temelden kuvvet aldığı görülür. Cermen, İslâv, Fransız, Fin edebiyatlarındaki destanların Türklerden alındığını ileri süren bilginler, Van Gennep ile Potanin, sözlü edebiyatımızın zenginliğine dikkati çekmişlerdir.

Türk destanlarındaki masal, efsane öğelerini ayıklarsak, Türk tarihinin kaynaklarına ineriz. İlk Türk destanlarını, Çin, Moğol, Arap, İran ve diğer kaynaklara dayanılarak, son yüzyıllarda ortaya konulan bilgilerin ışığı altında incelemek zorundayız.

İslâmlıktan önceki Türk destanları, Türk tarihinin akışına uygun olarak dört bölümde toplanabilir: 1. *Eski Türk destanları*, 2. *Hun destanları*, 3. *Göktürk destanları*, 4. *Uygur destanları*. Eski Türk destanlarına *Alp Er Tunga, Şu;* Hun destanlarına *Oğuz Kağan;* Göktürk destanlarına *Ergenekon, Bozkurt;* Uygur destanlarına *Türeyiş, Göç* destanları en güzel örneklerdir.

Orta Asya Türkleri'nin elimizde bulunan destanlarının, ilk biçimlerini bilmiyoruz. Kurttan türeyiş, kurdun kutsallığına inanış, demircilik, silâh yapımında ustalık, kurtuluş savaşları vererek Orta Asya'dan dünyanın dört bir yanına yayılış, güçlü akınlar, savaşlar destanlarımızın ortaklaşa özelliği sayılır. «Yaratılış Efsanesi»nden sonra, burada inceliyeceğimiz «İlk Türk Destanları»:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I.	*Saka Destanları :*	1. Alp Er Tunga Destanı; 2. Şu Destanı.
II.	*Hun Destanı :*	Oğuz Kağan Destanı.
III.	*Göktürk Destanları :*	1. Bozkurt Destanı; 2. Ergenekon Destanı.
IV.	*Uygur Destanları :*	1. Türeyış Destanı; 2. Göç Destanı.

Yaratılış Efsanesi

Türk ulusunun, evrenin nasıl var olduğu üstüne düşünüşünü, inanış duyuş ve buluşlarını «Yaratılış Efsanesi»nden öğreniyoruz. İslâmlıktan önce yaşamış atalarımızın Şamanist bir görüşle, renkli motiflerle süsledikleri bu efsane, masal destan olarak da Türk halk ağızlarında söylenegelmekte, Altay Türkleri arasında bugün canlı olarak yaşamaktadır. Sonraları türlü dinlerle, inanışlarla karışarak zenginleşen bu efsanenin hangi Türk boyları arasından doğduğu bilinmemekte, büyük Türkolog Wilhelm Radloff (1837 - 1918) un derlemelerinden, çok eski çağlarda ortaya çıktığı, en eski destanlarımızdan birinin kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Ayrıntılardan ayıklanmış «Yaratılış Efsanesi»mizin konusu :

Su, uçsuz bucaksız su!... Yalnız su yaratılmıştı. Ne zaman, ne yer yaratılmamıştı daha. Su'dan başka henüz hiçbir varlık yoktu. Evren, uçsuz bucaksız sularla kaplıydı. Yer gök yaratılmadan önce her şeyin su olduğu bu yokluk içinde bir Tanrı Kara Han vardı, bir de su!...

Tanrı Kara Han, beyaz bir iri kaz olmuş, bu uçsuz bucaksız suyun üstünde uçuyordu. Tüm varlıkların başlangıcı, Tanrıların en büyüğü, insanoğlunun ilk atası Tanrı Kara Han, bu sonsuz boşlukta, can sıkıntısıyla uçarken, sulardan Ak Ana göründü. Tanrı Kara Han'a : «Yarat!» dedi.

Tanrı Kara Han, yalnızlığını gidersin, kendisiyle sularda yüzsün, boşlukta kendisiyle uçsun diye, kendine benzer «Kişi»yi yarattı. Tanrı'da yaratma isteğini uyandıran bir kadındı, Ak Ana'ydı. Yaratanla yaratılan, biri ak biri kara, birlikte uçuyor, birlikte yüzüyorlardı.

Kişi, Tanrı'dan daha yükseklerde uçmak istiyordu. Tanrı, Kişi'nin içinden geçenleri biliyor, kızıyordu buna. Kişi'nin uçma yeteneğini aldı. Sularda boğulmak üzereyken yalvardı Kişi : «Tanrım, bana üstünde durabileceğim bir yer yarat!» Tanrı Kara Han, «Yüksel!» diye buyurdu; Kişi'yi suların derinliklerinden yükselterek, bir yıldızın üstünde oturtarak boğulmaktan kurtardı. Tanrı Kara Han, uçmak kudretini kaybeden Kişi'nin yaşaması için yer yüzünü yaratmıya karar verdi. Suların ortasında sivri bir kaya yarattı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kişi, bu sivri kaya üstünde otururken sıkılıyor, derin sulara bakarken gözleri kararıycr, sulara düşüp boğulmaktan korkuyor, ürperiyordu. Tekrar Tanrı Kara Han'a yalvardı: «Üzerinde rahat yaşıyabileceğim daha geniş bir toprak yarat!» Tanrı, o zaman, yeryüzünü yaratmıya karar verdi. «Suyun dibine dal, toprak çıkar» dedi. Kişi, daldı; suların derinliğinden bir avuç toprak çıkardı. Tanrı Kara Han: «Saç toprağı suyal» dedi. Kişi, çıkardığı toprağı suyun yüzüne serpti. Tanrı: «Büyü!» dedi toprağa. Karalar, dümdüz, inişsiz, yokuşsuz ovalar büyüdükçe büyüdü. Kişi, kendisi için gizli bir dünya yapmak üzere bir parça toprağı ağzında saklıyordu Tanrı Kara Han, bunu gördü: «Tükür!» diye emretmeseydi, Kişi boğulacaktı.

Kişi'nin ağzından saçılan topraklar yeryüzünü çukurlarla, bataklıklarla, dereler, tepeler, dağlar, inişler, yokuşlarla sardı. Tanrı Kara Han, dünyayı böyle bırakamazdı; bitkilerle hayvanları da yarattı. Neler yapmaları, neler yapmamaları gerektiğini bildirdi. Kişi'ye ağzındaki toprak yüzünden kızmıştı; onu o «ışık evreni»nden kovdu: «Senin adın bundan sonra erlik (şeytan) olsun!» dedi. Kişi'yi yer altındaki karanlıklara sürdü; sonra bağışladı. Erlik yalnız mı kalsındı. Tanrı Kara Han, dokuz dallı bir ağacın her dalından dokuz cins insan yarattı. Erlik'e dedi ki: «Ben insanlara buyruğumu bildirdim. Neleri yapmaları, neleri yapmamaları gerektiğini biliyorlar. Git onları kendine çağır. Benim buyruklarımı dinleyenler benden, senin buyruklarını dinleyenler senden olsun!...» Şeytan, insanları kendisine çekmesini, kötülüklere sürüklemesini, Tanrı Kara Han aleyhine kışkırtmasını biliyor, onları Tanrı buyruğundan çıkarıyordu. Tanrı Kara Han buna kızdı, Erlik'i tekrar toprak altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına sürdü; kendisi de göğün on yedinci katındaki nur âlemine çekildi. Yarattıklarını başıboş bırakmamak, onları doğru yola döndürmek, insanları Erlik'ten kurtarmak için bir meleğini gönderiyordu.

Tanrı Kara Han'ın oturduğu nurlu âlemi gören Erlik, birçok yakarışlarla gökle yer arasında Tanrı katına benzer bir dünya yaratmayı başardı. Bu dünyanın kötülüklere saptığını gören Tanrı Kara Han, Erlik'in dünyasını yıkmak için «Mandişire»yi yeryüzüne musallat etti. Mandişire, korkunç gök gürültüleri, depremlerle kudretli mızrağıyle dünyayı darmadağın etti bıraktı. Tanrı Kara Han, Erlik'i dünyanın en alt katında, ışıktan, güneşten, ay ve yıldızlardan yoksun bıraktı

İslâmlaşmadan önceki Türklerin inandıkları en üstün kıymet, kahramanlıktır. Anadolu Türklerinin efsanevî atası olan Oğuz Kağan, vahşi hayvanlara ve etrafındaki kavimlere galebe çalan, ideal kuvvetli insan tipidir. Onu harekete getiren en büyük ihtiras, kuvvetini başkalarına tanıtmak ve dünyayı fethetmektir. Başbuğ olduğu zaman verdiği ziyafette gayesini, şu sembolik kelimelerle hülâsa eder: «Güneş bayrak, gök çadır!» Gök tüylü, gök yeleli büyük kurdun rehberliğinde yaptığı seferlerde, buz diyarlarından ateş diyarlarına kadar, geniş ülkeler fetheder.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir efsane olmakla beraber, bu destan, islâmlaşmadan önceki Türk tarihinin anahtarını verir: Milâddan önce Çin sedlerini diktiren, milâdî dördüncü asırda tâ Paris kapılarına kadar dayanan muazzam bir hareket! Destanların ve tarihlerin ortaya koymuş olduğu mizaç, islâmlaştıktan sonra da devam etmiş ve tâ bugüne kadar gelişmiştir. Binlerce sene evvel olduğu gibi, bugün de, bizi dünya milletleri, kahraman, ölümden korkmayan bir millet olarak tanır. *Mehmet KAPLAN.*

Saka Destanları

Saka Türkleri; M. Ö. II. yüzyıldan başlıyarak tarih alanında gözükürler. Kuzey Hindistan'da büyük bir devlet kurduktan sonra, özellikle İranlılar'la aralarında kültür ilişkileri kuvvetlenir; aile bağları artar. Türk destanları ile İran destanları arasında ortak temaların, benzer niteliklerin bulunması Sakalar'ın İranlı mı, Türk mü, olduğu üzerinde tartışma konusu olmuştur.

Sakalar aslında Türk olmakla beraber, güneybatıya indikten sonra İranlılarla daha fazla ilişki kurmuşlardır. Sakalar'la Hunların, Göktürklerin, Uygurların gelenek, töre ve yaşayışları arasındaki benzerlikler aynı kaynaktan geldiklerini göstermektedir.

İranlıların «Turan» adını verdikleri ulusun, Saka Türkleri olduğu, Sakaların büyük Hakan'ı Alp Er Tunga'nın Türklerle İranlıların en kudretli destan kahramanlarından birisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Alp Er Tunga, Saka imparatorluğunun en parlak dönemini yaratan, kahraman, Firdevsî'nin Şehnamesi'nde «Afrasyab» olarak geçer. Pers hükümdarlarından Keyhusrev, Alp Er Tunga'yı Altay boylarına kadar izledikten sonra, Azerbaycan'da M. Ö. 624'te öldürür. Yerine İmparatoriçe Tomris geçer. Tomris, M. Ö. 529'da İran şehinşahı Büyük Dârâ'ya karşı kahramanca savaşır.

Sakaların başında M. Ö. 330'da Hakan «Çu» bulunmaktadır. «Şu Destanı» işte bu hakanı konu olarak alır. Çünkü Makedonyalı Büyük İskender, İran'dan sonra Türkistan'a gelir; M. Ö. 330 - 327 arası seferinde Âmû Derya, Taşkent, Sır Deryâ bölgelerini ele geçirir. İskender'le karşılaşan, savaşan Türklerin, İran'a komşu olan Saka Türkleri oldukları anlaşılmaktadır.

Parçaları, bugün elimizde bulunan *Alp Er Tunga* ve *Şu* destanlarına bu bakımlardan «Saka Destanları» diyoruz. Saka Türkleri, II. yüzyıldan sonra, yine Türk olan Yüeçilerin hücumlarile parçalanır, çevrelerindeki çeşitli ulusların uygarlıkları içinde erirler.

Türkler'in geniş coğrafya sahalarında yabancı kavimlerle nasıl karıştıkları, yüzlerce misalle ispat Türkler olduğunu Minns, Tricdler, Laufer, Z. V. edilebilir bir dâvadır. Sakalar'da hâkim tabakanın Togan gibi tarihçiler kabul etmektedirler. Hipokra-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tes'in, Sakalar'ın ahlâk ve âdetleri hakkında verdiği bilgi, Çin kaynaklarının Hunlar ve Göktürkler hakkında söyledikleri ile tamamen aynıdır. *Yılmaz ÖZTUNA.*

İl, Gök Tanrının yer yüzündeki gölgesiydi. İlin oturduğu memlekete yurt yahut ülke denirdi. Türk nereye gitse (Yurt aslıyı) unutmazdı. Çünkü atalarının mezarı oradaydı. Çocukluk çağı, baba ocağı, ana kucağı hep orada bulunuyordu. *Ziya GÖKALP.*

Göçebe kavimler yerleştikçe, yeni idealler uğruna çarpışa çarpışa toprağa köklerini saldıkça nihayet Ortaçağ'ın sonunda vatan ve tarih fikirleri doğdu. *Hilmi Ziya ÜLKEN.*

Alp Er Tunga Destanı

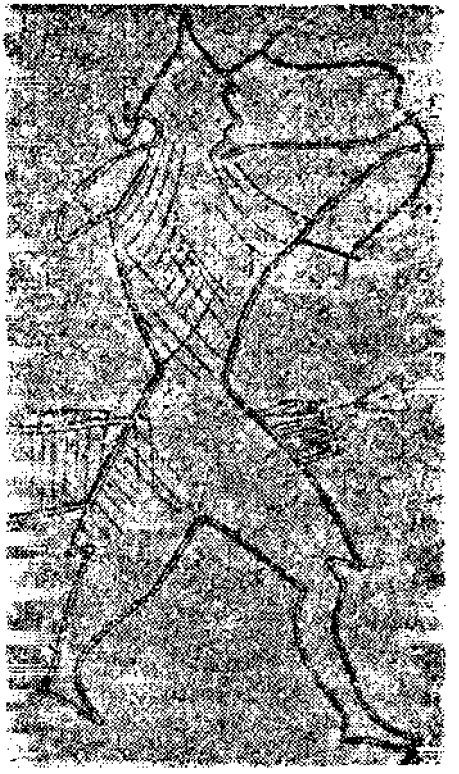
Alp Er Tunga Destanı; eski çağlar Türk tarihinin ilk büyük destanlarından biridir. M. Ö. VII. yüzyılda İranlılar'la çetin savaşlara girişen, İran'ı bir iki kere yenen, sonunda hile ile öldürülen (M. Ö. 624) Saka Türkleri'nin hükümdarı Alp Er Tunga'nın serüveni çevresinde geliştiği sanılmaktadır. Fakat bu destan şimdiye kadar henüz ele geçmemiştir. Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lügat-it-Türk adlı eserinde, Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine söylenmiş bir sagu vardır. Fars şairi Firdevsî'nin Fars destanı olan Şehnâme adlı büyük eserinde Alp Er Tunga'nın macerası, Fars'ların görüşüne göre anlatılmıştır; bu destanda, Alp Er Tunga Efrâsiyâb adı ile geçer. Alp Er Tunga'nın Türk-İran savaşlarında gösterdiği yiğitlikler anlatılır. Uzun Firdevsî olarak tanınan Bursa'lı İlyas «Süleymanname» adındaki yapma destanında Alp Er Tunga'yı «Efrasiab-ı Türk» olarak şöyle anlatır:

«... Acem mülkü Turan Şahı Efrasiab'ın eli altındadır. Keykubat ile düşmandır. Rüstem-i Zal, Efrasiab'a karşı çıkamaz. Onun korkusundan yedi başlı evrenler yurduna giremezler. Bir yiğit pehlivandır ki, cenge girse İran bahadırı Kahraman'a yılan kuşandırır. Bir arslandır ki Rüstem-i Zal onun yanında tavşandır. Efrasiab eyitti: «Hazreti Süleyman ile Endülüs şahının hali aceb neye vardı? Cengi onunla ne hale erdirdiler?» Başvezir eyitti: «Ey şah! İşittim ki; «Süleyman hepsine baş eğdirir, Sinop'a yönelip kalemiz üstüne gelir» derler. Kayzer-i Rum, yol gösterici olup der ki: «Atadan bizimdir; Sinop kalesini alıver, bakır madenleri senin olsun!»

Efrasiab-ı Türk, o koca kurt, bu sözü işitince gönlü bulandı. Vay ki kakıdı; gökgürültüsü gibi şakıdı; dahi dönüp eyitti: «Ey benim beğlerim, yeğlerim, sultanlarım! Âlem içinde ben Efrasiab, nasıl bir pehlivanım bilirsiniz. Kobat Şah tahtında benden uşanır; Rüstem dahi bana kin kuşağı kuşanır. Amma ki ona da bir tapence urmuşum, beni bilir. O Efrasiab'ım ki İran ülkesini perişan edip, Turan ülkesine kattım. İran erlerinin kanlarını kara yere kattım. Süleymancağız kim olur ki bana gele, ya kale'mi elimden ala! Bin Araboğlu benim gözümce fare'ce yoktur; bin Anka kuşu gözümde serçe değildir; bin Süleyman katımda bir cılız karınca değildir!...»

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Alp Er Tunga, Türk beyleri arasında adıyla sanıyla yiğitliğile tanınmış bilgili, erdemli, anlayışlı, her bakımdan yüce bir hükümdardır anlamına gelen Kutadgu Bilig'ten dört mısra: «Bu Türk beglerinde atı belgülüg - Tunga Alp Er irdi kutı belgülüg - Bedük bilgi birle öküş erdemi - Biliglig ukuşlug budun ködremi». *Yusuf Has HACİB.*

Sulek'te kaya üstüne oyulmuş ok atan zırhlı, miğferli alp.

Şu Destanı

Şu Destanı; Alp Er Tunga'dan sonra, ikinci büyük Saka Türk destanıdır. Bu destanda, İskender'in Batı Türkistan'a doğru yürümesi üzerine (M. Ö. 330 - 327), Türk hükümdarı Şu'nun doğuya (Çin'e) çekilişi, iki tarafın öncü kuvvetlerinin çarpışması, İskender'in çekilmesinden sonra Şu'nun Balasagun'a dönüp Şu şehrini yapması anlatılır. Destanın aslı elimizde yoktur. Saka Türklerinin büyük hükümdarı Şu'nun İskender'e karşı kazandığı zaferler bu destanda dile gelir. Kâşgarlı Mahmut'un Divan ü Lügat-it-Türk adlı eserinde, Türkmen sözcüğünün açıklanması dolayısıyle destanın konusu şöyle anlatılmaktadır:

İskender, Semerkand'ı geçtikten sonra Türk topraklarına yöneldiği sıralarda, Türklerin başında genç Hakan «Şu» bulunur. Kudretli bir Türk ordusuna sahip olan hükümdar Şu, Balasagun yanındaki «Şu Kalesi»ni yaptırmış, her gün Balasagun Sarayı'nın önünde, ordu komutanları için 360 nöbet davulu çalınır.

İskender'in Türk ülkesine yaklaştığını Hakan Şu'ya haber verenler: «Emriniz nedir? Bu adamla savaşalım mı? Bize buyruğunuz nedir?» diye sorarlar.

Hakan Şu'nun gönlü rahattır. Çünkü Hocand Irmağı'nın kıyısına karakol kurmak, İskender'in birliklerinin içine girmek, durumlarını anlamak için kırk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yiğit «Tarkan»ı öncü göndermiştir. Hiç kimse görmeden bu «Tarkan»lar gittiği, İskender'in askerleri sezmeden içlerine girdiği için Hakan Şu'nun yüreği pektir. Şu'nun gümüşten bir havuzu vardır. Sefere çıkıldığında birlikte taşınır, konaklama yerlerinde su doldurulur, içine ördeklerle kazlar salınıverir. Komutanlar böyle bir gün kendisine sorarlar: «Ne yapalım? Savaşalım mı?» Hakan Şu şöyle der: «Şu kazlarla ördeklere bakın, nasıl suya dalıyorlar!...» Bu cevap üzerine orada bulunanların yüreğine bir ateş düşer. Hakan'ın savaşa hazır olmadığını, buralardan gitmek niyetinde de bulunmadığını sanırlar. İskender, Hocand Irmağı'nı geçince, gözcüler haber verirler. Hakan Şu, davullar çaldırarak, Doğu'ya doğru yürütür. Halk, önceden hazırlıklı görünmeyen Hakan'ın böyle çekip gitmesi üzerine umutsuzluğa, karışıklığa düşer. Herkes bir hayvanın sırtına atlayarak, Hakan'la birlikte giderler. Yanlışlıkla herkes, birbirinin hayvanlarını almıştır. Sabah olunca düz bir ovada ordugâh kurulur.

O çağlarda henüz Taraz, Balagasun, İsbicab gibi büyük şehirler kurulmamıştır. Halk çadırlarda yaşamaktadır. Hakan Şu, ordusuyla gittikten sonra geride aileleriyle birlikte yirmi iki kişi kalmıştır. Bunlar yüklerini yükletecek hayvan bulamadıkları için gece yarısı bir yere gidememişlerdir. Oğuz boylarının işte bu kalanlardan doğduğu ileri sürülür. Yirmi iki kişi, gidelim, gitmiyelim mi diye düşünürlerken yanlarına iki kişi çıkagelir. Ordunun izine düşerek giden bu iki kişi, ağırlıklarını sırtlamışlar, yanlarına çoluk çocuklarını almışlardır. Bu ikiler, yirmi ikilere derler ki:

«İskender denilen adam, gelip geçici bir adamdır. Bir yolcudur; bir yerde duramaz. Nasıl olsa buradan da geçer gider. Biz de yurdumuzda kalmış oluruz.»

Yirmi ikiler, ikilere: «Kalaç!» derler. O günden sonra bunlar «Kalaç» olarak anılagelmişlerdir. İki kabiledir; «Kalaç»ların kökeni budur. İskender gelip de, yirmi iki kişiyi görünce, uzun saçlarından üzerlerindeki belgelerden bunların Türk olduğunu sezinler; kimseye sormadan:

«Türk mânend!» der. «Türk'e benziyorlar» anlamına gelen bu sözden, yirmi dört kabile olarak «Türkmenler» doğar. İki kabile olan «Kalaç»lar bazı kere bunlardan ayrılmışlardır. Onun için Oğuzlar'dan sayılmazlar. İşte Türkmenlerin aslı bunlardır.

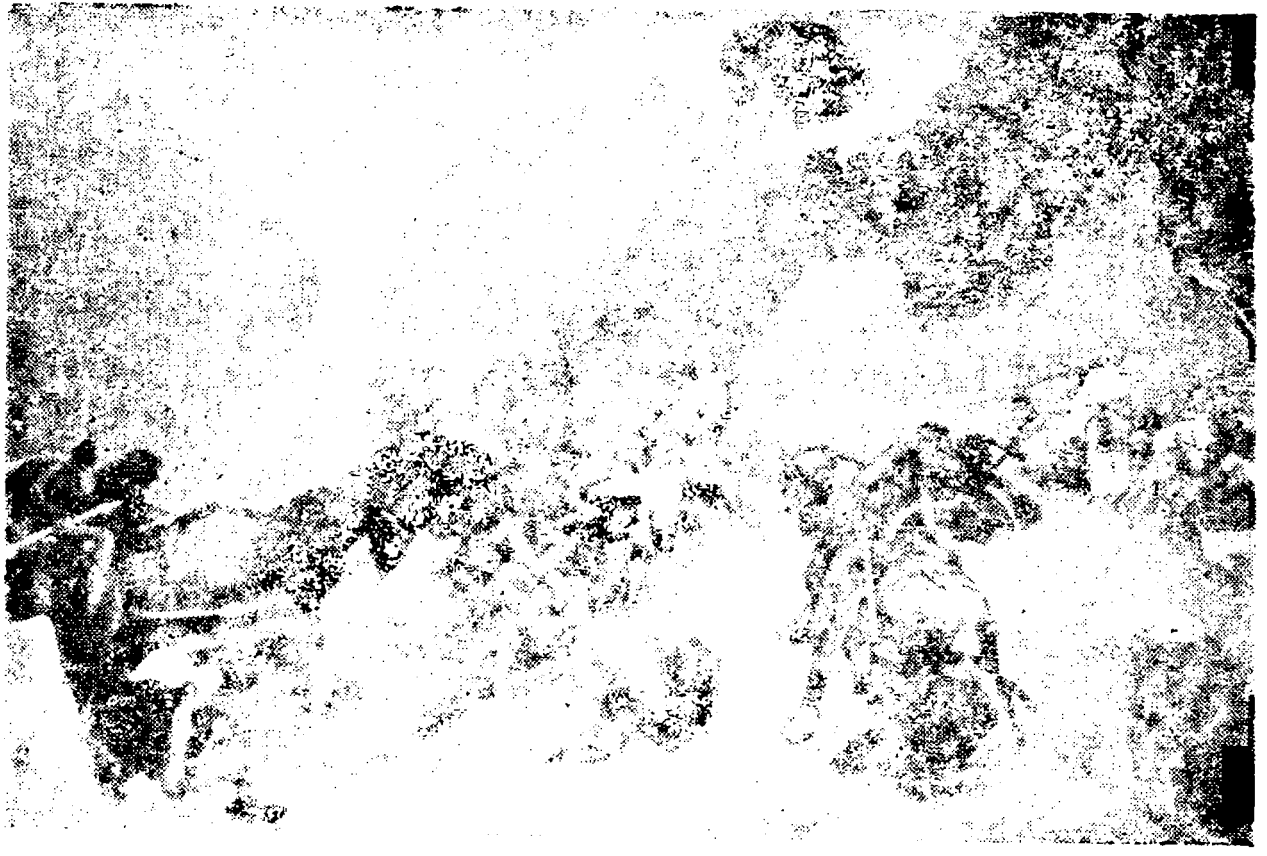
Hakan Şu'ya gelince; o, Çin ülkesine doğru yürür. İskender arkasındadır. Uygurlara yaklaşınca, yani Çin yakınında İskender'le çarpışmak için gençlerden bir kuvvet gönderir. O zaman vezir, Hakana: «İskender'e karşı sen yalnız gençleri gönderdin. Onlarla birlikte savaşta denenmiş, yaşlı birisinin de bulunması gerekir» deyince, Hakan Şu, «çok yaşlı» anlamında: «Üge?» der. Vezir de doğrular: «Evet!». Yaşlı savaşçı gönderilir. Türk kuvveti, bir gece baskınıyla İskender öncülerini darmadağın eder. Bir genç Türk, İskender erlerinden birini kılıçla beline kadar ikiye böler. Ölen erin belinde altınlarla dolu bir kemer vardır. Türkler ertesi gün kana bulaşmış altınları görünce: «Altun, kan» diye bağrışırlar. Bu çığlık, o bölgede bulunan büyük bir dağın adı olur. Bugün orası «Altun Han» olarak anılır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hakan Şu, daha sonra, İskender'le barışır. İskender, Uygurların şehirlerini yapar. Bir süre oralarda oturur, gider. Hakan Şu gelir. Balasagun'a değin ilerler. «Şu» adındaki şehri kurar. Oraya, öyle bir tılsım koydurur ki, leylekler, o şehrin karşısına değin geldikleri halde, şehri geçemezler. Bugüne dek bozulamayan öyle bir tılsımdır bul...

Türk Hun İmparatoru Attila

Attilâ'nın bir avda kardeşi Buda'yı kurtarışı.

Destanlarımızın gönüllere derinlik, enginlik veren paha biçilmez bir değeri var. Türk topluluklarının yüreğindeki büyük çarpıntıdan doğan bu özlü ve sözlü verimler ulusumuzun binlerce yıl önceki yaşantılarını, inanış ve davranışlarını dile getiren birer tablodur. Dünyanın kuruluşu, insanların yaratılışı, kahramanların mefkûreleştirilişi gibi... *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Hun Destanı

Hunlar; ilk defa bütün Türkler'i bir bayrak altında toplamayı başaran, yüzyıllarca bütün dünyayı titreten bir Türk kavmidir. Çinlilerin «Hiung-nu», Avrupalıların «Hun», o zamanki Türkçe söyleyişle «Kun» denilen Hunlar, edebiyatta ileridir. Hun Türk imparatorları önce «Yabgu», «Kağan», sonra «Hakan» olarak anılmışlardır. Başlıca Hun devletleri: 1. Orta Asya Hunları, 2. Hindistan Hunları, 3. Avrupa Hunları.

Orta Asya Hunları (M. Ö. 220 - M. S. 216); Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra en uzun (436 yıl) saltanat süren ilk Türk imparatorluğudur. İlk imparator Teoman (M Ö. 220 - 209), oğlu Mete yani Oğuz Han (M. Ö. 209 - 174) zamanında bütün Kuzey ve Orta Asya, Hazar Denizi'nden Büyük Okyanus'a, Kuzey Sibirya'dan Himalaya'lara kadar uzanan 18 milyon kilometre karelik alan Türklerin eline geçti. Orta Asya Hunları, Çinlilerin gizli çalışmaları sonunda, Güney Hun Devleti, Kuzey Hun Devleti olarak ikiye ayrıldı (M. S. 50). Göktürk Devleti'nin doğduğu Hankolu işte bu Kuzey Hun Devleti'dir. Anadolu Türkleri'nin ana kaynağı bu Hun Türklerine dayanır.

Hindistan Hunları (420 - 550); Afganistan, Güney Türkistan, Kuzey Hindistan bölgelerini ellerinde bulunduran, Batılıların Heftalitler adını verdiği, «Akhunlar» da denilen Hindistan Hunları, Moğollarla karışmışlardır. Çinlilerle Araplarla dostça yaşamak yolunu tutarlar. Akşuvar'dan sonra tahta oturan torunu Toraman (470 - 502) Akhunlar İmparatorluğu'nun en büyük hükümdarıdır.

Avrupa Hunları (425 - 454); Hunların en savaşçı, en akıncı kolu olan bu Avrupa Hunları'nın başkenti bugünkü Macaristan'da bulunuyordu. Muncuk, Oktar, Ruga, Bleda'dan sonra tahta çıkan Attilâ, Türk - Hun Devletini dünyanın en büyük İmparatorluğu durumuna getirdi. Avrupa'nın yarısını ele geçirmişti; ansızın ölümü Avrupa Hunları'nın sonu oldu.

Hun Türkleri uygarlıkta çağdaşlarından çok üstündür. Ata binmekte, ok atmakta, düşmanı şaşırtıp bozguna uğratmakta, savaş tekniğinde, el sanatlarında, orta oyunları biçiminde temsil edilen tiyatro sanatında, tahta ev yapmakta, mimarî'de, müzikte, halk edebiyatında çok ileridirler.

Hun Türk sanatında at güreşlerini, kaplanlarla develerin mücadelelerini gösteren motiflerle süslü tunç eserler ayrı bir özellik taşır. Halk şairlerinin yazıp besteledikleri kahramanlık şiirlerini, genç kızlar, Attilâ'nın savaş dönüşlerinde coşkuyla söylerler. Bugün elimizde bulunan en önemli Hun Destanı «Oğuz Kağan Destanı»dır.

Hunlar, ancak Osmanlı Türklerile karşılaştırılabilirler. *Otto FRANKE.* Alman ilim adamı sinolog Fr. Hirth eski Çin yıllıklarında araştırmalar yaparken Asya Hun İmparatorlarından Çi-Çi'nin (ölümü, M. Ö. 36) halka irat ettiği nutuktan parçalara rastlamış ve hayretle görmüştür ki, bu ünlü Türk başbuğunun devlet anlayışı doğrudan doğruya millî duygulara dayanmaktadır. *İbrahim KAFESOĞLU.* Şairler, Attilâ'nın kahramanlıklarını, buyruğu altına aldığı memleketleri, çiğnediği toprakları, başeğen hükûmetleri birer birer saydılar. Nihayet bereketli ovalara, verimli meralara kendilerini sürükliyen atalarının zaferlerini kutladılar. *Marcel BRION.*

Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan; Mete de denilen bu büyük Hun Hakanı, babası Teoman'ı savaşta öldürüp M. Ö. 209'da tahta geçti. Türk boylarını 35 yıllık bir yönetim sonu birleştirip sınırları Hazer denizinden Büyük Okyanus'a, Tibet'ten Sibirya'ya kadar uzanan merkezi Baykal gölü dolayları bulunan, büyük bir Hun İmparatorluğu kurdu. Çinliler'i birçok defa yenip vergiye bağladı. «Oğuz Kağan Destanı» Mete'nin kişiliğini ve kahramanlıklarını anlatır.

Oğuz Türkleri'nin kahramanlıklarından doğan bu destan, Türk Hun Hükümdarı Mete'nin hayatı ve savaşları ile de birleşmiş bir durumdadır. Bu destan, eski Türk kaynaklarında Oğuznâme adını alır. Sözlü Edebiyatımızın en eski verilerinden sayılan Oğuz Destanı'nın, İslâmlıktan önceki Uygur yazısına alınmış bir kopyası bugün Paris Ulusal Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Bu destanın, yazıya alınmasından 1500 yıl önce, sözlü olarak doğduğu ileri sürülmektedir. Türk oymaklarından bir çoğunun adlarının nereden geldiğini göstermesi, atalarımızın yaşayışlarından türlü motifler bulunması değerini bir kat daha arttırmaktadır. İçinde manzum parçalar da bulunan bu destan 1936'da W. Bang ile Profesör Rahmeti Arat tarafından Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiştir. Türk ulusunun tarihsel gelişimini, ulusal bütünlüğünü çok kudretli bir görüşle ortaya koyar. Reşîdüddin'in «Câmi-üt-Tevarîh»inden «Şecere-i Türki»ye alınan, Hun İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerine çok değerli bilgiler veren «Oğuz Kağan Destanı»nın bütünü henüz bulunamamıştır; elimizdeki destanın özel olduğu ileri sürülebilir.

Hun hakanlarının en büyüklerinden sayılan, 26 krallığı kendi bayrağı altında birleştiren Mete'nin doğuşu, yiğit bir delikanlı oluşu, kahramanlıkları, evlenişi, Kağan olduktan sonra bütün dünya Türklüğü'nü bir bayrak altında toplayışı, sonra oğullarına ülkeyi paylaştırışı «Oğuz Kağan Destanı»nda şöyle anlatılır:

Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü mavi, ağzı ateş kızılı, gözleri alâ, saçları ve kaşları kara idi. Gü-

zel perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden sütü emdi; bir daha emmedi. Çiğ et, aş, şarap diledi. Dile gelmeye başladı. Kırk günden sonra büyüdü, yürüdü, oynadı. Ayağı öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzu samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Bütün vücudu tüylü idi. At sürüleri güder, atlara biner, av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu. O çağda, bu yerde büyük bir orman vardı, bir çok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar, burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanda büyük bir gergedan vardı, at sürülerini, halkı yerdi, büyük ve yaman bir canavardı, ağır bir eziyetle halkı eziyişti. Oğuz Kağan cesur, kahraman bir adamdı. Bu gergedanı avlamak diledi, günlerden bir gün ava çıktı, mızrak ile; yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalıyle bir ağaca bağladı ve gitti. Sonra sabah oldu, tan ağarırken yine geldi ve gördü ki, gergedan geyiği almıştır. Yine bir ayı ele geçirdi, altınlı kemeriyle ağaca bağladı, gitti. Bundan sonra sabah oldu. Tan erdiği zamanda geldi, gördü ki, gergedan ayıyı da almış. Bu sefer o ağacın dibinde durdu, gergedan geldi, başiyle Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz da mızrakla gergedan başına vurdu, onu öldürdü, kılıciyle başını kesti, aldı, gitti.

Günün birinde bir yerde Oğuz Kağan Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık basdı, gökten bir mavi ışık indi. Oğuz bu ışığa doğru yürüdü, gördü ki, o ışığın içinde bir kız; yalnız oturuyordu, çok güzel bir kızdı. Alnında ateşli, parlak bir beni vardı. Kutup yıldızı gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı da güler, ağlasa Gök Tanrı da ağlardı; Oğuz onu görünce deliye döndü, gitti, sevdi, aldı. Günler, gecelerden sonra,... üç oğlan doğurdu, birincisine Gün, ikincisine Ay, üçüncüsüne Yıldız adlarını koydular. Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti, karşısındaki bir gölün ortasında bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu, çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha maviydi, saçı ırmak gibi dalgalıydı, dişleri inci gibiydi. O kadar güzeldi ki, dünya halkı onu görse «Ay, Ay, Ah, Ah... ölüyoruz!» der; süt gibi tatlı ve neşeli iken kımız gibi acı ve yaslı olurlardı. Oğuz onu görünce aklı başından gitti, yüreğine ateş düşdü, onu sevdi, aldı. Günlerden ve gecelerden sonra üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adlarını koydular. Ondan sonra Oğuz büyük bir şölen verdi. Kırk masa, kırk sıra yaptırdı; türlü aşlar, türlü şaraplar, tatlılar, kımızlar yediler, içtiler. Şölenden sonra Oğuz Kağan, beylere ve halka yarlık verdi; dedi ki :

Ben sizlere oldum kağan	Men sinlerge boldum kağan
Alalım yay ile kalkan	Alalıng ya takı kalkan
Damga bize olsun buyan	Tamga bizge bolsun buyan
Gök kurt bize olsun uran	Kök böri bolsungıl uran
Demir kargılar orman olsun	Temür çıdalar bol orman
Ay yerinde gezsin kulan,	Av yirde yürüsün kulan
Hem deniz hem de ırmak	Takı taluy takı müren
Gün tuğ olsun gök kurıkan	Kün tuğ bolgıl kök kurıkan.

Oğuz Kağan, bundan sonra yine, dört yana emirler yolladı, tebliğler yazdı, elçilerine verdi ve gönderdi. Bu tebliğlerde bildirmişti ki: «Ben Uygurların Kağanı oluyorum, yeryüzünün dört köşesinin hakanı olsam gerektir, sizlerden itaat dilerim. Kim benim emirlerimi dinlerse hediyelerini kabul eder, dost tutarım» dedi. «Kim bu emirleri dinlemezse gaza gelip, üstüne asker çekip düşman tutarım, ansızın basıp astırır, yok ettirir, dediğimi de yaparım» dedi. Yine bu zamanda sağ yanda Altın Kağan denen bir kağan vardı. Bu Altın Kağan, Oğuz Kağan'a elçi gönderdi. Pek çok altın gümüş takdim etti, yakut taşlar alıp pek çok cevahir yollıyarak bunları Oğuz Kağana saygı ile sundu, ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve onunla dost oldu. Sol yanında Urum adında bir Kağan vardı. Bu kağanın askeri, şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan Oğuz Kağanın emrini dinlemez, onun arkasından gitmezdi. «Ben onun sözünü tutmam» diyerek emrini dinlemedi. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi, bayrağını açarak askeri ile ona karşı yürüdü, kırk gün sonra «Buz Dağı» adında bir dağın eteğine geldi. çadırını kurdurdu, sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü, gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı, bu kurt Oğuz Kağan'a dedi ki: «Ey Oğuz, sen Urum ülkesine yürümek istiyorsun; Ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum.» Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdürdü, gitti. Gördü ki askerin önünde gök tüylü, gök yeleli büyük bir erkek kurt yürümektedir; kurdun ardı sıra ordu gelmektedir. Nice günlerden sonra bu gök tüylü, gök yeleli büyük erkek kurt durdu, Oğuz Kağan da askeriyle durdu. Burada «İtil Müren» adında bir deniz vardı. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı; okla, kargı ile, kılıçla vuruştular.

Askerlerin arasında vuruşma çok oldu	Çeriklerning aralarıda köp telim boldı uruşğu
Halkın gönüllerinde kaygı çok oldu	İlkünlerning göngülleride köp telim boldı kayğu

Çarpışma, vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Müren'in suyu zencefre gibi kıpkızıl oldu. Oğuz Kağan yendi, Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan, Urum Kağan'ın kağanlığını, halkını aldı; ordugâhına pek çok cansız, pek çok canlı ganimet düştü: Urum Kağanın bir kardeşi vardı, Adı Uruz Bey idi. Bu Uruz Bey, oğlunu, dağ başında «Derin Irmak» arasında iyi tahkim edilmiş bir şehre yolladı; «şehri korumak gerek, sen şehri bizim için koru; savaştan sonra bize gel» dedi. Oğuz Kağan bu şehre yürüdü. Uruz Beyin oğlu ona çok altın, gümüş yolladı ve dedi ki: «Ey Oğuz Kağan, sen benim kağanımsın, babam sana bu şehri verdi ve: «şehri korumak gerektir, sen de şehri benim için koru; savaştan sonra gel» dedi. Babam sana kızdı ise bu benim suçum mudur? Ben senin emrini yerine getirmeğe hazırım, bizim saadetimiz, senin saadetindir, bizim kabilemiz senin ağacının yemişindendir. Tanrı sana yer vermek lûtfunda bulunmuş, ben sana başımı ve saadetimi veriyorum; vergi veririm, dostluktan çıkmam» dedi. Oğuz Kağan yiğitin sözünü iyi gördü, sevindi, güldü ve:

Sen bana çok altın yollamışsın	Menge köp altun yumşap sen
Şehri çok iyi kurmuşsun sen	Baluknı yakşı saklap sen

dediği için ona «Saklap» adını koydu, onunla dost oldu. Sonra Oğuz Kağan askerleriyle «İtil» denen ırmağa geldi. İtil, büyük bir ırmaktır, Oğuz Kağan onu gördü ve «İtilin suyunu nasıl geçeriz?» dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı ve adı «Uluğ Ordu Bey» idi, akıllı bir er'di. Bu yerde pek çok dal, pek çok ağaç olduğunu gördü ve o ağaçları keserek üstlerine yattı, geçti; Oğuz Kağan sevindi, güldü ve :

Ey Ey sen burada kal bey ol	Ay Ay sen munda beg bolung
Senin adın Kıpçak Bey olsun.	Kıpçak tegen sen beg bolung

deyip ilerledikten sonra Oğuz Kağan, tekrar gök tüylü, gök yeleli erkek kurdu gördü. O gök kurt, Oğuz Kağan'a : «Şimdi sen, Oğuz, askerle buradan yürüyerek halkı ve beyleri götür; ben önden giderek sana yol gösteririm» dedi. Tan ağarınca Oğuz Kağan gördü ki, erkek kurt askerin önünde yürümektedir; sevindi, ileri gitti. Oğuz Kağan her zaman alaca bir ata binerdi ve bu atı pek çok seviyordu. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı, gitti. Burada büyük bir dağ vardı, üstünde don ve buz vardı. Başı soğuktan bembeyazdı. Onun için adı «Buz Dağ» idi. Oğuz Kağan'ın atı bu Buz Dağ içinde kaçıp gitti. Oğuz Kağan buna çok üzüldü. Asker arasında bir yiğit bey vardı, ne Tanrıdan, ne de Şeytandan korkardı; yürüyüşe, soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü, dokuz günden sonra Oğuz Kağana aygır atını getirdi. Buz Dağlarında çok soğuk olduğundan o bey karla örtülmüştü, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve :

Ey sen buradaki beylere baş ol	Ay sen munda beglerge bolgıl başlık
Senin adın ebediyen Karluk olsun	Ma menglep senge at bolsun Kagarlık

dedikten sonra ona değerli armağanlar verip yürüdü. Yolda tekrar büyük bir ev gördü, bu evin duvarı altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirdendi, kapalı idi. Anahtarı yoktu. Asker içinde pek becerikli bir er vardı, adı «Tümürdü Kağul»du. Ona emretti : «Sen burada kal ve çatıyı aç, açtıktan sonra orduya gel» dedi. Bundan sonra ona «Kal-aç» adını koydu, ilerledi. Yine birgün gök tüylü, gök yeleli erkek kurt durdu, Oğuz Kağan da durdu; çadırını kurdurdu; burası tarlasız, çorak bir yerdi; adına «Çürçet» diyorlardı, büyük bir yurt idi. Atları çok, öküz ve buzağıları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağana karşı geldiler, vuruşma ve çarpışma başladı; oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağanını bastı, öldürdü, başını kesdi; Çürçet halkını kendisin tabi kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağanın askerlerine, maiyetine öyle büyük bir ganimet düştü ki, yükleyip götürmeğe at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağanın askerleri içinde

tecrübeli, gayet becerikli bir adam vardı, adı «Barmaklığı Cosun Bilig» idi. Bu becerikli usta bir araba yaptı, arabaya cansız ganimetleri yükledi, arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu, hayvanları koştu, çektiler; gittiler. Oğuz Kağan maiyetinin, halkının hepsi bunu gördüler ve şaşırdılar, onlar da arabalar yaptılar. Bunlar arabayı çekerken «Kanğa! Kanğa!» diye bağırıyorlardı, onun için onlara «Kanğa» adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve:

Kanğa kanğa ile cansızı canlı yürütsün	Kanğa kanğa birle ölügni tirik yürügürsün
Kanğalı sözü sizin adınız simgeniz olsun	«Kanğaluğ» senge at bolguluk kanğa belgürsün

dedikten sonra, gök tüylü, gök yeleli erkek kurt ile Hint, Taygut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan, tokuşmadan sonra oralarını aldı, kendi yurduna kattı, onları yendi; kendisine tabi kıldı. Yine gizli kalmasın, belli olsun ki, güneyde «Barkan» denilen bir yer vardır; çok zengin bir yurttur, çok sıcak bir yerdir, burada çok av hayvanları, çok kuş vardır. Altını, gümüşü, cevahiri çoktur, halkının çehresi kapkaradır. Bu yerin kağanı «Masar» adında bir kağandı, Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü, çok yaman bir vuruşma oldu, Oğuz Kağan yendi. Masar Kağan kaçtı; Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu zaptetti, gitti, onun dostları çok sevindiler, düşmanları ise çok üzüldüler. Sayısız eşya, at aldı; yurduna, evine doğru yola koyuldu. Yine gizli kalmasın, belli olsun ki, Oğuz Kağanın yanında ak sakallı, kır saçlı, çok akıllı bir ihtiyar vardı; anlayışlı, asîl bir kimse idi. Oğuz Kağanın nazırı idi. Adı «Uluğ Türk» idi. Bir gün rüyada bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. O altın yay doğudan batıya kadar uzanıyordu. Üç gümüş ok ta kuzeye doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca rüyada gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı, sonra dedi ki:

Ey Kağanım senin ömrün hoş olsun	Ay kağanum senge çaşğu bolsunğıl tüzün
Ey kağanım senin hayatın hoş olsun	Ay kağanum senge türlük bolsunğıl tüzün
Gök Tanrı düşümde verdiğini doğruya çıkarsın	Negü Kök Tengri birdi tüşümde kiltürsün
Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın	Tala turur yirni uruğungğa birtürsün

deyince Oğuz Kağan, Uluğ Türkün sözünü beğendi, onun öğüdünü dinledi, öğüdüne göre hareket etti. Ondan sonra, sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı; «Gönlüm avlanmak istiyor, ihtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur.»

Gün Ay Yıldız doğu yanına sizler gidin	Kün Ay Yıltuz tang sarığa senler barung
Gök Dağ Deniz siz de batı yanına gidiniz	Kök Tağ Tengiz tun sarığa senler barung

dedikten sonra üçü doğu tarafına, üçü de batı tarafına gittiler. Gün, Ay ve Yıldız, birçok av ve birçok kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay buldular, onu aldılar, babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve:

Ey büyük oğullarım yay sizlerin olsun	Ay ağalar ya bolsun senlernüng
Yay gibi okları göğe kadar atın	Ya teg oklarnı kökkeçe atung

dedi ve Gök, Dağ, Deniz de; bir çok av ve birçok kuş avladıktan sonra yolda üç gümüş okbuldular; aldılar, babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları üçe böldü ve:

Ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun	Ay iniler oklar bolsun senlernüng
Yay oku attı siz de oklar gibi olun	Ya atdı oknı oklar teg senler bolung

dedikten sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini, halkı çağırttı. Onlar geldiler, müşavere ettiler. Oğuz Kağan, sağ yanında kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu, altına bir ak koyun bağladı. Sol yanında kırk kulaç direk diktirdi, üstüne bir gümüş tavuk koydu, dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanında Bozoklar oturdu, sol yanda Üçoklar oturdu. Kırk gün, kırk gece ziyafet oldu; yediler, içtiler, eğlendiler. Sonra Oğuz Kağan yurdunu bölerek oğullarına verdi ve şöyle dedi:

Ey oğullarım ben çok dağ aştım	Ay oğullar, köp men aşdum
Çok savaşlar gördüm	Uruşgular köp men kördüm
Çok mızrak çok ok attım	Çıda bile köp ok atdum
Atla çok yürüdüm	Aygır birle köp yürüdüm
Düşmanları ağlattım	Düşmanlarnı ığlagurdum
Dostlarımı güldürdüm	Dostlarumnı men kültürdüm
Gök Tanrıya borcumu ödedim	Kök tengrige men ötedim
Şimdi yurdumu size bırakıyorum	Senglerge bire men yurtum

W. Bang - Rahmeti Arat:
OĞUZ KAĞAN DESTANI, 1936.

Göktürk Destanları

«Türk» adını taşıyan ilk devletimiz, zamanla «Göktürk» adını alan «Köktürk»lerdir. Çince'de «R» harfi bulunmadığından «Türk»lere «Tukyu»lar denmiş, Göktürkler, «Tukyular» olarak tanınmıştır. Orta Asya'da büyük bir imparatorluk kuran Türklerin adı Çin kaynaklarında «Tukyular» olarak geçer.

Bumin Kağan (ölm. 552) Türk tarihinin en ünlü hakanlarından biridir. Tarihte «Türk» adını taşıyan ilk «Göktürk» devletini kuran odur. *Kültigin* (ölm. 731) Göktürk komutanı, *Kutluk Han*'ın oğlu, ünlü prens *Gültekin,* babasının ölümünden sonra hakan olan amcası *Kapağan Han*'ın hakanlığını kabullenmemiş, kardeşi *Bilge Kağan*'la birlikte ona savaş açmıştır. Savaş sonunda amcasını yenerek tahta ağabeysi Bilge Kağan'ı oturtmuştur. Kendisi vezir ve komutan olarak ağabeysile birlikte, Çinlileri yenmiş, savaşırken ölmüştür.

Belgelere dayanan ilk tarihimiz Göktürk'ler döneminden, «Orhun Anıtları»ndan başlar. Doğu Hun Devleti yıkıldıktan sonra Attilâ'nın komutasında batıya göç edenlerden geriye kalan Türkler, Altaylarla Tanrı dağları bölgesinde yerleşerek Bumin Kağan zamanında çevredeki halkı da egemenlikleri altına alarak Türk Devleti'ni kurdular (M. S. 550).

Göktürk Çağında Türk ordusu, Asya'nın en güçlü ordusudur. Ordunun üçte ikisi atlıdır. Türk atlı ordusu ise hiçbir kuvvetin alt edemiyeceği çevikliktedir. Göktürkler'le, siyasal, tecimsel bir anlaşma yapmak için 560'da Bumin Kağan'ın huzuruna çıkan Bizans elçisi Zemerhos gördüklerini şöyle anlatmaktadır :

Bumin Kağan beni, Altındağ'daki göz kamaştıran çadırında kabul etti. Kağan, süslü ve altın yıldızlı bir tahtta oturuyordu. Taht, icabında atlar koşulup çekilmesi için tekerlekli idi. Çadırın içi nadide yünlü ve ipekli halılarla döşeliydi. Göz kamaştıran heykeller, altın leğen ve ibrikler ve eşyalar göze çarpıyordu. Giderken ve gelirken uğradığımız her şehirde bize, demir, bakır aletler, yünlü, ipekli kumaşlar, savaş aletleri satabileceklerini söylüyorlardı.

Zemerhos'tan 85 sene sonra 645'te Çinli bir rahip Huan-Dzang da, Çabgu dediği bir Göktürk Kağanı'nı ziyaret etmiştir. Huan-Dzang izlenimlerini anlatırken şöyle der :

Çabgu, uzun saçlı ve yeşil ipekten bir elbise giymişti. Yanında bulunan 200 kadar maiyeti de ipekli elbiseler giymişlerdi. Ellerinde kargı ve kalkan vardı. Hepsi de zinde, sıhhatli ve çalımlı idiler. İçinde bulunduğumuz çadır, şimdiye kadar görmediğim güzellikte bir çadırdı. Çadır ve içindeki eşyalar altın sırmalı idi. Eşyalar göz kamaştıracak kadar parlaktı. Kaan'ın torbanları da sırmalı, süslü, ipek elbiseler giymişlerdi. Kaan, kibar bir insandı. Beni akşam yemeğine alıkoydu. Yemekte, pirinç pilâvı üzerine bol miktarda konmuş koyun etleri yedik. Üzümden yapılmış şaraplar içtik. Çalgı çaldılar, eğlendik.

Bozkurt Destanı

Bozkurt Destanı; Göktürk'lerin bir Bozkurt'tan türediklerini anlatır. Bozkurt, destanlarımızda Türklüğün, kahramanlığının sembolü durumundadır. Göktürk'lerin ilk hakanı Asenanın bir kurttan türediğine inanılır. Türk totem tanrısı olan Bozkurt, ilk Türk devletlerinin bayraklarını, çadırlarını süslediği gibi, bugün de Yavrukurt'lara eski Türk kahramanlığını hatırlatmaktadır. Bozkurt Destanı'nın Çin kaynaklarından alınan özetleri şöyledir :

Hun ilinin kuzeyinde, So ülkesinde yaşıyan Türklerin Kapanpu adlı hükümdarlarının on altı kardeşi vardı. Bunlardan bir tanesinin anası kurttu. Bu yüzden rüzgârlara ve yağmurlara hükmederdi. Kardeşleri düşmanlar tarafından öldürülünce, o, kendindeki üstün kuvvet sayesinde ölümden kurtuldu. Biri «Yaz Tanrısı»nın, öbürü «Kış Tanrısı»nın kızı olan iki karısından ikişer oğlu oldu,

bu sayede Türk neslini yeniden çoğaltti. Kendisinden sonra hükümdar seçilen en büyük oğlu «Türk» adını aldı. Bunun on karısı vardı; çocuklarından bir tanesinin adı da Asena (= kurt) idi. Batı Denizi (belki Hazer Denizi)nin batı kıyılarında oturan Türkleri komşu bir kavim yok etti. Düşmanlar, yalnız bir delikanlıyı öldürmekten çekindiler; fakat onu da, ellerini ve ayaklarını kestikten sonra, bir bataklığa attılar. Orada bir dişi kurt delikanlıya baktı ve ondan gebe kaldı. Komşu kavmin hükümdarı, son kalan bu genci de öldürmek için bir asker gönderdi. Kurt delikanlıyı alıp denizin öbür tarafına geçirdi, bir dağın üstüne indirdi. Kendisi dağın eteğindeki bir mağaraya girdi. Orada iki yüz «li» genişliğinde bir yer vardı; kurt bu yerde on oğlan doğurdu. Bunlardan bir tanesi Asena (= kurt) adını aldı. Asena, kardeşlerinin en akıllısı olduğu için, bir zaman sonra hükümdar oldu; soyunu unutmadığını göstermek için de, çadırının önüne, üzerinde kurt başı bulunan bir bayrak diktirdi.

Destanlarımızı okurken, âdeta atalarımızın ruhlariyle konuşmuş, onlarla akından akına koşmuş gibi oluyoruz. Genç kuşakları atalarının yaratıcı, yaşatıcı ruhiyle duygulandırmak için yabancı mitolojilerden, yabancı destanlardan önce, kendi millî destanlarından örnekler vermeliyiz. Bunun için de elimizdeki parçaları bugünkü gibi yavan özetler halinde değil, orijinalitesini kaybettirmeden, epik bir şiir havası içinde işleyerek sunmalıyız. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Ergenekon Destanı

Ergenekon Destanı; Göktürk destanlarından biridir. Göktürklerin dörtyüz yıl kalıp çoğaldıkları ve mâden işledikleri, dağlarla çevrili, kutlu toprak. Göktürklerin bu destanı, tarihten önceki çağlarda yaptığımız egemenlik savaşlarını anlatır. Ergene dağ beli, kon da konak anlamındadır. Bu destanın yazıya geçirilişi XIII. yüzyıl Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından olmuştur. Oğuz Destanı'nın bir parçası olarak kabul edilen bu destan, çeşitli dönemlerde çeşitli biçimlere girmiştir. Aslının manzum olduğu, eski büyük Türk destanının özeti olarak yazıya geçtiği bilinmektedir. Özü şöyledir:

Türk illerinde Göktürk oku ötmeyen, Göktürk kolu yetmeyen yer yoktu. Bütün kavimler birleşerek Göktürklerden öç almağa yürüdüler. Türkler, çadırlarını, sürülerini bir yere topladılar, çevresinde hendekler kazdılar, beklediler. Düşman geldi. Vuruş başladı. On gün vuruştular. Göktürkler üstün geldi. Bir gün, av yerinde, Sevinç Hanın başkanlığında bütün ellerin Hanları ve beyleri

toplanıp konuştular. «Göktürkler'e hile yapmazsak işimiz yaman olur» deyip, ertesi gün tanla beraber, baskına uğramış asker gibi ağır yükleri, işe yaramıyan hayvanları bırakarak kaçtılar. Göktürkler bunların savaşma gücü kalmadı da ondan kaçıyorlar sanıp arkalarından yetiştiler. Düşmanlar, Göktürkler'i görünce birden geri döndüler, saf tuttular, vuruştular, galip geldiler. Bütün Göktürklerin çadırı bir yerde olduğundan bunları ve mallarının hepsini zaptettiler, bir aile bile kurtulamadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Küçüklerini de kul ettiler, herkes bir tane aldı, gitti; bu suretle Göktürk'ten kimse kalmadı. Yalnız bazılarının kapısında kul olanlar kaldılar; bunlar da sahipleri hangi elden ise o elin adını aldılar. Böylece dünyada Göktürk kalmadı.

Sevinç Han, Göktürk elini yağma ettikten sonra geri dönmüştü. İlk Han'ın oğulları çoktu; savaşta ölmüşlerdi. Ancak Kayı adında bir küçük oğlu kalmıştı ki, o yıl evlendirmişti. İl Han'ın «Dokuz Oğuz» adında bir de yeğeni vardı ki, Kayı ile yaşıttı; o da aynı yılda evlenmişti. Bu ikisi bir yerdeki adamların eline düştüler. On gün geçtikten sonra bir gece ikisi de, karılariyle beraber, ata binip kaçtılar ve eski yurtlarına geldiler. Düşmandan kaçıp gelen birçok deve, at, sığır, koyun buldular;

«Yurdumuza varalım desek, dört taraftaki eller hep bize düşman. En iyisi dağlar arasında kimsenin yolu düşmiyecek bir yer arayıp bulmalı» deyip sürülerini dağa doğru sürdüler, gittiler. İyice gezip dolaşarak gördüler ki, orasının geldikleri yoldan başka, hiç yolu yok. O yol da öyle bir yol ki, bir at veya deve bin güçlükle yürüyebilirdi; bir yanlış bassalar parça parça olurlardı. içerisindeki genişliğin ise hiç sonu yoktu. Orada akarsular, çeşmeler, türlü otlar, türlü türlü avlar vardı. Orasını görünce Tanrıya şükürler ettiler; hayvanlarının kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derilerini giydiler, o yere Ergenekon adını verdiler. İki Türk prensinin, zamanla oğulları çoğaldı. Kayı Han'ın çok çocuğu oldu. Dokuz Oğuz Han'ın daha az çocuğu doğdu. Kayı Han'ın çocuklarına «Kıyat» dediler, Dokuz Oğuz'un çocuklarına da iki ad koydular; Bir kısmına «Tokuzlar», diğer bir kısmına da «Türülken» dediler. Bu iki hanın oğulları uzun zaman Ergenekon'da kaldılar; enine boyuna uzayıp yayıldılar. Her boy başka başka oymaklarla genişledi.

Ergenekon'da dört yüzyıldan çok oturduktan sonra hayvanları, nüfusları o kadar çoğaldı ki, artık sığışamaz oldular. Çare bulmak için kurultay toplandı. Dediler ki: «Atalarımızdan işittik, Ergenekonun dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış... Bizim yurdumuz eskiden oralarda imiş, düşmanların başlığı altında başka eller, bizim soyumuzu zaptetmişler. Tanrıya şükür, biz şimdi de o halde değiliz ki, düşmandan korkup da dağda kapanıp oturalım. Dağın arasından yol arayıp bulalım, göçüp çıkalım, bize dost olanlarla görüşelim, düşman olanlarla savaşalım.» Herkes bu düşünceyi doğru gördü; çıkacak yol aradılarsa da bulamadılar. O zaman bir demirci şöyle dedi: «Burada bir demir madeni var, yalınkata benziyor. Onun demirini eritsek yol açılırdı. Oraya varıp

baktılar ve bu fikri de mâkul gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun ve bir kat kömür koydular; dağın üstünü, arka ve beri yanını böylece doldurduktan sonra yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular, körüklediler. Tanrının kudretiyle, ateş kızdıktan sonra, demir dağ eriyip akıverdi, yüklü deve çıkacak kadar bir yol açıldı; o ayı, günü ve saati belliyerek dışarı çıktılar. O günden beri Göktürkler'de âdet olmuştur, o günü bayram sayarlar; bir parça demiri ateşe koyup kızıl hale getirirler, sonra Han bunu demir kıskaçla tutarak örse koyar ve çekiçle döver. Beyler de bu günü, hapisten çıkıp ata yurduna dönülen günü olduğu için, kutsal bilirler.

Ergenekon'dan çıkınca, Göktürkler'in ulu hakanı Kayı Han soyundan Börteçine, bütün ellere elçi gönderip Ergenekon'dan çıktığını bildirdi. Tüm iller, Göktürkler'in Ergenekon'dan çıkışını öğrenince baş eğdiler. Büyük Türk Kağan'ı Börteçine'yi ululadılar. Düşmanlarsa karşı çıktı, vuruştular. Göktürkler üstün geldi. Düşman büyüklerini kılıçtan geçirdiler, küçüklerini de kul ettiler. Böylece dört yüz elli yıl geçtikten sonra öclerini aldılar; ata yurduna yerleştiler. Eskisi gibi dünyanın en büyük ulusu oldular.

Tarihten önceki çağlar, destan çağları... Dünyaya çoğu uluslardan daha önce gelen Türkler uzun bir destan çağı yaşamış, hayale sığmayan büyük destanlar yaratmıştır: Sakalar çağındaki Alp-Er-Tunga Destanı, Oğuz Destanı ve bu büyük destanın parçaları sanılan Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Göç Destanı gibi... *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Uygur Destanları

Göktürk Devleti VIII. yüzyıl ortalarında, yine Türk soyundan Uygurlarla Karluklar tarafından ortadan kaldırıldı. Uygurlar; V. - XI. yüzyıllarında Orta Asya'da büyük bir uygarlık kuran ve yazılı anıtlarla sanat eserleri bırakan Türk uluslarındandır. Uygurlar; Orhun nehri kıyılarını bırakarak, Tarım nehri havzasında, Beşbalık, Karahoçu gibi büyük şehirleri kurdular. Uygurların o dönem uygarlığından kalan deri üzerine yazılmış yazılar, kitaplar, resim, minyatür, heykeller, tahtadan oyulmuş Uygur harfleri bugün elimizdedir.

Yeryüzünde ilk matbaanın Uygurlarca uygulandığı sanılmaktadır. Carter'e göre: «Dünyadaki ilk baskı harfleri, Uygur alfabesine göre oyulmuştur ve Türkçedir.» *Uygurlar; Çin'den Bizans'a kadar uzanan geniş topraklar üzerinde ticaret kervanları kurdular. Bu yüzden kültürleri yabancı etkilere açıktır. Göktürk'lerin katıksız Türk kültürü, Uygurlar döneminde Çin'lilerle Hintlilerin etkisinde kalır.*

Göçebelik, akıncılık niteliklerile tarih alanına çıkan Türkler, Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Hoçu'da yani bugünkü Turfan ile Karahoçu arasında, IX. yüzyılın ortalarında Uygur Türklerinin yönetimiyle yerleşik bir uygarlık düzeyine kavuştular.

Uygurlar; IX. yüzyılda Kırgızlar'ın hücumuyla sarsıldılar; Cengiz'in saldırışları sonund a (1213), büyük Moğol İmparatorluğu içerisine karıştılar.

Uygur Türkleri'nin yüksek uygarlığını gösteren yazma kitaplar, heykeller, çiniler, minyatürler, kumaş parçaları, mâbet duvarlarını süsleyen birçok freskler, türlü sanat yapıtları bugün Berlin, Paris, Londra, başta olmak üzere dünya müzelerini zenginleştirmektedir.

Uygur ülkesinde önemli incelemelerde bulunmuş türkolog *A. Von Le Coq* «Auf Hellas Spurenin Osttürkistan, 1926 Leipzig» «Doğu Türkistan'da Elenizm İzleri» adındaki eserinde Uygur uygarlığını anlatırken şu bilgileri vermektedir :

Uygur kültürünün en yüksek çağında, aşağı yukarı 800 yıllarında, Buda rahipleri Doğu Türkistan'da yalçın kayalar üzerinde veya çevresi bir kurganla çevrili düzlüklerde yaptıkları mabetlerin duvarlarını, çok defa tavan, hattâ zeminini renkli tablolar süslerdi. Medhalin karşısına gelen ve Müslüman camisinin aşağı yukarı mihrabını teşkil eden yere, Budanın heykeli konurdu. Mâbedi yaptıran hayır (vakıf) sahibi, medhalin iç iki tarafında bazen heykelin iki tarafından geçerek arkada birleşen koridorların duvarlarına, karısı ile birlikte resmini yaptırırdı. Buda'nın karşısına veya yanına tesadüf eden bu resimlerle vakıf sahiplerini şefaatten mahrum etmemesi hatırlatılmak istenirdi. Vakıf sahiplerinin bu tasvirleri çok dikkate şayandır : Uzun, sırmalı veya nakışlı elbiseleri, üç köşeli yakaları ile, vücudunun sikletini ayak uçlarına doğru meylettiren duruşlariyle erkekler tam bir şövalye tavrı arzederler. Kemerlerinin bir yanında kabzası top başlı düz bir kılıç vardır. Saçlar muayyen bir şekilde kesilmiş ve ortadan ayrılarak taranmıştır. Şövalyelerin yanında hanımlar bulunur : Bunlar, dar korşajları, fazla açık göğüsleri, kloşlu kolları, korsajın, köşeli bordürlü etekleriyle arka eteği yere sürünen elbisenin teşkil ettiği câzip kıyafetleri, omuzları az geriye çekik, vücudu öne doğru hafif meyilli zarif tavırlariyle, Rönesans devri resimlerini andırır. Uygurlar'da zevkle tanzim olunmuş harem daireleri, ev mobilyaları, süslü kadın odaları vardı. Her kadın çiçek meraklısı idi. Odalarını türlü çiçeklerle süslerdi.

Türeyiş Destanı

Türeyiş Destanı; Uygur Türklerinin türeyiş inançlarını anlatır. Uygurların «Göç Destanı» kadar önemlidir. Türklerin, bir insanla bir bozkurt'un çiftleşmesinden doğduğu inancı «Türeyiş Destanı»mızda açıkça görülür. «Bozkurt Destanı»mızdaki bozkurt dişi, buradaki ise hem erkek, hem tanrı'dır. Eski Türklerin totemi bozkurt görülüyor ki, Göktürk'lerde «ana», Uygurlarda «baba»dır. Savaşlarda Türklerin kurt sesleri çıkararak saldırmaları buradan gelmektedir. Göktürkler olsun, Uygurlar olsun, şarkı söyledikleri zaman kurt gibi haykırırlar. Bu destanda Dokuz Oğuz - On Uygur'ların Hun Türkleri soyundan geldiğini gösteren tarihsel izler görülmektedir. «Türeyiş Destanı»nın konusu :

Eski Hun hükümdarlarından birinin çok güzel iki kızı vardır. Hükümdar, bunların ancak Tanrılarla evlenebileceklerine inandığı için, kızlarını insanlardan uzak tutmayı düşünür, ülkesinin kuzey taraflarında yüksek bir kule yaptırır, kızları oraya kapatır ve Tanrının gelip bunlarla evlenmesi için yalvarıp yakarır. Bir kurt kulenin etrafında dolaşıp ulumaya başlar ve kulenin dibinde kendisine bir in yapar. Küçük kız, bunun Tanrı olduğunu anlar, ablasiyle birlikte aşağıya iner. Kurtla kızların evlenmesinden Dokuz Oğuz - On Uygur'lar türer.

Göç Destanı

Göç Destanı; Uygur Türklerinin ulusal birliğini koruyan tılsım bozulunca, yurtlarını bırakarak güney batıya doğru nasıl göç ettiklerini anlatır. Çin ve İran kaynaklarından alınan, Uygurların bu ulusal destanının, birbirine yakın iki ayrı söylentisi bulunmaktadır. Her iki söylentide de, Kırgızlara yenildikten sonra, Dokuz Oğuz - On Uygurlar'ın, Moğolya'dan güneye, Doğu Türkistan'a göçlerinden (M. S. 840) izler bulunmaktadır. Destanda geçen Buğu Han, Uygurlara 763 de Şaman dinini bıraktırarak Mani dinini kabul ettiren Bögü Kağan isminden esinlenerek söylene gelmektedir. «Göç Destanı»na göre:

Uygur ilinde, Hulin adında bir dağ vardır. Bu dağdan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkar. Bir gece bu iki ırmak arasındaki bir ağaca gökten mavi bir ışık iner. İki ırmak arasında yaşıyan halk, bunu dikkatle izler. Kutsal ışık, ağacın gövdesinde aylarca durur. Ağacın gövdesi gittikçe kabarır. Ağaçtan güzel musiki sesleri gelmiye başlar. Geceleri, ağaç otuz adım çevresince ışıklar saçar. Bir gün ağacın gövdesi yarılır, içinden beş çocuk çıkar. Bunlar ışıktan doğan kutsal çocuklardır. Ur Tekin, Sungur Tekin, Türek Tekin, Buğu Tekin ve Türek Tekin adları verilen bu beş çocuğa herkes büyük saygı gösterir.

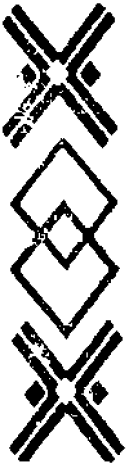
Halk bu çocukları alıp büyütür, hepsine ayrı ayrı isimler koyar. En küçükleri olan Buğu Tekin en akıllılarıdır. Uygurlar onu kendilerine hükümdar seçerler. Buğu Han soyundan bir çok hükümdar gelip geçer. Çinlilerle bitmez tü-

kenmez savaşlar yapılır. Nihayet, tahta geçen hükümdarlardan biri, savaşa son vermek için, oğlunu bir Çin prensesi ile evlendirir. Bakıcıları ile birlikte gelen Çin elçileri, Uygur ülkesinin saadetinin Kutlu-Dağ adını taşıyan büyük bir kayaya bağlı olduğunu anlarlar ve prensesin alınmasına karşılık bu kayanın kendilerine verilmesini isterler. Hükümdar razı olur. Çinliler, taşıyamıyacakları kadar büyük olan bu kayayı, çevresinde yaktıkları ateşle kızdırıp üstüne keskin sirke dökmek suretiyle parçalarlar ve parçaları arabalarla Çin'e taşırlar. Bu büyük bir hadise olur. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar, kendi dilleriyle, kayanın gidişine ağlarlar. Yedi gün sonra hükümdar ölür. Bundan sonra memleket felâketten kurtulamaz. Irmaklar kurur, göllerin suyu çekilir, topraklar çatlayıp mahsul vermez olur. O tarihten sonra gelen hükümdarların çoğu hep erken ölür.

Sonunda Buğu Han'ın çocuklarından biri Türk tahtına çıkar. Onun zamanında, Türk illerinde evcil, valişi tüm hayvanlar, kuşlar, konuşmasını bilmeyen bebeler : «Göç, göç!» diye bağırmaya başlarlar. Uygur Türkleri, Tanrı'dan gelen bu işaret üzerine, yurtlarını bırakıp giderler. Nerede durmak isterlerse, göç etmeyi buyuran aynı kutsal sesi duyarlar. En sonra Beşbalık şehrinin bulunduğu ülkeye varırlar. «Göç!» sesleri kesilir. Bu illerde durulur. Beşbalık şehrini kurarlar. Yeniden, güçlü bir Türk Devleti doğar; Büyük Türk Hakanlığı'nın şanlı gelenekleri sürer gider.

Orta Asya bozkırlarından biz Türkler doğu Anadolu yaylalarına göçtükten sonra da, bir destan hayatı yaşadığımız için, bu yaratma gücümüz kaybolmamış, birbirinden gür, birbirinden güzel yeni yeni destanlar, destan yollu hikâyeler yaylayı, yurdu sarmıştır : Tam bir halk Epopesi sayılan (Manas Destanı)ndan sonra Dede Korkut, Battal Gazi, Genç Osman, Köroğlu destanları gibi. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

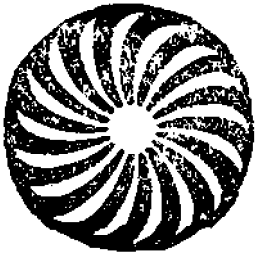
YAZILI TÜRK EDEBİYATI

Türkler, Orhun yazısı veya Kök-Türk yazısı dediğimiz millî alfabelerini kullandıkları zamanlar, millî kültürlerini yabancı tesirlerden uzak tutmağa, büyük bir kıskançlıkla, çalışıyorlardı. Fakat VIII. asırda Türkler arasına Budizm ve Meniheizm gibi yabancı dinler girmeye başladıktan sonra bu yeni dinlerin tesiri altında Kök-Türk alfabesi yerine Uygur alfabesi kaim olmaya ve birtakım talimî mahiyette eserler tercüme edilmeye başlandı. Yirminci asırda Şarkî Türkistan'da yapılmış hafriyat neticesinde, çıkan Türkçe eserlerin en büyük kısmı henüz tetkik edilmemiştir; fakat şimdiye kadar tetkik edilenler arasında, dinî eserler haricinde meselâ: tarihî ve coğrafî eserlere tesadüf edilmemiş, yalnız bir Uygur hükümdarının civar memleketler hakkında malûmat almak maksadiyle gönderdiği memurlar tarafından yazılmış coğrafî bir eserin Tibetçeye tercüme olunmuş bir parçası elde edilmiştir.

Fuat KÖPRÜLÜ

YAZILI EDEBİYAT

Ey Türk Oğuz Beyleri! Türk halkı işitin! Üstten gök çökmedikçe, alttan yer delinmedikçe, bil ki, Türk ulusu, Türk yurdu, Türk devleti, Türk töresi bozulmaz. Su gibi akıttığın kanına, dağlar gibi yığdığın kemiklerine lâyık ol! Ey ölümsüz Türk ulusu, kendine dön!..

Bilge KAĞAN

YAZILI Edebiyat; yazılı belgelerin tümüdür. Gerçekte, yazıya dayanan anlatım biçimlerinden doğar edebiyat. Türklerin yazılı edebiyatı; yazıyı kullanmalarile başlar. Türkler İslâmlığı kabul etmeden önce, ilkin *Göktürk*, sonra Uygur yazısı kullanmışlardır. En eski yazılı metinlerimiz Göktürk yazısile yazılmıştır.

İlk yazılı metinlerimiz, VI. yüzyıldan kalan Yenisey ile VIII. yüzyıldan kalan Orhun Yazıtları'dır. Türkler arasında, daha eski çağlarda, bazı yazılar kullanıldığına dair belgeler olmakla beraber, Türk edebiyatının en güzel ilk yazılı örnekleri, Göktürkler çağındadır.

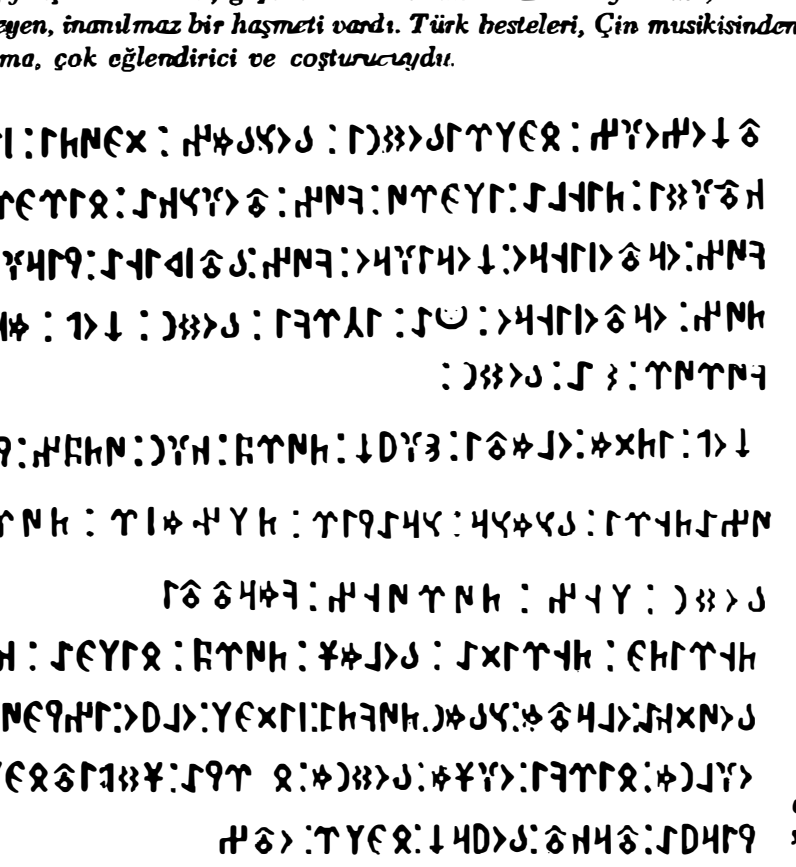
Orhun Anıtlarında, eskisi gibi iyi ve bilgili olmıyan beğlerin elinde Türk devletinin nasıl sarsılıp yıkıldığı; bu beylerin Çinlilerin hilelerine, yumuşak ipeklerine nasıl aldandıkları anlatılır. Elli yıl, Çin ilinde esir yaşayan doğu Türklerinin, esirlik boyunduruğundan kurtuluşları, yeniden özgürlüklerine kavuşmaları sağlam, kuvvetli, güzel bir Türkçe ile dile getirilmiştir.

Türk yazılı edebiyatının başlangıcı VI. yüzyıldır. Yenisey'de bulunan mezar taşları, Türk dilinin, elimizde bulunan ilk yazılı örnekleridir. Oğuz Kağan'ın M. Ö. III. yüzyılda Çin hükümdarına gönderdiği mektupları Türk edebiyatının ilk yazılı örnekleri sayabilmek için yeterli belgeler elimizde yoktur.

Moğolistan'ın Orhun bölgesinde bulunan Kültigin'in başı ile, eşinin mermer heykel gövdesi, Kültigin'in tacındaki kartal arması, öldürülen düşmanları canlandıran ve balbal adı verilen heykelcikler ilk dönem sanatımızın özelliklerini taşır.

Uygurlardan önceki Türkler, şehirlerde değil, çadırlarda yaşamaktadırlar. Çadırlardan kurulu şehir ortasında Hakan Otağı, sultan saraylarını andırmaktadır. Göktürk Hakanı'nın, 630 yıllarında, bir şöleninde bulunan bir Çinli misyoner Hiuan Tsang şunları yazmaktadır:

Çadır çok muazzam ve gösterişliydi. Her taraf altın ışığına öylesine bürünmüştü ki, pırıltıdan sağı solu göremiyorduk. Beyler, sırmalı ipekler giymişlerdi. Hakan, göçebe bir ordunun kumandanıydı ama, insanı büyüleyen, inanılmaz bir haşmeti vardı. Türk besteleri, Çin musikisinden farklı ama, çok eğlendirici ve coşturucuydu.

Göktürk yazısı.

İlk Türk Yazısı

Türkler, bugüne gelinceye dek, dört çeşit yazı kullanmışlardır: 1. Göktürk; 2. Uygur; 3. Arap; 4. Lâtin yazısı. İlk ikisi İslâmlıktan önce, Arap yazısı İslâm, Lâtin yazısı ise Batı uygarlığında kullandığımız yazılardır. İlk Türk yazısını yaratan, kullanan Göktürk'lerdir. Göktürk yazısı IV. yüzyıldan itibaren kullanılmış, en güzel örneklerini VIII. yüzyılda vermiştir.

Göktürklerle Uygurlar,. ana dillerini, VI., VII. yüzyıllarda devlet dili durumuna getirmişlerdir.

Göktürkler tarih yazma, ulusa hitabetme, halka hesap verme geleneği içindedirler. V. yüzyıl Yenisey ve Kırgız Türklerinin yazıtları, VII. yüzyıl Orhun Yazıtları, Orta Asya Türklüğünün elimize geçen en önemli dil anıtlarıdır.

İslâmlıktan önceki Türk yazıtları : Orhun, Tonyukuk, Ongin, Suci, İhe Hüşötü, Şine Usu Yazıtları en önemlileri arasındadır. Bu dönemlerde yaşadığımız hayat, Orta Asya Türklüğü üzerine bilgimiz; «Divan-ı Lûgat-it-Türk», Turfan kazılarından elde edilen Uygurca metinler, Yenisey mezar taşları, VIII. yüzyıl yazıtları, Oğuzname, bugünkü Türk dünyasını araştıran etnografik çalışmalar ile Çin ve Moğol yazılı kaynaklarıdır. İslâmlıktan önceki Türk edebiyatında kullanılan ilk Göktürk yazısı, ikinci yazı Uygur yazısıdır.

Göktürk yazısı, Türklerin ulusal yazısıdır. Eski Türk damgalarından doğduğu ileri sürülmektedir. Otuzsekiz harfi vardır. Bunların dördü sesli, yirmialtısı sessiz, sekizi bileşik harftir. Sesli harfler, a - e, ı - i, o - u, ö - ü olmak üzere, inceli kalınlı ikişer ses verirler. Göktürk yazısı sağdan sola, yukarıdan aşağıya doğru bitiştirilmeden yazılır. Sözcükleri ayırmak için genellikle üstüste iki nokta konur. Harflerin biçimleri Türklerin kullandıkları «damga»lardan, eşyalardan çıkmış olabilir.

Göktürk Yazısı ile yazılan en eski metinlerimiz, Yenisey Kırgızlarına ait olan, VI. yüzyılda yazıldığı anlaşılan «Yenisey Yazıtları»dır. Çokluk bunlar, mezar taşlarıdır. Doğu Göktürkleri'ne ait olan, VIII. yüzyılda yazılmış bulunan «Orhun Anıtları» ise, bu yazıyla yazılmış en önemli anıtlardır.

Göktürk Yazıtları'ndan Yahya Kemal'e kadar, edebî şaheserlerini bilmeyen, okumayan, anlamayan ve zevk duymayan, fakat «aydın» sıfatıyla her türlü millî davada söz sahibi olmak isteyen bir zümre, bir nesil yetişmiştir. Benzemeye çalıştığımız Batı'da ise, klasiklerini tanımayan bir öğrencinin eline lise diploması verilmez. *Yılmaz ÖZTUNA*. Orhun Kitâbeleri, Kutadgubilig ve Türk Destanları ve bunlardan sonra inkişaf eden Uygur, Çağatay ve muazzam Türk edebiyatı yaşadıkça «Türk»lük his ve şuuru da ebediyyen yaşayacaktır. Millî kültür eserleri bâki kaldıkça milletler ölmezler. *Sadri Maksudî ARSAL*.

Orhun Anıtları

Türk Edebiyat Tarihi'nin tanıdığı ilk Türk yazarı, ilk Türk tarihçisi *Bilge Tonyukuk*'tur. Dili, halk ağzına yakın, kısa cümlelerle, ata sözlerile örülü, özlü, yalın bir dildir. «Kül Tigin», «Bilge Kağan» anıtlarındaki yazıların metnini yazan *Yuluğ Tigin*, Bilge Tonyukuk'tan sonra tanıdığınız ilk büyük yazarımızdır. Kaleme aldığı «Orhun Yazıtları», İslâmiyet öncesi nesrimizin şaheser örneklerinin başında gelir.

Göktürkler çağını yansıtan, arkeolojik yeraltı bulgularından gayri, Göktürk yazısı ile binlerce taş, kemik, tuğla yazıt elimizdedir. Bilindiği üzere, bu yazıtların en ünlüleri, «Orhun Anıtları»dır. Bunların bulunduğu bölge, Türk halkınca kutsal topraklar sayıldığı için, yüzyıllar boyu bu ata yadigârlarımız titizlikle korunmuştur.

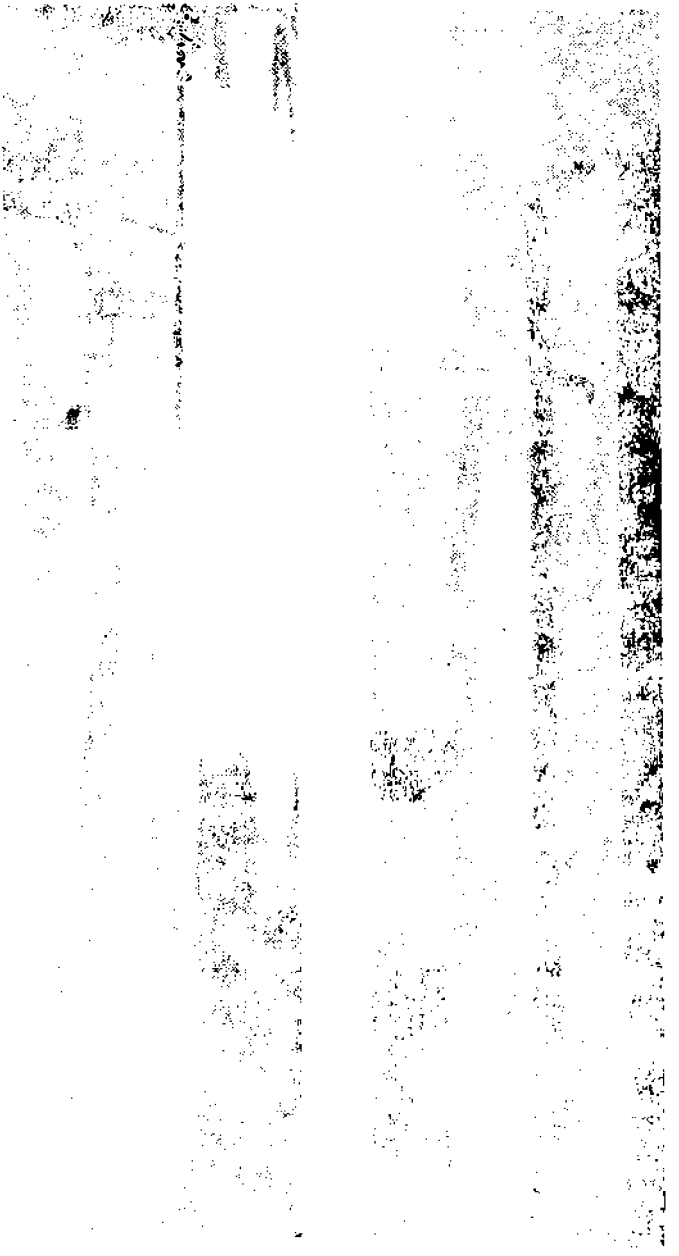
Orhun Anıtları'ndan anladığımıza göre, Göktürkler heykeltraşlıkta ileridirler. Göktürk erkeklerile kadınlarının heykellerdeki çehreleri tam Türk tipidir. Elmacık kemiklerinde fırlama, gözlerde çekiklik görülmemektedir.

Göktürkler'den Kapağan Kağan'ın oğlu olan Yuluğ Tigin, Orhun Anıtları'nda uzun cümlelerle örtülü, daha ustalıklı yarı söylev, yarı tarih üslûbunu andıran bir dil kullanmıştır. Orhun Anıtları, özellikle, yalınlık, içtenlik taşıyan, Türk edebiyatının yazılı ilk tarihi, anı ve söylev örneği sayılır. O günün diliyle bir parçası :

Tengriteg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke olurtım. Sabımın tüketi eşitgil, ulayı iniyigünim, oğlanım, biriki uşığım, budunım, biriye Şadapıt Begler, yiriye Tarkan Buyruk Begler, Otuz Tatar, Tokuz Oğuz Begleri, budunı, bu sabımın edgüti eşid, katığdı tinle : İlgerü kün toğusıkka, birgerü kün ortunsıngaru, kurığaru kün batısıkına, yırğaru tün ortusıngaru, anda içreki budun kop manga körür. Ol amatı ayığ yok Türk kağan, Ötüken yış olursar ilte bung yok. İlgerü Şandung yazıka tegi süledim, talıyka kiçig tegmedim, birgerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig degmedim. Kurığaru Yinçü Üğüz keçe Temir Kapığka tegi süledim, yırğaru Yir Bayırku yiringe tegi süledim, bunça yirge tegi yorıtdım. Ötüken yışda yig idi yok ermiş, il tutsık yïr Ötüken yış ermiş. Bu yirde olurup Tabğaç budun birle tüzeltim. Altın, kümüş... kıtay bungsız ança birür Tabğaç budun sabı süçik, ağısı yımşak ermiş, süçik sabın, yımşak ağın arap ırak budunığ ança yağutir ermiş. Süçik sabınga, yımşak ağısınga arturup, öküş Türk Budun, öltig... Ayığ kişi ança buşğurur ermiş : Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tïp ança buşğurur ermiş, bilik bilmez kişi ol sabığ alıp yağuru barıp öküş kişi öltig, ol yir gerü barsar, Türk budun, ölteçisen... Ötüken yış olursar benggü il tuta olurtaçısen. Türk budun, tokrakıkasen, açsık tosak ümezsen, bir todsar açsık ümezsen.

Orhun Anıtları, Cengiz'in başkenti Karakurum'un altmış kilometre yukarısında, Orhun Irmağı'nın doğusunda, araları birer kilometre açıklıkta bulunmaktadır. Anıtların en temiz, en sağlam olanı Kül Tigin anıtı olup 3,75 metre yükseklikte, yani iki insan boyundan uzundur. Yukarıdan aşağıya doğru kalınlaşan bu anıtın tepede genişliği 1,22 metre, tabanda 1,32 metredir. Az ötesindeki Bilge Kağan anıtının da ölçüleri aynıdır. Anıtların yakınlarında birçok heykel, özellikle Kül Tigin'in bir heykeli vardır. Türklerin heykeltraşlıkta çok ileri olduklarını gösteren bu yapıtların bir kısmı, son yıllarda Çek arkeologları tarafından bulunmuştur. Göktürkler çağından kalma bu üç anıttan başka daha yüzlerce yazıt elimizdedir. Ancak bunlardan hiçbiri Orhun Anıtları kadar önem taşımaz.

Orhun Anıtı'nın Finlandiya Ulusal Müzesi'nde bulunan parçaları.

Göktürk Yazıtları

Göktürk Yazıtları da denilen «Orhun Anıtları» Türk edebiyatının ilk yazılı örnekleridir. VIII. yüzyılda, Çinlilere karşı yapılan bir «kurtuluş savaşı» kazanıldıktan, Türk bütünlüğü sağlandıktan sonra, bu zaferi ölümsüzleştirmek ga-

yesile yazılmıştır. Moğolistan'ın kuzey doğusunda, Orhun Irmağının eski yatağına dikilen bu yazılı taşlara «Orhun Anıtları» diyoruz. Ortaasya'da Orhun Irmağının eski yatağına dikilmiş oldukları için, «Orhun Anıtları» adını da alan yazılı taşlarda, Göktürkler'in tarihi anlatılmaktadır.

İslâmiyetten önceki Türk Edebiyatı'nın en önemli olayı «Orhun Yazıtları»dır. 1722'de İsviçreli bilgin Strahlenberg'in bulduğu bu yazıtlar üzerinde Messerschmidt. Yadrintseff, Heikel'in fotoğraf, kopya çalışmalarından sonra büyük türkolog Thomsen'le 1893'de çözüme ulaşır; Radloff'la bilim dünyasında aydınlığa kavuşur.

Göktürk Yazıtları; Göktürkler dönemindeki Türkçemizin edebî bir dil olacak derecede gelişmişliğini göstermekle kalmaz, o zamana değin Önasya'da görülmeyen sosyal bir özellik taşır. «... Ölecek olan ulusu diriltip doğrulttum, çıplak halkı giydirdim, yoksul ulusu zengin kıldım, az ulusu çok kıldım... Ulusun adı sanı yok olmasın diye Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmadım...» sözlerini söyliyen Türk Kağanı, çağının çok ilerisindedir.

Orhun Yazıtları, Türk bağımsızlığının en kesin örneklerinin başında gelir. Bu Yazıtlarda Göktürk Hakanı Bilge Kağan: «Yukarıda mavi gök yıkılmadıkça, aşağıda kara yer yarılmadıkça» Türk töresinin yürürlükten kalkmıyacağı inancındadır.

İlk defa XIX. yüzyılda Danimarka'lı dil bilgini Thomsen (1842 - 1927)'in okuduğu bu yazıtlardan ilk söz açan, XIII. yüzyılda, Moğollar'ın tarihini yazan İranlı büyük tarihçi *Cüveynî* (1226 - 1282)'nin *Tarih-i Cihanküşâ* adlı eseridir.

Orhun Anıtları"nın en önemlileri: Göktürkler'in dört hakanına vezirlik etmiş olan *Bilge Tonyukuk*'un 720'de diktirdiği *Tonyukuk Yazıtı;* Doğu Göktürklerini Çin esirliğinden kurtaran *Kutluk Kağan* (hük. 681 - 691)'ın küçük oğlu *Kül Tigin Yazıtı*, Kutluk Han'ın büyük oğlu *Bilge Kağan* (683 - 734) adına 735 yılında diktirilen *Bilge Kağan Yazıtı*'dır.

Göktürk yazıtlarındaki düzyazı, o zamanki Türkçemizin en yüksek anlatım yeteneğini taşır. Şiir yüklü bir nesirdir bu. Bu günkü nesrimize örnek olacak bir cümle yapısı; duru, açık, yalın bir söyleyiş güzelliği; Türkçemizin ancak Dede Korkut'ta bulduğumuz destansal söz kudreti vardır.

Orhun Yazıtları'nı, Türkiye Türkçesi'nin en eski kaynağı sayabiliriz. Modern Türkçemizin tüm kuralları, günümüzün birçok sözcükleri, doğal ve olgun bir söyleyişle, sanki bugünün yapıtlarıymış gibi karşımızdadır. Bin üç yüz yıl ötelerden seslenen bu ses, bizim öz sesimizdir.

İslâmiyetten önceki yazılı edebiyat yapıtlarımızın en önemlileri, kuşkusuz, «Göktürk Yazıtları»dır. Eski Türkler, Kağan'larının mezarlarını gizledikleri, bunu kutsal bir inançla yaptıkları için, yazıtların bulunduğu yerdeki mezarların Bilge Kağan'la Kül Tigin'in olduğu kesin değildir.

Türk nesrinin sadelik, akıcılık, açıklık bakımından en güzel örneğini Orhun Anıtları'nda görmekteyiz. Eski Türk dili sade, akıcı olduktan başka, kendi düşüncesini, kendi bilimini anlatacak güçteydi. Acaba 1200 sene evvel milletine Orhun Yazıtları'ndaki gibi hitap eden hükümdara nerede rastlanır? *Leon KAHON.*

Tonyukuk Yazıtı

Çin'de doğan, Çin geleneklerini ince ayrıntılarına değin bilen, askerlikten yetişen, Türk ordularına yıllarca başkomutanlık yapan, askerlik sonrası Bilge Kağan'ın başbakanı bulunan Bilge Tonyukuk, bilge, yüce bir insandır. Göktürklerin kalkınmasındaki, altın çağ yaşamasındaki emeği büyüktür.

Olayların akışından 720 sıralarında yazıldığı anlaşılan Tonyukuk yazıtı; bugünkü Moğolistan'daki Tula ırmağının yukarısında Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarına yakın yerde bulunmuştur; iki dikili taş üzerine yazılmış olup birinde otuzbeş, ikincisinde yirmiyedi satır vardır. İhtiyar vezir Tonyukuk, bu yazıtlarda kendi ağzından başta Elteriş Kağan zamanına değinmekte, sonra Kapağan Kağan dönemini anlatmakta yazıtın sonunda ulusu uyararak, öğütlerde bulunmaktadır. Yazılı edebiyatımızın, bu ilk önemli örneğini, bugünkü dilimizle veriyoruz :

Ben, Bilge Tonyukuk, Çin elinde doğdum. O zaman Türk ulusu Çin'e bağlıydı. Türk ulusu bağımsız olunca, Çin'den ayrıldı. Kağan'lanınca da kağanını bırakıp Çinlilere teslim oldu. O zaman Tanrı şöyle dedi : «Kağan verdim, kağanını bırakıp teslim oldun.» Bu teslim oluştan dolayı Tanrı öldürdü. Türk ulusu, mahvoldu, yok oldu. Bağımsız Türk ulusu yerinde düzenli hiçbir birlik kalmadı. Ağaçta, kıyıda bucakta, kalanlar toplandı, yedi yüz kişi oldular. Bunların da üçte ikisi atlı, üçte biri yaya idi. Yedi yüz kişiye komut veren büyük şad idi. «Toplanın» dedi, ilk varan bendim : Bilge Tonyukuk. Geyik, tavşan yiyerek oturuyorduk, ulusun boğazı toktu. «Kağanımı ileri götüreyim. Zayıf boğa, semiz boğayı arkadan bilse, semiz boğa zayıf boğa değin bilmezmiş» dedim, kaygılandım... Tanrı, bilgi verdiği için özüm o kağanı ilerlettim. Bilgi eşi, ün eşi ben oldum. Çuğay Kuzda Kara kurum'da, geyik, tavşan yiyerek otururduk. Ulusun boğazı toktu. Düşmanımız çevrede kuş gibiydi; biz uyanıktık. Kızıl kanım döküldü, kara terim su gibi yürüdü, işimi gücümü ulusuma hasrettim. Bu Türk ulusuna silâhlı düşman getirmedim, elde savaş için dizginleri takılmış düşman atı yürütmedim. İlteriş Kağan istemese, ona uyarak ben de çalışmasaydım el ve ulus yok olacaktı. Onun bu gayreti, benim de ona uyarak çalışmam dolayısile el yine özgür bir el, ulus yine özgür bir ulus oldu. Ben kendim de kocadım, ihtiyarladım. Bu Yazıtı, Türk Bilge Kağanın ulusuna yazdırdım. Ben Bilge Touyukuk.

Kül Tigin
Anıtı'nın başı.
(Hayat Tarih Mecmuası)

Kül Tigin Yazıtı

Göktürk Yazıtları'nın en büyüğü, en sağlam kalanı, en okunaklısı Kül Tigin Yazıtı'dır. O günkü Türkçemizin en güzel örneğini, en geniş anlamını, en üstün anlatım yeteneğini bu yazıtta bulmaktayız. Yere devrilmiş durumda bulunan bu yazıt, sonra tekrar yerine dikilmiştir. O gün'ün diliyle bir parçası :

Tanrı yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün kağan olurtum. Kağan olurıp, yok çığay bulduniğ kop kobartdım, çığay buduniğ pay kıldım, az buduniğ öküş kıldım, azu bu sabımda iğit barğu?... Türk kara kamığ budun ança timiş : «İlliğ budun ertim, ilim amatı kanı? Kemke ilig kazganur men?» tir ermiş. «Ka-

ğanlığ budun ertim, kağanım kanı? Ne kağanka işig küçik birür men?» tir. Ermiş Ança tip Tabğaç kağanka yağı bolmış. Türk Oğuz begleri, budun,eşidin-Öze tenri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilinin, törünin kem artadı? Barduk yirde edgüg ol erinç: kanın subça yügürti, sönükün tağça yatdı; beglik urı oğlın kul boldı, silik kız oğlın kün boldı. İnim Kül Tigin kergek boldı. Özim sakındım. Körür közim körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Kişi oğlı kop ölügli törümiş.» Bilge Kağan Yazıtı'nın başında aynı sözlerden sonra bugünün diliyle şöyle denilmektedir:

Türk beğler, ulus, işitin!

Türk ulusunun ayağa kalktığını, eli tuttuğunu, yanılıp öldüğünü, ne sözüm varsa «bengü taş» yontturdum, yazdım. Onu görüp onca bilin.

Üstte mavi gök, altta kara yer yaratılınca, ikisi arasında insan oğlu yaratılmış. İnsan oğulları üzerine de atalarım Bumın Kağan ve İstemi Kağan tahta geçmişler, oturmuşlar. Türk ulusunun ülke ve kanunlarını yönetip düzenlemişler. Dört bucak hep düşmanmış, asker göndererek bu dört bucaktaki ulusları hep hükümleri altına almışlar, savaştan vazgeçirmişler, başlılarına baş eğdirmişler, dizlilerine diz çöktürmüşler. Ulusu doğuda Kadırkan Ormanı'na, batıda Demir Kapı'ya değin kondurup yerleştirmişler. Bu iki sınır arasında sahipsiz, örgütsüz kalan Göktürkler oturuyorlarmış. Onlar bilgili, yiğit hakanlarmış, Buyrukları da böyle bilgili, yiğitmiş. Onların beyleri, ulusu da yine öyle birbirlerine uygunmuş, onun için memleketi böylé korumuş, kanunlar yapmışlar. Sonunda vâdesi gelerek ölmüş. Yuğcu ve ağlayıcı olarak doğuda gün doğrusundan Çinliler, Tibetliler, Alparlar, Apurumlar, Kırgızlar, Üç Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar... Bütün bu uluslar gelerek, ağlamış, matem tutmuşlar, o denli ünlü kağanmış. Ondan sonra küçük kardeşler, yeğenler kağan olmuşlar. Fakat yeğenler babaları, küçük kardeşler ağabeyleri gibi yaratılmadıklarından bilgisiz, kötü kağanlar tahta oturmuşlar. Bunların buyrukları da yine böyle, bilgisiz ve kötü imişler.

Çin ulusuna, bey olan oğullar köle, afif kızlar cariye oldular. Türk beyleri Türk adlarını unutup Çin beylerinin Çince adlarını aldılar; Çin hakanına bağlı olarak, tam elli yıl, işlerini, güçlerini ona verdiler.

Türk ulusunun halkı şöyle demiş: «Ben kendi eli olan özgür bir ulusum. Şimdi elim nerede, kime el kazanmaktayım? Ben kağanı olan özgür bir ulusum. Kağanım nerede, hangi kağana iş görüyorum?» demiş. Böyle diyerek de Çin Hakanına düşman olmuş.

Üstte Türk Tanrısı, Türkün kutsal Yir-sub'ları böyle dediler: «Turk ulusu yok olmasın, tekrar özgür bir ulus olsun» diye babam Elteriş Kağanla, anam İlbilge Hatunu, onyedi erle dışarıya çıkmış, «dışarı yürüyor» haberini işiten şehirdekiler dağa çıkmışlar, dağdakiler inmişler, toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrının verdiği güçle babam kağanın askeri kurt, düşmanınki koyun gibiymiş.

Tanrının yardımı ile ondört yaşında Tarduş ulusu başında şad'dım. Amcam kağanla doğuda Yeşilırmağa, Şandun Ovasına; batıda Demir Kapıya, Gökmen

ötesindeki Kırgızların yerine kadar asker gönderdik. Tümüyle yirmi beş sefer, on üç savaş yaptık. Ellileri elsiz, kağanlıları kağansız eyledik; dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik.

Türk Oğuz Beyleri, Türk Ulusu, dinleyin!

Üstten gök çökmese, altta yer delinmese, senin elini ve türeni kim bozar?

Vardığın yerlerden faydan şu oldu: Kanın su gibi yürüdü, aktı, kemiklerin dağ gibi yığıldı. Ben içi aç, dışı çıplak, zayıf ve zavallı bir milletin başına geçtim. Kardeşim Kül Tigin'le sözleştik: Baba ve amcalarımızın kazandığı yurt ve ulusun adı sanı yok olmasın diye, Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmadım, kardeşim Kül Tigin, iki şad ile beraber ölüp bitesiye çalıştım. Ondan sonra, Tanrının yardımıyla ve talihten nasibim olduğu için ölmek üzere olan ulusu diriltttim, çıplak ulusu giydirdim, yoksul ulusu boy, az ulusu çok kıldım. Öteki kağanlardan yeğ kıldım. Dört yandaki ulusu hep bağlı, düşmansız kıldım. Hep bana hizmet gördü... Ağam kağan uçtukça küçüğüm Kül Tigin yedi yaşta kaldı... Annem hatunla birlikte kaynanalarım, hala ve ablalarım, gelinlerim, prenseslerim; hepinizden sağ kalanlar cariye olacaklardı, ölüleriniz de yurtta, yolda yatıp kalacaklardı, Kül Tigin olmasaydı hep ölecektiniz.

Kardeşim Kül Tigin öldü. Ben yaşlandım; görür gözüm görmez oldu, aklım başımdan gitti. İnsanlar hep ölmek için türemişlerdir; Tanrı yalnız zamanını takdir eder. İşte böyle deyip yaşlandım. Çok matem tuttum. İki şadla birlikte küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim ve ulusumun gözleri ağlamaktan hasta olacak» deyip yaslandım.

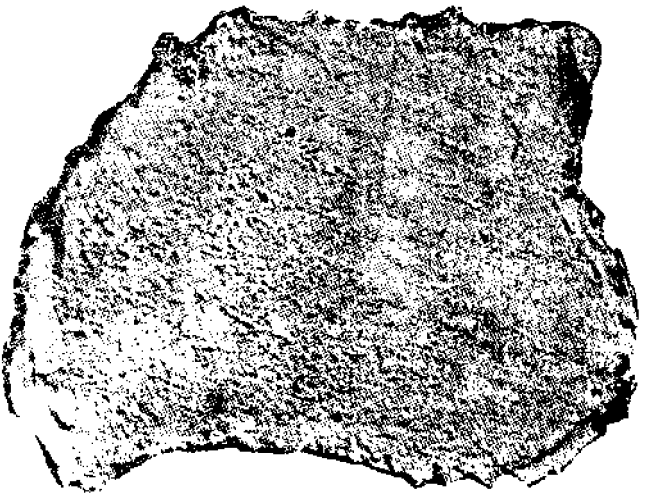

Kül Tigin Anıtı'nın Göktürk yazısı ile yazılmış bir parçası.

Yuğcu, Sığıtçı, Kıtay, Tatabı ulusunun başı Udar Sengün, Çin kağanından İsiyi, Liken geldi. Bin hediye, altın, gümüş, sayısız getirdi. Tibet Kağanından Bölen geldi. Geride gün batısındaki Sığd, Berçeker, Buhara, Ulus, Neng Sengün ile Oğul Tarkan, On ok'tan oğlum Türgiş kağanından Makaraç damgacı, Oğuz Bilge damgacı, Kırgız Kağanından Tardoş İnançu Çur, «bengü taş» yapmaya Çin kağanından Çıkan ile Çang Sen Gün geldi.

Kül Tigin koyun yılının on yedisinde öldü. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde yuğ yaptık. Mezarını, nakışlarını, yazıtını maymun yılında, yedinci ayın yirmi yedisinde (21 ağustos 732) hep kutladık. Kül Tigin kırk yedi yaşında öldü. Bütün bu yazıları ben, Kül Tigin'in yeğeni Yulığ Tigin yazdım.

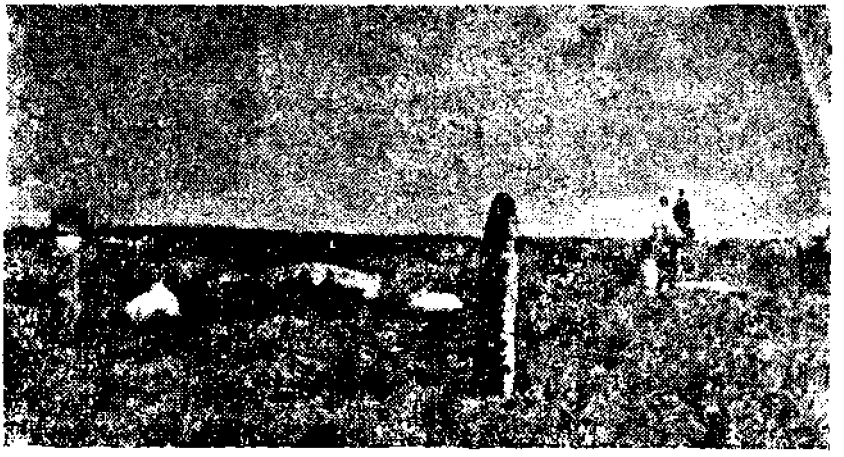
Kül Tigin Anıtı'nın Uygur yazısı ile yazılmış bir parçası

Yenisey Yazıtları

Orhun Anıtları'ndan iki yüz yıl eski olan Yenisey Yazıtları, beşinci ve altıncı yüzyıllardan Yenisey Kırgızlarından kalma mezar taşlarındaki Göktürkçe yazılardır. Edebî değerleri yoktur. Sayan Dağları'nın güneyinde Yenisey ırmağının çıktığı topraklarda bulunan bu yazıtlar, Göktürk yazısının o zamanki durumunu göstermekte, Tonyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan Yazıtları gibi, Türk Edebiyatı, Türk tarihi, Türk uygarlığı için büyük bir önem taşımaktadır. Taşlardaki yazılar, ölenlerin ağzından söylenmiş, acıklı, dokunaklı, klasik mezar taşlarında görülegelen şöyle cümlelerdir:

«Köyde prensesim, ovada oğlum söyleye: Sizlerime doymadan ayrıldım. Halkımdan, arkadaşlarımdan ayrıldım. Altınlı oku belime bağladım. Gökteki Ülme doymadım. Ben, Üçün Külüg Tirig.»

Orhun Anıtları bölgesi.

Bilge Kağan Yazıtı

Kül Tigin Yazıtı'nın aynı özelliklerini taşıyan Bilge Kağan Yazıtı, çok yıpranmış, birçok yerleri okunamıyacak derecede silinmiş durumdadır. Bu yazıtın yazarı da, edebiyat tarihimizin tanıdığı Bilge Tonyukuk'tan sonra ikinci nesir yazarımız Yuluğ Tigin'dir. Kül Tigin Yazıtı'nda da bulunan giriş bölümünden aynı olarak, dikkate değer sözler kazılıdır:

Tanrı gibi gökte doğmuş Türk Bilge Kağan, bu zamanda tahtıma oturdum. Sözlerimi sonuna kadar işitin, bütün küçük kardeşlerim, yeğenlerim, oğullarım, bütün soyum, ulusum, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar, buyruk beyleri, Otuz Tatar, Dokuz Oğuz Beyleri, bu sözlerimi işit, dikkatle dinle: Doğuda gün doğusunda, batıda gün ortasına, güneyde gün batısına, kuzeyde gece ortasına doğru bütün uluslar hep bana bağlıdırlar. Türk kağanı, şimdiki gibi, fesat olmaksızın, Ötüken Ormanında oturdukça elde sıkıntı olmıyacaktır. Doğuda Şandun Ovasına kadar sefer ettim; az kaldı Tibet'e varacaktım. Batıda İnci Irmağını geçerek Demir Kapı'ya sefer ettim. Kuzeyde Yer Bayırku'ların yerine kadar sefer ettim, Türkleri bunca yerlere kadar yürüttüm. Ötüken Ormanında yabancı hükümdar yoktu, memleketi idare edecek yer de burası idi. Burada yerleşip Çin ulusu ile aramı düzelttim. Altın, gümüş, ipek gibi şeyleri hesapsız, öylece veren Çin ulusunun sözü tatlı, hediyeleri yumuşaktı; bu tatlı dil ve yumuşak hediyelerle kandırmak suretiyle uzaktaki ulusları yakınlaştırıyordu.

Ey Türk ulusu, bir çoklarınız, Çinlilerin tatlı sözleri, yumuşak hediyeleriyle bozularak öldünüz. İçinizdeki kötü insanlar sizi şöyle teşvik ediyorlardı: «Uzakta iseler kötü, yakında iseler iyi hediyeler verirler» deyip böylece kışkırttılar, cahil kimseler, bu sözlere inanıp yaklaşarak, çoğunuz öldünüz. Türk milleti! Oraya yine varırsan öleceksin! Ötüken ormanında oldukça yurduna sonsuza değin sahip olacaksın. Türk ulusu! Sen açken tokluk nedir bilmezsin, fakat bir defa tok olunca da açlık nedir bilmezsin.

Ben Tanrının yardımiyle, talihim yar olduğu için, Kağan oldum. Kağan olup bütün yoksul ulusu topladım, fakir ulusu zengin, az ulusu çok ettim, sözlerimde yalan var mı? Onyedi yaşında Tangut'lara asker yürüttüm. Tangut ulusunu yendim. Oğullarını, karılarını, at sürülerini, geçimliklerini aldım. Onsekiz yaşında Altı Çub, Suğdaklara yürüdüm. Ulusunu yendim. Çinli Ong Tatug komutasında elli bin asker geldi. İduk başında savaşarak, o askeri orda yokettim. Yirmi yaşında Basıl, İdikut soyumdan ulusumdu; kervan göndermez diye asker gönderdim. Yirmi iki yaşımda Çinlilere asker yürüttüm. Çaça Sengün'ün seksen bin askeriyle savaşarak askerini öldürdüm. Yirmialtı yaşımda Çik ulusu Kırgız' larla birleşerek düşman oldu. Kem'i geçerek asker yürüttüm; Örpen'de savaştım. Yirmiyedi yaşımda Kırgızlar'a yürüdüm. Süngü batımı karı sökerek Gökmen Ormanı'na dalıp Kırgız ulusunu uykuda bastırdım. Sona Ormanı'nda savaşıp Kağanını öldürdüm; ülkesini aldım.

Üstte gök, altta yer yarlığadığından gözün görmediği, kulağın işitemediği, ulusumu ileri gün doğrusuna, beri gün ortasına, geri gün batısına, yukarı gece ortasına yürüttüm. Altının sarısını, gümüşün beyazını, darının ekimli olanını, ipeğin, atın, aygırın hasını Türk'üme kazandırdım...

Turfan Bezeklik Manastırı duvar resimlerinden iki Uygur Türkünü gösterir bir minyatür fresk.

Uygur Yapıtları

Türkler'in kâğıt kullanmaları, kâğıt üzerine yazmaları Uygurlarda başlar. Bu yüzden, Uygurlardan zamanımıza binlerce metin gelmiştir.

Uygur Türkleri, yabancı etkilere açıktır. Öz yazımız olan Göktürk yazısını bırakmış, kâğıt üzerine yazmıya daha elverişli, fakat Türkçemizin seslerini karşılamaktan yoksun, onsekiz harfli Uygur alfabesini kullanmışlardır.

Uygur yazısı; eski Soğd yazısından doğar, Uygur Türkleri tarafından IX. yüzyılda kullanılmaya başlanan, İslâmlıktan sonra da bazı Türk bölgelerinde XVI. yüzyıla kadar kullanılan bir yazıdır. Sağdan sola doğru yazılmaktadır; üçü sesli, onbiri sessiz olmak üzere ondört harfi vardır. Sonraları harf sayısı onsekize kadar çıkmıştır. Harfler; kelime başında, ortasında, sonunda başka biçimlerdedir. Harf sayısının azlığı yüzünden, Türkçe'nin ses özellikleri için elverişli olamamıştır.

Manihaizm dinini Türkler arasında yaymak için çalışan, Soğd'lu misyonerlerin Uygur Türkleri'ne öğrettikleri bu yazı, Göktürk Yazısı'nın yerini almış, ulusal zengin yazı kültürümüz büyük zarar görmüştür.

Uygur yazısı ile yazılmış, bugün elimizde pek çok metin vardır. Bunlar çoğunlukla, dinsel, bilimsel ve edebî eserlerdir. Von Gabain tarafından yayımlanan *Turfan Türk* metinleri; Von le Coq'un *Türkçe Manî* metinleri'ndeki Türkçe ilâhîler, efsaneler, dualar; Türk diline Çince'den çevrilen, Budizm yollarını öğreten *Altun Yaruk;* Turfan kazısında ele geçen *İki Kardeş Hikâyesi;* Moğol halk edebiyatının izlerini taşıyan *Eski Turfan Şarkıları;* Uygur tıb ve hukukuna ait belgeler hep Uygur yazısı iledir.

Uygur yapıtları; Orhun Yazıtları gibi bir edebiyat değeri taşıyacak nitelikte değildir. Elimizde sandıklar dolusu uygur metinleri hep Budist ve Manihaist konularla ilgili dinsel yapıtlardır. Yalnız, Turfan, eski Hoçu kazılarından öğrendiğimize göre, Buddha'nın, tanınmış din adamlarının yaşantıları efsaneleştirilerek anlatılmakta, Burkan yani Buddha, rahiplerince, dinsel bayramlarda musikili olarak halka temsiller halinde sunulmaktadır.

Uygurlardan kalma duvar fresklerindeki figürlerden bu dönemdeki çeşitli halk tabakalarının giyim kuşamlarını, orkestralarındaki icracıların ağız orgu, ney, harp, ut... gibi çalgıları bulunduğunu görüyoruz. Uygur Budist resminin en değerli anıtını Murtuk bölgesindeki Bezeklik tapınağında bulmaktayız.

Uygurca yapıtların en belli başlıları şunlardır: «Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Moyunçur Kağan Yazıtı, Budist Tövbe İstiğfarı, Çestani Bey Öyküsü, Böğü Hakan'ın Mani Rahipleriyle konuşması, İki Kardeş (Prens Kalyanamkara ve Papamkara) Öyküsü'nün Uygurca çevirisi.»

Göktürklerden sonra Orta Asya'da Türk kültürünü yükselten, Türk uygarlığını geliştiren, Türk üstünlüğünü yayan Uygur Türkleri'dir. Başşehirleri Turfan, Hoçu, Kumul, Küçe ve Karaşar'dır. Hoçu, bugünkü Karahoçu başkentleridir. En eski müteharrik matbaayı kullanan, blok tarzı baskıyı Batı'ya tanıtan Uygur Türkleri'dir.

Sıkıntılarla dolu uzun çöl yolculuğundan sonra, denizden yüzelli metre aşağıda bulunan Uygurların Hoçu ovasına ulaştık.

Gördüğümüz manzara son derece muhteşemdi: Büyük surlarla çevrili mamur şehirlerle köyler, çevre yanları düzenli, kanallarla sulanan üzüm bağları, mısır, buğday tarlaları; yolların kıyısında sıra sıra kavak ağaçları... Burkan, yani Buddha tapınaklarının önünde dalgalanan bayraklar, hemen yanında dinsel âyinler için davullar, çan kuleleri.. Uygurlar'da musiki her türlü merasimde yer almakta, kitaplıklarda Türkçe ve Çince eserler bulunmakta, altın, gümüş yanında yada taşı işlenmekte, yüksek zümreler at eti yemekte, halksa koyunla av hayvanlarile geçinmektedir. *Vang YENTE.* Yağmursuz, kurak kıtada yüzyıllarca örtülü kalmış olan büyük binalar, heykeller, freskler, canfes ve kâğıt üzerine çizilmiş resimler, kitaplar, zengin edebiyat kalıntıları. Uygurlar'da çok yüksek bir uygarlığın varlığına şahittirler. Gerçekten Karahoço şehrinde büyük ve hayret verici bir uygarlık vardı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da böyle şeyler yokken güzel ve büyük bir uygarlığa sahip olan atalariyle Türkler hakkıyle övünebilirler. *Fon le COQUE.*

Altun Yaruk

Türkçemizin en büyük anıt yapıtlarından sayılan «Altun Yaruk»u, Rus bilgini Malov, Sarı Uygurlar arasında bulmuştur. Müslümanlık öncesi Türk Edebiyatı'nın, Uygurlar döneminin Budizm inancını, dil zenginliğini, kişisel ve ulusal özellikleri kuvvetle yansıtması Altun Yaruk (Altun Işık), yapıtının değerini bir kat daha artırmaktadır. Yazarı Beşbalık'lı Singku Seli Tutung adında bir Türk'tür.

Altun Yaruk; Budizm'in kutsal kitabıdır. Bilindiği üzre, Budizm; Buda (M. Ö. 560 - 480)'nın kurduğu bir dindir. Hindistan'da doğdu, sonra çeşitli biçimlerde Asya ülkelerine yayıldı. Dünyadakî en önemli üç dinden biridir. Bu dine göre hayat, acılarla doludur; ihtiyarlık, hastalık, ölüm korkunç gerçeklerdir, eğlence bir rüyadır. Acıların asıl nedeni, yaşamak arzusudur; bu arzu yok edildiği zaman, insan, sonsuz mutluluğa yani Nirvana'ya ulaşır.

Buddha; sağlığında hiç bir eser yazmamış; ölümünden sonra, filozof şair havarileri onun düşüncelerini yayarak geniş bir «Budist Edebiyatı» yaratmışlardır.

Budizm; tutkuların, isteklerin, dış nesnelere bağlanışın bilgisizlikten doğduğuna inanır. Bilgisizliğin ortadan kalkmasıyla duyuların gücü de yok olacak, ölümlü öğelerden kurulu nesnelere bağlanmak çılgınlığı ortadan kalkacaktır. Zina, hırsızlık, cana kıymak, yalan, dedikodu, küfür, gevezelik, haset, kin, inanç yanlışlığı Budizm'in çekindiği «on günah»tır. Altun Yaruk, bunlarla birlikte dinsel, töresel, düşünsel öykülerle, Buddha'nın yaşantısı çevresinde gelişen olağanüstü anlatılarla geliştirilmiştir.

Altun Yaruk; Türkçe'ye Çince'den çevrilirken, geniş ölçüde katkıda bulunulmuş, Uygur diyeleğinin canlı, renkli, edebî, duygusal ve düşünsel bir eseri yaratılmıştır. Dede Korkut'u andıran, daha sonraki edebiyatımızı etkileyen man-

zum mensur karışımı söyleyiş özellikleri taşımaktadır: O günün ve bugünün diliyle işte bir parça:

Ol ödin ol aç bars kaçan Bodisatva'nın ömgenintin kan akmışın körti. Ötrü ol kanığ yalgayı etin barca yip kodtı. Yalanguz kuruğ sıngükleri ök turu kalti. Ançağınça Bodisatva Tigin'ning ulugı içisi yir tebremişin körüp inisinge ınçe tip tidi.

O zaman, o aç pars kaçanBodisatva'nın boyun damarından kan aktığını gördü. Pes o kanı yalayıp etin varca yeyip bıraktı. Yalnız kuru kemikleri önünde durakaldı. O sırada Şehzade Bodisatva'nın büyük ağabeysi yer sarsıntısını görüp küçük kardeşine şöyle dedi:

Toğmak ölmeklig bekbağtin,	Ölümlü doğmanın pek bağından,
Terkkeye ödin teggeysiz;	Ayrılıp diriliğe erersiniz;
Tenkeşisiz burhan kutınga,	Değişmez kutsal mutluluğa.
Yanmaksızın tanuklap,	Yanmaksızın kavuşup,
Inçkü mengü tapgaysız,	Sonsuz huzuru bulacaksınız.
Yagsız yir bütürü tebreyür;	Kara yer bütün depreniyor;
Ögüzler tağlar birle kalırız;	Irmaklar dağlar ile farksız;
Bulung yıngak kararıp,	Her yan her yer kararıp,
Ölez bolti Kün Tangrı.	Ölür oldu Gün Tanrı.

Çestani Bey

Orhun Yazıtları'ndan sonra IX. yüzyılın başlarında yazıldığı sanılan Çestani Bey Destanı üzerinde durulmağa değer. Doğu Türkistan'da bulunan, Budizm ve Manihaizm dinlerinin etkisiyle doğan küçük öykülerin en dikkate değerlerinden sayılan Çestani Bey Destanı'nda Türk yurdunun, Türk halkının başına gelebilecek kötülükleri, ulusu yöneten başkanın yoketmesi gerektiği, sembolik olarak verilmektedir. O günün ve bugünün diliyle bir parçası:

Arslanlarnıng yorıgın yorıp Uçayan balıkning kidininte turup inaru berü yorıdı. Ötrü İliğ Beğ tört beltir yolta yoryu anıng arasınta sansız öküş yekleriğ kördi. Ol yene yekler yalanguklarnıng etin yiyü kanın içip bagarsıkların et'üzleringe yörgeyürler erdi. Korkğıteğ körk mengiz tutup yavlak katığ ünin kıkrışu Drzul badruk iliglerinte tutup kapkara bedük tağteğ etüzin öneyü ot önglüg işin saçların enginlerinte tüşürüp agılug yılanın et'üzlerin itinip yaratınıp kay beltir sayu yoryurlar erdi. Anı körüp Çestani İliğ Beğ yürekin katrunup tonğalar begiteg Kşatrik begler mengiz menglep korkınçsız ayınçsız köngülin ol yekler arasınta kirip bardı.

Arslanların yürüyüşünü yürüyüp «Uçayan» şehrinin arkasında durarak ileri geri dolaştı. Bundan sonra Çestani İl Beyi, dört yol ağzına giderek bu yolların arkasında sayısız denecek kadar çok olan cinleri gördü. Cinler, insanların etini yiyip kanını içiyor, bağırsaklarını vücutlarına doluyorlardı. Cinler, benizlerini korkunç bir hale getirip pek kuvvetli bir sesle çağrışıyorlardı. Ellerinde özel

bayraklar vardı. Ateş gibi kızıl, örgülü saçlarını omuzlarına bırakıyorlar; kapkara, büyük dağlara benziyen vücutlarını kaldırıp zehirli yılan gövdeleriyle yürüyorlardı. Çestani İl Beyi bunları görünce yüreğini pek tuttu ve bir kaplan

Uygurlar'ın Turfan Murtuk Manastırı'nda bulunan bir fresk.

Karaşar Uygur Budist tapınak resimlerinden biri.

Hun Türk keçe süsleri.

beyi, bir komutan gibi hiç korkup çekinmeden kendi gönlü ile bu cinlerin arasına girdi. O zaman cinler Çestani İl Beyi'ni görüp, çevresine toplanarak şöyle haykırdılar: «Hey! Kimsin sen, nasıl oldu da kendi kendine bizim üstlü altlı

dağ dişlerimize lokma olmaya geldin?» Çestani İl Beyi bu sözü işitmesine rağmen yüreğini pek tutup hiç korkmadan cinlere şöyle cevap verdi: «Hey, cinler, çabuk söyleyin bana, benim şehrimdeki halkı nasıl (ne hakla) öldürüyorsunuz? Sizlere bu şehre girmek iznini kim verdi? Benim şu keskin kılıcıma bakın, bununla gövdelerinizi keserek parça parça edip bırakayım, şehrimizdeki halkın başına gelen bunca felâket haberi dururken hâlâ tahammül edilecek değildir.» Cinler, Çestani İl Beyi'nin bu kuvvetli ve düşmanca sözünü duyduktan sonra öfkelenip karmakarışık oldular, öd kopartıp kendilerince bir türküler söyliyerek yumruklarını sıktılar, (kol kola girerek) dirseklerinden tutunuyor, ateş renkli kızıl saçlarını arkalarına salıverip, alev gibi özel bayraklariyle gürz ve tokmakları ellerinde, Çestani Beyi mızraklayıp vurmaya uğraşıyorlardı. Birbirleriyle şöylece söyleştiler: «Daha neyi beklersiniz? Çabuk bunu mızraklayın, biçin, sıcak canını alın, öteki dünyaya gönderin.» Bunun üzerine Çestani İl Beyi var kuvvetiyle atlıyarak Urumki adlı cini tepesindeki saçlarından yukarı çekip tuttu. Kılıcını yukarı kaldırdı. Cinin başını kesmek için vurdu. O zaman cinler, Çestani İl Beyi'nin gücünü, kudret ve kuvvetini görerek çok korktular...

Bektaşilere göre, «İnsanlar ikinci defa dünyaya gelişlerinde, bir tavşan veya yılan şeklinde» görülebilirlerdi. Halbuki İslâm tasavvufunda, böyle bir şey yoktu. Bektaşilere göre, «Muaviye, tıpkı bir kadın gibi hayız görürmüş. Günü ve zamanı dolunca, Muaviye'nin bacakları arasından fırlayan tavşan, kaçıp gitmiş ve bu suretle de, tavşan soylarını meydana getirmiştir.» Bunun içindir ki, Anadolu'daki alevîler de, «Tavşan etini yemezler» ve tavşanı iyi bir hayvan olarak saymazlardı. Bahaeddin ÖGEL.

Kutsal Tavşan

Alman Türkologlarından Prof. F. W. K. Müller, Prof. A. von Gabain, Uygur metinlerinin en güzellerini Uygurika (Uygur Metinleri) adlı dört ciltlik kitapta topladılar (1931). Prof. Ahmet Caferoğlu'nun bu kitaplardan Türkiye Türkçesi'ne çevirdiği Uygur öykülerinden «Kutsal Tavşan»la «Maymunlar Beyi»nin konuları:

Tavşan olarak doğan Bohisattva'nın üç dostu vardır: Vaşak, maymun ve kunduz. Buddha soylu tavşanı bu üç dost bir gün, en değerli meyvelerle ormana ziyarete gelirler. Tavşan onlara gidilmesi gereken en doğru yolu göstererek kendi kendine şu kararı verdi: «Onların bu dostluğuna karşı, ben de hediye olarak canımı vermeliyim!» Tavşan o günü dostlarile geçirdikten sonra, ertesi günü ölmeyi kararlaştırır. Bu kararla yer gök titrer. Ormandan bir çığlık işitilir. Yolunu şaşıran bir Brehmen görürler. Vaşak, kertenkele etiyle yoğurt; maymun tatlı meyveler, kunduz avladığı balıkları getirir. Tavşan'sa kendini ateşe atarak Brah-

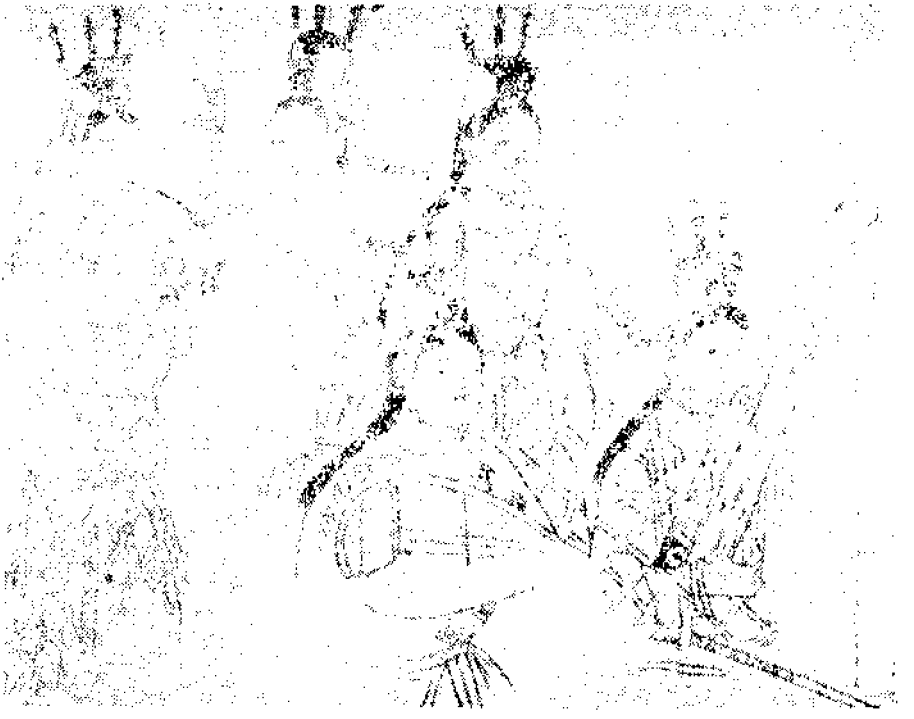
mene kızarmış etini armağan eder. Brehmen kılığına giren İndra Tanrı, başkaları için canını vermeye her zaman hazır olan tavşanı, kutsal canlı olarak cennetine alır.

Hint Budizminde, «Ölen insanların ruhları başkalarına geçer ve bu ruh, durmadan döner dururdu» Uygur Türklerine Buda dini girdikten sonra, bu düşünce Orta Asya Türklerinde de iyice yayılmıştı. Uygurlar bu dönüşüme «Şansar» derlerdi. Budizmde de, «Ruhların dönüşü, tıpkı İslâm tasavvufunda olduğu gibi, bir daire veya kavis etrafında olurdu. Budistler, dünyayı bir tekerlek gibi düşünürler ve ruhları da, bu tekerleğin etrafında döndürürlerdi. İslâm tasavvufunda olduğu gibi, onlarda da insan ruhları, cisimlerden başlayarak gelişirlerdi. Ondan sonra ruh, bitkilere gider ve daha sonra da hayvanlarda dolaşırdı. Bahaeddin ÖGEL

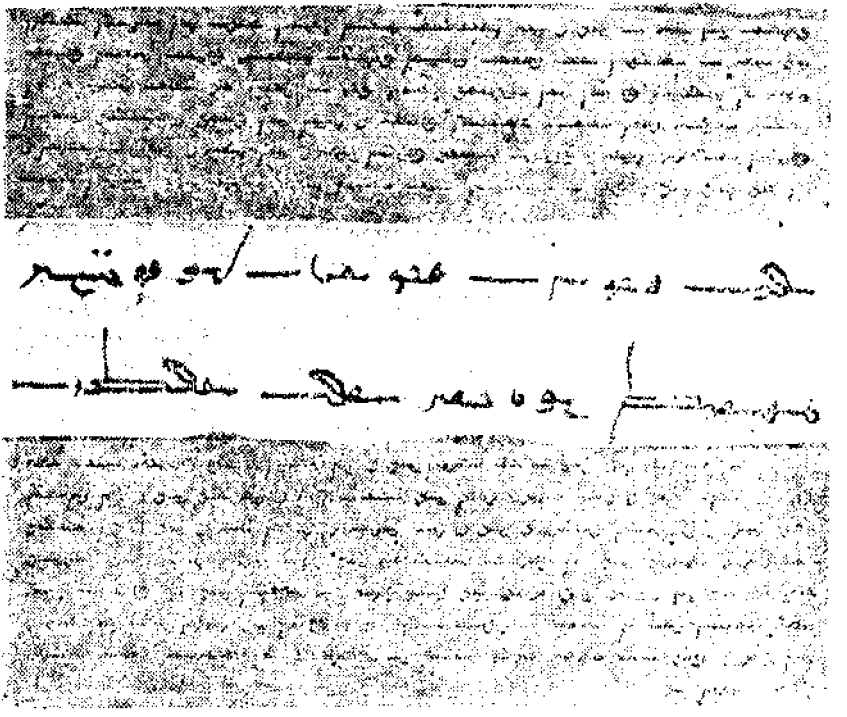
Maymunlar Beyi

Başrahib'e İl Beyi dedi ki: «Bilge midir, bu kutsal canlı hayvan?» O zaman Başrahip İl Beyi'ne: «Canlıların ne biçimde, nerede, istedikleri kılıkta doğmaları kendi ellerindedir. Bu canlı da maymun kalıbında başka canlılara yar-

Uygur Türklerinin musiki yaşantısı çok zengindi. Bu görüşü doğrulayan; Doç. Şinasi Tekin'in Hayat Tarih Mecmuası'nın seksendokuzuncu sayısından alınan Uygur Orkestrasını gösterir temsilî bir gravür.

dım etmeyi daha üstün bulduğu için, maymun doğdu. Bilgelikte bu maymunu geçmek olanaksızdır. O günden sonra İl Beyi maymun avlamayı yasak etti. Maymunlar Beyi ruhunu teslim edince, cesedi parlak bir törenle yakıldı; ruhu gökteki Cennet Tuşita'ya kavuştu.

Uygur yazısı.

Kalyanamkara ve Papamkara

Uygur Türk Edebiyatı'nı aydınlatacak metinlerin bulunup okunuşu yenidir. Dokuzuncu yüzyılın başlarından bugüne değin Avrupalı bilginler, beşinci ve onbirinci yüzyıllar arasına ait, Orta Asya'da özellikle Çin'in Kansu bölgesindeki Budist mabetlerinde, Turfan Beşbalık, Karahoço, Bezeklik çevrelerinde yüzlerce sandık Uygur metinleri, derilere yazılmış yazılar, resimler, bibiolar, tahtadan oyulmuş uygur harfleri, heykeller buldular. Almanların kazılar sonu elde ettikleri Uygur kitapları yüzotuz sandığı geçiyordu. Bunların çoğu Uygurlara Budizm'i öğretmek amacıyla yazılmakla beraber, aralarında «Prens Kalyanamkara ve Papamkara» öyküsü gibi orijinalleri de vardır. Budizm'in en eski metinlerinden olan bu öykü, Sanskritçe'den Çince, Tibetçe'ye de çevrilmiştir. Uygur metinlerinde Edgü Ökli ile İysüz Ökli (İyi Akıllı ile Kötü Akıllı) iki kardeş öyküsü olarak anılır. Konusu:

«Benares» ülkesinin çok iyi, çok akıllı bir kralı vardı. Bu kralın altmış küçük krallığı, sekiz yüz kalesi, beş yüz beyaz fili, yirmibir karısı bulunuyordu.

Ama kralın oğlu olmuyordu. Halk, kralın buyruğu ile, dağ, ırmak, göl, ağaç tanrılarına dualar ederek kurbanlar kesti. Kralın birinci ve ikinci karıları, onikı yıl sonra gebe kalarak; birer erkek çocuğu dünyaya getirdiler. Falcılar, birinci çocuk «iyi insan», ikinci çocuk «kötü insan» olacak dediler. Falcıların sözü doğru çıktı. Prens Kalyanamkara akıllı uslu, sevimli, iyi bir insan; Papamkara ise kötü bir insan oldu. Kral'la Kraliçe, bu yüzden, Kalyanamkara'yı sever, Papamkara'yı sevmez oldular.

Kalyanamkara birgün, oturduğu kentten dışarı gezmeye çıktı. Çiftçilerin, dokumacıların, avcıların, kasapların, türlü zanaatçıların yaptıklarını görünce, gözyaşlarını tutamıyarak babasına döndü: «Neden ben böyle zahmetli bir yerde doğdum? Yoksulları, düşkünleri görüp ağladım. Geçim uğruna ne güçlükler, ne acılar çekiyorlar, canlıları öldürüp ne büyük günaha giriyorlar» dedikten sonra

XVIII. yüzyılın Türk minyatür ve süsleme sanatçısı Abdülcelil Levni'nin «Sarayda Kadın Saz Takımı» Uygur sanatının Osmanlı resim sanatını da etkilediğini gösterir.

ekledi: «Baba, hazineni bana ver de bu yoksullara dağıtayım. Dünyadan bu sıkıntılar günahlar kalksın.» Sevgili oğlunun sözünü kıramıyan Kral, hazinedarına buyurdu: «Hazinemi gelenlere dağıt!»

Orta Asya'da Türk, Çin'le İran arasında adeta aracı, bağlayıcı bir rol oynamış ve İran'ı Çin'e, Çin'i İran'a taşımış, tanıtmıştır... Türk'süz bir İran'ı tasavvur edebilmek benim için mümkün olamıyor. *Hamdullah Suphi TANRIÖVER.* Bir gün gelir, bu cansız coğrafya bütün varlığı ile şahlanır. Geçilmez uçurum, aşılmaz sınır olur. İnsan o vakit güzel olarak, büyük olarak kimi varsa ve insan topluluğu iyi olarak, sevgili olarak neyi yetiştirmişse bu uçurumların başına; aşılmaz sınırlara yollar. (Boşcur, verimsizdir, sarptır, çöldür) diye horladığı, kayıtsızca çiğnediği bu toprakların her adımına anaların ve illerin özene özene hazırladığı zekâlarını, yiğitlerini hesap aramadan kurban verir. Çiğnenen şey baştacı olmuştur. Cansız ve tarafsız coğrafya vatan olmuştur. *Remzi Oğuz ARIK.* Tarihî ve lisanî tetkikler için teşekkül etmiş mühim cemiyetler halkın şarkılarını, masallarını, meselelerini, âdetlerini, itikatlarını, hukukunu zapt ve kayd ederek kendi milletlerine ait her lisandaki vesikaları toplayarak, o milliyetin ruhiyatını, tarihini, dinini, ahlâk ve hukukunu, lisanını meydana çıkarıyorlar. Bu suretle lisan ve milliyet dinç kalıyor, yâni o milletin varlığı bütün beşeriyete karşı ispat ediliyor. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Türklerin padişahı olan ve aklının kâmilliği, reyinin doğruluğu, bilgisinin çokluğuyla tanınan Afrasiyab'dan bir mesel naklolunur: «Türk; sedef içinde, deryada bulunan bir incî gibidir. Kendi yurdunda bulunduğu zaman kadir ve kıymeti yoktur; lâkin oradan çıkınca deniz ve sedefden çıkmış inci gibi kıymetlenir. Hükümdar taçlarının ve gelinlerin ziyneti olur.» *Fahrettin MUBAREKŞAH.*

Göktürklere ait bir mezar taşı ile Göktürk Yazıtlarından bir parça.

Uygur Türklerinde ileri bir sanat yaşamı olduğunu biliyoruz; bu sanatın etkisiyle yapılan minyatürlerden biri.

Az kalsın hazine tamtakır kuru bakır kalacaktı. Dağıtıma son verildi. Bunun üzerine Prens Kalyanamkara tekrar üzülüp ağlamaya başladı. Halka yetecek kazancı kendisi kazanmaya karar verdi. Danışmanlara sordu : «Dünyadaki tüm canlıların ihtiyacına yetecek kazancım olmasını istiyorum; bunun için ne yapabilirim?» Bilir kişilerden kimi çiftçiliği, kimi ticareti, kimi hayvancılığı öğütledi. Danışmanlardan biri de : «Cintemani incisini ele geçirirsen tüm isteklerin olur!» dedi.

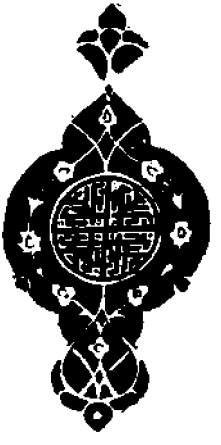
Kalyanamkara, «Cintemani» incisini bulmak için, seksen yaşında bir bilge denizcinin öncülüğünde beşyüz usta denizciyle denizlere açıldı. Papamkara : «O, inciyi bulup getirirse, halk onu sever, beni sevmez!» düşüncesiyle denizcilere katıldı Prens Kalyanamkara, yol boyunca, isteyenin geri dönmekte özgür olduğunu söylüyordu; ama kimse ondan ayrılmıyordu. Sonunda mücevher dolu adayı buldular; incilerle, mücevherlerle gemiyi doldurdular. Gemiyi geri gönderdiler. Ne yazık ki, aranan inciyi bulamamışlardı. Yaşlı denizciyle yollarına devam ettiler. Bilge ihtiyar yolda öldü. Prens, yoluna yalnız devam etmek zorunda kaldı. Zehirli yılanlardan, güzel kızlardan, ejderlerden kurtularak ejderhalar hükümdarının katına çıktı. Ejderhalar hükümdarı, Prens Kalyanamkara'yı «Buda» bilerek, kulağındaki Cintemani incisini ona armağan etti. Prens «Cintemani» incisiyle dönünce, kötü insan Papamkara'yı deniz kıyısında ken-

disini bekler buldu. Gemilerle gitmemiş, kardeşine bir oyun oynamak için kalmıştı. Prens Kalyanamkara, kardeşinin kötü niyetinden habersiz, inciyi saklasın diye ona verip derin bir uykuya daldı. Kötü insan Papamkara, uyuyan kardeşinin gözlerine iki kamış şiş sapladı. «Cintemani İncisi»ni alıp kaçtı. Gemicilerle birlikte kardeşinin de öldüğü yalanını yaydı.

Kalyanamkara, kamış şişler saplı gözleriyle, bulunduğu yerde kalmıştı. Tanrı Yersu İrşi, kardeşinin ihanetini Kalyanamkara'ya haber verdi, kılavuzluk ederek beşikkertisi bulunan nişanlısı Kral Kızı'nın ülkesine ulaştı. Yolda bir boğa, Kalyanamkara'yı yere yıktı. Üstüne gölge salarak gözlerindeki şişleri çıkardı; yarasını iyi etti. Kral çobanına dilenci olarak kendisini tanıtmıştı, onun konuğu oldu. Bir kopuz buldu; kopuz çalarak topladığı paralarla beşyüz dilencinin karnını doyurdu. Sonra Kralın bahçesine bekçi olarak durdu. Ağaçlara çan astırdı, kuşların sesini duydukça, çanların iplerini çekiyor, kuşları kaçırıyordu, bahçeyi böyle bekliyordu. Ne nişanlısı, ne kimse onun Prens Kalyanamkara olduğunu bilmiyordu. Kral kızının bu kör bekçiye kanı kaynamıştı. Sonunda evlendiler. Birbirlerini çılgınca seven karı koca, birgün, önemsiz bir konu yüzünden birbirlerinden kuşkulanıp da, gözleri üzerine yemin edince; Tanrı, temiz iyi insan Kalyanamkara'nın her iki gözünü de açtı. İşte o zaman, Kral kızı, sevgilisinin kim olduğunu anladı. O günden sonra daha mutlu oldular.

Kalyanamkara, ülkesine döndü. Ağlamaktan gözleri görmez olan anasıyla babasının gözleri açıldı. Kötülükleri yüzünden zindana atılan Papamkara'nın suçu bağışlanarak zindandan çıkarıldı. Cintemani İncisi geri alındı. Yoksulları yeryüzü sıkıntılarından, canlıları öldürüp günaha girmekten koruyacak geçim yolları sağlandı. Kalyanamkara'nın Cintemani İncisi, ülkesinin ve halkının mutluluk kaynağı oldu.

II
İSLÂM UYGARLIĞINDA TÜRK EDEBİYATI

Biz Türk'üz, tam anlamiyle Türk'üz. İşte o kadar. Bize iyi müslüman olmak yeter. Asya ve Avrupa için bizim kanunumuz aynıdır. Dostlara sahip bulunmak, tam bağımsızlığımızı korumak, her şeyi Türk cephesinden düşünmek. Bu realist bir görüştür; Osmanlı İmparatorluğu'nu mahveden ideolojiye tepkidir... Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla ilgisi olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler çağa uymayı kâfirlik sanıyorlar. Asıl küfür onların bu sanısıdır... Bizim dinimiz, en makul, en doğal dindir. Ve ancak bundan dolayı son din olmuştur. Bu dinin doğal olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur... Bizim dinimiz için herkesin elinde bir ayıraç vardır. Bu ayıraç ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, kamu yararına uygundur; biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur. Bir şey akla ve mantığa, ulusun çıkarına uygunsa, kimseye sormayın. O şey dinidir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uyduğu din olmasaydı; en olgun, en son din olmazdı.

ATATÜRK

ORTA DÖNEM

Yüce Tanrı: Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim; onları Doğu'da birleştirdim. Bir millete kızarsam, onu Türkler vasıtasiyle cezalandırırım, buyurur. Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenlikleri uzun sürecektir... Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız; ümmetimin idaresi, sonunda Türkler'in eline geçecektir.

Hazreti MUHAMMED

ORTA DÖNEM; Türk dünyası, Türk yapıtları, Türk kültürü bakımlarından özel bir önem taşır. Orta Çağı kapsayan bu dönemde Türkler'in büyük çoğunluğu eski uygarlıklarından İslâm uygarlığına geçerler.

Türkler'in İslâm orduları ile ilk karşılaşmaları yedinci yüzyılın sonlarına rastlar. Bu karşılaşma Horasan'da olmuş, sekizinci yüzyılın ilk yarısında Maveraünnehir'de hızlanmıştır.

Üç yüz yıllık savaşlar sonu, Türkler'in çoğunluğu müslümanlaşır. Böylelikle, tarihimizde ilk defa, Türk toplum yaşantısında köklü değişmeler olur. «Nesillerin Ruhu»nda *Mehmet Kaplan* bunu şöyle yansıtır:

Tarih dönüşü olmayan bir nehirdir. Bir daha Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kimse kuramıyacaktır. Bir daha ne bir Kanunî, ne bir Sinan yetişebilir, ne de bir Süleymaniye Câmii yapılabilir. Biz bugün bambaşka hayat şartları içinde yaşıyoruz. Düşünce, duygu ve üslûbumuzu, ister istemez bu yeni şartlara uydurmak mecburiyetindeyiz. Bu karışıklık içinde rahatsız olduğumuza göre, er-geç kendimize uygun bir «yeni düzen» yaratacağız. Yeni Türk üslûbu, bu yeni düzenin ifadesi olacaktır...

İslâm Türk tarihinin en parlak devirleri, kahramanlık ile dinin, madde ve mânanın birleştiği devirlerdir... İmparatorluk yıkılmaya başladığı sırada, yeryüzünün katı şartlarının farkına vardık. O günden bugüne Türk münevverlerinin söylediği en mühim kelime «ilim» ve «fen» oldu...

Bir millet, muhtelif medeniyet safhalarını aşa aşa ilerler. İleri bir medeniyet safhasını gerektiren ve aydınlatan daha önceki safhalardır. Orta-Çağ İslâm - Türk medeniyetini tam manasiyle değerlendirmek için göçebe medeniyeti safhasını bilmek lâzımdır. Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut kitabını okuduktan sonra Yunus Emre veya Mevlâna'nın ne gibi yeni kıymetler getirdiklerini çok daha iyi anlarız.

Orta dönem Türk Edebiyatı'nın ortaya çıkışı, ilk müslüman Türk devleti *Karahanlılar* (932 - 1212) zamanındadır. Doğu Türkistan ile Maveraünnehir'de, XI. - XII. yüzyıllarda, Hâkaaniye diyeleğile doğan İslâm uygarlığındaki Türk edebiyatının şiiri Farsçanın, bilim dili Arapça'nın etkisindedir.

Orta dönem Türk edebiyatının genel karakterini İslâm inançları, tasavvuf felsefesi, atalarımızın gelenekleri yaratır. Bu dönemde milliyetçilik fikrinin yerini, ümmetçilik alır. Tanrı'ya, Peygamber'e inanan tüm müslümanlar hiçbir fark gözetilmeksizin, bir sayılırlar.

Türkler; İslâm sanat, kültür ve uygarlığının yaratılmasında, asker, memur, devlet adamı, bilgin, sanatçı olarak yüzyıllar boyu hayranlık uyandıran katkılarda bulunurlar. Türk edebiyatı; öz, biçim, dil bakımlarından önemli değişmelere uğrar.

> Türk Müslümanlığı, Arap müslümanlığı değil; daha yeni bir îman sentezi, velhâsıl daha yeni bir îmandır ve birçok cepheleriyle millîdir. *Yahya KEMAL.* Tarih her din gibi İslâmiyetin de çehresini devamlı değiştirmiştir. Zira yüzyıllar boyu, ezilenler ve sömürülenler, alçaltılanlar ve saldırıya uğrayanlar, dinsel düşünce yoluyla, gerçek bir kardeşler sitesi rüyasını getirmişlerdir. İslâm kültürünün çağımızın hümanizmasına, sosyalist hümanizmaya katkısı problemi, bizi İslâmlığın bu yeni hümanizma ile ilişkileri sorununu daha genel olarak ortaya koymaya zorlamaktadır. Başka kültürlere açık bulunmak, Müslüman kültürünün her zamanki özelliği olmuştur, ve ilişki kurduğu yabancı kültürleri canlandırdığı ölçüde, kendisi de bu ilişki sonucunda zenginleşmiştir. *Roger GARAUDY.* İslâmlığı kabul etme Osmanlıları güçlendirmiştir... Türkler Yunanlılar vasıtasile eski dünyanın san'at ve kültürü ile ilişki kurmuşlardır... Elenik uygarlığının kalıntılarını toplamak ve şimdi meydana getirilmeye çalışılan sistem içerisinde bunu yoğurmakta Türkler tarihsel bir rol oynamışlardır. *Philips PRICE.*

İSLÂM UYGARLIĞI

Büyük çağda İslâm uygarlığının temel özelliği, rasyonalist, yılmaz ve yaratıcı ruhun kendisidir. İşte o ruhladır ki, İslâm düşünürleri Onbirinci yüzyılda, teolojiye ve skolastike gömülmüş bir Avrupa'nın uyandırıcısı olabildiler. İslâmlığa göre sanatın görevi, görülebileni kopya etmek değil, görünmeyeni, sözle anlatılmıyanı görünür duruma getirmektir.

Roger GARAUDY

İSLÂM UYGARLIĞI; orta dönem Türk edebiyatını her alanda etkisi altında bulundurur. İslâmiyet bilinmedikçe, bu dönem edebiyatımızı anlamak olanağı yoktur. İslâmiyet; Hz. Muhammed'in kurduğu dindir. Tek bir Tanrı inancına bağlı bulunan bu dinin kutsal kitabı «*Kur'an*»dır. «İslâm», «İslâmiyet» de Müslümanlık anlamındadır. «Müslüman» Tanrı'ya teslim olan demektir. «Tanrı'dan başka tapacak yoktur; Muhammed onun Peygamberidir» âyeti, Müslümanlığın özüdür.

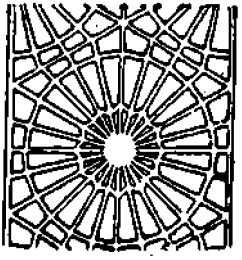
Müslümanlığın kurucusu, son peygamber Hz. Muhammed; Mekke'de doğdu (570 - 632). Babası Abdullah (545 - 570), Hz. Muhammed doğmadan 25 yaşında ölmüştü. Anası Âmine, Vehb İbni Abd Menâf ile Berre Binti Abdu'l Uzze'nin kızıdır; Peygamber 6 yaşında iken pek genç ölmüştür. Peygambere önce dedesi Abdülmuttalib (ölm. 577), sonra da amcası Ebu Talib (ölm. 619) baktı. Hz. Muhammed, 25 yaşında, 40 yaşlarında çok zengin bir dul olan Hatice ile evlendi; eşinin kervanlarını ve ticaret işlerini yönetti.

Hz. Muhammed, 40 yaşına yaklaştığı sırada, ruhunda büyük değişiklikler oldu; üzerine derin bir tefekkür hassası geldi. Mekke yakınlarında Hire Dağı'na çekilip uzun müddet tabiatla baş başa kalmaktan, yalnızlıktan hoşlanır oldu. Hire Dağı'nda, tam bir yalnızlık içerisinde ve titremelerle geçen anlardan sonra, Hatice'ye, kendisine Tanrı'dan Cebrail adlı melek aracılığıyla vahiy geldiğini söyledi. Heyecan içerisindeydi. Bütün vücuduna titreme gelmişti. Hatice evde bulunan bütün örtülerle Peygamber'i örttü. Bir müddet sonra doğrulan Peygamber, «yaradan Allah'ın adiyle oku!» âyetini okudu. Böylece Müslümanlığın temeli atılmış oldu. Bu ilk vahiyden sonra ikinci vahiy ancak üç yıl sonra yine Hire Dağı'nda geldi ve arkası kesilmedi.

Hz. Muhammed, okuyup yazma bilmezdi; böyle iken vahyolunan âyetler, hafızasına âdeta kazılır, yıllarca sonra bir hecesini değiştirmeden tekrar eder, dinliyenler ezberler, yazmasını bilenler de âyetleri yazarlardı. Yeni din, gizli gizli Mekkeliler arasında yayılmaya başladı. Puta tapmayı yasakladığı için Mekke'de büyük bir düşmanlıkla karşılanmıştı. Hz. Peygamber, annesi tarafından ilgili bulunduğu Medine şehri halkının davetini kabul etti. Müslümanlar, Mekke'yi bırakıp Medine'ye göç ettiler (622); işte bu göçün yapıldığı gün, Müslümanlarca «hicrî tarih» olarak kabul edildi.

İslâm dini oniki yıllık Mekke döneminde oldukça gelişmişti; on yıllık Medine dönemi de zaferler dönemi oldu. Bedr, Uhut, Hendek savaşları, sonu birçok Arap kabilesi Müslüman oldu; Mekke'liler, Peygamber'i yeni bir dinin, yeni bir devletin başı olarak tanımak zorunda kaldılar. Bütün putlar parçalandı. Peygamber, Müslümanlar'ı «Vedâ Haccı» adını verdiği Mekke'de yaptığı toplantıya çağırdıktan sonra bu fâni âlemden göç etti (8 Haziran). Medine'ye gömüldü. Mezarına «Ravza-i Mutahhara» adı verildi. Hz. Muhammed, gerek bizim gerekse çeşitli İslâm ülkelerinin edebiyatında, özellikle Türkçe, Arapça, Farsça dillerinde, akıl almaz genişlikteki eserlere konu olarak devam edegelmektedir.

Müslümanlık Asya ve Afrika'nın büyük bir bölümünde yüz yıllarca çok büyük bir uygarlaşma etkisi yapmıştır... Kurumlarını yeni şartları karşılayacak biçimde değiştirmek Müslüman devletler için daima çok güç olmuştur... Batı hıristiyan dünyası bu ulu sonuç üzerinde değişik ve daha elâstikî bir görüşe sahiptir. Bunlar Tanrı'ya ait şeyleri Tanrı'ya, Sezar'a ait olanları da Sezar'a vermeyi kabul etmektedirler. Müslümanlık ve Yahudilikte ise, halk sadece Tanrı'ya ait olanları değil, aynı zamanda Sezar'a ait olanları da Tanrı'ya vermektedir. *Philips PRICE.*

Türk ulusu, Hz. Muhammed'e karşı olan içten bağlılık, hayranlık ve saygısını, kendi ulusal menfaatlarını olduğu kadar da ulusal özellik ve kişiliğini ihmal edecek kadar aşırı bir dereceye çıkardı ve sanki her Arap, Peygamber soyundan kutsal bir kişi imiş, Arabistan toprakları da, Cennet'in giriş kapılarını saklıyormuş gibi mübarek sayılırdı; ana vatanın bütün serveti Arap ülkelerine döküldü, fazla olarak «Necib Arap kavminin» dili, sanatı, kültürü, hattâ nerde ise çöl ahlâkı benimsendi; böylece ulusumuz arapların ve müslümanlığın manevî sömürgesi haline geldi. *Cemil Sena ONGUN.*

İslâmiyet; Türkler'e yeni bir şey getirmedi. Kendilerinin, sade ve açık olan inanç temellerini, İslâmiyet'ten pek de ayrı görmediler. Heyecanlarına ve inanç yöntemlerine uygun buldukları için yeni dini kabul ettiler. *BROCKELMANN.*

Müslümanlığın Esasları

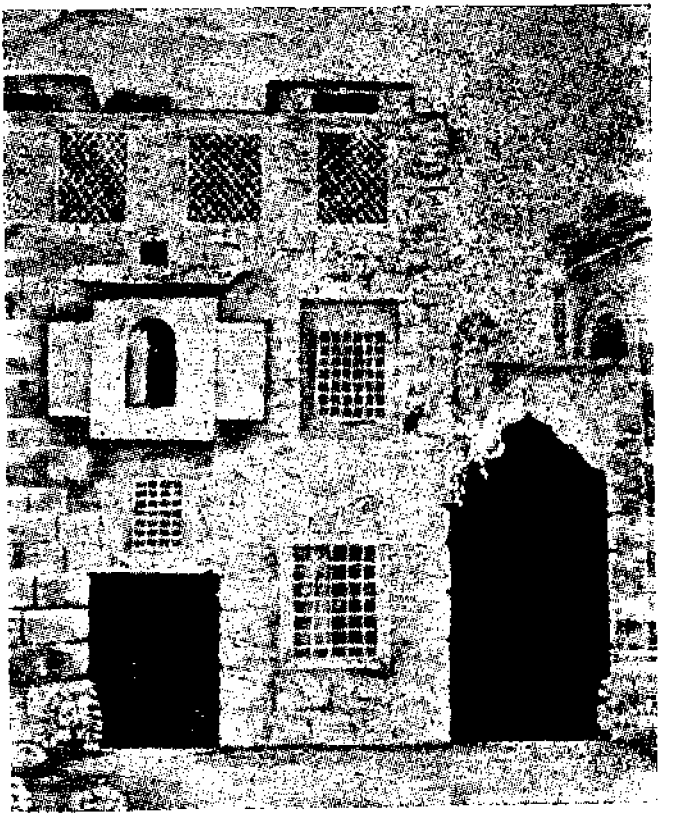
Ön Asya'da İslâmlığın yayılıp kuvvetlenmesi için Türkler büyük çaba gösterdiler. IX. yüzyılın ortalarından X. yüzyılın başlarına kadar Türk halk yığın-

larının büyük kitleler halinde İslâm dinine girmeleri Türk dilinin, Türk edebiyatının değişmesine yol açmakla kalmaz, ulusal benliğimizi zaman zaman gölgeler.

İslâmlığın kutsal kitabı Kur'an; Türkleri İslâm uygarlığının kültür alanına alır. Kur'an; Müslümanların, Müslümanlığın kutsal kitabıdır. Peygamber'e gelen vahiyleri ihtiva eder.

Kelime anlamı «okumak» olan Kur'an'a; *Mushaf, Kelâmullah, Kelâm-ı kadim* gibi adlar da verilir. Müslümanların inancına göre, Cebrail'in yardımı ile 20 yıla yakın bir süre içinde, Tanrı tarafından Peygamber Muhammed'e vahiy yoluyla gönderilmiş âyetlerin tümüdür. Âyetlerin sayısı 6247'dir. Bunlar sûreleri meydana getirir. ki, sûre sayısı 114'dür.

Âyetler «Mekkî» ve «Medenî» olmak üzere ikiye ayrılır. Mekkî'ler, Mekke'de 622'den önce vahyedilmiş olanlardır; bunlar daha çok İslâm dininin ruhundan bahseder. Medenî'ler, Hicret'ten yani 622'den sonra Medine'de inmiş olanlardır; daha çok İslâm toplumunun, devletinin düzeninden, kanunlardan bahseder. Kur'an, bugünkü şekliyle Hz. Osman zamanında (644 - 656) düzenlenmiştir.

Mekke'de Hz. Muhammed'in doğduğu ev.

Müslümanlığın esasları şu 6 temel inançtadır: 1. Tanrı'nın birliğine inanmak; 2. Meleklere inanmak; 3. Kutsal kitaplara inanmak; 4. Peygamberlere inanmak; 5. Ahiret'e inanmak; 6. Kaza ve Kader'e inanmak. Bu temel inançların yanısıra Müslümanlık'ta farz olan 5 şart vardır: 1. Kelime-i Şahadet; 2. Namaz; 3. Oruç; 4. Zekât; 5. Hac.

Müslümanların, bugünkü sayısı, yarım milyarı aşkındır. Müslümanlar, yüzyıllar boyu, tıp, matematik, eğitim, edebiyat, felsefe, kimya, coğrafya, astronomi, güzel sanatlar alanında Avrupalılara önder oldular. Fatih'in İstanbul'u zaptından sonra, İslâm uygarlığını yeniden dünyada söz sahibi kılan, Türkler'dir.

İslâmlaşmadan önceki Türk kültürü, Budist ve Maniehist Uygurların Çinceden, Hindçeden ve Tibetçeden yaptıkları tercüme eserler müstesna, umumiyetle şifahî idi. İslâm medeniyeti ise, karşımıza kitabî bir medeniyet olarak çıkmıştır. İçtimaî plânda Türkler, nasıl göçebelikten yerleşikliğe geçmiş iseler, kültür bakımından da şifahî kültürden kitabî kültüre geçmişlerdir. *Mehmet KAPLAN.* Türkler, İslâmiyetten sonra girdikleri bu yeni dinin toplayıcı kuvveti altında her kavim gibi, kendi kendilerinden fedakârlık yaptılar. Bu yeni dinin getirdiği naslar ve bu naslara uygun olarak yerleşen fikir sistemlerini kabul ettiler. Bu tesir altında müşterek esasları ve mefhumları havi yeni edebiyat teessüs etti. Bu edebiyat şark zihniyetinin ifadesi olan Arap ve Fars edebiyatının bir kopyasıdır. *Agâh Sırrı LEVENT.* Türkler, İslâmiyeti koruyan seçme bir ordudur; Halifeler için bir sığınak ve bir savunma kuvvetidir. *CÂHİZ.* İslâmlığa göre sanatın görevi; evrenin ve toplumun tanrısal düzenini, buna hükmeden güçlü kanunları göstermektedir ki, bunun duyulan en yakın ifadeleri müziğin, harmoninin ve ritmin kanunlarıdır. *Roger GARAUDY.* Müslüman sanatı bir kâinat görüşünden çıkmıştır. Bu, Yunan etkisi altında kalmıyan bütün Ehli sünnet velcemaat filozoflarının savundukları İslâm edebiyatının doğmatik nazariyesidir ki: «Kâinatta sırf şekil ve kendiliğinden suret yoktur, yalnız Allah dâim ve bâkidir» cümlesiyle özetlenebilir. *Louis MASSIGNON.*

Türklerin Müslümanlaşması

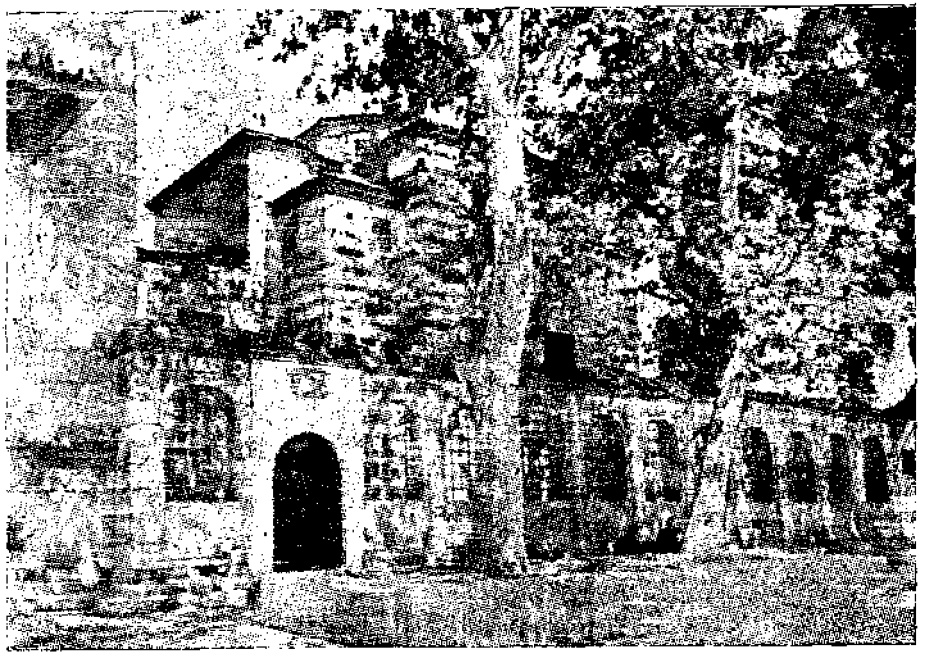
Müslüman Araplarla savaşmak üzere ilk karşılaşmamız 650-660 tarihleri arasındadır. Araplar, bu tarihlerde Harzem, Mâverâünnehr ve Kuzey Horasan'a sahip bulunan Göktürk'leri yenemediler.

Türkler ancak, ikiyüz elli yıl sonra, IX. yüzyılda, kendi istekleriyle Müslümanlığı kabul ettiler. Bunda Arapların Türkleri okşama politikasının etkisi büyük oldu. Araplar, bükemedikleri eli öpmek zorunda kalmışlardı. *Corci Zeydan*'ı dinliyelim:

Sekizinci Halife Ömer-İbn-i Abdülaziz zamanı. Türkler İslâmlığı «cizye»nin kaldırılması şartile kabul etmişler. Cizyenin kalkması «meva-

lükten kurtulup Arabla müsavi olmak demek. Fakat cizye alınmayınca geliri azalan haris Arab valisi Semerkandlılardan tekrar cizye almağa yeltenince Türkler, tekrar köle mevkiine düşmemek için, İslâmlığı bırakmağa kalkarlar. Bu halin yeni baştan o sürekli ve çetin «Türk - Arab» cenklerine yol açacağını gören halife, derhal emir vererek valinin koyduğu cizyeyi kaldırır. Türkler yeniden akın akın islâm olmağa başlıyor. Bütün gelirinin kuruyacağını görerek telâşlanan vali, işi başka yoldan hal için, halifeye şöyle yazar: «Türkler boyuna müslüman oluyorlar amma bakalım sünnet de oluyorlar mı?» Halife şu yüksek cevabı veriyor: «Allah Peygamberimizi hidayete davetçi olarak gönderdi, sünnetçi olarak değil.» Bu cevabı veren halife, bütün Emevî hükümdarları içinde, eski «Hulefâ-yi Râşidin» zihniyetini, yani hakikî islâmlığı temsil eden tek adamdı.

Çinlilerle Arapların Türkistan'da karşı karşıya gelmeleri, Talas Irmağı kıyısında Araplarla Çinlilerin büyük bir savaşa tutuşmaları, Çin ordusunda bulunan Karluklularla Yoğma Türkleri'nin İslâmlar yanında yer almaları, Arapların Çinlileri yenmeleri sağlandı (751). İşte bu tarihten sonradır ki, Türkler hızla Müslümanlığı kabul ederek, Araplarla birlikte savaşlara katıldılar. *Tahsin Ünal*'a göre:

FATİH CAMİİ KİTAPLIĞI

*Abbasîlere hilafeti temin eden Ebu Müslim'in kumandasındaki mu*zaffer ordunun çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. İranlılar'a ve Araplar'a güvenemeyen Abbasîler, Türklere fazla itibar ettiler. Önce taht ve saltanatlarını korumak için Türklerden bir hassa veya muhafız birliği kurdular. Bu birlik için, Samerra'da büyük bir garnizon tesis ettiler. Zamanla, bu Türk birliği genişletildi. İmparatorluğu koruyan büyük bir kuvvet haline geldi. Orduya er olarak gelen ehliyetli ve kabiliyetli Türkler, çavuş, subay, kumandan oldular.

Üst rütbeye çıkmış olanlardan vali tayin edilenler oldu. Ebu's Süleyman-ı Türkî, Tulunoğlu Ahmed, İhşîdoğlu Mehmed, bunların başında gelir. Hülâsa şudur ki; asker olanların ve zamanla üst mevkie geçenlerin tamamı Müslüman olduğu gibi, yanlarına aldıkları aileleri veya memleketlerinde kalan akrabaları, yakınları da Müslüman olmuşlardır.

Siyasî sebepler: Türkler, 751'den sonra Müslümanların siyasî hegemonyasına girmişlerdir. Müslüman olan Türkler'e, devlet mekanizmasında memuriyet verilmiş, siyasî haklar tanınmıştır. Bu da, Türklerin Müslüman olmalarını sağlamıştır. Diğer taraftan, kumandanlıklara, valiliklere, hattâ başkumandanlığa tâyin edilen Türkler, İslâm imparatorluğunu idarî ve siyasî bakımlardan ele geçirmişlerdir. Bu ise, T[illegible]n askisinden daha çok Müslüman olmalarına sebep olmuştur.

Sonuç: Türkler'in Müslüman olması, tarihin akışını değiştirmiştir. 900 tarihinden sonra Türkler, kitleler halinde Müslüman oldular, 935'te Karahanlılar ilk Müslüman Türk devletini (940 - 1123) kurdu. Müslüman Türk bilginleri, İslâm kültür ve medeniyetinde bir varlık olarak belirdiler. Selçuklular, İslâm dünyasının idaresini ele almakla kalmadılar; İslâm'ı, Bizans'a, Haçlılar'a, Moğollar'a karşı da korudular. İslâm, Selçuklular eliyle Anadolu'ya, Osmanlılar eliyle de Balkanlar'a götürülüp yayıldı.

İlk Müslüman Türk Devleti'nin kurucusu *Abdülkerim Satuk Buğra Han;* özellikle Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri'nin başbuğu bulunuyordu.

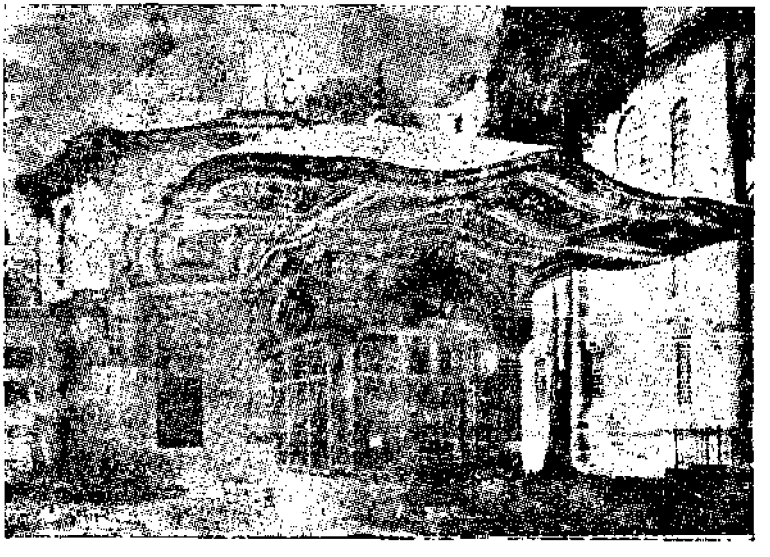
Abbasîlerin Türkler'e gösterdiği büyük yakınlık, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda diğer Türk boylarının, Oğuzların Müslüman olmalarına yol açtı. *İsmail Habib Sevük*'e göre:

Abbasî devletindeki Arab hüviyeti ancak ilk yedi halife zamanında devam edebildi. Hattâ, beşinci halife meşhur Hârûn-ür-Reşid zamanında (786 - 809) bu devlette parçalanışlar başlar. Fasta ve Kayravanda ayrı devletler teşekkül etti. Gene ünlü Abbasî hükümdarlarından Me'mûn zamanında (822) Horasan kıtası istiklâlini ilân ediyor. Orası Türklüğün kesif

olduğu yer. Dokuzuncu asrın birinci yarısı, yani sekizinci halife Mu'tesim zamanı (833 - 842), artık o andan itibaren, bütün nüfuz Türklerin eline geçti. İlk dört halifeden Abbasî devletinin sekizinci halifesine kadar Arab hakimiyeti ancak iki asır sürmüştü. Meşhur İslâm tarihi mütehassısı Kaetano Arabların ortaya attıkları yeni din yüzünden yarı dünyayı yarı dünya ile tutuşturduktan sonra, aradan iki asır geçer geçmez, yaptıkları işten haberleri yokmuş gibi, gene çöle döndüklerini söyler. İslâm hakimiyetinin Arablardan Türklere geçmesi: Yalnız İslâm dininde değil, cihan tarihinde de; asırlar boyu, dalga dalga, birbirini doğuran, dünya ufuklu, yeni kaderler açacak.

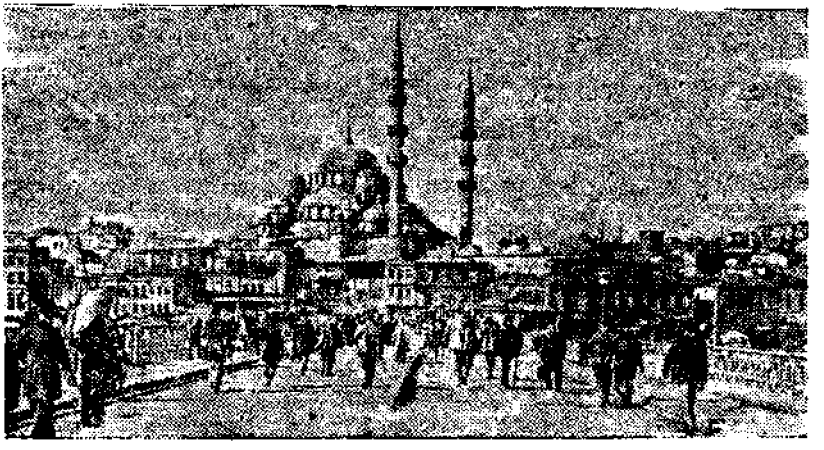
İslâmlığın kabulü Türkler'e, soy ortaklığından kuvvet alan kaynaştırıcı bir ümmet anlayışı, kabile ayrılıklarını ortadan kaldıran bir güç birliği, savaşlarla akınları besleyen kutsal bir inanç, uygarlık anlayışını geliştiren siteleşme olanaklarını kazandırır.

692 de Emevî halifesi Abdul Malik, Arap İmparatorluğu'nun kuzeydoğusunda çok önemli saldırışlar yapmıştır. Aral Denizi'ne dökülen Orta Asya'nın en büyük nehri Amu Derya'nın suladığı bütün arazi İslâm Devleti'ne dahil edilmiştir. Bu arazi Türk kabilelerinin çoğunlukla yaşadığı yerler olup, Araplar ilk defa Türklerle burada karşılaşmışlardır... Türk kabilelerinin Batı'ya hareketlerinde ilk ciddî örgütlenme aşağı yukarı 1000 inci yıl civarında olmuştur. Bunların büyük bir kısmı, Selçuk adındaki bir liderin idaresi altında, Orta Asya'daki Amu Derya nehrini aşmış ve şimdi İran denilen Abbasi arazisinin kuzey kısımlarına girmeye başlamıştır. Bu göç, Orta Asya'nın daha uzak kısımlarından diğer göçebe

Fatih Camii yanında mütevazi Fatih Türbesi.

kabilelerin baskısile olmuştur... Marko Polo 1272 de Küçük Asya'yı dolaşmış ve şeklen Moğolların tab'ası Türklerin buralarda egemenlik kurduğunu görmüştür... Osmanlı ismini 1259 da babası Ertuğrul'un yerine geçen Osman dolayısile almışlardır... Osmanlı İmparatorluğu'nun politik gücü ve morali II nci Mehmet, Yavuz Selim ve Muhteşem Süleyman idaresinde en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Türkiye bunların idaresinde Avrupa ve Orta Doğu'da tek, en büyük bir güç olmuştur. *Philips PRICE.* Bizim milletimiz derin bir maziye maliktir. Milletimizin meydana getirdiği eserlerin seyrini düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden çok, asırlık Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine denk olan Büyük Türk devirlerine kavuşturur. Bütün bu devirlere dikkat ediniz. Türk kendi ruhunu, benliğini, hayatını unutmuş; nereden geldiği belirsiz birtakım başkanların şuursuz vasıtası olmak durumuna düşmüştür. *ATATÜRK.* Bir millet, bir millet halinde kalmak, öteki milletlere karşı mevcudiyetini korumak için mutlak milliyetperver, şiddetle milliyetperper olmalıdır. Bu milliyetperverliktir ki Türk milletini evvelâ büyük bir millet yapmış, fakat bu hissin bizden gitmesiyle tarihî şerefimizi eksiltmiş, bizi inhitata düşürmüştür. *Halide Edip ADIVAR.* Düşmanlarına darbe indirmekte son derece usta olan, er meydanlarının aslanı bulunan Türkleri, silâh kuvvetiyle yenemiyeceklerini anlıyan Araplar, hile ve siyasetle yenmek yolunu tuttular. *Jean Paul ROUX.*

TASAVVUF EDEBİYATI

İslâmî Türk edebiyatında ilham, tasavvufun yüksek deneylerini aksettirmekte, sahte duygular dünyasında tutulup kalmış olan ruhun taşkınlığını ve acılarını yansıtmaktadır. İslâm «nazım ve nesrinin» özü olan tasavvufu bilmeden, eski Türk edebiyatının tadına da varmak imkânsızdır.

Federico BARBERİO

İSLÂM uygarlığı etkisindeki Türk Edebiyatı'nın özü olan tasavvufu bilmeden, bu edebiyatın tadına varamazsınız. Tasavvuf; kalbi dünya alâkalarından ayırarak, Allah sevgisine bağlamadır. Hindistan,Yunanistan, Mısır ülkelerinde gelişen *Panteizm* felsefesinin temelleri üzerine kurulan tasavvuf, bir düşünüş ve inanış sistemidir. İçinde yaşadığımız âlemin esrarı nedir? Niçin yaşıyoruz? Niçin geldik dünyaya? Biz neyiz? Yaşamamızın anlamı, var olmanın aslı, gerçek, başlangıç ve son nelerdir? İşte tasavvuf bunlara cevap vermeye çalışır.

İslâmiyetin kökleşip gelişmesinde büyük etkisi bulunan tasavvuf, fizik ötesi gerçekleri, insanı, insanlığı, evreni kapsayan bir düşünce düzeni, bir din felsefesidir.

Büyük dinler; Tanrı ve Tanrının yarattığı şeyler olmak üzere iki varlık kabul ederler. Tasavvuf bu iki varlığı birleştirir; *herşeyi Tanrının tecellisi, yani görünüşü sayar.* Su ile buz nasıl mahiyet itibarile birse, Tanrı ile kâinat da birdir. Su donarsa buz, buz erirse su olur. *Sofi* denilen tasavvufçulara göre, bir tek vücut vardır ki, o da *vücudu mutlak*tır. Gerçek varlığın tek oluşuna *vahdet-i vücut* denilmesi buradan gelmektedir.

Tasavvuf ateşi aşkla sûzan olmağa derler,
Tasavvuf gönül tahtında sultan olmağa derler,
Tasavvuf Hakkın esrarına hayran olmağa derler,
Tasavvuf cümle âlem cismine can olmağa derler.

Tasavvufa göre; tüm iyiliklerin, güzelliklerin, olgunlukların kaynağı Tanrı, «hayr-ı mutlak, cemâl-i mutlak, hüsn-i mutlak, kemal-i mutlak»tır. Tasavvufun kendine göre terimleri vardır. Vahdet-i vücud; vücut birliği, tasavvuf, varlığın

birliği inanışına dayanan bir düşünüş sistemi. Bu düşünüşe göre, çokluk halinde görülen kâinat, esasında bir birlikten ibarettir.

Hiçbir kayda ve şarta bağlı olmadan var olan, mutlak varlık, birdir. O da Allah'tır. Dünya yüzünde her ne var ise Allah'ın tecellisinden, yani görünüşünden başka birşey değildir. *Mutlak hüsün, Mutlak Kemal* ve *Mutlak Hayır* hep Allah'tır. Allah, kendi güzelliğini, yarattığı güzel çehrelere aksettirir. Mutlak güzelliğe bu güzelliklerden varılır.

Tanrı, başlangıçta, tüm güzelliği ve ihtişamiyle evrenine nur saçarken, henüz güzelliğini görecek gözden, aşkıyla yanacak gönülden yoksundu. Güzellikse görünmek, sevilmek, ister. İşte evren ve insan bunun için yaratıldı. Evrenin varlığı Tanrı güzelliğinin yansımasıdır. Tasavvufta Tanrı sevgisi; mutasavvıflar Tanrıyı mutlak varlık bilirler. Tasavvufta Allahın cemal ve celâline müştak olan kimse âşık'tır.

Tasavvuf, büyük eziliş ve çöküş karşısında hiçbir kurtuluş ve çıkış yolu bulamayan aydınların, savaşa, başkaldırmaya da güçleri olmadığından, gerçeklerden kaçışıydı. Kaçış, kurtuluş oluyordu. Tasavvuf yoluyla aydınlar, kendilerine kaçıyorlar, kendi içlerine dönüyorlardı. *Aziz NESİN*. Tasavvuf; yâr olup bâr olmamaktır. Gül-i gülzâr olup, hâr olmamaktır. Tasavvuf, Tanrının, seni sende öldürmesi, kendisiyle dirilmesidir. *CÜNEYD*. Tasavvuf, canı cânana verip âzâde olmaktır. Tasavvuf, iyi huylarla huylanıp, kötü huylardan vazgeçmektir. *Ebu MEHMET*. Tasavvuftan hoşlanmadım gitti. Eski Yunanlıların her şeye Tanrı diye tapmalarını anlıyorum, çünkü onlarda tabiata inanış var; tasavvufçular ise sanki tabiatı yadsıyarak, hiç olmazsa bu cânım dünyanın güzelliklerine gözlerini kapayarak Tanrı ile bir olmak istiyorlar. İnananlar, Tanrı düşüncesinde her korku gibi her umudu da bulanlar için iyi bir şey, ben öyle bir avunmayı dahi dilemiyorum. *Nurullah ATAÇ*.

Büyük Mutasavvıflar

Mutasavvıflarca, her şey karşıtı ile anlaşılmaktadır. Hayal ve gerçek, varlık ve yokluk, güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük gibi zıtlıklar dünyamızı kusurlardan arındırmak içindir. Kötülük bulunmasaydı iyiliğin değerini, çirkinlik olmasaydı güzelliği anlayamıyacaktık.

İnsanın kurtuluşu, Tanrı'ya varışı nefsini yenmesine, ölmeden önce ölmesine, «Fenâfillâh, Bekabillâh» derecesine erişmiş bulunmasına, mecazî aşktan yani beşerî aşktan, İlâhî aşka geçmesine bağlıdır.

Fenâfillâh; tecerrüt, el çekmek, ölmeden ölmek. Tasavvuf inanışına göre, kâinatta Allah varlığından başka gerçek vücut yoktur. İnsan ise Allah aşkı ile bir gün, kendisinden koptuğu Allaha dönecektir.

İnsan nefsinin *mutlak varlık* olan *ilâhî vücud*'da kaybolarak, Allah'ın birliğine katılıp yok olması haline *fenâ-fillâh* derecesine ulaşmak denilir. Bu uğur-

da, Büyük İslâm Sofisi *Hallâc-ı Mansur* (ölm.922), «*Enel-Hak*» dediği ve şeriata aykırı sözler sarf ettiği iddiasıyle Bağdat'ta idam edilmiştir.

Enel-Hak; «Ben Hakkım» anlamındadır. Büyük İslâm Sofisi *Hallâcı Mansur*'un söylediği bu meşhur söz, tasavvuf felsefesine göre, kâinatta Tanrı varlığından başka hiç bir gerçek varlık olmadığı için, bu söz Tanrılık iddiası anlamında değildir. Mansur, kendi geçici varlığının Tanrı varlığına erişip, Tanrı varlığında yok olduğunu hissettiği, yani *fenâ-fillâh* derecesine eriştiğine inandığı için böyle söylemiştir. Bu söz aslında: «Tanrı'dan başka varlık yoktur» anlamındadır. Hallac-ı Mansur bu sözü kullandığı için taşlanarak öldürülmüştür. Tasavvuf kurbanlarından biri de Halep'de derisi yüzülerek öldürülen Azerî Türk şairi *Nesimî* (XIV. yüzyıl)'dir.

Tasavvufu sistemleştiren, medrese - tekke anlaşmazlıklarına son veren, tasavvuf felsefesini İslâmlıkla bağdaştıran *Farabî, İbn-i Sinâ, Gazâlî* ve özellikle *Muhiddin-i Arabî* olmuştur.

Tasavvuf, insan aklının dinsel inançlara tepkisidir. Tasavvuf felsefesine göre insan, Tanrılık düşünceye, bir takım kurallara boyun eğerek değil, gönül yoluyla ulaşır. Bu kurallar, bilgisizleri adam etmek için gereklidir. Bilgililerse, bütün dinsel sözler ve kurallarla insanlığa gösterilen amacı açıkça görmektedirler, bir başka deyişle, açık anlamların ardındaki gizli anlamları çözmektedirler. Eski Mısır Tanrılarından Yahudiliğe, Hıristiyanlığa ve İslâmlığa varıncaya kadar bütün dinlerin anlatmak istedikleri gerçek, apaçık ortadadır. Eski Yunanlılar bu gerçeği Delf tapınağının kapısına yazmışlardı: Kendini bil. Onüçüncü yüzyıl tasavvuf bilginlerinden Feridüddin Attâr, Mantıkuttayr adlı hikâyesinde bu gerçeği açıkça anlatmaktadır: Kuşlar, kendilerine bir Kral seçmek isterler. Kuşlar Krallığına Kaf Dağı'nın ardında oturan Simürg'ü (Anka kuşu) uygun bulurlar. Hep birden, Simürg'e gidip önünde yere kapanmak için yola koyulurlar. Kaf Dağı'nın ardına ulaşmak kolay bir iş değildir. Yolda, kuşların yarısı ölür. Amaçlarına varabilmek için daha yedi alan geçmeleri gerekmektedir. Bu yedi alanı geçinceye kadar bir o kadar kuş daha ölür. Sonunda, milyonlarca kuştan ancak otuz kuş kalmıştır. Onlar da bitkinlikten can çekişmektedirler. Kaf Dağı'na varınca, buldukları Simürg kendilerinden başka bir şey değildir (Si-mürg, Farsça otuz kuş demektir). Hikâyeden çıkan sonuç şudur: Tanrı'yı arayan sonunda kendisini bulur. *Orhan HANÇERLİOĞLU.*

Gönül Basamakları

İnsan vücudu, Tasavvufa göre; iki göz, iki burun, iki ağız, iki meme, bir göbek, bir arka, bir ön olmak üzere; oniki kapılı bir şehirdir.

Üzüm şırasının, başka meyva sularının alkollü mayalanmaya uğratılmasıyla elde edilen içki şarap; Türk edebiyatında; halk, tarikat, divan şairlerimizin çok

3. Üçüncü derece, kuşkulandırma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna taşkik deniyor). Akıllıca düzenlenmiş sorularla, içeriye almayı uygun gördükleri kişiyi iyice denerler, kuşkusunu arttırırlar, ya da uyandırırlar. Sorular şöyledir : Cennetin kapısı niçin sekiz tanedir de cehennemin kapısı yedi tanedir?... İnsanın kulağı ikidir de niçin dili tektir?... Namaz neden şu zamanda kılınır da bu zamanda kılınmaz?...

4. Dördüncü derece, bekletme, derecesidir (Tasavvuf dilinde buna ta'lik denir). Yukardaki sorularla merakı uyandırılan kişi, soruların karşılıklarını öğrenmek ister. Bu karşılıkları öğrenebilmek için yemin etmek gerektiğini söyleyerek bekletirler. Kişinin kuşkusu, merakı ve tarikata girme isteği; böylelikle, tutku çizgisine yükselir, dayanılamayacak bir duruma gelir.

5. Beşinci derece, yemin ettirme derecesidir (Tasavvuf dilinde buna rabt denir). Tarikata girecek kişiye, kendisine verilecek sırları hiç kimseye açıklamayacağı yolunda çok ağır yemin ettirilir. Bu yemin, bir törenle yapılır. Tören, yeminin değerini arttırmak için, bir hayli süslü ve özentilidir.

6. Altıncı derece, aldatma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna tadlis denir). Anlatacakları gerçeklerin kolaylıkla öğrenilemeyeceğini, bu gerçeklerin çok gizli sırlar olduğunu söyleyerek daha uzun bir süre sabretmesi gerektiğini söylerler. Böylelikle gerçek, kişinin gözünde daha çok büyür, kutsallaşır.

7. Yedinci derece açıklama derecesidir (Tasavvuf dilinde buna ta'sis denir). Son söz söylenmez. Ancak, yavaş yavaş açık (Zâhir) ve gizli (Bâtın)'ın anlatılmasına girişilir. Açık'ın boşluğu karşısında gizli'nin yüceliği, gücü belirtilir. Gizli'nin ancak, kendisi gibi yüksek anlayışlı kimselerce anlaşılabileceği, böylesine yüksek anlayışlı kişilere söylenebileceği sezdirilir

8. Sekizinci derece, çıkartma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna hal denir). Gizliyi öğrendikten sonra açık'ın hiçbir değeri kalmadığı anlatılır. Böylece bir çok dinsel yükümler kaldırılır. Tapma biçimleri, akla ve gönül basamaklarına yönelir.

9. Dokuzuncu ve sonuncu derece, sıyrılma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna insilâh denir). Bu dereceye yükselen kişi, artık, dinsel yasaların, törenlerin, yasakların tümünden kurtulur. Kendisiyle başbaşa kalır.

Türk Tasavvuf Edebiyatı

Tasavvuf Edebiyatı'mızın XIII. yüzyılda gelişme olanaklarını; Konya, Sivas, Kayseri, Tokat ve diğer Anadolu şehirlerine yerleşen sofilerle dervişler hazırlar.

Moğolların hışmına uğrayan mutasavvıflar, yerleştikleri bölgelerde, açtıkları tekkelerle halk ve divan tasavvuf edebiyatımızın tutunup gelişmesini sağlamış olurlar.

kullandıkları temaların başındadır. Mecaz olarak; Tanrısal aşkı sembolize eder. Tanrı aşkını anlatmak için şarabı sembol olarak kullanan mutasavvıf şairlerin bu yolda yazdıkları şiirler *Şarabiye;* «hamriye» de aynı anlama gelir.

Din'deki Tanrı korkusunun yerini Tasavvuf'ta Tanrı sevgisi alır. Din kitaba, Tasavvuf ise gönüle bağlıdır. Tasavvuf uğruna; yüzyıllar boyu, milyonların arkasından yürüdüğü kutsal inanç sistemleri kurulmuş, kanlar dökülmüş, İslâm Uygarlığına şeref veren büyük yapıtlar yaratılmıştır.

Tasavvuf felsefesi; edebiyatta olduğu kadar, güzel sanatların diğer kollarında da, insanın kutsal iç dünyasını yansıtan bir raks, bir musiki dili olmuştur. Bu dilin en yüce anlatımını Mevlevilik'te buluyoruz.

Tasavvuf, insana bir tanrı niteliği verdiği, iyiliklerle güzellikleri en çok insanda bulduğu, insanı yücelttiği, insanların ayıran tüm inançları kaldırdığı, insan sevgisini, hoşgörüyü öz olarak aldığı, toplumlar arası yakınlaşmayı sağladığı için, büyük önem taşır. *Orhan Hançerlioğlu,* «Mutluluk Üstüne» yazdığı bir makalede tasavvufun aşamalarını şöyle anlatır :

> Ondördüncü yüzyıl Tasavvuf bilgini Şeyh Bedrettin, Vâridât adlı ünlü yapıtında, bu gerçeği, şöyle özetliyor. Tapınma (İbâdet), içimizin arınması içindir. Gerçek tasavvufçu, herkesin anlayamadığı şeyleri bildiği halde bunları halka söylemez. Bildiklerini açığa vurursa onu öldürürler. Buna ikiyüzlülük diyebilirsiniz. Ama dışla iç'in bir ayrılığı olmalıdır. Her inanış, kendi alanında değerlendirilmelidir. Gerçek, halka daha işin başında ve açıkça söylenirse ya yollarını sapıtırlar, ya da o gerçeği söyleyeni suçlarlar. Halk ve gerçek ayrı ayrı gözetilerek, ortalama bir yolla, halkı gerçeğe yavaş yavaş alıştırmak gerektir.
>
> Bu alıştırmayı sağlamak için tasavvuf tarikatlerinde dokuz derece vardır :
>
> 1. İlk derece, inceleme derecesidir (Tasavvuf dilinde buna tafarrus deniyor). Dışarda bulunanlardan içlerine alacakları kişiyi uzun uzun incelerler. Kendini beğenmişlerle inatçıları bir yana ayırırlar, onlarla uğraşmazlar. Tasavvuf dilinde şöyle sözler vardır : İçinde ışık olan evde konuşmayınız, çorak tarlaya tohum saçmayınız... Bu sözlerin açık anlamı şudur : Felsefemizi anlamayacak kadar budalaları, kendini beğenmiş ahmakları, inatçı aptalları içimize almaya çalışıp bizi boş yere uğraştırmayınız... İnceleme süresi, ortalama bir yıl sürer. İnceleme çalışması çok ilgi çekicidir : Her düşünceyi destekleyip o düşünceden yana görünerek inceledikleri kişiyi gereği gibi konuştururlar. Kuşkucuların kuşkularını büsbütün arttırırlar.
>
> 2. İkinci derece, alıştırma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna ta' nis deniyor). Bu derecede, tutumu iyice öğrenilmiş kişinin dostluğu kazanılmaya çalışılır. Bu dostluğu günden güne güçlendirmek için her araca başvurulur.

Halk Tasavvuf Edebiyatı'nız ise, *Bektaşîlik*'ten kuvvet alarak, Bektaşî tekkelerinde gelişir. *Yunus Emre*'de en yüce anlatım yeteneğini bulur.

Tanrının varlığının ve güzelliğinin en tam şekli, kâinatın bir parçası olan insanda görünmektedir. Bu bakımdan insan, kâinattaki hayallerden biri, mahlûkların en şereflisi, en mükemmelidir; damlanın denize katılması gibi, Tanrı'ya dönmek kabiliyetine sahiptir. Tasavvuf düşüncesini anlatan *Yunus Emre*'nin bir beyti:

Allahı ararsan gönlünde ara
Mekke'de Kudüs'de Hac'da değildir.

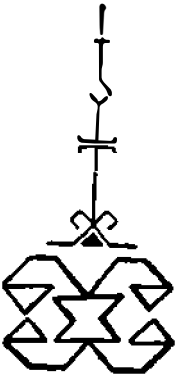
Tasavvufa göre, *kâinat, Tanrının bir gölgesidir.* Tanrı kendi âleminde yalnız başına bulunuyordu, güzelliğini görecek göz, o güzelliğe hayran olacak gönül yoktu. Güzellikse, görünmek ve sevilmek ister. İşte Tanrı, görünmek ve sevilmek aşkiyle tecelli etti. Şair *Ruşenî* bunu şöyle terennüm eder:

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin
Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşâ eyledin.

Ahmet Fakih, Şeyyat Hamza, Sultan Velet, tasavvuf konularını aruz ölçüsüyle divan şiirimizin nazım biçimleri içerisinde Farsça - Arapça sözcüklere, kurallara yer vererek, *Mevlâna*'nın yarattığı *Mevlevîlik* yolundan yürüyerek işlerler.

> Edebiyatta, din düşünür ve feylezoflarını destekleyecek kadar da Selçukilerin zeki oldukları görülmektedir. Ünlü Celâlettin Rumi ve İran Tasavvuf ekolünün diğer mutasavvıfları da Konya'da bunların koruyuculuğu ile olgunluğa ulaşmışlardır. ***Philips PRICE.*** Tasavvuftaki felsefe çok derindir. Panteizm, vahdet-i vücut... Allah her yerdedir, Allah sizdedir, Allah bendedir, Allah dağılmıştır ve hepimizi kaplamıştır... Tasavvuf hoşgörüyü, inanç özgürlüğünü getiriyor. Tasavvuf Edebiyatı'nı geliştirselerdi, bizim lâiklik diye bir şey çıkarmamıza lüzum kalmazdı. O derece hür düşünceye, hür inanışa dayanan bir görüş, bir sistem. ***Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU.***

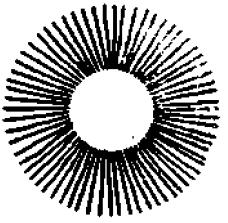
ORTA DÖNEM TÜRK DİLİ

Türk beşerî zümresine mensup kavimler asırlardan beri tarih ve coğrafya bakımından birbirinden ayrılmış oldukları halde, bugüne kadar ana dili olarak aynı dili konuşmaktadırlar. Tabiî, lehçeler ayrılmıştır, fakat bu lehçeler ayrı birer dil teşkil edecek kadar birbirinden uzaklaşmış değillerdir. Türk ırkına mensup kavimlerin konuştukları diller o kadar birbirine yakındır ki, bunlar ayrı birer müstakil «Lisan» olmaktan ziyade, aynı Türk lisanının birer lehçesi mahiyetindedirler. Türk ırkının dalgalı tarihinde Türk'ün bir çok şeyleri (ülkesi, dini, yazısı) bir çok defa değişmiştir; dili değişmemiştir: sabit kalmıştır. Türk dili Türk kavimlerinin yegâne birlik sancağıdır. Türk tarihinde Türk dili birkaç defa Türkler için bu birlik bayrağı rolünü oynamıştır.

Sadri Maksudî ARSAL

ORTA TÜRKÇE

Türkçe; zenginlik, anlatım yeteneğinin üstünlüğü ve kulağa hoş gelişi yönünden herhangi bir Batı veya Doğu dili ile kıyaslanabilir. Bence, Türkçe, diğer bütün dillerden mantıksal yapısı yönünden de daha üstündür.

Meredith OWENS

TÜRKÇEMİZ; yüzyılların tarih - coğrafya ayrılıklarına rağmen, bugün tüm Türklük dünyasının anlıyacağı birlik, beraberlik içerisindedir. Dünyada hiçbir dil, hiçbir ulus, bu birliği yaratamamıştır. Bugünün dünya Türklüğünün dil ayrılığı hiç denebilecek kadar önemsizdir. Bugünün aydın Türkü, yüzyıllar öncesi yazılmış metinlerimizi rahatlıkla anlıyabilir. *Hamza Zülfikar*'a göre:

«Sevindirici durum, Türklerin tarih boyunca girmiş oldukları dinlerde kendi ana dillerini unutmamış olmalarıdır. Köktürkler, Uygurlar, Kırgızlar girdikleri Hıristiyan, Mani ve Buda dinleri yanında kendi dillerini unutmayıp yığınlarla dinî eser yazdılar. Çinceden, Sanskritten ve Soğutçadan çeviriler yaptılar: Sanskritten, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* hikâyesi; Çinceden, *Altun Yaruk* bunlardandır.

X. yüzyılda kendi istekleri ile girdikleri İslâm dini içinde *Kutadgu Bilig, Atebetu'l Hakayık* gibi Türk dili ve edebiyatı yönünden çok değerli eserler yazarken, uygarlık yönünden Mısır ve Suriye'nin en parlak çağlarını yaşattılar. Araplar onların dilini öğrenmek için ciltler dolusu sözlükler ve dilbilgisi kitapları yazdılar. Onlar girdikleri bu yabancı toplumda dillerini, geleneklerini, göreneklerini kışkançlıkla korudular. Abbasîlerden bu yana Türk diline verilen önem Mısır ve Memluk devleti içinde de sürmüş, Abu Hayyan gibi ünlü Arap bilgini *Kitab'al İdrak li-Lisan al-Atrak* adlı Türkçe sözlüğü, daha elimize geçmeyen *Kitab'l Fial el-fial fi-lisan-it-Türkiye* adlı eserlerini yazarak Türklere ve Türkçeye gereken önemi vermiştir. *Ettuhfet-üz-Zekiye Fil-Lugat-it Türkiye*, gene yukarıdaki eserler gibi Türklerin dillerine verilen önem dolayısıyle daha çok Mısır ve Suriye'deki Kıpçak Türklerinin dillerini öğrenmek için yazılmıştır.

Böylece, Türk dili, tarihin türlü çağlarında girdiği karanlık yıllardan sıyrılıp kendini korumasını bilmiştir. Bu dilin sözlüğüne, girdikleri türlü dinlerin ve değişik toplumların dillerinden, yüzlerce, binlerce sözcük girmiş, fakat Türklük

duygusu her an üstün gelerek onlara dillerini unutturmamış, onların yüksek değerlerinden biri olan Türkçe bağımsızlığını korumuştur.» Güzel Türkçemizin bir zamanlar ne duruma düşürüldüğünü gösteren yüz karası belgeler:

Türk diline kimsene bakmaz idi;
Türklere hergiz gönül akmaz idi;
Türk dahi bilmez idi ol dilleri;
İnce yolu, ol ulu menzilleri.

AŞIKPAŞA

Ol sebebden Farisî lâfzile çokdur nazm kim
Nazm-i nâzük Türk lâfzile iken düşvâr olur.

FUZULÎ

Arapça istiyen urbân'a gitsin
Acemce istiyen İran'a gitsin
Frengi'ler Frengistan'a gitsin
Biz ki Türküz, bize Türkî gerektir
Bunu anlamıyan cahil demektir.

SAİT BEY

Mesihî gökten insen sana yer yok
Yürü var gel Arabdan ya Acemden!...

MESİHÎ

Türk dilinin gelişme aşamalarını, uygarlığımızın söz kaynaklarını edebiyatımızda buluyoruz. Dilimizin inceliklerini, genişliğini, zenginliğini yüzyılların ötesinden seslenme kudretini edebiyatımızı izlerken daha iyi anlıyoruz. *İsmet Zeki Eyüboğlu*, Türk Dili'nin yaratma olanakları üzerinde dikkatle şöyle durur:

«Dil, bir yaratmalar, başarılar alanıdır. Evet hangi düşünce, hangi sanat dalında olursa olsun kişi varlığının özünü ortaya koyan, ona kimliğini, varlık niteliğini kazandıran dildir. Bütün kişi başarılarının, yaratmalarının yolu dilden geçer. Dille ilgisi yokmuş gibi görülen, ya da böyle sanılan bütün yaratmaların özünde gene bütün gücü ile dil durur. Ozan düşünen, yaratma sancısı, ortaya koyma acısı duyan, çeken bir kimsedir. Düşünme kavramlarla bağıntılı bir iç-eylemdir. Dilde yaşayan kavramların çokluğu, genişliği ,zenginliği ölçüsünde düşünme olayı gelişme yetenekleri bulur. Bir ozan kullandığı kavramları kendi dil kaynaklarından türetirse, kendi toplumunun bilincinde yaşayan dili işlerse, onda gelişme gücü çoğalır. Belli bir kaynaktan türetilen, ozanın yaşadığı toplumun dilinde yaşayan, kökleri bilinen kavramlarla düşünmek gelişmeye yolaçar.

Bir toplumun bilgi alanındaki başarı ölçüsü ne ise şiirde de öyledir, bütün yaratmalar birbiriyle atbaşı gider. Yaratmada başarı dilin bağımsız oluşuna bağlıdır. Bağımsız dil bağımsız düşünceyi, bağımsız evren anlayışını, bağımsız sanatı doğurur. Dili bağımsız olmayan bir ulusun bağımsız bir evren görüşü, yaşama davranışı, şiiri, sanatı olamaz. Dil kaynaklarının sık sık değiştirilmesi sonucu doğan kavram aktarmacılığı yaratıcı gücün beslenmesini önler, sanatçıyı belli sınırlar içinde kalmaya, verilenle yetinmeye doğru iter. Onda kavramların bağımsızlığı içinde yeni bir sanat bilincinin doğmasına engel olur.

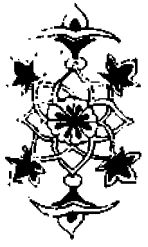
Aktarma kavramlar düşünme gücü içinde boşlukta duran, yuvarlanan, köksüz varlıklar olduğu için onlarla sürekli bir düşünce örgüsü kurulamaz. Sözgelimi Arap dilinden alınan «mütareke» kavramı üzerinde duralım: Bunun Türk dilindeki karşılığı «bırakmak» bir bakıma da «anlaşma», «uyuşma», «barışma» demektir. Oysa sözün kökü «tek»tir. Bırakma anlamı dışında başka bir karşılığı yoktur. Şimdi bir Türk ozanı «bırakmak» sözünü istediği gibi türetebilir, ondan düşüncesini anlatmak için birçok kavramlar kurabilir, onu düşündüğünü anlatma doğrultusunda işleyebilir. Oysa «mütareke» sözünü böylesine kullanamaz, onu Türkçe olarak türetemez. Türetmek isteyince Türkçe değil Arapça düşünmüş olur. Başka bir söz alalım. Arpaça «devr» kökünden gelen «daire», «müdür» gibi. Bunların Türkçede karşılığı «döndürmek», «dönen», «döndüren»dir. Arap dilini bilmeyen bir Türk ozanı bu sözlerden bilinçli olarak yararlanamaz. Onu istediği gibi kullanamaz. Böylesine yabancı dillerden gelen kavramlarla başbaşa bırakılınca bağımsız düşünemez.» *Nurullah Ataç* bu konuda şöyle düşünür:

> *Dil bir uygarlık olayıdır. Bir uygarlığın kurduğu dil, başka bir uygarlığın düşündüklerini söyleyemez. Yetmez onu söylemeğe. Bir ulus uygarlığını değiştirdi mi, dilini de değiştirmek zorundadır. Konuşma dili boyuna değişir, boyuna değiştiği için de bir dayanak olamaz... Ben halkın dilini savunmuyorum, halkın dilinde işime yarayan bir şey varsa, alırım onu. Ama bilirim ki, ulusun dilini, yazı dilini, bilim dilini, medeniyet dilini yapan halk değildir. Halk konuşurken aramaz kelimelerini, dilinin ucuna hangisi gelirse yetinir onunla. Demek istediğini iyice belirtmeğe çalışmaz, yarı anlatır. Dil işi, açıklık, seçiklik arayanların, dediklerini, yazdıklarını şöyle tam gereken kelime ile yazmak isteyenlerin işidir... Güzel yazmak, düşündüğümüzü, okuduğumuzu en uygun tilciklerle, belki de en kısa olarak söyleyebilmek demektir. Onun için, güzel deyiş, basma - kalıp sözlerden kaçınır. Bir dil, kullanan ulusun bağlı olduğu uygarlığın yansıtır, onun gözgüsüdür.*

Uluslar arasında görülen karşılıklı etkiler en çok iki alanda gelişiyor: din, uygarlık. Bir din yayılırken kendinden daha ileri durumda olan bir düşünce ortamına girince etkisi pek az, ya da pek sınırlı oluyor. Yok girdiği ortam kendinden daha güçsüz ise onu kısa bir süre içinde bütün alanlarda, bütün kurum-

larda etkiliyor. Önce dilini, sonra düşüncesini, ekinini (kültürünü) ortadan kaldırıyor. İslâm dininin Hristiyanlığı yıkamayışı, Türk dilini yıpratışı bu yüzdendir. Hristiyanlık bütün sanat alanlarını bir bütünlük içinde kucakladı, oysa İslâmlık bunu yapmadı, birçoklarını attı (resim, heykel gibi...) bu yüzden birincisi ölçüsünde gelişemedi. Yalnız bizim varlığımızda başka uluslarda görülmemiş bir etki yarattı, bize kendi damgasını vurdu. Türk dilini aktarma kavramlar alanı yaptı. Türk düşüncesinin, Türk şiirinin başka bir doğrultuda dönüp durmasına yol açtı.»

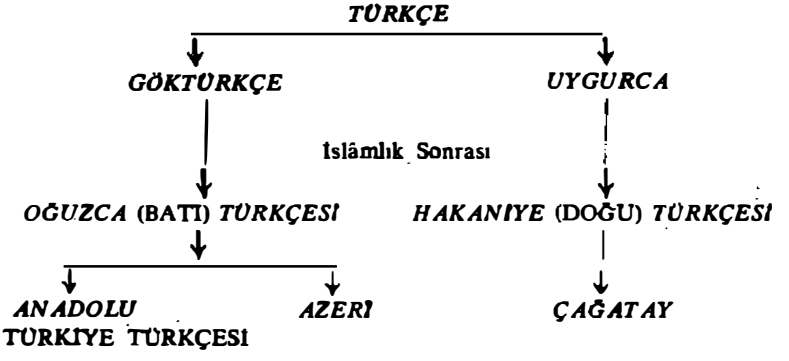
Türkler hiçbir yerde Arap, İran uygarlığına tamamen bağlı kalmış değildirler; Türklerin kendi dillerini unutmaları da hiçbir yerde vâki olmamıştır. *BARTHOLD.* Türkçeyi öğrenmek benim için büyük bir bahtiyarlık oldu. Çünkü Türk'ü anlamak için kendisiyle mutlaka tercümansız konuşmalıdır. Tercüman, ışığı örten zevksiz bir perde oluyor. Türkçeyi; bu kıvrak dili, hem tatlı tatlı, hem heybetli konuşabilmek için Türk doğmak gerek. Türkçeyi öğrenmeden önce, Türklerin sesinde Troubadour şarkılarının celâdetli ahengini seziyordum, geceyi gündüze katıp Türkçeyi öğrendikten sonra ise her Türk'ün Roland gibi konuştuğunu anladım. *GALLAND.* Dil denen şeyi yazanların yalnız kendileri değil, okuyucuların çoğunluğunun da anlaması şarttır. Dil bir çeşit tarikat esrarı değildir ve öyle de olamaz; yazılan bir eseri, onun yazılariyle birkaç seçkin kişiden başkası anlıyamazsa, ona dil denemez. *Hüseyin Rahmi GÜRPINAR.* Türklerin başka insanlara müreccah olmalarının birkaç sebebi vardır. Biri budur ki, Arapça'dan sonra Türkçeden daha iyi ve daha heybetli hiçbir dil yoktur. Bugün Türkçeye rağbet eski zamanlardan daha fazladır. Çünkü Emir'lerin ve Sipehsâlâr'ın çoğu Türk'tür. Devlet onlarındır. İnsanların muhtaç olduğu nimet ve servet onların elindedir. *FAHREDDİN.* Dil; bir milleti var eden, var'oluşunu sağlayan unsurların başında gelir. Güçlü bir dili, o dile dayalı köklü bir edebiyatı olmıyan milletler er-geç kaybolmuş gitmişlerdir. *Müjgân CUMHUR.* Bugünden sonra, divanda, dergâhta, barıgâhta, mecliste, meydanda Türkçeden gayrı dil kullanılmıyacaktır. *Karamanoğlu MEHMET BEY* (15 Mayıs 1277). Türkçe, bizim için yalnız ekmek ve su kabilinden bir hayatî madde değil, bu toplum içindeki varlığımızın sebep ve hikmetidir. *Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU.* Türkçe düşünmek demek, besi olarak aldığımız maddeleri vücudumuzda kan yapar gibi, kelime olarak nereden ne alırsak alalım, onu kendi dilimizin dehası ile yoğurmak demektir. *Hasan Âli YÜCEL.* Türkçemizin gelişmesini, arınmasını gelecek Türk uygarlığının ta kalbine konmuş büyük taşlar gibi görüyorum. Yapı, geleceğin yapısı bu taşlar üzerine kurulacaktır. *Fazıl Hüsnü DAĞLARCA.* Türk dili kaynağının üstüne kurulmuş belli ve bir eseme dili. Yabancı dillerle ilgilenenler için anlaşılır, ilginç, çekici bir dil. *Wilfrid BRANDS.* Bir milletin edebiyat târihini tam bir şekilde anlamak için, yalnız yüksek, münevver zümreye mahsus edebiyatı değil, her devirde mevcut olan muhtelif zümre edebiyatlarını, halk edebiyatını tetkik etmek zarurîdir. Tarihî ve filolojik tenkidin bütün icaplarına riayet etmeden, sosyolojinin bugünkü esaslarından mülhem olmadan, Génétique usulü -yâni her hadisenin ilk menşe'lerinden itibaren tekâmülünü aramak usulünü- tatbik

eylemeden bugünkü manâsıyle edebiyat tarihi yazılamaz. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Dağ, ova, yayla, deniz kenarı, çöl vesaire gibi başka başka tabiat içinde yetişen insanların kendilerine mahsus hususiyetleri oluyor ve bunlar edebiyatlarında daima sayılacak tesirler bırakıyor... Vücuda şekil veren, tesir yapan her hangi haricî unsur ruh üzerinde de tesir yapıyor. Bundan dolayı bütün edebiyatında hatta en küçüğünde bile içinde doğup büyüdükleri yerin damgası vardır. *Halide Edip ADIVAR.* Edebiyat, bence, milletlerin ruhunda yüksek ve asil şeylere karşı duyulan sürükleyici bir hasretin ifadesidir. Edebiyat bir imân, edebiyat bir aşk, edebiyat mukaddes bir kudrettir. *Hamdullah Suphi TANRIÖVER.* Dil, edebiyat değildir; edebiyat için bir araçtır; heykelci için biçimler, resim için renkler ne ise, edebiyat için de sözler ve sözcükler öyledir. *Şahabettin SÜLEYMAN.*

Türk Diyelekleri

İslâmlıktan önceki Türkçe; «Göktürkçe», ile «Uygurca» olmak üzere iki kola ayrılmış bulunuyordu. İşte bu kollardan Uygurca X. yüzyıldan sonra «Hâkaniye Diyeleği», XV. yüzyılda «Çağatay Diyeleği» adını almıştır. Şematik olarak «Türk Diyelekleri»nin ayrılışı :

Anadolu Türk Edebiyatı; İslâmlıktan önceki «Göktürkçe» kaynağından doğup gelişen «Oğuz Diyeleği»nin yarattığı edebiyattır. Bu edebiyat dilimize «Batı Türk Diyeleği» de denir.

Orta Asya'dan sonra Türkçe'nin devlet dili oluşu Anadolu'da başlar. İsmail Hikmet Ertaylan'ın bu konudaki görüşleri dikkate değer: «Hindistan'ın göbeğine kadar Türk kudret ve hâkimiyetini götüren Gazneli Mahmud gibi muazzam ve muhteşem bir Türk hükümdarı kendi sarayında yüzlerce Türk, Arab ve İranlı şâir beslemiş, fakat Türklerine bile Acemce yazdırmış ve Acem dilini dirilttim diye iftihar eden Tûslu şâir Firdevsî'ye, mısraına bir altın vadederek Farsça Şah nâme gibi en muhalled bir eser yazdırılmıştı. Acem dilinin bu devirde kazanmış olduğu kudret ve vüs'at hiçbir Acem devleti, hiçbir Acem hükümdarı zamanında görülmemiştir.

Bu devrenin bütün vüs'at ve ihtişamını Acem edebiyatına mal etmek de hakikatte ilmî ve tarihî affolunmaz bir hatadır. Bu edebiyat Türklerin yarattıkları ve Türklerin vücuda getirdikleri bir edebiyattır; ve Türkün edebiyatının Farsça devresidir. Tıpkı Lâtin edebiyatının Grekçe devresi, ve Garp devletleri edebiyatlarının Grekçe ve Lâtince devreleri, yani klâsik çağlarının ilk devresi gibi. Bir Dante'nin, Petrark'ın yazmış olduğu Lâtince eserlerin Lâtin edebiyatı malı olmadığı ve olamıyacağı gibi. Bir Ahmed Dâî'nin, bir Yavuz Selim'in, bir Kemalpaşa Zâde'nin, bir Fuzûlî'nin yazmış olduğu Farsça eserlerin fârisî edebiyatı mahsulü sayılamıyacağı gibi.

Ne Gazne Türklerinin, ne Selçukluların Farsça olarak meydana getirmiş oldukları eserler fârisî edebiyatının malı olamaz. Onlar Türk edebiyatının Farsça mahsulleridir. Selçuklular zamanında yazılmış olan mesnevîler, dîvanlar hepsi bu kabilden eserlerdir. İşte bu itibarladır ki, Âzerî, Osmanlı ve Kırım Türklerinin edebiyatları da başka kültürle temasa gelmiş, onların dinî ve edebî kanaat ve sanatlarından mülhem ve müteessir olmuş, fakat zamanlarını yaşamış ve yaşatmış birer Türk edebiyatıdır. Kanaatları ve kültürleri icabı olarak da dillerine birçok arabî, farisî, hattâ zaman zaman Rusça, Ermenice, Grekçe ve İtalyanca unsurlar da girmiştir.

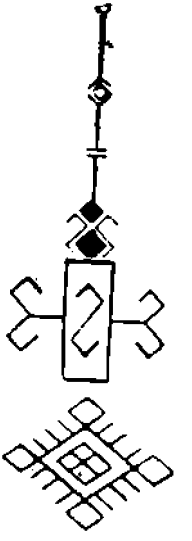
Bu dil, o devrenin hayat, kültür, an'ane ve inançlarına tercüman olan bir dildir; bir Türk dilidir.

İngiliz edebiyatını teşkil eden on üç yabancı dilden alınmış ve ana dile tamamen ana dile aşılanmış ve onun malı olmuş olan bir dildir ki, adı İngilizcedir. O devrelerin mahsulleri bu devrelere uymadığı için, hudut harici edilemeyeceği gibi, millî dil değildir de denilemez. Her milletin tarih boyunca kültür ve medeniyetinin çeşitli mahsulleri olmuştur.»

Doğu Türk Edebiyatı; Anadolu Türk Edebiyatı'nın dışında kalan, «Doğu Türk Diyeleği» ile yaratılan edebiyattır. Doğu Türk Edebiyatları üçe ayrılır: *1. Karahanlılar Edebiyatı; 2. Büyük Selçuklular Edebiyatı; 3. Çağatay Edebiyatı.*

> Türk dili; şiire, şarkıya son derece uygundur. Bu yüzden Türkçede zengin bir edebiyat bulunduğu tahmin edilebilir. *Armand GASPARD.* Türklerin vücutları, sesleri gibi, konuştukları dil de azametlidir. *Semame İbni EŞRES.* Türk dilinin tadı hâlâ damağımdadır. *Dora GABE.* Türk siyasal vicdanının gelişmesine paralel olarak Türk dilini Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtararak sadeleştirip halk diline yaklaşma eğilimi başgösterdi. *Federico BARBERIO.*

ORTA DÖNEM TÜRK EDEBİYATI

Türkler İslâmiyet dairesine girdikten sonra, Türk edebiyatı bir inkişaf mecrası tâkîbine başladı: Münevver sınıf, eski millî kıymetleri ihmâl ve hattâ imha ederek, bütün kuvvetini İslâm kültürünün yükselmesine sarfetti: İslâm ilimlerinin; Arap ve İran edebiyatlarının birçok büyük üstadları Türktürler. Ordularında ve saraylarında Türk dili konuşulan birçok müslüman Türk sülâleleri, islâm kültürünün yükselmesinde ve bilhassa İran edebiyatının ihyâsında en büyük âmil olmuşlardır. Mamafih, çok geniş bir coğrafî sahaya yayılmış olan Türk kütleleri arasında, ve bilhassa, kavmî an'anelerini -müslüman olduktan sonra bile- kuvvetle muhafaza eden halk tabakası içinde, islâmiyetten evvelki devirlerden kalan edebî an'aneler bütün canlılığını muhafaza ediyordu.

Fuat KÖPRÜLÜ

İSLÂMİYET SONRASI

Oğuz Kağan, mekânı kaplamak ihtirasiyle doludur. İslâmiyetten önceki Türk, maddî mekânda genişlediği halde, İslâmiyetten sonra, hem maddî hem mânevî sahada hudutsuzluğa doğru gitmiştir. Yunus Emre, kâinatı fethetmek ve onun üstüne çıkmak isteyen bir akıncıdır. Türklerin İslâmiyeti benimsemeleri belki de, ruhlarının önüne, maddî âlemden daha geniş sonsuz bir ufuk açılmış olmasından dolayıdır.

Mehmet KAPLAN

İSLÂMLIĞI kabul eden ilk Türk devleti, Karahanlılar devletidir. Kâşgar, Balasagun, Buhara, Semerkant bu ülkenin en büyük sanat kentleridir. Türk edebiyatının katıksız geleneklerinden İslâm uygarlık kültürüne geçiş Karahanlılar çağındadır. İslâm uygarlığındaki Türk edebiyatının elimizdeki en eski yapıtları, XI. yüzyıl, Karahanlılar çağında görülmektedir.

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han, İslâmlığı devlet dini olarak 940'da kabulünden sonra, Türkler, yeni bir çağa girmiş olurlar. Budizm, Manihaizm ve Zerdüşt dinlerinin yanısıra, Türklük dünyasının çoğunluğu İslâmiyeti benimser.

Türk - İslâm devleti kuran Karahanlılar, Orta Asya Türk dilinin ve uygarlığının öncüsü olurlar. Türkler, başlangıçtan Karahanlılar çağına değin, Şamanisttirler. Gök Tanrı başta olmak üzere doğa kuvvetlerine taparlar.

Türk dilini, Türk edebiyatını ana yatağından çıkartacak kudreti İslâmiyetten gayrı hiçbir din, hiçbir inanç gösterememiştir. İslâmiyeti ilk kabul edenler, Maveraünnehir'de oturan Türklerdir. Maveraünnehir'de yaşıyan Karahanlılar Oğuzları egemenlikleri altına almakla kalmamış, X. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

İslâmlıktan sonra Türk toplumunda köklü değişmeler başlamıştır. Okumamış halk çoğunluğu ile medreseden yetişen aydınlar arasında derin bir kültür ayrılığı doğmuş, bu durum, edebiyatımızı kuvvetle etkilemiştir.

Halk, İslâmlıktan önceki sözlü Halk Edebiyatı geleneklerini devam ettirmiş; medreseden yetişenler ise, Arap ve Fars edebiyatlarını örnek alarak Divan Edebiyatı'nın temellerini atmıştır.

Türkler üzerinde en kuvvetli tesir icra etmiş olan İslâmiyetin duhul ve takarüründen sonra bile, putperestlik zamanından kalma eski edebî şekillere veya eski mevzuların İslâmî bir renk almış tarzlarına tesadüf olunabilir. Türkler, coğrafî mevkileri icabı, İranlılarla eskiden beri siyasî ve iktisadî münasebetlerde bulunuyorlardı. X. - XI. asırlarda yeni İslâm kadrosu dahilinde, yeni bir Türk edebiyatı meydana geleceği sırada, artık tamamiyle İslâm tesirleri altında bulunan İran edebiyatı, muayyen şekilleri ve kaideleriyle, mükemmel nümuneleriyle, tam bir klasik edebiyat halini almıştı. Fârisî yazan Türk şairleri bu edebiyatın teşekkülünde çok büyük bir rol oynadıkları gibi, bu edebiyatın en büyük inkişaf sahnesini de Maverâünnehir, İran ve Afganistan'daki Türk sarayları teşkil ediyordu; işte bütün bu sebeplerden dolayı, Türkler, İslâmî klasik edebiyatlarını bilhassa İran örneklerine göre tanzim ettiler. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Türk'ün kendi muhitinde yaşadığı ve İslâmiyeti kabulden evvelki zamana ait bir edebiyatı var. Bu onun tam kendisidir. *Kemal AKÜNAL.* Türk dilini bizim için zengin ve asil iki kaynak olan Arap ve Acem asıllı kelimelerden mahrum ediniz, devlet kaybolur, millet kaybolur, meclis kaybolur, edebiyat kaybolur, ilim ve sanat kaybolur, tarih kaybolur. *Hamdullah Suphi TANRIÖVER.* Bir toplumda Tanrı, kullarına hangi dilden hitabederse o toplum o dilin kültürü içinde demektir. *Hasan Âli YÜCEL.*

Türk - İslâm Edebiyatı

Türk - İslâm kültürünün kaynaşmasında en büyük anıtları yaratanların başında Kâşgarlı Mahmut'la Yusuf Has Hâcip bulunmaktadır. Bu iki bilgin, Türk dilinin yüzyıllar boyu birliğini sağlamışlardır.

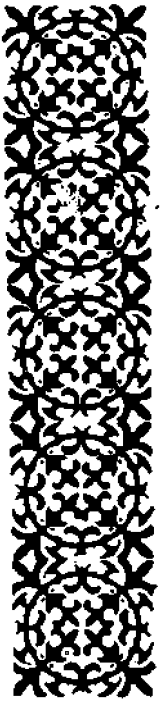
Göktürk, Uygur yazılarından sonra kullandığımız Arap Yazısı, Türk hattatlarının elinde ulusal benliğimizi, resim zevkimizi yansıtan güzel sanatlarımızın en canlı kollarından biri olmuştur. Arap yazısı Türk estetiğinin bir parçası sayılacak kadar halkın geleneklerine karışır; Türk yazı tarihinin en uzun ömürlüsü olur.

İslâm uygarlığında Türk edebiyatı iki ana bölüme ayrılır : «Türk Halk Edebiyatı», «Türk Divan Edebiyatı». Halk edebiyatımızın ulusal özelliği karşısına, «Divan Edebiyatı»mız ümmetçi bir karakterle çıkar. Arap edebiyatının yanısıra Farsçanın, İran edebiyatının etkisine girer. İlk dönem Türkçemizin arılığı bozulur. Yüksek zümre ile geniş halk yığınlarının arası açılır. Köylerle kasabalarda halk edebiyatımız; büyük şehirlerde divan edebiyatımız önemli gelişmeler gösterir.

İslâm uygarlığındaki, orta dönem Türk edebiyatı; çok geniş bir alan üzerinde gelişme olanağı bulur. Karahanlılar, Büyük Selçuklar, Cengiz Oğulları, Hindistan Türk devletleri, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini kapsar.

Selçuklu devleti; edebiyat ve devlet dili olarak Farsça'yı kullanmıştır. Oğuzlar; XI. yüzyılda Doğu Anadolu'ya gelerek, Selçuk Bey'in önderliğinde Selçuk Devletini kurmuşlar, daha sonra bu devleti Selçuklu İmparatorluğu durumuna getirmişlerdir.

Türk Edebiyatı; Osmanlı İmparatorluğu döneminde hızlı bir gelişme gösterir. Osmanlı İmparatorluğu, değişik milletleri kaynaştırmak kaygusuyla milliyetçilik anlayışını tasavvuf felsefesinde eritmeğe çalışır. Mistik bir dünya görüşü, tevekkül, kötümserlik, yaşantının mutluluğundan uzaklaşma, kaderiyecilik iradeden yoksunluğa varan bir insan anlayışı bu dönemin ortaklaşa nitelikleri arasındadır.

Selçuklu mimarlık eserleri, bu anıtlar Türklerin barbar olduğu iddiasına gülmektedir. ***Will DURANT.*** Bir Türk hüviyeti, bir Selçuk hüviyetimiz, sonra da Osmanlı hüviyetimiz var. Anadolu Selçuklarının büyük hayatları buhranla geçmiştir. Buna rağmen, sanatkârlar himaye görmüştür. Böylece memleket muazzam sanat eserlerine sahip olmuştur. Bu sanat eserlerinin tebarüz ettiği XII. asır başlarında çok sade ve olgun bir süsleme üslûbu vardı. XIII. asırda eserlerin çoğalmasile çok mütenevvi şekiller karşımıza çıkmaktadır. XIV. asırda artık olgunluğun zirvesine varılmıştır. XV. asırda -ki Osmanlıların da Selçukluların bir feodalite beyliği olduğunu unutmıyacak olursak- onlar bu idarî birliği temin ederlerken, bir Türk mimarisi, bir Türk sanatı diye ortaya bir esas konmuştur. Ve bu esas XV. asırda çok tekemmül etmiştir ki, en mükemmel eserlerini de Fatih'in hususî kütüphanesinde görüyoruz. Selçuklu dirhemlerinden beş altı tanesini gördüm. Kur'anı Kerim tezhip eder gibi üzerini süslemişler. Nihayet tartı bu. Sonra çini tabakları ve kitapları süslüdür. Yere serilen halılar. Selçuk eserlerinin mimarî süslemelerine ne kadar önem veriyoruz ve ne kadar haz duyuyoruz. Ama onların bir de kendilerine göre süslemeleri var. Halısı süslü, kitapları süslü, kitap rahleleri süslü... Süsiü olmayan hiçbir şeyi göremezsiniz. Ve bununla aileler geçinmiş. Ve bunlar sanatta çok ileri gitmişler. O devirdeki Türk sanatının esaslarından biri de, bir yaptığını bir daha yapmamaktır. Taklitçilik değil. 10 tane tabak alın, onu da birbirine benzemez. 100 tane kitap alın, Kur'anı Kerim'ler olsun, kitapları olsun, tezyinatına bakın birbirine benzemez. Ve bunların eğer ben yanlış anlamıyorsam, her dilin bir grameri olduğu gibi, bunların da kendilerine göre bir usulü, grameri var. ***Süheyl ÜNVER.*** XVII. yüzyılda Türkler âdeta İslâmiyetin bir bayrağıydı... Her gittikleri yerde İslâmiyetın sembolü olan minareleri dikmişlerdir. ***Katona ISTVAN.*** Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflıklarından biri çeşidi halk ve inançların çok katı şekildeki politik ayrılığı idi. Fakat bu durum ekonomik sahaya da intikal etmişti. İmparatorluk ekonomisinin katı oluşunun gerçek sebebi kapitülasyonlardı. Çünkü bunun vasıtasile yabancılar bir tekel elde etmeye ve hattâ Türk ekonomik hayatının çeşitli sahalarında üstünlük sağlamaya muktedir idiler. Bu sebepten, Hristiyan toplulukları teşkil eden Yunanlılar, Ermeniler ve Yahudiler, Osmanlı tab'aları vasıtasile Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı ticaret şirketlerinin ajanları olarak hareket etmişlerdir. Bunlar kendi ticaret faaliyetlerini hâkim kılabilmek için, zamanla, memleketin esas teşebbüs sahipleri olmuşlardır... Mısır'ın Türkler tarafından işgalinden sonra, Yavuz Sultan Selim

zamanından itibaren Sultan, Müslümanlığın dünya işlerile uğraşan lideri olarak iddia edilmektedir, Emevî ve Abbasî devirlerinde bilgili kimseler tarafından açıklanan Şeriat'ın Türk devlet kurumlarına etkileri Osmanlı İmpaartorluğu'nu dış, özellikle Arap nüfuzu altına sokmuş, İmparatorluğa büyük acılar çektiren katılığı meydana getirmiştir. *Philips PRICE.* Şark' ta, İslâm âleminde ilim dili arapçadır. Edebiyat dili farsçadır. Arapça olan bu kitaplar ve onların süslemeleri, çoğu Türkler tarafından yapıldığı halde Araplara izafe edilir. Farsça eserlerin, evet İranlılara taallûk eden kısımları inkâr olunamaz. Ama bu arada farsçayı öğrenip de eser veren Türkler de vardır. Bunların biz memleketimize ait olanlarını ancak benimseyebiliyoruz. Fakat bunu başka memleketler kendilerine ait farzettikleri için, sanat tarihleri bugün maalesef bu yanlış kanaatların yolunda gittiği içindir ki, itimada şayan değildir. Bizim için en büyük zarar bunların aranmaması ve araştırılmamasıdır. Bunları muhafaza edenlerde, bunlarla ilgilenmemekte ve tanımamaktadır. Ve tanıyanları da daima tuhaf bir şekilde telâkki etmektedirler. Yani her hangi birşeyi böyle Türk diye tanıttınız mı, şüphe ile karşılamaktadırlar. Bu şüphe garbe girmiştir. Bugün Avrupa'da ve garpte, bu haçlılık ruhunu taşıyanların tesiriyle bugün halâ Türklere sanat eserleri noktasından (beş on kişiyi istisna ederseniz, onlar hakşinas milletlerdir) bahsedilmediğini görürsünüz. O kadar ki, müzelerde Türk eserleri bile teşhir edilmemekte, Orta Şark, Asie Mıneur, Klein Asia diye etiketlenmektedir. Yani bu işi bugüne kadar ecnebiler yapmış ve onlardan doğru - yanlış biz almışız. Literatürde bunlar yer alıyor. Fakat memleketimizde kütüphanelerde mevcut olan ve gittikçe arttırılan zorluklardan dolayı biz kendi membalarımıza gidemiyor, tanıyamıyoruz. *Süheyl ÜNVER.*

Orta Dönem Türk Şiiri

Türk şiirinin bu dönemine; *İslâm Uygarlığında Türk Şiiri* adı da verilir ki, bu dönem, XI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına değin sürer. Şiirimizin bu dönemdeki en belirli niteliği gerek din içi, gerek din dışı şiirlerde İslâm uygarlığının etkilerini yansıtmasıdır.

Orta dönem Türk şiiri; *Halk Şiiri; Divan Şiiri* olmak üzere iki büyük kola ayrılır. İlk dönemde; *halk edebiyatı, divan edebiyatı, aydınlar edebiyatı* diye bir ayrılık yoktur. O dönemde, Türk edebiyatında tam bir bütünlük vardır. Şairlerin söylediklerini, aydınların yazdıklarını tüm ulus anlar. İslâmlıktan sonradır ki, edebiyatımızda ulusu ikiye bölen bir ayrılık görülür. Bir yanda *halk şiiri,* öte yanda *divan şiiri.*

Türk halk şiiri; halk içinde doğan, halk tarafından geliştirilen bu şiirin ilk ürünleri din ve destan konularıdır. Daha sonra, konu alanı genişler, her türlü konulara yer verilir. *Dili sade, ölçüsü hece, nazım birimi dörtlüktür.* Türk halk şiirinde; öz türkçeyle anlatım üstünlüğü ulusal şiir geleneklerine uygunluk vardır.

Mısraların sayısına, kafiyelerin dizilişine göre manzumelerin aldığı şekillere *nazım şekilleri* dendiğini biliyoruz. Bu şekiller halk edebiyatında başka,

Türk Şiiri'nde Orta Dönem'in önemli bir yeri vardır. Bu dönem Osmanlı konaklarından birinde ud çalan Türk kadınını gösterir bir gravür.

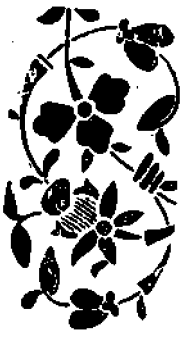

divan edebiyatında başkadır. Halk edebiyatında nazım şekilleri; mâni, ninni, ağıt, türkü, koşma, varsağı; destan, taşlama, semâi, divan; kalenderî yedekli; hikmet; nefes; nutuk; devriye gibi. Divan edebiyatında nazım şekilleri; mısra, beyit, müfret, gazel, kaside, terkib-i bend, terci-i bend, kıt'a, müstezat, musammat, rübâî, murabba, şarkı, muhammes, tahmis, taştîr, tardiye, müseddes, mesnevî, müsemmen, müaşşer gibi. Tanzimattan sonra, edebiyatımıza birçok yeni nazım şekilleri girdi : Sone, terza - rima, serbest müstezat gibi.

Türk divan şiiri; Türklerin İslâmlığı kabulleriyle başlayıp, Tanzimata kadar devam eden; dil, ruh, teknik bakımından Arap ve Fars edebiyatının etkisi

altında gelişmiştir. Şiirlerini *divan* adı verilen kitaplarda toplayan Türk şairleri, Arapça ve Farsça kelimeleri bol bol kullanarak, divan şiirinin sanat anlayışına göre eser vermişlerdir. Aydın zümrelerin malı olan bu şiirin nazım ölçüsü *aruz*' dur. Fikir olarak İslâmlıktan, tasavvuftan, eski Grek felsefe sistemlerile, atasözlerinden geniş ölçüde faydalanır.

Divan şiiri; medreseden yetişenlerin Arap ve Fars şiirini örnek alarak meydana getirdikleri, XIII. yüzyıldan itibaren temelleri atılan, XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişerek XVI. yüzyılda en üstün dereceye ulaşan XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren, Tanzimat edebiyatının getirdiği yeni anlayışla ortadan kalkan bir şiirdir.

Türk lirizmi; ondördüncü yüzyıl dervişi Yunus Emre'denberi, parlak bir geçmişe sahiptir. Saray veya Divan Şiiri geleneği ile folklor, halk şiiri geleneği, bugünün Türk şiirinde toplanmaktadır. Yine bugünün Türk şiirinde, Batı'dan esinlenen modern deneyler de, bir yanda sürrealizm, öte yandan sembolizm, Valerienne eğilimler bir araya gelmektedir. *Armand GASPARD.* Yedi iklim, dört bucakta aradığım gerçek şiiri ancak, Türkiye'de bulabildim. *Philippe SOUPAULT.* Avrupa'da Türk şiiri ihmal edilmektedir. Oysa Türk şiirinden çok şeyler öğrenebiliriz. Tanıdığım Yunus Emre'den Orhan Veli'ye kadar büyük şairler yetişmiştir. Özellikle Orhan Veli, Avrupa seviyesinde bir şairdir. Halk şiiri, divan edebiyatı oldukça eskidir. Demek ki, şiir en eski, en köklü yanımız. *Annemarie SCHIMMEL.*

Orta Dönem Türk Nesri

Orta dönem Türk nesri; *halk nesri, divan nesri* olarak iki koldan gelişir. Manzum olmayan yazı ve sözler nesir olduğuna göre; nesirler genel olarak kafiye, vezin, ölçü gibi bağlar taşımazlar.

İsteklerimizi düz ve doğal olarak anlattığımız zaman nesir yapmış oluruz. Nesirin sözlük anlamı dağıtmak demektir. Mensur eserler nesirle yazılmış eserlerdir. Ölçülü, yani vezinli söz nazım; dilin kurallarına uygun olarak söylenilen, yazılan düz yazılar nesir'dir.

Eskiden sanatı nesirde gösteren yazara nâsir denirdi. Özentili nesir yazan nesircilerin yazdıkları küçük mensur esere de *mensure* adı verilirdi.

1. Divan edebiyatında; açık ve edebî nesirle yazılan eserler. 2. Halk edebiyatında; hikâyeler, kahramanlık destanları, esersiz temsiller; meddahlık, karagöz, ortaoyunu gibi. 3. Yeni edebiyatta; gazete, mecmua, tiyatro, roman, hikâye, tarih, seyahat, coğrafya, mektup, hatırat, edebiyat tarihleri gibi.

Türk nesri önce sadeleşir, daha sonra özleşme yoluna girer. Bugünkü nesrimize kaynaklık eden dil, Türkiye Türkçesi'dir.

Konuşurken sözümüz hareketli, renkli ve canlıdır. Nesir yazarken acaip uydurma, kaideli. Bundan dolayı da «mısra» ister istemez canlı ve hareketli olanı örnek alıyor. *Nazım HİKMET*. Büyük edebiyatlar daima nesirle teşekkül eder. O arar, yoklar, keşfeder, insanı içinde ve dışında değiştirir. Eski şiirimiz nesrin bu yardımından mahrumdu. Eski nesir, gerçek ve büyük anlamında resme hiç bir zaman erişmemiştir. Bununla beraber daima çok canlı bir pitoreks zevkini korumuştur. Sokağı, meydanı, bayram yerini, isyan eden orduyu veya herhangi bir merasimi anlatırken bunlar daima renkli, daima hareketin duygusuna sahiptir... Eski nesre, fikri bir sûs tufanında boğan, yahut ta herhangi bir sağlamlıktan ve düzenden yoksun olarak konuşan nesrimize, bir yazılı dili haysiyetini verenlerin başında Şinasi vardır. Nesir onunla başlar... Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar. *Ahmet Hamdi TANPINAR*. Yazı sanatının yanında Türklerin sahip oldukları bütün bir kültür var ki bu, şüphesiz, çağdaş sanat faaliyetlerini etkilemekte, modern sanat verimlerine özel bir renk katmaktadır. *MAUGIS*.

Orta Dönemin İlk Türk Sanatçıları

Türk ulusu, X. yüzyılın ikinci yarısından sonra kitleler halinde İslâmlığı benimsemiş, Türk toplumu köklü bir dönüşümün ve değişimin atmosferine girmiştir.

Türk köylerinde İslâmlık öncesi edebiyatımızın gelenekleri, sözlü edebiyatımızın kökenleri, eski ozanlarımızın etkileri devam ederken; Türk kentleri hızla Arap - İran edebiyat kültürünün yarattığı «Divan Edebiyatı» alanına kaymıştır.

Her iki edebiyatın birleşip kaynaşmasında din, özellikle «Tasavvuf» büyük bir etken olmuş; «Tasavvuf Edebiyatı»mızın yüzyıllar boyu, süren macerası başlamıştır. «Tekke Edebiyatımız», «Dinsel Divan Edebiyatımız» tasavvufun yansıdığı duygusal ve düşünsel aynalardır.

Divan edebiyatımızın temelini atan Karahanlı şairler, aruz ölçüsünü, Arapça - Farsça sözcüklerle tamlamaları, İslâmî görüşlerle temaları aldılar. Mevlevîliğin kurucusu büyük Türk düşünürü Mevlâna «Divan»ı ile «Mesnevi»sini Farsça yazdı.

Edebiyatımız ilk defa *halk edebiyatı, seçkinler edebiyatı* olmak üzere iki kola ayrıldı. «*Kutadgu Bilig*» ile «*Atabe't ül Hakayik*» bu dönemden kalan seçkinler edebiyatımızın en ünlü yapıtlarıdır.

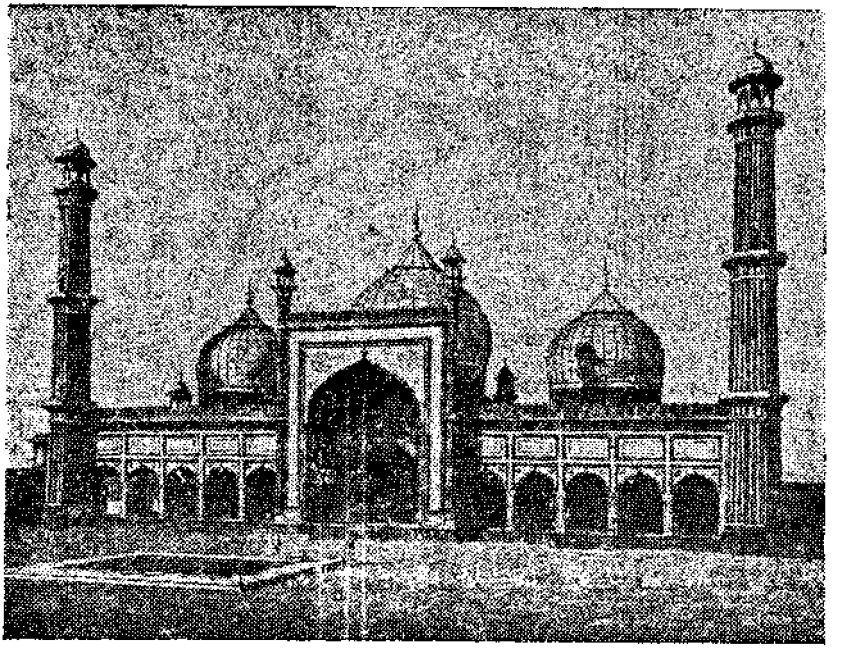
Türkler, İslâm dininin verdiği imanla, heyecanla «İslâmî Türk Edebiyatı»nın ilk büyük yapıtlarını yaratmakla gecikmediler. Selçuklulardan sonra edebiyatımız iki ana koldan gelişti: 1. Halk Edebiyatı; 2. Divan Edebiyatı.

Orta Asya Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür bakımlarından en parlak dönemi onbirinci yüzyıldır. Türk edebiyatının, Arap - İran edebiyatları estetiğile ilk ürünleri verdiği, «Kutadgu Bilig»le «Divanü Lûgat-it-Türk»ün yazıldığı yüzyıldır.

Türk divan şiirini başlatan *Yusuf Has Hâcib*'in «Kutadgu Bilig»inden sonra gelen *Edip Ahmet*'in «Aybet-ül-Hakayık»ile halk tasavvuf edebiyatımızın erenlerinden *Ahmet Yesevî*'nin «Divan-ı Hikmet»i onikinci yüzyılda yazılır.

İslâm uygarlığından sonra, orta dönem Türk edebiyatının ilk ünlü sanatçıların eserleri: Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü Lûgat-it-Türk*, Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*, Edip Ahmet'in *Atebet-ül-Hakayık*, Ahmet Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* kitaplarıdır.

Karahanlılar gibi İslâmiyet dairesine girmiş Türk devletleri, eski Türk idare an'anelerine sâdık kalarak, devlet işlerinde Türk dilini kullanmakta devam ediyorlardı. Yazılı edebiyat dili olmak sıfatiyle eski ve kuvvetli bir mâziye mâlik olan Türkçenin, halk edebiyatından ayrı olarak, İslâm kadrosu dahilinde yeni bir edebiyat yaratmaması imkânsızdı. Hakikaten X. asırdan başlıyarak, Türk edebiyatının İslâmî mahiyette eserler vücuda getirdiğini görüyoruz: İptida dinî eserlerin tercümesiyle başlıyan bu cereyan, XI. asırda, İran edebiyatı tesiri altında aruz vezniyle yazılmış Kutadgu Bilig gibi bedii ve felsefî kıymetçe de yüksek mahsuller vermeğe başladı. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Türk sanat yapıtlarından Hindistan'da Cuma Mescidi:

KÂŞGARLI MAHMUT (XI. yüzyıl)

Türklerin en fasih konuşanlarından, en açık anlatanlarından, en doğru anlayanlarından, en iyi kargı kullanan cengâverlerinden olduğum halde, Türklerin tekmil illerini, obalarını, çöllerini karış karış gezip dolaştım... Gördüm ki, Yüce Tanrı devlet güneşini Türklerin burclarından doğdurmuş...

TÜRK dilinin, Türk milliyetçiliğinin en büyük öncüsü. Kâşgar'da doğdu. Babasının adı Hüseyin'dir. İlk Türk - İslâm devletini kuran Karahanlılar soyundandır. Hangi tarihte, nerede öldüğü belli değildir. Türklerin yaşadığı şehirleri, köyleri, obaları bir bir dolaşarak hazırladığı sözlük, İslâmlıktan önceki sözlü edebiyatımızı aydınlatan dev eserdir. Yazılış gayesi, Araplara Türkçeyi öğretmekten çok, «Türkçenin Arapça ile koşu atları gibi yarış edeceğini, Türk dilinin zenginliğini, her duygu ve düşünceyi anlatıma elverişli olduğunu ispat etmek» içindir. Kâşgarlı Mahmut; iyi silâh kullanan bir asker olmakla beraber, dilimizi, ulusal kültürümüzü, yurt sevgisini her şeyin üstünde gören ilk büyük dil bilginimizdir. Kitabının önsözünde şu ilgi çekici tümceleri okumaktayız:

Türk'ün, Türkmen'in, Oğuz'un, Çigil'in, Yagma'nın, Kırgız'ın lisanlarını ve kafiyelerini tamamiyle zihnimde nakşettim. Bu hususta o kadar ileri gittim ki, her taifenin lehçesi bence en mükemmel surette elde edilmiş oldu... Türk dili ile Arab dilinin at başı beraber yürüdükleri bilinsin diye, Halil'in Kitâb-ül A'yan'ında yaptığı gibi kullanılan kelimelerle terkedilen kelimeleri bu kitapta bir arada yazmak ara sıra yüreğime doğar dururdu... Kitaba, Türklerin görgü ve bilgilerini göstermek maksadile, söyledikleri şiirlerden serpiştirdim, ak ve kara günlerinde yüksek düşüncelerle, söylenmiş olan savlarını da aldım... Türklerde güzellik, sevimlilik, edep, tatlılık, büyükleri ağırlamak, sadelik, sözünü yerine getirmek, yiğitlik, mertlik, öğünmemek gibi methe değer sayısız faziletler görülmektedir...

«Türk Sözlüğünün Divanı» anlamına gelen Kâşgarlı'nın bu eseri, yalnız bir sözlük değil; İslâmlık öncesi Türk edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, folklorunu, mitolojisini aydınlatan ansiklopedik niteliktedir. Bilindiği üzere, XI. yüzyıl hemen bütün İslâm ülkelerinde Türklerin egemen olduğu bir dönemdir. Karahanlılar devletinin, özellikle büyük Selçuk İmparatorluğu'nun askerlikçe ve uygarlıkça en parlak zamanı bu dönem içerisindedir. O tarihlerde Türklerin ege-

menliğindeki uluslar dilini öğrenmek ihtiyacını duyuyorlardı. *Divanü Lûgat-it-Türk* işte bu maksatla, yani yabancılara Türkçeyi öğretmek amacıyla 1073 - 1077 tarihleri arasında Bağdat'ta yazılmış bir sözlüktür. Türk sözcüğünün «kuvvet, güç, kudret» anlamı taşıdığını bize ilk bildiren Kaşgârlı Mahmut'tur :

Yüce Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların yurtları üzerinde dünyanın bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı, onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin idare dizginini onların eline verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi. Bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka çare yoktur.

Divanü Lûgat-it-Türk'teki sözcüklerin anlamları Arapça olarak yazılmıştır. Türkçe 7500 sözcüğün Arapça karşılığı verilirken, sav denilen atasözleri, sagu denilen ağıtlar, koşuk denilen şiirler, destan parçaları alınmıştır. Sözcüklerle ilgili bol bol seci, mesel, hikmet, şiir, efsane, tarih, coğrafya, halk edebiyatı, folklor bilgi ve örnekleri verilmiş; dil bilgisi kuralları ortaya konulmuş; Türkolojinin sağlam temelleri atılmıştır. Türkologların görüşü : «Göktürk Yazıtları» ile «Divanü Lûgat-it-Türk»ün bulunuşu Türklük için tasavvur edilemiyecek kadar büyük kazanç olmuştur.

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK

Türk edebiyatının XI. yüzyılına ışık tutan Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat-it-Türk isimli anıtsal kitabı özellikle Uygur, Çigil, Karluk, Oğuz, Türkmen, Kıpçak dillerile edebiyatlarını kapsar. Divanü Lûgat-it-Türk'ten aldığımız; halk şiirimizin ulusal özelliklerile dolu şu mısraların kimlere ait olduğunu bilmiyoruz :

Avlalur özüm anıng tüzünge
Emlelür közüm anıng tozınga

Avlanır gönlüm onun güzelliğile;
İlâçlanır gözüm onun ayak tozuyle.

Özüm mening budursın
Otı anıng çaklanur

Gönlüm bir bıldırcındır
Sevgisiyle döner dolaşır.

Külse kişi yüzinge körklüğ yüzin körüngil
Yavlak közez tılığnı ezgü savığ tilengil

Yüzüne kişi gülerse sen de ona güler yüzle görün;
Sıkı tut dilini, sözünü güzel söyle.

Yıglap udu artadım
Bagrım başın kartadım
Kaçmış kutuğ irtedim
Yagmur kibi kan saçar

Ağlıya ağlıya arkasından harap oldum;
Bağrımdaki yarayı deştim;
Kaçan mutluluğu aradım;
Gözüm, yağmur gibi kan saçar.

Bulnar mini ulas köz
Kara mengiz kızıl yüz
Andın tamar tükel tüz
Bulnap yana ol kaçar

Baygın göz, esmer beniz,
Penbe yüz, beni tutsak eder;
Tüm güzellikler damlayan yüz
Sonra beni bırakır kaçar.

Kögler kamuğ tüzüldi
İvrik idiş tizildi
Sensiz özim üzeldi
Kelgil amul oynalım

Sazlar hep düzüldü;
Testi, kadeh dizildi;
Sengiz gönlüm üzüldü;
Gel rahatça oynıyalım.

Ottuz içip kıkralım
Yokar kopup sekrelim
Arslanlayu kökrelim
Kaçtı sakınç sevnelim

Üç içip haykıralım;
Yukarı kopup sıçrıyalim;
Aslan gibi kükreyelim;
Kaçtı üzüntü sevinelim.

Çağrı birip kuşlatu — Doğan verip kuş avlatalım;
Taygay ıdıp tişletü — Köpek gönderip av dişletelim;
Tilkü tonguz taşlatu — Tilki, domuz çıkartalım;
Erdem bile ögnelim — Güzel işlerle öğünelim.

Ikılacım erik boldı
Erik bolgu yarı kördi
Bulıt örüp kök örtüldi
Tuman turup tolı yagdı

Güzel atım seğirtti koştu;
Seğirtip koşmayı faydalı gördü;
Bulut çıkıp gök örtüldü;
Duman durup dolu yağdı.

Kiçe turup yor ertim
Kara kızıl böri körtüm
Katığ yanı kura körtüm
Kaya körüp baku ağdı

Geceleyin yürüyordum;
Kara kızıl kurt gördüm;
Katı yayımı kurdum;
Kurt, kaya görüp tepesine çıktı.

İtim tutup kudı çaldı — Köpeğim tutup aşağı çaldı;
Anın tüsün kıra yoldı — Tüylerini yolmağa başladı;
Başın alıp kudı saldı — Başını kapıp aşağı düşürdü;
Bogaz alıp tükel boğdı — Boğazından yakalayıp boğdu.

Yalvın anın közi — Onun gözü büyülü;
Yelkin anın özi — Onun özü misafir;
Tolun ayın yüzi — Yüzü tolun ay gibi;
Yardı menin yürek — Yüreğimi parçaladı.

YUSUF HAS HÂCİB (1019 - ?)

Sözü sözle birleştirip sıraladım; Türkçe sözleri dizdim; doğru ve kuvvetli söyledim; okuyanlara ağır gelmesin. Ey Yusuf, gerekli sözü söyle, gereksizini sakla!... Bu dünya'ya pek fazla emin olma, yalnız Ulu Tanrı'ya sığın ve ona sıkı yalvar.

KUTADGU BİLİG şairi. Türkistan'ın Balasagun şehrinde doğdu. Gençliği hakkında pek bir şey bilinmemekle beraber, iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. (Kutlu olma bilgisi) anlamına gelen Kutadgu Bilig kitabını birbuçuk yılda (1069 - 1070) tamamladıktan sonra, Kâşgar'da Karahanlılar devletinin hükümdarı Tabgaç Buğra Karahan'a sundu. Hakan, eseri çok beğenerek, onu (Baş Mabeyincilik) demek olan «Has Hâcib» görevile saraya aldı. «Ne der dinle bu dizeyi söyleyen : Dışı görme yalnız gerçek içi gör; Yüzü, dışı gösterişli olanlara aldanma; Dışı değil yalnız içi görmeye çalış.» anlamlı mısraları :

Nigu ter işitgil bu beyt ayguci
Tışı görma mâna baka gör içi
Kimin bolsa görklük yüzi tış özi
Tışı tek yine görklük ol gör içi

Kutadgu Bilig; insana her iki dünyada mutlu olmanın yollarını öğretir. Toplumla devletin ideal bir duruma gelebilmesi için neler yapmak gerektiğini anlatır. Edebiyat, dil, kültür tarihimiz için çağdaşı Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it-Türk'ü kadar önemlidir. Yusuf Has Hâcib şöyle der : «Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin. İnsan her iki dünyada devleti elinde tutarsa, mesut olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür. Önce Kün-toğdı hükümdardan bahsettim; sonra Ay-toldı'dan söz açtım : mübarek saadet güneşi onunla parlar. Kün - toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur. Ay - toldı ise saadettir. Bundan sonra Öğüdülmiş'i anlattım; o aklın adıdır ve insanı yükseltir. Ondan sonrakisi Odgurmış'tır : Onu ben âkibet olarak aldım.» Bilgisiz kişinin gönlü çöl gibidir; öküz girse bu çöle ne ot ne yem bulur. Bilgisiz dilini tutmalı, konuşmamalı; Bilgili kişinin diliyse özgür olmalı, görüşünü şöyle savunur :

Biliksiz kişi gönlü kum tek bolur
Öküz girse bulmaz ne ot yem onur
Biliksiz tili tutci berklik gerek
Biliklik kişi til ka erklik gerek

Kutadgu Bilig (Kutlu olma Bilgisi) İslâmlık etkisi altında meydana getirilen ilk Türkçe eser. Yusuf Has Hâcib'in XI. yüzyılda yazdığı, İslâmlıktan sonraki edebiyatımızın ilk ünlü eseri olan Kutadgu Bilig, manzum; aruzun faûlün faûlün faûl ölçüsüyle yazılmış, aşağı yukarı 6645 beyitlik didaktik bir mesnevidir. İtinalı bir dili vardır. Ulusumuzun yüzyıllar boyu getirdiği mesellerle manilerin, duygularla düşüncelerin İslâm kültürüyle ustalıkla bağdaştığı görülür. Elimizde üç nüshası vardır: Fergana, Mısır nüshaları Arap; Viyana nüshası uygur alfabesiyledir.

KUTADGU BİLİG

Türk ulusunun yüzyıllarca geçirdiği uygarlık deneylerinden alınan en önemli hayat bilgilerini bu eserde buluyoruz. Bilginin, dirayetin, tahammülün, büyüklere saygının, vefanın, kılıç kuvvetinin, demokratlığın, halkçılığın, politikanın, ahlâkın, seciyenin, disiplinin önemini atasözlerimizle süslemiş, o dönem Türkçemizin güzelliğile bezenmiş olarak bu eserde okuyoruz. Prof. Rahmeti Arat şu görüştedir:

«Türk cemiyetinin teşkilâtı bakımından olduğu gibi, fikir hayatı bakımından da çok mühim bir devrin aynası olan Kutadgu Bilig'den Türklük bilgisi sahasına birçok yeni noktaların eklenmesi hususunda istifade edileceğinden şüphe etmiyorum. Yusuf Has Hâcib'in bu eserinde, Türk dil ve edebiyatından başka, Türk içtimaiyatı, Türk tarihi ve umumiyetle Türk kültür tarihi ile uğraşanlar da kendi sahalarını aydınlatacak birçok parıltılar bulacaklardır.»

Kutadgu Bilig'te dört kavramı temsil eden dört kişi konuşturulmuştur. Konuşturulan kişiler: *Küntoğdı* (Adaleti temsil eden padişah); *Aytoldı* (Devleti temsil eden vezir); *Ögdülmiş* (Aklı temsil eden vezirin oğlu); *Ogdurmış* (Kanaati temsil eden vezirin kardeşi).

Ögdülmiş'in özdeyiş değerindeki sözlerinden birkaçı:

«Hayatı, iyilik yapmak için sermaye et», «Bilim, insanı mazbut yapar. Cahile kendi vücudu bile düşmandır», «Zulüm yanan ateştir, yaklaşanı yakar; kanun su gibidir, akarsa nimet yetişir», «Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur», «Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir. Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek olur.» Kutadgu Bilig'ten çevirisiyle birlikte parçalar:

Atanı ananı sevindür tapın
Yanut berge tabğung tümen ming asığ

Atanı ananı sevindir, tapın;
Anana babana karşı davranışın tatlı-hoş olsun.

Uluğ boldunğ ersa kiçik tut köngül
Uluğ ka kiçiklik yaraşır oğul

Ulu oldunsa küçük tut gönlünü
Ululara küçüklük yaraşır oğul.

Nigu ter işittgil sınamış kişi
Sınamış kişiler bilir iş başı

Ne diyor dinle sınamış kişi;
Sınamış kişi bilir işin aslını.

Biliklik sözi yerge suf tek turur
Akıtsa sufuğ yerde nîmet bolur

Bilginin sözü toprakta su gibidir;
Akıtsa suyunu yerde nimet olur.

Munğa mezetu aydi Türkçe mesel
Başından keçürmiş bu gökçin sakal

Kırçıl sakallı, dünya görmüş kişi,
Türkçe ne gibi mesel söylemiş, dinle!

Kiçikka uluğluk uluğdan tegir
Uluğka tapunsa kiçik kut alır

Küçüğe büyüklük büyükten gelir;
Büyüğünü sayan küçük kutluluk bulur.

Ukuş kayda bolsa ulugluk bulur
Bilig kimde bolsa bedüklük alur

Düşünce nerede olsa ululuk bulur,
Bilgi kimde olsa büyüklük kazanır.

Sözünni kudezgil başın barmasun
Tilinni küdezgil tişin sınmasun

Sözünü gözet, başını yarmasın;
Dilini gözet, dişini kırmasın.

Kişi togdı öldi sözi kaldı kör
Özi bardı yalnuk atı kaldı kör

Kişi doğdu, öldü, sözü kaldı, gör;
İnsan vardı, öldü, adı kaldı, gör.

Yüraklik yüraksiz ka bolsa başı
Yüraklik bolur ötrü tekma kişi

Yürekli, yüreksize baş olursa,
Korkak adam kahramanlaşır o zaman.

Gür arslan bolubersa it-ka başi
Bu it barca arslan bolur öz tuşi

Cesur arslan köpeğe baş olursa,
Bu köpek düşmanlarına karşı arslanlaşır.

Kişi emgeki bilmaguci kişi
Kişi teb atamağu yılkı tuşi

Kişi emeğini bilmeyen adama
Adam denmez, o hayvan kişi.

Bor içme zinaga katılma hezer
Bu iki cığaylık tonini gider

Şarap içme, zinaya katılma sakın;
Bu iki yoksulluk elbisesini çıkar, at.

«Ulusun büyüğünün kolu kanadı askerdir. Kanatsız kuş nasıl uçamazsa, askersiz ulusun büyükleri de iş yapamazlar. Komutanların gücü, ordu ile, belli olur. Altını, gümüşü, hazineyi ordudan esirgemek doğru değildir. Çünkü asker, bir ülke için her şeydir».

«Başbuğ için dört erdem gerektir: Doğru sözlülük, cesaret, cömertlik ve hile bilmek», «Bilim insanı mazbut yapar. Cahile kendi vücudu dahi düşmandır. Cahile kendi huyu en kötü düşmandır», «Kimse, insanın isteğini kendisi gibi anlatamaz».

«İnsanın iyiliği, onun toplum içinde faydalı olup olmaması ile ölçülür», «İyi ad bırakarak öldükten sonra bu iyi ad sayesinde, yaşamakta devam etmek,

işte insan için en yüksek gaye ve en yüce armağan budur». Türkün altın kitaplarından sayılan Kutadgu Bilig'ten seçilen bu özdeyişlerden sonra seçtiğimiz diğer beyitlerle çevirileri :

Vefa ka vefa ol kişilik hakı
Vefa kıl kişi bol atını bedut

Vefaya karşı vefalı olmak kişilik görevi;
Vefalı ol, insan ol, adını büyüt.

Uluğlar sözin tut yumuş kıl, yügür
Uluğ sözi tutan tilakka tegir

Büyüklerin sözünü tut, koş!
Büyüklerin sözünü tutanlar muradına erer.

Yağıda kör arslan yüregi kerek
Karıştukta esri tilegi kerek

Savaşta arslan gibi yürek gerek;
Ve bir kaplan gibi ihtiras gerek.

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg
Titir buğrası teg kör öç sürse keg

Elçi kızıl tilki gibi kurnaz,
Erkek deve gibi kinci olmalı.

Bilik birle işle kamuğ türlük iş
Bilikden kelür ol kamuğ görklük iş

Bilgi ile işle her türlü işi;
Bilgiden doğar her türlü değerli iş.

Bilik bir tengiz ol uci yok tübi
Nica suf götürgey sömürlük sora

Bilgi bir deniz gibi uçsuz bucaksız;
Sünger suyu emer gibi emmeli bilgiyi.

Biliksiz yürek til nigu ka yarar
Bilik birla suf tek kamuğ ka yarar

Kutadgu Bilig'ten bir sahife.

Bilgisiz gönülle dil neye yarar?
Bilgi su gibi herkese yarar.

Bor içme bor içse barır er kutı
Bor içse bolur tilve munduz atı

Şarap içme, şarap içenin uğuru kaçar;
Şarap içenin adı budalaya çıkar.

Berü kel tusulgıl kişige yara
Öz asgın tilekli kişi mi bolur
Kişi ol bolur İl asığın kılur

Beri gel, faydalı, insanlara yararlı ol.
Yalnız kendi çıkarını isteyen insan mı olur?
İnsan, İl için faydalı olandır.

Kişisiz tirilma kişiler ara İnsansız yaşama insanlar arasında;
Kişi ayibını görma özüngni köra Kişinin ayıbını görme, kendi ayıbını gö...
Yaraşgu kerek kab - kadaşlar bila Dostlarla uyuşmak yaraşır; ve
Katılgu kerek iş adaşlar bila Onlarla işe katılmak gerekir.

İtilmez köngülüg iter bu kümüş
Eğilmez kişini eğer bu kümüş
Kör er kördi altun özi yumşadı
İri sözlüg erning sözi yumşadı
Özing asgı kolma budun asgı kol
Budun asgı içre özing asgı ol

İtilmez gönülü iter bu gümüş;
Eğilmez kişiyi eğer bu gümüş.
Gözü dumanlı er, altını gördü, özü yumuşadı;
Büyük söyleyenlerin de sözü yumuşadı.
Kendi çıkarını kollama, halkın çıkarını gözet,
Kendi çıkarını, milletin çıkarı içinde gör.

EDİP AHMET (XII. yüzyıl)

Edip Ahmet atım edep pend sözüm
Sözüm munda kalır barur bu özüm
Kelür küz keçer yaz barur bu ömür
Tüketir ömürni bu yazım küzüm

TÜRK törelerile Islâm görüşünü kaynaştıran didaktik şair. Türkistan'da Taşkent'in güneyindeki Yugnak'ta doğdu. Babası,, Yugnaklı Mahmut'tur. «Edip Ahmet bin Mahmut Yugnâki» diye de anılır. Anadan doğma kördür. Zamanının en büyük edibi, en tanınmış bilgini sayıldığı için, «edipler edibi», «fâzıllar başı» olarak ün salmıştır. Türk halkınca ermiş sayıldığını adının XV. yüzyıl sonlarına kadar unutulmadığını Ali Şîr Nevâî'den öğreniyoruz. «Ey Tanrım, cansız, uçan ve yürüyen tüm yaratıklar senin varlığına tanıklık eder» anlamına gelen ünlü «Münacat»ı şöyle başlar:

İlâhi öküş hamd ayur men sanga
Sening rahmetingtin umar men unga
Sening barlıgıngga tanukluk birür
Cumat canvar uçkan yügürgen nenge

Edip Ahmet; Karahanlılar zamanında yetişen, İslâmi Türk Edebiyatı'nın Yusuf Has Hâcib'ten sonra gelen en önemli simasıdır. Din kurallarına bağlı, ahlâksal eğitimi gaye edinen didaktik bir şairdir. Kişisel görüşlerini yansıtan, ince duygulu, geniş hayalli bir edebî kişilik taşımaz. Kaside biçimli «Münacat» ve «Methiye» dışında; Türk nazım birimi olan «dörtlük»lerle kurulan eserinin muhteva örgüsü, geniş ölçüde, âyetlerle hadislerden, Arapça beyitlerden, İslâmlığın genel esaslarından yararlanır. «Ey Tanrım, yoktum sen yarattın; yine yok edip tekrar ikinci defa var kılarsın, bunu doğrularım. Ey şüphe yoluna dalıp giden kişi, gel tövbe et de böylece ölümden önce yanmaktan kendini kurtar. Ölüleri diriltmek Tanrı'ya kolaydır; bu kudret sahibi Tanrı, ulu bir Tanrı'dır.» anlamında:

Yok erdim yarattıng sana yok kılıp
İkinç bar kılursun mukır men munga
Aya şek yoluda yillikli ütün

Gil ottın özüng yol ölümtin önge
Bu kudret idisi uluğ bir Bayat
Ölüklerni tirgüzmek asan anga

Edip Ahmet'i ölümsüz kılan tek eseri *Atabet-ül Hakayık* (Gereçeklerin Eşiği) adını taşır. Bunu *Aybet-ül-Hakayık* (Gerçekler Dağarcığı) olarak okuyanlar da vardır. Bir öğüt, bir ahlâk kitabıdır. Aruzun «feûlün feûlün feûlün feûl» ölçüsüyle yazılmıştır; 256 beyittir. Münacat, naat, dört halifenin zamanı, Semerkant bölgesinin hükümdarı Sipehsâlar Mehmet'in övgüsünden sonra esere girer. İlim, fazilet, cömertlik üzerine bugün de değerini yitirmeyen görüşler ileri sürer. «Bu dünyanın karışık bir lezzettedir tadı; çokluk cefası sefasından daha fazla. Bal nerede olursa arı da oradadır; arının zehiri tatlıdır baldan önce» diyen dizeleri :

Bu acun mezası katıglık meza
İzası köküşrek mezesi aza
Asal kayda erse bile arısı
Arı zehri tatar asaldın üze

ATABET-ÜL-HAKAYIK

Edip Ahmet bin Mahmut Yugnâki'nin bu manzum, didaktik eseri; «Divanü Lûgat-it-Türk»le «Kutadgu Bilig»den sonra orta Türkçemizin en önemli yapıtlarından sayılır. Muhammed Dad Sipehsalar'a sunulan bu eserin, bugün, çeşitli kitaplıklarda altı nüshası bulunmaktadır. İlk önce Necip Asım tarafından Ayasofya kitaplığındaki 1918 yıllarında yayınlandı. Son olarak da 1950 yılında Reşit Rahmeti Arat'ın «Atabet-ül-Hakayık» çevirisi, indeks, notlar ve bütün nüshalar karıştırılarak, uygur harfli nüsha temel alınarak hazırlanan eseri vardır. Atabet-ül-Hakayık'tan örnek dörtlükler :

Bahalık dinar ol biliglig kişi
Bu cahil biligsiz bahasız bişi
Biliglig biligsiz kaçan teng bolur
Biliglig tişi er cahil er tişi

Pahalı akça o bilgili kişi
Bu cahil bilgisiz değersiz kişi
Bilgiliyle bilgisiz nasıl denk olur
Bilgili dişi erkek, cahil erkek dişi

Süngekge yilik teg erenge bilig
Eren körkü akl ol süngekning yilik
Biligsiz yiliksiz süngek teg kalı
Yiliksiz süngekke sunulmaz elig

İnsana bilgi kemiğe ilik gibi;
Kemiğin güzelliği ilik, insanın bilgi;
Bilgisiz, iliksiz kemik gibi boş;
İliksiz kemiğe sunulmaz el.

Okup sözle söznü ive sözleme
Sözün kizle kâtın başıng kizleme
Ming ir dostun erse öküş körmegil
Bir ir duşman erse anı azlama

Düşün söyle sözünü acele etme;
Başını ver yine de sırrını verme;
Bin dostun olsa çok görme;
Bir düşmanın olsa çok gör.

Nice yir bar erdi, sığışmas eri
Eri bardı kaldı kuruğ tek yiri
Nice dana erdi, nice feylesof
Kanı bu gün anlar minginde biri

Nice yer vardı, insanları sığmazdı;
O insanlar öldü, yerleri boş kaldı;
Nice bilginler, filozoflar vardı;
Hani bugün onların binde biri?

Bu acun körerke körümlük taşı
Velikin içinde hazar nahoşı
Bakıp taş bezekin körüp sen munga
Köngül bağlamak bir hatalar başı

Bu dünyanın görünüşü dışarısı güzel;
Ve lâkin içinde bin hoşnutsuzluk,
Bakıp dış süsün görüp sen buna
Gönül bağlamak hatalar başı.

Eya dost biliglig yizin izlegil
Halı sözleseng söz bilip sözlegil
Ahi erni öggil öger erse sen
Bahılga katıg ya okın kizlegil

Ey dostl bilgilinin izinden git;
Söz söylersen bilerek söyle;
Cömertleri öv eğer öveceksen;
Cimrilere sert yayın okunu sakla.

Nelük malga munça sok ol bu özüng
Köngülde gamın ol tilingde sözüng
Barursın bu malıng yağınga kalur
Uyatıp birürler saringu bözüng

Mala karşı bu denli neden aç gözlüsün?
Gönülde gamın, dilinde sözün hep o mal.
Yarın ölür gidersin, bu malın kalır düşmanına
Sana da boyun kadar kefen bezini ölçüp verirler.

Kötezgil tilingni, kıl az kıl sözüng
Kötezilse bu til, kötezlür özüng
Resul erni otka yüzin atkucı
Til ol tidi yığ til yol ottın özüng

Gel dilini gözet, az konuş;
Gözetirsen dilini, korunur özün;
«İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir»
Dedi Resul; ağzını tut, kurtar özünü ateşten.

Nice tetik ertin birer sehv kılur
Nice pürhünerde birer ayb bolur
Bu bir aybdır ötrü başın kesküçü
Acunda tirikü kişisiz kalur

Nice tedbirli kişiden birer hata çıkar,
Nice hünerle dolu kişide birer ayıb bulunur;
Bu tek ayıbtan dolayı baş kesilecek olsa,
Dünyada canlı kişi kalmaz.

İki neng birikse bir erde kalı
Bükendi ol erge mürüvvet yolu
Bir ol yangşar erse gereksiz sözin
İkinç yalgan erse ol erning tili

İki şey birikirse bir insanda,
Kapanır o insana insanlık yolu;
Birincisi baş ağrıtmak gereksiz sözle;
İkincisi söylemek yalan.

Katığ kizle razıng, kişi bilmesün
Sözüngtın özüngke ökünç kilmesün
Kamuğ yaşru işing bolup aşkara
Bu görgen, işitgen sanga külmesün

İyice gizle sırrını, kimse bilmesin;
Sözünden özüne zarar gelmesin;
Kamu gizli işlerin aşikâr olup
Gören, işiten sana gülmesin.

Uluğlukka tigseng yangılma özüng
Kalı kiyseng atlas unutma bözüng
Uluğ bolduğungca tüzünrek bolup
Uluğka kiçikke silik tut sözüng

Makamın büyüyünce şaşırma kendini;
Atlas dahi giysen bez giydiğin günleri unutma.
Yukarı mevkide kaldığınca daha âdil olarak
Büyüğe, küçüğe güzel söz söyle.

Bilig bilti boltu eren belgülüg
Biligsiz tirikle yitik körgülük
Biliglig er ölti atı ölmeti
Biligsiz esen erken atı ölüg

İnsan bilgili olunca olur ünlü;
Bilgisiz diri iken kaybeder güzelliğini;
Bilgili ölse de adı ölmez;
Bilgisiz daha yaşarken ölür adı.

Biliglig gireklig sözün sözleyür
Gireksiz sözini kömüp kizleyür
Biligsiz ne aysa ayur okmatın
Anın öz tili öz başını yiyür

Bilgili gerekli sözleri söyler;
Gereksiz sözleri gömer gizler;
Bilgisiz ne söylerse düşünmeden söyler;
Onun öz dili öz başını yer.

Garip erdi islâm garip boldu baz
İbadet riya boldu abit mecaz
Harabat uramı bolup abadan
Harap boldu mescit budun binamaz

İslâmlık garipti, yine garip oldu,
İbadet riya, abit de mecaz oldu.
Harabat yeri bayındır oldu;
Mescit harap oldu; millet de namazsız.

Biliglig sözü pent, nasihat, edep
Bilingligni öktü Acem hem Arap
Tavarsızga bilgi tükenmez tavar
Hisapsızka bilgi yerilmez hisap

Bilgin sözü nasihat, edep;
Bilginlik öğüdü hem Acem hem Arap;
Davarsızsa bilgi tükenmez davar;
Soyu olmayana bilgi verir ünlü bir soy.

Bu budun tolusı ahi er turur
Ahilik şeref cah cemal arturur
Sevülmek tilesen kişiler ara
Ahi bol, ahilik sini sevdürür

Bu ulusun süsü cömert erdir;
Cömertlik şeref, mevki, güzellik artırır;
Sevilmek dilersen kişiler arasında
Cömert ol, cömertlik seni sevdirir.

Yene bir gereklig sözüm var sana
Ayayın men anı kulak tut mana
Söz oldu tekebbürni baştın salıp
Tevazu'nı berk tut, yapuş git ana

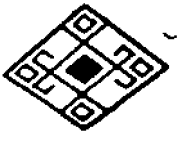
Yine bir gerekli sözüm var sana;
Söylıyeyim onu, kulak ver bana;
Söz oldu: Kibirini baştan salıp,
Tevazunu sıkı tut, yapış git ona.

Tavar birle erse uluğsınduğung
Uluğluk tabaru elik sunduğung
Tavar asığı neymiş barursın yalıng
Kalur munda kisen sepet sanduğung

Büyüklük taslaman malla ise;
Büyüklük bu el uzattığın maldan daha yücedir.
Malın faydası nedir ki, ölünce çıplak gideceksin;
Kesen, sandığın, sepetin burada kalacak.

İşim tip inanıp sır ayma sakın
Nice ma inançlık iş erse yakın
Sarıp sende razıng singip turmasa
Sarar mu işingle munı köt sakın

Arkadaşım diye inanıp sır söyleme sakın;
Ne denli güvene lâyık olursa olsun,
Saklanıp sende sırrın gizli durmasa
Gizlenir mi arkadaşında, şiddetle sakın.

AHMET YESEVÎ (? - 1166)

Ol kaadir'im kudret bilen nazar kıldı
Hurrem bolup yir astıga kirdim mına
Garib benden bu dünyadın güzer kıldı
Mahrem bolup yir astıga kirdim mına

TEKKE şiirimizin babası. Türkistan'da Sayram şehrinde doğdu. Maveraünnehir'de o devrin en önemli üniversitesi sayılan Buhara medresesinde okudu; ünlü sofîlerden Şeyh Yusufî Hamedanî'nin halifesi oldu. Yesi şehrine dönerek, tasavvufu ulusallaştırmak için kurduğu «Yesevîlik» tarikatı, ölümünden sonra gittikçe kuvvetlenerek Türkistan'dan Azerbaycan ve Anadolu'ya kadar yayılmış Bektaşilik, Melâmilik ve Bayramilik gibi tarikatlara kaynak olmuştur. Ahmet Yesevî, bugün de, Türklüğün manevî büyüklüğü anlamına «Hazreti Türkistan» olarak anılır. Hazreti Muhammed 63 yaşında vefat ettiği için, onun da 63 yaşına gelince kendisine toprak altında bir hücre kazdırdığı, kalan ömrünü orada tükettiği söylenegelmektedir. Yukarıya aldığımız birinci dörtlük: «Tanrımın güçlü kudretli bakışıyla mutlulanarak yerin altına girdim işte. Ey Tanrım, senin garip kulun Ahmet bu dünyadan geçti; içten bir dostlukla girdim yerin altına». İkinci dörtlük ise: «Şükrederek, zikrederek taptım Tanrıya; bazen deli sandılar, bazen ayıpladılar beni, bense canımdan geçtim; Tanrının birlik şarabından bir damla tadarak, Tanrıya yakın bir dost olarak girdim yerin altına»:

Zâkir bolup şâkir bolup Hakkı taptım
Şeydâ bolup rüsva bolup candın öttim
Andın sonra vahdet meydin katre tattım
Hem-dem bolup yir astıga kirdim mına

Ahmet Yesevî; halk tasavvuf şiir çığırımızı açmakla, tekke şiirimizin temelini atmış, Yunus Emre gibi şairlerimizin yetişeceği manevî ortamı hazırlamıştır. Ömrü boyunca Tanrı ve Peygamber'e büyük aşkla bağlı kalmış, inandığı fikirleri yaşamıştır. Türklüğünden gelen soy ahlâkının verdiği yiğitlik, doğruluk, vefa hasletlerinin yanısıra günah işlememek, yalan söylememek, yanlış bir işi yapmamak çabası içerisindedir. Tasavvufun «nefsi körletmek, dünya malını hor görmek, alçak gönüllülük, soy ve din farkı gözetmeksizin tüm insanları eşit saymak» prensiplerine sıkı sıkıya bağlıdır. Şiirlerini inançlarından aldığı kuvvetle, şairlik iddiası taşımaksızın, fikir ve duygularını halka daha iyi duyurabil-

mek gayesiyle, Türkçe, hece ölçüsüyle, halk edebiyatı nazım biçimleriyle yazmıştır. Öz bakımından etkili fikirlerle yüklü olan bu şiirlerin lirizm ve coşkunluk yanı pek o kadar kuvvetli kaçmamaktadır.

Başım tofrak cismim tofrak özüm tofrak
Köydüm yandım bolalmadım hergiz apak.
Hak vaslıka yiter mendip ruhum müştak
Zemzem olup yir astıka kirdim mına

Ahmet Yesevî; şeyh, şair, tarikat kurucusu olarak Bektaşilik, Melâmilik, Bayramilik dışında Anadolu'da kurulan Haydariye, Bahaî ve Nakşibendî tarikatlarını da kuvvetle etkiler. Ahmet Hamdi Tanpınar şu görüştedir: «Mevlâna şüphesiz bütün bir saltanattır. Fakat arkasında son dalı olduğu bütün bir hanedan şeceresi vardır. Yunus'un hanedanı kendisi ile başlar. Meğer ki, lehçe itibariyle uzak ve arkaik akrabası Ahmet Yesevî'yi hatırlayalım. Fakat Yesevî'nin eseriyle Yunus'un şiiri arasında bu san'atta esas olan dil zevkinin aydınlığı vardır.» Ahmet Yesevî, ünlü şiirin en ünlü dizelerinde yer altına girişini şöyle dile getirir: «Yaşım altmış üçe geldi; böyleyken bu ömür bir gün bile yaşamamış gibi; eyvahlar olsun Tanrı'yı bulamadım; gönlüm bu yüzden perişan; «Ben sultanım» diyerek yaşadım yeryüzünde, yer altına şimdi gamla dolu girdim işte»:

Altmış üçke yetti yaşım bir günce yok
Vâ Diriga Haknı tapmay gönglüm sınuk
Yer üstide sulatan men dip boldum ulug
Pürgam bolup yer astıga girdim mına

DİVAN-I HİKMET

Ahmet Yesevî'nin «Hikmet» adını verdiği şiirleri; «koşma» tarzında dörtlüklerle, hecenin 4+4+4=12 veya 4+3=7 ölçüsüyle, oldukça sade bir Doğu Türkçesiyle yazılmıştır. *Divan-ı Hikmet* (Hikmetli Şiirler Dergisi) adındaki kitapta toplanan bu didaktik manzumelerde Yesevîlik tarikatının temel bilgileri, dervişlik üzerine övgüler, cennet ve cehennem tasvirleri, Peygamberin hayatı ve mûcizeleri konu olarak işlenmektedir. Yarım kafiyelerle rediflerin çoğu, dördüncü mısraların kafiyece birbirine bağlanması, İslâmlıktan önceki Türk şiiri gibi, bunların da musiki ile birlikte okunmasını kolaylaştırmaktadır.

Yunus'un ve Anadolu'da yetişen seleflerinin, Ahmet Yesevî ve muakkiblerinin te'sirinde oldukları muhakkaktır. Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus'un san'at unsurları bile hemen birbirinin aynıdır. Yalnız Yunus'ta felsefî unsur daha geniş ve daha yüksek bir mahiyet alarak sarîh bir «vücûdiyye-i hayâliyye» şekline girmiş olduğu gibi, ifade de didaktik,

kuru mahiyetten kurtularak lirik ve canlı bir şekil almıştır. Aralarındaki farkı yalnız zaman ve muhitle izah etmek mümkün değildir. Herhalde Yunus Emre bir tarikat kuracak fikir kabiliyeti gösterememekle ve tarikat kurucusu manevî nüfuzunu kazanmamakla beraber, Yesevî'den çok daha yüksek bir hassasiyete mâlik ve çok daha şahsî bir san'atkâr, ondan çok heyecanlı ve çok canlı bir mutasavvıftı. Bütün Türk Edebiyatı, menşe'lerinden bugüne kadar, ondan daha büyük bir mutasavvıf - şâir yetiştiremedi. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Divan-ı Hikmet'ten hikmetler:

Nefsim meni hava kıldı harıp kaldım
Dıngıl destar pöçek pulga satıp aldım
Şeyh men tiyü davi kıldım yolda kaldım
Bigam bolup yer astıga girdim mına

Nefsim uğruna harap, yorgun kaldım;
Değerli sarığı kalp paraya satmış gibiyim;
«Ben şeyhim» dedimse de, yolda kaldım;
Gamdan kurtulup yer altına girdim işte.

Siz ve bizni Hak yarattı taat üçün
Ey b'-ül-aceb yemek içmek rahat üçün
Kalû belâ dedi ruhlar mihnet üçün
A'lem bolup yer astıga girdim mına

Tanrı sizinle biz kullarını yarattı ibadet için;
Yemek için, içmek için, rahat etmek için değil;
«Evet!» dediler, dünyadaki mihnetler için ruhlar.
Bilgin olup yer altına girdim işte.

Kimni görsem hizmet kılıp kulu boldum
Toprak sıfat yol üstüde yolu boldum
Âşıklarnı köyüp öçker külü boldum
Merhem bolup yer astıga girdim mına

Kimi gördüysem görevine kul oldum;
Toprakcasına yollarına toprak oldum;
Tanrı âşıklarını yakan söndüren kül oldum;
Dertlere derman için yer altına girdim işte.

Aşk sırrını beyan kılsan âşıklarga
Takat kılmay başın alıp kiter dostlar
Tag u taşga başın urup bîhud bolup
Ehl-i iyal hâmûmandın öter dostlar

Âşıklara aşk gizini açıklasan,
Dostlar, takat kalmaz başını alıp gider;
Dağa, taşa başını vurup perişan olsan,
Dostlar, çoluk çocuktan evden ocaktan geçer.

Aşk şiddeti başga tüşse âşık yılar
Bîgâneler taşlar atıp anga güler
Divane tip başın yarıp kanga boyar
Şakir bolıp hamd ü senâ aytar dostlar

Aşk şiddeti düşse başa, âşık ağlar;
Yabancılar taş atıp ona güler;
«Deli» diye başını yarar, kana boyar;
Dostlar, şükrederek hamd ü sena eder.

Kul Hac(a) Ahmet âşık bolsan canın kôysün
Sıtkın birlen Allah tigil Tanrı bilsin
Dua kılgıl mümin kullar dünya koysun
Dünya koygan ahiretge yeter dostlar

Kul Hoca Ahmet âşık ol ki canın yansın;
«Tanrı» de ki doğrulukla Tanrı bilsin;
Dua kıl, müminler dünya'yı bıraksın;
Dostlar, dünya'yı bırakan ahirete kavuşur.

✡

Yol üstide olturup
Yolni sorgan dervişler
Ukbiden haber iştip
Yolga kirgan dervişler.

Sırrı birlan sözlarlar
Tilge himmet tüzerlar
Aşk birlan can közerlar
Rengi sarıg dervişler.

Asâların ilginde
Himmet kurı bilinde
İzim yadi tilinde
Allah tigan dervişler.

Hırkaları kiriçkan
Könglide yüz ming ıyan
Bilingiz iki cihan
Közka ilmas dervişler.

İt nefsini öltürür
Kızıl yüzin solturur
Hoca Ahmet kultürür
Satıp yisün dervişler.

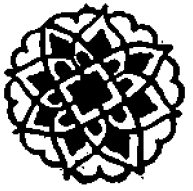
TÜRK ÇAĞATAY EDEBİYATI

Türkistan'da, Kırgız steplerinde üç defa seyahat ettim. Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar, Kırgızlar arasında bulundum. Bunların arasında Kazan lehçesinde nutuklar söyledim, konferanslar verdim. Her yerde Kazan Türklerinin yazı dilinde söz söyledim, her yerde ancak aydınlar değil, konferanslarımda hazır bulunan bütün Türklerin fikirlerimi tamamiyle anladıklarını gördüm. Aşkabat'ta (Türkmenistan) edebî dilden haberi olmayan altı yaşındaki «Aydoğdu» isimli bir Türkmen çocuğu ile konuştum... Aydoğdu bütün suallerimi anlıyor ve derhal cevap veriyordu... Benim büyüdüğüm saha olan Kazan civarındaki köy imamlarının ve hattâ orta halli köylerin çoğunun evinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış «Muhammediye», «Altıparmak» gibi tarihî, dinî birçok kitaplar bulunurdu. Bütün okumayı, yazmayı bilenler bunları okuyordu, anlıyordu. Anlamadığı sözler varsa, bunlar Arapça ve Acemce sözlerdi.

Sadri Maksudî ARSAL

ÇAĞATAY EDEBİYATI

Uygur ve Çağatay Türkleri, İslâmî kanaati benimsedikleri çağa kadar kendi dillerini ve İslâmdan sonra ise, temasa geldikleri İslâmî unsurların tesirleri altında dillerine Arab ve Acem dilinden bir çok söz katarak İslâmî bir Türkçe meydana getirmişlerdir.

İsmail Hikmet ERTAYLAN

ÇAĞATAY Edebiyatı; Türk dünyasının *Maveraünnehir, Harzem, Altınordu* gibi doğu kuzey bölgelerinde gelişir. XIV. yüzyılda*Kutub, Hârzemî, Rabguzî;* XV. yüzyılda *Ali Şir Nevâî;* XVI. yüzyılda *Babur Şah;* XVII. yüzyılda *Ebülgazi Bahadır Han* gibi büyük sanatçılar yetiştiren; en büyük şairi *Nevâî* ile altın devrini yaşayıp sönen edebiyat kollarımızdan biri de Çağatay Edebiyatı olarak incelenir.

İslâm - Türk toplumları arasında Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi ayrılıkları doğar. Türk devletleri olarak XIII. ve XIV. yüzyıllarda Batı'da Osmanlı Devleti; Doğu'da Çağatay Devleti ortaya çıkmış; Oğuzca'nın yerini «Anadolu ve Azerî Diyelekleri», Hakaniye'nin yerini «Çağatayca» almıştır.

Çağatay ismi Çağatay Han'ın adından gelmektedir. İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlıların diline *Hakaniye Türkçesi* adını veriyoruz. İslâm uygarlığında Türklerin verdiği ilk eserler bu Hakaniye Türkçesi'yledir.

Alman ordusuna kendi isteğiyle kaçan Kırımlı, Kazanlı, Kafkasyalı, Başkurt, Kırgız, Kazak ve diğer Türkistanlılar ile gayet rahat Türkçe konuştum ve anlaştım. *H. E. Erkilet PAŞA.* Şimdi Orta Türkler arasında Kazak, Özbek ve Tatar edebiyatları gibi edebiyatları varsa da, bunlar bir gün «Orta Türk» olarak birleşeceklerdir. Türklerin birleşmeleri de millî ananelerini daha iyi koruyan Kazak, Uruğlu Özbek ve Noganların dil ve ananelerinin galip ve hâkim bir şekil alması esası da husule gelse gerektir. Bu birleşme de, ya tedricî surette yahut inkılâbî bir şekilde, meselâ; bunların hepsine ait millî bir şairin eserlerinin yapacağı kesin bir inkılâpla husule gelebilir. Türkistan'daki Türkmenler Batı Türkleri ile Orta Türkler (Kırım, Kazan Tatarları, Başkurtlar, Kazak - Kırgızlar - Kumuk) arasında bir vasıtadırlar ve iki edebî dilin birbirine yakınlaşma-

sı, bu vasıta ile olabilir. *Zeki Velidi TOGAN.* Kafkas eteklerinden Tuna ve Prut boylarına kadar yüzlerce muharebe meydanında tanıdığımız Rus siması, kızıl maskenin arkasında duruyor. İçeride Türk kavimlerini parça parça bölüyorlar. Sayısız isimler bu korkunç maceranın şahitleridir. Kırgızistan, Özbekistan, Başkırdistan, Tataristan, Türkmenistan, Tacikisten, Kazukistan, Moğolistan, Azerbaycan, hattâ Nahcivan etrafında Türkiye ve Acemistan kürtlerini avlamak için mümtaz bir kürt vilâyeti hattâ Karakalpak Hükûmeti v.s... Yani hükümran olmak için, ezmek için, parçalamak için... Bununla iktifa etmiyorlar, Türk lehçelerini mütemadiyen birbirinden ayırıyorlar, ufaltıyorlar. Moskova'nın, Leningrad'ın Şark enstitüleri bu işe memurdur. *Hamdullah Suphi TANRIÖVER.* Esas unsurlar cihetinden Kazan ve Ankara'da konuşulan Türk dilleri birdir. *AMEILLET.*

Ünlü Şairler ve Yazarlar

Anadolu dışı Türk edebiyatının en uzun ömürlüsü Çağatay Edebiyatı'dır. Çağatay Edebiyatı'nı Sırlar Mahzeni anlamına gelen «Mahzen-ül Esrar» mesnevisi'ni, XIV. yüzyılın sonlarında yazan şair *Haydar Harîzmî* ile başlatabilirliz. Daha sonra *Sekkakî* (ölm. 1472) gazel ve kasidelerile, *Lütfî*, «Gül ve Nevruz» mesnevisi, tuyuğ ve gazellerile, *Atâî şiirlerile* bu yüzyılı doldurur.

Çağatay Edebiyatı; Prof. Ahmet Caferoğlu'na göre: «Timurların saray çevresinde gelişti. XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen Çağatay şairleri, hem çağataycayı, hem de farsçayı kullanıyorlardı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Herat edebî çevreleri, sadece Horasan ve Maveraünnehir'in büyük merkezleri ile yetinmeyerek, İran ve Irak, Tebriz ve İstanbul'daki bilim ve sanat çalışmalarını da takip ediyorlardı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Timurlu prenslerinin saraylarında resmî dil ve kültür dili olarak Farsça kullanılmıştır. Ancak, Hüseyin Baykara devrinde Farsça'nın yanında Türkçe de değer kazandı ve şairlerin büyük bir kısmı Türkçe şiirler yazmağa başladı. Hüseyin Baykara devrinde yetişen şairler arasında Çağatay edebiyatının gelişmesinde büyük ölçüde rol oynayan Ali Şîr Nevâî başta gelir...

Hüseyin Baykara'nın ölümünden yirmi yıl geçmeden, Herat bilim ve sanat merkezi olarak eski parlaklığını kaybetti. Çağatay edebiyatı bundan sonra Şeybanlıların hâkimiyeti altındaki Buhara ve Semerkant gibi büyük kültür merkezlerinde oldukça kuvvetli bir gelişme gösterdi. XVI. yüzyılda Şeybanlı hanlarının koruyuculuğu altında büyük şehirlerde yerleşen şairler arasında Çağataycayı kullananların Farsça yazanlardan çok daha az olduğu göze çarpar. Çünkü, Farsça, yalnız bilim ve edebiyat dili olarak değil, resmî dil olarak da kullanılmıştır...

Zahirüddin Muhammed Babur'un Hindistan'da büyük bir imparatorluk kurması üzerine Çağataycanın rolü Baburlular arasında bir kat daha

arttı. Bu imparatorlukta XVI. yüzyılda resmî dil olarak Farsçanın yanında Türkçe de kullanıldı. Hindistan'da yetişen şairler arasında özellikle Babur anılmaya değer. Çağatay edebiyatının Nevaî'den sonra en büyük temsilcisi olan Babur, lirik şiirler yazdığı gibi daha çok Baburname diye anılan Vekayînamesi ile Çağatay nesrinin en güzel örneğini verdi. Bu devirde, Babur'un yakın arkadaşı olan amîr Hoca Kahan da Penahî mahlâsı ile farsça ve çağatayca şiirler yazdı. Babur'un oğlu Hümayun, ikinci oğlu Kâmran Mirza, şiirleriyle tanınırlar. Divan'ında çağatayca ve farsça şiirlere yer veren Bayram Han ve oğlu Abdürrahim Han da bu bakımdan anılmağa değer... XVIII. - XIX. yüzyıllarda çağatay edebiyatı alanında hiçbir büyük yazar yetişmedi...»

Semerkant'da Medrese-i Hanım'ın önden ve yandan görünüşü.

XV. yüzyıl ise *Ali Şîr Nevaî*'nin her konuda, her türde, her biçimde Türkçe şiirler yazdığı, Türkçenin Farsçadan çok üstün olduğunu eserlerile ispatladığı yüzyıldır. Ali Şîr Nevaî'den sonra en büyük Çağatay edebiyatının temsilcisi *Babur Şah* oldu. XVII. yüzyılda ise «Şecere-i Türk» yazarı *Ebülgazi Bahadır Han*'ı görüyoruz. XVIII. ve XIX. yüzyıllar Çağatay Edebiyatı başarısız taklitlerle doludur. Bugünkü Özbek edebiyatı, Çağatay Türk Edebiyatı'nın çocuğudur.

Çağatayca, Çağatay diyeleği; Doğu Türkçesi'nin XV. yüzyıldan sonraki gelişmesinden doğmuş, XI. yüzyılda Hakaniye diyeleği adını almış, XVI. yüzyıldan sonra önemini kaybetmiş, en zengin dönemini Ali Şîr Nevâî zamanında yaşamıştır.

Çuvaşlar'la Yakutlar dışında kalan büyük Türk kitlesi, bugün Doğu ve Batı Türkleri diye ikiye ayrılmaktadır. Batı Türkleri, daha kalabalıktır; bunlar Oğuzlar veya son asırlardaki isimleriyle Türkmenler'dir. Batı Türkleri, üç kola ayrılır: Osmanlılar (Türkiye Türkleri), Azerîler (Azerbaycan Türkleri) ve Türkmenler (Türkmenistan Türkleri). *Yılmaz ÖZTUNA*. Kazak ve Kırgız yerlileri, Özbekler ve Türkmenler'le, Hazar Denizi'nin ötesindeki Azerbaycanlılar, Türkçe konuşurlar... Sovyet Rusya'daki 30 milyon Müslümanın, diğer İslâm ülkelerindeki 370 milyon din kardeşi ile kendilerini birlik sayıp saymıyacakları meselesi tartışılabilir. Bu arada bütün Türk asıllı milletleri bir araya gelmeye heveslendirecek Türk birliği fikri ise, ikinci tehlikeyi yaratmıştır. *Robert LACONTRE*. Türkiye Türkleri bütün Türk âleminin anlayabileceği bir öz Türkçe yazı dili yaratmakla Türkiye Türklerine, bütün Türklere ve dolayısiyle bütün beşeriyete karşı büyük bir hizmet ödemiş olacaklardır. *Sadri Maksudî ARSAL*.

ALİ ŞİR NEVAÎ (1441 - 1501)

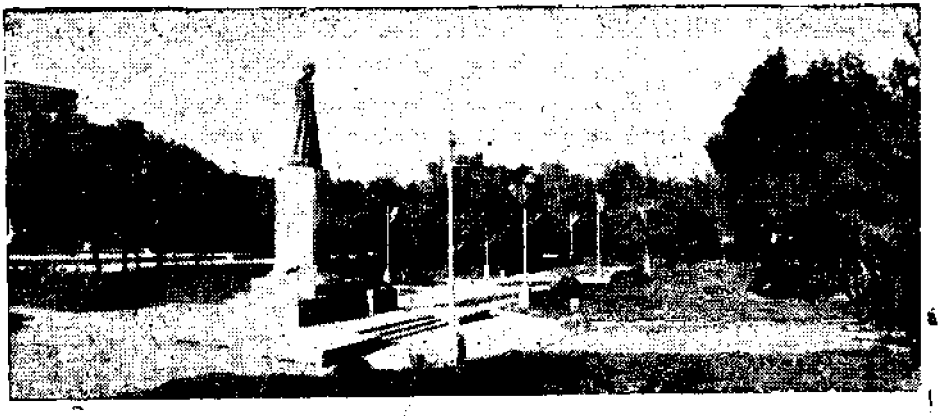

Lâlidin cânımga otlar yâkılur
Kaaşı kaddimni cefâdan yâ kılur
Min vefâsı vâ'disidin şâd min
Ol vefâ kilmen ki kılması yâ kılur

ÇAĞATAY Türk Edebiyatı'nın en büyük şairi. Herat'ta doğdu (9 Şubat). Timur soyundan gelir. Uygur Türklerindendir. Sultan Hüseyin Baykara'nın sütkardeşi, çocukluk arkadaşıdır. Gençliği Meşhed, Herat ve Semerkand şehirlerinde geçmiştir. Hüseyin Baykara, Herat'ı aldıktan sonra (1469); Ali Şir Nevaî, otuz iki yıl, Baykara'nın yanında büyük görevlerde bulundu. Yaşantısı boyunca sanat ve siyaset alanlarında en çok sözü geçenlerden oldu. Ailece çok zengin olduğu için, devlet görevlerinden aylık almazdı. Herat'ta yaptırdığı türbeye gömüldü (3 Ocak).

Bahâr boldu vü gül meyli kılmadı gönlüm
Açıldı gonce vü lîkin açılmadı gönlüm
Yüzün hayâli bile vâlih erdi andak kim
Bahâr kelken ü kitkenni bilmedi gönlüm

Nevaî, eserlerinde Türk ruhunu belirtmeye çalışmış, kahramanlarını tam bir Türk kahramanı haline getirmiştir. Türkçeye büyük önem vermiş, Türk dilinin gelişmesi için güçlü bir çaba göstermiştir. Yaşadığı dönemde Farsça şiir

Taşkent'te Ali Şir Nevaî Anıtı

Ali Şir Nevaî; Çağatay diyelek'ini edebiyat dili yapan bilinçli bir Türkçeci olduğu kadar, müzik, yazı sanatı, cilt, tezhip'te de büyük ustalık gösterir. Ulusal sorunlarımız üzerinde derin bir düşünür, güçlü bir eleştirici, uyarıcı ve birleştiricidir. Türk diline karışan Moğolca ve Farsça sözcüklerine karşı ilk tepki ondan gelir. Hüseyin Baykara'nın saltanatını taçlandıran bilgin sanatçıların en büyüğü odur. Herat valiliği, Hakanın nedimlik ve mühürdarlık görevlerinde bulunduğu sıralarda yüzlerce anıtsal yapıtlarla Herat'ı donatır. Çağdaşı İranlı şair Câmi'in yazdığı şiirleri ona danışır. Büyük minyatürcü Bizhat'la Şah Muzaffer başta olmak üzere birçok sanatçılarla bilginleri korur. Baykara'nın sarayını bilginlerle sanatçıların buluştukları bir «Zamah», biz özel akademi yaparak, Türklük dünyasını aydınlatır.

yazma modasına karşı durmakla kalmamış, Türkçenin şiir dili olması için çok çalışmış, Türk dilinin Farsçadan üstün olduğunu ispat etmiştir. Horasan'da açtığı sanat çığırı, şöhreti bütün Türk dünyasına yayılmış; eserleri Anadolu, Rumeli, Kırım, Azerbaycan, İran, Irak ve Hindistan Türkleri arasında yüzyıllar boyu hayranlıkla okunmuştur.

Yüzün nezaresi da mahv u mest idi yani
Ki gül çağıda zamanı ayılmadı gönlüm
Nevâi gonce tilap gönlüm ağzın etti heves
Eğerçi tapmadı lîkin yanılmadı gönlüm

Ali Şir Nevaî; Fuzulî'yi dahi etkileyen şairliğinin yanında devlet adamlığı, resim, müzik, nakkaşlık, hat, tezhip sanatlarında da başarılı çalışmaları, yapıtları olan çok yönlü büyük bir sanatçı, büyük bir dil bilginidir. Ağır başlı, doğru sözlü, sadeliği seven, içtenlik dolu, hayatın nimetlerinden faydalanmasını bilen, din işi ile devlet işini ayrı tutan, uyanık, özgür düşünceli bir karakter yapısı vardır. Şu görüşlerin çerçevesi içerisindedir: «İnsan çalışmalı, boş vakitlerini de safa ile geçirmelidir. Çünkü insan dünyaya bir defa gelir», «İnsan, ne Tanrısını unutmalı, ne de şarabını terketmelidir. Ancak, içerken de namazı bırakmamalıdır», «Sözde, anlatımda aranılan şey anlamdır. Bütün varlıklardan güdülüp gözetilen şey de o anlamların kaynağı olan insandır. Söz onun sözüne ve anlatış onun anlatımına verir», «Din; şarap, musiki, işret, resim, nakış, devlet idaresi ve vergi meselelerine karışmayan ilâhî bir duygudur», «İnsan hayattan neşe almalı, onun güzelliklerini sevmeli, onun için yanıp tutuşmasını bilmelidir.» *Muhakemet-ül Lûgateyn*'deki şu tümceler üzerinde düşünülmeğe değer:

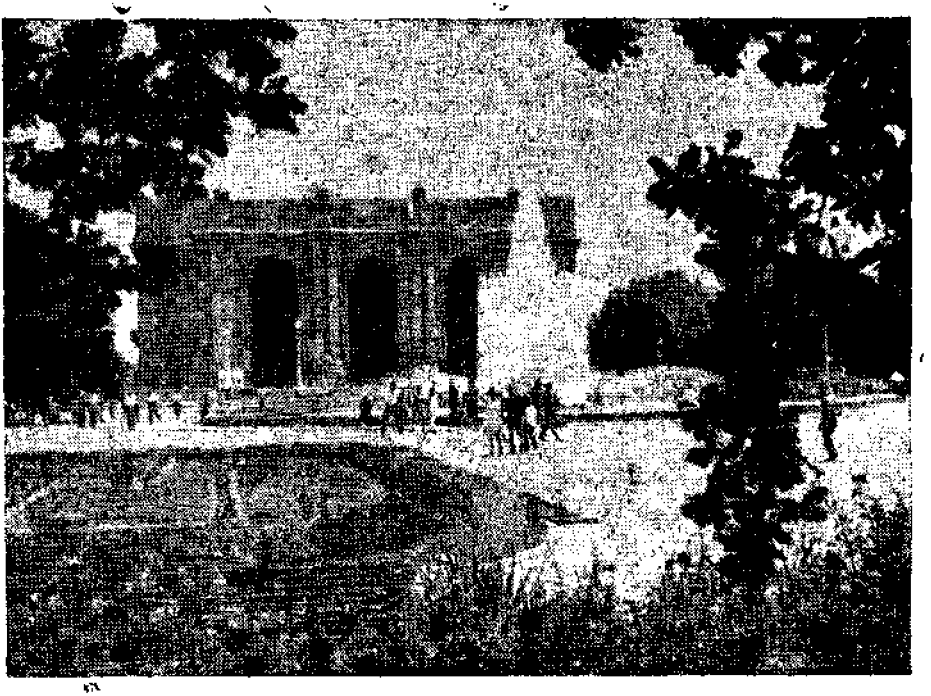
Ana dilim üzerinde düşünmeğe koyuldum: Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime onsekiz bin âlemden daha yüksek bir âlem göründü. Bu âlemin süsler, bezekler içinde enginleşen göğü, dokuz gökten daha üstündü. Bu erdemler, yücelikler hazinesinin incileri, yıldızlardan daha parlaktı... Türk'ün bilgisiz ve zavallı gençleri, güzel sanarak farsça şiir söylemeğe özeniyorlar. Bir insan etraflı ve iyi düşünse, Türkçede bu kadar genişlikler, incelikler, derinlikler ve zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin ve sanat göstermenin daha kolay, daha beğenilir olacağını anlar. Türk dilinin olgunluğu ve yüksekliği bu kadar tanıklarla meydana çıkarıldı. Gerekli ki bu halk arasında yetişen sanat sahipleri, sanatlarını öz dilleri dururken, özge dil ile meydana koymayaydılar.

Dünya'da Türk Edebiyatı bayrağını kaldırmakla Türkleri tek ulus haline soktum... Görünmeden seslenen bir melek bana dedi ki: «Sen kılıçsız olarak ve yalnız kalemini kullanarak Türk ulusunun yüreğini fethedeceksin; Türkleri tek bir ulus yapacaksın; Türk ülkesi senindir.» Hiç ordum olmadığı halde Çin sınırına ve Tebriz'e dek tüm Türk ve Türkmen illerini yalnız divanımı göndermekle ele geçirdim...

Ali Şir Nevaî, nesir ve nazım alanlarında birçok eserler vermiştir. En önemlileri: Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu ispatlayan *Muhâkemet-ül Lûgateyn* (İki Sözlüğün Yargısı, nesir, 1498); Türk edebiyatında yazılmış ilk şairler tezkiresi *Mecâlis-ün-Nefâis* (Nefis Meclisler, nesir, 1491); Türklerin kullandığı nazım ve musiki biçimlerini tanıtan *Mizân-ül-Evzan* (Ölçülerin Tartısı, nesir); çocuk-

Büyük Türk şairi Ali Şir Nevaî'nin Âşık Çelebi tezkiresindeki ünlü minyatürü.

ALİ ŞİR NEVAİ TİYATROSU

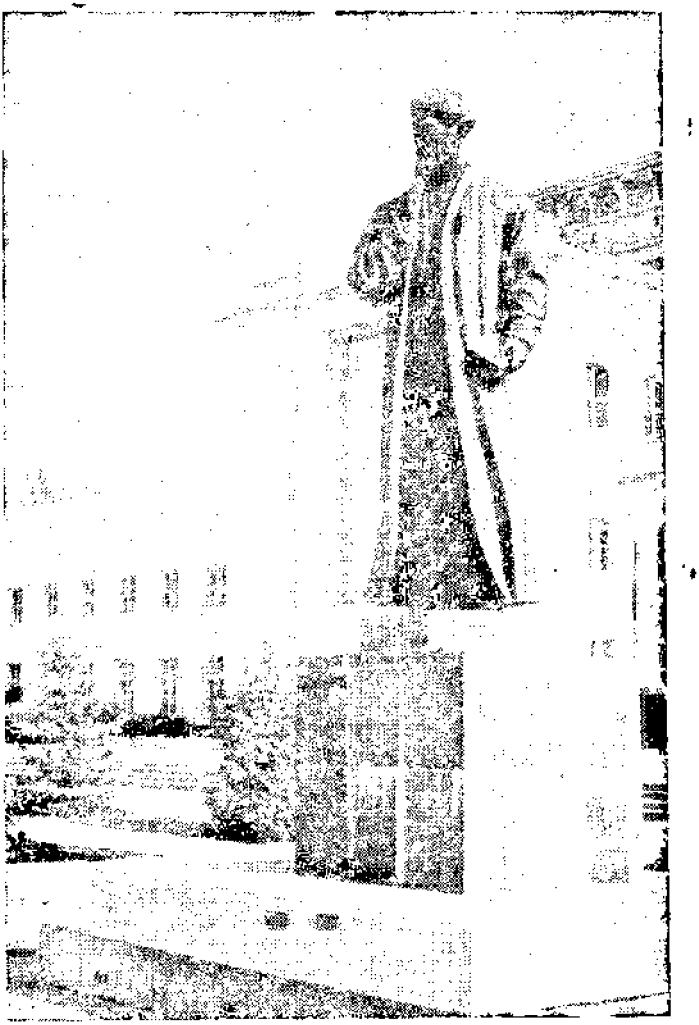
luk, gençlik, orta yaş ve ihtiyarlık çağlarındaki şiirlerini ayrı ayrı topladığı dört *Divan*, ayrıca Farsça şiirlerini topladığı bir başka divanı daha vardır. Beş mesnevinin bir araya gelmesinden doğan Türk edebiyatındaki ilk hamse sahibi de Ali Şir Nevaî'dir; *Ferhad ü Şirin* (Ferhat ile Şirin), *Leylî vü Mecnun* (Leylâ ile Mecnun), *Sedd-i İskender*... bunlar arasındadır.

MUHÂKEMET-ÜL-LÛGATEYN

Ali Şir Nevaî'nin en dikkate değer yapıtlarının başında, Türkçe'nin Farsça'dan daha zengin, daha güzel olduğunu isbat için yazdığı «Muhâkemet-ül-Lûgateyn» gelir. Edebiyatımızın tanıdığı ilk büyük Türk milliyetçileri Bilge Kağan, Kâşgarlı Mahmut, Ali Şir Nevaî'dir. Nevaî'nin amacı; Türkleri kültürle, edebiyatla birleştirmek; Türkleri tek bir ruh bayrağı altında toplamaktır. Şöyle der: «Cihanda Türk edebiyatı bayrağını kaldırmak suretiyle Türkleri tek millet haline soktum... Hiç ordum olmadığı halde, Çin sınırına ve Tebriz'e kadar bütün Türk ve Türkmen illerini sırf divanımı göndermek suretiyle fethettim». Çağatayların buyruğuna giren ülkelerde kullanılan Çağatay Türkçesi'ne «Nevaî Dili» denmesinin nedenlerini Ali Şir Nevaî'nin insan üstü çalışmalarında aramalıdır. «Muhâkemet-ül-Lûgateyn»den bir parça:

Türk şûarası kim farisi til bile rengin eşar ve şirîn güftar zahir kılurlar amma Sart ulusunung erzelidin eşrafıgaca ve âmûsidin danişmendigece hiç kayusı Türk tili bile tekellüm kıla almaslar ve tekellüm kılganınng manisin hem bilmesler. Eğer yüzdin, belki mingdin biri bu tilni örgenip söz ayıtsa hem her kişi bilür ve anın Sart ikenin fehm kılur. Türkning asıl hilkatta Sartdın tab'ı mülâyimrek irkenge mundın bülâcebrak tanuğ yoktur kı hiç kayusı munung mukabeleside dem ura almaslar ve Sart biecmalhim Türk ibareti edasıda acizdür. İngremek ve singremek kim, dert bile yaşurun aheste yığlamakdur ve aralarıda tefavük az tapılur. Bugünün diliyle diğer parçalar:

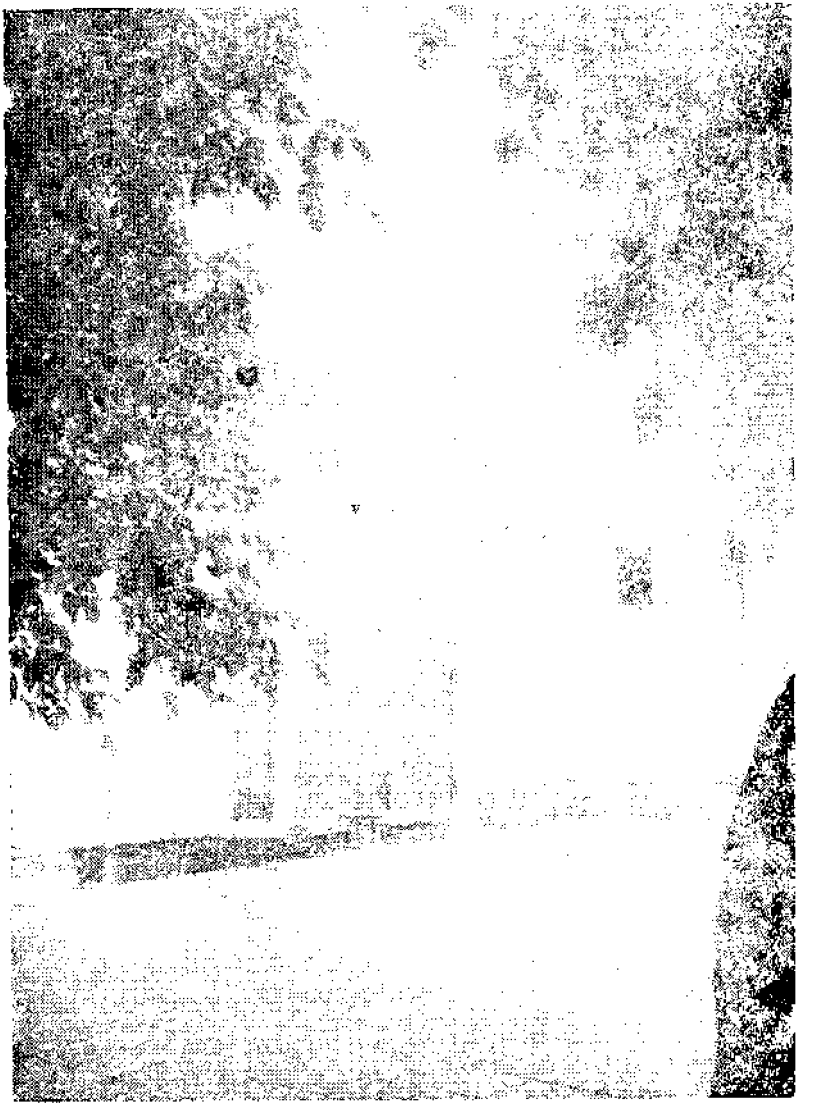
Türkçede incelikler çoktur, bugüne kadar hiç kimse gerçeği düşünmediği için, bu gizli kalmıştır. Türk'ün bilgisiz, zavallı gençleri güzel sanarak Farsça şiir söylemeğe özeniyorlar. İnsan eğer i yi düşünse, Türkde bu denli genişlik ve açıklık varken; bu dilde şiir söylemenin daha yerinde ve kolay olacağını anlar.

Ali Şir Nevaî'nin Taşkent'teki anıtı.

Türk dilinin olgunluğu bu denli delillerle meydana çıkarılınca, halk arasında yetişen şairler, öz dilleri dururken yabancı dille şiir söylememelidirler; eğer iki dille söyleme yetenekleri varsa, öz dilleri ile daha çok söylemelidirler.

Türkçenin gerek konularında, gerek konuşunda Farsçadan böyle geniş, üstün, yüksek ve derin oluşunun söz götürmezliği herkesçe bilinmiyordu. Bu yön örtülü, gölgeli kalmıştı; belki de bırakılıp unutulmak üzere idi. Gençliğimin ilk aralarında şiire, edebiyata merak sardırmağa başlamıştım. Doğacımda bir takım parıltıların sıcaklığını duymakta idim. Bu yolda bazı şeyler yazmağa çalı-

Timur'un Semerkant'taki Türbesi.

Ali Şir Nevaî; Türklerin tarihte oynadıkları rolü bilinçle araştıran, Türklüğüyle öğünen, Çağatay edebiyatımızın en güçlü şairidir. Timurlular dönemin de Orta Asya'da gelişen edebiyatımızın Nevaî dil çığırını açar. Uygur kökenlidir. Babası Kiçkine Bahşi'dir. Hükümdar Hüseyin Baykara'nın naifliğini yaptığı yıllar en nüfuzlu şahıs olur. Tedbirli, heybetli, içtenlikli, son derece dürüst bir kişiliği vardır. Servetiyle kendi adını taşıyan bir mahalle kurar. Yaptırdığı medrese, hastahane, han, cami ve sarayların sayısı üçyüz elliyi geçer. *Garaib-üs-Sıgar* (Küçüklüğün Garibeleri), *Nevâdir-üş-Şebab* (Gençliğin Seçkin Değerleri), *Beda'i-ül-Vasat* (Orta Yaşın Güzellikleri), *Fevâid-ül-Kiber* (Yaşlılığın Faydaları) yapıtlarında yaşamının dört mevsimini şiirleştirir. *Hazâin-ül-Meâni* (Anlam Hazineleri) adını taşıyan 55 bin dizelik Türkçe divanı, aşılmaz bir nitelik gösterir. Ahmet Paşa, Fuzulî, Baki, Nedim, Şeyh Galip, Nevaî'nin etkisinde kalırlar. Resimde Ali Şir Nevaî'yi Prof. ressam Sâdi Yalın'ın gözleriyle görüyoruz.

şırken yukarıda söylediğim göreneklerden yakamı kurtaramadığım için Farsça yazıyordum. Biraz daha iyi düşünmeğe başladığım çağda Ulu Tanrı gönlüme özgürlük ve incelik sevgisini doldurdu.

Türkler Farslardan daha keskin zekâlı, daha yüksek anlayışlı, daha saf ve temiz yaradılışlıdırlar. Fars da akıl ve ilimde Türk'ten daha ince, kemal ve fazilet düşüncesinde daha derin çıktı. Bu hal, Türklerin doğru, saf ve temiz niyetlerinden, Farsların da ilim, fen ve hikmetinden bellidir. Fakat her ikisinin dillerinde olgunluk ve eksiklik bakımından büyük ayrılıklar vardır, örneğin güzel söz ve şiirde Türk, Farsa üstün gelmiştir.

Bir de Türk'ün Fars'tan daha kabiliyetli olduğuna bundan açık delil, bundan parlak şahit olur mu ki, bu iki milletin genci, ihtiyarı, yedisinden yetmişine kadar hepsi; aralarında aynı hayat tarzı olduğu halde, Farslarda bilgi, akıl erbabı çoktur. Türklerde de fakir, saf ve temiz insanlar daha çoktur. Böyle olmakla beraber, Türkler, büyüklerinden küçüklerine ve kölelerinden beylerine kadar Fars dilini bilirler.

Türk şairleri Farsça türlü şiirler, güzel sözler yaratırlar ama, Farsların en aşağısından eşrafına, avamından bilginine kadar hiçbiri Türkçe konuşamazlar,

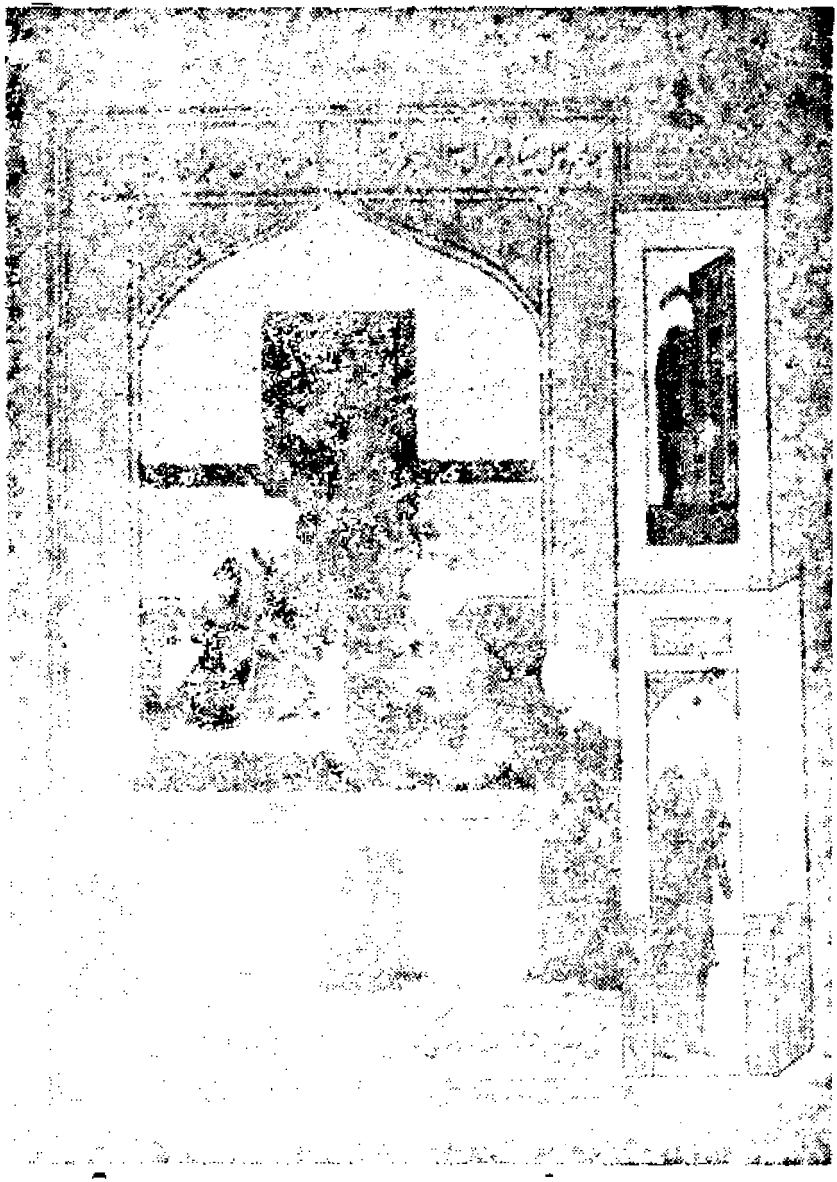
konuşulanın anlamını da anlamazlar. Yüzde, belki binde biri bu dili öğrenip konuşs bile, işiten herkes onun Fars olduğunu anlar. Türk'ün yaradılışta Fars' tan daha ziyade yetenekli olduğuna bundan daha kesin tanık yoktur. Hiç kimse bu iddiamızın karşıtından dem vuramaz.

Yaratılışım bayağıdan ve bayağılıktan kaçınmayı, iyiyi ve güzeli sevmeyi buyuruyordu. O zaman ana dilim üzerine düşünmeğe koyuldum. Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime onsekiz bin âlemden daha yüksek bir âlem göründü. Bu âlemin süsler, bezekler içerisinde enginleşen göğü dokuz gökten daha üstündü Bu erdemler, yücelikler hazinesinin incileri, yıldızlardan daha parlaktı. Bu âlemin bahçelerine daldım; gülleri güneşler gibiydi. Her yanında gözler görmedik, el, ayak değmedik neler neler vardı. Amma bu tılsımın yılanları pek korkunç, bu güllerin dikenleri pek yamandı, bunları görünce düşündüm ve dedim ki: «Demek bizim Türk ozanları bu korkulu, üzüntülü şeylerden çekindikleri için Türkçeyi bırakıp boşlamışlar ve böyle geçip gitmişler». Ben bu âlemden vazgeçmedim, korkmadım, yılmadım; güçlükleri yendim, çetinliklerle savaştım; emeklerimi esirgemedim.

Türkçenin engin alanlarında ilhamımın şahlanan atını koşturdum; sonsuz uzaklarında hayalimin hırçın kuşunu havalandırdım; zevkim bu hazineden değer biçilmez, güç yetmez birçok inciler, pırlantalar aldı. Gönlüm bu bahçenin gizliliklerinde güzel kokularıyla cana can katan, göz görmedik çiçekler topladı. Bu varlıkların, bu bollukların, bu gönenlerin verimlerinden olan bir çok güller açılmağa ve her yana saçılmağa başladı.

Türkçede bu türlü incelikler çoktur, fakat bugüne erişinceye kadar hiç kimse gerçeği düşünmediği cihetle bu gizli kalmıştır. Doğrusu, insan iyice düşünse, mademki bu dilde bu kadar genişlik vardır, gereklidir ki, bunda her nevi şiir, güzel söz, manzumecilik ve hikâyecilik daha kolay olsun ister. Türk dilinin topluluğu bu kadar delillerle sabit oldu, lâzımdır ki, bu halk arasında çıkan şairler liyakat ve güzel duyuşlarını öz dilleri dururken başka dille göstermesinler. Ve eğer her iki dille söyleyecek yetenekleri varsa, kendi dilleriyle daha çok söylesinler. İhtimal verilemez ki, gerçek şairlerin hepsi Farsça şiir deyip Türkçeyi tamamen bıraksınlar. Bunların belki çoğu Türkçe şiir söylemeye muktedir değillerdir, söyleseler de, tıpkı Türkçe şiir söyliyen Farslar gibi söyledikleri için, fasih Türkler karşısında inşadedemiyorlar. Çünkü okusalar her sözlerinde yüz ayıp bulunuyor, her tertiplerine yüz itiraz vârit oluyor, işte bunlardan da belli oluyor ki, Türkçe'de yeni sözler, işitilmemiş düşünceler fazladır.

Düşmanlar bu sözlerle şöyle bilmesinler, iddiacılar şunu zannetmesinler ki, benim kabiliyetim Türkçe şiirde olduğu için, onun anlatımında mubalâğa ediyorum ve Farisî şiirle ilgim az diye onu reddetmekte ısrar gösteriyorum. Kimse Farsçayı benim kadar incelememiş; iyisini, kötüsünü benden iyi anlamamıştır; onu benim kadar bilen yoktur.

Ali Şir Nevaî'nin süt kardeşi Hüseyin Baykara'ya ait bir minyatür.

Türk ve Fars sözlüklerinin niceliğini ve gerçeğini anlatan bu kitabı toplayıp bitirdim, adını Muhakemet-ül-Lûgateyn koydum. İçime öyle doğuyor ki, Türk ulusunun şairlerine büyük bir hak kazandırdım. Artık kendi dillerinin gerçeğini ve sözcüklerinin iç dünyasını öğrendiler ve Acemce söyleyenlerin kötü sözlerinden kurtuldular. Türk ulusunun şairleri de bu gizli gerçeği ortaya çıkarmaktaki zahmetimi öğrenince, ümit ederim ki, bu fakiri hayır dua ile yadederler, ruhumu böylece mutlu kılarlar.

GAZEL

Yardan ayru gönül mülki durur sultanı yok
Mülk kim sultanı yok cismi durur kim canı yok

Cismdin cansız ne hâsıl ey Müselmanlar kim ol
Bir kara tofrag dik dur kim gül-ü reyhanı yok

Bir kara toprag kim yoktur gül reyhan ana
Ol karangu gice dik dur meh-i tâbanı yok

Ey Nevâî bar ana mundak ukubetler ki bar
Hecrdin derdi vü likin vasldın dermanı yok

BABUR ŞAH (1483 - 1530)

Babur nice bu dehr mini zâreyler
Sabrımnı kemü gamımnı bisyar eyler
Ta dehr durur bu devranın resmi kim
Ayırıp kişini azizidin hâr eyler

TÜRK Çağatay Edebiyatı'nın ünlü şairi ve Hindistan'daki Büyük Türk İmparatorluğunun kurucusu. Türkistan'da Fergana'da doğdu (14 Şubat). Babası Ömer Şeyh Mirza Timur, anası Kutluğ Nigâr Hanım, Cengiz soyundandır. Babasının bir kazada ölmesi üzerine hükümdarlık tahtına oturdu (1494). Hayatı savaşlarla, tehlikeli maceralarla geçti. Türk - Hind İmparatorluğunu kurdu (1527). Çok zeki, gayet cesur, iyi bir komutan, iyi bir siyaset adamı, ehliyete kıymet veren, çevresine değerli kimseleri toplamasını bilen, aynı zamanda kendine ve talihine sonsuz güveni olan, kudretli bir şairdi. Hindistan için dörtyüz yıllık bir uygarlık yarattı. İmparatorluğunu, oğlu Hümâyun Şah'a bırakıp Ağra'da vefat ettiği zaman henüz 47 yaşında bulunuyordu (26 Ocak). Bugün, torunu Şah Cihan'ın yaptırdığı Kâbil'deki muhteşem bir türbede yatmaktadır.

Bilür cihan ili kim mihman ziyafetidin
Mining tarikim imes ictinab kılmaklıg
Hava hoş erdi vü ahbab takı koymadılar
Zarur boldı çağır irtikâp kılmaklıg

Babur Şah; Türk tarihinin en büyük simalarından olduğu gibi, Türk Çağatay edebiyatının da, Ali Şîr Nevâî'den sonra en büyük şairidir. Müstesna bir kişiliği vardır. İyi saz çalar, besteler yapar, hattat ve nakkaştır; bin türlü idarî, askerî, siyasî işler arasında divanlar dolduracak kadar şiirler, anılar kaleme alır; her türlü sporlara, avlara, musiki meclislerine zaman bulur. Fuat Köprülü onun için şöyle der: «Kılıç kullanmakta, ok atmakta, ata binmekte ne kadar mahir ise, insan ruhunu tanımakta, fertleri ve kitleleri idare etmekte de o kadar mahirdi». Çağatay nesir dilini en ileri bir sanat dili haline getiren Babur Şah'ın en önemli hareket düsturu şudur: «Eğer baban iyi kanun koymuşsa, onu sakla; eğer bu kanun fena ise yenisini yap».

Tali' yokı canımga belâlığ boldı
Her işni kim eyledim hatalığ boldı
Öz yirni koyıp Hind sarı yüzlendim
Yarap niteyim kî yüz karalığ boldı

Andın berî kim yar ü diyarım yoktur
Bir lahza vü bir nefes kararım yoktur
Kildim bu sarı öz ihtiyarım birle
Yarap niteyim ki yüz karalığ boldı

Babur Şah; çeşitli türlerde eserler vermesine rağmen, edebiyattaki ölümsüzlüğünü şiirlerinden çok nesir diliyle sağlamıştır. En tanınmış eseri: Türk - Çağatay nesrinin en güzel örneği sayılan «*Baburnâme*»sidir. Gazel, mesnevî, tuyug, rubai, kıt'a v.b. nazım şekilleriyle yazılan şiirlerinin yer aldığı hayat karşısındaki duyuşlarını o sevimli içtenliğile dile getiren *Babur Divanı*'ndan başka Türk, İran dillerinde aruz kalıpları hakkında bilgi veren *Aruz Risalesi;* Hanefi fıkhına ait mesnevisi, *Mübeyyen* (Açıklama); tasavvuf ahlâkile ilgili farsçadan çevirdiği *Risâle-i Vilâdiye* (Doğuş Risalesi) vardır.

Türkçe'den başka mükemmel şekilde Farsça, Arapça ve Moğolca konuşan, okuyan ve yazan Bâbur, aynı zamanda bir edebiyat nazariyecisi, bestekâr, hukukçu, botanik ve zooloji bilgini, hattat ve bahçe mimarı idi. Ancak zamanımızda hiçbir bestesi kalmamıştır. Şiirleri bütün Türk dünyasında rağbetle okunmuştur. Milletlerarası ününü ise, hâtıraları ile yapmıştır. Büyük Fransız bilgini Fernard Grenard (Fernar Grönar) Bâbur'un hâtıralarını açıklık, akıcılık ve samimiyet bakımından Sezar'ın «Galya Seferi» adlı hâtıralarından üstün bulmaktadır. Büyük Macar bilgini Râsonyi (Raşonyi) de bu eser için «dünya edebıyatının en enteresan eserlerinden biri» demektedir. «Bâbur» kelimesi Türkçe'de bir çeşit parsa verilen addır. *Yılmaz ÖZTUNA.* Babur'dan şiirler:

Seba ol gül harimiga güzer kıl
Mining halimdin ol gülge haber kıl

Selâmım yitkür ol aram-ı canga
Yene mundak digil ol dilsitanga

Yüzüngni körsetip könglümni aldıng
Alıp könglümni közdin mini saldıng

Digil dildarlık mundak bolur mu
Tarik-i yârlık mundak bolur mu

Sini mundak tasavvur kılmas irdim
Bu yanglıg rahmsiz hem bilmes irdim

Sını tip barça alemdin kiçip min
Refik ü yar ü hemdemdin kiçip mın

Zemanî kılmadım sindin feragat
Velî bardur sanga mındin feragat

Mini evvel özünge hemdem itting
Yana bilmem nige namehrem itting

Ni ye'ni munça bizdin söz yaşurmak
Cefa ayinini haddin aşurmak

Acep kim mindin ey dildar toydung
Minin könglümni bir söz birle koydung

Uzatma munça hem Babur sözüngni
Bu sözler birle har itme özüngni

Egerçi köp söznüng bar muhtasar kıl
Ol ayga sözüng aslıdın habar kıl

Ger ol söz kim yaşurdun aytmassıng
Bu yanglıg âdetingdin kaytmassıng

Sining sivmesligingni cezm iter min
Baş alıp özke yir sarı kiter min

Hicran kafesinde can kuşu dem kıladur
Gurbet bu aziz ömürni kem kıladur
Ni nev' biti firak u gurbet şerhin
Kim göz yaşı nâmenin yüzin nem kıladur

Ayrılık kafesinde can kuşu zaman doldurmakta;
Gurbet bu aziz ömrü kısaltmakta;
Ayrılık, gurbet acılarını nasıl anlatmalı,
Ki göz yaşlarım mektubumu ıslatmakta.

Nice mihirsizliktin hicir yoluga bargay
Kim bu yoldan ey köngül ol koyaşnı kaytargay
Hiç işitmeyin sözni gamga saldılar özni
Ya köngülni ya közni kangı birisin kargay

Ey gönül, o güzelin vefasızlığına nasıl dayanayım;
Muhabbetsizliğine, sevgisizliğine nasıl katlanayım;
Hiç işitmesem sözünü daha iyi bu gamlı benliğimle;
Ne yapayım bilmem, gözüm harap, gönlüm harap.

Yad itmes imiş kişini gurbette kişi
Şad itmes imiş köngülni mihnette kişi
Könglüm bu gariplikte şad olmadı âh
Gurbette sivinmes imiş elbette kişi

Anımsamazmış kişiyi gurbette kimse;
Sevindirmezmiş mihnette gönlü kimse;
Gönlüm bu gariplikte sevinmedi âh
Gurbette sevinmezmiş asla kimse.

Ey yil barıp ahbâbga namımnı digil
Her kim mini bilse bu kelâmımnı digil
Mindin dimegil ger unutulgan bolsam
Her kim mini siverse selâmımnı digil

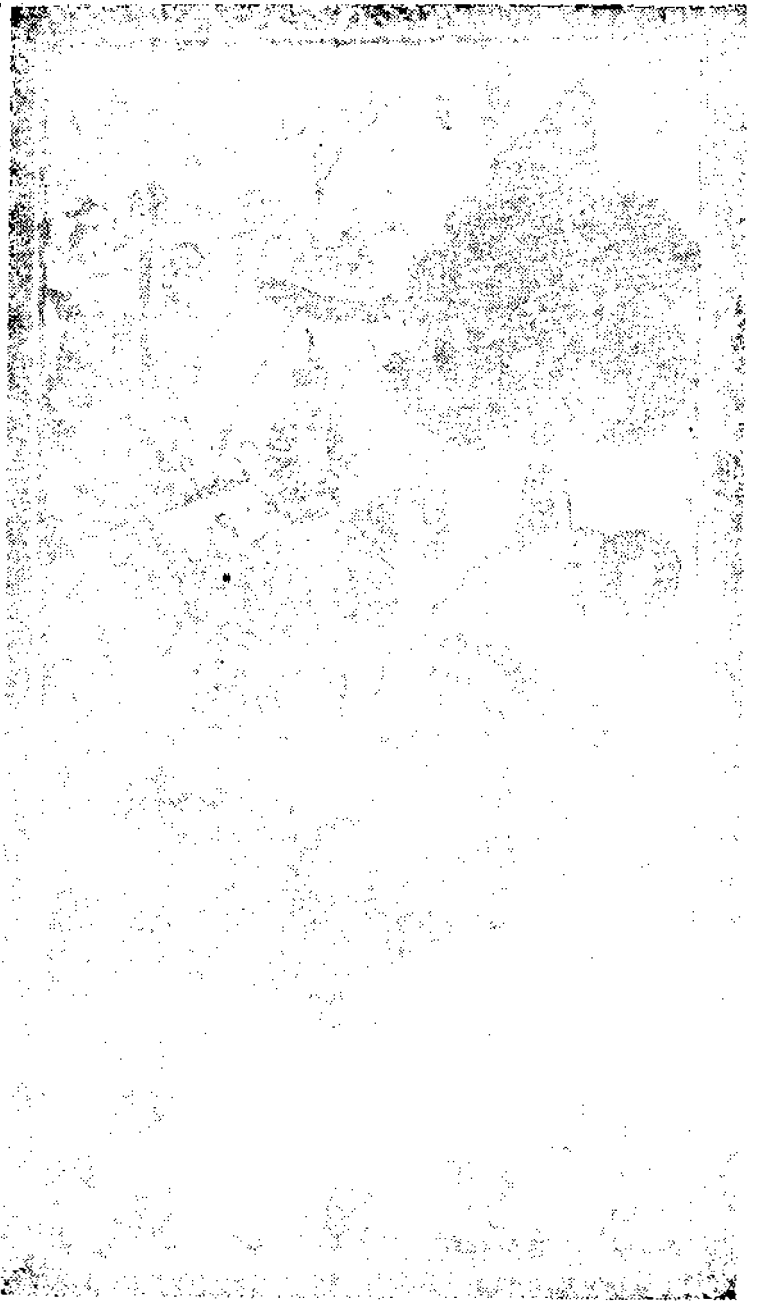
Ey yel, varıp ahbaba namımı söyle;
Beni bilenlere bu sözlerimi söyle;
Unutulmuşsam eğer hiç açma benden;
Her kim beni severse selâmımı söyle

BABURNÂME

Babur Şah; bu kitabında; siyasî, askerî hayatını, gezip gördüğü yerleri, tanıştığı kimseleri, başarılarını, talihsizliklerini, övünülecek hareketlerile birlikte kusurlarını, hatalarını, nefsine güveni, Allah'a itimadını, sevinçlerile korkularını, zevke düşkünlüğünü, yaşadığı binbir olayı tam bir sanatçı görüşüyle şaheser bir üslûpla anlatır. Sonraları dünya ölçüsünde şöhret kazanan, edebiyatımızın en güzel mensur eserleri arasında sayılan bu eser, tarih, hâtırat ve seyahat niteliğindedir. Babur'un diliyle Baburnâme şöyle başlar :

Ramazan ayı tarih sekiz yüz toksan tokuzda Fergana Vilâyetl de on ikl yaşta padişah boldum. Andın beri Esrușna Ömer Şeyh Mirza tasarrufıda idi. Evlâdı üç oğul ve biş kız kalıp idi, barı oğlanlarıdın uluk, min, Zahir-üd-din Muhammet Babur idim. Anam Kutluk Nigâr Hanım idi, Yine bir oğul Cihangir Mirza idi, mindin iki yaş kiçik idi, anası Moğolnıng Tuman Biklerdin irdi, Fatma Sultan adlığ. Yine bir oğul Nasır Mirza idi. Anası Endicanlığ idi, Ümid adlığ. Mindin dört yaş kiçik idi. Barı kızlardın uluk Hanzade Bigim Irdi. Mining bile bir tokkan irdi, mindin bir yaş uluğ irdi. Reşit Rahmeti Arat' tan bugünün diliyle «Baburnâme»den parçalar :

Babur Şah'ı Ordusunun başında gösteren bir minyatür.

Salı günü, beş ramazan 899 (10 haziran 1494) da, Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum. Fergana vilâyeti beşinci iklimdendir ve mâmurenin kenarındadır. Şarkı - Kâşgar, garbı - Semerkand ve cenubu - Bedahşan'ın hu-

dudu olan dağlardır. Evvelce şimâlinde, Almalık, Almatu ve Yangı - kitaplarda Otrar yazarlar - gibi, şehirler varmış; fakat bugün Moğul ve Özbekler tarafından tahrip edilmiş ve hiçbir mâmure kalmamıştır. Küçük bir vilâyettir. Hububat ve meyvası boldur. Etrafı dağlıktır, yalnız Semerkand ve Hocend'in bulunduğu garp tarafında dağ yoktur. Kışın, bu cihetten başka, hiçbir yerden düşman gelemez.

Hocend suyu ismi ile meşhur olan Seyhun nehri, bu ülkenin şimâl-i şarkîsinden gelir ve içinden geçerek, garba doğru akar; Hocend'in şimâli ve bugün Şahruhiye namı ile meşhur olan Fenaket'in cenubundan geçip, tekrar şimâle dönerek, Türkistan'a doğru gider. Türkistan'dan epeyce aşağıda bu nehir büsbütün kumlar arasında kaybolur ve hiç bir nehire karışmaz. Beşi Seyhun nehrinin cenubunda ve ikisi şimâlinde olmak üzere, yedi kasabası vardır...

... Bir gün bu sevgi ve muhabbet anlarında, maiyetimle birlikte, sokaktan geliyordum, birdenbire Baburî karşıma çıktı. Bana, teessürden, öyle bir hâl geldi ki, az kalsın eriyordum. Benim için ona doğru bakmak veya hitap etmek imkânı hiç yoktu. Bin hicap ve azapla geçildi. Muhammed Sâlih'in şu beyiti hatırıma geldi:

Sevgilime her baktığım zaman, mahcub oluyorum;
arkadaşlarım bana bakıyorlar; ben ise, başka tarafa bakıyorum.

Bu beyit benim vaziyetime çok uyuyordu. Aşk ve muhabbetin coşkunluğundan, gençlik ve mecnunluğun kuvvetinden, baş açık ve yalın ayak ettrafta, sokakta, bağda ve bahçede gezerdim. Ne tanıdıklara ne yabancılara iltihak eder, ne de kendimden ve diğerlerinden çekinirdim.

Âşık olunca kendimi kaybettim ve divâne oldum;
bilmedim ki, peri yanaklılara âşık olmanın hâli bu imiş

Bâzan mecnunlar gibi, tek başıma dağ ve çöllere gider, bâzan bahçe ve mahalleleri sokak sokak dolaşırdım. Ne yürümeğe ve ne de oturmaya ihtiyarım vardı; ne gitmeye ve ne de kalmaya karar verebiliyordum.

Ne gitmeğe kuvvetim, ne de kalmağa takatim var;
ey gönül bizi bu hale sen düşürdün.

Bu sene Sultan Ali Mirza ile Muhammed Mezid Tarhan'ın araları açıldı. Sebebi şu idi: tarhanlar pek çok itibar ve kuvvet bulmuşlardı. Bâkî, Buhara'yı tamamen ele geçirmişti. Buhara gelirinden bir kuruş (deng) bile başkasına vermezdi. Muhammed Mezid Tarhan da Semerkand'ın tam hâkimi idi ve bütün vilâyeti oğulları ile kendi adamlarının idaresine vermişti.

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN (1605 - 1665)

Türk milleti, dünyanın en köklü, en ulu milletidir. Bu gücü, ona Tanrı verdi... Acemler, Araplar, Yahudiler, Frenkler... Hepsi bizim tarihimizi yanlış yola sürüklemek için ellerinden geleni yapmışlar. Önce dilimize saldırmışlar. Eh, bir millet dilini kaybederse geriye ne kalır?

ÇAĞATAY Türk Edebiyatı'nın büyük Türkçüsü, «*Yadigâr Han*» diye de anılır. Ürgenç şehrinde doğdu. Cengiz Han soyundan gelen Muhammet Han'ın oğludur. Annesinin adı Mihir Banu'dur. İyi bir öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Özbeklerin isteğiyle, 1642 de Ürgenç Hanı oldu. Harezm bölgesinde hükümet sürerken, Buhara Özbekleri, Safevî şahları, Kalmuk Hanları ve Ruslarla savaştı. Hanlığı, yirmibir yıl devam etmiş, son yıllarını okuyup yazmakla geçirmiştir.

Ebülgazi Bahadır Han; Ali Şir Nevaî, Babur Şah'tan sonraki Çağatay edebiyatının en ünlü, bilgin hükümdarı, yazar ve şairdir. Türklüğün şuurlu ve gururlu bir âşıkıdır. Türkistan halklarının dillerinde dolaşan efsanelerile menkıbelerine varıncaya kadar, Türk tarihinin kaynaklarını araştıran büyük bir tarih bilginimizdir. Eserleri sade ve güzel bir Türkçe ile kaleme alınmıştır.

Ebülgazi Bahadır Han'ın ismini ölümsüz kılan iki önemli eseri vardır: Yüzyıllardır Oğuz boyları arasında büyük bir rağbetle okunan, Moğol tarihçisi Reşidüddin'in «Cihan Tarihi»ne aldığı «Oğuznâme»yi bütün zenginliğiyle ortaya koyan *Şecere-i Terâkime* (Türkmenler'in Soykütüğü) ile; Moğol, Cengiz, Özbek hükümdarlarının soy kütüklerile tarihlerini inceleyen *Şecere-i Türk* (Türk Soykütüğü). Batı dillerine de çevrilen bu iki eser, Türk tarihinin en önemli ana kaynakları arasındadır.

ŞECERE-İ TÜRK

Ebülgazi Bahadır Han'ın bilinçli bir Türkçü olduğunu «Şecere-i Türk»ü okurken daha iyi anlarız. Türk - Moğol tarihinin XV. yüzyıldan 1663'e değin gelen bölümünü aydınlatan, destansal bir deyişle kaleme alınan bu ölümsüz yapıt, biz Türkler için bir hazinedir. «Câmi-üt Tevarih» yazarı Reşidüddin'den naklen Hz. Muhammed'in Türk olduğu görüşünü savunur:

«Peygamberimiz Miraç'ta Cebrail'e sordu: «Yeryüzünde gördüğüm bu beyaz atlılar hangi millettendir?» «Bunlar, Tanrı'nın süvarileri olan Türklerdir». O zaman, Türkler henüz Müslüman değillerdi. Acaba Peygamberimize, Türklerden böyle bahsettiren iç duygu ne idi? Buhara'nın yanında Kureyş köyü ve oymağı vardır. Tarihin çok, çok eski devirlerinde, Türk yurdundan, Arap yarımadasına da göçler olmuştu. O büyükler büyüğü insan, kendi soyunu ve kanını konuşuyordu. Ebülgazi Bahadır Han, bundan sonra, «Türk Şeceresi»ni yazış nedenini şöyle anlatır: «Çok düşündüm, benden başka bu tarihi yazacak münasip kimse bulamadım... Soyuma ait ne yazılmışsa hepsini derledim. Kendimi, bütün Türk lehçelerini öğrenmeğe adadım. Gittim Kalmuk ülkesine yerleştim. İki yıl orada kaldım. Arap ve Fars dillerini iyi bilirim. Kazvinli Hoca Reşit, kitabını yazalı üçyüz yetmiş iki yıl olmuştur. O gün, bu gün, ne yazılmışsa, hepsini bir araya koydum.» Şükran Kurgan'ın «İzahlı Eski Metinler Antolojisi»nden o günün ve bugünün diliyle alınan «Şecere-i Türk»ten bir parça :

Bu tarihni bir kişige teklif kılalı tip her çend fikr kıldık, hiç münasip kişi tapmadık, zarur boldı, ol sebepten özümiz ayıttık. Könglüngüzge kilmesün kim fakir taraf tutup yalgan aytılgan bolgay men veya özümni tahrif itken bolgay men. Bu fakirga Hüda-yı Taâlâ inayet kılıp hususa üç hüner birgen turur : Evvel sipahigirlikning kanunu... ikinci mesneviyat ve kasayit ve mukattat ve rubiyat ve barça eş'arnı fehimlemeklik, üçüncü Âdem ahdidin ta bu demgece Arabistanda ve İran ve Turanda ve Mogolistanda ülken padişahlarnıng adları ve ömürleri ve saltanatlarınıng kem ve ziyadın bilmeklik. Bu vaktta eş'ar fehimlemeklikte ve tarih bilmeklikte fakirdek kişi şayet İranda ve Hindistanda bolsa bolgay amma sipahinin...

Her ne kadar bu tarihi birisine teklif etmeyi düşündüysek de hiç kimseyi münasip göremediğimizden kendimiz yazmaya mecbur kaldık. Gönlünüze şöyle gelmesin ki, ben tarafgirlik ettim de yalan söyledim veya kendimi yükseltmek için hakikatı tahrif ettim. Tanrı bana lûtfedip üç hüner verdi: Birincisi kumandanlık sanatı... ikincisi; mesnevi, kaside, mukattaat ve rübaileri, yani bütün şiirleri anlamak, üçüncüsü Adem zamanından ta bugüne kadar Arabistan, İran ve Moğolistan'da hüküm süren padişahların adlarını, ömürlerini, saltanatlarının artığını eksiğini bilmek (tarih bilmek). Bu devirde, şiir anlamak ve tarih bilmek bakımından, İran ve Hindistan'da benim gibisi yok demek yalan olur ama, kumandanlık etme bakımından da, Müslüman ve Kâfir ellerinin bizim gördüğümüz ve işittiğimiz yerlerinde, kimse yoktur. Bununla beraber, dünya geniştir, belki işitmediğimiz yerlerde olabilir. Şimdi sadede gelelim. Hicrî tarihle 1074 (Milâdi 1663) te biz bu kitaba başladık ve adına Şecere-i Türk dedik.

TÜRK AZERİ EDEBİYATI

Müslüman Doğu entellektüel ve san'atkârları, bir aile olarak yaşardı. Arapça, Farsça, bizim lehçede ve çağataycada Türkçe, san'at ve fikir dünyasının temeli idiler. Ben Musul'da bir medresede Fuzulî Divanı ile Cezmi okutularak Türkçe öğretildiğini gördüm... Rusya Türkleri Kırım'da ve Azerbaycan'daki neşriyatlarıyla bizim Türkçemize doğru gelirken, biz gerisin geriye, o lehçelerin ve diğer oymak ve teşekküllerin bizim konuşma ve yazma şivemize göre çok ilkel sözlüğüne, hattâ daha fenası Orta Asya örfüne gidiyorduk.

Ahmet Hamdi TANPINAR

AZERÎ EDEBİYATI

İstanbullu bir Türk, Azerbaycan'dan geçerek Batı Türkistan'a (Türkmenistan ve Özbekistan), Batı Türkistan'dan Doğu Türkistan'a (Çin Türkistan'ı) geçerek tercümana ihtiyaç duymadan Türkçe konuşarak Çin'e kadar seyahat edebilir. Çünkü bu sahalarda yaşayan kavimler hep Türk dilinin türlü lehçelerini konuşan, etnolojik anlamda aynı ırktan olan kavimlerdir.

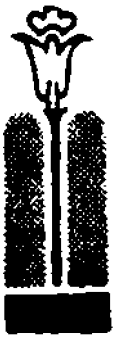
Sadri Maksudi ARSAL

AZERÎ Edebiyatı; Türk dünyasının Azerbaycan, İran, Doğu Anadolu, Irak bölgelerinde gelişerek XIV. yüzyılda *Kadı Burhaneddin, Kadı Darir, Seyyid Nesimî;* XV. yüzyılda *Habibî;* XVI. yüzyılda *Hatâ'î* ve en büyük şairimiz *Fuzulî* gibi sanatçılar yetiştiren edebiyat kollarımızdan biridir. Azerî Edebiyatı da İslâm ve Batı uygarlığı etkilerinde gelişir. *Gence li Nizamî* (1141 - 1203) Fars diliyle yazdığı eserlerle, bu edebiyata uluslar arası bir nitelik kazandırır.

Azerî Türkçesi; Türkçe'nin Azerbaycan şivesidir. Batı Türkistan, İran, Irak, Güney Kafkasya, Kuzeydoğu Anadolu Türklerinin dili. Oğuz Türkçesinin doğu dairesine girer. Osmanlı kültürü ile edebiyatının etkisi altında gelişen yazı dili. Türkiye Türkçesinden çok az bir ayrılık gösterir.

Azerî Türkçesi'nde, Anadolu'daki yerli ağızlara benziyen sesler çoktur. Örneğin «hiç» yerine «heç», «gitmek» yerine «getmek», «odun» yerine «oxlon», «öküz» yerine «ököz» kullanılır. Bu Türkçede, sözcük başındaki «b» seslerinin yerini «m» alır : «ben : men», «bin : min», «binmek : minmek» gibi. Sözcük başlarındaki «y» sesleri düşer : «yiğid : iğid», «yedi : edi», «yüce : üce» gibi.

Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızlar ülkesi, Kazan gibi ülkelerde Türk dili konuşarak gezebilirsiniz. *Samet AĞAOĞLU.* Osmanlılar, Ortaasya'dan geldikleri zaman birlikte getirmiş oldukları dili saklıyabilseydiler ve uygarlık alanındaki ilerlemeleri ölçüsünde dilin gelişimini yine Türkçe içinde aramış olsaydılar, şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. *Ahmet MITHAT.* Azerî Türkçesiyle Türkiye Türkçesi birbirine çok yakındır. Ama şimdi Türkiye Türkçesini

anlamak güçleşmiştir. Gene de bu temizleme çabası iyidir, olumludur. Yaygın bir Türk dilli edebiyat vardır Sovyet Rusya'da. Bu Türk dili edebiyatların bir bölümü de Azerbaycan gibi ayrı bir Cumhuriyet'te yer alır. *Cengiz HÜSEYİN.* Azerîler ve Türkmenler'le Osmanlılar'ın konuştukları Türkçe arasında lehçe farkı son derece azdır; her üç lehçe mensubu kolaylıkla birbiriyle anlaşabilirler. Fuzûlî, Habîbî, Nesîmî, Hatâî (Şah İsmail), Kadı Burhâneddin gibi pek büyük Türk şairlerinin Osmanlı lehçesini değil, Azerî lehçesini kullanmış oldukları, iki lehçe arasındaki farkın ehemmiyetsizliğini ortaya koyar. *Yılmaz ÖZTUNA.*

Ünlü Şairler ve Yazarlar

Oğuz Türklerinin çoğunlukta bulunduğu yerlerde XIV. yüzyıldan itibaren Türk diliyle yazılan eserler ağırlık kazanır. *Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Darîr Seyyid Nasimî, Hasanoğlu* bu dönemde yetişir. Hurufilik, XIV. yüzyıl Azerî edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynar.

«Meliküşşuara» olarak tanınan *Habibî*, XV. yüzyıl en büyük Azerî şairidir. Aşık edebiyatı bu yüzyılda oldukça ileridir. Türkçenin edebiyat dili olarak en parlak dönemi XVI. yüzyılda görülür. *Fuzulî, Hatâyî* bütün Türk edebiyatının en büyükleri arasına bu yüzyıldan girerler. Azerî edebiyatı Azerbaycan'la Türkiye'de değil, Bağdat bölgesinde yerleşen Azerî Türkçesini yaşatanlar arasında da gelişme gösterir.

Fuzulî'nin etkisi XVII. yüzyılda devam eder. *Sâbit*, Türkçe şiirleriyle tanınır. XVIII yüzyıl, siyasal hayatın karışıklığı yüzünden, edebiyatta durgunluk başlar. Osmanlı ve Çağatay şairlerinin eserlerinin gördüğü rağbet üzerine sözlük, dilbilgisi, filoloji çalışmaları artar.

Azerî Edebiyatı; Prof. Ahmet Caferoğlu'na göre : «İki önemli tesir altında gelişmiştir : 1. İslâm medeniyeti tesiri; 2. Batı medeniyeti tesiri. İslâm medeniyeti tesiriyle gelişen azerî edebiyatı. Bu devrede dil farsçadır, klâsik eserler bu dilde yazılmıştır; Azerî Türkçesini ancak halk şairleri kullanır (XII. - XIII. yüzyıl). İsmail bin Yassar ile saray şairi Tebrizli Katran, bu edebiyatın ilk temsilcileridir. XII. yüzyıl başlarında Ebululâ Gencevî, Şirvanlı Felekî, İzzeddin ile Efdaleddin Hakanî yer alırlar. Genceli şair Mesheti Hanım, çağın edebiyatına yeni bir zevk katar. Devrinin dağdağalı hayatına karışan Efdaleddin ise ilk mesnevî yazarlarındandır. Fars dili ile Azerî edebiyatına geniş hayal zevkini sokan ve bu edebiyata milletlerarası niteliğini kazandıran Genceli Nizamî'dir (1141 - 1203). Verimli ve üstat bir şair olan Genceli, uzun zaman doğu edebiyatının önderliğini yapmıştır...

Azerî edebiyatına ve Türkçesine geniş yayılım sahası kazandıran Şah İsmail Safevî olmuştur (1502 - 1524). Diyarbakır ve Herat'tan başlayarak Bağdat ve Derbend'e kadar uzayan sahada kurduğu devletin resmî devlet dili olarak Azerî Türkçesini kabulü, bu Türkçeye büyük gelişme sağladı. Şah İsmail, sarayı etrafında devrin şairlerini ve bilginlerini topladı. Güzel şiirlerinin dışında «Dehnâme» adlı mesnevisi de vardır. Şah İsmail zamanında din, sanat ve edebiyat çok gelişti. Tarikatlar birer kültür ocağı haline geldi... Azerî edebiyatının en büyük şairi Fuzulî'nin (? - 1556) kurduğu edebî mektebin tesiri pek geniş ve yaygındı. Azerî edebiyatı yalnız Azer-

Fuzulî'nin kasideler sunduğu Kanunî Sultan Süleyman bir avda.

baycan ve Türkiye'de gelişmekle kalmadı, ayrıca Bağdat civarında yerleşerek Azerî Türkçesini yaşatanlar içerisinde de rağbet buldu. Burada toplanan ve yetişen şairler arasında dikkati çekenlerden Şemsî, İlmî, Rindî, Fazlî, Zayid v.d. hep Fuzulî şiir mektebini devam ettirdiler. XVII. yüzyılda Fuzulî tesiri hâlâ devam etmektedir. Abbas II zamanında farsça eserleriyle Melikü'ş-şuara rütbesini kazanan Sâbit Türkçe şiirleriyle de sonraki devir şairlerini etkilemiştir. XVIII. yüzyıl Safevîlerin yıkılışından sonra İran'da Kaçarlar hâkim olmuş; Kafkasya hanları bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Siyasî hayatın karıştığı bu devirde edebiyat ve fikir hayatı da durgun geçti...»

Azerî Türk Edebiyatı'nın en önemli şairleri XVII. yüzyılda Türk aslından Fars şairi *Sâip Tarzî, Melik Beg Avcı;* XVIII. yüzyılda Tebrizli *Neş'e,* Kafkas Türkleri arasında yetişen *Vâkıf* (Molla Penah), *Mirza Muhammed Mehdi Han;* XIX. yüzyılda *Mirza Feth Ali Akundov* (Ahundzade), *Necef Bey Vezirli, Abdurrahim Bey Hakverdi, Bedde* (Mirza Muhammed Razi), *Aciz* (Ebu'l Kasım Nebatî) *Çertâb.* 1905 ten sonra Azerî edebiyatına geniş ölçüde ulusal duygular girer. *Ahmet Bey Agayev* (Ahmet Ağaoğlu) ile *Ali Bey Hüseyinzade* bu dönemin en büyük fikir adamlarıdır.

Modern Azerî Edebiyatı'nın temeli bu yüzyılda atılır. Türkçenin sadeleşme akımı *Molla Penah Vâkıf* (1717 - 1797) ve arkadaşı *Vidadî* (1709 - 1809) ile hız kazanmakla kalmaz, ulusal Azerî edebiyatı çığırı açılır. XIX. yüzyıl Batı uygarlığının etkisiyle gelişir.

Anadolulular, Azerbaycanlılar, Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar. Tatarlar, kuvvetli, dev bir Türk topluluğunu teşkil edebilecek kavimlerdir. *Macar TÜRKOLOĞU.* Sovyetler Birliği'nin meskûn bölgeleri şüphesiz bu günkü Sovyet idarecileriyle onları izleyecekler için birer dert kaynağı olacaktır. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler, Pan-Türkçülük idealine iman etmiş olmakla beraber, bu ideallerini tahakkuk ettirmek için gerekli asgarî ön şartın Sovyet İmparatorluğunun zayıflaması veya tefessühü olduğuna inanmakta, bunun da Sovyetler Birliği için kaçınılmaz bir gerçek olduğunu kabul etmiş bulunmaktadırlar. *HOSTLER.* Azerbaycan şiirinde yeni akımı, özgür koşuktan yana olanlar temsil ediyor. *Melih Cevdet ANDAY.*

KADI BURHANEDDİN (1344 - 1398)

Nice ki gökte güneş seyranıdır
Bu cihan erenlerin meydanıdır
Ye vü yedirgil al ü bağışlağıl
Her zaman bir yiğidin devranıdır

ŞAİR ve bilgin. Oğuzlar'ın Salur boyundandır. Babası Kayseri Kadısı Şemsettin Mehmet'tir. Kayseri'de doğdu. Türkçe, Arapça, Farsça, hikmet ve mantık okuduktan sonra, çağının diğer bilimlerini okumak için Mısır'a gitti (1358). Babasının ölümü üzerine, Kayseri'ye dönerek, kadılık görevini aldı (1634). O sırada, Orta Anadolu Erteneoğulları'nın elindeydi. Kadı Burhaneddin, iç karışıklıklardan faydalanarak önce vezir (1378), sonra hükümdar oldu (1381). Sivas'ta tahta çıktı. Osmanlı, Memlûk, Timur gibi güçlü devletlerle uğraşmak zorunda kaldı. En sonunda Akkoyun'lular tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü.

Cana can vermeyenin ne canı var
Can verenin adıyle sanı var
Er kişinin metaı erlik olur
Cevherinin lâl ile mercanı var

Kadı Burhaneddin; hem Anadolu Türk şiirinin kurucularından, hem de Türkçeyi aruza ilk uygulayanlardan sayılır. Aşk, yiğitlik, tasavvuf temalarını, savaşlar ve ihtiraslarla pişen bir ruh olgunluğu içerisinde, kendine özgü bir söyleyişle dile getirir. Şiir dili Azerî şivesini andırmakla beraber, sözcüklerle deyişlerinde Doğu Anadolu ağızlarından da faydalanır. Ulusal nazım biçimi olan «tuyuğ»larında, yaşantılarının tüm ürperişlerini, ulusal zevkini, savaşçı ruhunu daha kuvvetli bulmaktayız.

Özünü eşşeyh gören serdâr olur
Er oldur Hak yolına baş oynaya
Enelhak dâva kılan berdâr olur
Döşekte ölen yiğit mardar olur

Kadı Burhaneddin; şiirlerindeki «yiğitçe» eda ile diğer divan şairlerinden ayrılır. En önemli eseri; 1500 gazel, 119 tuyuğ, 20 rubaî ile müfredlerin yer aldığı

*«Türkçe Divanı»*dır. Arapça, Farsça şiirlerinden başka, «Fıkıh» bilimi üzerine Arapça yazılmış eserleri de vardır. Şiirleri, çoğunlukla aruz ve hece iledir. Edebiyatımızda çok az kullanılan ulusal nazım biçimi «tuyuğ»u en çok kullanan o'dur. Aruzla yazılan Türkçe şiirlerindeki imale ve teknik kusurlar, duygularının içtenliğile kültürünün zenginliği içerisinde kaybolur.

Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin ki hayatının hep seferler ve cenklerle geçmesine rağmen altı yüz küsur sahifelik koskoca bir divan vücuda getirecek kadar ilhamı bol bir şair ve pek çetin bir devlet kuracak kadar yaman bir yiğitti; meğer asıl yiğitlik cenk meydanından ziyade âşıklıkta imiş... Şimdiye kadar gördüğümüz misaller onun aşkla kahramanlığı nasıl birbirinden ayırmadığını kâfi derecede gösterir. O bunu şi'rine aşktan gelme bir yumuşaklık katmak için yapmıyordu. O doğrudan doğruya kahramanlığa ve merdliğe ait şiirlerinde de mısralarında lâzım gelen sıcak samimiliği sindirmeyi pekâlâ bildi. Bu dünyada altı asır evvel, en çetin bir taht üstünde alev ruhlu bir serdar yamanlığile yaşıyarak tam beş buçuk asır önce hayata veda eden Kadı Burhaneddin hakikaten şiirlerinde söylediğini hayatında yaparak ve hayatını şiirlerine aksettiren olduğu için onun divanı inandıran bir samimiliğin sıcaklığını taşımaktadır. *İsmail Habib SEVÜK.* Kadı Burhaneddin'den şiirler :

☆

Ben leblerini canıma emsem görürem
Gözün yarasın gönüle merhem görürem
Aşkın odını ki yaka iki cihanı
Ben kendi canıma yalnız kem görürsem

☆

Hakka şükür koçların devranıdur
Cümle âlem bu demin hayrânıdur
Gün batandan gün doğan yire değin
Aşk erinin bir nefes seyranıdur

☆

Dilberin işi itab ü naz olur
Çeşmi cadu gamzesi gammaz olur
Ey gönül sabret tahammül kıl ona
Yâre irişmek işi az az olur

☆

Gözi can esrütmeğe hammar imiş
Kaşı gönül yıkmağa mimar imiş
Diledüm halim ki gözine diyem
Turfa budur gözleri bimar imiş

☆

Benzim sarı vü yaşımı al ettin öyle mi
Sevdan ile tenimi hayal ettin öyle mi

Od ile su içinde beni müstemend edip
Aşkını od yerine zülâl ettin öyle mi

Cadu gözün ve dane benim dam saçların
Sayd etmeğe cammı kim âl ettin öyle mi

Bir bûseyi bana e müslüman haram edip
Kan içmeyi lebine helâl ettin öyle mi

Gözün binaynihi yüreğimi kılır hedef
Aşkına kaddini dahi dâl ettin öyle mi

Aşkın canıma verdin ü bir sabr vermedin
Bizimle turfa çok maçal ettin öyle mi

Bedr dahi gönüledi ola mı ay yüzün
Nal olmağa atına hilâl ettin öyle mi

☆

Hemişe âşık gönlü büryan bolur
Her nefes garip gözü giryan bolur
Sofuların dileği mihrap namaz
Er kişinin arzusu meydan bolur

☆

Şahâ senün cemâlüni göreyim andan öleyim
Susamışam visaline ireyim andan öleyim
Dün gice düşte ben seni benim ile görür idim
Bu düşümün ta'birini yoreyim andan öleyim

☆

Dolu ver saki çün fasl-ı hazandır
Adam kanı değil hûn-ı rezandır

Yaşım kızardı vü benzim sarardı
Gönülümde hava çünkü vezandır

Sarı beniz kızıl süci bu mevsim
Hazan ender hazan ender hazandır.

Dedim ki lebin dedi ne şirin söyler
Dedim ki belin dedi ne narin söyler
Dedim ki canım cümle fedadır saçına
Dedi ki bu miskin hele varın söyler

Gönülüme ben dedim ki kandesin
Gamzesinin oklariyle kandesin

Cisusiyle bende düştüm der göniil
Dedim ona n'ola çünki bendesin

N'ola öptüm gözüme sürdüm seni
Sen dahi âlemde bir türverdesin

Bendesin sen bendeyim ben tapuna
Bendeyim ben nice ki sen bendesin

Gözlerim giryan u püryandur gönül
Leblerin şekker özün pürhandesin

Erenler öz yolunda er tek gerek
Meydanda erkek kişi ner tek gerek
Yahşi yaman katı yumşak olsa hoş
Severim diyen kişi erkek gerek

NESİMÎ (? - 1404)

Bir acayip şaha verdim gönlümü
Bedr yüzlü mâha verdim gönlümü
Ta ki Fazlullah'a verdim gönlümü
Uş hakikî raha verdim gönlümü

BAĞDAT'ın Nesim ilçesinde doğdu; «Nesimî» mahlâsı buradan gelmektedir. Asıl adının «*İmadeddin*» ve Peygamber soyundan olduğu ileri sürülerek «*Seyyid Nesimî*» adını aldığı bilinmektedir. Hurufîliğe bağlıdır; bu tarikatı kuran, 1393 de Şirvan'da idam edilen Fazlullah Hurufî (ölm. 1394) nin halifesidir. Halep'te, fikirleri şeriata aykırı görüldüğü için, derisi yüzülerek öldürüldü.

Ey gönül Hak sendedir Hak sendedir
Söyle hakkı kim enelhak sendedir
Nuru mutlak zatı mutlak sendedir
Mushafın hattı muhakkak sendedir

Nesimî; çağının Türkçesini en güzel şiir dili haline getiren klâsik şiir kurallarını başarile kullanan, çok kuvvetli lirizmile yüzyıllar boyu halk ve divan şairlerimizi etkileyen bir şairdir. Fikirleri uğruna ölümü göze alması; coşkun, pervasız, inançlı edası; içli, samimi, cezbeli şiir dili onu Divan edebiyatımızın olduğu kadar, Tekke edebiyatımızın da öncüsü durumuna getirmiştir. Fuzulî dahi onun etkisinden kendini kurtaramaz. Hemen bütün şiirlerinde tasavvuf konusunu, Hurûfîlik açısından, Azerî diyeleğile işler.

Ummâna giren aşk ile dürdâneye uğrar
Şükrane veren cânını cânâneye uğrar

Gül firakından gel ey bülbül sabûr ol ağlama
Kış geçer handan olur gülşen gelir fasl-i bahar

Nesimî; insanın oluşunu, kâinatın yaradılışını ruha değil, maddeye dayandıran; varlığın esasının «ses» olduğunu, seslerinse insanda «söz», sözünse 32 harften ibaret olduğunu; Tanrının bu harflerle tecelli ettiğini savunan Hurufîlikle tasavvuftan kuvvet alan şiirlerinin çoğu tuyuğ, gazel, birkaç tanesi de mesnevî tarzında söylenmiştir. Biri Türkçe, biri Farsça olmak üzere iki «*Divan*»ı vardır.

Âlemi yüzün gülüstan eylemiş
Bülbülü sermest ü hayrân eylemiş
Anberîn zülfün perişan eylemiş
Mâlını ebrinde pinhân eylemiş

☆

Getir getir getir ol kâse-i revanperver
Getir getir getir ol çengi bir neva göster

Verem verem verem öz canımı men ol yâre
Öpem öpem öpem ol lâ'li şehid ile şekker

Lebin lebin ki lebinden akîk oldu mât
Dişin dişin ki dişindir behanesiz gevher

Sözün sözün ki sözünden eridi kand-i hayat
Yüzün yüzün ki yüzünden tutuldu şems ü kamer

Meni meni meni gamze oku ile urdu
Senin senin senin ol câdu gözlerin yekser

Yakın yakın ki yakındır Nesimî'ye şeksiz
Habib habib habibdir dilinde kim söyler

☆

Subhdem dildarımı gördüm otağından gelür
Öyle sandım hûridür Firdevs bağından gelür
Nura gark olmuş güneş tek cilve vermiş hüsnüne
Dâmenin dutmuş melâik sol ü sağından gelür
Bilmezem İsî midir ya Musi'i can aferin
Ölmiş iken can verirdim ki dudağından gelür
Hüsn ile Belkis misin yoksa Süleyman hükm ile
Kim ana simürgı anka Kafdağı'ndan gelür
Ya eğer nuri ilâhidür uyan oldu buğün
Ay ile gün tal'atı gülgûn yanağından gelür
Çeşme-i hayvan hacildir leplerinden dâima
Ab-ı kevser şerbeti şirin dudağından gelür
Ey şeha şol kametin her servi görse derçemen
Eğilür secde kılur titrer budağından gelür
Ey Nesimî rûhperver geldi yârinden sana
İsî'nin enfasidür yârin dudağından gelür

☆

Yandırdı şevkın canımı ey derde derman kandesin
Canımda can sensin veli ister seni can kandesin

Vaslın şarabından beni saldın humarın tabına
Yandı hararetten içim ey ab-ı hayvan kandesin

Ey lûtf-i hüsnün kişveri yandım eriştir vaslını
Çün senden artuk kimsede yoktur bu ihsan kandesin

Kaptı elimden zülfünü cevr ü cefası çok felek
Aşüfteyem Mecnun gibi zâr ü perişan kandesin

Ey gonce ağızlu beni yandırdı hecrin dikeni
Gel gel ki sensiz gonce tek doldu içim kan kandesin

Ayrılmde sensin rûşenî gönlüm diler görmek seni
Ey hûr-ı tyn rıdvan ile hüsnünde hayran kandesin

Cevr ü cefası çok felek tufan getirdi başıma
Andan beni kurtarmağa ey fazl-ı Rahman kandesin

Müşkin saçın zincirine verdi Nesimî gönlünü
Ayrık ne hacettür ana zincir ü zindan kandesin

☆

Dalmışım şol bahre kim pâyanı yok
Batmışım bir gence kim husrânı yok
Bulmuşam şol bedri kim noksanı yok
Girmişim şol şehre kim viranı yok

☆

Pir divanına uğradım
Pirin divanı güldür gül
Oturmuş köşk sarayına
Taht-ı revânı güldür gül

Kurusu güldür yaşı gül
Toprağı güldür taşı gül
Has bahçenin içindeki
Servi çenarı güldür gül

Gülden terazi tutarlar
Gül alırlar gül satarlar
Gül ile gülü tartarlar
Çarşı pazarı güldür gül

Gülden değirmen döndürür
Cine gülden gül övünür
Akar arkı döner çarkı
Bendi pınarı güldür gül

Güle gül Seyyid Nesîmî
Haklı nefesleri güldür
Hak oturur mihman canla
Cemî-i canlar güldür gül

Uykudan uyanmış şahin bakışlım
Dedim sarhoş musun söyledi yok yok
Ak elleri elvan elvan kınalı
Dedim bayram mıdır söyledi yok yok

Dedim ne gülersin dedi nazımdır
Dedim kaşın mıdır dedi gözümdür
Dedim ay mı doğdu dedi yüzümdür
Dedim ver öpeyim söyledi yok yok

Dedim aydınlık var dedi aynımda
Dedim günahım çok dedi gönlümde
Dedim mehtap nedir dedi koynumda
Dedim ki göreyim söyledi yok yok

Dedim vatanım mı dedi ilimdir
Dedim bülbül müdür dedi gülümdür
Dedim Nesimî şah dedi kulumdur
Dedim satar mısın söyledi yok yok

Merhaba hoş geldin ey ruh-ı revanım merhaba
Ey şekerlep yar-ı şirin lâmekânım merhaba !

Çün lebin Cam-ı Cem oldu neşha-i Ruhülkudüs
Ey cemilim ey cemalim bahr ü kânım merhaba

Ey melek suretlü dilber can fedadır yoluna
Çün dedin lâhmüke lâhmî kana kanım merhaba

Gönlüme hiç senden özge nesne lâyık görmedim
Suretim aklım ukulüm cism ü canım merhaba

Geldi yârim naz ile sordu Nesimî nicesin
Merhaba hoş geldiniz ey hurdedanım merhaba

Ben yitirdim ben ararım
Yâr benimdir kime ne
Gâh giderim öz bağıma
Gül dererim kime ne

Gâh giderim medreseye
Ders okurum Hak için
Gâh giderim meyhaneye
Dem çekerim kime ne

Sofular haram demişler
Bu aşkın şarabına
Ben doldurur ben içerim
Günah benim kime ne

Ben melâmet hırkasını
Kendim giydim eğnime
Âr ü namus şişesini
Taşa çaldım kime ne

Sofular secde ederler
Mescidin mihrabına
Yâr eşiği secdegâhım
Yüz sürerim kime ne

Gâh çıkarım gökyüzüne
Hükmederim kaf be kaf
Gâh inerim yer yüzüne
Yâr severim kime ne

Kelp rakip böyle diyormuş
Güzel sevmek pek günah
Ben severim sevdiğimi
Günahı benim kime ne

Nesîmî'ye sordular ki
Yârin ile hoş musun
Hoş olayım olmayayım
O yâr benim kime ne

Düştü yine deli gönül gözlerinin hayâline
Kim ne bilür bu gönlümün fikri nedir hayâli ne

Kıymetini dudağının değme hasise sorma kim
Ben bilirem ki can ile susamışem zülâline

Gözlerine esîr olan gönlümü halini bilir
Kim ki bu hâle düşmedi koy vara kendü hâline

Sırrım şol kara benin yanağı şerheder veli
Can n'ola ger feda ola yanağına vü âline

Tatlı sözünden utanur ab-ı hayat mahvolur
Gülbeşeker ne nesnedir kim erişe makaline

Hüsnü cemalü suretin meclisi berkemâldir
Şerh ü beyan ü vasf ile akl eremez kemâline

Yüzünü kaşını gören karşubekarşu gözbegöz
Sanma ki baka ol gönül bedrine ya hilâline

Âşıkı sadıkın kanı gerçi helâldır veli
Girmez eğer reva değil dilber anın vebâline

Ay ile gün sücût eder suretini göricegiz
Bu ne cemali hüsn olur Sallu alâ cemâline

Buldu Nesimî çün seni geçti kamudan ey sanem
Koydu harir atlası girdi aba vü şaline

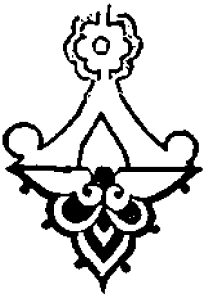
Gel beni ağlatma şâhım
Ben sana kullar olayım
Gel bana ceylân bakışlım
Ben sana kullar olayım

Açtım zülfünü telinden
Zülfün ucu mâh gibidir
Kesüp de yabana atma
Ben sana kullar olayım

Bir gonce bülbülün idim
Geldim dalında ötmeye
Şânına ağlatma düşmez
Ben sana kullar olayım

Nesimî cânın nesimi
Derdime bir çâre bul gel
Ezelden seni severim
Ben sana kullar olayım

Aşkın belâsı yok deyüben aşka düşme kim
Kim âşık oldu vü dedi aşkın belâsı yok
Fânî cihâna bakma geçer ömrü sevme kim
Ömrün zevâli vâr ü cihânın bakaası yok

FUZULÎ (1480 ? - 1556)

Menem ki kafile-sâlâr-ı kârban-ı gamem
Misafir-i reh-i sahra-yı mihnet ü elemem
Hakîr bahma bana kimseden sığınma kemem
Fakiri padişeh-âsâ gedâ-yı muhteşemem

Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıyl ü kaal imiş ancak

TÜRK Azerî edebiyatının en büyük, en ünlü şairi. Bağdat dolaylarındaki Hille veya Kerbelâ'da doğduğu sanılmaktadır. Asıl adının Mehmet, babasının Süleyman olduğu, Oğuzların Bayat aşiretinden geldiği bilinmektedir. Çok iyi bir öğrenim görmüş, küçük yaşta arapçayı, farsçayı, devrinin bilimlerini, biraz da hekimliği öğrenmiştir. Irak'tan dışarı çıkmadığı, Bağdat, Kerbelâ, Necef illerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. İran hükümdarı Şah İsmail Bağdat'ı ele geçirince (1508), Fuzulî ona Beng ü Bade (Esrar ve Şarap) mesnevisini sunmuş; Bağdat'ta Safevî valisi İbrahim Han tarafından korunmuştur.

Gurbette garîp şâdmân olmaz imiş
Hiç kimse garîbe mihribân olmaz imiş
Altun kafes içre ger kızıl gül bitse
Bülbüle tiken tek âşiyân olmaz imiş

Fuzulî; Kanunî Sultan Süleyman Bağdat'ı fethedince (1534), Kanunî'ye ordudaki paşalara kasideler yazmış; Osmanlı hükûmeti kendisine, evkafın gelir fazlasından 9 akçelik bir maaş bağlamıştır. Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye gönderdiği meşhur *Şikâyetname* adlı mektubunda bu aylığı bir türlü alamadığını görmekteyiz. Şiirlerinden; uzun zaman, Ali'nin türbesinde bakıcılık ettiği de anlaşılan Fuzulî, zamanında gerekli ilgiyi görmemiş, son yılları yoksullık içinde geçmiş, bir veba salgınında ölmüştür.

Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil
Ne nizâ eylèyelim ol ne senindir ne benim

Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
Cânı için kim ki cânânın sever cânın sever

Fuzulî; şiirlerini Azerî Türkçesi'yle yazmış, çoğunlukla gazel, kaside türleri içerisinde aşk tem'asını işlemiştir. İlâhî bir aşktır bu. Karşılık beklemeksizin duyulan bu plâtonik aşkın verdiği acılardan hoşnut oluş, şiirinin özüdür. Istırabın ruhu olgunlaştıracağı, insan ıstıraplarının en yükseğinin ise «aşk ıstırabı» olduğu inancındadır. Yüzyıllar boyu, halk ve divan şairlerimiz üzerinde derin bir etkisi olmasında deyiş özelliğinin, dil ustalığının, duygularını beşerî bir içtenlikle işleyişin büyük rolü vardır.

Gönlüm açılur zülf i perişânını görgeç
Nutkum dutulur gonce-i handânını görgeç

Kârvan-ı râh-ı tecridiz hatar havfın çekib
Gâh Mecnun gâh ben devrile nevbet bekleriz

Kıldı zülfün tek perîşan hâlimi hâlin senin
Bir gün ey bî-dert sormazsın nedir hâlin senin

Söyledin kim tutarım şâd gönüllerde makam
Şad iken bu söz ile gönlümü mahzun ettin

Dest-bûsi arzûsuyla öldürsem dûstlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su

Gören saatde ol kamet kıyamın kıymadım cane
Kıyamet hem gele kurtulmayan ben bu nedametten

Zülfü gibi ayâğın koymaz öpem nigârım
Yoktur ânın yanında bir kılca itibârım

Fuzulî; Türkçe ve Farsça divanlarının önsözünde çocuk denecek bir yaşta şiire başladığını, nazım türlerinden en çok gazeli sevdiğini söylemektedir. Şiirleri, divan edebiyatı geleneğine uygun olarak, söz oyunlarile yüklüdür. «Bilimsiz şiir, temelsiz duvar gibi olur» der; «bilimsiz şiirden ruhsuz kalıp gibi nefret ettiğini» ileri sürer. Şiirlerinde kişisel bir özdenlik, engin bir insan sevgisi, romantik bir lirizm mısra mısra işlenir. Aşk, en güçlü anlatım yeteneğini onun şiirlerinde bulur.

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tâbib ,
Kılma derman kim helâkim zehri dermanındadır.

Bende Mecnun'dan füzun âşıklık istidadı var
Âşık-ı sâdık benem Mecnun'un ancak adı var

Cânımı cânan eğer isterse minnet cânıma
Can nedir kim ânı kurban etmeyim cânânıma

Fuzulî'nin en tanınmış eserleri: Üç dilde divanı vardır. Arapça, Farsça divanlarından başka, Fuzulî'nin şairlik kudretini gösteren en ünlü olanı *Türkçe Divanı;* Türk edebiyatının en güzel mesnevisi sayılan *Leylâ ve Mecnun;* esrar'la şarabı karşılaştıran Sultan Bayezit ile Şah İsmail'i anlattığı sanılan alegorik eser *Beng ü Bade;* Kerbelâ olayını anlatan mensur, *Hadikat-üs-Suadâ* (Kutlular Bahçesi); Farsça mensur *Rind ü Zahid* (Rint ve Zahît) yine Farsça mensur olarak yazılan *Sıhhat u Maraz* (Sıhhat ve Hastalık); 1956 da Pakistan'da bulunan *Çağatayca - Farsça Manzum Lûgat;* 134 beyitlik kaside *Enis-ül Kalb* (Gönül Dostu); 200 beyitlik bir manzum eser *Sohbet-ül Esmar* (Meyvaların Sohbeti); manzum 40 hadis *Terceme-i Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis çevirisi); Konya'da Mevlâna Müzesi'nde bulunan *Risale-i Mevlânâ-yı Fuzulî* (Fuzulî'nin Mevlâna Risalesi).

Fuzulî; bizim için yalnız bir şair değildir, aşkın sesidir; tatlı bir üzünçle yeniden yaşamağa çalıştığımız geçmiş günlerimizin sesidir, yıllarla bezediğimiz o anıların ezgisidir. Gece gündüz, sabah akşam, vaktin her saatinde size açık; dertlerinizi unutturur, sizi insanlardan, ıstıraplardan dinlendirir. *Nurullah ATAÇ.* Fuzulî en büyük şairlerimizden biridir; Yunus'u istisna edersek, onunla ancak Nesimî, Necatî Bey, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip gibi eski şiirin sıkı nizamı ve üçüzlü sözlüğü içinde gerçekten bir çığır açabilen şairler boy ölçüşebilir. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Fuzulî, ilham ve konu bakımından özellik göstermediği halde, mısralarındaki insanî duygu bakımından muhakkak ki Türk şairlerinin en büyüklerindendir. *Federico BABERIO.* Fuzulî denizinden inciler:

Gazel de kî meşhûr-ı devrân ola
Okumakta yazmakta âsân ola

Gazâl-î gazel saydı âsan degül
Gazel münkirî ehl-i irfan degül

☆

Can verme gam-i aşka ki aşk âfet-i candır
Aşk âfet-i can olduğu meşhur-i cihandır
Sûd isteme sevda-yi gam-i aşkda hergiz
Kim hâsıl-i sevda-yi gam-i aşk ziyandır
Yahşi görünür sureti mehveşlerin amma
Yahşi nazar ettikte serencamı yamandır
Aşk içre azab olduğun andan bilürem kim
Her kimse ki âşıktır işi âh ü figandır
Ger derse Fuzulî ki güzellerde veja var
Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

☆

Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Ben kimem sâkî olan kimdir mey ü sahbâ nedir

Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Vasldan çün âşıkı müstağni eyler bir visâl
Âşıka mâşûktan her dem bu istiğnâ nedir

Hikmet-i dünyâ vü mâfîhâ bilen ârif değil
Ârif oldur bilmeyê dünyâ vü mâfîhâ nedir

Âh ü feryâdın Fuzulî incidüptür âlemi
Ger belâ-yı aşk ilê hoşnûd isen gavgaa nedir

Dil-i zârımda ne kim vâr bilüpdür bilürem
Yâr hal-i dilimi zâr bilüpdür bilürem

Yâri ağyâr bilüpdür ki bana yâr olmaz
Ben dahî ânı ol ağyâr bilüpdür bilürem

Zülfünü ehl-i vefa saydine dam eyliyeli
Beni ol dame giriftâr bilüpdür bilürem

Ben ne hacet kı kılam şerh ana hâl-i dilimi
Dil-i zârımda ne kim vâr bilüpdür bilürem

Yâr hem sohbetim olmazsa Fuzulî ne aceb
Özüne sohbetimi âr bilüpdür bilürem

Ol peri-veş kim melâhat milkinin sultânıdır
Hükm onun hükmü bana fermân onun fermânıdır

Sürdü Mecnun nöbetin şimdi hemen rüsvâ-yı aşk
Doğru derler her zaman bir âşıkın devrânıdır

Lâhza lâhza gönlüm evinden şererlerdir çıkan
Katre katre göz töken sanman şirişkim kanıdır

Hor bakman ger gönül çâk olsa tîğ-ı aşktan
Kim cünûn gülzârının bunlar gül-i handânıdır

Ey Fuzulî ola kim rahm ide yâr efganına
Ağlagıl zâr anca kim zâr ağlamak imkânıdır

Serv-i âzâd kadinle bana yeksân görünür
Neye ser-geşte olan baksa hırâmân görünür

Cân görünmez deseler tende inanmam nitekim
Lûtfdan her nice baksan tenine cân görünür

Derim ahvâlimi cânâna kılam arz velî
Görebilmem özümü anda ki cânân görünür

Ey diyen sabr kıl âh eyleme yârî göricek
Bana düşvârdır ol ger sana âsân görünür

Sordum ahvâlimi aşkında müneccimlerden
Baktılar tâli' evine dediler kan görünür

Ne kemândârsın ey meh ki atıp gamze okun
Yıktığın saydda ne zulm ü ne peykâm görünür

Bir sanem zülfüne gûyâ ki veriptir gönlün
Ki Fuzulî'nin iğen hâli perîşân görünür

Ya Rab belâ-yi aşk ile kıl âşina beni
Bir dem belâ-yi aşktan etme cüda beni

Az eyleme inayetini ehl-i dertten
Yanı ki çok belâlara kıl mübtelâ beni

Oldukça ben götürme belâdan iradetim
Ben isterim belâyı çü ister belâ beni

Temkinimi belâ-yi muhabbette kılma süst
Tâ dost ta'n edip demeye bîvefa beni

Gittikçe hüsnün eyle ziyade nigârımın
Geldikçe derdine beter et mübtelâ beni

Öyle zaîf kıl tenimi fırkatinde kim
Vaslına mümkin ola yetürmek sabâ beni

Nahvet kılıp nasîb Fuzulî gibi bana
Ya Rab mukayyed eyleme mutlak bana beni

Benim tek hiç kim zâr u perişân olmasun yârap
Esîr-i derd-i aşk u dâğ-ı hicrân olmasun yârap

Demâdem cevrlerdir çektiğim bî-râhm bütlerden
Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yârap

Görüp endîşe-i katlimde ol mâh budur derdim
Ki ol endîşeden ol meh peşimân olmasun yârap

Çıkarmak etseler tenden çekip peykânın ol servin
Çıkan olsun dil-i mecrûh u peykân olmasun yârap

Cefâ vü cevr ile mu'tâdım anlarsız n'olur hâlim
Cefâsına hadd ü cevrine pâyân olmasun yârap

Dimen kim adli yok yâ zulmü çok her hâl ile olsa
Gönül tahtına ondan gayri sultân olmasun yârap

Fuzûlî buldu genc-i âfiyet meyhâne küncinde
Mubârek mülktür ol mülk vîrân olmasun yârap

Küfr-i zülfün salalı rahneler imanımıza
Kâfir ağlar bizim ahval-i perişanımıza

Seni görmek müteazzir görünür böyle ki eşk
Sana baktıkça dolar dide-i giryanımıza

Cevri çoh eyleme kim olmaya nâgeh tükene
Az edüp cevri cefalar kıluben canımıza

Eksik olmaz gamımız bunca ki bizden gam alup
Her gelen gamlı gider şâd gelüp yanımıza

Gam-i eyyâm Fuzulî bize bîdad etti
Gelmişiz acz ile dad etmeğe sultanımıza

Ey kemân-ebrû şehîd-i nâvek-i müjgânınam
Bulmuşam feyz-i nazar senden senin kurbanınam

Kâkülün târına peyvend etmişem can riştesin
Başın için bir terahhum kıl ki ser-gerdânınam

Nola kılsam terk-i mey minnet kılıp zâhitlere
Neylerem mey neş'esin ben kim senin hayrânınam

El çekip kat'-ı nazar kılmış ilâcımdan tabîp
Bildi kim gûya harâb-ı nergis-i mestânınam

Yılda bir kurban keserler halk-ı âlem ıyd için
Dem-be dem saat-be saat ben senin kurbanınam

Câna meylin var ise hükm eyle teslim eyleyim
Pâdişâhım ben senin bir bende-i fermânınam

Ey Fuzulî âteş-i âh ile yandırdın beni
Galibâ sandın ki şem-i külbe-i ahzânınam

Âşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perişânındadır
Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabib
Kılma derman kim helâkim zehri dermânındadır

Çekme dâmen nâz-edüp üftâdelerden vehm kıl
Göklere açılmasun eller ki dâmânındadır

Mest-i hâb-ı nâz ol cem'et dil-i sad-pâremi
Kim anın her pâresi bir nevk-i müjgânındadır

Bes ki hicrânındadır hâsıyyet-i kat'-ı hayât
Ol hayât ehline hayrânım ki hicrânındadır

✡

Ah eylediğim serv-i hırâmânın içündür
Kan ağladığım gonce-i handanın içündür

Sergeşteliğim kâkül-i müşginin ucundan
Aşüfteliğim zülf-i perişanın içündür

Bîmâr tenim nergis-i mestin eleminden
Hûnin ciğerim lâl-i dürefşanın içündür

Yaktım tenimi vasl günü şem'tek amma
Bil kim bu tedarik şeb-i hicranın içündür

Kurtarmağa yağma-yi gamından dil-ü canı
Sa'yim nazar-i nergis-i fettanın içündür

Can ver gönül ol gamzeye kim bunca zamandır
Can içre seni sakladığım ânın içündür

Vâiz bize dün dûzehi vasf etti Fuzulî
Ol vasf senin külbe-i ahzanın içündür

✡

Ya Rab hemîşe lûtfun et reh-nüma bana
Gösterme ol tariki yetmez sana bana

Kat' eyle âşinalığım andan ki gayrdir
Ancak öz âşinaların et âşina bana

Yok bende bir amel sana şayeste ah eğer
A'malime göre vere adlin ceza bana

Havf-i hatarda muztaribem var ümit kim
Lûtfun vere beşaret-i afv ü atâ bana

Men bilmezem bana gereğen sen hakîmsin
Men'eyle verme her ne gerekmez sana bana

Oldur bana murat ki oldur sana murat
Hâşâ ki senden özge ola müddea bana

Haps-i hevada koyma Fuzulî-sıfat esir
Ya Rab inayet eyle tarik-i fenâ bana

Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı
Felekler yandı ahımdan muradım şem'i yanmaz mı

Kamu bimarına canan devayı dert eder ihsan
Niçün kılmaz bana derman beni bimar sanmaz mı

Gamım pinhan tutardım ben dediler yâre kıl ruşen
Desem ol bîvefa bilmem inanur mı inanmaz mı

Şeb-i hicran yanar canım döker kan çeşmi giryanım
Uyarur halkı efganım kara bahtım uyanmaz mı

Gül-i ruhsarına karşu gözümden kanlu akar su
Habibim fasl-i güldür bu akar sular bulanmaz mı

Değildim ben sana mail sen ettin aklımı zail
Bana ta'neyliyen gafil seni görgeç utanmaz mı

Fuzulî rind-i şeydadır hamişe halka rüsvadır
Sorun kim bu ne sevdadır bu sevdadan usanmaz mı

Hâsılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yoh reh-i aşkında fenâdan gayrı

Ney-i bezm-i gamem ey mâh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı

Perde çek çehreme hicran günü ey kanlı sirişg
Kİ gözüm görmiye ol mdhlikadan gayrı

Yetti bîkesliğim ol gaayete kim çevremde
Kimse yoh çevrile girdâb-ı belâdan gayrı

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabadan gayrı

Bozma ey mevc gözüm yaşı habâbın ki bu seyl
Komadı hiç imâret bu binâdan gayrı

Bezm-i aşk içre Fuzûlî nice âh eylemeyem
Ne temettu' bulunur bende sadâdan gayrı

Perişan halin oldum sormadın hal-i perişanım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbir-i dermanım
Ne dersin ruzigârım böyle mi geçsin güzel hanım
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Esir-i dâm-ı aşkın olalı senden vefa görmen
Seni her kande görsem ehl-i derde âşina görmen
Vefa vü aşinalık resmini senden reva görmen
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Değer her dem vefasız çarh yayından bana bin ok
Kime şerh eyliyem kim mihnet ü enduh ü derdim çok
Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yok
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Gözümden dembedem bağrım ezip yaşım gibi gitme
Seni terketmezem çün ben seni sen dahi terketme
Amandır zalim olma ben gibi mazlumu incitme
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Katı gönlün neden bu zulm ile bidada ragıptır
Güzeller sen gibi olmaz cefa senden ne vaciptir
Senin tek nazenine nazenin işler münasiptir
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Nazar kılmazsın ehl-i derd gözden akıdan seyle
Yamanlıktır işin uşşak ile yahşi midir söyle
Gel Allahı seversen âşıka cevretme lûtfeyle
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Fuzulî şive-i ihsanın ister bir gedayındır
Dirildikçe seg-i kûyün ölende hakipayındır
Gerek öldür gerek ko hükm hükmün rây râyındır
Gözüm canım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Vay yüz bin vay kim dildârdan ayrılmişem
Fitne çeşmü sahiri hunhârdan ayrılmişem
Bülbüli şûrideem gülzardan ayrılmişem
Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmişem
Bir kadi şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Kaddi Tûbâ lâ'li firdevsin şarabı kevseri
Hulkı vü huyi melek surette emsali peri
Bürci eflâkin saadetlü şereflü ahteri
Hüsn ara mecmu'ı hubanın seraser serveri
Bir kadi şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Dostlar ben nale vü feryat kılsam ayb imas
Çarhı betmihrin elinden dât kılsam ayb imas
Gam diyarın dil ara âbat kılsam ayb imas
Bu binabirle cihanda ad kılsam ayb imas
Bir kadi şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Düşmişem gamhanei hicrana zârü dertnâk
Pençei hasret edüp her dem giribanımı câk
Günde yüz gez hecr tiğıyle olurdum ben helâk
Gerdişi devvar cevrinden meni dilhastenâk
Bir kadı şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Vasl umup cevrü cefasını çekerken can henüz
Mihr umup şevkında yanarken dili suzan henüz
Cismi gamnâkimde var iken gamı hicran henüz
Yetmedin payana ahü nale vü efgan henüz
Bir kadi şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Mülki vaslı dilberin gönlümde ma'mur olmadın
Aşk câmından Fuzulî mestü mahmur olmadın
Derdi bidermanı hicrandan temni dûr olmadın
Aşk ara âşıklığım âlemde meşhur olmadın
Bir kadi şimşadü gülruhsârdan ayrılmişem

Fuzulî'nin Macar müzesindeki resmi.

Türk edebiyatının muhtelif sahaları üzerinde asırlardanberi Fuzulî kadar tesir bırakmış şair pek azdır. Nesimî ve Nevâî'den sonra ancak Fuzulî'dir ki, Türk âleminin her tarafına eserleri yayılmış, okunmuş, sevilmiş, taklit ve tanzir edilmiştir. Yalnız Fuzulî'yi yetiştiren Âzerî sahası değil, Osmanlı ve Çağatay edebiyatları da yüzyıllardan beri onun kuvvetli nüfuzu altında kalmışlardır. Taşkent'ten Kazan'a, Kırım'dan Macaristan hudutlarına; Bağdat'tan Kahire'ye, Tebriz'den Buhara'ya ve İstanbul'a kadar bütün Türk sahası yüzyıllarca onun terennümlerini dinledi. Azerbaycan, İran ve Cenubî Kafkas Türklerinin, Farisî'nin müthiş tahakkümüne rağmen yüzyıllarca Türklüklerini muhafaza etmelerinde, Türk âleminin manevî vahdetinin bozulmamasında Fuzulî'nin pek büyük tesiri vardır. Denilebilir ki, bu tesir genişliği ve devamı bakımından Fuzulî'nin dehasına uygundur. *Fuat KÖPRÜLÜ.*

LEYLÂ İLE MECNUN

Leylâ ile Mecnun; bir aşk hikâyesidir. Konusu bir Arap efsanesinden alınmıştır. «Beni Âmir kabilesinden Kays ile Leylâ daha okulda iken birbirlerini severler. Leylâ'nın annesi bunu duyunca kızını okuldan alır. Sevgilisini göremez olan Kays çöllere düşer. Mecnun diye anılmaya başlar. Kays'ın babası, Leylâ'yı ailesinden isterse de, vermezler.

Kays çölde vahşi hayvanlar ve kuşlarla arkadaş olur. Kızı İbni Selâm adlı birine verirler. Leylâ kendisini bir perinin sevdiğini, eğer evlenirlerse peri tarafından öldürüleceklerini söyleyerek adamı kandırır, onu kendinden uzak tutar. Mecnun'un inkisariyle İbni Selâm ölür. Mecnun bütün maddî varlıklarla ilgisini kesmiş, mânevî bir aşkla kendinden geçmiş halde yaşamaktadır. Çölde karşısına çıkan Leylâ'yı tanımaz. Leylâ'nın kendi içinde olduğunu, onunla mânevî âlemde birleştiğini, başka bir Leylâ ile buluşmaya takati olmadığını bildirir. Leylâ döner, bir müddet sonra kederinden ölür. Mecnun bunu öğrenince Leylâ'nın mezarına koşar, ölmek ister, isteği Tanrı tarafından kabul olunarak orada düşüp ruhunu teslim eder.»

İslâm ülkelerinde çok tanınmış ve sevilmiş olan bu konu birçok Arap, Fars ve Türk şairleri tarafından tekrar tekrar yazılmıştır. Fars edebiyatında *Genceli Nizamî*'nin yazdığı *Leylâ ve Mecnun* çok ünlüdür. Türk edebiyatında bu konu Fuzulî'den önce, XV. yüzyılda *Ali Şir Nevaî, Hamdullah Hamdi, Bihiştî, Kadimî, Lâmiî Çelebi, Lâmiî Rendeli Hamdi* ve başkaları tarafından yazılmıştır. Leylâ ile Mecnun'da Fuzulî lirizmin doruğundadır. Konuyu mısra mısra yaşadığını duyarız. Tanpınar'a göre:

> Leylâ ile Mecnun, suyu sızdırdığı için serinleten o çok ince hamurlu testilere benzer. Her tarafından çöl sızar. Çöl sihirbazların en büyüğüdür. Çünkü biraz da seraptır. Serap, görünüşlerle hakikatin hiç bitmeyen karşılaşmasıdır... Dille o kadar ustaca oynamasına, şiirimizin birçok söyleyiş mükemmelliklerini kendisi bulmasına, hattâ eserinin bütününe bakılınca oldukça ağır basan zihnîliğine, mizah ve hiciv kudretine — şikâyetnâme'de bütün bir komedi unsuru vardır, hem de en yüksek cinsinden — rağmen, Fuzulî hayatı ve aşkı çok ciddî bir zaviyeden gösteren şairlerdendir. Doğrusu istenirse, bir bakıma bütün lezzetleri kendine kapamış görünen bu insanda rastlayabileceğimiz tek haz, ıztırabın hazzıdır. Bir çeşit mazoşizmden başka bir şey olmayan bu acıya atılış, onu özleme, onu hayatın tek gayesi, hattâ vücudunun sebebi gibi göstermesi, bu işteki ısrarı eserini öbür şairlerimizden ayıran büyük vasıflardan biridir. Denebilir ki, Fuzulî'nin şiiri, Türkçenin içinde bir eski çağ trajedisinin korosu gibi düşünür. *Leylâ ile Mecnun*'dan:

Sermest-i şarab-ı istiyakem
Medhûş-ü tehayyür-ü firakem

Ger gelse ecel menim nem ala
Can hod yohtur meğer gam ala

Şem'i şeb-i mihnet ü belâyem
Âşüfte-i cümbüş ü hevayem

Sûz-ü dil ile tökülse yâşım
Tîğ-i gam ile kesilse bâşım

Candan çıkarıp hevâ-yı aşkı
Terk eylemezem belâ-yı aşkı

Söz muhtasar ol esir-i sevdâ
Bir nev'ile oldu halka rüsvâ

Kim Kays iken âdı oldu Mecnun
Ahvalini etti gam diğergûn

Ol şive-i aşk içinde mâhir
Kıldıkta vasiyyetini âhir

Leylâ ile Mecnun okulda.

Sahraya düşüp güneş misâli
Tenha yürür oldu lâübâli

Her daşa ki yetti töktü yâşın
Lâ'l eyledi kûh ü deşt dâşın

Leylî dedi ey karîne-i rûh
Kâm-ı dil-i müptelâ vü mecrûh

Müjde ki muradın oldu hâsıl
Maksûda seni Hak etti vâsıl

Leylî menem ârzû-yu cânın
Kâm-ı dil-i zâr ü nâtüvânın

Gel bezm-i visâle mahrem olgil
Bir lâhza menimle hemdem olgil

Mecnun dedi ey büt-ü perîveş
Haşâk-ı zaîfe urma âteş

Aşk etti bina-yı vaslı muhkem
Ma'nîde meni seninle hemdem

Fuzulî'nin
«Âşık Çelebi Tezkiresi»ndeki
minyatürü.

Yarap bana cism ü can gerekmez
Canan yoğ ise cihan gerekmez

Minba'd zelîl ü hâr kılma
Sergeşte-i rûzgâr kılma

Çün râz-ı dilini etti takrir
Re'yine muvafık oldu takdir

İmdat kılup inayet-i Hak
Kıldı anı maksadına mülhak

Gül derdi hadika-i emelden
Mey içti surahi-i ecelden

Kabrini kucakladı nigârın
Can sadkası etti ol mezarın

Leylî dedi verdi cân-ı şirin
Ol âşık-ı bî-karar ü miskin

ŞİKÂYETNAME

Fuzulî'nin elimizde bugün yayınlanmış beş mektubu bulunmaktadır. Bunlar; Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye, Bağdat valisi Ayas Paşa ile Kadı Alâeddin'e, Musul Mirlivası Ahmet Bey'e gönderilen mektuplardır. İçlerinde en ünlüsü, Fuzulî'nin ruhsal, kişisel yaşantısını, dil ve anlatım özelliğini yansıtan, kendisine Evkaf'tan bağlanan ödeneği Evkaf memurlarının vermediklerinden şikâyet eden, zamanının nişancı paşası Nişancızade Celâl Çelebi'ye yazdığı mektuptur. Fuzulî, Evkaf memurları ile aralarındaki konuşmayı şöyle anlatır :

Selâm verdim, rüşvet değildir deyü almadılar. Hüküm gösterdim, fâidesizdir deyü mültefit olmadılar. Eğerçi zâhirde sûret-i itâat gösterdiler, ammâ zebân-ı hâl ile cemî-i suâlime cevâb verdiler :

Dedim : «Ya eyyüh-el-eshâb! bu ne fi'l-i hatâ ve çîn-i ebrûdur?»

Dediler : «Muttasıl bizim âdetimiz budur.»

Dedim : «Benim riâyetimi vâcib görmüşler ve bana berât-ı tekaaüd vermişler ki, andan hemîşe behre-mend olam ve pâdişâha ferâg-ı bâl ile duâ kılam.»

Dediler : «Ey miskîn! senin mezâlimine girmişler ve sermâye-i tereddüd vermişler ki, müdâm fâidesiz cidâl edesin ve nâ-mübârek yüzler görüp nâ-mülâyim sözler işidesin.»

Dedim : «Berâtımın mazmûnu ne için sûret bulmaz?»

Dediler : «Zevâiddir, husûlü mümkin olmaz.»

Dedim : «Böyle evkâf zevâidsiz olur mu?»

Dediler : «Zarûriyyât-ı Âstâne'den ziyâde kalırsa bizden kalır mı?»

Dedim : «Vakıf mâlın ziyâde tasarruf vebâldir.»

Dediler : «Akçaınız ile satın almışız, bize helâldir.»

Dedim : «Hisâba alsalar bu sülûkünüzün fesâdı bulunur.»

Dediler : «Bu hisâb kıyâmette alınır.»

Dedim : «Dünyada dahi hisâb olur, haberin işitmişiz.»

Dediler : «Andan dahi bâkimiz yoktur, kâtibleri râzî etmişiz.»

Gördüm ki suâlime cevâbdan gayrı nesne vermezler ve bu berât ile hâcetim revâ kılmağın revâ görmezler. Nâçâr terk-i mücâdele kıldım ve me'yûs ü mahrûm gûşe-i uzletime çekildim.

HATAYÎ (1486 - 1524)

Hatayî hal çağında
Hak gönül alçağında
Yüz bin Kâbe yapmaktır
Bir gönül al çağında

SAFEVÎ hükümdarlarından «*Şah İsmail*» şiirlerini bu «*Hatayî*» mahlasiyle yazmıştır. Şiîliği devlet ve tarikat mezhebi yapan, şahlıkla şeyhliği birleştiren Hatayî, şiirlerini, Âzerî Türkçesiyle, halk şairleri geleneğine bağlı kalarak, deme ve nefes nazım biçimlerile yazmıştır. Didaktik bir karakter gösteren bu şiirler, bektaşi - kızılbaş edebiyatımızın en kudretli örnekleri sayılır. Hatayî'nin aruzla farsça şiirleri de vardır.

Eya gönül kuşi derler behar imiş mene ne
Bisat-i ayş aceb ruzigâr imiş mene ne

Diyorlar oldu deli Leyli zülfüne Mecnun
Deminde ol dahi bir bîkarar imiş mene ne

Hatayî; rübaîler, gazeller, mesnevîler yazmakla, «Divan» tanzim etmekle kalmamış; halk tekke şiiri geleneklerimizden yararlanarak, özellikle Bektaşî şairleri yolunda nefeslerle, deme'ler de yazmıştır. Erdebil kitaplığında bulunan bir «Divan»ı, bindörtyüz beyitlik «*Dehnâme*» mesnevisi, dikkate değer eserleri arasındadır.

Akıttı yaşımı devran batırdı kanıma el
Rakîb elindeki dest-i nigâr imiş mene ne

Lebin zülâli ne sözdür tükendi ömr-i aziz
Hayat-i Hızr eğer payidar imiş mene ne

Bu bahî-i bed ki menim var Hatayî ol şûhi
Gam ehline diyeler gamgüsar imiş mene ne

☆

Biz ezelden tâ ebed meydâne gelmişlerdeniz
Şâh-ı merdân aşkına merdâne gelmişlerdeniz

Yazmağa Hakk'ın kelâmullah-ı nâtık şerhini
Bu beyânın ilmine Kur'ân'a gelmişlerdeniz

Gayb-i mutlaktan temaşâ-yı ruh-ı zîbâ içün
Bu şehâdet milkine seyrâne gelmişlerdeniz

Kâinatı sûret-i rahmâna tebdil eyleriz
Rûh-ı Kudsün rûhuyuz insâna gelmişlerdeniz

Bir muanber turranın küfrüne âmennâ dedik
Hakk'a teslâm olmuşuz îmâna gelmişlerdeniz

Sâki-i bâki elinden mest olub içmekteyiz
Katreî mest olmuşuz mestâne gelmişlerdeniz

Ey Hatayî îd-i ekberdi cemâli dilberin
Biz bu îd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenizi

✡

Bu yolun yolcusu olayım dersen
Elde iki karpuz tutmalı değil
Derviş olup şalvar giyeyim dersen
Gâhi giyip gâhi atmalı değil

Lâden bahçesinde gonca gül olmaz
Kâmil ile yoldaş olan yorulmaz
İki mahlûk vardır Hak'ka kul olmaz
Mağrurluk kibirlik etmeli değil

Mağrurlar orada olurlar yalan
Kibr imiş yorulup yollarda kalan
Eğer yolcu isen köprüyü dolan
Gözgöre çamura batmalı değil

Koyun kuzusuna nasıl meledi
Öküzün kulağın kimler enedi
Garip bülbül gül dalında tünedi
Her çalı başında ötmeli değil

Şah Hatayî İmam Cafer muhbiri
Hak'kın yâranıdır Veyselkarani
Hak'kın haznesinden gelen güheri
Müşteri olmayana satmalı değil

Vardım kırklar yaylasına
Gel beri ey can dediler
İzzet ile selâm verdim
Gir işte meydan dediler

Kırklar bir yerde durdular
Yerlerinden yer verdiler
Meydana sofra serdiler
El lokmaya sun dediler

Erenler gönlü ganidir
Yuduğu kalbi arıdır
Gelişin kandan beridir
Gel söyle ihvan dediler

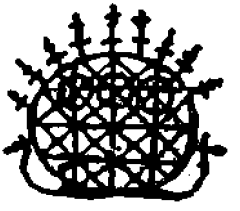
Gir semaa bile oyna
Silinsin pak olsun ayna
Kırk yıl bir kazanda kayna
Daha çiğsin yan dediler

Gördüğünü gözün ile
Beyan etme sözün ile
Ondan sonra bizim ile
Ol sen de mihman dediler

Düşme dünya mihnetine
Talip ol Hak hazretine
Ab-ı Kevser şerbetine
Parmacığın ban dediler

Şah Hatayî'm nedir halin
Dua edip kaldır elin
Kesegör gıybetten dilin
Cümlemiz yeksan dediler

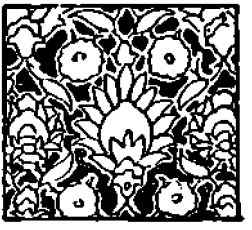
TÜRK ANADOLU EDEBİYATI

Bir millet, her şeyden evvel kendi kendisini ciddiye almak mecburiyetindedir. Kendi kendimizden bahsetmeğe alışalım. Büyük mes'elelerimizi bulalım. Anadolu bin başlı bir muamma gibi gözümüzün önünde duruyor. Bunu çözmeğe çalışmak lâzımdır. Bugünkü edebiyat karşısında bütün tarih ve bütün vatan bâkir olarak duruyor... Dede Korkut Masalları, Köroğlular, Tahir ile Zühreler, Aslı ile Keremler, büyük Türk destanının parçaları ve Anadolu fethinin kahramanlık hikâyeleri ile berabet milletimizin bütün dış görünüşlerin altında samimiyetle, inançla yaşadığı bir hayatın mahsûlüdürler ve muhtelif merhalelerinde millettmize ve harsımıza ait birçok realitelerle doludurlar.

Ahmet Haındi TANPINAR

ANADOLU EDEBİYATI

Malazgirt'ten sonra, Türkiye toprağında yalnız kendine benzeyen bir Türklük vardır. Bu Türklük, kendi ırkından, bağlı olduğu dinden, yaptığı tarihten, yarattığı güzel sanatlardan, şiirden, musikiden, mimariden, hâsılı yalnız bu yeni vatandaki yaşayışından, duyuşundan, kendi kader ve kazasından terekküp etmiş kitledir.

Yahya KEMAL

ANADOLU; Türk Edebiyatı'nın altın dönemini hazırlar. Anadolu'nun Türkleşmesi yedinci yüzyıldan başlar. Bizanslıları Anadolu'dan söküp çıkarmak için saldıran Arap birlikleri içerisindeki Türkler, Abbasiler zamanında erinden başkomutana kadar büyük bir çoğunluk kazanır. Orta Asya yaylalarından kopup gelen Türk boyları dalgalar halinde, anayurdu anımsatan Anadolu yaylalarına yerleşir, orada kökleşirler. Anadolu'nun taşına toprağına, köyüne, kentine kopup geldikleri yerlerin adını verirler.

İslâmlığı kabul ettikten sonra, Doğu'dan Batı'ya akışımız hızlanır. Anadolu, 1071'den itibaren, büyük zaferlerimizi hazırlayan en kutsal kaynak olur. Bugünkü Türklüğün karakter yapısında bin yıllık Anadolu tarihimizin büyük etkisi vardır. Burada, büyük tarihçimiz *Mükrimin Halil Yınanç*'ı dinliyelim·

Anadoluya göç edip vatan edinen Türkler, bu vatanda tutunmak için Haçlı ordularıyla, Bizanslılarla mücadeleler yapmışlar ve kat'î olarak bu kıtada yerleşmişlerdir. Aynı zamanda ayrı bir devlet ve medeniyet vücuda getirmişlerdir. Bilâhare, Selçuklu devletinin yıkılışından sonra Anadolu'da uzun müddet derebeylikler mücadelesi baş göstermiş ve iki asırdan fazla devam eden bu fetret devri, Osmanlı ailesinin meydana getirmiş olduğu millî birlikte son bulmuştur.

Millî ittihadın kuruluşundan sonra Anadolu Türkünün cihangirliği başlamış ve kısa bir zaman içinde üç ma"mur kıtanın ekserisini istilâ etmiştir. Görülüyor ki, Osmanlı hânedanının hâkimiyet devrinde kıtaları fethedenler, Rumeliye geçip orada yerleşenler, Suriyeyi, Mısırı ve Berberistan'ı istilâ edenler Anadolu Türkleridir. O halde tarihimizin ismini de

bu suretle şöyle söyleyebiliriz: Anadolu Türkleri tarihi veya sadece Anadolu tarihi!

Anadolu Türkleri tarihi denilince milletimizin Anadolu'ya hicret ve istîlâsından itibaren zamanımıza kadar cereyan eden hadiseler hatıra gelir ve gerek Selçuklu hânedanı ve gerekse Osmanlı âilesi zamanında genişleme ve fetihlerin hepsini ihtiva eder. Rum ilinde, Mağrip'te, Mısır'da, Yemen' de hülâsa Anadolu Türkünün hâkim bulunduğu bütün memleketlerdeki vakıalar kendi içine alır. Eğer tarihimizin ismini bu suretle isimlendirecek olursak, ona en esaslı ve en canlı, en ilmî ve en şümullü bir isim bulmuş, mânâsız isimleri kullanmamış oluruz. Böylece cehalet ortadan kaldırılmış bulunacağı gibi, son zamanlarda söylenmeğe başlamış olan «Osmanlı Türkleri Tarihi» gibi isimler de kendi kendine unutulmuş ve millî tarihimizin hakiki ismi yerleşmiş olur.

Anadolu'nun Türkleşmesi Oğuz Türkleri'nin akınıyla başlar; Bizanslıları Malazgirt Savaşı (1071) nda tam bir yenilgiye uğratan Selçuklu İmparatoru Alp Arslan'dan sonra tamamlanır.

Malazgirt meydan savaşından sonra Oğuzların yanısıra diğer Türk boyları da akın akın Anadolu'ya girerler. Bunların sözlü edebiyatları yavaş yavaş zen-

Timur imparatorluğunun kurucusu Timur (1336 - 1405) Anadolu Türk tarihinin oluşmasında önemli rol oynar. «Aksak Timur», «Timurleng» olarak da anılan Timur, Barlas aşireti başbuğlarından Emîr Turagay ile Tekina Hatun'un oğludur. Cengiz Han soyundan sayılır. Çağatay hanı Bayan Kuli Han'ın ölümünden sonra (1358), yıldızı parlar. Taşkent yöresinde başlıyan hâkimiyeti gittikçe artar. Altınordu hanı Urus Hanın emîrlerinden Emîr Tuy Hoca'nın oğlu Toktamış'ı yenmesinden sonra Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya yöneldi. Birçok savaşlar, zaferler sonu Doğu Bayazıt, Ahlat, Adilcevaz, Van eline geçti (1387). Ardahan, Kars üzerinden Bingöl'e geldi. Erzincan, Sivas, Malatya şehirlerini aldı. Erzurum, Kemah ve Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru yürüdü. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'in ordusuyla Çubuk ovasında karşılaştı. Ankara meydan savaşında Bayezit'i yenerek, esir aldı (1402). Anadolu'dan ayrılarak Semerkand'a döndü (1403).

gin bir yazılı edebiyata dönüşmeye başlar. Ulusal varlığını kılıcıyla kazanan ulusumuz kalemiyle de özgürlüğünü yaşatmak olanağını hazırlar. Türk akınları, Selçuklulardan sonra hazırlanarak, Anadolu bir baştan bir başa Türk egemenliği altına girer.

Anadolu edebiyatımızın XI. ve XII. yüzyıllarını aydınlatacak belgelerin yokluğu, XIII. yüzyılın da yetersiz belgelerle anlatılmak istenmesi, bu dönemi karanlıktan kurtaramamıştır. Burada Moğol saldırılarını, kitaplıkları yakıp yok eden, Dicle sularının günlerce kitap tozlariyle siyah akmasına sebep olan, binbir özenle yaratılan Anadolu uygarlığını mahveden Moğol vahşetini hatırlamak gerekir.

Anadolu yontma taş devrinden itibaren muhtelif medeniyetlere sahne olan eşsiz medeniyetler diyarıdır. Yurdumuzun herhangi bir köşesine vurulan kazmaların birer tarih sahifesile yükselmesi de bunu açık olarak göstermektedir. *Kemal GÜNGÖR.* Türkiye tarihinin başlangıcı olarak (1071) Malazgirt zaferi kabul ediliyor. Bu tarihten öncesi kavmî tarihtir. 1071 millî tarihin başlangıcıdır. Bunun sebebi, milliyetçiliğin coğrafya mefhumlarından ayrılmıyacağı gerçeğidir. Oğuz Türkleri ile Anadolu toprağı bu tarihten itibaren kaynaşmış ve onunla yekpare bir vücut haline gelmiştir. Konya Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu, nihayet Türkiye Cumhuriyeti devri bu tarihin merhalelerini teşkil eder. Oğuz Türkleri bu coğrafya içinde dokuz asır yaşadıkları binbir macera ile hususî karakteri hâiz ayrı bir varlık vücuda getirmişlerdir ki, bugünkü Türk milleti işte bu oluşun neticesidir... Bin yıllık mazisini bilmek isteyen her Türk, Osmanlıcayı öğrenmek mecburiyetindedir. Bu mutlaka Osmanlıcayı yeniden diriltmek manasına gelmez. Lâtince, Yunanca veya eski Mısırcayı öğrenen batılı aydınlar, bu dilleri, bu dillerle yazılmış eserleri, bugün kullanmak için mi öğreniyorlar? Alain, modern olmak için, insanlık tarihini, kültür vasıtasiyle yeniden yaşamak lâzım geldiğini söyler... Bir millet aynı şeyleri yüzyıllarca tekrarlarsa, o sahada bir mükemmeliyete ulaşır. Üslûp denilen şey de zaten bu mükemmeliyetin ifadesidir. Yüzlerce divan şairi, yüzlerce yıl, aynı vezinleri, aynı mazmunları, aynı kelimeleri döve döve mükemmel mısralar vücuda getirmişlerdir ki, bunlar, ancak aynı tekrar prensibinin mahsulü olan camiler, çeşmeler, halılar, besteler veya ince örf ve âdetlerle mukayese olunabilir. *Mehmet KAPLAN.* Türkler; Batı'lıları genellikle hareketli tarihleri, pitoresk kıyafetleri, örf ve âdetleri ile ilgilendirmişlerdir. Bu bakımdan Batı edebiyatlarında Türkler büyük bir yer tutar. *ROUILLARD.*

Anadolu Türk Tarihi

Türklerin Anadolu'ya gelişleri, anayurtları olan Türkistan'dan ayrılışları Oğuzların Müslümanlığı kabullerinden, Ön Asya'daki Abbasi Devleti'nin görevini yüklenmelerinden ileri gelir. Bu görev biraz sonra, Türklerin Selçuklular adıyla tüm Abbasileri egemenlikleri altına almaları olanaklarını yaratacaktır.

Müslüman Türklerin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeleri X. yüzyılda devam eder. Anadolu'ya akıp gelen Türk boylarının en gür kaynağı

Oğuz'lardır. Oğuz'ların bilinen en ünlü eserinin ilki ise *Dede Korkut Hikâyeleri*'dir.

Oğuz soyundan gelen göçebe Türk, «gezgin, yürüyücü» anlamına gelen Yörük Türkleri XII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Anadolu'ya, Irak'a, Azerbaycan'a gelmeye başlamışlar; buralardan Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanına dağılmışlardır. Müslüman görünmekle beraber, Alevî töre ve inançlarına, Şamanizme bağlıdırlar.

Malazgirt zaferimiz, tüm Anadolu'nun Türkleşmesini, Türkiye Tarihi'nin yaratılmasını, İstanbul'un fethini, Ortaçağın kapatılıp Yeniçağın başlamasını, Türklere yeni bir yurt ve yeni bir tarih hazırlar. Ömer Lütfü Barkan, bu konuda Alparslan'a geniş bir yer verir:

Evet, Alparslan, Türk Selçuk Devletine 26 ağustos 107 1'de Doğu Anadolu'nun kapısını, Malazgirt Meydan Savaşı ile açarken, Türkiye'miz yeni

XIII. Yüzyıl Selçuk Uygarlığı yapılarından Konya'da Karatay Medresesi Kapısı.

bir idareye yöneltilecek (1071 - 1308) ve Selçuk devri medeniyet eserleriyle bezenecektir.

Selçuk hükümdarı Alparslan Van Gölü bölgesinde, Malazgirt Meydan Savaşının galip kumandanı, Bizans İmparatoru IV. Romanus Diogenes de O'nun savaş esiri olduğu vakit, tarih bir dönüm noktasını kaydetmiştir. Bu zaferden birkaç ay sonra Türk süvarileri İstanbul'a kadar ulaşırlarsa da, Alparslan Kızılırmağa ulaşan bölgeleri Türkmen beyleri arasında paylaştırmıştır. Saltuklar, Mengüçler, Danişmentliler bunlardandır. Bu devrede din ve mezhep serbestisini temin eden Türk idaresi, Anadolu halkı tarafından Bizanslılara tercih ediliyordu. Böylece, XI. yüzyıl sonlarında Orta ve Batı Anadolu'dan önemli bölgeler Türk Selçuk idaresine geçmiş oldu.

Konya, Selçuk Devleti'nin merkezi olarak siyasî ve askerî idareyi yürütürken, kültür dünyasına ve Türk tarihine de en güzel eserler vermiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılın ilk yarısında, *I. Alâettin Keykubat*'la en aydınlık dönemini yaşar. *Selçuk Bey*'in ömrü yetmediği için başaramadığı Oğuz Türkleri'nin bir bayrak altında toplanma ülküsünü *Tuğrul Bey* (993 - 1063) gerçekleştirir.

Moğolların zulmünden kaçan Türkistan'lı, Horasan'lı, Harezm'li ve Irak'la İran'da ve diğer İslâm ülkelerinde oturan bilginler, sanatçılar, sofîler akın akın Anadolu'ya gelip yerleşirler. Anadolu; böylelikle, İslâm kültürünün en seçkin temsilcilerine bağrını açmış olur.

Moğolların istilâsiyle (1243), Anadolu Selçukluları İlhanlılara bağlanır; 1303 de son Selçuklu hakanının ölümüyle Selçuklu Devleti yıkılır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin, «her şey, ana vatan olan Anadolu için» düsturu ile ifade edilebilecek olan şuurlu bir anavatan siyaseti takip ettiği tereddütsüz söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu böyle bir siyasetten mahrumdu. *Mehmet Altay KÖYMEN.*

Anadolu Türk tarihi tâ Malazgirt'ten İstiklâl Mücadelesine kadar, kahramanlık ve din duygularının müşterek eseridir. Bütün Selçuk, bütün Osmanlı, bütün İstiklâl Mücadelesi kahramanlarını harekete getiren en kuvvetli ruhî âmil, galebe çalma iradesi, köle olmamak arzusu ve din duygusudur... Anadolu Türk tarihini okuyanlar, bu tükenmez mücadelenin hârikalı örneklerine rastlarlar. İnsan bunların karşısında olmuş bir vâkıayı değil de, büyük bir sanatkâr tarafından yazılmış bir destan okuyorum sanır. Stefan Zweig, İstanbul'un fethini, üstün bir muhayyilenin gerçekleşmesi telâkki eder. Onda insan iradesinin şahane bir misalini bulur. *Mehmet KAPLAN.*

Türkiye, özellikle Anadolu, bana tarih zevkini aşıladı. Her gittiğim yerde değişik bir uygarlığın izlerini gördüm. Arkeolojik kazıları biraz daha derinleştirirseniz, dünyanın en eski uygarlığının kalıntılarını yurdunuzda bulabilirsiniz. M. Ö. 5 - 6. yüz-

yıl öncesinin eserleri bile var. *Lord KINROSS.* XIII. yüzyıl Anadolu Türk tarihi, bir yandan yüz binlerce halkın perişan hali, bir yandan baştaki beylerin sefahat ve israfı düşünülürse, önüne geçilmez bir batış ve yıkılış tarihidir. *Şükrü KURGAN.* XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da birçok sanat ve bilim eserleri meydana gelmiştir. Selçuklular dönemine ait bazı değerli Türk ozanlarının kişilikleri belirmiş, kısacası Anadolu'da ulusal kültür gelişmesinin zannedildiğinden daha önceki yüzyıllarda başladığı kesin olarak anlaşılmıştır. *Max MULLER.*

Anadolu Edebiyat Dili

Anadolu Türk Edebiyatı için, XIII. yüzyıl bir dönüm noktasıdır. Halk Edebiyatı'mızla Divan Edebiyatı'mız bu yüzyılda ayrılır. Anadolu medreselerinde yetişenlerle dışarılardan gelen bilginler Arapçayı, sanatçılar Farsçayı, devletse her iki yabancı dili resmî işlerde kullanırken, Türkçe halkın dili olmakta devam edegelir.

Halka dönük sanatçılar, Oğuz Türkçesi'yle ilk yazılı yapıtları bu XIII. yüzyılda verirler. Anadolu'da Türkçe'ye dönüşü hazırlayan nedenler, edebiyatımızın ulusallaşması, XIII. yüzyılda Oğuzca'nın yeniden parlaması, Türkçe yapıtların gittikçe artması üzerinde durulmağa değer.

Türk - İslâm kültürünün ilk yapıtları, XIII. yüzyılda, Cengiz'in zulmünden Anadolu'ya sığınan sanatçılarla bilginlerce verildi. Anadolu Aydın, Karaman, Germiyan, Ramazan, İsfendiyar Oğulları Türkçe konuşan beylikler olmalarına rağmen, Türkçe henüz göçebe ve çadır dili özelliklerini taşıyordu. Yeterli değildi. Bu yüzden Arapça ve Farsça'ya yakamızı kaptırdık. Saray dili Farsça, Medrese dili Arapça oldu.

Eski bir İstanbul sokağı.

Türkçe, Köktürkler, Uygurlar, Kırgızlarca devlet dili olduktan sonra, XIV. yüzyıla değin devlet dili olma niteliğini yitirir; Farsça'nın, Arapça'nın boyunduruğu altına girer. XIV. yüzyılın başında Türkçülük, Oğuzculuk akımı ağır basınca Türkçe tekrar devlet dili olma olanaklarına kavuşur.

İstanbul'un alınışı ile büyük bir kültür dili olarak, Osmanlı İmparatorluğu boyunca «Osmanlıca» adını alarak, edebiyatımızın en bol, en ünlü yapıtlarını vererek gelecektir.

Türkiye Türklerinin bugün Türk ırkı içinde mümtaz bir mevkileri vardır. Türkiye Türkleri, siyasal durumlarının yüksekliği, tarihlerinin parlaklığı, edebiyatlarının gelişmiş ve zenginliği, lehçelerinin güzelliği, lâtifliği ve zarifliği, hars ve medeniyetlerinin yüksekliği cihetinden Türk ırkı içinde en ilerlemiş bir zümre teşkil ediyorlar. Türkiye Türkleri bu cihetlerden başka Türk kavimlerinden üstündürler, tâbir yerindeyse Türk kavimlerinin ağabeyisidirler. *Sadri Maksudî ARSAL.* Türkün varlığı ve dili tarihten önce başlar. Kavim bünyesinde de olsa, Türklerin devlet yapısı, insanoğlunun topluluk anlayışıyla birlikte kurulur. Bu devletlerin çağı içinde tutarlı bir düşünüşü ve yazın dünyası olduğuna türlü incelemeler, belgeler, yazıtlar, yapıtlar, Çin kaynakları kanıttır. *Ahmet Muhip DRANAS.* Türkçe gramer kitabını okumakla, bazı küçük izahatı anlamakla mesele bitmez. Bu kadarcık bir bilgiyle Osmanlıca bir yazmayı okuyup anlayamazsınız. Türk şiirini anlamak, hattâ anlamaya biraz yaklaşmak için her şeyden önce Avrupalılığın bütün eskimiş paçavralarından sıyrılıp kurtulmak onları yele vermek gerekir. *James Clarence MANGAN.* Türk dili, bu dilin yaygın olduğu ülkelerin özelliğine, o ülkelerde yaşayan halkın geçirdiği tarihsel gelişmelere ve başka dillerle kurduğu ilişkilere göre birçok lehçelere ayrılmıştır; ama bilimsel bakımdan bir bütündür. Türkiye Türkçesine en yakın olan Azerî Türkçesinden, en uzak sayılan Yakutça ve Çuvaşçaya dek bütün lehçeler, tek bir kökün ortak nitelikler taşıyan dallarıdır. Anadilimizin beşiği, Orta Asya'daki Türk ili (Türkistan) dir. Edebî nitelik taşıyan ilk ürünler, VIII. yüzyılda Gök Türklerce Orhun ırmağı çevrelerine dikilmiş yazıtlar, daha sonraları da Uygurlarca kaleme alınmış, Turfan'da ele geçirilen metinlerdir. İslâmlıktan sonra ise, Uygurların bir kolu olan Karlukların kurduğu Karahanlılar devrinde, XI. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig* ile ilk ürünlerini vermeye başlar. Bunların hazırlandığı yerler eski Türk illeridir. Daha sonra, anayurtta kalan Türkler Asya'nın türlü bölgelerinde, batıya doğru yayılanlar ise göçüp yerleştikleri yerlerde ayrı devletler kurmuşlardır. *Agâh Sırrı LEVEND.*

Anadolu Türk Edebiyatı

Anadolu Türk Edebiyatı; üç önemli öğenin bileşkesinden doğmaktadır: Orta Asya gelenekleri, İslâm Uygarlığı, Anadolu tarihinden gelen etkiler.

Anadolu Türk Edebiyatı; XIII. yüzyılda, «*Tasavvuf Edebiyatı*», «*Divan Edebiyatı*» kollarına ayrılır. Tasavvuf Edebiyatı; «*Halk Tasavvuf Edebiyatı*», «*Divan Tasavvuf Edebiyatı*» ayrımına düşerken; Anadolu'nun büyük kentlerinde, müziğin şaraplı eğlenceler yarattığı mutlu azınlığın zevk meclislerinde «*Divan Edebiyatı*» gelişir.

XIII. yüzyıl; Türk Edebiyatı'nın Anadolu üzerinde geliştiği, *Ahmet Fakih, Şeyyat Hamza, Sultan Velet, Dehhanî* gibi divan şiirimizin kurucularının yetiştiği yüzyıldır.

XIV. yüzyıl; Türk Edebiyatı, bu yüzyılda, *Kadı Burhanettin, Seyyid Nesimî, Ahmedî, Âşık Paşa, Gülşehrî* gibi divan; *Yunus Emre* gibi büyük halk şairleri yetiştirir. Destansal «*Dede Korkut*» hikâyelerile, «*Seyit Battal Gazi Destanı*», «*Danişmendname*» bu yüzyılda halk ağzından derlenip yeniden işlenerek, klâsik nesrimizin ilk önemli örnekleri durumuna gelirler.

XV. yüzyıl; Türk Edebiyatı, bu yüzyılda, *Ali Şir Nevaî, Habibî, Şeyhî, Ahmet Paşa, Necatî* gibi divan; *Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rumî* gibi halk ve «Mevlit» şairimiz *Süleyman Çelebi*'yi yetiştirir. *Mercimek Ahmet, Âşık Paşazade, Sinan Paşa,* bu yüzyılın en ileri gelen düzyazı ustalarıdır.

XVI. yüzyıl; Türk Edebiyatı, bu yüzyılda, *Fuzulî, Bakî, Hayalî, Zatî, Bağdatlı Ruhî, Nev'î, Babur Şah,* gibi divan; *Pir Sultan Abdal, Köroğlu* gibi halk şairlerini; *Feridun Bey, Lamiî, Sehi Bey* gibi düzyazı sanatçılarile en parlak dönemini yaşar. Türkçe iyice işlenir.

XVII. yüzyıl; Türk Edebiyatı, bu yüzyılda, *Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî* gibi halk; *Nef'î, Nailî, Şeyhülislâm Yahya, Nabî* gibi divan şairleri; *Evliya Çelebi, Kâtıp Çelebi, Koçi Bey, Peçevî, Nergisî* ve *Veysî* gibi düzyazı ustaları yetiştirir. Halk edebiyatımız en güçlü dönemini yaşarken, divan edebiyatımız yerlileşme yolunu tutar.

XVIII. yüzyıl; Türk Edebiyatı, bu yüzyılda; *Nedim, Şeyh Galip, Ragıp Paşa* gibi divan şairleri; *Naima, Yirmisekizçelebi Mehmet, Silâhtar Mehmet Ağa, Resmî Ahmet* gibi düzyazı sanatçıları yetiştirir. Türkçe'de bilinçli kendine dönüş, konularda yereysellik, yerlileşme eylemi hız kazanır. Halk şiirimiz geçen yüzyıllar çapında bir sanatçı çıkaramaz.

Onsekizinci yüzyılın Türk edebiyatı bakımından en önemli olayları; Lâle Devri, *İbrahim Müteferrika* (1674 - 1745) nın Türkiye'de ilk Türk basımevini kurması, şairlerle yazarlarımızın yerli kaynaklara yönelmeleri, Türk dilinin kendine dönmesi, Batı uygarlığına giriş hazırlıklarını yaşamasıdır.

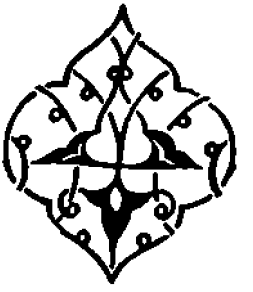
FATİH SULTAN MEHMET

(Tahirzade Hüseyin'in minyatürü)

XIX. yüzyıl; Türk Edebiyatı'nın Batı uygarlığına girişi bu yüzyılda başlar. Halk edebiyatımız *Dadaloğlu, Dertli, Seyranî, Emrah, Bayburtlu Zihni* gibi büyük şairler yetiştirdiği halde; divan edebiyatımız geçen yüzyılların büyük şairleri gibi bir şair yetiştiremez. *Leskofçalı Galip, Enderunlu Vasıf, İzzet Molla, Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni, Üsküdarlı Hakkı* sönük kalırlar. Divan edebiyatının çöküşü hızlanır.

Anadolu Edebiyatı; XIII. yüzyıldan zamanımıza değin süregelen, folklor ürünlerimizden, halk edebiyatımızın saz ve tekke şiiri geleneklerinden, bölgesel ve yersel kaynaklardan yararlandığı oranda, diğer alanlarda ise Türkçe'ye yaklaştığı ölçüde ulusal özelliklerimizi gösterir. XI. yüzyıldan zamanımıza değin süregelir; iki ana kola ayrılır: *1. Türk Halk Edebiyatı, 2. Türk Divan Edebiyatı.*

Anadolu'ya yerleşen Oğuzlar, Asya'dakinden bambaşka bir coğrafya, bir medeniyet çevresi ve dış düşmanlarla karşılaştılar. Asırlarca devam eden bu değişik şartlar bize ayrı bir şahsiyet verdi. Garp medeniyetiyle temastan sonra da, yeni tesirler ve reaksiyonlar dolayısıyle, daima değiştik... Mevlâna ve Yunus'u bugüne devreden Selçuklu, Türk tarihinin büyük bir merhalesidir. Osmanlı, başka bir üslûp ve organizasyonla Selçuklu'yu devam ettirir. Fatih Sultan Mehmet, Alp Arslan'ın torunudur... Mevlânâ, Yunus, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram ve daha yüzlerce ruh adamı, Türk milletinin maneviyatını asırlar boyu beslemişlerdir. *Mehmet KAPLAN.*

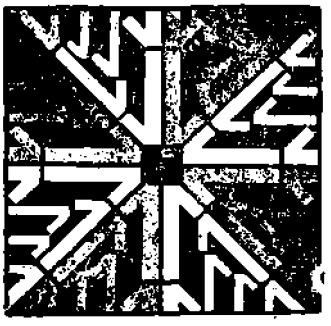
TÜRK HALK EDEBİYATI

Bizim bir klasik edebiyatımız vardır. Fakat, bu klasik Türk Edebiyatı, Türk tarihinin Osman' dan başlayıp Vahdettin'de bitişi gibi, Âşık Paşa' dan başlayıp Fikret'e kadar gelen veyahut Galip Dede'de zaten son nefesini vermiş olan Divan Edebiyatı değil, Velet Sultan ve Yunus Emre'den beri devam etmekte olan Millî Edebiyatımızdır... Gerek tekke ve gerek âşık edebiyatı Türk klasismasının dağınık servetlerini teşkil eden eserlerdir. Bunları toplayıp düzenlemek ve Türk edebiyat tarihinin ana hatlarını bunun akışına ve gelişmesine göre çizmek lâzımdır.

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU

HALK EDEBİYATI

Halk edebiyatı ne gibi şeylerdir? Evvelâ, masallar, fıkralar, efsaneler, menkıbeler, ustûreler; saniyen darbımeseller, bilmeceler; salisen maniler, koşmalar, destanlar, ilâhiler; rabian Dede Korkut Kitabı, Âşık Kerem, Şah İsmail, Köroğlu gibi hikâyelerle cenknâmeler; hamisen Yunus Emre, Kaygusuz, Karacaoğlan, Dertli gibi tekke ve saz şairleri; sadisen Karagöz ve Nasreddin Hoca gibi canlı edebiyatlar.

Ziya GÖKALP

HALK EDEBİYATI; halkın ruhundan doğan, halkın ruhunda yaşıyan değerleri gösteren edebiyattır. Başlangıçtan bugüne değin süre gelir; ulusaldır. Atalardan miras kalan, dilden dile geçen, atasözlerini, manileri, türküleri, masalları, halk öykülerini, destanları, sözle ilgili folklor ürünlerimizin tümünü kapsayan bir edebiyattır.

Türklerin İslâm uygarlığı içinde başka bir çeşit edebiyatları daha gelişmiştir. Biz buna *halk edebiyatı* diyoruz: Eski Türk geleneğinden kalma, Anadolu'nun çok eski geleneklerini de benimsemiş, sazla söylenen türküler ve hikâyeler, halkın dilini ve duygusunu kullanır. Divan Edebiyatının benzetmeleri ve söz oyunları bu edebiyatta da etkisini gösterir. Bu söz figürleri bu edebiyatı yaşamdan ve insandan ayrı düşürmez.

Halk edebiyatı; halk kültürüne dayalı, atalardan torunlara aktarılan duygularla düşüncelerden örülü söz hazinelerimizdir. Duru, yalın, katıksız bir dili vardır. *Nermi Uygur;* halk edebiyatını, halk edebiyatımızı gerçekçi bir görüşle incelerken şöyle diyor:

> *Halk edebiyatı deyince genellikle halkın yüreğinden doğmuş, halkın ortak yaşantılarını ,ortak anılarını, ortak umutlarını dile getiren bir edebiyat anlaşılır. Halk içi, duygusu, düşüncesi, özlemi, ülküsü ile yansıtır kendini bu edebiyatta. Bazı adlar, ün salmış kişiler çıksa da ortaya, çok kez adı bilinmeyenlerin yaratıp oluşturduğu bir edebiyat. Büyük ölçüde canlı söz, belleğe, sözlü tekrarlamaya dayanıyor.*

Halk edebiyatının yazıyla saptanması daha çok bu edebiyatın incelenmesine ilişkin bir aşama. Sözlü gelenekle kendini sürdürdüğü için, daha çok ölçülü ayaklı yapıtlarla bezenir. Örnek olarak Türk halk edebiyatını alalım: Destanlar, destansı öyküler, türküler, koşmalar, koçaklamalar, taşlamalar, ağıtlamalar, ağırlamalar, değişik oranlarda da olsa ölçülü ayaklı yapıtlardır hep. Düpedüz anlatılanlarda bile belleğe yardımcı tutamaklar, tekerlemeler, deme kalıpları, girişler ve bitişler yaygındır, epeyce mısralarda ya da oyunlarda olduğu gibi... Fıkraları, atasözlerini, ninnileri, bilmeceleri, mânileri de katın, bütün halk edebiyatı ürünlerinde halka değgin, halka özgü, halkın ortaklaşa malı olan belirgin belirsiz bir dünya görüşü ortaya çıkar.

Halk edebiyatı da, yüksek edebiyat da, hep bir ve aynı gerçekliğin çeşitli görünümleri, durmadan değişen insan gerçekliğiyle birlikte değişen o alabildiğine zengin içlemli, yaygın kaplamlı edebiyat gerçekliğinin çeşitli bakışaçılarına sunduğu büyük kesitler... Çevresel olayların, köy, kasaba ilişkilerinin, zaman zaman da tüm bir ulusu çalkalandıran toplumsal değişmelerin, çok kez yönetilenler açısından yönetim sorunlarının ele alınıp işlendiği «konuşmalardır» halk edebiyatı.

Türk Halk Edebiyatı; Türk halkının ruhuna uygun, ulusal, divan edebiyatımızdan daha renkli, daha zengindir. İslâm uygarlığının etkisiyle, aydınlarla halk yığınlarının birbirlerinden uzaklaşıp yakınlaşmaları ölçüsünde, onbirinci yüzyıldan sonra Anadolu'da gelişir.

Türk Halk Edebiyatı; Türklerin yeryüzünde göründüğünden bugüne değin gelen ulusal yaşantısını, kültürünü, beğenilerini, duygusal ve düşünsel dünyasını yansıtır. Özüyle sözüyle bizimdir. Bizim özümüzü, bizim sözümüzü, bize özgü biçimlerle sözlü olarak ortaya koyar.

Atasözlerimiz, mânilerimiz, bilmecelerimiz, ninnilerimiz, türkülerimiz, masallarımız, hikâyelerimiz, Karagöz ve ortaoyunlarımız, tekke ve saz şairlerimiz hep Halk Edebiyatı'mıza girer.

Halk edebiyatı, divan edebiyatı, Tanzimat edebiyatı gibi, hattâ onlardan çok Türk edebiyatının esaslı bir zümresi, baş zümresidir. Bizdeki bütün edebiyat mahsulleri bugünkü cihan san'at telâkkilerinin mihengine vurulunca asıl ve öz edebiyat sayılabilecek olanın halk edebiyatı olduğu görülür. *Behçet Kemal ÇAĞLAR.* Halk Edebiyatı, zengin kültürü ve dil hazinesi ile, çağdaş edebiyatın vazgeçilmez kaynağı, sağlam bir dayanağıdır. Bu nedenle çağdaş edebiyat Halk Edebiyatı'nı yutmak, şindirmek zorundadır... Çağdaş edebiyatçı olmak; Halk Edebiyatı'nı sevmek, Halk Edebiyatı'nı bilmek, böylece halkı daha yakından tanıyarak çağdaş bir ka-

fayla sevmekle olur... Hem ulusal, hem evrensel açıdan Türk halkının sesini, kokusunu, bildirisini ve dramatiğini insan dünyasına yerleştirmek isteyen çağdaş bir Türk edebiyatı, ister istemez Halk Edebiyatı'na eğilmek, aşkta ve işte, biçimde ve özde, Halk Edebiyatı'nı ulusal bir kaynak olarak değerlendirmek zorundadır. *Ceyhun Atuf KANSU.* Halk edebiyatının bugünkü edebiyat için bir kaynak olabilmesi, bu edebiyatın sırf ulusal oluşuna, sırf halk tarafından yaratılmasına, ya da sırf bizim bu edebiyatı sevmemize dayandırılamaz; başka türlü gerçekleri de olmalıdır. Bu kaynaktan yararlanma, biçimselin sınırlarını aşmalı, en geniş ve köklü anlamda bir öz sorunu olarak ele alınmalıdır. *Murat BELGE.* Halk edebiyatının canlılığı ile yüksek tabaka edebiyatının sun'iliği üzerinde derin derin düşünmemiz icap eder. *GOETHE.*

Halk Şiiri

Halk şiiri; geniş halk yığınlarının özlemini, sevgisini, sevinç ve acılarını dile getirir. Halk şiiri; her güçlü halk ozanı ile biraz daha gelişmiş, biraz daha genişlemiştir Beslendiği halk diliyle, sağlam kuralları ile başlangıçtan zamanımıza değin süre gelmiştir.

Halk şiiri; duyuş, düşünüş ve söyleyiş özelliklerile, geniş halk yığınlarını yansıtır. Bir ulusun en gerçek benliğini halk şiirlerinde bulabiliriz. Halk şiirinde çok güzel mısraların yanısıra çok zayıf mısralara da rastlanmaktadır. Bu şiirlerde biçim olgunluğu, sözcüklerdeki uyum tesadüflere, geleneğe bağlıdır.

Halk şiirimiz, Türk şiirinin, Türk şiir sanatının en eski, en ulusal şiir türüdür. Bu bakımdan, halk şiirimizin söz, biçim, renk, ses, uyum, anlam ve zevk derinliklerine inmek zorundayız. Türk şiir sanatı, her şeyden önce, Anadolu gerçeğinden doğmaktadır. Önce oturduğumuz evi tanımalıyız. Kendi öz şiirini tanımayan bir ulus, başka ulusların şiirlerini anlayamaz. Yöreselden, evrensele gitmenin yollarını araştırmalıyız.

Halkımızın ruh zenginliği, kahramanlığı, sevgisi, merhameti, eğlenceleri, dünya görüşü halk şiirimizde tüm güzelliğile görülür. Türk ulusunu, Türk dilini, Türk halkının benliğini yansıtan halk şiirimiz olduğu inancı yaygındır. Halk şiirimiz; dilimizin canlılığını koruyup gelişmesinde büyük bir etken olmuştur.

Halk şiirimiz, divan şiiriyle hiçbir ilgi kurmadan süregelmiştir. Bazı şiirlerde divan şiirlerinin etkileri sezilirse de bu sadece kulaktan kapma etkilerdir. Türk edebiyatı; İslâmiyetten önce, İslâm uygarlığı içinde, Batı etkisi altında üç bölüme ayrılır. İşte bu bölümler içerisinde en önemli yeri halk şiirimiz tutmaktadır.

Halk şiiri, bugünkü şiire örnek olmaktan ziyade, onu besliyecek, onun gelişmesine, zenginleşmesine yardım edecek kaynaklardan biridir. O kaynağa şair susuzluğu ile eğilenler, susuzluklarını tamamen gideremezlerse de, giderebilecek unsurlardan birkaçını yakalıyabilirler. *Cahit Sıtkı TARANCI.* Halkların kendine özgü bir şiiri vardır. Halklar ne kadar gelişmiş ve yetişmişse, şiir ürünleri de özce o kadar olgunlaşmış ve derinleşmiştir. Öte yandan; halk gibi, her toplumsal sınıfın da içine kendi özünü koyduğu bir şiiri vardır. Her sınıf özel bir eğilim, varlıklarla ilgili özel bir görüş taşır. Her sınıfın kendine göre acıları, sevinçleri, umutları, özlemleri, kısacası, kendine göre bir iç dünyası bulunur. Bu iç dünya şiirde dile getirilir. Toplumdaki bir sınıf ya da tabakanın pek hoşlandığı bir şiir biçiminden bir başka sınıf ya da tabakanın hiç hoşlanmaması, hattâ onu tümüyle anlamsız bulması bu yüzdendir. *PLEHANOV.* Bütün halk şiiri, bir sürrealisti kıskandıracak kadar düşünce inhirafları ile dolu olup, modern cereyanların yeni Türk şiiri üzerindeki etkisinin, bu halk şiirlerinden gelen ilhama aykırı olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir. *Melâhat MENEMENCİOĞLU.*

Halk Şiirimizin Yapısı

Türk dünyasının, Türk ikliminin gerçek yüzünü, şiirlerimizde bol bol bulabiliriz. Türk şiirini genellikle çok duygulu, öznel bir romantizm çerçevesine alabiliriz.

Bizim şiirimiz, başlangıcından bugüne değin, romantik bir yolda devam edegelmektedir. Kâh tabiat, kâh aşk, kâh vatan, kâh millet, kâh Tanrı kisvesi giyerek bugüne değin gelen şiirimiz; bazen güzel sözler söylemiş, bazen karanlık birşeyler mırıldanmış, bazen hiçbir şey söylememiştir.

Halk şairlerimiz gazeller de yazmışlardır. Bu gazellerde, divan şairlerinin ustalığı, anlam, mazmun zenginliği yoktur; dil sadedir. Bunlardan; «fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün» ölçüsünde olana *divan,* «feilâtün feilâtün feilâtün feilün» ölçüsünde olana *selîs,* «mefâîlün mefâîlün mefâîlün» *semaî,* «mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün» ölçüsünde olana *kalenderi* adı verilir.

Türk halk şiiri; geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyu duygularını, düşüncelerini dile getirmiştir. Halkımızın özlemlerini, sevinç ve acılarını, en güzel bu şiirlerden anlıyoruz. En çok işlenen temalar aşk, doğa, ölüm, özlem, yiğitlik, din, günlük bireysel ve toplumsal yaşantılardır.

Halk şiirimizin nazım birimi dörtlüklerdir. Bu dörtlüklerin kafiye düzeni, çoğunlukla, *aaab* biçimindedir. Bunlarda sık sık «*yarım kafiye*» görülür. Bir bakıma Divan Şiiri gibi, Halk şiirimiz de, ömrünü tamamlamış gibidir.

Kafiye düzenleri değişik olabilir dört mısralık kıta; halk edebiyatında, dört mısralık bentlerden meydana gelen manzume *dörtlük*'tür. Halk edebiyatında

kullanılan dörtlükler *millî nazım birimi*'dir. Halk şairleri bu dörtlüklere *hane*, koşuğun tümüne *katar* adını verirler.

Dörtlük; halk şiirimizin temel yapısıdır. Bu ulusal nazım birimimizle halkımızın duygu ve düşünce mimarisi yüzyıllar boyu en güzel verimlerile karşımızdadır. *Mani, ninni, bozlak, destan, koşma, güzelleme, taşlama, koçaklama, ağıt, satranç, varsağı, ilâhî, nefes, devriye, şathiyat, deme* gibi halk şiir türlerimizin hemen hepsi dörtlükler üzerine kurulur.

Halk şiirimizde; kara göz, ala (elâ) göz, servi boy, ay yüz, ince bel, siyah ve uzun saç, şeyda bülbül, gül beniz, şirin dil, yavru balaban bakış, iplik iplik süt beyaz kız, yayla çiçeği kokuş, şahan gibi gönül, buğday beniz, coşkun sular gibi akış, dolaşık zülüf v.b. birer mecaz, birer benzetme motifidir.

Türklerin yeryüzünde göründüğünden beri, devam edegelen, atalar mirası olan, dilden dile geçen halk şiirimiz üç büyük kola ayrılır: *1. Anonim Halk Şiiri; 2. Tekke Şiiri; 3. Saz Şiiri.*

Yunus Emre'den Rıza Tevfik'e kadar söylenmiş türküler, koşmalar, nefesler gözümün önünden geçtiler. Bu şiirler, diyeceğim ki hattâ çok fazla musiki ile raksandırlar. *Yahya KEMAL.*

Halk şiiri her zaman mertlik, namus, sevgi, dayanıklılık gibi temel insanî erdemleri konu edinmiştir. Bunlar, çağlara, toplumlara göre biçimi değişen, ama özü değişmeyen erdemlerdir. Sağlamdırlar, bunlara yaslanmış bir edebiyat kolay kolay ölmez. Halk şiirinin niçin gelenek olabileceği, divan şiirininse niçin olamayacağı konusunda söylenecek ilk söz, bir klişe: Dilin anlaşılırlığı. Herkesin artık ezbere bildiği gibi, halk şiirinde dil bir engel değildir; Türkçenin en güzel örneklerini verir. Halk şiirinin, çağdaş dünyada, halk şiiri olarak varoluşunu sürdürmesi beklenemez. Çünkü çağdaş dünya bu şiirin serpilme koşullarını ortadan kaldırır. Ne var ki, gelenekten yararlanma dediğimiz, halk şiirini yaşatmak ve sürdürmek değil, çağdaş şiirle bu şiir (artık yok olmuş olsa bile) arasında birtakım bağlar kurmaktır. Türkiye'de bu yapılabilir bence. Ama divan şiiriyle artık bağ kurulamaz. *Murat BELGE.*

Halk Şairi

Halk şairleri, çoğunlukla, şiirlerini saz çalarak söyleyen şairler anlamına gelir. Hayatın günlük olayları, canlı tabiat, gerçekçi bir dille anlatılır bu şairlerde. Köyler, asker ocakları, kasabalarla şehirler halk şairlerinin yetişme kaynaklarıdır. Bu şairler, geleneklerden, ustalarından aldıkları bilgilerden geniş ölçüde faydalanmışlardır. Çokları, okuma yazma dahi bilmezler.

Halk şairlerimizin yetişme alanları, yüzyıllar boyu, Orta Asya, Anadolu, Rumeli, Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Türklerin ayak bastığı her yer olduğu

halde, divan şairlerimiz belirli büyük merkezler dışında bir varlık gösterememişlerdir.

Halk şairleri, ustalarının yanında yetiştikten, iyice olgunlaştıktan sonra, doğup büyüdükleri yerlerden uzaklaşır, diyar diyar dolaşırlar. Bunun için, halk şairlerinin yaşantıları gurbet acılarile, yol üzerlerinde karşılaşılan sevgililerle, özleyişlerle doludur. Halk şairi; gördüğünü, yaşadığını, duyduğunu, şiirlerine konu yapar.

Halk şairi; dünya görüşü, toplumu, tabiatı anlatışı ile halkı yansıtmak zorundadır. Halk için, halkla beraberdir. Halkın arzularını, halkın duyuşlarını, halkın heyecanlarını, halkın düşüncelerini halkın diliyle, halk şiirinin tekniğiyle ortaya koyacaktır. Genellikle, ayrı özellikler gösterirler. Benzer yanları aynı töresel geleneklerden beslenmiş olmalarından ileri gelir.

Halk şairlerinden kasaba ve şehirlerde yetişmiş olanları, okuma yazma bildikleri için, hece'nin yanısıra aruzu da kullanmışlardır. Halk şiiri ile divan şiiri arasında kalanlar bunlardır. «*Cönk*»lerde sık sık görülen Âşık Ömer, Gevherî, Dertli gibi şairler şiirlerindeki «*mazmun*»larla, hüner ve ustalıklarla bu bölüme iyi birer örnektir. Karacaoğlan gibi birkaç seçkin halk şairimizin dışında kalanlar, Osmanlıca dediğimiz Türkçe, Arapça, Farsça karışımı dilin etkisinden kendilerini kurtaramamışlardır.

Halk şairlerimiz, çoğunlukla, bağlı bulundukları halk katlarının duygularını, yaşayışlarını dile getirirler. Deyişlerinde günlük yaşantıların, canlı doğanın gerçekçi bir görünüşü vardır.

Dadaloğlu, Pir Sultan, Karacaoğlan, Köroğlu, Yunus hâlâ gümbür gümbür kulaklarımızda çınlar. O diriliklerini yitirmemiş şiirleriyle. *Oğuz TÜMBAŞ*. Halk şairleri birbirlerine benzemekte âdeta yarış ederler. Hiç bir halk şairi, kendinden evvel gelmiş şairlerin eserlerindeki şiir özelliklerini geliştirmeyi aklından geçirmez. Genç şairler arasında halk ağziyle şiir söylemeğe özenenler var; birşey, mühim birşey yaptıklarını sanıyorlar. Halbuki halk şiiri, üzerine dikkatle, muhabbetle, anlayışla, hakikî şiir gözüyle eğilmesini bilenler için, bir hareket noktası olabilir. *Cahit Sıtkı TARANCI*. Divan edebiyatında rengi kaybolmuş gibi görünen Türk duygusunu, ziynetsiz fakat baştan başa şiir olan nümunesini, halk şairlerimizin coşkun dillerinden işitiriz. *Hasan Âli YÜCEL*. Halk şairi lâleyi sular, büyütür; divan şairi ise lâleyi yaşatmadan çoğaltır. *Can YÜCEL*.

Hece Ölçüsü

Mısralardaki hece sayısının eşitliğinden hece ölçüsü doğar. Bir manzumenin ilk dizesinde kaç hece varsa, diğer dizelerde de o kadar hece vardır. Hece ölçüsünde, aruz gibi, açık hece, kapalı hece, uzun hece gibi özellikler aran-

maz. Mısraların hece denkliğine dayanan hece ölçüsünde «*durgu*», «*durak*» ve «*durgusuz*»luk özellikleri göze çarpar.

Hece ölçüsü; belirli sayıdaki hece kümelerine dayanan nazım ölçüsüdür. Bir diğer adı da *parmak hesabı*'dır. Türk dilinin eskiden beri doğal ölçüsüdür. Yabancı kültürlerin etkisi altında kalmadığımız ilk dönem edebiyatında, yani aruz ölçüsünü öğrendiğimiz XI. yüzyıla kadar kullandığımız biricik ölçü hece ölçüsüdür.

Bilindiği üzere *hece;* ses organlarımızın bir tek hareketiyle çıkan ses veya sesler topluluğudur. Bir hece bir tek sesten ibaret olabileceği gibi, bir araya gelip kümelenmiş birkaç sesten de meydana gelmiş olabilir. Türkçenin heceleri bir sesli harften, yahut bir sesli harfle birkaç sessiz harften meydana gelmiştir : *a, e, ı, i, o, ö, u, ü, at, ot, fa, taş, top, üst, alt, Türk, kırk, kürk* gibi. Sesli harfle biten hecelere *kapalı hece* denir. Bir de *â, lâ, kâ, cû* gibi *uzun heceler* vardır. Öztürkçe kelimelerde uzun hece yoktur.

Hece ölçüsünde iki önemli özellik göze çarpar : 1. Hecelerin toplamı; 2. Mısra durakları : *Hecelerin toplamı;* bir mısradaki hecelerin sayı bakımından bir düzene bağlı olmasıdır. Bu o mısraın kalıbını yâni ölçüsünü gösterir. 8 heceli mısraın kalıbı sekizli; 10 heceli mısraın kalıbı onludur. *Mısra durakları;* bir mısraın durak dediğimiz belli bölümlere ayrılmasıdır. Duraklarda kelime sona erer. Mısralardaki hareket farkları, kalıpların çeşitleri bu duraklardan çıkar. Yedili'nin 4+3; sekizlinin 4+4 gibi.

Aruz ölçüsü öğrenildikten sonra da, hece ölçüsü halk edebiyatında geniş ölçüde kullanılagelmiştir. Ulusal ölçümüz olan Hece'yi *Kâşgarlı Mahmud*'un *Divânü Lûgat-it Türk*'ünde ilk yazılı örneklerile görüyoruz. *Nedim* ile *Şeyh Galip* gibi iki büyük divan şairi, hece ile şiir yazmakla beraber; hece divan şiirinde pek kullanılmamıştır.

Tanzimat edebiyatı şairleri, hecenin değerini kabul etmişler, aruzun yanısıra birkaç hece ölçülü manzume yazmışlardır. Hece ölçüsünün bundan sonra başarılı uygulayıcıları *Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı* olmuştur. *Ziya Gökalp,* 1908'den sonra, çevresine toplanan gençlerle birlikte hecenin benimsenip gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

> Hece vezni; bir ahenk yolu olmasa idi, Türk dağlarda ve şehirlerde türkülerini, tekkelerde cezbeli nefeslerini bu vezinle asırlarca söyler mi idi? Aruz ve hece, iki kardeş nehir, Fırat ve Dicle gibi yanyana akıyorlar, sonra birbirine kavuşuyorlar, milletin hafızası olan ummana karışıyorlar. *Yahya KEMAL.* Millî dil ve edebiyat cereyanının mütemadî artan kuvveti karşısında aruz, yavaş yavaş gerilemeğe, yerini hece veznine bırakmağa mecbur oldu. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Şair heceleri saymaz, söylediği mısra vezne uyuyor mu, uymuyor mu diye araştırmaz, söyler, söylediği söz

kendiliğinden ölçülü olur, aksamaz. *Nurullah ATAÇ*. Aruz sizin olsun Hece bizimdir, Halkın söylediği Türkçe bizimdir, «Leyl» sizin, «şeb» sizin, «gece» bizimdir. Değildir bir mâna üç ad'a muhtaç. *Ziya GÖKALP*. Hece vezni; basitlik değil; iç sesleri bulabilmek kudretidir. Her büyük şairin 6+5'i de kendisi ile beraber yaşar ve beraber gider. Bunun için derim ki, hece vezni bizim millî veznimiz olduğu kadar estetik veznimizdir de. Hece vezni; zamanla müstezatları ve serbest nazım nevilerini de içerisine alarak modern şiirimizin bugünkü yoluna kadar geldi. *Halit Fahri OZANSOY*. Halk şiiri; dedikleri gibi, bezeksiz, donaksız bir şiir değildir, samimî bir şiir değildir, âşıklar şiiri gönülden koptuğu gibi söylenmezler. Bir bakıma, halk şiirinden daha yapmacıklı bir şiir yoktur. *Nurullah ATAÇ*.

Halk Nesri

Halk nesri; halk edebiyatı nesrimizin en güzel örneklerini nazımla karışık anlatılan halk hikâyelerinde, halk masallarında buluyoruz. Bunlarda dilimiz sadedir. Divan edebiyatında ise nesir Arapça, Farsça ile doludur. Halk bu Türkçesi az dili anlıyamaz. Tanzimat edebiyatı nesri de divan nesrinden aşağı kalmaz.

Halk nesrinin kaynağı, halkın ağzıdır. Halkın ağzından derlenen her türlü edebiyat ürünlerinden halk nesri doğar. Bunlar çoğunlukla, sözlü folklor verimleridir. Dede Korkut Hikâyeleri, halk nesrimizin elimize geçen, en eski ve en önemli yapıtlarının başında gelmektedir.

Halk edebiyatımızın ilk döneminde olduğu gibi, orta döneminde de nesir sadeliğini korumaktadır. Geniş halk yığınlarına hitap eden dilin, halkın dili olması gerekliği ön plandadır. Bu yüzden, halk nesrimiz, halkımızın dil dehasını yansıtan bir özellik gösterir. Modern Türk nesrine kaynak olabilecek zenginliktedir. Yeter ki, halk dilimizin öz damarını yakalamasını bilelim.

Orta dönem halk nesrimizde, çoğunlukla, nesirle nazım içiçe'dir Düşünsel yanlar nesirle, duygusal alanlar nazmın şiirli diliyle anlatılmıştır. Ferhat ile Şirin'ler, Mahmut ile Elif'ler, Asüman ile Zeycan'lar, Tahir ile Zühre'ler, Kerem ile Aslı'lar, Arzu ile Kamber'ler nesirle nazmın, masalla öykünün ortaklaşa özelliklerinden yararlanır.

Halk nesri folklora dayalı bir nesirdir. Bunlar, halkın ağzından derleme yoluyla elde edilir. Beddua anlamına gelen «*kargış*», hayırdua anlamında kullanılan «*alkış*» da halk nesrimizin ustalıklı niteliklerini taşır.

Türk halk nesri"nin en güzel örneklerini atasözlerimizde, deyimlerimizde, bilmecelerimizde, masallarla halk hikâyelerimizde, Karagöz ve ortaoyunlarımızda buluyoruz.

Her ulusal dilin arkasında, bir ulusal psikoloji vardır. *Sadri Maksudî ARSAL.* Halk çoğunluğunun diliyle kitapların dili arasındaki ayrılığın göze battığı yerde millî kültür gelişemiyor demektir. Bizde gerçekten bir uçurum vardı bu iki dil arasında. Bunca gayretlerimize rağmen bu uçurumu kaldırma işinin başında sayılırız. O kadar ki hâlâ aramızda, düşündüğünü konuşur gibi yazmağa çabalayanları ayıplayan, kötüleyen, lekeleyen kültürlü kişiler var. Türk geleneğine aykırıymış konuşur gibi yazmak, halk ağzını ilim diline karıştırmak. Oysaki asıl Türk geleneği, Türk düşüncesinin konuşulan, yaşayan dile dayandığı ölçüde ortaya çıkıyor, çıkacak. Bilginlerin, filozofların dili halkın dilinden ancak bazı özel terimlerde, o da Türkçe kök ve eklerle üretilen ve tam yerinde kullanılan terimlerle ayrılmak zorunda kalabilir. Yoksa baktım yerine atfınazar ettim, gördüm yerine rüyet ettim, diye bütün kelimeleri terim haline sokmakla yazı dili, ne bilime gider, ne de felsefeye. *Sabahattin EYÜBOĞLU.* Gerçekten kopuş, konuşulan dille yazmayıştan ileri geliyor biraz da. Çünkü konuşulan dil kişiyi yaşanan gerçeğe doğru iter. *İsmet Zeki EYÜBOĞLU.*

Türk Halk Edebiyatı

Halk edebiyatımızın temelinde sözlü edebiyatımız yatar. Sözlü edebiyatımız ise, deyim, atasözleri, tekerleme, masal, ninni, türkü, ağıt, bilmece, mani, destan, çocuk ve seyirlik oyunlar, karagöz, halk öyküsü, meddah ve ortaoyunu yapıtlarının bileşkesinden doğmaktadır.

Halk içinde doğan, halk tarafından geliştirilen bu edebiyatın ilk ürünleri din ve destan konularıdır. Daha sonra, konu alanı genişler, her türlü konulara yer verilir. *Dili sade, ölçüsü hece, nazım birimi dörtlük*tür. Türk halk şiirinde; Öz Türkçeyle anlatım üstünlüğü, ulusal şiir geleneklerine uygunluk vardır. Bu edebiyatta, her şey halk için, halkla beraber, halka doğrudur.

Halk edebiyatımızda, Batı etkisini aramak yanlış olur. Bu edebiyatımızın kökeni İslâmiyet öncesi edebiyatımıza dayanır. İlk dönemde : *Halk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Aydınlar Edebiyatı* diye bir ayrılık yoktur. O dönemde, Türk edebiyatında, tam bir bütünlük vardır. Şairlerin söylediklerini, aydınların yazdıklarını tüm ulus anlar. İslâmlıktan sonradır ki, edebiyatımızda ulusu ikiye bölen bir ayrılık görülür. Bir yanda *Halk Edebiyatı,* öte yanda *Divan Edebiyatı.*

Halk edebiyatımız gereği gibi araştırılmadığı, okullarda okutulup öğretilmediği ve sevdirilmediği için, hem genel olarak edebiyatımız canlanamıyor, hem de yönetim halka dönük bir yönetim olamıyor... Halk edebiyatına ciddî olarak eğilmek, sanatça halka eğilmek, ona danışmak, ondan öğrenmek, onun kontrolüne girmek demektir. Edebiyatta ve hayatta gelişmenin bundan başka yolu yoktur. *Fakir BAYKURT.* Asıl sorun; halkın, yani bütün de-

gerlerin biriktiricisi ve yaratıcısı olan büyük çoğunluğun içinden çıktığı halde, eğitim ayrılığı yüzünden ondan kopan kentsoylu aydının (üstelik halk sanatından ve geleneğinden yararlansa bile) yaptığı yorumu (yani yapıtını) halka iletemeyişi. Buna karşılık da kendisinin, halkın somut gerçeklerine yavaş yavaş yabancılaşması, büyük ya da küçük kentsoylu sınıfa seslenmek zorunda kalması. *Bertan ONARAN.* Günümüze kadar Türkiye'de halk edebiyatı ile münevverlerin edebiyatı arasında derin bir uçurum vardır. Anadolu'da İslâm medeniyetinin görünüşünden beri, ilkin mahallî sülâleler, sonra da Osmanlı İmparatorluğu İran'ın fikir ve san'at eserlerinin tesirinde kaldılar. Saray şairleri nevilerini, hayallerini, nesirlerini ve kelimelerini aynen onlardan alarak İran'lı şairleri taklit ediyorlardı. Onlar bağrında yaşadıkları halkın, bir öz heyecanlarını günlük hayatlarının olaylarını anlatma tarzı olup olmadığını düşünmüyorlardı. 19. yüzyılın ortalarına kadar bu, böylece sürüp gitti. O zaman dili ve edebiyatı tabiîliğe ve sadeliğe kavuşturmak için bir hareket belirdi. *Edmond SAUSSEY.*

Halk Edebiyatımızın Kolları

Türk Halk Edebiyatı; İslâmlıktan sonra, Tekke Edebiyatı, Âşık Edebiyatı, Halk Hikâyeleri ve Halk Tiyatrosu'nu yaratan Orta Oyunu ile Karagöz gibi edebiyat ürünlerimizi kapsar.

Halk Edebiyatımızın folklor ürünleri olarak mani, ninniler, atasözleri, bilmeceler, türküler, masallar, hikâyeler, destanlar sayılabilir. Dede Korkut Hikâyelerini destansal niteliklerile buraya alabiliriz.

Atasözleri, deyimler, tekerlemeler, bilmeceler, masallar, ninniler, ağıtlar, türküler, destanlar, halk hikâyeleri, meddah anlatıları, fıkralar,efsaneler, alkışlarla kargışlar, maniler, seyirlik oyunlar, çocuk oyunları, karagözle orta oyunu, koşmalar, destanlar, semailer, varsağılar, ilâhiler, nefesler... halk edebiyatımıza girer. Ayhan Doğanç'a göre :

Halk Edebiyatımız, üslûp, kelime, motif, tem ve formlarıyle çağdaş Türk edebiyatına kaynak olmalıdır. Çağdaş Türk edebiyatının dünyada bir değer alabilmesi için, Batı tekniğiyle Türk halk edebiyatının cevherleri incelenmelidir. Çağdaş Türk edebiyatı, evrensel duyguları işlemede Türk halk edebiyatından mutlaka faydalanmalıdır. Yaşar Kemal, Eflâtun Cem Güney'lerin sayısı artmalıdır. Kemal Bilbaşar'a göre ise : «*Zengin bir kültür ve dil hazinesi olan millî halk edebiyatımız, çağdaş edebiyatımız ve sanatımızın en sağlam bir dayanağı, vazgeçilmez bir kaynağıdır. Ne var ki, bu hazineden sanatçılarımız gereği gibi faydalanamıyorlar. Çünkü halk edebiyatımız yetkili kurumlar ve uzmanlar eliyle didilip taranmamış ham*

FATİH'İN İSTANBUL'A GİRİŞİ

(Zonaro'nun tablosu)

bir yaprak yığını gibidir. Ondan yararlanmak isteyen sanatçı, bu ham yığını karıştırıp inceleme ve ayıklama işini kendi üzerine almak zorundadır. Bu da sanatçının işini pek zorlaştırmakta, giderek onu bu kaynaktan uzak tutmaktadır.

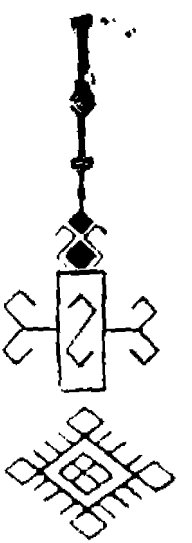
Türk Halk Edebiyatı; 1. Ortaklaşa'dır; 2. Arı dillidir; 3. Sazlarla söylenir ve kafiyeye önem verilmez; genellikle yarım kafiye ve 4. Hece ölçüsü kullanılır.

Çağdaş edebiyatımızın gelişmesi Halk Edebiyatımıza bağlıdır. Ulusal sorunlarımızın tümünü halkımızın yaşantısından özümleyebiliriz. Töreleri, gelenekleri halk daha iyi korumaktadır.

Türklerin yeryüzünde göründüğünden beri, devam edegelen, atalar mirası olan, dilden dile geçen halk edebiyatımız üç büyük kola ayrılır : *1.Anonim Halk Edebiyatı; 2. Âşık Edebiyatı; 3. Tekke Edebiyatı.*

Bizim halkımız, iyinin ve özgürlük bilincinin tohumlariyle dolu. Bütün halklarda olduğu gibi, onun da özünde bu var. Üstelik köklerinde de var. Ancak gerekli ayıklama ve aşılama yapılmamış, yağmur ve güneş yeterince verilmemiş. *Seyfettin BAŞÇILAR.* Bugün kültür dâvalarımızda birer kördüğüm teşkil eden sorunları çözümleyememekteyiz. Bu sorunların en başında öz Türkçe ve arı dil meselemiz vardır ki, bizi kırk yıldan beri iğneyle kuyu kazar gibi çetin ve nankör uğraşmalar içinde bırakmaktadır. Oysa, öz Türkçenin olsun, arı dilin olsun, en güzel örnekleri, ihmal edilmiş, unutulmuş, Halk Edebiyatımızın dil gömüsünde, yer altındaki başka servetlerimiz gibi, uzun zamandan beri yeryüzüne çıkarılacağı anı bekliyor. *Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU.*

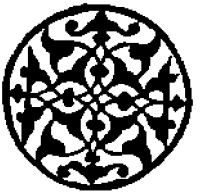
TÜRK ANONİM EDEBİYATI

Halk sanatı yüksek sanatın altşuuru gibidir. Zaman zaman bu karanlık ve zengin âlemden bir nevi, bir tarz, bir şekil ışığa yükselir ve yüksek edebiyat bütün mefhumlarını içine alarak zenginleşir. Türk sanatında halk sanatının yenileştirilmesi artık bir fantazi olmaktan çıkarak geniş bir doğuş hareketi haline gelmektedir. Bizi zümre sanatından kurtarıp kitle sanatına götürecek olan bu hareket, şimdiden kestirilemeyecek kadar zengin sonuçlar verecektir.

Sabahattin EYÜBOĞLU

ANONİM EDEBİYATI

Hangi memleketin sanatı yabancı etkiler yüzünden kozmopolitleşmiye, yabancı ilham kaynaklarının yüzünden yozlaşmaya yüz tutarsa, halk kaynağına eğilerek, yeniden gelişmeye, özleşmeye, yerlileşmeye uğraşır.

Behçet Kemal ÇAĞLAR

ANONİM Halk Edebiyatı; halk arasında türeyip ağızdan ağıza dolaşan, yazanları söyleyenleri belli olmayan, ortaklaşa, sözlü, çok kere besteli, yabancı etkilerden uzak, dili sade, nazım ölçüsü hece olan edebiyat koludur. Bir çok türleri vardır. Manî, türkü, bilmece, atasözü, halk hikâyeleri, destan, masal gibi.

Anonim Halk Edebiyatı; tüm olarak halkın malıdır. Ortaklaşa süre gelen halk şiirleri, devamlı bir değişme içerisindedir. Bunun için ilk doğduğu andaki biçimi ve özü zamanla değişebilir.

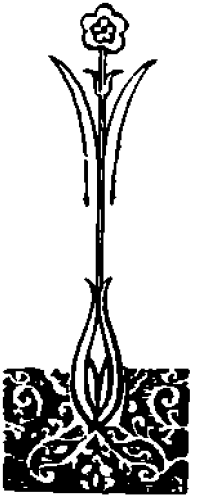
Anonim Halk Edebiyatı; folklora dayalı, folklor kaynaklarından doğan bir türdür. İsimsiz, yani Anonim Edebiyat, dilin kendiliğinden doğurduğu ürünlerin yarattığı edebiyattır.

Anonim Edebiyat; ilk dönemin özelliklerini gösterir. Halk arasında türeyip, bugün de ağızdan ağıza dolaşan «atasözü, ağıt, mani, halk hikâyeleri» v.b. gibi, nesir ve nazım olmak üzere devam edegelen verimlerdir. *Kemal Güngör;* Türk folklorunun zenginliğini Türk tarihinin enginliğile kaynaştırır :

Türkün tarihinin eskiliği ve tarih boyunca yarattığı eşsiz medeniyetler hiç bir zaman inkâr edilemez. Bu kadar eski bir maziye sahip ve zengin medeniyetler yaratan bir ceddin vârisi bulunan Türk milletinin temelini teşkil eden halkımızın, kültür ve medeniyetini tetkik etmek, millî tarihimiz için olduğu kadar medeniyet tarihi için de büyük bir önemi haizdir... Dünyada hiç bir millet Türkler kadar geniş bir medeniyet ve kültür sahasına malik değildir. Bugün batının -ölmüş ve yaşayan- birçok sayılı ilim adamlarının da itirafına mecbur oldukları veçhile bu medeniyet dünyanın en eski bir medeniyetidir. Menşe bakımından tarihi İsa' dan 6-8 bin yıl evvellerine giden bu medeniyet Orta Asya'nın yüksek yaylalarından fışkırarak önce yine Asya'da -İran, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hind,

Çin- muhtelif tâli ocaklar vücuda getirdikten sonra Avrupa, Afrika ve Amerika'ya uzanmıştır... Dünyanın en eski bir milleti olan ulu Türk milletinin tarih ve etnolojisi gibi folklorunun incelenmesi de büyük bir önem taşır.

Anonim Halk Edebiyatı; Maniler, Türküler, Bilmeceler, Kukla, Meddahlık, Karagöz, Ortaoyunu, Tulûat Tiyatrosu, Köylü Oyunları, Atasözleri, Alkış ve Kargışlar, Tekerlemeler, Efsaneler, Masallar, Fıkralar, Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bektaşi Fıkraları, Hikâyeler... bu bölüme girer.

Halk edebiyatı; halka yakın edebiyat, her millette mevcut bir şeydir; şîve farklarının ve mahallî kelimelerin daima bulunduğu gibi. Bu cins eserler daima hoşa gider. Kendilerine mahsus cömert tazelikleri ile, heyecana daha sadık olmalarıyla ve özellikle dilin kaynağının başında doğmalarıyla daima beğenilirler. Bu toprağın macerasını ve kendi maceramızı bilmek, onun içinden büyümek, onun içinden tabiî şekilde yetişmek ve Batılı anlayışla Batılı ustaları severek eser vermektir. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Halk edebiyatı, iptidaidir. Bu edebiyat çok defa ıstırap ve sefalet çeken halkın feryatlarını, isteklerini, emellerini, değil; Divan edebiyatının malûm aşıkâne manzumelerini terennüm etmiştir. *Bekir Sıtkı KUNT.* Halk kütleleri dünya görüşlerini, ahlâk anlayışlarını muhayyile edebiyatından alır; o bakımdan ilham ve ibret örnekleri hikâyeler ve manzumelerdir. *Reşat Nuri DARAGO.* Okur-yazarlık Türk ulusu arasında yaygın hale geldikçe, Halk Edebiyatı, okur-yazar şairlerin, yazarların yaptığı edebiyatın içinde yankılanacaktır. Halktan yana şair ve yazarlar, zaten bugün halk için halktan yana bir edebiyat yapmak çabasındadırlar. Osmanlı toplumunda yönetici-aydın sınıfla, halk arasında bir uçurum vardı. Bugün aklı başında her sanatçı halktan yanadır. Doğrusunu isterseniz, geçmiş yüzyıllarda da en yürekli sanatçılar halktan yana, halk için sanat yapmışlardır. *Samim KOCAGÖZ.*

Türk Folkloru

Anonim halk edebiyatımız, folklorumuzdan, eski ozanlık geleneklerimizden yararlanır. Folklor, İngilizce bir kelimedir. *Folk : halk, lore : bilgi* demektir. Folklorun konusunu genel olarak uygar topluluklar arasında yaşayan ve atalarının geleneklerini sözlü olarak devam ettiren halk ortaya çıkarır.

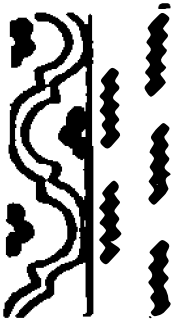
Halk yaşayış, duyuş ve gelenekleri; bir toplulukta yaşayan inançları ve alışkanlıkları, söylenen *türkü, masal, fıkra, atalar sözü, bilmece, tekerleme, efsane* gibi varlıkları inceleyerek o toplumun yaşayış ve duyuşunu anlatmağa çalışan bilime *folklor, halkbilgisi, halkbilim, halkiyat* denir.

Türk folklorunun ilk örneklerini Kaşgarlı Mahmut'un «Divanü Lûgat-it Türk»ünde buluyoruz. Anadolu halk kültürümüzün ana kaynağı, atasözlerimiz, halk şiirlerimiz, anonim edebiyatımızın ilk yazılı deyişleri Orta Asya'dadır.

Kaşgarlı Mahmut'tan sonra Nasrettin Hoca, Dede Korkut, Evliya Çelebi, halk efsaneleri, töreler, inanışlar, törenler, geleneklerle zengin uygarlıklar yaratan atalarımızın bağrından yetiştikleri halkımızı incelemek bize sonsuz hazineler kazandıracaktır.

Türkiye, bugün, folklorumuzun köküne inecek yerde, yapraklarile ilgili. Binlerce yıl ötelerden gelen muazzam bir folklor tarihimiz var. Biz bu tarihin mirascılarıyız. Nereden geldik, nereye gidiyoruz? İslâmiyet öncesi folklorumuz; İslâmiyet sonrası folklorumuz... Türkiye içi Türk folkloru, Türkiye dışı Türk folkloru... Dünya folkloru nerede, biz neredeyiz?..

Folklorumuzun tarihi, edebiyatı, coğrafyası, müziği, sosyolojisi, felsefesi, iç ve dış dünyası... Halk oyunlarımızın tarihçesi, Türkiye halk oyunlarımız, Türkiye dışı halk oyunlarımız, henüz toplu olarak ortaya konulmalı. Fili yoklayan körler gibiyiz, herkes yokladığı yer hakkında bilgi vermekte, henüz bütünü göremiyoruz. Türk sanat rönesansı, Türk folklorunun bütününden doğacaktır.

Folklor dediğimiz bu halk kültürü bizim için önemli bir kaynak olabilir. Özellikle toplumumuzun yapısını, halkımızın özlemlerini, dünya görüşünü öğrenmemiz yönünden. *Ferit EDGÜ*. Bir sanatçı olarak bence folklorun önemi, gerçek toplum hayatına, bilhassa köy ve kır insanlarının hayatına girmek için bir kılavuz oluşudur. *Ahmet Kutsi TECER*. Şiirimizin köklerinde ilk bakışta kendine özgü estetiği olan renkli, armoni yapısı çekici toplumsal öz karşımıza çıkar. O unutulmaz âşıklar, onların ölmezleşmiş şiirle dolu efsaneleri, el sürülmemiş çok zengin yeraltı servetleri gibi öylece duruyor. Hümanist şiiri kurmak çabasını gösterenler, ülkemizin folklorundaki toplumsal öze girmelidirler. *Ömer Faruk TOPRAK*. Türk edebiyatı, folklor edebiyatına; bu canlı köke aşılanacak bir inkılâp ruhiyle, yaşayan, yürüyen, koşan, uçan bir edebiyat olacaktır. *Kâzım Nami DURU*.

Türk Rönesansı

Folklorumuzda, halkımızın ölümsüzlüğünü haykıran bilinçli gür kaynaklar var. Bize düşen ödev, bu kaynaklara inmek. Yarınki balemiz bugünkü halk oyunlarından, yarınki musikimiz bugünkü halk musikimizden, yarınki edebiyatımız bugünkü halk edebiyatımızdan doğacaktır.

Halk oyunlarımız çok güzel, yalnız çok işlenmeleri gerek. Elimizde eşsiz bir ham madde var, bundan yepyeni bir kompozisyon çıkartabiliriz. Halk sanatlarımızın insanı kendinden geçireni, Türklüğü en çok duygulandırıp coştu-

rarı, türkülerimizle oyunlarımız. Oyunlarımızda müzik var, dram var, komedi var, tasvir var, tiyatro var, renk var, bölgesel yaşantılarımız var, halkımızın kültür canlılığı var.

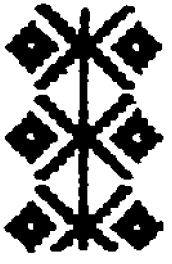
Türk rönesansının, Türk folkloruna döndükten sonra başlıyacağına inanıyoruz. Ulusal bilincin uyanmasiyle folklor araştırmaları arasında güçlü bir bağ var. Folklora girmek, halka gitmektir.

Halk bizim herşeyimizdir. Halka gitmek, folklorumuzun altın damarlarını işlemek, sanatımıza her zaman can verir, dünya sanat bahçesine en nadide çiçekleri dikme olanaklarımızı hazırlar. Yeter ki yöresel yaşantımızdan evrensel sanatımızı yaratmanın yollarını bilelim.

Folklorumuz bilimsel yöntemlerle incelenirse, ulusumuzun gerçek yapısı kendiliğinden ortaya çıkar. Gerçek folklora gidersek, gerçek Türkü buluruz. Folklorumuzda buram buram biz varız.

Folklorumuz, binlerce yıldan beri tüm insanlarımızın ortaklaşa çabasıyla hayal edilmiş, düşünülmüş, yaratılmış, uygulanmış, sevilmiş sanat okyanusumuzdur. Her folklorcu bu sonsuzluk, ölümsüzlük okyanusundan elindeki kap kadar doldurup, ona evrensel bir nitelik kazandırabilir.

Folklor, hem yöresel, hem evrensel niteliktedir. Bizim yapacağımız, bugünkü yöresel folklor değerlerimize evrensel bir karakter verebilmektir. Rönesansımız buna bağlı.

Halkın yargısı, eninde sonunda daima ulusun en seçkin kişilerinin yargısı olur. *STAEL.* Her halkın edebiyatının yaratılmasında, kendi koşullarının etkisi var. Ama hepimizin uygun bulduğu birinci neden, edebiyatımızın yaratılmasındaki temelin folklor olduğudur. *RITHEU.* Halk bir sessizliktir. Ben bu sessizliğin yılmak bilmeyen avukatı olacağım. Dilsizler için konuşacağım. Halkın dili haline geleceğim. Tıkacı çıkarılmış kanlı bir ağız gibi davranacağım. Herşeyi söyliyeceğim. Çok büyük bir şey olacak bu. *Victor HUGO.* Halka giden duvarlar yıkılmadıkça, aşılması gereken engeller aşılmadıkça öz halka ulaşılamaz. Ömrümüz kısadır ama, halka hizmet etme imkânları sınırsızdır. *Lei FENG.* Uçsuz bucaksız bir coğrafyanın, birkaç medeniyet ve kültür tecrübesinin içinden kopup gelen Türk milletinin folkloru da tarihi kadar zengindir. Onu tanıyıp da bu yığının içine yaratıcı hırsla kendini atmak istememek oldukça güçtür. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*

Folklor Kaynaklarımız

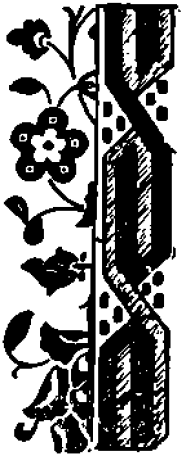
Folklorumuzun en canlı kaynak yerleri köylerimiz, kasabalarımızdır. Bugünün gençleri, Anadolumuzu adım adım gezmek, halkımızın oyunlarını, yaşayışını, türkülerini, söz, el değerlerini folklor mirasımız, bugünkü dünya anlayışımız içerisinde yeniden değerlendirmek zorundadırlar.

Folklorumuz özünde devamlı gelişme, yenileşme olanaklarını da birlikte taşımakta. Ölümsüzlüğü de buradan, halkımızın yeryüzünde göründüğünden bugüne değin içine sindirdiği dünyamızı açımlamasından gelmekte.

Sanat burçlarımızda, binlerce yıldır olduğu gibi, her zaman folklorumuzun bayrağı dalgalanacaktır. Bizim folklorumuz, bizim yaşantılarımızdan yansımıştır. Folklorumuzun her ses, söz, biçim figürlerinde binlerce yıllık toplumsal sanatımızı bulabiliriz.

Yazıtlar, Menakıpnameler, Salnameler, Seyahatnameler, canlı - cansız tüm kaynaklarımız bu alanda yardımcı olabilir. Ziya Gökalp, folklorumuzun önemini bilimsel olarak ilk görenlerin başında gelir.

Folklor kaynağı canlıdır, her an işlenmek ister. Değerlendirilmezse, saptanmazsa kaybolur gider. Kimbilir nice folklor hazinelerimiz ilgisizlik yüzünden kaybolup gitti. Folklorumuzu ulusal bir dava olarak ele almak, sistematik bir inceleme yoluna girmek, hepimize düşen bir görev.

Folklor; Halk bilimi... Halka ait her şeyi içine alır. Giyim kuşamdan tutun da, halk oyunlarına kadar... Çeşitli dalları var... Halk hikâyeleri, halk masalları, halk efsaneleri, halk fıkraları, halk bilmeceleri, ata sözleri ve halk deyimleriyle mâni ve türküler folklor edebiyatına girer. Çünkü, bunlar belli sanatçıların eseri değil, halkın duygu, düşünce ve hayal gücüyle ortaklaşa yaratılmış verimleridir, sahipleri de belli değildir. *Efdâtun Cem GÜNEY.* Yarınki Türk musikisi halk musikisinin, yarınki Türk şiiri halk türküsünün, yarınki Türk raksı halk dansının... ilâh «unsur»larından yapılacak «terkib»lerden doğacaktır... Gerçekten «Mâni»lerin, «Zeybek»lerin, «Bar»ların, «Hora» ve «Halay»ların çepken ve işlemelerin, hattâ davulların şehirde de değerlendiğini görmek, dünkü «Osmanlı»nın bu gibi şeyler karşısında durup düşündüğünün tam aksi olan sempatik duygu ve düşüncelerin toplantı salonlarında dalgalanışını temaşa etmek emsalsiz bir zevk oluyor. *Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU.* Folklorun tarihi olması lâzım, halkın içinden gelmesi lâzım. Her köyde, kasabada canlı folklor varken imalâta kalkmaya ne lüzum var... Türk müziği, Türk dansları canlı, değişik; giysiler çeşitli ve göz alıcı. Gerçekten halka ait bir müzik, bir dans bu. Yalnız folklorunuzda koreografiyi geliştirmek gerek. *Eugenia POPESCU.*

Anonim Halk Şiiri

Halk şiirleri, folklor verilerini, estetik ölçüler içerisinde işlemeye çalışır. Folklorun konusunu genel olarak uygar topluluk arasında yaşayan ve atalarının geleneklerini sözlü olarak devam ettiren halk ortaya çıkarır. Zengin medeniyetler yaratan atalarımızın bağrından yetiştikleri halkımızı incelemek, bize sonsuz hazineler kazandıracaktır.

Anonim halk şiiri; bir sanatçının değil, tüm halkın malıdır. Halk arasında türeyip ağızdan ağıza dolaşan; yazanları, söyleyenleri belli olmayan; ortaklaşa, sözlü, çok kere besteli, yabancı etkilerden uzak şiir koludur. İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı ve sonraki anonim halk edebiyatı yapıtları; düşünüş, duyuş ve anlatış bakımlarından ortaklaşadır.

Halk edebiyatımızın en zengin bölümü, halk şiirimizin kaynağına eğildiğimiz zaman folklorla karşılaşırız. Halk şiirimizin; ortak niteliklerini şöyle sıralayabiliriz: Dili sadedir, sazla çalarak söylenilir, çoğunlukla hece ölçüsü iledir. Anonim halk şiirimizin nazım biçimlerinin en önemlileri: *Mâniler, Ninniler, Türküler, Kayabaşları, Bozlaklar* ve *Destanlar*'dır.

Şiir her kavimde tabiîdir. Yeryüzüne ne kadar millet ve kavim gelmişse, hepsinin kendilerine mahsus şiirleri vardır. Osmanlı'ların şiiri acaba nedir? Necâti, Baki, Nefi divanlarında gördüğümüz kasideler, gazeller, kıt'alar ve mesneviler midir? Hayır, bunların hiçbiri Osmanlı şiiri değildir... Bizim şiirimiz hani şairlerin vezinsiz diye beğenmedikleri halk şarkıları ve taşralarda çöğür (saz) şairleri arasında deyiş, üçleme ve kayabaşı denen nazımlardır. ***Ziya PAŞA.*** **Her çağda halk sanatı, halk şiir ve edebiyatı varlıklı sınıfın egemenliğine dokununca kötülenmiş, baskı altına alınmış, inkâr edilmiştir.** ***PLEHANOV.*** **Burjuva biçimleri artık «klâsik» kalıplara dönüştü. Yavanlaşan bu kalıpları bir yana itti ozanlarımız. Ama yeni kalıplar için de ne yana döneceklerini bilmiyorlarmış. Bu ozanlar esin gücüne yeniden kavuşmak istiyorlarsa, esin kaynaklarını halkta aramak zorundadırlar.** ***George THOMSON.*** **Türk şiiri, eskisi gibi olmıyan bir yeni ve yenilenemiyen eski bir şiirdir. Her an yeni, demek ki, her an eskidir. Bir ozanın başka bir ozanı anlayıp sevebileceği, şiirde gelenekçi de olunabileceği gibi, konular bizim sanatçılarımıza tümden yabancıdır. Halk edebiyatımız bugün bizim aramızda ,Batı'nın kendi klâsiklerine gösterdiği saygıya benzer bir saygı, bir ilgi görüyor mu? Ve her ikisini de, hem Divan şiirini, hem halk şiirini ele alalım, onların hadi ulusal yanları üzerinde duramıyoruz, bari özlerini araştıralım.** ***Melih Cevdet ANDAY.***

Mâniler

Türk halk şiirinin en yaygınıdır. Ezgi ile okunmak üzere, çoğu yedi heceli ve dört mısralı veya 7 + 7 heceli ve iki mısralı olarak meydana getirilir. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar birbirlerile kafiyeli, üçüncü mısra ise serbesttir.

Anadolu'da kızlar ve kadınlar arasında mâni söylemek büyük rağbet halindedir. Hıdırellez sabahları kadınların bir araya toplanarak çömlekten niyet çekerken mâni okumaları, yakın zamanlara kadar âdetti. Mânilerin çoğu «*redifli kafiyeler*» şeklindedir.

Mâni, arapçanın «*ma'nâ*» sözünden doğmadır. Kafiye düzeni çoğunlukla *aaba*, genişlemişlerde *aabaca* biçimindedir. Ayrıca «kesik mâni»ler, üç dizeli mâniler vardır.

Mâniler anonimdir. Bunlarda tabiat ve aşk konuları karışık olarak işlenmektedir. Çok kere birinci, ikinci mısralar hazırlayıcı küçücük tablolar şeklindedir; asıl gaye üçüncü ve dördüncü mısralarda açıklanır.

Mânilerin bir çoğunda kafiyelerin cinaslı olduğu görülür. Bunlara *cinaslı mâni, hoyrat, ayaklı mâni* de denir. Mâniler tek bir dörtlükten ibaret olmalarına rağmen, aynı kafiyeyi taşıyan başka başka mâniler, bazen birleşerek, mısra sayısı dörtten fazla olan mâniler meydana getirirler.

Mânilerimiz çoğunlukla; ayrılık, arzu, hasret, aşk, âdet, alın yazısı, bekârlık, evlilik, çirkinlik, hicran, ihanet, iftira, kafa tutma, beddua, dedi kodu, gelin güvey, haber, açık saçıklık, uçkur, kavuşma, küskünlük, kıskançlık, kaynana, kumalık, kötüleme, pişmanlık, sabır, bağlılık, sevgi, selâm, hastalık, tuhaflık, zaman, mekân, doğa, ölüm, v.b... temaları işler. Yöresel ağızlarımızla, konularımızla sıkı sıkıya bağlıdır.

Türk folkloru, halkımızın özünü veren tüm kaynaklarımızdır. Halkımızın yaşayışını, duyuşunu, geleneklerini, inançlarını, alışkanlıklarını yansıtır. Atasözleri, masallar, türküler, bilmeceler, destanlar, halk oyunları, halk hikâyeleri, büyüler, fıkralar, ninniler, tekerlemeler, rakslar, halkın ortaklaşa nitelik ve özelliklerini gösteren araçlar, gereçler, görenekler, el, dil sanatları, özellikle mâniler folklor alanımıza girer.

Mâni adı Anadolu'da, İstanbul'da, Rumeli'nde, Besarabya Gagavuzlarında, Kırım Tatarlarında, Azerbaycan'da kullanılır. «Mâni» sözü arapça ma'nâ (= ma'nî) dan gelmelidir; onun değişik başka okunuşlarına da rastlarız: Kırım Tatarlarında mane, Denizli'de mâna, Azerbaycan'da mahni gibi. Azerbaycan ile azerî dilinin etki alanı olan Doğu - Anadolu bölgelerinde mâni kelimesinin yanında bayatı sözü de kullanılır. Urfa'da kadınların söyledikleri mânilere me'ânî, erkeklerin söylediklerine hoyrat derler. Diyarbakır'da hoyrat sözü, çoğu zaman, uyağı meydana getiren sözlerin çift anlamı üzerinde oynayan «cinaslı mâni» özelliğindeki dörtlükler için kullanılır. *Pertev Naili BORATAV.* İnsan oğlunun başına ne gelir, gönlünden ne geçerse, içinde ne duygular tomurcuklanır, ne düşünceler yeşerirse, bu dörtlüklere bürünmüş, mâni olup görünmüştür, bir çift söz halinde. Bundandır, herkes bu mânilerde kendini, kendi gönlünü buluyor, umut isteyenler umuda, teselli isteyenler teselliye kavuştuğu gibi, kendilerinin duyup da diyemediği duyguları bunlarla dile getirmenin yolunu arıyor. İşte mâni dizmek, mâni tutmak, mâni satmak, mâni atmak gibi çeşitli sözlü gelenekler bu arayıştan doğmuş görünüyor. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Maniye avaz derler
Güzele beyaz derler
Kime derdimi yansam
Bu dert sana az derler

Derenin kıyısında
Fidanın aşlaması
Doruğunda bir çiçek
Türkünün başlaması

Kuzular meler gelir
Yiğit aşka düşende
Başına neler gelir

Ok değmiş yara sızlar
Yaralının halından
Ne bilsin yarasızlar

Bülbül dilin lâl değil
İnsafsız insafa gel
Benim hâlim hâl değil

A benim bahtı yârim
Gönülde tahtı yârim
Yüzünde göz izi var
Sana kim baktı yârim

Vay bana vaylar bana
Yıl oldu aylar bana
Eğildim su içmeğe
Su vermez çaylar bana

Gündüzler geçilmiyor
Gecedir seçilmiyor
Gönül bir top ibrişim
Dolaşmış açılmıyor

Dere boyu saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yârime gül demem
Gülün ömrü az olur

İbrik susuz olur mu
Dibi kumsuz olur mu
Ben müftüye danıştım
Yiğit yarsız olur mu

Oh olsun oh olsun
Kaş yay kirpik ok olsun
Dostlar der yazık oldu
Düşmanlar der oh olsun

Açıldı hep çiçekler
Uçuşur kelebekler
Ne çiçek ne kelebek
Gönlüm yârimi bekler

Kar yağıyor inceden
Gül açılır goncadan
Ben yâri kıskanırım
Yerdeki karıncadan

Kara gözler kara gözler
Kararmış kara gözler
Gemim deryada kaldı
Yelkenim kara gözler

Kendin çöz kendin tara
Değmesin el başına
Ben yârime kavuştum
Darısı el başına

Yaradanım affeyle
Bende kusur her günah
Bir vefasız yâr için
Çekiyorum her gün ah

Armut dalda kayısı
Bize düşer yarısı
Ben bir esnaf kızıyken
Oldum zabit karısı

Bahçede iğde midir
Dalları yerde midir
Her gördüğün seversin
Sendeki mide midir

Bu sular akar gider
Taşları yıkar gider
Dünya bir penceredir
Her gelen bakar gider

Yar sana
Sular akar yar sana
İçlenme deli gönül
Bulunmaz mı yâr sana
Çünkü Ferhad'ım dersin
Şu dağları yarsana

Derdim var beller gibi
Söylemem eller gibi
Kalbimin hüzünü var
Yıkılmış iller gibi
Gözlerimden yaş akar
Bulanmış seller gibi

Adam aman kuzusu
Çay kuru çeşme kuru
Nerden içsin kuzu su
Beni yakıp bitiren
Bir ananın kuzusu

Türküler

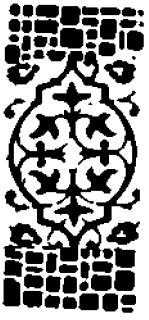
Türkü, Türk'e özgü anlamına gelen «Türkî»den gelmektedir. Türkü; en çok sekizli ve onbirli hecelerle söylenir. Çoğu Anonim Halk Edebiyatı'nda yer alan bu türkülerde aşk, güzellik, tabiat, gençlik ve acıklı konular işlenir. Türküler, ağızlarda dolaşa dolaşa şekil değişikliğine de uğrarlar. Koşma şeklinde söylenen beşli, altılı olmıyan türküler de vardır. *Ernst Fischer*'in bu konuda dikkate değer görüşleri var:

Halk türküleri ve halk sanatı, çoğu zaman, bir yönetici sınıfın gereksinmelerini dile getiren «yüksek» sanatın orta evresinden geçmeksizin, aynı kaynaktan çıkmışlardır... Ne halk türküleri, ne de halk oyunları ilk gerçek ve kesin biçimlerini koruyabilirler... Halk türkülerinde, uzak bir geçmişteki toplu yaşama geleneği çoğu zaman «halk»la yönetici sınıf arasın-

daki çatışmadan doğan öğelerle karışır. Halk türkülerinin temel tutumu ile nitelikleri arasındaki köklü ayrılıklar Romantiklerin birleşmiş tek bir «halk ruhu» görüşünü yalanlıyor ve bu türkülerin yalnız değişik sınıfları ve toplumsal koşulları değil, aynı zamanda değişik yetenek ve eserleri olduğunu ortaya çıkarıyor.

Halk edebiyatında, ezgi uydurmaya, Anadolu'da bir olay üzerine ezgili küçük manzumeler yapmaya *türkü yakmak* denir. Belli bir kurala göre meydana getirilen, kulakta haz uyandıran, ses dizisi; makamla söylenen söz, *ezgi* anlamına gelir.

Türküler; öz, tema, muhteva da diyebileceğimiz konu bakımından : Aşk, çoban, yiğitlik, ölüm, doğa, merasim, iş, ninni, oyun, güldürü, ezgi, kayabaşı, eşkiya türküleri olmak üzere birçok çeşitler içerisinde incelenebilir.

Türküler genel olarak bir olay üzerine doğarlar. Bu olay, hakikî bir vaka olabileceği gibi, meselâ sılaya kavuşma isteği gibi basit bir arzu da olabilir... Bazı türküler de halk hikâyelerinden ve saz şairlerinden halka geçer. O zaman türkünün asıl sahibinin izleri silinir, halkın malı olur... Türküler, bazan tarih vesikalarından değerli olabilir. Tarihi konu edinen türküler, o devrin bilinmeyen olaylarını, halkın bu olay karşısındaki durumunu da aydınlatabilir. *Cahit ÖZTELLİ.* Bugün, batı Avrupa'da bile, bir takım iş türkülerinin varlığını biliyoruz. Dokumacıların, orakçıların ve daha birçoklarının söyledikleri türküler... Kültür tarihinin her döneminde, yeryüzünün her yanında iş türkülerine rastlanır. *George THOMSON.* Türküler yakmak için yaşıyorum. Ama elimden alırsanız yerimi, Beyim, Yaşamak için türküler yakarım. *BERANGER.*

Türk'ten Türküler

Türk'lerin Türkü, Varsak'ların Varsağı, Türkmen'lerin Türkmani nazım biçimleri olduğu ileri sürülür. Türküler; çoğunlukla, üç mısralık *bent*'lerle, onlara ekli iki mısralık *kavuştak*'lar halindedir.

Çobanların, dağlarda dolaşanların söyledikleri türkü *kayabaşı* adını alır. Halk edebiyatı türlerimizden olan bu kayabaşılar, Anadolu'nun her yanında bugün dahi ezgi ile söylenir. *Yaşar Kemal*'in kaleminden «Türküler», türkülerimizde biz Türkler :

İsa'dan çok önce yaşamış Anadolulu bir Yunan filozofunun güzel bir sözü var. Diyor ki : «Bir milletin türkülerini yapanlar, kanunlarını yapanlardan daha güçlüdür.»

Türküler yalnız ve yalnız onlara şiddetle vuran, altüst eden olaylar üstüne çıkarılır. Bir harb olur, seferberlik gibi, yani Birinci Dünya Savaşı

gibi. Binlerce genç Sarıkamış'ın karında donar kalır. Bir evden Sarıkamış'a beş kardeş gider, beşi de gelmez.

Seferberlikte asker kırılır kırılır, artık çocukları, onaltı doğumluları almağa başlarlar. Bunlar küçücük cocuklar, asker olacak çağda değiller. Bu çocuk kurasına halk, «Vay anam!» kurası, der. Ve en belâlı, ağlatıcı türküsünü de onlar üstüne çıkarır. Harbi, Sarıkamış'ı yerin dibine batırır batırır çıkarır.

Sarıkamış, Altın bulak
Soğanlıyı biz ne bilek
Bizim uşak böyle gezer
Ağlı zıbın, kara yelek

Battın Afsar kazaları
İbrişimin kozaları
Sarıkamışta kırıldı
Gonca gülün tazeleri

Yüzbaşılar yüzbaşılar
Tabur taburu karşılar
Yağmur yağıp gün değince
Yatan şehitler ışılar

Yunanlı hemşerimiz ne kadar haklı. Her şey biter, eskir, kanunlar iptal edilir. Çok şey unutulur. Tarih bile unutulur. Ama türküler unutulmaz. Yukarıdaki ağıtı ben, Osmaniye'nin Hemite köyünde on yaşında, saçı kırk örgülü bir Türkmen kızından almıştım. Vay Anam kurasından macerası onu yüreğinden vurmuş, yıllar yılı sonra bile ağlatıyordu.

Eğer bir insan, eğer bir çağ, eğer bir olay seviliyorsa, sevilmişse, sevdası türkülerdedir. Atatürk öldüğü zaman onun üstüne Anadolu kadınları tarafından hesapsız ağıtlar yakıldı. Atatürk'ün sağlığında onun üstüne çıkan türkünün de hesabı yoktu.

Hele Kurtuluş Savaşımız üstüne... Antep yiğitleri savaşa şöyle gidiyordu. Türklerin yalımında gidiyorlardı.

Sürerim sürerim gitmez kadana
Gâvurun kurşunu geçmez adama
Benden selâm söyle garip anama
Oğlum gelir diye yola bakmasın

Döğüşü kutsaldı. Ve bu türkü can kadar yücedir.

Bir Alman şairi diyor ki: «En güzel şiir olaylardan çıkan, olayların yarattığı şiirdir.» Olayların gücünü yukarıya aldığım parçalarda görüyorsunuz.

Ben bu türkü çıkaranları gördüm. Oğulları, kızları gitmiş analardı. Kocalarından ayrılmış kadınlardı. Olayın tüm acısını, ağısını yüreklerinde duymuşlardı.

Atatürk üstüne, Kurtuluş Savaşı üstüne çıkan türküler de çoğu zaman çiğnenmiş yurt parçalarından çıkıyordu.

Karalı yağlık karası
Adana Kozan arası
Ben öpmeğe kıyamazdım
Ak göğsü süngü yarası

Bu türküler olmasa Kozanoğlu'nu kim bilirdi? Türküler olmasa Pir Sultan olayını kim duyardı? Atatürk'ün büyüklüğü kuşaklar boyunca, yaptıkları kadar da, belki onlardan daha çok da, onun üstüne çıkmış türkülerde yaşayacaktır.

Kanunları seçkin kafalar, gelenekler, görenekler yapar. Ama türküleri halkın hepsi, hep birden yapar. Tutulmayan türkü, tasvip edilmeyen türkü bir gün, iki gün ortalıkta gezer, sonra gümler gider. İşte efendim, ol sebepten türküleri yapanlar, kanunları yapanlardan daha güçlüdür.

Anavarza at oynağı
Kana belenmiş gömleği
Kıyman aşiretler kıyman
Kör karının bir değneği

Bozlak; halk edebiyatında, türkü çeşitlerinden biridir. Bozlaklarda aşklar, yiğitlikler, memleket manzaraları, türlü maceralar birbirine zincirleme manzumelerle anlatılır. Bu manzumelerin arasına hikâye nesri yerleştirilmiştir.

Nazımlı halk hikâyelerinde nesir birinci plânda tutulduğu halde, bozlakda nazım birinci plândadır; nesir ikinci plânda kalır. Edebiyatımızda *Afşar Bozlağı*, *Urum Bozlağı* gibi adlarla anılır.

Türkün türküleri, bireysel ve toplumsal olaylar karşısında, halkımızın duygularını dile getirir. Türkün tüm yaşantıları türkülerinde yansır.

> Halkımıza ve hayatımıza ne kadar yaklaşırsak o kadar mesut olacağız. Biz bu türkülerin milletiyiz. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Anadolu türkülerini dinlemekte namütenahî bir haz duydum. Ayaş'tan Ankara'ya dönerken bir gece, arabacının söylediği şarkıları belki bütün Servet-i Fünun edebiyatına tercihte tereddüt etmem... Bana derlerse ki, san'at nasıl olmalıdır? Ben düşünür ve derim ki, halkın üzerinde dalgalanan gene halkın büyük, müşterek ve samimî sesi olmalı ve derim ki, münferit ruhlar üzerinde

tufeylî otlar gibi biten şahsî san'at millî uzviyet için muzır değilse bile lüzumsuzdur. *Ahmet HAŞIM.* Türküler; yüzyıllar öncesinden bu yana, dağlarda ağlıyan atalarımızın sesi, kayalara çarpa çarpa akıp kulaklarımızda ötmesidir. *İbrahim BALABAN.* Biz türkülerimizi daima artan bir heyecan ile söyleriz. Halk alâka duyduktan, bizi can-ü gönülden dinledikten sonra biz daha çok taşar ve coşarız. *Âşık VEYSEL.* Gerçekten, başa gelmedik iş, ayağa değmedik taş olmaz. Kiminin başından bir kara sevdadır gelir geçer; kiminin başında kara gün kararıp kalır... Kimi gider, gelmez Yemen'e; kiminin kanı ılgıt ılgıt akar çimene... Kimi bir söze, bir siteme alınır; kimi darağacında salım salım salınır. Kimi Muradın Bekir gibi düşer, bir muratsızın ağına; kimi Sepetçioğlu gibi dağların dağına... Kimi Genç Osman gibi açar Bağdat kapısını; kimi Köroğlu misali atılır meydana, hâsılı bu türkülerden burcu burcu insan kokar; köy köy, yayla yayla Türk insanı. *Eflâtun Cem GÜNEY.* Türk'ü anlamak için Türk'ü dinlemek gerek. *Şemsi YASTIMAN.* Türkülerimizden örnekler :

Yeşil kurbağalar öter göllerde
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde
Anasız babasız gurbet ellerde
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Şu garip gönlümü kimler eğlesin

☆

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar silâhları ıslanır
Bir gün olur deli gönül uslanır

Yazık olsun Tellidoru şanına
Eğil bir bak mor çepkenin kanına

Kara duman bu dağları bürüdü
Üç yüz atlı beş yüz yaya yürüdü
Sarı Zeybek bu dünyada bir idi

Yazık olsun Tellidoru şanına
Eğil bir bak mor çepkenin kanına

☆

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş sarhoşa benzer
Duman eksilmeyen dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar

Aliş'imin kaşları kare
Sen açtın sineme yare
Bulamadım derdime çare

Görmedin mi ah civan Aliş'imi Tuna boyunda

Evleri var su başında
Benleri var sol kaşında
Sevemedim genç yaşımda

Görmedin mi ah civan Aliş'imi Tuna boyunda

Evleri var hane hane
Benleri var tane tane
Sevemedim yane yane

Görmedin mi ah civan Aliş'imi Tuna boyunda

İnce Memet ne yaptıydım ben sana
İki kere everdiydim kesemden
Eğer yerlerime sen vurulaydın
Ölesiye yatamazdım tasamdan

Yüce dağ başında bir ulu kartal
Açmış kanadını dünyayı örter
Bazı yiğit vardır ölümden korkar
Ben korkmam ölümden er geç yolumdur

Sabah oldu kalktım aşım pişirdim
Kayın anamı peşime düşürdüm
Burçak tarlasının yolun şaşırdım
Ne yaman zor imiş burçak yolması
Burçak tarlasında gelin olması

Üsküdar'a gider iken aldı bir yağmur
Kâtibimin setresi uzun eteği çamur
Kâtip uykudan uyanmış gözleri mahmur
Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır
Kâtibime kolalı gömlek ne güzel yaraşır

☆

Meşeler güvermiş varsın güversin
Söyleyin yavruya durmasın gelsin
Kötüye varmasın gebersin ölsün
Köt'adamın var ömrünü yoğ eder

Aşamadım yaylanızın yolunu
Saçın uzun bağlasınlar kolunu
Eğer anan seni bana vermezse
İnan olsun keseceğim yolunu

☆

Konaklar yaptırdım yüceden yüce
İçinde yatmadım üç gün üç gece
Kurbanlar keserim geldiğim gece

N'ettin Kızılırmak allı gelini
Yedin Kızılırmak benim yarimi

Kızılırmak parça parça olasın
Her bir parçan bir adada kalasın
Sen de benim gibi yarsız kalasın

Yedin Kızılırmak allı gelini
N'ettin Kızılırmak benli gelini

Tüfek getirin şu kartalı vuralım
Dalgıç getirin şu ırmağa dalalım
Bulguç getirin şu gelini bulalım

N'ettin Kızılırmak allı gelini
Yedin Kızılırmak benli gelini

☆

Mezarımın taşı kıbleye karşı
Dil verdin söylersin kabrimin taşı
Beni vuran oğlan Çerkezler başı

Vay vay vay başı

Meyhaneden çıktım tabakam kaldı
Dört yanıma baktım karakol aldı
Benim nazlı yarim kimlere kaldı

Vay vay vay kimlere kaldı

İki mezar arasında vurdular beni
Yarın çevresine sardılar beni
Ölmeden toprağa koydular beni

Vay vay vay koydular beni

Tekerlemeler

Tekerlemenin anonim halk deyişlerile, türkülerle, saz şiirleriyle, masallarla, hikâyelerle ortaoyunu ve Karagöz'le yakın ilişkisi bulunduğunu biliyoruz. Tekerleme, saz şairleri arasında yapılan deyiş yarışıdır. Tekerlemelerimiz; tekrir sanatından geniş ölçüde faydalanır.

Tekerlemelerde beklenmedik hayal oyunları, çapraşık düşünceler, şaşırtıcı görüşler. Çocuksu bir söyleyiş, baş - orta - son uyaklı ses oyunları, tutarsız hayaller, mantık dışı olgular, bizde hoşa giden bir şaşkınlık, eğlendirici bir tuhaflıklar örgüsü yaratır. Bu söz cambazlıklarına masallarda, oyunlarda, törenlerde daha çok baş vururuz. İpe sapa gelmeyen, saçma sapan, zırva sözleri uyaklarda ses benzetmelerile, yüz mimiklerile el kol hareketlerile birlikte kullanmaktan gaye dinleyicileri eğlendirmek ve güldürmektir.

Tekerleme; tuhaflık için masalların başında, söz arasında, kelimelerin benzerliğinden faydalanarak söylenilen yarı mânalı yarı mânasız sözler: *Az gittim, uz gittim; dere tepe düz gittim; altı ay bir güz gittim; dönüp arkama baktım ki bir arpa boyu yol gitmişim* gibi.

> Anadolu masalları ile azerî, tatar, özbek, kazak masallarının tekerlemelerindeki ortak nitelikler üzerine etraflı bilgi, benim bir incelememde (Le «Tekerleme», Paris, 1963) verilmiştir. Türkiye'deki oyun tekerlemeleri ile, «bağımsız tekerlemeler» dediğimiz çeşitten ürünlerin de, türkçenin konuşulduğu başka ülkelerde karşılıkları vardır herhalde. Bu türden metinlerde rastlanan çok eski dil, üslûp, ölçü, uyak, baş-uyak ve ses-tekrarlamaları özellikleri bunlardan bir bölüğünün oldukça uzak bir geçmişi olduğu kanısını verir; böyle olunca, Türk asıllı birçok kavimlerin ortaklaşa kullanmış olacakları biçimlerde metinler de bulunsa gerektir... Tekerleme, daha çok, bir çocuk folkloru türüdür. Bu terim, çocukların, oyun, tören, bayram gibi geleneksel etkinliklerinin çeşitli anlarında okudukları, söyledikleri, küçük türküleri, formülcükleri, basmakalıp sözleri gösterir. İçerikleriyle yapılarının çocuksu ırası,

bu olgunun sonucudur. Bununla birlikte, birçok durumlarda, erişkinler de bu şiirsel anlatım yoluna baş vururlar: Masal tekerlemeleri, âşıkların tekerleme türküleri, tekerleme adıyle anılan güldürücü konuşmalar gibi... Çocuk folklorunun malı olan bütün bu tekerleme çeşitlerine, büyüklerin tekerlemelerini de katmalıyız. Bu tür tekerlemeler, başlı başına bir oyundur. Dinleyicileri eğlendirmek, şaşırtmak için yapılır. Bir bakıma, zırva, gülünç birtakım deyimlerle imgeleri birbirine zincirletmekteki ustalığını göstermek için girişilen bir söz cambazlığıdır bu... ***Pertev Naili BORATAV.***
Tekerleme örnekleri:

Çiğdem çiğdem çiçevik
Elimi kesti bıçacık
Yağlık getir silelim
Deve boynun binelim
Deve boynu bir pazar
içinde maymun gezer

Çocuktum ufacıktım
Top oynadım acıktım
Yolda buldum bir erik
Kaptı bir ala geyik
Geyik yolun şaşırdı
Kaf dağını aşırdı

☆

İğne battı canımı yaktı
Tombul kuş arabaya koş
Arabanın tekeri
İstanbulun şekeri
Hap hup altın top
Kimsede yok bizde çok

İnne minne ucu dinne
Filfillice kuş dillice
Piti piti
Karamela sepeti
Terazisi lastik
Cimlastik

☆

Çık çık hanım çardağa
Yem verelim ördeğe
Ördek başını kaldırdı
Ayvaları çaldırdı
Ayvacı Lefter
Çık boynunu göster
Yârin geldi çevreyi ister

Bas bakalım bardak
kadar oldun mu
Çök bakalım çömlek
kadar oldun mu
Sek sek Salim'in kızı
Bir kocakarının kızı
Sekiver de görsünler.

☆

Çiçeğe arı arıya asel
Aptala boru, boruya gazel
Şaire türkü türküye güzel
Güzele gerdan ne güzel uymuş

Yemeğe sahan sahana kalay
Fakîre kibar kibara saray
Hünkâra vezir vezire alay
Alaya kaftan ne güzel uymuş

Kavuğa sarık sarığa sümbül
Köçeğe yanak yanağa kâkül
Bahçeye güllük güllüğe bülbül
Bülbüle efgan ne güzel uymuş

Kediye fare fareye kovuk
Meclise kelâm kelâma doruk
Hastaya çorba çorbaya koruk
Koruğa havan ne güzel uymuş

Kapıya kilit kilide miftah
Dervişe hırka hırkaya külâh
Kahveye yâran yârana meddah
Meddaha yalan ne güzel uymuş

Yayana atlı atlıya koşu
Dallıya kuşak kuşağa puşu
Sohbete helva helvaya turşu
Turşuya soğan ne güzel uymuş

Yağlığa nakış nakışa ipek
Üstada hüner hünere emek
Levni'ye güzel güzele döşek
Döşeğe yorgan ne güzel uymuş

Ninniler

Ninni ise, küçük çocukları uyutmak için söylenen bir türküdür. Bunlar anonim edebiyat ürünlerinden sayılmakla beraber; isimleri bilinen şairlerce de yazılan ninnilerimiz pek çoktur.

Ninniler; çocukları uyutmak için anne, sütnine veya çocuğa bakan kimse tarafından ezgi ile söylenir. Türk ninnileri çoğunlukla dörtlükler halindedir. Çocukları uyutmakta faydalı bir görev de yüklendiği için, bir bakıma, çalışma türküleri arasında da sayılabilir.

Ninniler, lirik türkülerdir. Çocuklarını uyutmak isteyen annelerin içten gelen duygularını, coşkun bir deyişle dile getirir. Ninni örneklerimiz :

Ninni yidi uyusun ninni
Daha küçücük büyüsün ninni
Tombul mombul yürüsün ninni
Yüzünü de allar bürüsün ninni

Ninni diyem uykun gelsin
Uzak yoldan baban gelsin
Allah uzun ömür versin
Ninni nazlı yavrum ninni

Kundağına sardım taşı
Gözümden akıttım yaşı
Evliyaların yoldaşı

Uyu yavrum uyu
Büyü yavrum büyü

Ninni dersem ne hal olur
Açılır gül bahar olur
Câmilerde ezan olur

Uyu yavrum uyu
Büyü yavrum büyü

Ninnilerin senin olsun
Uykular gözüne dolsun
Kişiler sözüne uysun

Uyu yavrum uyu
Büyü yavrum büyü

Bilmeceler

Bilmece; bir şeyin adını anmadan vasıflarını üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakmaktan ibaret olan eğlence, sözlü halk edebiyatı türüdür.

Bilmecelerimizin çoğu, ölçülü, kafiyeli, aliterasyonlu, cinaslı bir söz oyunu niteliği gösterir. Özlü, uyaklı, bilgi ve zekâya dayalı, şiire özgü söz yaratmalarından kuvvet alan anonim halk edebiyatı ürünü sayılır.

Bilmeceler; sözcük oyunlarına dayandığı gibi, «bilmece bildirmece, metel metel, mesel mesel, ol nedir kim...» gibi sözlerle de başlar. Çoğunca aa - aab - aaba tarzında yedili sekizli hece örgüleri içerisinde sorulur.

Türk Halk Edebiyatı'nda bilmecelerin önemli bir yeri vardır. Masallar'da, şiirlerde, hikâyelerle menkıbelerde çok geçer. Bunların yaratıcıları bugün belli değildir. Halkımızın iş gücünü artırmak, durgun yaşayışlarına bir canlılık katabilmek endişesinden doğan, yorgunluğu alan, renkli bir kafa sporudur. Örnekler :

Sağirttim tepeye, yular taktım sıpaya (iğne-iplik). *İki sıçan bir kütükten aılıyamaz* (göz-burun). *Biz bizidik, otuz iki kızıdık, kıran geldi kırıldık, hekim geldi dirildik* (diş). *Dedemin bir sarığı var, başıma dolarım dolarım bitmez* (yol). *Bir yorganım var, dünyayı örter, suyu örtmez* (kar). *Gündüz kan yalar, gece yıldız sayar* (üvendire).

Dağdan gelir dak gibi, kolları budak gibi, eğilir su içer, bağırır oğlak gibi (mancınık). *Dağdan gelir, taştan gelir, beş bıyıklı eniştem gelir* (muşmula).*Altı göl, üstü gül* (lâmba). *Hartturu hurtturu, girdiği yeri yırtturu* (testere). *Altı taş üstü taş, içinde bin bir baş* (hamam). *Altı tahta üstü tahta, içinde kara softa* (kaplumbağa). *Ben nineme giderim, cin cin çörek ederim* (değnek izi).

Pat dedim, çat dedim, git kapının ardında yat dedim (süpürge). *Elemez melemez, ocak başına gelemez; gelse de belini alıp gidemez* (yağ). *Göğden iner ince file, ayağında çifte zile, arif olan anlasın, ahmak olan dinlesin* (kantar). *Min min ayaklı, mandıra bıyıklı, hor hor sesli* (kedi). *Meteli metten sakalı etten* (horoz).

İstanbul'da bir tane, İzmir'de iki tane, Sivrihisar'da pek çok, Almanya'da hiç yok («İ» harfi). *Bana değer, sana değmez; babaya değer, anaya değmez* («b» dudak sesi). *Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak* (1 ağız, 2 kulak, 2 göz, 2 burun). *Tiren gelir «is» diye, makinist vurur «tan» diye, kömürcü anahtarı kaybetmiş, kondüktör bağırır «bul»* (İstanbul).

☆

Soluğu var canı yok
Kabukgası var kanı yok
(Körük)

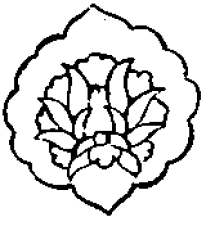
Karşıdan baktım bir çok
Yanına vardım hiç yok
(Kuşlar)

☆

Bir ufacık mil taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişirmezsen kuş olur
(Yumurta)

Karşıdan atlı geçti
Nalı parlattı geçti
İllere selâm verdi
Bizi ağlattı geçti
(Cenaze)

☆

Sarıdır safran gibi
Okunur Kuran gibi
Elden ele dolaşır
Mısır'a sultan gibi
(Altın)

Atasözleri

Atasözlerimizi, İslâmlıktan önceki Türk Edebiyatı'nın sözlü edebiyat bölümünde «*savlar*» olarak gördük. Anonim halk edebiyatımızın bu en dikkate değer ürünleri, «*sav, mesel, darb-ı mesel, atalarsözü*» sözcüğü altında, bugüne dek devam edegelmektedir.

Atasözü; az kelime ile anlatılmış, halka mal olmuş *hikmetli sözdür*. Atasözleri anlatım sanatlarına bürünmüş eski sözlerdir. Bunlar kısalığı ve sadeliği içinde birtakım gerçekleri anlatır, fakat kimin ne zaman söylediği belli olmayan özlü sözlerdir.

Atasözleri, atalarımızın dünya görüşünü özetleyen genel kurallardır. Herbiri birer hayat ışığı olan bu sözler yolumuzu aydınlatır. Hayatın binbir güçlüğünden biri içinde kaldıkça bir atalar sözü imdadımıza yetişir; bize ne yapmamız gerektiğini öğretir.

Edebiyatın yol göstericiliğini atasözlerimize bakarak çok iyi anlıyabiliriz. Bu sözler, yüzyıllar boyu bize yolların en doğrusunu göstermekte, bizleri en doğru yola yöneltmektedir.

Atasözleri, derin anlamlı birkaç kelimenin içine tüm bir yaşantının felsefesini sığdırır. Bu sözler en uzak nesillerin, daha gençlerine miras bıraktıkları öğütlerle dolu bilgi hazineleridir.

Atasözlerimizle, deyimlerimiz; beddua yerine geçen kargışlarla, hayırdua yerinde kullanılan alkışlarımız anonim halk edebiyatımıza girer. Yoğun anlam taşıyan, alaya, şakaya, gelmiyen bu sözlerimizin kökenleri çok eski çağlara uzanır.

Atasözleri, milletlerin deneylerinin meyvesidir; asırların formül haline getirilmiş aklıselimidir. *RIVAROL.* Atalarsözü halk edebiyatının öteki türlerinde (örneğin şiir, masal, tekerleme ve bilmecede) rastladığımız renklilik, çok-anlamlılık, kaypaklık, kelime cambazlıkları v.b. anlatım ve üslûp oyunlarından kaçınır. Atalarsözünün şiir türüyle tek ortak yönü kimi çeşitlerinde uyak, başuyak, ölçü gibi şiire özgü teknik araçlardan yararlanmasıdır; ama bunların görevi bellemeyi kolaylaştırma ile sınırlanır... Halk edebiyatının her türünden örnekler gibi atasözleri de oluşup geliştikleri çevrelerin ve çağların düşünüş ve davranışlarını dile getirmişlerdir. Ahlâk kurallarından birçoğunun donmuş, değişmez yasalar olmadığı ise bir gerçektir. *Pertev Naili BORATAV.* «Devletin malı deniz, yemiyen domuz», «Gemisini yürüten kaptan», «Bükemiyeceğin eli öp», «İstiyenin bir yüzü, vermiyenin iki yüzü kara» gibi, zararlı ve ahlâka sığmaz bir hayat felsefesini telkin eder gibi görünen atasözleri de vardır. Yalnız, bunlara iyi dikkat etmeli, görünüşlerine aldanmamalıdır. Bunlar aslında, belli birtakım durumları ve böyle davranan kişileri hiciv için yahut bu tarz görüşlere sitem için söylenmişlerdir. *Ahmet KABAKLI.* En büyük edebiyatçılar eserlerinde atasözlerini severek kullanırlar. Sheakespeare'de ve Goethe'nin eserlerinde darbımesellere rastlanır Cervantes, «Don Kişot»'unda Şanso Panso'yu bir halk filozofu olarak bütün eser boyunca darbımesellerle konuşturur. Corneille ve Racine'in zaman zaman bunlara eserlerinde yer vermiş oldukları görülür. *Ömer Faruk AKÜN.* Atasözlerimizden örnekler:

Taşıma su ile değirmen dönmez. Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yurlar. Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın. Bir söz ara bozar, bir söz ara düzer. Ağustostan sonra ekilen darıdan, gün döndükten sonra oğul çıkaran arıdan, kocasından sonra yataktan kalkan karıdan, haram kazanılan paradan insanlara fayda gelmez.

Sel önünden tarla alan sele alıverir, elli yaşından sonra kız alan ele alıverir. Eski panbuk bez olmaz; karı düşman dost olmaz. Gözden ırak olan, gönülden de ırak olur. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Kendi düşen ağlamaz. Serçeden korkan darı ekmez. Su bulanmayınca durulmaz. Ağırlık altın kala, hafiflik başa belâ. Dereyi tepeyi sel bilir, iyiyi kötüyü el bilir. Her kepenek altında bir aslan yatar.

İyi ile konuş yoku bulaşsın, kötü ile konuş boku bulaşsın. Anasına bak kızını al, kıyısına bak bezini al. Eşeğe binmeden bacaklarını sallama. Ağzı eğri, gözü şaşı, arkasından belli olur. Aksak ite menzil olmaz. Alacak kız ay görünür, evi saray. Alma alı, satma kırı, ille doru, ille doru, yağızın da binde biri. Eşekle eşek olmak eşekliktir.

Isıracak köpek çökmez. Başa gelen çekilir. Borç yiğidin kamçısıdır. Yiğit altında at aksamaz. Su testisi su yolunda kırılır. Karga ile konuşanın burnu boktan çıkmaz. Zengin arabasını dağdan aşırır, fakir düz ovada yolunu şaşırır. Yorganı ağır olanın kokusu dışarı çıkmaz.

Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar. Ulusunun sözünü dinlemiyen uluya uluya gider. Kalpten gelen söz, hiçbir zaman nefret uyandırmaz, dilden gelen söz uyandırır. Hoşa gidenin arkasından koşulur; zararı dokunanın izi örtülür.

Sel gider kum kalır. Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur. Gençliğin kıymeti bilinse, ihtiyarlığın şikâyeti az olur. Aç köpek kurttan korkmaz. Çirkin bürünür güzel görünür. Acı acıyı, su sancıyı bastırır.

Yolculukta yazın ayranı, kışın yorganı unutma. Al giyen aldanmamış. Ağ giyen ağa gerek. Ak akçe kara gün içindir. Levni'nin «*Atalarsözü*» üzerine destanı:

Tut atalar sözün kalbi selim ol
Gönülden gönüle yol var demişler
Gider yavuzluğun tab'ı halim ol
Sert sirke kabına zarar demişler

Aldırma cihanın sakın varına
Düşmeye - gör anın âh ü zârına
Bugünkü işini koyma yarına
Yar yıkıldığı gün tozar demişler

Çün bildin alçağa akmaktadır su
Kâmilin cahile nasihatı bu
İkrarını gözet olma abes-bû
Birdir ikrar ile iyman demişler

Çoktur âlemde başa gelenler
Kande bilenler ile bilmiyenler
Eskiden âdettir dağdan gelenler
Bağda olanları kovar demişler

Dediler bu pendi sordumsa kimse
Tuz ekmek bilmeze müşkülün deme
Kül kömür ye nâmerd lokmasın yeme
Gün olur başına kakar demişler

Abestir her vara yoğa koşanlar
Gâhi doğru gâhi eğri aşanlar
Ağlamak ne demek kendi düşenler
İki gözden bile çıkar demişler

Arzeyle bu pendi kendi özüne
Dost addetme her güleni yüzüne
İncinme dostunun doğru sözüne
Doğru söz insana batar demişler

Deyimler

Deyim, kendi öz anlamından az çok ayrı bir fikir anlatmağa yarar kelime topluluğuna denir. Türkçe deyimler bakımından çok zengin bir dildir. Deyimler göz önüne anlatıcı, kuvvetli hayâller getiren rumuzlu sözlerdir. *Tâbir* de denilen deyimler, halkın dikkatli ve zeki görüşlerinden doğmaktadır.

Deyimlerimiz; halkımızın duygularile düşüncelerini gerektiği gibi anlatabilmeleri için, gerektikçe yaratmak zorunda kaldıkları kalıplaşmış sözlerdir. Henüz deyimlerimizi gerektiği gibi incelemiş değiliz. İnceliyenler de atasözlerile deyimleri çokluk birbirlerine karıştırmışlardır.

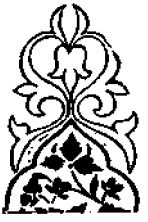
Deyimler, kalıplaşmış anlatım araçları olduklarına göre, doğruluğu deneylerden doğan atasözlerinden ayrılır. Atasözleri gibi anlatım bütünlüğü taşımaz. Anlamları genişletilmiş mecazlarla örülü halk buluşlarıdır. Kuşaktan kuşağa zenginleşerek gelir. Her birinin doğuş nedenlerini halkımızın binlerce yıllık yaşayış macerasında bulabiliriz. Deyimlerimizden birkaçı :

«İlk göz ağrısı», «Eski çamlar bardak oldu», «Kaleminden kan damlıyor», «Kırdığı ceviz kırkı geçti», «Dilimde tüy bitti», «Baltayı taşa vurdu», «Hem suçlu, hem güçlü», «Pamuk ipliğine bağladı», «Ağzını bıçak açmıyor», «Cim karnında bir nokta», «Altından Çapanoğlu çıkar», «Kazdığı kuyuya düştü», «Pabucu dama atıldı».

«İpe un serdi», «Halep orada ise, arşın burada», «Çizmeden yukarı çıkma», «Hoşafın yağı kesildi», «Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi», «Sarı çizmeli Mehmet Ağa», «Kesesinin dibine darı ekti», «Kırk dereden su getirir», «Elifi görse mertek sanır», «Ben onun Cemaziyelevvelini bilirim», «Üzümünü ye, bağını sorma».

«Öküz altında buzağı aramak», «Dut yemiş bülbül gibi susmak», «İki ayağını bir pabuca sokmak», «Şeytanın karı boşadığı bir zamanda bulunmak», «İki cami arasında beynamaz olmak», «Kırk yılın başı bir işi düşmek», «Dokuz haftanın çarşambası bir araya gelmek», «Kerem'in arpa tarlası gibi yanmak».

«Öp babanın elini», «Yaya kaldın tatar ağası», «Karamanın koyunu, sonra çıkar oyunu», «Yüzünden düşen bin parça olur», «Gözden sürmeyi çeker», «Yağma Hasan'ın böreği», «Yorgan gitti, kavga bitti», «Bize de mi lo lo lo», «Tereyağından kıl çekmek», «İğne ile kuyu kazmak», «Ocağına incir dikmek», «Kılı kırk yarmak», «Pişmiş aşa soğuk su katmak», «Ağzına bal çalmak», «Ekmeğini taştan çıkarmak», «Pire için yorgan yakmak».

Halkın yarattığı ve konuşma dilinde yaşattığı deyimler, ilk önce, kim bilir kimlerin ağzından çıkmıştır, bu kestirilemez. Ancak bazı deyimlerin, ilk kaynağı, yani nasıl bir vesile ile kimin tarafından söylendiğini, bağlı bulundukları fıkralardan, hikâyelerden anlıyoruz. Bunlara göre, nedenleri belli deyimler, ya tarihe geçen ünlü kişilerden birine aittir; ya da, tam yerinde bulup söyledikleri bu sözlerle ün almış adamlardan birine... Deyimlerimiz özelliği ve büyülü güzelliğiyle yüz yıllar boyunca sevilmiş; hayatın akış ve oluşuna göre yenileri de yaratılarak dil hazinemiz kuşaktan kuşağa daha çok zenginleşmiştir... Halk dilinin bir zaferi bu... *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Efsaneler

Efsane; doğa olaylarının akıldışı, olağanüstü açıklamalarla anlatılan biçiminden doğar. Efsanelerin bir yanı azçok tarihe dayanmakla beraber, inanılmaz olaylarla süslü olan halk hikâyeleridir bunlar.

Efsanelerin kaynağında tarih vardır. Tarihsel nitelik taşıyan olaylar, halkın hayal gücü yardımı ile olağanüstü hayallerle olgunlaşır. Halk, inançların etkisi altında, tarihle ilgili olayları idealize ederek masallaştırır. Bu bakımdan efsanelere, tarih olaylarile örülü masallar gözüyle bakabiliriz.

Efsaneler; bir zaman inanış konusu olan, sonraları bunların inanç öğelerini kaybetmesinden de doğabilirler. Kuşlarla, çiçeklerle, kayalarla, ağaçlarla, canlı, cansız birçok varlıklarla ilgili efsanelerimiz hâlâ halkımızın ağzında söylenegelmektedir. «*Yusufcuk Kuşu*»nun küçücük efsanesi:

İki yoksul kardeş bir ağanın koyunlarını yayarlarken günün birinde biri beyaz, biri de kara iki koç kaybetmişler. Ağa, bu iki mini mini çobanları kovmağa karar verince, çocuklar Tanrı'ya:

«— Ulu Tanrım, bizi birer kuş yap ta uçalım!» diye yalvarmışlar. O günden beri «yusufcuk kuşu» dediğimiz ve akşamları birbirlerine karşı öten kuşlar, işte bu iki çobandır. Ötüşleriyle birbirlerine şöyle sorarlarmış:

«— Yusuf!. Kara koçu buldun mu?»

«— Bulamadım!.. Bulamadım!..» anlamında: «Cık!.. Cık!..»

Efsaneler, edebiyatta «*menkabe*», «*légende*» sözcükleriyle de geçer. Efsanelerin, kendine özgü bir deyiş, günlük konuşma diline bağlı bir söyleyiş özelliği vardır. Anonim Halk Edebiyatı'mızda söylenegelen sayısız efsanelerimiz modern edebiyatımıza kaynak olacak, evrensel nitelikte birçok yapıtlarımız bu kaynaktan doğacaktır.

«Genç Osman», «Taş Bebek», «Köroğlu», «Boş Beşik», «Kara Koyun», «Ferhat ile Şirin», «Kerem ile Aslı», «Çakıcı Efe», «Ses Duyarı Kız», «Çoban Çeşmesi», «Sarı Kız Mermerleri», «Yalnız Efe», «Cennet Dağı», «Gelin Kaya», «Kan Kuyusu», «Kız Kulesi», «Salkım Söğüt», «Cennet Bursa», «Şehitler Kayası»; erenlerin, evliyaların, olağanüstü varlıkların, dinden, tarihten gelenlerin efsaneleri halk edebiyatımızı süslemekte, sanatçılarımız bunlardan yepyeni kompozisyonlar yaratmaktadır.

Efsanelerimiz, halkımızın aydınlık yarınlarını hazırlamakta, umutlu özlemlerini simgelerle dile getirmektedir.

Efsaneler, mitler; masalımsı mahsullerdir. Bunlarda «olağanüstücülük» vardır ama, toplumun inanışlarına uymaktadır... Efsanelerimiz; kalplere bir duygu mayası, kalemlere bir ilham kaynağı olacak ve yarınki Türk edebiyatı bu popüler kalemlerden doğacaktır. *Eflâtun Cem GÜNEY*. Efsaneler halkın çaresizliklerini, umutlarını, özlemlerini, dünya görüşlerini bütün öteki halk edebiyatı türlerinden daha keskin belirtirler; çünkü inanış konusudurlar büyük bir bölüğiyle... Efsaneler, çağdaş sanatlara : Resme, şiire, tiyatroya, sinemaya konu kaynağı olurlar; yeter ki bu çeşitli alanların yaratıcı sanatçıları, efsanelerin anlam yüklü, renkli, duygulu içeriklerinin aracılığı ile günümüzün sorunlarını dile getirmek ve onlara çağdaş anlatım biçimlerini giydirmek gücünü gösterebilsinler. *Pertev Naili BORATAV*. Ömer Seyfettin «İlk Düşen Ak» adlı eserinde bir ulusal efsanemizi şöyle ölümsüzleştirir :

YALNIZ EFE

Sabahtan beri yürüyordük. Düşe kalka geçtiğimiz sarp keçi yolları bazan sel yarıntıları içinde kayboluyor, bazan sık fundalıklardan ayrılarak, dibinde sivri sivri çam tepeleri görünen karanlık çukurlara sapıyordu. Ayı avına gidiyordum. Kılavuzum «Kumdere» köyünün en namlı nişancılarındandı. Beraber tırmanacağımız yüksek ormanlı dağların daha çok uzağındaydık. Vakit vakit ince bir yağmur sepeliyordu. Güneş yoktu. Nihayetsiz mor bir kubbeyi andıran duman gökten faniliğin geçmiş saatlerini hatırlatırken gamlı guguk sesleri aksediyordu. Artık iyice yorulmuştum. Omuzumdaki martin gittikçe ağırlaşıyordu.

— Biraz dinlensek...

Dedim. Kılavuzum güldü. Onun da kır çember sakalı şen çehresi pembeleşti.

— Kesildin mi?

Diye sordu.

Sırtında çiftesiyle üç günlük yiyeceğimizden başka benim kebemi de taşıyan bu dinç köylüye yorgunluğumu söylemedim.

— Ha biraz gayret! dedi. Yarın başına bir çıkalım. Ordan öte «Akkovul»a kadar yol iyidir.

— .....

Yarım saat daha tırmandık. Ayaklarımızın altından küçük taşlar, kireçli topraklar sökülüyordu.

Gayet büyük, tek bir çam ağacının yanına gelince kılavuzum:

— İşte yarın başı!

Dedi. Yerler çamurdu. Çiseleyen yağmurun dallara çarpan dalları derin bir fısıltı çıkarıyordu. Ben hemen çöktüm. Çamın arka gövdesine arkamı dayadım. Cebimden paketimi çıkardım. Sırtından yükünü indiren ihtiyar avcıya uzattım:

— Yak bir cıgara bakalım, yorgunluk alır.

Ağır bir tavırla:

— Burda tütün içilmez!

Dedi. Sordum:

— Niçin? Namazgâh mı burası?

— Hayır.

— Ya ne?

Başını salladı. Gizli bir şey söylüyormuş gibi yavaşça:

— Burası «Yalnız Efe»nin «sır» olduğu yerdir!

Dedi. Serin bir rüzgâr, yağmurun fısıltısını çoğaltarak esiyor, üstümüzde siyah bir çadır gibi açılan çam dalları titriyordu. Anadolu'nun bu yalçın ufuklu, bu boş, bu kayalık, bu korkunç tarafı; Bozdağına giden bu ıssız yol eskiden beri bir eşkıya uğrağıydı, bunu biliyordum. Ben tenha bir geçidin gizli bir köşesinde uyuyan küçük bir köyde doğdum. Gerali'nin, Köroğlu'nun koşmaları, Develi'nin, Çellav'ın menkabeleri içinde büyüdüm. Bilmem onun için mi, eşkıya hikâyelerini dinlemeyi pek severim.

Paketimi cebime soktum.

— Anlat bana, baba, dedim, bu «Yalnız Efe» kim? Nasıl «sır» oldu?

İhtiyar avcı, torbasının yanına bağdaş kurdu. Çiftesini kucağına uzattı. İri elâ gözleriyle dik yarın keskin kenarına, karşıdaki yağmurla ıslanarak koyu kan rengine giren derin granit uçurumlara baktı, baktı. Sonra bana döndü.

— Anlatayım, dedi, ben şimdi elli yaşını geçiyorum. O vakit pek ufaktım. Onu gören kadınları dinledim. Kendisi hiç erkeğe gözükmezdi.

— Neye gözükmezdi?

Diye sordum.

— Çünkü kızdı!

— Kız mıydı?

Hayretim hoşuna gitti. Geçmişi seven, bütün harikaları geçmişte sanan, takdis eden her yaşlı köylü gibi masum bir şevkle hikâyesine devam etti.

«Dağa çıktığı zaman daha on altı yaşındaymış. Babası gençliğinde bizim köye göçmüş. Kızından başka kimsesi yokmuş. Topal mıymış neymiş...

«Bu adam bir gün nasılsa Eseoğlunun çiftliğinden geçer. Oradaki yabancı korucuların birisinde alacağı varmış. Onu ister. Vermezler. O da galiba kötü bir laf söyler. Hemen zavallıyı öldürürler. Kızı duyunca babasının ölüsüne gider. Ağlamaz, sızlamaz. Kimin vurduğunu anlar. Sonra kasabaya gelir. Hükümete koşar. Babamı vuran filândır! Tutun, der. Aldıran olmaz. Kız yine köye döner. O vakit nerden geldiği, nereli olduğu belli olmayan sarhoş bir zaptiye mülâzımı varmış. Eseoğlu'nun ahbabıymış. Kız her gün onu tutar: «Babamı vuranı daha tutmayacak mısın?» diye sorar. Bir gün bu sarhoş, kızcağıza öfkelenir. Ağzını bozar. «Bire kahpe! Bir daha buraya gelirsen senin bacaklarını ayırırım.» der. Kız korkmaz. Zaptiyelerin yanında ona: «İşte bunlar da şahit olsun, sen bugün babamı vuranı tutmazsan ben seni öldüreceğim» der. Zaptiye mülâzımı bu lafa bütün bütün gazeplenir. Fırlar. Yörüğün kızını iyice döğer. Zaptiyelere sokağa attırır.

«Kız bir zaman görünmez olur...

«Bir gün sarhoş mülâzım, Eseoğlu'nun verdiği ziyafete giderken kafasına bir kurşun yer. Hemen oracıkta can verir. Vuranı ararlar. Bulamazlar. «Yörüğün kızı vurdu» diye bir laf olur. Ama kimse buna inanmaz. Herkes onu İzmir'e birinin yanına evlâtlık gitti sanır. Fakat bir hafta geçmeden Yörüğü öldüren korucu da vurulur. Biraz sonra, hükümete, Yörüğün davasını hasıraltı ettiren çiftlik sahibi Eseoğlu'nun da boğazlanmış ölüsünü bağdaki yatağında bulurlar. Kasabalı ağaların çiftliklerine korucu, hergeleci, çoban gibi gelip silâhsız ahali içinde tüfekle gezen ne kadar Arnavut filân yabancı varsa yavaş yavaş hepsi vurulmağa başlar. İş o dereceye varır ki, yabancılar yalnız kıra çıkamaz olurlar. Nihayet takım takım buralarını bırakırlar. Kendi yurtlarına dönerler. Zalim zaptiyeleri, köylüyü soyan memurları, rençberleri dolandıran madrabazları hiç görünmeden öldüren bu Efenin kim olduğu bir zaman anlaşılmaz.

«Malûm ya, Anadolu Efeleri uşaklarıyle gezer. Halbuki bu Efe tek başına... Yanına uşak filân almaz. Müracaat edenleri tersyüzüne çevirir. İşte bunun için köylüler ona «Yalnız Efe» derler. Tam on beş senel Yalnız Efenin yüzünü kadınlardan başka kimse görmez. Dağda erkeğe rasgeldi mi uzaktan: «Gözlerini yumlı» diye bağırırmış. Sonra yanına gelirmiş. Kim gözünü açarsa hemen öldürürmüş. Gözünü açmayan erkeğe: «Size zulüm eden kim? Rüşvet alan memurunuz var mı?» diye sorarmış. Onun korkusundan kazada kimse kötülük yapamazmış Zenginlere kadınlarla haber gönderir: «Falan fakire yardım ediniz. Filân öksüzü evlendiriniz, filân köprüyü yapınız. Filân köye bir mektep kurunuz.» gibi emirler verirmiş. Hem çok sofuymuş. Benim teyzem bir kere odundan gelirken onu görmüş. Anlatırdı: Başında yeşil bir namaz bezi sarılıymış. Arkasında erkek esvabı varmış. Yamaçta namaz kılıyormuş. Peri gibi güzelmiş.

«Evet, bir zaman onun korkusundan kimse kimseye haksızlık edemez olmuş. Haksızlığa uğrayan, düşmanını: «Gidip Yalnız Efeye söylerim,» diye korkuturmuş. On beş sene ne köyümüze, ne kazamıza, yağmacı gelmemiş. Üşürcüler, ağnamcılar, tahsildarlar, zaptiyeler köylerde kuzu gibi namuslu namuslu dolaşırmış. Rüşvet değil, ikram olunan yemişi bile kimse almağa cesaret edemezmiş.

«Yalnız Efeden kimsenin şikâyeti yokmuş. Ne kimseyi dağa kaldırmış, ne de fidye istermiş. İstediği hep fakirler, kimsesizler, dullar, öksüzler içinmiş. Camie bakmayan köye haber gönderir: «Gelecek Ramazana kadar mescitlerini tamir etmezlerse samanlıklarını yakarım» dermiş. Onun sayesinde camiler şenlenmiş. Köylüler zulümden kurtulmuş. Öksüzlerin, yoksulların yüzü gülmüş. Her köyün korusunda gizli bir ağaçta bir heybe asılıymış Köy halkı bu heybe boşaldıkça içine somun, sucuk, şeker korlarmış. Yalnız Efe'nin kaza içinde belki elli dalda heybesi varmış. Kimseye ağırlık olmaz, kimseyi sıkıştırmaz, iyilikten başka bir şey yapmaz, herkesin gönlünden kopanla geçinirmiş.

«Uzatmayayım; işte tam o sırada Söke taraflarında gayet azgın bir Rum eşkıyası türer. Devlet bu haydutlara karşı bir nizamiye taburu çıkarır. Döne dolaşa bu tabur bizim tarafa gelir Rumların izlerini bir türlü bulamazlar. Kasabada Yalnız Efenin namını işitirler. Boş durmamak için onu tutmağa kalkarlar. Yerli zaptiyeler kılavuzluğu kabul etmezler. Yalnız Efe bunu haber alır. Bozdağına geçmek ister. Bir bölük asker ondan evvel davranır. Arkadan dolaşır. Akkovuğu tutar. Bir bölük asker de aşağıdan çıkmağa başlar. Yalnız Efeyi tam burada sıkıştırırlar. «Teslim ol» derler. Yalnız Efe: «Siz askersiniz, benim kardeşlerimsiniz; canınızı yakmak istemem. Savulun. Yoluma gideyim...» der, dinlemezler. Üzerine ateş ederler. Yalnız Efe birkaç askeri elinden, kolundan, kulağından hafifçe yaralar. Tekrar: «Asker kardeşler! Bırakın beni, sizin canınızı yakmak istemem»

diye haykırır. Yine dinlemezler. Akkovuk'tan gelip dar geçidi saran bölük de ateşe başlar. İki ateş arasında kalınca: «Asker kardeşler! Benim yüzümden birbirinizi vuracaksınız! Ben gidiyorum! Ben artık yokum! Ateş kesin: Yürüyün. Buluşun» diye haykırır. Bir zaman daha yaylım ederler. Nihayet Yalnız Efe'nin sesi kesilince vuruldu sanırlar. Yavaş yavaş yürürler. Dik boyunun önünü arkasını adım adım tararlar. İşte bu çamın dibinde «Yalnız Efe»'nin martiniyle geyik postu seccadesinden, yeşil namaz bezinden başka bir şey bulamazlar.

«O vakitten beri Yalnız Efe'ye rast gelen yok! Yazın yamaçlarda hayvanlarını süren Yörükler buraya her gece nur inerken gördüklerini yemin ederek anlatırlar.»

☆

Akkovuğa biraz erken yetişmek için davranmak icabediyordu. Yağmur dinmişti. Kalktım. Martinin kayışını omuzuma geçirdim. İhtiyar yemek torbasını, kebeyi sırtlıyordu. Yürüdüm. Yarın kenarına geldim. Eğildim. Aşağısı başı döndürecek kadar derin bir uçurumdu. Yeni geçmiş bir kâbus gecesinden kalma korkunç rüyaları andıran parça parça sisler, birbirine karışmış çamlarla kayaları örtüyordu. Yanıma yaklaşan kılavuza:

— Yalnız Efe askerlerin eline düşmemek için buradan kendini aşağı atmış olmalı!

Dedim.

— Hâşâ! Tövbe! diye reddetti, o Allahtan korkardı. Dini bütündü.

— Ey havaya uçmadı ya?

— Sır oldu!

Gülerek sordum:

— Ne biliyorsun?

İri elâ gözlerini kırptı.

Delillerinden emin olan sade insanlara mahsus saf bir kanaatla:

— Ne bilmeyeceğim! dedi, sır olmasa buraya her gece nur iner mi?

Alkış; alkışlamak eylemi, alkışlama; yüksek sesle «yaşa», «var ol» gibi ululama sözleri haykırarak birini ululamak anlamına gelir. Anonim halk edebiyatımızda ise, «alkışlar»; konuşmaya renk katan, hayır-dualardır. Halkımızın günlük konuşmalarında sık sık bavşurduğu alkışlar, duyguları belirtmekle; konuşmayı süslemekle kalmazlar, anlatıma canlı bir güçlülük katarlar. Birkaç örnek:

Alkışlar

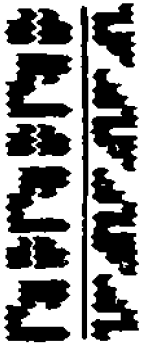
Allah tuttuğunu altın etsin. Allah her ne muradın varsa versin. Allahtan sağlık, Devletten ağalık bulsun. İyiler kardaşın, Hızırlar yoldaşın olsun. Allah

gönlüne göre versin. Düğünün güzün olsun; bir oğlun, bir kızın olsun. Güle güle git, güle güle gel. İşiniz gücünüz her daim seyr olsun. Hakdan şunu isteriz ki sofranız açık olsun.

Ulu Tanrı seni nâmerde muhtaç etmesin. Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgelice kaba ağacın kesilmesin. Kanın akan görklü suyun kurumasın. Kanatlarının uçları kırılmasın. İşinizi Cenâbı Hak kayıra. Haydi, «maşallah» demeyenin gözü çıksın. Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin. Allah kimseye evlât acısı göstermesin.

Fırın üstüne fırın
Engeller geri durun
Benim yârim geliyor
Altın iskemle kurun

Çıkrık üstüne mercanım
Neren ağrıyor canım
O ağrının üstüne
Dünya malı harcarım

Bahçelerde gök biber
Şimdi kızlar pek kibar
Ne kadar kibar olsa
Oğlandadır itibar

Kargış; kargımak eylemi veya bu erekle söylenen sözler, lânet, tel'in; kargışlı, kargışlık; Tanrının ve insanların nefretine uğramış, mel'un, lâin; kargımamak; birinin, Tanrının ve insanların sevgi ve ilgisinden yoksun kalıp nefretlerine uğraması dileğinde bulunmak, lânet etmek anlamına gelir. Anonim halk edebiyatımızda kargışlar'ın özel bir yeri vardır. Bir bakıma «küfür edebiyatı»dır. Örnekler:

Kargışlar

Boğazı kurusun da bir yudum su veren bulunmasın. Sırtından yük eksik olmasın. Ocağı batasıca. Canı çıkasıca. Bir eline aldığı pul olsun dökülsün, bir eline aldığı kül olsun savrılsun. Ekmeğini it, yakasını bit yesin.

Mendilim sana nişan
Alda beline kuşan
Benden başka seversen
Kara toprağa döşen

Köprünün altı diken
Yaktın beni gül iken
Allahda seni yaksın
Üç günlük gelin iken

Kara dut parmak gibi
Kız yüzün kaymak gibi
Seni alan yiğitler
Kurusun yaprak gibi

Adı batasıca. Gözü çıkasıca. Haram olsun hart olsun, kara ciğerine dert olsun. Yiğit arkan yere gelsin. İki eli yana gelesice. Gâvur mezarına konasıca. Çam ağacının özü, yandı kül oldu közü, dilerim ki Allahtan kör olsun iki gözü.

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Aramızı bozanlar

Karşıda iki tosun
Yularları bir olsun
Beni yardan ayıran
İki gözü kör olsun

•

Al fistanı giyin kız
Çık tepeye görün kız
Benden gayrı seversen
Yılan olda sürün kız

Sürüm sürüm sürünürsün inşallah. Baş ucu pınar olsun, ayak ucu göl olsun. Cehenneme tıkaç olasın. Bir dilim ekmeğe muhtaç olasın. Ekmek tavşan olsun, sen tazı olasın da peşinden yetemiyesin. Bayrağın dikili, esvabın kesili kalsın. Allah sana uyuz versin de tırnak vermesin. Anonim olmıyan iki kargış örneği :

Eşeği saldım çayıra
Otluya karnın doyura
Gördüğü düştü hayıra
Yoranın da avradını

Dağdan tahta indirenin
Iskatına oturanın
Hizmetini bitirenin
İmanın da avradını

Münkir münafıkın soyu
Yıktı harap etti köyü
Mezarıma bir tas suyu
Dökenin de avradını

Müfsidin bir de gammazın
Malı vardır da yemezin
İkisin meyyit namazın
Kılanın da avradını

Derince kazın kuyusun
İnim inim inlesin
Kefen dikmeğe iğnesin
Verenin de avradını

Kazak Abdal söz söyledi
Cümle halkı dahleyledi
Sorarlarsa kim söyledi
Soranın da avradını

✡

İnkisar eylemem yazık serine
Yatak içre can veresin vay sebep
Ağzından burnundan hicran yerine
Parça parça kan veresin vay sebep

Yata yata herbir yanın çürüsün
Zebaniler etrafını bürüsün
Damarın çekilsin kanın kurusun
Hastalara şan veresin vay sebep

Ne düşmüşsün bu Nurî'nin kastine
Yakan geçsin zebaniler destine
Dokuz ay yatasın bir yan üstüne
On bir ay da can veresin vay sebep

Fıkralarda, fikirler kuru olarak değil, mizahın süzgecinden geçirilerek birer (lâtife) şekline sokulduğu için seviyor, inanıyoruz ve sonra, bu lâtifeler âdeta bizim ağzımıza verilerek bizim dilimizle söylendikleri için de sevmekle kalmıyor, benimsiyoruz da... Bunlar; ince bir zekâ, şen bir mizaç, zarif nükteler ve hazır cevaplılıklarla örülmüş güldürü cevherleridir... İnandığımız, sevdiğimiz, benimsediğimiz fıkraları ömrümüz boyunca dilimizden düşürmüyor, ya bir yarenlik sırasında dudaklara tatlı bir tebessümü çiziyoruz, ya da bir olay üstüne can kurtarana sarılır gibi sarılarak bir gerçeğe ışık tutuyoruz. Hem de güldüre, güldüre, karşımızdakini incitip gücendirmeden... Bu bakımdan güldürücü fıkraların uyarıcı yola getirici değerine paha biçilmez. *Eflâtun Cem GÜNEY*

Fıkralar

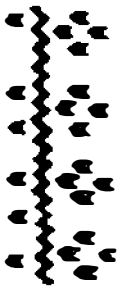
Orta dönem halk edebiyatımızda fıkraların özel bir yeri vardır. Türk halk edebiyatının en güzel fıkraları bu dönemde doğar. Halk arasında «*lâtife*», «*nükte*», «*hikâye*» olarak da geçer. Hem sözlü, hem yazılı olarak günümüze değin gelir.

Sözlü olarak kalanların çoğu, kitaplara geçemiyecek kadar açık saçıktır Halk bunları ancak belirli ahbap topluluklarında, yeri geldikçe anlatır. Güldürerek, eğlendirerek uygunsuzlukları, az sözcükle çok anlamlı olarak, fıkracılığın sanatlı deyişiyle açığa vurur.

Fıkralar; bilindiği üzere, tuhaf, nükteli kısa hikâyeciklerdir. Çoğu tanınmış kimseler veya hayvanlar ve başka şeyler hakkındadır. Halk fıkralarının tuhaflığı çoğunlukla kendisinde olmaktan çok, onun anlatılış tarzındadır.

Fıkralarımız; her dönemde, düşüncelerimizi, görüşlerimizi korkusuz bir özgürlükle mizahın en etkili diliyle yansıtır. Halk edebiyatımızda şiir kadar yaygındır. Mânilerimiz, türkülerimiz gibi halkımızın öz benliğinden fışkıran anonim sözlü güldürü varlığımızdır.

Fıkralar; mizah nevileri içinde en çok hoşa gideni, sözlü ve yazılı edebiyatta en çok kullanılanıdır. Güzel bir nükte hemen daima parlak bir zekânın mahsûlüdür. *Yaşar NABİ*. Mizah gazetelerinin zan ve tahmin olunduğundan pek fazla mühim bir vazifesi vardır. Yola getirmek ve uyartmak; bu vazifesini sopa ile yumruk ile kaba vasıtalarla değil, ustura gibi keskin nüktelerle, şeytan tozu gibi, biraz kaşındıran, hafifçe öfkelendiren zarafetlerle yapar.

Mizah gazetesinin her cümlesi bir gafilin burnuna yönelen bir fiske olmalıdır. Bazı hareketlerimiz vardır ki, adliyenin müdahalesinden uzaktır; kanunen hiçbir cezayı gerektirmez, örneğin yalan, gurur, riya gibi... Resmî cezası olmamakla beraber bunların yok edilmesi gereken kötülükler olduğunu hiç kimse inkâr edemez. İşte mizah gazetesi, bu kusurlara karşı kurulmuş bir darağacıdır. Buna cüret edenleri mizahçının kalem ve fırçaları teşhir eder ve kahkaha-yı umumiye kırbaçlar. Zira tekzip edemiyeceğimiz bir yalancılığa karşı hiç şüphe yoktur ki, tebessüm bir çimdik, gülme bir tokattır. *Cenap ŞAHABETTİN.*

Köylünün biri arkadaşına sormuş:

— Ülen Memet, di bakayım paşa olsan ni ederdin?

— Ni idecem, sovanın sade cucuğunu yirdim.

Öteki sormuş:

— E sen di bakalım, sen olsan ni iderdin?

O da aynı samimiyetle cevap vermiş:

— Bana idecek bir şey komadın ki!...

☆

Köylünün biri ormanın ıssız bir yerinde eşeği öpmüş. Bunu gören bir adam yanına sokularak:

— Yahu! Eşeği ne diye öptün? O bundan ne anlar, demiş. Bu söze karşı köylü:

— Ben insanlığımı yapayım da, o anlamazsa varsın anlamasın... demiş.

☆

İki şehirli kız, yazı geçirmek üzere bir köye gitmişler. Kırda gezerlerken bir çobanın kucağında yeni doğmuş bir oğlak görmüşler. Bu keçi yavrusu çok hoşlarına gitmiş. Kızın birisi çobana:

— Aman ne kadar güzel! Fakat neden boynuzları yok? diye sormuş. Bunun üzerine çoban gülerek:

— Boynuzları evlendiği zaman çıkar, demiş.

☆

Bir ağa tanıdığı fakir bir köylüye:

— Sana bir çift kundura vereceğim, şimdi vereyim mi? Yoksa dursun mu? diye sormuş. Köylü:

— Verirsen senin hakkında, vermezsen benim hakkımda hayırlı olur, demiş Ağa sebebini sorduğunda:

— Verirsen sen bir iyilik etmiş olursun. Vermezsen ben minnet altında ezilmemiş olurum, demiş.

☆

Halk fıkraları, bir söz sanatı; yazıya geçmediği için zamanla «söyliyenler» unutulmuş, «söylenenler» kalmış; kalanlar da unutulmaya yüz tutmuştur. Bununla beraber, kuşaktan kuşağa geçerek, ağızdan ağıza değişerek bize kadar gelenler de az değil... Her biri bir halk felsefesi olan Nasrettin Hoca fıkraları... Dar görüşlere karşı hoş görürlüğün cennet kapılarını açan Bektaşi fıkraları... Kaleme gelmez, Oflu hoca fıkraları... Bir bölge halkının yaşantılarını kendi ağızlariyle taklit eden Temel Kaptan fıkraları... Halkın, halktan kopanlara karşı alaycı tutumunu yansıtan fıkralar... Bütün bunların ortak bir dayanağı var : Bir gerçeği, alışılmadık bir biçimde anlatarak güldürmek. *Eflâtun Cem GÜNEY*.

Halk Fıkraları

Halk fıkralarımız, halkımızın mizah gücünden doğan anonim ürünlerdir. Halkımız, en küçük olaylardan, en beklenmedik durumlardan, her şeyden bir fıkra yaratabilmek yeteneğini taşımaktadır. Bu küçücük fıkralardan, önemli sonuçlar çıkartılabilir.

Halk fıkralarımızın kusur düzeltici, eğitici, öğretici yanları çoktur. Halkımızı güldüre güldüre düşündürürler. Sözlü halk edebiyatımızın en zengin kaynağı olan fıkralarımız, bugüne değin gereği kadar işlenmemiştir. Milyonlarca halk fıkramız henüz yazıya geçirilmiş değildir. Halbuki yarınki edebiyatımız için bunlar eşsiz folklor zenginliğimizdir.

Halk fıkraları; yoğun bir anlatı yeteneği taşır. Yeri geldikçe, bir düşünceyi, güldürerek belgelemekte kullanılır. Halk bunları, iyi anlatan masalcılar gibi, ilgiyle zevkle dinler. Halk arasında en çok anlatılanlar, en çok müstehcen olanlardır. Bunlar yazıya geçirilemiyeceği için, ağızdan ağıza gezer dururlar. Genç erkekler için, bunların eğitici, öğretici, zengin deneye dayalı bir gözlem yanı vardır. Halkımızın gerçek mizalı dehası halk fıkralarımızda yansımaktadır.

Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Yeniçeri, Bektaşi ve sofra fıkralarında görünen Türk halk mizahı dikkatle bir incelenirse, millî şahsiyet davranışlarımızdan bir çoğunun açığa vurulduğunu görürüz. Bu hikâye ve fıkraların komik mihveri, sözde değil, vaziyet ve harekettedir. Halkımız, cinas ve kelime oyunlarının yarattığı nükteden çok, vaziyet ve hareketin tuhaflığına güler. Söz, ancak aslında tuhaf olan vaziyetin son bilançosunu çıkarır ve manzarayı çerçeveler. Bunun içindir ki, halk fıkraları, çoğunlukla kişileri, olayı ve kolposu olan birer komedi mahiyetindedir ve bu komedilerin her birinde, insanı en fazla güldüren beşerî çarpıklık ve sakatlıklardan biri teşhir edilir. *Sabri Esat SİYAVUŞGİL*. Halk fıkralarımızda en geniş yeri köylü fıkralarımız alır. Bu basit gibi görülen fıkralarda gerçek yaşantımız vardır :

Köylünün birisi öküzünü kaybetmiş. Aramış, taramış bulamamış. Köye yarım saat uzaklıkta bir dağın yamacında çift süren arkadaşı Ahmede :

— Ülen Ahmet! Benim ala öküzü gördün mü? diye bağırmış. Ahmet yavaşça iki dudağının arasından :

— Cık, demiş ve çift sürmeğe koyulmuş. Ahmet'ten doğru, yanlış bir cevap alamıyan köylü tekrar bağırmağa başlayınca kafası kızan Ahmet şu şekilde cevap vermiş :

— Ülen! Cık dedik ya, duymuyon mu?

Bir köyde Durmuş adında bir adam varmış. Karısının adı Hava imiş. Bu karı koca gece gündüz kavga ederlermiş. Yine bir gün sille tokat birbirlerine girmişler. Durmuş canının sıkıntısından kendisini köyün kahvesine zor atmış. Orada bulunanlardan birisi hoşbeşten sonra lâf olsun diye :

— Bu gün hava çok sert, demiş.

Türk edebiyatında, İslâmî edebiyatlarda «Hikâyenin En Güzeli» anlamına gelen «Ahsenü'l-kısas» diye anılan, Kur'an'ı Kerim'de «Yusuf suresi» diye geçen Yusuf güzelliğin sembolüdür. İbranî Yakup peygamberin oğlu Yusuf'u kardeşleri çekemezler. Yusuf bir gece rüyasında güneşle ayın ve yıldızların kendisine secde ettiklerini görmüştür. Kardeşlerinin onu kıskanacaklarını, kendisine fenalık yapacaklarını sezen Yakup Peygamber : «Bu rüyayı sakın kardeşlerine anlatma oğlum» der. Kardeşleri Yusuf'u bir kuyuya atarlar. «Yarış ediyorduk, Yusuf'u eşyalarımızın başında bırakmıştık, döndüğümüzde onu bulamadık. Kurtlar yemişti, sadece kanlı gömleği kalmıştı, işte, onu da sana getirdik» derler. Yakup Peygamber bu acı haberden sonra bir daha kendisine gelemez, Yusuf'un özlemiyle göz yaşı döktüğü evi «Külbe-i Ahzan» olur. Resimde görüldüğü gibi, oradan geçmekte olan bir kervanın sakası su çekmek için kovasını sarkıttığı zaman kuyuda bir insan olduğunu anlamış, Yusuf'u kuyudan çıkarmıştır. Kervan, bu genç çocuğu Mısır'a götürerek Mısır'ın hazine nazırına satarlar. Nazırın karısı Züleyha (Zeliha) daha sonra Yusuf'a âşık olacak, bu aşktan «Yusuf ile Züleyha» hikâyeleri doğacaktır.

Evdeki kavganın tesiri altında kalan Durmuş karısı hakkında konuşuluyor zanniyle boş bulunmuş ve kendi kendine şöyle söylenmiş:

— Sert olsa ne olacak, nihayet iki tokat vurabilir, başka bir şey yapamaz ya...

Çobanın biri bir koyun çalmış. Bu hareketinden pişmanlık duyarak ne yapması lâzım geldiğini köyün imamına sormuş. Buna karşı imam:

— Hemen koyunu götür sahibine ver, demiş. Çoban, koyunu yediğini söyleyince imam:

— Öyle ise öteki dünyada koyun dirilecek ve kendisini senin çaldığına şahitlik edecek, demesi üzerine çoban sevinmiş ve:

— İyi ya. Ben de boynuzundan tutup orada sahibine geri veririm, demiş.

Sivrisineğin bol olduğu bir köyde iki köylü çadırın içinde yatıyorlarmış. Havanın sıcaklığından üstlerine yorgan yerine yatak çarşafını örtmüşler. Sinek ısırmasın diye de başlarını çarşafın içine sokmuşlar. Bunlardan biri bunalmış, çarşaftan başını dışarıya çıkarmak istediği sırada gözüne bir ateş böceği ilişmiş. Hemen arkadaşını dürterek:

— Hişt, beyhude saklanma... Sivrisineklerden biri elinde fenerle bizi arıyor, nasıl olsa bulacak, demiş.

Bir köylünün çok huysuz bir karısı varmış. Kadın bir gün hastalanmış ve ölmüş. Hoca cenaze namazında:

— Ey cemaat, şu hatunu nasıl bilirsiniz? diye sorunca kocası dayanamış ve ölmüş. Hoca cenaze namazında:

— Hoca efendi! Bunu cemaat ne bilsin? Bana sor, bana! demiş.

Bektaşi fıkraları, bizde, başlıbaşına bir felsefe kaynağı olabilir, bir felsefe meydana getirebilir. *Abidin DİNO.* Bektaşi, fıkra tipi olarak, rakı, şarap gibi sarhoş edici içkilere karşı islâm dininin «haram» yargısını hiçe saymak bakımından, Bekri Mustafa ile birçok maceraları ortaklaşa paylaşır; ama Bektaşi hikâyelerinde geliştirilmiş olan konular ünlü ayyaş üzerine anlatılanlardan çok daha zengindir. Bektaşi'nin bütün din, diyanet sorunlarında islâm yasalarına aykırı bir düşünü ve tutumu vardır; o, işi Allah'la şakalaşmaya, gereğince ondan bile birçok haksızlıkların hesabını sormağa kadar götürür. *Pertev Naili BORATAV.* Nasrettin Hoca'ya,

Karagöz ile İncili Çavuş'a, Bekri Mustafa'ya bektaşilere ait fıkralar da mütehassıslarından öğrenilmelidir. *Ziya GÖKALP.* Fıkralar konu edindikleri zümrelere göre çeşitlenir. Türk halk edebiyatında din, mezhep, tarîkat zümrelerini konu edinen fıkraların en yaygını Bektaşiler üzerine anlatılanlardır... Bektaşi tipinin yerini Tahtacıların yaşadıkları bölgelerde Anadolu'nun bu göçebe (dağlı) halkını temsil eden, ve inanışları ile olduğu kadar, yaşayışları ile de yerleşik-çiftçi köylüden çok farklı insanlar almıştır. *Pertev Naili BORATAV.*

Bektaşi Fıkraları

Halkımız arasında söylene gelen fıkralarımızı birçok bölümlere ayırabiliriz. Şaşırtıcılığı, eğlendiriciliği yeğ tutan halk fıkraları, çocuklarla, ana - babalarla, karı - kocalarla, uşak - efendilerle, asker - subaylarla, hacı - hocalarla, çoban - ağalarla, ilgili olanlar, açık saçıklar; belli kişileri, ünlü adları kapsayan: Nasrettin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Bektaşi, Yörük, Tahtacı fıkraları...

Bektaşiler, Türk halkının özü olan çevrelerde köy, kasaba ve şehirlerde aşırı taassubun karşısına ince nükte ve fıkralarıyla çıkan halk düşünürleri sayılır. Halka talkın verip deveyi hamutu ile yutanları, softa bozuntularını, din perdesi altına sığınan yobazları, apdestsiz namaz kılanları alaya aldıkları gibi, Tanrı ile kul arasına hiç kimsenin girmeğe hakkı olmadığını Bektaşiler her fırsatta fıkralariyle ortaya koyarlar.

Bekri Mustafa; Murad IV'ün sarayına mensup olduğu sanılan, içki düşkünlüğü ile tanınan bir halk tipidir. Toplum kurallarına aldırış etmeyen, hazırcevaplığı, kalenderliği, keyifehli, toksözlü oluşuyla halkın sevip benimsediği bir kişidir. Zamanla anonim bir nitelik kazanan Bekri Mustafa, Karagöz oyunlarımızda, Tuzsuz Deli Bekir olarak, halkın içki meclislerinde sık sık ayyaşlığile, fıkralarile geçer.

✡

Bektaşiye çıkışmışlar:

— Hazret, mübarek ramazanın gitmesine bir şey kalmadı. Bir gün bile oruç tutmadın.

— Yoo, demiş. Ben canımı süprüntü küfesinde bulmadım. Ramazan giderse yine gelir, ama ben gidersem bir daha gelmem.

✡

Bektaşinin, bir gün mevkii ile pek öğünen bir kaymakama işi düşmüştü. Adamın azamet taslamasına içerliyen derviş sordu:

— Kuzum, nedir bu azamet, nesin sen?

— Bilmiyormuş gibi soruyorsun; kaymakamım.

— Peki daha ne olacaksın?
— Vali, nâzır.
— Daha, daha?...
— Vezir, sadrazam.
— Daha?
— Hiç...
— Be mübarek adam, bu kurumun kime? Ben şimdiden hiç'im.

Bektaşinin biri, ramazanda bir gün, bildiklerinden birine iftara gider. İftardan sonra, bir aralık ev sahibi:

— Baba hazretleri, nasıl Ramazandan hoşnut musunuz? diye sorar.
— Eyvallah, pek hoşnudum; ya siz?
— Hoşnudum demek de söz mü? Mübareği o kadar severim ki, tarif edemem.
— Vallahi inanmam... Mademki bu kadar seviyorsunuz, ramazan biter bitmez niçin üç gün üç gece bayram edersiniz?...

Fakir bir Bektaşi giderken, yolda büyüklerden birinin arkasında sekiz on köleyle debdebe içinde geçtiğini görünce:
— Yarabi der; şu adama bakta, kul nasıl beslenip giydirilir, örnek al..

Bektaşi paldır küldür camiye girmiş, namaza duracak olmuş, o sırada namazı bitirerek selâm veren bir adam:
— Abdest aldın mı? diye sormuş. Bektaşi:
— Hayır, deyince, adam kızmış:
— Bre dinsiz, imansız, abdestsiz namaz kılınır mı? Bektaşi:
— Yoo, demiş; hamurumuz toprakla yoğrulmuş, suyla fazla oynamaya gelmez. Hemen çamur oluveririz.

Bekri Mustafa'ya bir gün:
— Şu içtiğin rakılar, ahrette fitil, fitil burnundan gelecek, dediler.
Cevap verdi:
— Oh ne âlâ kadehe doldur doldur çek...

İki arkadaş konuşuyor:

— Buranın toprağı o kadar bereketlidir ki, her neresine ne ekersen bire otuz verir.

— Aman birader, sus, evvelki gün şuracığa kayınvalideyi gömdük!

☆

Saltanat devrinde bir vali köyleri teftişe çıkmış, bir köyde muhtara köy halkının halini sormuş. Muhtar içini çekerek:

— Zavallılar, koyunlar gibi ot yiyorlar, sinekler gibi ölüyorlar! demiş.

☆

Bekri Mustafa bir gün yine sarhoş, bir cami önünden geçerken bakmış ki cemaat toplanmış, cenaze namazı kılacaklar. Ama imam hastalanmış, namazı kıldıracak adam bulamıyorlar. Başını kavuklu görünce cemaatten birkaç kişi koşmuş, Bekri'ye yalvarmaya başlamışlar:

— Ne olursun, gel de şu namazı kıldır. Yoksa cenazemiz yerde kalacak.

Bekri şaşırmış, önce reddedecek olmuş. Ben sarhoşum, falan demiş; sonunda bakmış ki dinletemiyecek, geçmiş cemaatin önüne. Lâkin namaz kıldırmaya başlamadan önce ölünün kulağına eğilip bir şeyler fısıldamış. Bu işte bir keramet sezen cenaze sahipleri namazdan sonra ölüye ne söylediğini sormuşlar. Bekri Mustafa:

— Merhuma dedim ki, demiş. Bu dünyada neler olup bittiğini sorup sual eden olursa «Bekri Mustafa imam olmuş, namaz kıldırıyor. Varın siz o dünyanın halini hesap ediverin artık!...» dersin.

☆

Bir gün Bekri Mustafa ile tebdil gezen Dördüncü Murat ve veziri aynı kayıkta Üsküdar'a geçiyorlarmış. Havanın güzelliği, denizin safası Bekri'yi keyiflendirir. Daima beraberinde taşıdığı şişeyi çıkarıp bir maşraba dolusu içer. Sonra bir maşraba da yanındakilere ikram etmek ister. Onlar reddedecek olurlarsa da Bekri'nin ısrarına dayanamıyarak içerler. Bir ikinci, sonra da bir üçüncü maşraba gelince vezir kendini tutamıyarak:

— Karşındaki kimdir biliyor musun? der.

Bekri Mustafa, sükûnetle cevap verir:

— Kim olacak benim gibi Allahın bir kulu.

Vezirin ses perdesi yükselir:

— Karşındaki Allahın şevketmeap kulu Sultan Murat hazretleridir. Ben de veziriyim.

Bu sözler Bekri Mustafa'yı hiç telâşa düşürmez. Bir kahkaha attıktan sonra aynı sükûnetle:

— Olur şey değil yahu, der; herifler iki maşraba içince biri padişah, öteki vezir oldu. Üçüncü maşrabayı dikseler, biri Allahlığını, öteki de Peygamberliğini ilân edecek!...

☆

Padişahlardan biri kılık değiştirerek İstanbul'da dolaşırken, Zeyrek yokuşunda üzüm satan bir köylüye rastlayarak kendisinden bir okka üzüm almış. Parasını verirken köylünün kulağına eğilerek:

— Eski padişah mı iyiydi, yoksa şimdiki padişah mı? diye sormuş. Bu münasebetsiz soru karşısında kızan köylü:

— Onun da Allah belâsını versin, bunun dal cevabını vermiş. Padişah sebebini sorduğunda:

— Neden olacak ben, o zaman da üzümcü idim, bu zamanda da üzümcüyüm...

☆

Çok pinti bir vezir, İncili Çavuş'tan bir tazı getirmesini ister. İncili gider, besili bir çoban köpeği bulup getirir. Vezir bu yersiz harekete sinirlenir:

— Bana bak çavuş, der, ben senden tazı istemiştim. Tazı dediğin böyle mi olur?

— Ya nice olur paşa hazretleri?

— Alâ bilirsin ki, tazı incecik, sıska, karnı sırtına yapışık bir hayvandır.

İncili gevrek gevrek gülmeye başlar:

— O ciheti merak buyurmayın paşam. Bu hayvancağız da devletli mutfağınızdan bir ay yemek yesin, o tarif ettiğiniz tazıdan besbeter olur!..

☆

Bektaşiler, nükteleriyle, fıkra ve nefesleriyle kısacık insan ömrünün hoş ve neşeli geçmesini telkin ederler. Onların hoşgörürlükleri atasözü haline gelmiştir. Bir tarikat şeyhine sorarlar:

— Neden uzun kollu, uzun yenli elbise giyersiniz?

— Gördüğümüz kusurları bu yen ile kapatırız, diye cevap verir.

Bektaşiler ise kısa kol kapaklı ve yeni dar elbise giyerler. Bir bektaşi dervişine sorarlar:

— Neden kısa yenli elbise giyersiniz?

— Biz kusur görmeyiz erenler.

NASRETTİN HOCA

(1208 - 1284)

Hocayı meraklandırmak için bir gün ona demişler ki: «Karın aklını kaybetti.» Hoca derin derin düşünmeye başlamış. «Ne düşünüyorsun?» diye sormuşlar. «Ne düşünmiyeyim, demiş; bizim karının aklı ötedenberi yoktu. Düşünüyorum ki acep nesi kayboldu diye.»

TÜRK HALK mizahının en büyük filozofu sayılan Nasrettin Hoca, Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğdu. Babası köyün imamı Abdullah'tır. İlk öğrenimini köyünde, Arapça'yı, din bilgilerini önce babasından öğrenen Nasrettin, sonra, o dolaylarda ün kazanan Seyit Hacı İbrahim'le, Seyit Mehmet Hayranî hocalardan ders aldı. Öğrenimini Konya medresesinde tamamladı. Nasrettin Hoca'nın bazı fıkraları onbeşinci yüzyılda Anadolu üzerinde kasırga gibi esen Timur'la ilgilidir. Gerçekte ise, eldeki belgeler, Hoca'nın Aksak Timur'dan önce ölmüş olduğunu göstermektedir. Sivrihisar'la Akşehir'de imamlık, müderrislik yaptı. Akşehir'i çok seven Hoca, burada evlendi, burada öldü; Meşhur kilitli duvarsız türbesi buradadır. «Mezarımı ziyaret edenler bizi gönüllerinden geçirip gülsünler. Şu yalancı dünyada somurtanlara acırım» diyen Nasrettin Hoca, fıkralarından birinde şu vasiyette bulunur:

— Çocuklar... Söz ölüm getirmez. Fakan insan hali bu... Şayet bir emrihâk vaki olursa, beni başaşağı gömünüz!...

— Aman hocam, o nasıl iş?

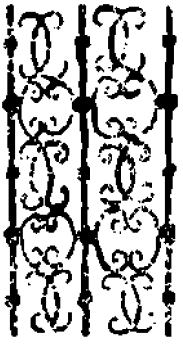
— Siz dediğimi yapın, nenize gerek... Dünya alt - üst olunca dosdoğru kalkarım!

Nasrettin Hoca, yüzyıllar boyunca, Türk halkının zenginleştirdiği fıkralarıile, ulusal Türk zekâsının, Türk esprisinin en kudretli üstadıdır. Şöhreti bütün dünyaya yayılmış, fıkraları bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Kuvvetli hayat görüşünü, insanlarla olayları yansıtırken güldürdüğü kadar düşündüren fıkraları, her sınıftan halkı etkileyici bir güçtedir. Yüzyıllar boyunca, halkımızın beğendiği her fıkra, her nükte onun gerçek fıkralarına eklenerek, Nasrettin Hoca, Türk halkının ortaklaşa varlığı, yani kendisi olmuştur. Türk edebiyatının XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin oluşumuna en büyük katkıda bulunanlar Yunus Emre ile Nasrettin Hoca'dır. O, halk mizahımızın, halkımızın ince mizah dehasının sembolüdür.

Nasreddin Hoca, çocukluğumuzdan beri aşina olduğumuz sevimli bir simadır. Onu nasıl, ne vakit, nerede tanıdık, bilemeyiz. Yalnız, bu ismi duyunca, dudaklarımızda kendi kendine bir tebessüm belirir. Gülen gözlerimiz önünde ihtiyar Hoca, meşhur eşeği ve mollası ile, birdenbire canlanır. Hoca'nın o biraz müphem fakat canlı şahsiyetinden hepimize bir şeyler karışmıştır. Bu eski dostun ince nükteleri, zarif, sevimli lâtifeleri muhtelif münasebetlerle, ister istemez, hatırımıza gelir. Onun mesel hükmüne geçen bazı sözleri vardır ki, herkes, her gün, onları türlü türlü vesilelerle mutlaka söyler. Hoca'nın görünüşte basit, lâkin derin bir hayat tecrübesi neticesi olan bu sözleri, memleketin her tabakasında hâlâ ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Mütemadi nesillerin, sanki yazının kudsiyetsizliğinden korkarak, birbirlerine ağızdan tevdi ettikleri mısralar gibi... *Fuat KÖPRÜLÜ.*

Nasrettin Hoca, Selçukluların yüceliş ve uygarlık döneminde doğmuş, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını halkın bu mutlu döneminde geçirmiş, ama sonradan Moğolların doğudan bir zulüm ve felâket seli halinde akmasıyla çökerttiği ve çürüttüğü Selçuk toplumunda yaşamıştır. Moğol istilâsının sonucu, ekonomik bunalım, sosyal çöküntü ve politik baskıyla her bakımdan çürümüş ortamda, Moğollara yenik düşmüş bir halkın, yerine getirilemeyen başkaldırma isteklerini, mizah, alay yoluyla yerine getiren ve böylece halkın en zor koşullar altında bile yaşayabilmesi için boşalıp rahatlamasını sağlayan kişi ya da böyle bir semboldür Nasrettin Hoca. Bu mizah, Selçukluların yıkılış, devriliş döneminin çürümüş ve kötülükler tortulaşmış olmasından fışkırmıştır. Burada bir noktayı belirtmemiz gerekiyor, o da şudur: Bir toplum böylesine çürümüş olunca, nasıl oluyor da orda mizah doğabiliyor? Mizah, halkın yaşama direncini ve gücünü, yenik düştüğü halde bile yaşamak uğruna, kendisini ezenlere karşı dolaylı olarak

savaşını göstermiyor mu? Doğu kültürüne beşik olan Türk uygarlığının temel yapısında iki değişik sanat harcı görüyoruz. Biri, karamsar düşünce ve duyuşa dayanan sanat eserleri, yani içe dönük tasavvuf; öbürü umutluluğa ve iyimserliğe dayanan sanat eserleri ki, bunun da başında halk mizahı ve onun en büyük temsilcisi Nasrettin Hoca geliyor. Bu bakımdan Nasrettin Hoca'yı bir halk filozofu olarak benimsiyoruz. O Nasrettin Hoca ki, toplumsal bir kişilik olarak tüm Türk halkının ortaklaşa ürünü, yani kendisidir. Sonuç olarak şunu söyliyelim: Baskıdan kurtuluşun iki yolu bulunmuştu: Biri aydınların tasavvuf yolu, öbürü halkın mizahı. Tasavvuf içe dönük, mizah ise dışa çevrikti. Aziz NESİN.

Nasreddin Hoca'nın bu şekilde yaygın, bütün dünyaca üzerinde durulmasının ve sevilmesinin sebeplerini herhalde, onun her devirde taze bir dünya görüşüne sahip bulunmasında aramak gerekmektedir. Batı dünyası, Nasreddin Hoca'ya bir sosyolog gözüyle bakmış, onu, nükte çemberi içinde, toplumun yaralarını, rahatsızlıklarını ortaya koyan bir halk filozofu olarak tanımıştır. Onun, dağda odun kesişinde, göle yoğurt çalışında, pazarda alış verişte, camide vaaz edişinde, mahkemede kadı oluşunda, kısacası her hareketinde, her sözünde, insanın, insanlığın hasta, düzensiz yapısı tebessüm etmekte, böylece Nasreddin Hoca, kabına sığamıyan bir insan olarak, Türkiye sınırlarını aşmakta ve yeryüzüne yayılmakta, her toplumda dile gelmektedir. *Mehmet ÖNDER.*

Nasrettin Hoca'nın Kişiliği

Nasreddin Hoca; Türk halkının mizah dehasını yansıtan en kudretli neşe kaynağımızdır. Halkımızın içinden doğmuş, halkımızın duygu ve düşüncelerini, Türk dilinin eşsiz nükte gücüyle dünyaya duyurmuş en büyük halk filozofumuzdur. Burhan Felek'in deyimiyle:

☆

Nasrettin Hoca her şeyden evvel iyi bir insan ve müsamahalı bir adamdır. Bu bakımdan her şeyi beşerî ölçülerle ölçer. Hattâ «Adalet»i bile. Nitekim bir gün mahkemede dâvacıyı dinler:

— Haklısın! der.

Arkadan dâvalıyı dinler. Ona da:

— Sen de haklısın! der.

Mahkemede ikamet eden Hocanın karısı kocasının bu sözlerine karşı:

— Aman Efendi! bir dâvada iki taraf da haklı olur mu? deyince:

— Yahu sen de haklısın! diyerek insan adaletinin de izafî bir mefhum olduğunu anlatır.

Servet tevziinin haksızlığına kanidir. Çocuklara ceviz dağıtırken:

— Kul taksimi mi istersiniz, Allah taksimi mi? sualine karşı çocukların Allah taksimi istemesi üzerine, kimine bir, kimine beş, kimine bir kucak ceviz verirken, kimisine de hiç vermediğini gören ve:

— Allah taksimi bu mudur? diyen çocuklara:

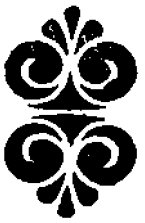
— Görmüyor musunuz? Hasan ağanın bir sürüsü, Mehmedin bir ineği, Ahmedin bir tarlası, benim bir eşeğim, beyin koskocaman çiftliği, İsmailin de sadece bir horozu var. Demesi bunu gösterir.

Hoca, açık fikirlidir. İnsanı insan olarak bütün kusur ve meziyetleriyle kabul etmiştir.

Nasrettin Hoca fıkraları bütün Türk mizahı gibi güldürücü değil, daha ziyade düşündürücüdür. Türk cemiyetinde hükümeti, kadıyı, beği, tüccarı hattâ kaba sofuyu ancak bu fıkralar tenkit, hattâ bazan tehzil etmiştir. Çünkü o devirlerde bütün hürriyetler gibi söz hürriyeti de pek mahdut fânilere mahsus bir nimet olmuştur. Hoca bu mahrumiyete rağmen denecek sözleri ve yapılacak tenkitleri fıkralariyle bugüne kadar dillerde dolaşabilecek kuvvette söylemiştir.

Neşe artırıcı, gam giderici, olaylardaki acı gerçekleri nükteleriyle yumuşatıcı, derin görüşlü, geniş bilgili, sevimli, rind ve olgun kişiliğiyle bir evliya, bir efsane kahramanı durumuna getirilmiştir.

Nasreddin Hoca, ünü bugünkü Türkiye'nin sınırlarını aşan bir halk bilgesidir. Onun adına mal edilen fıkralar yalnız Türk dilinin konuşulduğu yerlerde değil, Türklerle uzaktan yakından ilişki kurmuş birçok ülkelerde de yayılmıştır... Türkistan'da Nasr din Avanti, Kazaklar arasında Hoja Nasr, Özbekler içinde Nasrdin Apandi, Azerbaycan'da Molla Nasreddin. Türkçe konuşmayan milletlerin (Sırpların, hırvatların, Yunanlıların...) hikâyelerinde de çoğu kez adını yitirmeden, Hoca'nın hikâyeleri halk anlatı geleneğinin önemli bir bölümünü meydana getirmiştir... Türk halk edebiyatının, hem sözlü hem de yazılı gelenekte, oldukça zengin olmasına rağmen, yeterince derlenmiş ve değerlendirilmiş olmayan bir anlatı türü de «güldürücü fıkra» ve «nükteli küçük hikâye»lerdir. Yerine göre bu düşünceyi çeşitli örneklerle güçlendirmek, herhangi bir durumu, benzer nitelikteki durumlarla açıklamak v.b. amaçlarla başvurulan bu türde, kısa fakat yoğun bir anlatı tekniği uygulanır. Bu türün hemen biricik özelliği, espriyi bütün gücüyle belirtmek için fıkranın «veciz» bir ifadeyle son bulmasıdır. Fıkranın çözümü, bu «veciz» ifadeyle gerçekleşir: Dinleyicinin, durum ile anlatılan örnek (fıkra) arasında ilişki kurabilmesi için belirli bir zekâ ve anlayış düzeyinde olması gerekmektedir. Pertev Naili BORATAV.

Nasrettin Hoca fıkralarında, yalnız O'nun yaşadığı kabul olunan XIII. yüzyıl Anadolu Türk toplumunun değil, bütün Türk ulusunun çağlar boyu gelişen dertlerini yansıtılmış görmekteyiz... Nasrettin Hoca'nın yaşamasını tüm olarak Anadolu Türk halk yaşamı anlamında düşünmek gerekmektedir. *Şükrü KURGAN.*

Türk halkı, Nasrettin Hoca'yı kendi bölgelerine uydurmalariyle ona yeni bir kişilik vermişlerdir. Öyle bir kişilik ki, hiçbir zaman tamamlanıp bitmiş denemez. Yüzlerce kere yeniden tasarlanmakta ve kendini yaratanlara benzemektedir. *Edmond SAUSSEY.*

Nasrettin Hoca'nın Mizahı

Nasrettin Hoca; günlük yaşantıların evrensel güldürücü yanlarını göstermekte, bulmakta, anlatmakta; bireysel, toplumsal kusurları karikatürize etmekte eşsiz mizah dehamızdır.

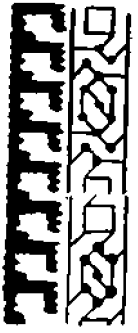
Mizah, bilindiği gibi, gülümseme ile gözyaşının bir kaynaşmasıdır. Mizahçı, olayların altında gizlenen küçüklüğü gördüğü gibi, elemli, âhenksiz ve anlamsız halleri birer birer ortaya döken kimsedir. Gerçek mizahçı, yaşıyan herşeye karşı kalbinde beslediği derin sevgi yüzünden, hem kuru bir alaydan, hem birşey yaratmamak acısından kurtulur.

Mizahçı, olayların değişmez, kör ve sağır düzenine isyan eden varlıklarla alay eder. O hem mes'ut, hem üzüntülüdür. Hayat bu kadar yüksek ve güzel olduğu için mesut; hayat bu kadar yabancı, çirkin ve anlamsız olduğu için de üzüntülüdür. Edebiyatımızda bu anlayışa göre yazılmış eserler çok azdır.

Hoca'nın fıkralarının kısa, özlü, atasözü niteliğinde oluşu baş özellikleri arasındadır. Bu yıkıcı değil, yapıcı bir mizahtır.

Mizah, yaşam çatışmasının bir ürünüdür. Ancak bu çatışmada güçlü olan güçsüzü döğer, ezer, yener, ama onunla alay edemez. Çünkü güçlü, yenik düşürdüğü kişiyle, bir de alay etmeye kalkarsa, bu alay tutmaz, yayılmaz ve mizah değeri kazanamaz. Yenik düşürdüğü kişiyle alay eden güçlüye ancak kızılır. Alay etme, yenilmişlerin vazgeçilmez, dayanılmaz kusuru ya da meziyetidir... Halk, kendisini ezenlere karşı, kurtuluşu için ayaklanmak, başkaldırmak isteğindedir. Ama ayaklandıkça, başkaldırdıkça daha çok eziliyorsa, kurtuluşunu, alay ederek egemen sınıfı çürütmekte arar. Halkı ezen, kendi ulusunun egemen sınıfı olduğu gibi, işgalci, sömürgeci yabancılar ya da yabancılarla işbirliği yapan egemen sınıf olabilir. Örneğin, Nasrettin Hoca'nın yaşadığı çağ ve ortamda durum böyledir. XIII. yüzyılda Selçuklular, Moğol istilâsı altında kalmışlar ve Selçuk hükümdarları, beyleri, yönetmenleri, özçıkarları için, kendi halkları aleyhinde Moğollarla işbirliği etmişlerdir. Bu durumda başkaldırmanın yerini mizah almıştır. *Aziz NESİN.*

Nasrettin Kara Mizahı, nüktesini yaşamın acısını belirtmekte kullanan mizahtır. Halk dliinde «Gülüyorum ama içim kan ağlıyor» sözüyle açıklanan bu mizah bize, «dünyayı güldüren Hoca'nın gülümseyişindeki hüznü» belirtmektedir... Nasrettin Kara Mizahındaki acı gülümsemenin nedenleri, Türk halk yaşayışının yüzyıllardır değişmeyen mutsuz yazgısı ile açıklanabilecektir: Önemli görülmez ama bu halkın kendisini ferahlatacak çevre değişikliğini pek az bulabilmesi ve sanki toprağa çakılı bir ömür sürmesi, onu sıkan etkenlerin başında düşünülebilir. Aynı köyde, aynı öküz, aynı eşekle, dedelerinden beri aynı yoksulluk ve aile geçimsizliklerini yaşayan, aynı toprak mezarlığa gömüleceğini bilen ve bunun kuşaklar boyu değişmeyeceğine inanan insanların yaratacağı mizah da, doğal olarak acı olacaktır. Şükrü KURGAN.

Halk mizahı, doğduğu çağın ve toplumun koşullarıyla koşullanmıştır. Toplumun günlük olaylarının içinden doğarak, yuğrularak, oluşarak gelişir. Oysa, egemen sınıfların salt güldürü için güldürü niteliğindeki mizahında, çağını ve toplumunu anlatan bir yan, ya hiç yoktur ya da bu oranda değildir... Nasrettin Hoca'nın bazı fıkralarında olduğu gibi, bazı halk mizahında yer ve zamana bağlı değilmiş gibi görünen, uydurma, olaylarla anlatılmış fıkralar vardır; ama bunlar da yer ve zamana sıkı sıkıya bağlı fıkralardır. Çünkü bu fıkralarda, o yer ve zamandaki insanlara, o çağ ve topluma değgin birşey anlatılmak, birşey düşündürülmek, birşey yaptırılmak istenmektedir. Bütün halk mizahında, yani yeniklerin mizahında, egemen olanlara karşı yeniklerin alayını görmekteyiz. *Aziz NESİN.*

Nasrettin Hoca'nın Fıkraları

Nasrettin Hoca'nın fıkraları bizi güldürürken düşündürür, eğitir, öğretir. Bu fıkralarda Türk halkının hınçları, hicranları, dertleri, kusurları, meziyetleri, inceliklerle dolu işlek zekâsı, inandırma gücü vardır.

Sağduyu, tuhaflık, hazır cevaplık, nükte ustalığı, halk bilgeliği O'nun temel karakteridir. Nasrettin Hoca fıkralarının etkileme gücü diyaloglarındaki ustalıktan geniş olarak yararlanır:

Hoca'ya birgün komşuları sorarlar:
— Dün gece sizin evden gürültüler duyduk, ne oldu?
— Benim kaftan merdivenden yuvarlandı.
— Hoca, kaftan o kadar gürültü yapar mı?
— Uzatmayın canım, içinde ben de vardım!...

— Cenazeyi takib ederken tabutun önünde mi arkasında mı bulunmalı hocam?

— İçinde bulunmayın da, neresinde bulunursanız bulunun!

☆

— Hocam sendekırk yıllık sirke var mı?

— Var!

— Bana bir parça ver, ne olur?

— Vermem!

— Niçin Hocam?

— Eğer ver diyene verseydim, bende kırk yıllık sirke mi kalırdı?

☆

— Hocam, güneş mi daha faydalıdır, yoksa ay mı?

— Efendim, malûmunuz güneş gündüzleri doğar... Ay ise, geceleri doğup, ortalığı nura boğduğundan elbet daha faydalıdır!

☆

— Hocam ne arıyorsun sokakta?

— Evde yüzüğümü kaybettim de, onu evlâdım!

— Amma yaptın be hocam, kaybettiğin yerde arasana...

— A evlâdım, o karanlık evde yüzük mü bulunur?

☆

— Hocam kusura bakma ama, senin hanımı hergün sokaklarda görüyoruz... Galiba çok geziyor!

— İnanmam, aslı yoktur!

— Yapma hocam, gözümüzle gördük diyoruz sana...

— Gene inanmam! İddia buyurduğunuz gibi çok gezen biri olsa, birgün bizim eve de uğrardı!

Nasrettin Hoca'nın açmazlardan kurtulmaktaki pratik zekâsı, yüzyıllar boyu eklemelerle zenginleşen kişiliği, bu fıkralara, halkımızın anonim gücünü katmıştır.

O, ince mizah gücüyle karşısındakileri inandıran bir düşünür. En küçüğünden en büyüğüne dek herkesi etkileyen; hiç çekinmeden doğruya doğru, eğriye eğri diyen bir halk filozofudur.

Nasrettin Hoça fıkraları başlı başına bir felsefe okulunun temelini teşkil edebilir. Abidin DİNO. *Halk, kendini ezenlere karşı başkaldırmak için yeterince gücü, yürekliliği, dayanışması, olanağı olmadığı için, onlara karşı mizahı bir başkaldırma silâhı olarak kullanmakla yetinmez, aynı zamanda baskı altında ve ezilirken de yaşayabilmek, yaşama gücünü elde edebilmek için, mizah yoluyla boşalıp rahatlar. Bu, halk mizahının olumlu, iyimser ve umutlu yönüdür. Yaşam çatışmasında yenik düşen insanın gülmesi, bir üstünlük elde etme silâhıdır. Toplumda egemen sınıflar bu üstünlüğü özdeksel ve somut olarak ellerine geçirmiş olduklarına göre, ezilen, sömürülen, yani yenik düşen sınıf, egemen sınıfa karşı başka türlü ve gerçek üstünlük elde edemeyince, mizahı onlara karşı bir üstün gelme silâhı olarak kullanmaktadır. Bu tür mizah, güçsüzlerin, güçlüye karşı kullandıkları sosyal ve politik üstün gelme silâhıdır... Yazılı olmayan, ya da bir sanatçının eseri olmayan ve halkın ortak ürünü olan sözlü mizahta, mizahın korkunun ürünü olduğu daha da belirgindir. Çünkü halk,* légendaire *kahramanlar yaratır ve kendi uydurduğu alayları, yarattığı légendaire kahramanlara bağlayarak, onların ağzından anlatır, böylece suçluluktan kurtulmaya çalışır. Bunun en iyi örneği Nasrettin Hoca'dır. Halk, yaşadığı dönemin egemen ve yönetmenlerini yermek, onlarla alay etmek isteyince, ya duruma uyan bir Nasrettin Hoca fıkrası anlatmış, ya Hoca'nın belli kişiliğine uygun olarak uydurduğu ya da yine bu kişiliğe uygun olan başka kaynaktan aktardığı fıkrayı Hoca'ya bağlıyarak, Nasrettin Hoca fıkrası diye anlatmıştır. Nasrettin Hoca fıkralarının, gittikçe zenginleşmesinin ve canlılığını, doğurganlığını korumasının nedenlerinden biri de budur... Nasrettin Hoca fıkraları ve bu fıkralar demek olan Nasrettin Hoca'nın toplumsal kişiliğinin tarih içinde oluşumuyla, Homeros'un ve destanlarının yüzyıllar içinde oluşması arasında büyük bir benzerlik vardır. Nasrettin Hoca fıkraları ve bu fıkralarla biçimlenen Nasrettin Hoca karakteri de, XIII. yüzyıldan buyana oluşmuştur. Ne var ki, zamanla Türk halkının oluşturduğu bu toplumsal kişiliğin çekirdeği, 1208 - 1284 yılları arasında yaşamış olan Nasrettin Hoca'dır.* Aziz NESİN.

Nasreddin Hoca Türk halk adamının aklı selimini, halkın düşünüş ve duyuş hususiyetlerini ifade eder. Onun için haklı olarak efsaneleşmiş bir halk filozofu olarak karşılanır. Fıkraları çok defa bir maksadı açıklamak, bir fikri desteklemek için atasözü yerine kullanılır. Her zaman tufeylilere onun fıkralariyle ders verilir. Zalimlerden onun nükteleriyle intikam alınır. Cimrilerle onun zekâsiyle alay edilir. Kendini beğenmişler, evet, hele bunlara Hocamızdan bir servet değerinde kalan zekâ imbiğinden süzülmüş, espirilerle hatleri bildirilir. Hoca bizim herşeyimizdir. Yol göstericimiz, mürebbimiz, hocamız, din adamımız hasılı herşeyimiz, herşeyimizdir. *Sayhan ETİK.*

Nasrettin Hoca, bir gün, bir arkadaşı ile bir yerde oturuyormuş. Arkadaşı bakmış, bir çocuk elinde bir tepsi baklava ile gidiyor.

Arkadaşı:

— «Hoca, Hoca! Bir tepsi baklava gidiyor!» demiş.

Hoca:

— «Bana ne?» diye cevap vermiş.

Arkadaşı:

— «Fakat Hoca, bak! Baklava senin evine doğru gidiyor!»

Hoca kızmış:

— «Öyle ise sana ne?»

☆

Hocayı anası çocukken bir terzinin yanına çırak vermiş. İki yıl gidip gelen Hoca'ya bir gün sormuş:

— «Ne öğrendin oğlum?» Hoca:

— «Ana,» demiş. «Duan berekâtiyle sanatın yarısını öğrendim. Artık dikilmiş şeyleri sökebiliyorum. Şimdi iş öbür yarısında kaldı, ömrüm vefâ ederse elbet dikmeyi de öğrenirim.»

☆

Nasrettin Hoca, bir sabah, iki kilo et almış, eve gelmiş. Karısına:

— «İşte sana iki kilo et. Bunu al. Şöyle güzel bir yemek yap. Ben şimdi gidiyorum. Akşam üzeri geleceğim. Yemek hazır olsun» demiş.

Hoca çıkmış gitmiş. Karısı da işe başlamış. Güzel bir yemek yapmış. Fakat o aralık kadının birkaç arkadaşı gelmiş. Tam da yemek zamanı. Kadın ne yapsın? Eti getirmiş, birlikte bir güzel yemişler.

Akşam olmuş, Hoca eve gelmiş. Yemek yiyecek. Fakat bakmış, et yok. Karısına:

— «Et ne oldu?» diye sormuş.

Karısı:

— «Et mi? Al Şeyl Eti kedi yedi. Bizim sarı kedi yok mu? İşte o yedi!» diye cevap vermiş.

Hoca hemen kediyi tutmuş, tartmış. Kedi tam iki kilo gelmiş. Hoca hiddetle:

— «Kadın, demiş; bu iki kilo kedi ise, et nerede? Yok, bu iki kilo et ise, bizim sarı kedi nerede?»

☆

Hoca'nın birine borcu varmış. Kendisinin Akşehir'de itibarlı bir kimse olduğu malûm... Ama ne kadar olsa bir adamın itibarı belli bir noktaya kadardır. Nitekim Nasrettin Hoca'nın da itibarı, alacaklısını bir zamana kadar oyalamış. Adamcağız bir gelmiş, iki gelmiş üçüncüsünde Hoca'ya dayatmış:

— «Hocam,» demiş. «Artık şu bizim paraları ver...»

— «Hay hay...» diye Hoca gülümsemiş.

— «Çok sıkıştım da, kusura bakmazsın, değil mi?»

— «Yok, ne diye kusuruna bakacakmışım... Para senin. Benim de borcumdur, inkâr etmiyorum... Gel hele şöyle...»

Hoca alacaklısını evin kenarına götürmüş. Yol kenarında toprak taze kazılmıştı. Hoca, adama bunları göstermiş:

— «Bak, şu yeni kazılan yerleri görüyorsun ya?» demiş.

— «Görüyorum...»

— «İşte oraya diken ektim...»

— «Ya?...»

— «Evet... İnşallah baharda o dikenler çıkacak, büyüyecek... Yoldan koyun sürüleri geçecek. Koyunların tüyleri dikenlere takılacak, ben o yapağıları toplıyacağım, eğirip iplik yapacağım, o ipliği satacağım ve senin paranı ödeyeceğim...»

Zavallı adam, bu uzun hesap karşısında dayanamayıp gülünce, Hoca:

— «Seni köşehor seni,» demiş. «Peşin parayı görünce nasıl gülersin, değil mi?...»

Nasrettin Hoca bir gün evde oturuyormuş. Adamın biri gelmiş, bin lira borç istemiş:

— «Hoca, ne olur, bana altı ay vâde ile bin lira borç ver. Bu bin lirayı ben altı ay sonra veririm» demiş.

Bin lira çok para! Hoca ne yapsın? Biraz düşünmüş. Sonra:

— «Bana bak, hem bin lira borç, hem altı ay vâde; ikisi birden olmaz. Fakat sana, bir iyilik edeceğim. Sen git, bin lirayı başka birinden bul, cl. Benden sana altı ay vâde!...»

Bir gün bir ahbabı Hoca'ya takılmış:

— «Hoca, Hoca, haberin var mı, senin boz eşşek Mısır'a kadı olmuş!»

Hoca:

— «Deme yahu! Zâten ben bu eşşekte bir iş var derdim. Çömezlere ders verirken kulaklarını diker, dikkatli dikkatli dinlerdi.»

Nasrettin Hoca, birgün turşu satmak istemiş. Almış eşeğini, yola düşmüş. Yolda «Turşu var, turşu!» diyecek olmuş. Fakat tam o aralık eşek anırmaya başlamış. Hoca yine «Turşu var, turşu!» diyecek olmuş. Eşek yine anırmaya başlamış. Hoca kızmış. Eşeğe:

— «Bana bak! Sen mi turşu satacaksın, ben mi?»

Nasrettin Hoca'nın birgün, evine hırsız girmiş. Evde ne buldu ise almış, çıkmış. Hoca da arkasından gitmiş. Gitmişler, gitmişler. Hırsız bir evin önüne varmış. Eve girecek. Fakat bakmış, Hoca da arkasından geliyor. Hırsız:

— «Ne o Hoca? Burada işin ne?» demiş.

Hoca da ona sormuş:

— «Bunlar, benim değil mi? Biz bu eve taşınmadık mı?»

☆

Hoca merhum, sıcak bir yaz günü, tarlada serinlemeğe çalışırken, az ileride helvacı kabakları gözüne ilişir. Biraz sonra da, başını kaldırıp gölgesi altına uzandığı ceviz ağacında kemale gelen yemişlere bakarak: «Hey, hikmetine kurban olduğum Tanrım... Şu koca kabakları, küçücük dallarda sallandırır, bu heybetli ceviz ağacının üstünde de kuş yumurtası kadar yemiş peydahlarsın!» diye düşünmüş.

O sırada ağaçtan kopan bir ceviz tanesi, kafasına çarpınca gözlerinden ateş çıkan Hoca; ellerini havaya kaldırarak:

— «Tövbe Yarabbi! Bir daha senin işine karışmam... Her ne yaratmışsan, hepsinin bir sebebi var! Ya, ceviz yerine başıma şu koca kabaklardan biri düşmüş olsaydı, ne yapardım?»

☆

Hoca, abdest alırken su yetişmemiş, o da, sol ayağını yıkayamamış. Ne yapsın, namaza dururken sol ayağını kaldırmış, sağ ayağının üstüne durmuş. Cemaat:

— «Ne yapıyorsun Hoca? Bu ne biçim namaz?» deyince:

— «Ne yapayım sol ayağımın abdesti yok, demiş; saf dışı ediyorum!»

☆

Hoca merhum, dağda odun kesip eşeğine yüklemiş. Hava güzel, kır güzel. Hoca kendi kendine:

— «Eşek yolu biliyor. Nasıl olsa eve varır. Ben biraz yollarda eğlenirim» diyerek hayvana:

— «Haydi sen eve yollan. Ben arkadan geliyorum...» demiş. Eve varınca eşeğini sormuş. Daha gelmedi, cevabını alınca: «Maşallah... Demek, ben eşekten önce gelmişim!» diye söylenerek bir müddet beklemişse de hayvandan ses seda çıkmayınca:

— «Varayım, bakayım, bizim eşek nerede kaldı?» diyerek ormana kadar yürümüş. Bir de ne baksın: Eşek hâlâ bıraktığı yerde.

Hoca fena halde kızarak:

— «Sen ne biçim hayvansın, demiş. Hâlâ koyduğum yerde otluyorsun!...»

☆

Nasrettin Hoca'ya bir gün:

— «Hoca, kaç yaşındasın?» diye sormuşlar. Hoca:

— «Kırk» diye cevap vermiş.

Aradan on yıl geçmiş. Hoca'ya yine sormuşlar:

— «Hoca, kaç yaşındasın?»

Hoca yine:

— «Kırk» diye cevap vermiş.

— «Oldu mu ya Hoca?, On yıl önce kırk dedin. Aradan on yıl geçti. Yine kırk diyorsun. Bu nasıl olur?» diye sormuşlar.

Hoca o zaman şu cevabı verir:

— «Er kişi sözünden dönmez!...»

☆

Nasrettin Hoca'nın Akşehir'deki meşhur kilisli duvarsız türbesi.

Kamus-ı Osmanî'ye göre «masal» kelimesi «mesel»in değiştirilmiş biçimidir. «Mesel», halk dilinde meşhur olan, âdap ve öğütleri anlatan söz demektir. «Darbı mesel» atalardan kalma hikmetler; ibretli sözler anlamındadır. Buna göre, «masal» Arapça bir kelime olan «mesel»den çıkmıştır. *Naki TEZEL.* Türk masallarındaki konular az çok Avrupa masallarında da vardır. Az çok İran masallariyle de aralarında bir akrabalık vardır. Türk perilerinin ayrı devletleri, ayrı kıralları bulunmaktadır. İnsan biçiminden başka, güvercin biçimine de girerler; yolculuğa çıktıkları vakit bazan bir kral ya da kraliçe olurlar. Gruplar, üçler, yediler, kırklar halinde yaşarlar. *KUNOŞ.* Masal öyle gür bir kaynaktır ki, bu kaynaktan birçok bilimler yararlanırlar. Halk masalları bir ulus için zengin hazinelerdir. Ulusun eski seciyeleri, eski ülküleri masallarda gizlidir.Halk uygarlığının eski izlerini masallardan kısmen çıkarmak olanağı vardır. Nihayet hikâyeci, romancı, şair, oyun yazarı, hattâ senaryo yazarı, masallardan çok ilginç konular meydana getirebilir. *Naki TEZEL.* Masalcılar, eski ozanlığın kadınlarda devam eden kısmıdır. Ozanlık babadan oğula kaldığı gibi, masalcılık da anadan kıza geçer. Erkek masalcılar da varsa da, ekseriya masalcılar kadın cinsindendir. Masalcı kendi alanında bir çeşit sanatçıdır. *Ziya GÖKALP.*

Masallar

Masal; olağanüstü olaylarla süslü, olağanüstü kişilerin başından geçen, zaman, yer kavramları belirli olmıyan ilgi çekici bir anlatımla hayvanları, eşyaları dile getirerek hazırlanmış kısa hikâyedir. Masallar, olağanüstü olaylarile çocukların hayâl güçlerini çalıştırır. Genel olarak ikiye ayrılır: 1. *Halk masalları;* 2. *Sanat masalları.*

Halk masalları; toplumun geleneklerini, düşünüş tarzını, zevkini sözlü olarak kuşaktan kuşağa bildirir. Halk masallarının kimin tarafından yaratıldığı belli değildir. Nesiller boyunca ağızdan ağıza geçerek gelişip olgunlaşır. Bir yazar, bazen bunları toplar, daha derli toplu bir şekle sokar: Alman *Grimm Kardeşler:* bizde *Eflâtun Cem* gibi.

Sanat masalları; bir kimse tarafından yazılan masallardır. Halk masallarında tek düşünce bir olayı hikâye etmektir; halbuki sanat masallarında çoğun bir gaye vardır. Bir fikir, bir düşünceyi ortaya koymak, hicvetmek, toplumun aksaklıklarını belirtmek için bu masallardan faydalanılır. *Andersen, Jonathan Swift*'in masalları gibi. Masalların belli başlı kahramanları cüceler, gulyabaniler, periler, devler, alev püsküren ejderhalar, cadılardır. *Keloğlan* ise, bizim masallarımızın en sevimli kahramanıdır.

Orta Dönem Türk Edebiyatı'nda Mevlâna Celâleddin, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, masallarımızın anlatım yeteneğinden faydalanırlar. Masallarımızı;

olağanüstü, gerçekçi, güldürücü, yalanlamalı, nükteli özelliklerine göre ayırabiliriz.

Keloğlan'lı, Köse'li, kocakarılı, cinli perili, ejderhalı, devli, hayvanlı, ibretli, eğitici, öğretici masallarımız anonim edebiyatımızda geniş bir yer tutar. Bunların birçoğu Orta Asya, birçoğu Anadolu kaynağından gelir. Türk masallarının değişmez niteliklerinin başında en olmaz sanılan masalımsı fantastik olayları, elden geldiğince gerçeğe yaklaştırır.

Sözlük edebiyatımızın, halk nesrimizin en güzel verimleri arasındadır masal. Günlük yaşantılarımızın dar sınırlarından, kuru gerçekler dünyasından, halkımızın zengin imgesinden doğan masallarımızla çıkarız. Yaşarken bulamadığımız ideal, insanlık, mutluluk, eşitlik, adalet, kardeşlik, insan sevgisi, güzelliğe dönüşüveren çirkinlikler, belâsını bulan kötüler, dünya nimetlerinin sonsuzluğuna kavuşan iyiler, en renkli, en anlamlı, en etkili simgelerle masallarımızda yaşarlar.

Türk edebiyatını inceledikçe, ben halkımızın masallarında ve hikâyelerinde, fıkralarında «baskıya karşı direnme» eğilimi gördüm... Masalın, mizah hikâyelerinden daha çok düşündürdüğünü anladım. *Aziz NESİN.* Çoğu ülkelerin yazını (edebiyatı) masaldan doğmuştur. Başta eski Yunan'ı düşünün : İsa'dan önceki beşinci yüzyıl Atina'sının büyük tragedya yazarları, Homeros'un masallarından aldıkları parçaları işlemişler; Vergilius, Lâtinler için bir masal uydurmak zorunu duymuş. o koca Enéid'i yazmış; sonraki Avrupalı uluslar da folklor ürünlerini, efsanelerini değerlendirmişler. Sözgelişi Hamlet, Kıral Lear, Faust... orta malı masallardan çıkarılmış başyapıtlardır. *Melih Cevdet ANDAY.* Eflâtun Cem Güney'den bir masal örneğimiz :

GELİNCİK GÜNÜ

Gelincik gününde kaç-göç kalktığı için, gelinlik kızlar salınır, seyran eyler; ergen delikanlılar dolanır devran eyler; gayri Allah kimi kime yazmışsa, göz göze gelirler orada..

Evvel zaman içinde, Germen beyi derler bir bey varmış. Bu beyin de dâr-ı dünyada bir oğlu varmış. Gel zaman, git zaman büyümüş, boy atmış; tığ gibi bir delikanlı olmuş; gayri köşe, saraya sığar mı? Gün olmuş daldan dala şahin uçurmuş; gün olmuş, dağdan dağa ceylân kaçırmış... O böyle, gününü gün ettikçe anasıyla babasının da yüreği yağ bağlıyormuş ama, bir akşam yorgun argın dönmüş saraya ve bir dahada eşikten adımını atmamış; oturduğu yerde oturup kalıyor, başı avucunda düşünüp duruyormuş.

De sen ana ol, de sen baba ol da dayanabilirsen dayan! Germen beyinin başı önüne düşmüş. Boşa koymuş, dolmamış; doluya koymuş, almamış; oğlu-

nun derdinden deli, divane olası gelmiş. Nihayet kendisi mi akıl etmiş; yoksa fikrine bir giren mi olmuş, ne olmuşsa dört bir yana haber üstüne haber salmış ki:

«Şu benim oğlumun derdini kim anlar, dermanını kim bulursa, alıretine karışmam ama, evvel Allah dünyalığını tutarım. Dilesin benden dileğini!»

Diye. Dünyada cinci, sihirbaz; efsuncu, düzenbaz kalmamış, gelip dolanmış. Bey oğlunun sağına geçmişler, soluna geçmişler; allem etmişler, kallem etmişler, nafile... Bir çift sözü bile çekip ağzından alamamışlar.

Lâf ola beri gele. Her biri bir dala taş atmış ama, bir türlü tutturamamışlar. Dünyalığımızı tutalımderken, üstelik adlarını da bir paralık edip çıkmışlar.

Günlerden bir gün bey oğlu, kafes arkasında oturmuş da, kara kara düşünüp duruyormuş. Saray bu, kapısının önünden bir kuş bile uçmaz ama, o gün bir kocakarı, kellesini koltuğuna mı almış, ne yapmışsa, bir aşağı, bir yukarı mekik dokumaya başlamış oralarda. Bir, iki derken, bey oğlunun canı ağzına gelmiş olacak ki:

«Bre eksik etek demiş, başından da mı korkmuyorsun, ne arıyorsun buralarda?» diye bir söz dökülmesin mi ağzından. Kocakarı hemen diline bir yalan dolayıp:

«Sorma oğul, sorma derdini demiş; analar ana olacağına, taş doğursaydı! Olmaz olası bir oğlum var, âvarenin biri; yazı kuşu yabantaşı... Kapıdan bir çıktı mı evin yolunu unutuyor. Gayri şu düğün senin, bu dernek benim; konanı kondurup, göçeni göçürüyor. Boş gezen pabuç, başa belâ getirir diye diye dilimde tüy bitti ya, ne öğüt kâr ediyor, ne öğendire; o gene kendi heyheyinde. Ama neylersin, ad benim, ar benim; satılmaz ki satasın, atılmaz ki atasın... Neyse sabrını tüketmeyeyim oğul; saçımı, başımı bu yolsuzun yolunda ağarttığımı bilenlerden biri yaşıma başıma acıdı da: «Koca nine,» dedi. «Ebeden, dededen kalma bir dâvadır, dünyasına küsmüş birini bulur da, kan alacak damarından yedi damla kan alır; yedi sabah bal şerbetine katar da, içirirsen oğluna, yetmiş iki damarından bir damarı ona çeker; yetmiş iki günde bir olsun, dizini kırar da, dizinin dibinde oturur. Ha işte oğul, verdikleri bu sağlık üstüne dört bir yanı aradım, taradım ama bulamadım, senden gayri birini. İmdi, dilim varmıyor ama, yedi damla kan verirsen bana, yedi yol kâbeye gitmiş gibi olursun.»

Deyince, bey oğlu kendine gelip:

«İlâhi koca nine, benim dünyasına küsmüş bir adam olduğunu ne biliyorsun?»

Diye sormaz mı?.. Kocakarı, hemen taşı gediğine koyacak zamanı bulup:

«A yiğidin genci, ben adanı gözünden tanırım; dünyasına küsmüş biri olmasan, şu kafesin ardında tek başına oturur musun, böylesi günde bağlasalar durmaz insan; gelincik günü bugün! Şimdi iğne atsan yere düşmez; kum gibi kaynıyordur orası... Saklıyacak ne var sanki; küsmesine dünyana küsmüşsün

ya, nasıl diyeyim, beyzadelerin geydiği atlas, atlasa iğne batmaz, batmaz ama, gani gönüllülük eder ki, yedi damla kanı çok görmezsen bana, ben de yedi gün, yedi gece dua ederim; belki Allah bir gönül barışıklığı verir sana.»

Demiş, daha da ne iğneli lâflar etmişse, bülbül gibi söyletmiş onu.

Meğer bey oğlu, bir gün pınar başında uyuya kalmış. —Pınar başları tekin değildir derler— Bir pîr gülmüş yüzüne ve bir peri görünmüş gözüne; serviye benziyormuş dallar içinde, kokuya benziyormuş güller içinde... Bir birinin elinden bâdeler içmiş, dünyalarından geçmişler ama, ne yerini biliyormuş, ne adını; ne yaylasını biliyormuş, ne yurdunu... Bundandır ağzını bıçak açmıyor, kara kara düşünüp duruyormuş böyle...

Bey oğlu bunları ağzından kaçırdıktan sonra:

«Yaaa, böyle işte koca nine; ben dünyama küsmeyeyim de kimler küssün. O gün, bugün her yer başıma zindan oldu. Sen halden, yoldan anlar, gün görmüş birine benziyorsun; acep şu beni yakıp yandıran vefasız da gelincik gününe katıldı mı dersin? Doğrunun doğrusunu söylersen, yedi damla değil, yetmiş damla kanım helâl olsun sana,» diye, eline eteğine sarılmasın mı? Eee, kocakarı demişler ona, ne efsuncu, ne düzenbaz, kimseler eline su dökemez onun. Gördünüz ya, tâ nereden atmış kılıcı, varıp nerede oynamış bir ucu! Bey oğlunun ağzından alacağını alınca gözleri velfecri okumıya başlamış:

«İlâhi oğul, demiş; senin ağzından daha süt kokuyor. Kim bulunmaz ki, gelincik bağında, o bulunmasın; yedisinden yetmişine kadar kim var, kim yok, oraya dökülmüştür; deli de bulunur, bâdelisi de... Gün kavuşup da evli evine, köylü köyüne dönmeden, sen de gidip bir göz gezdir, gönül gezdir; bulursan çevreni başına at, ötesine karışma!»

Deyip onu ayağa kaldırmış, kendi de hemen koşup babasına:

«Müjdeler ola beyler beyi, müjdeler ola! Beyzâdemi yakıp yandıran derdin başı bulundu. Onun derdi, bülbül derdi; bülbülün derdi, gül derdi. Eğer yalanım varsa kement ola, boynuma dolana...»

Diye dizip koşmıya başlamış ama, Germen beyi bu sözleri bir mânaya yoramamış:

«Be hatun kişi, sen iki tekerleyip bir yuvarlıyorsun ama, ben böyle kapalı sözlere anahtar uyduramam; nedir bu derdin başı?»

Diye sormuş. Kocakarı, bu bir çift sözle onun da aklını tartıp teraziledikten sonra:

«Ah, koca devletlim, demiş, burda anlaşılmayacak ne var, gün gibi açık. Ben kulunuz, kurbanınız ne inciyim, ne cinciyim ama, ummadığınız taş, baş yarar. Beyzademizin ağzından herşeyi tereyağından kıl çeker gibi çekip aldım. Senin anlıyacağın, bülbül oğlun gül kızlardan birini rüyasında görmüş; bütün âh-u zârı bu imiş. Gayri ferman senden, derman gelincik bağından. Bu dertli kulun dertten anlar ancak.»

Germen beyi, kocakarının dünyalığını verip uğurladıktan geri, çıkaracağı fermanı çıkarmış. Eee, ferman olur da kim boyun eğmez. Gelincik bağında kim var, kim yok bey oğlunun önünden geçmiş. Bakın Allahın işine, bunun bâdelisi anadan öksüz, babadan yetim bir kız değil miymiş; bir görmüş bayılmış; bir görmüş ayılmış ve hemen çevresini çıkarıp kızın başına atmış...

Gayri sözü uzatıp da ne biz günaha girelim, ne sizin başınızı ağrıtalım.

Ondan sonrası, düğün bayram... Onlar da bir zaman bermurad olup, demlerini, devranlarını sürmüşler ama, bu fâni dünya kime kalmış ki... Kala kala o günlerden bir bu gelenek kalmış : Gelincik bağı olmazsa, Müderris bahçesinde, o da olmazsa, Çağlak deresine yılda bir gün kız anaları kızlarını, oğları anaları oğullarını alıp götürüyor. O gün, orada kaç göç olmadığı için bir yanda gelinlik kızlar salınıp seyran eyliyor; bir yanda ergen delikanlılar dolanıp devran eyliyor. Gayri Allah kimi kime yazmışsa, orada gözgöze geliyorlar. Şu bey oğlu misali çevreler atmıyorlar ama, kırk güne varmadan şekerleri ezilip, şerbetleri içiliyor. Darısı yurdumuzun güzelleri başına...

Masallar, toplumun hayal güciyle yaratılmış sözlü verimlerdir... Masallar, insan oğlunun istediği, hayal ettiği şeylere ulaşma çabasından doğmuştur... Hayal öyle geniş, dünya o kadar dar ki, ve hele öyle imkânsızlıklar, öyle imkânsızlıklar var ki... Bu olağanüstü istekleri gerçekleştirmek için başka bir dünya ve olağan üstü nitelikleri kendilerinde toplayan yaratıklar ister. İşte o dünya, halkın yarattığı masal kahramanlarıdır... Asıl masal kahramanları insanlardır ama, kiminin adı sanı yok : Padişah, Vezir, Yörükbeyi, Kizir, bir de Keloğlan gibi... Kiminin de adı var, bizim ada benzemez : Idı ile Bıdı, Hılı ile Dılı, bir de o Çollo gibi. Kurtlar, kuşlar; ağaçlar, taşlardan başka, insan ve hayvan olmayan hayalî yaratıklar da vardır: Peri kızı, Dev anası, Ejderha, Zümrütüanka gibi... Bir peri yüzlünün saçlarından verdiği «üç tel» ve yaralı bir kuşun kanadından verdiği «üç tüy» bile onları ulaşmak istedikleri yerlere ulaştırır, kavuşmak istedikleri amaçlara kavuşturur. Bundandır, her masalın sonu mutlulukla biter... Görülüyor ki, masallar daha çok «gerçek üstü» olaylara dayanıyor. Bununla beraber, bunların içten içe yürüyen bir özü ve «gerçek» bir yönü de vardır. Bundandır, usta masalcılar : «Masal diyip geçmeyin; kökleri vardır geçmişte; dayanır durur dağ gibi... Dalları vardır üstümüzde; yeşerir, gider bağ gibi» derler. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Seyirlik Oyunlar

Anonim Halk Edebiyatı'mızın seyirlik oyunlarının en önemlileri arasında meddahlığı, karagöz'ü, kukla'yı, tulûat'ı, ortaoyunu'nu ve köylü oyunlarımızı görüyoruz. Hepsinin ortak yanı «taklit»e, seyirci ve aktör'e dayanan seyirlik

oluş niteliğidir. Seyirlik oyunlarımızın belirli bir akış düzeni vardır. Sözler ikinci plandadır. Belirli yerlerde belirli kalıplaşmış sözler kullanılmakla beraber, o anda doğuveren sözlere de genişçe yer verilir.

Seyirlik oyunlarımızın tek aktörle oynananlarının başında Meddahlık, Kukla ile Karagöz'ü sayabiliriz. Hacivat'la Karagöz'ün diyalog kurmaları, tulûatlı konuşmaları, halk deyimiyle «anahtar» niteliği taşıyan sözcüklerle birbirlerine lâf yetiştirmeleri, bu seyirlik halk oyunumuzun temel yapısını kurar.

Seyirlik halk oyunlarımız, tulûat'tan geniş ölçüde yararlanır. Bilindiği üzere; tulûat; doğmalar, doğuşlar, hazırlanmadan kendiliğinden doğan sözler anlamındadır Önceden hazırlanmadan, sahnede akla geliveren sözlerle oynanan oyundur. Tulûat, suflörsüz oynanan oyundur. Halk tiyatrosudur. Gayesi yalnız seyircileri eğlendirmek ve güldürmektir. Toplum içinde belirli bir sınıfa hitap etmiyen, toplumun estetik vicdanına birden, apaçık hitap eden sosyal tiyatrodur.

Tulûatın modern kurucusu bizde *Hamdi* merhumdur. Tulûata canlılık ve yeni bir şekil veren de *Naşid*'dir. Naşid tulûat sanatını şöyle anlatıyor : «Oyunu seyretmeye gelenlerin ruh hallerini inceden inceye gözden geçiririm. Onları ilgilendiren konuların neler olabileceğini kestirerek nabızlarına göre şerbet veririm. Halk en çok hangi jestleri beğeniyorsa o jestlerle sahnede görünürüm.»

Naşid'den sonra tulûat tiyatromuzun en tanınmış aktörleri; *K. Hasan Abdi* ve *İsmail Dümbüllü*'dür. Halka doğrudan doğruya hitap eden tulûat tiyatrolarımızın telkin kudreti çok büyüktür. Yeter ki, halkın eğitimi için iyi organize edilmiş olsun.

Seyirlik halk oyunları, halkımızın günlük yaşantılarından doğmakta, günlük sorunlarımıza eğilmekte ve halkımızı daha mutlu yarınlara hazırlamaktadır Halkımızın bireysel, toplumsal geleneklerile göreneklerile yakından ilgilidir. Modern bir dünya görüşüyle bunları yeni baştan işlemek, geliştirmek zorundayız

Seyirlik halk oyunları'nın bir özelliği de gerçekçiliği, özdeşleşmeye dayanmayan kişileştirmeye başvurması, her yönüyle «göstermeci» tiyatro özelliğini taşımasıdır. Ayrıca oyunlar «açık biçim» denilecek, aksiyona az önem veren, eklemli, organik bütünlüğü olmayan kısa oluntulardan meydana gelmiştir. *Metin AND*. Türk halk tiyatrosunun başlıca özelliklerinden biri, ciddî - acıklı konuları dahi komiğe doğru kaydırmak, güldürüyü ön plâna almaktır; o sanatta seyirciyi ciddî sorunlarla karşı karşıya bırakıp bunaltma taraflısı olmayan bir görüşü tutar... Halkedebiyatı incelemelerini, seyirlik halk oyunlarının bütünü içinde söz sanatı payı ilgilendirir. Birçok yönleriyle onlar bir yandan tiyatro tarihinin inceleme konusudur. Birer bütün olarak da, ayrıntıları ile (müzik, dans, hokkabazlık, maskaralık ve başkaca çeşitli «oyun» ve eğ-

lence yönleri ile), aynı zamanda türlü inanışlar, töreler ve törenlerle olan ilişkileri bakımından halkbilimi incelemeleri içine de girerler... Tulûat tiyatrosu bir bakıma -ve daha çok- tiyatro tarihi araştırmalarını ilgilendirmekle beraber, seyirlik halk oyunları, ve dolayısiyle halk edebiyatı araştırmaları için de önem taşır. Ancak, tulûat tiyatrosunun «metinler»i derlenip yayınlanmamış olduğu için bu ikinci yönüyle ilişkili sorunları cevaplandırmak oldukça güçtür. *Pertev Naili BORATAV.* Hiç kuşku yok ki Türk kültürü çok üstün, çok kuvvetli bir kültür. Eğer böyle olmasaydı, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuramazdık. *Kemalettin KAMU.*

Meddah

Meddah: medhedici, övücü, taklitler yapıp hoş hikâyeler anlatarak halkı eğlendiren sanatçıdır. Türk halk zekâsının ve halkın hikâyeleri karikatürize ederek yaratıp anlatma yetkisinin büyük sanatlarından biri olan meddahlık, yüzyıllar boyu yaşamış, Türk halkı arasında çok büyük ilgi görmüştür.

Meddahlık için, tek adamlı tiyatro, diyebiliriz. Meddah, tiyatronun bütün şahıslarını varlığında birleştiren bir aktördür. Yüksekçe bir yerde otururak, bir hikâyeyi başından sonuna kadar, her şahısı şivelerine göre konuşturarak anlatır. Perdesi, sahnesi, dekoru, elbiseleri şahısları bulunmayan bu tiyatronun herşeyi meddah denilen o tek adamın zekâsına, bilgisine, söz söylemekteki başarısına bağlıdır.

Meddahların çoğu; klasikleşmiş beyitlerle hikâyelerine başlıyorlar. Meddah: anlatacağı hikâyeye geçmeden önce: «Haak, dostum Haak!» diyerek, çoğunlukla, şu beyitle hikâyeye girer:

«Söyledikçe sergüzeşti verir bezme letâfet,
Dinle imdi bende-i âcizden hoş bir hikâyet.»

«Risâle-i tarifât» adlı bir kitapta meddâh için şöyle deniyor: «Bilir misin nedir âlemde meddâh? Bir biriyle halkı eder ıslâh.» Burada meddahın, «halkı biri biriyle ıslâh eden» bir sanatçı olarak nitelenmesini, daha XVI. yüzyılda meddahların çeşitli halk tiplerini sergileyerek, onların kişiliklerini ayrıntılariyle canlandırarak anlatan hikâyelerden ibret dersleri çıkardığı yolunda, yani o çağda meddah hikâyelerine «taklid ve temsil» öğelerinin girmiş olacağı yolunda yorumlayabiliriz... Meddahın hikâyesine başlarken, dinleyici ve seyircilerden kimsenin alınmaması için: «İsim isme, kisb kisbe, semt semte benzer. Geçmiş zaman söylenir, yalan, gerçek dinlenir, vakit geçer.» yollu uyarma, anlatısının en sonunda da: «Bu kıssadır, bir meclisa kenarında kaydolunmuş, biz de gördük, söyledik. Her ne kadar sürc-i lisân ettikse, affola!» biçiminde özür dile-

mesini, geleneğin kabul ettiği kalıp - sözlerdir; bunlarla da gelenek, meddahlığın son gelişim aşamasında kazandığı gerçekçi ve seyirlik nitelikleri belirtme kaygısının açık bir anlatımıdır. *Pertev Naili BORATAV*. Yücel Dönmez'e göre:

ANADOLU'DA MEDDAH

Gide gide gittim çaya
Döndüm suratımı Ay'a
Ondördü gibi bir kız çıktı
Seyredelim doya doya...

Meddah, uzun kış gecelerinin doğurduğu Anadolu'da (Hekatçı) diye anılan masallar, fıkralar ve çeşitli olaylar kendine özgü stiliyle anlatan kimsedir. Bir elinde bastonu, öbür elinde kehribar ağızlığı ve eksik olmayan sigarası ile Anadolu'nun kent, kasaba ve köylerinde vazgeçilmez tiplerden biridir. Elindeki bastonunu yere vurarak anlatışı, tekerlemeleri, taşlamalarıyla halkın içinden çıkmış, halktan bir tiptir.

Bugün ulusal Türk tiyatrosunu doğurma sorumluluğunu duyanlar halkla meddah arasındaki kurguyu iyice araştırmalıdırlar. Batı tiyatrosunda ortaya atılan yenilikler bizde, meddahlar ve köy oyunlarında öteden beri sürdürülmektedir.

Örneğin, meddahın elindeki bastonu somut olarak bastondur. Fakat anlatımında kılıç, saz, silâh, yılan olur ve daha birçok aksesuarın yerini alır. Meddah için kostüm değiştirip makyaj yapmanın da gereği yoktur. O her tipi rahatlıkla halka iletmesini bilir. Şapkasını yana, öne, arkaya eğip şekiller vererek çok çeşitli tipleri canlandırır. Yine aynı şekilde ceketinden, ayakkabılarından ve çeşitli giyeceklerinden yararlanarak anlatımını tamamlar.

Seyircisi bir taraftan çayını yudumlarken bir taraftan da meddahı ilgiyle izler. Meddah anlatımında seyircisinden kopmaz tam bir rahatlık içerisindedir. Seyircisine akıl danışır, halini hatırını sorar. Çay içmek isterse de o anda taşlamasını uydurur. Örneğin :

Hekatçı dırladı nefes tüketti
Cıgara dumanı bile pes etti
Hele bak tavşan kanının sonu da gitti
Yeni demden kahveci ben de isterim

Meddah, bu arada seyircisine lâf yetiştirmekle de yükümlüdür. Seyircisiyle (Hak deyimi henek yapar) şakalaşır.

Örneğin, hekatçının adı Cafer olsun.

— Gene yolunu yaptın Cafer dayı.

— Yapılan yol olsun...

— Cafer dayı hekatın sonunda ne olacak?...

— Anan gidip baban kalacak...

Tiyatrodaki on dakikalık ara meddah da çay içme molası şeklinde olur.

Meddahı bu şekilde tanımladıktan sonra, birbirlerinden ayrılan özelliklerine geçelim.

Birinci şekle yukarıdaki belirlenen meddah örnek verilebilir. Meddahların bir diğer anlatım şekli de müzikli (sazlı) olanıdır.

Örneğin, meddah elinde sazı dolaşarak yer yer şiirsel anlatıma baş vurur. Anlatımına evvelden hazırlanmaz, anlatacağı konuyu saptar, seyircisine içinden geldiği gibi verir. Anlatımda saz, meddahın en büyük yardımcısıdır. Meddah takıldığı an sazıyla vakit kazanır.

Yukarıda belirlediğimiz iki şeklin dışında bir anlatım şekli daha vardır. Buna çift meddahlı anlatım da diyebiliriz. Anlatımda meddah tek değildir, yanında saz çalan (anlatımın müzikli yerlerini belirleyen) bir kişi daha vardır. Meddahın müzikle anlatması gereken yerleri saz çalan adam verir.

Türk Halkının Zevkle Seyrederek Dinlediği Eski bir Meddah Tiyatrosu.

Meddahların Anadolu'da tutarlı olmalarını samimî anlatımlarına bağlayabiliriz. Uyuklamakta olan bir seyircisine espri yapması, o anda koşmalar uydurması gibi... Meddahın anlatımı taşlama ve tekerlemelerle son bulur. Örneğin :

Somunu dağdan gındılladım
Goştum peşinden ağladım

Yoğurdun köyüne uğradım
Somunu yoğurda doğradım

Gaşık maşık kâr etmedi
Kepçe ile gındılladım

Karagöz

Karagöz : deriden, mukavvadan biçilip boyanmış insan şekillerini bir beyaz perde üzerinde, arkadan ışık vererek, yansıtmak yoliyle oynatılan oyuna; bu oyunda halk görüşünü ve duyuşunu temsil eden şahısa denir. Eski Türk sahne oyunudur. «*Hayal oyunu*» da denir. Karagözde konular ve şahıslar belirlidir.

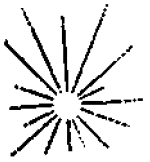
Karagöz, tam ulusal karakterlerimizi şahsında sembolleştirir. Karagöz; saf, hazırcevap, zeki, iyiliksever, önsezili, okul görmemiş bir tiptir. Dolambaçlı fikirlerden, bilgiçlikten, ukalaca davranışlardan hiç hoşlanmaz.

Hacivat ise medrese kültürü ile yetişmiş, lâf ebesidir. Karagöz oyununda ikinci tiptir. Yarı aydın, saman altından su yürüten, kurnaz, çıkarını düşünen bir Osmanlı tipidir. Kendini beğenmiş, ukalânın biridir; koyu Osmanlıca konuşur, bu dili anlamıyan Karagöz'den boyuna dayak yer. Karagöz, Hacivat'ın terkipli, lûgatlı konuşmalarile alay ederek onu gülünç durumlara düşürür.

Halkı yüzyıllar boyu kahkahadan kırıp geçiren işte Karagöz'le Hacivat'ın bu karşılıklı zemine uygun konuşmalarıdır. *Tuzsuz Bekir, Bebe Ruhi, Arap, Karadeniz Uşağı, Vanlı, Kastamonulu* gibi tipler, Karagöz oyununa ayrı bir çeşni verir.

Yabancı bir yazarın dediği gibi; gerçek Türk komedisinin kuruluşunda Karagöz'ün rolü büyük olacaktır. Karagöz; sinema ve televizyon'dan yararlanılarak bugün tekrar eski canlılığına kavuşabilir.

Meddah ve orta oyunu gibi Karagöz de şehirlerde geçer bir sanattı. Şimdi o da sönmek üzeredir. Son birkaç temsilcisi onu unutturmamaya çalışıyorlar. Bu oyun eskiden, özellikle ramazan gecelerinde, İstanbul'un ve başka büyük şehirlerin kahvelerinde

gösterilirdi. Hem büyükleri, hem de küçükleri eğlendiren yönleri vardı. Türk Karagözünün boyutları, çok büyük bir salonda ve çok kalabalık seyircinin rahatça görmesine elverişli değildi; evlerin sofalarında, bahçelerde (sünnet düğünleri vesilesi ile) ve kahvelerde, en çok 50 - 60 kişilik bir seyirci topluluğuna uygun bir gösteridir Karagöz. Öteki seyirlik halk oyunları gibi, irticale önemli yer verir. *Pertev Naili BORATAV.* Hayalî Küçük Ali'nin Muhittin Sevilen imzası ile yayımlanan «Karagöz» kitabından alınan «Karagöz'ün Dayak Yemesi» yahut :

ÇİFTE HAMAMLAR OYUNU

Hacivat — Semâî ókuyarak gelir.

Aceb ol dilber-i rânâ,
Öpülmez mi, sevilmez mi vây;
Gelip bir şeb bize tenhâ,
Öpülmez mi, sevilmez mi vây.

İder ağyâr ile seyran,
Kılar âşıkları hayran,
Bize ol âfet-i devran,
Öpülmez mi, sevilmez mi vây.

Deli divâne mi oldun,
Beni âteşlere saldın,
Yanağına nazar kıldım,
Öpülmez mi, sevilmez mi vây.

(Perde gazeli)

Hacivat — Of hay Hak.

Bu perde çeşm-i ehl-i zâhire bir nakş-ı sûrettir,
Rümûz erbâbına ammâ ki temsîl-î hakîkattir.

Cihâna benzedüp Şeyh Küşterî bû perdeyi kurmuş,
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasviri ne dikkattir.

Ne var bilmez verây-ı perdede ancak budur tahkik,
Lisân-ı hâl ile hâl-i cihânı bir hikâyettir.

Nice mânâ olur melhuz bunun tahtında seyreyle,
Nikâtın anlasın ehli diye arz-ı nezâkettir.

Sönünce şem'a eşhâsı olur nâbûd ü sır birden,
Cihânın bî-bekaa oldûğuna rânâ işârettir.

Huzûru hâzıran, cem'iyyet-i irfan, vakt-i safâ-yı merdan. Lâindir, dinsizdir, münâfıktır şeytan. Şeytanın dinsizliğine, Rahmân'ın birliğine *(yeri öper, ayağa kalkar, devamla)* ve bizi temâşâ eden ahibbânın sağlığına,

demem o demek değil. Ben bendenize, ben duâcınıza, ben hâk, ben hakisâre, eli yüzü yunmuş, sohbeti tatlı.

Karagöz — *(Pencerenden)* Hoş geldin şalgam suratlı. *(Çekilir.)*

Hacivat — Edebiyat bilse, Arabiyât bilse, Fârisi bilse, ilm-i hendese, ilm-i taktâkî, ilm-i vakvâkî..

Karagöz — *(Pencereden)* Daha ne halt etse? *(Gider.)*

Hacivat — Biraz da fenn-i şi'r ü mûsikîye âşinâ olsa geliverse karşıma. O söylese ben dinlesem, ben söylesem o dinlese.

Karagöz — *(Pencereden)* Hacivat da bekçi Mehmed ağadan bir sopa yese. *(Çekilir.)*

Hacivat — Her ikimiz de söyleşirken seyreden ahibbâ safâyâb olsalar. Diyelim işimizi Mevlâm rast getire.

Yâr bana bir eğlence meded!..
Ah bana bir eğlence meded!..

Karagöz — *(Pencereden)* Hacivat, bağırma gelmeyeceğim.
Hacivat — Gel benim serv-i bülendim.
Karagöz — *(Pencereden)* Gelemem sümüklü efendim.
Hacivat — Gel benim ömrümün hâsılı.
Karagöz — *(Pencereden)* Gelemem ayağının mayasılı.
Hacivat — Gel benim serserî gezenim.
Karagöz — *(Pencereden)* Atlarsam kafanı ezerim.
Hacivat — Karagözüm aşağıya gel.
Karagöz — Memgel.
Hacivat — Pergel mi?
Karagöz — Hayır beş on tane usta dülger.
Hacivat — Anlaşıldı Karagözüm, bu akşam gene canın letâif istiyor
Karagöz — Nasıl bilirsin kadayıf istediğimi.
Hacivat — Öyleyse lisan bilir misin?
Karagöz — Nisanı da bilirim, Mayısı da.
Hacivat — Rumca bilir misin?
Karagöz — Bilirim.
Hacivat — Elado.
Karagöz — Elin dolu ise orya ko.
Hacivat — Peki Ermenice bilir misin?
Karagöz — Bilirim.
Hacivat — Eğurnayım.
Karagöz — Ko odaya sonra alayım.
Hacivat — Peki Yahudice bilir misin?

Karagöz — Bilirim.
Hacivat — Veneki.
Karagöz — Al parayı ver rakı.
Hacivat — İngilizce yes yes?
Karagöz — Geveleme, sesini kes.
Hacivat — İtalyanca bilir misin?
Karagöz — Zâhir.
Hacivat — Venikova.
Karagöz — Yeni kova, eski, kova, sana ne.
Hacivat — Fransızca bilir misin?
Karagöz — Bilirim.
Hacivat — Öyleyse uclan.
Hacivat — Vönezisi.
Karagöz — Yandı yorganın eskisi.
Hacivat — Şu halde çingenece bilir misin?
Karagöz — Süt besüt.
Karagöz — *(Atlar)* Soskiros.
Hacivat — Ben ne diyeceğini.
Karagöz — Somborloskeros.
Hacivat — Bu ne din kelâmı ve ne dil lisânı?
Karagöz — Çingene işi.
Hacivat — Anlamadım?.
Karagöz — *(Hafifçe)* Çingene.
Hacivat — Çengelde mi?
Karagöz — Hayır sırıkta asılı.
Hacivat — Doğru söyle, siz kimlerdensiniz?
Karagöz — Biz Unkapanı'nda elek yapar elek satarız.
Hacivat — Siz Unkapanı'nda börek yapar, börek mi satarsınız?
Karagöz — Sen benden Zeyrek'de bir tokat yer misin. *(Tokat)*
Hacivat — Karagözüm doğru söyle siz kimlerdensiniz?
Karagöz — Çingâne.. *(Tokat)* Bizim çingeneliği meydana vuruncaya kadar uğraştı.

Hacivat — Ama Karagözüm sen çingene değilsin, sana çingene diyenler bühtan ederler. Senin ahlâkın çingenedir.

Karagöz — Halkın dilini tutamazsın ya. Yalan yanlış derler.

Hacivat — Şimdi dinle beni Karagözüm.

Karagöz — Söyle kulaktozum.

Hacivat — Geçen gün benim Nazlımla Nâzenîmin hamama gitmek üzere hazırlanırken kapı çalınır. Nazlım kapıyı açar bir de bakar ki, o senin şıllık şırfıntı mendebur bî-mürüvvet bî-hayâ pis murdar karın değil mi? Nazlım, terbiye ve nezâketi itibariyle buyurun, der.

Karagöz — Hacivat, o nazlı olacak kim oluyor?

Hacivat — Benim haremim.

Karagöz — Senin harânunun güzel adı var da benim helâlinin neden o kadar berbat adı oluyor?

Hacivat — O senin şıllık şırfıntı mendebur pis murdar bî-edeb karın içeri girer, pis ayaklarıyle, o pis yırtık ferâcesiyle paldır küldür yukarı çıkar. Odadan içeri girer, sakızlar gibi tertemiz yeni yayılmış minderin üstüne çıkar kurulur.

Karagöz — Âferim benim karıya.

Hacivat — Böyle hazırlanmışsınız nereye gidiyorsunuz? der. Nazlımla Nâzenîm hamama gidecektik, derler. O senin şıllık şırfıntı pis murdar karın ben de gelirim, diyerek hemen kalkar gider, evden yırtık pırtık parça parça pis bir iki silecek peştemalı bohçalayıp Nazlımla Nâzenînin peşine takılarak hamama girer.

Karagöz — Yaşasın benim karı!...

Hacivat — Hamamcı kadınlar Nazlımla Nâzenînime buyur ederler, temiz sedirler üzerine bohçalarını açarlar, soyunurlar, ipekli peştemallarına sarılarak usta hanımla natır hanımın kolları arasında kurnaları başına otururlar. Arkalarından, o senin şıllık şırfıntı pis murdar karın da yırtık pırtık pis peştemallarına sarılarak içeri girer. Nazlımla Nâzenînimin yıkandığı kurnanın başına oturup yıkanmaya başlar. Nazlımla Nâzenînim utançlarından yerlere geçerler.

Karagöz — Âmin, sen de berâber inşallah.

Hacivat — Nazlımla Nâzenînim hamama giderlerken turşu istemişlerdi Köşedeki turşucudan enfes bir çanak turşu yaptırdım götürdüm. Hamamcılara haber verdim, anakadın elinden aldı içeri götürdü. O senin şıllık şırfıntı pis murdar karın, anakadının elinden turşu çanağını alır göbek taşının üstüne koyup şapurdata şapurdata yemeye başlamış.

Karagöz — Şapurdata şapurdata yemiş ha?. Âferim benim karıya!...

Hacivat — Orada da bir gebe hâtun varmış, turşuya imrenmiş, ne olur, demiş, gebeyim, imrendim bir lokma verir misiniz, demiş. O senin şıllık şırfıntı pis murdar, edepsiz karın zavallı hâmile kadına bir lokma bile vermemiş, inadına şapırdata şapırdata yemiş.

Karagöz — Mâdemki benim karımın o kadar adı vardır; yarım lokma bile vermez.

Hacivat — İnsanlık yerin dibine mi geçti? Şurada sen turşu yesen, gebe bir kadın karşına gelse bir lokma istese vermez misin?

Karagöz — Veririm ama haniya turşu?

Hacivat — Diyelim ki önünde bir çanak turşu, sen de yiyorsun. Ben de bir gebe kadınmışım. Bir lokmacık verirsin değil mi?

Karagöz — Belki veririm.

Hacivat — Hadi sen şimdi şakacıktan turşu yemeye başla.

Karagöz — Olur... *(Yer gibi)* Ooh turşu...

Hacivat — Efendim ne yiyorsunuz?

Karagöz — *(Ağzını şapırdatarak)* Turşu, limon suyuyla yapılmış câ-nım turşu...

Hacivat — Efendim ben gebe bir kadınım, imrendim, ne olur bir parça vermez misiniz?

Karagöz — Kimin umurunda, *(yer gibi)* turşu turşuların turşusu, lâhana turşusu.

Hacivat — Ne olur yalvarırım, sonra çocuğumu düşürürüm, yazık edersin?.

Karagöz — *(Tokat atarak)* Turşu ye diyerek yerden çakıltaşlarını yırtturmaya çalışıyor. Sen gidersin beni buraya mıhlamazlar ya, ben de çekilip giderim. İdlgâhda dolaba dilber seyrine bakalım, âyine-î devran ne suret gösterir. *(Gider.)*

(Muhavere bittikten sonra yardaklar, (varsa sazlar) bir şarkı söylerken Hacivat tarafına hamam kurulur.)
(Şarkı söyleyerek hamamın sâhibi Çelebi gelir.)

(Şarkı. Makamı : Uşşak. Curcuna. Âsım Bey.)

Cânâ rakîbi handân edersin.
Ben bî-nevâyı giryân edersin,
Bîgânelerle ünsiyyet etme.

(Nakarat)

Bânâ cilânı zindân edersin.

(2 nci hane)

Âkıtma eşkim gel mest-i nâzım,
Âfâk-ı çeşmim unmân edersin.
Süzme kerem kıl çeşm-î siyâhın.

(Nakarat)

Zirâ ki havfim bir kan edersin.

Hacivat — *(Karşılar.)* Vây efendim mâşallah sefâ geldiniz, hoş geldiniz, uğurlar kademler getirdiniz.

Karagöz — *(İçeriden)* Şeftaliyi yediniz, boş küfeyi mi getirdiniz, diyor?

Çelebi — Sefâda dâyim olunuz Hacivat Çelebi.

Karagöz — *(Pencereden)* Vefa'da da amcam olun beyefendi *(Çekilir.)*

Hacivat — Teşekkür ederim efendim, böyle nerden gelip nereye gidiyorsunuz?

Çelebi — Bilhassa zâtiâlinizi ziyâret ve bir de şu Çifte Hamamlar meselesini görüşmek için geliyordum.

Hacivat — Bu hamamların kapanışı mahallemizi çok üzdü.

Çelebi — İnşallah yakında sizin de himmetinizle açılır. Yalnız sizden bir ricam var.

Hacivat — Ne gibi?

Çelebi — Şu hamamların açılması için, içinde çalışacakları bulmanızı; daha ne yapmak lâzımsa yapmanızı ricâ edeceğim; velhâsıl hamamları sizin üstünüze devredeceğim. Haddim olmayarak para benden, çalışma sizden.

Hacivat — Bâşım üstüne efendim, gücüm yettiği kadar yapmaya çalışırım.

Çelebi — Buyurun, size bir miktar para daha, ne kadar lâzım olursa takdîm ederim. Şimdilik sizleri yâhu... *(Gider)*

Hacivat — Yâ men hû efendim, hoşsafâ geldiniz. *(Kendi kendine)* Şimdi önce külhancıyı sonra usta, hanım natır ve diğer içeride çalışacak kadın ve erkekleri bulup getireyim.

Karagöz — *(Gelir.)* Hacivat, gene buralarda bir şeyler oluyor.

Hacivat — Bu çifte hamamlar gene açılacak.

Karagöz — Çok iyi olur, biz de bedâva yıkanırız.

Hacivat — Olur Karagözüm. Ben şimdi gidip hamamda çalışacak adamları bulacağım. *(Gider.)*

Karagöz — Ben de gidip karıya haber vereyim, hamama hazırlansın. *(Gider.)*

(Türkü söyleyerek külhancı gelir.)

Lo vara vara vara, ateş düştü şalvara,
Ağzım dilim kurudu kız yalvara yalvara.

Galata kulesine, fesi koydum tersine,
On iki yaştan berî düştüm kızlar peşine.

Lo berde berde berde lahudesti minderde,
Haydi haydi kumserde başımı saldı bin derde.

Hacivat — *(Karşılar.)* Vay külhancı dayı hoş geldin.

Külhancı — Hoş bulduk, safâ bulduk. Hacivat Çelebi.

Karagöz — Hamamlarımızı açmaya karar verdik. Onun için size de haber salmıştım. Buyurun işinize eskisi gibi bakınız.

Külhancı — Sen merâk etme. Ben külhanı eskisinden daha iyi yakarım. Hamamı bir kızdıram, bir kızdıram ki...

Karagöz — *(Penceresinden)* Göbek taşına kimse oturâmasın. *(Gider.)*

Külhancı — Gelen müşteriler memnun olsunlar. *(Giderler.)*

Hacivat — *(Gelir.)* Gideyim kilci babaya haber salayım. *(Gider.)*

(Kilci türkü söyleyerek gelir.)

Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir,
Kınalamış parmakların yâr gelir,
Sensiz anam cihan bana dar gelir,
(Bağırır.) *Kil alın kızlar kil alın..*

Hacivat — *(Karşılar.)* Vây Kilci Baba!. Hoş geldin.

Kilci — Hoş bulduk. Hacivat, işittim hamamlar açılmış. Kına gibi kil getirdim.

Hacivat — Arkada, külhan yanında yeri var, oraya boşalt.

Kilci — Olur, Hacivat Çelebi. *(Giderler.)*

Hacivat — *(Gelir.)* Gideyim anakadını bulayım. *(Gider.)*

(Türkü söyleyerek anakadın gelir.)

Çergeci başının gelini gelini,
Ambara dayamış belini belini,
Arap çıkarmış dilini dilini,
Korkarım ısıracak elimi elimi.

(Nakarat)

Oh oh mâşallah, oh oh mâşallah,
Ana işi baba işi savurması kavurması mâşallah.

(2 nci hane)

Çergenin dibine gel demedim mi,
Al çekici de vur demedim mi,
Haraççı geliyor kaç demedim mi.

(Nakarat)

Hacivat — *(Karşılar.)* Vây, hoş geldiniz anakadın!. Ayol nerelerdesin? Hiç görünmüyordun.

Karagöz — Hacivat'ın kaynanası gelmiş, şunu görelim... *(Pencereden)* Ooo... Gözün aydın Hacivat, kaynanan gelmiş.

Hacivat — Haydi ordan münâsebetsiz.

Anakadın — Abe Hacivat kim o damdan öten?

Hacivat — Bizim Karagöz, sen iyi tanırsın. Yabancı değil.

Karagöz — *(Pencereden)* Hacivat sülâlesini bana bildiriyor. *(Gider.)*

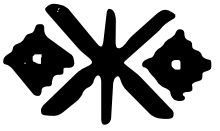
Hacivat — İşinize başlayın. Ben Şallı natırla Salkım İnci'yi çağırmaya gidiyorum.

Anakadın — Abe Hacivat Çelebi onlar birbirlerine dargın.

Hacivat — Ben onları barıştırırım. Sen işine başla. *(Gider.)*

Anakadın — *(Girer.)*

(Türkü söyleyerek Şallı ve Salkım İnci (karşı karşıya) gelirler.)

Hamamın kapısı vuruldu (2 kere),
İçeriye meclis kuruldu ayol. (2 kere),
Anakadın külhancıya vuruldu, ayoll..

(Nakarat)

Ayol ayol al beni. Ayol ayol al beni,
Al da sînene sar beni ayol..

Hacivat — *(Gelir.)* Vây hanım kızlarım, hoş geldiniz, safâ geldiniz.

Şallı — Hoş bulduk Hacivat Çelebi peder.

Salkım İnci — Hoş bulduk.

Karagöz — *(Penceresinden.)* Oooo... Aşağıya kadın panayırı kurulmuş.

(Dikkat: Şallı ile Salkım İnci birbirlerine dargın oldukları için başları aşağıya eğri dururlar.)

Hacivat — Bana bakın kızlarım. Böyle dargınlık olmaz, hele böyle ekmek kapısında. Barışın bakayım.

Şallı — Ben barışmam.

Salkım İnci — Ben hiç barışmam.

Karagöz — *(Pencereden)* Ben de barışmam. Böyle işlere ben de karışmam. *(Gider.)*

Hacivat — Yani ne oldu? Birbirinizin anasını babasını mı öldürdünüz?

Şallı — Öyle ama o benim saçımı başımı yoldu.

Salkım İnci — Sen de benim gözümü çıkaracaktın.

Hacivat — Cânım kızlarım, şimdi bunları unutalım. Benim hatırım için bu seferlik barışınız, bakayım.

Şallı — Barışmazdım ama, Hacivat amcamızın hatırı var.

Salkım İnci — Ben de barışmazdım ama, Hacivat babamızın hatırı var.

(Birbirlerine yanaşırlar, öpüşürler ve ayrılarak.)

Salkım İnci — Seni de çok göreceğim gelmişti.

Şallı — Ya benim gözümde tütüyordun. Allah râzı olsun Hacivat Çelebi'den.

Karagöz — *(Pencereden)* O çok iyi arabuluculuk yapar. *(Çekilir.)*

Hacivat — Haydin işinize. *(Gider.)*

(Şallı ve Salkım İnci hamama girerler İçeriden)

Anakadın — Abe buyurun çifte kumrular. Hangi rüzgâr attı?

Şallı — Geldik işte.

Salkım İncili — Ne çare ekmek kapısı.

Anakadın — Haydi soyunun bakalım, işinize.

Karagöz — *(Gelir.)* Şu hamama ben bir gireyim. *(Girer, içeriden)* Ooo, burası sıcakmış da. Şurada soyunurum.

Anakadın — Abe orada soyunan kim?

Karagöz — Eyvah gördüler.

Anakadın — Abe bu Karagöz. Ne işin var senin kadınlar hamamında? Abe utanmaz, topla pırtılarını çık dışarı.

Karagöz — Ne olur be, ben de yıkanayım, parasıyla değil mi?

Anakadın — Daha söylenir utanmaz!. Kızlar!.. Birer ıslak peştemal bükün, vurun şu utanmaza. *(Döverler, sokağa atarlar.)*

Karagöz — *(Titrer.)* Vay anam babam vay, karılardan dayak yemesi ne fena. Pırtıların yarısı da içeride kaldı. Üşüyorum be, dı dı dı...

Hacivat — *(Gelir.)* Bu da kim? Aaaa... Karagöz. Ne oldu sana böyle çırılçıplak?

Karagöz — Hamamda dayak yedik.

Hacivat — Hangi hamamda?

Karagöz — Burada kaç tane hamam var? İşte şurada.

Hacivat — Kadınlar hamamında ha?

Karagöz — Ne bileyim orasının karılar hamamı olduğunu. Yanlış girmişim, bir daha girmem, donuyorum, pırtıların yarısı içeride kaldı.

Hacivat — Dur bakayım, bana bakın hamamcı hanımlar, Karagöz yanlış girmiş. Bir daha girmez, pırtıları içeride kalmış, veriverin.

Anakadın — *(İçeriden)* Gelsin alsın utanmaz.

Karagöz — *(Girer, giyinir çıkar.)*

Hacivat — Bir daha girme bak, erkekler tarafı burası. *(Gider.)*

Karagöz — Bir daha girer miyim... *(Gider.)*

(Türkü söyleyerek Arap Mercan ve karısı Şetâret gelirler.)

Hobeleka hobekadin hobeleka,
Dinkala kadin dinkala,
Hobeleka hobeleka hobela kadin hobeleka.

Mercan — Hamamlara geldik. Sen buradan kadınlara, ben de arkada erkeklere gidiyorum. *(Gider.)*

Anakadın — *(Gelir.)* Abe hoş geldiniz Şetâret kalfa, buyurun hamamımız bu sefer çok temiz, çok sıcak.

Şetâret — Öyle olmalı. *(Girerler.)*

Karagöz — Haydi ben de içeri. *(Girer.)*

Anakadın — *(İçeriden)* Şöyle soyunun Şetâret kalfa. *(Karagözü görür.)* Abe oradaki de kim? Vay utanmaz herif gene içeri girmiş. Getirin oradan ıslak peştemalları, vurun şu herife, atın dışarı.

Karagöz — *(Döverler, yarı çıplak dışarı atarlar.)* Vay canına gene dayak yedik. Pırtıları nasıl almalı?

Hacivat — Ne o? Gene ne oldun?

Karagöz — İşte böyle olduk. Kuzum Hacivat, şu pırtıları al.

Hacivat — Bundan sonra ben karışmam, var titre.

Karagöz — Bir daha girmem.

Hacivat — Canın hamam isterse arkada erkekler tarafı var, oraya gir.

Karagöz — bilemedim, bir daha girmem, donuyorum. Dıdı dıdı dıdı..

Hacivat — Bilmeyerek girmiş, bir daha girmez, bana bakın hanımlar.

Anakadın — Hadi git al pırtılarını, bir daha girme karışmam.

Karagöz — *(Girer, içeriden anakadın)* — Abe kör müsün erkekler kapısını

Karagöz — O kapı arkada kalmış, göremedim.

Anakadın — Al pırtını, defol?

Karagöz — *(Giyinir, gelir.)* Soyunmak bir şey değil, ama dayak fena *(Gider.)*

(Şarkı söyleyerek lohusa hanımla çalkıcı kızlar gelirler.)

(Şarkı. Makamı: Hüzzam. Curcuna. Hafız Yusuf Efendi.)

Nice bir hasret ile râz-u şeb efgan ideyim,
Nice bir derdin ile cismini pürydn ideyim,
Dembedem aşkın ile çeşmimi giryân ideyim.

(Nakarat)

Sana ol tatlı olan cânımı kurban ideyim.

(2 nci hane)

Kerem eyle şu benim gözlerimin hûnuna bak,
Çekeyim cevr-ü cefâyı yine sen zevkine bak,
Öleyim hâsılı ben uğruna, sen seyrine bak.

Anakadın — *(Karşılar.)* Buyurun hanımım buyurun. *(Hepsi girerler.)*

Karagöz — *(Gelir.)* Onlar girer ben giremez miyim, ben de girerim. *(Girer.)*

Anakadın — *(İçeriden)* Bugün hamamımıza neşe getirdiniz. Abe çalgıcı kızlarım, siz de şöyle soyunun.

Karagöz — *(İçeriden)* Bugün burada âhenk var hâ, Allah vere de beni görmeseler.

Anakadın — Abe hanımım kaç kişi geldiniz?

Zenne — Bir ben, iki de sâzendeler.

Anakadın — Ya o arkadaki kim?

Hacivat — Her halde bir hayvan girmiştir.

Karagöz — Eyvah, gene gördüler.

Anakadın — Abe gene o edepsiz girmiş. Bükün peştemalları.

Karagöz — Bu peştemal dayağı berbat.

Anakadın — Vurun edepsize, atın dışarı.

Karagöz — Vay anam babam, bu peştemal dayağı berbat.

Hacivat — *(Gelir.)* Ne o Karagöz, gene uryan olmuşsun?

Karagöz — Sonra da püryan olacağız galiba.

Hacivat — Gene yanlış kapı mı çaldın?

Karagöz — Yaa, yolu şaşırdım, arka kapıyı bulamadım. İşte bu kapıdan girdim, dayağı yedim, çırılçıplak atıldım.

Hacivat — Var halini gör.

Karagöz — Kuzum Hacivat, şu benim pırtıları kurtar, yoksa donacağım... Dı dı dı...

Hacivat — Ben sana demedim mi, kadınlar tarafına girme diye.

Karagöz — Bir daha girmem, Hacı cavcav.

Hacivat — Bana bakın, hamamcı hanımlar. Bir daha girmeyecek, verin bunun pis pırtılarını.

Anakadın — Gel al, hele bir daha gir de görürsün.

Karagöz — *(Girer, giyinir çıkar.)* İçeride lohusa var, çalgılar çengiler oynayacak. Dur aklıma bir şey geldi. Benim karıyla girerim. *(Eve gelir.)* Yâhu...

Karagöz'ün karısı — Hû...

Karagöz — Kalk, çoluğu çocuğu topla, hamama gideceğiz.

Karagöz'ün karısı — Ah eksik olma kocacığım, kirden her tarafım kaşınıyordu.

Karagöz — Şimdi lâkırdıyı bırak yürü.

(Karagöz'ün karısı önde, oğlu arkada. Kendi en arkada gelirler.)

Karagöz — Hamamın kapısını çal.

Karagöz'ün karısı — Hamamcı hanımlar hû...

Anakadın — *(Gelir.)* Aaa buyurun kızım, safâ geldiniz, buyurun buyurun. *(Girer.)*

Karagöz — Beni unutma.

Karagöz'ün karısı — Bana ne, sen de gel. *(Girer.)*

Karagöz — Haydi Yaşar girsene.

Yaşar (Karagöz'ün oğlu) — Ben girmem, annem beni sıcak suyla yıkar. *(Kaçar.)*

Karagöz — Oğlan kaçtı, karı girdi, ben burada kaldım. Ben de hamamın kapısı önünde otururum, içeriyi dinlerim. *(Oturur. Hamamın içinden)*

Anakadın — Haydin bakalım kızlar, kemanlar çıksın, defler çalınsın, göbekler atılsın. Bir hocalim var *(hep birden)* her kime? Lohusamızın şerefine *(Hep birden)* Yaheeeey...

(Sazlar çalar, köçekler oynamaya başlar.)

Köçek Havası

Yaz bahar olunca leylim şen olur dağlar heeeey..
Açılır lâlesi aman Güzel Hisar'ın,
Etrafında bağlar pek rûşen olur,
Salınır dilberi aman Güzel Hisar'ın.

(2 nci hane)

Kiminin elinde kalem, yazı yazarlar,
Kiminin elinde sünger, yazı bozarlar,
Kol kola vermişler aman yosma gezerler.

(Nakarat)

Salınır dilberi aman Güzel Hisar'ın.

Karagöz — *(Çalgılar çalarken oynar.)* Ben bu hamama girmeliyim, ama nasıl? Gider evden merdiveni alırım, hamamın damına çıkar, oradan içeri seyrederim. *(Gider merdiven getirir, hamama dayar, yukarı çıkar ve içeri bakarak.)* Ooo... içeride çalgılar, göbekler gırla gidiyor. *(Oğlu gelir merdiveni alır, gider.)* Olmaz, ben de girerim, der, *(merdivenden inmek için merdivene bakar, merdiven yok)* eyvah merdiven de gitmiş, her halde benim oğlan almıştır. Ben de tepeden atlarım, der, *(yukarıdan içeri atlar, içeriden bağırışırlar...)*

Anakadın — *(Bağırarak)* Amanın can kurtaran yok mu?... Kubbeden içeri bir ayı girdi.

Karagöz — Ayı babandır.

(Tuzsuz Deli Bekir türküsünü söyleyerek gelir.)

Hey nice sevmeyeyim dostlar aman aman bir acayip hali var,
Yanağında gül açılmış, aman aman etrafında hâli var,
Bugün bana cevredersen aman yârin Hak Dîvânı var.

(Nakarat)

İçtim aşkın dolusunu aman aman yâr bugün mey istemem.

(2 nci hane)

İki kaşın arasında aman bir beni var nur gibi,
Karşısında dîvan durdum aman aman eli bağlı kul gibi.
Ko çeksinler dâra beni aman Hallâc-ı Mansur gibi.

Tuzsuz Deli Bekir — *(Bir nâra atarak)* Eeeey... gidi felek, hey gidi felek...

(NOT : Hamam kalabalıktır. Erkekler tarafından kadınlar tarafına yol vardır. Oradan içeri erkekler alınmıştır, lohusa eğlencesi uydurmadır. Karagöz'ün kadınlar tarafına musallat olması, buradaki fenalığı meydana çıkarmak içindir. Bundan iki üç yüzyıl önceleri bu gibi rezaletler olurmuş.)

Tuzsuz Deli Bekir — *(Nârayı atınca, içerisi karmakarışık olur.)* Nedir bu gürültü hamamın içinde. *(İçeri girer.)* Ne halt ediyorsunuz hamamın içinde? Çıkın dışarı brey...

Karagöz — Eyvah şimdi hapı yuttuk. *(İçeride ne kadar erkek varsa, peştemallarla dışarı fırlarlar.)*

Tuzsuz Deli Bekir — *(Çelebi'ye)* Ne işin vâr, kadınlar hamamında?

Çelebi — Ben oradan çıkmadım.

Tuzsuz Deli Bekir — Ya nereden çıktın?

Karagöz — *(Yavaşça)* Öbür taraftan çıkmış.

Çelebi — Ben yıkanırken çıkın dışarı diye bağırdılar, ben de canımı kurtarmak için bu kapıdan çıktım.

Karagöz — *(Yavaşça)* Vay uydurucu kerata vay.

Tuzsuz Deli Bekir — Defol...*(Çelebi gider.)* *(Diğer Çelebi'ye)* Ya sen de mi böyle fırladın?

Çelebi — *(Titreyerek)* Eeeevet efendim.

Tuzsuz Deli Bekir — Defol!.. *(Çelebi gider.)* *(Beberûhi'ye)* Sen nereden fırladın?

Beberûhi — Haha ben atladım kaçtım sarhoş amca.

Tuzsuz Deli Bekir — Defol!.. *(Beberûhi gider.)*

Karagöz — Eyvah sıra bize geldi.

Tuzsuz Deli Bekir — Gideyim şu hamamı yakayım.

Karagöz — Aman etme... İçeride benim pırtılar var.

Tuzsuz Deli Bekir — Vay Karagöz senin burada işin ne?

Karagöz — *(Titreyerek)* Şeeey şey şey oldu da...

Tuzsuz Deli Bekir — Söyle herif ne oldu?

Karagöz — Benim karıyle hamama girdik.

Tuzsuz Deli Bekir — Kadınlar tarafına ha?

Karagöz — Hayır benim kadın girdikten sonra ben çıktım.

Tuzsuz Deli Bekir — Ulan utanmaz herif şimdi sen de buradan çıktın. Bana maval mı okuyorsun? Bana adıylan sanıylan Tuzsuz Deli Bekir derler. Ben kül yutmam.

Karagöz — Sen zaten kıvılcım yutmuşsun, ateş püskürüyorsun.

Tuzsuz Deli Bekir — Çabuk söyle. Senin kadınlar hamamında ne işin vardı?

Karagöz — Hamamın içinde bir âhenk işittim. Çalgılar, köçekler, göbekler, yâheyler, vur patlasın, çal oynasın. İçeride ne oluyor diye merdivenle hamamın üstüne çıktım, bir de içeri baktım ne göreyim.

Tuzsuz Deli Bekir — Ne gördün, çabuk söyle.

Karagöz — Göbek taşının üstünde çalgılar çalıyor, erkekli dişili bir oyun, bir oyun...

Tuzsuz Deli Bekir — Eeeee?

Karagöz — Bu kepazeliğe dayanamadım, hiddetim galeyana geldi

Tepe camını kırdım, küt diye içeri düştüm. Sen nârayı basınca cascavlak fırladım.

Tuzsuz Deli Bekir — Şimdi göbek taşının üstünde rakılar duruyor mu?

Karagöz — Ne gezer, sen nârayı atınca içeride ne kadar karı varsa hepsi arka kapıdan zamkinos.

Tuzsuz Deli Bekir — Demek bu hamamın arka kapısı da var ha?... İçeriye gireyim, kalmış rakı meze ne varsa temizleyeyim. *(Girer.)*

Karagöz — Ben de girip pırtılarımı alayım, *(girer)* giyinir çıkar. Tuzsuz arkadan savuşmuş, ben de şu kepazelik kaynağı hamama bir ateş vereyim, bakalım nasıl tutuşacak? *(Hamamı ateşler yakar.)*

Hacivat — Aman Karagözüm kim yaktı bu hamamı?

Karagöz — O hamam değil, rezalet yuvası, ben verdim ateşi temizledim.

Hacivat — Öyleyse geçmiş olsun.

Karagöz — Allah lâyıkını versin. *(Tokat)*

Hacivat — Hoş olsun külhâni, yıktın perdeyi eyledin viran, varayım sahibine haber vereyim heman. *(Gider.)*

Karagöz — Hoş olsun kel Hacivat, tez kurtuldun elimden. Bir daha elime geçersen, bak sana neler ederim. Her ne kadar sürc-i lisan ettikse affola. İnşallah, yarın akşam Kanlı Kavak oyununda sizleri beklerim.

(Temennâ ederek geri geri gider.)

Karagöz'ün mezarı bugün, Bursa'da Çekirge yolundadır. Hacivat'ın mezarının nerede olduğu bilinmiyor. Karagöz'ün mezar taşında *Kemterî*'nin şu mısraları bulunmaktadır :

Nakş-ı sun'un remzeder hüsnünde rü'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakikat perdesi
Sîreti sûrette mümkündür temâşâ eylemek
Hâil olmaz ayn-ı irfâna basîret perdesi
Her neye îman ile baksan olur iş âşikâr
Etmiş istîlâ cihânı hâb-ı gaflet perdesi
Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kaare gözleri mahvetti sûret perdesi
Şem-i aşka yandırıp tasvîr-i cismindir geçer
Âdemi âmedşüd etmekde azîmet perdesi
Kangı zille iltıcâ etsen fenâ bulmaz aceb
Oynatan Sultânı gör kurmuş muhabbet perdesi
Dergeh-î Âl-i Abâ'da müstakîm ol Kemterî
Gösterir vahdet elin kalktıkta kesret perdesi.

Ortaoyunu

Ortaoyunu; halkın ortada ve yakından seyretmesine uygun bir halk, bir meydan oyunudur. Temeli diyalogdur. Üç, beş kişinin birden sahnede toplanması yalnız düğüm noktalarında olur.

Her oyun, her piyes ortaoyunu olamaz. Olabilmek için konu diyaloglaştırılmağa elverişli bulunmalıdır. Ortaoyunu halkın ortasında apaçık duran meydanda *metinsiz, suflörsüz, ezbersiz* oynandığı için, tam anlamile *tulûat tiyatrosu*dur. Konular ustadan çırağa, eski kuşaktan yeni kuşağa geçe geçe; her kuşak kendinden birşeyler kata kata kusursuz olgun bir şekil alır.

Bu oyunlarda söz sanatlarından nükte ve cinasa büyük önem verilir. Ortaoyunu ile Karagöz arasında sıkı bağlar vardır. Fakat Ortaoyunu, Karagöz ve meddah gibi çok eski değildir. Ortaoyununun aktörleri: *Pişekâr, Kavuklu* ve *Zenneler*'dir. Pişekâr cinasçılık, Kavuklu ise tekerlemecilik yapar.

Pişekâr; ortaoyunu başladığı zaman sahneye ilk çıkan tip, ağır ve güçlükle yürüyormuş gibi sahnede gözükür; başında dört renkli (mavi, kırmızı, kara, sarı) olmak üzere dört dilimli bir başlık; sırtında mavi, ya da sarı çuhadan koca kürkle süslenmiş bir cüppe, ayağında bir çakşır vardır; oyunun yöneticisi, düzenleyicisi durumundadır.

Öteki aktörlerin çoğu ise *arap, acem, arnavut*... gibi günün aktüalitesine uygun tiplerdir. Bu oyunu ören zengin halk nükteleriniin çoğu mazinin karanlıklarına gömülüp gitmiştir.

Ortaoyunu; öz Türk tiyatrosudur. Bugünkü anladığımız anlamda; dekoru, metni, yazarı, rejisörü, suflörü, sahnesi yoktur. Bir bakıma açık hava tiyatrosu sayabiliriz. Kamusal konular ustadan çırağa geçer; yaratıcılığı aktörlerin sanat gücünden gelir.

Ortaoyununu da, Karagöz gibi, karşılıklı konuşmalara dayanır. Ortaoyununa bir başka ulusta pek rastlanmaz. Türkün özelliklerinden doğduğu anlaşılmaktadır. Modernize edilebilmesi için, günümüzün koşullarına uygulanması, tiyatromuzda yepyeni bir rönesans yaratabilir.

> Halkın eğlencelerine katılmayı severim; ne kadar içlerine girsem kötülükten o kadar uzaklaşırım. *Samuel JOHNSON*. Şiir, hikâye, roman için böyle düşünüyorum. Bir oyun yazarı, Orta oyunu ile Karagöz'den, bir müzikçi —zaten yapılıp duruyor ya— folklor müziğinden, bir ressam eski nakışlarla minyatürlerden yararlanabilir; eski motifleri yeni bir dünya görüşü ve çağdaş sanatın son verilerine göre alıp işlemek, bu yerli hamuru çağımız gerçeklerini —en başta tabiî insan gerçeğini— yoğurmada kullanmak denenmelidir, diyorum. Sanatın ele aldığı konu değişmiyor ki, zaten; değişen bakış açısı teknik ve biçimdir. *Mehmet SEYDA*. Karagöz ve orta-oyunu halk anlatı geleneğinden çok şeyler almıştır... Hikâyelerden, masallardan ve fıkralardan pek çok motifler, bazı bazı bütünüyle konuları aldıkları olmuştur bu sanatların. Yapılarına en uygun anlatı çeşidi meddah hikâyeleri olduğu için, en rahatça kullandıkları konular bunlardır. *Pertev Naili BORATAV*. Osmanlı eğitimi görmüş çelebiyi temsil eden

Hacivat ile, halktan sağduyu sahibi anlayışlı yurttaşı temsil eden Karagöz'ün nükteli konuşmaları, kahveyi dolduran türlü sınıftan ve tabakadan halkı güldürür. Ortaoyununda ise, kendine özgü gösterişsiz dekoru içinde, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan türlü toplulukların ağızlarıyle konuşup taklitler yapan, renkli kılıklarla ortada dolaşan oyuncuların tekerlemeleri halkın zevkini okşar. *Agâh Sırrı LEVEND.* Ortaoyunu'nda Karagöz ile Hacivat'ın yerini Kavuklu ile Pişekâr almakla, modern tiyatroya giden canlı aktör yolu açılmıştır. Asıl oyuna geçilmeden önce, Kavuklu ile Pişekâr arasında, tuhaflıklarla dolu bir tekerleme geçer. S. Ş. Tanlı'dan alınan böyle bir tekerleme örneği:

KAVUKLU İLE PİŞEKÂR

Kavuklu — Sorma Tosun'cuğum, bir felâket atlattım ki, tarif kabul etmez.

Pişekâr — Aman, geçmiş olsun Hamdi'ciğim...

K — Geçmiş olsun ki geçmiş olsun!

P — Naklet bakayım, merak ettim.

K — Canım, geçende fırtına çıkmadı mıydı?

P — Evet... Hattâ ben korkudan evin bodrumuna kaçmışım. Sen nerede idin?

K — Ben göklerde!...

P — Demek!

K — Hâlâ tir tir titriyorum... Haşım haşım yanıyorum...

P — Sakın sıtma olmasın?

K — Sıtma kaç para eder?

P — Vah vah! Aman Hamdi'ciğim, anlat bakayım.

K — İşte o fırtına sabahıydı. Rüzgâr daha pek o kadar esmiyor, yağmur azar azar çiseliyordu. Evden şemsiyeyi aldım, açtım; Fatih meydanına geldim Rüzgâr ziyadeleşti.

P — Açık, yüksek yerde öyledir.

K — Baktım ki şemsiye dikilmeğe başladı. Nerede ise elimden kurtulacak... Sıkı sıkı sapına sarıldım.

P — Baş vuruyor muydu?

K — Vurmaz olur mu!

P — Allah vere de bocalamayaydın.

K — Bocalamak nerde? Rüzgâr sertleştikçe sertleşti... Şemsiye dikildikçe dikildi.

P — Aman!

K — Amanı zamanı yok! Bir aralık vücudumda bir hafiflik duydum. Dikkat ettim ki, ben Fatih Camiinin üstü ile bir hizaya gelmişim. Kurşunlar bana doğru...

P — Ne diyorsun? Yat aşağı!... Maazallah bir tanesi isabet etti mi...

K — Tosun, sen bunamışsın... Tüfek kurşunu değil, kubbe kurşunları.

P — Hay Allah müstahakını versin! Yüreğim hop etti.

K — Benimkini sorma, neler etti! Ben hâlâ yürüyorum zannediyordum. Bir de göz ucuyle bakayım ki ayaklarım yerden kesilmiş; on beş arşın yükselmiş değil miyim!

P — E...y sonra?

K — Sonrası... büyük kubbe... derken şerefesi... alemleri...

P — Ya düşseydin?

K — Kabil mi? Şemsiyenin sağlam olduğunu biliyordum. Artık aşağılara bakamıyordum. Gözlerim kararır diye korkuyordum. Uç babam uç!

P — O...h! Ben senin yerinde olsam çaylak maylak, akbaba kovalar, yakalardım.

K — O havada rast gelirsen...

P — Aman Hamdi'ciğim... Bir şeyi daha merak ettim. Yolu nasıl buluyordun? Pusulan var mıydı?

K — Pusulam yoktu, ama cebimde kâğıdının üzeri haritalı cıgara kâğıdı vardı; çıkarıp bakıyordum.

P — Acaba nerelere kadar gittin?

K — Düz gitseydim, muhakkak Şam'ı bulmuştum. Fakat dik gittiğim için haritadan bulunduğum noktayı tayin ettim ki, Çukurbostan üzerindeyim...

P — Eh ne ise! Pek o kadar uzun değil...

K — Evet... Ne diyordum?

P — Çukurbostan üzerindeydim, diyordun.

K — Ha... Bir de rüzgâr birdenbire kesilmesin mi? Başladım inmeğe...

P — Aman!...

K — Aman ki aman! Tam yarı yola kadar indim. Güneş de çıktı... Çıkar çıkmaz gözlerim kamaştı... Ne oluyorum demeğe kalmadı, şemsiye «paf» dedi delindi.

P — Eyvah!...

K — İşitiyordum, mahalle çocukları gökten insan yağıyor, diye bağrışıyorlardı. Onları dinleyeyim derken şemsiye tersine döndü... Harita uçtu, ben de kendimi bıraktım.

P — Nereye?

K — Aşağıya!

P — Sonra? Aman çabuk söyle, dört kulağım sende!

K — Ulan, iki uzun kulak senin nene yetmiyor ki? Her ne ise... Düştüm...

P — Sakatlık makatlık?

K — Yok. Düştüm, ama bir şeyler hışır hışır etmeğe başladı. Her tarafım birdenbire kapandı.

P — Kuyu mu?

K — Değil... Burnumla bir kokladım ki, lâhana kokuyor.

P — Hışır hışır mı ediyordu? Öyle ise tam göbeğine saplanmışsın.

K — Tam da buldun... Ben düşerken meğer o açıkmış. Ben düşünce kapandı. Dış yaprakları sımsıkı sarıldı. Kolumu, bacağımı bağladılar zannettim.

P — Lâhana korkmuştur!

K — Korktu... Şimdi ben buradan nasıl çıkacağım, diye düşünürken bir sallantı... bir sallantı...

P — Ne oluyor?

K — Ne bileyim?... Bir sağa gittim bir sola... Lâhana ile beraber olduğum yerden âdeta koptum... Kulak verdim ki bir Arap karısı söyleniyor. Şimdi ben bunu eve götürür dolma yaparım, diyordu. Yüklendi... Çıt bre git... En nihayet durdu... İndirdi...

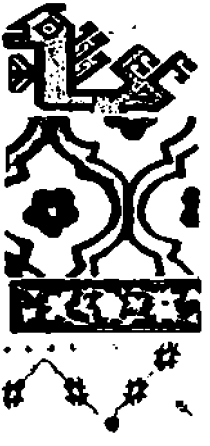
Derken etrafımda çatırtılar başladı. Bir şeyler kopuyordu. Arap karısı lâhanayı hızla yere bırakınca ufak bir çatlak hâsıl olmuştu. Gözümün birini oraya diktim, gözlüyordum. Elinde kara saplı bir bıçak, dış kabukları soyuyor... Rutubetten sesim kısılmış... Bir türlü bağıramıyorum. Bıçağı gözet, bir tarafıma saplarsın, diyemiyordum. Tam bana üç, dört yaprak kalakaldı, lâhanayı kapınca ocaktaki iri bir tencereye atmasın mı?

P — E...y?

K — Bir haşlandım, bir haşlandım! Gözlerimi açtım ki, ter içinde kalmışım...

P — Sonra?

K — Hâlâ mı sonra? Allah hayırlar versin, meğer rüya imiş!

Halk hikâyelerinin çoğunda insanî bir duygu olan «Aşk» ile ilâhî bir nizam olan «kader»in boğuşması sezilmekle beraber, bir çok aile ve toplum sorunları ve nice insan tipleri yer almaktadır: Her doğruluk bunların başında doğuyor, her iyilik bunların yüreğinde tomurcuklanıyor; her güzellik bunların gözlerinde tütüyor. Daha da, hasret mi dedin, hasret; hamaset mi dedin, hamaset; ille aşk mı dedin, aşk; ne ararsan var, derde deva bile; bu toprağın kalbi, bu toprağın dili onlar. Bunun için herkes bu hikâyelerde kendini, kendi kalbini, kendi kalbinin gülen, ağlayan tellerini buluyor; ümit isteyenler, ümide; teselli isteyenler, teselliye, kuvvet isteyenler, kuvvete kavuşuyor... Hâsılı, her gönlün aynası, her derdin devası bu hikâyeler... *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Halk Hikâyeleri

Halk Hikâyesi; halk topluluğu önünde, hikâyeci âşıklar tarafından söylenen, nesir ve nazım karışık hikâye çeşididir. Yazarları belli olmayan bu hikâyelerin çoğunun konusu *Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Âşık Garip*'te olduğu gibi sevgidir. *Köroğlu* gibi kahramanlık hikâyeleri de vardır.

Hikâye; bilindiği gibi, bir olayı, bir işi anlatmaktan, nakletmekten, rivayetten doğar. Edebiyatta, hayâlde tasarlanan ilgi çekici bir takım olayları anlatarak, okuyanda heyecan veya zevk uyandıran; hayatta olan veya olacak kanısı veren, olayları bir ölçü ile anlatan, çoğu ancak birkaç sahife tutan yazıdır. Hikâyeler, hareketten hoşlanan insanın bu isteğini karşılar, insanlara karşı duyulan yakınlık duygusunu arttırır. Bir an için de olsa, okuyucuyu hayâl dünyasında dolaştırır.

Hikâye, insanın zihin gelişmesini artırır; insanlara yüksek ideallerle birlikte geniş bir hayat anlayışı sağlar. Hikâyelerin kısa, kişilerinin sayıca az, ve kişilerin hayatlarının yalnız bir tek safhasının anlatılması belli başlı özelliğidir. Manzum hikâyeler de olmakla beraber, nesir şeklindedir.

Halk hikâyeleri, yeni ve ayrı bir türe girerler; biçim ve üslûpları destanlardan farklıdır... Hikâyelerde olağanüstü ögelerin azaldığı, olayların ve kişilerin normal boyutlara indirilmesine —bir kelime ile gerçekçiliğe— doğru bir eğilimin belirdiği görülür. Anlatıcının bu gerçekçilik kaygusu bakımından âşık hikâyeleri, anlatı türlerinin gelişmesinde kahramanlık destanlariyle modern «beurgeois» romanı arasında ve meddah hikâyelerinden bir basamak geride bulunur... Hikâyeler, düğünlerde, uzun kış geceleri köy odalarında, şehir ve kasaba çevrelerinde de ramazan geceleri kahvelerde anlatılır. Ünlü hikâyeci - âşıklar uzun çıraklık devresinden sonra hikâyeciliği sanat edinmiş kimselerdir; sanatlarının karşılığında, ücret ya da çeşitli bağışlarla geçimlerini sağlarlar; kahvelerde anlatan âşıklar kahveci ile -ramazan dönemi ise çokluk aylığına- pazarlık edip ücret keserler. *Pertev Naili BORATAV*.

Halk Hikâyelerimizde Anlatım

Halk hikâyelerimiz canlı bir dille anlatılmakta, gerçek dünya ile yaratılan hayâl dünya arasında sağlam bir ilgi bulunmaktadır. Hikâye, eski edebiyatımızda «*hikâyet*» olarak söylenirdi; «*kıssa*» da hikâye anlamına gelirdi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında hikâye karşılığı olarak «*roman*» sözcüğü kullanılırken, «roman» sözcüğü dilimize girince, «*hikâye*», «*kısa hikâye*», «*büyük hikâye*» sözcükleri yerleşti.

Halk hikâyelerinde mensur bölümler taklitler ve jestlerle, manzum bölümler ise saz çalarak söylenir. Bu hikâyelerde de olağanüstü olaylara çok yer verilmiştir.

Halk hikâyesi, destan çağları geçtikten sonra, eski destanların yerini tutmuştu. Bugün ise, modern romanla tiyatro ve sinema halk hikâyesinin yerini almıştır. Türk halk hikâyelerinde, *Eflâtun Cem*'in dediği gibi :

«Türk halkı bu irili, ufaklı halk hikâyelerini «Koca Hikâye» ve «Kıra Hikâye» diye ikiye ayırıyor. Koca hikâye dedikleri, bütün şiirleri kendi hayat çevrelerine yerleştirilerek anlatılan klâsik halk hikâyeleri: Köroğlu, Kerem ile Aslı, Âşık Garip'le, Şah Sanem gibi. Kara hikâye dedikleri de bir iki deyiş veya destanın mihveri etrafında dönen küçük hikâyeler: Kara Koyun, Boşbeşik, Genç Osman gibi... Hikâyeci âşık hikâyecilerden ise, hikâyesine bir saz faslı ile başlar. Önce bir (divan), arkasından (Tecnis) dedikleri cinaslı bir koşma. Bir (Semaî), daha sonra «Karacaoğlan'ı küstürmiyelim!» der, ondan bir güzelleme, «Köroğlu da küstürmeye gelmez!» der, bundan da bir (yiğitleme) çalıp çağırdıktan sonra, çıraklara, kalfalara dönerek güldürücü bir (Esnaf destanı) söyler, bu destanın içine kendini de katarak kendi üstüne de güldürür. Saz faslından sonra, söz faslına geçerek kalıplaşmış bir başlangıçla hikâyesine girer.» «Esnaf Destanı» örnekleri :

Küçükten çıktım gurbet ellere
Hakikat rahına düştüm gezerken
Eski sözdür gelir yazılan sere
Aşk atına bindim yayan gezerken

Şair oldum evvel dinle yalanı
Vezn ü mevzun derler bilmem ben anı
Unuttum Türkçe bildiğim lisanı
Arabî Farisî sohbet ederken

Aşçı oldum asla pişmedi yemek
Boyacı oldum bilmem al yeşil renk
Dellâl oldum tuttum bir topal eşek
Çamura saplandı çekip giderken

Vardım çiftçi oldum cümleden akdem
Yıllık ile tuttu beni bir âdem
İçtiğim tarhana çorbası her dem
Ağzım yaktı sıcak çorba içerken

Manav oldum elma armut tez çürür
Cambaz oldum ip üstünde kim yürür
Kasap oldum her gün gözüm kan görür
Yüreğim bayıldı kana bakarken

Avcı oldum kuşlar havaya uçtu
Hırsız oldum kement boynuma geçti
Gemici oldum gemim engine düştü
Hele ben kurtuldum tekne batarken

Nalbant oldum kırdım nalın çoğunu
Bir katır nalladım dinle oyunu
Meğer acemiymiş bilmem huyunu
Çenemi teptirdim nalın sökerken

Ben bu sanatları birbir dolaştım
Tekrar gelip şairliğe bulaştım
Kâmilî mürşidin eline düştüm
Tekke-i aşk içre çile çekerken

ESNAF DESTANI

Bilmem şu şehirde ne kâr eylesem
Yitirdim aklımı başta dururken
Dedim başım alıp firar eylesem
Bir kimse rasgeldi yolda yürürken

Nasihat eyledi dinledim anı
Varıp bir köşede tuttum mekânı
Çiftçi oldum ele aldım sabanı
Öküzlerim öldü döven sürerken

Ekmekç' oldum tuttu muhtesip beni
Koyvermedi, yaktım can ile teni
Eksiğim duydular, yedim dikeni
Kendimi unuttum aman dinlerken

Çorbac' oldum döndü ciğerim kana
Paçac' oldum bir kelp düştü kazana
Gemic' oldum çıktım bahr-ı ummana
Ipleri kaçırdım yelken açarken

Manav oldum ben de geçtim dükkâna
Gelmez oldu fındık ile kestane
Bekri oldum oldu yerim meyhane
Geldiler kolbastı bade içerken

Bakkal oldum oldu mekânım kapan
Benden yüz çevirdi cümle bezirgân
Bala yağa düştü beş on bin sıçan
Fıçıların ağzın açıp kaparken

Boyac' oldum edemedim boyayı
Terzi oldum ilemedim çuhayı
Hallaç oldum tutamadım opayı
Kolum çıktı tokmağını salarken

Tellâl oldum hayli maaş eyledim
Kehle pazarında savaş eyledim
Berber oldum bir kel traş eyledim
Başı koktu sakalını tararken

Natır oldum açamadım kurnayı
Avcı oldum vuramadım turnayı
Mehter oldum çalamadım zurnayı
Derisini çatlattım davul çalarken

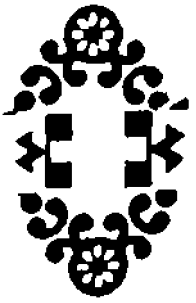
Cambaz oldum edemedim saltayı
Balıkç' oldum kırdı balık oltayı
Kasap oldum ele aldım baltayı
Kendi başın yardım gerdan kırarken

Tabak oldum serdim bir iki meşin
Köpekler akçesin vermişler peşin
Yiyip bitirmişler kurusun yaşın
Üzerine vardım ağzın yalarken

Kalaycı oldum kalayladım kapları
Hep kırıldı tavaların sapları
Hekim oldum yaptım ecza hapları
Birkaçın öldürdüm ilâç ederken

Muhtar oldum gayet hayrette kaldım
Borozancı oldum çok boru çaldım
Mubarek gün deyu camiye geldim
Pabucum çaldırdım namaz kılarken

Bilmem şu âlemde ne kâr eyleyim
Ahvalim demeğe ne ar eyleyim
Dedim sarraflıkta karar eyleyim
Bir çingene kaptı para sayarken

Halk hikâyeleri; Dedekorkut gibi destan yollu hikâyelerden sonra doğmuş; zamana, çevreye göre gelişerek sözlü bir gelenek halinde sürüp gitmiştir. Destan tipi hikâyelerde akıncı bir ruh, halk hikâyelerinde sosyal bir karakter vardır. Öncekiler dıştaki çarpışmaların, sonrakiler de içteki çatışmaların hikâyesidir denilebilir. Gerçekten, bunların temelinde aile ve toplum yaşantısına ait bir takım sorunlar, zıddiyetler yatmaktadır. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Edebiyatımızda Halk Hikâyeleri

Türk Edebiyatı'nda en çok işlenen halk hikâyelerinin başında *Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Arzu ile Kanber* gelir. Türk edebiyatının en eski *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi olan, ortaklaşa Orta Asya Türk yazı dili ile Batı Türkistan'da yazıldığı sanılan *Kıssa-i Yusuf* (1232) XIII. yüzyıl şairlerimizden *Ali*'nin edebî bir nitelik kazandırdığı en önemli hikâyelerimiz arasındadır.

Ferhat ile Şirin; eski bir aşk masalının iki kahramanı, Türk ve İran edebiyatında çok işlenen bir konudur. Ferhat ile Şirin birbirini çılgınca severler. Şirin, soylu bir genç kız, Ferhat halktan bir delikanlı olduğu için, birbirlerine kavuşup mutluluğa ulaşamazlar.

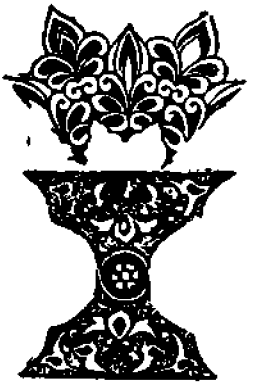
Şirin'in yakınları, Ferhat'a akla gelmedik zorluklar çıkarırlar. Demir yapılı bir dağı delmesi gerektiği şartı da güçlükler arasındadır. Ferhat; zekâsı, teknik bilgisi, bilek gücü, aşktan aldığı kuvvetle dağı deler.

Şirin'e kavuşmak üzereyken, bu defa düşmanları sevgilisinin öldüğü haberini verirler. Ferhat, bu acı haber karşısında, ünlü külüngünü başına indirerek intihar eder Durumu öğrenen Şirin de sevgilisinin acısına tahammül edemiyerek ölür.

Halk edebiyatımızda Ferhat, divan edebiyatımızda Hüsrev olarak geçen bu masal kahramanının deldiği dağın adı «Bîsutun Dağları»dır. Edebiyatımızda yirmiden fazla «Hüsrev ile Şirin» mesnevisi vardır.

Arzu ile Kanber; bir aşk hikâyesidir. Horasanlı bir tüccarın oğlu olan Kanber, daha küçücükken ana babasını kaybeder. Arzu'nun babası onu evlât edinir; böylece bir arada büyüyen Arzu ile Kanber, birbirlerine âşık olurlar. Bir sürü acıklı maceralardan sonra iki sevgili ölür.

Kerem ile Aslı hikâyesi «sen»in peşinde koşan insan ruhunun en saf, en asil timsalidir. Her atasözü derin bir hikmeti anlatır. Halk masallarında muhayyilenin en güzel, en hür oyunları vardır. *Mehmet KAPLAN.* Yaşlı nene ve dedelerin anlat-

tığı Kara-Hekât denilen türküsüz hikâyelerden başka, her türlü düğün ile derneklerde bağlama/saz çalarak Türkülü-Hekât (Hikâyet) anlatan usta ve bu işi meslek edinerek geçimini de sağlayan halk hikâyeciliği vardır. Bunlar, iki türlüdür: Birisi Usta-Aşıklar'dır ki, kendileri de yeni yeni türkülü hikâye düzmüş olup, Köroğlu Boyları ile Köroğlu Kolları başta olmak üzere, Kerem-Dede, Âşık-Garip, Şâh-İsmail, Emrah ile Selvi, Kirmanşah, Yaralı-Mahmut, Eşref-Beg, v.b. gibi eski ve yakınçağdaki âşık ve yiğitlerin maceraları ile destanlarını anlatırlar. İkinci takımdaki halk hikâyecileri ise, kendileri hikâye düzmeyen, fakat Usta-Malı eski türkülü hikâyelerimizi tatlı tatlı anlatan Hekâtçı-Usta'lardır. Bunlar ümmî oldukları halde, atadede görgüsü ile ezberledikleri, çok ustalıkla ve zevkle dinlenecek biçimde anlatırlar. *M. Fahrettin KIRZIOĞLU.*

KEREM İLE ASLI

Kerem ile Aslı; anonim halk hikâyesi. XVII. yüzyılda teşekkül ettiği yorumlanan bu orijinal halk hikâyesi, anonim halk hikâyelerimizin karakteristik özelliklerini taşır.

Hikâye kahramanı *Âşık Kerem, Aslı* isimli bir Ermeni kızına âşık olur. Onu kendisinden kaçıranların ardından arkadaşı Sofu ile saz çalarak, mâniler söyliyerek diyar diyar dolaşır. Büyük bir aşkın, uğrunda ne ölçüde fedakârlık yapılacak bir kuvvet olduğunu işaret eder.

Zorlu macerasının sonunda, Haleb'de Aslı'ya kavuşan Kerem tam onunla evlenecekken bir keşiş büyüsüne kurban gider. Bu büyü ile tutuşup yanar, kül olur. Bu külün kıvılcımı ile saçlarından tutuşarak, aynı âkıbete uğrayan Aslı ile ancak Cennette buluşurlar. Kerem, Erzurum'da hasta yatarken, Aslı'nın üç gün sonra geleceğini haber alınca söylediği türkü:

Bir hanköşesinde kalmışım hasta
Gözlerim kapıda kulağım seste
Kendim gurbet elde gönül sılada

Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Erzurum dağları duman dildedir
Başım yastıktadır gözüm yoldadır
Aslı hayın yardır adam aldatır

Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Erzurum dağları kardır geçilmez
Gizli sırdır her adama açılmaz
Ayrılık şerbeti zehir içilmez

Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Felek sen mi kaldın bana gülecek
Akıttın göz yaşım kimler silecek
Kerem'e dediler ki Aslı'n gelecek

Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Kerem'in Ürgüp'ten Kayseri'ye gidişini anlatan parça: Kerem eyitti:

— Bu dağa adiyle saniyle Kara-dağ derler. Başını duman bürümüş.

deyip giderken bunlar susadılar. Dağda su ararken duman çöküp birbirlerini kaybettiler. Bu kadar aradılar, bulamadılar. Kerem eyitti:

— Yarabbi, bir taraftan Sofu'yu ve bir taraftan sevdiğimi kaybettim. Benim halim ne ola? Başıma neler geldi. Bu genç yaşımda anama babama hasret kaldım; deyip ağlıyarak aldı sazı eline, bakalım ne dedi:

Arzuladım geldim Kara-dağ seni
Nedir bu çektiğim elinden senin
Aktı çeşmim yaşı Ceyhun'a döndü
Aceb kimler geçer selinden senin

Dilerim başına sam yeli essin
Şu kara bağrını taşçılar kessin
Elvan çiçeklerin yansın tutuşsun
Kimseler korkmasın gülünden senin

Maralların azgın azgın ayılar
Çeşmelerin derin derin kuyular
Bellerini kessin yad haramiler
Bezirgân geçmesin ilinden senin

Kerem der: serinden duman gitmesin
Lâle sümbül mor menefşe bitmesin
Bahçenizde yad bülbüller ötmesin
Han Aslı'm geçmiştir yolundan senin

deyip kesti. Bir de hava açıldı. Birbirlerini buldular. Dağdan aşağı inip andan Erciyas dağına çıktılar. Kerem arkasına baktı ki inkisar ettiği dağ cayır cayır yanar. Hâlâ o dağ şimdiye kadar kapkaradır. Ve Kayseri tarafından Han Aslı'nın dahi rüzgâr ile kokusu gelirdi. Bunlar giderken bir yaylaya geldiler. Gördüler ki bir çoban koyun güder. Kerem, Sofu'ya eyitti:

— Gel şu çobandan sevdiğini sorayım.
deyip yanına geldi:
— Bu taraftan bir Keşiş geçti mi?
dedi. Çoban dahi:
— Bana bir türkü söylersen haber veririm.
dedi. Kerem:
— Pekâlâ.
deyip aldı sazı eline, bakalım ne dedi?

Eğlen çoban, eğlen haber sorayım
Dudu dillim Kayseri'ye vardı mı
Mecnun oldum varam soram bulayım
Aslı Han'ım Kayseri'ye vardı mı

Söyle çoban söyle ahım tutası
Âhirette yâr boynuma bakası
Aslı bir Ermeni kâfir atası
Aslı Han'ım Kayseri'ye vardı mı

Karadır kaşları gözü sürmeli
Keten gömlek giyer göğsü düğmeli
Güzeller içinde Aslı'yı öğmeli
Aslı Han'ım Kayseri'ye vardı mı

Derdli Kerem ister Haktan yardımı
Mevlâm bir kuluna verme derdimi
Aslı göçtü viran koydu yurdumu
Aslı Han'ım Kayseri'ye vardı mı

Suphandağı'ndan yola revan olup bir gün Ahlat'a dahil oldular. Atlarını bir hana bağlayıp bir kahveye geldiler. Akşam olunca bunların yanına biraz ahbap gelip hoşbeşten sonra:
— Aman âşık, bize bir türkü söyle, dediler.
Kerem aldı sazı eline, bakalım ne dedi?

Aldı Kerem:

Yârin efkârından, yârin gamından
Bana bir acaip hal oldu bugün
Benim bir derdimi bine yetirdi
Yandı ciğerciğim kül oldu bugün

Turnamın kanadı bir karış telden
Çekelim ayrılık ne gelir elden
Gurbet bülbül gibi ayırdı gülden
Bülbülüm gülümden dûr oldum bugün

Aktı çeşmim yaşı oldu bir ırmak
Bana haram olsun bu yerde durmak
Ne müşkül dert imiş yârdan ayrılmak
Gecemle gündüzüm bir oldu bugün

Öksüz Kerem eydür ya ben nideyim
Eşime dostuma haber edeyim
Alıp başımı diyar diyar gideyim
Bilmediğim dağlar yol oldu bugün

Deyip kesti. İşitenler aferin dediler. Kerem eyitti:

— Bu taraftan bir keşiş geçti mi?

Anlar da:

— Beli, geçti ama, anlar Muş'a gittiler, dediler.

Kerem ertesi gün yola revan olup giderken öteki dağdan yüce bir dağ geldi. Kerem, Sofu'ya eyitti:

— Bu dağı bilir misin?

Sofu:

— Bilmem, dedi.

Kerem eyitti:

— Bu dağa Nemrutdağı derler. Eğlen bir türkü söyleyim de öyle gidelim, dedi.

Sofu eyitti:

— Kerem, sen hiçbir dağ ve taş geçirmez misin?

Kerem eyitti:

— Gel bir türkü söyleyim, inat etme.

Sofu eyitti:

— Bu sefer de benim dediğim olsun.

Velhasıl bunlar dağın başına çıktılar. Hikmet-i Hüda hava bozulup kar, yağmur bir kış oldu ki, elleri ayakları tutmaz oldu. Kerem başladı ağlamağa: «İlâhî bu kız bana kısmet değil mi? Bu gençlikte çektiğim nedir?» Sofu'ya eyitti:

— Ben sana demedim mi? Şu dağa bir türkü söyleyim de öyle gidelim? İşte gördün mü halimiz ne oldu?

deyince Sofu eyitti:

— Aman Kerem sen bilirsin!

deyip sazını eline verdi ve yalvarmağa başladı. Kerem, Sofu'nun yalvarmasına dayanamayıp aldı sazı eline, bakalım ne dedi?

Gurbet elde yaman oldu halimiz
Sılaya varmaya nice dağlar var
Ah ederim elim erişmez yâre
Ara yerde yıkılası dağlar var

Bir yiğit düşünce kaldıran olmaz
İyilik dururken kem demek olmaz
Bu kadar yâd elde eğlenmek olmaz
Ne edeyim ayağımı bağlar var

Ne yaman eğlenip kaldım burada
Dilerim Mevlâ'dan erem murada
Bana derler neyin kaldı sılada
Hiç demezler ciğerimi dağlar var

Bozulmuyor alnımdaki yazılar
Yaralarım göz göz oldu sızılar
Gönül bu sevdiğim seni arzular
Vatanında Kerem için ağlar var

☆

Hey ağalar nic'edeyim
Ben dönerim gönül dönmez
Bir yavruya düştü meylim
Ben dönerim gönül dönmez

Keklik gibi sekişliden
Göğsü elvan nakışlıdan
Bir harâmi bakışlıdan
Ben dönerim gönül dönmez

Bana kaş oynatır nâdan
Öptüm kaşından gözünden
Aslı bir keşiş kızından
Ben dönerim gönül dönmez.

Yoluna koymuşam canı
Didemden akıttım kanı
Kerem sevdi Aslı Han'ı
Ben dönerim gönül dönmez

☆

Çıkar tahta divan eyler
Alı kaşların gözlerin
Göz yaşın kan revân eyler
Yavru kaşların gözlerin

Havada şâhine benzer
Meryem'in saçına benzer
Gökte güvercine benzer
Yavru kaşların gözlerin

Çıkar tahtında oturur
Hükmünü yere yetirir
Dilsizi dile getirir
Yavru kaşların gözlerin

Kâh ağlatır kâh güldürür
Kâh güzelliğin bildirir
Âhır Kerem'i öldürür
Yavru kaşların gözlerin

☆

Aman felek yandım senin elinden
Bu garip gönlüme ah ü zâr gelir
Ah ettikçe karlı dağlar iniler
Haber aldım kervan ile yâr gelir

Destanlar

Ulusların, yiğitlerin, çok eski çağlardaki savaşlarını, başlarından geçenleri anlatan manzum ve büyük eser. Ulusların din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarını anlatan manzum hikâye. Destanlar, mazi ile hali birbirine bağlar. Ulusların geçmişten kuvvet, heyecan almalarını; yaşama, savaşma enerjisi kazanmalarını sağlar. Milletlerin yaşama gücünü arttırır.

Tasvir, portre, hikâye, diyalog, hitabe ve daha birçok öğeler destanlarda bol bol bulunur. Henüz yazının olmadığı devirlerde ortaya çıkan, sözlü edebiyat diyebileceğimiz destanlar, *doğal* ve *yapma* olarak ikiye ayrılabilir. *İlyada, Odise,* Finlerin *Kalevalâ,* Farsların *Şehnâme* destanları yapma; bizim *Oğuz Kağan, Ergenekon, Göç, Manas* destanlarımız doğaldır. Eflâtun Cem Güney'e göre :

Destan, yazıya geçmiyen tarih olaylarına ve «efsane motiflerine» dayanılarak yaratılmıştır. Bu bakımdan efsaneleşmiş bir tarih sayılabilir; toplumun yasantılarını, kahramanlıklarını dile getiren, sözlü ve manzum bir tarih... Destanlarımızın gönüllere derinlik, enginlik veren paha biçilmez bir değeri var. Türk topluluklarının yüreğindeki büyük çarpıntıdan doğan bu özlü ve sözlü verimler ulusumuzun binlerce yıl önceki yaşantılarını, inanış ve davranışlarını dile getiren birer tablodur. Dünyanın kuruluşu, insanların yaratılışı, kahramanların mefkûreleştirilişi gibi... Bu destanları okurken âdeta atalarımızın ruhlariyle konuşmuş, onlarla akından akına koşmuş gibi oluyoruz.

Halk edebiyatımızda başka bir anlamda ayrı bir destan türümüz daha vardır. Bu destan; halk edebiyatında çok kullanılan, şekil bakımından tıpkı koşmaya benzeyen, dörtlük sayısı konuya göre çoğalan, toplulığu ilgilendiren olaylar üzerine düzülmüş, ölçüsü onbir heceli halk şiiridir. Konularını çok defa savaşlar, mahallî kavgalar, isyanlar, yangınlar, gülünç hayat sahneleri teşkil eder.

Destanların bu bakımdan sosyal kıymetleri büyüktür. Âdeta bunlar, halkın gözüyle görülen, halkın duygusu ile örülen, halkın diliyle söylenilen tarih olaylarıdır. Bir nazım şekli olan destan nazım türü olan destanla karıştırılmamalıdır. *Baba Selim*'in, aşağıya bir parçasını aldığımız «*Vurguncu Destanı*» epope tarzı destanlardan ayrılır:

Bağrından vurduğun bir ırkdaşındır
Dikkat et sözüme inan vurguncu
Hem vatandaş hem de karındaşındır
Yaptığını yapmaz düşman vurguncu

Dünyada her zaman harb olsa dersin
Aç kalsın ırkdaşın sen kaymak yersin
Siz gibi hainler varsın gebersin
Okunsun katline ferman vurguncu

Hem şeker gizlersin hem gizlersin tuz
Bugün seksen dersin yarın dersin yüz
Siz gibi hainler hep olsun uyuz
Bulamayasınız derman vurguncu

XIII. yüzyılda ortaya çıkan, Moğol Türk kahramanı Cingiz'den doğan XIV. yüzyılda yazıya geçen «*Cengizname*», «Timur Destanı» hep tarihsel kaynağa dayanır.

«Cengizname» adıyla anılan Cengiz Han Destanı; Oğuz ve Uygur Hakanları üzerine söylenen menkıbelerin Moğol istilâsından sonra «Cengiz»in adı çevresinde XII. - XIV. yüzyıllarda gelişmesinden doğar.

«*Dede Korkut Hikâyeleri*» Oğuzlardan bize gelen tek destansal metinlerdir.

«*Battal Gazi*» (ölm. 740); Seyyit Battal Abdullah; Emeviler tarafından VIII. yüzyılda Bizans'a karşı açılan savaşlarda ün kazanmış bir Türk destan kahramanıdır. Bugün, «*Atatürk Destanı*»nı yaratmaktayız.

Şiiri gündelik sözden ayıran onun kafiyeli veya vezinli olması değil, lirik cümlenin kaybedilmemesi olduğu için, destan bu uzun hikâyeleri, istediği şekilde pekâlâ lirik cümle içine koyabilir. Yeter ki, onun kaynağı olan halk deyişini bulabilsin. Gündelik ger-

çek gözünde olmıyacak şeyler olan masal ve efsane, insan hayali için daima olacak şeylerdir. İnsan onlarla kanatlanır ve hayvan üstü olan hakikî varlığını bu geniş gerçekte kazanır. *Hilmi Ziya ÜLKEN.* Bir ulusun geçirdiği büyük bir tarihî olayın kahramanı adına halk ruhunun yarattığı destan, o zamana kadar parçalar halinde halk içinde terennüm edilen bütün epopeleri, hattâ halk edebiyatının bütün nevilerini kendi çevresinde topluyor. Eski Türk destanı, çağdaşları olan başka uluslarda olduğu gibi, milletin kozmonisini, inanışlarını, tarihini, edebiyatını, hattâ yasalarını içinde toplıyan bir dergi mahiyetini de almıştır. Eski zamanda tespit edilip kitap içinde dondurulmamış olan destanlar halkla beraber yaşadıkları için halkın her devirdeki fikir, ülkü, sevinç ve ıstıraplarını belirtirler. *Abdülkadir İNAN.* Destanlar, çokluk nazımla düzenlenmiştir. Uluslarınyazılı kültür çağına eriştikten sonra, «edebiyat» deyimiyle gösterilen söz sanatı yaratmaları, yazı öncesi çağlarda söz, ezgi ve seyirlik anlatımının bileşimi içinde düşünülebilir. *Pertev Naili BORATAV.* Milâttan önceki yüzyıllardan M. S. I. yüzyıla kadar Orta Asya ve Doğu Avrupa'da atlı göçebe uluslar arasında yayla ve hayvan sürüleri ele geçirmek için savaşlar durmadan sürüp gidiyordu. Bu savaş olayları halk kahramanlarını yarattı. Bunlar en cesur ve kuvvetli savaşçı alplerdi, uluşun başbuğu olurlardı. Alpler hakkında efsaneler meydana geldi, işte bu efsaneler ilk destanlardı. Güney Sibirya ve Orta Asya uluslarını bu en eski destanların bazı epizotları, tunç tokalar üzerine tasvir edilmiş ve bunlar bize kadar gelmiştir. Bu destanların kendileri de iki bin yıldanberi nesilden nesile gelenek olarak söylenmekte devam ederek çok değişik şekilde bize kadar ulaşmıştır. Şimdi Türk-Moğol uluslarının alp destanlarında bu en eşki destanların temel konuları ve bir çok imajları saklı kalmıştır. *GRYAZNOV.* Halk edebiyatımızdan, özelliklerini belirttiğimiz destanlardan örnekler:

Sultan Selim cülûsunda
Salâ dedi de yürüdü
Gidelim Mısır'a doğru
Yola dedi de yürüdü

Nesne yok imiş erinde
Halife donmuş yerinde
N'arar Yusuf'un şehrinde
Köle dedi de yürüdü

Şamlı çıkıp kaçar köyden
Sofu beri gelmez Hoy'dan
Mert var ise işte meydan
Gele dedi de yürüdü

Almak gerek kûh-u Kaf'ı
Kırım var mı ola lâfı
Horasan'da ise şah'ı
Bulur dedi de yürüdü

Bahşı eydür Mehdi budur
Yücemize erdir Kadir
Kılavuzu İlyas Hızır
Yola dedi de yürüdü

Tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre, ozanlara halkın sevgisi, hâkanların saygısı vardı. Dillerine dil, tellerine tel yetmeyen bu ilk şairlerimiz akın günlerinde, zafer akşamlarında bu destanları kopuzları ile çalıp söyliyerek akıncıların ruhunu kahramanlık duygularıyle coşturuyor, şenlik ve şadmanlığı artturıyordu. Yalnız akınlarda ve akıncılar arasında değil, belli törenlere de kopuzlarıyle katılıyorlardı... İslâmlıktan sonra da bu sözlü gelenek kaybolmadı. Ozanın adı Âşık, kopuzun adı da Saz olarak sürüp gitti. *Eflâtun Cem GÜNEY*

BAŞINI VERMEYEN ŞEHİT

Başını vermeyen şehidin destanı, Türk edebiyatının eski kahramanlık şiirleri arasında hemen en uzunlarından biridir.

Bu destanı yazan *Grijgal Kadısı* bir halk şairidir. Asırlar boyunca halk şairlerimiz, tarihimizin kahramanlık menkıbelerini işliye gelmişlerdir... Bu eserlerde edebî kıymet aranmaz.. Bir milletin ruh safiyeti aranır.. Bir gün bütün bu destanları bir araya toplıyacak kalem, millî kütüphanemize ölmez eserlerden birini koymuş olacaktır. Türk gençliğinin ruh terbiyesi bakımından böyle bir esere büyük ihtiyacımız vardır... Cemiyet ilmi ve folklor bakımından da pek orijinal bir kıymet taşıyan Türk kahramanlık destanlarının, kalemini ve fırçasını millî bir vecd ve heyecan ile eline alan sanatkârlar tarafından resimlendirilmesi ile başlıbaşına büyük bir iştir. Biz bunlardan ancak deryadan bir katre sunabiliyoruz.

Eski Macaristan kalelerinin topraklarında yüz binlerce Mehmedciğin kahramanlık destanı yatmaktadır.

Arkasını bir tepeye dayamış, önünde gözün alabildiğine Macar ovası uzanan dörtköşeli küçük Grijgal palangası, Türk sınırını bekliyen kalelerden biriydi. Bu palanga tam yüz elli yıl Türkiye İmparatorluğuna sınır nöbetçiliği yaptı. Macaristanın Türkiye idaresinde kaldığı bu yüz elli yıl içinde yolu Grijgal palangasına uğrıyan gaziler, bu kalenin yarım saat ilerisinde, çimenlik bir vadi içinde «Grijgal şehidleri» denilen bir mezarı ziyaret ederler. Onların ruhuna birer fatiha okuduktan sonra Grijgal palangasına girerlerdi. Grijgal şehidlerinin mezarında, yazısız, küflü, yosunlu bir taş vardı; fakat o mezarda koyun koyuna yatan iki şehidin adı, milyonlarca cenk erinin kalbine yazılmıştı : *Deli Mehmedle Deli Hüsrevl*...

Aşağıdaki satırlar işte bu şehidlerin kahramanlık destanıdır. Bu destanı bize nakleden büyük Türk müverrihi *Peçevili İbrahim Efendi*'dir; yazının güzelliğini, yalınlığını bozmadan bugünkü dilimize çevirelim :

«Grijgal şehidleri şanında o zamanlar bu palangada kadı olan bir kimse bir destan yazmış.. Bu destanda gözlerile gördüklerini yazmış.. Hak budur ki, o gazilerin içinde böyle keramet sahibleri olmasa idi dört bir tarafı kâfir hisarı iken burada oturmak ne mümkün idi..

«Grijgal palangası beyi bu kalede olan askerin güzidesile orduyi hümayuna, Kapoşvar Kalesi fethine gitmiş... Oradan da şimdi mevsim kıştır demişler, cümle paşalar Kapoşvar'ı bırakıp Budin tarafına dönmüşler... Kapoşvar'ı bahara alırız, demişler.. Grijgal'dan altı menzil ileride kâfirin Zigetvâr kalesi vardır. Zigetvar Beyi olan hâin eşkıyasını toplamış, vakti fırsattır demiş, Grijgal'a saldırmış. Günlerden bir gün kurban bayramı arifesi imiş.

Ahmed Bey de Grijgal askerlerile Kapoşvar önünden Budine gitmişti. Kalede pek az adam vardı. Civardaki Türk kalelerinden yardım için toplar atılmış..

Haber toplarını atdık fırâvan
Ki yânî îdevüz islâma ilâm
Velî az idi gaziler begayet
Ola derdik heman Hakdan inâyet
Yüz on dört âdem idik ande ey can
O demde hâzır olan ehli îman
Gelen kâfir velî binden ziyâde
Kimisi atlu kimisi piyâde

Zigetvar Beyi, ki adı Kraçin'dir. Grijgal'a adam göndermiş Palangayı vire ile teslim etsinler... Salibe, İncile, Zebure, ateşe ve nura yemin ederim, kendilerini incitmem demiş. Kaledekiler müşavere etmişler. Kaleyi vire ile teslime kimse razı olmamış... Çıkıp cenk etmeğe karar vermişler. Cenk etmek için de kale kapısını açmasını kadı efendiye teklif etmişler.

Dîdiler: — Kapuyu lutfedüb aç gel
Dâhi kalbindeki havfı bırak gel
Didim anlara: — Ey merdi meydan
Be aşkı Şâhi Gazi Han Süleyman
Muradım sorar iseniz buradan
Değil men eylemek sizi gazadan
Fedâ olsun bugün ger baş ve ger
Hususâ yakın ola iydi kurban

Hem arife.. Hem de bir cuma günü imiş... Kadı: — Bugün Arafat'ta cümle hacılar ve camilerde sair müminler bizim gibi gazilere münacattadır... Münasib olan budur ki biz dahi cuma namazımızı kılar, gözümüzün yaşlarını döker, birbirimizle helâllaşırız ve düşman üzerine gideriz... Kalanlarımız gazi, ölenleri-

miz şehit olur, demişler. Gaziler kabul edip cuma namazı vaktine dek beklemişler... Düşman ise vireyi konuşurlar sanmış.. Namazdan sonra kapıyı açıp bir uğurdan ve iki koldan düşman üzerine saldırmışlar. Bir kolun başında Gazi Deli Mehmed.. Bir kolun başında da Gazi Deli Hüsrev varmış...

Deli Mehmed birî merdâne hoş rev
Birisine didiler Deli Hüsrev
Bunun ikisi iki kola baş

Evvelce atılan imdad toplarını civar Türk kalelerinden işitmiş beş on gazi de atlanmış, doludizgin Grijgal'a koşmuş... Fakat atlarının ayağından çıkan tozlar gökyüzünü tutmuş... Ve düşman bozguna uğramış...

Yüzü tersine döndü kaçtı cümle
Kırardı gaziler itdikce hamle

Fakat bu yardım gelmeden önce, hücum kollarından birinin başında bulunan Deli Mehmed şehid olmuş.. Ve Grijgal kadısı tüyler ürperten bir sahnenin şahidi olmuş... Destanında yeminler ederek, rüya değil, âynile gördüm, hakikat.. hakikat diye feryat ediyor:

Savaş iderlerken ol gazada
Deli Mehmed şehid oldu arâda

Kuluna bir aceb hal oldu vâki
Değil vâkia hak bu ki vâki

Degülüm Hak bilür ben sözde kezzab
Behakkı Mustafa vü âl ü eshâb

Şehid olan delüyü gördüm anden
Kesildi bâşı ve ayrıldı tenden

Kesen kâfir başın aldı eline
Götüre yâni kim kendi iline

Deli Hüsrev görüb haykırdı didi
— Ne yatırsın?! Başını aldı gitdi!

Revâdır canı virdin, kıyma başa
Aceb hal oldu ve özge temâşâ

İşit bu hikmeti bu sırrü râzi
Kesik başlu şehid olan o gazi

Heman fevri yerinden durdu geldi
Elile ol lâini urdu çaldı

Yıkıldı düştü atdan bâş elinden
Ne baş kayusudur kaldı yolundan

O gazi aldı başın düşdü yatdı
Ne kimse gördü anı ne işitdi

Görüb bu hâli Hüsrev itdi tahsin
Çağırdı kim yüzün ak ey celâsin

İşaret kıldı hem bu nâtüvana
Ne hâlet olduğum gör ol civana

Kurudum kaldım anda sanki bî can
Bakub bu ibrete nâlânü hayran

Kadıdı bana didi noldun ey can
Ne dursun gaza kıl hey Müslüman

Anın sözüyle geldi bana kuvvet
Ol esnada adüv buldu hezimet

Deli Mehmed başını alıp giden düşmana başsız gövdesile yerden kalkıp hücum eder... Düşmanı atından cansız olarak yıkar... Kesik başını kucaklıyarak tekrar yere uzanır!... Bu manzaranın Deli Hüsrev'den başka tek şahidi Grijgal kadısıdır. Bu bir özge temaşadır... Ama kadı gördüğü şeyin ilâhî haşmetile perişan olmuştur.

Düşman bozguna uğramış kaçmış... Bakit de akşam olmuş... Gazileri kaleye dönmüşler...

Kamumuz döndük ve geldik hisâre
Kimi mecruh ve kimisi pâre pâre
Şehid olanları saydık çün ol dem
Şehid olmuş o gün on dokuz âdem

Düşmanı ölüleri sayılmış. Alıp götürdüklerinden maada cenk meydanında altmış dört ölü varmış. Şehid Deli Mehmedi de şöyle bulmuşlar:

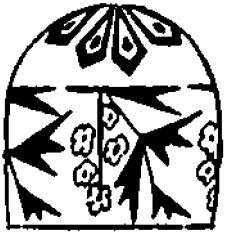
Varıcak bâşını bulduk yanında
Kesilmiş şöyle yatur koltuğunda

Deli Mehmed'i defnederler... Fakat kadı efendi mezarı başından çekilip gidemez... Tek başına o mezar başında kalır. Bir özge temaşa da orada olur...

Şehidin kabri bir nur külçesi halinde açılır. Melekler gelirler... Deli Mehmed'i kucaklayıp öperler...

Geçüb kendimden olmamışım agâh
Beni benlikden almış ol yüzü mâh
Gelür yoldaşlarımın bâzısı dir
Kaparlar kapuyu gel içeri gir
O dem girdim hisâre sanki serhûş

Kadı Hisar'daki yerine giderken yolu Deli Hüsrev'in menzilinden geçer... Ne görsün ki.. Deli Hüsrev atını timar etmekte ve türkü söylemektedir...

Giderken kal'a içre ben kemîne
Yolum uğradı Hüsrev menziline
Şehid olana kim ağlar kim inler
Ol atın kaşıyub türkücük ırlar

MANAS DESTANI

Manas Destanı; Anadolu destanlarının dışında olmakla beraber, Karahanlılar zamanında Müslümanlarla başka dinlere bağlı olanların çarpışmalarından doğar.

Manas Destanı'nda *Satuk Buğra Han*'ın İslâmiyeti kabul eden mucizeli başarılarını kaynaştıran motifler görülür. Savaşlardaki tasvir kudreti, yurt, kadın, at ve silâhların övgüsü, hece ölçüsü içerisinde, dinliyenleri hayran bırakan bir söyleyişle işlenir.

Ayrıca; Türk - Rus çekişmelerini dile getiren, 200 bin mısraı, Türk - Kırgız ozanlarınca derlenen «Manas» destanımız; Kırım'dan Doğu Türkistan'a Çin içlerine kadar uzanan tutsak Türkler arasında terennüm edilmektedir.

Bugün 400 000 mısraı tesbit edilen Manas Destanı; Orta Asya ve Doğu Avrupa Müslüman Türkleriyle putperest Kalmukların ve Çinlilerin savaşlarını da konu olarak alır.

Manas Destanı kahramanları Altay - Yenisey Türklerinin destanlarının alpları gibi tabiat üstü kuvvetlere malik insan üstü yaratıklar değildir. *Abdülkadir İNAN*. Manas Destanı ilim bakımından çok değerli bir eser olmakla beraber, Kırgızların ve başka Türk uluslarının kültür bakımından gelişmelerine zararlı bir istikamet verebilir. Bundan dolayıdır ki, bu destana karşı çok ihtiyatlı davranmalıyız. *Türkenstanskaya PRAVDA*. Kazak - Kırgızlarda başlıca lirik şiir (poize), sarp dağlık Kırgızlarda ise destânî şiir (epos) gelmiştir. Bu destânî

şür halk edebî ürünlerinin bütün janrlarının, lirik şiirlerini kendisine çekmek ve yutmakla kalmamış, bütün mensur hikâye ve masalları da kendi bünyesinde yoğurmuştur. *RADLOFF.* Manas Destanı'nda İslâm dini boğucu ve öldürücü bir tesir yapmıştır. İslâm dinine uymayan hikâyeler çıkarılmış, bunun yerine İslâm dinine uygun hikâyeler konmuştur. *KUSNER.* Sarp kayalarda yaşıyan Kırgızlarda tek bir destan vardır. Bu destan, Nogay devrine ait Manas Destanı'dır. Bu destan Kırgızların bütün mitolojisini, masallarını, her türlü geleneklerini bir kahraman çevresinde toplamış Kırgız ansiklopedisidir. Kırgız İlyadası gibi bir şeydir. Kırgızların hayat tarzları, görenekleri, ahlâk ve fikrî telâkkileri, coğrafyası, tıp bilgileri başka uluslarla olan ilişkileri bu destanda ifadesini bulmuştur. *VELİKONOV.* Oğuzların Dede Korkut Kitabı adlı destanları, bize kadar ulaşan iki yazmadan birinde (Deresden yazmasında) 12 boya (épisode'a) bölünmüş, 300 sahifelik (aşağı yukarı 3900 satır) bir metindir. Kırgızların Manas destanının seçmelerle kısaltılarak yayınlanmış dört kitabı (Manas - Semetey - Seytek üçlüsü) aşağı yukarı 90.000 dize tutar; destanın bütün varyantlariyle ve başka başka «manasçı» (destancı)lardan derlenmiş anlatmaları 1.000.000 dize tutarında imiş. *Pertev Naili BORATAV.* Şükrü Kurgan'ın «İzahlı Eski Metinler Antolojisi»nden:

MANASIN DOĞUŞU

Yeti Törđün başında
Yetkilen tuugan Böyön Kan
Böyön Kandın balası
Kayrattuu tuugan Kara Kan
Kara Kandın balası
Kayrattuu tuugan Yakıp Kan

Yedi Törün başında
Böyön Han kâmil olarak doğmuştu.
Böyön Hanın oğlu,
Gayretli olarak doğan Kara Handı;
Kara Hanın oğlu da,
Gayretli doğmuş Yakup Handı.

Çungkar Uya Üstündo
Almatını oosında
Yerdep yatkan Yakıp Kan
Keçe Aydar Kandın kısı Çıŋıçı
Algan eken Yakıp Kan
Oşu Çıŋıçını alganı
Men yıttap bala öppödüm

Yakıp Han Çungkar Yuva tepesinde,
Almatı (deresinin) ağzında,
Yer edinmiş ve yatmıştı.
Evvelce Aydar Hanın kızı Çıırıçıyı,
Almış bulunuyordu (şöyle dedi):
«Bu Çıırıçıyı aldığım günden beri,
Ben koklıyarak bir çocuk öpmedim.

Bu çıırıçını alganı
Yayı kışı on dört yıl
Bu mazarduu yerge sıdırbayt
Bu almalu yerge oonabayt
Bu araşanduu yerge tönüböyt

Bu Çıırıçıyı alalı,
Yazları ve kışlariyle on dört yıl geçti;
Fakat o yine Evliya mezarlarını ziyaret etmiyor,
Elmalı yerde yuvarlanmıyor.
Kaplıcada (mukaddes pınarlarda) gecelemiyor.

Bu Çurıçıdan erkek bala tuudursam
Noktoluu ötük kök köbüç
Noyguttuu buzup yegendey
Kuş baş er kök çapan
Kokundu buzup yegendey
Yoor eşek teşik tam
Sarttı buzup yegendey
Çiri tokum, kuu nayza
Kazaktı buzup yegendey

Bu Çıırıçıdan bir oğlum olsa,
Çizmesi gümüş çivili, mavi pabuçlu,
Noygut'u yercesine yense ve mahvedilebilse,
Kuşbaşı eğerli mavi halatlı,
Hakantlı'ları yercesine mahvedebilse,
Yaralı eşekli, deşik damlı (delik evli),
Sart'ları yercesine mahvedebilse,
Çürük teyeltili, boz süngülü,
Kazakları yercesine mahvedebilse.

Yakıp Hanın karısı Çırıçıdan,
Bir oğlu oldu.
Oğlunun yüzüne baktı,
Teni bembeyaz pamuk gibi,
Ve kemikleri bakır gibiydi.
Bir boz beyaz (Alaca) kısrak kestirdi,
Ve doğan oğlunun adını,
Dört Peygamber Kocoya,
«Manas» olarak koydurdu.
. . . . . .

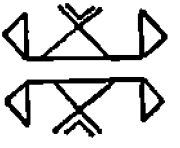
Manas'ın şöhreti yayılmaya başlamıştı,
Bir aralık seslenerek,
Beşiğinden şöyle söyledi:
Yakıp Han, ak sakallı babacığım,
Ben Müslüman yolunu açacağım,
. . . . . .

Yakıp Han bu sözü işidince,
Alabaşlı yörük çakır atı,
Alıp gelerek eğerletti.
Altın yakalı, bakır yenli,
Serçe gözlü ak zırhı aldı.
Süslerini altından
Ve gümüşten döktürdüğünü
Zırhı giyindikten sonra,
Yakıp Han, çağırdı:

«Bayın oğlu Bakay Han!
Buraya, yanıma gelsene!...
Başım üstüne söz söyliyeceğim,
Benim Manas adlı tayım,
Ata bineceğim, yola çıkacağım» diyor,
Uzaklara sefer edeceğim» diyor.
. . . . . .

Bayın oğlu Bakay der:
«Ata binelim ve yola çıkalım Yakıp!»
Müslüman yolunu açalım Yakıp,
Pekin yolunu basalım Yakıp!»

Yakıb'ın oğlu genç Manas,
Kahramanlıkta eşsiz doğan er Manas,
On yaşında ok atan,
On dördüne gelince,
Orduları sarsarak Han alan (Manas),
Kaşgar'daki Çinlileri,
Çıkartarak Turfan'a sürdü.
Turfan'daki Çinlileri de,
Aksoy'a doğru sürdü.

DEDE KORKUT (? - ?)

Kanı didiğüm bey erenler
Dünyaya menüm diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahır son ucu ölümlü dünya

DEDE KORKUT Hikâyelerinin yaratıcısı. *Korkut Ata* adıyla da anılan kutsal bir oğuz ozanıdır. Yaşadığı dönem ve yaşantısı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Hikâyelerinden kerametler gösteren, gaipten haber veren yarı tarih, yarı destan kahramanı bir Türk ihtiyarı olarak tanınmaktadır. Türk edebiyatının orta dönemdeki en güzel nesri *Dede Korkut Hikâyeleri*dir. Bu hikâyelere «*destanî hikâye*» demek daha doğru olur. Bunlarda Oğuz halkının inançları, yaşantıları, töreleri, tutkuları, savaşları, özellikle dil yetenekleri yer alır. Dili XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesidir. *Orhan Şaik Gökyay*'a göre:

> *Türk Edebiyatında taşıdığı değer kadar, edebî değeri bakımından da Dede Korkut'un dünya edebiyatında söz götürmeyen bir yeri vardır. Türlü dillerde, bunların arasında yabancı radyo konuşmalarında, kitabı söz konusu edenler, ona tanınmış büyük destanların yanında yer vermişlerdir. Bunu Türk İlyadası diye adlandıranlar görüldüğü gibi bunların arasında, Gılgamış Babil kültür dairesi, Odise Yunanistan, Siegfried destanı Cermen dil alanı için ne ise, Dede Korkut kitabı da Türkler için odur yargısına varanlar olmuştur. Daha başka büyük dünya destanları, bu arada Şehname, Beowulf, Kalevala, Dante ve benzerleriyle bir değerde de sayılmıştır. Bütün bu eserlere ölümsüzlüğü veren tılsım, içinde bir milletin alınyazısiyle birlikte onun karakteri üzerinde birçok şeylerin söylenmiş olmasıdır.*

Dede Korkut Hikâyeleri, hiç şüphesiz, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Hikâyelerin genel karakteri, bunların eski bir destandan kopmuş olduğu kanısını uyandırmaktadır. Oğuzların Anadolu'ya gelirken beraberlerinde getirdikleri sözlü destan kaynaklarile yeni olayların birleşmesinden elimizdeki yazılı hikâyeler doğmuştur. Bu hikâyeler, dil, edebiyat, folklor, etnoloji, tarih ve etnoğrafya bakımlarından eşsiz bir nitelik taşımaktadır. Dede Korkut'un «*su*»ya seslenişi :

Bağ ile bostanın ziyneti su-
Şahbaz atlar gelip içtiği su,
Kızıl develer gelip geçtiği su,
Ak koyunlar gelip çevresinde yattığı su,
Ordumun haberin bilir misin degil mana!
Kara başım kurban olsun suyum sana!

«*Bamsı Beyrek*»ten, kayıp olan erkeğe özlemi anlatan bir parça :

Vay al duvağım iyesi!
Vay alnım başım umudu!
Vay şah yiğidim, vay şahbaz yiğidim!
Doyunca yüzüne bakamadığım han'ım yiğit!
Kanda gittin beni yalnız koyup canım yiğit!

Dede Korkut'tan bir savaş tasviri :

Gümbür gümbür nekkâreler döğüldü; burması altın, tunç borular çalındı. Ol gün, ciğerinde olan er yiğitler belirdi... Ol gün muhanneiler sapa yer gözetti. Ol gün bir kıyamet savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kesildi top gibi. Şahbaz şahbaz atlar yüğürdü, nalı düştü. Ala ala gönderler süsüldü. Kara polat öz kılıçlar çalındı, yalmanı düştü. Üç yelekli kayın oklar atıldı, temreni düştü. Kıyametten bir gün ol gün oldu.

Dede Korkut'ta nazımla nesir bir aradadır. Şiirli, derin, temiz bir halk Türkçesi, halk felsefesi, töresel inanışlar, çıplak doğa güzellikleri, aile bağlılıkları, çocukların eğitimi, su, ağaç, at ve kuş sevgisi, devlet büyüklerinin yüce adalet duygusu, Türk ulusunun tüm uluslara örnek olabilecek erdemleri, gözleri, gönülleri doyuran bir güzellikle anlatılır. Türk kültürünün baş eserlerinden sayılır. *Muharrem Ergin* şu görüştedir :

Türk edebiyatı tarihinin en büyük âlimi Prof. Fuat Köprülü'nün, derslerinde söylediği bir söz vardır : Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar. Dede Korkut Kitabının değerini ifade etmek için bundan daha güzel bir söz bulmak mümkün değildir. Gerçekten Dede Korkut Kitabı, Türk edebiyatının en büyük âbidelerinin, Türk dilinin en güzel eserlerinin başında gelir... Destan dili, bağlı olduğu dilin en güzel örneğini teşkil eder. Dede Korkutun dili de tam bir destan dili olarak Türkçenin emsalsiz bir şaheseri durumundadır. Bu dil, milletin ağzında asırlarca süzüle süzüle âdeta ata sözleri ve ve-

cizeler dizisi hâline gelmiş bir dildir. Destan dili bu bakımdan mukaddes kitapların diline benzer. Onun için dil bakımından Dede Korkut Türkçenin mukaddes kitabı durumundadır, diyebiliriz. Üslûbu ise bu dile uygun; yalın, açık, kesin, fakat ihtişamlı destan üslûbudur.

Dede Korkut Hikâyeleri; ulusumuzu yansıtan, kahramanlık ruhumuzu coşkun bir deyişle dile getiren, ulusal kültürümüzün baş eseridir. «*Kitab-ı Dede Korkut*», «*Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisan-ı Tâife-i Oğuzân*»: (Oğuz boyunun dili ile Dede Korkut Kitabı) olarak da bilinen bu hikâyeler, 12 tanedir, bir de ön söz vardır. Önsözde Dede Korkut'un efsanevî kişiliğinden söz açılır, sonra hikâyelere geçilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin her biri başlı başına bir bütündür. Dede Korkut, her hikâyenin sonunda ortaya çıkarak Oğuz beylerile boyları üzerine kopuzla söylediği dualı destanlarla hikâyeyi sona erdirir. Hikâyelerde «*İç Oğuz - Taş Oğuz*», «*Dirse Han oğlu Buğaç*» Oğuzların iç savaşlarını; «*Tepegöz*», «*Deli Dumrul*» doğa üstü kuvvetlerle savaşı; «*Bamsı Beyrek*» «*Kanturalı*» birer aşk macerasını; diğer altı hikâye Oğuz beylerinin kuzey ve batıdaki düşmanlarla savaşlarını anlatır. Olaylar; Azerbaycan, Kafkasya, kuzey-doğu Anadolu bölgelerinde; müslüman Oğuzlarla hıristıyan komşuları gürcüler, Trabzon rumları arasında geçer.

Anadolu'yu yurt edinen Türklerin ataları Oğuzların Dede Korkut Kitabı dışında, onlardan bize «destan» tanımlamasına uygun yapıt ulaşmamıştır; ancak çeşitli yerli - yabancı kaynaklarda destan geleneklerine değgin bilgilerle destansı anlatılardan kopmuş sayılabilecek parçalara rastlanır... Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeler, Oğuzların tarihleriyle ve destan gelenekleriyle ilgili, başka kaynaklardan edinilmiş bilgilerin ışığı altında incelenince, bu metinde iki ayrı tarih dönemine değgin olayların ve kişilerin bir destan bileşimi içinde kaynaştırıldığı ve bir anlatı düzeyine getirildiği görülür. Pertev *Naili BORATAV*. Eski çağlarda yazılmış eserlerin ihtiva ettiği fikirler bugüne uymaz. Göçebe devrine ait Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Kitabı gibi eserlerle telkin edilmek istenilen fikir akıncılıktır. *Mehmet KAPLAN*. İhtiyar Dede Korkut, Oğuzların akıl hocası, ozanlar pîri, keramet sahibi ve her destanın cereyanından sonra onu ilk tertip, tanzim ve nazmettiği kabul edilen bir nevi müellif durumundadır... Dede Korkut tarihî kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir. *Muharrem ERGİN*. Türk destanî edebiyatının en önemli ve büyük eseri olan «Kitab-ı Dede Korkut» vardır. Bu eser gerek edebiyat tarihçileri, gerek dil bilginleri için özel bir değer taşımakta ve ayrıca içinde Yunan mitoloji kahramanları ve konuları ile benzerlik bulunduğundan inceleme yapanlar için de üzerinde çok işlenmesi gereken bir konu ortaya koymaktadır. *Federico BARBERIO*. Dede Korkut hikâyeleri türlü yönlerden önem taşır. Bu destanlar Türk ruhundan çıkmış, Türkün öz benliğini yansıtan eserlerdir. Bunlar Türklerin kendilerine yurt edindikleri topraklar üzerinde boy atmışlardır. Çerçeveleri savaşçıl olmakla birlikte,

bunlarda yankılanan asıl öz, yüksek bir ahlâka dayanmaktadır. Soy-sop içinde, aile içinde kök salmış bir ahlâk, sağlam bir karakter, doğruluk, sözünün eri olma, gerektiği zaman kendini ortaya atma ve hiç bir sakıncayı düşünmeden kendini verme, kısacası insan olma, bu hikâyelerin her yerinde onun en belli çizgisidir. Ana sevgisi, eş sevgisi, yavuklunun bütün engellere, zamana karşı direnip süren, sönmeyen bağlılığı, oğul, baba, kardaş sevgisi, tek tek bütün hikâyelerin kök temleri olarak görülmektedir. Kadınlar ve kızlar da bir sıkılcım zamanında, erkeklerin yanında bir silâh arkadaşı olarak meydana çıkarlar. *Orhan Şaik GÖKYAY.*
Dede Korkut'un destansal hikâyelerinden :

DUHA KOCAOĞLU DELİ DUMRUL

Hanım heyl Meğer hanım Oğuz'da, Duha Kocaoğlu Deli Dumrul derlerdi, bir er vardı. bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçenden otuz üç akça alırdı. Geçmiyenden döve döve kırk akça alırdı.

Bunu niçin böyle ederdi? Anınçün ki, «benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıka benimle savaşa» derdi. «Benim erliğim, bahadırlığım, cılasunluğum, yiğitliğim Rum'a, Şam'a, gide, çavlana,» derdi.

Meğer bir gün köprüsünün yamacında bir bölük oba konmuş idi. Ol obada bir yahşi, hob yiğit düşmüş idi. Allah emriyle ol yiğit öldü. Kimi oğul deyu, kimi kardaş deyu ağladı. Ol yiğit üzerine muhkem kara şiven oldu.

Nagihandan Deli Dumrul çarpar yetti. Eydür : «— Bre kavatlar, ne ağlarsınız? Benim köprüm yanında bu kavga nedir? Neye şiven edersiniz?» dedi.

Eyittiler : «— Hanım, bir yahşı yiğidimiz öldü, ana ağlarız» dediler.

Deli Dumrul Eydür : «— Bre yeğidinizi kim öldürdü?»

Eyittiler : «— Vallahi bey yiğit, Allah Taâlâdan buyruk oldu, al kanadlı azrail ol yiğidin canın aldı.»

Deli Dumrul Eydür : «— Bre Azrail dediğiniz ne kişidir kim adamın canın alır? Yâ Kaadir Allah! Birliğin, varlığın hakkıyçin Azraili menim gözüme göstergil; savaşayım, çekişeyim, düşüreyim, yahşı yiğidin canını kurtarayım; bir dalu yahşı yeğidin canın almaya» dedi. Kayıttı, döndü, Deli Dumrul evine geldi.

Hak Taâlâya Dumrul'un sözü hoş gelmedi. «Bak mere deli kavat, menim birliğim bilmez, birliğime şükür kılmaz. Benim ulu dergâhımda geze, menlik eyleye» dedi. Azrail'e buyruk eyledi kim :

«— Ya Azrail! var, ol dahi deli kavatın gözüne görüngil, benzini sarartgıl, dedi. Canını hırlatgıl, algıl» dedi.

Deli Dumrul kırk yiğitlen yiyip içip otururken nagihandan Azrail çıka geldi. Azrail'i ne çavuş gördü, ne kapıcı.

Deli Dumrul'un görür gözü görmez oldu. Tutar elleri tutmaz oldu. Dünya âlem Deli Dumrul'un gözüne karanu oldu. Çağırıp Deli Dumrul söyler. Görelim hanım ne söyler:

Bre ne heybetli kocasın;
Kapıcılar seni görmedi;
Çavuşlar seni duymadı;
Benim görür gözlerim görmez oldu;
Benim tutar ellerim tutmaz oldu;
Titredi benim canım cuşa geldi;
Altın ayağım elimden yere düştü;
Ağzım içi buz gibi, sünüklerim toz gibi oldu;
Bre sakalcığı akça koca,
Gözceğizi çönge koca,
Bre ne heybetli kocasın degil bana,
Kazam belâm dokunur bugün sana.

Böyle değeç, Azrail'in acığı tuttu; eydür:

Bre deli kavat,
Gözüm çönge idüğün ne beğenmezsin?
Gözü gökçe kızların, gelinlerin canın çok almışım.
Sakalım ağardığın ne beğenmezsin?
Ak sakallı, kara sakallı yiğitlerin
Canın çok almışım.

«Sakalım ağardığın mânisi budur, dedi. Bre deli kavatl Öğünürdün, derdin: "Al kanatlı Azrail benim elime girse öldüreydim, yahşı yiğidin canın anın elinden kurtaraydım" derdin. İmdi bre deli, geldim ki senin canın alam, verir misin, yoksa benimle cenk eder misin?» dedi.

Deli Dumrul Eydür: «— Bre al kanatlı Azrail sen misin?» dedi.

«— Evet, benim» dedi.

«— Bu yahşı yiğitlerin canını sen mi alırsın?» dedi.

«— Eyet, ben alırım» dedi.

Deli Dumrul: «— Bre kapıcılar, kapıyı kapan!» dedi. «Azrail! Ben seni gen yerde isterdim, tar yerde iyi elime girdin olamı» dedi. «Ben seni öldüreyim, yahşı yiğidin canını kurtarayım» dedi.

Kara kılıcın sıyırdı, eline aldı. Azrail'i çalmağa hamle kıldı.

Azrail bir güvercin oldu, pencereden uçtu, gitti. Âdemiler evreni Deli Dumrul elin eline çaldı, kas kas güldü. Eydür:

«— Yiğitlerim! Azrail'in gözünü öyle korkuttum ki, gen kapıyı kodu, tar bacadan kaçtı. Çünki menim elimden güvercin gibi kuş oldu uçtu. Bre men onu kormuyum toğana aldırmayınca?» dedi.

Turdu, atına bindi, toğanın eline aldı, ardına düştü. Bir iki güvercin öldürdü. Döndü, evine gelirken Azrail atının gözüne göründü. At ürktü, Deli Dumrul'u güterdi yere vurdu. Kara başı bunaldı, bunlu kaldı. Ağ göğsünün üzerine Azrail basıp kondu. Bayak mırladı, şimdi hırlamağa başladı. Eydür :

Bre Azrail aman!
Tanrının birliğine yoktur güman.
Ben seni böyle bilmez idim,
Dökmesi büyük bizim ağlarımız olur,
Ol dağlarımızda bağlarımız olur;
Ol bağların kara salkımları, üzümü olur,
Ol üzümü sıkarlar, al şarabı olur,
Ol şaraptan içen esrük olur.
Şaraplar içtim tuymadım,
Ne söyledim bilmedim,
Beylikten usanmadım,
Yiğitliğe doymadım,
Canım alma Azrail, medet!

dedi.

Azrail eydür : «— Bre deli kavat! Bana ne yalvarırsın? Allah Taâlaya yalvar, benim de elimde ne var? Ben dahı bir emir kuluyum,» dedi.

Deli Dumrul eydür : «— Ya pes can veren, can alan Allah Taâlâ mıdır?»

«— Beli, oldur,» dedi.

Döndü Azrail'e : «— Ya pes sen ne eylemekli kadasın? Sen aradan çıkgıl. Ben Allah Taâlâ ile haberleşeyim,» dedi.

Deli Dumrul burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş. Eydür :

Yücelerden yücesin,
Kimse bilmez nicesin;
Görklü Tanrı!
Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister,
Sen hod müminler gönlündesin.
Dâim duran Cebbar Tanrı,
Baki kalan Settar Tanrı,
Benim canımı alır olsan sen algıl,
Azrail'e almağa komagıl.

dedi.

Allah Taâlâya Deli Dumrul'un burada sözü hoş geldi. Azrail'e nida eyledi kim: «— Çün deli kavat benim birliğim bildi, birliğime şükür kıldı. Yâ Azrail, Dumrul can yerine can bulsun, anın canı azat olsun» dedi.

Azrail eydür: «— Bre Deli Dumrul! Allah Taâlânın emri böyle oldu kim: «Deli Dumrul canın yerine can bulsun, anın canı azat olsun» dedi.

Deli Dumrul eydür: «— Ben nice can bulayım? Meğer bir koca babam, bir karı anam var. Gel gidelim, ikisinden biri olay ki canın vere, algıl, benim canımı kogıl,» dedi.

Deli Dumrul sürdü, babası yanına geldi. Babasının elini öpüp söylemiş, görelim hanım ne söylemiş. Eydür:

Ak sakallı aziz izzetli baba!
Bilir misin neler oldu?
Küfür söz söyledim;
Hakteâlâya hoş gelmedi;
Gök üzerinde al kanatlı Azrail'e emreyledi:
Uçup geldi;
Benim akça göğsüme basıp kondu;
Hırlatıp tatlı canım alır oldu;
Baba senden can dilerim verir misin?
Yoksa oğul Deli Dumrul diye ağlar mısın?...

Babası eydür: «— Oğul oğul ey oğul, canım pâresi oğul! Toğduğunda tokuz buğra öldürdüğüm aslan oğul! Dünlüğü altın ban evimin kabzası oğul! Kaza benzer kızımın, gelinimin çiçeği oğul! Karşı yatan kara tağım gerek ise söyle gelsin, Azrail'in yaylası olsun. Sovuk sovuk bınarlarım gerek ise ana içit olsun. Tavla tavla şahbaz atlarım gerek ise ana binit olsun. Katar katar develerim gerek ise ana yüklet olsun. Ağılda ağca koyunum gerek ise kara mutbak altında anın şöleni olsun. Altın, gümüş, pul gerek ise ana harçlık olsun. Dünya şirin, can aziz, canımı kıyabilmen, belli bilgil. Senden aziz, senden sevgili anandır, oğul ana var» dedi.

Deli Dumrul babasından yüz bulmayın sürdü anasına geldi. Eydür: «— Ana, bilir misin neler oldu? Gökyüzünden al kanadlı Azrail uçup geldi. Ağca benim göğsümü basıp kondu. Hırlatıp canım alır oldu. Babamdan can diledim, ana, vermedi. Senden can dilerim, canın bana verir misin? Yoksa, oğul Deli Dumrul deyu ağlar mısın? Acı tırnak ağ yüzüne çalar mısın? Kargı gibi kara saçın yolar mısın, ana?» dedi. Anası burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş. Anası eydür:

Oğul oğul ey oğul!
Dokuz ay dar karnımda götürdüğüm oğul;
On diyende dünya yüzüne getirdiğim oğul!

Dolap dolap ak südümü emzirdiğim oğul!
Akça borçlu hisarlarda tutulaydın oğul!
Sası dinli kâfir elinde tutsak olaydın oğul,
Altın akça gücüne seni kurtaraydım oğul,
Yaman yere vurmuşsun varabilmen
Diinya şirin, can aziz,
Canımı kıyabilmen belli bilgil.

dedi. Annesı dahi canın vermedi. Böyle değeç, Azrail geldi Deli Dumrul'un canını almağa. Deli Dumrul eydür:

Bre Azrail aman!
Tanrının birliğine yoktur güman.

Azrail eydür: «— Bre deli kavat! Dahı ne zaman dilersin? Ağ sakallı baban yanına vardın, can vermedi. Ağ börçekli anan yanına vardın, can vermedi. Dahı kim verse gerek?» dedi.

Deli Dumrul eydür: «— Hasretim vardır, buluşayım,» dedi.

Azrail eydür: «— Bre deli! Hasretin kimdir?»

Eydür: «— Yad kızı helâlim var. Andan menim iki oğlancığım var. Emanetim var, ısmarlarım anlara. Andan sonra benim canım alasın.» dedi.

Sürdü, helâli yanına geldi. Eydür: «— Bilir misin neler oldu? Gök yüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi. Ağca benim göğsümü basıp kondu. Tatlı benim canım alır oldu. Babama "ver" dedim, can vermedi. Anama vardım, can vermedi. "Dünya şirin, can tatlı" dediler. İmdi:

Yüksek kara dağlarım
Sana yaylak olsun,
Sovuk sovuk sularım
Sana içit olsun,
Tavla tavla şahbaz atlarım
Sana binit olsun,
Dünlüğü altın ban evim
Sana gölge olsun,
Katar katar develerim
Sana yüklet olsun,
Gözün kimi tutarsa,
Gönlün kimi severse,
Sen ana vargıl,
İki oğlancığı öksüz komagıl

dedi.

Avrat burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş. Eydür :

Göz açuban gördüğüm,
Gönül verip sevdiğim,
Koç yiğidim, şah yiğidim!
Karşı yatan kara tağları
Senden sonra ben neylerim?
Yaylar olsam benim gûrum olsun.
Sovuk sovuk suların
İçer olsam benim kanım olsun
Altın akçan harcar olsam
Benim kefenim olsun.
Tavla tavla şahbaz atın
Biner olsam benim tabutum olsun.
Senden sonra bir yiğidi
Sevip sarsam, bile yatsam
Alaylan olup beni soksun.
Senin ol muhannet anan baban
Bir canda ne var ki kıyamamışlar?
Arş tanığ olsun, Kürsi tanığ olsun,
Yer tanığ olsun, gök tanığ olsun,
Kaadir Tanrı tanığ olsun,
Benim canım senin canına kurban olsun

dedi. Razı oldu.

Azrail hatunun canını almağa geldi.

Âdemiler evreni yoldaşına kıyamadı. Allah Taâlâya yalvarmış, görelim nice yalvarmış. Eydür :

Yücelerden yücesin,
Kimse bilmez nicesin
Görklü Tanrı!
Cok cahiller seni
Gökte arar, yerde ister.
Sen hod müminlerin gönlündesin.
Dâyim turan Cebbar Tanrı,
Ulu yollar üzerine imaretler yapayım senin için,
Aç görsem toyurayım senin için,
Yalıncak görsem tonatayım senin için.
Alırsan ikimizin canın bile algıl,
Korsan ikimizin canın bile kogıl,
Keremi çok Kaadir Tanrı!

dedi.

Hak Taâlâya Deli Dumrul'un sözü hoş geldi. Azrail'e emir eyledi:

«— Deli Dumrul'un atasının anasının canını al, ol iki helâle yüz kırk yıl ömür verdim,» dedi.

Azrail, dahi babasının, anasının dahi canın aldı.

Deli Dumrul yüz kırk yıl dahi yoldaşıyla yaş yaşadı.

Dedem Korkut geliben boy boyladı, soy soyladı. Bu boy Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alıp ozanlar söylesin, alnı açık cömert erenler dinlesin, dedi.

Yöm vereyim hanım! Yarlı kara tağların yıkılmasın. Gölgelice kaba ağacın kesilmesin. Kamın akan görklü suyun kurumasın. Kaadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin. Ağ alnında beş kelime dua kıldık, kabul olsun; yığıştırsın, dürüştürsün, günahınızı adı güzel Muhammed'e bağışlasın.

Dede Korkut hikâyelerinde, Türk tarihinin çerçevesi dışında çok büyük önem taşıyan maddeler vardır. Bu hikâyeler külliyatı için karşılaştırmalı bir araştırma yolu tutulursa, Türk Edebiyatı bundan çok şey kazanacaktır. Bunun sonucunda, bu hikâyelerin ahlâkî ve asıl Türk karakteri ortaya çıkacaktır. *Prof. W. RUBEN.*

BASAT'IN TEPEGÖZ'Ü ÖLDÜRMESİ

Hanım hey, meğer Hanım bir gün Oğuz otururken üstüne düşman geldi, geceleyin ürktü, kaçtı. Kaçıp giderken Uruz Kocanın oğlancığı düşmüş. Bir aslan bulup götürmüş, beslemiş. Oğuz yine bir gün gelip yurduna kondu. Oğuz Hanın at çobanı gelip haber getirdi; dedi: «Hanım, sazdan bir aslan çıkar, ün urur, apul apul yürüyüşü adam gibi, at basarak kan sümürür.»

Uruz: «Hanım, ürküttüğünüz vakit düşen benim oğlancığımdır belki,» dedi.

Beyler binler, aslan yatağı üzerine geldiler. Aslanıp kaldırıp oğlanı tuttular.

Uruz oğlanı alıp evine getirdi. Şenlik yaptılar, yeme içme oldu. Ama oğlanı ne kadar getirdilerse durmadı, geri aslan yatağına vardı.

Tekrar tutup getirdiler. Dedem Korkut geldi: «Oğlanım, sen insansın, hayvanla arkadaş olma. Gel güzel ata bin, yakışıklı yiğitlerle eş ol, at koştur» dedi. «Büyük kardeşinin adı Kıyan Selcüktür, senin adın Basat olsun; adını ben verdim, yaşını Tanrı versin» dedi.

Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Uruz'un bir çobanı vardı. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuzun önünce bundan evvel kimse göçmezdi. Uzunpınar denmekle meşhur bir pınar vardı. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban erkekçe kızdı, ileri vardı. Gördü ki peri kızları kanat kanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kepeneğini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu.

Tamah etti, onunla yattı. Koyun ürkmeğe başladı. Çoban koyunun önüne seyirtti.

Peri kızı kanat vurup uçtu:

«— Çoban, yıl tamam olunca, bende emanetin var, gel al» dedi. «Amma Oğuzun başına zeval getirdin» dedi.

Çobanın içine korku düştü. Amma kızın derdinden benzi sarardı. Zamanla Oğuz yine yaylaya göçtü. Çoban yine pınara geldi, yine koyun ürktü. Çoban ileri vardı, gördü kim bir yığanak yatur, yaldır yaldır yaldırır.

Peri kızı geldi:

«— Çoban, emanetin gel al. Amma Oğuzun başına zeval getirdin» dedi.

Çoban bu yığanağı görünce dehşete düştü, geri döndü, sapan taşını tuttu. Vurdukça büyüdü. Çoban yığanağı koydu, kaçtı. Koyun ardına düştü.

Meğer o sırada Bayındır Han beyleriyle seyrana yetmişlerdi. Bu pınarın üzerine geldiler. Gördüler ki bir ibret nesne yatur, başı kıçı belirsiz. Çevre aldılar, indi bir yiğit bunu tepti; teptikçe büyüdü. Birkaç yiğit daha indiler, teptiler. Teptiklerince büyüdü. Uruz Koca dahi inip tepti. Mahmuzu dokundu. Bu yığanak yarıldı, içinden bir oğlan çıktı. Gövdesi adam, tepesinde bir gözü var. Uruz aldı, bu oğlanı eteğine sardı:

«— Hanım, bunu bana verin, oğlum Basatıla besleyeyim» dedi.

Bayındır Han, «Senin olsun» dedi.

Uruz, Tepegöz'ü aldı; evine getirdi. Büyüdü, bir dadı geldi, emciğini ağzına verdi. Bir sordu, olanca sütünü aldı; iki sordu, kanın aldı; üç sordu, canın aldı. Birkaç dadı getirdiler, helâk etti. Gördüler olmaz, süt ile besliyelim, dediler. Günde bir kazan süt yetmezidi.

Beslediler, büyüdü, gezer oldu, oğlancıklarıla oynar oldu. Oğlancıkların kiminin burnunu, kiminin kulağını yemeğe başladı. Hasılı orda bunun yüzünden pek incindiler, âciz kaldılar. Uruz'a şikâyet edip ağlaştılar.

Uruz, Tepegöz'ü döğdü, söğdü, yasak eyledi; dinlemedi. Âhır evinden kovdu.

Tepegöz'ün peri anası gelip oğlunun parmağına bir yüzük geçirdi: «Oğul sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin,» dedi.

Tepegöz, Oğuz'dan çıktı. Bir yüce dağa vardı. Yol kesti. Adam aldı. Büyük harâmi oldu.

Üzerine birkaç adam gönderdiler. Ok attılar, batmadı; kılıç vurdular, kesmedi; süngü ile dürttüler, ilmedi. Çoban çoluk kalmadı, hep yedi. Oğuzdan dahi adam yemeğe başladı.

Oğuz yığılıp üzerine vardı.

Tepegöz görüp kızdı. Bir ağacı yerinden kopardı, atıp elli altmış adam helâk eyledi. Alplar başı Kazana darbe vurdu, dünya başına dar oldu. Kazanın kardaşı Güne, Tepegöz elinde zebun oldu. Düzen oğlu Alp Rüstem şehit oldu. Uşun Koca oğlu gibi pehlivan, elinde şehit oldu. Artık candan iki karındaşı, Tepegöz elinde helâk oldu. Demir donlu Mamak, elinde helâk oldu. Bıyığı kanlı Bügdüz Emen, anın elinde zebun oldu. Ağ sakallı Uruz Kocaya kan kusturdu; oğlu Kıyan Selcükün ödü yarıldı.

Oğuz, Tepegöz'e üstün gelemedi, ürktü, kaçtı. Tepegöz çevirip önünü aldı. Oğuzu salıvermedi, geri yerine kondurdu.

Elhasıl Oğuz yedi kere ürktü, Tepegöz önün alıp yedi kere yerine getirdi.

Oğuz, Tepegöz elinde tamam zebun oldu. Vardılar, Dede Korkut'u çağırdılar. Anınla tanıştılar, «gelin kesim keselim» dediler.

Dedem Korkut'u Tepegöz'e gönderdiler. Geldi, selâm verdi:

«— Oğul Tepegöz, Oğuz elinde zebun oldu, bunaldı. Ayağın toprağına beni saldılar, sana kesim verelim,» derler.

Tepegöz:

«— Böyle olursa sen adam komaz, tüketirsin,» dedi. «Amma günde iki adam ile beş yüz koyun verelim» dedi.

Dede Korkut böyle deyince, Tepegöz:

«— Hoş, öyle olsun, evet. Hem bana iki adam verin, yemeğim benim pişirsin, ben yiyeyim» dedi.

Dede Korkut döndü, Oğuza geldi:

«— Yünlü Koca ile Yapağılı Kocayı Tepegöz'e verin, aşın pişirsin» dedi. «Ve hem günde iki adam ile beş yüz koyun istedi» dedi.

Bunlar dahi razı oldu. Dört oğlu olan birin verdi, üçü kaldı. Üç olan birin verip iki kaldı. İki olan birin verdi, biri kaldı.

Kapak Kan derler bir kişi var idi. İki oğlu var idi. Bir oğlunu verip biri kalmış idi. Geri nöbet dolanıp ana gelmişidi. Anası feryat edip ağladı, zarılık eyledi.

Meğer Hanım, Uruz oğlu Basat gazaya gitmiş idi. Ol mahalde geldi. Karıcık:

«— Basat şimdi akından geldi, varayım, ola ki bana bir esir vereyidi, oğlancığım kurtarayıdım» dedi.

Basat altınlı günlüğünü dikip otururiken gördüler ki bir hatun kişi gelir Geldi, içeri Basat'a girdi, selâm verdi, ağladı:

İri teke boynuzundan katı yaylı,
Avucuna sığmayan karacalı oğlu,
İç Oğuz'da, Dış Oğuz'da adı belli,
Uruz oğlu Hanım Basat, bana medet!...

Basat:

«— Ne istiyorsun?» dedi.

Yaşlı kadıncağız:

«— Yalancı dünya yüzünde bir er ortaya çıktı; Oğuz elini otlağında kondurmadı; kara çelik öz kılıçlar kesilecek kılını kesmedi; kargı mızrak oynatanlar saplayamadı; kayın oku atanlar fayda etmedi; Alplar başı Kazana bir darbe vurdu; kardaşı Kara Güne elinde perişan oldu; bıyığı kanlı Bügdüz Emen elinde perişan oldu; ak sakallı baban Uruza kan kusturdu; meydan üzerinde kardaşın Kıyan Selcük ödü patladı can verdi. Kudretli Oğuz beylerinin de kimisini perişan edip, kimisini şehit eyledi; yedi defa Oğuzu yerinden sürdü; haraç dedi kesti; günde iki adam beş yüz koyun istedi; Yünlü Koca ile Yapağılı Koca'yı ona hizmetçi verdiler. Dört oğlu olan birini verdi; üçü olan birini verdi; ikisi olan birini verdi. İki oğlancığım vardı; birini verdim, biri kaldı. Döndü sıra yine bana geldi, onu da istiyorlar, medet bana hanım!...» dedi.

Basat'ın karanlık gözleri yaşla doldu. Kardeşi için söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Koşucu olan atlarını tavlasından
O zalım seçtirdi demek kardaş,
Kenar yerde dikilmiş otağlarını
O zalım yıktırdı demek kardaş,
Cins cins develerini katarından
O zalım ayırdı demek kardaş,
Şölen'nde kestiğin koyununu
O zalım kesti demek kardaş;
Güvencimle getirdiğim gelinciğini
O zalım senden ayırdı demek kardaş,
Ak sakallı babamı oğul diye ağlattın demek kardaş,
Akça yüzlü anamı sızlattın demek kardaş,
Karşı yatan kara dağımın yücesi kardaş,
Akıntılı güzel suyumun taşkını kardaş,
Güçlü belimin kudreti kardaş,
Karanlık gözlerimin aydını kardaşımdan ayrıldım kardaş!..

böyle feryat figan kılıp çok ağladı. Basat, o hatun kişiye bir esir verdi. «Var oğluna kurtar!» dedi. Hatunaldı, oğlunun yerine verdi. Hem oğlun geldi, diye Uruz'a müjdeledi. Uruz sevindi; kuvvetli Oğuz beyleri ile Basat'a karşı geldi.

Basat, babasının elini öptü. Ağlaştılar, bağrıştılar. Anasının evine geldi. Anası karşı geldi, oğlancığını bağrına bastı. Basat anasının elini öptü. Görüştüler, ağlaştılar.

Oğuz beyleri toplandı. Yemeler içmeler oldu. Basat:

«— Beyler, kardaş uğruna Tepegöz ile buluşacağım, ne buyurursunuz» dedi.

Kazan Bey burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Kara ejderha oldu Tepegöz;
Gökte çevirdim yenemedim Basat.
Kara kaplan oldu Tepegöz;
Kara kara dağlarda çevirdim yenemedim Basat.
Kükremiş aslan oldu Tepegöz;
Kalın sazlarda çevirdim yenemedim Basat.
Er olsan bey olsan da bre,
Ben kazan gibi olmayasın Basat.
Ak sakallı babanı ağlatma;
Ak saçlı anam sızlatma.

Basat: «Elbette varırım» dedi. Kazan: «Sen bilirsin» dedi. Babası ağladı: «Oğul ocağımı sahipsiz koyma, kerem kıl, varma» dedi.

Basat: «Yok, ak sakallı aziz baba, varırım» dedi; dinlemedi. Belliğinden bir tutam ot çıkardı, beline soktu. Kılıcın hamayil kuşandı. Yayın omuzuna astı, eteklerin kıvırdı. Babasının, anasının elini öptü. Helâllaştı, hoş kalın, dedi.

Tepegöz'ün Salahana kayasına geldi. Gördü; Tepegöz güne karşı arkasın vermiş, yalınız. Çekti belinden bir ok çıkardı, Tepegöz'ün bağrına bir ok vurdu. Ok geçmedi, paralandı. Bir dahi attı, ol dahi para para oldu.

Tepegöz, Kocalara: «Bu yerin sineği bizi usandırdı» dedi.

Basat bir daha attı, ol dahi paralandı. Bir parası Tepegöz'ün önüne düştü.

Tepegöz sıçradı, baktı. Basat'ı gördü, elin eline çaldı, kas kas güldü. Kocalara aydur: «Oğuzdan yine bize turfanda kuzu geldi.» dedi. Basat'ı önüne kattı, tuttu. Boğazdan salındırdı, yatağına getirdi. Pabucunun içine soktu:

«— Bre Kocalar, ikindi vakti bunu bana çeviresiz, yiyem» dedi. Yine uyudu.

Basat'ın hançeri vardı, pabucu yardı, içinden çıktı; aydur:

«— Bre Kocalar, bunun ölümü nedendir?»

«— Bilmeziz amma, gözünden gayri yerde et yoktur» dediler.

Basat Tepegöz'ün başı ucuna geldi. Kapak kaldırdı, baktı gördü kim gözü ettir.

«— Bre Kocalar, süngülüğü ocağa koyun, kızsın» dedi.

Süngülüğü ocağa bıraktılar, kızdı.

Basat eline aldı, adı görklü Muhammede salavat getirdi. Süngülüğü Tepegöz'ün gözüne öyle bastı kim Tepegöz'ün gözü helâk oldu. Şöyle na'ra ürdu, haykırdı kim dağ ve taş yankılandı.

Basat sıçradı, koyun içine, mağaraya düştü.

Tepegöz bildi kim Basat mağaradadır, mağaranın kapısın alıp bir ayağın kapının bir yanına, birin dahi bir yanına kodu:

«— Bre koyun başları erkeç, bir bir gel geç» dedi.

Bir bir gelıp geçti. Her birinin başların sığadı.

«— Toklucuklar, devletim sakar koç, gel geç» dedi.

Bir koç yerinden kalktı, gerinip sündü.

Basat koçu basıp boğazladı, derisini yüzdü. Kuyruğuyıla başını deriden ayırmadı. İçine girdi. Basat Tepegöz'ün önüne geldi.

Tepegöz de bildi kim Basat deri içindedir:

«— Ey sakar koç, benim nereden helâk olacağım bildin. Şöyle çalayım seni mağara duvarına kim kuyruğun mağarayı yağlasın» dedi.

Basat, koçun başını Tepegöz'ün eline sundu. Tepegöz boynuzundan berk tuttu. Kaldırınca boynuz deriyile elinde kaldı. Basat, Tepegöz'ün budu arasından sıçrayıp çıktı. Tepegöz boynuzu götürüp yere çaldı, sordu:

«— Oğlan kurtuldun mu?»

«— Tanrım kurtardı.»

«— Bre oğlan, al şol parmağımdaki yüzüğü parmağına tak. Sana ok ve kılıç kâr eylemesin.»

Basat aldı yüzüğü, parmağına geçirdi.

Tepegöz sordu:

«— Oğlan, yüzüğü alıp takındın mı?»

«— Takındım.»

Tepegöz, Basat'ın üzerine kodu, hançerile çaldı, kesti.

Basat sıçradı, geniş yerde durdu. Gördü kim yüzük yine Tepegöz'ün ayağı altunda yatur.

Tepegöz sordu:

«— Kurtuldun mu?»

«— Tanrım kurtardı.»

Tepegöz aydur:

«— Oğlan şol künbedi gördün mü?»

«— Gördüm.»

«— Benim hazinem var. Ol Kocalar almasınlar, var mühürle» dedi.

Basat künbet içine girdi. Gördü kim altun akça yığılmış, bakarak kendisini unuttu.

Tepegöz kümbetin kapısın aldı, sordu:

«— Künbete girdin mi?»

«— Girdim.»

«— Şöyle çalayım ki künbedile dardağan olasın.»

Basat'ın diline bu geldi kim Lâ İlâhe İllallah, Muhammedün Resûlullah, dedi. Hemen künbet yarıldı. Yedi yerden kapu açıldı, birinden taşra geldi.

Tepegöz künbete elin soktu, öyle sarstı kim künbet darmadağın oldu. Tepegöz sordu:

«— Oğlan kurtuldun mu?»

«— Tanrım kurtardı.»

«— Sana ölüm yoğmış. Şol mağarayı gördün mü?»

«— Gördüm.»

«— Anda iki kılıç var, biri kınlı, biri kınsız. Ol kınsız keser benim başımı. Var getir benim başımı kes» dedi.

Basat mağara kapısına vardı. Gördü bir kınsız kılıç, durmaz iner çıkar.

Basat aydur: «Ben buna hemen yapışmayayım» deyip kendi kılıcını çıkardı, tuttu. İki parça böldü. Vardı bir ağaç getirdi, kılıca tuttu, anı dahi iki para eyledi. Sonra yayını eline aldı, okıla ol kılıç asılan zenciri vurdu. Kılıç yere düştü, gömüldü. Kendi kılıcın kınına soktu. Balçağından ol kılıcı berk tuttu. Geldi; sordu:

«— Bre Tepegöz nicesin?» dedi.

«— Bre oğlan, daha ölmedin mi?»

«— Tanrım kurtardı.»

«— Sana ölüm yoğımış» dedi.

Çağırıp Tepegöz söylemiş, görelim ne söylemiş:

Gözüm, gözüm, yalınız gözüm.
Sen yalınız gözile ben Oğuzu sındırmışıdım;

Ala gözden ayırdın, yiğit beni;
Tatlı candan ayırsın Kadir seni.

Öyle kim ben çekerim göz bununu
Hiç yiğide vermesin Kadir Tanrı göz bununu.

Tepegöz yine sordu:

«— Kalarda koparda yiğit yerün ne yerdür? Karanlık gece içinde yol yanılsan umun nedür? Büyük bayrak götüren hanınız kim? Kırış günü önden giden alpınız kim? Ağ sakallı baban adı nedir? Alp adam, erden adın gizlemek ayıp olur; adın nedir? Yiğit degil bana» dedi.

Basat Tepegöz'e söylemiş, görelim Hanım ne söylemiş:

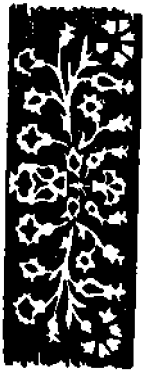
«— Kalarda koparda yerim Gün Ortaç. Karanlık gece içre yol yanılsam umum Allah. Büyük bayrak götüren hanımız Bayundur Han. Kırış günü önden

giden alpımız Salur oğlu Kazan. Atam adın sorar olsan Kaba Ağaç; anam adın derisen Kağan Aslan; benim adım sorarısan Uruz oğlu Basat'tır» dedi.

Tepegöz:

«— Öyle ise kardaşız, kıyma bana» dedi.

Basat aydur:

Bire kavat, ağ sakallı babamı ağlatmışsın;
Karıcık ağ börçekli anamı buzlatmışsın;
Kardaşım Kayanı öldürmüşsün;
Ağca yüzlü yengemi dul eylemişsin;
Ala gözlü bebeklerin öksüz komuşsun,
Kor muyum seni?
Kara pulat, öz kılıcım tartmayınca,
Kafalı börklü başın kesmeyince,
Alaca kanın yeryüzüne dökmeyince,
Kardaşım Kayanın kanın almayınca komazım.

Tepegöz, burada söylemiş, görelim ne söylemiş:

Kalkıp yerimden doğrulayım derdim;
Kudretli Oğuz beyleriyle ahdimi bozayım derdim;
Yeniden doğanını öldüreyim derdim;
Bir defacık olsun adam etine doyayım derdim;
Kudretli Oğuz beyleri üzerime gelsin derdim;
Salahana Kayası'na kaçıp gireyim derdim;
Ağır mancınığı taşla atayım derdim;
İnip taş başıma düşerek öleyim derdim;
Ala gözden ayırdın yiğit beni;
Tatlı candan ayırsın Mevlâm seni!...

Ak sakallı yaşlıları çok ağlatmışım,
Ak sakalının beddüası tuttu gözüm seni;
Ak börçekli ihtiyarcıkları çok ağlatmışım,
Gözünün yaşı tutmuş olacak gözüm seni;
Bıyıcığı kararmış yiğitcikleri çok yemişim,
Yiğitlikleri tutmuş olacak gözüm seni;
Elceğizi kınalı kızcağızları çok yemişim,
Beddüaları tutmuş olacak gözüm seni;
Öyle çekerim göz acısını ben ki,
Hiç bir yiğite vermesin kadir Mevlâm göz acısını;
Gözüm gözüm ey gözüm, yalnız gözüm!...

Basat kızıp yerinden duru geldi. Buğra gibi Tepegöz'ü dizi üzerine çökertti, Tepegöz'ün kendi kılıciyle boynunu vurdu, deldi, yay kirişini taktı, sürüye sürüye mağara kapısına geldi.

Yünlü Koca ile Yapağılı Koca'yı Oğuza müştucu gönderdi. Ak boz atlara binip yürüyüştüler. Kalın Oğuz illerine haber geldi. At ağızlı Uruz Kocanın evine çapar geldi, anasına babasına sevinç verdi:

«— Müştuluk! Oğlun Tepegöz'ü tepeledi» dedi.

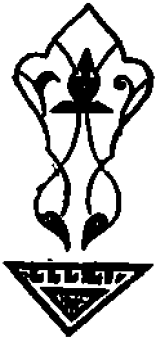
Kalın Oğuz beyleri yettiler, Salahana Kayası'na geldiler. Tepegöz'ün başını ortaya getirdiler.

Dedem Korkut gelip şadlık çaldı, gazi erenler başına ne geldiğini deyiverdi, hem Basat'a alkış verdi:

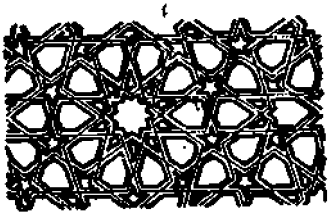
Kara dağa indiğinde aşıt versin;
Kanlı kanlı sulardan geçit versin.
Erlikte kardeşinin kanını aldın;
Kalın Oğuz Beylerini bundan kurtardın;
Yüce Tanrı yüzünü ak etsin Basat.

Dede Korkut'un mezarı.

TÜRK TEKKE EDEBİYATI

Kökleri, ister Anadolu'nun yaylalarında, ister İndus vadisinin genişliklerinde, ya da Afganistan'ın dağlarında, yahut Sind'in bozkırlarında olsun, İslâm mistiklerinin türkülerinde o güçlü çekiciliklerini veren, beşerî özelliklerdir. Tanrı sevgisini olduğu gibi, insan sevgisi kavramını da en ücra köylere kadar bu halk türküleri getirmişlerdir. Onları, halkın genci, ihtiyarı bugün de dilinden düşürmemektedir. Bu türküler yüzyıllar boyunca, kitlelere bir avuntu ve kuvvet kaynağı olmuş, sabırlı olmayı, insanları sevmeyi öğretmiştir. Onların bir diğer hizmeti de, yeryüzündeki her fani görünüm ardında, büyük bir gerçeğin, ölümsüz bir realitenin saklı bulunduğunu anlatmak olmuştur. Bunu, kendi ana dilinde başaran ilk büyük mistik ozan Yunus Emre'dir.

Prof. Dr. A. SCHIMMEL

TEKKE EDEBİYATI

Tasavvufî şiir, aşk şiirlerinin deyimlerile anlatıp, zengin mecazlı tasvirler yaratır. İslâm «nazım ve nesrinin» özü olan tasavvufu bilmeden, eski Türk edebiyatının tadına varmak olanaksızdır. İlham, tasavvufun yüksek deneylerini aksettirmekte, sahte duygular dünyasında tutulup kalmış olan ruhun taşkınlığını, acılarını temsil etmektedir.

Alessio BOMBACİ

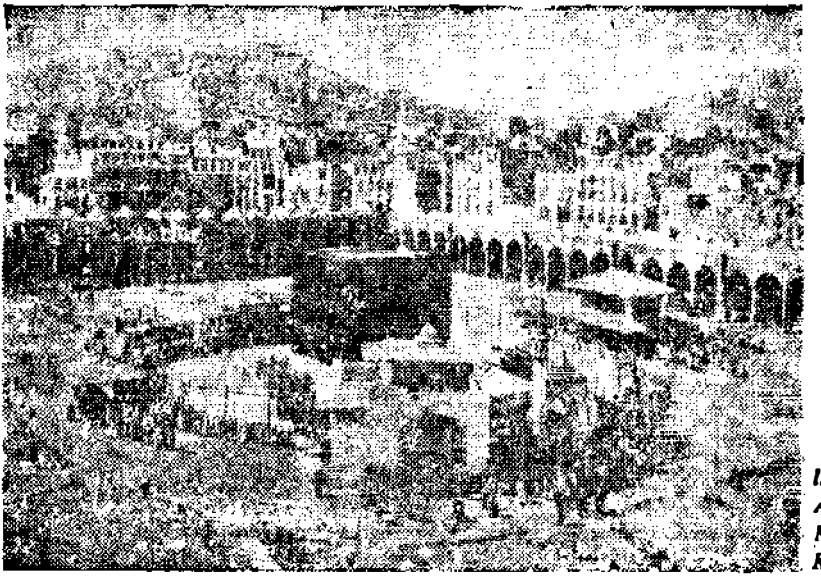
TEKKE EDEBİYATI; Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten sonra, eski dinlerini büsbütün unutmadılar. Eski dinleriyle yeni inançlarını bağdaştırmak yoluna gittiler. Tanrıyı sevmek yoluyla anlamak, ona ulaşmak, böylelikle dünyada mutlu olmak yollarını aradılar. Bunun için tasavvuf denilen *din felsefesini* benimsediler. Bu düşünüşü anlatan eserler meydana getirdiler.

İslâm uygarlığı, «*tarikat*» dediğimiz birçok inanç yolları açarak, tasavvufa dayalı edebiyatımıza büyük yapıtlar kazandırmıştır. *Abdülbaki Gölpınarlı*, tasavvufun edebiyatımız, yaşayışımız üzerindeki etkilerini araştırırken, tasavvufta rönesansımızı bulur:

Avrupa'da rönesanstan evvel bütün manâsı ile din, edebiyatın kaynağı olmuştur. Bizde tasavvufî ve zühdî edebiyat - ki bunlar daha ziyade halka hitap eden zümrevî halk edebiyatıdır, hattâ aruzda ve nisbeten klasik dille yazılan mensur ve manzum destanlar, dinî kitaplar bile halk için meydana getirilmiştir. - istisna edilirse kaynağını iskolastik ilimden alan edebiyatımız hiç bir vakit dinî bir edebiyat değildir. Mahallî mevzuları işleyen, aşktan, şaraptan bahseden, millî seziş, duyuş ve görüşü terennüm eden edebiyatımız tamamile lâdinîdir. Filvaki âyet ve hadislerden sırasına göre iktibas ve hattâ tazminler yapar, felsefede Yunan felsefesi ile tasavvufa dayanır, tek sözle iskolastik dinden ilham alır, fakat ilimde henüz müsbet devre başlamamış olduğu için, başka bir çare de yoktur. Ancak ne duyuşta, ne görüşte, ne sezişte, ne de anlatışta edebiyatımız dinin nasları-nı aklına getirmemiştir.

Bizde tam manâsile bir rönesans yoktur. Fakat tasavvuf, nisbeten bir rönesans yapmıştır, dersek hiç de hatâ olmaz. İlk zamanlarda bir irfandan başka bir şey olmıyan «Vahdeti vücut» sonradan Gazalî, Muhyiddin-i Arabî gibi büyük âlimler tarafından din ile telif edilmiş ve felsefe ile meşbu bir hale sokularak sistemleştirilmiştir. Tasavvuf sistemi, dinin hükümlerini bâtınileştirmiş, bu hükümlerin hemen hepsini mecazî olarak kabul eylemiş, bütün inanışları doğru görmüş, fakat hepsini cüz'î olduğu cihetle hiç biri ile mukayyet olmamayı şiar ittihaz ederek geniş bir müsamaha fikrini yaymış, musikî ve rakı, aşk ve şiiri ahlâkı güzelleştirmek için bir vasıta olarak kabul eylemiş ve mukaddes görmüş, hattâ maddî aşkı bile hakikî aşka vasıta telâkki ettiğinden hoş görmekle kalmamış, tavsiye etmiş, devir devir umumî mahiyet alabilecek kalkınmalar yapmış, her zaman muhalif olduğu medreseye ve medresenin en büyük makamı olarak tanıdığı Hilâfete isyan ederek kurbanlar vermiştir. Tasavvufun muğlak nazariyeleri münevver olmayan halk arasına girmemiş, fakat halk kütlesi, tasavvufa dayanarak islâmdan evvelki Türk dininin esaslarını Türk an'anelerini islâmileştirmiş, bu suretle Türkmenler arasında Batınî cereyanlar kökleşmiş, günden güne, asırdan asıra kuvvet bulmuş, bir çok teşekküller meydana getirmiştir. Bu bakımdan tasavvuf, bizde bir rönesans yapmıştır, dersek, tekrar edelim ki sözümüzde hatâ yoktur.

Tasavvuf, Yunus, Mevlâna Celâleddin, Nesimî gibi dâhi Türk şairlerine iman olmuş, bunların lirizmini meydana getirmiş, diğer şairlerde de kaba sofulara çatmak ve her hangi bir târize karşı teville işin içinden çıkabilmek için vasıta olmuştur.

İslâm Âlemi'nin Kıblesi Kâbe

Tekke Edebiyatı; tasavvuf konusunu işleyen bir edebiyattır. Eskiden tarikat adamlarının toplanıp tarikat gereklerini yaptıkları yere *tekke* adı verilmektedir. Edebiyatımızda «*dergâh, zaviye, hankah, astan*» tekke anlamında kullanılmıştır.

Doğu Türk edebiyatının ilk örneklerini belirtirken iki yüzyıl kadar sonra, XIII. yüzyıl ortalarına doğru, Oğuz Türkçesi ya da Batı Türkçesi ilk eserlerini vermeğe başlamıştır. Başka deyimle Anadolu Selçuklu Devleti dağılıp Beylikler kurulduktan sonra, XIII. yüzyılın ortalarına doğru Batı Türkleri'nin yazı dili teşekkül etmeğe başlamıştır. Bu yazı diline Oğuz Türkçesi, eski Anadolu Türkçesi ya da eski Osmanlıca adları verilmektedir. Yunus, bu Türkçenin ilk şairi değildir. Yunus'tan önce de Anadolu'da ortak İslâmî edebiyatın temsilcilerini görüyoruz. Kıssa-ı Yusuf yazarı Ali, Çarhname yazarı Ahmet Fakih, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve Şeyyad Hamza bunlardandır. Yunus'la çağdaş olarak da Mantık-ut-tayr yazarı Gülşehri ile Garibname yazarı Âşık Paşa'yı görüyoruz. Ancak bütün bu şairler, ortak İslâm edebiyatı içinde, daha çok İran şiir geleneğini izleyerek, Anadolu'da bir İslâmî divan edebiyatı kurmuşlardır. Yalnız Şeyyad Hamza'da ara sıra bir az farklı örnekler vardır. İşte Yunus Emre bu edebî ortamda meydana çıkarak, daha sonraki yüzyıllarda üç ayrı kol olarak gelişen Divan, Tekke ve Halk şiiri çığırlarını aynı zamanda kapsayan şiir ve dil anlayışı ile gerçek Türk şiirini yaratmıştır. İtalyan yazı dilinin kurucusu olan Dante'nin çağdaşı olan Yunus (ikisi aynı yılda ölmüşlerdir), bir anlamda Türk şiir dilinin kurucusudur. Yazık ki onun geleneği, Tekke şiir akımı dışında, uzun yüzyıllar sürdürülmemiş, Türk şairleri yabancı etkilere alabildiğine açılmıştır. Son elli altmış yıldır, Türk dili bilinci güçlendikçe, Yunus'un önemi anlaşılmış, şair aydınlarla adeta yeniden keşfedilmiştir. *Fahir İZ.*

Mezhepler

Tekke edebiyatımızı etkileyen mezhep; İslâmiyet'te öğreti, bilim ve felsefe çığırını açar. İslâm dini *Sünnî* ve *Şiî* (= Alevî) olmak üzere iki büyük mezhebe; Sünnî mezhebi de *Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî* adlı dört mezhebe ayrılır.

Sünnî mezhepler birbirlerini ve Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerini tanırlar. Şiî mezhebi ise, Muhammet'ten sonra yalnız Ali ve onun soyundan gelenlerin halife olmaları gerektiğini savunur. Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerini tanımaz.

İslâm tarihinde Sünnîlik ve Şiîlik, yüzyıllarca süren dinî, siyasî kavgalara yol açmıştır. İslâmda mezheplerin doğuşu, Peygamberin ölümünden sonra başlar.

Bizim sünnilerin tutumu hep korku üzerine müessestir. Mutasavvifinki aşk üzerine müessestir. Allaha sevdiğinden tapıyor, korktuğundan değil. Korku girince araya, sevgi kalmaz. Ve korkuya dayanan inanç, inanç değildir. *Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU.* Hacı Bektaş Velî, Anadolu'ya ayak bastığı zaman Hıristiyanlık büyük bir hızla yayılmakta idi. Ürgüp civarında Göreme adı verilen yerde büyük bir «Misyoner - Papaz» okulu vardı. Buradan yetişen misyonerler, Anadolu'nun dört bir yanına dağılıyor ve Hıristiyanlık propagandası yapıyorlardı. Hacı Bektaş Velî, ilk iş olarak bunlara karşı çıktı. O, insanlık tarihinin hiçbir döneminde inanç ve fikrin kaba kuvvetle ve zorla bastırılamıyacağına inanıyordu. Fikir ve düşünce ancak daha üstün karşı bir fikir ve ilim yolu ile etkisini kaybeder. Fikre karşı fikirle savaşmak esastır. Müslümanlık uygar ve hoşgörülü bir dindir. O, din konusunda lâikliği savunuyor, din ile devlet işlerini ayırmayı gerekli görüyordu. Dini ham sofulardan ve herkesi her işte günahkâr sayan kişilerin istismarından kurtarmak ve aydın din adamı yetiştirmek gerekliydi. Hacı Bektaş Velî bunu yaptı. Anadolu'da Hıristiyanlığın yayılmasını önledi. Hacı Bektaş Velî, edebiyat tarihinin en büyük simalarından birisidir. En büyük halk ozanı Yunus Emre O'nun dergâhında yetişmiştir. Kurduğu tarikat yıllarca Türkçenin yerleşmesi için mücadele etmiş, Türk halk edebiyatının kurulmasını temin etmiştir. *Ragıp ÜNER.*

Alevîlik

Alevîlik; Peygamber'in damadı Ali'yi ilk üç halifeden üstün tutmak temeline dayanan mezheptir. Anadolu'daki Alevî'lerin çoğunluğunu, Ortaasya'dan İran yoluyla gelen *Türkmenler*'le *Yörükler* teşkil eder.

Alevîlik mezhebinden olan, Ali taraflısı, Ali'ye mensup Peygamber Muhammet'ten sonra Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin halife olması geerktiğini kabul eden, yani Şiî mezhebinden olan kimselere verilen genel ad «*Alevî*»dir. Sünnî Osmanlılar, bunlara Kızılbaş adını vermişlerdir. Türk Marksistleri; İslâmiyetin kuralcı, yasakcı mezhebi olan Sünnîliği değil, daha serbest buldukları Alevîliği tutarlar.

Anadolu'da *Kızılbaş, Bektaşî, Tahtacı, Hurufî* namlarındaki Alevîlerin sayısı altı milyondur. Bunlar öz Türkçeyi korumuşlar, türkülerini, nefeslerini Türkçe yazmışlar, osmanlıca değil, Türkçe konuşmuşlardır. Müslümanlığın haram saydığı şarabı, sazı ve raksı kabul etmişler, kadınlarile de ayrı yaşamamışlardır. Fakat Cenabı Hakkı, Hazreti Muhammed'i ve Kur'anı Kerim'i kutlu tanımışlardır.

Ali zülfikarın almış eline — *Tümen tümen genç Ali'nin üstüne*
Kılıç sallar yezitlerin kastına — *Erler gelir şahım Aptal Musa'ya*

Ali binmiş düldülüne gidiyor
Onsekiz bin âlem mevcut görüyor
Şahım Ali daim durmaz yürüyor
Tavafın kabuldür Aptal dediler

Muhammet Allnln yüzün görmeğe
Erenler divanına durmağa
On ikî imamın yolun sürmeğe
On iki erkândan rehber isterler

Şiîlik - Sünnîlik

Şiî mezhebinin mensuplarından bir kısmı; *Şah İsmail Safevî* taraflısı; İslâmlıkta genel olarak Sünnîlerin Şiîler'e ve Alevî'lere verdikleri isim. «Kızılbaş»lıkta Şiîliğin yayılması uğruna yaptıkları savaşlarda ilk defa başlarına kırmızı mendil saran, kırmızı börk giyen, XVI. yüzyıldan bu yana Şiîliğe girmiş bulunan Türkmenler, sonradan hep kızılbaş olarak tanınmışlardır. Bunların din ve mezhep anlayışları çok geniş ve toleranslı olduğu için, Sünnî'ler onları gerçek Müslüman saymazlar, onlara din kurallarını umursamayan dinsiz gözüyle bakarlar.

Alevîlik, Bektaşilik, Kızılbaşlık inançlarında *Ali, Oniki İmam, Kerbelâ* baş konulardır. Şiî'lerin inançlarına göre, Muhammed'den sonra Müslümanların Ali ve onun soyundan gelen başkanları: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidin, Muhammed Bâhır, Cafer-i Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Takî, Ali Nakî, Hasan Askerî, henüz gelmemiş olan Muhammed Mehdî, bunlar «Onikî İmam»dır. Bu mezhebe bağlı bulunanlar «*İmamiyye*», «*Caferiye*» «*İsnaaşeriyye*» adlarını alır.

Sünnîlik yanı Şiîlikten daha ağır basan tarikatların başında Melâmetîliği görmekteyiz. Melâmetîliğin temelinde Alevîlikte olduğu gibi, Ali'ye bağlılık esastır. Şiîlerin, bugün yeryüzündeki nisbeti, Müslümanların yüzde yedisidir. *Zeydiler, İsmaililer, Caferiler* Şiî kollarıdır. Şah İsmail'den sonra İran, Şiîliği kabul etmiştir.

Şiîleri Sünnîlerden ayıran en önemli inanç, Hz. Ali ile oğullarının büyük haksızlıklara uğradıklarına inanmalarından doğmaktadır. «*Ağa Han*»ı ruhanî başkan sayan, çoğunlukla Hindistan'da yaşıyan İsmaililer, müfrit Şiîlerdir. Yemen halkının yarısını teşkil eden Zeydîler ise, Sünnîlerle en yakın ilişki kuran Müslümanlardır.

Yorum kapısından bakınca Tasavvuf düşüncesine geniş anlamda İçsellik (Bâtınîlik) de denilebilir. (Dar anlamda Bâtınîlik özel olarak bir, genel olarak da birkaç tarikatın adıdır). İnsan düşüncesini işleten yorum kapıları bir kez açılmayagörsün, Skolâstiğin dinciliğin bütün çabaları Tasavvuf'un hızla yayılıp İslâm dünyasını kaplamasına engel olamamıştır. Peygamberin amcaoğlu ve

pek sevdiği damadı Ali de, gizli anlamların varlığını şu sözleriyle desteklemiştir: Ben, her akşam Peygamberin evine giderdim. Sırlardan söz ederdik. Peygamber, birçok âyetleri bana yazdırır, gizli anlamlarını da açıklardı... Tasavvufçuların Ali sevgisi (Alevîlik) bu yüzdendir. Birçok Tasavvufçular, Tasavvuf düşüncesini, gene bu yüzden, Ali'yle başlatmaktadırlar. Bu sevgi, kimi tarikatlarda Ali'nin Tanrılığını savunmaya kadar varmıştır (Örneğin, Gâliye tarikatı). *Orhan HANÇERLİOĞLU:* Tasavvuftan hoşlanamadım gitti. Eski Yunanlıların her şeye tanrı diye tapmalarını anlıyorum, çünkü onlarda tabiata inanış var; tasavvufçular ise sanki tabiatı yadsıyarak, hiç olmazsa bu cânım dünyanın güzelliklerine gözlerini kapayarak Tanrı ile bir olmak istiyorlar. İnananlar, Tanrı düşüncesinde her korku gibi her umudu da bulanlar için iyi bir şey; ben öyle bir avunmayı dahi dilemiyorum. *Sezai KARAKOÇ.*

Kerbelâ Olayı

Kerbelâ olayı ile Alevîlik arasında sıkı bir ilişki vardır. Bilindiği üzre, Kerbelâ, Irak'ın başlıca şehirlerinden biridir. Peygamberimizin torunu *Hüseyin*'in türbesi buradadır. Ali ile Muaviye arasındaki halifelik çekişmeleri, oğullarına da geçmiş. Ali'nin oğlu *Hüseyin*, Muaviye'nin oğlu *Yezid*'in halifeliğini kabul etmemişti.

Hüseyin, halifelik için Medine'den Irak'a yola çıktığı sırada, Yezid'in kuvvetleri onu Kerbelâ'da karşıladılar. Bu kuvvetler çok kalabalıktı; Hüseyin'le yanındakiler umutsuz bir savaşa giriştiler, susuzluk durumlarını çok fenalaştırdı. Hüseyin bir yolunu bulup, su kenarına varabildi, tam su içeceği sırada, ağzına bir ok saplandı, içemedi; üstüne saldıranlar vücudunda yetmiş yedi yara açarak onu şehid ettiler (M. S. 780). Bu olay İslâm tarihinde yüzyıllar süren geniş yankılar yarattı. Şiîlik - Sünnîlik mezheplerinin doğup gelişmesine yol açtı.

Şiîler, her yılın 10 Muharrem'inde bu günü yas tutarak andıkları gibi; Sünnîler de bir olayı nefretle karşılar, yıldönümlerinde aşure pişirerek, konu komşuya dağıtırlar. İslâm edebiyatında, bu olayla ilgili, nesir - nazım yüzlerce eser yazılmıştır.

Malûmdur ki, İslâm tasavvufunda kâinatı Allah'dan ibaret gören ve Allah'dan başka varlık tanımayan vahdet-i vücutçular ve onların karşısında Allah ve kâinat ikiliğini kabul edenler vardır. Yunus Emre, Bayezidi Bistâmî ile başlayarak Hallâc-ı Mansur, Muhiddin-i Arabî, Sadreddin-i Konevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî ve Seyyid Nesimî gibi mutasavvıfları içerisine alan vahdet-i vücut halkasının sonlarında bulunmaktadır. Bayezid-i Bistâmî'de başlayıp, Muhiddin-i Arabî'de tam mânası ile doktrinleşen vahdet-i vücut inancına göre eşyada asıl olan vücuddur. Zevâhiri itibariyle bu âlem Allah'dan ibarettir. Var olan O'dur. Bize eşya

halinde görünürse de bu görünüş bizim şuurumuzla ulûhiyyet arasına gerilmiş bir perdeden başka bir şey değildir. Perdeyi kaldırmasını bilen bizzat eşyada gerçek varlığı görecektir. Vahdet-i vücut denen bu akîdenin yaşanmasında ve anlatılmasında en aşırı berraklığa ulaşan Yunus, derinlik içerisinde yaşattığı bu berraklıkla sonsuzluğun ızdırabını eriten terennümündeki neşvesi ile cemaatın dertlerine devâ olmak isteyen ma'şeri hüviyetleriyle Anadolu'da İslâm dâvasının en başta gelen mümessili, sembolü, sancağı ve Anadolu ruhunun hakikî sahibi olmuştur. *Nurettin TOPÇU.*

Tarikatlar

Tarikat; yollar anlamına gelir. Tanrı'ya ulaşmak için tutulan din kollarından her biridir. Tasavvuftan kuvvet alan, kimisi eski dinlerin kalıntılarını yaşatan, kimisi de şeriatın insanlara pek sert ve bencil gelen hükümlerini yumuşatmak ihtiyacından doğar. Ragıp Üner'e göre :

Tarikatlar, Doğu Ülkelerinin düşünce alanında insanları Tanrı'ya ulaştıran, aşk yolu, cezbe yolu, irfan ve kemâl yolu olarak kabul edilir. Bütün tarikatların doğuşunda, köklü bir tasavvuf ve Allah'a kavuşma ve onda erime fikri yer alır. Her tarikatın bir Pîr'i vardır. Bu pîr, tarikatın ya bizzat kurucusudur, ya da kurucusu kabul edilen kutsal kişisidir. Pîr'in yattığı yer kutsal makamdır, tekke'dir, dolayısıyla medresedir, okuldur. Tarikat mensuplarının özel giysileri, avadanlıkları, eşyaları, mertebeleri, âdap ve erkânı vardır. Tekke ve zaviye mensupları genellikle özel bir vakıf kaynağından geçimlerini sağlarlar... Türk ve İslâm dünyasının Anadolu'da yetişen ünlü kişileri arasında özellikle üç sofi, kitleleri etkisi altına almış bir çeşit dinî lider olarak toplulukların gönlünde yer etmiştir. Mevlevî tarikatının kurucusu Mevlânâ Celâlettin Rumî, Konya'da, «Ne olursan ol... bana gel bana... İster kâfir, ister putperest, ister mecusî ol bana gel... Yeter ki insan olmaya kararlı ol...» diyerek hümaniteyi terennüm ederken, devrimci ve savaşçı Hacı Bektaş Velî, Türk ulusunun diline, dinine ve sosyal hayatına büyük etki yapmış, Hacı Bayram Velî, Ankara'da tasavvufun zirvesine erişmiş, «Bayram'ım imdi... Bayram'ım imdi... Bayram ederler... Yâr ile şimdi...» diye yanıp yakılmaktadır.

Her tarikatın kendine özgü âyinleri, düzenleri, yöntemleri vardır. Tarikat'la mezhepler, İslâm Uygarlığındaki Edebiyatı'mızı şiddetle etkiler. Selçuklu devletinin ortadan kalkışı, beyliklere dağılması sonu, tarikatlar kuvvet kazanır.

Tasavvuf Edebiyatı; Divan Edebiyatı gibi mahdut bir zümreye değil; büyük halk kütlelerine hitabettiği için, halk kütlelerinin şuur ve vicdanında yaşadıkça kıymetini muhafaza ettirecektir. *Ali Kâmi AKYÜZ.* Bir hümanist olarak, sevgi ve dost kavramlarını böyle güçlü bir şekilde işlemesi, insanda ister istemez Yunus'un bir başka amacı olduğu düşüncesini uyandırıyor. Neden Yunus etik ve metafizik bir varlık olarak insanı düşünürken, bütün ağırlığın sevginin etrafında toplandığı bir insan görüşü ortaya atar? Neden Yunus, sevgi ile insanların kardeşçe ve eşit haklar içerisinde ve haksızlıklardan uzak yaşayabileceğini göstermeye çalışır? Neden Mevlânâ'dan hiç de aşağı kalmayan bir ifadeyle insanın sevgiyle tam bir tamlık ve doygunluğa kavuşacağını anlatır? Neden Yunus din adamlarına ısrarla çatar ve sevgiyi din olarak kabul eden insanın bu dünyada ölümsüzlüğe ulaşarak, dinlerin öğrettiği aldatıcı ahiret ve dünya anlayışından kendisini sıyırabileceğini gösterir. Bütün bu düşünceleri, duyguları halkına ve giderek bütün insanlığa duyurmak isteğini ona ne verdi? Acaba Yunus'un zamanında insanlar kardeşliği, sevgiyi bilmiyorlar mıydı? XIII. yüzyıl Anadolu'su müslüman bir Anadolu'dur. Bütün öteki dinler gibi İslâmiyet de bu tip kavramları öğretir. Ayrıca o sırada tasavvufî görüşler, pek çok mutasavvıfların eserleriyle Konya'dan başlayarak bütün Anadolu'ya yayılmıştır. *Gönül ALPAY.* Mutasavvıflara göre Tanrı, herkes tarafından bilinmek ve sevilmek için varlığını bin bir şekilde ortaya koymuştur. Görünen ve bilinen her şey odur. Varlık insan oğlunun etrafında sonsuz olarak uzanır. *Mehmet KAPLAN.*

Anadolu Türk Tarikatları

Türk Tekke Edebiyatı'mızın temelinde *Yesevîlik*'ten kuvvetle etkilenen *Nakşibendilik, Haydarîlik, Bektaşilik* ve *Mevlevîlik* vardır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya akın akın gelen, özellikle Horasan'dan ayrılan *Kalenderî, Sofî, Abdal, Gazi, Babaî, Küfrevî* ve diğer inanç erenleri, henüz örgütlenmiş değillerdir. Bunları, Anadolu Tekke Edebiyatı'mızın hazırlayıcıları, ilk tarikat öncülerimiz sayabiliriz.

Selçuk, Harzem, Cengiz devletlerinin birbirini izleyen göç dalgalarının önünde Anadolu'ya sürüklenen dağınık derviş kafileleri, Anadolu'da kökleşen, bugüne değin gelen, tasavvufa bağlı derin izler bırakan tarikatların kuruluş nedenleridir.

Anadolu Türk tarikatlarının en önemlileri, topraklarımızda en derin, en geniş kök salanları ise *Bektaşilik*'le, *Mevlevîlik*'tir. Mevlevîlik aydınları, Bektaşîlik halk yığınlarını daha çok kendine çeker.

İlk büyük islâm filozofu olan ve dünya irfanının Aristoteles'ten sonra «ikinci öğretmen»i sayılan Farabî, Orta Asyalı bir Türk idi. Ünlü filozof ve tabip İbn Sîna, büyük matematikçi Harezmî, tarihin meşhur sûfîleri Mevlânâ, Yunus Emre vb. Türk kültür çevresinde yetişen ve adları medeniyet tarihine altun harflerle yazılı simalardır. *İbrahim KAFESOĞLU.* Anadolu Türk tarikatlarında şemanizmin tesiri olduğu ilmî surette ispat edilmiştir. Bizzat Anadolu'da bizden önce yaşamış olan kavimlere ait inançların da araya karıştığı ve bugüne kadar devam ettiği folklor tetkiklerinden anlaşılmaktadır. *Mehmet KAPLAN.* Geçmişi, bilim konusu olarak düşünmek var bir de. Sorunun bu yönü üzerinde uzun boylu durmak gerekmez sanırım. Hem toplumu ileriye götürmek, ona mutlu bir gelecek hazırlamakla görevli sanıyorsak kendimizi, onun yapısını tanımamız, bunun için de geçmişini iyi bilmemiz gerekir. Toplumun geçmişi tarihinden, yazınından folklorundan, etnografyasından öğrenilir. Geçmişin ürünlerinden ve işlemlerinden yapacağımız seçmede bize «inanç»ın kılavuzluk etmesi yetecektir. Müslüman ya da kâfir, mistik ya da bilgin şu felsefeden, ya da bu mezhebden, inanan kişinin yarattığı şey, yaptığı iş görülmeğe, incelenmeğe değer. *Pertev Naili BORATAV.*

Bektaşilik

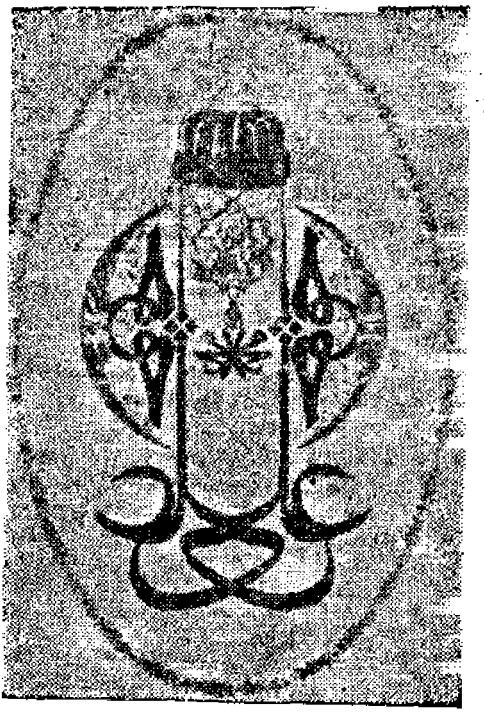
Bektaşilik; XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu bir tarikattır. Türk kültürüne dayanır. Yeniçerilerle önem kazanmış, Arnavutluk'tan Mısır'a kadar yayılmıştır.

Bektaşilik tarikatının âyinlerini, usul ve erkânını kuran, Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden *Balım Sultan*'dır. Türbesi, Kırşehir'de, Hacı Bektaş Veli'nin türbesiyle yanyanadır.

Tarikatlarımızdan, özellikle, *Mevlevîlik* ve *Bektaşîlik*, şeriatla medresenin dar ve sert, her türlü özgür düşünceyi silindir gibi ezen kurallarına karşı Türk halkının gerçek görüş ve duyuşlarını dile getirmekteki görevleri büyük olmuştur. Ragıp Üner'e göre:

Bektaşiliğin Türk kültür hayatının birer parçası olan Türk sosyal hayatına, Türk folkloruna da büyük etkileri olmuştur. Bu tarikat, kadına büyük önem vermektedir. Ailenin reisi kadındır. Her törene kadınla gidilir. Bir kapıdan önce kadın geçer. Kadının okuması şarttır. Evlilik örgütünde boşanma yoktur. Bektaşiler güzel sanatlara önem vermişler, toplulukta saz çalınmış ve nefesler söylenmiştir. İçmesini bilen için içki yasak değildir. «Ölümsüzlük için insan olmak gerekir» diyordu Hacı Bektaş Veli.

Bektaşiler belirli günlerde toplanırlar, semâ ederlerdi. Semâ; Allah'a yönelmek, hiç olmazsa bir süre için kötülüklerden sıyrılmak, arınmak ve

Bektaşiliğin Üç temeli olan «Hak, Muhammed, Ali» yazılı bir tablo.

Hacı Bektaş Veli'nin temel prensiplerinden biri de, «ibadet başka, iş başkadır. Bu prensipte dünya için ahretin, ahret için dünyanın feda edilmemesi savunulmaktadır. Bir kısım halk gözünde Bektaşilik İslâmî prensiplerden ayrı bir düşünce biçimi olarak görülmüştür. Oysa Bektaşiler koyu Müslümanlardır. Hacı Bektaş Veli; Anadolu erenlerinin ses çeşmesidir. Anadolu'da köy köy, çadır çadır dolaşarak Türk halkının dertlerini görmüş, onlara çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Dinde, dilde ve sanatta çeşitli yenilikler yapmış, en güzel eserlerini temiz bir Türkçe ile yazıp Türk dilini korumuştur.

Allah'ı düşünmekti... Vicdan, insanın çekirdeği ve en kutsal varlığıdır. İnsan, taşıdığı kadar vicdan ölçüsünde değerlidir. İnsan topluluklarının bekasında, yaşamasında temel şart ise adalettir. Alnı açık ve cesur dolaşmak için evvelâ adaletli olunuz diyordu, Hacı Bektaş Veli. Bektaşi; eline, beline, diline sahip olacaktı. Tarikatın başlıca koşulu bu idi. Hırsızlık eden, başkasının namusuna göz diken veya dedikodu yapanlar bu topluluktan atılırlardı.

Selçuk İmparatorluğunun sonlarına doğru Bektaşilik Anadolu'ya iyiden iyiye yayılmış, çağındaki bütün tarikatları kendi içinde eritmiş, bu arada Ahi'ler, Kalenderi'ler, Abdal'lar, Haydari'ler, Ethemi'ler, bu tarikat içinde kaybolup gitmişlerdir. 1516 yıllarında ölen Balım Sultan ise Bektaşiliğin en büyük halifesi olarak kabul edilir. Tarikatın erkân ve âdâbını düzenleyen, rütbe ve âyinlerini bir tertibe sokan odur. Dünya üzerinde 12 milyon kadar Bektaşi olduğu tahmin edilmektedir.

İkinci Mahmut, Yeniçerileri ortadan kaldırdıktan sonra, onların mânen bağlı bulundukları Bektaşiliği ve dergâhlarını da yok etmiş, hür fikirli ve ileri görüşlü Bektaşi babalarını astırmıştı. Bu sebeple bugün Bektaşilikle ilgili pek çok eser, ün ve eşya kaybolmuştur.

Hz. Muhammed'in Cebel'i Nur'da saklanmak zorunda kaldığı ünlü Mağara.

Ahmet Karahisarî'nin bir Besmelesi ile Mehmet Şefik Efendi'nin Bursa Ulucamii'ndeki Sülüs, Kufî, Celî yazıları ve sağda; XIII. yüzyıl Selçuk Kufî yazısı ile VIII. yüzyılda yazılmış ilk Kur'an'lardan bir sayfa.

Bektaşi edebiyatında dünya sevgisi, yaşayış ve dünya nimetlerine bağlılık önemli bir yer alır. Bu edebiyat XIV. yüzyılda Kaygusuz Abdal, XVI. yüzyılda Pîr Sultan Abdal ve XIX. yüzyılda Seyranî ile zirvesine erişmişti. Orduda devrim yapmak için Yeniçeri Ocağını kapamak zorunluydu. Fakat Türk toplumunu, sanatını köklü ve derin etkisiyle besleyen Bektaşi tarikatıyla ilgili eser, anıt ve eşyaların da yokedilmiş olması sanat tarihimiz için doldurulması imkânsız bir boşluktur.

Bektaşilikte namaz, oruç, hac yoktur. «Allah - Muhammed - Ali» üçlüsü önemlidir. Tekkelerinde yeni müritlerin yani «*Can*»ların kabulü sırasında okunan ilâhî'leri, nefes'leri, içkili meclisleri, «ikrar ayinleri», «Ayini Cem»leri, Bektaşi olanların bildiği sırları, gizli törenleri vardır.

Yeniçerilerin Hacı Bektaş Veli'yi pir saymaları bu tarikatı daha da kuvvetlendirir. Bektaşiliğin dünyaya hoş görüyle bakışı, yobazlığa karşı çıkışı, gerçeklere inançla bağlanışı, halkın sağduyusundan kuvvet alan fıkraları, nefesli şiirleri, edebiyatımızın en canlı bir kolunu yarattı. Tarikatlarımızın en uzun ömürlüsü oluşunu, halk kaynaklarımızdan kuvvet alışına bağlıyabiliriz.

Bektaşilik, daha sonraları Hurûfîlik, Melâmîlik, Nakşîlik, Sünnîlik inançlarını da yeni bir nizamla içerisinde eritmesini bilmiştir. Ahîler, Kalenderîler, Haydarîler, Babaîler gibi daha birçok tarikat ehli Bektaşiliğe karışır.

Benim pîrim Hacı Bektaş Velî'dir. Pîrimin de pîri Merdan Ali'dir. *Kazak AHMET.* Mevlânâ ile muasır olan Yunus Emre ise feyzini Bektaşîlikten almış ve yalnız halk edebiyatında değil, klâsik edebiyatta da bir üstad olmuş, hece ve aruzla yazdığı şiirlerde Türkçenin âhengini fevkalâde bir surette göstermiş, aruzla yazdığı Risalede tasavvufî hayatın ukdelerini tesbit etmiş, hülâsa klâsik edebiyatla halk edebiyatında üstad bir şair olmuştur. Karaman beyi Mehmet bey de bu sıralarda Türkçeyi resmî dil kabul ederek Türkçenin istiklâline büyük bir hizmet etmiştir. *Abdulbaki GÖLPINARLI.* Dünyadaki bütün kötülükler şu dört şeyden gelir: Bir, ben yiyeyim; iki, sen yeme; üç, ben iyiyim; dört, sen fenasın. *Bektaşî ŞÜKRÜ BABA.*

HACİ BEKTAŞ VELİ
(1210 ? - 1270)

Hakiki insan, insanları seven; eser veren, eser yazan veya ulusu için hayırlı evlât yetiştiren kişidir. Hayatın akışında insan her şeyi kendinde aramalıdır. Kendini sorumlu tutmalıdır. Haktan emir oldu dünyaya geldim. O halde insanları severim. Hiç ölmeyecek gibi çalışırım. Benim üç dostum var. Bunun birisi ben öldüğüm zaman evde kalır, Evde kalan bellidir. Birisi yoldadır, yoldaki dostlarım benim mezarıma kadar gelir. Öteki kıyamete kadar benimle beraberdir: Yapabildiğim iyilikler!

Hacı Bektaş Veli; büyük bir tasavvuf bilgini ve Bektaşiliğin kurucusudur. Horasan'ın «Nişabûr» şehrinde doğdu. Babası Seyit Muhammet, annesi Hatem Hatun'dur. Büyük mutasavvıf Ahmet Yesevî'den ders aldı. Anadolu'nun karışması üzerine, Orta Asya'daki Türk büyükleri O'nu genç yaşında, politik bir görevle Anadolu'ya göndердiler.

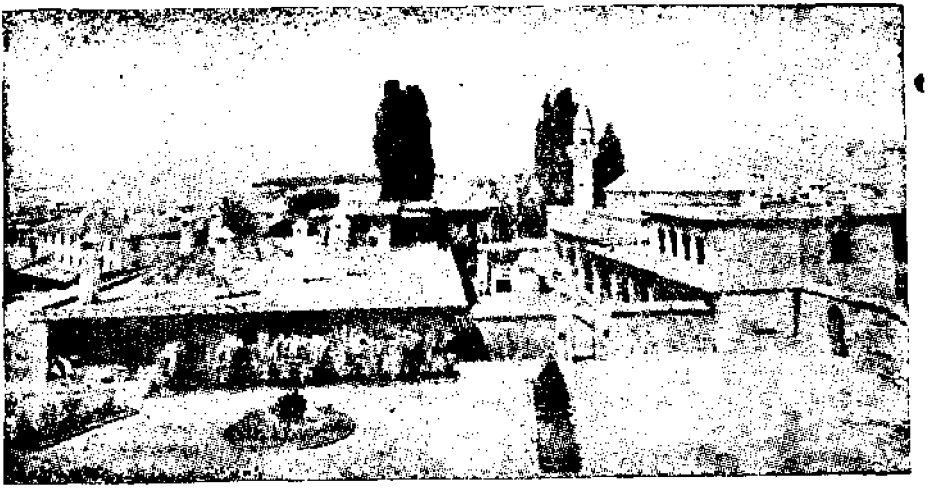
Hacı Bektaş Veli; Anadolu'da Elbistan, Nevşehir, Kayseri, Ürgüp, Uçhisar, Gülşehir yörelerini dolaştıktan, tarikatını yaymaya başladıktan sonra, Nevşehir ilinin, bugünkü adı Hacıbektaş olan, Suluca Karahöyük ilçesine yerleşti. Türkmenler arasında büyük rağbet gördü. Menkabevî kaynaklara göre, Anadolu'ya dokuzyüz kişilik bir süvari birliğinin başında gelir. Anadolu Selçuklularına karşı ayaklanarak idam edilen Baba İshak ve Baba İlyas'la birlikte savaşlara katılır. Kahraman bir savaşçı ve akıncıdır.

Anadolu'nun içinde bulunduğu karışıklığı görür. Anadolu oniki beyliğe ayrılmış, Bey'ler birbirleriyle ölüm - kalım savaşına düşmüşlerdir; İçlerinde Orhan Bey, kuvvetli ve başarılı olarak görülür. Anadolu birliğini sağlamak için onu tutmak ve desteklemek gereklidir. Hacı Bektaş Veli de öyle yapar. Orhan Gazi ile görüşür. Devamlı akınlara uğrayan ülkenin korunması için «daimî ordu» fikrini ileri sürer. Orhan Bey, bu fikri benimser. Yeni kurulan ordunun duasını Hacı Bektaş Veli yapar, «Yeniçeri» adı verilir.

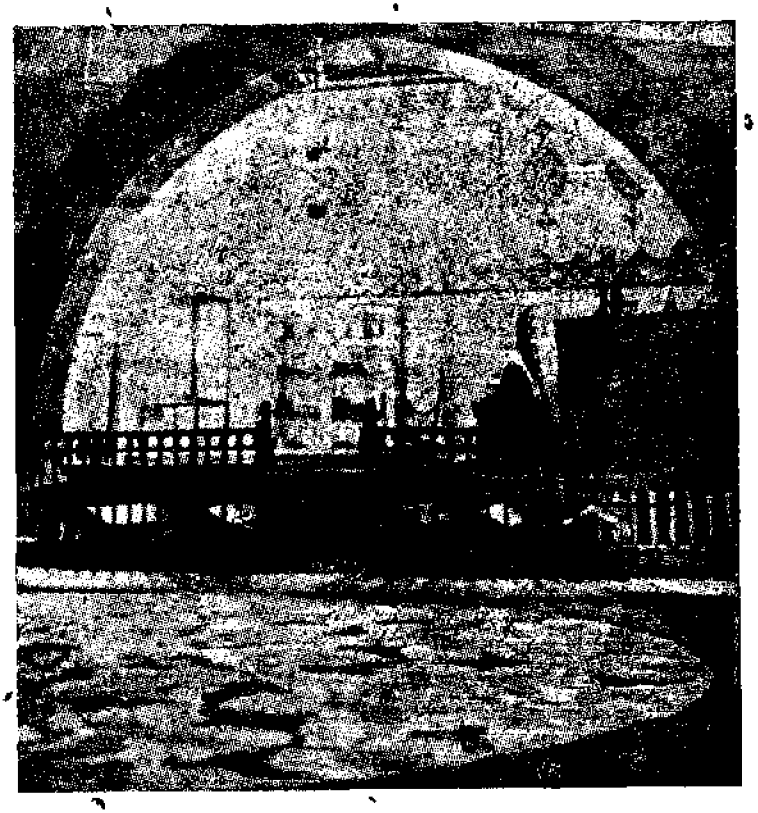
Çağ, Türklerin diriliş çağıdır. Türk ateşini Anadolu bozkırlarına yayan Selçuklular, Türk olduklarını unutarak Keyhüsrev ve Keykubâd olmuşlardır. Resmî dil Farisî'dir. Medreselerde Arapça ve Farsça okutulur. Hacı Bektaş Veli ve yoldaşları, yeni güçleri tazelenen Türk gücüne yol, iz göstermek isterler, onun özüne seslenirler, Türklüğünü uyandırırlar. *Hacı Bektaş Veli* şöyle der:

İnançlarımız mı? İnsan olmanın yolu kolay değildir, dost... Senlik benlik bilmiyeceksin... İyiliği başa kakmayacak, kötülük dahi etseler cevabın iyilik olacaktır. Gösterişten kaçacaksın. Herkesi eşit göreceksin. İnsanların hayrına koşmayı kendine iş edineceksin, hor görmiyeceksin başkasını Gönlün, elin açık olacak. Dirliği, birliği akıldan ırak tutmayacaksın... Konuktan kaçma ,konuk, Tanrı'nın bereketini de getirir ocağına. Unutma ki, bir üzüm tanesi ezilir, kırk kişiye sunulur:

Kırkların kalbi durudur - Gelenin kalbin arıdır - Gelişin kandan belidir - Söyle sen kimsin dediler - demiş Şah Hatâyi... Neden demiş; bilmez değilsin sanırım dost... Bilmez değilsin... Hazreti Muhammed, bir gün, Kırkların cemine gider. Bilmelidir olanları, Peygamberdir... Kapıyı çalar, sorarlar içerden, kimsin deyi... Ben, âhir zaman Peygamberiyim, der. Açmazlar kapıyı.. Tekrar döner çalar kapıyı.. Sorarlar, aynı cevaba aynı ce-

Hacı Bektaş Camii, Türbesi ve Dergahı.

Hacı Bektaş tekkesinde Kırklar Meydanı.

vabı verirler... Üzülür... Dönüp giderken birisi: «Benliği at» der. Üçüncü geliştе «Kimsin?» sorusuna «Bir fakir» cevabını verir. Kapı açılır. Görür ki, Fâtıma da olmak üzere otuz dokuz kişi oturmadadır. Başları da Ali'dir. Muhammed Peygamber, Fâtıma'nın böyle erkeklerle oturmasından hoşnut kalmaz... Biz bir can'ız aramızda ayrı gayrı yoktur, derler ve Ali'nin damarın: neşterle kesince, otuz sekizinin de kolundan kan damlar, tavandan da damlar.

Hazreti Muhammed, bu nedir? diye sorunca, derler ki, birimiz dışarda, bu da onun kanı. Bu sırada Selman elinde bir üzüm tanesiyle gelir ve Muhammed'den bunu kırka pay etmesini diler... Muhammed ilkin şaşırır, sonra üzümü bir kaba sıkar, su katar ve sunar. Hepsi bir yudum içip mest olurlar, kalkıp semâa başlarlar, bu sırada Muhammed'in hırkası düşer, bunu da kırka bölüp bellerine kuşanırlar... Diyelim ki dost... Senlik - benlik yoktur... Varlık iddiası bâtıldır. Rivayetin özü bu... Benlikten kaçmak, birliğe varmak gerek...

Tasavvuf; öyle bir şeydir ki, âfiyetle birleşmez. Âfiyet, bir ân yüreğin rahatlık ve karar bulmasıdır. Âfiyet, Allah'ta dinlenmedir. Oysaki tasavvuf başlangıçtır, özlemdir. Onun için ikisi birleşmez. Tasavvuf, Allah'tan başka olandan bıkıp usanmaktır. Ve ondan başkasından boşanmaktır.

Bektaşilik, sarsılmaz bir ahlâk disiplini üzerine kurulmuştur. *Hacı Bektaş Veli*, gerçekten bir yol gösterici ve yenilikçidir. «*Eline, beline ve diline dikkat et*» görüşüyle insanlığın yükseleceği inancını taşır. El, paradır. Onu, herşeyden üstün tutarlar, insanlıklarını kaybederler. Bel, cinsel arzulardır. Dil de, sözler ve davranışlardır. Bir Bektaşi nefesi:

Eşrefoğlu al haberi
Bahçe biziz gül bizdedir
Biz de Mevlânın kuluyuz
Yetmiş iki dil bizdedir

Erlik midir eri yormak
Irak yoldan haber sormak
Cennetteki şol dört ırmak
Coşkun akan sel bizdedir

Adam vardır cismi semiz
Abdest alır olmaz temiz
Halkı dahleylemek nemiz
Bilcümle vebâl bizdedir

Kimi sofu kimi hacı
Cümlemiz Hakka duacı
Resuli Ekrem'in tacı
Aba hırka şal bizdedir

Arı vardır uçup gezer
Teni tenden seçüp gezer
Canan bizden kaçup gezer
Arı biziz bal bizdedir

Biz erenler gerçeğiyiz
Has bahçenin çiçeğiyiz
Hacı Bektaş köçeğiyiz
Edep erkân yol bizdedir

Kuldur Hasan dedem kuldur
Manayı söyleyen dildir
Elif Hakka doğru yoldur
Cim ararsan dal bizdedir

Ahilik

Ahilik; arkadaş, dost, kardeş, yiğit, cömert anlamına gelen «*ahi*»; cömertlik, kardeşlik, yiğitlik anlamında kullanılan Ahilik; Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulan bir esnaf tarikat örgütüdür.

Özel kıyafetleri olan bu örgütün prensiplerinden başlıcaları: Kuvvetli bir ahlâk, kazançta ortaklık, alım satımda birlik; hiddetliyken yumuşaklık, düşmana iyilik, galip durumdayken af, kendisi muhtaç iken bile başkasına yardım.

Türk ulusu her çağda niçin özgür bir devlet kurmuştur. İşte bunun cevabı *Ahilik, Alevilik* gibi halk örgütlerinin kuvvetinden gelir; temel sağlamdır. Türklüğün mayası kuvvetlidir. Ahiliğin kökleri tasavvufa dayanır. Ahiler pîrlerini şöyle anarlar: «*Her seherde besmele ile açılır dükkânımız; Ahi Evren Veli'dir pirimiz hünkârımız.*»

Moğol akınından batıya kaçan büyük ve ünlü şeyhlerin, bu tasavvuf akımının yayılmasında büyük etkisi olmuştu. Ancak herhangi bir akımın yayılması için, o akımın büyük öncülerinin varlığı yetmez; toplumun da bu akıma hazır olması ve yatkınlığı gerekir. Selçukluların çöküntü dönemindeki eziklik ve baskı ve bunlara karşı başkaldırmayış, tasavvuf yayılması için en uygun ortamı hazırlamıştı... XIII. yüzyıl Selçuk toplumunun kısaca görüntüsünü çizerken; çöküntü döneminde, I. Alâettin Keykûbad zamanının yüksek yaşam düzeyi artık bir masal olmuştu. Bu çöküntü döneminde, aydınlarda başka türlü, halkta başka türlü davranış görüyoruz. Halk da, aydınlar da başkaldıramıyorlardı. Ama bir kurtuluş ve çıkış yolu bulamayan aydınlar, bütün umutlarını tabiatüstü bir güce, yani Tanrı'ya bağlıyorlardı. Tanrı anlayışına da özel bir yorum getirmişlerdi. Zulüm altında hiç bir kurtuluş yolu bulamayınca aydınlar şu düşünceye gelmişlerdi: İyilikler de, kötülükler de görecedir. Bütün eşya ve eşyanın türlü biçimleri, tabiat ve insan, yani bütün varlık, Tanrı'nın başka başka biçimlerde görünüşüdür. Her türlü eşya ve bütün olaylar Tanrı'ya bağlanınca ortada sorumlu ve suçlu da kalmıyordu. Çünkü insan, Tanrı'nın bir çıkışı «zuhuru» idi. Zulm eden de O'ydu, zulm edilen de... İnsan bu bilince ancak «aşk» ve «cezbe» ile varabilirdi. Bu bir «manevî âlem» idi ki, insan bu sırra varınca, dünyanın bütün iyilik ve kötülüklerini küçümsiyerek, o büyük Sır'a ermiş ve mutluluğa ulaşmış olurdu. Çünkü Tanrı insan biçiminde görününce, insan da Tanrı'nın bir görünüşü oluyordu. İşte bu düşünce doğuda «tasavvuf»tu. *Aziz NESİN.*

Hurûfîlik

Hurûfîlik; XIV. yüzyılda, *Fazlullah Hurufî* (ölm. 1394) tarafından kurulmuş bir tarikattır. Bu tarikata göre: Varlığın esası *ses*'tir; ses, insanda *kelâm* (= söz) haline gelir; söz ise 28 (Arapçada) veya 32 (Farsçada) harften ibarettir. Hak (= Tanrı), bu harflerle tecelli eder; bu harflerin hepsi, «insan-ı kâmil» olan Fazlullah Hurûfî'nin yüzünde vardır; şu halde Fazlullah Hurûfî Hak'tır.

İran'da kurulduğu halde daha çok Anadolu'da yayılan bu mezhebin, kurucusu tarafından yazılmış, *Câvidanname* adlı bir ana kitabı da vardır. Hurûfîlik, yalnız kelime ve cümlelere verilecek çeşitli mânalarla yetinmiyerek, bu kelimeleri teşkil eden harf'lerin de ayrı ve gizli bir anlam taşıdığını ileri sürer; âyet ve hadisleri harflere, hattâ nokta ve sayılara verilecek yeni mânalarla izaha çalışır.

Allah'ın *fazl-ı hurûfî* şeklinde yeryüzüne geldiğini kabul ettirmeğe çalışan bu mezhebin bütün gülünç taraflarına rağmen, uzun müddet, çok taraftar bulduğu bir gerçektir. Kelime ve harf oyunları yapmak isteyen birçok şairler de Hurûfîliğin bu yanından geniş ölçüde yararlanmışlardır. *Nesimî*'nin Hurûfîlikle ilgili bir gazeli:

Gerçi firaka düşmüşüm aynı visâl içindeyim
Gel nazar eyle hâlime gör ki ne hâl içindeyim

Vaslı ruhun zülâline susadım işte yanarım
Gözüme bak ve gör nice âbı zülâl içindeyim

Nakşi hayali suretin sanma ki benden ayrıdır
Çün bu hayal-ü nakşile nakş-ü hayâl içindeyim

Hurrem eder ümit ile vaslı ruhun beni veli
Vasl erişince canıma hüzn-ü melâl içindeyim

Zülf ile kaş-ü kirpiğin ebced-ü cim-ü dâl imiş
Ben bu huruf şekliçün cim ile dâl içindeyim

Tâli-ü baht yıldızım kevkebi nahse uğradı
Ey şerefim saadetim gel ki vebâl içindeyim

Vaslına ermek isterim gerçi ki aynıyım anın
Benden anı âyıra kim fikri muhâl içindeyim

Sen benim olduğun şıha düşmene zâhir olmamış
Münkir ile bu maniden kîl ile kaal içindeyim

Suret-ü nakş-ü alnına verdi Nesimî gönlünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr-ü hilâl içindeyim

Melâmilik

Melâmilik; Melâmetiyye mesleği; müstakil bir tarikat olmayıp bir neşe, bir haldir; gayeye varmak için bir yol, bir meşrebtir. Melâmilerin kendilerine özgü bir giysileri, kabul törenleri, tövbe ve zikir telkinleri yoktur. Zikirleri ve ibâdetleri gizlidir.

Melâmiler hiç kimseyi hor görmezler, doğruluktan ayrılmazlar; irfan sahibi kişilerdir. Buna rağmen, kendilerini halk karşısında alabildiğine ahlâksız, kötü, düzensiz, hattâ dinsiz tanıtırlar; halkın kin, nefret ve lânetini üstlerine çekerler; bu görünüşlerinin altında alabildiğine özdenlikle Tanrı'ya, Tanrı buyruklarına bağlı bulunurlar.

> **Tasavvuf ve melâmî'lik araya girmese idi, tıpkı İngilizler gibi işinde ve ibâdetinde çalışkan insanların cemaati olurduk. *Yahya KEMAL.* Medrese ilmi daima bir fikir aristokrasisi yaptığı, yalnız the ocratigue (yani Allah'a ve dine dayanan) devleti meşrulaştırdığı halde, tasavvuf hareketleri ekseriyetle kütlenin insiyaklarına dayanmasını, demokratlaşmasını bilmiştir. Çünkü medrese ilminin dar zihinciliği, halka, gayri şuura, insiyaklara (sevki tabiîlere) inmeğe muktedir değildi. Din mantığının dar kadrola-**

rına sığmayan bütün temayülleri inkâr veya «tekfir» etmesi, halkla onun arasında doldurulması imkânsız bir uçurum açıyordu. Bu zihinci dünya görüşü, insanlar arasında âlim, kâfir gibi muhtelif nevilerde ikilikler yaratmak suretiyle kütleye nüfuz etmek imkânını büsbütün kaldırıyor, insanların kalplerine hitep etmeği tamamen unutuyordu. Halbuki tasavvuf ilmî - mantıkî kadroların altında (lâakalî = irrationnel) ye istinat etmesini bildiği için, bizzat eski Yunandan gelen ve İslâm medeniyetinde inkişaf eden klâsik ilmi halkın temayüllerine göre avamlaştırmağa, halka, gayrî şuura, sevki tabiîlere kadar inmeğe muvaffak oluyordu. Bu sayede o her yerde kütle tarafından alâka ve muhabbetle karşılanıyor, zamanının ilmî ve felsefî imkânları nisbetinde bu temayüllerle ilmî icapları birleştirebiliyordu. Bundan dolayı teşkilâtçı tasavvuf, muayyen zamanlarda, halk arasında doğan en samimî ve hararetli tezahürleri ifade ettiği gibi, diğer bazı şartlar altında kütlenin şuursuz ve kendi kendine zararlı olan ilcalarını da körüklemiştir. *Hilmi Ziya ÜLKEN.*

Gerçeğe varmak için, ben, her kapıyı çok kalabalık gördüm. Kendini silmek, hiçe saymak kapısını, çok tenha buldum, oradan kolayca içeri giriverdim. *RUFAÎ.*

Mevlevîlik

Mevlevîlik; *Mevlânâ Celâlettin Rumî*'nin kurduğu, oğlu *Sultan Velet*'in düzenlediği tasavvufa dayalı bir tarikattır. İslâm ve Anadolu tarikatları içinde en seçkin olanlarından biri sayılır. Mevlevîliğin en ilgi çekici yanı âyinleridir.

Âyinde «*mutrip*» denilen saz heyetiyle, «*âyinhân*» denilen okuyucular bir «*âyin-i şerif*» çalıp okurlarken, dervişler de bu nağmeye uyup, «*semâ*» raksı yaparak, kendilerinden geçercesine dönerler. «Semâ» evrenin «cezbe»sini, yani bir odak çevresindeki çekimi sembolize etmektedir.

Mevlânâ; ney'le insanı çizer, insanı anlatır. Semâ edilirken, kol açan semazenin sağ eli yukarıya, sol eli aşağıya açıktır. Bunun anlamı şudur :

«Hak'tan alırız, halk'a saçarız, hiç bir şeyi kendimize mal etmeyiz; görünüşte var olan, araçlık eden bir görüntüden başka bir şey değiliz. Göğe ağarız, yere yağarız; varlığımız Tanrı'nın rahmetinde yok olmuştur...» Mevlânâ şöyle diyordu : *Yanımıza tefsiz gelme; bizim düğünümüz var. Kalk davulları çal! Mansur biziz. Biz sarhoşlarız; fakat üzümden olan şaraptan değil! Bizim için ne düşünüyorsan ondan uzağız biz. Bu gün sema' var, sema' var, sema' var. Nur var; ışık var, ışık var, ışık var. Bu aşk bir meta'dır; akla veda var, veda veda var. Bu gece benim gibi olan her yanık gönül, Zühre yıldızı gibi musikinin dostudur. Dudaklarını arzulamakta ca-*

nam ağzıma geldi. Sus! Bu gece nasıl bir gecedir, Allah bilir! Su ve kilden yaradılmış sevgilisi olan kimse bir gün onun visaline ermekle karar bulur. Su ve kilden dışarı çıkan kimse ne kadar nadirdir ve onun sevgisi de ne gariptir! Ey kardeş! Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibaretsin. Geri kalanların ise sadece et ve kemiktir.

Tekke edebiyatımızda aydınları şiddetle etkileyen Mevlevîlik tarikatı'nın başı «*Çelebi*» adını almaktadır. Çelebi'ler, Mevlânâ'nın torunları arasından seçilir; Konya'da Mevlânâ'nın türbesi olan dergâhta otururdu.

Osmanlı İmparatorluğunun belli başlı şehirlerinde mevlevîhaneler, başlarında «*şeyh*»ler bulunurdu. «Şeyh»ler, «*dede*»ler arasından seçilirdi ki, 1001 günlük çileyi tamamlıyan «*derviş*», dede adını alırdı. Mevlevihaneler, yüzyıllarca konservatuar yerini tutmuş. *Hamamizade İsmail Dede* gibi büyük bestekârlar, *Şeyh Galip* gibi büyük şairler yetiştirmiştir.

Âyinler bir saatten fazla sürer, güfteler çoğunlukla Mevlânâ'nın şiirlerinden seçilir. Mevlânâ okyanustur. O okyanusta tüm insanlığa yetecek duyuşlar vardır. Mevlânâ bize diyor ki:

Bir cihanın canıyız; cisim gibi ağır değiliz. Biz ruh hazinesiyiz; cihana bağlı değiliz. Biz şaraba taparız, onuniçin tövbemizi bozduk. Elest mahmuruyuz, onun için harabatiyiz. Harab sarhoşlarız, şarab istiyoruz. Kevn-ü-mekân'da değiliz. Bir can ve gönülden piri mugana inandığımız halde bize yine seccade ve sofuluktan bahsederler? Biz nasıl bir tılsımız ki, cisim ile komşuluk ediyoruz. Hem avcıyız, her avız, hem güz, hem bahariz. Geceyiz, gündüzüz, aşikârız, gizliyiz. Varız, sarhoş değiliz, ne

Sema Rakı

aşağıyız, ne yükseğiz. Ölürsem, ölümü götürüp sevgilime bırakınız. Ve eğer solgun dudaklarımı öptüğü zaman dirilirsem bana şaşmayınız. Bizim peygamberimizin yolu aşk yoludur. Aşk annemizdir. Biz aşktan doğduk. Bizim annemiz, çadırımızda gizlidir ve örtülmüş tabiatimizde saklıdır. Kimin göğsünde zerre kadar yürek varsa, onun seni sevmeden yaşayabilmesi mülşkildir. O kimse senin saçların gibi düğüm düğüm zincirlenmiştir. Asıl divane, akıllı olduğunu söyleyen kimsedir. Bu peşrevin ruhu ön sıradadır. O, senin bir deniz ve cihanın sana nisbetle avuç içi kadar küçük olduğunu o bilir. O, aşkın verdiği sarhoşlukla taraf nây ve tef olmuş. Bu nasıl bir gecedir ki, her dikkatsiz ve mest... raksediyor. Ne zamana kadar tef gibi elinin sitemlerini göreceğim. Ne zamana kadar rebab gibi gamının mızrabiyle inceleyeceğim? Bana: «Çenk gibi, göğsüne sürünüp seni okşuyorum!» dedin. Nefeslerini yutmak için ben bir nây olmak isterdim. Gökteki güneşin ışığı aydınlattığı binaların arzularına göre yüzlercedir. Fakat duvarları aradan kaldırırsan bu parça parça ışıkların hepsi bir tektir, aynı şeydir... Sen, Tanrı sırlarının nüshasısın. Sen, Sultanî güzelliğin aynasısın. Âlemde ne var ise senden hariç değildir. Ne istersen kendinden iste; aradığın bizzat sensin.

Sultanız, dilenciyiz; hem buyuz, hem o.
Hem âşık hem sevgiliyiz, hem karanlık, hem aydınlığız.
Hem daire, hem nokta; hem gevher, hem de onun madeniyiz.
Biz öd ağacı buhurdanıyız, lâtifiz, kesifiz.
Biz dünya çarhıyız, yıldızlarız, ma'-nalarız, beyanız.
Dertli olduğumuz için inliyoruz ve zaifiz.
Şem' gibi yandığımız için ağlıyoruz.
Ey Şems-ül Hakı Tebriz, sen ma'na cevherisin.
Seni istiyoruz, çünkü biz de gevher madeniyiz.

Yoksul isen sabreylegil
Ger bay isen hayr eylegil
Her bir hale şükreylegil
Hak döndürür halden hala

Hakka bana ne mal gerek
Dilegüm eyü hal gerek
Ne kîl gerek ne kal gerek
Kendüzünü bilen kula

Essun varısa ey gafil
Aldanmagıl zinhâr mala
Şol nesneya ki sen koyub
Gidersin ol geru kala

Ben bir bîcan ey İlâh
Yavlak çok eyledim günah
Yuzuklarımdan ah ah
Ne şerh idem gelmez dila

Ey Şems dila Hak'tan Hak'ı
Biz fanıyiz oldur bâki
Kamular anun müştakı
Ta hod ki ol kimün ola

Nakşilik

Nakşilik; *Buharalı Bahaettin Şeyh Muhammed Nakşibend* (1318 - 1389) tarafından kurulan bir tarikattır. Bu tarikata bağlı olan kimse, «*Nakşibendî*» adını alır. Nakşibendî'lik, Şiîliğe karşı Sünnî tarikatlarındandır. Birçok kolları vardır.

Nakşiliğin esası; kalbini daima Allah ile meşgul edeceksin. Kalbde tecelli ilâhî nehir gibi akmalıdır. Bunun için gizli zikrederler. İlk önce sesle, sonra gizli zikredilir. Halbuki zikir gittikçe gizlilikten kurtularak, açık olarak yapılmaya başlar.

«Erre Zikri» yani testere zikri. Bunda, sesle, kalbi Allah'a bağlıyarak yapılır. İşte bu fikırlerden sonra, Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya gelir. Anadolu, bu gibi fikirlere çok elverişlidir.

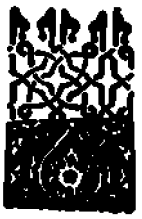
Tasavvuf, İslâmiyette, doğuştan bu yana mevcut olan İslâmiyet'in ta kendisidir. Aslı şeriattan ayrı bir düşünce sistemi de değildir. Islâmiyette daha ziyade eğitsel bir görev taşıyan tasavvuf «nefs» terbiyesinin esasını teşkil eder. Zaten «sufî ve İnsan-ı Kâmil» mesleklerinin esası budur. Büyük Sûfîlerden Ebu-Ali Rudbarî'ye göre: «Sof'u safa ile giyen, sevgiye cefa tadı tattırmayan, dünyayı umursamayan ve Hz. Muhammed Mustafa'nın yolunu tutan kimse», İmam-ı İdris de «nâs ile, lütfula geçinerek tekellüfe ait herşeyden kaçınmanın tasavvuf adabına uymak demek» olduğunu söylemiştir... Genel bir tarifle, tasavvuf beşerî ve dünyevî bir akımın İşlâm mistisizmindeki adıdır. Mistişizm demek, dünyaya çekimser kalmak, Ahiret ve Tanrı düşünceleri arasında, dünya işlerinden ötede, bir çeşit felsefî düşünceler örgüsü içinde kendi yönünü bulmak demektir. *Güven KAYA.*

Otuz yıldır Hak' la konuşurum, halk beni kendilerile konuşuyor sanır. *Bayezîd BİSTAMÎ.*

Babaîlik

Babaîlik; XIII. yüzyılda Türkmen dervişi *Baba İshak*'ın kurduğu, tasavvufa dayalı, şamanlığa bağlı, İslâmlık inançlarına aykırı bir tarikattır.

Baba İshak, bu tarikatın çizgilerini belirtmeden, davranışına bir ayaklanma şekli vermiş, bu yüzden öldürülmüştür. Daha sonraları bu inanış; Alevîlik, Kızılbaşlık, inançlarını etkilemiştir.

Ahmet Yesevî'nin bütün düşünce ve hikmetleri tüm Ortaasya'yı etkiledikten başka, Anadolu'yu etkisi altına alıyordu... İşte Yunus'un ilk hareket noktası burada başlar... Esasında yaradılıştan gayenin Allah'ı bulmak - aşk, daha doğrusu muhabbet - olduğunu ortaya koyan İslâm sûfî düşüncesi Bezm-i Elest'i esas alan düşünce sistemine dayanır. Yoksa Neoplatonizm'deki aşk telâkkisinin tesiri altında gelişmiş değildir, oysa Fuzûlî'nin aşk ağacının kökü toprakta değil, doğrudan doğruya Yunus deryasındadır. Dinin malı olmayan dindışı yargılar İslâmda yoktur. İslâm dindışı yargılara da yer vermediği gibi, böyle dayandırmalara da gerek yoktur. Bence Vahdet-i Vücud'u da, İnsan-ı Kâmil'i de, tasavvufu da Kur'an'da aramalıdır. *Güven KAYA.*

Bahailik

Mirza Hüseyin Ali Nuri Bahaullah tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan bir din sistemidir. Bahailiye göre, en iyi ibadet iyi işler, iyi hareketlerdir. Savaşlar kalkmalı, insanlık birlik meydana getirmelidir.

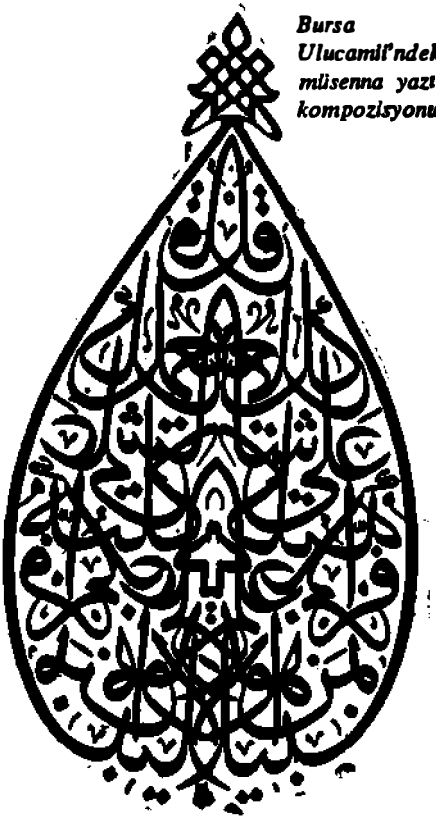
Tarikatların, tekkelerin kuruluşlarına uygun, belirli törenleri vardır ki, bunları «*âyin*» denilen nazımlarda açıkça görüyoruz. *Şâhî Baba*'dan bir «*Âyin*»:

Kurbanlar tığlanıp gülbank çekildi
Gaflet uykusundan uyanageldim
Dört kapı sancağı anda dikildi
Üryan püryan olup meydana geldim

Pîrim kulağıma eyledi telkin
Şâh-i vilâyete olmuşuz yakin
Mezhebim Caferi sadıkulmetin
Allah dost eyvallah peymana geldim

Evvel eşiğine koydum başımı
İçeri aldılar döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı
Can ü baş koyarak kurbana geldim

Ol demde uyandı bâtın çırağı
Üç adım ileri attım ayağı
Rehberim boynuma bendetti bağı
Koç kurban dediler inana geldim

Bursa Ulucamii'ndeki müsenna yazı kompozisyonu.

Batınilik, Babailik, Bektaşilik... Bunlar hep İslâm dini içinde reaksiyoner davranışlardır. Bu reaksiyon bir yandan feodalizmin ve gerici burjuvanın karşısında ekonomik sebeplerin, bir yandan da dışardan gelen manevi değerlere ulusal yapının direnişinin ve sentezo malzeme verilişinin ifadesidir. *Konur ERTOP.* Tasavvuf, Anadolu'dan önce Ortaasya Türkleri arasında yayılmağa başlamıştı. Asya'nın çeşitli bölgelerinde yaşıyan Müslüman Türk boylarından bazıları, Moğolların saldırısı üzerine yurtlarını bırakarak Anadolu topraklarına göç etmişlerdir. Anadolu'ya önceden edindikleri tarikat inançlarıyla birlikte geldiler. *Güven KAYA.*

Tekke Şiiri

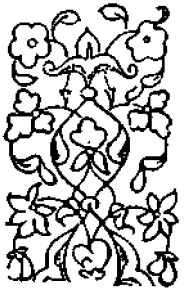
Tasavvufa bağlı tekke şiirimiz; dil, biçim ve öz bakımlarından bizim insanımızı anlatır. Tekke şiirimiz onüçüncü, ondördüncü, onbeşinci yüzyıllarda en parlak dönemini yaşar.

Tekke şiirimiz; İslâmlıktan önceki şiir geleneklerimizden yararlanır. Halka dönük tekkeler yoluyla, halkın diliyle Şiî - Alevî inancını halk yığınlarına yaymaya çalışır. Anadolu halkına, Anadolu Türkçesi'nin en özlü sesiyle tasavvuf, din konularını, insan sevgisini, iyiliği, doğruluğu, gerçeği, toplumsal bir içtenlikle aşılamak amacını taşır. «Kul Nesimi»nin bir «Nefes»i :

Ben yitirdim ben ararım yâr benimdir kime ne
Kâh giderim öz bağıma gül dererim kime ne

Kâh giderim medreseye ders okurum Hak için
Kâh giderim meyhaneye dem çekerim kime ne

Sofular haram demişler bu aşkın şarabına
Ben doldurur ben içerim şarap benim kime ne

Ben melâmet hırkasını kendim giydim eğnime
Âr ü namus şişesini taşa çaldım kime ne

Sofular secde ederler mescidin mihrabına
Yâr eşiği secdegâhım yüz sürerim kime ne

Kâh çıkarım gökyüzüne hükmederim kaf be kaf
Kâh inerim yeryüzüne yâr severim kime ne

Dediler ki ya Nesimi yârin ile hoş musun
Hoş olayım olmıyayım o yâr benim kime ne

Yol Göstericiler

Tekke şiirimizin, tekke edebiyatımızın kendine özgü sözcükleri vardır. Bunlar bilinmedikçe, tekke şiirimizin sırlı dünyasına giremeyiz.

Tekke edebiyatımızda: *Mürşit;* irşat eden, müritlere doğru yolu gösteren şeyh, tarikat şeyhi, gafletten uyandıran anlamlarında kullanılır.

«Bir çeşmenin başındaki bir testi, nasıl bir el olmadıkça dolmazsa», Tanrı'ya kavuşmak isteyen kişi de, bir mürşit'e bağlanmadıkça, Tanrı'ya kavuşamaz. İşte tekkelerin rolü, gelenlere öncülük etmektir. Tekke şiiri, bunu sözle yapar.

Tekkelerin yol göstericileri, aydınlatıcıları, önderleri olan mürşitler, tarikata yeni girenlere «*Nutuk*» adı verilen manzumeleri, belirli bir deyişle okurlar:

Evvel tevhid sürer mürşid dilinden
Erişir canına fazlı Hüdanın
Kurtulursun emarenin dilinden
Erişir canına fazlı Hüdanın

İkincide verir «lâfzatullah»ı
Anda keşfederler «sıfâtullah»ı
Hasenat yeter der eder günahı
Erişir canına fazlı Hüdanın

Üçüncüde «Yâhu» ismini oku
Garib bülbül gibi durmayıp şakı
Kendi vücudunda bula gör Hakkı
Erişir canına fazlı Hüdanın

Tekke Şiiri Mazmunları

Tekke şiirinde *mey;* genellikle içki yerine kullanılır. Mey her şeydir, her türlü özellik mey'de vardır; sevgilidir; dilberdir, devâdır, gevher-i candır, mâye-i cünundur. Tanrıya ulaşmak için bir araç olarak mecâz anlamında, sözlük oyunlarında yüzyıllar boyu kullanılmıştır.

Semâ; Mevlevilerin dönerek yaptıkları âyindir. Müzik dinleyerek, aşkla, coşkunlukla Mevlevi dervişleri kollarını iki yana açıp dönerlerken, bilinçaltı gerçeklerin doğacağına inanırlar.

Tekke şiirinde *meyhane;* mecaz anlamiyle «tekke»; ilâhî aşk şarabından içilip sarhoş olunulan yerdir. *Pir-i mugan;* meyhanecî, tarikat piri anlamındadır. (Mug. ateşe tapanlara verilen isim). Pir-i mugan, aslında ateşe tapanların imamları, din büyükleri, dinî heyecan veren insanlar demektir.

Pir-i mugan sözü, şiirde *meyhaneci* anlamında kullanılır. Tasavvufta bu deyim, şeyh, mürşit; insanlara, Allah'a varma yolunu gösteren ermiş anlamına gelir. *Ümmî Sinan*'a göre:

Erenlerin sohbeti
Ele giresi değil
İkrar ile gelenler
Mahrum kalası değil

İkrar gerek bir ere
Göz açıp Dîdâr göre
Sarraf gerek gevhere
Nâdân bilesi değil

Bir pınarın başına *Ümmî Sinan yol ayan*
Bir testiyi koysalar *Oluptur belli beyan*
Kırk yıl anda dururse *Dervişlik yolu heman*
Kendi dolası değil *Tâc u hırkası değil*

Abdal; tekke hayatında kendilerine ermiş insan gözüyle bakılan, dünya halkının idaresinde görevli olduklarına ve bir mânevî dereceye ulaştıklarına inanılan; Allah'a varma yolunda mesafe almış, sayılı insanlardır.

İslâm dünyasında özellikle, Türk ve İran halkı arasında diyar diyar dolaşarak, halka mânevî âlemden haber veren, rind, olgun veya cezbeli derviş - şairler «abdal» adını alır.

Sofi; sûfi; tekkelerde bir tarikat çevresinde toplanan İslâm şeyh ve dervişlerine verilen isimdir. Söylentiye göre sofiler «sof» denilen kaba kumaştan elbise giyindikleri için, kendilerine bu isim verilmiştir.

Sofi kelimesi; Divan edebiyatında ve saz şairlerinin eserlerinde «kaba sofu, riyakâr, her türlü fenalığı yaptığı halde, halka karşı dindar görünen sahtekâr» gibi anlamlara gelir.

Meydan; Bektaşi tekkesinde tören yeridir. Saz şairlerinin saz çaldıkları, karşılıklı şiir söylemek üzere toplandıkları yere de meydan denir. *Dergâh;* tarikat mensuplarının toplandığı, âyin yaptığı, dervişlerin oturduğu yerdir.

Tekke'de Âyin

Derviş; tarikatlardan birine bağlı olan, yaşayışları ve giyinişlerile tarikatının göreneklerine uyan kimsedir. Kanaat sahibi, işini Tanrı'ya bırakmış kişi, fakir, zavallı, alçak gönüllü anlamlarında kullanılır.

Vahdet-i vücutçuluk dâvasında cidden yıpratıcı ve pek sert bir atletizm, sürekli bir ruh sporu ve sabır mâcerası teşkil eden dervişlik, böyle bir çile devresinden geçerek bütün varlıktan yarı olmayan Allah'a ve ondaki sonsuz huzura kavuşmak içindir. Korkunç, lâkin korkuları devirecek kadar korkunç fırtınadan kurtulup büyük sükûna, ebedî huzura kavuşmak: İşte dervişin ihtirası budur. *Nurettin TOPÇU.* İslâmiyet, bilhassa tasavvuf akımı ile Türk tarihinde yeni bir kıymet ve o kıymeti temsil eden yeni bir insan tipi belirir. Mevlânâ, Yunus ve daha yüzlerce mistik, işte bu yeni kıymetin temsilcileridir. Nedir onlarda ortak olan ve kendilerini Oğuz Kağan'dan veya Alp tipinden ayıran? İçe, ruha, mânevî kuvvete değer vermeleri. Onlarda en çok tekrarlanan kelime «aşk» ve «gönül» kelimesidir. Onlar kahramanların fethettikleri ülkelere, Tanrı ve İnsanlık aşkını götürmüşlerdir. Anadolu Türk medeniyeti, Alp tipi ile Veli tipinin ortak çalışması ile kurulmuştur. Bunu Osman Gazi ile Şeyh Edebâli arasındaki münasebet çok güzel gösterir. Biri maddî, öteki mânevî kıymetleri temsil eden bu iki insan tipi arasındaki dostluk, yüzyıllar boyu devam etmiştir. Osmanlı medeniyeti maddî ve mânevî kıymetler arasındaki dengeyi muhafaza edebildiği müddetçe yaşamış ve yükselmiştir. *Mehmet KAPLAN.* Sûfî, sülûkte kendini kulluğa verir; ibâdetine güvenir; başkalarına öğüt vermeye kalkar. Mecâzî aşka düşer, güzellerde, Tanrı güzelliğini gördüğünü sanır, kendini avutur. Varlığı tümden kendinde bulur, «benim, ben» der. Sonunda hiçliğini anlar; fakat bu hiçlik, ferdî yokluktur, insânî varlıktır; bu neş'e, insanı kavrayan, insanlığı amaç edinen İslâmî neş'edir. *Abdulbâkî GÖLPINARLI.*

Tekke Şiir Biçimleri

Tekke şiirimiz; dinsel halk kültürümüzle durmaksızın yenilenir. Türlü mezheplerle, tekkelerle, inançlarla beslenirken kendine özgü biçimler yaratır. Halk, günlük diliyle söylenen tekke şairlerini coşkunca karşılamakla kalmaz, ayrı ayrı bölgelerde aynı şairin mezarlarını bulundurur. Yüzyıllar boyu, onları erenler arasında sayar.

Tekke şiirimizin nazım biçimleri; Ortaasya'dan Anadolu'muza geçince, daha bir zenginlik kazanır. Her dinsel duygunun, her coşku verici düşüncenin ayrı bir biçimi ortaya konur. Bunlar ulusal bilincimizi olduğu kadar, Türkün gerçek dilini de yansıtır.

Bir çok Türk şairi, tekke denilen ve dervişlerin toplandığı fikir yuvalarında yetişti. Düşüncelerini anlatan, Tanrı'nın birliğini öven, insanlara kardeşlik ve

sevgi öğreten şiirler yazdılar ki, bunlara *tekke şiiri* diyoruz. *Hikmet, İlâhî, Nefes, Devriye, Deme, Şathiyat* gibi nazım türleri, tekke şiiri bölümüne girer.

Türlü baskılar, yoksulluklar, karanlık yarınlar içerisinde ezilen halk, kin ve özlemlerini dile getiren filozof şairlerini dinledikçe, kendinde bir direnme gücü bulur. Tasavvuf'un sağladığı dünya görüşünün bunda büyük etkisi vardır.

Aydınlar arasında yayılan tasavvuf, birçok başkaldırma denemelerinin başarısızlığı sonucuydu. Bu sürekli başarısızlıklar; korku doğurmuştu. Bu korku da tasavvufu yaratmıştı. Her başkaldırma denemesinde daha çok ezilenler, korkuya kapılmışlardı. Bu korkudan kurtuluş, insanın ancak kendisine sığınması - ki Tanrı kendisindeydi-, kendi içine dönmesiydi. İnsan düşman karşısında korunabilmek için, tesbih böceği gibi kendi üstüne kapanıyordu. Nasrettin Hoca'nın çağdaşları olan birçok büyük tasavvufçular «mutasavvıflar» yetişmişti. Dünya çapındaki iki büyük şair, Mevlânâ ile Yunus Emre, Mevlânâ çoğu Farsça ve pek azı Türkçe olan, Yunus Emre en güzel Türkçe ve halk deyişiyle, şiirlerinde tasavvufu işlediler. Yunus Emre'nin şiirlerinden çoğu, o büyük korkudan içe dönmekle kurtuluşu dile getirmektedir. Tek büyük varlık, yalnız Tanrı'dır. Kul, kendinde Tanrı'yı bulunca ve Tanrı'da kendini görünce, artık geri kalan bütün dünya olayları öylesine değersiz, önemsiz ve küçük kalır ki, bunlardan korkulmaz. Böylece tasavvuf korkularından kurtulma yolu olur. Örneğin, Yunus Emre'nin şu şiiri, tasavvuf yoluyla korkudan kurtuluşu anlatmaktadır: «Nitekim ben beni bildim. Yakın bil ki Hakk'ı buldum. Korkum onu buluncaydı. Şimdi korkudan kurtuldum. Ben kimseden korkmazam. Ya bir zerre kayırmazam. Ben şimdi kimden korkayım. Korktuğum ile bir oldum» Tasavvuf, o zamanın yüksek düzeyde kültür ürünüydü. Korkudan kurtulmak için aydınlar tasavvuf yoluyla kendi içlerine dönüyorlardı. Halk ise, baskıdan, korkudan kurtuluşu, içe dönüklükte değil, dışa çevriklikte buluyordu. Mizahın hedefi, dıştaki düşmandı. Onun için mizah, oklarını ezenlere atarak, dışa dönük bir kurtuluş oluyordu. Böyle bir mizahın tümü de Nasrettin Hoca'nın toplumsal kişiliğinde toplanıyordu. Tasavvuf da başkaldırmanın yerine geçiyordu, ama ezenlere karşı bir silâh olmuyordu. Oysa mizah, başkaldırmanın yerine geçen silâhtı. *Aziz NESİN.* Tekke şiirimizde en çok karşılaşılan nazım biçimleri:

Hikmetler

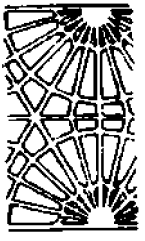
Hikmet; uzsöz, bilgelik, sebep, filozofluk, felsefe, hayatta yol gösterecek bir değerde bulunan kısa, *özlü söz.* «Bugünkü işini yarına bırakma» gibi anlamlara gelir. Kâinattaki şeylerin asıllarını, mahiyetlerini anlatan bilgi. *Ahmet Yesevî'* nin tasavvuf fikirlerini, güzel ahlâka dayanan inançlarını hece ölçüsü ve halk diliyle söylediği sofiyane manzumeler de hikmet adını alır.

Hikmet'lerin aruzla söylenilenleri bulunmakla beraber, bu şiirlerin çoğu, 4+4+4=12 veya 4+3=7'li ölçülerle yazılmıştır. Biçim bakımından klâsik Türk şiirinin karakteristik dörtlüklerinden meydana gelmiştir. Yesevî'nin Hikmet'lerinden ziyade, Yesevî tazında yazılan Hikmet'lerin bir araya toplandığı «*Divân-ı Hikmet*» isimli kitap meşhurdur.

Yeseviye tarikatına bağlı kişilerce belli törenlerde okunan, daha sonraları Ahmet Yesevî'nin olmıyan şiirlerle de geliştirilen bu tekke şiirleri, yüzyıllarca geleneksel bir biçim gösterir :

Eya dostlar aşk gavvası bolmağınca
Vahdaniyet deryasıga kirse bolmas
Ol deryani gevheridür Hak visali
Candin kiçip kirmekünce körse bolmas

Himmet kurın can bilige muhkem çalmay
Masivani mahabbetin özdin salmay
Köz yaşini nisar iylep zari kılmay
Esrar yolın merdanlar dik bulsa bolmas

Şeriatni silâhını kiymekünce
Tarîkatni bürakıga minmekünce
Cezb ü cünun âlemige barmakunce
Hakikatni meydaniga kirse bolmas

Merdanlarning müradidür Hak didari
Hak didari kerek bolsa bol bidari
Kul Hoc'Ahmet seher vakti kılgıl zari
Bidar bolmay Hak cemalin körse bolmas

İlâhiler

Tanrı ile ilgili, Allah'a ait, Tanrı'ya mahsus, Allah'ı övmek, Allah'a dua etmek üzere yazılıp ezgi ile söylenen nazımdır. *Yedili, sekizli* ve *onbirli* hecelerle söylenir.

İlâhiler, 3 - 7 ve daha fazla dörtlük olabilir. Tekke Edebiyatı'nın en önemli türlerinden biridir. Divan Edebiyatı'nın «*Tevhid*»lerine karşıt gibidir. Mevlûtlarda, sünnet düğünlerinde, okula başlayış alaylarında, yüzyıllar boyu Türk halkı arasında okunmuştur.

İlâhilere Mevleviler *Âyin,* Bektaşiler *Nefes,* Gülşenîler *Tapuğ,* Halvetîler *Durak,* diğer tarikat ehli ise, *Cümhur* adını vermiştir. İlâhi örnekleri :

Mevlâm ver aşkını bana
Hayranın olayım senin
Bülbül gibi cemaline
Nalânın olayım senin

Yandır beni yandır beni
Aşk meyine kandır beni
Sarhoş edip döndür beni
Mestanın olayım senin

Bu can kuşun sana uçar
Aşk meyinden bana içir
Bu tac ü hırkadan geçir
Uryanın olayım senin

Mansur'um aşkın dârına
Mazhar olup didarına
Şem-i cemalin nârına
Suzanın olayım senin

Vasi eyle yâri yârına
Koma bugünü yarına
Yak beni aşkın nârına
Biryanın olayım senin

Al bende benlik kalmasın
Kimseler halim bilmesin
Nam ü nişanım olmasın
Pinhanın olayım senin

Seyit Nizamoğlu'n hocam
Ayırma kendinden yücem
Eğer gündüz eğer gecem
Mihmanın olayım senin

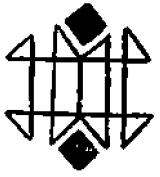
☆

Taç marifet tacıdır
Sanma gayrı taç ola
Taklit ile tok olan
Hakikatta aç ola

Sana Âlem görünen
Hakikatta Allahtır
Allah birdir vallahi
Sanma ki bir kaç ola

Duşa düşüp aldanma
Duşta aldanıp kalma
Haktan gayrı ne vardır
Tabire muhtaç ola

Bir ağaçtır bu Âlem
Meyvası olmuş Âdem
Meyvadır maksut olan
Sanma ki ağaç ola

Hak denilen özündür
Özündeki sözündür
Gaybî özün bilene
Rububiyet taç ola

Nefesler

Nefes; Bektaşi felsefesini belirtmek üzere yazılmış koşuktur. «Melâmî»lerin «Vahdet-i Vücud» telkinlerinin çoğu «nefes»lerle yapılmıştır. Nefeslerin hemen hepsinde rindlik, kalenderlik ve istihza öğeleri görülür.

Yedili, sekizli ve onbirli hece ölçülerile söylenildiği gibi, aruz ile de yazılmış nefesler vardır. 3 - 7 ve daha fazla dörtlük halinde olabilirler. Nefes örnekleri :

Yarab senin mekânın yok
Yatağın yok yorganın yok
Hem dinin hem imanın yok
Her bir şeyden münezzehsin

Sesin çıkmaz avazın yok
Aptesin yok namazın yok
Hiçbir yerde niyazın yok
Kul hüvallahü ehad sin

Derya senin sahra senin
Dünya senin ukba senin
Bu görünen eşya senin
Ve lemyekünleh̃u küfven ehadsin

Kapın büyük açan yoktur
Seni kapıp kaçan yoktur
Anan yoktur baban yoktur
Yarap Allah-üs Samed'sin

Her bir şeye kudretin var
Akla sığmaz hikmetin var
Yetmiş iki milletin var
Sen Halâk-ı Künfekânsın

Elmasın yok boncuğun yok
Aban keben gocuğun yok
Karın kızın çocuğun yok
Lemyelid ve lemyuled sin

Sağın da var solun da var
Eğri doğru yolun da var
Bir Harabi kulun da var
Sen Hallâk-ı Künfekânsın

Yamrı yumru söylerim her sözüm kelek gibi
Ben avare gezerim sahrada leylek gibi

İşim kalp sözüm yalan ben degal adım filân
Bu halk insana derim sözümü gerçek gibi

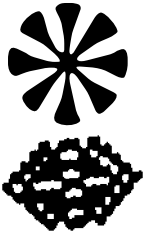
Ömrüm hâsılı gitti ben özümü bilmedim
Bir gün bir yol erine olmadım mülhak gibi

Aşk kuşları derilse aşktan tane verilse
Usulüm toya benzer avazım ördek gibi

İtikadı saf olan mânaya müştak olan
Erenler meclisinde olmaya küstah gibi

Terketmedim benliği bilmedim insanlığı
Suretim insan veli her sözüm eşek gibi

Ârifler sohbetinde mârifet söyleseler
Ben de heman düşünmem ürerim köpek gibi

Gerçi Hakkın halkıyım mârifetsiz yalkıyım
Ârifler sohbetinden kaçarım ürkek gibi

Bu mârifet ilminden haberim yok cahilim
Benden mâna sorsalar sözlerim sürçek gibi

Âşıklar can içinde aşikâr gördü Hakkı
İşitmenin mânası olmaya görmek gibi

Miskin Sarayi kandın kul oldun sen nefsine
Senin hırs ü hevesin tuttu seni fak gibi

Devriyeler

Tekke Edebiyatı'nda; evrenin ve insanın Tanrı'dan çıkıp, tekrar Tanrı'ya dönmesi felsefesine göre yazılan *tasavvuf* şiirlerine denir.

Tasavvufta *devir nazariyesi* vardır. Bu nazariyeye göre: *«âlemi gayb»tan «âlemi şuhud»*a inen varlık, önce cemaat, sonra nebat, sonra hayvan, en sonra da insan şeklinde ortaya çıkar. Kudretin sırrı, böyle devirlerden geçerek, insan mertebesine çıkınca, insan asıl hakikatından haberdar olmak, aslına kavuşmak ister. Derece derece yükselerek Tanrı'ya ulaşır.

Bu inişe, yani *«âlemi gayb»*tan *«âlemi şuhud»*a inmeye *«seyri nüzul»*, yükselerek asıl kaynağa kavuşmağa *«seyri urûç»* denir. Bu devri anlatan şiirler *«Devriye»*dir. Bir devriye:

Cihan var olmadan ketmi ademde
Hak ile birlikte yekdaş idim ben
Yarattı bu mülkü çünkü o demde
Yazdım tasvirini nakkaş idim ben

Anasırdan bir libasa büründüm
Nârü bâdü âbü hâkten göründüm
Hayrülbeşer ile dünyaya geldim
Âdem ile bir yaş idim ben

Âdemin sulbünden Şit olup geldim
Nuhu nebî olup tûfana girdim
Bir zaman bu mülke İbrahim oldum
Yaptım Beytullahı taş taşıdım ben

İsmail göründüm bir zaman ey can
İshak Yakup Yusuf oldum bir zaman
Eyyup geldim çok çağırdım el'aman
Kurt yedi vücudum kan yaş idim ben

Zekeriyya ile beni biçtiler
Yahya ile kanım yere saçtılar
Davud geldim çok peşime düştüler
Mührü Süleymanı çok taşıdım ben

Mubarek asâyı Musaya verdim
Ruhulkudüs olup Meryeme irdim
Cümle evliyaya rehber oldum
Cibriliemîne sağdaş idim ben

Sulbü pederimden Ahmedi Muhtar
Rehnümalarından irdi Zülfikar
Cihan var olmadan ehli beyte yâr
Kul iken destinde bir taş idim ben

Tekeffür eyledim ben kendi kendim
Mucize görmeden imana geldim
Şahı merdan ile Düldüle bindim
Zülfikar bağladım tiğ taşıdım ben

Sakahüm hamrinden içildi şerbet
Kuruldu aynı Cem ettik muhubbet
Meydana açıldı sırrı hakikat
Aldığım esrara sırdaş idim ben

İkrar verdim cümle düzeldim yola
Sırrı fâş etmedim asla bir kula
Kerbelâda imamı Hüseyn ile
Pâk ettim dâmanı gildaş idim ben

Hidayet erişti bize Allahtan
Biat ettik cümle Resulûllahtan
Haber verdi bize seyri fillâhtan
Selmanıpâk ile yoldaş idim ben

Şu fena mülküne çok geldim gittim
Yağmur olup yağdım ot olup bittim
Urum diyarını ben irşat ettim
Horasandan gelen Bektaş idim ben

Şükür matlûbumu getirdim ele
Gül olup feryadı verdim bülbüle
Cemolduk bir yere ehli Beyt ile
Kırklar makamında farraş idim ben

Gâhi nebî gâhi veli göründüm
Gâhi uslu gâhi deli göründüm
Gâhi Ahmet gâhi Ali göründüm
Kimse bilmez sırrım kallâş idim ben

Şimdi hamdülillâh Şîrî dediler
Geldim gittim zatım hiç bilmediler
Kimseler bu remzi fehmetmediler
Her gelen mahlûka kardaş idim ben

Deme

Deme: Alevî - Kızılbaş tarikatından olan halk tasavvuf şairlerinin hareketleriyle ilgili temaları işlemelerine denir. Bu şiirler Alevî tekkelerinde, tören sırasında, makamla ve sazla terennüm edilirdi.

Alevîlik; bilindiği üzre, şehir tarikatı olan Mevleviliğin karşısına geçen Türkçü, halkçı özellikleri taşıyordu.

Türk halkı, Ali'nin varlığında yiğitliği, özgürlüğü, doğruluğu buluyor, ozanlarımız onun için en içli türküleri söylüyor; «Muhammet'le Ali»yi birleştirecek kadar ileri gidiyorlar, Ali'yi tüm din ulularının üstünde görüyorlardı. *Deme*'lerimizin çoğu bu görüş içerisindedir :

Güzel âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi
Bu bir rızâ lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

Bu dervişlik bir dilektir
Bilene büyük örnektir
Yensiz yakasız gömlektir
Giyemezsin demedim mi

Yemeyenler kalır nâçâr
Gözlerinden kanlar saçar
Bu bir demdir gelir geçer
Duyamazsın demedim mi

Çıkalım meydan yerine
Erelim Ali sırrına
Can u başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi

Âşıklar kara bahtl'olur
Hakk'ın katında kutl'olur
Muhabbet baldan tatl'olur
Doyamazsın demedim mi

Pir Sultan Abdal Şâhı'mız
Hak'ka ulaşır râhımız
On ik'imam katarımız
Uyamazsın demedim mi

Şathiyatlar

Eğlendirici fıkralar; hezeliyat, mizah; şathiye, ciddî bir düşünce veya duygunu iğneli ve mizahlı bir dille anlatan şiirlerdir.

Edebiyatta, ciddî bir fikri şaka ve alay perdesi altında anlatma işi *şatıh*; şatıh yapmak gayesile yazılmış şeyler *şathiye*'dir. Bu tarz şiirlerde, tasavvufa bağlı görüşler, şaşırtıcı bir alaycılık içerisinde dile gelir.

Allah ile tekellüfsüz, şakalı bir eda ile konuşur gibi yazılan manzumeler *şathiyat-ı sofiyane* adını alır.

Yeri göğü insü cinni yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın
Ayı günü çarhı burcu var ettin
Ey mekân sahibi rahşancı mısın

Denizleri yarattın sen kapaksız
Suları yürüttün elsiz ayaksız
Yerleri temelsiz göğü dayaksız
Durdurursun acap iskâncı mısın

Kullanırsın kanatsızca rüzgârı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can verip alırsın sen cancı mısın

Sekizcennet yaptın sen âdem için
Adın büyük bağışla onun suçun
Âdem'i cennetten çıkardın niçin
Buğday nene lâzım harmancı mısın

Bir iken bin ettin kendi adını
Görmedim sen gibi iş üstadını
Yeşertirsin kurutursun odunu
Sen bahçıvan mısın ormancı mısın

Kazanlarda katranların kaynarmış
Yer altında balıkların oynarmış
On bu dünya kadar ejdarhan varmış
Şerbet mi sunarsın yılancı mısın

Esirci misin koydun tamuya arap
Hoca mısın okur yazarsın kitap
Aslın kâtip midir görürsün hesap
Muhasipliği nmi var hancı mısın

Yüz bin cehennemin olsa korkmam ben
Rahman ismi gelmiş değil mi senden
Suç affediciyim demedin mi sen
Affet günahımı yalancı mısın

Beni affeylesen düşen mi şandan
Ne dökülür ne eksilir hazneden
Şahlar bile geçer böyle isyandan
Affetsen olmaz mı noksancı mısın

Cebrail'e perdê altında söylersin
İnip Beytullâh'ta kendin dinlersin
Bu ateş-i cehennemi n'eylersin
Hamamın mı var ya külhancı mısın

Şanına düşer mi noksan görürsün
Her gönülde otursun yürürsün
Bunca canı alıp yine verirsin
Götürüp getiren kervancı mısın

Gizliye çekilip seyrana durdun
Aklı yetmezlerin aklını vurdun
Kıldan ince köprü yaptın da kurdun
Akar suyun mu var bostancı mısın

Bilirsin ben kulum sen sultanımsın
Kalbde zikrim dilde tercümanımsın
Sen benim canımda can mihmanımsın
Gönlümün yarısı yabancı mısın

Bu kışlara bedel şu yazı yaptın
O bahara karşı şu güzü yaptın
Mizan'ı iki göz terazı yaptın
Bakkal mısın yoksa dükkâncı mısın

Beni delil eyler kendin söylersin
İçerden Azmî'ye pazar eylersin
Yücelerden yüce güzer eylersin
İşin seyran kendin seyrancı mısın

Tekke Şairleri

Tekke şairleri; tekke denilen, dervişlerin toplandığı fikir yuvalarında yetişen şairlerdir. Tanrı'nın birliğini öven bu şairler, insanlara kardeşlik ve sevgi öğreten şiirler yazdılar ki, biz bunlara *tekke şiiri* diyoruz.

Ahmet Yesevî, *Mevlânâ*, *Hacı Bektaş Veli* tekke şiirimizin esin kaynaklarıdır. *Ahmet Yesevî* yolunda yürüyen tekke ve zaviye işleten sofiler, Türkçe'nin Anadolu'da tutunup yayılmasında öncü oldular. Türkçe'den başka dil bilmeyen Oğuzlarla Türkmenler, Ahmet Yesevî tarikatının gönüllü öğrencisi ve öğreticisi oldular. *Mehmet Kaplan*'a göre:

> *Türkler İslâm dinini kabul etmeden önce, ya kendi eski tabiat dinleri içinde yaşıyorlardı; yahut Budist, Maniheist, İsevî veya Musevî idiler. Bugün de Romanya'da hıristiyan olan Gagauzlar, Çin'de Budist olan Uygurlar vardır.*
>
> *Türkler İslâm olmadan önce, umumîyetle göçebe idiler. İktisadî, içtimaî ve estetik hayat tarzları bu medeniyet tarzına uygundu. Onuncu asırdan sonra İslâm olmağa ve toprağa yerleşmeğe başladılar. Bu mühim hadiselerle birlikte, içtimaî hayatlarında hemen her şey değişti. Dede Korkut ile Yunus Emre arasında bir uçurum vardır...*
>
> *Dinler de coğrafyaya, tarihe, ırka, içtimaî şartlara uyarlar. Anadolu'daki din hayatı, tarikatları, velileri ve edebiyatile millî kültürün zengin bir sahasını teşkil eder...*

Yunus gibi, Mevlânâ gibi, Hacı Bayram gibi büyük, en ileri, en insanî fikirleri dinin içinde bulmuş bir milletin çocuklarıyız. Mâzi ve halk bizi, birbirimize sevdirecek, yükseltecek, ileri götürecek kıymet ve kuvvetlerin hazinesidir. Onlardan faydalanmamak, bana akılsızca bir iş gözüküyor.

Anadolu edebiyatının tasavvufa yönelişi, *Cengiz*'in saldırılarından sonra oldu. Binbir güçlükle pençeleşen, yoksulluklar içinde yüzen halk, tasavvufun telkinlerine kolaylıkla kapıldı.

Tekke Edebiyatı, Anadolu Türk Edebiyatı'nın temeli sayılır. Bu temelin en büyük şairi ise *Yunus Emre*'dir. Halk Tekke Edebiyatı'mızın temelini atan Yunus Emre, Âşık Edebiyatı'mızın da olanaklarını hazırlar.

Tekke Edebiyatımız, şiirde; *Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre* ile başlamış; sonra ikiye ayrılmıştır: 1. *Halk Tekke Edebiyatı;* 2. *Divan Tekke Edebiyatı.*

Halk Tekke Edebiyatı; halktan çıkan şairlerin, halkın anlıyacağı dille, ulusal ölçü ile, açık Türkçe ile meydana getirdikleri edebiyattır. *Yunus Emre, Hacı Bayram, Eşrefoğlu, Sait Emre, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet* bu edebiyatın en önemli kişileridir.

Divan Tekke Edebiyatı; aydınların diline uygun, aruz ölçüsüyle işlenmiş, karışık bir dille meydana getirilen edebiyattır. *Mevlânâ, Âşık Paşa, Nesimî, Ahmet Fakih, Şeyyat Hamza, Sultan Velet* bu edebiyatın en önemli şairleridir.

Hacı Bektaş Veli, Türk dilinin ortadan kalkmış olmasına şiddetle karşıydı. Orhan Bey ile görüşmeden önce Karamanoğulları Beyliğine kadar gitmiş; onlara Türk dilini resmî dil olarak kullanmalarını, hutbelerini Türkçe okutmalarını tavsiye etmiştir. Karamanoğlu bu tavsiyeye uymuş ve resmî dil olarak Türkçeyi kabul etmişti. Hacı Bektaş Veli bir yandan ders veriyor, bir yandan yetiştirdiği talebelerini halk arasına dağıtıyordu. O zaman söylenen şiirlerle Bektaşi Edebiyatı doğdu. Bunlar Millî Edebiyat'ın en değerli örneklerindendir. Bu şiirlerin çoğu bestelendi ve nefes haline geldi. Türk edebiyatının ölümsüz şairi Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Taptuk Emre'nin 40 yıl emek vererek yetiştirdiği bir değer olarak ortaya çıktı. Bektaşi şiirleri hece vezni ile şiir yazmışlar, aruz veznini az kullanmışlardır. Bektaşi edebiyatı XIII üncü yüzyılda Said Emre ile başlamış, Hatâyi, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet gibi büyük şairler yetiştirmiştir. *Ragıp ÜNER*. Yunus'un, Süleyman Çelebi'nin, ya da Pîr Sultan'ın şiirlerini okurken İstanbul'un göğsünde - Ayasofya'nın yanı başında Sultanahmed Camiinin çizgilenişini seyrederken, bir Çukurova bozlağını dinlerken, bunları yaratan adamlar bizden bu kadar uzak, bu kadar ayrı düşüncelerde oldukları halde, duyduğumuz yaratılan her güzel şeyi, yeniden yaşamanın verdiği sevinç duygusu. İşte ne böbürlenme, ne de küçümseme, geçmişin bizlerde uyandıracağı olumlu, soylu duygu budur. *Pertev Naili BORATAV*.

AHMET FAKİH (XIII. yüzyıl)

Bilür misün niçün geldün cihana
Seni kıulluğ içün yaratdı Sultan
Bu dünyaya niçün pek yapışırsun
Seni andan koparur çarh-ı devran

ANADOLU Türkçesi'nin bilinen en eski eserini yazan mutasavvıf şair. Doğum ve ölüm tarihi, yaşantısı hakkında kesin bir bilginiz yoktur. Mezarı Konya'dadır. Mevlânâ'nın babası *Bahaeddin Velet* (ölm. 1231) ten ders aldığı, 1252'den önce öldüğü bilinmektedir. Cezbeye kapılarak, dağlara kaçtığı, Mevlânâ'nın büyüklüğünü daha çocukken keşfettiği, gaybden haber verdiği söylenir. Şeyyat Hamza için ilhamın kaynağı olur; Bektaşiler ile Mevlevîler yüzyıllar boyu anısına bağlı kalırlar.

Kıyamet kopıcağız bil hakikat
Kelebek gibi dağıla bu insan
Ölüm bir kapudur geçmek gerekdür
Beraber anda sultan ile çoban

Halka tasavvuf, ahlâk öğütleri veren, dünyanın faniliğini telkin eden yüz beyitlik *Çarhname* mesnevisi, Anadolu Türkçemizin bilinen ilk eseridir. Anadolu Edebiyatı'mızın bu önemli kitabını 1926 da Fuat Köprülü, 1956 da Mecdut Mansuroğlu bilim dünyasına tanıtır. Anadolu Türk nazmının ilk müslüman kültürüyle yazılmıştır Çarhname.

Anadolu'da Selçukî devletinin kuruluşundan sonra yazılan eserler hakkındaki malûmat, çok azdır. Bu devirden bize intikal edebilen eserlerin en eskileri de, ancak XIII üncü asra aittir. Bu asırda Anadolu'nun siyasî ve iktisadî vaziyeti, bilhassa, ilk Moğol istilâlarile başlayan maddî ve manevî buhran burada tasavvuf cereyanını kuvvetlendirmişti. Büyük merkezlerde Acem tasavvuf edebiyatı pek makbuldü. Şarktan gelen Yesevî dervişleri Ahmet Yesevî'nin ve muakkiplerinin Türkçe sofiyâne şiirlerini Anadolu'ya getiriyorlardı. Anadolu'da yaşayan Türk mutasavvıfları, şeyhleri, etraflarına mümkün mertebe geniş bir kütle toplamak maksadile, halk dili olan Türkçeye müracaata mecbur kaldılar. Mevlânâ'nın pek

nadir olmakla beraber, bâzı Türkçe şiirler yazmış olması, oğlu Sultan Veled'in türkçe şiirleri, işte bu ihtiyaç iledir. Bunlar, şu son zamanlara kadar, Selçukî devrinin yegâne bilinen mahsulleri idi. Bunlara ilâve olarak, bu asrın başlarında yaşayan ve Çarhname adlı sofiyâne bir mesnevisi olan Ahmet Fakih ile, onun muakkibi addedeceğimiz Şeyyat Hamza'yı zikredebiliriz. Bunlar eserlerini aruz ile İran sofilerini takliden yazmışlardır. Anadolu'daki tasavvuf cereyanını, yalnız bu cins taklidî eserler meydana getirmekle kalmadı. Sade halk dilile, hece veznile, ve halk edebiyatına mahsus şekillerle tamamile Türk ve orijinal yeni bir cins şiir daha yarattı ki, bunun doğmasında Yesevî ve muakkiplerinin de büyük tesiri olmuştur. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Çarhname'den :

Bizi korktuğumuzdan kurtar ey Hak
Bize ayruk taputma anda hicran

Cemalin bize göster yarın anda
Behakk-ı Mustafa vü mah-i tâban

Çalabum çün ölüme uğraruz biz
Ayırma son nefesümüz imandan

Bu rızk içün nice teşviş çekersün
Uşandı rızk yeyü ağzında dendan

Meğer girüb sin içinde yatasun
Beş on arşın bez ile ya hod uryan

Ne mağrursun cihanın lezzetine
Nice bir yörüyesün şad ü handan

Kaza yayı ecel okların atar
Sana dahi dokuniser ol oktan

Yıkılıser bu göklerle bu yerler
Kamusı olıserdir külli viran

Bu dünya bil ki sana bâki kalmaz
Eğer mülkün olâ Şâm ü Horasan

Veja ummâ ki yokdur hiç vefâsı
Ve lîkin işidür her lahza noksan

Esirgemez bu halkı çarh-ı zâlim
Mecâl vermez sürer âdemi bundan

Ne yoksul esirger ne ho bayı
Ne ak sakallu pîr kor ne ho oglan

Ecel câmı şarabın çün içe sen
Düşe sen ayru kamu dostlarundan

ŞEYYAT HAMZA (XIII. yüzyıl)

Ecel tutmuş elinde bir ulu câm
Kî ol câmın içi dolu serencâm
Kime ayık sunar kime içirmiş
Kimi esrük yatur toprakta müdâm

DİVAN Tekke Edebiyatı şairi. Sivrihisar veya Akşehir'de doğduğu, XIII. yüzyılın ortalarında yaşadığı sanılmaktadır. Ahîlik örgütüne bağlı bir duvarcı yani «*Şeyyat*»tır. Gezgin bir derviş olarak, Anadolu'da şehirden şehire, kasabadan kasabaya dolaşmış; bir derviş bir âşık hayatı sürmüştür. Aydınların diline uygun, aruzla işlenmiş, karışık bir dille yazmasına bakılırsa, zamanının klâsik islâmî kültürünü mısralarına sindirecek kadar eğitim görmüştür. *Yunus Emre*'den önce, Selçuklu'larda, *Sultan Velet, Ahmet Fakih* gibi ilk Anadolu edebiyatını yaratanlardandır. Anadolu Türkçemizin ilk şiir dilini yaratanların başında gelen Şeyyat Hamza'nın sade, temiz, doğal dilini «*Yusuf ile Zeliha*» hikâyesinden alınan şu mısralardan anlıyabiliriz:

Tanlayuben kamu gitti işine
Düştü Zelha Yusuf'un teşvişine
Zelha eydür Yusuf'a işit beni
Yohsa zındana ururam ben seni
Sözümü tut gel bana naz eyleme
Hâlime bak sen muhal söz söyleme
Yusuf eydür tutmazam hergiz sözün
Ne dilersen eyle bana kendüzün
Zelha kakır Yusuf'a şoldem boşar
Yusuf'un kuşağını şoldem şeşer
Hem tonun dahi Yusuf'un çıkarur
Alur onu Mâlik Reyyan'a varur

Mâlik Reyyan'a varur kılur selâm
Bin benüm gibi sana olsun gulâm
Zındana urgıl bu benüm kulumı
Âsi oldu bana tövbe kıla mı
Reyyan eydür tut elin ilt zındana
Kul senündür nice dilersen kına

Şeyyat Hamza; Anadolu divan tekke edebiyatımızın, halk tasavvuf şiirimizin, İran sofîlerini takliden ilk şiir örneklerini veren bir şairimizdir. Şiirleri, genellikle dinî, ahlâkî sofiyane ve didaktik bir özellik gösterir. Aru-

zu imâle ve zihaflarla doludur. Hece ölçüsünde daha başarılıdır. Söyleyişinde sanat gayesi gözetmeksizin duygularla düşüncelerini inançlı bir coşkunlukla gazel, naat, ilâhî biçimlerinde verir. *Yusuf ü Zeliha* eseri, aruzun «fâilâtün fâilâtün fâilün» ölçüsüyle, 1526 beyitlik Anadolu'da yazılan ilk aşk mesnevisidir. Başa aldığımız «İlâhî»nin son beyitleri :

Zehi şerbet ki bir kez andan içen
Ne subh olduğunu bilir ne akşam

Ne şerbettir bu hiç rengi bilinmez
Kızıl mı ak mıdır ya puhte ya ham

Ne arslanlar yaturmuş bu sakî
Ne ejderhalar olmuştur ana râm

Salâtinleri yaturdu bu sakî
Ki bunlar bir köy ü adı Rum u Şam

Bu sakî cümlesin esrüdiserdür
Ne cemaat kaliserdür ne imam

Bu gafletten niçün uyanmadun sen
Niçün gafil yatursun sen ey avam

Nice ecelden kaçuben işret kurasun dün ü gün
Üş iltüler çeke çeke İnna ileyhi raciun

Nice kapular urasun nice duzaklar kurasun
Ger aslan olub durasun ecel kıla seni zebun

Ecel alıcak boğazun eyde sana kim aç gözün
Ne haldesün gör kendüzün ey çapik ü zufünun

Oğrılayın bakar idün hublara göz bakar idün
Şimdi gözün toprak dolub ne hoş yatarsun sernigîn

Atlara kani bindügün harir geyüb salındığun
Ne kapdı atundan seni mekr ile bu dünya-yı dun

Kani elündeki kadeh başundaki altun külâh
Belündeki gümüş kuşak eğniindeki altunlu don

Mevlânâ'yı müritlerile gösteren Rembrandt'ın ünlü tablosu.

MEVLÂNÂ (1207 - 1273)

Buraya gel buraya gel ne olursan ol buraya gel
Kâfir zerdüşti putperest olsan da buraya gel
Bizim bu dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir
Yüz defa tövbe bozmuş olsan da buraya gel

İSLÂM dünyasının en büyük mutasavvıf şairi bilgin, düşünür ve Mevleviliğın kurucusu. Özbeöz Türk olan Mevlânâ Celâlettin Rumî, Horasan'ın Belh ilinde doğdu (30 eylül). Babası, bilginlerin sultanı anlamına gelen «*Sultânu'l-Ulemâ*» Bahaettin Velet, annesi Harzemşahlar imparatorluk ailesinden Mümine Hatun'dur. Bahaettin Velet, mânevî nüfuzundan çekinen Hârezm hükümdarile arası açılınca, ailesile birlikte Belh'ten ayrıldı (1212). Bağdat'a oradan da Mekke'ye kadar yollarını uzattılar, sonra Şam yoluyla Anadolu'ya geçtiler. Malatya, Erzincan, Lârende'de kahp devlet merkezi Konya'ya geldikleri zaman, Selçuklu İmparatorluğu en muhteşem çağını yaşıyordu. Selçuklu Sultanı *Alâeddin Keykubad* onları büyük bir saygıyla karşıladı (1228). Mevlânâ, o sıralarda, Gevher Hatun'la evlenmiş, devrinin en büyük bilginlerinden ders görmüştür. Babasının ölümü üzerine (23 Şubat 1231), en yüksek dereceli medreselerde ders vermeye başladı. Orta Doğu'nun en ileri gelen bilginlerinden sayıldığı, düzenli bir bilgin hayatı sürdüğü bir sırada, Konya'ya gelen *Şems-i Tebrizî* (Tebrizli Mehmet Şemsettin) adında esrarlı, yüksek fikirli, cezbeli bir dervişle karşı-

laştı (29 kasım 1244). İşte, o günden sonra Mevlânâ, insanların dıştan gördüğü kâinatı, içten gördü; aklın ötesindeki aşkı buldu. «Herşey şimdi başlıyor» dedi. Uzay denilen somut ölçülerin ötesine, insanlığın akıl yoluyla ulaşamadığı soyut bir aşk dünyasına daldı:

Aşk nedir? derler. Sen de ki; ihtiyâr ve irâdenin terkidir. Herkim ki ihtiyârdan halâs olmamıştır, onun ihtiyârı yoktur. Aşk padişahların padişahıdır. İki âlem onun ayaklarındadır. Padişah ayaklarında olan şeye hiç iltifat etmez. Can, bir kalıp ve bir fânustur. Ona hayat veren Cânân'dır. Bedendeki ruh, fânustaki mum gibidir. Ey Cânân, sensiz hangi hayat vardır? Aşksız olma ki, ölü olmayasın, aşkta ol ki diri kalasın. Senin aşkın beni bütün yakınlarımdan ayırdı. Çünkü senin aşkın huzur ve selâmet evini yıktı. Çünkü aşk, insanı harap eder. Çünkü aşk, hiç bir musibetten nasihat almaz. İnsanda ne mal, ne iyi şöhret, ne mevki, ne ev, bark, ne aile ve erlât ihtirası bırakır. Melâmete tahammül edemiyorsan git, selâmet köşesinde otur. Kısa elliler yüksek servi boylu güzelleri sevmekten âcizdirler. Aşk kudreti ile bu meydandan top kapamadın; sende aşk yok. Bu kendi kendinden memnun olan, kendi kendine yeten akıldır. Aşk ateşi alevlenince kendinden başka her şeyi yakar, kül eder. Her şey yandıktan sonra sen bahtiyar olabilirsin. Ne olurdu, Hazreti Ali'nin Hayber kalesi kapısını söküp attığı gibi, Hak'da bu varlık perdesini parçalasaydı. Kaç bahtiyara aynada kendini görmek nasip olmuştur? Parlak su sathındaki hayal, aynadaki akis: aklı, aşkta eritmedikçe biz değiliz. Akılla görülen aydınlık «yalancı fecir» dir. Gerçek fecrin güzelliği gözle değil, gönülle seyredilir. Akla değil, aşka iyândır... Aşk mezhebinde küfür de yoktur, iman da. Aşkta ne ten vardır, ne akıl, ne gönül, vardır, ne can. Böyle olmayan, bu hale gelmeyen kişi, âşık değildir... Aşk din'i, aşk mezhebi yetmiş iki şeriat'dan da dışarıdır. Padişahların tahtları, aşk'a karşı alelâde bir tahta parçasından ibarettir... Aşk çalgısı, semâ' vaktinde şunu çalar: Kulluk, bir bağdır; efendilik, baş ağrısı. Şu halde, aşk nedir? Yokluk deryası. Aklın ayağı orada kırılır... Aşk, gerçi dağınıksın, açılıp saçılmışsın, pek tezcanlısın, fakat bir şey var; birisi var ki aşka da ateşden bir kemerdir, kuşatıyor... Ben onun yüzünden kendimden geçmişim, onun yüzünden başım dönüyor, şaşırıp kalmışım: gâh kolumu kanadımı yakıp yandırıyor, gâh baş veriyor bana, kanat bağışlıyor... Gönül denizi, onun lûtfuyla söz katrelerinden Husrev'e de, Şirin'e de yüzde yüz çeşit inciler düzüp sunmada. Fakat bütün o incileri aşkla kırıp dökme de; o şaşılacak aşkta bir başka bir şey var... Ey canım, şarap getir, getir ki günler geçiyor. Gam acılığını ancak o kadehin lezzeti izale eder. Seni, elinde ateşîn bir kadehle içeri girdiğin anda vesvese, keder duman gibi süzülüp gider. Güneşe, aya, çarha sen o şaraptan vermişsin. Bak her birisi nasıl neşve içinde sana boyun eğmiş çalışıp duruyorlar. O şarap ile ruhuma sükûn ver ki, onun hararetinden insanda ne sabır, ne

Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki Mevlânâ tablolarından biri.

tövbe, ne huzur kalır. Sarhoş yolda bütün topallardan geri kalır. Kendinden geçmiş bir halde ise bir adımda Kâbe'ye varır. Sus, ham insanların yanında şaraptan bahsetme. Hemen aklı o öteki kötü şaraba gider.

Mevlânâ; Şems-i Tebrizi'yle karşılaştıktan sonra; Şems'in irşatlarile, zâhirî bilgilerle çevrili ibadet dünyasından uzaklaştı; tasavvufî aşkın coşkun, mistik dünyasına girdi. Şems'le 15 aylık sohbeti, onu bambaşka bir gönül adamı, dünya edebiyatının en büyük şairlerinden biri yapmıştır. Konya'da 66 yaşında, yüksek ateş yapan bir karaciğer rahatsızlığından öldüğü zaman (17 Aralık), her dinden, her soydan halk, tabutu arkasından ağladı, yas tuttu. Gömülü bulunduğu *«Mevlânâ Müzesi»* haline getirilen Konya'daki *«Yeşil Türbe»*, bugün, dünyanın dört bucağından gelenlerin ziyaretgâhı olmaktadır. O diyordu ki:

Ölüm günü tabutum mezara giderken zannetme ki bu dünyadan ayrıldığıma müteessirim. Benim cenazemi gördüğün zaman «Ayrıldık! Ayrıldık!» diye ağlama, ben asıl o zaman sevgilime kavuşurum. Beni mezara koyduğun zaman, «Elveda!» diye inleme. Zira mezar bir perdedir ki arkasında cennetlerin huzuru vardır... Battığını gördüğün bir şeyin doğmasını bekle. Gurub, güneş ve aya bir ziyan verir mi? Hangi dane toprağa gömüldü de tekrar çıkmadı? Niçin insan denen dane hakkında şüphe ediyorsun? Hangi kova kuyuya daldı da dolu çıkmadı? Can Yusufu kuyudan niçin feryat etsin? Bu tarafta ağzını kaparsın; öte tarafta açarsın... Ey yağ-

mur mevsimimiz, sevgililerimizin ayrılığıyla ağlıyan gamlı âşıklarımız gibi dostlarımıza yağdır yağmurunu. Ey bulutun gözleri, şu gözyaşlarını tulumlardan boşaltırcasına dök, çünkü sen de bizim ayyüzlülerimizi kıskanmadasın. Şu bulutun ağlayışına bak, şu bahçenin gülüşünü seyret. Şu bol bol yağmur yağdıran bulut, dudakları kurumuş, susuz dostlarımıza lûtfedilen Tanrı vergisine benziyor; o koca sağrağı da rintlerimize sunan, gene Tanrı. Düzenbaz güzellerimizin yüzünden azıksız kalan yeryüzüyle yazıyı bu azıksızlıktan kurtarmak için gökyüzü inciler saçıyor. Bir katresi inci olur, bir katresi nergis; böylece de yazıda biten otlarla geçinenlerimiz elleri malla nimetle dolar... Ne geceyim ne de geceye tapıcıyım ki güneşten bahsedeyim; güneşin kölesi olduğum için bütün güneşten bahsederim. Güneşin peygamberi olduğum için harabelerde parlarım. Güneşin peygamberi olduğum için ondan gizlice sorup aldığım cevabı size çeviririm. Güneşten doğduğum için Tanrıya ant içerim ki, Keykubadım. Ne gece doğarım, ne mehtaptan bahsederim. Ben küçük bir elma isem de ağacım yüksektir. Harap, sarhoş isem de doğru söz söylerim. Yanağından örtüyü aç; senin yüzün kutlu ve uğurludur. Seninle perde altında konuşmamı reva görme... Bizim mezarımızı toprakta arayan gafil kişi! ara bakalım ne bulacaksın.. Biz ârif kişilerin gönüllerindeyiz.

Mevlânâ; sanatı mabede sokar, sanatı ibadetten sayar. Onun için, hayatın her ânı, her davranış, şiir, musiki, semâ, bütün güzel sanatlarla uğraşmaktan ibarettir. Tanrıya ulaşmanın tek yolu, insandaki hayvanı yenmek, üstün insan olmaktır. Tanrı aşkının insanı temizleyip yücelttiğine, Tanrı'dan kopan ruhun Tanrı aşkiyle kanatlanarak, nefis denilen ihtiras ve madde engelini aşıp tekrar Tanrıya varacağına inanır. «Ölüm, Allah'a kavuşmaktır; benim öldüğüm gece bir gelin gecesi, en büyük sevgiliye kavuşma anlamında bir vuslat gecesi olacaktır» der. *Talat Sait Halman*'ın Türkçe ve İngilizceye çevirdiği, aslı Farsça olan ünlü rubaisi :

Bâz â bâz â herançi hastî bâz â	Gel, gel yine, her neysen, kimsen yine gel,
Ger kâfer u gebr u butperestî bâz â	Kâfirsen, ateş ve put seversen yine gel;
İn dergeh-i mâ dergeh-i nevmidî nîst	Girmez ki umutsuzluk bizim dergâha,
Sad bâr ager tovbe şikestî bâz â	Yüz tövbeni bozsan bile gel, sen yine gel.

Come, come again, whoever, what ever you may be, come!
Heathen, fire - worshiper, sinful of idolatry, come.
Come even if you broke your penitence a hundred times,
Ours is not the portal of despair and misery, come.

İnsanı âdeta kutsal bir varlık derecesine yükseltir, fikir özgürlüğüne olağanüstü değer verir. Türklük sevgisi çok kuvvetli olduğu için, her fırsatta, Türk ır-

kını övmekten hoşlanır. Edebiyatıyla, felsefesiyle, raksıyla, musikisiyle yüzyıllardır Türk ruhunu şevkli ürperişlerle coşturan Mevleviliğin tükenmez ilham kaynağı olan Mevlânâ, Farsça yazmakla beraber, şiirlerinin çoğunda, Türkçe sözcüklere de çok yer verir.

Türkün bulunduğu bir ilde, soyguncu korkusu bulunmaz. Halk emniyet içindedir. Tamah yüzünden kutsuza boyun eğene Türk denmez... Toplum adamı ol; bir heykeltraşın yaptığı gibi, kendine taştan bir dost yont, meydana çıkar... Ne kadar söz varsa düne ait, şimdi yeni şeyler söylemek gerek .. Akıl bir ışıktır her adım için; duygu, bir güneştir bir yol boyunca, vicdan bir sestir ufuklar genişliğince... Bizim yolumuz, şu güzelim dünyada yaşamak yoludur... Eğer, konuşmak veya yazmak istiyorsan, çekinme, endişe etme, korkma! Çünkü biz, senin ağzınla konuşur, kaleminle yazarız... Herkes, herkese bir lokma birşey verebilir ama, boğaz bağışlamak, ancak Tanrı işidir... Kötülerle kötü, iyilerle iyi ol. Güle karşı gül, dikene karşı da diken ol... Ağızdan bir kere çıkan söz, bil ki yaydan fırlayan ok gibidir... Dostum, şeker mi iyidir, yoksa şeker yapan mı? Ayın güzelliği mi daha üstündür, yoksa ayı yaratanın güzelliği mi?

Dânî ki men zi âlem yalguz seni severmen
Hem men çağır içermen hem men kobuz çalarmen

Ey bağ, sen mi daha hoşsun, yoksa sendeki gül bahçesi mi, gül mü, yahut da gül bitiren, yüzlerce nerkis meydana getiren mi?... Ey akıl, sen mi daha iyisin, bilgide, görüşte sen mi daha üstünsün, yoksa her an yüzlerce akıl, yüzlerce görüş belirten mi?... Âlemdeki en aşağılık sanat bile hiç ustasız elde edilebilir mi?... Her sanatın önü bilgidir, ondan sonra amel gelir. Bu suretle de amel, bir müddet mühletten, yahut ecelden sonra fayda verir... Süratle atıl, daima daha iyiye atıl, gece ve karanlık gelip çattı; Türklük et, araştırıcı ve bulucu ol; tembellik ve dalkavukluk etme... Her rüzgârda otlar gibi eğilip bükülürsen, dağlar kadar bile olsan bir ota değmezsin... Ey akıl sahibi, sanata çalış, fakat o sanatı, ehil olan kerem sahibi ve temiz bir kişiden öğren... Kardeş, İnciyi sedefin içinde ara, sanatı da sanat ehlinden iste... Türkü öbür yıl köle götürmüşlerdi; şimdi de bak, onu satın alan Arap, darağacında sallanıyor...

Mevlânâ; Farsça, Arapça, halk Rumcası, eski Yunanca bilir. İslâmlıkla birlikte diğer dinleri, biyolojiden sosyolojiye, tarihten ekonomiye kadar, çağının tüm bilimlerile, felsefesini şiirlerinde yansıtır. Yaşadığı yüzyılda, Türkçenin ileri bir şiir dili olarak gelişmemiş olduğuna üzülerek: «Her ne kadar Farsça söylüyorsam da, aslım Türk'tür» anlamında söylediği şu mısra meşhurdur: «*Aslem Türk-est egerçî hindûgûyem.*» Büyük Alman şairi Goethe, Mevlânâ'ya hayranlığı yüzünden farsça öğrenmiş, bir de «Divan» yazmış; Rembrandt, Mevlânâ'

nın bir tablosunu yapmış, İranlı Molla Cami, «peygamber değil ama, kitabı var»; Fransız şairi Maurice Barrès, «Mevlânâ ışığından bir kez nurlanan başka nur istemez» demiştir. Batı'da ve Doğu'da yüzlerce şaire feyiz kaynağı; milyonların sevgilisi olmuştur. Mevlânâ'yı Türkiye'de tüm yönleriyle inceleyen Abdülbâki Gölpınarlı'yı dinleyelim:

Türk ülkelerindeki irfanın yeni bir kabiliyetile yeni bir ruh ve ibdâ kabiliyetile birleşmiş yeni bir kültür meydana gelmişti. Bu kültürün iki büyük mümessili vardır. Birisi Mevlânâ Celâleddin Rumî, diğeri Hacı Bektaş Veli'dir.

Her ikisi de zamanın ilimlerini hakikaten bilen ve halk üstünde büyük bir nüfuza malik olan bu iki sofinin birincisini Anadolu'da klâsik zevkin mümessili ve klâsik edebiyatın bânisi olarak görüyoruz, ikincisi de Türklerin islâmı kabullerinden itibaren eski Türk dinine, Türk an'anelerinin islâmileşmesinden meydana gelen Şiî-Bâtunî cereyanı canlandıran ve büyük Babaî isyanından sonra vahdetini kaybeden bu zümrenin başına geçerek, daha ziyade halka hitap eden ve asıl halk kütlesini temsil eyliyen bir zattır.

Mevlânâ'nın pek az Türkçe şiirleri olmakla, hemen hemen bütün şiirleri didaktik edebiyatın bütün cihanda şaheseri olan Mesnevîsi farsça bulunmakla beraber bütün şiirleri ruh itibarı ile Tam Türkçedir. Hattâ edasının Türkâne olduğu İranlılarca bile söylenen bu dâhi şair Anadolu'da yalnız klâsik zevkin değil, klâsik musikinin, raksın, hülâsa Türk estetiğinin mümessilidir.

Oğlu Sultan Velet, bir divan teşkil edecek kadar Türkçe şiirler söylemiş ve onunla muhasım bulunan Âşık Paşa da Garipnamesini Türklere tasavvuf öğretmek emeli ile Türkçe yazmıştır... Daha on üçüncü asırda büyük bir sofu olması dolayısile hudutsuz bir müsamaha ile herkesi ve her şeyi hoş görmesi iktiza eden Mevlânâ:

Bigâne megûîd merâ zin kûyem
Der şehri şumâ hanei hut mîcûyem
Düşmen neyem er çent ki düşmen rûyem
Aslan Türkest egeçi hindî gûyem

Yani (beni yabancı tutmayın, ben, bu ildenim. Sizin şehrinizde evimi arıyorum. Düşman yüzlü isem de düşman değilim. Farsça söylüyorsam da aslım Türktür.) diyor. Derler ki, Belhli olmak dolayısile Tatar simasına malik olan Mevlânâ bu rübaisiyle kendisine (Moğol) diyenlere cevap vermiştir. Ne dereceye kadar doğrudur, bilmiyoruz. Ancak buradaki Türk kelimesile millet ifade edildiği muhakkaktır. Nitekim aynı büyük şair bir şiirinde Türk'ü şöyle tarif ediyor:

Türk aş şevet kez bîmi o deh es harâç eymen şevet
Türk an nelâşet kes tama, sâlii her kutsuz hured.

Türk, o kimseye derler ki bir köyde otururnca, onun korkusu yüzünden haraççılar gelemesin ve köy, haraçtan emin olsun. Tamağı yüzünden her kutsuzun sillesini yiyen, Türk değildir. Diğer bir şiirinde:

Yek hamle vü yek hamle kâmed şebi târîkî
Türkî künü cüştî kün ne nermî vü tâcikî

Yani (bir hamle et, bir hamle ki gece ve karanlık geldi. Türklük ve çabukluk et, yumuşaklık bir taciklik değil.) diyor. Bu beyitte Türklüğü; çabukluk, azim, gayret ve başarı ile tavsif etmesi, yumuşaklığında tacikliğe sıfat olduğunu bildirmesi, ne kadar dikkate değer. Yine diğer bir şiirinde:

Türk tüyî hinduvançîlırei Türk kem talep
Zanki nedâd hindrâ çihrei Türk Tanğrı

Mevlânâ'yı anlamak, büyük bir insanı, büyük bir şairi ve düşünürü, eşsiz bir dehâyı, tüm insanlığı anlamak demektir. Mevlânâ; kötülüklerden, kötülerin en kötüsü olan benlikten, bencillikten kurtulmuş, kendini insanlara adamış insanlıktır.

Eski âşıklara benden haber salınız. Visali günü şimşek gibiyim. Ayrılık gecesi buluta benzerim. Bu iki perişan halimle beni nereye götürüyorsunuz? Eğer o güneşin karşısında ay, mum, yıldızdan ve çırağdan bahsederseniz elemle size can düşmanı olurum. Size nereden ateşi alabileceğinizi söyliyeyim. O güzel yürüyüşlü şehinşahın atının nalından çıkan şimşekten. Oraya ölü götürseniz dirilir. Oraya haram götürseniz helâl olur. Mademki onun aşkı canın ayağından binlerce bağı çözer; beni iki eli bağlı oraya, o makama götürünüz. Bu gazelleri aşk sahifesinden yazdık. Bunları bu köleden Tebrizin medarı iftiharı olan Şems'e götürünüz.

Ben kemik değilim ki, kemikte iliğim. İlik değilim ki, damarda kanım. Kan değilim ki, bedende canım. Can değilim ki, pek çok şeyim. Yok yok, pek azıcık bir zamanım. Dilime bak, dost, dilime bak. Ne doğudan, ne batıdanım. Gözüme bak, hey, gözüme bak: Küçüklere, büyüklere, eşeklere, bitkilere hayranım. Kaf dağından zalimleri taşlayan iyicil devim. Zayıfım; aptalım; deliyim, sıfırım: insanım!

O güzel yüzlü sevgilinin bize yapmadığı lûtuf kalmadı. Size kerem etmedi ise bizim ne kabahatimiz var? O sevgili cefa etti diye küsüyorsun. İki cihanda bir sevgili bulabilir misin ki, cefa etmesin. Eğer o sana şeker vermedi ise ne çıkar? Zaten onun sana ilham ettiği aşk, en lezzetli bir şekerdir. O sana vefakâr davranmadı ise, üzülme, onun güzelliği baştan başa vefakârlık değil midir? Ruh ona bakıp mahvolunca şöyle dedi. «Allahın cemaline Allah'tan başka kimse bakamıyor. Bu göz ve o çırağ her birisi ayrı birer nurdur. Birleşince kimse onları ayıramaz.

Tebrizli Şems'in tılsımı ile gariplikler evreninin hazinelerine gömülmüştük .Ayrıldığındanberi bütün lezzetlerden uzak, mum gibi yandık. Baldan uzakta, ateşle kucak kucağa idik. Yokluğu ile ruhumuz, yıkılar içre tüneyen baykuşlara döndü. Senin yokluğunda Semâ bize haram olsun! Sen yokken musikiyi şeytan taşlar gibi taşlamak. Sensiz şiir bile yazılmaz.

Mevlânâ Celâlettin Rumî; Anadolu'da şiirin çok sevildiğini, kendisini sevenler için şiir söylediğini; şiirde «biçim»in, «üzüm bağının çitten duvarı» olduğunu, ileri sürer. Mevlânâ'nın değer verdiği; düşünce, duyuş, hayal, mecazla yüklü şiirin özüdür. Şiirleri, çoğunlukla, semâ ederken, coşkunlukla söylenmiştir. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: Kur'an ve Hadisten sonra İslâm âleminin en önemli saydığı aruzun «fâilâtün fâilâtün fâilün» ölçüsüyle Farsça yazılan *Mesnevî* (6 cilt, 25.700 beyit); tasavvuf şiirimizin kaynağı olan bu dev eserdeki hikmetler, manzum hikâyeler, kıssalar, âyetler, felsefî tartışmalar, mecazlar arasından fışkıran Mevlânâ'nın şiir gücü, bizi hayretten hayrete sürükler. *Nahîfî*'nin çevirdiği «Mesnevî»den bir parça:

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Şerha şerha eylesin sinem firak
Eyleyim tâ şerh-i derd-i iştiyak

Der kamışlıktan kopardılar beni
Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni

Her kim aslından ola dûr u cuda
Rüzigâr-ı vaslı eyler mukteda

Her kişi kendince bana yâr olur
Sohbetimden talib-i esrâr olur

Deşti, Mesnevi için şöyle der: «Ben uzun yıllar bu Divana her şeyi anlatan bir eser gözü ile baktım. Barışta, savaşta, hapiste, hürlüğüme kavuştuğum zaman onu arkadaş buldum. hasta iken onun sohbetiyle iyileştim. O, korkunç sükûnu, büyük heyecanlariyle bir denizdir. Dalga, köpük ve rüzgârdır. Deniz gibi sonsuz güzellik ve renklerle doludur. Yeşildir, mavidir, menekşe renginclerdir, nilüfer rengidir, deniz gibi yıldızlara ve göklere aynadır. Güneş ve ay ışınlarının yansıdığı, gurup nakışlarının oynaştığı bir âlemdir.» Mevlânâ'yı dünyanın en kudretli şairleri arasında saydıran; farsça, arapça, bazısı rumca 1791 rubai ile 2073 gazelin yer aldığı *Divan-ı Kebir* (Büyük Divan, 40.380 beyit); Mevlânâ'nın sözlerile birlikte hayatını, yaşadığı zamanı anlatan arapça-farsça mensur eseri *Fihi Mâ Fih;* 147 mektubunun toplandığı *Mektûbât* (Mektuplar); yedi vaaz öğüdünü içine alan *Mecâlis-i Seba* (Yedi Meclis).

Anlamıyorum, Türkler niçin Batı'ya yönelmek gerekliliğini duydular; Mevlânâ gibi bütün insanlığa yol gösteren bir ışık varken... *Prof. Annamerie SCHIMMEL.* Molla Cami: «Peygamber değil ama, kitabı var» dedi o'nun için. Ellerinde teypleri ve Mes-

nevî'nin ingilizce çevirisi ile Konya'ya gelen bir İsveçli gurubun başkanı: «İnsan Mesnevî'yi anladıkça, hıristiyan olduğunu unutuyor» demekten kendini alamadı. Alman şairi, protestan *Hans Meinke;* Mevlânâ için kitabında şöyle diyordu: «Karanlık günlerimizin tek umudu.» Mevlânâ Fârisi dili ile eser vücuda getirdiği halde İran edebiyatının o asra kadar gelen şairleri arasında Mevlânâ gibi bir benzeri yoktur. O devre kadar İran edebiyatı en kudretli şairlerini vücuda getirmiştir. Mevlânâ, o derin kültürü ile muhakkak ki, İran edebiyatını iyiden iyiye tanıyordu. Niçin bu dilin hakikî sahip ve san'atkârlarının hiç birini tâkip etmemiş ve tamamen orijinal bir üslûba sahip olmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Çünkü Mevlânâ, tamamen orijinal bir ruh ve çok ileri âteşli ve sentetik bir görüşe sahipti. Çünkü kendinden evvel bir Mevlânâ gelmemişti ki, onun izini takip etsin. Şiirin gerek dış tekniği, gerek iç yapısı Mevlânâ'da tamamen şahsîdir. *Ali Nihat TARLAN.* Doğusal bilimler ustası hıristiyan *Niccolson,* onbeş yılını verdiği Mesnevî çevirisi ve Mevlânâ incelemelerine rağmen: «Hâlâ şaşkı ve beğenimin tam nedenine inemedim» diyor. İzmir'in eski hahamlarından, şimdi ölmüş olan *Moreno Sigura* efendi, bir gün, değişik dinden üç dost yanında, «Biz Musa'yı onun kadar anlayamamışız» demiştir. «İnsanın yeter ki yaradılışı güzel olsun; ister Ali'nin soyundan gelsin, ister Ömer'in.» diyerek mezheplerin üstüne yükselen Mevlânâ'nın tarikatını değil, sanatını seviyorum. Yunus'un ne söylediğine değil, nasıl söylediğine önem verip hayran olduğum gibi. *Behçet Kemal ÇAĞLAR.* Mevlânâ'da her şeyi ile eksiksiz bir toplum yaşamaktadır. O, çağının meselelerine sırt çevirmemiş; gününü ve geleceği çırılçıplak söylemesini bilmiş. «Dinim aşktır benim» diyecek kadar geniş, derin görüşlü olabilmiştir. Şiirlerinde bu ilkelere bağlanan Mevlânâ birleşmiş milletlerin gerçekleştirmek istediği ülküyü, yedi yüz yıl önce dile getirmiştir. Din, mezhep, ırk ayrılığı gözetmeden, millî ve insanî olabilmiştir. Kendine özgü bir düşün çığırı açan Mevlânâ, hürriyeti hiç bir şeyle değişmeyeceğini, her türlü kulluktan nefret ettiğini açıkça söylemiştir. Vicdan hürriyetine sonsuz saygıyı, hoş görülüğü, medeniyiz, diyenler ondan öğrenmelidir. Büyük düşünür Mevlânâ, tabiattaki ölmezliği, yapıcı, yaratıcı gücü görmüş; toplumda dirlik özlemini dile getirmiş; düşmanlıklardan uzak bir dünya düşünmüş: «İhtiyarlar baktım genç oluverdi — Hastalar, yorgunlar, arıklar iyileşmişler — kanlanıp canlanmışlar» diyebilmiştir. Batının karanlık bir dünyada yaşadığı günlerde O, zulme karşı gelmiş, hurafelere inanmamış, karanlığa tapmamıştır. Dini, donmuş inançlar sayan, böylece korku dünyaları yaratanlarla birlik olmamış; insana, kadına gerçek değeri vermiştir. Kısacası, çağında erkekçe konuşmuş, bugün de gönüller sultanı olmuştur. «Benim istediğim sevgili — Gökleri bir mendil gibi dürmeli — Güneşi bir kandil gibi asmalı —. Dünyamız aydınlanmalı — İnsanlık mescidiyim ben...» diyebilen Mevlânâ, bugüne göre de çok ileri, yüce olduğunu göstermiştir. *Oğuz TANSEL.* Şems-i Tebrizi'nin temsili resmi; Mevlânâ'nın kendi diliyle ve çevirilerile şiirleri:

Kiçkinen oğlan sen bizge gelgil
Yol bulamazsan dağdan gelgil
Ol çiçeği kim yazıda buldun
Kimseye verme hasmına vergil

☆

Eğer keydiir karındaş yoksa yarız
Uzun yolda budur sana kılavuz
Çobanı berk tut kurtlar ökütür
Işit benden karakuzum karakuz

☆

Gelesen bunda sana yek garazım yok işidürsen
Kalasın anda yavuzdur yalnız kanda kalursan
Çelebi'dür kamu dirlik Çalab'a gel ne gezersen
Çelebi kulların ister Çelebiyi ne sanursan
Ne ağuzdur ne ağuzdur Çeleb ağzından kıgırmak
Kulağın aç kulağın aç bula kim anda değersen

☆

Mahest nemîdanem hurşîd ruhet yâ ne
Bu ayrılık oduna nice ciğerim yâne
Mürdem zi firak-i tü müirdem ki heme danend
Aşk odu nihan olmaz yanar düşicek cane
Sevda-yi ruh-ı Leylî şüd hasıl-i mâ haylî
Mecnun bigi vâ veylî oldum yine divane
Sad tîr zened dil an Türk-î keman ebrû
Fitnelü elâ gözler çiin uykudan uyane
Ey Şâh Şücaüddin Şams-iil Hâk-i Tebrizî
Rahmetten eğer n'ola bir katre bize dâne

☆

Ussun varsa ey âkil aldanma gıl zinhar mala
Şol nesne ya ki sen koyup gidersin ol bunda kala

Zalımetini görübenim dürersin dünya malını
... harc idüp seni anmaya zehi belâ

Seni unudur dostların oğlun kızın avratların
Ol mâlini üleşeler hisap idüp kıldan kıla

Kılmayalar sana vefa bunlar bay ola sen geda
Senin için virmeyeler bir pâre ekmek yoksula

Bir demliğe ağlaşalar andan varub hayraşalar
Seni çukura gömüşüp tiz dönerler gülâ gülâ

Ol kim gide uzak yola gerek azık ala bile
Almaz ise yolda kala irmeye her giz menzilâ

Virdi sana malı çalap ta hayra kılasın sebep
Hayr eyle kıl hakkı talep vermeden ol mâlin yelâ

Bu gün sevinirsiniz benim altunum akçem çok deyû
Anmaz mısın ol günü kim muhtaç olasın bir pulâ

Es itmeye malin senin hoş olmaya halin senin
Nesn ermaya elin senin ger sunmadınsa el elâ

Ol mal didügün mar ola hakkı kıran târ ola
Her giz meded bulmayasın çevre bakıp sağ u solâ

İllin ise anda çarak ola sana ol hoş turak
Bunda ne kim kıldın yarağ anda sana karşu gelâ

Diler isen ayş-ü ebed dut gil ne didise ol ahad
Andan dilâ her dem meded tâ irişasın hasılâ

Böyle buyurdu Lemyezel bilin beni kılın amel
Terk eyleniz tûli emel uymanız her bir bâtıla

Yoksul isen sabreyle gil ger bây isen hayreyle gil
Her bir hâlâ şükreyle gil Hak döndürür halden hala

Dünya anın ahret anın nimet anın mihnet anın
Tamu anın Cennet anın devlet anın kânı bula

Hakka bana na mal gerek dileğim eyce hal gerek
Ne kıl gerek ne kal gerek kendinizi bilen kula

Ey Şems dila Haktan hakı biz faniyiz oldur Bâki
Kamular anın müştakı ta hod ki al kimin ola

GAZEL

Ey Hacc'a giden, Hacc'a giden, yolda seferber
DOST'un sana burdaydı, ne lâzım o uzak yer?

DOST'un kapı komşun, ne düşünceyle sen öyle
Çöllerde gezip-tozmadasın, burda mücevher.

Gördünse eğer görmesi imkân dışı yâri,
Hem Tanrı bu, hem Kâbe ve hem kul bu, desinler.

Yüz kerre aşıp yolları vardın ama Hacc'â,
Bir kere de gel çık göreyim kubbeye, göster.

Ol Kâbe lûtuf hânesi; gel sun bir alâmet,
Evsâhibinin şânına lâyık bir eser ver;

Gezdinse eğer bahçe neden elde çiçek yok?
Buldunsa denizden hani can incisi cevher?

Sen yolda bütün zahmeti rahmet bilecektin,
Cismin o büyük nîmete engel ama yer yer.

Ehrâma bürünmekte necat var, ama dikkat,
Nâmus gidiyor çok yazık elden demesinler.

EY ÂŞIKLAR, GELİN BAKIN...

Ey âşıklar, gelin bakın,
gelin bakın, ey iş erleri.
Gelin de bizi görün işte.
Bakın nasıl yıldızlar gibi hep ateş kesilmişiz,
ayın civarında bütün gece nasıl oynayıp dönmeye koyulmuşuz.
Güneşimiz gideli ortaya nasıl çıkmışız işte bakın.
Bakın nasıl anadan doğma çırılçıplak olmuşuz,
nasıl âvâre olmuşuz bakın.

Ey âşıklar, gelin,
gelin ey iş erleri.

Şarabın en tatlışı burda işte bakın,
işte burda şarabın en iyisi,
işte burda yıllanmışı şarabın.

Her seher vakti
güzeller sultanımız haber eder.
Ey biçareler der, gelin,
âşıklara derman olan der biziz asıl,
âşıklara biziz asıl tek çare der.

Turdağı o şarabı içti.
Körkandil sarhoş oldu.
Turdağı kendinden geçti.
Bizim elimizden ne gelir,
biz demirden dağ değiliz ki!

Gökyüzünde, harman yerinde,
yanan yıldızlarız ama,
kesilsek dilim dilim,
bölünsek parça parça,
olsak arpa gibi, tane tane,
gene tek lâf edemeyiz biz sırdan yana,
veremeyiz ondan bir zerre bile.

Diyorlar aşk deli.
Ama biz zırdeliyiz.
Diyorlar kötülüğe götürür insanı insanın içi.
Ama biz o iç'e emrederiz.

Biz tek bir aşka tutulmuşuz.
Yani senin aşkına tutulmuşuz.
Sen bir kere daha şu seferden dön gel,
gel Allah aşkına bir gör halimizi.

Yenileştiren : A. KADİR

GAZEL

Bana sen cân'ı cihansın, ne edem cân-ı cihânı,
Bana sen genc-i revansın, ne edem kârü ziyânı?

Gün olur miş-i şarap var, gün olur ekl-i kebap var,
Bu devir devr-i harap, yar; ne edem devr-i zamânı?

Kaçarım cümle beşerden, kaçarım sevgililerden,
Ne göründüm, ne kayıp; ben, ne edem kevnü mekânı?

Deliyim vaslına yârım, ne gezer başkaca kârım,
Sana ben saydü şikârım, ne edem tîrü kemânı?

Zaman ırmak, o akarken, kayayım dipte, sakın sen
Yanılıp sonra sudan, ben, ne bilem âb-ı revânı?

Atarım varlığı serden, bana yüksün a fesim sen,
Bize kurtoldu çoban, ben, ne edem başka çobanı.

O ki her zerre cihandır, o ki her zerresi candır,
Adımız sâde nişandır, ne edem nâmü nişânı?

Çıkıyor inci denizden, kafa yol açtı dalarken,
Al ayak var, ne edem ben; el ayak fazlaca yâni.

Sebep ol, ol meh-i tâban, sebep ol turra-i cânan:
Coşuyor dil yetişey can, getirol rıdl-ı girânı.

L. Sami AKALIN

DEMEDİM Mİ?

1

Oraya gitme demedim mi sana,
seni yalnız ben tanırım demedim mi?
Demedim mi bu yokluk yurdunda hayat çeşmesi ben'im?

Bir gün kızsan bana,
alsan başını
yüz bin yıllık yere gitsen,
dönüp kavuşacağın yer ben'im demedim mi?

Demedim mi şu görünene razı olma,
demedim mi sana layık otağı kuran ben'im asıl,
onu süsleyen, bezeyen ben'im demedim mi?

Ben bir denizim demedim mi sana?
Sen bir balıksın demedim mi?
Demedim mi senin uçmanı sağlayan ben'im,
senin duru denizin ben'im demedim mi?

Kuşlar gibi tuzağa gitme demedim mi?
Demedim mi senin uçmanı sağlayan ben'im,
senin kolun kanadın ben'im demedim mi?

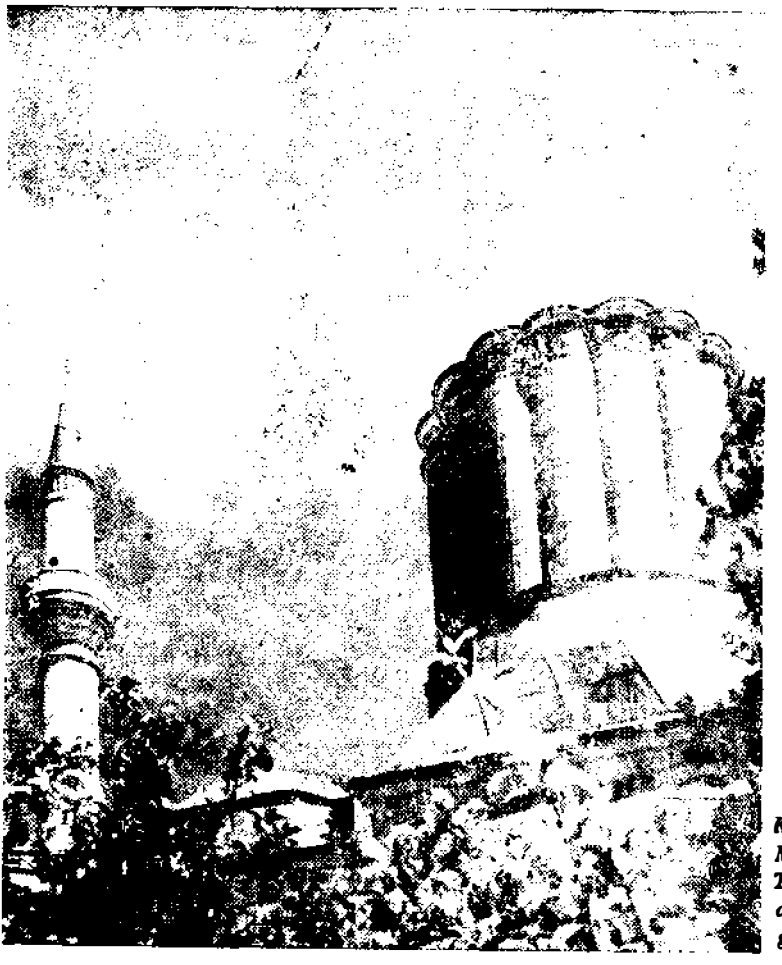
Demedim mi yolunu vururlar senin,
demedim mi soğuturlar seni
Oysa ki senin ateşin ben'im,
hararetin ben'im demedim mi?

Türlü şeyler derler sana demedim mi?
Kötü huylar edinirsin demedim mi?
Ölmezlik kaynağını kaybedersin demedim mi?
Yani beni kaybedersin demedim mi?

Söyle, bunları sana hep demedim mi?

Yenileştiren : A. KADİR

Daha beri gel, daha beri; niceye bir bu yol kesicilik? Değilmi ki sen bensin, ben de senim; niceye bir bu senlik, benlik? Tanrı ışığıyız, Tanrı ırçası; nedir bunca inat kendi kendimizle? Neden aydınlık, aydınlıktan böylesine kaçar ki? Hepimiz de bir tek olgun kişiyiz; ama neden böyle şaşıyız ki? Neden zengin, yoksulları böyle hor görürüz ki? Hepimiz de bir tek tacıyız; aklımız da bir, başımız da; ama şu kambur feleğin yüzünden biri iki görür olmuşuz. Pılını - pırtını şu beş duyguyla altı yönden çek birlik tarafına; birlik ağacını ne diye eğip bükecek, bir ağacı iki göstermeye çalışacaksın? Hadi, aklını başına al da şu benliği bırak, herkese katıl, herkesle karış Kendinde oldukça habbesin ama, herkesle oldun mu mâdensin. Can birdir ama ten yüzbinlerce; hani bademler gibi onlar da çok ama, hepsinin de yağı bir, aynı. Dünyada bunca dil var, anlamda hepsi de bir. Testileri kırdın mı su bir olur gider.

Konya Mevlânâ Türbesi'nin dıştan görünüşü.

SULTAN VELET (1227 - 1312)

Uçmak aşından dilerven bir çanak
Nur hamurundan iki üç bazlamaç
Kaşların yaydur gözün oklar atar
Gönlüm al oklar içün oldı amaç

ANADOLU Türkçesi'nin ilk şairlerindendir. Konya'da doğdu. Mevlânâ Celâlettin Rumî'nin oğludur. Konya ve Şam'da iyi bir öğrenim gördü. Kuvvetli bir medrese kültüründen geçtikten sonra, tekke bilgisini geliştirdi. Babasının ölümü üzerine, Mevlevîlik tarikatının esaslarını kurdu. Sonraları Mısır, Suriye, Irak, Azerbaycan, Macaristan içlerine kadar yayılan Mevlevîliğin ilk Anadolu'da temel atıp yayılmasını sağladı. Konya'da öldü (11 Kasım). Mezarı «Mevlânâ Türbesi»nde babasının yanındadır.

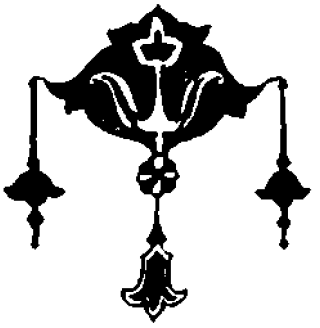
Mevlâna'dur evliya kutbı bilün
Ne kim ol buyurdise anı kılun
Tanrı'dan rahmetdür anın sözleri
Körler okursa açıla gözleri

Sultan Velet; Oğuz Türkçesi'nin Anadolu'daki ilk sade şiir örneklerini verir. Yüksek zümre mutasavvıfları arasında, zamanın en çok Türkçe şiir yazan, eserlerinin hemen hepsinde tasavvuf konusunu işleyen odur. Mevleviliği geniş halk kitlelerine duyurabilmek için yazdığı Türkçe şiirleri, aruza zorlukla uymasına, imâle ve zihaf kusurlarile yüklü bulunmasına rağmen, sevimli bir söyleyiş taşır. Mevlânâ'nın büyüleyici coşkunluğunun yerini onda, öğretici, yorumcu, didaktik bir özellik alır.

Kendözünü unut anı bilgil
Kendözün uvu kıl anı bulgil
Kendözünden cihanı ger süresin
Bin cihan ol cihanda sen göresin

Sultan Velet; şiirlerinin yanısıra nesir de yazmış; ömrü boyunca babasının etkisinde kalmıştır. Bir divanı ile, üç mesnevisi, bir de mensur olmak

üzere beş eseri vardır : «*İbtidânâme*», «*Rebâbnâme*», «*İntihânâme*» mesnevileri; şiirlerinin yer aldığı Farsça bir «*Divan*»ı; bir de tasavvuf konusunu işleyen «*Maarif*» adında mensur bir eseri bulunmaktadır. Divanındaki Türkçe gazellerle, mesnevilerindeki Türkçe beyitleri daha sonraları «Divan-ı Türk-i Sultan Velet» (1925); «Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri» (1958) adlı kitaplardan toplanmıştır.

Sen buyurdun kuluna gel bir karış
Kim senün içün gelem ben bir kulaç

Kim seni bir bilmeye canlar canı
Oldı gâvur boynuna asıldı haç

Kim seni göre vü âşık olmaya
Anı cansuz bil ya taşdır ya ağaç

☆

Senün yüzün güneşdür yohsa aydur
Canum aldı gözüm dakı ne eydür

Benüm iki gözüm bilgil canumsun
Beni cansuz koyasın sen bu keydür

Gözümden çıkma kim bu ev senindür
Benüm gözüm sana yahşi saraydur

Ne oktur bu ne ok kim değdi senden
Benim boyum sünüydi şimdi yaydur

Temaşa çün beri gel kim göresün
Nite gözüm yaşı ırmak u çaydur

Senün boyun budahtan ağdı geçti
Cihan imdi yüzünden yaz ü yaydur

Bugün aşkın odundan ısı alduk
Bize kayu değül ger kar ü kaydur

Bana her gice sendin yüz bin assı
Benüm her gün işüm sendin kolaydur

Veled yoksuldu sensüz bu cihanda
Seni buldu bu gezden bey ü baydur

☆

İkimüz birüz iki görmeng bizi
Dutun anı yarlıgaya ol sizi
Kim anı benden seçerse ol bayık
Düşmenümdür evini başına yık

Ne balıklar var ol deniz içre
Ger sana Tanrı ol sudan içire

Deniz içre balıkların göresin
Ol balıklar ile bir durasın

Duruben anda sen balık olasın
Ne kim ister isen bayık bulasın

Ölmeği ol denizde görmeyesin
Göresin ne ki varsa sormayasın

Anda sözler yerinde görmektir
Anda kim göz göre ne sormaktır

Anda elsiz ağızsız içmektir
Ol çemende kanatsız uçmaktır

Yemek içmek behiştte nurdandır
Hoşluğun uçmak içre hurdandır

Tohumu uçmağın namaz oldu
Yerleri evleri niyaz oldu

Yemiş ü yaprak anda söylerler
Irlayuben budakta oynarlar

Zikrden doğdu andaki kuşlar
Dikeli anda yaylayup kışlar

Zikr uçmakta kuş olup uçar
Bahtlu ol kişi ki zikr eder

☆

Sordılar binden halâyık bu sırı
Ölüyü İ'si nete kıldı diri

Od Halîl içün nete oldı güleş
Oda düşicek odı buldı güleş

Bir üyezle Nemrudu kahr eyledi
Ana dünya ni'metin zehr eyledi

Salih içün togdı tagdan bir deve
Ümmeti iltürdi süt andan eve

Hûd içün yel kırdı ol münkirleri
Taga taşa urdı ol kâfirleri

Nûh içün tûfan kamu kâfirleri
Bogdı sudan komadı kimse diri

Kaynadı sular cihân oldı deniz
Ne ata kodı su ne ogul ne kız

Su tenurdan kaynadı bınar gibi
Buyrugun dutdı Nuhun kullar gibi

Gendüziçün bir gemi Nûh eyledi
Ümmetini sudan anda bekledi

Nûh Âdem gibi ikinci atamız
Âdem anı bilürüz biz kamumuz

Sen velîden ayru görme Tenriyi
Andan iste halka sorma Tenriyi

Hem sen göresin beni ilden varavum bir gün
Yolda oturum cansız kan ağlayavum bir gün

Ger olmıyasun benim tenden çıka tez canım
Bu kayu beni duta ansız ölevüm bir gün

Suci içevüm suci delü olavum delü
Nem var verevüm yele seni dutavum bir gün

Seni nice severüm yüz can bigi dilerüm
Ola ki kolay gele senin olavüm bir gün

Dururum ü ağlarım otururum inlerüm
Öyle komaya Tanrı hem ben gülevüm bir gün

Gözler seni görürse âlem seni bilüre
Elim değicek seni ben gizleyevüm bir gün

Veled yüzünü gördü geldi kapuna durdu
Eytti ki gele o kim seni öpevüm bir gün

YUNUS EMRE (1250 - 1320)

Ben Yunusu biçâreyim
Aşk elinden âvâreyim
Baştan ayağa yâreyim
Gel gör beni aşk neyledi

HALK Tekke Edebiyatımızın en büyük şairi, Anadolu Türkçemizin şiir peygamberidir. Yaşantısı, şiirlerinden, efsanelerden, hakkında yazılmış yapıtlarından çıkarılmaktadır. Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Sarıköy'de doğduğu, yine orada öldüğü, Horasan'dan Karaman'a yerleşen özbeöz bir Türk ailesinin, Hacı İsmail'in oğlu olduğu, mezarının Karaman'da bulunması gerektiği son görüşler arasındadır.

Mevlâna Hudâvendgâr bize nazar kılalı
O'nun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır

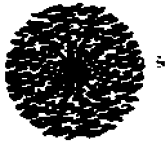
Ete kemiğe büründüm
Yunus diye göründüm

Ben gelmedim dâvâ için
Benim işim sevi için

Yunus Emre'nin medrese öğrenimi gördüğü, çiftçilik yaptığı, tasavvufla uğraştığı, *Şeyh Taptık Emre*'den uzun yıllar ders aldığı, sonra tarikat uğruna gurbete çıkarak Konya'yı, Şam'ı, Azerbaycan'ı dolaştığı, Mevlânâ ile tanıştığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun birçok yerlerinde mezarının bulunması halkın Yunus'a karşı duyduğu sevginin büyüklüğünü anlatır.

Selçuklu Devleti'nin kalıntılarından yavaş yavaş meydana gelen Türk Devleti, dil alanında kaydettiği ilk önemli aşamayı Yunus'a borçludur. Türkülerinde, Yunus Emre Anadolu halkının en yüksek vasıflarını belirtmiştir: Sadakatte kendini göstermek, Tanrı ve insan uğrunda fedakârlıkta bulunmak bu vasıfların arasındadır. Prof. Dr. A. SCHIMMEL. *Yunus Emre, insan hayatını metafizik bir endişede özetlemesini biliyor ve onu ancak içimizden yenebileceğimizi bize öğretiyordu. Moğol istilâsının kan ve ateş çağında, o bitmez tükenmez ıztırap, ölüm, hastalık, açlık ve ümitsizlik cehenneminde yaşa-*

yan insanlar bu sevgiye, tahammülü imkânsız realitenin ötesinde açılan bu geniş bu rahmanî ümit kapısına ekmek ve su kadar, rahat yastık ve uyku kadar muhtaçtılar. Ahmet Hamdi TANPINAR. *Moğolların Anadolu düzenini alt üst ettiği bir dönemde yetişmiştir Yunus. Selçuk imparatorluğu çökmüş, saltanat kavgaları almış yürümüştür. Halk ağır vergilerin altında ezilmektedir. Yağmalar, zoralımlar, kanlı çatışmalar yüzünden koyu bir umutsuzluk ve tedirginlik vardır. Öte yandan kuraklık ve kıtlık, halkı canından bezdirmiştir. Bu usanç ve umutsuzluk ortamında halk mistik inançlara sığınır. Sabrın tevekkülün tutsağı olur.* Emin ÖZDEMİR.

Tekke edebiyatının en eşsiz şahsiyeti «Yunus Emre» sayılabilir. Ondan sonra gelen bütün halk şairleri onun yolundan çıkamadıkları gibi üslûbunu bile değiştiremediler. Yunus; Peygamberi, yakın bir dost gibi sevmiş; Allah'ı muhabbet yüzünden görmüş, yaradılışı bu muhabbetin yüze çıkması halinde duymuştu... Mevlânâ'dan ilham aldığı halde Yunus, o ilhamı tamamile millileştirmeye muvaffak olmuştur. *Hasan Âli YÜCEL.*

Yunus'un Kişiliği

Anadolu Türklüğünün en büyük ruh mimarlarının başında Yunus Emre gelir. O, Anadolu erenlerinin en büyüğüdür. Ona göre tasavvuf, Tanrı'nın ahlâkı ile ahlâklanmaktır.

O, tüm kötülüklerden arınmış tertemiz, dupduru, eksiksiz - kusursuz örnek insanı arar.

Coşkulu bir aşkın tutsağıdır o. Tanrısal bir aşktır bu. Kendini aşmaya zorlayan, kendini aşan, kendinden geçen bir aşkla tüm insanlığı tutuşturmak ister.

Dört kitabın manisin okudum tahsil ettim
Aşka gelince gördüm bir uzun hece imiş

Bu dünya bir gelindir
Yeşil kızıl donanmış
İnsan böyle geline
Bakar bakar doyamaz

Çok aradım özledim
Yeri göğü aradım
Çok aradım bulmadım
Buldum insan içinde

Bu denize düşen ölür dediler
Ölür ise ko ki ölsün nolisar
Aşk gelicek cümle ekstikler biter
Bitmez ise ko ki kalsın ne çıkar

Ay oldum geceye doğdum
Bulut oldum göğe ağdım
Yağmur olup yere yağdım
Nur oldum güneşe doğdum

Ben ay'ımı yerde gördüm
Ne işim var gökyüzünde
Benim gözüm yerde gerek
Bana rahmet yerden yağar

Yunus; her sınıf, her din, her ırk insanını sınırsız bir hoşgörüyle, engin bir sevgiyle kucaklar. Aşk tema'sını halk şiirimize, insanın iliklerine işletecek kudrette uygularken insanlık sevgisiyle buram buram tüter. İnsanlar arasında sürüp giden kine, saldırganlığa savaş açar; savaşın karşısına sevgiyi çıkarır; insanlığı sevginin kurtaracağına inanır. Yunus'un bu barış, sevgi ülküsü, en büyük Türk, Atatürk'te gerçekleşecektir: «Yurtta sulh, cihanda sulh.»

Evrensel bir hümanizm müjdecisi olan Yunus'un 13. yüzyıl Anadolu'sunda zuhuru çok anlamlı bir fenomendir. O Anadolu ki, bütün tarihi boyunca bir türlü sonu gelmeyen kargaşaların, iç ve dış savaşların, tedirginliklerin yatağı olmuştur. İşte biçare Yunus, böyle bir sosyopsikolojik ortamda toplumun özlemlerinin sözcüsü olarak dile gelmiştir. Vedat Nedim TÖR. *Ruhunu eski bir tanıdık gibi bize açan bu derviş, Hakk'a karşı hitaplarında, feryatlarında da daima en tabii bir safvetle, sâdedillikle, samimîyetle haykırır; ağlar, itirâz eder, yahut vecd içinde terennüm eder. Onda yapmacık, gösteriş, merasim ve âdâba riâyet eder olmak gibi şeyler yoktur. Ruhunun basitliği bütün ilâhîlerinden berrak bir sûrette akseyler. Yunus en derin ve en müşkil metafizik meselelerinden, hayret verici bir vuzûh ile bahseder. İslâm tasavvufunun inceliklerini, Neo-Platonist mektebinin akıydelerini hiç bilmeyenler bile, Yunus'un ilâhilerini okuyunca, rûhan. o mes'elelere tanıdık çıkarlar. Çünkü, varlığın muammalarını mutlaka kalblerinde duymuşlardır.* Fuat KÖPRÜLÜ. *Yunus, bir olgunluk, bir daimî yaratılış örneğidir. Yunus beşeriyetten tanrısal varlığa bürünüş, kulluktan iradesini, ihtiyarını Tanrı irade ve ihtiyarına veriş, mecazi aşktan tanrısal aşka dönüş, fanilikten bekaya eriş, benlikten, hencillikten geçip kendini topluma adayış sembolüdür âdeta. Yunus Emre öyle bir varlıktır ki, bu varlığın benzerlerini gerçekten de insanlık tarihinde pek güç ve sayılı bulabiliriz. Kendisini ferdiyetten topluma veren, güzelden geçip güzelliğe vurulan; kin, garaz gibi küçüklüklerden sıyrılıp insan sevgisine ulaşan Yunus, aynı zamanda gözünü yumup hayal âlemine dalmamış, gerçekten hiç ayrılmamış bir şairimizdir. Mükemmel bir tahsil gören, Mevlânâ'dan ve Sadi'den tercümeleri bulunan, İran ve Yunan mitolojisini bilen ve bu bakımdan bir halk şairi olmadığı halde halktan ayrılmadığı, halka halkın diliyle hitap ettiği için halkın şairi olan Yunus'un ayakları yeryüzündedir. Ve isteği daima ileridedir.* Abdülbaki GÖLPINARLI. *Halkın ağzından halk için konuşmuş Yunus. Kendine özgü bir derviş ülküsünü canından çok sevdiği başkalarına duyurmak için çırpınan bir ozan Yunus. Kendisini okuyan bilgisiz kalmasın, eğriyi doğrudan ayırsın, kötü yöneticilere başkaldırabilsin diye didinir.* Nermi UYGUR.

Yunus, şiirlerinden de anlaşılmaktadır ki, bir hayli gezmiş, birçok kişilerle görüşmüş, hayat sevgisi yüzünden uğradığı ölüm korkusundan ölümsüzlük inancına, geçici aşktan gerçek aşka, güzellere vurgunluktan güzellik vurgunluğuna, zâhitlikten sûfîliğe, parçalardan birliğe, bütüne, ilimden irfana ve sonunda şeyhlikten, vekardan melâmete seyretmiş bir ozandır... Yunus, gerçekten de «hey dost» diye diye hâlâ, ülkesinde, dünyada, Türkün ve insanlığın gönlünde esip tozmaktadır. *Abdülbâki GÖLPINARLI.*

Yunus'un Sanatı

Yunus Emre; halk tekke edebiyatımızın en büyük şairidir. Şiirlerinin özünde derin bir insan sevgisi, içli bir Tanrı aşkı, Tasavvufa bağlılık görülür. Halk dilini coşkun bir lirizmle, özentisiz bir söyleyişle, genellikle hece, bazen aruz ölçüleri içerisinde kullanır. Türk diline dinamik bir anlatım yeteneği, tinsel bir iç musiki kudreti verenlerin başında Yunus Emre gelir. Yunus Emre; ulusal edebiyatımızın en sağlam temelidir. Yunus'ta hoş görü, ileri ve insancı bir dünya görüşü vardır. Sanatı halkın görevindedir.

Tasavvuf sistemini bütün incelikleriyle anlatan o şiirler, devrinin mühim eserlerinden olan Risale-i Nushiyye'nin kendisi bize zamanın bütün ilmiyle beslenmiş gerçekten müstesna bir zekâyı, üstün bir entellektüaliteyi açıkça gösterirler... Yunus, şüphesiz Sakarya kıyılarında doğdu. Fakat her yerde doğmuşa benzer. Eseri de böyledir... Yunus Emre, 600 yıl evvelinden bugüne açılan kapıdır. Onunla ancak, Şeyhî Necati Bey, Bâki, Nedim, Şeyh Gâlib gibi eski şiirin sıkı nizamı ve müşterek lûgatı içinde gerçekten bir çığır açabilen sairler boy ölçüşebilirler. Fakat Fuzulî bir bakıma bu şairlere de üstündür. Çünkü eseri bize onlardan çok ayrılan, tamamiyle şahsî diyebileceğimiz bir tecrübe ile gelir. Ahmet Hamdi TANPINAR. *Yunus Emre tasavvufun en ince fikirlerini halkın anlayacağı en basit bir dille ifade etmesini biliyordu... Yunus Emre'de en dinsiz insanı uyandıracak ilhamlar vardır. Ondan işe başlamalıyız. Ben, dikkatle okunursa, sadece Yunus Emre'nin bizi kurtaracağına inanıyorum... Maziyi bilmemek ve tebcil etmemek cehaletten ve boş gururdan ileri gelir. Dikkatle bakarsak ebediyetin bizde yaşadığını görürüz. Sonsuzluk seyyâhi Yunus bunu ne güzel anlatır... Fakat unutulmaması gereken apaçık bir vâkıa da var ki, Yunus Emre, bugünün insanı değildir. Son araştırmalara göre, 1240 - 1322 yılları arasında yaşamıştır. Binaenaleyh onun şiirleri aynı zamanda çağı ile de yakından ilgilidir. Şaşırtıcı olan o çağın şartları içinde doğmuş ve yaşamış olan bir insanın yüzlerce yıl sonra da millet ve dünya çapında bir değer ifade edebilmesidir. İnsan buna bakarak, bazı hakikatlerin ebedî olabile-*

ceğine inanıyor. Bilinmesi gereken başka bir hakikat daha var: Yunus Emre tek başına değildir. Söylediği fikirleri bizzat yaratmanuştır. Söyleyiş kendisinindir ama söyledikleri gelenekten gelir. Yunus Emre'de bugün hayran olunan fikirleri, Türk halkı yüzyıllar boyunca yaşatmıştır. Yunus Emre, Türk milletinin benimsediği ortak dünya görüşünün ifadesidir. Ona bir de bu açıdan bakmak lâzımdır. Mehmet KAPLAN.

Yaratılmışı severiz
Yaratandan ötürü

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil

Gitti beyler mürveti
Binmişler birer atı
Yediği yoksul eti
İçtiği kan olusar

Harâmile hamir tuttu cihânı
Fesat işler edlen hürmetlü oldu

Şagird üstadile arbede kılur
Oğul anasiyle garetli oldu

Peygamber yerine geçen hocalar
Bu halkın başına zahmetlu oldu

Yunus Emre'yi «bütün zamanların en büyük şairi» diye niteleyen görüşleri abartma saysak bile, Türk halkının ve Türk dilinin en büyük şairlerinden birincisi, ulusal edebiyatımızın kurucusu ve öncüsü diye değerlendirmek ilk ilkemiz olmalıdır. Onu sadece tasavvuf ve tarikatçılık açısından inceleyen görüşlerle tekke edebiyatının sözcüsü diye anan ölçülerin hepsinde bir eksiklik vardır. Keşfedilişi ve incelenişi yarım yüzyılı bulmayan bu Türk büyüğü için çağdaş yorumlarla değerlendirilme ancak yeni başlamaktadır. *Rauf MUTLUAY*. Yine birdenbire Yunus Emre geldi aklıma, başka türlü anlıyorum ben Yunus'u: bence onda bütün bir devri dile gelmiş Türk köylüsü: öte dünyaya dair değil, bu dünyaya dair kaygılarıyla. *Nazım HIKMET*. Halka ve hayata bağlı temleri, ifâde şekilleri, kaynağını halk müziğinden alan coşkun lirizmi ile Anadolu'ya yayılan Yunus Emre, aslında insanların içlerinde biriken özlemleri, sanat yolu ile somutlaştırıp yansıtıyor, bu yoldan halkla ve çevresi ile birleşiyordu. Yunus Emre'nin olmezliği ve yaygınlığının temelidir bu: halktan aldığını, onun özlemini ifâde edebilecek bir sanat eseri haline getirebilmesi, dağınık ve soyut bir takım kavram, duygu ve özlemleri somutlaştırıp, eseri aracılığı ile yeniden halkla birleşebilmesi. *Tahir ALANGU*. Hiç şüphe yok ki, Yunus Emre'yi anlamaya çalışmak beyhude bir emektir. Hal ehlini kaal ile anlatmak olmaz. Hal ancak yaşanır ve sezilir. Ondaki hâli yaşamak imkân ve kudretinden mahrum olanlar tıpkı meyvasız, çiçeksiz ağaca bakarak bir odun yığını gör-

dikleri gibi Yunus'u hiç bir zaman anlamayacaktır. Biz sadece onun mısraları ile bestelerini okuyup zevkleniyoruz. Bu zevk nazım ve mûsiki zevkidir. Yunus daima bizden uzaklardadır. Ancak, bir hilkat kırıntısı olan varlıklarından utanarak sahibine sığınmak cesaretini gösterenler onu anlarlar. *Nurettin TOPÇU.*

Yunus'un Şiirleri

Yunus Emre; tasavvuf edebiyatımızın en büyük halk şairidir. Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile başlayan halk tasavvuf şiirimiz, en ölümsüz mısraları Yunus'un şiirlerinde bulur.

İnsanı insanla dost kılan, insanı kendini bilmeye zorlayan, insanı insanlaştırmayı ülkü edinen mısralardır bunlar.

Şiiri sevgiyle mayalanır, insan ruhunu köklerinden kavrıyarak bireyi bereketli bir toprak olarak yarınlara hazırlar.

Hakkı gerçek sevenlere
Cümle âlem kardeş gelir

Gelin tanış olalım
İşi kolay kıladım
Sevelim sevilelim
Dünya kimseye kalmaz

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Bir kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize

Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyasıysa hakikatte âsidir

Onun şiirlerinde evrenin sonsuzluğunu, insan yüreğinin ışıklı sıcaklığını duyar gibi oluruz.

Orta Asya'da Ahmet Yesevî'nin başlattığı halk tekke edebiyatımız Anadolu'da Yunus Emre'nin sihirli diliyle en yüce anlatım yeteneğini bulmuş; bugüne değin Yunus'un açtığı çığırda binlerce şair yetiştiği halde Yunus'u aşan olmamıştır. O bizim tekke şiirimizin en nefesli, en büyük rekortmenidir.

Sanatı halkın görevinde, hoşgörülü, ileri dünya görüşlü, halkçı, hümanisttir. Yunus Emre'nin mezar taşındaki şu iki sözcük çok anlamlıdır : «*Sevelim, Sevilelim.*»

Yunus, kendi ömrü içinde, Türk halk ve tasavvuf şiirinin — sonraki yüzyıllar ve hattâ günümüz de dahil olmak üzere — bütün mâcerasını yaşamış gibidir. Bu, yalnızca bir geniş kapsam sorunu değildir, aynı zamanda başarı üstünlüğüdür. Çünkü Yunus divan şiirinin, halk şiirinin, tekke ve tasavvuf şiirinin özelliklerinden çoğunu kapsamakla kalmamış; birçok bakımlardan, sonraki çağların zor aştığı, hattâ bazen aşamadığı bir başarı seviyesine ulaşmıştır. Nitekim Türk şiirinin uzun tarihi boyunca, halk şiirinde Yunus çapında bir ozan yetişmiş değildir. Tasavvuf şiirinde ise, Yunus'tan beş yüz yıl sonra Şeyh Galib, aynı doruğa varabilmiştir, ama yine de Yunus, Arapça ve Farsça sözlere çok daha az yer verdiği ve tertemiz bir Türkçe kullandığı için bize Fuzulî ve Galib'den daha özgürdür. Hümanizma'da Yunus Emre'nin çapına 19. yüzyılın sonlarında Tevfik Fikret'in açtığı çığırla ve 20. yüzyılda gelişen «insanlık anlayışı» ile varılabilmiştir. *Talât Sait HALMAN.* Yunus Emre'nin islâmî örneklere uyarak şiirlerini bir divan içerisinde topladığı ya da bunu yapmak istediği anlaşılıyor: «Yunus oldıysa adını pes ne aceb, Okıyalar bu benüm divânumı» İster şairin kendisi tarafından, isterse sonradan düzenlenmiş olsun, Yunus Emre'nin Divanı Anadolu'da türkçe şiirlerden meydana getirilen ilk divandır. *Hasibe MAZIOĞLU.* Yunus'un, olayları görüntülerden çok, düşünceyle değerlendirdiği, bu açıklamalardan sonra daha iyi anlaşılmış olmalıdır. O, insanı, boş düşler ortamında ve gerçekdışı dünyalarda dolaştırmamıştır. Onun, insanı yaşatmak istediği ortam, gerçekler dünyasıdır. Düşüncesinde korku yoktur Yunus'un. İnsanı, boş görüntülerle avutan hoşluklar da yoktur. O, düşünceleri hiç kimsenin yorumlayamadığı bir biçimde yorumlamaktadır. Gerçekte, din adamının, bilimsel düşünüşten uzaklaşmaması gerekmektedir. Yunus'un önemi buradan geliyor. O, safsatadan kurtulmuş nesnel bir anlayışın savunucusu olmuştur. Yüzyıllarca sonra, Einstein'in söylediği «İlimsiz din olmaz, dinsiz de ilim.» ilkesiyle Yunus'un anlayışı arasında büyük bir başkalık olmasa gerektir. *Adnan BİNYAZAR.*

Türkçe'nin Peygamberi

Yunus Emre; Türk dilinin peygamberidir. Şiirlerinde duyunun derinliğini, sözcüklerin yoğunluğunu, deyişin yalın kıvraklığını, sevinin sonsuzluğunu buluruz. Türkçeyi en iyi kullanan, sayısız yaşantı denemeleriyle dövüle dövüle, Tanrı'yı hummalı arayışlar sonu içinde bulan eşsiz bir halk şairidir o.

Yunus; Anadolu, Türk şiir dilini olduğu kadar, Türk kültürünü de yaratan, halka yayan insandır. O ulusal kültürümüzün en yüce doruğudur.

Ölümden ne korkarsın
Korkma ebedî varsın

Karlı dağların başında
Salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için
Yaşın yaşın ağlar mısın

Az söz erin yüküdür
Çok söz hayvan yüküdür
Bilene bu söz yeter
Sende güher var ise

Sen sana ne sanırsan
Ayruğa da onu san
Dört kitabın manâsı
Budur eğer var ise

Çeşmelerden bardağın
Doldurmadan kor isen
Bin yıl dahi beklesen
Kendi dolası değil

Bu cihan cehennemini
Sekiz uçmağ ede bir söz

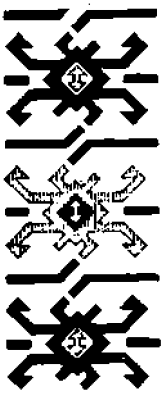
Yalancı dümıaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler
Üzerinde türlii otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler

İnsanı hayrette bırakan yanı, yedi yüz yıllık ötelerden seslenmesine rağmen, en modern insan anlayışı, en ileri insan görüşü içerisindedir.

Yaşadığı dönemin kültür kaynaklarını, halkımızın yüzyıllar boyu yaşattığı gür duygu ırmaklarını Anadolu Türk insanının ölümsüz diliyle musralaştırır. Doğru söyler, yobazlığı kınar, Tanrı'ya inancı, insan sevgisi sonsuzdur. Ölümsüzlüğü; sevgiyi, inancı, halkımızın öz dilinin renkli diriliği, canlı kıvraklığı, derin lirizmile anlatışından, Türk şiir dilinin altın damarını buluşundan doğmaktadır.

Yunus'un şiir dili harikûlâde güzel, temiz ve içtenlik taşıyan bir halk Türkçesidir. Anadolu Türk dili ve edebiyatının değer biçilmez örnekleri, Türkiye Türkçemizin şiir dehâsı Yunus'tadır.

> Yunus; Türkçenin kapısıdır ve bugün şiirimize ve edebiyatımıza bakarsanız aruz tecrübesini inkâr eder etmez, hemen hemen seçilen ve beğenilen traflariyle dilde Yunus'a dönmek demektir. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Yunus'un şiirlerini günümüze dek dipdiri, taptaze getiren şey, ne onun din hocalığı, «birlik» çağrıcılığı, «dost» özlemi, ne de halktaki mistik huzursuzluktur. Yunus, 700 yıl önce yapılmış ve hâlâ üzerinden koca koca kamyonlar geçen bir köprü gibi duruyorsa, bu, onun, güçlü bir dil mimarı, güçlü bir dil estetik ustası olmasındandır. *Hasan HÜSEYİN.* Yunus nasıl arapça ve farsçaya karşı Türk halkının dilini yüceltmişse, Villon da lâtince ve yunancaya karşı Fransız halkının dilini yüceltmiştir. Dante'nin, Shakespeare'in, Cervantes'in yaptığı da

aynı şeydir aslında: Halkın diliyle söylenemez sanılan yüksek duygu ve düşünceleri halkın diliyle bal gibi söylemek. Ne var ki, ah ne yazık ki, biz Yunus'un ardından gitmemişiz. Batılılarsa yalnız Yunus gibilerin ardından gitmişler... Selâm olsun, Anadolu'nun orta yerinde, Türk halkının bağrından dünyaya seslenmiş olan; halkı seven, halkın sevgilisi olmuş Yunus Emre'ye. Türkçe, insanca ve Yunus'ca olmanın sırrını, yani gerçek şiirin sırrını bulmuş olan; sevgiyi, insanlığı yücelten tanrılaştıran, tanrı alçak gönüllere, insanlığa, sevgiye indiren Yunus Emre'ye; insanları birliğe, dirliğe, doğruluğa, barışa çağıran; şairler şairi, insanlar insanı, garipler garibi, dostlar dostu, Türkmen Kocası Yunus Emre'ye. *Sabahattin EYÜBOĞLU*. Yunus Emre, kendinden önceki tüm kımıltıları, parıltıları benliğinde yoğurarak Türk halkının gizimlerini ve insanlığın dünya varoldukça yaşayacak gerçeklerini, benzersiz sanat gücüne ve doyurucu Türkçesine dayanarak yaratmıştır. *Ahmet Muhip DRANAS*.

Yunus Emre'nin Eserleri

Anadolu şiirinin ilk pınarlarından sayılan Yunus Emre; gerçek âlemin dışına çıkmak ister. İnsan, Tanrı, ölüm, varlık, yokluk kavramlarını ulusal tasavvuf anlayışında eriterek, halka, hayata bağlı kalarak yazdığı ilâhilerle nefeslerinin toplandığı «*Divan*»ı vardır.

Yunus Emre'nin bugün elimizde *Risâletün-Nushiye* mesnevisi ile, pek çok basımı yapılan *Yunus Emre Divanı* bulunmaktadır. Ünlü dilbilimci Türkolog *Louis Bazin:* Yunus Emre'nin Divanı'ndan söz açtıktan sonra diyor ki: «Yunus Emre yalnız çağında, yani 13 ve 14'üncü yüzyıllar Türkiye'sindeki düşünceyi yansıtan bir yazar değil, aynı zamanda çevresindeki Anadolu insanının güçlü gözlemcisi, din baskısından, bencillikten, yobazlıktan taassuptan uzak bir kişi; hümanizmin hiç de yaygın olmadığı bir çağda yaşamış büyük bir hümanist ve hattâ bütün dünya edebiyatının en büyük hümanistlerindendir. Yunus, zamanında konuşulan Türkçenin bütün kaynaklarından yararlanmak suretiyle büyük değer taşıyan bir edebî dil meydana getirmiştir. Arapça ve farsçadan alınmış sözcükleri arasında öyleleri vardır ki, onlardan —istemiş olsaydı dahi— faydalanmamazlık edemezdi. Bunları da çok ölçülü bir tarzda kullanmayı bilmiş ve hiç bir kalem oynatma ve zorlamaya başvurmadan bir bütün halinde Türk grameri ne mal etmiştir. Yunus Emre'nin büyük başarılarından biri de, şiirlerine canlılık vermek için konuşulan Türkçenin gücüyle üslûp zenginliğinden yararlanması olmuştur. Dilbilim alanında sağladığı bu muvaffakiyet ilkin, toplumun değişik sınıflarına mensup çağdaşları arasında ona büyük sayıda dinleyici kazandırmıştır, sonra da divanının sözle ve yazı yardımcılığı ile bir yüzyıldan diğerine geçişini sağlamıştır. Yunus Divanına karşı göste-

rilen rağbet halkçı çevrelere münhasır kalmamış, saray edebiyatının yapmacıklara ve aşırılıklara kaçan havasını kanıksayan aydınlar arasında da aynı eğilim kendini göstermiştir. Şöyle böyle bin yıllık bir kültürel gelişim devresinden sonra da Yunus Emre'nin dili aydın Türklerin tümünce anlaşılmaktadır. —Elbette ki arada fonetik açısından bazı yenilemeler yapılmasına ve açıklayıcı terimlerden faydalanılmasına zorunluk hasıl olmuştur.— Buna paralel olarak halk toplulukları Yunus'un şiirlerini sözle kuşaktan kuşağa aktarmış, zamanla bir takım şekil değiştirmeleriyle —belgeye dayanmayan— eklemler vukubulmuş olmasına rağmen divanı, muhtevasının özünü ve kendisine has fizyonomisini korumaya muvaffak olmuştur. Üniversitelisinden köylüsüne dek Türk milleti Yunus'u en büyük şairlerinden biri olarak tanır. Yunus Emre eskiler arasında aktüalitesini en çok koruyan şairdir. Divanı da diriliğinden hiç bir şey kaybetmemiştir. Türk aydınlarıyla oryantalistler Yunus Emre'nin yanısıra Mevlânâ, Fuzulî, Bakî ve Namık Kemal gibi dehâ sahibi büyük Türk şairlerinden de saygı ve hayranlıklarını esirgememektedirler. Ne var ki bu üstatların eserleri ancak ufak bir zümre teşkil eden hayranlarınca tanınmaktadır. Bu zümrenin sınırları da kuşaktan kuşağa daralmaktadır. Yunus ilè öteki büyük Türk şairlerinin farklı şekilde değerlendirilişlerinin sebebini dil bilim faktöründe aramak gerekir. Ölümünün üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına —arada Türk toplumunun da radikal değişmeler geçirmiş bulunmasına— rağmen, Yunus Emre bugün dahi varlığından ve diriliğinden hiç bir şey kaybetmemiş ise, bunu, en doğru deyiş şekillerini kullanmasına ve tam manasıyla halkçı bir dilde eser vermiş olmasına borçludur. Hem de bu iş bizlere, kendiliğinden olmuş hissini verecek bir kolaylıkla gerçekleşmiştir.»

Dolap niçün inilersin
Derdim vardır inilerim
Ben Mevlâ'ya âşık oldum
Anın için inilerim

Benim adım dertli dolap
Suyum akar yalap yalap
Böyle emreylemiş Çalap
Derdim vardır inilerim

Beni bir dağda buldular
Kolum kanadım yoldular
Dolaba lâyık gördüler
Derdim vardır inilerim

Dağdan kestiler hezenim
Bozuldu türlü düzenim
Ben bir usanmaz ozanım
Derdim vardır inilerim

Şu dülgerler beni yondu
Her âzam yerine kondu
Bu inilti Hak'tan geldi
Derdim vardır inilerim

Ben bir dağın ağacıyım
Ne tatlıyım ne acıyım
Ben Mevlâ'ya duacıyım
Derdim vardır inilerim

Suyum alçaktan çekerim
Döniip yükseğe dökerim
Görün ben neler çekerim
Derdim vardır inilerim

Yunus bunda gülen gülmez
Kişi muradına ermez
Bu fânide kimse kalmaz
Derdim vardır inilerim

☆

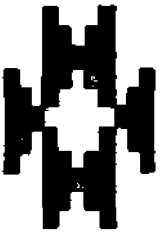
Bu dünyaya gelenlerin hiç birisi kalmaz imiş
Fenâ imiş dünya işi giden geru gelmez imiş

Ol bizden öndün ölenlerin ol yer altına girenlerin
Halleri nedür anların bunda kalan bilmez imiş

Durubcn sinlere vardım ben anlara haber sordum
Cevap gelmez dura gördüm bu dil anda olmaz imiş

Dillü dilince söyledi hallerini arzeyledi
Varın mü'min olun dedi mü'min olan ölmez imiş

Can sermâye elimizde kaim durun yolunuzda
Şimdi bizim elimizde hergiz karınca olmaz imiş

Ameldür sinde gelen gayrısı yalandır yalan
Bunda gâfil olan anda âzat olmaz imiş

Şol okuduğun dutanlar anlardır sultan olanlar
Gönlün Hakka bağlıyanlar Haktan ayırt olmaz imiş

Münkir münâfık halini vardım gördüm anda kati
Ebet Cehennem'de yatur kalur hiç Uçmağa girmezimiş

Yunus Emre'm der bunlara okudukların dutsunlar
Okuduğun dutmayan hiç rahmet bulmazimiş

☆

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü
Bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

Sofilere sohbet gerek
Âhilere cennet gerek
Mecnunlara Leylâ gerek
Bana seni gerek seni

Aşkın âşıklar öldürür
Aşk denizine daldırır
Tecelli ile doldurur
Bana seni gerek seni

Aşkın şarabından içem
Mecnun olup dağa düşem
Sensin dün ü gün endişem
Bana seni gerek seni

Eğer beni öldüreler
Külüm göğe savuralar
Toprağım anda çağıra
Bana seni gerek seni

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver anları
Bana seni gerek seni

Yunus'dürür benim adım
Gün geçtikçe artar odum
İki cihanda maksudum
Bana seni gerek seni

☆

Hak Çalabım hak Çalabım
Sencileyin yok Çalabım
Günahluyam yarlıgagıl
Ey rahmeti çok Çalabım

Ben eydürem kim ey gani
Nedir bu derdin dermanı
Zinhar esirgeme beni
Aşk oduna yak Çalabım

Gel kogıl beni yanayım
Baştan başa usanayım
Ol sevdiğim Muhammed'e
Olayım çırak Çalabım

Ne yohsul ü baylardasın
Ne köşk ü saraylardasın
Girdin miskinler gönlüne
Edindin durak Çalabım

Kullar senin sen kulların
Günahları çok bunların
Uçmağına sal bunların
Binsinler Burak Çalabım

Ne ilmim var ne tâatim
Ne gücüm var ne kuvvetim
Meğer senin inayetin
Kıla yüzüm ak Çalabım

Yarlıgagıl sen Yunus'u
Bu günahlı kullar ile
Eğer yarlıgamaz isen
Key katı firak Çalabım

İlâhi bir aşk ver bana
Kandalığım bilmeyeyim
Yavu kılayım ben beni
İsteyiiben bulmayayım

Al gider benden benliği
Doldur içime senliği
Bu dünyada öldür beni
Varıp anda ölmeyeyim

Şöyle hayran eyle beni
Bilmeyeyim dünden günü
Daim isteyeyim seni
Ayruk nakşa kalmayayım

Senin kokun duydu canım
Terkin urdu bu cihanın
Hergiz belirmez nişanın
Seni kanda isteyeyim

Aşkın bir od urdu cana
Üş yürürüm yana yana
Ciğerim gark oldu kana
Nice zârı kılmayayım

Ko ben yanayım tüteyim
Bülbül olayım öteyim
Dost bahçesinde biteyim
Açılıban solmayayım

Aşktır bu derdin dermanı
Aşk yolunda verem canı
Yunus Emre eydür bunu
Bir dem aşksız olmayayım

Zinhâr vermegil gönül dünya payına bir gün
Dünyâya gönül veren düşe tayına bir gün

Kuşların yuvasını kimse doğan edinmez
Ol elden kaçan dura gide yayına bir gün

Gör ahî niceleri topraklar koçmuş yatar
Bizi de onlar gibi ala koyına bir gün

Şol kuşun kim yuvası doğan katında olur
Ol andan kaçınsa (da) gide yayına bir gün

Miskin biçâre Yunus gördüm bildim demegil
Tut erenler eteğin düşgil suyuna bir gün

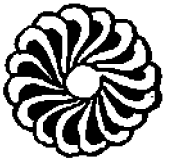
Aşkın odu ciğerimi
Yakageldi yakagider
Garip başım bu sevdayı
Çekegeldi çekegider

Kâr etti firak canıma
Âşık oldum ol Sultana
Aşk zincirin Dost boynuma
Takageldi takagider

Sadıklar durur sözüne
Gayri görünmez gözüne
Bu gözlerim Dost yüzüne
Bakageldi bakagider

Arada olmasın naşı
Onulmaz bağrımın başı
Gözlerimin kanlı yaşı
Akageldi akagider

Bülbül eder ah ü figan
Hasret ile yandı bu can
Benim gönülcüğüm ey can
Çıkageldi çıkagider

Yunus söyler bu sözleri
Eţgan eder bülbülleri
Dost bahçesinde gülleri
Kokageldi kokagider

Taştın yine deli gönül
Sular gibi çağlar mısın
Aktın yine kanlı yaşım
Yollarımı bağlar mısın

N'idem elim ermez yâre
Bulunmaz derdime çare
Oldum ilimden avare
Beni bunda eğler misin

Yavu kıldım ben yoldaşı
Onulmaz bağrımın başı
Gözlerimin kanlı yaşı
Irmak olup çağlar mısın

Ben toprak oldum yoluna
Sen aşuru gözetirsin
Şu karşımda göğüs geren
Taş bağırlı dağlar mısın

Haramî gibi yoluma
Arkuru inen karlı dağ
Ben yârimden ayrı düştüm
Sen yolumu bağlar mısın

Karlı dağların başında
Salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için
Yaşın yaşın ağlar mısın

Esridi Yunus'un canı
Yoldaşım illerim kanı
Yunus düşte gördü seni
Sayru musun sağlar mısın

Dîn ü millet sorar isen âşıklara dîn ve hâcet
Âşık kişi harâb olur harap bilmez din diyânet

Âşıkların gönlü gözü ma'şuk diye gitmiş olur
Âyrık sûrette ne kalır kim kılısar zühdü tâat

Tâat kılan uçmak için din tutmayan tamu için
Ol ikiden fârığ olur neye benzer bu işâret

Her kim dostu sever ise dosttan yana gitmek gerek
İşi gücü dost olunca cümle işten olur azat

Onun gibi ma'şûkanın haberini kim getirir
Cebrâil ü mürsel sığmaz şöyle olundu işaret

Soru hisap olmayısar dünyâ âhıret koyana
Münker ü Nekir ne sorar terkolunca cümle murat

Havf u recâ gelmez onda varlık yokluk bırakana
Ilm ü amel sığmaz onda ne terazi var ne sırat

Ol kıyâmet pazarında her bir kula baş kayısı
Yunus sen âşıklar ile hiç görmeyesin kıyâmet

Biz dünyadan gider olduk
Kalanlara selâm olsun
Bizim için hayır dua
Kılanlara selâm olsun

Tenin ortaya açıla
Yakasız gömlek biçile
Bizi bir âsan vechile
Yuyanlara selâm olsun

Ecel büke belimizi
Söyletmiye dilimizi
Hasta iken halimizi
Soranlara selâm olsun

Eceli gelenler gider
Küllisi gelmez yola gider
Bizim halimizden haber
Soranlara selâm olsun

Selâ vereler kastımıza
Gider olduk dostumuza
Namaz için üstümüze
Duranlara selâm olsun

Dervîş Yunus söyler sözün
Yaş doludur iki gözün
Bilmiyenler neyi bilmiş
Bilenlere selâm olsun

Gayrıdır her milletten bu bizim milletimiz
Hiç dinde bulunmadı dîn ü diyânetimiz

Bu dîn ü diyânette yetmiş iki millette
Bu dünyâ ol ahrette ayrıdır âyâtımız

Zâhir suya banmadan el ayak depretmeden
Baş sücûda varmadan kılınır taâtımız

Ne kâ'be vü ne mescid ne rükû u ne sücûd
Hakk ile dâim be cid olur münâcâtımız

Gerek Kâ'be'ye varalım gerek mescide girelim
Gerek suyla yunalım çün bile illetimiz

Su ne kadar arıta çün yavuz fi'lin bile
Meğer bizi pâk ede Hak'tan inâyetimiz

Kimin sözün kim bile akıl ermez bu hâle
Yarın anda bell'ola Müslüman mürtedimiz

Yunus canın yenile kim dostluğun anıla
Aşk ile dinler isen bilesin kudretimiz

Düşt önüme hubbülvatan
Gidem hey dost deyü deyü
Anda varan kalır heman
Kalam hey dost deyü deyü

Gele şol Azrail tuta
Assı kılmaz ana ata
Binem şol ağaçtan ata
Varam hey dost deyü deyü

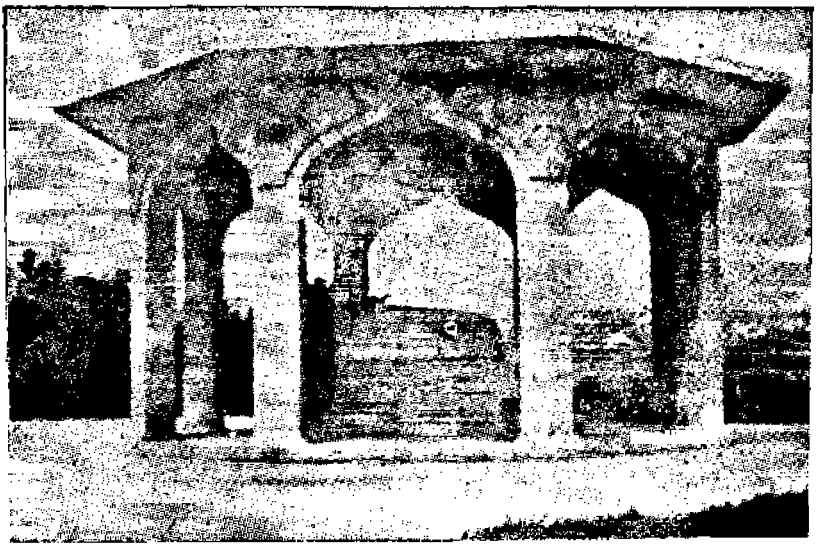
Halvetlerde meşgul olam
Daim açılan gül olam
Dost bağında bülbül olam
Ötem hey dost deyü deyü

Şol bir beş on arşın bezi
Kefen ederler eğnime
Dökem şol dünya donların
Gidem hey dost deyü deyü

Mecnun oluban yürüyem
Yüce dağları bürüyem
Mum olubanı eriyem
Yanam hey dost deyü deyü

Gündüz gece yıl çevrile
Üstüme sinim evrile
Ten çürüye toprak ola
Tozam hey dost deyü deyü

Yunus Emre var uluna
Münkirler girmez yoluna
Bahri olup dost gülüne
Dalam hey dost deyü deyü

Yunus Emre'nin Türbesi

Sana ibret gerek ise
Gel göresin bu sinleri
Ger taş isen eriyesin
Bakıp göricek bunları

Bunlar bir vakt beyler idi
Kapıcılar korlar idi
Gel şimdi gör bilmeyesin
Bey kangıdır ya kulları

Şunlar ki çoktu malları
Gör nice oldu halleri
Sonucu bir gömlek giymiş
Anın da yoktur yenleri

Ne kapı vardır giresi
Ne nimet vardır yiyesi
Ne ışık vardır göresi
Dün olmuştur gündüzleri

Kanı mülke benim diyen
Köşk ü saray beğenmeyen
Şimdi bir evde yatarlar
Taşlar olmuş üstünleri

Hak'tan başka kimse bilmez
Kâfir Müslüman kimdürür
Ben kılarım namazımı
Hak geçirdiyse nazımı

Bir gün senin dahi Yunus
Benim dediklerin kala
Seni dahi böyle ede
Nitekim etti bunları

Bir nazarda kalmayalım
Gel dosta gidelüm gönül
Hasret ile ölmeyelüm
Gel dosta gidelüm gönül

Gel gidelüm can turmadan
Sûret terkini urmadan
Araya düşman girmeden
Gel dosta gidelüm gönül

Terk idelüm il ü şarı
Dost içün kılalum zârı
Ele getürelim yarı
Gel dosta gidelüm gönül

Kılavuz olgıl sen bana
Yönelelüm dosttan yana
Bakmayalum önden sona
Gel dosta gidelüm gönül

Ölüm haberi gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrail hamle kılmadan
Gel dosta gidelüm gönül

Gerçek İrem'e varalum
Hakkın haberin soralum
Yunus Emre'yi alalum
Gel dosta gidelüm gönül

☆

Bir sakiden içtik şarap arştan yüce meyhanesi
Ol sakinin mestleriyiz canlar anın peymanesi

Aşk odına yananların külli vücudu nâr olur
Ol od bir oda benzemez hiç belirmez zebanesi

Bu meclisin mestlerinin Enelhak olur demleri
Yüz hallac-ı Mansur gibi anın kemin divanesi

Ol meclis kim bizde vardır anda ciğer kebap olur
Ol şem'a kim bizde yanar ay ü güneş pervanesi

Ol meclisin sermestleri şol Şah-ı Edhem gibidir
Belh şehrince yüz bin ola her köşede viranesi

Yunus bu cezbe sözlerin cahillere söylemegil
Bilmez misin cahillerin nice geçer zemanesi

☆

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu
Çıkmış islâm bülbülleri
Öter Allah deyu deyu

Salınır Tuba dalları
Kuran okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyu deyu

Hep nurdandır direkleri
Gümüştendir yaprakları
Uzandıkça budakları
Biter Allah deyu deyu

Aydan arıdır yüzleri
Şekerden tatlı sözleri
Cennette huri kızları
Gezer Allah deyu deyu

Kimler yeyip kimler içer
Hem melekler rahmet saçar
İdris nebi hulle biçer
Diker Allah deyu deyu

Hakka âşık olan kişi
Akar gözlerinin yaşı
Nurla dolar içi dışı
Söyler Allah deyu deyu

Yunus Emre var yârına
Koma bugünü yarına
Yarın Allah diyarına
Varam Allah deyu deyu

☆

Acep şu yerde varm'ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin

Söyler dilim ağlar gözüm
Gariplere göynür özüm
Meğer ki gökte yıldızım
Şöyle garip bencileyin

Gezdim Urum ile Şamı
Yukarı illeri kamu
Çok istedim bulamadım
Şöyle garip bencileyin

Nice bu dert ile yanam
Ecel ere bir gün ölem
Meğer ki sinimde bulam
Şöyle garip bencileyin

Kimseler garip olmasın
Hasret odına yanmasın
Hocam kimseler duymasın
Şöyle garip bencileyin

Bir garip ölmüş diyeler
Üç günden sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garip bencileyin

Hey Emre'm Yunus biçâre
Bulunmaz derdine çare
Var imdi gez şardan şara
Şöyle garip bencileyin

☆

Hak bir gönül verdi bana ha demeden hayran olur
Bir dem gelir şadî olur bir dem gelir giryan olur

Bir dem sanasın kış gibi şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşaretten doğar hoş bağ ile bostan olur

Bir dem gelir söyliyemez bir sözü şerh eyliyemez
Bir dem dilinden dür döker dertlilere derman olur

Bir dem çıkar arş üzere bir dem iner tahtesserâ
Bir dem sanasın katredir bir dem taşar umman olur

Bir dem cehalette kalır hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem dalar hikmetlere Calinusü Lokman olur

Bir dem dev olur ya peri viraneler olur yeri
Bir dem uçar Belkis ile sultan-i insü can olur

Bir dem döner Cebrail'e rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelir gümrah olur miskin Yunus hayran olur

Sabahın sinliye vardım
Gördüm cümle ölmüş yatur
Her biri biçare olub
Ömrün yavu kılmış yatur

Durağa düşmüş tenleri
Hakka ulaşmış canları
Görmez misin sen bunları
Nöbet bize gelmiş yatur

Vardım bunların katına
Baktım ecel heybetine
Nice yiğit muradına
İrmeyüben ölmüş yatur

Eskimiş inci dişleri
Olmuş sarı saçları
Kamu bitmiş teşvişleri
Emrü nemde ermiş yatur

Yimiş kurd kuş böğü keler
Nicelerin bağrın deler
Şol ufacık nâresteler
Gül gibice solmuş yatur

Gitmiş gözünün karası
Hiç işi yoktur durası
Kefen bezinin pâresi
Sönüğe sarılmış yatur

Yunus gerçek âşıksan
Mülke suret bezemegil
Mülke suret bezeyenler
Kara toprak olmuş yatur

Teferrüc eyleyü vardım
Sabahın sinleri gördüm
Karışmış kara toprağa
Şu nâzük tenleri gördüm

Yıkılmış sinleri dolmuş
Hep ivleri harabolmuş
Kamu endişeden kalmuş
Ne düşvar halleri gördüm

Kimi gamda kimi şâdman
Yatarlar sinnide pinhan
Boşanmış damarlar akmış
Kanlı kefenleri gördüm

Soğulmuş şol kara gözler
Belirsiz olmuş ay yüzler
Kara toprağın altında
Gül derer elleri gördüm

Yunus bunu kanda gördü
Gelip bize haber verdi
Aklım vardı bilim şaştı
Nitekim şunları gördüm

☆

Hak'tan inen şerbeti içtik elhâmdülillâh
Şol kudret denizini geçtik elhamdülillâh

Şu karşıki dağları meşeleri bağları
Sağlık safalık ile aştık elhamdülillâh

Kuru idik yaş olduk ayak idik baş olduk
Kanatlandık kuş olduk uçtuk elhamdülillâh

Derildik pınar olduk irkildik ırmak olduk
Aktık denize dolduk taştık elhamdülillâh

Tapduğ'un tapusunda kul olduk kapısında
Yunus miskin çiğ idik piştik elhamdülillâh

☆

Gelin bir nazar eylen
Noldu cihan içinde
Niceler toprak oldu
Bu az zaman içinde

O taze güller soldu
Bülbüller ötmez oldu
Ata ana zâr oldu
Kaldı zindan içinde

O gözler ve o kaşlar
O inci gibi dişler
O tenler ve o saçlar
Yolcu çıyan içinde

☆

Ben dervişim diyene bir ün edesim gelir
Seğirdüben sesine vurup yetesim gelir

Sırat kıldan incedir kılıçtan keskincedir
Varıp onun üstünde evler yapasım gelir

Altında gayya vardır içi nar ile pürdür
Vuraban ol gölgede biraz yatasım gelir

Oda gölge der isem ta'nitmeyin hocalar
Hatırınız hoş olsun yanıp tütesim gelir

Ben günahımca yanam rahmet suyuyla yunam
İki kanat takınıp biraz uçasım gelir

Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir

Ben yürürüm yane yane
Aşk boyadı beni kane
Ne âkılem ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi

Gâh eserim yeller gibi
Gâh tozarım yollar gibi
Gâh akarım seller gibi
Gel gör beni aşk neyledi

Akarsulayın çağlarım
Dertli ciğerim dağlarım
Şeyhim anuban ağlarım
Gel gör beni aşk neyledi

Ya elim al kaldır beni
Ya vaslına erdir beni
Çok ağlattın güldür beni
Gel gör beni aşk neyledi

Ben yürürüm ilden ile
Şeyh anarım dilden dile
Gurbette hâlim kim bile
Gel gör beni aşk neyledi

Mecnun oluban yürürüm
O yâri düşte görürüm
Uyanıp melûl olurum
Gel gör beni aşk neyledi

Miskin Yunus biçâreyim
Baştan ayağa yâreyim
Dost ilinden âvâreyim
Gel gör beni aşk neyledi

AŞIK PAŞA (1272 - 1333)

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türk'lere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

TÜRKİYE Türkçesi'ni ilk kullanan tekke şairlerinden. Kırşehir'de doğdu. Babaî tarikatının kurucusu *Horasanlı Baba İlyas*'ın torunudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in yanında bulunan şeyhlerden *Muhlis Paşa*'nın oğludur. Babasının en büyük oğlu olduğu için, o devrin geleneklerine uyularak kendisine «Paşa» denilmiş; kuvvetli bir tasavvuf kültürüyle yetişmiştir. Türbesi Kırşehir'in kutsal ziyaret yerlerinden sayılır.

Cânan olursa ger nihân
Olmaya sende zerre cân

Âşık Paşa; bilim dilinin Arapça, şiir dilinin Farsça olduğu bir dönemde, sağlam bir Türkçecilik, bilinçli bir Türkçülük anlayışı içerisindedir. Türklere, tasavvuf bilgilerini öğretmek gayesiyle eserlerinin hemen hepsini Türkçe yazmıştır. Aruzla yazdığı şiirler, oldukça yabancı sözcüklerle yüklü, imâle ve zihaflarla doludur. Hece ölçüsüyle yazdıkları Yunus Emre'nin etkisindedir. Zamanının en güzel Türkçesi bu şiirlerde görülür.

Senden sana varır yolum senden seni söyler dilim
İllâ sana irmez elim bu hikmete koldım tana

Âşık Paşa'nın en ünlü eseri 1329'da kaleme aldığı «*Garipnâme*»dir. Bu eser, Anadolu Türklerine tasavvuf öğretmek amacıyla, aruzun fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmış, on iki bin beyitlik, mantık ve düşünüşe dayanan didaktik bir mesnevi'dir. *Garipnâme;* sanat değeri az olmakla beraber, dil tarihi bakımından önemlidir. «*Fakrnâme*», «*Vasf-ı Hal*» adındaki küçük mesnevileri tasavvufî konuları işler. *Garipnâme*'den :

N'eyleye kim devlet ana yâr ola
Yer ü gök ehli ana dildar ola

Ol ki bilmez alkışı kimden ala
Ne bilür kim hoşnut andan kim ola

Kangı dilden alkış ala ol kişi
Kim döne hoşnutluğa anun işi

Eydeyim alkuş u hoşnutluk nedür
Kim bilesün bu hikâyet nitedür

Dünyada beş kapu vardur ey safâ
Her birine can ile kılgıl vefâ

Birisi ata ile anadürür
Biri üstadın değül mi nedürür

Bırı âhîdür birı şeyh kapusı
Olsa gerek her birinin tapusı

Biri hot hazrettürür bellü beyan
Beş kapu bunlardürür bilgil iyan

Ger dilersen kim bilesün dinlegil
Dediğüm söz ma'nisini anlagıl

Bu Garibnâme eğer geldi dile
Kim bu dil ehli dahi ma'nî bile

Yol içinde birbirini yermeye
Dile bakıp ma'nıyi hor görmeye

Tâ ki mahrum kalmaya Türkler dahi
Türk dilinde anlıyalar ol Hakı

Ma'niyi bir dilde sanman siz heman
Cümle diller anı söyler bîgüman

Cümle dilde söylenen ol sözdürür
Cümle gözlerden gören ol gözdürür

☆

Söyler isem bu derdi ben
Sırrım cihâna fâş olur
Sâkin olup otururşam
Sağmaz yüreğim baş olur

Seyrim dâim senden sana
Seyranlarım senden yana
Sultandürür aşkın bana
Sürûr ü hem yoldaş olur

Sen tınma Âşık ol erür
Sayruyu sağı ol görür
Serkeşleri yoldan sürür
Sâkinlere ferrâş olur

☆

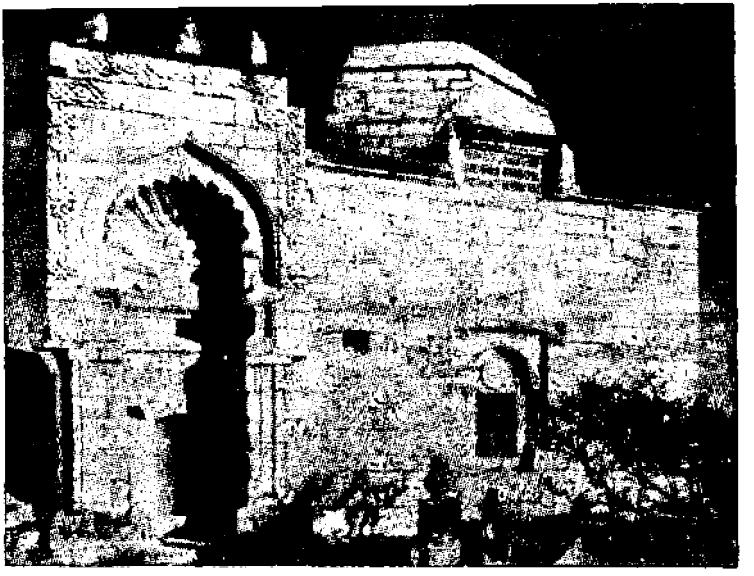
Benden mi bana bu elem
Aşktan mı yoksa derd ü gam
Bunca belâ çevr ü sitem
Bilsem nedendir bilmezem

Cânan olursa ger nihan
Kalmaya canda zerre can
Buluban bu sözü iyan
Bilsem nedendir bilmezem

Aşkın yürekte yâresi
Pes olmuşum âvaresi
Ya Rab bu derdin çaresi
Bilsem nedendir bilmezem

Daima dilefkâr olduğum
Şuride vü zâr olduğum
Tâlibi Dîdar olduğum
Bilsem nedendir bilmezem

Âşıkta bu hayret nedir
Maşuktaki şevket nedir
Derviş buna hikmet nedir
Bilsem nedendir bilmezem

Kırşehir'de Âşık Paşa Türbesi.

Âşık oldu kendi kendi yüzüne
Ma'şuk oldu kendözü kendözüne
Sevdi kendi kendiyi ol pâdişâh
Gör ki ne kaldı vü nitti ol ilâh
Dileği oldu ki ol hayy ü bekaa
Karşı bir gözgü duta her dem baka
Pes getirdi ol ademden âlemi
Hem kopardı âlem içre âdemi
Gözgü kıldı bunları kendözüne
Saykal urdu duttu karşı yüzüne
Bunların üzre bıraktı aksini
Aksine kıldı havâle aşkını
Aks içinde görünen hüsnüdürür
Görüp ol hüsnü seven aşkıdürür
Hüsnü birle aşkı duttu âlemi
Ol eserden şevke geldi âdemi
Birbirini sevdi cümle mahlûkat
Yer ü gök ü cism cân akl ü zât
Aşık u ma'şuk demek ondandürür
Sırrına bak bu işin kandandürür

Yeryüzünü gezen kişi
Senin gibi bulmayıser
Seni seven sevday olup
Kend'özüne gelmeyiser

Seni seven nider işi
Tün gün akar gözü yaşı
Paşam seni gören kişi
Niçin deli olmayıser

Kim ki senden cüda olup
Hasretinden şeydâ olup
Derdin anda peydâ olup
Rengi nasıl solmayıser

Derdin senin câna rahat
Senin sözün kand ü nebat
Vaslın senin âb-ı hayat
İçen anı ölmeyiser

Âşık yürür şûrî ile
Eğlenemez hûrî ile
Muhlis aşkı nûru ile
Esrükdür hod bilmeyiser

☆

Her kim bana ağyar ise
Hak Tanrı yâr olsun ana
Her kancaru varır ise
Bağ ü bahar olsun ana

Her kim diler ben hâr olam
Düşman elinde zâr olam
Dostları şâd ü düşmanı
Dost mâ'şuk yâr olsun ana

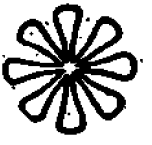
Bana ağu sunan kişi
Şehd ü şekker olsun işi
Kolay gele müşkül işi
Eli erer olsun ana

Ardımca taşlar atanı
Hak tahta ağdırsın onu
Önüme kuyu kazanı
Güller nisâr olsun ana

Acı dirliğim isteyen
Tatlı dirilsin dünyada
Kim ölümüm ister ise
Bin yıl ömür olsun ana

Her kim diler ise benim
Ol dostumdan ayrıldığım
Gözlerinden hicap gitsin
Dizar iyan olsun ana

Bu Muhlis Oğlu Paşa'nın
Güldüğün istemeyenin
Ağladığın isteyenin
Gözüm pınar olsun ana

GÜLŞEHRÎ (XIII. - XIV. yüzyıl)

Bahar oldı vü bûstanlarda bülbül
Kılur gül aşkına feryad ü gûlgûl
Gülün ömrü azına gözüm ağla
Yazun tiz geçtüğine ağız aç gül

TASAVVUF şairi. Mevlânâ'nın ölümünden (1273) sonra, Mevlevî tarikatını yaymak üzere *Sultan Velet* tarafından Kırşehir'e gönderildi. Yunus Emre'den sonra, çağının en büyük şairi sayılır. İran şairi Feridüddin Attar'dan eklemelerle çevirdiği *Mantıku't-Tayr* mesnevisiyle tanındı. Diğer önemli eserleri: İslâm felsefesindeki, başlangıç - son konularını ele alan farsça mesnevisi *Felek-nâme* ve *Aruz Risalesi*'dir. Şiirlerinden örnekler:

Cihanun ârzusu canu elhak
Senin fikrinde esbabı tecemmül
Çegane ölüm anup ede ten ten
Karabe ömre gülüp kıla kulkul

Kime bir afiyet geldi cihanda
Kim ana ermedi yüz bin tezelzül
Ola Gülşehrî gafil kendüden kim
Anın zikrinde kılmağı tegafül

☆

Hüthüt ileri uçar kuşlar bile
Kim acep kaçan ereler menzile

Kamusunun takatı tak olmağa
Vardı vü yollarına ak olmağa

Uça uça valihü zar oldılar
Güçleri gitti vü hayran kaldılar

Biri gördü bir sarayı zernigâr
Uçar iken anda indi şâhvar

Yola ne menzil belürdi ne nişan
Çıktı her kuş yüreğinden yüz figan

Birisi bir çeşmesar üstüne hoş
İndi vü oturdu vü oldu hamuş

Kalmadı bir kuş ki anda uçmadı
Bin yıl uçtularu bir dem geçmedi

Birini bir dağ başında kurt yedi
Birisi ben giru dönerim dedi

Yedi bin yıl uçtular bülbül bigi
Bir nefeslik gitmediler gül bigi

Birisi bir mergzara indi hoş
Birisi bir hûp ağaca kondı hoş

Geldi bülbül ortaya hayran ü mest
Valih ü methuş ü sergerden u mest

Kim benim işim gülüstanda biter
Nevbahar ü bağ u bostanda biter

Her gülü kim kendime yâr eylerim
Her gece vasfını tekrar eylerim

Her seher kim gül çemende açıla
Kamudan ilkin bana karşu güle

Ben anun yüzüne karşu sılayım
Müşkülümü kamusun şerheyleyim

Her gün işümüz bizim gulguldürür
Sevdüğümüz dünyada bir güldürür

Hassa şimdi taze Gülşehrî gülü
Kim getürmez göze esr ü sümbülü

SAİT EMRE

(XIV. yüzyıl)

YUNUS EMRE yolunda yürüyen Sait Emre, Bektaşi tarikatına bağlıdır. Mutasavvıf bir görüşle, hece ve aruz ölçülerile yazar. Şiirlerinde, Yunus Emre'nin dışında, bir özellik gösteremez. İlâhilerinden bir örnek:

Ayıdam göyne göyne
Hâlimi döne döne
Düştük aşkın oduna
Canı gönül yana yana

Akl u can yavı kıldık
Sermest ü şeydâ olduk
Yüzbin can fedâ kıldık
Bizi bizden alana

Ne olduk bilmeziz
Bir yerde olmazız
Aklımız deremeziz
Ne diyelim sorana

Nedir neyi sevelim
Neden ne isteyelim
Nerden nere varalım
Olduk mest ü divâne

Yarlık içre barıştık
Kadimliğe karıştık
Koptuk tenden kavuştuk
Said'e can olana

HACI BAYRAM VELİ (1352 - 1420)

Hiç kimse çekebilmez
Güçtür feleğin yayı
Derdine gönül verme
Bir götürür vâyı

BAYRAMİYE Tarikatı'nın kurucusu ve şair. Ankara'nın Zülfazıl köyünde doğdu. «*Numan*» asıl adıdır. Erenlerden sayıldığı için «Veli» denmiş, müderrisliklerde bulunmuştur. Mutasavvıf bir halk şairidir. Hece ölçülü manzum nutku önemlidir. Şiirlerinde Yunus Emre'nin söyleyiş özelliği görülür. İlâhi'lerinden bugün elimizde bulunanlar sayılıdır.

Onbeşinci yüzyılda Anadolu'da çok büyük şöhret kazanan ve etrafına yüzlerce müritler toplayan sofulardan bazıları da Yunus tarzında şiirler yazıyorlardı. Emir Seyid mahlâslı Emir Sultan'ın, Ankara'lı Hacı Bayram'ın Yunus tarzında ilâhileri pek meşhurdur. Hacı Bayram müritlerinden Yazıcı oğlu Mehmed'in 853 H. de ikmal ettiği «Muhammediye» yalnız Türkiye'de değil, Kırım'da ve daha sonra Kazan'da ve Başkurt Türkleri arasında büyük bir kutsiyet kazanmıştır. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Bir dörtlüğünü başa aldığımız «İlâhi»nin tamamı ve iki tanınmış ilâhisi :

Oynayu gelir aldar
Çünkü eli çabuktur
Bir bunculayın fitne
Kande bulur arayı

Bir fâni vefasızdır
Kavline inanma hiç
Gâh bayı eder yoksul
Gâh yoksul eder bayı

Hayran kamu âlimler
Bu mani'nin alında
Kaf'tan kaf'a hükmeder
Bilmez bu muammayı

Vâhittir o vahdette
Kesrette kani tefrik
Hızr ermedi bu sırra
Bildırmedi Musâ'yı

Miskin Hacı Bayram sen
Dünyaya gönül verme
Bir ulu imârettir
Alma başa sevdayı

N'oldu bu gönlüm n'oldu bu gönlüm
Derd ü gam ile doldu bu gönlüm
Yandı bu gönlüm yandı bu gönlüm
Yanmada derman buldu bu gönlüm

Yan ey gönlüm yan yan ey gönül yan
Yanmadan oldu derdine derman
Pervane gibi pervane gibi
Şem'ine aşkın yandı bu gönlüm

Gerçi ki yandı gerçi ki yandı
Rengine aşkın cümle boyandı
Kendinde buldu kendinde buldu
Matlubunu hoş buldu bu gönlüm

Bayram'ım imdi Bayram'ım imdi
Bayram ederler yâr ile şimdi
Hamd ü senâlar hamd ü senâlar
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm

Bilmek istersen seni
Can içre ara canı
Geç canından bul anı
Sen seni bil sen seni

Görünen sıfatındır
Anı gören zâtındır
Gayrı ne hâcatındır
Sen seni bil sen seni

Kim bildi ef'âlini
Ol bildi sıfâtını
Anda gördü zâtını
Sen seni bil sen seni

Kim ki hayrete vardı
Nura müstağrak oldu
Tevhid-i zâtı buldu
Sen seni bil sen seni

Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil sen seni

SÜLEYMAN ÇELEBİ (? - 1422)

Allah adın zikr idelüm evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula
Bir kez Allah dise aşk ile lisan
Dökülür cümle güneh misl-i hazan

İSLÂM uygarlığındaki Türk Eedebiyatı'nın ünlü «Mevlit» şairi. Bursa' da doğdu. Halk arasında *Süleyman Dede* diye de anılır. I. Murat'ın veziri Ahmet Paşa'nın oğludur. Küçük yaştan beri çok kuvvetli bir din eğitimi ve öğretim gördüğü anlaşılmaktadır. I. Beyazıt (hük. 1389 - 1402) zamanında Bursa Ulucamii'nde imamlık etti. Süleyman Çelebi; bir müddet de Beyazıt'ın oğlu Emir Süleyman (hük. 1403 - 1410) ın sarayında bulundu. Mezarı Bursa'dadır. Mevlit'i tekke şiirimizin özelliklerini taşır :

Allah adın her nefeste di müdâm
Allah adıyle olur her iş tamâm
İsm-i pâkin pâk olur zikreyliyen
Her murâda irişür Allah diyen

Süleyman Çelebi'nin edebî kişiliğini yaratan en kudretli eseri *Mevlit*' tir. Bu eseri, Ulucami'deki dinî bir tartışma sonucunda, İran'lı bir vâizin, Hz. Muhammed'le öteki peygamberler arasında hiçbir üstünlük olmadığını ileri sürmesi üzerine yazdığı söylenir (1409 - 1410).

Edebiyatımızdaki dinsel şiirlerin halkı en çok etkiliyeni budur. Doğumlarda olsun, ölümlerde olsun hâlâ sık sık okunmaktadır. Doğal bir içtenlik taşıdığı için, her dönemde birçok nazîreler yazıldığı halde, hiçbiri onun yerini alamamıştır.

Varı yok yoğu var iden ol durur
Dünyede her olanı ol oldurur

Kimse hakkında dime hiç ayb söz
Çün değilsin sen dahi hiç aybsız

Kılmagıl hiç kimse aybına nazar
Sana ayruk kişi aybından ne zar

Mustafa işlemedüğin işleme
İşleyüp sonra peşimanlar yime

Anda ne il'teceğün fikr eylegil
Gussasın bunda iken anun yigil

Hayr u tâ'âtı özüne pîşe kıl
Âhiret ahvâlini endîşe kıl

Mevlit; 800 beyte yakın, mesnevî tarzında dinî bir eserdir. Fâilâtün fâilâtün fâilün ölçüsüyle yazılmış, Muhammed'e övgüdür. Asıl adı *Vesiletü'n-Necât*'tır.

Tanrı'ya yakarış *Münâcât*, Peygamberin doğuşu *Vilâdet*, Peygamber oluşu *Risâlet*, Peygamberin göklerde Tanrıyla buluşması *Mi'râc*, Peygamberin ölümü *Rıhlet* ve en sonra *Dua* olmak üzere altı bölüme ayrılır.

Edebiyatımızda mevlit yazma çığırı bu eserle açılmıştır. Mevlit'in yüzyıllar boyu Türk halkınca okunan, köylerimizde kentlerimizde bugün de etkisini sürdüren bir özelliği vardır.

Anadolu Türklerinde daha XIV üncü asırda gördüğümüz edebî inkişâf, XV inci asırda daha kuvvetli bir surette devam etti... Bu asrın ilk yarısında şair ve âlimleri himâye eden başlıca üç büyük saray vardı: Konya'da Karamanoğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Edirne ve Bursa'da Osmanoğulları... XV inci asırda İslâm ilimlerinin muhtelif şubelerine, tefsire, hadise, fıkha, kelâma, siyere, tasavvufa, riyazî ilimlere, tıbba, tarihe ait birçok klâsik kitaplar, ahlâka ve âdâba ait eserler, hikâyeler, sade bir lisanla Türkçeye çevrilmiştir. Fakat, Anadolu Türklerindeki fikrî ve edebî faaliyet yalnız buna münhasır değildi: XIII - XIV üncü asırlarda gelişmesini gördüğümüz muhtelif edebî neviler bu asırda da kuvvetli mümessiller buldu: Halk arasında okunmağa mahsus manzum siyer kitaplarının en güzelini Süleyman Çelebi, Bursa'da yazdı. Onun «Mevlit» Manzumesi, halk arasında asırlarca okundu; bestekârlar tarafından bestelendi. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Mevlit'in «Velâdet», «Mi'râc» bölümlerinden parçalarla Velâdet'ten sonra okunan Süleyman Çelebi'nin bir kasidesi:

Âmine Hatun Muhammet ânesi
Ol sadeften doğdu ol dür dânesi

Ol gece kim doğdu ol hayr-ül beşer
Ânesi anda neler gördü neler

Dedi gördüm ol habibin ânesi
Bir acep nur kim güneş pervanesi

Berk urup çıktı evimden nâgehan
Göklere dek nur ile doldu cihan

İndiler gökten melekler saf saf
Kâbe gibi kıldılar evim tavaf

Hem heva üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen anı melek

Yarılıp dîvâr çıktı nâgehan
Üç bile huri bana oldu ayan

Bazılar derler ki ol üç dilberin
Âsiye'ydi biri ol meh-peykerin

Biri Meryem Hatun idi âşikâr
Birisi hem hurilerden bir nigâr

Geldiler lûtf ile ol üç meh-cebîn
Verdiler bana selâm ol dem hemîn

Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafa'yı birbirine muştular

Dediler oğlun gibi hiç bir oğul
Yaratılalı cihan gelmiş değil

Âmîne eydür çü vakt oldu tamâm
Kim vücuda gele ol hayr-ül enam

Susadım gayet hararetten katı
Sundular bir cam dolusu şerbeti

İçtim anı oldu cismim nura gark
Edemezdim nûrdan kendimi fark

Geldi bir ak kuş kanadıyle revan
Arkamı sığadı kuvvetle heman

Doğdu ol saatte ol sultan-ı dîn
Nura gark oldu semavat ü zemîn

Merhabâ ey âl-i sultan merhaba
Merhaba ey kân-ı irfan merhaba

Merhaba ey bülbül-ü bağ-ı cemal
Merhaba ey âşnâ-yı Zülcelâl

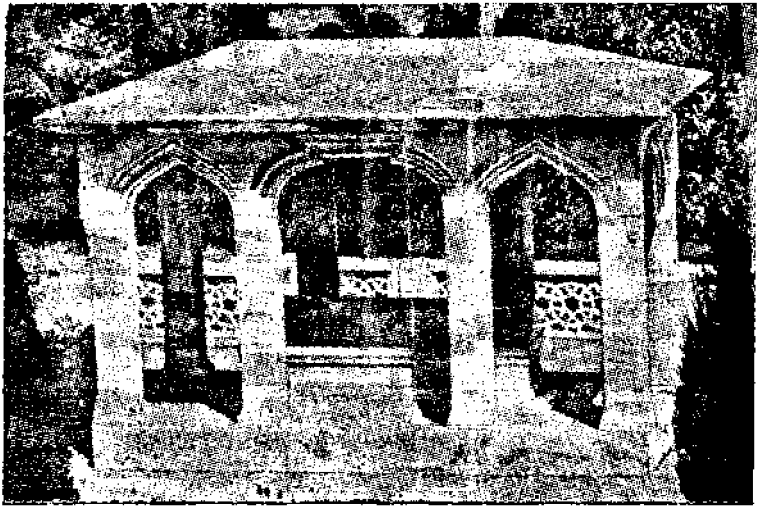
Merhaba ey padişah-ı dü cihan
Senin için oldu kevn ile mekân

Ey gönüller derdinin dermanı sen
Ey yaratılmışların sultanı sen

Sensin ol sultân-ı cümle enbiyâ
Nûr-ı çeşm-i evliyâ vü asfiyâ

Allah Muhammet dört Halife ve Kûfî yazılarla Ahmet Karahisarî'nin bir Besmelesi.

Bursa'da Süleyman Çelebi Türbesi

Yaratılmış cümle oldu şâdman
Gam gidip âlem yeniden buldu can

Cümle zerrat-ı cihan edip nida
Çağrışuban dediler kim merhaba

Ey risâlet tahtının sen hâtemi
Ey nübüvvet mührinün sen hâtemi

Çünki nûrun rûşen etti âlemi
Gül cemâlin gülşen etti âlemi

Ya Habibullah bize imdâd kıl
Son nefeste lûtfun ile şâd kıl

Gel berü ey aşk odına yanıcı
Kendüyi ma'şûka âşık sanıcı

Dinle gel mirâcın ol şahun ayân
Âşık isen aşk odına turma yan

Bir murassa' tâc ol hulle kemer
Hem dahi al bir burâk-ı mu'teber

Ol habîbüme ilet binsün anı
Arşumı seyreylesün görsün beni

Bu gice zâhir olur esrâr-ı Hak
Gösteriserdür sana dîdâr Hak

Enbiya ervâhı karşu geldiler
Mustafa'ya cümle ikrâm kıldılar

İrdi ol dem Hak'dan ervâha nidâ
Kim kılalar Mustafâ'ya iktidâ

KAYGUSUZ ABDAL (1397 - ?)

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

HALK Tekke şiirimizin ünlü şairi. «*Gaybî*», «*Sarayî*», «*Kaygusuz Sultan*» olarak da anılan bir Bektaşi şairidir. Yaşantısı üzerinde bilinenler çok azdır. Alaiye (Alanya) Beyinin oğlu olduğu, Hacı Bektaş'ın amcazadesinin oğlu Abdal Musa'nın dervişi bulunduğu, Rumeli'de dolaştığı, Mısır'a şeyh olarak gittiği, orada bir tekke kurarak Bektaşi tarikatını yaymağa çalıştığı sıralarda öldüğü, tekkenin mağarasına gömüldüğü anlaşılmaktadır.

Yücelerden yüce gördüm
Erbâbsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelâm ile
Sen okursun hece Tanrı

Âsî kullar yaratmışsın
Varsın şöyle dursun deyü
Anları koymuş orada
Sen çıkmışsın uca Tanrı

Kaygusuz Abdal; Alevî-Bektaşî halk şiirimizin kurucusu sayılır. Yunus Emre'nin etkisinde, kuvvetli tasavvuf kültürüyle yüklü, hem hece, hem aruz ölçüleriyle şiirler yazmış, bunlar *Kaygusuz Sultan Divanı*'nda toplanmıştır. Nükteli, iğneli birdili vardır. Şiirlerinde hicivli, mizahlı, yer yer remizlerle tekerlemeli bir örgü içerisinde, ham sofularla, insanlık kusurlarıyla alay eder. Ayrıca *Budalanâme, Mugaalâtanâme* adlı eserlerinde halk nesrinin başarılı örneklerini verir.

Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurutan
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaza verdim birçok akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaz değilmiş be bu azmış
Kırk yıl Kaf dağını gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu nehaldır Hacı Ağa
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Dişi koyun emmiş tilki
Kazının kanadı selki
Nuh Nebiden kalmış belki
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı sarı
Kemiği etinden iri
Sağlığile satma karı
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı ala
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Suyuna biz saldık bulgur
Bulgur Allah deyü kalkur
Be yarenler bu ne haldur
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaygusuz Abdal n'idelim
Ahd ile vefa güdelim
Kaldırıp postu gidelim
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Âdemi balçıktan yuğurdun yaptın
Yapıp da n'eylersin bundan sana ne
Halk ettın insanı cihana saldın
Salıp da neylersın bundan sana ne

Bakkal mısın terazuyu n'eylersin
Işin gücün yoktur gönül eğlersin
Kulun günahını tartıp n'eylersin
Geçiver suçından bundan sana ne

Katran kazanını döküver gitsin
Mü'min olan kullar didara yetsin
Emreyle yılana tamuyu yutsun
Söndürsün tamuyu bundan sana ne

Kaygusuz Abdal'ım sözümüz budur
Her nerde çağırsam Hak onda hazır
Hep duzaha bastırırsın kim ne der
Yakma kullarını bundan sana ne

☆

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem mânâya derler
Sûret ile kaş değil

Gerçi et ve deridir
Cümlenin serveridir
Hakk'ın kudret sırrıdır
Gayre bakmak hoş değil

Âdem mânâ-yı mutlak
Âdemdedir nutk-ı Hak
Âdemden gafil olma
Nefsi de serkeş değil

Âdem gerek su gibi
Arı olsa arınsa
Âdem oldur ey hoca
Nefsi de serkeş değil

Âdemdedir külli hal
İlm ü hikmet güft ü kaal
Âdem katında âlem
Dâne-i haşhaş değil

Kendi özünü bilen
Maksûdun bulan kişi
Hakk'ı bilen doğrudur
Yalancı kallaş değil

Bu Kaygusuz Abdal'a
Âşık demen dünyada
Nakş u sûret gözetir
Maksûdu nakkaş değil

Mevlâm budur dileğim senden yalvarmağ ile
Can ü gönüldendürür lâf değildir lâğ ile

Evvelâ yüz bin somun hem yüz elli bin pide
Hem yüz altmış bin çörek bunda katmer yağ ile

Ancak yeter bin domuz bin de eniği ola
Elli bin su sığırı altmış bin malağ ile

Bin öküz on bin inek hardallı yahni ola
Paçasını edeler sirke sarımsağ ile

Bin koyunun yahnisi bin dahi çebiş keçi
Elli bin biryan kuzu altmış bin oğlağ ile

Tavuk ördek bihesap ancılayın kaz dahi
Kimisi bütün kebap kim kavrulmuş yağ ile

Bıldırcınla güvercin tabak yürüsün
Turaç ile kekliği taşıyalar ağ ile

Elli bin kazan pilav ol kadar da zerdeler
Yağlı keşkek bin kazan çevrilmiş çomağ ile

Nazik nazik çorbalar nazik böfte kıymalar
Kırk bin kazan paluze bin şahi yamağ ile

Elli bin sini börek ol kadar da baklava
Bamya zülbe bihesap yürüye tabağ ile

Gaziler helvasını getireler bin sini
Bin bunca helva çini yiyelim parmağ ile

Elli bin batman kiraz kırk bin batman zerdali
Bin bunca elma armut illâ üzüm bağ ile

Benk ile seyretmeye
Ah bize bir bağ olsa
Issı soğuk olmasa
Havası hub sağ sola

Gaziler helvasından
Cihan dopdolu olsa
Zülbiye halkasile
Simidi hem çoğ olsa

Pireden incinmesek
Kar ve yağmur olmasa
Sinek hey vızlamasa
Ona hem yasağ olsa

Düp düz bu yaş ovalar
Her biri boş durmasa
Sulu şeftalisi çok
Bin üzümlü bağ olsa

Kaygusuz Abdal

Dobruca ovasından
Bin yük yağlı çörekler
Akkirman'ın yağından
Benzimiz hey ağ olsa

Cümle cihan koyunun
Semiz yahni etseler
Biz yemeğe başlasak
Engeller ırağ olsa

Kande bir göl var ise
Badem paluze olup
Bir yanından diş vursak
Çevresi bal yağ olsa

Kaygusuz Abdal otur
Kimin ye kimin götür
Sofuya koz kalmadı
Abdala kaymağ olsa

Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi
Ben avare gezerim
Sahrada leylek gibi

İşim kalp sözüm yalan
Ben değil adım filân
Bu halk insana derim
Sözümü gerçek gibi

Ârifler sohbetinde
Marifet söyleseler
Ben de hemen düşünmem
Ürerim köpek gibi

Gerçi Hakkın halkıyım
Marifetsiz aylakım
Ârifler sohbetinden
Kaçarım ürkek gibi

Aşk kuşları derilse
Aşktan dane verilse
Usulüm toya benzer
Avazım ördek gibi

Bu marifet ilminden
Haberim yok cahilim
Benden mâna sorsalar
Sözlerim sürçek gibi

Terk etmedim benliği
Bilmedim insanlığı
Suretim âdem velî
Her huyum eşek gibi

Âşıklar can içinde
Âşikâr gördü Hakkı
İşitmenin mânası
Olmaya görmek gibi

Miskin Sarâyî kıydın
Kul oldun sen nefsine
Senin hırs u hevesin
Tuttu seni fak gibi

☆

Cümle kaplumbağalar
Kanatlanmış uçmağa
Kertenkele derilmiş
Kırım suyun geçmeğe

Kelebek okyay almış
Ava şikâra çıkmış
Domuzları korkutur
Ergene'nin köprüsü

Bir sinek bir devenin
Tepmiş oyluğunu ezmiş
Bir budunu götürmüş
Dönüp ister kaçmağa

Ergene'nin köprüsü
Susuzluktan kurumuş
Edirne minaresi
Eğilmiş su içmeğe

Bir aksacık karınca
Kırk batman tuz yüklemiş
Gâh yorgalar gâh seker
Şehre gider satmağa

Allahımın dağında
Üç bin balık kışlamış
Susuzluktan bunalmış
Rağnı ister göçmeğe

Domuz düğün eylemiş
Ayıya kızın vermiş
Maymun sındı getirmiş
Kaftan gönlek biçmeye

Leylek koduk doğurmuş
Ovada zurna çalar
Balık kavağa çıkmış
Söğüt dalın biçmeye

Deve hamama girmiş
Dana dellaklık eder
Su sığırı natır olmuş
Nöbet ister çıkmağa

Kaygusuz'un sözleri
Hindistan'ın kozları
Sen de bu yalan ile
Gidem dersin uçmağ'a

EŞREFOĞLU RUMÎ (? - 1469)

Ezelden aşk oduna yana geldim
İçüb aşkın şerabın kana geldim
Bugün bil dostı Eşrefoğlu Rumî
Yarın dime ki vah pişmana geldim

TASAVVUF şairi, besteci, din adamı. Asıl adı *Abdullah*'tır. İznik'lıdir. Bursa'da Emir Sultan'ın hizmetinde bulunmuş, Ankara'da Hacı Bayram Veli'ye damat olmuş, Kadirî tarikatının Eşrefiye şubesini kurmuştur. Tasavvufî halk şairidir.

Seni seven âşıkların
Gözü yaşı dinmez imiş
Seni maksud edinenler
Dünya ahret anmaz imiş

Gönlün sana verenlerin
Eli sana erenlerin
Gözü seni görenlerin
Devranları dönmez imiş

Yunus Emre yolunda yürümüş, şiirlerini hece ve aruz ölçülerile yazmıştır En önemli eserleri; tasavvuf ilkelerini, nefsi terbiye etme yollarını öğreten «*Müzekki'n-Nüfus*» adlı nesirle yazılı kitabı ve şiirlerinin toplandığı «*Eşrefoğlu Divanı*»'dır.

Yücelerden döndüreyim
Alçaklara gönül seni
Alçaklardan alçaklara
İndireyim gönül seni

Yürüyeyim yana yana
Aşk odun urayım cana
Bakmıyayım masüvaya
Geçireyim gönül seni

Başımın terkin urayım
Başımı yolda koyayım
Ne kim olursam olayım
Koymıyayım gönül seni

Dost gamın alayım başa
Yürüyeyim kalka düşe
Vasfı dile gelmez işe
Uğradayım gönül seni

☆

Aşkın odu ciğerimi
Yaka geldi yaka gider
Garip başım bu sevdayı
Çeke geldi çeke gider

Bülbül eder zâr ü efgan
Aşk oduna yandı bu can
Benim gönülcüğüm heman
Hak'tan geldi Hak'ka gider

Fırkat kâr etti nanıma
Gelsin âşıklar yanıma
Aşk zencirin dost boynuma
Taka geldi taka gider

Ârifler durur sözüne
Gayri görünmez gözüne
Eşrefoğlu yâr yüzüne
Baka geldi baka gider

☆

Ölmez imiş âşık canı
Hiç çürümez imiş teni
Aşk her kimi kıldı fâni
Ana zeval ermez imiş

Aşkın ile bilişenler
Senin ile buluşanlar
Sen maşuka erişenler
Ezel ebed olmaz imiş

Aşkına düşen canların
Yoluna baş verenlerin
Aşka bülbül olanların
Kimse dilin bilmez imiş

Eşrefoğlu Rumî senin
Yansın aşk oduna canın
Aşk oduna yanmıyanın
Kalbi sâfî olmaz imiş

☆

Ben dost hevasına düştüm
Özge heva neme gerek
Başımda dost sevdası var
Dahi sevda neme gerek

Ey zâhid-i dünya-perest
Var zühtünü arzeyleme
Ben âşık-ı şûrideem
Zerk ü riyâ neme gerek

Ben dost yolunda naktimi
Hep oynayıp utturmuşem
Çün gitti külli varlığım
Havf ü reca neme gerek

Ben lâübali giderim
İki cihanı niderim
Sekiz uçmağa meylim yok
Pes mâsivâ neme gerek

Ben uykumu fikretmezem
Düş görüp tâbir etmezem
Ben gelmezem ben gitmezem
Fenâ bekâ neme gerek

Ben mest-i ezel gelmişem
Ben tâ ebed mest giderim
Hiç ayrılmaz esrüklüğün
Zühtü takvâ neme gerek

Ben dost ile peymânımı
Elestten ön berkitmişem
Ben dostu uyan görmüşem
Hayal rüya neme gerek

Gerçi surette insanım
Ben suret-i ins ü canım
Ben fârig-i dü cihanım
İşbu kavga neme gerek

Ben Eşrefoğlu Rumi'yem
Ben ol mürg-i lâhûtiyem
Ben ol mürg-i lâhûtiyem
Arz u semâ neme gerek

PİR SULTAN ABDAL (? - 1560)

Gönül verdim ikrar verdim Haydara
Geçmem ben etseler pare pare
İrafizî diye çektiler dâra
Aceb benim bunda ne günahım var

HALK tasavvuf edebiyatımızın büyük şairi. Asıl adı *Koca Haydar*'dır. Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Banaz köyünde doğdu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaşadı. Bektaşi tarikatına bağlıdır. Bir ayaklanma hareketine katıldığı için, vezir Hızır Paşa tarafından önce hapse atıldı, sonra Sivas'ta astırılarak öldürüldü. Âşık İhsanî'ye göre: «Pir Sultan Abdal ölümünden sonra büyük oldu. Çünkü o zulüme baş eğmemiştir. Ondan iyi söyleyen çok halk şairi vardır ama, o zulme baş eğmeyişi ile, isyanıyla büyüktür.»

Hızır Paşa'nın zulmü var ise
Ne yapayım benim de bir ahım var
Senin tuğlu Padişahın var ise
Benim arkam kalem bir Allahım var

Pir Sultan'ı okurken Onaltıncı Yüzyılda ulusal hayatımızdaki ikilik de bizler için canlanmış oluyor: Devlet kuran Türklerle tarikat kuran Türklerin bir arada yaşamasından doğan ikilik. Pir Sultan'ın şiirleri ağızdan ağıza süre gelmiş ve bugün bile bazı köylerde saz ile söyleniyorlar. Halkın gözünde kahramanca yaşamış bir insan olduğundan da, ölümünden sonra hayatı destanlaşmış ve hakkında çeşitli menkıbeler türemiş. Gerçekten de inançları uğruna baş kaldırmış ve isyanı bastırılınca ölümü mertçe karşılamış:

Bizden selâm söylen ev külfetine
Çıkıp ile karşı ağlamasınlar
... Ala gözlü yavrularım duyarsa
Alın çözüp kara bağlamasınlar

Hızır Paşa'nın buyruğuna karşı her birinde Şah'ın ismi geçen üç şiir söyleyen pirin mertliğine hayran oluruz. Açılsın kapılar, Pir Sultan Şah'a gitsin, Şah yürüyüş eylesin Urum üstüne, Sultan kim olduğu bilinmelidir. Yavuz yerine, Kanunî yerine Şah İsmail gelsin, Şah Tahmasb gelsin! İşte Onaltıncı Yüzyılda On iki İmam meselesinin Osmanlıcılık meselesine üstün geldiği Anadolu çevreleri vardı ve bunlarda mert insan olmak düzene, valiye, kadıya meydan okumak demekti. İnsanlarda olduğu gibi, olaylardaki karşıtlıklar şaşırtıyor bizi. Özellikle bizler için ölçünün dinsel inançlar olduğu bir çağı anlamak zor. Ama şiirine kendi insanlığından, günlük hayatının gerçeklerinden katmış olan Pir Sultan'ı anlamak, sevmek daha kolay. *Nermin MENEMENCİOĞLU.*

Şol icra Tanrısı yatmaz uyumaz
Kimsenin hakkını kimsede komaz
Hünkâr sağır olmuş ünümü duymaz
Masumlar boğdurur Padişahım var

Pir Sultan Abdal; halk tasavvuf edebiyatımızın en önemli şairlerinden sayılır. Alevîliği yaymak gayesiyle yazdığı şiirlerde coşkun bir lirizm vardır. Ayrıca aşkı, doğayı, halkın gerçek yaşayışını duru bir halk diliyle anlatan din dışı konuları işler. Şiirleri; yüzyıllar boyu, Anadolu, Azerbaycan, Rumeli'deki Alevî - kızılbaşlarla bektaşiler arasında okunup ezberlenmiştir. Divan edebiyatından hemen hiç etkilenmemiş, tüm şiirlerini hece ölçüsüyle yazmıştır.

Pir Sultan Abdal'ım yed Allahımız
Bâtına hükmeder Padişahımız
Sahip çıkar miskin kula ilâhımız
Şefaat edecek güzel şahım var

Güzel âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi
Bu bir rıza lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

Yemiyenler kalır naçar
Gözlerinden kanlar saçar
Bu bir demdir gelir geçer
Duyamazsın demedim mi

Bu dervişlik bir dilektir
Bilene büyük devlettir
Yensiz yakasız gömlektir
Giyemezsin demedim mi

Çıkalım meydan yerine
Erelim Ali sırrına
Can u başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi

Muhammet Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic' olsa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic' olsa olsun

Mahluk deccal oldu insan haşarı
Asla bilen yoktur hayırı şerri
Teber çekip şu mağradan dışarı
Çıkalım bakalım nic'olsa olsun

Mümünleri bir karara düzelim
Güruh güruh şu âlemi gezelim
Münkirlerin sarayını bozalım
Yıkalım bakalım nic'olsa olsun

Pir Sultan'a hüda yardım etmez mi
Müminler bağında bülbül ötmez mi
Bunca yattığımız gayri yetmez mi
Kalkalım bakalım nic'olsa olsun

☆

Benim Hakka münacatım
Şaha padişaha değil
Ali Hasana minnetim
Şaha padişaha değil

Hak dergâhına varırım
Hub didarını görürüm
Bir Allaha yalvarırım
Şaha padişaha değil

Pir Sultan der şahım var
Hızır Paşa'da ahım var
Benim bir tek Allahım var
Şaha padişaha değil

☆

Yürü bire Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir

Şah'ı sevmek suç mu bana
Kem bildirdin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır

Nemrud gibi Ankaa n'oldu
Bir sinek havâle oldu
Dâvamız mahşere kaldı
Yarın bu senden sorulur

Hafîd-i Peygamber'im hâs
Gel Yezîd Hüseyn'imi kes
Mansur'um beni dâra as
Ben ölünce il durulur

Ben Musa'yım sen Firavun
İkrarsız Şeytan'ı lâîn
Üçüncü ölmem bu hâin
Pir Sultan ölür dirilir

Sabahtan cemalin seyran eyledim
Gönüller perişan elinden sunam
Nice bekliyeyim gurbet elleri
Hiç bilir yok mudur halinden sunam

Kemhalar giyinip zünnar bağlanmaz
Eser seher yeli teli ırganmaz
Sen gidende deli gönül eğlenmez
Bir bergüzar versen telinden sunam

Sen seher yelisin gider gelmezsin
Gelirsen de bana baki kalmazsın
Seni uçuranlar murat almasın
Seni kim uçurdu gölünden sunam

Pir Sultan Abdal der cemalin güzel
Aradım bulamadım bir haber yazar
Şimdi senin ismin cenneti gezer
Kalma bizim için yolundan sunam

Öt benim sarı tanburam
Senın aslın ağaçtandır
Ağaç dersem gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır

Ali Fâtıma'nın yârı
Ali çaldı Zülfikaarı
Düldül atının eyeri
O da yine ağaçtandır

Ağaçtır Kâbe eşiği
Cihânı tuttu ışığı
Hasan Hüseyin'in beşiği
O da yine ağaçtandır

Yeter Pir Sultan'ım yeter
Derdlilere derman katar
Türlü türlü meyve biter
O da yine ağaçtandır

Şu karşıki karlı dağı gördün mü
Rüzgârını bulmuş eriyip gider
Akan sularından ibret aldın mı
Yüzünü yerlere sürüyüp gider

Sürünün önünde giden avcılar
Sıcak sıcak günde yakar güneşler
Evvel ezel yemiş veren ağaçlar
Anlar da kalmamış kuruyup gider

Kadirsin Allah'ım sen de kadirsin
Üstümüze dört direkli çadırsın
Çağırdığımız yerde hâzır nâzırsın
Cümlemiz üstüne yürüyüp gider

Deryamız derindir bizim boylanmaz
Bin nasihat etsen biri dinlenmez
Gidi merkep hiç bir yere bağlanmaz
Bayında yılların sürüyüp gider

Pir Sultan'ım söyler sözü özünden
Aşıksın sakınır iki gözünden
Olur olmaz münkirlerin sözünden
Eksilmez gönlümüz kuruyup gider

Uyur iken uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyu nolduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi

Halimizi hal eyledik
Yolumuzu yol eyledik
Her çiçekten bal eyledik
Arıya saydılar bizi

Hak divanına dizildik
Dost defterine yazıldık
Bal olduk şerbet ezildik
Doluya saydılar bizi

Pir Sultan Abdal'ım şunda
Çok keramet var insanda
O cihanda bu cihanda
Ali'ye saydılar bizi

☆

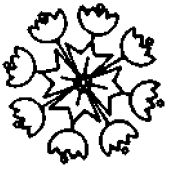
Gelmiş iken bir habercik sorayım
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın
Gerçek erenlere yüzler süreyim
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Alçağında al kırmızı taşı var
Yükseğinde turnaların sesi var
Ben de bilmem ne talihsiz başı var
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

El ettiler turnalara kazlara
Dağlar yeşillendi döndü yazlara
Çiğdemler takınsın söylen kızlara
Niçin gitmez Yıldızdağa dumanın

Şahın bahçesinde gonca gül biter
Anda garip garip bülbüller öter
Bunda ayrılık var ölümden beter
Niçin gitmez Yıldızdağa dumanın

Ben de bildim şu dağların şahısın
Gerçek erenlerin nazargâhısın
Abdal Pir Sultan'ın seyrangâhısın
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

☆

Bir nefesçik söyliyeyim
Dinlemezsen n'eyliyeyim
Aşk deryasın boyluyayım
Ummana dalmağa geldim

Ben hakkın kemter kuluyum
Kem damarlardan beriyim
Aynı Cem'in bülbülüyüm
Meydana ötmeye geldim

Ben Hakla oldum aşina
Kalmadı gönlümde nesne
Pervaneyim ateşine
Oduna yanmaya geldim

Aşk harmanında savruldum
Hem elendim hem yuğruldum
Kazana girdim kavruldum
Meydana yenmeye geldim

Pir Sultan kendi özünde
Eksiklik var mı sözünde
Mevlâdır her dem gözünde
Dırına durmaya geldim

Dağdan kütür kütür hezenindirir
İndirir de ateşlere yandırır
Her evin devliğin öküz döndürür
İreçberler hoşça tutun öküzü

Öküzün damını alçacık yapın
Yaş koman altında kuruluk sepin
Koşumdan koşuma gözlerin öpün
İreçberler hoşça tutun öküzü

Pir Sultanım der ki kaynar coşunca
Tekne hamur kalmaz ekmek pişince
Âdem at'öküzün çifte koşunca
İreçberler hoşça tutun öküzü

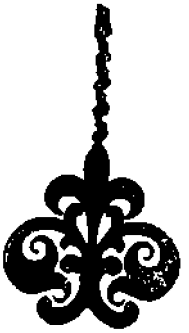
☆

Kul olayım kalem tutan eline
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şirin diline
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

Sıvas illerinde zilim çalınır
Çamlıbeller bölük bölük bölünür
Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir
Kâtıp ahvalimi Şah'a böyle yaz

Allah'ı seversen kâtip böyle yaz
Dün ü gün ol Şah'a eylerim niyaz
Umarım yıkılsın şu kanlı Sıvas
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

Münafıkın her dediği oluyor
Gül benzimiz sararuben soluyor
Gidi Mervan şad oluben gülüyor
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

Pir Sultan Abdalım hey Hızır Paşa
Gör kı neler gelir sağ olan başa
Hasret kodu bizi kavim kardaşa
Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

☆

Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyn'in kanın alalım
Tevekkeltü taâlâllah

Özü öze bağlıyalım
Sular gibi çağlıyalım
Bir yürüyüş eyleyelim
Tevekkeltü taâlâllah

Mervan soyunu vuralım
Hüseyn'in kanın soralım
Padişahın öldürelim
Tevekkeltü taâlâllah

Açalım kızıl sancağı
Geçsin yezitlerin çağı
Elimizde aşk bıçağı
Tevekkeltü taâlâllah

Pir Sultan'ım geldim cûşa
Münkirlerin aklı şaşa
Taktir olan gelir başa
Tevekkeltü taâlâllah

Dün gece seyrimde coştuydu dağlar
Seyrim ağlar ağlar Pir Sultan deyi
Gündüz hayalımde gece düşümde
Düş de ağlar ağlar Pir Sultan deyi

Uzundu usuldu dedemin boyu
Yıldız'dır yaylâsı Banaz'dır köyü
Yaz bahar ayında bulanır suyu
Sular ağlar çağlar Pir Sultan deyi

Pir Sultan kızıydım ben de Banaz'da
Kanlı yaş akıttım baharda güzde
Dedemi astılar kanlı Sivas'ta
Dar ağacı ağlar Pir Sultan deyi

Kemendimi attım dâra dolaştı
Kâfirlerin eli kana bulaştı
Koyun geldi kuzuları meleşti
Koçlar da ağlaşır Pir Sultan deyi

Pir Sultan Abdal'ım hey yüce Gani
Daim yediğimiz kudretin hânı
Hak'ka teslim ettin ol şirin canı
Dostların ağlaşır Pir Sultan deyi

Sordum sarı çiğdeme
Sen nerede kışlarsın
Ne sorarsın hey derviş
Yer altında kışlarım

Sordum sarı çiğdeme
Yer altında ne yersin
Ne sorarsın hey derviş
Kudret lokması yerim

Sordum sarı çiğdeme
Anan baban var mıdır
Ne sorarsın hey derviş
Anam yer babam yağmur

Sordum sarı çiğdeme
Asacığı elinde
Hak kelâmı dilinde
Çiğdemde dervişlik var

Pir Sultan'ım erlerle
Yüzü dolu nurlarla
Ak sakallı pirlerle
Çiğdemde dervişlik var

Koca başlı koca kadı
Sende hiç din iman var mı
Haramı helâli yedi
Sende hiç din iman var mı

Fetva verir yalan yulan
Domuz gibi dağı dolan
Sırtına vururum palan
Senin gibi hayvan var mı

İman eder amel etmez
Hakkın buyruğuna gitmez
Kadılar yaş yere yatmaz
Hiç böyle kör şeytan var mı

Pir Sultan'ım zâtlarımız
Gerçektir şöhretlerimiz
Haram yemez itlerimiz
Bu sözümde yalan var mı

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
Bizi kem kişi de bellemesinler
Paşa hademine tenbih eylesin
Kolum çekip elim bağlamasınlar

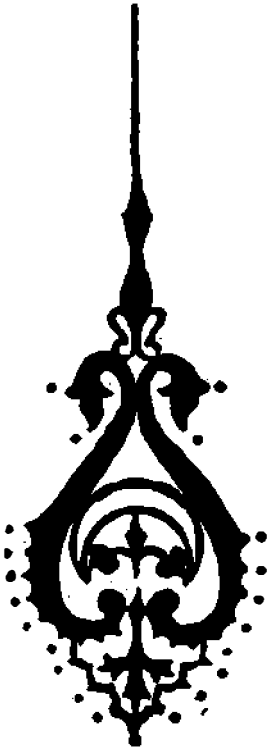
Hüseyin Gazi Sultan binsin atına
Dayanılmaz çarh-ı felek zâtına
Bizden selâm söylen ev külfetine
Çıkıp ile karşı ağlamasınlar

Ala gözlüm zülfün keleyip eylesin
Döksün mah yüzüne nikap eylesin
Ali Baba Hak'tan dilek dilesin
Bizi dâr dibinde eğlemesinler

Ali Baba eğer söze uyarsa
Emir Hudâ'nındır beyler kıyarsa
Ala gözlü yavrularım duyarsa
Alım çözüp kara bağlamasınlar

Surrum işlemedi kaddim büküldü
Beyaz vücudumun bendi söküldü
Önüm sıra Kırklar Pîrler çekildi
Daha beyler bizi dillemesinler

Pir Sultan Abdal'ım coşkun akarım
Akar akar dost yoluna bakarım
Pirim aldım seyrangâha çıkarım
Daha Yıldızdağın yaylamasınlar

Ben de şu dünyaya geldim geleli
Emanetten bir don giymişe döndüm
Sahibi çıktı da elimden aldı
Koru yerde koyun yaymışa döndüm

O yâr geldi geçti geri bakmadı
Hendekler kazdırdım sular akmadı
Çok yuva bekledim cücük çıkmadı
Boş yuva beklemiş yoz kuşa döndüm

Pir Sultan Abdal'ım bu dünya fâni
Baştan başa kim sürdü bu devranı
Yârin bir çift sözü üşüttü beni
Yüce dağ başında buymuşa döndüm

Karşıda görünen ne güzel yayla
Bir dem süremedim giderim böyle
Ala gözlü Pîrim sen himmet eyle
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Eğer göğerüben bostan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Bir bölük turnaya sökün dediler
Yürekteki derdi dökün dediler
Yayladan ötesi yakın dediler
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğuluyum yol sefiliyim
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Alınmış abdestim aldırırlarsa
Kılınmış namazım kıldırırlarsa
Sizde Şah diyeni öldürürlerse
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Pir Sultan Abdal'ım dünya durulmaz
Gitti giden ömür geri dönülmez
Gözlerimde şah yolundan ayrılmaz
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Hazret-i Şah'ın avazı
Turna derler bir kuştadır
Asâsı Nil denizinde
Hırkası bir dervişledir

Ali'm istemez benliği
Yürekte tutmaz kinliği
Zülfikâr'ın keskinliği
Çifte dili kılıçtadır

Nil denizi umman oldu
Sararıp gül benzi soldu
Bakışı aslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır

Ozan pîrim ulu ozan
Der kendine bir yâr kazan
Hayrını şerrini yazan
Sağ yanında ferişledir

Nerde Pir Sultan'ım nerde
Özümüzün aslı dârda
Yemen'den öte bir yerde
Hâlâ Düldül savaştadır

Gelin yiyelim içelim
Bu güzellik geçer bir gün
Âlem yâran yâran olmuş
Ali'm sırrın açar bir gün

Yeyip yediren bir âdem
Eksik etmez Bâri Hudâm
Gök ekin misali âdem
Anı eken biçer bir gün

Yeyip yediren bir âdem
Taban kahpe yürek taştır
Can dedikleri bir kuştur
Kuş kafesten uçar bir gün

Ağaçlarda yeşil yaprak
Bastığımız kara toprak
Yer altında kefen yırtmak
Başımızdan geçer bir gün

Pir Sultan'ım döşümüzde
Uzak değil karşımızda
Baykuş mezar taşımızda
Dertli dertli öter bir gün

☆

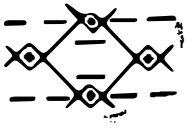
Medet mürvet şu âlemi yaratan
Mahlûkun önünden geçilmez oldu
Dört kapı kırk makam kalktı aradan
Haltedip müşküller seçilmez oldu

Döndükçe bu devran akstne
Nice âdil Hanlar tahtından indi
Şimdi beyzâdeler hımara bindi
At sürüp önünden geçilmez oldu

Karga şahan oldu kuzgun baz oldu
Mâbutları tanbur ile saz oldu
Kısalar uzadı hep dıraz oldu
Değmelere kaftan biçilmez oldu

Besbelli ki bu kusurlar hep bizde
Şimdi edepsizler gönülde gözde
Edep hay yoktur gelinde kızda
Şimdi Hak'tan yana göçülmez oldu

Pir Sultan Abdal'ım gözümün yaşı
Ağlarım bulunmaz derdimin eşi
Çıktı elden çıktı mahlûkun başı
Kimseye gizli sır açılmaz oldu

NİYÂZÎ-İ MISRÎ (1618 - 1694)

Geldim o dost ilinden
Koka koka gülünden
Niyâzî'nin dilinden
Çağırırım dost dost

TASAVVUF şairi. Malatya'da doğdu (8 Şubat). Tasavvuf kültürünü geliştirmek için doğduğu şehirden sonra Diyarbakır, Mardin, Bağdat, Kerbelâ, Mısır şeyhlerinden öğrenim gördü. 1646'da İstanbul'da bulundu. Gerçeğe gizli «zikir»le ulaşılacağna inanç getiren; insan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nimetlerinden kurtararak Tanrı'ya yönelmelidir, görüşünden hareket eden *Halvetiye* tarikatının Mısriyye şubesini kurdu. Anadolu'nun birçok şehirlerini dolaştıktan sonra, Bursa dergâhına şeyh oldu (1670). Zamanının görüşlerine aykırı düşen sözlerinden dolayı Rodos'a, Limni'ye sürüldü. İkinci defa sürüldüğü Limni Adası'nda öldü (16 Mart).

Derman aradım derdime
Derdim bana derman imiş
Burhan aradım aslıma
Aslım bana burhan imiş

Niyâzî-i Mısrî; özlü bir içtenlikle, tasavvuftan esinlenerek, bize tekke şiirimizin yüzyıllarca sevilerek okunan örneklerini verir. Aruzla ve heceyle yazdığı bu şiirlerde Yunus Emre'nin Fuzulî ile Nesimî'nin etkileri oldukça kuvvetlidir. Çağının kaba sofularına çatmaktan da geri durmayan Mısrî, genellikle didaktik özellik gösteren şiirlerinde kusurlu bir nazım tekniğile karşımıza çıkar. Şiirlerinin toplandığı bir «Divan»ı vardır. Şiirlerinden örnekler:

Sağım solum sözler idim
Dost yüzünü görsem deyu
Ben taşrada arar idim
Ol can içinde can imiş

Savm ü salât ü hac ile
Sanma biter zâhid işin
İnsan-ı kâmil olmağa
Lâzım olan irfan imiş

Öyle sanırdım ayrıyım
Dost gayrıdır ben gayrıyım
Benden görüp işideni
Bildim ki ol cânân imiş

Anla hemen bir sözdürür
Yokuş değildir düzdürür
Âlem kamu bir yüzdürür
Gören anı hayran imiş

İşit Niyâzî'nin sözün
Bir nesne örtmez Hak yüzün
Hak'tan ayân bir nesne yok
Gözsüzlere pinhan imiş

Aşkın meyine ben kane geldim
Şevkin oduna hoş yane geldim

Şem-i tevhidi gördüm yakılmış
Gitti kararım pervane geldim

Halka-i zikri kurmuş âşıklar
Ben de sahninde cevlâne geldim

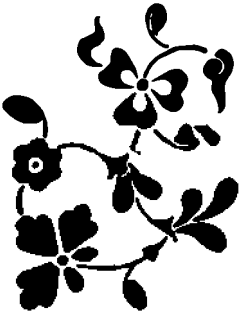
Mecnunum bugün leylâ derdinden
Neylerim aklı divane geldim

Derdi cananım açtı yareler
Bağrım üstünde dermane geldim

Ümmi Sinan'ın hakipayine
Sürmeğe yüzüm sultane geldim

Yaremi bildim yârimden imiş
Bunda Niyazi lokman'e geldim

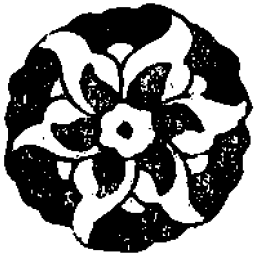
TÜRK ÂŞIK EDEBİYATI

Saz şairleri beşerî bütün duyguları en sade, en açık Türkçe ile anlatmakta ustadırlar. Nasrettin Hoca'nın fıkraları insanların en gülünç ihtiraslarını ve dalâletlerini en veciz şekilde ortaya koyarlar. Bektaşi fıkraları dinî müesseseler, hattâ dine karşı yöneltilmiş en keskin hicivleri ihtiva eder... Saz şairleri, göçebe devrinin bir devamı olmaktan çok, bu topraklarda kaynaşan mahallî ve yüksek kültürün orijinal mahsûlleridir... Biz dünyanın en şâir ruhlu milletlerinden biriyiz. Öyle sanıyorum ki, yer yüzünde, bizim gibi köylüsü, şehirlisi, eşkiyası, padişahı, velisi, delisi, şiir yazan ve şiir söyleyen bir başka millet gösterilemez.

Mehmet KAPLAN

ÂŞIK EDEBİYATI

Saz şairleri, yaşadıkları şeyleri yazdılar. Karacaoğlan kimbilir hangi eşsiz yaylu güzelini sevmişti? Köroğlu, kavganın ve hürriyetin Tanrısıdır. Dadaloğlu göçe göçe yaşadı. Bizim şiirimizin altın çağları saz şairlerinin, eski lirik şairlerimizin eserlerinde yaşıyor.

Ceyhun Atuf KANSU

ÂŞIK EDEBİYATI; Anadolu'da, XVI. yüzyıldan sonra gelişen, Anonim Halk, Tekke ve Klâsik Edebiyat'larımızın etkisinde gelişen orta tabaka edebiyatımızdır. Halk arasında yetişen *saz şairlerinin* meydana getirdiği edebiyattır. Birinci dönemde Anonim Halk Edebiyatı'nın etkisi altındadır; dili kıvrak, sadedir. Ölçüsü hecedir. İkinci dönemde; Divan Edebiyatı'nın etkisindedir. Âşıklar, acemi birer divan şairi durumuna düşmüşlerdir.

Âşık edebiyatımızın Anadolu'da gelişmesi onaltıncı yüzyıldan sonradır. Saz şairleri, onyedinci yüzyıldan sonra köylerden kentlere inerler. Aydınların benimsediği Divan şiirinin «Âşık Edebiyatı»mıza karışması, bu yüzyıldan sonra artar. Hece ölçüsüyle aruz, halk nazım biçimleriyle divan nazım biçimleri halk şairlerimizce kullanılır.

Âşık Edebiyatı'mızda nesir yoktur. Âşık Edebiyatı; din dışı bir edebiyattır. *Âşık* adı verilen şairlerin *bağlama, cura, tambura* gibi sazlarla söyleyip çaldıkları *sözlü, besteli* edebiyat türüdür.

Türk Âşık Edebiyatı; saz şairlerimizin, âşıklarımızın, yaratıcısı bilinen bireysel halk şiirlerimizi kapsar. Gelişme alanlarının başında kahvehaneler, asker ocakları, kervansaraylar, bozahaneler, tekkeler, konaklar gelir.

Âşık Edebiyatı'mızın güzelliklere, yüceliklere açık oluşu, gönülden gönüle seslenen bir dille coşuşu, halkımızın yaşama gücünü binlerce yıldır uyanık tutmaktadır.

> Halkın benimsediği, halkın dilinde yaşayan her değer, zaman ne kadar insafsız olursa olsun, bir gün olur çıkar ortaya; kendi ulusu içinde, kendi diliyle, çağdaş ve evrensel değeriyle yaşar yeniden. *Rauf MUTLUAY.* Türk toprağı insancıl büyük sentezlerin kazanıdır. Batıyı ve Doğuyu da eş bir çaba ile bilmek ve eleştirmek zorundayız. Bu alanda başkası tarafından hazırlanmış çocuk-

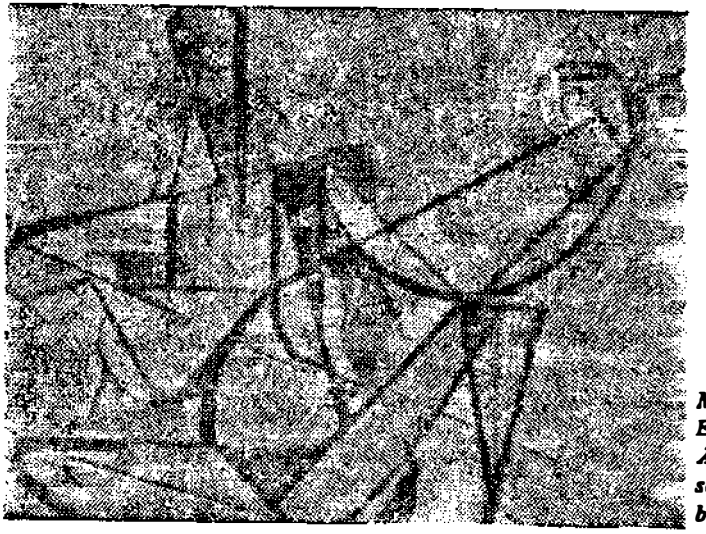
su kültür «mama»larına güvenim yok, «digest»lere, başkası tarafından yapılmış seçmelere, «şunu ve, bunu sakın yeme» çeşidinden ilerici kılığa bürünmüş pederşahî öğütlere, hele yasaklara kesinlikle «hayır» diyorum. Halk ve sanatçı, emzikte çocuk değil. *Abidin DİNO.* Halk edebiyatımızdan faydalandım. Çok şey öğrendim. Bu çağda, halk kültürü, bir sanatçı için yabana atılacaklardan değil. Sanat ağacımız herkesin getirdiği başka, yeni dalla büyür. Herkesin aynı yere saldırması, benim oğlum bina okur, döner döner okur, kısırlığına götürüyor sanatçıyı. *Yaşar KEMAL.*

Âşıklarımız

Eski Oğuz Türkleri'nin halk şairi ve türkücülerine verdikleri isim *ozan*'dır. Ozanlara sonraları *saz şairi, âşık* adı verilmiştir. Ozanlar hece veznile düzenledikleri koşuklarını *kopuz* denilen sazlarile okurlardı. Kazak - Kırgız Türklerinin saz şairi'ne, destan şairine verdikleri ad «*akın*» oldu. İlk saz şairlerimiz *Apın Çor Tigin, Çuçu* ve *Kül Tarkan*'dır.

Âşıklar; sözlü olarak süregelen edebiyatımızı ünlü âşıkların yanında öğrenir, onlardan mahlâs alır, âşıklığın tüm özelliklerini öğrendikten sonra sazlarile diyar diyar dolaşırlar. Sazla söz, artık, geçim kaynağı olmuştur.

Âşıklarımızın kimisi «pirdolusu», kimisi «erdolusu» içmiştir. Seveceği dilberin cemâlini pîr'lerden görenler, o güzelin uğruna bitip tükenmez serüvenlere karışanlar «pirdolusu» ile; zorlu savaşlara katılanlar «erdolusu» ile sarhoş olmuşlardır. Bunların şiirlerini eski saz şairlerimizin en beğenilen şiirlerinin toplandığı «*cönk*» adı verilen antolojik defterlerde bol bol bulabiliriz.

Melâhat Evinsel'in Âşıklarımızı sembolize eden bir tablosu.

Aşk; duyguların en özneli, aynı zamanda türlerin üremesini sağlayan en evrensel içgüdüdür. Ne var ki, aşkın belli bir çağdaki görünüşü ve açıklanışı cinselliğin daha karmaşık, daha zengin, daha ince ilişkilere doğru gelişmesini sağlayan toplumsal koşulları yansıtır. *Ernst FISCHER.* Âşık kelimesi, önceleri Yunus tarzında ilâhiler ve mistik şiirler söyleyen şairler tarafından kullanılmaya başlanmış, daha sonraları saz şairlerinin hepsi âşık adını takınmışlardır. *Ahmet Kutsi TECER.* Âşık ve saz şairi sözcükleri anlamdaştır, aralarında ayırım yoktur. Saz şairleri ya da âşıklar iki bölüğe ayrılır. Bir kısmı : a. Ümmîdirler, okuma yazma bilmezler, hiç öğrenim görmemişlerdir. b. Saz çalmasını bilirler, şiirlerini saz eşliğinde söylerler. c. İrtical, yani hazırlıksız şiir söyleme, başlıca özellikleridir. Kalem şuarasının dışındaki saz şairleri, aruzu bilmezler; onlar deyişlerini bir ezgi eşliğinde söylerler. Bu deyişlerden bir kısmı, özellikle çok heceli dizelerle kurulu olanları, aruzun kalıplarına uyabilir. Divan şiirinden etkilenen kalem şuarasının aruzla yazdıkları bile, çoğu zaman, kusurlarla doludur. Saz şairlerinin aruzlu şiirleri ise, irtical'e dayandığından ve bunlar aruzu bilmediklerinden, uzun heceli dizelerden meydana gelen deyişleri, bilgiyle ve bilinçle yapılan bir çaba sonunda değil, bir rastlantı olarak aruz kalıplarına uygun düşmektedir. *Hikmet DİZDAROĞLU*

Saz Şiiri

İslâmlıktan önceki *ozan*'ların, *baksı*'ların, *kam*'ların yerini İslâmlıktan sonra *saz şairleri* yani «*âşıklar*» almıştır.

Âşık; sevilen, geniş halk kütlelerine seslenen, halkın günlük yaşantılarını konu olarak alan bir halk şairidir. Şiirlerinde aşkı, doğayı, mertliği, yiğitliği dile getirir.

Saz şiirimizi, başlangıçtan zamanımıza değin gelen şiirimizi yepyeni bir duyuş ve görüşle incelemek, herşeyden önce, Türk dilini kurtarmaktır. Halk şiirimizin, saz şiirinde sözle saz kaynaşmış bir durumdadır. Bu şiirde söz mü, saz mı şiire hükmeder bilinemez.

Saz şiirimiz; özellikle, aşk, tabiat, kahramanlık temalarını işleyen din dışı halk edebiyatımıza girer.

Saz şiiri, halkımızın zevkini izlemekle kalmaz, Türk halkına bulunduğu yaşantı döneminin gerekli özellik ve güzelliklerini vermeye çalışır.

Halk şiirimizin tüm kollarında olduğu gibi, saz şiirimizde de türlerle ezgilerin sıkı bağlantısı vardır. Türler bestelerden doğarlar. Müzik, sözün ayrılmaz bir bütünüdür.

Gönüllerinin coşkunluğunu şehir şehir gezinerek sazlariyle ifade eden şairler âşıklardı. Bu şairlere biz, son senelerde saz şairi diyoruz. *Yahya KEMAL.* Halk şiirimizin, hele şiirimizin bu yeni-

leşme devresinde, kaynak olarak bizim için büyük bir kıymet arzettiğine hiç şüphe yok. Ancak, bu zengin malzemeden ne şekilde faydalanabileceğimiz meselesi, üzerinde durulmağa değer. Bir zamanlar Rıza Tevfik'in açtığı çığır, arasıra nükseden bir hastalığa sebep olmuştur: Halk şiiri kırması heveskâr manzumeleri. Tıpkı bir zamanlar aruz veznini her öğrenenin o bir örnek âhenkle basmakalıp manzumeler karalaması gibi şimdi de halk şiirinin vezin, kafiye ve söyleyiş kolaylığından faydalanarak insanı bıktırıp usandıran sözde şiirlerle dergiler dolduruluyor. Yeni şair, şüphesiz, anayurdun bağrından kopan bu öz sesi küçümsiyemez ama, körü körüne taklid yolu ile ileri doğru en küçük bir adım dahi atamıyacağını idrâk etmek şartiyle. Halk şiirinin bugünkü şiirimizin genç şöhretleri üzerindeki tesirini inkâr edebilir miyiz? Ama bu sadece bir tesirdir, hiç bir zaman taklide düşmez. İyice hazmedip eritmek şartiyle daha uzunca bir zaman halk şiirimiz, yeni edebiyatımız için besleyici bir kaynak rolünü görecektir... Halk şiirimiz, bugün herkes tarafından kolaylıkla anlaşılan bir dille yazılmış olmaları sayesinde dipdiri yaşamaktadır. Bu sanat üstelik tamamiyle yerli ve millîdir de. Divan şiiri gibi yabancı bir edebiyatın kalıbı üzerine dökülmüş değildir. *Yaşar Nabi NAYIR.* İlerliyen serbest şiir yanında halk şiiri de durmuyor. Hemen hemen diyebilirim ki, serbest şiirle atbaşı gidiyor. Bugün kaldığımız Anadolu köylerinde görüyoruz, yüzlerce anonim türküler, ağıtlar doğuyor, hepsinin de gerçek bir öyküsü var, sonra nice değerli halk şairleri yetişiyor. Bunları gözetmenin, toplamanın zamanı geldi de geçiyor artık. *Güher DEMİRAY.*

Saz Şiir Biçimleri

Halk şiirlerimizi oluşturan biçimler «dörtlük» biriminden doğar. Uyak düzeni *aaxa* olan dörtlükler *mâni* ve *koşma* tiplerini yaratır. Türküler, Koşmalar, Destanlar, Semailer, İlâhi, Nefes ve Varsağı'lar koşma biçimli halk şiirlerimizdir.

Türk halk şiiri onyedinci yüzyıldan sonra divan şairlerimizi etkileyecek bir genişlik kazanır; Nedim olsun, Şeyh Galip olsun halk şiirimizle ilgilenmekten ayrı bir zevk duyarlar.

Saz şiirimizde iç duyumlar rastlantılara bağlıdır. Çağlar boyu, yaşamak dayanıklılığını gösteren saz şiirimizi, halkımızın benimsediği saz şairlerimizi edebiyat dünyasına tanıtmak, modern bir görüşle yeni baştan işlemek zorundayız.

Halkımızın öz bilincine, dilimizin söz hazinelerine saz şiirimizle varabiliriz. Saz şiirimizin hece ölçülü biçimleri: *Koşmalar* (Güzelleme, Koçaklama, Taşlama, Ağıt); *Varsağılar, Destanlar.* Aruz ölçülüler: *Divanlar* (Selîs), *Satrançlar,* Semailer, Kalenderiler.

Halk şiirlerinden; türkü Türklerin, türkmani Türkmenlerin, varsağı Varsakların hususî besteleriyle söylenen parçalardır. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Halk edebiyatında türler aynı zamanda şekil adı olarak kullanılagelmiştir. Halbuki bu edebiyatta nazım şekillerinin sayısı pek azdır ve birçok türler, ufak tefek farklarla, aynı nazım şekli içinde ifade edilmişlerdir. *Hikmet İLAYDIN.* Halk şiirinde nazım biçimi yoktur, tür vardır ve türler, biçimleriyle değil ezgileri ve okunuşlarıyle birbirlerinden ayrılırlar; onların ayrımları ezgilerdedir. Değişik kalıptaki şiirlerin aynı adı alması bundan ötürüdür. Bir deyiş, okunuşuna göre mâni ya da koşma olabilir. Dizelerin aynı hece sayısını atşıması bunların —okunuşlarına göre— ayrı ad almalarına engel değildir. *İgnâcz KUNOŞ.*

Koşmalar

Koşma; Halk Edebiyatı'mızın en yaygın nazım biçimlerinden biridir. Çoğu 4+4+3 veya 6+5 duraklı olmak üzere onbir hecelidir. Aynı koşmada bazen bu iki ölçünün kullanıldığı olur.

Koşmalar; klâsik şekli *dörtlük* denilen, dört mısralık ulusal nazım birimlerimizden 3-6 sının ard arda sıralanması ile meydana gelir. Kafiye düzeni birinci dörtlükte *abcb* veya *abab;* diğer dörtlüklerde *aaab* şeklindedir.

Saz şairlerinin özellikle Doğu Anadolu, Azerî bölgelerinde çokça kullandıkları *Yedekli Koşmalar* vardır. Bir yedekli koşma :

Gani mevlâm düştüm aşkın oduna
Aşk oduna düştüm ciğerim kebab
Soyundurmaz âb

Ab akıyor benim iki gözümden
Gözümden akan yaş her olur şarab
Kerem et Yârab

Yedekli koşmalar; *ayaklı koşma, zincirbent ayaklı koşma* tiplerinde, *musammat ayaklı koşma, musammat müstezat koşma* niteliklerinde de görülür. Bir musammat müstezat koşma :

Ey benim cânânım can içre canım
Şuh nehcivanım olma bîvefa
Rahmeyle bana

Ben sana kurbanım gel kes gerdanım
Dök yerlere kanım tek ol âşına
Olma bîvefa

Âşık Edebiyatı'nın en önemli türü koşmadır. Divan Edebiyatı'nın «gazel»i gibi, lirik konuları işlemekte kullanılır. Aşk, sevgi, doğa güzellikleri koşmanın en belli başlı konuları arasındadır. Halk Edebiyatı sıkı kurallardan pek hoşlanmadığı için, esas ölçümü onbir heceli olan koşmayı, değişik ölçülerde de görüyoruz.

Koşma'nın insan ve doğa güzelliğini öveni *güzelleme;* yiğitlik temasını işleyeni *koçaklama;* bir kişiyi ve toplumun kötülüklerini eleştirenleri *taşlama;* yasla ilgili olanları *ağıt* adını alır. Bir koşma örneği :

Alay alay olup gelen güzeller
Gelin geçin gidin yollarınızdan
Her biriz âleme padişahsınız
Niçin kaçarsınız kullarınızdan

Seyrana çıkmışlar onlar bir uca
Boyları uzun hem belleri ince
Yalvarı yalvarı gönül olunca
Çözerler kuşağı bellerinizden

Göze yasak yoktur biz de bakalım
Önünüzden sular gibi akalım
Bir gülceğiz verin biz de kokalım
Bir gül ihsan edin güllerinizden

Gözüm hayran olur baksam ovaya
Buyurun gidelim bizim obaya
Sualiniz varsa bu ben Geda'ya
Bir haber duyayım dillerinizden

Kiminin sevdiği selviye benziyor, dallar içinde. Kiminin sevdiği güle benziyor, allar içinde. Kimi süt beyaz ten, püskürme ben. Kiminin de ahu gibi bakışı, kor gibi yakışı var. Hepsi birbirinden güzel, birbirinden vefasız. İşte, bu vefasızların narına yanan âşıklar kalplerini mısralara dökmüşler, lirik, titrek şiirler doğmuş; kalpten kalbe akan, döküldüğü yeri yakan ateşten damlalar gibi.
Eflâtun Cem GÜNEY

Güzellemeler

Halk edebiyatında; derin, kuvvetli duyguları anlatan şiir, tabiat, kadın, at gibi beğenilen bir varlığı övme yolunda terennüm edilen lirik manzum yazılar. Divan edebiyatında bu tarz manzumeler *medhiye* adını alırdı. Güzellemeler :

O yârın açılmış gülü goncedir
Boyu fidan beli gayet incedir
Mutabık fakirce hemen bencedir
İpek poşulumun güneş başlının

Aşık olaum cemalinin gülüne
Al kınalar yakmış sedef eline
Bir gönül bağlıdır herbir teline
Henüz çağı onüç ondört yaşlının

Bin deyiş söylerim her gidişine
Evvel sevip sonra terk edişine
Noksani girdin mi sen de düşüne
O turunç memeli beyaz döşlümün

Sabahtan uğradım kıza
Boyu selvi dala benzer
Yanında bir gelin vardı
Gül yanağı ala benzer

Kız görmemiş daha gerdek
Gelin yeşil başlı ördek
Geziyor elinde bardak
Kız turnada tele benzer

Gelin hurilerden huri
Kızsa meleklerden biri
Gelin al çimenli koru
Kız tomurcuk güle benzer

Gelin güler için için
Kız gelinin bulur suçun
Gelin örselenmiş saçın
Kızın saçı tüle benzer

Yeter cevr eyledin nazlı sultanım
Ya n'olur insafa gel bazı bazı
Gücendin mi bana çeşmi fettanım
Lûtf u kereminden kıl bazı bazı

Elmaslı hançerin sineme çakma
Su gibi meyl edip her yana akma
Var ise isyanım kusura bakma
Şaşar bildiğinden kul bazı bazı

Der Fakîri gayet lebi balımsın
Bir pembe gerdanlı selvi dalımsın
Nasıl merhametsiz kanlı zalımsın
Divane gönlümü al bazı bazı

Türkler, yiğitliği her şeyden üstün tutar; yiğitleri bağrına basar. Bu mertçe duygular şiire geçmez olur mu? En eski ozanlarımızdan kalma töredir bu. Anadolu halk şairleri de Orta Asya'dan geçme bu geleneği sürdürmüş; varsağı ve destanlarında kahramanlığı övmekle bitirememiştir. Dillere destan olan bu türlü kahramanlıkların başında Köroğlu yiğitlemeleri gelir. Sonra, akından akına koşan Yeniçeri şairleriyle, yer yer bu çatışmalara karışan Dadaloğlu gibi şairler. Koçaklamalar, bugün de eğitici gücünü kaybetmemiştir. Hâlâ bunları okurken, ya da bir türkü ağzıyla dinlerken içimiz içimize sığmıyor; bizi yüreğimizin dar kabuğundan taşırıyor, Genç Osman misali... *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Koçaklamalar

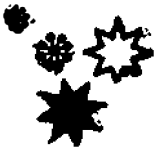
Koçaklama; halk edebiyatında, kahramanlık duygularını anlatan, kavgalarla savaşları tasvir eden mnzumelere denir. Söylentilere göre; delikli demir (= tüfek) icat olunup da eski kahramanlık gelenekleri ortadan kalkınca, Köroğlu'nun «Delikli demir çıktı mertlik bozuldu; Eğri kılıç kında paslanmalıdır» koçaklaması, klâsik örneklerimiz arasındadır. Köroğlu'nun bir diğer koçaklaması :

Yiğitler silkinip ata binende
Derelerden boz kurtlara ün olur
Yiğit olan döne döne döğüşür
Kötüler kavgadan kaçar dön olur

Bir yiğit cıdasın almış eline
Başını koymuş da yiğit yoluna
Kalkan paralana zırhlar deline
Kanlı gömlek koç yiğide don olur

Yiğit cıdasını almış atıyor
Ak elleri kızıl kana batıyor
Bir kötü kavgadan dönmüş kaçıyor
Kaçma kötü kaçma şimdi hûn olur

Köroğlu çağırır figan ağıtlar
İmanı ehli birbirini öğütler
Boydan boya demir donlu yiğitler
Vurur cıdasını kahraman olur

Gülme; bir uyarma ve yola getirmedir. Halk şairleri canlarını sıkan adamları, olayları gülerek iğnelemiş; aldırış etmeyenleri de ustura gibi keskin nüktelerle kanatmış; daha da olmazsa mizahın en zehirli oku sayılan yergilerle yerden yere vurmuştur. Gerçekten, öyle vurdumduymazlar vardır ki, ağıtlar karşısında esner, yiğitlemeler karşısında uyuklar, onları uyarabilirse, ancak taşlamalar uyarır... Taşlamalar, sosyal bir ihtiyaçtır. Hayatın sivri, sert tarfalarını fiskeleyen sözlerle halkın öfke ve sıkıntılarını dağıtır. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Taşlamalar

Taşlama; halk edebiyatında, bir kimsenin kusurlarını, gülünç taraflarını alaylı bir dille ortaya koyan şiirdir. Divan şairlerinin hicviyelerine karşılık halk şairleri şahıslara karşı duydukları nefret ve kinleri, yermek istedikleri kimseleri taşlamalarının okuna hedef tutmuşlardır.

Âşık Edebiyatı'mızda zengin bir taşlama geleneği vardır. Saz şairleri, irticalî yarışmalarda, dinleyiciler arasındaki hatırlı kişilere, ihsan koparmak gayesile övgüler söyledikleri gibi, rakiplerine karşı da taşlamalarla hücum etmektedirler. Bir taşlama örneği:

Ormanda büyüyen adam azgını
Çarşıda pazarda insan beğenmez
Medrese kaçkını softa bozgunu
Selâm vermeğe dervişan beğenmez

Âleme ta'neder yanına varsan
Seni yanıltır bir mesele sorsan
Bir cim çıkmaz eğer karnını yarsan
Camiye gelir de erkân beğenmez

Yaz olunca yayla yayla göçenler
Topuz korkusundan şardan kaçanlar
Meşe yaprağını kıyıp içenler
Rumel Yenicesi duhan beğenmez

Bir çubuğu vardır gayet küçücek
Zu'm-u fasidince keyf getirecek
Kırık çanağı yok ayran içecek
Kahveye gelir de fincan beğenmez

Aslında neslinde giymemiş hare
İş gelmez elinden gitmez bir kâra
Sandığı gömleksiz duran mekkâre
Bedestene gelir kuftan beğenmez

Kazak Abdul söyler bu türlü sözü
Yoğurt ayran ile hallolmuş özü
Köyden şehre gelse bir Türk'ün kızı
İnci yakut ister mercan beğenmez

Herkes gibi halk şairi de ölüm karşısında boynunu büker, bükema, bu sonsuz üzüntü ile ne ağıtlar, ne ağıtlar yakar. Kiminin bağrında ölüm yarası yok! Okuyup dinleyenler bu ağıtlarda kendi ruhunun inleyen tellerini bulur, inleyen şairle kendi de inler. Bundan da ağıtlar en çok okunan, en çok dokunan şiirlerdir. Alevlerin sel olup aktığı yangınlar, suların alev gibi yakıp yıktığı seller ve beyaz mamureleri siyah bir harabeye çeviren deprem gibi afetler için göz yaşı ve gönül ateşiyle söylenen ağıtlar da bu tür şiirlerimizin kadrosu içine girer. *Eflâtun Cem GÜNEY.*

Ağıtlar

Ağıt; ölenin iyiliklerini, ölümünden duyulan acıları sayıp dökmek üzere yazılan, ölü çıkan evlerde, mâtem toplantılarında okunup ağlanılan şiirlerdir. Ağıtlar, eski Türk *sagu*'larını hatırlatır.

Divan şiirinde ağıta *mersiye* denir. Ağıtların çoğu onbirli olup, üç mısraı aynı kafiyeli, son iki mısraı ise nakaratlıdır. Vurulanın ağzından söylenmiş, üçlemeli bir ağıt :

Karakoldan çıktım yan basa basa
Ciğerlerim koptu kan kusa kusa
Beni vuran oğlan Konyalı Musa
Konyalı Musa

Mezar arasında harman olur mu
Kama yarasına derman olur mu
Kama sokanlarda iman olur mu
İman olur mu

Çarşının içinde sıra kasaplar
Adam ahbabına kama mı saplar
Mustafam gidiyor gelin ahbaplar
Gelin ahbaplar

Mezarımın taşı kıbleye karşı
Dil verin söylesin kabrimin taşı
Beni vuran oğlan Çerkesler başı
Çerkesler başı

Varsağılar

Varsağı: halk edebiyatında *bir çeşit kayabaşı*, yani *türkü* nev'idir. Semai'ye benzer. Beste bakımından semaiden ayrılır. Sekizli vezinle söylenir. 3-5 ve daha fazla dörtlük olur.

Varsaklar; Afşarlar gibi Selçuklular zamanında Anadolu'nun İçel, Maraş, Elbistan, Çukurova dolaylarına yerleşen bir Türk boyudur.

Güney Anadolu'da yaşayan *Varsak* isimli Türk aşiretinin özel bestesile söylenen bu manzumeler «*Bre*», «*hey*», «*hey gidi*», «*behey*» diye ünlenen yiğitçe bir eda taşır. Bir örnek :

Bre ağalar bre beyler
Ölmeden bir dem sürelim
Gözümüze kara toprak
Dolmadan bir dem sürelim

Aman hey Allahım aman
Ne aman bilir ne zaman
Üstümüzde çayır çiman
Açmadan bir dem sürelim

Buna felek derler felek
Ne aman bilir ne dilek
Âhır ömrümüzü helâk
Etmeden bir dem sürelim

Karacaoğlan der cânan
Güzelim sözüme inan
Bu ayrılık bize haman
Ermeden bir dem sürelim

Destanlar

Destan; âşık şiir türlerinden biridir. Uzun soluklu «epope»lerle çok uzaktan ilgili bulunduğu ileri sürülebilir.

Âşık Edebiyatı'mızda destan, koşma'nın genel karakteri içerisine girer. Bunlarda bireysel konularla toplumsal konular işlenir. Savaşlarla, depremlerle, salgınlarla, eşkiyalarla ilgili destanların yanısıra; eleştirici güldürücü, öğüt verici, akla gelebilen her konuyu işleyen, şairleri belli destanlarımızı bu bölüme alabiliriz.

Halk ve Divan Edebiyatı'mızda; XIII. yüzyıldan sonra; tasavvufî eserlerimizin, manzum tarih kitaplarımızın, mensur öğütlerimizin, mensur tarihlerimizin, dinsel öykülerimizin, aşkla, masalla, kahramanlıkla ilgili eserlerimizin çoğu «destan» olarak tanımlanır: «*Dâstân-ı Cümcüme Sultan*», «*Mantık-ut Tayr*», «*Yusuf ile Zeliha*», «*Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*», «*Destân-ı İmam Ali*», «*Cengiznâme*», «*Dâstân-ı Ahmet Harâmi*» gibi.

Saz şairleri; olayları doğru olarak anlatmayı, gördüklerile duyduklarını değiştirmeden, halkın düşüncesiyle birlikte yansıtmayı ön plana alırlar.

> Türk Halk edebiyatının Mâni, Koşma, Destan gibi orijinal şekillerinde, şekl-i nazmın vahid-i esasîsi olarak dörtlükleri buluyoruz. Bu itibarla, en eski nazım şekli olarak, hâlâ bugün bile Mâni namını verdiğimiz kıtayı gösterebiliriz. Sonraki devirlerde bu dörtlükler birleşerek Sagu'ları, Destan'ları, Türkü'leri vücuda getirmiştir. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Destanlara ruh veren ancak taganni ve terennümdür. Bunlar oldukça sürekli ara nağmesi biçiminde bir girizgâh ile başlar; bu girizgâh destanın her kıtasının okunmasını müteakip tekrar edilir. *Ahmet RASIM.* Halk şairinin. destanda; mahallî renklere, sanatkârlık kaygısına da kendini bıraktığı pek görülmez. Hemen hemen birbirine çok benzeyen klişeler ve kalıplar halinde vakanın anahatlarına dokunur ve kendisinde bıraktığı intibaları anlatır. *Ali BALIM.* Destanlarda hikâye etme esas-

tır; destanlar, epik şiiri daha doğrusu vaka anlatan (narratif) şiiri temsil ederler. Destanlar, didaktik şiir tipini ortaya koyar. *Edmond SAUSSEY.* Âşık Edebiyatı'mızın tanınmış destanlarından Talib'in «Boz Öküz»ü ile Selimî'nin «Mirasyedi» destanları:

☆

Çepniye gitmeye niyet eyledik
Dedim arkadaşım kinli boz öküz
Yorulup ta bizi yolda komasın
Ömer çavuş dedi canlı boz öküz

Öyleden evvel Tonustan koştuk
Uğrumuz Şarkışla yoluna düştük
Kalfaköyün üstünü yel gibi aştık
Yönünü yokuşa döndü boz öküz

Kinli develere benzer bakışı
Mısır dablağına benzer kakışı
Boş kağnı ile çıkmaz yokuşu
Dermanı kesilmiş canı boz öküz

Ol gece gitmedik Konak'ta kaldık
Çok ikram ettiler rahatta olduk
Sabahınan bir çok arkadaş bulduk
Boş koyuversek gider selli boz öküz

Yine yere yatar başın kaldırır
Beni utandırır eli güldürür
Senin bu işlerin beni öldürür
Adını koyarlar kanlı boz öküz

Talib'in der ki bu nasıl alâmet
Ellerin içinde olduk melâmet
Şükür olsun eve geldik selâmet
Bize zahmet verdin şanlı boz öküz

☆

Gurbet elden geldim malım sormağa
Bunca eşya çanak çömlek nic'oldu
Ey komşular gelin şer'a durmağa
Köy kadısı Kambur Felek nic'oldu

Arzum kaldı evde kalan somağa
Her yedikçe tat verirdi damağa
Karnı tok misafir ağırlamağa
Su verdiğim telli bardak nic'oldu

Mutfağa fareler ayak basmazdı
Kilere kediler kulak asmazdı
Yaş söğüt dalına vursan kesmezdi
Soğan doğradığım bıçak nic'oldu

Bulamadım ciğergâhım eridi
Benim babam bu yerlerde bir idi
O hassadan mintanının şeridi
Eğnine giydiği yelek nic'oldu

Günde beş on kere yıkar sererdi
Gece anam gündüz babam giyerdi
Sataydım üç beş para ederdi
Yakası yeni yok gömlek nic'oldu

Ağaç çelengine sepet astığım
Çürük yulaf ile ipin kestiğim
Akan yarasına toprak bastığım
Dam üstünde uyuz oğlak nic'oldu

Bunlar ev eşyası size dediğim
İki sahan bir tencere gediğim
Akşam sabah çorba koyup yediğim
Ağzı burnu kırık çanak nic'oldu

Komşular bilirler cümle bu işi
Arpa yemez kırılmıştı her dişi
Kuyruğundan kaldırırdı beş kişi
Odun taşıdığım eşek nic'oldu

Tarlada ekin yok otlar biterdi
Ocaklığa odun koysan tüterdi
Çıkıp tepesinde baykuş öterdi
Ev önünde koca kavak nic'oldu

Divanlar

Halk şiirimizde divan nazım şekli, aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün ölçüsüyle yazılır. Âşık edebiyatımızın, özel bir beste ile okunup söylenen bu şiir türü, gazel, murabba, muhammes, müseddes, musammat, ayaklı, yedekli divan biçimleri de vardır.

Ayaklı veya yedekli divanlar, aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıplı mısralarına «fâilâtün fâilün» mısralı kalıpların eklenmesinden doğar. Pertev Naili Boratav'a göre : «Divani (divan)'nın aslında vezni fâilâtün fâilâtün fâilün olmak icap eder. Fakat âşıklar çok defa bunu —aruzu beceremedikleri için— hece veznile söylüyorlar; o zaman 4+4+4+3 vezinli bir nazım meydana geliyor.»

Divan'lardaki dörtlüklerin kafiyeleniş kümeleri : *aaba - ccca - ddda - eeea* veya *aaaa - bbba - ccca* veya *abab - cccb - dddb* şeklinde olabilir.

Divan'lar, aslında, hece ölçüsünün 15'li kalıbının «med ve kasr» ile aldığı şekildir. Kalenderi'ler, hece ölçüsünün 14 ya da 13'lü kalıbındadır. Semai'ler ise, 16 heceli manzumelerdir. O halde, halk şairleri, âşıkları, şiirleri aruzun filan veznine uyduğu için, aruz şairi addetmek nasıl hata ise eserlerini de aruz addetmek o kadar hatadır. Divan, selîs, semai vezinleri hep küçük cüzülere birer parça daha ilâvesinden başka bir şey değildir. Şu halde onbir hece ile yazmaya alışkın olan âşıklar, daha bir parça ilâve ederek vezni uzatmayı, bunlara tatbikan şiir söylemeyi kolay bulmuşlar ve eserlerine kendileri divan, selîs, semai unvanı vermişlerdir. *Ahmet TALÂT*. Gazel biçimli bir divan örneği :

Dilberâ gülşâne doğru gel dedim gelmem dedi
Bezm-i âşıkâne doğru gel dedim gelmem dedi

Gel dedim gelmem dedi nedir murâdı dilberin
Yürü bizden yâne doğru gel dedim gelmem dedi

Gel ciğerpârem dedim durdu kadehnûş etmeye
Sâki-i devrâne doğru gel dedim gelmem dedi

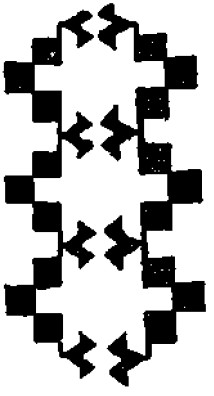
Hâtırı uşşâkı gözle şâhım ihmâl eyleme
Ol ulu meydâne doğru gel dedim gelmem dedi

Dertli can kurbanın olsun bir kadem bas yanına
Nâbedîd eyvâne doğru gel dedim gelmem dedi

Selîsler

Âşık Edebiyatı'nızda XIX. yüzyıldan önce pek görülmeyen nazım biçimlerinden «divan»ı andıran bir de *selîs* vardır. *Aruzun feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilün* kalıbıyla yazılan selîs'in kafiye düzeni divan gibidir. Gazeli andırır.

Selîs, selîse: arapça «selâset»ten gelir. Akıcı ve düzgün anlatış anlamındadır. Saz şairlerimizin «divan, semai, kalenderi, satranç» gibi aruzlı türlerden olan selislei yazmaları, divan şiirlerinden etkilenmelerinden, divan şairlerine gıpta duymalarından doğmuştur. Sazla söz bunda da anlaşmış bir durumdadır. Selîsler özel bir ezgiyle söylenir. Bir selîs örneği :

Benden özge sana yok âşık-ı âvâre güzel
Sûziş-i fırkat ile yakma beni nâre güzel

Dün gece dide-i hunhâr ile ettikte nigâh
Ciğerim bâşıma açtın yine bir yâre güzel

Çok cefâpişe perîrûlara mecbûr oldum
Görmedim sen gibi âlemde sitemkâre güzel

Kan döker hecrin ile subh u mesâ dîdelerim
Yok mu îmânın aceb bendene bir pâre güzel

Ne fûsûn ettin aceb Nûrî-i nâlânına sen
Açamam râzımı dosta ve ne ağyâre güzel

Satrançlar

Satranç; Âşık Edebiyatı'mızın en az kullanılan nazım biçimleri arasındadır : «*şatranç*» adını da alır. Satranç, onaltışar taşla oynanan bir çeşit oyun olduğu

için, etimolojik olarak buradan geldiği sanılmaktadır. Bentlerinin sayısı onaltıyı pek geçmez

Satrançlar; gazel biçiminde, aruzun «*müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün*» kalıbına dökülür. Sazşairlerince, çokluk, ezgiyle söylenir. Sekiz artı sekiz duraklı hece ölçüsünü andırır. Kafiye düzeni *abab - cccb - dddb - eeeb*... tarzında devam eder.

Satrançlar; divan şiirimizin etkisindedir. Musammat gazel diyebileceğimiz satrançları, iki eşit parçaya bölersek, çoğunlukla dörtlükler ortaya çıkar. *Emrahi Habîb*'ten bir örnek:

Sevdi gönül bir püseri
Sanatı terzi güzeli
Hüsnünü bir muhtasarı
Şerh ederek söylemeli

Sofrasına kim ki banar
Nârına elbette yanar
Bûse ile dil mi kanar
Âguşa alıp dişlemeli

Düştü gönül çâresine
Kaşlarının karesine
Çehre-i mehpâresine
Yandı derûnum göreli

Mâilim ben mah cebîne
Durma sarıl gabgabına
İşliğinin her cebine
Dökmeli altın kümeli

Vardı ellerim eline
Tutuldu dilim diline
Kâkülünün bir teline
Bağladı bu cân ü dili

Gönlünü memnûn edelim
Bu işi kanûn edelim
Mikrasın altın edelim
İncitmesin nâzik eli

Kendi güzel nâmı güzel
Gönlüme ârâmı güzel
Lehce-i gülfâmı güzel
Dinle bu rengîn güzeli

Dikse dikiş nâz ederek
Hem utanıp hem gülerek
Söyledi cânım diyerek
Yiyesim geldi o dili

Aşıka cânân görünür
Dertlere derman görünür
Sûreta insan görünür
Sîreti her mâhasalı

Kâh üzülür kâh büzülür
Kâhi gözü hoş süzülür
İncedir beli üzülür
Çokça sıkıp öpmemeli

Çünkü söz olmaz sözüne
Kaşına şehlâ gözüne
Hâsılı dünya yüzüne
Gelmemiş asla bedeli

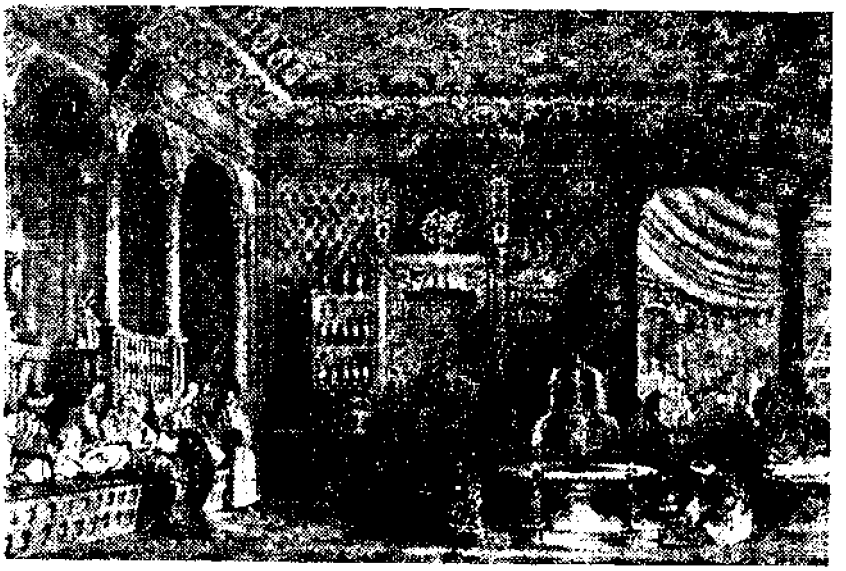
Şehrinin içinde gezer
Gördüğünün bağrın ezer
İğnesi hem yüksüğü zer
Goncası sîm işlemeli

Süslüce püsküllüce fesi
Görmeden oldum sevesi
Sîm ü zere çok hevesi
Vardır anı nişlemeli

Öyle şeref ü nâz ile
Aynalı yelpâze ile
Bir gümüş endâze ile
Ölçmeli ol nice beli

Ruhları gül pembe beden
Nâz ü edâ hokka dehen
Bir mecidiye verüben
Bir öpücük istemeli

Çağırır Emrahî Habîb
Koyma bizi böyle garîb
İster isen derde tabîb
Zikreder gör Lem Yezeli

Eski İstanbul'da lüks bir Semai Kahvesi.

Semailer

Semai; özel bir usulle bestelenen, dört mısradan ibaret bir şarkı çeşididir. Halk Edebiyatı'na aittir. Aruzun dört veya iki mefâilün tartısı ile söylendiği gibi, 4+4 heceleriyle de nazmedilir. Semailer; 3-5 ve daha fazla dörtlük olabilir. Biçim bakımından koşma gibi olup, sevgi, güzellik konuları işlenir.

İstanbul'da semai kahvelerinin yanında, saz şairlerinin uğrak yeri açık kahvehaneler de vardı. XVIII. yüzyıldan sonra, halk şairlerinin toplandıkları, karşılıklı semai okudukları bu kahveler en çok İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de görülmektedir.

Semai kahveleri'nden gravürdeki gibi pahalı, lüks olanlarına yalnız devrin

seçkin kişileri gidebilmekte, semai'nin yanısıra çalgılar dinlenilmektedir. Bir semai örneği :

Ben güzelim diye böyle
Kurulma nazlım kurulma
Evveli çoşkun akıp da
Durulma nazlım durulma

Ölmeden girdim koynuna
Öğüdüm girmez aynına
Atarsın kolum boynuna
Darılma nazlım darılma

Derdime derman ararım
Oturup zülfün tararım
Akıbet seni sararım
Yorulma nazlım yorulma

Yangınım bunun nesine
Ellaham eğri fesine
Beni koyup başkasına
Sarılma nazlım sarılma

Her ne desem gönül haklı
Sırrım yüreğimde saklı
Yok bu Derdi Çok'un aklı
Kırılma nazlım kırılma

Kalenderiler

Halk Edebiyatı'nda, saz şairlerinin *mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* veznine göre düzdükleri gazeller. Bu vezinle söylenilen şiirler, gazel, murabba, muhammes ve başka şekillerle de tertip edilebilir.

Gazel şeklinde söylenilen kalenderilerin bazen bir mısraına *mef'ûlü fa'ûlün* vezninde bir ziyade eklenmesile *müstezat* haline getirildikleri olur. Kalenderilerin özel besteleri vardır. Müstezatlara *yedekli* veya *ayaklı kalenderî* adı verilir.

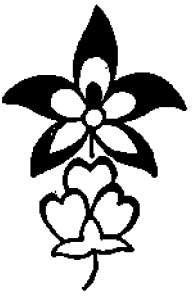
Bu nevi manzumelere kalenderi denilmesinin sebebi ise, halk şairlerinin ittifakla ileri sürdüklerine nazaran, Kalender Abdal, yahut sadece Kalender denilen bir Bektaşî şairinin, eserlerini en çok bu tarzda tanzim etmesidir. *Vahit Lûtfi SALCI.* Kalenderi kelimesinin Ahîlik, Babaîlik, Abdallık, Hayderîlik... gibi mezhep ismi olduğunu tarihlerden öğreniyoruz. Bu tarzdaki şiirlere bu ismin verilmesi ihtimal, şiirin Kalenderîlere mahsus âyinlerde okunan nefes veya nutuk'ların ahengi ile okunmasından ileri gelmiştir... Âşıkların kalenderi namını verdikleri şiirlerin aslen 3+4+3+4, yahut 7+7 şeklinde ondört heceli iken bilâhare yerine aruz vezninin kaim olduğunu zannediyorum. *Ahmet Talât ONAY.* Osman Cemal Kaygılı'dan alınan hece ölçülü, Âşık Ömer'den aruz ölçülü kalenderiler :

Derd ü gam aşk u sevda
Eyledi beni şeyda
O güzelin yoluna
Eyledim canım feda

Taramış kâkülleri
Gerdanda fülfülleri
Sanırsın yanağında
Açmış cennet gülleri

O güzelin yoluna
Saçım başım yoluna
Taramış kâkülleri
Atmış sağ u soluna

Sanırsın yanağında
Küpeler kulağında
Ayda ay yıl ay yıldız
Mah cemalin mahitap

Ey çarh-ı sitemger dil-i nalâna dokunma
Hecr âlemidir ettiğim efgana dokunma

Ey bad-ı sabâ uğrar isen yâre selâm et
Tel kırma fakat zülf-i perişana dokunma

Ey bâde eğer yârim içerse seni bensiz
Ver neş'e fakat nergis-i mestana dokunma

Vermem sana çek benden elin ey melekülmevt
Cananıma nezreylediğim cana dokunma

Saz Şairleri

Halk Edebiyatı'nda, saz çalarak, bazen kendi, bazen de başkalarının deyişlerini söyleyen halk şairine; bağlama, cura, tambura gibi sazlar çalan bu halk sanatçılarına *âşık* adı verilir. Saz şairleri, Osmanlı Türkleri'nden önce Türk halk şairlerini temsil eden ozanların, baksıların, kamların devamı sayılır.

Halk arasında yetişen saz şairleri, sanatlarını bir ustadan öğrenirler. Geçimlerini sağlamak için ellerinde sazlarile ya bir yere kapılanırlar, ya diyar diyar gezer dururlar.

Aşık Edebiyatı'nın şairleri bellidir. Halk arasında sevilen kişilerdir; usta çırak olarak yetişirler. Yetişme kaynakları :

1. Köy ve oymaklardan yetişenler; okuma yazma bilmezler; serazat yaşarlar. Güneyli şairlerimizden «Karacaoğlan» gibi.

2. Asker ocaklarından yetişenler; çokluk, kahramanlık şiirleri söylerler. Beğendikleri komutanları överler, beğenmiyorlarsa yererler: «Kayıkçı Kul Mustafa» gibi.

3. Kasaba şairleri; okumuşturlar ve bunlarda 18. yüzyıldan sonra Divan Edebiyatı'na özenme başlar.

Saz şairleri; sazlı - sözlü «âşık hikâyeleri»mizin de temsilcileridir. «Semai Kahveleri», «Âşık Kahveleri» XV. yüzyıldan sonra, halkımızın büyük ilgisini çeker. Bunlarda saz şairlerimizin düzenledikleri saz-söz karışımlı sanat toplantıları, âşık fasılları, «Kerem ile Aslı», «Ferhat ile Şirin», «Tahir ile Zühre» v.b. âşık hikâyeleri, bugünün tiyatro - sinema gereksinmesini karşılar.

Saz şairleri, saz çaldıkları, şiirlerini irticalî olarak söyledikleri için kendilerini doğuştan şair sayarlar. Saz şairlerimiz, nesir - şiir karışımı öykülerimizin yaratıcılarıdır.

Anadolu, Orta Dönem, saz şairlerimizin en büyüklerini kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: *Öksüz Dede, Köroğlu, Kayıkçı Kul Mustafa, Karacaoğlan, Kuloğlu, Kâtibi, Âşık Ömer, Gevherî, Dertli, Dadaloğlu, Bayburtlu Zihni, Emrah, Seyrânî, Figanî, Ruhsatî, Sümmânî.*

Köroğlu'nun kurduğu o büyük dayatma gücünü, Karacaoğlan'ın çiçek çiçek işlediği çekilerimizi derinlemesine bilen ozanlarımız var mıdır? Bundan kuşkuluyum. *Ömer Faruk TOPRAK.* Saz şairlerinin şiirleri; özellikle millî ruha tercüman olmak yönünden pek kıymetlidir. Birçok devirlerde halk kitlesi, tarihî varlığını ve kısmen dilini bütün sâflığı ile bu eserlerde saklayabilmiştir. *Hasan Ali YÜCEL.*

XVIII. yüzyıl İstanbul'unda Saz Şairleri'nin uğrak yeri açık bir kahvehane.

KÖROĞLU (XVI. yüzyıl)

Benden selâm olsun Bolu Beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Ok gıcırtısından kalkan sesinden
Dağlar seda verip seslenmelidir

HALK şairlerimiz içerisinde kavganın, özgürlüğün sembolü. Doğum, ölüm tarihleri bilinmeyen bir eski efsane kahramanı olan Köroğlu'nun adını alan bir şairimizdir. Bu şairin, Sultan III. Murat zamanında (1574 - 1595) Osmanlı ordusuyla İran savaşlarına katıldığı (1578 - 1584) bilinmektedir. Bolu Beyi'nden babasının intikamını almak üzere dağlara çıkan, yiğitlik ve iyilikseverliği destanlaşan eşkiya Köroğlu ile şair Köroğlu halk zihninde kaynaşmış bir durumdadır.

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icad oldu merdlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır

Köroğlu düşer mi genç şanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır at köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır

Köroğlu; halk şairlerimiz içerisinde kavganın ve özgürlüğün sembolüdür. Şiirlerinde coşkun bir seslenişle yiğitlik, dostluk, aşk, doğa sevgisi çok sade bir dille anlatılır. Bu şiirler, hikâyeci âşıkların nesirle anlatılan hikâyeleri arasına serpiştirilmiştir. Yirmi dördü bulan bu hikâyeler, Türklük dünyasına yayılan bir Köroğlu destanının doğuşunu hazırlamıştır. Köroğlu: yiğit, adaletli, inançla dolu ideal bir Türk'tür.

Mert dayanır nâmert kaçar
Meydan gümbür gümbürlenir
Şahlar şahı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir

Yiğit kendini övende
Oklar menzili dövende
Kılıç kalkana değende
Kalkan gümbür gümbürlenir

Ok atılır kalasından
Hak saklasın belâsından
Köroğlu'nun nârasından
Dağlar gümbür gümbürlenir

Köroğlu destanımız ise Anadolu Türklüğünün yüreğinde yaşıyan tutkularla, isteklerin, değerlerle inançların sembolüdür. Bu destana göre Köroğlu'nun asıl adı *Ruşen Ali*'dir. Babası Yusuf, Bolu Beyi'nin seyisidir. At meraklısı olan Bolu Beyi, seyisi Yusuf'u cins bir at almaya gönderir; fakat Yusuf'un getirdiği tayı beğenmez, adamın gözlerine mil çektirir. Yusuf tayı ve oğlunu alıp memleketten çıkar. Ruşen Ali, babasının tarif ettiği tarzda, tayı karanlık bir ahırda besler, tay belli bir zaman sonra kanatlanır, eşsiz bir küheylân olur.

Kır-At'ım meydan yerinde
Gezer horlayı horlayı
Bir kötü az bir kavgadan
Kaçar zorlayı zorlayı

Kır-At'a yakışır bunlar
Yiğit giyer demir donlar
Ak gövdeden kızıl kanlar
Akar şorlayı şorlayı

Köroğlu der al kanları
Yere serer çok canları
Eğri kılıç düşmanları
Kırar parlayı parlayı

Yunus ile Ruşen Ali, Aras ırmağına gider, orada, Bingöl'den inecek olan üç sihirli köpüğü beklerler. Yusuf, köpükleri içince, tekrar görmeğe başlayacak, gençleşecek ve Bolu Beyi'nden intikamını alacaktır. Fakat, Ruşen Ali köpükleri kendisi içer, babasına köpüksüz su verir. Yusuf buna bir yandan üzülür, bir yandan da oğlu, intikamını alacak bir yiğit olacağı için sevinir. Bu sihirli üç köpükten biri Köroğlu'na ebedî hayat, biri yiğitlik, biri de şairlik sağlar. Yusuf, oğluna intikamını almasını tavsiye ettikten sonra ölür. Ruşen Ali, Kır-At'ı ile birlikte dağa çıkar.

Gözünü sevdiğim Kır - At
Sana uzun yol olaydı
Şöyle elek selesi sık
Boynu selvi dal olaydı

Neslin Düldül aslın Kır - At
Üstünde alınır murat
Dal boynunda çifte kanat
Başındaki tel olaydı

Fânisin hey dünya fâni
Esirin eyledin beni
Yüzdürmeye Kır - At seni
Tuna gibi sel olaydı

Söyle hey Köroğlu söyle
Kır - Atın methini eyle
Düşmanın kıracak yerde
Boz bulanık sel olaydı

Ruşen Ali; Köroğlu diye ün alır. Bir derebeyi gibi yaşamağa başlar, her savaşta üstün gelir, bezirgânlardan, beylerden, paşalardan aldıklarını yoksullara dağıtır. Delik demir (tüfek) icat olunur da eski yiğitlik gelenekleri bozulunca, arkadaşlarına dağılmalarını tavsiye eder, «sır olur», Kırklar'a karışır.

Köroğlu Destanı; Göktürk soyundan göçebe Oğuzların, Horasan'la Maverayıhazar bölgelerinde İranlılar'la yaptıkları savaşları anlatır... Köroğlu hikâyesi dinleyip veya okuyup da bir gün bu şaşırtıcı kahramanın ağzından konuşmayı istemeyecek kim vardır? Bütün Anadolu dağlarına, büyük geçitlerin üstüne sarkan kaya yığınlarına o sahiptir. Her ormanlık dağ silsilesinde bir çamlıbel vardır. Ve bir çok şehirlerin kapılarında tâ o zamanlara kadar onun kır atının efsanevî nalı kararmış bir adalet güneşi gibi asılıydı. *Ahmet Hamdi TANPINAR*. Bütün bir edebiyat tarihi boyunca, Türk şiirinde erkek sesin en güzel örneklerini, halk şairlerinin sazından dinliyoruz. Adını, XVI. asırdanberi yüzyılların hafızasına çaka çaka bugüne kadar ulaşan Köroğlu, bunların başında gelir. Üçüncü Murad'ın muzaffer Sadrazamı Özdemiroğlu Osman Paşa emrindeki ordularla İran içlerinde dövüşen bu saz şairi, öz Türkçeyi hece veznile dile getirerek, dört asrın eskitemediği örnekler vermiştir. Bütün san'at oyunlarını üstünden atmış, bu yalın kılıç gibi mısralara bakınız: Ne teşbih, ne istiare, ne cinas... Çırçıplak güzel. Bolu Beyine meydan okuyan meşhur koşmasında ise; Köroğlu, Gazi Giray'ın meşhur gazeline, hecenin ve özdilin tepesinden bakan on iki mısralık bütün güzelliğile karşı koyuyor. Uzaktan uzağa kurşun sıkarak dövüşmeyi yiğitliğe sığdıramayan Köroğlu, tüfeği kahbe silâh sayıyor. Onun için er meydanı, yalnız göğüs göğüse değil, teke tek dövüşülen yerdi. *Yusuf Ziya ORTAÇ*. Köroğlu şiirlerinden örnekler:

Tan yeri atmadan şafak sökende
Düşmanın üstüne hörelenmeli
Yerden kalkan alıp kılınç çekende
Yiğit on beş yerden yaralanmalı

Haber aldım ihvanından kulundan
Doyuk olduk akçasından pulundan
Hey ağalar kızıl kanın alından
Altımızda kır at kınalanmalı

Köroğlu'm der Mirza gele Han gele
Ben isterim günde yüz tufan gele
Derelerden oluk oluk kan gele
Sele düşüp gövde kürelenmeli

Yiğit olan gümbür gümbür gürlesin
Yiğiti doğuran ana bin yaşa
Ak göğdede kızıl kanlar şorlasın
Yiğiti doğuran ana bin yaşa

Gele beyler cenge harbi çalınsın
Çamlıbel askeri ayrı bölünsün
Gece gündüz zarbı meydan kurulsun
Yiğiti doğuran ana bin yaşa

Davlumbazlar yeğde yeğde vuranda
Çarkacılar sağlı sollu dönende
Eğri kılıç ak göğdeyi bölende
Yiğiti doğuran ana bin yaşa

Asıl koç yiğitler pusuda saklı
Belleri kılıçlı eli mızraklı
Hep şahin bakışlı aslan sıfatlı
Yürü kan içenler hep binler yaşa

Köroğlu der bugün burda duralım
Sabah olsun zarbı meydan kuralım
Akan kandan dolu şarap vuralım
Yürü Deli Hoylu'm sen binler yaşa

☆

Yürün arslanlarım savaş edelim
Buna kavga derler bey ne paşa ne
Haykırıp haykırıp kelle keselim
Seyreyleyin el ayağı şaşana

Gürzün kösteğini kola takmalı
Arab atı sağa sola yıkmalı
Kargılar mızraklar birden kalkmalı
Fırsat vermen arab atlar kaşana

Yürün beyler cenge harbi calınır
İyi kötü bu meydanda bilinir
Kılıç değer adam iki bölünür
Nusrat bizim beyler neci paşa ne

Köroğlu der durman edek cengimiz
Bunda belli olsun yiğit hangimiz
Üç saat sürmeli burada hengimiz
Tarih yazın şu dağlara nişane

☆

Hey ağalar behey beyler
Bir yavru yitirdim görmediniz mi
Al karalı mor sünbüllü
Dağlar yâr görmediniz mi

Aslı hurîdir sorana
Boyu benzer dal fidana
Cerana benzer cerana
Dağlar hiç görmediniz mi

Oturmuşlar hanım gibi
Kına yakmış kanım gibi
Yâr yitirmiş benim gibi
Dağlar hiç görmediniz mi

Oturmuşlar oymak oymak
Hiç olur mu yâre doymak
Dili şeker lebi kaymak
Dağlar hiç görmediniz mi

Öğün Koç Köroğlu öğün
Taşlar al bağrına döğün
Bir yâr yitirdim ben bugün
Dağlar hiç görmediniz mi

Muhanetlik etmek değil kârımız
Şehrivar sözüne uyanlardanız
Meydana girende yoktur korkumuz
Kazaya rıza diyenlerdeniz

Bineyidim kır atımın üstüne
Alayıdım hançerimi destime
Gafili varmayız düşman üstüne
Vakte hazır olun diyenlerdeniz

Ödleklerle hoş değildir aramız
Teke tek düşmana varmak türemiz
Yarayı kendimiz saranlardanız
Muhanete sardırmayız yaramız

Köroğlu'm çıkalım dağlar salına
At sürelim mal yemezin malına
Başım koydum arkadaşın yoluna
Başı dost yoluna koyanlardanız

Hemen Mevlâ ile sana dayandım
Arkam sensin kal'am sensin dağlar hey
Yoktur senden gayrı kolum kanadım
Arkam sensin kal'am sensin dağlar hey

Sana derim sana hey ulu yaylam
Meğer başım alam ilimden gidem
Okum senden yayım sendendir cıdam
Arkam sensin kal'am sensin dağlar hey

Yüce yüce tepesinden yol aşan
Gitmez oldu gönlümüzden endişen
Mürüvvetsiz beyden yeğdir dört köşen
Arkam sensin kal'am sensin dağlar hey

Köroğlu der tepelerden bakarım
Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim
Bunca yıldır hasretini çekerim
Arkam sensin kal'am sensin dağlar hey

İki koçak bir meydana koşanda
Ağzı gemli küheylanlar coşanda
Gün batarken kan gövdeyi aşanda
Titreşir yerle gök er savaşından

Yükseklerde uçar alçağa inmez
Yiğit olan yiğit yayını vermez
Arkasın çevirip yüzünü dönmez
Yaralanır sıfatından döşünden

Cenk gününde döğüş olur can kokar
Şehitlerden ılgıt ılgıt kan akar
Muhanet de gelmiş duldadan bakar
Utanmaz mı hançerinin taşından

Köroğlu'yum kılıç vurdum kalkana
Muhanette eksik olmaz mahana
Koç yiğidi doğuramaz her ana
Boğulur gayrete geçer serinden

İki koçak bir araya gelende
Görelim ne işler meydan içinde
Kesilir kelleler boşalır kanlar
Yeğin olur leşker meydan içinde

Yiğitler çağrışır yaman gün olur
Allah Allah derler yüksek ün olur
Çarka çarka döğüşicek hûn olur
Hasmın arar koçlar meydan içinde

Oklar uçup gider şahanlar gibi
Mert de aşıp gider arslanlar gibi
Kılıçlar oynaşır ceylânlar gibi
Kesilir ne başlar meydan içinde

Köroğlu'yum medhim merde yeğine
Koç yiğit değişmez cengi düğüne
Sere serpe gider düşman önüne
Ölümü karşılar meydan içinde

Kimisi pınar başında
Kimisi yolun dışında
Al giyen on beş yaşında
İlle mavili mavili

Kimisi odun devşirir
Kimi kahvesin pişirir
Al giyen aklım şaşırır
İlle mavili mavili

Kimisi dağlarda gezer
Kimisi incisin dizer
Al giyen bağrımı ezer
İlle mavili mavili

Köroğlu'm der ki n'olacak
Takdir yerini bulacak
Mavilim kaldı alacak
İlle mavili mavili

Osman Paşa eydür devletli Hünkâr
İnşallah Sultanım Şirvan bizimdir
Sen himmet eyle inayet Allah'tan
Mürvet Ali'nindir meydan bizimdir

Şirvan ilinden Tebriz'e ulaştık
Anca başlar kestik kana bulaştık
Acem evlerin seyrettik dolaştık
Vilâyet Hünkârın seyran bizimdir

Demir Kapu'dan Şirvan'a geçildi
Anca savaş oldu kanlar saçıldı
Kırdık biz Yezidi yollar açıldı
Giden ipek yüklü kervan bizimdir

Osman Paşa eydür gelin varılsın
Tedbir tedarik nenindir görülsün
Nice Koç yiğide mansap verilsin
Kendi kulunuzdur ihsan sizindir

Köroğlu eydür gülbengi yetirdik
Erenlerin sancağını götürdük
Katar katar mayaların getirdik
Giden ..... Şirvan bizimdir

Osman Paşa Tebriz'de ölür olunca
Malım teslim eylen Sultan Murad'a
Biri birin buldu arşın yüzünde
Zarım teslim eylen Sultan Murad'a

Benim öleceğim Şah'a duyursun
Yârenlerim hayır dua buyursun
Vezirliğim bir kuluna buyursun
Mührüm teslim eylen Sultan Murad'a

..... bölük bölük bölünen
Acep şehit m'olan bizden alınan
Başlarına altın üsküf vurunan
Kulum teslim eylen Sultan Murad'a

Acem illerinde belim büküldü
Gözlerimden kanlı yaşlar döküldü
Cebehanem İstanbul'a çekildi
Malım teslim eylen Sultan Murad'a

Köroğlu söyledi ise bu sözü
Felek toprağa düşürdü gül yüzü
Aldım Demir Kapı ile Tebrizi
Şarım teslim eylen Sultan Murad'a

İnişi aşağı keklik sekişli
Yokuşu yukarı tavşan bükülü
Tavus kuşu gibi üstü nakışlı
Elma gözlü kız perçemli Kırat'ım

Kırat'ı sorarsan yedidir yaşı
İridir gövdesi ufaktır başı
Dizgini çekende un eder taşı
Elma gözlü kız perçemli Kırat'ım

Atlaslarla donataydım yolunu
Altınlardan edeyidim nalını
Üç güzele dokutaydım çulunu
Elma gözlü kız perçemli Kırat'ım

Haykırır köpüğü başından atar
Başını başımdan yukarı tutar
Kaçarsa kurtulur kovarsa tutar
Elma gözlü kız perçemli Kırat'ım

İran ülkesinden sürdüm izini
Öpeyidim ayağını dizini
Çamlıbel'e döndüreydim yüzünü
Elma gözlü kız perçemli Kırat'ım

Seferim var sınırlara
Safasından uçan gelsin
Kaygı düşmesin erlere
Öz canından geçen gelsin

Korku girmesin gözüne
Güvensin kendi özüne
Ecel gömleğin dizine
Öz eliyle biçen gelsin

Hani koç Köroğlu'm hanı
Dost ile düşmanı tanı
Kılıç oluğundan kanı
Şerbet edip içen gelsin

Koşun at çatlasın kuvvet bacakta
Keyif gönül değil köşe bucaktu
Haydi savaş gerek kelle kucakta
Mevlânın aşkına çalın kılıncı

Yiğit gelsin harbde gönül eğlesin
Doru at kişnesin al at oynasın
Kazanlarda adam kanı kaynasın
Esir etmek yok ha basın kılıncı

Bu yıl koçyiğitler burda kışlasın
Yılan dili eğri hançer işlesin
Kâfir düşman elamana başlasın
Doldurun deryayı basın kılıncı

Köroğlu ahdetti meydan almaya
Kılınç gibi düşmanına salmaya
Peyman ettim yedi derya dolmaya
Doldurun deryayı basın kılıncı

Yol verin dumanlı dağlar
Aşmaya Ayvaz geliyor
Çağlasın soğuk pınarlar
İçmeye Ayvaz geliyor

Bu dağlarda biten güller
Kokusu lâl ider diller
Dalında cüda bülbüller
Ötüşür Ayvaz geliyor

Bizim yaylanın yiğidi
Belinde gümüş dividi
Yaylanın servi söğüdü
Gölg'edin Ayvaz geliyor

Bizim yaylalar oluklu
Akan suları balıklı
Albalalı mor belikli
Kız gerek Ayvaz geliyor

Bizim yaylanın uşağı
Belinde Aydın kuşağı
Yaylanın türlü çiçeği
Kokuşun Ayvaz geliyor

Köroğlu der ki tayalar
Atlınız hayvan kovalar
Sarptaki yalçın kayalar
Yasılın Ayvaz geliyor

ÖKSÜZ DEDE (XVI. yüzyıl)

Bu garip gönlümün nesin sorarsın
Her dem yâr elinden yaralı sîne
Yâr merhem etmezse onulmaz yaran
Ölür de giderim yaralı sin'e

SAZ ŞAİRİ. Asıl adı «Öksüz Ali»dir. Doğum, ölüm tarihleri bilinmemekte, Rumeli'de Tuna boylarında yetiştiği sanılmaktadır. On yedinci yüzyılda yaşıyan halk şairi Öksüz Âşık'la isim benzerliğinden karıştırılır. Öksüz Dede, XV. yüzyılın ikinci yarısında, III. Murad (hük. 1574 - 1595) zamanında yaşanmış Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir halk ozanıdır.

Be bu söyliyen dil kudret dilidir
Cümle yaradılmış Hak'kın kuludur
Beylere armağan Şah'ın gülüdür
İmirza'mı hoşça tutun ağalar

İmirza'mı anan Şah'ı sevendir
Meydanda oynanan toptur çevkendir
Üsküfü alnında yavru doğandır
Imirza'mı hoşça tutun ağalar

Ferhad Paşa ilimize geldi hay
Yenemedim yavrucuğum aldı hay
Hasretimiz kıyamete kaldı hay
İmirza'mı hoşça tutun ağalar

Hani benim çerilerim nökerim
Yedi yıldır ben bu derdi çekerim
Zebun oldum dört yanıma bakarım
İmirza'mı hoşça tutun ağalar

Öksüz Dede; destan özelliği taşıyan şiirlerinde canlı, ordu ve donanma şairlerinde görülen atak, haşin bir söyleyiş gösterir. Osmanlı - İran savaşlarının yapıldığı 1577 - 1590 yılları arasında İran şehzadesi Haydar Mirza'nın İstanbul'a rehine olarak getirilmesi (1590) ni konu alan iki koşması meşhurdur. Bunlardan biri, İran Şahı I. Abbas'ın ağzından söylenmektedir ki, böylece Öksüz Dede'nin yaşadığı zaman kesinlikle anlaşılmaktadır.

Alnıma yazılan kara yazılar
İmirza'm babanın iki gözüdür
Sarayda beslenmiş körpe kuzudur
Imirza'mı hoşça tutun ağalar

Değme baba kıyar m'ola oğluna
Saldı garipliğe bakar yolunu
Bizden selâm olsun Osman Oğluna
İmirza'mı hoşça tutun ağalar

Akar gözlerimden kan ile yaşım
Dün ü gün hasretlik çekmedir işim
Hem ehlim ayalim oğlum yoldaşım
Şunları da hoşça tutun ağalar

Öksüz - Dede durmaz söyler sözünü
Hak'ka doğru tutup gider özünü
Bizim için öpün iki gözünü
İmirza'mı hoşça tutun ağalar

Bâdi saba eser seher vaktinde
Kumrular ötüşür dallar üstünde
Yârı gördüm gitti aklım başımdan
Yeşiller giyinmiş allar üstüne

Deli gönül yöğrük Arap atlıdır
Âşıkın yüreği yedi katlıdır
Nice sevmiyeyim dili tatlıdır
Lebi şeker ezer ballar üstüne

Yalan olmaz âşıkların sözünde
Arzumanım kaldı ala gözünde
Kimi gerdanında kimi yüzünde
Dizilmiş benleri eller üstüne

Öksüz Âşık eder hayalden düşten
Gönül imdat ister yârandan eşten
Hiç eksik değildir ikiden beşten
Engeller har olmuş yollar üstüne

Sabahtan uğradım ben bir güzele
Gördüm güzelliğin bildirip gider
Yine kul oldum da durdum selâma
Kendin'engelimden sakınıp gider

Ben yar ile süremedim demleri
Sayamadım ak gerdanda benleri
Düşürmüş dağlarda mor çiğdemleri
Kolların kaldırmış sokunup gider

Sana huri derler hurisin huri
Yüzünde yanıyor Mevlâ'nın nuru
Mahın çevresinde aşk yıldızları
Gerdanında benler şakınıp gider

Gözünde ışıklar sevdanın nuru
Aslı melek nesli kendisi huri
Öksüz derdmendim gelmedi deyu
Dönmüş ensesine bakınıp gider

Misâl-i cennettir evvel-bahârı
Açılur kırmızı gülü Tuna'nın
Öter bülbülleri leyl ü nihârı
Eser bad-i sabâ yeli Tuna'nın

Turaba garkolmuş yerdedir yüzü
Gökten iner cemre sökülür buzu
Arzulayıp akar Karadenizi
Çok gadalar alur seli Tuna'nın

Alaman dağından berü geçmiştir
Engerus ilinden yollar açmıştır
Analar ağlatmış kanlar içmiştir
Söylemeğe yoktur dili Tuna'nın

Kimse bilmez anın kandedür başı
Dalgalanır gelür yeğindir cûşu
Eksik değil yaylasının savaşı
Leş ile doludur gölü Tuna'nın

Öksüz Dede bunu böyle dedi mi
Selâmlamış Belgrad'ı Budin'i
Almış bir ovayı akar kademi
Serhatlere uğrar yolu Tuna'nın

KAYIKÇI KUL MUSTAFA (? - 1658)

Eğerleyin kır atımın ikisin
Fethedeyim düşmanların hepisin
Sabah namazında Bağdat kapısın
Allah Allah deyip açtı Genç Osman

HALK şiirimizin ünlü saz şairidir. XVII. yüzyılda yaşıyan, Yeniçeri şairlerinin en tanınmışı olduğu halde, nerede doğduğu, nerede öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Gençliğinde Murat Reis'in levendi olarak Cezayir'de bulunduğu için, kendisine «Kayıkçı» denmiş; II. Osman'ın şehit edilişini (1622), IV. Murat'ın Bağdat kuşatmasını (1630), Halep Valisi Abaza Hasan Paşa'nın isyanını (1658), şiirlerinin, destanlarının konusu yapmıştır.

İpdidâ Bağdad'a sefer olanda
Atladı hendeği geçti Genç Osman
Vuruldu sancaktar kaptı sancağı
İletti bedene dikti Genç Osman

Sultan Murad eydür gelsin göreyim
Nice kahramandır ben de bileyim
Vezirlik isterse üç tuğ vereyim
Kılıcından al kan saçtı Genç Osman

Kul Mustafa karakolda gezerken
Gülle kurşun yağmur gibi yağarken
Yıkılası Bağdad seni döğerken
Şehitlere serdar oldu Genç Osman

Kayıkçı Kul Mustafa; divan şiirinin etkisinden uzak, halk zevkine bağlı, doğal bir söyleyişle, XVII. yüzyılın ilk yarısında geniş bir üne kavuşur. Bağdat kuşatmasında, kaleden atılan oklarla yaralanıp Dicle'ye düşerek boğulan, IV. Murat'ın hayranlığını kazanan, Genç Osman için yazdığı destan, şiirlerinin en tanınmışıdır. Kul Mustafa'nın Yeniçeri âşıklarından oluşu, şiirlerinin özellikle askerler arasında, serhat boylarında sevilip tanınmasını kolaylaştırmıştır. Kahramanca söyleyişi, nazım kusurlarını kapatır :

Hezaran kalkanlar yahşi kolçaklar
Pür silâh olmuşlar önde köçekler

Baş eğin selâma durun çiçekler
Sultan Murad geldi açılın dağlar

KÂTİBÎ (XVII. yüzyıl)

Kâtibî der sitem vardır bu sözde
Derdimiz ne beşte durur ne yüzde
Dilberin uğruna ölelim biz de
Dost için âşıklar ölegelmiştir

KAYIKÇI Kul Mustafa ve Kuloğlu ile arkadaş olduğu anlaşılan Kâtibî'nin doğum, ölüm tarihleri belli değildir. Yeniçerilik'ten yetişmiş. Acemi Ocağı'nın kâtibî olmuş, koyun ticareti yaptığı için «Celeb Kâtibi» olarak da tanınmıştır. IV. Murad'ın 1638 Bağdat seferinde söylediği şiirle ün salmıştır. Bağdat'ın Türk ordusunca alınmasından sonra, İstanbul'a dönerken söylediği şiirden; şairin bu savaşları yaşadığını, bizzat çarpışmalara katıldığını öğreniyoruz:

İşte gider olduk senden
Kal indi Bağdat çölleri
Melâmet namesin benden
Ali indi Bağdat çölleri

Sultan Murat Han'ı gördün
Pâyine yüzünü sürdün
Henüz maksuduna erdin
Bil indi Bağdat çölleri

Adûdan aldık başını
Hudâ onardı işini
Gözünden kanlı yaşını
Sil indi Bağdat çölleri

Nice erenler şehbâzın
Kışa tebdil ettin yazın
Sende ölenin namazın
Kıl indi Bağdat çölleri

Yatarsın edip ah ü vah
Donunu giyersin siyah
Kâtibî gibi bir meddah
Bul indi Bağdat çölleri

Kâtibî; lirik koşmalarile semailerinin yanısıra divan şiiri tarzında söylenmiş, aruzla yazılmış başarılı şiirlerin de şairidir. Aruzu da, hece ölçüsü kadar ustalıkla kullanır. Genç Osman, Mustafa II, Murat IV, Deli İbrahim ve Mehmet IV dönemlerini yaşıyan Kâtibî, çağdaşlarını olduğu kadar, kendinden sonraki saz şairlerini de kuvvetle etkiler. Aşk tema'sını işleyen şiirleri, tarihsel belge niteliği taşıyan şiirlerinden daha güçlüdür:

Kıyamet haşrederek beklerim seni
Görmeden gönlümün kervanı tez gel
Ahu tek çöllerde ağlatma beni
Bu garip gönlümün mihmanı tez gel

Bülbülün mekânı çalı bucağı
Dilberin mekânı âşık kucağı
Ölürsem körelir babam ocağı
Bu garip gönlümün mihmanı tez gel

Uçta gönül kuşu hava eyledi
Bülbül mekânında yuva eyledi
Ayrılık dellâlı nida eyledi
Bu garip gönlümün mihmanı tez gel

Mustafa'm çağırır kalmadı takat
Beni mecnun etti gözleri afet
Melek nesli misin ey servi kamet
Bu garip gönlümün mihmanı tez gel

Şu karşıki karlı dağlar
Başı dumanlı dumanlı
İkilikte yar sevenin
Gönlü gümanlı gümanlı

Ben seni severim çoktan
Kaşlar yaydan kirpik oktan
Bir bezirgân gelir şarktan
Aslı Yemenli Yemenli

Gül dererler deste deste
Armağan sunarlar dosta
Gülü bağbandan iste
Bahçe demanlı demanlı

İşte geldi bahar yazlar
Ötüşür turnalar kazlar
Hatıra değmen şahbazlar
Sizler amanlı amanlı

Kul Mustafa'm der Erenler
Erenlere sır verenler
Hizmetin tekmil görenler
Ölür imanlı imanlı

Sevdasını başımızda
Görür nazlanı nazlanı
Sülün gibi karşımızda
Yürür nazlanı nazlanı

Lebinden akar zülâli
Güle benzer rüh-u ali
Ben kuluna bir şeftali
Verir nazlanı nazlanı

Gözümden akan kan gibi
Güzellere sultan gibi
Hublar üstünde han gibi
Durur nazlanı nazlanı

Âşıkı mest eder sözün
Bin kan eder elâ gözün
Kâkülüyle ol mah yüzün
Bürür nazlanı nazlanı

Mustafa meteder seni
Terkedip de gitme beni
Takıp boynuma zülfünü
Sürür nazlanı nazlanı

Kuşlar içinde bir ak kuş
Eşim yok deyi çağırır
Bu çarh-ı gerdun elinden
Sinem çâk deyi çağırır

Kumru eder canım hasta
Gönül dosta imiş dosta
Ömrüm geçti bir kafeste
Kurtar Hak deyi çağırır

Bülbül eden ben söylerim
Hafiften mâna anlarım
Öten kuşları dinlerim
Enelhak deyi çağırır

Kartal eder dünya fani
Alır bir gün tenden canı
Kendi kanadımdır beni
Vuran ok deyi çağırır

Leylâ'm eder Mecnun sayrı
Düştüm aşinadan ayrı
Baykuş yapılardan gayrı
Viran çok deyi çağırır

Deli gönül kaldı gamde
Zira bazıları nemde
Kul Mustafa iyi günde
Yâran çok deyi çağırır

Gece gündüz uyku girmez gözüme
İntizârım elâ gözlü yâr deyi
Gündüz hayâlimde gece düşümde
Selâmı yok bir efendim var deyi

Ben bilirim yâr kokusu candadır
Yârsız bana fenâ dünya zindandır
Benim ulu korkum heman şundandır
Gayrılara gönül vere yâr deyi

Ne mümkündür yüzüm yârden döndürem
Arşı kürsii aşk oduna yandıram
Bir sırdaşım yoktur yâre gönderem
Var cânânın hatırını sor deyi

Kul Mustafa'm kulluğunu bilmez mi
Varıp dostun bahçesine girmez mi
Dilber bize bir destmâl vermez mi
Ağladıkca gözün yaşın sil deyi

Saba selâm eyle gül yüzlü yâre
O mubarek hatırcığı hoş mudur
Ben bendesi ayrı olalı gözden
Kadrin bilmezlere hali hoş mudur

Canan bizim kıymetimiz bilmedi
Bu çeşmimden akan yaşı silmedi
Çok zamandır bir selâmı gelmedi
Bilmem o zalimin bağrı taş mıdır

Mustafa'm da yollarını gözetir
Rakip açmış zülüflerin düzetir
Olur olmaz sitemlerin bizedir
Adularla bâde içmek iş midir

Eğer sorarsan halimden
Bir cansız ölüyüm şimdi
Adayıp gönlüm alalan
Divane deliyim şimdi

Geceler girer düşüme
Başım erişmez yaşıma
Buyruk değilim başıma
Bir beyin kuluyum şimdi

Ben çektiğim kimler çeker
Gözlerim kanlı yaş döker
Bulanık bulanık akar
Dağların seliyim şimdi

Ben yâre n'ettim n'eyledim
Aşkın âeryasın boyladım
Yüzümü turâb eyledim
Geçenin yoluyum şimdi

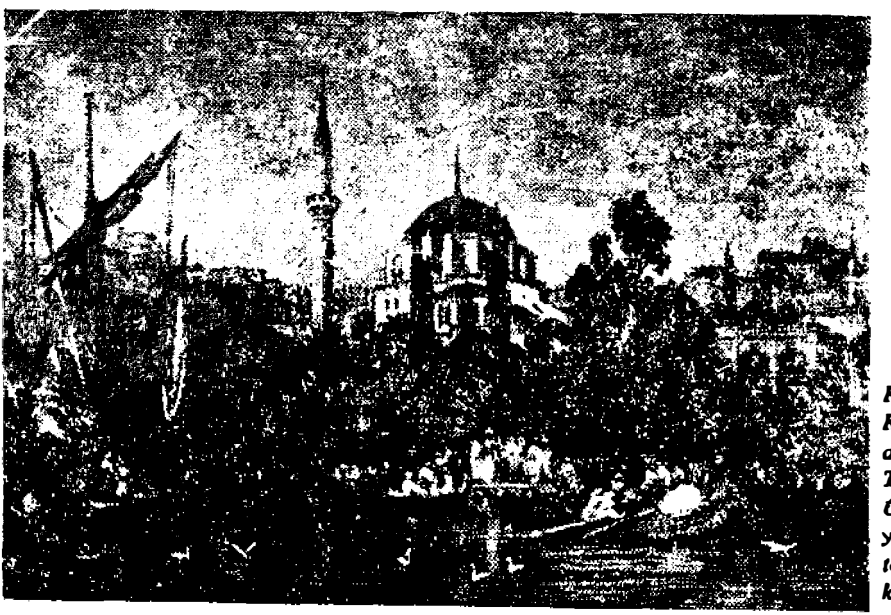
Kul Mustafa eydür coştum
Aşkın deryasına düştüm
Çok şükür yâre buluştum
Âleme uluyum şimdi

☆

Yücesi dumanlı boralı dağlar
İncitmen sunamı yol verin gitsin
Eyyamı şitada bahar erişsin
Eline bir deste gül verin gitsin

Uğratman sunamı kışa borana
Kader kısmet durulmadı çare ne
Eşinden ayrılıp giden ceylâna
Düzelin a dağlar yol verin gitsin

Mustafa'm der cemaline doyulmaz
Seni görmeyince takatım gelmez
Dostum gurbet elde yolun bulunmaz
Bir takım kılavuz kul verin gitsin

Kayıkçı Kul Mustafa devrinde Tophane'den Üsküdar'a yolcu taşıyan kayıklar.

Salınarak yürü ceylân kuzusu
Kaçma maral kaçma avcı değilim
Seni sevmek imiş başım yazısı
Kaçma maral kaçma avcı değilim

Yadlara sevdiğim sinen açarsın
Ağyarın elinden bade içersin
Ahu gözlüm benden neden kaçarsın
Kaçma maral kaçma avcı değilim

Mecnun gibi yaslanacak dağım yok
Bülbül gibi şakıyacak bağım yok
Tuzağım yok kurulacak ağım yok
Kaçma maral kaçma avcı değilim

Kâtibî kulunum yazı yazarım
Altın kalem ile tarih kazarım
Kâkülün teline inci dizerim
Kaçma maral kaçma avcı değilim

☆

Elâ gözlü dilberlerin lezzeti
Şeker midir şerbet midir bal mıdır
Ne dökülmüş ak gerdanın üstüne
Kâkül müdür zülüf müdür tel midir

Alçakları koyup yükseğe uçmak
Böyle gerdan kırıp göğüsler açmak
Yadlara meyleyip yarenden kaçmak
Âdet midir kanun mudur yol mudur

Kudretten enine hulle biçilmiş
Al yanak üstüne benler saçılmış
Hüsnünün bağında güller açılmış
Lâle midir sümbül müdür gül müdür

Kâtibî ah edip bağrını ezer
Ağyarlar yavrunun ardınca gezer
Efkârlanır gönül yollarda eser
Dağ mıdır bağ mıdır yoksa çöl müdür

KULOĞLU

(XVII. yüzyıl)

SAFRANBOLU'da doğduğu sanılmaktadır. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Asker olarak Cezayir'de bulunduğu, Avcı Mehmet döneminin, devlet adamlarından Damat Musahip Mustafa Paşa'nın babası olduğu bilinmektedir. Kâtibî ile Kayıkçı Kul Mustafa'nın arkadaşıdır. Koşma ve koçaklamalarında halk dilimizi zevkle işler. Dördüncü Murat'ın ölümü üzerine yazdığı ağıtta şöyle ağlar:

Sultan Murat eydür şimdi zamane
Bana da kalmadı beyler elveda
Büküldü kametim döndü kemana
Gezip seyrettiğim iller elveda

Gazaya gitmeğe beyler dizilsin
Kullarımın esamisi yazılsın
Tabutum düzülsün kabrim kazılsın
Varıp seyrettiğim çöller elveda

Ardımca gelen zülüflü melekler
Tersine devretti çark-ı felekler
Yeniçeri sipahiler solaklar
Önümce yürüyen kullar elveda

Ecelim yetişti yıldızım indi
Dostlarım ağladı düşmanım güldü
Yapılan kadırgam deryada kaldı
Şu Malta'ya giden yollar elveda

Kuloğlu dostların yüzü ağ olsun
Düşman olanların bağrı dağ olsun
Sultan İbrahim Han şimdi sağ olsun
Harben fethettiğim iller elveda

Uzaktan merhaba olmaz
Gel ey mestâne bakışlım
Kolların boynuma dola
Dile mestâne bakışlım

Seni sevenler unutmaz
Hayâlin karşımdan gitmez
Padişahlar hiç zulmetmez
Kula mestâne bakışlım

Der Kuloğlu gûne gûne
Melek gelmemiş cihâne
Her sözüne bir bahâne
Bula mestâne bakışlım

Şevkimi artırır akşamın demi
Sevdiğim benimle olduğu zaman
Defolur da gider gönlümün gamı
Gelip de yanıma güldüğü zaman

Söyledikçe lezzet vardır sözünde
Dün ü gün hayali iki gözümde
Tanrının emriyle yârin yüzünde
Ak güller açılır güldüğü zaman

Aşkının dumanı başımı bürür
Divane gönlümü kâh ele alır
Sanırım vücudum cennete girer
Yâr beni koynuna aldığı zaman

Aşkı ateşiyle vücudum yandı
Bir asılzadedir huridir kendi
Sanırım ki gökten bir melek indi
Kolların boynuma saldığı zaman

Kuloğlu'yum boz bulanık akarım
Hasret oduna cism ü can yakarım
Ne rızkıma ne malıma bakarım
Yâr aşkı kalbime dolduğu zaman

Evvelki yârımdan vaz geldim ise
Şimdiki sevdiğim ondan ziyade
Bilmem huri midir gökten mi inmiş
Bir melek görmedim bundan ziyade

Daim hizmetinde ben kulun geda
Cevr'eyleyip yakma gel beni oda
Serimi koymuşum yoluna feda
Sana kurban benim candan ziyade

Deldin ciğerimi ne salınırsın
Gevher pas mı tutar ne silinirsin
Baktıkça gözüme al görünürsün
Güzelliğin bugün dünden ziyade

Kuloğlu eydür ki muhabbet haktır
Halis muhabbetin ziyanı yoktur
Sineme vurduğun ne yaman oktur
Daha n'ideceksin bundan ziyade

☆

Kuloğlu dembedem doludur içer
Kişi sevdiğine dîbalar biçer
Bu dünya fânîdir tez gelir geçer
Bu bahçenin sonu fenadır bülbül

☆

Âlemde doğru dost yoktur
Dedikleri gerçek imiş
Kulunu saklayan Hak'dır
Dedikleri gerçek imiş

Eğer insan eğer melek
Yalvarırım geçer dilek
Bivefadır çarh-ı felek
Dedikleri gerçek imiş

Bulut asumana ağar
Yerlere rahmetler yağar
Gün doğmadan neler doğar
Dedikleri gerçek imiş

Kuloğlu der ömür geçer
Kalmasın âlemde nâçar
Dünya sana konan göçer
Dedikleri gerçek imiş

Şairlerimize ilham veren eski çeşme başlarından birini canlandıran gravür.

KARACAOĞLAN (1606 ? - 1689 ?)

Kozan dağından neslimiz
Arı Türkmendir aslımız
Varsak'tır durak yerimiz
Gurbet ilde yâr eğler bizi

HALK şiirimizin en ünlü, en kuvvetli saz şairi. Adana'nın Bahçe ilçesinin Farsak köyünde doğduğu; «Sayıloğulları» soyundan geldiği bilinmekte; Toroslar'la Gâvurdağı bölgelerindeki Türkmenler arasında yetiştiği anlaşılmaktadır. Ankara, Kayseri, Konya, Karaman, Adana, Diyarbakır, Mardin, Halep şehirlerini görmüş; Mısır, Suriye, Trablus, Rumeli bölgelerinde dolaşmış; uzun yılları gurbet ellerde geçirmiştir. Mezarının Mut ilçesinin Çukur köyünde yavuklusu «Karacakız»ın mezarının yanında «Karacatepe»de bulunduğu sanılmaktadır.

Gök yüzünde tüten olsam
Yer yüzünde biten olsam
Al benekli keten olsam
Yâr boynuna sarsa beni

İndim seyrân eyledim Frengistanı
İlleri var bizim ile benzemez
Levin tutmuş goncaları açılmış
Gülleri var bizim güle benzemez

Bülbül ne yatarsın bahar erişti
Ulu sular göl olduğu zamandır
Kat kat oldu gül yaprağa karıştı
Gene bülbül kul olduğu zamandır

Karacaoğlan; içinde yaşadığı çevrenin ve insanların coşkun, gerçekçi şairidir. Türkçesindeki arılık ve durulukla, gönülden duyuş ve deyişiyle çağdaş bir ozandan daha yeni gibidir. Elinde sazı, dilinde sözüyle köy köy diyar diyar dolaşarak yalnızca insan sevgisini, yeryüzü güzelliklerini dile getirir Türk saz şiirinin en ünlü şairi Karacaoğlan'dır. Eski Türk geleneklerine, halk zevkine, köylerimizle aşiretlerin yaşantılarına en uygun şiirleri yazdı.

Sabahleyin tan yüzüne
Sürmeler çekmiş gözüne
İk-elin almış yüzüne
Güler nazlanı nazlanı

Buna felek derler felek
Ne aman bilir ne dilek
Âhır ömrümüzü helâk
Etmeden bir dem sürelim

Bu dünyada âdem oğluyum dersin
Helâli haramı durmayıp yersin
Yeme el malını ergeç verirsin
İğneden ipliğe sorulur bir gün

Karacaoğlan; kendinden önceki Kâtibî, Kuloğlu, Öksüz Dede, Kayıkçı Kul Mustafa gibi saz şairlerinin etkisinde yetiştikten sonra, kişiliğini bulmuştur. Şiirlerinde coşkun bir lirizm, doğal bir içtenlik vardır. Gerçek aşk serüvenlerini, gönlünü kaptırdığı güzellerin verdiği üzüntülerle sevinçlerini sade bir konuşma diliyle, halk söyleyişlerile dile getirir.

Yüce dağlar ne kararıp pusarsın
Aştı derler nazlı yâri başından
Oturmuş derdime dert mi katarsın
Âlem sele gitti gözüm yaşından

Küçücüksün güzel etme bu nazı
Ciğerime bastın ateşi közü
Başına sokmuşsun gülü nerkisi
Yüzünü yüzüme süresim geldi

Bir gül oldum zemheride açıldım
Açıldım da kız koynunda geçindim
Kumaş oldum terzilerde biçildim
Giyin sarıl ak tahtaya bas gelin

Cahit Öztelli, Karacaoğlan konusunda dikkate değer görüşler ileri sürmektedir. Muzaffer Uyguner'e göre: «Öztelli, çeşitli rivayetleri bir yana iterek, başka bir deyimle iki kümeye ayırarak Karacaoğlan'ın doğup büyüdüğü yerleri aydınlığa çıkarma çabasındadır. Bunlardan biri, Karacaoğlan'ın Bahçe ilçesinin Farsak köylü olması ve o köyde yaşayan Sayıloğullarından gelmesidir. Akşehirli Ahmet Hamdi Efendi'nin, Öztelli'nin elinde bulunan ve bu kitapta yayımlanan hatıra defteri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. *«Kozan Dağı'ndan neslimiz/Arı Türkmendir aslımız/Varsak'tır durak yerimiz/Gurbet ilde yâr eğler bizi»* dörtlüğü ile *«Yerim belli, derler Sayıloğlu»* mısrası da bu görüşü kuvvetlendirir. Ama, «bunların sonradan Karacaoğlan adına uydurulmadığını ispat güçtür» diyor Öztelli. İkinci rivayet, Karacaoğlan'ın Mut ilçesinin Çukur köyü çevresinde yaşadığı yolundadır. Gerçi Karacaoğlan adına bir mezar bu köyde ve halkın Karacaoğlan Tepesi dediği bir tepenin üzerindedir.

Karacaoğlan, Çukurova bölgesinde yaşamış, başka bölgelere de gitmiştir. Bir rivayete göre Van'a kadar gitmiştir. Ölümü için 1679 tarihi bile ileri sürülmektedir. Doğumu gibi ölümü üzerine de çeşitli rivayetlerin bulunduğu Karacaoğlan'ın 17 nci yüzyılda yaşadığı kanısını belirtmektedir Öztelli. Şiirlerinin dili, şiirlerindeki tarih olayları, şiirlerinin bulunduğu cönklerin bu yüzyıldan daha eskiye gitmemesi bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Öztelli'ye göre, Ahmet Kutsi

Tecer, 16 ncı yüzyılda yaşamış bir Karacaoğlan'dan sözeder. Öztelli, bunun başka bir Karacaoğlan olması üzerinde durmakta ve bunu bazı belgelerle ispatlamaktadır. Öztelli, Karacaoğlan'ın gezdiği yerleri belirtmekte, iki türküsünün o yıllarda, yaşarken alınmış notalarını vermektedir.

Doğumu ve ölümü rivayetlere dayanan Karacaoğlan, bugün, koşmaları, türküleri, semaileri, destanları ile yaşamaktadır. Öztelli, Karacaoğlan'ın 480 şiirini vermektedir. Bunlardan 329 tanesi koşma, 89 tanesi semai, 43 tanesi türkü ve 26 tanesi ise destandır. Bunlardan bazıları eskileri bu kez katılmıştır. Öztelli, bütün bu şiirleri göz önünde tutarak, Karacaoğlan'ın sanatını aydınlığa çıkarmaktadır. Öztelli'ye göre, «Karacaoğlan'ın sanat kişiliğinin meydana gelmesinde XVI. yüzyıl âşıklarından Öksüz Dede, Kéroğlu, Âşık Garip, Kul Mehmet gibi halk şairlerinin etkileri —dil, üslûp ve biçim bakımlarından— önemli olmuştur.» Çağdaşı olan Âşık Ömer ve Gevherî'nin etkisi olmamış, aksine, onları Karacaoğlan etkilemiştir. Özellikle halk zevkine biraz daha dönük olan Gevherî, Karacaoğlan'a benzekler söylemiştir. «Halk zevkini büyük bir güçle temsil eden Karacaoğlan, halk şiir geleneğine sonuna kadar bağlı kalmıştır. Onun eserleri arasında aruz ölçüsü ile söylenmiş tek bir şiire rastlanmaz. Hecenin yalnız iki ölçüsünü (6-5 ve 4-4) biçimlerini kullanmıştır. .» «Karacaoğlan'ın dili sade ve teklifsizdir. Doğup büyüdüğü çevrenin başka yerlere göre Arap ve Fars kültürü ile ilişkili bulunması dolayısıyla bu dillerden geçmiş yabancı sözler de kullanmıştır. Şurası unutulmamalıdır ki, bunlar çok zaman asıllarını kaybetmiş, Türkçeleşmiş sözlerdir ve bunları ora halkı da kullanmaktadır. Türkçe sözlerinin önemli bir bölümü de bölgesel bir özellik taşırlar.»

Nedendir de kömür gözlüm nedendir
Şu geceki benim uyumadığım
Çetin derler ayrılığın derdini
Ayrılık derdine doyamadığım

Gönül ne gezersin sarp kayalarda
İniver aşağı yola gidelim
Bir güzel sevmeyle gönül eğlenmez
Güzeli çok nazlı ile gidelim

Yüklettim yedeğim deste-katarım
Yüküm kumaş ben alana satarım
İki bülbül bir kafeste öterim
Konmaz mıyım yeniaçılmış güle ben

Karacaoğlan'ın tasavvufla, tekke şiiriyle, hiçbir bağlantısı yoktur. Aruza iltifat etmemiş; koşma, semai, arasıra da destan tarzında yazdığı şiirlerinde hece ölçüsünü kullanmıştır. Çağdaşlarında başlıyan etkisi, zamanımıza değin, devamı edegelmiştir. Bugün elimizde beşyüzden fazla şiiri vardır

İki büyük şairimiz var: Halk şiirimize ve gelmiş geçmiş şairlere ışık tutan Karacaoğlan ve Yunus. Onlardan sonra gelen her şair, mutlaka onları taklit etmiştir. Çünkü, onlar halk şairinin diyeceği her şeyi halk diliyle demiştir. *Âşık İHSANÎ.* Karacaoğlan, arı ve duru Türkçesi, gönülden duyuş ve deyişiyle çağdaş bir ozan kadar yenidir. Ölümden sözederken bile iyimserlikten ayrılmayan canlı bir yaşama görüşü vardır. Şiirlerinde, ağdalı ve karışık anlamlı kavramlara yer yoktur. Karacaoğlan'da öte dünyadan, dervişlikten, karanlık inançlardan eser yoktur. O, içinde yaşadığı çevrenin ve insanların lirik ve gerçekçi şairidir. Elâ gözlü dilberlerin, başı dumanlı dağların, yörük obalarının, katmer katmer güllerin, telli turnaların, karlı kışların, kokulu baharların şairidir... Yunus Emre'nin ilhamlarına mistik bir ruh hâkim olduğu halde, Karacaoğlan'ın ilhamlarına tabiat duygusu hâkimdir. İnsanı adeta şaşırtan sade bir eda ile lirik şiirler söylemekteki başarısı ona halk kütlelerini kazandırmış, fakat aynı sebepten dolayı divan şiiri gelenğine bağlı şairleri kendine düşman etmiştir. *Ahmet Kutsi TECER.* Karacaoğlan'dan seçme şiirler:

☆

Koyun meler kuzu meler
Sular hendeğine dolar
Ağlayanlar bir gün güler
Gamlanma gönül gamlanma

Yiğit yiğitin yoldaşı
At yiğitin öz kardaşı
Sağlıktır her şeyin başı
Gamlanma gönül gamlanma

Yiğit yiğite yad olmaz
İyilerde ham süt olmaz
Bin kaygı bir borç ödemez
Gamlanma gönül gamlanma

Naçar Karacaoğlan naçar
Pençe vurup göğsün açar
Kara gündür gelir geçer
Gamlanma gönül gamlanma

☆

İki ceran götürdüler bahçeye
Girdim o bahçenin gülleri bir hoş
Yağar yağmur serin serin bâd eser
Irganan selvinin dalları bir hoş

Çıkmış yücesine avını avlar
İnmiş enginine ceylân kovalar
Değmen şu ceylâna beyler ağalar
Şirin şirin söyler dilleri bir hoş

Yâr oturmuş kurulur naz postuna
Hiç bakmıyor yârenine dostuna
Yaz gelince çayır çimen üstüne
Yâr bade doldurur elleri bir hoş

Karacaoğlan der ki âşıkım saza
Dayanılmaz sunam sendeki naza
Elinde kadehi dudakta meze
Gerdana dökülen telleri bir hoş

Yürü behey Bulgardağı
Senden yüce dağ olma mı
Sen yaylanın güzelisin
Yanakların ağ olma mı

Bulgardağı pâre pâre
Kimi al giyer kimi kare
Selâm eylen nazlı yâre
Ayrılanlar bir olma mı

Bulgardağı iki çatal
Arasında güller biter
Bir yiğide bir yâr yeter
İki seven deli olma mı

Hani hanlar hani hanlar
Kafeste beslenen canlar
Sevip sevip ayrılanlar
Yanıp yanıp kül olma mı

Karac'oğlan seni gördüm
Düşünü hayıra yordum
Bugün güzellere sordum
Güzellere kul olma mı

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Tas tas içtim ağuları sağ iken
Kahpe felek vermez benim muradım
Viran oldum mor sümbüllü bağ iken

Yarımaz da deli gönül yarımaz
Akar gözlerimin yaşı kurumaz
Şimdiden geri benim hükmüm yürümez
Aciz oldum güzellere bey iken

Aradılar bir tenhada buldular
Yaslandılar şıvgalarım kırdılar
Yaz bahar ayında bir od verdiler
Yandım gittim ala karlı dağ iken

Karacaoğlan der ki bakın geline
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim var imiş biz burada yoğiken

Gökyüzünde tüten olsam
Yeryüzünde biten olsam
Al benekli keten olsam
Yâr boynuna sarsa beni

Yâr kolunda burma olsam
Yedikleri hurma olsam
Alçım alçım sürme olsam
Yâr kaşına sürse beni

Karacaoğlan uşak olsam
Yâr beline kuşak olsam
Bir atlastan döşek olsam
Yâr altına serse beni

Ala gözlüm yıktın benim evimi
Eğlen şu diyarda kal diye diye
Viran ettin bahçem ile bağımı
Tomurcuk güllerim al diye diye

İnsan oğlu kurtulmuyor kazâdan
Yaralılar nasıl durur sızıdan
Akça ceran kurtulmuş da tazıdan
Kaldırmış başını çöl diye diye

Sabah seherinde uğradım sana
Görünce gül yüzlüm kaldım ben tana
Gâfilken bir dolu sundun sen bana
İçirdin ağıyı bal diye diye

Karacaoğlan der ki neyleyip n'etmek
Bir fikrim var şu sılayı terketmek
Yıkıl git diyorsun kolay mı gitmek
Sen getirdin beni gel diye diye

☆

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Her seher her sabah kalk ta bize gel
Tara zülüflerin pek ver tımarı
Ak gerdan üstüne dök de bize gel

Benim yârim güzellerde beserek
Naz eylemiş sevdiğine küserek
Onbir ayak merdivene basarak
Sallanı sallanı çık da bize gel

Fânidir de Karac'oğlan fânidir
Güzel sevmek koç yiğidin kârıdır
Kimse bilmez bugün bayram günüdür
Ağ ellere kına yak da bize gel

☆

Nedendir de kömür gözlüm nedendir
Şu benim geceler uyumadığım
Çetin derler ayrılığın derdini
Ayrılık derdine doyamadığım

Kömür gözlüm seni sevdim sakındım
İndim has bahçeye güller sokundum
Bilmiyorum nerelerne dokundum
Bir belli haberin alamadığım

Dostun bahçesine yad eller dolmuş
Gülünü toplarken fidanın kırmış
Şında bir kötünün koynuna girmiş
Şu benim sevmeğe kıyamadığım

Karacaoğlan der ki yandım da öldüm
Her deliliği ben kendimde buldum
Dolanıp da kavil yerine geldim
Kavil yerlerinde bulamadığım

☆

Ağlayı ağlayı düştüm yollara
Karışayım boz bulanık sellere
Adı sanı bilinmedik illere
Gitmeyince gönül yârdan ayrılmaz

Gözüm kaldı şu kaplanın postunda
Azrail de can almanın kastında
Döne döne teneşirin üstünde
Yunmayınca gönül yardan ayrılmaz

Âhım kaldı şu gelinin ahdinde
Deremedim güllerini vaktinde
Karanlık gecede kolum altında
Yatmayınca gönül yârdan ayrılmaz

Nadini de Karac'oğlan hadini
Aramazlar gurbet ile gideni
Ak göğsün üstünde çakır dikeni
Bitmeyince gönül yârdan ayrılmaz

Bir yavru götürdü beni bahçeye
Gördüm o bahçenin yolları sarhoş
Yağmurlar yağar da ürüzgâr eser
Eğilmiş selvinin dalları sarhoş

Yavrum çıkmış yucasına yuvalar
Inmış düz ovaya şahan kovalar
Değmeyin sunama beyler ağalar
Humar humar bakar gözleri sarhoş

Gül yârim oturmuş zerli postuna
Hiç bakmıyor yârenine dostuna
Yaz gelende çayır çimen üstüne
Nasıl koparmayım gülleri sarhoş

Yavrumun gittiği Bulgar dağıdır
Beni işittikçe zülfün dağıdır
Öpülecek kuculacak çağıdır
Yar türkü söylüyor dilleri sarhoş

Karac'oğlan erdik bahara yaza
Öyle bir yavrum var tazeden taze
Bir elinde bâde bir elinde meze
Yar bade doldurur elleri sarhoş

☆

Ala gözlü benli dilber
Koma beni el'yerine
Altın kemerin olayım
Dola beni bel yerine

Gel kız karşımda dursana
Şu benim halim bilsene
Zülfünden bir tel versene
Koklayayım gül yerine

Hicine gönlüm hicine
Yiğide ölüm gecine
Al beni zülfün ucuna
Sallanayım tel yerine

Karac'oğlun der n'olayım
Kolun boynuma dolayım
Nazlı yâr kölen olayım
Kabul eyle kul yerine

☆

Çukurova bayramlığın giyerken
Çıplaklığın üzerinden soyarken
Şubat ayı kış yelini kovarken
Cennet dense sana yakışır dağlar

Rüzgâr eser dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür
Ören yerler bu bayramdan pek üşür
Sünbül niçin yaslı bakışır dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır
Taşlarınız bir birliğe inanır
Hep çiçekler bağrınızda göneni r
Pınarınız çağlar akışır dağlar

Karac'oğlun size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yemar göynür
Kımıldanır hep dertlerim devinir
Yas ile sevincim yıkışır dağlar

☆

Başında da namlı namlı karın var
Seni yaylamanın zamanı dağlar
Mecalim mi vardır çıksam başına
Kalmadı takatım amanın dağlar

Yağmur yağar yeşil otlar bitirir
Yel esince reyhasın getirir
Sarı çiçek servan kurmuş oturur
Çimenli leylâğa karışan dağlar

Yaz gelir de iller çevrilir konar
Güzeller suyundan içer de kanar
Al küpe kulakta mum gibi yanar
Gördükçe artıyor imanım doğlar

Karac'oğlan der ki çöktüm oturdum
Bağ bahçe diktim de meyva yetirdim
Altun top perçemli yavru yitirdim
Kaldı bir köşede gümanım dağlar

Ak kuğular sökün etti yurdundan
Koç yiğitler yatamıyor derdinden
Sabah namazında belen ardından
Soydım altı güzel indi pınara

Üçü orta boylu güzeldir güzel
Üçü uzun boylu gözlerin süzer
Dedim akça ceran gölde ne gezer
Al kınalı keklik indi pınara

Karac'oğlan yine coştu söyledi
İnip aşkın deryasını boyladı
Güzel gitti diye pınar ağladı
Acıdı yüreğim yandı pınara

Yara selâm söylen seher yelleri
Çıkıp şu yollara naz eylemesin
Bağları ak güllü derin gölleri
Uçan turnaları kaz eylemesin

Geçen olur şu yaylanın düzünü
Gün aşiretin çeker nazını
Nazlı yârim sürmelemiş gözünü
Suları sıtıp yaz eylemesin

Gurbet elde bir silen yok yaşımı
Kendim gider kotarırım aşımı
Yuvası içinde gönül kuşumu
Göz yaşım akıtıp baz eylemesin

Karac'oğlan eder bire ağalar
Firkat yolumuzu uc ucа bağlar
Yara söylen onla öğünsün sağlar
Benim çok ömrümü az eylemesin

Yara vara vardım ol kara taşa
Hasret kodun beni kavim kardaşa
Sebep gözden akan bu kanlı yaşa
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Nice sultanları tahttan indirdi
Nicesinin gül benzini soldurdu
Nicelerin gelmez yola gönderdi
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Karac'oğlan der ki kondum göçülmez
Acıdır ecel şerbeti içilmez
Üç derdim var birbirinden seçilmez
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Suya giden alı gelin
Niçin böyle salınırsın
Gelin bir su ver içeyim
Gelin kimin gelinisin

Yaylaları göçmedin mi
Soğuk sular içmedin mi
Güzel görüp geçmedin mi
Beni görüp delirirsin

Su değildir senin derdin
Görmek ise yeter gördün
Oğlan burda çok durdun
Ağam gelir döğülürsün

Türlü yaylayı aşınca
Soğuk suları içince
Kocayıp vaktin geçince
Taşlar alır döğünürsün

Döğülürsem döğüleyim
Söğülürsem söğüleyim
Gelin sana kul olayım
Ölürüm kanlım olursan

Dolerinin önü solgan
Ağanı görürsen korkan
Telli perçemlisin oğlan
Ne dedim ki darılırsın

Karac'oğlan sana vurgun
Döşlerin elmadan dolgun
Sevindirdin beni bugün
İnşallah cennet görürsün

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül abdal olmuş
Gezer Elif Elif diye

Elif kaşların çatar
Gamzesi sineme batar
Ak elleri kalem tutar
Yazar Elif Elif diye

Elif'in uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye

Evlerinin önü çardak
Elif'in elinde bardak
Sanki yeşil başlı ördek
Yüzer Elif Elif diye

Karac'oğlan eğmelerin
Gönül sevmez değmelerin
İliklenmiş düğmelerin
Çözer Elif Elif diye

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Kokuya benzettim güller içinde
İnceciktir belin hilâldir kaşın
Serviye benzettim dallar içinde

Parıldayan mehtap m'olur yâr m'ola
Benim gibi yaralanmış zâr m'ola
Benim sevdiğimden güzel var m'ola
Halkın yarattığı kullar içinde

Benim yârim gelişinden bellidir
Ak elleri deste deste güllüdür
Bu güzeli seven yiğit bellidir
Mehil mahzun gezer iller içinde

Karac'oğlan söyler biz de varalım
O yâr için can vereni görelim
Bir son defa hatırını soralım
Götürüp giderler sallar içinde

İlk akşamdan vardım kavil yerine
Oy ne gördüm kömür gözlüm gelmedi
Bilmem gaflet bastı yattı uyudu
Bilmem o yâr bize küstü gelmedi

Benim yârim gide gide donandı
İkrar verdi cahil gönlüm inandı
Ay da geldi orta yeri dolandı
Seherin yelleri esti gelmedi

Unuttu mu ahd ü amanı n'etti
Başın alıp gayrı diyara gitti
Benim mecbur olduğumu farketti
Zalım garaz etti kaçtı gelmedi

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Ben güzel görmedim senden ziyade
Bilmem hörü müsün göklerden iner
Bugün güzelliğin dünden ziyade

Doğan aylar gibi doğar görünür
Yeşiller giyip de çıkar salınır
Ah ettikçe kara bağrım delinir
Sayılmaz benlerin, binden ziyade

Karac'oğlan der ki bu sözüm haktır
Âlemi seyrettim akranın yoktur
Sineme vurduğum bir kanlı oktur
Daha cevrin var mı bundan ziyade

Ala gözlü benli dilber
Sen d'olasın benim gibi
Zülfün sökük boynun bükük
Sen d'olasın benim gibi

Gül yerine diken bitsin
Kuş yerine baykuş ötsün
Gözün yaşı sele gitsin
Sen d'olasın benim gibi

Bahçende güller bitmesin
Dalında bülbül ötmesin
Kapından cerrah gitmesin
Sen d'olasın benim gibi

Karac'oğlan der mert gibi
Yanar yüreğim od gibi
Bir ok yemiş boz kurt gibi
Sen d'olasın benim gibi

Sabahtan uğradım ben bir geline
Görse de görmezden gelir yar beni
Düştüm ateşine yandım tutuştum
Kara kaşlım ne haldayım gör beni

Ve gözlüm senin neslini bilmem
Öyle her kötüye meylimi vermem
Merd oğlu merdim ben sözümden dönmem
Çıktı sözüm var yolunda bil beni

Okurmuş sevdiğim zülfünü tarar
Gönül Mecnun olmuş Leylâ'yı arar
Korkarım sevdiğim bir kötü sarar
Işitirsem helâk eder ar beni

Karac'oğlan der ulular ulusu
Başına vurunmuş çelenk eğrisi
Sana derim nazlım sözün doğrusu
Ciddi sözüm al koynuna koy beni

Eğer benim ilen gitmek dilersen
Eğlen güzel yaz olsun da gidelim
Bizim iller kıraçlıdır aşılmaz
Yollar çamur kurusun da gidelim

Aşamazsın Karaman'ın ilini
Köprüsü yok geçemezsin selini
Gerdan yaylâsının Perçem belini
Lâle sümbül bürüsün de gidelim

Sökülsün dağların buzu sökülsün
Öne insin çöl ovaya dökülsün
Erzurum dağının karı çekilsin
Ak koyunlar yürüsün de gidelim

Karac'oğlan der ki buna ne fayda
Hiç rağbet kalmadı yoksula bayda
Bu ayda olmazsa gelecek ayda
On bir ayın birisinde gidelim

Baharın geldiği neden bellidir
Bir gül bitmiş yapracığı düzgündür
Esen sabâ zülfünden tel alır
Deli gönlüm bir Yürüğe vurgundur

Dostumun yaylası derler bu dağı
Koynunda bitmiş de turuncu bağı
Yârim yaylamağa gelmiş otağı
Canım sana bu yaylalar vurgundur

Dostumun yaylası kayalı taşlı
Bakamam gerdana gözlerim yaşlı
Bir topak perçemli bir hilâl kaşlı
Uyandırmam kömür gözlüm yorgundur

Karac'oğlan donatsalar donumu
Dosta doğru dönderseler yönümü
Bin yaşasam hesap etmem ölümü
Defter tutsam olancası bir gündür

Çıktım seyreyledim Niğdeyi Boru
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola
Güzeller durağı Tokat Engürü
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola

Hey geri de deli gönül hey geri
Adana İlbeyli Göksün Tekiri
Otuz iki sancak Diyarbekiri
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola

Hesiri de deli gönül hesiri
Deryada dönüyor kıral yesiri
Halep Trablus koca Mısırı
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola

Mecliste içerler demi Kanyadan
Güzel seven murad alır dünyadan
Kayseriden Karamandan Konyadan
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola

Mardinden de Karac'oğlan Mardinden
Çeken bilir ayrılığın derdinden
Koçhisardan Hasandağın ardından
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola

Behey ala gözlü dilber
Vaktin geçer demedim mi
Harami olmuş gözlerin
Beller keser demedim mi

Bak şu kaşa bak şu göze
Ciğer kebap oldu köze
Yakasız gömlekler bize
Felek biçer demedim mi

Deryalarda yüzer gemi
Şeker dudağının yemi
Süregör devranı demi
Devran geçer demedim mi

Karac'oğlan der dert ile
Sözüm yoktur namerd ile
Kahpe felek bu dert ile
Bizi eğer demedim mi

Bir akçam olsa da doldursa kazı
Türlü nimetlerle güldürse bizi
Öğlene eğe de akşama kuzu
Sabaha kaymaklı bal ister gönül

Beş yüz atlım olsa beş yüzü doru
Beş yüzü de öveyk bini de kır
Binse etbalarım eylese harı
Beş yüz yedeğine al ister gnül

Acep şu dünyada ne kadar mal var
Düşünme Mevlâ'ya Allah'a yalvar
Bir altın saatla bir çuha şalvar
Bir dahi lefirden şad ister gönül

Karac'oğlan gönül ne ister bizden
Hiç gitmiyor gönül gelinden kızdan
Günde beş yüz sarın gelse faizden
Dünyada tükenmez mal ister gönül

★

Boynu yeşil gövel ördek
Sana bir gül gerek idi
Kanadının biri yeşil
Biri de al gerek idi

Bir göl gerek idi yüzmeğe
Yüzüp eğrice gezmeğe
Aşkın bağrın ezmeğe
Sana bir dil gerek idi

Bulunmaz aşkın ilâcı
Sevip ayrılması acı
Yüzdüğün gönlün sıyacı
Karanfil gül gerek idi

Karac'oğlan fikrinde
Daim Hakkın zikrinde
Ak göğsünün çukurunda
Sana bir hen gerek idi

★

Akça kızlar göç eyledi yurdundan
Koç yiğitler deli oldu derdinden
Gün öğle sonu da belin ardından
Saydım altı güzel indi pınara

Üçü uzun boylu kaşların süzer
Üçü orta boylu zülfünü dizer
Sanki akça ceylân bir çölde gezer
San kmalı keklik indi pınara

El atıp dericek Haççe'nin gülü
Can için sarıcak Ayşe'nin beli
İkisi hampalı biri döndeli
Emine'm çok içti kandı pınara

Karacaoğlan bunu böyle söyledi
Indi aşkın deryasını boyladı
Kızlar gitti diye pınar ağladı
Acıştım yüreğim yandı pınara

☆

Yıkılası şu dağların ardına
Aşıp gider bu gözleri sürmeli
Cennet-i alâda bir gül açılmış
Çözer gider bir gözleri sürmeli

Sunayı da deli gönül sunayı
Ben yolına terk eyledim sılayı
Ak göğsün üstünde ilik düğmeyi
Çözer gider bir gözleri sürmeli

Karac'oğlan kalem alır destine
Selâm verir yarenine dostuna
Beyaz topuk sandal tuman üstüne
Değer gider bir gözleri sürmeli

Sabahtan uğradım kıza
Boyu selvi dala benzer
Yanında bir gelin vardı
Gül yanağı ala benzer

Gelin hurilerden huri
Kızsa meleklerden biri
Gelin al çimenli koru
Kız tomurcuk güle benzer

Kız görmemiş daha gerdek
Gelin yeşil başlı ördek
Geziyor elinde bardak
Kız turnada tele benzer

Gelin güler için için
Kız gelinin bulur suçun
Gelin örselemiş saçın
Kızın saçı tüle benzer

Gelinin dudağı beste
Kız eyledi beni hasta
Gelin şeker şerbet tasta
Kız petekte bala benzer

Gelin dedim aktır yüzün
Hiç menendi yoktur kızın
Karac'oğlan ikinizin
Kapısında kula benzer

★

Çıktım yücesine seyran eyledim
Gördüm ak kuğulu göller perişan
Bir fırkat geldi de durdum ağladım
Örüp kokladığım güller perişan

Hayal hayal oldu karşımda dağlar
Eşinden ayrılan ah çeker ağlar
Dökülmüş yapraklar bozulmuş bağlar
Bülbülün konduğu dallar perişan

Yıkılmış dilberin mâmur illeri
Susmuş bülbülleri söyler dilleri
Dağılmış sümbülü solmuş gülleri
Yüzüne dökülmüş teller perişan

Karac'oğlan der toy avlatamadım
Arap ata binip boylatamadım
Küstürdüm dilberi huylatamadım
Dilberi küstüren diller perişan

★

Yazın evvel-baharında
Kerrüçte göl almayı
Yel esip yere düşmeden
Budağında kır almayı

Almanın budağı ağlar
Göz yaşı durmayıp çağlar
Beyler paşalar ağalar
Diz üstüne kor almayı

Mevlâm öğmüş te yaratmış
Mor menevşe boynun eğmiş
Yavrunun elleri değmiş
Al yüzüne sür almayı

Perişan gönlüm perişan
Almadı âşıka nişan
Almasız yâre kavuşan
Ah eder amân almayı

Karac'oğlan kaynar coşar
Aşk dalgası boydan aşar
Bir kötüye yolu düşer
Kadrin bilmez yer almayı

★

Bülbül ne yatarsın bahar erişti
Çağıltının bol olduğu zamandır
Kat kat oldu gül yaprağa karıştı
Güle bülbül kul olduğu zamandır

Gene bahar oldu açıldı güller
Feryada başladı dalda bülbüller
Başka bir hal olup açtı sümbüller
Aşıkların del'olduğu zamandır

Gene bülbül bilir gülün halinden
Yeter deli oldum yârin elinden
Rüzgâr aşıp gelir yayla belinden
Yârdan bize gel olduğu zamandır

Geldi gene türlü baharlar bağlar
Bülbül figan edip kamuyu dağlar
Türlü çiçeklerle bezendi dağlar
Ulu dağlar yol olduğu zamandır

Karac'oğlan eydür geçti çağlarım
Meyve vermez oldu gönül bağlarım
Aklıma geldikçe durmaz ağlarım
Gözüm yaşı sel olduğu zamandır

★

Sunayı da deli gönül sunayı
Ben yoluna terk ederim sılayı
Armağan gönderdim telli turnayı
İner gider bir gözleri sürmeli

Ateş yanmayınca tütün mü tüter
Ak göğsün üstünde çimen mi biter
Vakti gelmeyince bülbül mü öter
Öter gider bir gözleri sürmeli

Sabahtan uğradım onun yurduna
Dayanılmaz fırkatına derdine
Yıkılası karlı dağlar ardına
Aşar gider bir gözleri sürmeli

Karac'oğlan kapınızda kul gibi
Gönül küsüverse ince kıl gibi
Seherde açılan konca gül gibi
Kokar gider bir gözleri sürmeli

☆

Karacaoğlan'ın heykeli önünde deyişler sunan Aşıklar.

Yücesinde namlı namlı karım var
Seni yaylıyacak zamanın dağlar
Taşından aşmaya yoktur mecalim
Kalmadı dizimde dermanım dağlar

Yağmur yağar mor sümbüller bitirir
Yel estikçe kokuların yetirir
Sarı çiçek sarvan kurmuş oturur
Karışmış güllere çimenin dağlar

Sarı çiçek sallanıyor naz ile
Dem sürmedim on beşinde kız ile
Şimdi öksüz kaldım kırık saz ile
Ah ettikçe tüter dumanım dağlar

Yaz gelir illerin çözülür konar
Güzeller suyundan içip de kanar
Küpeler kulakta mum gibi yanar
Gördükçe artıyor imanım dağlar

Karac'oğlan der ki çöktüm oturdum
Bağ bahçe diktim de meyve bitirdim
Alın top kâküllü yavru yitirdim
Bir köşende kaldı gümanım dağlar

★

Her sabah her sabah gelir geçerler
Dünyalar durdukça durası kızlar
Bir veja görmedim kaşı karadan
Allahım muradım veresi kızlar

Kızlar güzel güzel aslı huriden
Yeryüzünü lâle sümbül bürüden
Kasketli gönlümün gamın eriden
Karanlık gecemin çırası kızlar

Donadaydım yeşil ile al ile
Besliyeydim şeker ile bal ile
Boğum boğum al kınalı el ile
Gelin olup bize varasın kızlar

Karac'oğlan bir sümbülcük yetirsem
Yetirsem de gölgesinde otursam
Kulağı küpeli bir yâr getirsem
Babamın evine giresi kızlar

★

Yâra selâm söylen seher yelleri
Çıkıp şu yollara naz eylemesin
Bağları ak güllü derin gölleri
Uçan turnaları kaz eylemesin

Geçen olur şu yaylanın düzünü
Elin aşiretin çeker nazını
Nazlı yârim sürmelemiş gözünü
Sulara ısıtıp yaz eylemesin

Gurbet elde bir silen yok yaşımı
Kendim gider kotarırım aşımı
Yuvası içinde gönül kuşumu
Göz yaşım akıtıp baz eylemesin

Karac'oğlan eder bire ağalar
Fırkat yolumuzu uca uca bağlar
Yâre söylen onla öğünsün sağlar
Benim çok ömrümü az eylemesin

Katar katar olmuş gelen turnalar
Şu halıme şu günüme bak benim
Şahin pençe vurdu tüyüm dağıttı
Kanadıma bir ok vurdu berk benim

Gökyüzünde turnam bölüktür bölük
Ayrılık elinden ciğerim delik
Önü muhabbet de sonu ayrılık
Tepreşirsem eski yaram çok benim

Cittim gurbet ile geri gelinmez
Kim ölüp de kim kaldığın bilinmez
Ölsem gurbet ilde gözüm yumulmaz
Anam atam bir ağlarım yok benim

Karac'oğlan der ki bire erenler
Ben gidiyom mâmur olsun örenler
Kavim kardeş konuştuğum yârenler
Sevindirip çırağımı yak benim

★

Bana kara diyen dilber
Gözlerin kara değil mi
Yüzünü sevdiren gelin
Kaşların kara değil mi

Boyun uzun belin ince
Yanakların olmuş gonca
Salıverirsin kolunca
Beliğin kara değil mi

Beni kara diye yerme
Mevlâm yaratmış hor görme
Ala göze siyah sürme
Çekilir kara değil mi

Göllere konan kuğunun
Kanadı beyaz çoğunun
Çöldeki Arap beyinin
Çadırı kara değil mi

İllerde konup göçerler
Lâle sümbülü biçerler
Ağalar beyler içerler
Kahve de kara değil mi

Evlerinde sular akar
Güzelleri göze bakar
Hublar yanağına sokar
Sümbül de kara değil mi

Karac'oğlan der maşallah
Bir gün görürüm inşallah
Kara donludur Beytullah
Örtüsü kara değil mi

★

Çıktım yükseğine baktım
Konup göçen ilin gördüm
Pazarın seyrana durdum
Antakya'nın şarın gördüm

Yandı Çukurova yandı
Eli bazlı Beyler indi
İndi ak kuğular kondu
Akçadeniz gölün gördüm

Enginlerde gide gide
Ufacık meşeler buda
Keferdizde Börklü Dede
Onun acep sırrın gördüm

Sevdiğimin adı Ayşe
Zülfüne sokar menevşe
Uğradım koca Maraş'a
Bedestanın şalın gördüm

Göksünde yaylanın hası
Silindi gönlümün pası
Mor sümbüllü menevşesi
Katarlanmış ilin gördüm

Erciyeşte yağan karlar
Seher ile göçen iller
Zamanında Elif derler
Bir küçücük gelin gördüm

Çağır Karacaoğlan çağır
Taş düştüğü yerde ağır
Güzel sevmek günah değil
Ben kitapta yerin gördüm

İzin ver hey ağam ben de gideyim
Ah çekip de arkam sıra ağlar var
Bakarım bakarım sılam görünmez
Aramızda yıkılası dağlar var

Coşkun sular gibi akıp durulma
Kuru gazel gibi esip savrulma
Nerde güzel görsen ona çevrilme
Bizim ilde cana kıyar beyler var

Karşıdan karşıya yanar bir ışık
Bunu söyliyenin dilleri âşık
Bir buğday benizli zülfü dolaşık
Gitme diye beni yolda eğler var

Karacaoğlan der ki kendim öğeyim
Taşları alıp kara bağrım döğeyim
Güzel sevme derler nasıl sevmeyim
Kaşlar arasında çifte benler var

Pınar başında eğlenen Karacaoğlan güzelleri.

ÂŞIK ÖMER (1630 ? - 1707)

Ey çarh-ı sitemger dil-i nalâna dokunma
Hecr âlemidir ettiğim efgana dokunma
Ey bad-ı sabâ uğrar isen yâre selâm et
Tel kırma fakat zülf-i perişana dokunma

SAZ ŞAİRİ. Aydın'da veya Konya'nın Gözleve köyünde doğduğuna dair değişik rivayetler vardır. «Vatan-ı aslîmiz Aydın ilidir» dediğine bakılırsa, Aydın'lı olmak ihtimali kuvvetli. Yeniçeri olarak birçok serhat kalelerinde bulunmuş; bazı savaşlara katılmış; imamlık, hafızlık, dervişlik etmiş; İstanbul'da uzun zaman kaldıktan sonra Bursa, Sakız, Varna, Sinop, Bağdat ve Tuna boylarında Kırım'ın Gözleve'sinde bulunmuştur. Mezarının İstanbul, Yemiş İskele'sinde olduğu söylenmektedir. «İstanbul Destanı»ndan bir dörtlük:

Cibali'de içtim aşkın dolusun
Baştanbaşa seyreyledim yalısın
Tüfekçiler zapteylemiş delisin
Unkapanı gibi mizânımız var

Âşık Ömer; düzgün bir öğrenim görmemiş olduğu halde, saz şairlerimiz arasında geniş bir ün sağlamış; saz âşıklarınca «*üstâd*» sayılmıştır. Şiirlerinde kuvvetli bir divan edebiyatı etkisi görülür. Yabancı sözcüklerle dil kurallarını, divan şiiri mazmunlarını çok kullanır. Hece'nin yanısıra aruzla da yazar. Asıl gücü aşk şiirlerindedir.

Ey bade eğer yârim içerse seni bensiz
Ver neş'e fakat nergis-i mestana dokunma
Vermem sana çek benden elin ey melekülmevt
Cananıma nezreylediğim cana dokunma

Âşık Ömer; koşma, semai, varsağı, türkmani, destan, kalenderi ile birlikte tevhid, naat, gazel, murabba, muhammes, müseddes, kaside tarzında şiirler de yazmıştır. Saz şairlerimiz içerisinde en çok şiir bırakmış olanı o'dur; elimizdeki şiirleri 1500'e yakındır. Bunlardan bazılarında «*Adlî*» mahlâsını kullanmıştır. Askeri coşturmak için tambura çalarak savaş sahneleri canlandırmış, destanlar söylemiş; fakat içli, çileli, derbeder duygularını en güzel semailerinde dile getirmiştir.

Sabahtan uğradım ben bir güzele
Güzel ağlatmadı güldürdü beni
Ummaz idim ondan ben bu haremi
Ak göğsün üstüne kondurdu beni

Şunda bir dilberin müptelâsıyım
Üç gün akıllıyım üç gün deliyim
Dostun bahçesinde konca gülüyüm
Soktu al yanağa soldurdu beni

Üç güzelle geldi şurdan yukarı
Taramış zülfünü vermiş tımarı
Yârin leblerinden zemzem pınarı
Verdi de ağzıma kandırdı beni

Ömer mecbur bülbül gibi ötmeğe
Dostun bahçesinde feryat etmeğe
Yönümü döndürdüm koyup gitmeğe
Sarıldı boynuma döndürdü beni

Elâ gözlü nazlı dilber
Halimden haberin var mı
Seni benden ayırdılar
Zulümden haberin var mı

Bugün dersin yarın dersin
Ağyare yardım edersin
Ayrılığı zulüm dersin
Ölümden haberin var mı

Elâ gözlerin süzülmüş
Lebinden şeker ezilmiş
İbrişim kuşak çözülmüş
Belinden haberin var mı

Ömer eder gülüşmüşler
Âşıkların yanılmışlar
Bahçende gülün dermişler
Bağından haberin var mı

Dedim dilber yanakların kızarmış
Dedi çiçek taktım gül yarasıdır
Dedim tane tane olmuş benlerin
Dedi zülfün değdi tel yarasıdır

Dedim dilber sana yazıldı kanım
Dedi niçin dersin benim sultanım
Dedim kimler sarmış ince miyanın
Dedi kendim sardım kol yarasıdır

Dedim bu Ömer'in aklını aldın
Dedi sevdiğine pişman mı oldun
Dedim dilber niçin sararıp soldun
Dedi hep çektiğim dil yarasıdır

Gel ey dil-ber kan eyleme
Seni kandan sakınırım
Doğan aydan esen yelden
Seni günden sakınırım

Tabîbim hışm ile bakma
Ben kulun odlara yakma
Yanağına güller takma
Seni gülden sakınırım

Haldan bilir haldaşım var
Yoldan bilir yoldaşım var
Bir küçücek kardaşım var
Seni ondan sakınırım

Der ki Ömer ben bir merdim
Tazelendi eski derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım

Şimdi almaz oldun benim selâmım
Alırsın sevdiğim bir zamân olur
Bana işlediğin işlere nâdim
Olursun sevdiğim bir zamân olur

Sözüm geçmez oldu sen biamâna
Büküldü kaametim döndü kemâna
Böyle kalmaz elbet gelir îmâna
Gelirsin sevdiğim bir zamân olur

Vücûdum şehrinde nâr-ı hasretin
Arttı derûnunda derd-i firkatin
Bu Âşık Ömer'in kadr ü kıymetin
Bilirsin sevdiğim bir zamân olur

☆

Sabahtan bahçeye girdim
Bülbülüm güle sarmaşmış
Dost gülün engel koparmış
Sefil fidana sarmaşmış

Aşkım sakın unutma
Meftununum oda yakma
Kelp rakip ileri gitme
Bir can bir cana sarmaşmış

Ben aşkım bana yazık
Parmağında hatem yüzük
Kolların sıkmış bilezik
Zülfü gerdana sarmaşmış

Ömer'indir diler dilek
Ahımdan yanıyor felek
Âhır bizi eyler helâk
Bu derdler bize sarmaşmış

☆

Elâ gözlerine kurban olduğum
Yüzüne bakmaya doyamadım ben
İbret için gelmiş derler cihana
Noktadır benlerin sayamadım ben

Aşkın ateşidir sinemi yakan
Lûtfuna erer mi cevrini çeken
Kolların boynuma dolanmış iken
Seni öpmelere kıyamadım ben

Terkeyledim ağalarım beylerim
Boz bulanık seller gibi çağların
Anın için ben ah edip ağlarım
Ayrılık oduna doyamadım ben

Kaldı deli gönül kaldı hep yasta
Mevlâm erdir beni murada kasta
Âşık Ömer eder sevgili dosta
Allah'ısmarladık diyemedim ben

☆

Göğsün açıp bana karşı
Çıkma beni öldürürsün
Gözlerim süze süze
Bakma beni öldürürsün

Diş değil dişin dürdane
Gelmemiş mislin cihana
Siyah zülfün ak gerdana
Dökme beni öldürürsün

Öldürüp kanıma girme
Gayrılara gönül verme
Elâ göze siyah sürme
Çekme beni öldürürsün

Der ki Ömer yâra giden
Sevip de sonra terk eden
Göründü ol gümüş beden
Açma beni öldürürsün

Gurbet ilde deldin bağrım
Garip garip ötme bülbül
Yeter kıldın cefa canım
Derdime dert katma bülbül

Sabahtan var hakka yalvar
Bahçelerde gonca gül var
Her seherde başka hal var
Başın için yatma bülbül

Kararda da puslu dağlar
Firkat yolumuzu bağlar
Âşıklar birikmiş ağlar
Semtimizden gitme bülbül

Der ki Ömer yolsuz olmaz
Rakip kıymetini bilmez
Hercayiden vefa gelmez
Varıp hâra çatma bülbül

Çıktım yücesine seyran eyledim
Yâr ile gezdiğim yollar perişan
Firkat geldi bir ah çektim ağladım
Bir ben değil cümle eller perişan

Aşkın zahmetinden yurt oldu dağlar
Gurbet elde kalan ah çeker ağlar
Döküldü yapraklar bozuldu bağlar
Viran olan bağda güller perişan

Fenadır dünyanın ötesi fena
Biz de eremiyok ezelki güne
Avcının elinden uçtu bir suna
Sınamı sarmıyan kollar perişan

İndim gittim nazlı yârın iline
Bülbül konmaz bahçesine gülüne
Bayram gelsin kına yaksam eline
Kınası olmadık eller perişan

Ömer eder böyle imiş yazımız
Şu illerden gitmez oldu gözümüz
Ulu meclislere ötmez sazımız
Almaz perdeleri teller perişan

Gam yükleri ile yükümüz tuttuk
Hicran katarının kervanıyız biz
Feleğin ağusun aşında bulduk
Mihnet tekkesinin mihmanıyız biz

Hakikat yolunu tutmuş gideriz
Remlik edenlere iy'lik ederiz
Hazret-i Hudâ'nın emrin tutarız
Râh-ı hakikatin rehvânıyız biz

Ey Ömer aşk ile irfan yoluyuz
Serv-i tubâların servi dalıyız
Bizi sevenlerin biz de kuluyuz
Sevmiyenin şâh u hakanıyız biz

Kurulalı neler çekmiş
Yalan dünyaya sorsana
Nice bin türlü kan etmiş
Akan deryaya sorsana

Bilinmez ne acep aldır
Gönül bir sarhoş misaldir
Âşıklık ne müşkül haldir
Çeken şeydaya sorsana

Bu derdin çaresin bilmem
Akar çeşmim yaşın silmem
Olaydın yâr ile bir dem
Çekip tenhaya sorsana

Kelâmı naz ile söyler
Garip gönlüm alıp n'eyler
Niçin cevr ü ceſa eyler
Melek simaya sorsana

Cihanda bulamadım bir yâr
Rûz u şeb eylerim efkâr
Der ki Ömer cümlemiz var
Eden Mevlâ'ya sorsana

☆

Çün garip garip ötersin
Yahşi söyler dilin bülbül
Aşıklara dert katarsın
Açıldıkça gülün bülbül

Seher vaktında câş eyler
Aşkın gönlün hoş eyler
Bâde-i aşkı nûş eyler
Şakıdıkça dilin bülbül

Dolu sunar sana sâkî
Yüreğinde aşkın oku
Gel bizim bağlarda şakı
Uğradıkça yolun bülbül

Seher vaktinde coştukça
Hak dehânını açtıkça
Bahar eyyâmı geçtikçe
Perişandır hâlin bülbül

Yüzün sürünce yerlere
Hizmet eyledin pirlere
Der ki Ömer bu yerlere
Garip düştüm bilin bülbül

☆

Şu karşıdan gelen dilber
Gelir amma neden sonra
Bir selâma nail oldum
Verir amma neden sonra

Bahçede açılan güller
Dalında öten bülbüller
Bizi zemmeyliyen diller
Çürür amma neden sonra

Gördüm yârimin yüzünü
Öptüm dostumun gözünü
Aradım buldum izini
Buldum amma neden sonra

Kolumdan uçurdum bazı
Yeter ettin bana nazı
Âşık Ömer'in niyazı
Geçer amma neden sonra

Benim velvele-i nale-i ahım
Esen rüzigâra benzer de benzer
Halka halka tüten dud-u siyahım
Gerdiş-i devvara benzer de benzer

Sevdiğim âlemde varım dediğim
Seninçindir ah ü zârım dediğim
Şimdi yüz çevirmiş yârım dediğim
Gittikçe ağyara benzer de benzer

Sıkıntı yolunda çektim çok cefa
Ayrılık derdine bulmadım şifa
Zevk ü neşe diye sürdüğüm sefa
Elem ü efkâra benzer de benzer

Halime acımaz ruhleri alim
Yıkıldı hatırım kalb-i melâlim
Cevrü istiğnada hercayi zalim
Çark-ı sitemkâra benzer de benzer

Aşkı ile kalalı cengi savaşı
Tazelenip gider bağrımın başı
Der ki Âşık Ömer gözlerim yaşı
Akan çeşmesara benzer de benzer

Âşık Ömer'in yaşadığı yıllarda İstanbul'un bir köşesi.

GEVHERÎ (? - 1737)

Gönlümüz bağlandı zülfün teline
Alınmaz gözleri mestim alınmaz
Sencileyin cevredici kuluna
Bulunmaz gözleri mestim bulunmaz

KIRIM'da doğduğu, asıl adının Mehmet olduğu son araştırmalardan anlaşılmaktadır. Şam, Arabistan, Rumeli serhadlerinde dolaşmış; İstanbul'da bulunmuş, şair Mehmet Bahri Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. Medrese öğreniminden geçtiği sanılmaktadır.

Hükmeyle sevdiğim hükmün yürüsün
Gevherî sitemin çeksin çürüsün
Niçin evvel güldün benim yüzüme
Gel benim Gevherim gel deyu deyu

Gevherî; divan edebiyatının etkisiyle şiirlerinde, yabancı sözcüklere, mazmunlara, aruz ölçüsüne de yer verir. Heceyle, sade bir Türkçeyle söylediği koşma, türkü, türkmani, taşlama tarzındaki şiirleri, yüzyıllar boyu, saz şairlerimize örnek olmuştur. Halk çevrelerinde ilgiyle karşılanan şiirlerinde yeni bir biçim, ince bir duyarlık, üstün bir dil zevki görülür.

✡

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Her gülün sözüne bülbül uyar mı
Ben bir divaneyim bir şey bilmem ya
Güzel olmıyanı gönül sever mi

Belendim toprağa yasladım taşı
Neyleyim silinmez gözümün yaşı
Seni cânü dilden sevmiyen kişi
Geçer de karşında boyun eğer mi

Irak yoldan arzulayıp geldiğim
Ferhat gibi karlı dağlar deldiğim
Ala gözlerine kurban olduğum
Tatlı dillerine adam uyar mı

İnansınlar Gevherî'nin özüne
Beli deyip uydu yârın sözüne
Nokta benler konmuş ol mah yüzüne
Göz katlansa bile gönül doyar mı

Kara gözlü yârım ben gider oldum
Sakınıp zülfünü yoldurmayı gör
Ağlama sevdiğim yine gelirim
Hasretle aklını aldırmayı gör

Kara gözlü yârım bana yanıp da
Geleni geçeni beni sanıp da
Ağlayı ağlayı kahırlanıp da
Gül benzini sakın soldırmayı gör

Sen benim açılmış konca gülümsün
Sağ kalır gelirsem yine benimsin
Gündüz hayalımda gece düşümsün
Gülüne yad bülbül kondurmayı gör

Gevherî der ki sakın açılma
Yanılıp da dilden bir söz kaçırma
Ellerin yanında göğsün geçirme
Düşmanı kendine güldürmeyi gör

☆

Hey ağalar zaman azdı
Düşmüşe il üşer oldu
Küllükte sürünen eşek
Cins atla yarışır oldu

Palas üstünde yatmayan
Bıyığ'na pala batmayan
Porsuk ardından yetmeyen
Ceylâna ulaşır oldu

Evlerinin önü yazı
Yayılır turnası kazı
Yaşma yetmedik kuzu
Koç ile vuruşur oldu

Gevherî der işler hata
Katırlar baskındır ata
Olur olmaz maslahata
Çocuklar karışır oldu

☆

Kulların baş açık kapında durur
Seni gören âşık mum gibi erir
Zümrüt küpe kulağında şan verir
Takın hanım takınacak zamandır

Kara bağrım hûn olmuştur derd ile
Dil-berlerin cevri bize yamandır
Altın zincir ile gümüş hend ile
Salın ömrüm salınacak zamandır

Canım sen var ise şâh-ı perîsin
Hükmeyle sevdiğim hükmün yürüsün
Gevherî sitemin çeksin çürüsün
Yüzün güldür boyun serv ü semendir

☆

Elâ gözlerini sevdiğim dilber
Salınıp geldiğin yollar öğünsün
Ne güzel yaratmış seni Yaradan
İnce belin saran kollar öğünsün

Aman hey eğlencem gel yine aman
Yok mudur zerrece göğsünde iman
Soyunup koynuna girdiğim zaman
Göğsünü okşıyan eller öğünsün

Bir melek neslî mi vardır soyunda
Hak nazarım kaldı selvi boyunda
Ol günlerde bahar bayram aymda
Üstüne gölge olan dallar öğünsün

Gevherî yârinin gülleri aktır
Var yürü yüzüne perdeler döktür
Bilmem sevdiğim akranın yoktur
Zülfüne dokunan yeller öğünsün

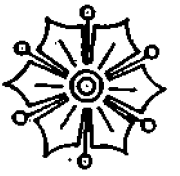
Gönlümüz bağlandı zülfün teline
Alınmaz gözleri mestim alınmaz
Sencileyin cevredici kuluna
Bulunmaz gözleri mestim bulunmaz

Karışmasın kimse benim kârıma
Rahmetmesin gören âh u zârıma
Hudâ takdir etmiş yazmış serime
Silinmez gözleri mestim silinmez

Düştüm ateşlere durmaz yanarım
İçip aşkın dolusundan kanarım
Müşkül işi ululara sorarım
Bilinmez gözleri mestim bilinmez

Hasretinle her dem bağrım deliktir
Kül oldu vücudum şehri yanıktır
Cümle yollar bağlı haramiliktir
Gelinmez gözleri mestim gelinmez

Gevherî der yoktur derdime çâre
Unulmadı gitti sinemde yâre
Gönül bir şahindir her bir şikâre
Salınmaz gözleri mestim salınmaz

☆

Güzellikte tazelikte terlikte
Kuğusun hey güzel kuğusun kuğu
O ay alın ile gümüş göğüsle
Kuğusun a nazlım kuğusun kuğu

Güzellikte birsin iki değilsin
Otur olmazların hakkı değilsin
Ben de bildim bana baki değilsin
Kuğusun a nazlım kuğusun kuğu

Sen bir gonca gülsün yaprağı yeşil
Dola ak kolların boynumdan aşır
İsmini diyemem dilim dolaşır
Kuğusun a nazlım kuğusun kuğu

A sevdiğim kimler verdi öğüdü
Ben seni seveli gönlüm büyüdü
Seni benden gayri sever yok idi
Kuğusun bir tanem kuğusun kuğu

☆

Beni kimse eğliyemez
Benim gönlüm alan gelsin
Tabipler bilmez ilâcım
Beni derde salan gelsin

Mailim selvi boyuna
Melek karışmış soyuna
Soyunup uryan koynuna
Sinesine saran gelsin

Kaşları yay kirpiği ok
Ona mail olanlar çok
Şu cihanda akranı yok
O kaşları keman gelsin

Gevherî'yi kimse bilmez
Âşıkın ağlatan gülmez
İsmini söylemek olmaz
Falan kızı filân gelsin

Gezerken şu yere uğradı yolum
Bu yerlerde böyle güzel olur mu
Kuğum seni uçurmuşlar gölünden
Bu göllerde böyle kuğu olur mu

Kuğum gitti viran kaldı gölleri
Söyler mi ol efendimin dilleri
Balıktan mı aldın sen bu telleri
Ak kuğuda böyle teller olur mu

Kuğum senin kaşın gözün karadır
Görün Kaadir Mevlâm neler yaratır
Ak gerdanda siyah benler sıradır
Ak kuğuda siyah benler olur mu

Gevherî der bu kuğunun kastı ne
Kına vurmuş ellerinin üstüne
Kurban olam gözlerinin mestine
Ak kuğuda böyle gözler olur mu

Elâ gözlü nazlı dilber
Seni candan sakınırım
Kandan değil hey efendim
Seni candan sakınırım

O yana bu yana bakma
Beni ateşlere yakma
Elini koynuna sokma
Seni senden sakınırım

Gevherî der ben bir merdim
Yüreğimden çıkmaz derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım

Alı elinden zülfü kemendim benim
Müjen urdu sînem yaralandı gel
N'eyleyim n'işleyim unulmaz derdim
Dilber gamı başımdan aralandı gel

Acep gafil midir gelir mi Leylâ
Bu gam bu kasevet kalır mı böyle
Çok tuz ekmek yedik gel helâl eyle
Yüklendi barhanem kiralandı gel

Gamdan hisar olup meskenim yurdum
Okurum yazarım dinlemez virdim
Bir değil beş değil on değil derdim
Düğümler baş vurdu sıralandı gel

Gevherî kulundur haftada ayda
Sevip ayrılması vermiyor fayda
Başım yastıktadır gözlerim yolda
Gözümün beyazı karalandı gel

Bâd-ı saba efendime gidersen
Ol güneş yüzlüye var selâm eyle
Sevap kazanırsın hizmet edersen
Aman karşısında dur selâm eyle

Selâmımı dünden düne değşirme
Varıp bir nâdan eline düşürme
Gül cemâlin görüp kendin şaşırma
Aklını başına der selâm eyle

Ardımdaki karlı dağlar diyesin
Çeşmim yaşı her dem çağlar diyesin
Derumdan ah edip ağlar diyesin
Benimçün hatırım sor selâm eyle

Gevherî bir name verdi bâd ile
Gönderdi elinden sana dâd ile
Lûtfeylesin konuşmasın yad ile
Kâmil olsun onu gör selâm eyle

Bir gün mecnun olup çıkar giderim
Bize dağlar olsun il deyü deyü
Kayalar başını mesken ederim
Mecnun olup gezem bel deyü deyü

Her kaçan dildâra arz etsem hâlim
Ah u figanımdan kalmaz mecalim
Ferdalara saldı beni ol zalim
Âşık isen dağlar del deyü deyü

Yâre yâr olalı bize ol nâşı
Bağrıma uruptur melâmet taşı
Hasret ile akıp çeşmimin yaşı
Umman oldu gitti sel deyü deyü

Çünkü rahm etmedin benim sözüme
Aşkınla ateşler yaktım özüme
Niçin evvel güldün benim yüzüme
Gel benim Gevherim gel deyü deyü

Ben âşıkım deyü lâf urma bülbül
Hayran u sergerdan olduğun var mı
Naz edip açılmaz dersin gonca gül
Hiç mâil-i insan olduğun var mı

Seng-i ta'n-ı a'dâ ile kaddin dal
Bir yanadan felek eder yüzbin al
A'lâ vü ednâya sâyeveş pâmâl
Daim hâke yeksân olduğun var mı

Rûz u şeb ah edip derun-u dilden
Füzun olup eşkim hasretle selden
Bir Yusuf-cemâlin aldırıp elden
Yâkup gibi giryan olduğun var mı

Gevherî der behey bülbül ü şeydâ
Bu haletler bizde mevcut serapâ
Ben gibi âşık u mecnun-u rüsvâ
Dil gibi lâmekân olduğun var mı

Cemalin bağında seyran eyledim
Bülbül sesi gonca sesi hâr sesi
Kulağıma dokundu ihsana geldim
Ayru sesi turunç sesi nâr sesi

Sende ne halet var ey peri sanem
Gönül verir sana her gören âdem
Kâkülünden gelir kulağıma her dem
Zincir sesi Mansur sesi dâr sesi

Dosi ele alınca tiyr ü kemanı
Gör nice eyledi divane beni
Gördüm âşıkların tutmuş cihanı
Efgan sesi girye sesi zâr sesi

Gevheri gözyaşım döndü ırmağa
Yine minnet düştü elden ayağa
Beni Mecnun edip düşürdü dağa
Ahu sesi maral sesi yâr sesi

Başına bir hâl gelirse
Dağlara gel dağlara gel
Seni saklar vermez ele
Dağlara gel dağlara gel

Bu canım aşka düşeli
Aşk odu ile pişeli
Yeşil dağlar benefşeli
Dağlara gel dağlara gel

Gevherî düşmüş dillere
Diyar-ı gurbet illere
Bülâhi vermem ellere
Dağlara gel dağlara gel

☆

Bahar oldu yine güller açıldı
Bülbül feryadeder ağlar ne güzel
Yârın dudağından dürler saçıldı
Sefalar sürmeye bağlar ne güzel

Gece demem gündüz demem ağlarım
Derdime derd ile merhem bağlarım
Vefasın tutmazsan deyi ağlarım
Akar gözüm yaşı çağlar ne güzel

Bülbülün feryadı her dem har ile
Âşıkların işi âhü zar ile
Ayrı düştüm şu gurbette yar ile
Hayali gönlümü dağlar ne güzel

Gevherî der benim cânü cânanım
Yoluna fedadır baş ile canım
Gel çıkıp gidelim benim sultanım
Lâleli sümbüllü dağlar ne güzel

Gevherî zamanında İstanbul mesirelerinden Yuşa Tepesi.

DERTLİ (1772 - 1845)

Bakmazlar Dertli'ye algındır deyu
Hakikat bahrine dalgındır deyu
Bir saçı Leylâ'ya vurgundur deyu
Yazmışlar deftere divane beni

GEREDE'ye bağlı eski Çağa bucağının Şahnalar (Reşadiye) köyünde doğdu. Asıl adı İbrahim'dir. Çocukluğu çobanlıkla geçti. Ali Ağa adlı bir rençberin oğludur. Babasının ölümünden sonra, tarlalarını bir ağanın elinden zorla alması üzerine Konya'ya gitti; üç yılını orada kahveci çıraklığıyle geçirdi. Sonra on yıl Mısır'da kaldı. Köyüne dönerek evlendi; iki oğlu olmasına rağmen, alıştığı gezgin hayat yüzünden tekrar gurbete çıktı. Sazı ile Orta Anadolu'yu dolaştı; İstanbul'daki kısa memurluktan sonra gittiği Ankara'da öldü. Gerede yolu üzerindedir Anıtmezarı.

Şairlik dâvasın sürme ey gönül
Huzuru devlete âkılane var
Varlık kapısından girme ey gönül
Bus eyle dâmenin dervişâne var

Düş rahma göz yaşları silerek
Şevk ile ağlayıp gamla gülerek
Miktarın tanıyıp haddin bilerek
Serkeşlik eyleme kâmilâne var

Ehli aşk olanın yüzü yerdedir
Bu benlik perdesi aşka perdedir
Dedim ki Dertli'ye derman nerdedir
Dediler devletlü Alişane var

Dertli'nin gerçek üne kavuşması, İstanbul'a geldikten sonra, saz şairlerinin devam ettiği kahvelerden birindeki muammâ'yı çözmesile başlar (1826). Bolu mutasarrıfı Hüsrev Paşa onu himayesine alır; şamdan ağalığına kadar yükselir. İkinci Mahmut'un Asakiri Mansure'ye fes giydirmesini öven kasidesi üzerine Çağa âyânlığı rütbesiyle taltif edilir (1827). Gazel, divan, satranç, kalenderi, mersiye, nefes, devriye v.b... halk nazım biçimlerini de rahatlıkla kullanan Dertli'nin fes için yazdığı ünlü kasidenin birkaç beyti :

Âl renkler bahşeder ruhsâre-i hûbâna fes
Benzemez mi şâh-ı gülde gonca-i handâne fes

Kudret-i Mevlâ ile günden güne şöhretlenüp
Başların üstünde yer buldu gelüp meydâne fes

Şâl-i Lâhûr istemez müstağni-i meşşâtadır
Başka bir ziynet verir hüsn-i nigâra şâne fes

Fes değil medhiyye-i festen muradım Dertliyâ
Bir vesiledür duâ-yı Husrev ü Hakâna fes

Dertli'nin ilk mahlâsı *Lûtfî*'dir. Aşk yüzünden usturayla kendini öldürmeye kalkıştığı için «*Dertli*» diye tanınmıştır. Şiirleri hem hece, hem aruzladır. Asıl kişiliği lirik koşma ile semailerinde görülür. Halk, tekke, divan edebiyatlarımızı çok iyi bilir; Gevherî, Âşık Ömer, Fuzulî etkilendiği şairlerin başında gelir. Bektaşi olduğunu gösteren nefesleri, devriyeleri de vardır. Tek kitabı olan «*Dertli Divanı*» birçok defalar basıldı.

Bir başıma kalsam şaha sultana kul olmam
Viran olası hânede evlâd u iyâl var

Seyrimde bir şeyre eyledim nazar
Gördüm elvan türlü meyhaneler var
Susuz var mı deyu sakiler gezer
Ellerinde dolu peymaneler var

Bir eli kâseli bir eli taslı
Bir takım sevinçli bir takım yaslı
Bir takım delidir bir takım uslu
Bu meydandır bunda merdaneler var

Bir takım doldurup bir takım sunar
Bir takım susayıp bir takım kanar
Bir takım tutuşup bir takım yanar
Bir takım aşk ile mestaneler var

Âşıklar pirine anda yan verir
Bu seyrandır dilden dile şan verir
Hasta olmadan yâr yoluna can verir
Nice Dertli gibi divaneler var

Hatırlayıp sormaz benim hâlimden
Kirpikleri kara kalem kaşlı yâr
Zikr ü fikri gitmez aslâ dilimden
Anadan güllmedik garip başlı yâr

Esb-i aşka süvar olsam yarışmaz
Hûnı didem deryalara karışmaz
Çoktan beri küsülüdür barışmaz
Benim ile mercimeği taşlı yâr

Dertli sefil gezer gurbet ellerde
Beyhude şöhreti gezer dillerde
Yârim gelir deyi gözü yollarda
Elleri kınalı gözü yaşlı yâr

Bahar seli gibi dağlar başında
Gör nice durlandım nice bulandım
Bir dar-iş şifadan boşanmış gibi
Sürüşüp zinciri hayli dolandım

Gâhi sail gibi kaldım yollarda
Gâhi Mecnun gibi gezdim çöllerde
Bir kısmet arayıp gurbet illerde
Çok meşakkat çektim çok yuvarlandım

Ömrüm helâk ettim dehrin peşinde
Yüz bin çile vardır herbir işinde
Hicran ocağında aşk ateşinde
Ciğerkebab oldum gör nice yandım

Baktım o sofunun ibadetinden
Usandım mürşidin icazetinden
Geçtim o tekkenin kerametinden
Çile-i felekten bezdim usandım

Himmeti bu imiş bize pirlerin
Hizmetin eyledim nice mirlerin
Çok mütesellimin çok vezirlerin
Sayesinde bir Dertli'lik kazandım

☆

Ervah-ı ezelde evvelki safta
Elest hitabında ben Belâ dedim
Koyma beni anasırda gılâfta
Canım cemaline müptelâ dedim

Ruhlar aşk meyinden oldu mestane
Kimi küre daldı kimi imana
Saf besat olarak durduk divana
Münkirler lâ dedi ben illâ dedim

Ne çare Kün emri zuhura geldi
Eşya ve mahlûkat hep zahir oldu
Her ruh kendisini bir yolda buldu
İman ve ikrarı ben sana dedim

Dertli çok hikmetten irşad olmadı
Sensiz mahşer yeri kürşad olmadı
Çok nebiye vardım imdad olmadı
Şefaat kânısın Mustafa dedim

☆

Harabıa kul olduk bezmi Âdemde
Bünyad olsak da bir olmasak da bir
Düştük çare nedir dâma âlemde
Azad olsak da bir olmasak da bir

Biz Şirin elinden aşk meyin içtik
Hak ile bâtılı fark edip seçtik
Varlık dağlarını deldik de geçtik
Ferhat olsak da bir olmasak da bir

Aşk oduna yanmış ciğer-kebabız
Hicr ile ağlamış dide pür-abız
Yıkılmış yakılmış hane-harabız
Âbad olsak da bir olmasak da bir

Ey Dertli âlemde biz şâhı diliz
Haktan hakikattan âgâhı diliz
Tariki esrara hemrahı diliz
İrşat olsak da bir olmasak da bir

Sakıya camında nedir bu esrar
Kıldı bir katresi mestane beni
Şarab-ı lâlinde ne keyfiyet var
Söyletir efsane efsane beni

Âşıkın çok belâ gelir başına
Tahammül gerektir adû taşına
Şem'-i ruhsarına aşk ateşine
Yanmakta seyretsin pervane beni

Ref'et nikabını ey veçh-i enver
Zulmette gönlümüz olsun münevver
Şarab-ı lâlinin lezzeti dilber
Gezdirir meyhane meyhane beni

☆

Girdab-ı mihnette kapandım kaldım
Vermedin bir yandan ses kara bahtım
Anladım gafilsin uykuya daldın
Delî poyraz gibi es kara bahtım

Âlemde bir candan korkulmaz iken
Pençenden kimseler kurtulmaz iken
Aslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım

Dertliya çıkar mı bu işin ucu
Şimdi fark eden yok altını tuncu
Evvel beğenmezdim mesi papucu
Verdirdin çarığa mes kara bahtım

☆

Yâr neden hazzeder neden hoşlanır
Bilmem o yâr nenin müptelâsıdır
Gönül gâh sever gâh ateşlenir
Ne çare çekmeli dost belâsıdır

Canlar feda olsun âhuveş göze
Hiç doymadık olur mu bu şirin söze
Bin tekellüm ettik bakmadı yüze
Bilmem o yâr kimin aşinasıdır

Reştei ümidim engine saldım
Gark olup girdabı mihnette kaldım
Yüz bin aman dedim bir buse aldım
Hasılı ömrümün kan bahsıdır

Dertli vaz gelir mi o mah cebinden
Yahşi haber aldım öz nesebinden
Verdiği buseler lâlü lebinden
İftarı vuslatın diş kirasıdır

☆

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Venedikten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allahın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

İçinde mi dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun neresinde

Dut ağacından teknesi
Kirişten bağlı perdesi
Behey insanın teresi
Şeytan bunun neresinde

Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde

☆

Ben senin aslından aldım haberi
Âşıklık bilmezsin densizlenirsin
Nafile söyleyip usta eş'arı
Geçip üst yanlara şehbâzlanırsın

Yutabilir misin sen bu lokmayı
Öğretirler sana ders okutmayı
İncecik eğirip sık dokumayı
Gider kahvelerde kurnazlanırsın

Dertliyâ gevherden çekme hesabı
Âşıkın anında var mı cevabı
Okuyabilmezsin İncil kitabı
Hemen Aynaroz'da papazlanırsın

☆

Gerçi esb-i naza süvar olmuşsun
Ne kaçar ne kovar ne tutulursun
Bir yüze gülücü mekkâr olmuşsun
Ne candan sevilir ne atılırsın

Riya sözlerine karnımız toktur
Gerçi mahbuplukta akranın yoktur
İkrar pazarında metâ'ın çoktur
Ne alır satarsın ne satılırsın

Yetişir Dertli'ye sen eyledin naz
Nedir bu ettiğin behey hileliaz
Âdem aldatıcı ey baş kumarbaz
Ne oynar ne utar ne utulursun

☆

Baş keser kaddine servi gülşende
Hey kaameti bâlâ seni görünce
Güller girye eder gonceler hande
Ey ruhleri hamrâ seni görünce

Âşk ile bağrıma bastım taşları
Akıttım didemden kanlı yaşları
Zabt edemez kendin gönül kuşları
Koparır vaveylâ seni görünce

Mevc urur deryâ veş dü çeşmim seli
Eser başımızda muhabbet yeli
Açılmaz dehânı söylemez dili
Derdmend Dertliyâ seni görünce

«Nahnü kasemnâ» da taksimde Mevlâ
Bu noksan kısmeti bana mı verdin
Âleme safalar eyledin atâ
Derd ile mihneti bana mı verdin

İçirdin feleğin câm-ı zehrini
Aldı gam leşkeri gönül şehrini
Yeter bunca demdir çektim kahrını
Diyar-ı gurbeti bana mı verdin

Geleli dünyaya rahm-i mâderden
Gönül şâd olmadı gamdan kederden
Türlü cerencamlar geçirdin serden
Hep kamu hasreti bana mı verdin

Bu nasıl tecelli bilmem ne hikmet
Serpilmiş cihana dâne-i kısmet
Dertli'yi gurbette koydun âkıbet
Firakı hasreti bana mı verdin

Dertli'nin İstanbul'da bulunduğu yıllarda çizilen bir gravür.

DADALOĞLU (1785 ? - 1868 ?)

Yükseklerde şahin gibi süzülür
Enginlerde turna gibi dizilir
Haçan dostu ansa gönlüm üzülür
Şimdi döndüm düzen tutmaz tele ben

TOROS'lardaki Avşar boyu Türklerinden; Kozan'ın Uzun Yayla aşiretindendir. Asıl adı *Veli*'dir. Âşık Musa adında bir şairin oğludur. Çokluk Gâvur Dağları'nda yaşamış; Çukurova'yı, Toroslar'ı, Orta Anadolu'yu dolaşmıştır. Türkmen aşiretlerinin göçebelikten kurtulup köylere yerleştirme çabasına karşı direnenleri tutan Dadaloğlu, bunun gibi sosyal olayları, derebeyler, aşiretler arasındaki savaşları dile getirir.

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arab atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir.

Dadaloğlu; yaşadığı dönemin özellikle yaşantısını şiddetle ilgilendiren olaylarını kudretli bir içtenlikle yansıtır. Göçebe Türkmen aşiretlerinin yerleşik hayata geçmemek için giriştikleri direnişler; başkaldıran Türkmenler üzerine «Fırka-i Islâhiye» adı verilen askerî birliğin başında bulunan Derviş Paşa'nın ayaklanmaları bastırması; şairin bağlı bulunduğu aşiretin Sıvas'tan Aziziye ilçesine yerleştirilmesi; Kozanoğlu, Küçük Alioğlu gibi derebeylerin kavgalarını dile getirmesi, Dadaloğlu'nun ününü artırır:

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu bütün yurdumuzun gülleri
Karalar giydik te attık alları
Altınımız geçmez akça tunç oldu

Ağlayı ağlayı Dadaloğlu'm söyler
Vefasız dünyayı şu insan n'eyler
Bir yiğidi bir kötüye kul eyler
Şinden sonra yaşaması güç oldu

Dadaloğlu; içli, özlü, bir dille yiğitçe seslenişi kaynaştırır. Semai, varsağı, koşma, destan da yazmakla beraber, asıl kişiliğini türkülerinde gösterir. Aşk, doğa ve savaş temalarını işlerken Karacaoğlan'la Köroğlu'nu hatırlatan bir özellikle, temiz bir halk dili kullanır.

Gene geldi yaz ayları
Göçeceğim şimdengeru
Yaz yağmuru sulu olur
Coşar çağlar şimdengeru

Ağaçlar giydi donunu
Kuşlar artırdı ününü
Garip olan vatanını
Anar ağlar şimdengeru

Ağaçlar pürçünü açtı
Kuşlar kılavuzun seçti
Yolumuz gurbete düştü
Anar ağlar şimdengeru

Dadaloğlu'm der bana
Derdim artar ondan yana
Öter bülbül yana yana
Gözüm çağlar şimdengeru

☆

Dostun bahçesinden yad el geçmesin
Kurutur ha nazlı dilber kurutur
Senin sevdan yüreğimde yağ komaz
Eritir ha nazlı dilber eritir

Yüksek olur arap atın altağı
Eşsiz kalmaz koç yiğidin yatağı
Korkarım kötüye değer eteği
Geri dur ha nazlı dilber geri dur

Arap at üstünde olsa postumuz
İkrarından döndü m'ola dostumuz
Bir gün kara toprak örter üstümüz
Çürütür ha nazlı dilber çürütür

Der ki Dadaloğlu'm ben ne yapayım
Hangi din hak ise ona tapayım
Eğil de bir al yanaktan öpeyim
Yeridir ha nazlı dilber yeridir

☆

Çıktım yücesine seyran eyledim
Cebel önü çayır çimen görünür
Bir fırkat geldi de coştum ağladım
Al yeşil bahçeli Kaman görünür

Şaştım hey Allahım ben de pek şaştım
Devr ettim Akdağ'ı Bozok'a düştüm
Yozgat'ın üstünde bir ateş seçtim
Yanar oylum oylum duman görünür

Biter Kırşehir'in gülleri biter
Çığrışır dalında bülbüller öter
Ufacık güzelleri hep yeni yeter
Güzelin kaşında keman görünür

Gönül arzuladı Niğde'yi Bor'u
Gün günden artmakta yiğidin zârı
Çifte bedestenli koca Kayseri
Erciyaş karşıdan yaman görünür

Dadaloğlu'm da der zatında zatı
Çekin eyerleyin gökçer kır atı
Göçmek değil bizim ilin muradı
Ak yâre gitmemiz güman görünür

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim kır atı bir de güzeli
Değip on beşime kendim bileli
Severim kır atı bir de güzeli

Atın beli kısa boynu uzunu
Kuru suratlısı elma gözünü
Kızın iplik iplik süt beyazını
Severim kır atı bir de güzeli

Atın höyük sağrı kalkan döşlüsü
Kalem kulaklısı çekiç başlısı
Güzelin dal boylu samur saçlısı
Severim kır atı bir de güzeli

At koşu tutmasın çıktığı zaman
Yalı kaval gibi yıktığı zaman
At dört kız on beşe yettiği zaman
Severim kır atı bir de güzeli

Dadaloğlu'm hile yoktur işimde
Yiğit olan yiğit görür düşünde
At dördünde güzel on beş yaşında
Severim kır atı bir de güzeli

☆

Gel ha güzel gel ha methin söyleyim
Ağzın şeker dudakların bal gibi
Yaşta küçük amma boyda münasip
Sallanıyor bir fidanca dal gibi

Kalem aldım kaşlarını çatmaya
Hicap ettim adın sual etmeye
Baban seni az bahaya satmaya
Bakıp durur bin liralık mal gibi

Geydireyim yeşil ilen alman
Besliyeyim şeker ilen bal ilen
Baban seni bana verse malman
Koklarıdım yeni açmış gül gibi

Hezele de Dadaloğlu'm hezele
Melhem eyle gel yaramı tazele
Ak saray gerektir böyle güzele
Çalışırdım on halayık kul gibi

☆

Yürü yiğit yürü yoluna yürü
Ağustosta erir dağların karı
Gayet güzel olsa yiğidin yarı
O yiğit yanına nazınan gelir

Yürü yiğit yürü yolundan kalma
Her yüze güleni dost olur sanma
Ölümden korkup da sen geri kalma
Yiğidin alnına yazılan gelir

Sana derim sana ey Kınalıtaş
Gözümden akıttın kanlar ile yaş
Göllerde oynıyan iki yeşilbaş
Göllerin safası kazınan gelir

Misis köprüsünde kollarım bağlı
Ayrılık elinden ciğerim dağlı
Göksu'ya varınca Bayazıdoğlu
Sana gelen beyler sözünen gelir

Dadaloğlu'm der ki kolum bazılı
Atım gök kır attır yanım tazılı
Gelir koyunları yanı kuzulu
Karışmış sağmalı yüzünen gelir

Ilgıt ılgıt seher yeli esiyor
Gâvur dağlarının başı dumanlı
Gönül binmiş aşk atına aşıyor
Bire beyler yol mu toz mu duman mı

Aşağıdan iskân evi geliyor
Kötüler de koçyiğite gülüyor
Kitabın dediği günler oluyor
Yoksa devir döndü âhir zaman mı

Aşağıdan iskân evi gelince
Sararıpta gül benzimiz solunca
Malım mülküm seyfi gözüm kalınca
Kaypak Osmanlılar size aman mı

Dadaloğlu'm sevdası var başında
Gündüz hayalinde gece düşümde
Alışkan tüfenkle dağlar başında
Azrail'den başkasına karşı koman mı

Ilgınca sılgınca görünen dağlar
Yoksa Türkmen ili başın boran mı
Deli gönül kaynayıp da coşunca
Hey ağalar coştucağım güman mı

Aşağıdan akça koyun geliyor
Bezirgânlar koç yiğide gülüyor
Kitabın dediği günler oluyor
Yoksa gün döndü de âhir zaman mı

Aşağıdan akça kuğum ötünce
Katar başım mayalarım sökünce
Şah'tan ferman Türkmen eli göçünce
Daha da hey Osmanlıya aman mı

Dadaloğlu der ki gördüm düşümde
Yiğ'de at verirler on beş yaşında
Alışkın piştovla dağlar başında
Azrail'den başkasına aman mı

Yara yara bir kavgaya girmedik
Sağa sola kılıçları vurmadık
At üstünde dövüşerek ölmedik
Ok değmeden gözlerimiz kör oldu

Birden kapıştılar kulunu tayı
Kanı karrak oldu da yoksulu bayı
Böyle sağ gezmeden ölmemiz iyi
Herbirimiz bir kötüye kul oldu

Der Dadaloğlu'm sözün sırası
Her yara biter de bitmez yarası
Mağribinan Maşırığın arası
Size bol da bizim ele dar oldu

BAYBURTLU ZİHNİ (1795 - 1859)

Vardım ki yurdundan ayak götürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Câmlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı

BAYBURT'lu Hacı Osman'ın oğludur. Erzurum, Trabzon medreselerinde kısa bir süre okuduktan sonra İstanbul'da kaldı (1815 - 1825). Reşit Paşa'nın divan kâtipliğinde, Anadolu'nun birçok şehirlerinde memurluklarda bulundu. Bayburt'a dönerken yolda hastalanarak Trabzon'a yakın Olasa köyünde öldü. Divan şairi olmaya özenmesine, şiirlerinde yabancı sözcüklerle dil kurallarına çokça yer vermesine rağmen, saz şairi olarak iin yapmıştır.

Hangi dağda bulsam ben o merali
Hangi yerde görsem çeşmi gazali
Avcılardan kaçmış ceylân misali
Geçmiş dağdan dağa yoktur durağı

Bayburtlu Zihni'nin; kaside, naat, gazel ve tahmislerden meydana gelen bir *divan*'ı, *Sergüzeştnâme* adlı bir mesnevisi vardır. Kişiliğini aruzla yazdığı şiirlerde değil, heceyle söylediği âşık tarzı şiirlerile göstermiştir. General Paskeviç komutasındaki Rus istilâsı (1828) sırasında, Bayburt'un acıklı durumunu dile getiren, başa aldığımız koşması meşhurdur :

Lâleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk ü şevk ehlini ah ü zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdil olmuş ülfetin çağı

Zihnî dert ehlinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar bağıban ağlar
Sümbüller perişan güller kan ağlar
Şeyda bülbül terk edeli bu bağı

Saba gider isen bizim diyare
Benim vasfı hâlim o yare söyle
Lâlenin bağrında bir ise yare
Benimki erişti hezare söyle

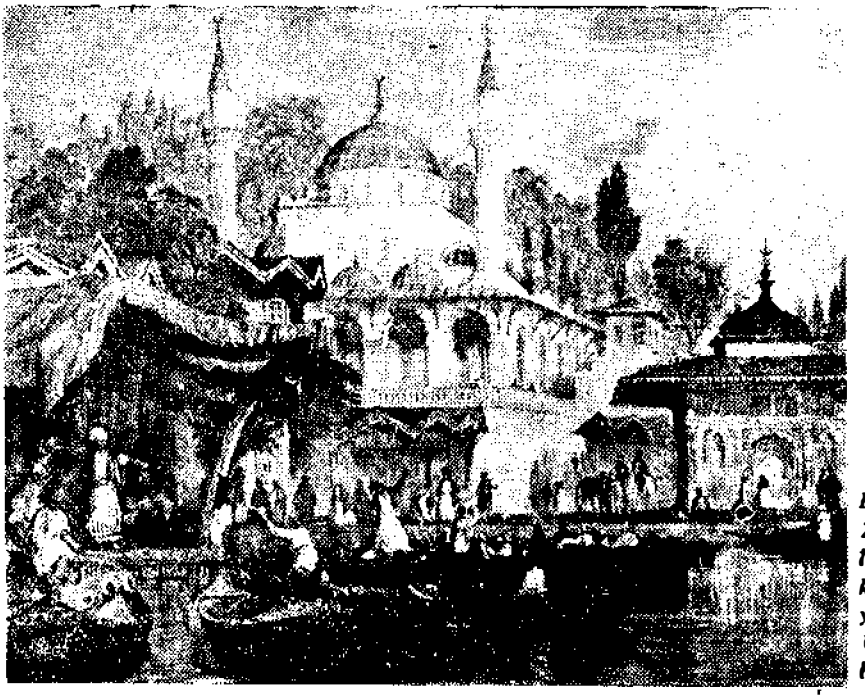
Bülbül bir gül için çekerse zârı
Hâlini arzeder yüz yüze bari
Ya ben görmemişim o şuh didarı
Bıraktı bu garip diyare söyle

Pervane perrini yaktıysa nare
Ya ben yaktım vücudumu yekpare
Zihniya Mansur'u çektiyse dare
Ben esirim zülfü nigâre söyle

Yıkmış çadırların göç etmiş Leylâ
Vardım ki boş kalmış yar otakları
Dağı mesken ettmiş biçare Mecnun
Akıtmış gözünden kan ırmakları

Zeyd ile göndermiş Leylâ'ya nâme
Dedi iy getirdin ağyarı kâma
Akıbet yâr oldun İbni Selâma
Neyledin ettiğin o misakları

Zihni'yim akıttım didem yaşların
Yedi yıl bekledim bırak başların
Dağıt bu derneği sav savaşların
Bozuldu kabul ittifakları

Bayburtlu Zihni'nin İstanbul'da kaldığı yıllarda Üsküdar İskelesi.

EMRAH (? - 1860)

Birin bilir binin bilmez
Bu dünya kimseye kalmaz
Yâr adını desem olmaz
Düşer dillere dillere

ERZURUM'un Tanburacı köyünde doğduğu ileri sürülmekte; *Erzurumlu Emrah* diye de anılmaktadır. Medrese öğrenimi görmüş; Sivas, Kastamonu, Konya, Niğde illerini dolaştıktan sonra Niksar'a yerleşmiş (1840) ve burada ölmüştür. Zamanının en ünlü saz şairlerindendir. Divan Edebiyatı'nın etkisinde aruzla da şiirler yazmıştır.

Tutam yâr elinden tutam — *Emrah eder bugünümdür*
Çıkam dağlara dağlara — *Arşa çıkan tütünümdür*
Olam bir yaralı bülbül — *Yâra gidecek günümdür*
İnem bağlara bağlara — *Düşem yollara yollara*

Emrah'ın gazel, murabba, muhammes, müseddes tarzında yazdığı şiirlerde divan kültürünün sağlamlığı açıkça görülür. Asıl kişiliği hece ile yazdığı koşma ile semailerindedir. Saz şairlerinden Tokat'lı Nuri, Zile'li Ceyhuni, Beşiktaş'lı Gedai, Emrah'ın etkisinde kalanların başında gelir Edebiyatımızda bir de ayrıca XVII. yüzyılın ilk yarımında yaşıyan *Erciş'li Emrah* vardır.

Bizim sahraların başı — *Arasam yâri bulurdum*
Pare pare duman şimdi — *Yolunda kurban olurdum*
Sevişmesi bir hoş olur — *Bir gün görmesem ölürdüm*
Ayrılması yaman şimdi — *Gör neyledi zaman şimdi*

Gülün çevresi hâr m'ola — *Erisin dağların karı*
Çektiğim ah u zâr m'ola — *Ben çekerim ah u zârı*
Acap bizi arar m'ola — *Kaadir Mevlâm gönder yârı*
O kaşları keman şimdi — *Gönül ister heman şimdi*

Benim aşnam şimdi çıkar
Çıkar da yollara bakar
Emrah'ı odlara yakar
Boyu sero-i revan şimdi

Gene bahar oldu açıldı güller
Bülbül-ü şeydalar bağlarda gezer
Bir saçı Leyla'ya gönül verenler
Elbet Mecnun olur dağlarda gezer

Ne sönmez ateştir aşkın ateşi
Gittikçe arttırır serde savaşı
Yâr senin aşkından çeşmimin yaşı
Bahar seli gibi çağlar da gezer

Emrah tek tıfıldan bağrı yanıklar
Bezm-i muhabbette kalbi sadıklar
Maşukundan cüda düşen âşıklar
Ruz ü şeb ah eder ağlar da gezer

Gönül gurbet ile çıkma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez

Bahçenizde nar ağacı
Kimi tatlı kimi acı
Gönlümdeki dert ilâcı
Ya bulunur ya bulunmaz

Yüğrüktür bizim atımız
Yardan atlandı zâtımız
Gurbet ilde kıymetimiz
Ya sevilir ya sevilmez

Deryalarda olur bahrî
Doldur da ver içeyim zehri
Sına'm gurbet ilin kalın
Ya çekilir ya çekilmez

Emrah der ki düştüm dile
Bülbül figan eder güle
Güzel sevmek bir sarp kale
Ya alınır ya alınmaz

Güzel sallanarak nerden gelirsin
İşin nedir maslahatın sevdiğim
Kaldır nikabını görem yüzünü
Balaban bakışlı gözün sevdiğim

Tan yıldızı gibi parladın çıktın
Gören âşıkların bağrını yaktın
Güzel turna mısın gölden mi kalktın
Al valasın yeşil başın sevdiğim

Ay doğa da altın başın parlaya
Gün değe de top zülüfler terleye
Seni bastırmayım kuru yerlere
Gül döşeyim yollarına sevdiğim

Benim yârim porsuk bağlar başını
İnci imiş sedef sandım dişini
El yanında baksam yıkar kaşını
Tenhalarda gülüşünü sevdiğim

Kıyameti vak uzak dediler
Zülüfü gerdana tuzak dediler
Hay vah Emrah'a yazık dediler
Ağlama hey gözün yaşın sevdiğim

Yüce yüce karlı dağlar
Hoş eser yellerin senin
Gider yazın gelir kışın
Kar kucar bellerin senin

Her yanda ırmağın çağlar
İner düz ovayı boylar
Yeşilbaş sunalar oynar
Çalkanır göllerin senin

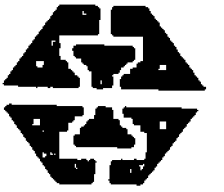
Emrah der hani yurdun
Ne kem yerde mesken kurdun
Hoş gözledin yahşı vurdun
Kırılsın kolların senin

☆

Evvelbahar yaz ayları gelende
Açılmış bahçende nar memelerin
Versen de ağzıma emsem doyunca
Bal ile yoğrulmuş yâr memelerin

Açma göğsün açma rakip bakıyor
Yâr senin ateşin beni yakıyor
Tenin misk ü amber olmuş kokuyor
Al benim mendilim sar memelerin

Ecel kuşu gelip başa konanda
Tenim çıkıp teneşirde yunanda
Biçare Emrah da bir gün ölende
Mezarım taşına sür memelerin

☆

Bâd-ı sabâ selâm eyle yârime
Çıkıp annacımda gülüp durmasın
Ben doydum usandım güzel sevmeden
Uğrun uğrun selâm salıp durmasın

O yarın sitemi bana pek çoktur
Aradım cihanı menendi yoktur
Var yürü göğsüne düğmeler diktir
Esen ürüzgârlar döğüp durmasın

Gayrı hûblar ile yoktur bazarım
Hilâl kaşlarında kaldı nazarım
Yol üstüne kazman benim mezarım
Yâr gelip geçtikçe yanıp durmasın

Emrah der bir bahçecik tutalım
Kırmızı gül goncasına katalım
Gel seninle sarılalım yatalım
Hasret kıyamete kalıp durmasın

☆

Ben bu şeydalığı gülzar içinde
Bir seher bülbül-ü nalândan aldım
Manikalı kevn-i bazar içinde
Çille-i sülûku seyrandan aldım

Bade nuş eyledim Kırklar ceminden
Sermest oldum Yediler'in deminden
Mümtelendim üç kimsenin feminden
Feyz-ü hüsnü kutb-u devrandan aldım

Emrah küşad edip dehan-ı aşkı
Ehl-i dile söyler nihan-ı aşkı
İftihar ettiğim nişan'ı aşkı
Sultanlardan evvel Sultandan aldım

Dedim dilber sen de sevdakâr mısın
Dedi senden evvel nâra ben yandım
Dedim doğru söyle bana yar mısın
Dedi sadık yârim gönülde andım

Dedim gerdanına benler dizilmiş
Dedi görenler bağrı ezilmiş
Dedim mahmur musun gözler süzülmüş
Dedi hâb-ı nazdan yeni uyandım

Dedim gel ağyarı fermuş eyle
Dedi terkeyledim gönlüm hoş eyle
Dedim gam-ı aşkı sen de nuş eyle
Dedi çoktan anı muş edip kandım

Dedim Emrah gibi var mı âşıkın
Dedi elbet benim senin lâyıkın
Dedim halinden bil bağrı yanığın
Dedi bilmez idim şimdi inandım

☆

Bir sabah uğradın göl kenarına
Sunam beni gördü yüzmeye durdu
Çalındı çırpındı çıktı kenara
Elâ gözlerini süzmeye durdu

İstedim kendimi bu göle atam
Elimi uzatıp yavruyu tutam
Bir hayal eyledim sarılıp yatam
Vefasız gönlümü üzmeye durdu

Emrah şahin almış bugün yalçını
Yel estikçe döker bele saçını
Arzıhal eyledim visal bacını
İnci dişlerini dizmeye durdu

☆

Bir nazenin bana gel gel eyledi
Varmasam incinir varsam incinir
Nazik miyanından ince belinden
Sarmasam incinir sarsam incinir

Yine görünüyor yârin illeri
Başımızda esen sevda yelleri
Yârin bahçesinde konca gülleri
Dermesem incinir dersem incinir

Kaşına çekilmiş kudret kalemi
Görmemiş dünyada derd ü elemi
Her sabah her sabah verir selâmı
Almasam incinir alsam incinir

Nereden nereye sevmişim onu
Ateşi koymuyor yakıyor beni
Âşık Emrah sever böyle bir canı
Sevmesem incinir sevsem incinir

☆

El çek tabib el çek yaram üstünden
Sen benim derdime deva bilmezsin
Sen nasıl tabibsin yoktur ildcın
Yaram yürektedir sara bilmezsin

İçerin yanıyor kendim havayi
Çekmiyen ne bilir aşkı sevdayı
Yıkın viran oldu kalbim sarayı
Çünkü bir taşını koyabilmezsin

Emrah'ım dinledin benim sözlerim
Muhabbetin can evimden gizlerim
Ne duruyon ağlasana gözlerim
Bir daha yârini görebilmezsin

Yine bahar oldu coştu yüreğim
Akar boz bulanık selli dereler
Sıla derdi vatan derdi yâr derdi
İflâh etmez bu dert beni paralar

İtibar olmazmış yüze gülene
Canım kurban olsun kadir bilene
Kefen yetişmezmiş garip ölene
Meğer yârin çevresine saralar

Hayal oldu Âşık Emrah halleri
Deyin yâre gözlemesin yolları
Herkesin sevdiği giyer alları
Koy benim sevdiğim giysin karalar

Gönül gitmek ister gurbet illere
Velâkin bizleri yâr eğlendirir
Ezelden mailiz konca güllere
Bülbülü şeydayı zar eğlendirir

Bülbül gibi kaldık güller içinde
Gözümüz kan ağlar seller içinde
Biz ehli harabız eller içinde
Bizi ancak namus âr eğlendirir

Bir sözüm var âşikâre söylenmez
Söylense de nazlı yarca dinlenmez
Zincir ile bağlasanız eğlenmez
Emrah'ı zülfünde yâr eğlendirir

Ne kaçarsın benden serv-i bülendim
Teş sakınır mı pervanesinden
Bezm-i muhabbete benim efendim
Mey esirgenir mi mestanesinden

Ezelden vermişim bu aşka ikrâr
Pare pare olsam eylemem inkâr
Hakikat babında sadakatli yâr
Geçer mi âşık-ı divanesinden

Bana senden oldu bu aşk u sevda
Sen var iken kime eyleyim şekva
Ricam budur senden ey gani Mevlâ
Ayırma Emrah'ı bir tanesinden

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim malımur musun dedi ki yok yok
Ağ elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır söyledi yok yok

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
Dedim daha var mı söyledi yok yok

Dedim ölüm vardır dedi aynımda
Dedim zulüm vardır dedi boynumda
Dedim ağ memeler dedi koynumda
Dedim ver ağzıma söyledi yok yok

Dedim Erzurum nen dedi ilindir
Dedim gider misin dedi yolumdur
Dedim Emrah nendir dedi kulumdur
Dedim satar mısın söyledi yok yok

Aramızı karlı dağlar alınca
Gayri dost iline gidip gelinmez
Yahşi himmet gerek râh-ı talebde
Beyhude lâf ile menzile alınmaz

Geçti bu devranın demi bozuldu
Gülistan bezminin gülleri soldu
Çay taşları yakut bahasın buldu
Cevherler ummana düştü bulunmaz

Emrahi bir remzim keşfine delil
İstersen evvelce sen kendini bil
Meşhurdur söylenir dillerde ey dil
Sağ iken bir şahsın kadri bilinmez

Ben bir seyyah arap olsam
Giysem karayı karayı
Yitirdim nazlı yârimi
Bulsam arayı arayı

Yâri düşürsem ardına
Bir ateş düştü yurduma
Benim unulmaz derdime
Bulsam çareyi çareyi

Irak yollar yakın olsa
Her güzelde hakkım olsa
Dostum Lokman Hekim olsa
Sarsam yarayı yarayı

Emrah'ın da okur yazar
Hak kalemin kimler bozar
Ayna almış perçem düzer
Zülfün tarayı tarayı

Bugün dört güzelin seyrine vardım
Biri gelme dedi biri gel dedi
Dedim aşık olup size dem edem
Biri çalma dedi biri çal dedi

Birisin adı Ayşe'dir Ayşe
Ikisinin adı Nergis Menevşe
Biri dedi belin salah ateşe
Biri salma dedi biri sal dedi

Sefil Emrah eder burda kalayım
Bu fena derdime derman bulayım
Her yanaktan bir çift buse alayım
Biri alma dedi biri al dedi

SEYRANÎ (1807 - 1866)

Ben bu aşkın çilesini
Yanar çektim tüter çektim
Yedim gonce sillesini
Bülbül gibi öter çektim

KAYSERİ'nin Develi kasabasında doğdu. «*Deverekli Seyranî*» de denir. Bir mahalle imamı olan Cafer Efendi'nin oğludur. İki yıl kadar medrese öğrenimi gördü. Abdülmecit (hük. 1839 - 1861) zamanında İstanbul'a geldi. Devrin büyüklerini hicvettiği için takıbata uğrayarak, yedi yıl oturduğu İstanbul'dan, memleketine dönmek zorunda kaldı. Orada yoksulluk içinde öldü.

Zulmünden vekili âli Resulün
Hicabtan sikkenin kızılı çıktı
Şer'in ahkâmında zevil ukulün
Reylerinden halk usanıp bıktı

Varsa söyle zulmün boyun bükmezin
Bul ehli irfanın çile çekmezin
Adalet küpünün dolup pekmezin
Bu zulün sirkesi küpünü sıktı

Seyranî mazlumun malın yiyenin
Mertebem Tanrı'dan yüce diyenin
Dünyada Tanrı'lık tacın giyenin
Hak derya çamurun ağzına tıktı

Seyranî; çağının aksaklıklarını, ham sofuları, değersiz yöneticileri taşlamalarıyla yerden yere vurur. Aruzla da yazmakla beraber, gerçek kişiliği hece ile yazdığı koşma, nefes, destan, semaî, devriye tarzında şiirlerinde görülür. Halk şiirimize hicivle mizah karışımı çok kuvvetli örnekler kazandırmıştır. Şiirlerini toplu olarak veren Ahmet Hâzım'ın derleyip yayınladığı ilk kitap : *Sanihât-ı Seyranî* (1921).

Dizgin etsem gönül atın
Gezer göğün yedi katın
Yalan dünya maslahatın
Kâh bitmez kâh biter çektim

Seyranî bilmem merd midir
Yoksa cana cömerd midir
Eyyub'un derdi derd midir
Ben ondan besbeter çektim

Asırda acaip işler çoğaldı
Bilmem bu işleri kimler ediyor
Dünyayı hep rezil köpekler aldı
Gelen ümeraya karşı gidiyor

Biraz bahsedeyim ehl-i zamandan
Yahşılar aşağı düştü yamandan
Aralık itleri olmuş kumandan
Uyuz it kurtlara kumand'ediyor

Buğday unu beğenmiyor enikler
İplikten aşağı düştü ipekler
Hep sedire geçti itler köpekler
Hânedan ayakta hizmet ediyor

Koltuk kılı fark olmuyor sakaldan
Tüccarlar aşağı indi bakkaldan
Aslanlara çoban düşmüş çakaldan
Şimdi aslanları çakal güdüyor

Sarhoşlar çoğaldı kalmadı ayık
Bu asır böylece hallere lâyık
Müzevirin adı muhbir-i sâdık
Şimdi kişi bildiğine gidiyor

Şahinler yurdunu tuttu yarasa
Baklava yerine geçti pırasa
Şimdi rağbet deyyus ile terese
Zamane bunlara rağbet ediyor

Boy kürkünü beğenmiyor köçekler
Babasına akl'öğretiyor çocuklar
Yumurtadan burnu çıkan cücükler
Horoz oldum diye cık cık ediyor

Küçükler büyüğe çorap geydirir
Tatlıyı insana acı yedirir
Seyranî zamane böyle dedirir
Şimdi kişi bildiğine gidiyor

☆

Efendim almış züğürtlük
Kaşa beni göze beni
Sürükler yıl çepte dörtlük
Yaz bahar kış güze beni

Dedim Züğürtlük Çelebi
Nedir ezdiğin sebebi
Ben değilim yoğurt gibi
Yağım çıka üze beni

Ateş belli yakışından
Günlük belli kokuşundan
Müflisliğin yokuşundan
Kurtar çıkar düze beni

Dedi dinlemem ben çene
Bakalım beş yüz bine
Al da nişangâhı dene
Gözün süze süze beni

Değil şimdi âra ile
Padişahlık para ile
Sikke ile tuğra ile
Muhtaç sanma göze beni

Seyranî'ye şöyle böyle
Ne suçu var ise söyle
Sanma düşeni eyle
Ayna etme yüze beni

Susturdu sazları fennin rubabı
Bu rubap şeytanı cinden çıkarır
Ateş şöyle dursun tütün azabı
Tilkiyi çakalı inden çıkarır

Evlât âlim olmaz okutmayınca
İplik gömlek olmaz dokutmayınca
Ayılar et yemez kokutmayınca
Yallılar ölüyü sinden çıkarır

Ey Seyranî var mı sözün hatası
Bulunmaz dünyanın elbet ötesi
Ermeninin rumun yağlı ketesi
Kaypak Müslümanı dinden çıkarır

☆

İstemez bir hâkim şahidi baydan
Kurda koyun ata eğer hır dese
Yahşi balık tuttum ben kuru çaydan
Yerden göğe doğru yağar kar dese

Sanma zengin dengin yolda kodurur
Malı ile günah kirin yudurur
Müftü müderrise beli dedirir
Söğütte kavakta hiter nar dese

Yorulmaz Seyranî hak yolda gelen
Hak rahmeti günah cürmünü silen
Hak yanında kendin günahsız bilen
Gam yemezdim bana günahkâr dese

☆

Ne hikmettir ki şu dünya
Gelen ağlar giden ağlar
Soralım yoksula baya
Aslı nedir neden ağlar

Bir deveci yeder deve
Yularından seve seve
Birbirinden ive ive
Dere ağlar yeden ağlar

Ömrümün defterin dürdüm
Hâkipaye yüzüm sürdüm
Bir acayip kale gördüm
Burc u baru beden ağlar

Seyranî'ye aceb n'olmuş
Derunu dert ile dolmuş
Kimi yitmiş kimi bulmuş
Bulan ağlar yiten ağlar

☆

Muhabbet küpünün olsam şarabı
Yâr beni doldurup içer mi bilmem
Mamur olmak için gönül harabı
Bir mimar eline geçer mi bilmem

Âşıkın olmaz mı çile çekmezi
Çilenin olmaz mı boyun bükmezi
Helâl süte katan haram pekmezi
Seçmek murat etse seçer mi bilmem

Kimi mevtasına kefen biçmiyor
Kimi helâl rızkı yiyip içmiyor
Kelp iken kalp yavrusundan geçmiyor
Halk Seyrânî'sinden geçer mi bilmem

Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvetin akmaklığından
Kaza belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından

Asıl sermaye-i niyabetleri
Emval-i eytamdır ticaretleri
Davet-i rüşvete icabetleri
Sıdk ile gönlünün alçaklığından

Selefin rüşvetle hüccet yazması
Halefin anlayıp hüküm bozması
Yıkılan binanın birden tozması
Asıl sermayenin topraklığından

Bülbülün aşkıdır dalda öttüğü
Çobanın südedir koyun güttüğü
Toprağın Hâbil'i kabul ettiği
Şüphesiz yüzünün yumşaklığından

Dünyadan ahrete gidip gelmemek
Olmasa iktiza eder ölmemek
Balık baştan kokar bunu bilmemek
Seyranî gafilin ahmaklığından

Levh-i kalbe yazı yazan kalemin
Ağzın açıp dilin yarmak yok mudur
Derûnûnda olan derd-ü elemin
Çaresin ehlinden sormak yok mudur

Derde göre derman libas biçene
Derdi derdten beğenmeyip seçene
Acı denizlerin suyun içene
Tatlı sudan akan ırmak yok mudur

Harman muhtaç olur bir süpürgeye
Bir kuşa bin dane Hak esirgeye
Küpünde acıyıp azan sirkeye
Çatlatıp kabını kırmak yok mudur

Ey Seyranî nişan diken tirlere
Diker vurup yıkmak için yerlere
Rüyâ tâ'bir eden muabbirlere
Şer düşleri hayra yormak yok mudur

Sey. anî'nin yedi yıl oturduğu İstanbul Kasımpaşa'dan Unkapanı Köprüsü ile Süleymaniye Camii'nin görünüşü.

Hak yoluna gidenlerin
Asâ olsam ellerine
Er pir vasfın edenlerin
Kurban olsam dillerine

Bir üstada olsam çırak
Bir olurdu yakın ırak
Kemiğimi yapsa tarak
Yâr zülfünün tellerine

Torunuyuz bir dedenin
Tohumuyuz bir bedenin
Münkir ile cenk edenin
Silâh olsam bellerine

Vücudumu kavursalar
Yüzüm yâre çevirseler
Harman gibi savursalar
Muhabbetin yellerine

Vakit kalmadı durmağın
Kaldır Seyranî parmağın
Deryaya akan ırmağın
Katre olsam sellerine

Gönül bir boyadan rengin almadı
Her boyaya tavus gibi dalıyor
Cehennem nârına hacet kalmadı
Aşk odu içimde daim yanıyor

Bir sedef yerini tutmaz zencefil
Sanki mevlâm cümle rızkıma kefil
Ben sağken ailem oldu çok sefil
Yediğini yetim hakkı sanıyor

Gam suyuyla mayam böyle karılmış
Ki levh üzre kalem böyle yazılmış
Ciğerimin memesinden sarılmış
Gam yılanı kanım emip kanıyor

Seyranî'nin iki gözü yaş oldu
Aşk-ı Mevlâ cümle derde baş oldu
Kadı mutbağında pişmiş aş oldu
İçerimde fıkır fıkır kaynıyor

Aşkın arasına düşürme telâş
İster isen benden bal kara gözlüm
Muhabbet istersen semtime dolaş
İstemezsen gamda kal kara gözlüm

İnsan dedikleri hep bir soy imiş
Kudret ölçüsünde hep bir boy imiş
Gönül kimi sever güzel oyimiş
Sen Haktan dileğin al kara gözlüm

Er gerektir erin kadrin bilmeye
Âşık gerek mâşuk gülün dermeye
Mevlâ kul keyfine meyva vermeye
Kadir yaratmaya dal kara gözlüm

Yüksekterde taşkın esme yel gibi
Bulandırma Seyranî'yi sel gibi
Haddeden çekilmiş demir tel gibi
Çek beni bağrına çal kara gözlüm

Hüsne mağrur olma ey yüzü mâlum
Niceler yokuşton inişten geçti
Kâr etmedi sana feryad ü zârım
Tiri âhım kûhi Keşiş'ten geçti

Seni bimürüvvet seni bivefa
Kim kime etmiştir ettiğin bana
Şimdi de yâr olmak istersin amma
Nideyim sevdiğim iş işten geçti

Benden sana izin ey gözü âfet
Var kime istersen eyle muhabbet
Şimdengeru sen sağ ben de selâmet
Seyranî bu alış verişten geçti

☆

Kavuşmadım cananıma
Gözüm yaşı pınar m'ola
Gelse acep yâr yanıma
Yağmur gibi diner m'ola

Atın vurdum ben gemini
Eller sürdü ah demini
Azgın yara merhemini
Sarmasalar onar m'ola

Geri gelmez geçen günler
Çürür toprak olur tenler
Yârı benden ayranlar
Kar buz gibi donar m'ola

Sert taş imiş düşman bağrı
İçerimden çıkmaz ağrı
Yar yönünü bana doğru
Yollarını dener m'ola

Özün pak tut sözün tanı
Dünya muhanet zindanı
Hiç gam yemem ey Seyranî
Hak kulunu bunar m'ola

☆

Eyvah fukaranın beli büküldü
Medet ticaretin gücüne kaldık
İyiler âlemden göçtü çekildi
Bizler zamanenin piçine kaldık

Rüşvet ile yazar hâkim hüccetı
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Halk bilmiyor dini şer'i sünneti
Bozuldık sikkenin tucuna kaldık

Sene bin iki yüz atmış tamam
Okunur ezanlar boş bekler imam
Seyranî bu nutkun sonu vesselâm
İnanın dünyanın ucuna kaldık

☆

Gönül serden geçer yârden geçemez
Bağlanmış ikrara kavi özlüyüm
Her sözüm dinliyen özüm seçemez
Sırat köprüsünden ince sözlüyüm

Yolcu ateş yakmak ile yol yanmaz
Ârifin yaptığı hiçbir çul yanmaz
Cehennemde günahı yanar kul yanmaz
Ben günahtan sürmelenmiş gözlüyüm

Benim sözüm çürük değil sağ gibi
Çürük sözler erir akar yağ gibi
Üzerinden kervan geçer dağ gibi
Yokuşluyum sanma beni düzlüyüm

Sığındım Seyranî Kayyûm-u Ferd'e
Aşk u sevda ile düştüm bu derde
Tuttum günahımdan yüzüme perde
Rabbin divanında kara yüzlüyüm

☆

Pintinin dik kulaklısı
Boynu yoğun eşek olur
Pek mülâyim yolaklısı
Sanma tunçtan gevşek olur

Yolda koşar ive ive
Çarığını geve geve
Top vaktinde olur deve
Yük vaktinde köşek olur.

Dök Seyranî gözden yaşı
Sağlıktır her işin başı
Merdin eşiğinin taşı
Kuş tüyünden döşek olur

☆

Kaçan validemi rüyada görsem
Kan ağlar gözleri yaşlı görünür
Bize edenlerin defterin dürsem
Ejder olmuş yedi başlı görünür

Haktan bulsun bize eden muziler
İki bacım kardeş der de bozular
Sılada bağrışır körpe kuzular
Mor sümbülüm siyah saçlı görünür

Seyranî'yim kaldı dostlar yasımda
İçtiğim su zehir oldu tasımda
Eşim dostum yolum bekler kasımda
Düz ovalar bize taşlı görünür

☆

Eski libas gibi âşıkın gönlü
Söküldükten sonra dikilmez imiş
Güzel sever isen gerdanı benli
Her güzelin kalın çekilmez imiş

Sevdiğimi değildin böylece ezel
Aşkımın bağına düşürdün gazel
İbrişimden nazik sandığım güzel
Meğer pulat gibi bükülmez imiş

Bülbül daldan dala yapıyor sekiş
O sebepten gülle ediyor çekiş
Aşkın iğnesiyle dikilen dikiş
Kıyamete kadar sökülmez imiş

Seyranînin gözü gamla yaş imiş
Aşk u sevda cümle derde baş imiş
Ben bağrımı toprak sandım taş imiş
Meğer taşa tohum ekilmez imiş

Dağlarda nerkis sanırdım
Elâ gözü mestim seni
Sözünden özün tanırdım
Fehmederdim dostum seni

Tokma oldum hamurlardan
Ben soyundum samurlardan
Olur olmaz çamurlardan
Sakınmazdım üstüm seni

Varsam Kırklar Mekke'sine
Tuğra olsam sikkesine
Bir gerçeğin tekkesine
Seremedim postum seni

Dersim aldım İsmi Hû'dan
Kara toprak kanlar içudan
Seyranî keyfimce sudan
Doldurmadım testim seni

FİGANİ

(1815 - 1896)

GEREDE'de doğdu. Dertli'nin yanında uzun süre çıraklık yaptı. Anadolu'nun her yanını eserlerini çalıp söyliyerek dolaştı. Koşmalarile türküleri ustalıkla işlenmiş halk dilimizi yansıtır :

Gülmedim dünyaya geldim geleli
Ne kara yazılı garip başım var
Ben kendimi bilip aklım ereli
Akar gözlerimden kanlı yaşım var

Ezelden talihim böyle çalınmış
Anasır gömleğim gamdan alınmış
Rahm-i maderimden temel çatılmış
Sanmayın sonradan benim aşım var

Fakir zalımetinden yaram sızılar
Talihim benim işte bu yazılar
Yiyecek istiyor evde kuzular
Bir iki üç tane kalemkaşım var

Yalnız biçare hasret kalırsam
Ecel şerbetinden lezzet alırsam
Figanî'yim gurbet ilde ölürsem
Tarihi belirsiz mezar taşım var

RUHSATÎ (1856 - 1899)

Keklik gibi taştan taşa sekerek
Gerdan açıp gelişini sevdiğim
Sağa sola taksim etmiş örgüsün
Onar onar bölüşünü sevdiğim

SİVAS'ın Kangal ilçesine bağlı Deliktaş bucağında doğdu. Asıl adı «*Mustafa*» dır. Köyünde, onaltı yaşına kadar, okuma-yazma öğrendi. Çobanlık, rençberlik yaptı. Saz şairleri geleneğine uyarak sürekli gurbete çıktı; Anadolu'yu dolaştı. «*İcadî*» ve «*Cehdî*» mahlâsını da kullanmıştır. Köyünde evlendi; köyünde öldü. Genç yaşta ölen oğlu «*Minhacî*» de şairdir.

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil mert belli değil
Herkes yarasına derman arıyor
Deva belli değil dert belli değil

Adalet kalmadı hep zulüm doldu
Geçti şu baharın gülleri soldu
Dünyanın gidişi acaip oldu
Koyun belli değil kurt belli değil

Fark eyledik âhır vaktin yettiğin
Merhamet çekilip göğe gittiğin
Gücü yeten soyar gücü yettiğin
Papak belli değil kürt belli değil

Başım ayık değil kederden yastan
Ah ettikçe duman çıkıyor baştan
Harabа yüz tuttu bizim gülüstan
Yaylâ belli değil yurt belli değil

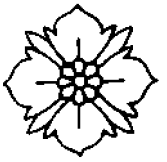
Çarh bozulmuş dünya ıslah olmuyor
Ehli fukaranın yüzü gülmüyor
Ruhsatî de dediğini bilmiyor
Yazı belli değil hat belli değil

Ruhsatî; içli, lirik bir halk şairidir. Tasavvufa bağlı bir Bektaşi dervişi olduğu için, aruzla yazılmış, ahlâksal, öğretici manzumeler de yazmış. fakat bunlarda gerçek kişiliğini gösterememiştir. Orta Anadolu'da ona geniş ün sağlayan koşmaları olmuştur. Âşık Edebiyatı'muza giren bu şiirlerinde hece ölçüsünü kullanır; biçim güzelliğine, halk beğenisine değer verir. Hatayî ile Pir Sultan Abdal'ın hayranıdır. Eflâtun Cem Güney ile Çetin Eflâtun Güney'in birlikte hazırladıkları kitapta şiirlerini toplu halde görüyoruz: *Ruhsatî, Hayatı ve Şiirleri* (1958, 1963).

On altıya karar verdim yaşımı
Yenice sevdaya salmış başımı
El yanında yıkar gider kaşımı
Tenhalarda gülüşünü sevdiğim

Sarardı gül benzim soldu diyerek
Hasret kıyamete kaldı diyerek
Hani Ruhsatî de n'oldu diyerek
Arayıp da buluşunu sevdiğim

☆

Mansur aşk-ı Hak'la kendini dâra
Kementleyip asmış deyü kınaman
Ferhat Şirin için sarp kayaları
Külünk ile kesmiş deyü kınaman

Gönül bir Leylâ'nın gezer peşinde
Kâh hayalda görür kâhı düşünde
Mecnun Leylâ için dağlar başında
Öz canından geçmiş deyü kınaman

Garip Şehsanem'den muradı alıp
Yakup da Yusuf'u arayıp bulup
Kanber de Arzu'nun yolunda ölüp
Genç yaşında göçmüş deyü kınaman

Yarın hasretinden yandı pervane
İşte ben de koydum seri meydana
Derdi yok sırrını dosta düşmana
Her kazada açmış deyü kınaman

Alamadım mah yüzünün bacından
Rakîplere ölüm dosta gecinden
Dertli Kerem Aslı'sının ucundan
Ateşlere düşmüş deyü kınaman

Eşim gitti yetemedim ardından
Geçemedim Kızılkanat yurdundan
Ruhsatî de Mehrisînin derdinden
Bulanmış da coşmuş deyü kınaman

☆

Gel gidelim uzaklara sevdiğim
Bizi söylesinler ellere karşı
Eğir bir yol bal dudaktan öpeyim
Ağzından dökülen ballara karşı

Malım mülküm hep yoluna koymuşum
Kaç yıldı oldu seni böyle sevmişim
Her ağızdan senin methin duymuşum
Gel de sevişelim ellere karşı

Kerem eyle beni tam sevdiğim
Uğruna koymuşum canı sevdiğim
Bana verirler mi seni sevdiğim
Alayım kaçayım ellere karşı

Dünya benim olur yâri gördükçe
Rahmeylemez bende zârı gördükçe
Kışım bahar olur seni gördükçe
Ruhsatî sevinir ellere karşı

☆

Toplanıp toplanıp gelmen yanıma
Yüreciğim yaralıca güzeller
Beni öldürüp de girmen kanıma
Canı yükümüz törelice güzeller

Gönlümüz alçaktır yüce değilim
Sarığıma bakman hoca değilim
Sakalım ak ama koca değilim
Daha gözüm çıralıca güzeller

Bak yine açılmış yolu bağların
Misafir alıyor başı dağların
Yeni gelmiş sarılacak sağların
Öpülmemiz sıralıca güzeller

Ne yapayım yeşilim yok alım yok
Sana lâyık şekerim yok balım yok
Ruhsati'yim mangırım yok pulum yok
Ararsınız paralıca güzeller

Seher yeli yâr köyüne uğrarsan
Dikkat eyle yollarına aman ha
Bazı bazı ansın ahd ü peymanın
Yavaş dokun tellerine aman ha

Gece gündüz yanıyorum nârına
Benden gayrı meyletmesin birine
Can fedadır güzel yârin yoluna
Sardırmasın bellerine aman ha

Bakamazken nazlı yârin yüzüne
Sürme çekmiş kirpiğine gözüne
Benden gayrı biri yatıp dizine
El değmesin ellerine aman ha

Gelsin demiş bu gün yine sultanım
Kara göz üstüne kaşı kemanım
Bugün yarın hanesine mihmanım
Kına yaksın ellerine aman ha

Seher yeli dertli dertli esende
Aramızı boz dumanlar kesende
El sözüne uyup bana küsende
Dikkat eyle dillerine aman ha

Bazı bazı yüreğini yoklasın
Ruhsatînin yollarını beklesin
Gayrı emaneti hoşça saklasın
Kuş konmasın güllerine aman ha

Mevlâ'yı seversen gel doğru söyle
Bu yeşili alı kime düzüyon
Tavus kuşu gibi her yanın uygun
Bu zülüfü teli kime düzüyon

Bu hilâl kaşları kara gözleri
Bu şirin dilleri böyle nazları
Böyle dertli dertli güzel sözleri
Bülbül gibi dili kime düzüyon

Gönlünden kim geçer kime âşıksın
Sırrına ser yetmez ne dolaşıksın
Karanlık gecede sen bir ışıksın
Bu çiçeği gülü kime düzüyon

Böyle Ruhsat alıp ruhsat vermeyi
Böyle erkân ile eve girmeyi
Böyle kâkül kesip zülüf burmayı
İnce bele şalı kime düzüyon

Acep sizler hangi ilden gelirsiz
Bir haber sorayım durun turnalar
Silada yârımdan neler bilirsiz
Bana bir teselli verin turnalar

Eski sözlerinde yârını durursa
Gözlerimin yaşı bir gün kurursa
Yolunuz o yana doğru varırsa
Ayrılık nicedir sorun turnalar

Gönüller perişan telleri eğri
Dayanmaz cevrine âşıkın bağrı
Yolunuz uğrarsa o yâre doğru
Üstüne kanadı gerin turnalar

Ruhsat'ı sorarsa yanıyor bağrı
Gamınla bulandı gönülde ağrı
Haydi varın gidin o yâra doğru
Önüne derdimi serin turnalar

☆

Vardım nazlı yârin ziyaretine
Dedim kalk gidelim dedi varamam
Dedim bu kadar mı vaz geldin benden
Dedi vaz gelmedim amma varamam

Dedim senin ile ahdim var idi
Dedi ki dünyada bahtım yâr idi
Dedim benden gönlün ne tez fardı
Dedi fırmadım amma varamam

Dedim kuzulara nasıl dayandın
Dedi evel Allah sana güvendim
Dedim aşkın ile odlara yandım
Dedi biliyorum amma varamam

Dedim Ruhsat mıdır elde iradın
Dedi ki dünyada bahtım yâr idi
Dedim beni kabirde mi aradın
Dedi arıyorum amma varamam

☆

Yenice bir bağa bağdan oldum
Lebi sükker yanakları al çalar
Kemhalar giyinmiş selvi boyuna
İnce belé lâhûriden şal çalar

Haşeri hey deli gönül haşeri
Ah ettikçe elâ gözler yaşarı
Kerem et sevdiğim çıkma dışarı
Seher yeli zülüfünden tel çalar

Her nereden baksam karşı gelir de
Adûlardan intikamın alır da
Benim Mecnun olduğumu bilir de
Eminsin diye dudağına bal çalar

Güzelliğin şu âleme tanıtma
Ara yerde nâhak yere kan etme
Kerem eyle Ruhsatı'nı unutma
Düşmanlar sevinip bize el çalar

☆

Duldalanma yâr Mevlâ'yı seversen
Yandırır cihanı şanlı gözlerin
Âhiri mevtime sebep olursun
Tek bana gösterme gamlı gözlerin

Gamzelerin öldürmeye yay tutar
Gözüm yaşı umman olmuş çay tutar
Beni görür görmez yumar huy tutar
Belâdır başıma cinli gözlerin

Kara belik ak gerdana yaslanır
Deli görse mah-cemâlin uslanır
Samsun Diyarbakır Van'da seslenir
Belli her kazâda ünlü gözlerin

Bilmem ki Ruhsatînin suçunu
Üç güzele taratmışlar saçını
Sara idim al beşiğin içini
Sallasam uyusa ninni gözlerin

☆

Seni yere vursam kahpe züğürtlük
O zaman gönlümün ilhamına bak
Bir oda yaptırsam al tavan ile
Şu yalan dünyanın devranına bak

Halı kilim yastık bir baştan başa
Çifte kandil ruşen olsa dört köşe
Yedi oğlum olsa koysa el döşe
Nazar kıl Huda'nın ihsanına bak

Peynir gelsin baş köşeye kurulsun
Mıhla kaş yıksın da ona darılsın
Lâhana yağlıca ete sarılsın
Şekerli sütlünün cevlânına bak

Çağırsam dâvete bâyı gedâyı
Dilde zikrederek Gani Hûda'yı
Pirinç pilâvına diksem cıdayı
Yanında koç kuzu kurbanına bak

Kadayıf kahvaltı kaz da öğlene
Dünyalar durdukça vara söylene
Maydanoz şöhretli tere dillene
Kalıpe gök soğanın devranına bak

Baklava pehlivan hoşaf çömezi
Yarım kıyye bala olmam razı
Kandan şeker ile donansın yüzü
Ruhsat bu hayalin elvanına bak

☆

Bölük bölük olmuş gelir güzeller
Önde giden boz mayaya kurbanım
Benim gelin ile yoktur amanım
Şu sallanan kız mayaya kurbanım

Ne gelirse söyler olsun dilinden
Neler çektim bu sevdanın elinden
Bülbül vaz mı gelir gonca gülünden
Elâ gözler süz mayaya kurbanım

Yine nerden geldin böyle durarak
Sağına soluna gerdan kırarak
Seher vakti her makamdan çalarak
Zülüfleri saz mayaya kurbanım

Ben de Ruhsatî'yim canda cânanım
Mevlâ'yı seversen incitme tenim
Şimdi Kerem gibi yanacak benim
Düğmelerini çöz mayaya kurbanım

☆

Sana bir destan söyliyem
Şaşasın Seyyit Efendi
İntizar bilmem ki diyem
Şişesin Seyyit Efendi

Babam saymam sayıya
Seni benzettim ayıya
Kendi eştiğin kuyuya
Düşesin Seyyit Efendi

Üçtün özeni özeni
Bana ettin bu düzeni
Mekânın katran kazanı
Eşesin Seyyit Efendi

Ruhsatî'ye emin kuldun
Bir kaz buldun iyi yoldun
Şeytanlıkta bir sen kaldın
Yaşasın Seyyit Efendi

☆

Siyah sürme çeksin elâ gözüne
Eller beni kınar deyü korkmasın
Aldanmasın rakiplerin sözüne
Eski sözden döner deyü korkmasın

Serbest salsın gemisini engine
Sakın keder getirmesin rengine
Ortalığın düzenine dengine
İnanır da kanar deyü korkmasın

Bahar seli gibi dolup taşıp da
Bilmediğim karlı dağdan aşıp da
Minhaç gibi bir soysuza düşüp de
Kerem gibi yanar deyii korkmasın

Arzu edip baharını selini
Yetirmeyip sümbülünü gülünü
Duman çöküp yitirip de yolunu
Eski yurda konar diye korkmasın

El yanında kara etmem yüzümü
Karda gezer belli etmem izimi
Hemen özü gibi bilsin sözümü
Ruhsatî'yi sınar deyii korkmasın

Gene bahar geldi bülbül sesinden
Sada verip seslendin mi yaylalar
Çevre yanın lâle sümbül bürümüş
Gelin olup süslendin mi yaylalar

Göz yaşlarım sel olmuş da çağlıyor
Kömür gözlüm karaları bağlıyor
Bülbül gelmiş gül dalında ağlıyor
Deli idin uslandın mı yaylalar

Yediveren bağlar nasıl düzenmiş
Sarı çiçek elvan elvan bezenmiş
Yoktan var eyliyen ne hoş özenmiş
Boynun eğip dostlandın mı yaylalar

Kızıl güller boynun eğmiş bakıyor
Şeydalanmış kuşlar sevda okuyor
Yine bu hasretlik beni yakıyor
Derdim çekip puslandın mı yaylalar

Ben de senin gibi ersem murada
N'eyleyim ki elimde yok irade
Ruhsatî'yim gam yüklerim kirada
Beni görüp yaslandın mı yaylalar

SÜMMANÎ (1860 - 1915)

Bahar gelir yine karşı dağlara
Mor menekşe lâle bitmek içindir
Bülbül figan eder iner bağlara
Bir gül goncesiyle yatmak içindir

ERZURUM'un Narman ilçesinin Samikale köyünde doğdu. Asıl adı «Hüseyin» dir. Okuma, yazma bilmez. Ömrü çobanlıkla geçerken, Erzurum'da âşıklardan saz çalmasını öğrenmiş, hayalî sevgilisi Gülperi'yi bulmak için Kafkasya, İran, Afganistan, Hindistan ve Turan'ı dolaşmıştır. Köyüne döndükten sonra tekrar yollara düşmüş; Ardahan, Posof, Çıldır, Kars, Trabzon, Kırım çevrelerini gezmiş, memleketinde ölmüştür (5 Şubat).

Ervah-ı ezelde levh-ü kalemde
Herkese bir türlü ihsan ederler
Kimi gam çeker de hayal bâbında
Kimini tahtına sultan ederler

Gene tazeledin köhne yaramı
Herkesin bir güna arzu meramı
Kimse görmez gözündeki keramı
El gözünde çöpü destan ederler

Adamın söz ile bağrınezerler
Âheste âheste râha dizerler
Elden ele kaptan kaba süzerler
Yoğurırlar sonra insan ederler

Sümmanî değilsin her işe agâh
Geçer gençlik fayda vermez ah ü vah
İstersen gedâ ol ister padişah
Sonunda hâk ile yeksân ederler

Sümmanî; saz şiiri geleneğimize bağlı, Doğu'da çok sevilen, ünü yaygın bir halk şairimizdir. Destanlarında toplumsal konuları, deprem ve yangın acılarını dile getirir. Semai'lerile koşma'larında aşk, tabiat temalarını, insan sevgisini işler. Aydın sanatçılarda rastlanabilecek söyleyiş olgunluğu, seçkin buluşları vardır. Dörtlüklerinin birçoğu, hikmetli beyitleri, atasözü gibi halkın dilindedir. Şiirlerinin toplandığı kitaplar: *Âşık Sümmanî* (Haşim Nezihi Okay, 1934); *Âşık Sümmanî, Hayatı ve Şiirleri* (Nesip Yağmurdereli, 1939).

Bir vefasız dilber ağlattı beni
Serimi sevdaya saldı eyvah ey
Gene tazelendi eski yaralar
Düşmanlar peşime güldü eyvah ey

Ben sana ne dedim ey kaşı keman
Şadettin cihanı dillere destan
Koynun içi cennet bağı gülüstan
Turunç memelerin soldu eyvah ey

Sümmanî biçâre kadrin bilen yâr
Çok mu çekeceğim derdin yalan yâr
Evvel benim ile söyleyip gülen yâr
Şimdi ırak yerde kaldı eyvah ey

Ko desinler ateşin yok közün yok
Dahı yâre yalvaracak yüzüm yok
Yoklarnn kendimi bir kem sözüm yok
Yâre şekva etmiş rûzigâr beni

Bulamadım dünyada gönüle mekân
Nerde bir gül bitse etrafı diken
Yârde o ah bende bu baht var iken
Hasret mahpus eder kara yer beni

Sümmanî'yem kendi kendim okladım
Şâdlık taksiminde yattım yukladım
Yârin fikir defterini yokladım
Yazmış bundan böyle ihtiyar beni

Gurbet elde bir hal geldi başıma
Kadir Mevlâm nasip eyle sılayı
Koymaz felek koymaz gidem eşime
Kadir Mevlâm nasip eyle sılayı

Huma kuşu yere düşüp ölmedi
Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı
Dönem gidem dedim nasip olmadı
Kadir Mevlâm nasip eyle sılayı

Kâğıdım yok yazam yâre gönderem
Yanık arzuhalim kime bildirem
Hançer olup kendi kendim öldürem
Kadir Mevlâm nasip eyle sılayı

Sümmânî bu bunu böyle buyurdu
Ayrılık donunu alup giydirdi
Ayrılamam dedim felek ayırdı
Kadir Mevlâm nasip eyle sılayı

Penek kazasında bağlar yerinde
Bir gelin seyrettim eller kınalı
Al ihram örtünmüş selvi boyuna
Yakışmış obaya beller kınalı

Nazlısın nazenin hangi can için
Münasipsin vezir için han için
Bülbül terkeylemiş gülü sen için
Her ayak bastıkça yollar kınalı

Sümmanî metetti şirin söz ile
Yaktın beni yavrum elâ göz ile
Dağlardan azmetmiş yüz bin naz ile
Söyleyip danışır diller kınalı

Şu karşıki yüce dağlar
Acep bizim dağlar m'ola
Kara yaslı benim anam
Oğul der de ağlar m'ola

Kâbe'den gelir hacılar
Yürekte çoktur acılar
Evdeki çifte hacılar
Kardaş der de ağlar m'ola

Nedir cürmüm nedir hatam
Nice gurbet elde yatam
Ak sakallı benim atam
Oğul der de ağlar m'ola

Yol üstünde biten otlar
Her gelen bizi öğütler
Kavim kardaş koç yiğitler
Yolda der de ağlar m'ola

Sümmanî'yem oldum talan
Nice gurbet elde kalam
Bir küçücük Şevki balam
Dadaş der de ağlar m'ola

☆

Gelin kızlar gelin güller biçildi
Çirkini güzeli burda seçildi
Kıyamet gömleği bize biçildi
Yaylanma kırılır belin ağ gelin

Geçerken çiçekler boynunu eğsin
Kalem parmakların yüzüme değsin
Ben seni sevmişim yad iller duysun
Yaylanma kırılır belin ağ gelin

Boyu uzun turna gibi görünür
Seni saran yiğit aklın yetirir
Kalçanın üstünde adam oturur
Yaylanma kırılır belin ağ gelin

Narmandan gelirken Urcuk yolunda
Terlemiş memeler orak elinde
Hilâf yoktur Sümmanî'nin dilinde
Yaylanma kırılır belin ağ gelin

☆

Kalkın verin şu âşıkın sazını
Nasihat eylerse tutun sözünü
Ejderha misali açmış ağzını
Korkarım yutacak yer beni beni

Yaktı yüreğimi şu hasret âbı
Akıttım gözümden kan ile hâbı
Avuçlayıp yerden alın tûrabı
Savurun başıma vay beni beni

Şimdi menzilimiz yüceden yüce
Çok mesarif edüp girmeyin borca
Varından ziyade bir altın harca
Sarıp gül kefene koy beni beni

Sümmanî dünyadan uçmuş gidiyor
Ecel şerbetinden içmiş gidiyor
Cümle yârenlerin kalmış gidiyor
Mahşerde görürsüz siz beni beni

☆

Bir vakit beraber gezdiğim dilber
Şimdi ayrıldı da ondan ağlarım
Severdim ben onu ezel be ezel
Yaktı beni nar-ı hicran ağlarım

Her köşeden gül kokusu duyardım
Her görüşte başka lezzet duyardım
Gâh o bana gâh ben ona uyardım
Şimdi onlar oldu yalan ağlarım

Tatlı tatlı konuşurduk gülerdik
Gönül bahçesinden güller dererdik
Başbaşa verir de gönül eylerdik
Şimdi başkalandı devran ağlarım

Elâ gözden kara kaştan ayrıldım
Hem ahbaptan hem yoldaştan ayrıldım
Ahû gözlü nazlı dosttan ayrıldım
Onun için dırnam hemen ağlarım

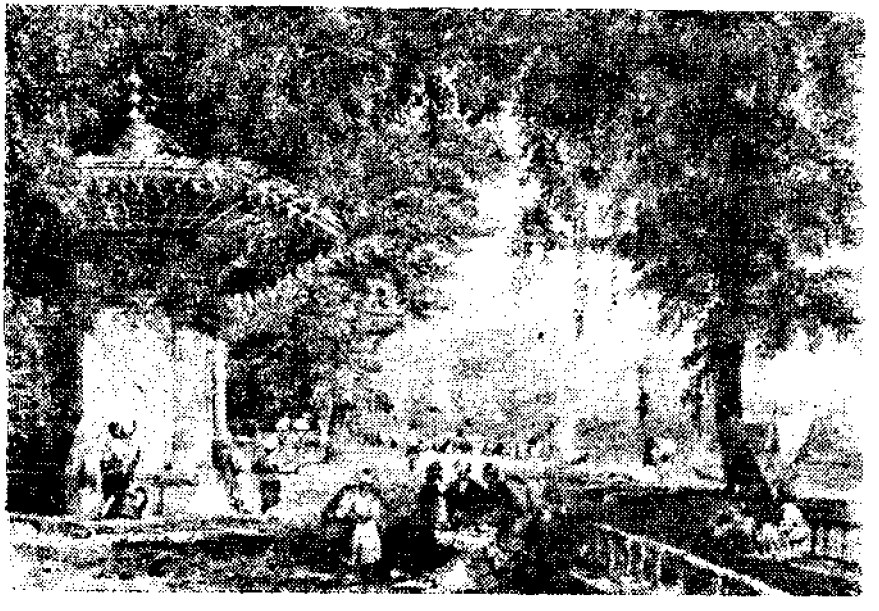
Dolaşırdık bahçelerde bağlarda
Sümmanî o günler kaldı hep arda
Seneler bağrımı gelir dağlarda
Onun için zâr-ü giryân ağlarım

☆

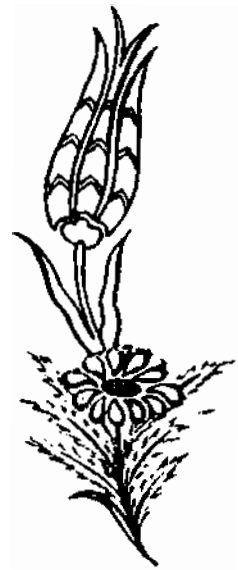
Kınamayın bizi hakkı sevenler
Yağmur yağmayınca sel uyanır mı
Gönül boş değildir aşka düşeli
Rüzgâr esmeyince dal uyanır mı

Nideyim dostlarım vefâsız yâri
Mevlâm her kuluna vermez bu kârı
Günbegün artmakta bülbülün zârı
Goncasız gülşende gül uyanır mı

Gönül goncasını gelüp derdiler
Rakiplerim muradına erdiler
Sümmanî'yi can evinden vurdular
Böyle yaman aşka dil dayanır mı

Halk Şairlerimizle Divan Şairlerimizin uğrak yeri İstanbul Küçüksu Çeşmesi.

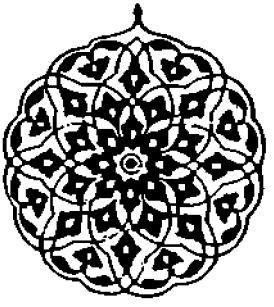
TÜRK DİVAN EDEBİYATI

Halk Edebiyatı ile Divan Edebiyatı'nı bir bütün sayıyorum. Hiç birini aşağı edemem. Geçmiş kültürü bilmek ve değerlendirmekle çağdaş ülküler çatışma halinde olmaz ve olmamalıdır. İran'dan meşketmiş olduğumuz aruzlu şiirimizde (Divan Şiiri) esas mazmundur. Şair, bâkir, ustalıklı, hasılı işitilmemiş mazmunun peşinde koşardı. Divan şiiri dar çevrede bir takım zevkleri anlatır. O da toplumun bir parçasıdır, onu yansıtır... Aslında halk şiirleri de Divan şiirleriyle aynı şeyleri söylemişlerdir... Dilleri dışında büyük bir ayrılık yoktur... Her devirde Divan edebiyatından halk edebiyatına doğru bir sızma ve etki vardır. Bunun için eski kültürümüz bir bütündür diyorum. Öğrenmesi, izlemesi, yararlanması çok zorsa da kopmamalıyız oradan. Bu alanda Halk şiiri de köprü görevi yapabilir.

Pertev Naili BORATAV

DİVAN EDEBİYATI

Divan Edebiyatı, nevi şahsına münhasır bir «zümre sanatı» olarak öğretilebilir. Çünkü, kültürümüzde ne kadar yabancı olursa olsun, Divan Edebiyatı, bizim millî fikir hayatımızda bir hadisedir ve onun edebî tenkit sahasında hiç değilse bir «antitez» olarak yaşamasına ihtiyaç vardır. Bizim millî şairlerimizin bütün güzelliği, ancak Divan şairlerinin yazılarıyle karşılaştırıldığı zaman meydana çıkar

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU

DIVAN EDEBİYATI; Türklerin İslâmlığı kabulleriyle başlayıp, Tanzimat'a kadar devam eden; dil, tarih, teknik bakımdan Arap ve Fars edebiyatının etkisi altında gelişen; şiirlerini *divan* adı verilen kitaplarda toplayan Türk aydınlarının Arapça, Farsça kelimeleri bol bol kullanarak, divan şiirinin sanat anlayışına göre eser verdikleri edebiyat çığırı *divan edebiyatı*'dır.

Aydın zümrelerin malı olan Divan Edebiyatı'nın nazım ölçüsü *aruz*dur. *İslâmî Edebiyat, Saray Edebiyatı, Klâsik Edebiyat, Yüksek Zümre Edebiyatı* gibi isimlerle de anılan Divan Edebiyatı, fikir olarak islâmlıktan, tasavvuftan, eski Grek felsefe sistemlerile, atasözlerinden geniş ölçüde yararlanır.

Divan Edebiyatı; özellikle medreseden yetişenlerin Arap ve Fars edebiyatlarını örnek alarak meydana getirdikleri, XI. yüzyıldan itibaren temelleri atılan, XIII., XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişerek, XVI. yüzyılda en üstün dereceye ulaşan, XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren, Tanzimat Edebiyatı'nan getirdiği yeni anlayışla ortadan kalkan bir edebiyattır. Fuat Köprülü, gerçek edebiyatla sahte edebiyatın nasıl olması gerektiğini belirttikten sonra, Divan Edebiyatı'nın iç yüzünü şöyle yansıtır :

> *Hayatı en gizli, en karışık köşelerine kadar göstermeyen, ruhumuzun hamlelerini anlatmayan, duygularımızı tıpkı hayatta olduğu gibi saf ve derin bir surette duyurmayan, elemlerimizi, felâketlerimizi, ahlâkî yaralarımızı açık-açık aksettirmeyen bir edebiyat, hayat ile rabıtasız ve sahte bir*

edebiyattır... İran örneklerini taklit ederek saraylarda ve medreselerde vücûde getirdiğimiz eski edebiyat, gazel ve kaside edebiyatı, ilk devirlerin tamamen zıddı sayılabilecek bir durumdadır. Bozkırların, dağların, vahşi ve yapmacıksız seslerini kaval ve kopuzla inleten edebiyat nasıl doğrudan doğruya milletin hayatından doğmuşsa, bu gazel ve kaside edebiyatı da o kadar halk hayatından uzaktır. Bir defa lisan halkın lisanından bambaşka olduğu gibi vezin ve mevzu da halk ile hiç temas etmeyecek kadar ayrıdır. Zevklerini medrese ve saraylarda Acem şairlerinin divanları ile terbiye eden eski şairlerimiz halktan her suretle ayrılmayı kendilerine büyük bir şeref biliyorlardı. Halkın söylediği bir lisan ve âhengini anladığı bir vezinle yazı yazmak, onlar için, barbarlıktan başka bir şey sayılamazdı... Halkı sürünen hayvanlara benzettikleri için, eski şairler mütemâdiyen hayattan uzaklaştılar; milletin ruhundan kopan sesleri duymamak maksadı ile kulaklarını tıkadılar; dışardaki âlemi görmemek için gözlerini kapadılar; sonunda, kör, sağır bir halde, eski Acem divanlarında gördükleri yapmacıklı, sahte âlemi kendi gerçek muhitleri sayarak onun gülleri, bülbülleri, akarsuları, pervaneleri arasında kayıtsız terennümlere daldılar.

Divan Edebiyatı; belli kavramları, belli söz kalıplariyle belli biçimler içinde tekrarlamakta, hayatla ilgisi kopmuş bulunmaktadır. Divan Edebiyatı; herşeyden önce *soyut kavramlar edebiyatı* olduğu için, divan şairlerinin soyut mazmunlarla örülü duygu ve hayâl âlemlerine girilmedikçe bu edebiyat kavranılmaz.

Divan Edebiyatı; ayrıca, *Dinî Divan Edebiyatı, Din Dışı Divan Edebiyatı* olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî Divan Edebiyatı, Tasavvuftan geniş ölçüde faydalanır. *Agâh Sırrı Levend*'e göre ise:

Divan edebiyatının belli başlı mahsullerinden biri olan bir divanı açacak olursak, tevhitleri, naatleri ve methiyeleri ihtiva eden kasidelerden başlıyarak, kıt'alara ve müfretlere varıncaya kadar, bütün manzumelerde başlıca şunları görürüz: Tasavvufun ve şer'î akîdelerin tesirleri, ilmî kelâmın ve hikmeti kadîmenin muhtelif bahislerine temaslar; bâtıl veya hakikî ilimlerin ıstılahlarıyla yapılan mazmunlar; efsanelere ve rivayetlere yapılan telmihler; tarihî kıssalara, mucizelere, meşhur şahsiyetlere ve efsanevî kahramanlara yapılan telmihler; âyet ve hadisler; darbımeseller ve tâbirler; hayat ve hâdiseler; âdet ve ahlâk; muamma ve lûgaz; tarih; hecv ve müzah; medh ve fahr; hikmet ve felsefe; rint ve zâhit; san'at ve tasannu; güzellik telâkkisinin muhtelif ifadesi olarak çeşit çeşit tasvirler. Bunlardan başka divan edebiyatında: (tabiat, kadın, Türk, Anadolu, vatan ve millet) gibi mefhumlar da tetkike değer birer mevzudur... Her edebiyat kendi devrinin bir tefekkür, bir tehassüs ve tahayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, san'at telâkkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakikî ve bâ-

tıl bütün bilgilerini taşır. Divan edebiyatı da, hayatla alâkası ne kadar az olursa olsun, cemiyet hayatının seyrini takip etmekle, onun akislerini taşımaktadır.... Görülüyor ki, eski edebiyatta anlaşılmıyan cihet, yalnız kelimelerin bugün için bize yabancı olması değil, belki aksettirdiği hayatın ve taallük ettiği mefhumların bizden uzaklaşmış bulunmasıdır.

Divan Edebiyatı'nın dünya görüşü; Kur'an, hadisler, Peygamber hikâyeleri, tasavvuf, evliya menkıbeleri, İran mitolojisi, yerel yaşantılar, gerçek ve gerçek dışı bilgiler çerçevesini pek aşmaz.

Divanlardan başka; *Tezkiret-üş-şuara, tezkiret-ül-evliya, tezkiret-ül-meşayih, teşkiret-ül-hattatin* adlı *tezkireler; tarihler, mesneviler, münşeat derlemeleri, gazavetname, menakıpname, miraçname, surname, münazaralar, şehrengizler, makteller, mevlidler, siyerler, hilyeler, mevizeler*... Divan Edebiyatı çerçevesine giren eski edebiyat türlerimizdir.

Türk Divan Edebiyatı'nda mistik şiir, aşk şiirlerinin terimleriyle ifade edilmekte, zengin mecazlı tasvirler yaratmaktadır. Türk mistisizminin belli başlı simalarından olan Yunus Emre, Osmanlı erotik mistisizmini temsil eden Bakî, Seyahatname'siyle o dönem Osmanlı hayat, gelenek ve sanatıyla birlikte zamanın coğrafî, arkeolojik, etnolojik ve tarihî bilgileri bakımından yüksek bir değer taşıyan Evliya Çelebi.*Federico BARBERIO.* Asıl amelî bir kıymeti olmıyan, bir gün yaşamıyan iskolâstik edebiyatımızın yeri üniversitedir. Çünkü, Divan Edebiyatı artık nihayet ilme, edebiyat tarihine bir konudur. Sultanî tedrisatında asrî edebiyatın ehemmiyetini çoğaltıp, iskolâstik edebiyatın derinleştirilmesini tamamile Üniversiteye bırakmak en makbul, en mantıkî bir harekettir. Hayatı görebilen bu zarureti inkâr etmez. *Ömer SEYFETTİN.* Eski şiir Fars edebiyatının yalnız kelime zevkini ve hayal sistemini almaz; onun yarı tarihsel ve islamlaşmış mitolojisini, imparatorluğun koşulları ve tarihi ile biraz daha genişleyen coğrafyasını da alır. Uzaklaştıkça açıklığını kaybeden bu coğrafya, Çin'den başlar, masallaşarak Avrupa ve Afrika'ya yayılır. İstanbul ve yazlıkları dışında bize ait şeylerden sakınan bu edebiyatta mitoloji doğrudan doğruya Şehnâme'den, büyük masallardan ve Arap kültüründen alınmıştır. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*

Divanlar

Padişahla vezirlerin bir araya gelerek devlet işlerini görüşmek üzere yaptıkları toplantı; Divan Edebiyatı'nda şairlerin şiirlerini topladıkları kitap, oturacak sedir, toplanılan yer anlamlarına gelir divan.

En yaygını, divan şiirlerinin toplandığı kitap anlamında olanıdır ki, Divan'ın özel bir düzenlenişi vardır : başa *Tanrı, Peygamber, devrin ileri gelenleri*

için yazılmış *kasideler*, sonra kafiyelerinin alfabe sırasına göre *gazeller, rübaîler, musammatlar, terkib-i bent* ve *terci-i bentler*, en sona da *tek beyit* ve *mısralar* yerleştirilir. Nurullah Ataç'ı dinlersek:

> *Divanlarımızda ne güzel beyitler var, onları niçin bulamıyoruz? Divanları artık aşk ile okumuyoruz da ondan. Açıp karıştıranlar var; fakat bunların çoğu ya bir tedkik yazmak, bir ders vermek, veya bir müntehabat vücude getirmek hevesinde insanlar. Kendilerini divanlar içinde kaybetmiyorlar; tetkiklerine; derslerine veya müntehabat kitaplarına kâfi gelecek malzemeyi bulunca kitabı kapatıyorlar. Divanları böyle değil, hiç bir çalışma endişesi olmadan, sırf zevk almak için okumalıyız; bize sırlarını ancak o zaman bahşederler... Her büyük şair yenidir, yenilikler getirir, yeni biçimler yaratır, kendinden öncekilerin çizdikleri yoldan yürümez, kendi yeni bir yol açar... Ama şair de vardır, öteden beri alışılmış sözleri, öteden beri alışılmış kalıplara dökmekle yetinmez, yeni yeni duygular, yeni yeni düşünceler getirir; yaygın olanları almaz, kendi bulduklarını yaymağa çalışır, kalıplarını kendi yaratır, kelimelerine kadar her şeyi kendi yaratır. Galip gibi: «Bir başka lisan tekellüm ettim» der. Hugo'nun, Baudelaire için söylediği gibi «yeni bir ürperme getirir», işte o şairinki güçtür. Onda gerçekten bir Tanrı gücü vardır: Yaratmıştır, yoktan var etmiştir. Güzelliği sezilmiyen, bilinmeyen şeylerin güzelliklerini göstermiştir. İnsanlar onlara ne kadar saygı gösterseler yeridir, azlıklarını, benliklerinin azıklarını çoğaltmıştır onların. Duygularımızı biz doğuştan mı getiririz sanırsınız? Şairler öğretir bize onları, gerçek şairler yaratır onları. Şairler olmasaydı, gerçek şairler olmasaydı, bugün bizim duygularımız da olmazdı, bülbül ötüşünün, güldeki kokunun güzelliğini de anlamazdık.*

Divançe; küçük divan, küçük boyda şiir kitabı, Divan Edebiyatı'nda, bir şairin tam bir divan meydana getirmeyen manzumelerinin toplandığı kitap anlamında kullanılır.

Halk Edebiyatı'mızda *divan;* saz şairlerinin dörtlü bendler biçiminde düzenledikleri manzumelere denir. Divan Edebiyatı'ndaki «*Mürettep Divan*»larda, divana alınan şiirlerin konuları, gazellerin kafiyelerile rediflerinin son harflerindeki alfabetik sıra esas tutulursa da, birçok divanlar bu özelliği taşımaz.

> Divan Edebiyatı, yalnız gayrimillî değil, gayriinsanîdir. Burada «ruh», insanın «ruhu» muayyen birtakım söz, mecaz ve istiare kalıpları içinde hapsolunmuş ve pek azı dışarıya sızmak imkânını bulabilmiştir. Onun içindir ki, hayatın binbir çeşit tecellilerinde; ölüm, kahramanlık, mihnet ve saadet divan şairlerinin eserlerinde daima tek motifli bir yeknesak musikinin borusuyle konuşur. Divan şairinde tabiat bir Acem minyatürü üzerindeki «perspektif»siz bahçeyi andırır. Burada, ağaç insana, kuş göğe ya-

pışmıştır. Rüzgâr yoktur ve her ne varsa donmuş gibidir. Divan Edebiyatı mahzeninden çıkıp da millî halk şairlerine kavuşunca, birdenbire, insan karakteri, kuş cıvıltıları, yaprak kışırtıları, güneş ve deniz parıltılarıyle dolu canlı bir âleme doğmuş gibi oluruz. *Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU.* Divan edebiyatının Türk tarihi ile alâkası bulunmadığı iddiası mübalâğalı bir görüştür. İslâm medeniyeti, Osmanlı tarihinin inkişafı, müesseseler, örf ve âdetler hesaba katılmadan bu edebiyatı anlamak ve izah etmek imkânsızdır. İyi bakılırsa, Divan şiirinin teşbihlerine kadar Türk tarihinin sadık bir aynası olduğu görülür... O kendi içine kapalı gibi görünen Divan Edebiyatı bile, tıklım tıklım devrine ait unsurlarla doludur. Fuzulî, Nedim ve Şeyh Galib'in şiirlerinde yaşadıkları çağ ve çevre, devrin estetiğine göre işlenmiş ve değiştirilmiş olarak vardır. *Mehmet KAPLAN.* Divan edebiyatı, sadece yazanları bakımından saf, duyguları çarpık ve dili yabancı, kısaca ancak üçte biri yerli bir edebiyattır. *Behçet Kemal ÇAĞLAR.* Kaideci bir edebiyat olan Divan Edebiyatı, İran Edebiyatı'ndan aldığı mecaz ve mazmunlar sistemini asırlarca sadakatle işlemiştir. *Ali TANYERİ.*

Divan Söz Sanatları

Türk Edebiyatı'nda söz sanatları; Divan, Tanzimat, Yeni Edebiyat'larımızda olduğu kadar, Halk Edebiyatı'mızda da önemli bir yer tutar. Yalnız bu edebiyatların örgüsünde en çok rağbet gördüğü bölüm Divan Edebiyatı'mızdır.

Eski edebiyatçılarımız bilerek söz sanatları yaparlarken, yeni edebiyatçılarımız bilmeden söz sanatı yapmışlardır. Halk Edebiyatı'mızda bilinçsiz kullanılan bu sanat, Divan Edebiyatı'mızda bilinçli, şiiri şiir yapan özelliklerin başındadır.

Eski edebiyatımızda söz sanatı anlamına gelen *belâgat;* söz veya yazıyı, anlatmak istenileni çok beğenilecek, yüreğe işleyecek bir şekilde anlatmaktır.

Hem düzgün, hem yerinde söz söylemek sanatı olan *belâgat,* eskiden *maâni, beyan, bedî* olmak üzere üçe ayrılırdı. *İlm-i belâgat* bugün *edebiyat*'tır, belâgat bilimi ile uğraşan kimse *belâgatçı* adını almaktadır. *Nurullah Ataç*'ın bu konudaki görüşü :

Divan edebiyatımız kelime oyunundan, bir nevi söz değil de, lâfız güzelliğinden ibarettir. Eski şairlerimizin, divan şairlerimizinkilerde olduğu gibi, saz şairlerimizin şiirlerinde de bulunan bu oyunları hoş görmeliyiz, onlara sinirlenmeden bakmayı öğrenmeliyiz. O oyunları sevip biz de onlarla uğraşalım demiyorum: bizim şiir anlayışımıza öyle şeyler girmez. Ama kendimiz sevmediğimiz için başkalarında da kötü görmeye kalkma-

yalım. Ne yapalım? eski âlem öyledir. Yunancayı, lâtinceyi bilmem; ama söylüyorlar: Yunan şairlerinin, Lâtin şairlerinin şiirleri de o gibi söz oyunları ile doluymuş. Böyle şeyleri hoş görmekten iki kazancımız olur; biri, herkesi kendimizle ölçmek huyundan kurtuluruz, bizim için kötü olan bir şeyin başka biri için iyi olabileceğini anlarız; düşüncelerimize, huyumuza daha bir yumuşaklık gelir. Az kazanç mı bu? Edebiyat sevgisi insanı işte böylece daha bir insanlaştırır. İkinci kazancımız da kelimelerin mânalarından ayrı bir varlıkları olduğunu, onları gelişi güzel, birini ötekinin yerine kullanmak doğru olmıyacağını öğrenmemizdir. Kelimelerle güzel şekiller kurmak gücünün edinilmesi bunu bilmekle başlar.

Söz sanatı bakımından, zihinde doğan buluşun düzenlenişinden sonra fikirlerin ortaya konulma tarzında eda, anlatış yolu, tarz, söyleyiş ve üslûp özellikleri ortaya çıkar.

Türk Edebiyatı'nın genellikle divan edebiyatı, renkli, parlak sözcüklerle, çeşitli duygularla, söz oyunlarile doludur. Yersiz, boş, parlak sözcük yığınlarını yanyana getirmekle birtakım çağrışımları yanyana sıralamakla düşünsel söz sanatlarına varıldığı sanılmış, bu anlayışın yanlışlığı ancak Tanzimat'tan sonra ortaya konulmuştur.

Divan edebiyatı, «*edebî sanatlar*» denilen söz oyunlarından geniş ölçüde yararlanır. Anlam derinliği, fikir genişliği yerine söz sanatlarına değer verilir.

Türk Edebiyatı'nda söz sanatlarının en çok önem kazandığı dönem, İslâmlıktan sonradır. Edebiyatımızın «*divan şiiri*», edebî sanatların yaygın bulunduğu bir alandır. Bu sanatlar bilinmeden edebiyata, özellikle Divan Edebiyatı'na hiç giremeyiz. Tanzimat'tan sonra söz sanatları etkisini yavaş yavaş kaybetmekle beraber, günümüze değin gelir.

Söz sanatları; dünya edebiyatında olduğu gibi, Türk Edebiyatı'nda da iki büyük kola ayrılır : *1. Duygusal Söz Sanatları; 2. Düşünsel Söz Sanatları.*

Şiirin sadece bir söz sanatı olduğunu söylemek doğru mudur? Bilmiyorum. Eskiden sorsaydınız : «Evet, doğrudur, şiir yalnız bir söz sanatıdır» diye keser atardım. Belki de büsbütün yanlış olduğunu söylerdim. Şimdi kestiremiyorum. Şiir var, yalnız söz sanatıdır; şiir var, duyguları, düşünceleri söyler; şiir var, ses oyunlarile bir musiki olmak ister, hattâ şiir var, ders verir, ukalacadır. Bunların hepsi de şiir olmaktan çıkmaz. Ben bugün Nabi Efendinin : «Suhan-i bîhûdeden hoş gelir âvâz-i horos — Bâri mânâsını bilmezse de hengâmı bilir» beytinde şiir buluyorum. Nedir o bulduğum şiir? Söyliyemem, ama o da benim için, ne bileyim? Naili'nin : «Gülzârdan ol şûh-i dilârâ ile geçtik — Güya ki nesimiz, gül-i rânâ ile geçtik» beyti kadar şiir. Boileau'nun : «Un sot trouve tojours plus qui l'admire» mısraında da bence şiir var.

Fatih zamanından sonra başlayan eski yazma kitaplarda görülen Türk minyatürlerinden bir Sultan avı (XVI. yüzyıl)

Bunları okurken şiirde aradığım zevki buluyorum. Bunları düşünmiyelim: Baki'nin: «Berbâd kıldı taht-i Süleymanı rüzgâr» mısraını seviyoruz ya, mânasını, doğrudan doğruya mânasını anlıyoruz ya, artık bâd ile rüzgâr cinasını araştırmıyalım, görmiyelim. Düşünmemek, araştırıp görmemek olmuyor işte: Galip'in, Baki'nin asıl o cinaslar için yazdıklarını biliyoruz; bir mısraı, bir beyti zevkle okurken içimizde. «Acaba bunun içinde benim anlamadığım bir oyun var mı? Ben bunu nasıl buluyorum, ama şairin asıl istediği benim çirkin, gülünç bulacağım bir cinas değil mi» diyoruz, bu düşünce keyfimizi kaçırıyor. *Nurullah ATAÇ.*

Duygusal Söz Sanatları

Söz sanatları; Türk Edebiyatı'nın her döneminde görülmekle beraber, özellikle, Divan Edebiyatı'mızda geniş bir yer tutmaktadır. Divan şiirimizin zevkine varmak, divan şairlerimizi anlamak için bu sanatları bilmenin, kesin bir zorunluğu vardır.

Söz sanatlarına büyük değer veren divan şairlerimiz, bütün güzelliğinden çok parça güzelliğini önemli görmüşlerdir. Bugünse söz sanatlarına kendini fazla kaptıran şairlerle yazarlar, yapıtlarının sanat değerinden çok şey kaybettiğini bilmektedir.

Divan şairi, «*söz sanatları*» ve «*mâna sanatları*» diye ikiye ayrılan bu söz oyunlarına başvurmadan hiçbir şey yazmaz. Kimi zaman, bir beyit içinde o kadar çeşitli sanatları bir araya toplar ki, söz cambazlığı haline getirilen bir oyun ustalığı bizi hayretlere düşürür. Vahdet Gültekin haklı:

«Eski Edebiyat» bir kaidecidir; bir eserin başı, düğümü, sonu vardır Böylece, eser kurulmuş bir şeydir. Yapmak istenilen, her şeyden önce, bir kompozisyondur. Onun için, en küçük bir élémentla bile bir kompozisyon yapmağa çalışılır. Yeni edebiyatta eski edebiyatın edebiyatçı dil inceliği ve edebiyatçı üslûbu yoktur. İmaja gelince; yazan yazdığına kendini koyacak değildir, anlattığı adamın da içine girecek değildir; görünüşünü çizecektir Yeni edebiyat, eseri hiçbir zaman, kendisinin yaptığını iddia etmiyor Onun yapmak istediği, fikirleri ve duyguları bulup koymaktır. Bu gayeyi güderek reelliği çizen bir kalem elbette dilde yapmak bir incelik düşünemez; gördüğünü en basit bir şekilde anlatır. Eskilerin dilde incelik ve imaj dediklerini, objektifliği en concret haline getiren bir edebiyat elbette kabul edemezdi. Dilde her incelik bir yapmadır, yani onu yapanın kendi el işi. Bundan önceki dönemlerde edebiyat değişmesinin az olması bundan sonrasının da böyle gitmesini istemeğe bir sebep olamaz. Çünkü, bugünkü değişik dünya eski edebiyat ve sanata büsbütün tahammül edemez hale gelmiştir.

Duygusal Söz Sanatları; nida, rücu, kat'ı, ta'riz, tekrir, iltifat, istifham, mübalâğa, hüsn-i tâlil, tecâhül-i ârif, tezât, telmih, teşbih, iktibas, istiâre, tenasüp, irsâl-i mesel, teşhis ve intak. Bunlara «*heyecana bağlı sanatlar*» da denilir.

Büyük eserlerin çoğu, üstün heyecanların, şiddetli duygulanmaların ürünüdür. Sözcüklerin sanatlı sözcük oyunlarıyla anlatılmasından ortaya çıkan duygusal söz sanatları: *Nida* (ünlem), *Rücu* (dönüş), *Kat'ı* (keşiş), *Ta'riz* (taşatma), *Tekrîr* (yineleme), *İltifat* (yönenme), *İstifham* (soru), *Mübalâğa* (obartma), *Hüsn-i Tâlil* (güzel sebep), *Tecâhül-i Ârif* (bilmezlenme).

Duygusal çağrışım sanatları: *Tezat* (çelişim), *Telmih* (anıştırma), *Teşbih* (benzetme), *İktibas* (aktarma), *İstiare* (iğretileme), *Tenasüp* (oranlılık), *İrsâl-i Mesel* (örnekleme), *Teşhis ve İntak* (canlılaştırma).

Divan şiirinin esasını teşkil eden «mazmun», fikri, mecazlar arkasında gizlemekten ibarettir. Açık teşbihlerle başlıyan divan şiiri, tekâmül ede ede, çok ince, çok karışık bir mecaz san'atına varır... Değerli, değersiz her şey üzerinde bir teşbih, istiare veya mecaz yapan divan şairi, bizde can sıkıcı bir süslülük intibaı bırakır. *Mehmet KAPLAN.* Divan Edebiyatı kinayelerle, telmihlerle doludur; lehçesine dahil olan kelimelerin asıl mânalarında başka mecazî manâlar vardır. Bazan kelâmiyuna uğrar. Kur'an'dan ilham alır, âyetlere, hâdiselere telmihler yapar; sofiyundan başkaları kımıldatır bir fırtına olur, onu savurur. Bütün bu kımıldanışlar, savuruluşlar dil üzerindedir ve esaslı izler bırakır. *Ali Nihat TARLAN.* Divan bir «yüksek zümre edebiyatı» olarak ortaya çıkmış, uzun yıllar yaşamış ve sonra da ölmüştür. Halk katlarına inememiştir hiçbir zaman. Dili, deyişi, özü, biçimi de halkçı olamamıştır. *Oğuz TÜMBAŞ.*

Düşünsel Söz Sanatları

Düşünsel Söz Sanatları; akis, iade, irsat, terdit, iştikak, lebdeğmez, sihr-i halâl, leffü neşir, cinas, kinaye, tevriye, iham, istihdam, mugalâta, müşâkele. Bunların diğer bir adı da «*fikre bağlı sanatlar*»dır.

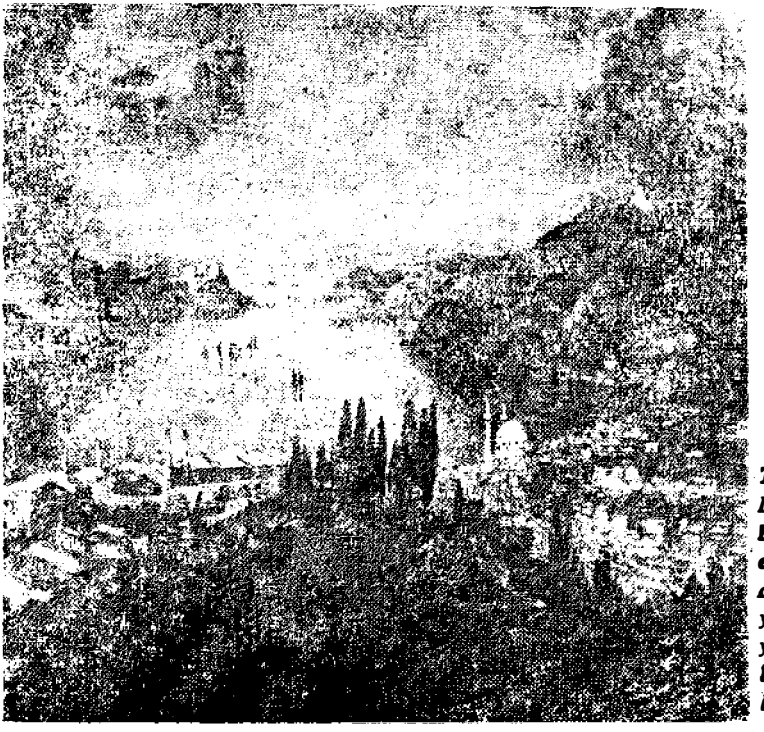
Düşünsel söz sanatlarının fikre bağlı olanları eşyanın zihinde aldığı şekiller esas tutularak yazılır. Bu yazıların giriş bölümünde üzerinde durulacak mesele tanıtılır; sonra yardımcı fikirlerle, delillere mesele aydınlatılır; çelişik noktalar gösterildikten sonra, iddiaların isbatından sonra bir hüküm çıkarılarak yazı sonuca bağlanır.

Görülen, duyulan, okunan, incelenen soyut ve somut tüm kavramların bağıntıları bu söz sanatlarının potasında eritilir. Fikirler alıştığımız tarzda değil, değişik yollarla anlatılır.

Düşünsel söz sanatlarında; süsleme ustalığının, cümle kuruluşunun, sözcüklere verilen anlamın sıkı bir ilişkisi bulunur.

Türk Edebiyatı'nda en çok kullanılan düşünsel söz sanatları : *Akis* (çaprazlama), *İâde* (zincirleme), *İrsat* (hazırlama), *Terdit* (beklenmezlik), *İştikak* (türetme), *Lebdeğmez* (dudakdeğmez), *Sihr-i Halal* (çifte bağlılık), *Leffü Neşr* (dizili ayırma), *Cinas, Kinaye* (dolaylı söz), *Tevriye* (meramı gizleme), *İstihdam* (kapsama), *Mugalâta* (yanıltmaca), *Müşâkele* (anlam oyunu).

Teşbih, istiâre ve mecaz-ı mürsel gibi edebî san'atların ve eski Şark ilimleriyle efsanelerine aid ilhâmlarla tevriyelerin asırlarca tekrarından doğan ve umumî yekûnu binleri bulan bu «remz»ler, «mecaz»lar ve «mazmun»lar Divan dilini gittikçe hayat dilinden ayırmış ve âdetâ hususî bir lisan haline getirmiştir. *İsmail Hakkı DANIŞMEND.* Teşbih, istiare, mübalâğa ve bunların bir araya gelmesinden meydana çıkacak bir hayal zenginliği, ümit ederim ki, tarihin aç gözünü artık doyurmuştur. *Orhan VELİ.*

Türk Divan Edebiyatı'nın en parlak dönemlerini yaşadığı yıllarda İstanbul'un Boğaziçi.

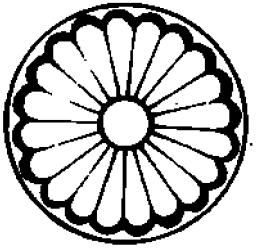
TÜRK DİVAN ŞİİRİ

Divan şiiri millî değilmiş de, halk şiiri, saz şairlerimizin koşmaları, millî imiş; onun için divanları kapatıp yalnız cönkler okumalı, ağızlarda dolaşan türküleri toplayıp öğrenmeli imişiz... Bu tatsız şaka biraz uzun sürdü. Halk şiirimizin güzelliklerini bilmez, anlamaz değilim; Köroğlu'nun, Karacaoğlan'ın diye anılan birkaç koşma, semaî vardır ki, en güzel gazellerimizin yanına konabilir. Ama onlar azdır. Divan şairlerimizin yazdıkları da bizim baba mirasımızdır, onları hor görmeğe de, yabancı saymağa da hakkımız yoktur... Divan şiirine hayranım. Şiir üzerinde düşündükçe, şiirin ne olduğunu anladıkça, kendi dilimden başka dillerdeki şiirlerin bütün güzelliğini, bütün kuvvetini sezemiyeceğimi de farkettim. Şiirimizi, eski şiirimizi kendimiz de okumalı, çocuklarımıza da okutmalıyız. Dilimizi gerçekten öğrenmenin tadına erip, onunla güzel şekiller kurmak gücünü edinmenin başka yolu yoktur.

Nurullah ATAÇ

DİVAN ŞİİRİ

Divan şiirimizde gelişme de soyutun kuvvetlendiği zaman noktalarında (önce Fuzulî'de, sonra da Şeyh Galip'te) kendi olgunluğunu bulmuştur, denilebilir. Aslında Divan şiirini gerçek anlamda «soyut» saymamak gerekir.

Talât Sait HALMAN

DİVAN ŞİİRİ; açık benzetmelerle başlar, gelişe gelişe, çok ince, çok karışık bir mecaz sanatı olarak karşımıza çıkar. Divan şiirinde gaye, açık ve sâde olmak değil, *söz sanatları* yapmak suretiyle maharet göstermektir.

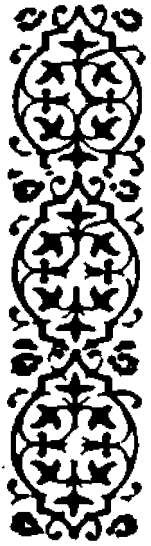
Divan şiirimizin, halk şiirimizle hiçbir benzer yanı yoktur. Halk şiirimizle en küçük bir bağlantı kuramaz. İran şiirinin etkisiyle gelişir. Osmanlı İmparatorluğunun düşüncesiyle bağdaşır. ***Ahmet Hamdi Tanpınar***, daha derin, daha geniş bir açıdan bakar bu konuya:

> *Divan şiirinde arabın tesiri azdır. Nedense ona karşı kapalı kalmışız. İslâm uygarlığı içindeyken tabiatıyle bizden evvel teşekkül etmiş an'anelerin tesiri altında kalacaktık... Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısı ile onaltıncı yüzyılın ilk yarısı, şiir tarihimizin en feyizli devridir. Yeni bir şiir dilini yaratmak işini üzerlerine alan bu devrin şairleri, büyük bir dikkat ve gayretle dilin üzerinde duruyorlardı. Aruzun sesini türkçenin organizmasına mal etmek onların hem ideali, hem de çalışmalarını idare eden büyük disiplindi... Eski şiirin tadı gittikçe beni daha fazla sarıyor. O kadar ki, divanlardan ayrı geçirdiğim zamana acıyacağım geliyor. Bir zaman ben de onu kâh yaşa ve kâh etrafımdaki esen havaya uyarak ihmal etmiştim; şimdi içimde onu her şeklinde daha olgun ve yüksek bulmağa çalışan bir taraf var... Şüphesiz dünyaları dardı; havasızdı, cezrî bir surette kendisini yenileştirmek olanaklarından yoksundu. Fakat, böyle olmakla beraber divan şairleri türkçenin güzellik sınırlarını tesbit ettiler.*

Türk divan şiirinin ilk görüldüğü dönem, Karahanlılar zamanıdır. Türk şiirinde seçkinler şiiri, halk şiiri ayrılığının doğuşu bu dönem içerisindedir. Şiirin genel gelişimiyle divan şiirinin bazı özellikleri yeni yeni ortaya çıkmaktadır.

Türk ve dünya şiirinin gelişimini izlememiş bir kimse, divan şiirinin bu yeni özelliklerini anlıyamaz.

Divan şiiri; bizim klâsik şiirimiz sayılabilir; çünkü kökü belirli bir kültürden gelmektedir. Bu klâsik divan şiirimizin nusra, beyt mimarisi yüzyıllarca süren bir gelişmenin sonucudur. Aruz'a dayanır.

Divan şiirinde bütün Müslüman Ortaçağ medeniyeti vardır. Fakat onu bulmak için çeşitli usullerden faydalanmak gerekir. Bunlar bilinmediği takdirde, edebî metin bize pek az şey söyler. Edebiyat hocası, talebeye edebî eserin taşıdığı tarihî, içtimaî, ruhî, dinî, bedîî kıymetleri teşhis edebilmeyi öğretmelidir. Bu zaviyelerden bakmasını öğrendiği takdirde talebe, edebî metinleri millî ve beşerî kültürün gizli bulunduğu bir hazine olarak görmeğe başlar ve dikkatı uyanır. *Mehmet KAPLAN*. Divan şairi sözcüklerle oynar, onları, türlü ilişkilerle, eserine yerleştirir. Onca sözcüklerin yazıdaki biçimleri, harfleri, sesleri, uzak-yakın, dar-geniş, gerçek-mecazlı anlamları, beyitteki yerleri... önemlidir. Şair, ayrıca, her beyitte veya birimde, bir anlam bütünlüğü kurmağa çalışır ve bunun sağlam olmasına kabiliyeti oranında dikkat eder. Beytin bir temel muhtevası vardır; buna, her türden, yakın ve uzak çağrışımlarla, ikinci, üçüncü derecede paraleller katılır. Gösterilen hünerlerin birçoğu süstür, ama bunlar, sözgelişi on, onbeş sözcükle kurulan küçük, minyatür bir eseri, o çağların anlayışı ve zevki içinde zenginleştirirler. Birçok beyitler yoğundur. Kiminin, eski kültüre, günlük olaylara ve yaşayışa ilişkin düğüm noktaları vardır; onları çözmeden beyti kavrayamayız. Açıklama eksik kalırsa şiirden alacağımız izlenimler belirsizleşir, zayıflar. *Hikmet HAYDIN*.

Aruz Ölçüsü

Aruz; mısralardaki hecelerin ses eşitliğine dayanan bir ölçü; hecelerin uzunluğu ve kısalığı esasına dayanan, özel âhengi olan çeşitli söz kalıplarından ibaret nazım ölçüsüdür. Aruzu önce Türklerin bulduğu, sonra Araplara geçtiği de iddia edilir.

Arapça olan *aruz* kelimesi; çadırın ortasına dikilen, çadıra destek olan kazık anlamına gelmektedir. Araplar, aruz vezninin develerin yürüyüş temposundan doğduğunu ileri sürerler.

Türk dilinde uzun seslilerin bulunmaması yüzünden aruz vezni dilimize bol bol Arapça ve Farsça kelimelerin girmesinde büyük rol oynamıştır. İranlıların dili Arap dilinin hecelerini andırdığından, onlar aruzu kolaylıkla dillerine uyguladılar. *Arap aruzu*ndaki çetrefil kalıpları atarak düzgünlerini seçtiler. İranlıların seçtiği bu kalıplar hiç değişmeden İran edebiyatından doğan Türk edebiyatına aktarıldı.

Ka'be'nin bir diğer adı «Aruz» olduğu için, özbeöz Türk aslından olan *İmam Halil*, keşfettiği uzun vezin bilimine Aruz adını vermiştir de denilmektedir.

Aruz, Arapların nazım ölçüsüdür. Arap coğrafyasının doğal ve sosyal şartlarına uygundur. Arap dilinin kendi iç musikisinden meydana gelen bu vezin; Arap halk şiirinde ve Câhiliye devri edebiyatında uzun uzun işlendikten sonra sistemli bir biçime sokulmuştur.

İslâm uygarlığının etkisi altında birçok alanlarda olduğu gibi, *Arap aruzu* da başka ulusların nazım ölçüsü olarak alındı. Böylelikle bizim kullandığımız aruz, Araplardan İranlılara, İranlılardan da bize geçti.

Aruza âşina olan bir Türk, edebî Türkçe'nin ayarını takdir edemez. Hattâ zannederim ki ilerideki nesiller bile, Türkçeyi bilmek için aruza âşina olmaktan uzak kalamaz. Aruz; nazmın musikisidir. Hakîkatte değişen aruz değil, dildir. Dilden soyulunca, aruz eski aruzdur; zevkimiz değişti, dilimiz değişti, şiir anlayışımız değişti; o aslâ değişmedi, doğunun ilk şairlerinin elinde ne idiyse bugün odur. *Yahya KEMAL*. Estetiğin, tarihin dilimize verdiği kuvvetli silâhlara dayanarak yürümek istersek, ilk önce dili sadeleştirmek, yabancı dillerden aldığımız kuralları atmak. Türk zevkine uymayan eski aruz ölçüsünden kurtulmak gerektiğini ilk hamlede anlarız. Bunlar yapılmadan, edebiyatımızın modern yani uygar bir biçim alabilmesi asla kaabil olamaz. *Fuat KÖPRÜLÜ*.

Türk Aruzu

Türkler, İslâm çevresi içine girdikten sonra, Horasan ve Mâveraünnehr'de İran edebiyatının göz alıcı parlaklığı ile karşılaştılar. Aydın Türkler, bilim dili olarak Arapçayı, edebiyat dili olarak da Farsçayı öğrendiler. İran örneklerini taklit ederek, aruzla yeni bir Türk şiiri ortaya çıkardılar. Öte yanda geniş halk yığını hece vezni ile şiir söylemekte devam edegeldi.

Aruzun 138'i geçen kalıplardan ancak 20'si Türk fonetiğine uygundur; diğerleri Arapça ile Farsça'da uygulanabilecek niteliktedir. Divan Edebiyatı'mıza örneklik eden İran ve Arap şiirinin biçim yapısını yaratan *aruz* ise, özü de *tasavvuf*tur.

Edebiyatımızda, XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar *İran aruzu* kullanılarak *mesnevî, gazel, kasîde, musammat, rubaî, kıt'a* gibi her türlü nazım şekillerile eserler yaratıldı. Uzun süren bu acemilik döneminden sonra, XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılda *Bakî, Fuzulî* gibi aruz mısraı'nın şaheserlerini veren şairlerimiz yetiştı Bu başarı *Yahya Kemal*'e kadar devam etti.

Türk Edebiyatı'nda bin yıllık bir geçmişi olan aruz, *Tevfik Fikret*'e gelince, *imâle*'den, *zihaf*'tan kurtuldu. Türk dilinin bünyesine uydu. Konuşma di-

line yaklaştı. Onun yapmak isteyip de yapamadıklarını *Mehmet Âkif* yaptı. Konuşma dilini aruz kalıplarına hayret edilecek bir kolaylıkla soktu. *Yahya Kemal* ise, *Tevfik Fikret*'le *Âkif*'in nesre benziyen nazmını Türk dilinin dehasına uygun kusursuz şiirlerile gölgede bıraktı; Türk aruzuna son ve en güzel biçimini verdi.

Halk şairlerimizden *Yunus Emre, Âşık Garip, Gevherî, Emrah, Dertli, Seyranî* de aruzu rahatlıkla şiirlerinde kullanmışlardır. Aruz bilmeden, değil divan şairlerini, halk edebiyatı şairlerini, hece şairlerini bile anlıyamayız. *Yunus Emre*'nin elliden fazla şiiri aruzladır.

Dilimizde karşılığı bulunan öz Türkçe sözcükler aruz sebebiyle kullanılmamış, bu yüzden dilimiz, yüzyıllar boyu büyük zarar görmüştür. Arapça, Farsça binlerce sözcük Türkçeye aruz kanalından akmıştır. Aruz; yüzyıllardır, şiirimizde kullanılmaktadır. «Mevlît», «İstiklâl Marşı» aruzladır. Aruzu bilmemek bin yıllık Türk şiirindeki sesi gerektiği gibi bilmemektir. *Cemal Yeşil*'in diliyle seslenelim :

Bakî'de eski saltanatımdır sürüp giden,
Galib güneşli Marmara, Nef'î Palandöken;
Hâlâ içim yanar da Fuzulî'yi dinlerim,
Şen günlerimde bir köşeden seslenir Nedîm.
Sözler yadırganırsa da bizdendi söyleniş,
Şalvar, kavuk ve tuğ kimi vaktiyle süslemiş!
Divanı bir gaza diye tarihe sar, bırak,
Her şiiri başka bir dizi inciyse, ey Aruz,
Senden sabırla süzdüğü ummana borçluyuz
Tozlar şerefli hâlesidir yılların, öğün!
Hâlâ, alevlenir gibi taptazedir külün.

Aruzun Özelliği

Aruz; dilimizin sözcük yapısına uygun değildir. Bunu şu birkaç sözcükten de anlıyabiliriz : *Karadeniz, Anadolu, Yeniçeri, Karakulak, eşelemek, hecelemek* gibi sözcüklerimizi aruza uyduramayız.

Aruz kalıplarında arka arkaya üç açık hece yoktur. *Abdülhak Hâmit Tarhan*, aruzun bu eksikliğini görerek : «*fefeilâtün*» kalıbını ortaya attı; fakat tutmadı.

Aruzun temeli açık ve kapalı hecelere dayanır. *Açık hece;* kısa bir sesli ile biten hecedir. *Muallâk, yarım hece* de denilen açık heceler, en kısa, en süreksiz hecelerdir; aruzda bir nokta (.) ile gösterilir : *A-na-do-lu* (....), *o-kur-sun* (.— —), *mer-dâ-ne* (— — .) gibi. *Kapalı hece;* sessizle veya uzun sesli ile biten hecedir. *Tok, uzun, tam heceler* denilen kapalı heceler aruzda kısa bir çizgi (—) ile gös-

terilir. *git-mez-sin* (— — —), *ol-maz-mı* (— — .), *câ-nâ-nı-mı* (. .) gibi Buna göre aruzun genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz :

1. *Kısa sesli* ile biten *açık hece* yahut *kısa hece*, sessizle veya uzun sesli ile biten hece *kapalı hece* veya *uzun hece*dir. *Su, bu, tel, bal, kürk* gibi.

2. *Uzun sesli* olup sessizle biten veya sonunda çift sessiz bulunan Arapça ve Farsça heceler *bir buçuk hece*, daha doğrusu birincisi kapalı ikincisi açık hece sayılırlar : *âb, hâl, bâb, hüsn, çeşm, zülf, aşk, dert* gibi. Yalnız, bu çeşit hecelerin sonundaki sessizin *n* olmaması gerekir. *Ân, kân, şîn, cân* gibi *n* ile biten uzun sesli heceler bir kapalı hece kabul edilir.

3. Mısra sonlarındaki açık heceler de kapalı sayılır. Mısra sonlarında uzun sesli olup sessizle biten veya çift sessizli olan yabancı heceler de kapalı hece sayıldıklarından, bir buçuk hece olarak kabul edilmezler.

4. Mısra içindeki *ulamalar* (vasıllar) sırasında bir kelimenin sonundaki sessiz kendisinden sonra gelen sesli ile başlıyan kelimeye bağlanınca, kapalı heceler *açık hece* olur. Böylelikle bir buçuk değerli heceler bir *kapalı hece* durumuna iner.

Aruz; çok defa, eski şiirin gazetesidir. Edebiyat-ı Cedîde, Tanzimat artıklarıyla beraber aruz veznini bir çeşit âhenk makinesi addediyor ve her şeyi onun hususiyetlerinden bekliyordu. Aruz onlar için şiir denen fabrikasyonun tek imkânıydı. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Aruz vezninin görmüş geçirmiş mükemmeliyetini Yahya Kemal'den, hece veznînin Türkçeye kazandırdığı ses kıvraklığını Ahmet Hamdi'den, serbest veznin Türk şiirine açtığı imkân hazinelerinin zenginliğini Nazım Hikmet'ten dinleyenler bu aşkın bazan şairlerine, kullandıkları vezin hakkında ne lezzetli şiir hakikatleri söylettiğini elbette bilirler. *Cahit Sıtkı TARANCI.* Halk şairleri ötedenberi eski Türk geleneğine uygun olarak hece veznini kullanmışlardır. Divan Edebiyatı şairleri, şiirlerini Arap ve Fars kaynaklı aruz vezni ile yazmışlardır. *Güven KAYA.*

Aruzun Niteliği

Aruzda *kesimleme; kesme;* parça parça ayırma anlamındadır. Bir mısraın veznini denetlemek için, veznin çeşidine ve örneğine göre, hecelere ayırmak, hecelerini saymak, duraklarını yoklamak gibi işler yapmak; manzumeyi vezin bakımından kontrol için *ayırarak okuma* taktî'dir.

Aruz vezninde sözlerin vezin kalıplarına bölünüşü; vezinli bir mısraı veznin parçalarına uygun olarak ayırmadır *taktî*. Aruzda, hecedeki gibi kesin duraklar yoktur, yerine göre bir kelimeyi parçalayan kalıplara uygun bölünüşler vardır

Mef'ûlü Mefâîlü mefâîlü feûlün

— — . . — — . . — — . . — —

Göz gördü / gönül sevdi / senî ey yâ / zü mâhım.
Kurbânı / nolam var mı / benim bunda / günâhım.

NAİLÎ

Aruz'da bir kelimenin *sonu* ile ardınca gelen kelimenin *başı* kaynaşıp ikisinin tek kelime gibi okunuşu; *vasl, bağlama, liezon, rabıta, ulama* adını alır. Konuşurken, bir yazıyı sesli okurken sessiz bir harfle biten bir kelimeden sonra sesli harfle başlıyan bir kelime gelirse, birinci kelimenin sonundaki *sessiz harf*, ikinci kelimenin başındaki *sesli harfe* bağlanır. Fransızca *liezon* aynı anlamındadır. *Çalışmakistiyorum - Gelmezolmaz - Geldiğinakşam* gibi.

Aruzda *imâle;* çekme, uzun okuma, meylettirme anlamlarına gelir. Aruz vezninde bir hecenin kendisinden üstün bir değerde kullanılmasıdır. Bir heceyi iki hece sayılacak kadar uzun okuma. Aslında kısa olan bir hece, imâlede vezin dolayısile uzun söylenir.

İmâle ve uzatma anlamına gelen *med*'di birbirine karıştırmamalıdır. *Med:* aruz hatası değil, aksine, şiirde âhenk ve ses zenginliğini yaratan değerli bir öğedir.

Divan edebiyatında sık sık karşılaştığımız imâleyi, Servet-i Fünûn'cular ilk olarak kaldırmayı düşündüler. Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal edebiyatımızda en başarılı imâlesiz şiirler yazanların başındadır. Örnekler :

Deediler oğlun gibii hiçbir oğul
Yaaradılaalı cihan gelmiş değül

Süleyman ÇELEBİ

Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını
Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını

NEDİM

Zihâf; imâle'nin zıddıdır; *kısma* anlamına gelir. Bir manzumede uzun okunması gerekirken, vezne uydurmak için bir hecenin kısa okunmasıdır : *â* hecesini *a*, *cî* hecesini *ci*, *lû* hecesini *lu* durumuna getirmek gibi.

İmâle ile zihafı ayıran diğer bir özellik de şudur : İmâle'de Türkçe heceler çekip uzatıldığı halde, zihafta Arapça ile Farsça hecelerin kısılması esastır. Örnekler :

Allah adın zikr edelüm evvelâ

Süleyman ÇELEBİ

Çeşm-i mest-i tîg çekmiş gamzeden bir kahramân
Ebru-yi müşkîni bir şemşîrden hâlî harâb

NEF'Î

Eski edebiyatımızda kısa kesme, *kısaltma*, kesme, *azaltma* anlamlarına gelen bir de *kasr* vardır. «*Mah*» yerine «*meh*», «*şah*» yerine «*şeh*», «*şahsüvar*» yerine «*şehsüvar*» kullanılması kasr olarak kabul edilir.

Divan edebiyatında, vezin yüzünden, uzun heceyi hafifletmek gayesiyle kasr kullanıldığını sık sık görüyoruz. «*İskender*» yerine «*Sken̂der*», «*İstanbul*» yerine «*Stanbul*», «*Eflâtun*» yerine «*Flâtun*», «*Aristo*» yerine «*Rosto*» denildiği gibi. Bir örnek:

Bu şehr-i Stanbul ki bimisl ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

NEDİM

Güzel duraklama anlamına gelen *sekt-i melih*, aruz vezninde *mef'ûlü, mefâîlün, feûlün* kalıbının *mef'ûlün, fâilün, feûlün* şeklini almasıdır. Anlamı bakımından «*sekt*» sesi nefes almadan kırma, «*melih*» ise tatlı, çekici, güzel anlamındadır.

Sekt-i Melih, daha çok mesnevilerde âhenk değişikliği yaratmak kaygısı ile uygulanmıştır. Batı uygarlığındaki Türk edebiyatında az kullanılan bu duraklama, divan edebiyatında büyük ilgi görürdü.

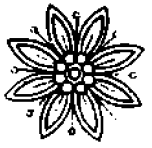
Türkçenin tarihine bakılırsa, aruz onüçüncü yüzyıldan beri dilimizde kullanılıyor. Şiirde ne vezni, ne kafiyeyi, ne şekli kabul etmeyen yeniler müstesna, hececiler de zaman zaman aruz veznini kullanmışlardır. *Orhan Seyfi ORHON*. Türk şairleri aruzu işlemiş lerdir; aruzla çok ahenkli şiirler yazmışlardır. Hece vezni halk arasında, tekkelerde, hattâ bazen milletin aydınları arasında, sarayda kullanılmıştır: ama asıl büyük şiirimiz, aruzla yazılmıştır. *Nurullah ATAÇ*.

Aruz Kalıpları

Mısra ölçüsü kalıptır. Kelime anlamı, herhangi bir şeye belirli biçim vermek için kullanılan ve o biçimi taşıyan araçtır. Hece vezninde hecelerin toplamı o mısraın kalıbıdır. 8 heceli bir mısraın kalıbı *sekiz*'li; 11 hecelinin kalıbı *onbirli* dir. Aruz veznînde ise her kalıp içi boş bir mısra anlamına gelir.

Aruz veznile yazılmış manzumenin veznini bulabilmek için aruz kalıplarını bilmek gerekir. *Aruz kalıpları*, çok olmakla beraber, yüzyıllardan beri sevilip kullanılanlar sayılıdır. Aruz kalıpları ikiye ayrılır: 1. *Düz kalıplar*; 2. *Karışık kalıplar*.

Parnasse'çıların tesiri altında edebiyatımızda yeni bir nazım telâkkisi yaratan büyük şair Yahya Kemal, Fikret ve Âkif'in nesre benziyen nazmına karşı, Nef'î, Nailî-i Kadim, Nedim gibi klâsik şiir üstatlarının ananelerine bağlı olmakla beraber, tamamiy-

le yeni bir Türk dilinin dehâsına uygun kusursuz şiirlerile. Türk arızuna yeni, son bir merhale verdi. *Fuat KÖPRÜLÜ.* İlk hasretiyle gençliğimin ilk elemleri / Ey paslı tellerinde gülen, ağlıyan arız / Ey eski dost yad edelim eski demleri / Madem ki son sadanı dağıtmış yorulmuşuz! *Hâdi Fahri OZANSOY.*

Düz Kalıplar

Düz kalıplar, aruz kalıplarından tek bir parçanın yan yana sıralanmasından meydana gelen kalıplara denir. Aruzun bu düz kalıpları ile yazılan nazım parçaları, çoğunlukla, monoton bir ses etkisi uyandırmaktadır. Bu yüzden şiirimize arızun ilk girdiği zamanlar çok kullanılan bu düz kalıplar, daha sonraları yerini karışık aruz kalıplarına bırakmıştır. Türk şiirinde kullanılan başlıca *düz kalıplar* ve örnekleri :

1. Fâilâtün fâilâtün fâilün
—.—— —.—— —.—

Varmadan erer idik her menzile
Korkusuz girer idik her mahfile

Âşık PAŞA

2. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
—.—— —.—— —.—— —.—

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlâre sû
Kim bu denlû dûtuşan odlâre kılmaz çâre sû

FUZULİ

Öyle mest ol yâd-ı yâr ile dem-i âhirde kim
Darb-ı tîg-i merki cism-i nâ'tüvânın duymasın

Yenişehirli AVNİ

Âlem-i aşk idi gönlüm gelmeden âlem henûz
Dilde bin gam var idi halk olmadan bir gam henüz

Leskofçalı GALİP

3. Feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)
..—— ..—— ..— (— —)

Ey elâ gözlü güzeller güzeli,
Seni andıkça büyük bir kaderin
Geziyor kalbimiz üstünde eli

Faruk Nafiz ÇAMLIBEL.

Bize bir zevk-i tahattur kaldı
Bu sönen, gölgelenen dünyada

Ahmet HAŞİM

4. Feilâtün feilâtün feilâtün feilün
. — — . — — . — — . — —

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı

Ragıp PAŞA

O gül-endâm bir al şala bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün

Enderunlu VASIF

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı

FUZULI

5. Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)
— . — — . . — — . . — — . . — (— —)

Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam-u şâdi-i felek böyle gelir böyle gider

Enderunlu VASIF

Her ne yap yap becerip izzet-i nefsinle geçin
Kimseden bekleme yardım, iki el bir baş için.

Neyzen TEVFİK

6. Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)
. . — — (— . — —) . . — — . . — — . . . . (— —)

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak!
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Mehmet ÂKİF

7. Mefâilün mefâilün
. — . — . — . —

Öter, öter, öter, öter,
Bu bir güzel terânedir.

Tevfik FİKRET

8. Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün
. — . — . — . — . — . — . — . —

Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştihâ sizin!

Tevfik FİKRET

9. Mefâilün mefâilün feülün
. — — — — . — — — . — —

Demir dağ sanki deprendi yerinden
Yahut ayrıldı gökler birbirinden

ŞEYHİ

10. Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün
. — — — . — — — . — — — . — — —

Ezelden şâh-ı aşkın bende-i fermânıyız cânâ
Muhabbet mülkünün sultân-ı âlîşânıyız cânâ

BÂKİ

Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir
Aman dünyayı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir

NEDİM

11. Müfteilün müfteilün fâilün
— . . — — . . — — . —

Altı da bir, üstü de bir yerin
Arş yiğitler vatan imdâdına!

Namık KEMAL

12. Feülün feülün feülün feûl
. — — . — — . — — . —

Küçük muttarit, muhteriz darbeler,
Kafeslerde, camlarda pür ihtizâz.

Tevfik FİKRET

13. Müfte fâilün mütefâilün

, . — . — , . — . —

Tepeden nasıl iniyor bakın,
Şu kızın nişanlısı şanlıdır.
Yaradan nazardan esirgesin :
Koca dağ gibi delikanlıdır!

Muallim NACİ

14. Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

— — . — — — . — — — . — — — . —

Esdî nesîm-î nevbâhâr açıldı güller subhdem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun Câm-ı Cem

NEF'İ

15. Müstef'ilâtün müstef'ilâtün

— — . — — — — . — —

Allâhü ekber, Allâhü ekber
Bir samt-ı ulvî kalb-i tabiat
Etmekte zikr-i Hallâk-ı dâimi:
Etmekte ra'şan ra'şan ibâdet.

Tevfik FİKRET

Karışık Kalıplar

Karışık kalıplar; genel olarak aynı biçimli parçaların karışık bir şekilde sıralanmasile, veya ayrı biçimli parçaların dizilmesile ortaya çıkan kalıplara denir.

Aruzun bu karışık kalıpları değişik *ritmik* yani *değişik düzenli* sesler çıkardığı için, mısraların çıkardığı bu sesler kulağa daha hoş geldiğinden şiirimizde çok kullanılmıştır. Türk şiirinde en çok kullanılan *karışık kalıplar* ve örnekleri:

1. Mef'ûlü mefâîlü feûlün

— — . . — — . . — —

Âteş gibi bir nehr akıyordu
Rûhumla o rûhun arasından.

Ahmet HAŞİM

2. Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

— — . . — — . . — — . . — —

Tahkîk bu kim hep işiniz zerk ü riyâdır
Takliddesiz taâtiniz cümle hebâdır

Bağdatlı RÛHİ

3. Mef'ûlü mefâilün feûlün

— — . . — . — . . — —

İstanbul'un öyledir bahârı;
Bir aşk oluverdi âşinâlık;
Aylarca hayâl içinde kaldık;
Zannımca Erenköyü'nde artık
Görmez felek öyle bir bahârı,

Yahya KEMAL

4. Mef'ûlü mefâîlün mef'ûlü mefâîlün

— — ˘ ˘ — — — — — ˘ ˘ — — — — — ˘ ˘ — — —

Pervâneleri bezmin can nakdini yandırdı
Ol şem-i şebârânın germ olmada bâzârı

Şeyhül-İslâm YAHYA

5. Mefâîlün feûlün mefâîlün feûlün

˘ — — — ˘ — — ˘ — — — — ˘ — —

Gel ey mahbûbe Çin'den kamış bir köşk içinden
Ve sarkıttıkça dallar, alevden portakallar!

Yahya KEMAL

6. Mef'ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün

— — ˘ — ˘ — ˘ — — ˘ — ˘ —

Gâfil geçirme fırsatı kim bağ-ı âlemin
Gül devri gibi devleti nâ-pâydârdır

BÂKİ

Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi
Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi.

Yahya KEMAL

Bir mevsim-i bahârına geldik ki âlemin
Bülbül hamûş havz tehî gülistan harâb

İzzet MOLLA

7. Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün

— — ˘ — ˘ — — ˘ — ˘ — — ˘ — ˘ —

Çeşmimde eşk-i hasret çehremde âteş-i aşk
Bir gün o hâli görsen kan ağlayor sanırsın.

Namık KEMAL

8. Fâilâtün mefâilün fa'lün

— ˘ — ˘ — — ˘ — —

Şüphe bir nûra doğru koşmaktır.
Şüphe etmek akıl için haktır.

Tevfik FİKRET

9. Feilâtün mefâilün feilün

˘ ˘ — — ˘ — ˘ — ˘ ˘ — —

Bu karanlıkta sevgilim ikimiz
Kara bir gözde çifte yaş gibiyiz.

Cenap ŞAHABETTİN

10. Mef'ûlün fâilün feûlün

— ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ —

Yumşak yumşak dedi ki sayyad

FUZULİ

11. Mefâîlün feûlün mefâîlün feûlün

‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ —

Seher vaktiydi çıktım geçen gün kûhsâra

Abdülhak Hâmit TARHAN

12. Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)

‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ (— —)

Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile bâis-i meserret olur

NEF'İ

13. Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün

‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ ‒ —

Yine zevrak-ı dertnum kırılıp kenara düştü
Dayanır mı şişedir bu reh-i renksâra düştü

Şeyh GALİP

14. Müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün

‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ —

Aşk yolunda her kim ol yârına canfeşân gider
Ehl-i yakın bilür kim ol cennete bîgüman gider

NESİMİ

15. Müfteilün fâilün müfteilün fâilün

— ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ — ‒ — ‒ ‒ —

Senden irag ey sanem şam ü seher yanaram
Vaslum arzûlaram dahi beter yanaram

NESİMİ

Divan Şiirini Açımlamak

Türk Divan Şiirinin açımlanmasında özel bir yol gereklidir. Yüzlerce yıl içten önemli bir değişiklik geçirmiyen bu şiir klâsik edebiyatımız çerçevesine girer. Savaşlar, din kavgaları, toplumu sarsan değişmeler; İran'dan gelen bu klâsik sanat anlayışını pek etkiliyememiştir.

Divan şiirini, günümüz şiirinden ayıran özelliklerin başında dil ve anlayış gelir. Divan şiirini açımlamadan önce; dilbilgisile birlikte Osmanlı Türkçe'sini aruz ölçüsünü bilmek zorunluluğu vardır. Osmanlı Türkçesi ise; Arapça, Farsça sözcüklerle, tamlamalarla örülüdür.

Divan şiiri, ayrıca *Dinî Divan Şiiri, Din Dışı Divan Şiiri* olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî Divan Şiiri, tasavvuftan geniş ölçüde faydalanır. Dinî divan şiirinde öteki dünya görüşü, diğer görüşlerin üstünde tutulur.

Şiirimizde ancak Tanzimat'tan sonradır ki, yeni dünya görüşü üstünlük kazanır. Divan şiirinin etkilerini Tanzimat sonrasında bile görüyoruz.

Türk şairleri, kendilerine örnek olarak fars şairlerini seçmişlerdi. Onların şiirlerindeki söz ve anlam oyunlarını taklid ediyorlardı. Sonradan Divan Şiiri diye anılan bu şiirin yaratıcıları, gerçi fars etkisi altında bile kişiliklerini belli etmekten geri kalmıyorlardı; ama onların yaptıkları bu edebiyata gene de orijinal bir edebiyat denemez. Çünkü, sevgiliyi, yürüyen selviye benzetmek, fars şiirinin bulduğu bir benzetme idi ve bu iki edebiyatı inceliyen bir göz, elbette kaynağa önem verecekti. Bir ümmet edebiyatı, din birliği edebiyatı olan Divan Edebiyatı, halkı ihmal edip âdeta karma bir dille ortak bir formalist zevk anlayışına yönelmiş, fakat bu yolla hümene ve evrensel olana ulaşamamıştır. Böylece de gittikçe daralan bir sınır içinde kapanıp kalmıştır. *Melâhat MENEMENCİOĞLU.* Eski Türk edebiyatı, divanlardan ibaret değildir. Divan'ın dışında el atılmamış bir Mesnevî, Gazavat-name ve Tarikatlar edebiyatı vardır. *Mehmet KAPLAN.* Eski şiirden bahsederken ses unsuru üzerinde ısrar etmemin sebebi, sanatın asıl zaferini onunla idrâk etmesi, hattâ kendisini onunla tarif etmesidir. Eski şiirin bütün bir tarafını yapan nükte konuşma diline ait söyleyiş tarzlarından gelir. Eski şiirin paradoksal tarafı son derecede kelimeci olmasına ve baştan aşağı kelime zevkinin idare etmesine rağmen hakikî dil zevkine bir türlü varamamasıdır. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*

Divan Şiirini Anlamak

Divan şiirinin nazım birimi *beyit* olduğu için; açımlamada beyitten başlamak en sağlam yoldur. Divan şiirinde bir beytin anlaşılması, şairin kafasında biçimlenen hayali kavramaya bağlıdır.

Beyitteki hayal, duygu, düşünce tablosu iyice anlaşıldıktan sonra; sanatçının zekâsı, sözcüklerin ikinci anlamlarile ilgilenmek gerekir. Böylelikle birinci tablonun altında, söz oyunlarile örülü ikinci tablo görülür. Bu ikinci tabloyu anlamak için; sözcükle söz sanatlarından geniş ölçüde faydalanmak zorunluluğu vardır.

Gazel, kaside ve bazı kıt'alardaki beyitler ayrı ayrı açıklanarak metnin bütününe gidilmelidir. *Murabba, Muhammes, Terkib-i bent* ile *Terci-i bent*'lerde ise, hüttün anlaşılmadıkça beyitlerin açımlanması eksiksiz kavranamaz.

Bir *mesnevi*'nin açımlanıp anlaşılması ise, mesnevinin kompozisyonundaki inceliklerin anlaşılmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Motifler, özü yaratan kavramlar, bölgesel ve toplumsal özellikler, aynı temada yazılan diğer mesneviler, olayların odak noktaları, sanatçının kişiselliği bilinmeden bir mesnevî anlaşılamaz.

Divan şiiri; doğunun estetik anlayışına tamamiyle uygun bir edebiyat tarzı, asırlardan beri bu zevkin, nesilden nesile ekliyerek uzattığı sanat zincirinin bir halkasıdır. Divan şiirinin bütün üstadlarının ve bunların en güzel şiirlerinin, söz oyunlarının bayağı ve basmakalıp biçimlerinden kabil olduğunca kaçınarak söyleyişe yeni bir çeşni, yeni bir asalet getirebilenleri görüyoruz. Divan şiirinin iki özel cephesi vardır : söz oyunları, ses oyunları. Birincisinde zekânın rolü büyüktür. Şair zeki olduğu ölçüde cinaslar, içiçe geçen çapraşık kelime oyunları bulur. *Vasfi Mahir KOCATÜRK*. Her büyük sanat geleneği gibi eski şiirimizde de ne kadar dolayısiyle konuşursa konuşsun, evvelâ içinde doğduğu ve bağlı bulunduğu toplumsal sistemi veriyordu. Eski şiirin âhengi hiç de ihmal edilecek bir şey değildir ve Yunus'a rağmen diyebilirim ki, Türk mısraının sesini Baki, Nedim gibi şairler verir. Elbette buluşlardan öteye geçen bir şiir ihtiyacını duyduğumuz zaman bu sesi arıyacağız. Bakî ile Fuzulî şüphesiz en büyük şairlerimizdir. Fakat Bakî'nin dili Fuzulî'den daha düzgün, sanatı daha ustadır. Nailî'nin, Nedim'in, Nabî'nin, Şeyh Galib'in bazı mısra ve beyitleri nadir de olsa, eğer şiir eninde sonunda bir mükemmeliyet meselesi ise, hiç de Batı'daki çağdaşlarından aşağı kalmaz. *Ahmet Hamdi TANPINAR*.

Divan Şiiri Mazmunları

Divan şiirinin özelliklerinden biri de, genel dilde konuşulmayan kelimeleri kullanmak, ikizli üçüzlü v.b. farsça tamlamalar yapmaktır.

Divan şiiri, herşeyden önce *soyut kavramlar şiiri* olduğu için, divan şairlerinin soyut mazmunlarla örülü duygu ve hayâl âlemlerine girilmedikçe bu şiir kavranılamaz.

Divan şiirinde, kompozisyon bütünlüğü, konu birliği aranmaz; eser değişmez kuralların baskısı altında beyit beyit işlenir. Kirpikle ok, kaşla yay, dudakla mey, boyla servi... arasında bağlantılar kurar. Divan şiirimiz, divan şairlerimiz üzerinde *Nurullah Ataç*'ın görüşlerine ayrı bir yer vermek zorunluğu vardır:

Eskiyi bilmeyen yeniyi anlıyamaz ya, yeniye bakmayanın, yeniyi incelemiyenin de eskiyi gerçekten anladığına inanamam... Yalnız kendi gele-

neğinin sınırları içinde kapalı kalan, dışarıyı merak etmiyen şair geleneğin tutsağıdır. bir şey yaratmaz, hep söylenmiş olanlardan başka bir şey söyliyemez...

Eski şiirimizi, divan şairlerimizi de, saz şairlerimizi de okumanın başka bir zorluğu vardır. Okursunuz, okursunuz, okuduğunuz aklınızda kalmaz. Çünkü o şiirlerin birer konusu yoktur. Binlerce tenteneye bakın; içinden birkaç tanesini pek beğenirsiniz: «Aman ne güzel şey! Bu çizgilerin birbirlerine girip sarılışı ne kadar hoş!» dersiniz. Bir ressam değilseniz, siz de tentene örmesini bilmiyorsanız, aradan çok geçmez, o çizgileri unutuverirsiniz, başka bir görüşünüzde hatırlamazsınız. Çünkü tentenenin bir konusu yoktur. Bizim şiiriniz de öyledir..

Türkçe şiiri yalnız sevmem, ona hayranım. Çünkü bizim divan edebiyatımızda, misli Avrupa'da pek görülmemiş sanatkârlar, üstatlar gelmiştir. Racine, Baudelaire, Verlaine, Mallarmée şüphesiz birer büyük şair. kelimelerle oynamasını bilen birer sanatkârdır. Fakat bir Bâki ile, bir Nedim ile mukayese edildikleri zaman -sırf bu gibi kelime sanatkârlığı bakımından- bizim şairlerimizin onlardan üstün oldukları görülür. Racine'deki, Baudelaire'deki mâna, ruh zenginliği karşısında bizim en büyük şairlerimizin fukara kaldıklarını söyliyerek divan şiirini inkâra kalkışanlar şiirin her şeyden evvel bir lâfız sanatı olduğunu, kelimelerle güzel şekiller yaratmak istediğini kavrayamamış olan kimselerdir. Bizim için şiir, sanat, tarihi yazılabilecek bir şeydir. Şiirin tarihi yazılırken de yalnız şiirin geçirdiği değişmeler anlatılmaz, her şairin şiire neler getirdiği, şiirde hangi duyguları söylediği anlatılır. Bizim şiirimizin tarihine böyle bir şey konulamaz. Baki, Naili, Nefi, hattâ Nedim şiirimize yeni duygular getirememişlerdir, şiirlerine kişiliklerini hiç katmamışlardır. Bir Baki Efendi dili vardır, ama bir Baki efendi düşünce, duygu âlemi yoktur; onun şiiri bize kendisinden haber vermez; şiir âleminde zaten bulunan mazmunları yeniden söyler. o kadar.

Rind Zahid, Sofu divan şiirimizin üzerinde sık sık durduğu karakter temalarıdır. Divan şiirinde gerçek anlamda insan yoktur. Doğa bile tasavvufa bağlı bir görüşle sembolik niteliklerle çizilir.

Divan şiiri, aynı fikirlerle görüşleri sözlük oyunlarına bağlar. Yaşantının gerçeklerin içine girmez. Divan şiirinde yerli, ulusal, yabancı motiflerin yanısıra, İslâm uygarlığile ilgili ortaklaşa sayısız motiflerle karşılaşırız. Abdülbaki Gölpınarlı ise şu görüştedir:

> Edebiyatı içtimaî bir görüşle tahlil etmek istersek, şu neticeye varırız: Bir beşer topluluğunun soy, ülkü, bilgi bakımından muhitine ve seviyesine göre düşünüş, inanış, duyuş ve sezişinin, temenni ve şikâyetlerinin. hülâsa tek bir kelime ile varlığının idealize edilmiş bir ifadesidir.

Atalar sözlerinin bazı şiirlerin akılda kalan beyitleri olduğu ve bizdeki darbımesellerin bir çoğunun islâmdan evvelki edebiyatımıza ait oluşu ve umumî bulunuşu nazarı dikkate alınırsa mesnevînin acemlere bizden geçtiği muhakkaktır. Murabba dediğimiz şekil, ki bilâhare şarkı adını almıştır. Türkünün aruza tatbikinde de klâsikleşmesinden meydana gelmedir. Muhammes, müseddes, bunların mütekerrirleri, tarsi ve terkipler hülâsa bütün musammatlarla tuyuğ ve rübailerin islâmdan evvelki Türk edebiyatı şekillerinin aruza tatbikinden ve klasik bir hal almasından başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Şeyyat Hamza, Gülşehri, Fakih Ahmet gibi şairler Türkçenin âhengini Yunus gibi göstermemekle beraber, Türkçe yazmışlar; Kul Mes'ut, Hoca Mes'ut gibi şairler ayni yolda bunları takip etmiş, nihayet on dördüncü asır şairlerinden Ahmedî ve Şeyhi klâsik edebiyatın ilk üstad şairleri olarak tanınmışlardır. On beşinci asırda Necati ve Ahmet Paşa ile klâsik Türkçe tamamiyle kurulmuş, on altıncı asırda Bakî Türkçeyi bilhassa gazel vâdisinde Acem edebiyatının fevkine çıkarmış ve garbî Oğuz sahasında şiire vahdetini temin etmiş sanat ve lisanda üstadlığını herkese tanıtmıştır. Fuzulî'nin şiirlerinde kızgın ve elemli bir Irak havası esmektedir. Tam bir sinema romanı olan Leylânamesinde Irak'ın ayağı kınalı ve halhallı kızlarını görüyor, harp âdetlerini, kabile ve şehir hayatını seyrediyoruz. Bakî, mersiyesiyle devrinin azametini abideleştirmiştir. Nedim'in divanında bir lâle devri gizlidir. Namık Kemal; devrinin istibdat ve zulmünü duyurmakta, buna karşı Türk'ün isyanını haykırmaktadır.

Divan Şiir Biçimleri

Divan Edebiyatı'nın nazmını incelerken; yapıtların biçim özellikleri, özlerindeki bileşik noktalar; şairlerin kişisellikleri, sanat anlayışları üzerinde durulmalıdır.

Divan şiiri öz, biçim anlayışı bakımından, uzun yılların değiştiremediği bir özellik gösterir. Divan şiiri düşünseldir; belirli kalıplar içerisinde yüzyıllar boyu, çok ince ayrılıklarla devam edegelmiştir.

Gazel, kaside, mesnevî Türk divan şiir sanatının en güçlü kollarıdır. Kelimelerle güzel biçimler kurmak gücünün edinilmesi dili iyi bilmekle başlar. Fuzulî, Bakî, Nedim ünlerini bu dili sevmiş, saymış olmalarına borçludurlar. İlhan Berk'e göre:

> *Divan şiiri; Batı'nın büyük şiir çizgisine (poésie pure, obscure poetry) daha yakın bir yerdedir. Bunun için de, salt şiir anlayışımızda, Divan şiirini Tanzimat ve Servet-i Fünûn şiirinden çok, Batı şiirine yaklaştırabiliriz... Anlam, çokluk, usa; görüntüyse göze seslenir. Divan şiiri göze seslenen bir şiir ise, görüntüye dayanmasındandır... Şiirin gözle okunması çağımızın bir görüşüdür. Ayrıca, şiirin göze seslenmesi ise büyük bir şeydir bence Bir şiir zaten görülmeden anlaşılmaz. Çağımızın şiiri, göze seslenen şiirdir gibi gelir bana. Divan şiirimizin büyüklüğü burdadır bence. Şiirin*

güzellik duygusu yaratmıyan öğelerle ilgisi yok gibidir. Şiirin, erdemle, doğrularla, gerçekle ilgisi doğrudan doğruya olmaktan çok, dolayısiyledir. Bizi bugün Batılı olmak değil, çağdaş olmak ilgilendirmelidir.

Divan şiirimizin biçim yapısını incelerken iki ana temelle karşılaşırız: *1. Beyitlerle kurulanlar. 2. Geniş bentliler.*

Beyitlerle kurulanlar; *gazel, kaside, musammat gazel, musammat kaside, müstezat, kıt'a, tarih, mesnevî* biçimlerini meydana getirir.

Geniş bentliler; *tek dörtlük* ve *musammatlar* halinde ikiye ayrılır. Tek dörtlükler; *rubaî* ile *tuyuğ*'dur. Musammatlar; *murabba, muhammes, altılı, yedili, sekizli, terkib-i bent* ve *terci-i bent* biçimlerini yaratır.

Gazelleri, şarkıları, sâkinâmeleri, terkip ve terci-i bendleri ile, bütün eski edebiyatımız kökü havada Tûbâ ağacına benzer. Şairler, içinde yaşadıkları muhit ve mensup oldukları milletle o kadar az ilgilidirler ki, divanları dolduran ince ve yapmacıklı binlerce beyit arasında uzun uzun araştırıldıktan sonra belki mahalli bir renge, millî bir özelliğe rastlanabilir. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Divan şiiri, meselâ bir kaside, bir gazel, gelişen bir bütün değildir; birbirleriyle sanki ilgisiz olan beyitlerden kurulmuştur. Bu yolla yaratılan güzelliği bir yana bırakırsak, Divan şiirine donmuş, kalıplaşmış bir şiir denebilir. Şüphesiz onu biz yeniler bütün bütün bir yana atmış değiliz; biz şimdi o şiire modern bir gözle bakarak, eskilerin kabul etmeyecekleri bir güzellik buluyoruz onda. Ama bu nihayet bir yorumdur, yeni bir yorum. *Melâhat MENEMENCİOĞLU.* Divan şiirindeki insan çok özgül bir toplumun bir mutlu azınlık üyesidir. Son derece sınırlı, kimi zaman son derece dekadan'dır. Temel insanı niteliklere sırt çevirmiştir. Çünkü bir mutlu azınlıktan olmanın koşulu, incelerek, kaba saba çoğunluktan her şekilde uzaklaşmaktadır. Sözgelişi, şöyle gönül rahatlığıyla kırmızı rengini sevemez bu tip insan, belki «lâl» olursa sever. O da kendini değil, «lâl» rengi kavramını. *Murat BELGE.* Bizim edebî örneklerimiz Fars ve Arap edebiyatlarından gelir. Bu edebiyatların da başlangıç noktası, şiirde Arap cahiliye devrinin kasidesi, nesirde ise Kur'an ve ona takaddüm eden pek azı zaptedilmiş Arap mev'izalarıdır. Gerçekte eski şiir çok defa zenaatte kalırdı. Bu hünerde kalışın asıl sebeplerinden biri de Araplardan gelen kaside şeklinin kendisidir. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*

Beyitler

Batı'da, başından itibaren asıl birlik manzumenin kendisidir; bizim Divan Edebiyatı'nda ise beyit temeldir; *beyit* kendi başına bir güzelliktir. Şairin anlam dünyası orada başlar, orada biter.

Beyit; iki mısralı, aynı ölçülü bir nazımdır. Bir şiirde ard arda gelen iki mısra beyittir. Divan şiirinde her manzume baştan sona kadar aynı vezinle yazıldığı için, *Naci,* beyti «bir vezinde olan iki mısradan müteşekkil nazım» olarak tarif etmiştir.

Beyit geleneğimiz en çok divan şiirinde görülür. Divan Edebiyatı'nda beyit bir bütündür, yeni bir düşünceyi anlatan cümle bir beyitte tamamlanır, daha sonra gelen beyite geçmez.

Divan şiirinde; *kıt'a, gazel, kaside, terkib-i bent, terci-i bent* nazım birimi olarak beyiti kabul eder. Son mısra, son beyit şiiri kapayış beytidir.

Divan Edebiyatı'nda, kasidede şairin adı bulunan beyte *taçbeyit* adı verilir. Kaside şairin mahlasının bulunduğu beyit, gazeldeki gibi «makta» değil *taç*'tır. Kasidenin taçbeyit'inden sonra duaya geçilerek daha birkaç beyit söylenir.

Şahbeyit: bir şiirin en güzel beytidir. Divan Edebiyatı'nda, kasidenin *beyt-ül kasid-i,* gazelin *beyt-ül gazel*'i aynı anlamdadır.

Hep seninçündür benim dünyâ cefâsın çektiğim
Yoksa ömrüm var sensiz neyleyim dünyâyı ben.

BÂKİ

Şol kadar od yaktı âhım başlarına Âhi kim
Göklere ağdı geçip benden figaan ü nâleler

AHİ

Bu dünyayı seninle sevmişim ben
Benim sensiz bu dünyâ nemdir ey dost

Zeynep HATUN

Bu harabâtta Sâbit olamam sultânım
Dil-i vîrânımı yapsan da yıkılsam gitsem

SABİT

Kimdir o hanım-iğnesi kayıkla geçenler
Almış ele yelpaze bir âfet var içinde

İzzet ALİ PAŞA

Kanı ol gül gülerek geldiği demler şimdi
Ağlarım hâtıra geldikçe gülüştüklerimiz

MAHİR

Bir mevsim-i bahârına geldik ki âlemin
Bülbül hamûş havz tehî gülsitan harâb.

Yahya KEMAL

Aşk imiş her ne vâr âlemde
İlm bir kıyl ü kaal imiş ancak.

FUZULÎ

Âdeti hûbların cevr ü cefâdır anımâ
Bana ettiklerini kimselere etmediler.

NECATİ

Sakıyâ mey sun ki bir gün lâlezar elden gider
İrüşür fasl-ı hazan bağ ü bahar elden gider

AVNÎ

Kaametine elif deyen gör ne uzun hayâl eder
Her ki diler visâlini ârzû-yi muhâl eder

NESİMİ

Meşhurdur fisk ile olmaz cihan harab
Eyler anı medahene-i âliman harab

İzzet MOLLA

Müfret; tek ve tekil bir beyit anlamındadır. Divan Edebiyatı'nda kafiyesiz beyit; kafiye olursa *musarra* adını alır. *Fert, mücerret, mühmel* aynı anlamdadır. ***Müfredat,*** *müfret*'in çoğuludur.

Divan Edebiyatı'nda, başka beyitlere bağlı olmıyan manzum tek beyitlere *fert* denir. Divan şairleri, divanlarının sonuna *fert* ve *müfredat* ismile bu beyitleri alırlardı.

Fert ile müfret aynı anlama gelir. Divan şairleri özdeyiş değeri taşıyan düşüncelerini fert içerisinde söylemekten hoşlanırlar. Kafiyeleniş düzeni, *aa* olabileceği gibi, *ab* de olabilir.

Mahlâs; bir kimsenin ikinci adıdır. Divan Edebiyatı şairleri, şiir söylemeğe başladıkları zaman, asıl adlarından başka ayrı bir isim kullanırlardı. Bunun için Divan şairlerinin bir çoğunun tanınmış isimleri kendi adları değildir.

Mahlâsların çoğu yeni şairlere üstatları tarafından verilmiştir ki, bu hususla ilgili manzum yazıya *mahlasnâme;* şairin adı bulunan beyte ise *mahlâs beyti* denilir. Saz şairleri bu mahlâs beytine *imza beyti, mühür beyti, karalama beyti* de derler.

Bütün bu beyitlerde, o gazellerde bizim sesimiz var, sözleri anlamasak bile o sesi işitiyor, anlıyoruz. Bizim ulusumuzun insanları söylemiş onları, gene bizim ulusumuzun insanları yüzyıllar boyu okuyarak zenginleştirmiş. Doğru bütün bunlar, doğru ya, gene de yazık değil onların unutulması. Bize çok ağır da gelse söylemeliyiz: Boş bütün o şiirler, insanı gerçekten insan eden, yöresine ilgilendiren, başka insanları da, dünyayı da anlamağa götüren güç yok onlarda. Hepsi de eskimiş, bir daha tazelenmemek üzere eskimiş. Yalnız dilleri bakımından değil. Homeros'un, Vergilius'un dilleri Fuzulî'nin, Nef'înin, dilinden de eskidir. Ama o şairlerin görüşleri yaşıyor, düşünceleri tazeliğini yitirmemiş. Onları okurken insan oğluna bir yakınlık duyuyoruz. Fuzulî'nin, Nef'înin şiirleri ise öyle değil, onlarda sadece bir ustalık, bir hüner gösterme dileği var. Okuduk, ezberledik mi, bize bir şey katmıyor onlar. Daha doğrusu, onların bize bir şey katabileceklerini, insanı gerçekten insan edebileceklerini ancak Batı edebiyatile uğraştıktan sonra, Batı âleminin şiir, güzellik anlayışını az çok kavradıktan sonra sezebiliyoruz. Kendi kendine yeter bir edebiyat değildir bizim divan şiirimiz. Bunun için kapatmalıyız, onu Fuzulî'yi de, Bakî'yi de, Neşatî ile Nailî'yi de unutmalıyız. Onları

çocuklarımıza belletmemiz gerekli değildir. Çocuklarımıza gerçekten edebiyat sevgisini, güzellik kaygusunu aşılamak istiyorsak onlara, Yunanlılarla Lâtinlerden başlayarak Batı âleminin şiirlerini, eserlerini öğretelim, benliklerini onlarla yoğuralım. Bilmesinler Fuzulî gazellerini. Bir gün gelir, belki kendi kendilerine bulurlar o gazelleri, bir Batılı görüş ile okurlar onları, bizim bugün iyice sezemediğimiz güzelliklerini görürler ve yeniden diriltiverirler. Şimdilik biz o divanlardan uzaklaşalım. *Nurullah ATAÇ*

Gazeller

Gazel; sevgi, güzellik ve içki konusunda yazılmış; tek kafiyeli, beş beyitten az olmıyan manzumedir. Divan şairlerinin en çok kullandıkları nazım şekillerinden olan gazel, şairin özel duygularını, sevinç ve acılarını, aşkını terennüm etmek için geniş ölçüde kullanılmıştır.

Halk Edebiyatı'nda koşma'nın rolünü, Divan Edebiyatı'nda gazel alır. Bazı gazellerde konu birliği olmakla beraber, çok defa beyitler arasında konu birliği aranmaz. Konu birliği taşıyan gazeller *yekâhenk* adını alır.

Gazelin kafiyelenişi şöyledir : *aa ba ca...* Gazelin ilk beyti *matla*, son beyti *makta*, en güzel beyti *beytülgazel*, matla'dan sonraki beyit *hüsn-i matla*, makta'dan önceki beyit *hüsn-i makta* adını alır. Hüsn-i makta'da şairin adı bulunduğu için, o beyte *mahlâs beyti* denir. *Fuzulî* haklı :

Gazel bildirir şâirin kudretin
Gazel artırır nâzım'ın şöhretin

Gazellerden bazılarının sonuna manzum, kısa bir parça getirilirse o parça *ziyâde;* ziyadeli gazellere *müstezât;* beyitlerinin evvellerine iki, üç, dört mısra eklenirse *terbi, tahmis, tesdis* gibi adlar alır. Başka bir şairden alınan beyitler bir gazelin beyitleri arasına yerleştirilir. Gazelin beyitleri böylelikle bir misli artırılırsa buna *teştir;* matla mısralarından biri aynen makta'nın son mısrai olarak tekrarlanırsa *redd-i matla* olarak isimlendirilir.

Araplardan İranlılara, İran edebiyatından da bize geçen gazel, divan şiirinin özüdür. Divan şairlerinin hemen hepsi gazel yazmışlar; yazdıkları gazelleri kafiyeli olan mısralarının son harflerine göre alfabetik bir sıra ile *Divan*'lara dizmişlerdir.

Fuzulî, Bakî, Hayâlî, Nailî, Nedim, Şeyh Galip ve *Yahya Kemal* bizim en büyük gazel şairlerimiz arasındadır. Özellikle gazellerde, belirli üç öğe görülür: insan ve tabiat güzelliği, fikir ve felsefe, edebî sanat. Gazeller :

Gözlerimden aktı deryalar gibi yaşım benim
Dostlar çok nesne gördü unmadık başım benim
Geçmek için seyl-i eşgimden hayalim askeri
Bir direkli iki gözlü köprüdür kaşım benim
Her gice altun benekli âsümanîler geyip
İşbu dehr-i pîre-zen olmuştur oynâşım benim
Ben geda gurbet diyarında kalırdım yalnız
Mihnet ü derd ü belâ olmasa yoldaşım benim
Ey felek dokuz dolu cam içmeyince Han Selim
Dehr içinde olmadı hergiz ayakdaşım benim

☆

Aşk-ı cihanı bu dil-i nâlâne verdiler
Bir ra'şedar ele dolu peymâne verdiler
Leyliveşân aklım alıp âkıbet bana
Mecnun gibi bir dil-i divane verdiler
Benden nükud-u sabrı hele aldılar bütün
Billâh bilmezim bana âyâ ne verdiler
Cânândan muhabbet alıp verdiler bana
Sonra benim de cânımı cânane verdiler
Merdan-ı aşk İzzet'e bu feyzgâhda
Âsâr-ı feyz ü himmet-i merdane verdiler

☆

Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne
Urma zahmı sineme peykân peykân üstüne
Pare-i elmas eker her açtığı zahme o şuh
Lûtfu var olsun eder ihsân ihsân üstüne
Dilde gam var şimdilik lûtfeyle gelme ey sürur
Olamaz bir hânede mihmân mihmân üstüne
Yârden mehcur iken düştüm diyar-i gurbete
Bana gösterdi felek hicrân hicrân üstüne
Hem mey içmez hem güzel sevmez demişler hakkına
Eylemişler Kasih'e bühtân bühtân üstüne

Kasideler

Kaside; Divan Edebiyatı'nda en çok kullanılan nazım biçimlerinden biridir. Çoğun uzun kalıplarla yazılır. Kafiyeleniş tarzı: *aabaca.* Genel olarak hemen her kaside tasvirimsi bir parça ile başlar. Bu bölüme *nesib, teşbîb* adı verilir.

Bir güzeli överek kasideye girişme *teşbîb*'dir. Ramazan, bayram, bahar, kış gibi konulara yer verilen bu bölüm şiire en uygun bölümdür. Şair bundan sonra, kaçılan yer anlamına gelen bir *girizgâh*'la kasidenin *medih* kısmına girer.

Medih yapılan bu bölüm *medhiye* adını alır. Araya aynı vezin ve kafiyede bir gazel sıkıştırılabilir ki, buna *tegazzül* denilir. En sonra şairin kendisini öğdüğü *fahriye* ve *dua* bölümü ile kaside sona erer.

Kaside en az otuz, en çok doksan dokuz beyit olabilir. Edebiyatımızda kırkbeş, elli beyitlik kasideler makbul tutulmuştur. Kasidelerde ilk beyte *matla;* son beyite *makta;* en güzel beyite *beytülkasît;* şairin adı geçen makta'ya en yakın beyite *tâc* adı verilir.

Tanrının birliğini terennüm eden kasidelere *tevhit;* Tanrıya yalvarışları bildirenlere *münacât;* Peygamber'in özelliklerinden, meziyetlerinden bahsedenlere, din ve tarikat ulularını övenlerine *naat* denilmektedir.

Divan şairleri, başta devrin padişahı olmak üzere, devrin ileri gelenlerini övmek için kasideler yazarlar; bunları sunmak suretiyle kendilerine çıkar sağlamağa çalışırlardı. *Nef'î* kaside yazmakta en başarılı şairimizdir.

Tanzimat'tan sonra bazı şairler, kasidenin iç yapısında önemli değişikliklerle ortaya çıkmışlardır ki, bunların en ünlü olanı *Namık Kemal*'in *Hürriyet Kasidesi*'dir. Divan Edebiyatı'mızın en güzel naatlarından sayılan *Fuzuli*'nin «*Su Kasidesi*» :

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlare su
Kim bu denlû dutuşan odlara kılmaz çare su

Abgûndur günbed-i devvar rengi bilmezem
Ya muhit olmuş gözümden günbed-i devvare su

Zevk-i tîğından acep yok olsa gönlüm çâk çâk
Kim mürur ile bırakır rahneler dîvare su

Velım ilen söyler dil-i mecruh peykânın sözün
İhtiyat ile içer her kimde olsa yare su

Suya versin bağban gülzarı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su

Ohşadabilmez gubarını muharrir hattına
Hâme tek bakmaktan inse gözlerine kare su

Arzın yadiyle nemnâk olsa müjgânım nola
Zayi olmaz gül temannasiyle vermek hâre su

Gam günü etme dil-i bîmardan tiğın diriğ
Hayırdır vermek karangu gicede bîmare su

İste peykânın gönül hicrinde şevkim sakin et
Susuzem bir gez bu sahrada benimçün are su

Men lebin müştakıyem zühhât kevser talibi
Nitekim meste mey içmek hoş gelür hûşyâre su

Ravza-i kûyına her dem durmayıp eyler güzar
Âşık olmuş galiba ol servi hoşreftare su

Su yolun ol kûydan toprak olup tutsam gerek
Çün rakibimdir dahi ol kûya koymam vâre su

Dest-bus'u ârzusiyle ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su

Serv serkeşlik kılur kumrı niyazından meğer
Damenin duta ayağına düşe yalvare su

İçmek ister bülbülün kanın meğer bir rengile
Gül budağının mizacına gire kurtare su

Tıynet-i pakini ruşen kılmış ehl-i âleme
İktida kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâr'e su

Seyyid-i nev'-i beşer derya-yi dürr-i ıstıfa
Kim sepüptür mu' cizatı âteş-i eşrâre sû

Kılmağ içün taze gülzarı mübüvvet revnakın
Mucizinden eylemiş izhâr sengi hâre su

Mu'cizi bir balıri bipayan imiş âlemde kim
Yetmiş andan bin bin ateşhane-ı küffare su

Hayret ilen barmağın dişler kim etse istima
Barmağından verdiği şiddet günü Ansare su

Dostı ger zehr-i mar içse olur âb-ı hayat
Hasmı su içse döner elbette zehr-i mare su

Eylemiş her katreden bin bahr-i rahmet mevçhiz
El sunup urgaç vuzu' içün gül-i ruhsare su

Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdür muttasıl
Başını daştan daşa urup gezer avare su

Zerre zerre hâk-i dergâhına ister salınur
Dönmez ol dergâhtan ger olsa pare pare su

Zikr-i na'tın virdini derman bilür ehl-i hatâ
Öyle kim def'i humar içün içer meyhâre su

Ya Habiballah ya hayrelbeşer müştakınım
Öyle kim lebteşneler yanup diler hemvare su

Sensin ol bahr-i keramet kim şeb-i Mi'raçta
Şebnemi feyzin yetürmiş sabit ü seyyare su

Çeşme-i hurşitten herdem zülâl-i feyz iner
Hacet olsa merkadin tecdit eden mimare su

Bilmiler duzah nâr-ı gam salmış dil-i suzanıma
Var ümidim ebr-i ihsanın sepe ol nâre su

Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzulî sözleri
Ebr-i nisandan dönen tek lü'lü-i şehvare su

Umduğum oldur kı ruz-ı haşr mahrum olmayam
Çeşme-i vaslın vere ben teşne-i dîdare su

Müstezatlar

Müstezat; çoğalmış, artmış. Bir uzun bir kısa nısra ile kurulan bir nazım şekli. Bir mısraa eklenen yarım nısralık parça, bu şekilde yazılan manzume ki, o eklenen yarım mısralar *ziyâde* adını alır.

Divan Edebiyatı'nda, *mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* vezinli nısradan sonra *mef'ûlü feûlün* vezinli mısra gelirdi. *İzzet Molla*'dan bir müstezat:

Bülbül yetişir bağrımı hûn etti figanın
Zapteyle dehânın

Hançer gibi deldi yüreğim tîg-ı zebânın
Te'sir-i lisanın

Âheylemeğe başladı âyâ ne bu hâlet
N'olsun bu hararet

Bilmem yine bir derdi mi var bülbül-i cânın
Ol mürg-i nihanın

Ah etse nola bülbül-i dil meşhedim üzre
Tâ mahşer olunca

Çok çekti gâmı hârını gülzâr-ı cihânın
Bu bâğ-ı fenanın

İzzet ne şeker çiğnedi tuti gibi bilmem
Açmış yeni bir söz

Reşk ile sulandı yine ağzı şuaranın
Sınf-ı husemanın

Maksûdun eğer ruşeni-i baht ise ey dil
Vazgeç şu felekten

Düş zerre gibi dergehine şems-i Hudanın
Ol mihr-i vefanın

Kıt'alar

Kıt'a; en az iki beyitten yapılmış bir nazım parçasıdır. İki beyitten fazla olanlara *Kıt'a-i kebire* adı verilir. Çoğunlukla birinci ve üçüncü mısraları serbest, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyelidir.

Kıt'alar, matla beyti olmayan küçük bir gazele benzer. Üç kafiyeli, bütün mısraları birbirlerile kafiyeli kıt'alar da çoktur. Her vezinle yazılır. Konusu önemli bir fikir, bir nükte, bir yergi olabilir. Kıtalarda şairin mahlâsı bulunmaz :

Kalem olsun eli ol kâtibi bedtahririn
Ki fesadı rakamı surumuzu şureyler
Gâh bir harf sukutiyle kılar nadiri nar
Gâh bir nokta kusuriyle gözü kûr eyler

FUZULİ

Ey felek maksadın ülfet mi davet mi nedir
Yoksa ol mâh ile uşşaka felâket mi nedir
Ermeden vuslata hicrâne eriştik amma
Anlasam bari bidâyet mi nihâyet mi nedir

Şeyh GALİP

Erzan meta-ı fazl ü hüner ta o denlü kim
Bin ma'rifet zemanede bir aferinedir
Ebnâ-yi dehr her hüncre aferin verir
Ya Rab bu aferin ne tükenmez hazinedir

NABİ

Tarihler

Tarih beyti; Arap harfleri esasına dayanan *ebced*'de kullanılan, şairin «... dedim tarihin...» diyerek düşürdüğü tarihtir. Savaş, doğum, ölüm gibi olayların oluş; çeşme, bina gibi sanat eserlerinin yapılış tarihini belirtmek için bulunan sistem, rakamları harflerden olan *tarih düşürmek* sanatı *ebced*'tir.

Alfabenin başka bir sırasına göre, 1'den 100'e kadar her harf bir sayıyı karşılar. Bu sıra ve harflerin sayı değerleri şöyledir: *e 1, b 2, c 3, d 4, he 5, v 6, z 7, hı 8, ti 9, yı 10, ke 20, le 30, me 40, n 50, sin 60, ayn 70, f 80, sad 90, ka 100, re 200, şe 300, te 400, se 500, hı 600, zel 700, dad 800, zı 900, gaym 1000.*

Arap alfabesine sonradan eklenen *p, ç, j* harlferinin değeri de sırasiyle *b, ç ze*'nin değeri kadardır. Akılda kolay kalması için bu sıradaki harfler gurup gurup birleştirilerek anlamı olmayan şu kelimeler ortaya çıkarılmıştır: *ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fes, karaşat, sahbaz, zazzağ.*

Arap harfleri esasına dayanan ebced'de kullanılan tarih Hicret'e göredir. *Tarih rakamı* en son beyitten çıkarılır.

Mısraın harf harf değerleri yıl rakamına uygun gelirse *tam tarih;* gelmezse toplamalar çıkarmalar yapılırsa *tâmiyeli tarih;* düşürülen tarih noktalı harflerse *mücevher, menkut;* harflerin bazıları noktasızsa *mühmel, bînokat* adını alır. Tarihin daha birçok çeşitleri vardır: *Sururi*'den:

☆

Yine evlendi bozoklu kocaman
Kameti olmuş iken hemçü keman
Ak imiş saçı dedim tarihin
Kara kuru karı aldı Numan
1198 (1785)

Nice kendi gibî irî sıçanı
Bir ısırmakla îki böldü kedi
Kuyruğû dikdi dedim târîhin
Fûrenin hasretinden öldü kedi
1210 (1797)

☆

Muallim hanesinin damı damlardı Veli Hace
Kılıp etfali azad istedi tecdidini anın
Hesab-ı Ebced'i kalfa bilirmiş söyledi tarih
Yıkıldı mektebin sakfı yapıldı gönlü sıbyanın
1200 (1787)

☆

Ey Sururi nereden istersen
Busemi al dedi dildar bana
Söyledim ağzın öpüp tarihin
Verdi bir buse bugün yâr bana
1193 (1780)

Taştirler

Taştir; başkasına ait bir gazelin her beytinin birinci ve ikinci mısraları arasına üç mısra yerleştirme. Tahmisten farkı, eklenen mısraların beyitlerin üstün-

de değil, beyit arasına yerleştirilmesindedir. Nedim'in «Nedim-i Kadîm»in bir gazeline yaptığı taştir :

Derdin nedir gönül sana bir hâlet olmasun
Bimar eden bu gûne seni rahet olmasun
Bizden tesettür etme abes külfet olmasun
Bîcâ tabibe varmağa hiç hâcet olmasun
Sad elhazer ki sevdiğin ol âfet olmasun

Geh hanceri tegafül-ü geh nîze-i itap
Tarfı küleh şikeste vü ebrûda piçü tap
Baksan eğerçi elde değil sagar-i şarap
Amma nenüz gamze serefken nigeh harap
Ol mest-i naz mesti meyi mahvet olmasun

Dünyada oldu velvele endazı rüstekîz
Kad çekti servler gibi alu şerarerîz
Gülnalîle oldu mahveti sermayei sitiz
Devşirdi damenin yine şimşadü tündü tîz
Gülzara azmeden o sehi kamet olmasun

Bigâne meşrebâ bize tâ key tegafülün
Ey nahl-i nâz yok mu bu yâna temayülün
Açılmaz ise nâhün-i âhumla kâkülün
Yoğ ise bir kelâma bizimle tahammülün
Bir âşına nigâha da mı fırsat olmasun

Ey andelip nalei ateşfeşanı ko
Ta böyle luffet eyleme ahü figanı ko
Terkeyle bî edepliği eşki revanı ko
Şebnem misâl sen dahi bârı giranı ko
Terdir mizacı naziki gül sıklet olmasun

Gelmez o şuh meclise agyar gelmese
Memnun idik bu kendiye de bâr gelmese
Bir pâre hayfi serdi-i bazar gelmese
Lutfeylemek değil hatı ruhsar gelmese
Ister ki arzuhâle ruhsat olmasun

Merhempezir olmadı zahmım benim Mesih
Teng oldu cismü cana bu nüh kubbei fesih
Vermezse ger şifa şefei dilberi melîh
Bilmiyorum nu değme nemekten dili cerîh
Etme iläç bîhüde gel zahmet olmasun

Şayet eseri de nefesi ateşîni hayf
Olmaz enini âşika zira metâ vü keyf
Hem mahlâsım ki nazm ile etmişti selli seyf
Bu mısrai benimçün okurmuş şita vü sayf
Söylen Nedim'i zâr ile germ ülfet olmasun

Tardiyeler

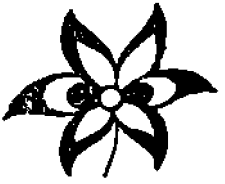
Tardiye; bir mesnevî arasında söylenen gazel veya benzeri manzumedir. Beşinci mısraı öteki mısraların kafiyesinde olmayan, beş mısralık bentlerden meydana gelir ve kafiye düzeni şöyledir : *bbbba - cccca - dddda.. Şeyh Galip*'ten bir örnek :

Ey hoş o zaman ki dil olup şâd
Can mülkü idi meserret-âbâd
Ettim o hevâları yine yâd
Allah için eyle ey felek dâd
Ârâyiş-i rüzgâr idim ben

Bir bağ idi kim bu câna me'vâ
Her goncesi cennet idi gûyâ
Firkat gelip etti cümle yağmâ
Gönlümde o neş'e kaldı hâlâ
Mest-i mey-i itibâr idim ben

Şimdi gam-ı intizâra düştüm
Bülbül gibi nevbahâra düştüm
Çok nâri geçip kenâra düştüm
Sâğar gibi pâre pâre düştüm
Mey-nûş-i itâb-ı yâr idim ben

Eyvâh o rûzgâr geçti
Gü geçti vü nevbahâr geçti
Dîdâr güm oldu dâr geçti
Can teşne kalıp humâr geçti
Maşûk ile bade-hâr idim ben

Cânan ile ayş ü nûş ederdim
Girdâb gibi hurûş ederdim
Bezm-i meyi şule-pûş ederdim
Bülbüllerini hamuş ederdim
Gâlib gibi kâmkâr idim ben

Tahmisler

Tahmis; besleme, başkasının bir gazelinin her beytine üçer mısra ekliyerek beşer mısralı kıt'alar haline getirme. Divan Edebiyatı'nda çok rağbet gören tahmis; gazele ses, anlam, kuvvet bakımından kaynaştığı nisbette kıymet kazanır *Neşatî*'nin bir gazeline *Nedim*'in tahmisi:

Çarha peyveste edüp âh ile efgan bile
Firkatin başa getirdi gamı hicranı bile
Bendi zülfünde götürdün dili nalân bile
Gittin amma ki kodun hasret ile canı bile
İstemem sensiz olan sohbeti yârânı bile

Rızı keyfiyyeti firkat ne musîbet günsün
Gerdi âlâmi gamın sahai arşe konsun
Şem'i mehtap demi tabı dilinden sönsün
Sineden dert ile bir ahedeyim kim dönsün
Aksine devri felek mihri diralışanı bile

Gözüme kasrı safa beyti hüzün veş görünür
Bu heyulâyı tasavvur da müşevveş görünür
Su'lei ah dili sûz ile serkeş görünür
Bağa sensiz varamam çeşmine ateş görünür
Güli handanı değil servi hıramanı bile

Meyi şâdi kederalûdı anadır sensiz
Tarabı bezmi safa dahi havadır sensiz
Seyli eşkim dahl tufanfezadır sensiz
Devri meclis bana girdabı belâdır sensiz
Meyi rahşanı değil sağarı gerdanı bile

Hasreti hancer ile cismi felâketzâ hayf
Oldu sat pare meğer gitti o bîperva hayf
Haşrederek virdi zeban ola Nedîmâ ya hayf
Hâri firkatle Neşatî'i hazinin va hayf
Dameni ülfet çâkolau giribanı bile

Rubaîler

Rubai; iki beyitten ibaret şiir, dörtlük. Özel ölçülü, birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbirile kafiyeli dörtlük. Çok defa serbest olan üçüncü mısra aynı kafiye ile kafiyelenirse, bu çeşit rubaîlere *rubaî-i musarra* veya *terane* adı verilir.

Rubaîlerin en önemli özelliği, az sözle çok şeyler söylemektir. Rubaî felsefe, tasavvuf temlerine, nükteli buluşlara geniş bir yer verir. Aşk, şarap ve tefekkür heyecanlarının terennüm edilmesine rübaîler çok uygundur.

İran'dan bize geçen rubaînin kendine göre aruz vezinleri vardır. Esas vezni *mef'ûlü mefâ ilün mefâîlü fâ* şeklindedir. Ahreb ve ahrem vezinleri denilen ahenkce zengin olduğu için en çok kullanılan 24 rubaî vezni sayılabilir.

Ömer Hayyam'la, *Mevlânâ* doğunun en güzel rubaîlerini söyliyenler arasındadır. Rubaî örnekleri:

Her dil ki esir-i gam-ı hicran olmaz
Şayeste-i zevk-ı vasl-ı canan olmaz
Her dert ki var var dermanı velî
Bîdertlerin derdine derman olmaz

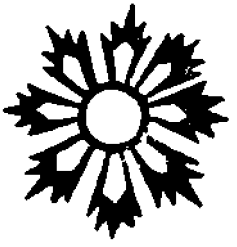
FUZULÎ

İnsafa gelüp o gonce-i bülbül-i nâz
Etmez mi dahi acep deri lûtfunu bâz
Ben bağı belâyâ bağban olalı hot
Güldeste-i nâza bağların berk-i niyaz

BEHÂYÎ

Şevkimle Nahifî gibi pürdağ olayım
Tek lâle sıfat ziyp dihi bağ olayım
Ağyar ko reşk ile helâk olsun hep
Dünyada hemen sen ile ben sağ olayım

NAHİFİ

Yarap beni sen bu hâptan bîdar et
Mest-i mey-i gaflet olmuşum hûşyar et
Dûd-ı dil ü eşk-i hasretim lûtfundan
Bir yere getür sehab-ı rahmetbâr et

Azmizade HALETİ

Nar-ı gama oldu dil kebap ey saki
Tek yanmayım et gark-ı şarap ey saki
Manendi habab-ı bâde gelsin gitsin
Peymaneleri etme hesap ey saki

Şeyh GALİP

Tuyuğlar

Tuyuğ; Halk Edebiyatı'mızın divan şiirine verdiği en tanınmış nazım şekillerinden biridir. Tek bir *dörtlük* halindedir.

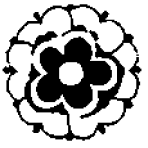
Kafiyelenişi rubaî'de olduğu gibi *aaba* şeklindedir. Üçüncü mısra da kafiyeli olabilir. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezni ile yazılır. Halk şiirimizdeki mani'den bir bakımdan ayrılır. Mani gibi kafiyeleri çok kere cinaslıdır.

Tuyuğun en çok XIV. ve XV. asırlarda *Çağatay* ve *Azerî* şairleri arasında kullanıldığı görülmektedir. Tuyuğ örnekleri:

Dost cismim mülküne sultan yeter
Buyruğu anın bana ferman yeter
Can dahi ten mülküne hükmetmesin
Çün bir iklime heman bir han yeter

ATAYÎ

Ey güneş suretli yarı dilpezir / *Ey saçın devrinde mestur afitap*
Tal'atından utanır bedri münir / *Vey yüzün âlemde meşhur afitap*
Neylerim kim ben fakirim sen emir / *Utanır hüsnünden ey hûr afitap*
Hasretinden yüreğim her dem erir / *Senden oldu mestü mahmur afitap*

Ey tabibi hazıkı nazik mizaç
Sen bilürsün hasta gönlüme ilâç
Ey gönül ile sana kul olmişem
Şive ile naz ile ne ihtiyaç

Hoca MESUT

Musammatlar

Musammat; pek nazım türü sayılmaz. Özelliği kafiye düzenindedir. Musammat manzumenin beyitleri takti bakımından dört mısra da sayılabilir. Ölçü ilgisini koruyacak *üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz...* mısralı bentlerden kurulan divan şiiri nazım biçimleri de *musammatlar* adını alır.

Edebiyatımızda en çok uygulanan; *dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli, onlu* musammatlardır. Musammat manzumelerde her beytin ortasındaki kelimeler, o beytin birinci mısraının son kelimesile kafiyelidir.

Divan şairleri gazel ve kasideyi zenginleştirmek için musammattan çok faydalanmışlardır. Musammat gazel ve kasideler, iki eşit parçaya ayrılabilen aruz kalıplarile yazılır:

Şebi hicran yanar canım *döker kan çeşmi* giryanım
Uyarur halkı efganım *kara bahtım uyanmaz mı*

FUZULİ

Her ten biter bir derd *ile geh germ ile geh* serd *ile*
Uğraşmağa her ferd *ile değmez bu dünya-yı âhes*

Sami PAŞA

Erdı gene ürdibehişt *oldu hava* ambersirişt
Âlem behişt ender behişt *her gûşe bir bağı İrem*

NEFİ

Murabbalar

Murabba; her beyti dörder mısralık manzumedir. Divan şiirine mahsus nazım şeklidir. Dörder mısralık bendlerden kurulmuştur. Murabba'nın kafiyelenişi

şöyledir : *aaaa - bbba - ccca.* Eğer bendin son mısraı olduğu gibi tekrarlanırsa buna *murabba-i mütekerrir,* kafiyeden başka benzer yanları yoksa *murabba-i müzdeviç* olarak isimlenir.

Şair, ele aldığı gazelin her beytinin üzerine değil de, beytin mısraı ortasına iki mısra daha eklerse, *taştîr-i murabba* meydana gelir. Bu şekil, edebiyatımızda az kullanılmıştır.

Terbî ise; Divan Edebiyatı'nda başkasının gazeline ikişer mısra katarak dörtlü bent meydana getirmedir. Böylece bir *murabba* meydana gelir ki, özelliği iki ayrı şairin eseri oluşudur. Bu şekil de edebiyatımızda az kullanılmıştır. Bir *tekerrür*lü murabba :

Hâsılım berk-ı havâdisten melâmet dâğıdır
Mesnedim kûy-i melâmette fenâ toprağıdır
Zâr gönlüm tende zindân-ı belâ dutsağıdır
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

Devr cevrinden ten ü cânımda râhat kalmadı
Sûret-i hâlimde âsâr-ı ferâgat kalmadı
Mihnet ü gam çekmeğe min ba'd tâkat kalmadı
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

Gönlümün milkin cefâ seylabı vîran eyledi
Bahtımın hâlin hucûm-ı gam perişan eyledi
Bağrımı endîşe-i devr-i felek kan eyledi
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

İntihâsız cevrler odlâra yandırdı beni
Acı sözler datlu cânımdan usandırdı beni
Halktan bîhûde feryâdım utandırdı beni
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

İsteyip bir çâre çok yeldim yürüdüm her yana
Rahm edip bir kimse imdâd etmedi mutlak bana
Câresiz kaldım mürüvvet isteyip geldim sana
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

Gör Fuzulî'nin ruh-ı zerdında eşk-i âlini
Perde-i idbâr dutmuş suret-i ikbâlini
Dermendindir inâyetler edip sor hâlini
Rahm kıl devletlû sultânım mürüvvet çağıdır

Şarkılar

Şarkı; Türk zevkinin yaratıp güzelleştirdiği en tanınmış nazım şekillerindendir. Tuyuğ gibi Türk Edebiyatı'nın öz malıdır.

Koşma ve türkü nasıl halk edebiyatımızınsa, şarkı da yüksek zümre edebiyatımızındır. Şarkılar bestelenmek, bestelenip söylenmek için yazılır. Bunun için fazla uzun olmaz. Murabba'a benzer.

Yalnız ikinci mısraın dördüncü olarak tekrarlanması, diğer bendlerin sonunda tekrarlanması gerekirken, bazen bu usule uymayan şarkılar da görülmektedir. Şarkı, 2 - 5 bent uzunluğundadır. Kafiye düzeni şöyledir : *a nakarat, b nakarat : c c c nakarat..*

Şarkı, aruzun muayyen bir vezniyle değil, değişik vezinlerle söylenilmiştir. «Yahya Kemal, bir gün bana «Bizim romanımız şarkılarımızdır» demişti. Gerçekten bütün duygusal yanımız, bütün romaneskimiz hâlâ bile şarkılarımızda ve türkülerimizde değil mi? Hiç olmazsa büyük halk kütlemiz onlarla yetinir» diyor. Ahmet Hamdi Tanpınar. *Nedim*'den bir şarkı :

Sevdiğim cânım yolunda hâke yeksân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nâlân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Cümle yârân sana uşşâk olduğun bilmez misin
Cümlenin takatları tâk olduğun bilmez misin
Simdi âlem sana müştâk olduğun bilmez misin
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Gâhi Feyzâbâd'a doğru azmedip eyle safâ
Âsafâbâd'a gelip gâhi salın ey mehlika
Gel hele gör sahn-ı Sa'dâbâd'a hiç olmaz bahâ
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Sen açıl gül gibi zâr ile hezâr olsun Nedîm
Bend bend olsun ham-ı zülfün şikâr olsun Nedîm
Sen salın cânâ yolunda hâksâr olsun Nedîm
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Muhammesler

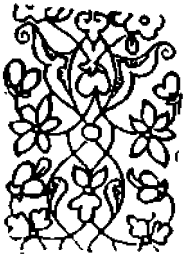
Muhammes; beş parçalı, beş mısralı bendlerle kurulu şiirdir. Divan Edebiyatı nazım şekillerindendir. Kafiyelenişi şöyledir : *aaaaa - bbbba - cccca.* Buna *muhammes şarkı* yani *beş mısralık şarkı* da denilir.

Bestelenmek üzere yazılan bu şekil de Türk şiirine mahsustur. Son mısra ve son iki mısra her kıtadan sonra nakarat halinde tekrarlanmıyorsa, *muhammes-i mütekerrir* adını alır. Azerî Türkçesiyle yazılmış, *Fuzulî*'den bir *muhammes* örneği :

Vây yüzbin vây kim dildârdan ayrılmışam
Fitne-çeşm-ü sâhir-î hunhârdan ayrılmışam
Bülbül-î şûrîdeem gülzârdan ayrılmışam
Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmışam
Bir kad-î şimşâd-u gülruhsârdan ayrılmışam

Kadd-i Tûba lâ'li firdevsin şarab-ı kevseri
Hulkı vü huy-i melek surette emsal-i peri
Bürc-ı eflâkin saadetlü şereflü ahteri
Hüsn ara mecmu'ı hubanın seraser serveri
Bir kad-î şimşad ü gülruhsârdan ayrılmışam

Dostlar ben nale vü feryat kılsam ayb imas
Çarh-ı betmihrin elinden dât kılsam ayb imas
Gam diyarın dil ara âbat kılsam ayb imas
Bu binabirla cihanda ad kılsam ayb imas
Bir kad-î şimşad ü gülruhsârdan ayrılmışam

Vasl umup cevr ü cefasını çekerken can henüz
Mihr umup şevkında yanarken dil-i sızan henüz
Cism-i gamnâkimde var iken gam-ı hicran henüz
Yetmedin payana alı ü nale vü efgan henüz
Bir kad-î şimşad ü gülruhsârdan ayrılmışam

Milk-i vasl-î dilberin gönlünde mâ'mûr olmadan
Aşk cânından Fuzûlî mest-u mahmûr olmadan
Derd-i bîdermân-ı hicrandan tenim dûr olmadan
Aşk ârâ âşıklığım âlemde meşhûr olmadan
Bir kad-î şimşad ü gülruhsârdan ayrılmışam

Müseddesler

Müseddes; altılı. Altı parçadan meydana gelmiş. Divan Edebiyatı'nda, altışar mısralık bentlerden meydana gelen manzumedir.

Kafiyelenişi *AAAAAA* ve *BBBBAA* şeklinde olursa *müseddes-i müzdeviç*, *AAAAAnAn* ve *BBBBAnAn* şeklinde olursa *müseddes-i mütekerrir* adını alır.

Bir gazelin her beytine dörder mısra ekliyerek, beyti müseddes yapmaya *tesdîs* denir. *Terbî* ile *tahmis*'in altı mısralı şeklidir. Divan şiirimizde en çok tekrarlı biçimde olan *altılı*lar görülür. *Fuzulî*'den bir örnek :

Dün sâye saldı başıma bir serv-i serbülent
Kim kaddi dilrübâ idi reftârı dilpesent
Güftâre geldi nâgeh açup lâl-i nûşhant
Bir piste gördüm anda döker rize rize kant
Sordum meğer bu dürc-i dehendir dedim dedi
Yoh yoh devâ-yi derd-i nihanındürür senin

Eğmiş hilâli üstüne tarf-ı külâhını
Çolı dilşikestenin göğe yetürmiş âhını
Zülfün dağıttı gizledi ebr içre mâhını
Gördüm yüzünde halka-i zülf-i siyâhını
Ol pîç ü tâbı çoh ne resendir dedim dedi
Devr-i ruhunda riste-i cânundürür senin

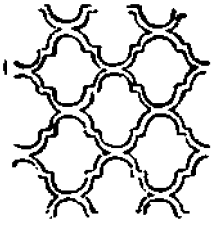
Vermiş füruğ şem'i ruh-i gün çerağına
Salmış şikesi serv-i kad-i gül budağına
Dün serv tek basanda kadem göz bulağına
Bir nice hârdan elem ermiş ayağına
Gül berkine batan ve tikendir dedim dedi
Müjgân-ı çeşm-i eşkleşanındürür senin

Seyr ile bâğu saldı güzer ol semen-izâr
Enva-yi ziyb ü ziynet ile fasl-i nevbahâr
Tökmüş kül üzre sünbül-i gisû-yi müşkbâr
Yalımış lâtif ayağına gülberk tek nigâr
Nesrine reng-i lâle nedendir dedim dedi
Ganzem hadengi tökdüğü kanındürür senin

Düşmüş izari üzre muanber selasili
Aşüfte hâl edüp nice bîsabru bîdili
Aklımı valih eyledi şekl ü şemaili
Göz gördü kametin dil ü can oldu maili
Veh bu ne turfa serv-i çemendir dedim dedi
Manzur-ı dide-i nigeranındürür senin

Seyl-i sirişkim oldı revan hak-i kûyuna
Can valih oldu lâ'li leb-ü güftügûyuna
Dil düştü dâm-ı silsile-i müşkbuyuna
Ol lâhza ki sataştı gözüm zülfü ruyuna
Akrep meh-i münire vatandır dedim dedi
Vehmeyle kim hatarlu kıranındürür senin

Dün suph-dem ki lâle vü nesrin salup nikap
Gül çehresinden aldı saba perde-i hicap
Gülzâre çıktı seyr ile ol reşk-i âfitap
Şebnem nisar etti güneş lü'lü-i hoşap
Lü'lü mi yohsa dürr-i Adendir dedim dedi
Epsem Fuzûlî eşk-i revanındürür senin

Müsemmenler

Müsemmen; sekizli anlamına gelir. Sekiz parçadan meydana gelen, Divan Edebiyatı'nda sekizer mısralı bentlerden kurulu manzumeler müsemmen olarak tanınır.

Müsemmenin en güzel örneklerinden biri, *Şeyh Galip*'in «Esrar Dede Mersiyesi»dir. Her biri sekizer mısra olan beş bentlik bu mersiyenin bentleri:

Kan ağlasun bu dide-i dürbârım ağlasun
Ansın benim o yâr-ı vefakârım ağlasun
Çeşm ü dehân ü âriz u ruhsârım ağlasun
Baştan başa bu cism-i siyehkârım ağlasun
Ağyârım ağlasun bana hem yârim ağlasun
Gûşeyleyen hikâyet-i Esrâr'ım ağlasun
Nâdîde bir güher telef ettim diriğü âh
Hâk içre defnedip geri gittim diriğu âh

Âhir neşeste sohbeti oldu muhabbet ah
Bir yare urdu bağrıma ah derd-i firkat ah
Gelmez mi hiç kalb-i fakire bu suret ah
Ey kâş etmeyeydim o âşıkla sohbet ah
Yakmazdı belkı canımı bu nar-ı hasret ah
Telhettî kâmımı o zehirnâk şerbet ah
Eyvah elden ol gül-i handanım aldı mevt
Esrarım aldı cümle dil ü canım aldı mevt

Zan şerifi âleme bir yadigâr idi
Fakr ü fena vü aşkı hüner berkarar idi
Her şep misâl-ı şem' benimle yanar idi
Süye gibi yanımda enîs-i nehar idi
Hukka tumam âşık idi yar-ı gar idi
Bir kaç zaman muammer olaydı ne var idi
Allah verdi aldı yine kurb-i hazrete
Biz kaldık intizar ile ruz-ı kıyamete

Olsun mübarek ol mehe kabr-i saadeti
Mevlâ müyesser ede makam-ı şefaati
Bitmiş ne çare dâne vü gelmişti saati
Dehrin budur hemişe muhibbane adeti
Tefrik içündür etse de izhar vuslati
Zetrî yutulmaz ağza alınmaz harareti
Ben gördüğüm bu dâr-ı fenanın fenasıdır
Bakî Huda rızası beka Hak bekasıdır

Meydanı mevlevîde nişan aşikâr edüp
Pervaz ederdi şevk ile anka şikar edüp
Eylerdi nay ü defle simâ' an ü zar edüp
Bulmuştu kân-ı matlab-ı hakta karar edüp
Almışdı müjde kûyuna yârın güzar edüp
Gitti ne çâre Galib-i hasretle yâr edüp
Olsun visali hazreti pirinle kâmyap
Kıldı karin-i kabrini Fasih'i felekcenap

Mersiyeler

Mersiye; bir ölünün arkasından yazılan, ölenin iyiliklerini sayıp döken, ölümünden duyulan acıyı anlatan şiir ve yazıdır. Bütün edebiyatlarda kullanılan ortak şiir türlerindendir.

Halk Edebiyatı'nda bu yolda yazılan şiirler *ağıt* adını alır. Fuzuli'nin *Kerbelâ,* Bakî'nin *Kanunî,* Şeyh Galib'in *Esrar Dede,* Abdülhak Hâmid'in *Makber*'i en başarılı mersiyelerimizdendir.

Divan Edebiyatı'mızda mersiye'nin klâsik vezni: «*mef'ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün*»dür. Bunun dışında başka bir vezinle yazılmaz. *Terkib-i bent* biçiminde düzenlenir. Her bent ayrı bir duygunun, ayrı bir feryadın anlatımıdır. *Bakî*'nin *Kanunî Mersiyesi*'nin beşinci bendi:

Gün doğdu Şah-ı âlem uyanmaz mı hâptan
Kılmaz mı cilve hayme-i gerdun tınaptan
Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber
Hak-i cenabı südde-i devletmeaptan
Rengi izarı gitti yatur kendi huşklep
Şol gül gibi ki ayru düşüptür gülâptan
Gâhi hicabı ebre girer Husrevâ felek
Yadeyledikçe lûtfunu terler hicaptan
Tıflı sirişki yerlere girsün duam odur
Her kim gamından ağlamaya şeyhü şâbtan
Yansun yakılsun ateş-i hicrınle afitap
Derdinle kara çullara girsün sehaptan
Yadeylesün hünerlerini kanlar ağlasun
Tiğin boyunca karaya batsun karaptan
Derdü gamınla çâkî giriban edüp kalem
Pirahenmi parelesün gussadan alem

Terkib-i Bentler

Terkib-i bent; Divan Edebiyatı'nda, kafiyeleri başka başka olan birkaç bentten meydana gelen, her bendin sonunda aynı kafiyeden bir beyit bulunan

manzumedir. Bentlerin sayısı 5 - 15 arasında değişir. Bentler, gazel şeklinde kafiyelenir, yahut bütün mısralar birbiriyle kafiyeli olur.

Toplumun bozuk yönleri, dalkavukluklar, idarecilerin kötü davranışları, riyakârlıklar, felsefî görüşler, terkib-î bentlerin temel konularıdır. Bentler hep aynı konuda olabileceği gibi, her bent ayrı bir konuda da olabilir.

Bentleri bağlıyan beyte *bendiye* yahut *vasıta* denir. Terci-i bentlerde hiç değişmeyen, aynen tekrarlanan bu beyit, kendi arasında kafiyelidir.

Düşünce, din konularından başka mersiye de yazılan bu terkib-i bend'in bizde en ünlü şairleri *Bağdatlı Ruhî* ve *Ziya Paşa*'dır. *Bakî*'nin meşhur *Kanunî Sultan Süleyman Mersiyesi* de bu nazım şekliyle yazılmıştır: ikinci ve dördüncü bendi:

Hakka ki zîb ü ziynet-i ikbal ü cah idi
Şah-ı Skender-efser ü Dârâ-sipah idi

Gerdun ayağı tozuna eylerdi serfüru
Dünyaya hâk-i bargehi secde-gâh idi

Kemter gedayı az atası kılurdu bay
Bir lûtfu çok mürüvveti çok padişah idi

Hâk-i cenab-i hazreti dergâh-i devleti
Fazl-ü belâgat ehline ümmid-gâh idi

Hükm-i kazaya verdi rızayı eğerçi kim
Şalı-i kaza-tüvan ü kader-destgâh idi

TÜRK HAMAMI

Gerdun-i dûna zar ü zebun oldu sanmanuz
Maksudu terk-i cah ile kurb-i İlâh idi

Canü cihanı gözlerimiz görmese n'ola
Ruşen cemali âleme Hurşid ü Mah idi

Hurşide baksa gözleri halkın dola gelir
Zira görünce hâtıra ol meh-lika gelir

Olsun gamında bencileyin zâr ü bî-karar
Âfâkı gezsün ağlayarak ebr-i nevbahâr

Tutsun cihânı nâle-i mürgân subh-dem
Güller yolunsun âh ü figân eylesün hezâr

Sümbüllerini mâtem edüp çözsün ağlasın
Dâmâne döksün eşk-i firâvânı kûhsâr

Andıkça bû-yi hulkını derdinle lâle-veş
Olsun derunı nafe-i müşk-i Tatar târ

Gül hasretinle yollara tutsun kulâğını
Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr

Deryâlar etse âlemi çeşm-i güher-feşan
Gelmez vücûda sencileyin dürr-i şâhvâr

Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
Gel nây gibi inleyelim bâri zâr zâr

Âheng-i âh ü nâleleri idelüm bülent
Eshâb-ı derdi cûşa getirsün bu heft bent

Terci-i Bentler

Terci-i bent; her beytin sonunda aynı beyit tekrarlanan uzun manzume. Divan şiirinin nazım şekillerindendir.

Gazel tarzında ve aynı vezinde çok defa beş on beyitli bentlerden meydana gelir. Bu bentler birbirlerine bir beyitle bağlanır ki, bendin son beytine *vasıta*, ondan önceki beyitlerin bütününe *hane* adı verilir.

Terkiplerdeki *terkibhane*, terci'lerdeki *terci'hane* olarak isimlendirilir. Vasıta denilen beyit aynen tekrarlanırsa terci-i bent, değişirse terkib-i bent olur.

Bendiye de denilen vasıtalar; kendi mısraları arasında kafiyelidir. Her bendin, aynen tekrarlanan beyitle ilgili olması gerektiği için, yazılması güçtür. Bu bakımdan başarılı terci-i bentler edebiyatımızda çok azdır.

Gerek terci-i bent, gerek terkib-i bent; felsefî, dinî düşüncelerle yergili, şikâyetli konuları işlemekte, mersiye söylemekte, fazlaca kullanılmıştır.

Fuzulî, *Bakî*, *Ruhî*, *Nabi* ve *Ziya Paşa* bu şiir biçimlerinin en güzel örneklerini vermişlerdir. *Şeyh Galib*'in ve *Fuzulî*'nin *Terci-i Bent*'inden :

Düşüp dâm-ı hevaya hasret-i gülzar kaldım ben
Gidüp nefh-i Mesîha veş sabâ bimar kaldım ben

Gül-i ümmit soldu müptelâ-yı hâr kaldım ben
Bu gülşen külhan oldu çeşmime naçar kaldım ben

Şarab-ı ye'se düştüm teşne-i dîdar kaldım ben
Başımdan aştı seylâb-ı keder bîzar kaldım ben

XV. yüzyılda Şeyhî'nin Nizamî'den çevirdiği ünlü mesnevi Hüsrev ü Şirin'den bir minyatür.

Belâ mevcâveri girdabı hayret mahudâ nâbut
Adem sahillerin tuttu diriga banki namevcut

Belâ bu kim dahi suret miyim ma'nâ mıyım bilmem
Sezâvâr-ı mekes ya lokma-i anka mıyım bilmem

Esir-i piçtab-ı zülf-i müşkefza mıyım bilmem
Perîşani-i gam menşuruna tuğra mıyım bilmem

Gam-ı Yusuf'la dolmuş Mısr'ı istiğna mıyım bilmem
Garik-ı Nil'i hasret Galib'i rüsva mıyım bilmem

Belâ mevcâveri girdabı hayret nahudâ nabut
Adem sahillerin tuttu diriga banki namevcut

Ben kimem bir bikesü biçareü bilhanüman
Taliim aşüfte ikbalim nigûn bahtım yaman

Nemlü eşkimden zemin memlu o nemden asüman
Ahü nalem navegi peyveste ham, kaddim keman

Tiri ahım bihata tesiri nalem bigüman
Muttasıl gamhanei sinemde yüz gam mihman

Kande bir gam etse benden istesinler ben zaman
Yok bana dâmı belâü kaydi mihnetten aman

Çıkmadı gönlümden endühü gamü mühnet heman
Ey benim canım senü gönlüm seninle şadüman

Sensiz olman ayru mihnetten belâdan bir zaman
El'aman hicran belâvü mihnetinden el'aman

Mesneviler

Mesnevi; her beyti ayrı kafiyeli olan manzumedir. Uzun manzum eserlerin çoğu kafiye rahatlığı olduğu için mesnevi biçiminde yazılır.

İran edebiyatından bizim edebiyatımıza geçmiştir. Kafiyeleniş şeması şöyledir : *aa - bb - cc - dd - ee...* Anlam her beyitte tamamlanır.

Mesnevide konu birliği olduğu için, her beyit kendi başına bir küçük eser sayılamaz.

Türk ozanlarının sazla okudukları *koşuk* adı verilen manzumeler de mesnevi biçiminde olduğundan, İranlılara Türklerden geçtiği ileri sürülmektedir.

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin farsça manzumu büyük kitabının adı da «*Mesnevi*»dir. Bu nazım biçimi, bütün dünya milletleri tarafından kullanılır. Kafiye sıkıntısı çekilmediğinden öğretici manzum tarihler, manzum hikâye ve tiyatrolar mesnevi biçimindedir.

Mesnevi; nazım biçimi, Batı Edebiyatı'nda da vardır. Bu bakımdan yalnız Divan Edebiyatı'nın malı sayamayız.

Divan şiirimizin uzun manzum türleri, aşk efsaneleri, destansal konular, tasavvufla, hikmetle ilgili eserler; Mevlânâ'nın 26 bin beyitlik «*Mesnevi*»si, Firdevsi'nin 60 bin beyitlik «*Şehnâme*»si, Fuzulî'nin «*Leylâ vü Mecnun*»u, Süleyman Çelebi'nin «*Mevlid*»i, Şeyh Galib'in «*Hüsn ü Aşk*»ı gibi daha binlerce ünlü eser, hep mesnevi tarzında yazılmışlardır.

Mesnevilerin konusu çokluk gerçekçi, objektif, soyut, toplumsal, yaşanılan konulardır. Divan nazmının diğer türlerinde görülmeyen bir gerçeklik taşıyan mesnevilerde; dine, tasavvufa, ahlâka, kahramanlık ve aşka bağlı konular geniş yer tutar.

Divan Edebiyatı'nda, aynı şairin yazdığı 5 mesnevi *hamse* adını alır. Edebiyatımızda en tanınmış hamse'ciler yani *hamsenüvîs*'ler, *Alî Şîr Nevâî*, *Taşlıcalı Yahya*, *Behiştî*, *Nev'i Zâde Atâyî*'dir. *Nergisî*'nin hamsesi ise mensur olarak yazılmıştır. Fuzulî'nin «*Leylâ ve Mecnun*» mesnevisinden:

Gördü ki bir avcı dâm kurmuş
Dâmına gazaller yüz urmuş

Bir âhu esîr-i dâmı olmuş
Kan yaşı kara gözüne dolmuş

Boynu burulu ayağı bağlı
Şehlâ gözü nemli cânı dağlı

Ahvâline rahm kıldı Mecnun
Bakdı ana dökdü eşk-i gül-gûn

Gönlüne katı gelip bu bîdâd
Yumşak yumşak dedi ki Sayyâd

Rahm eyle bu müşk-bû gazâle
Rahm etmez mi kişi bu hâle

Sayyâd bu nâ-tüvâna kıyma
Kıl canına rahm câna kıyma

Sayyad sakın cefâ yamandır
Bilmezsin mi ki kana kandır

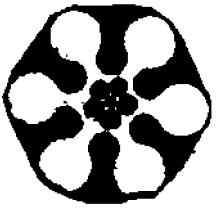
Sayyâd bana bağışla kanın
Yandırma cefâ odunu cânın

Sayyâd dedi budur maâşım
Aç'man ayağın giderse başım

Katlinde bu saydın etsem ihmâl
Etfâl ü iyalime olur hal

Mecnun ana verdi cümle rahtın
Pâk eyledi berkten dırahtın

Ol turfa gazâlin açtı bendin
Şad eyledi cân-ı derd-mendin

Yüz urdu yüzüne kıldı efgaan
Göz sürdü gözüne oldu giryân

Gez bir nice gün benimle hemrah
İnsan deyüp etme benden ikrâh

Kıldıkta hayal-i çeşm-i Leylî
Sen ver meni hasteye teselli

Divan Şairleri

Divan şairi; sözcüklerin gerçek anlamlarının dışına çıkar; sözcüklere yeni renkler, anlamlar, görüntüler verir.

Divan şairi kendine, doğaya, aşka, hayata, evrene mecazlar dünyasından bakar. Bu dünya sözcüklerle imgelerden, çağrışımlarla simgelerden örülüdür.

Divan şairleri toplumsal konularla hemen hemen hiç ilgilenmezler; Tanzimat sonrası şiirimiz ise toplumsal bir alana girer. Cumhuriyet şiiri topluma, insana daha canlı, daha sıcak bir sevgiyle iğilir. *Nurullah Ataç*'ın diliyle söylemek gerekirse :

Divan şairi, kendisinin bir sanat adamı olduğunu bilir, âşık bilmez bunu, düşünmez bile. Diliniz, zevkimiz, ne kadar değişirse değişsin; Fuzuli'nin, Nedim'in, Galip'in daima okunacağına kaniim; çünkü onların şiiri güzeldir, büyüktür. Hattâ onların şiirleri okundukça edebiyatımızın yenileşeceğine, birtakım milhanikî denecek mısralar düzen şiircilerin kıymetsizliği daha iyi seziieceğine kaniim. Fuzuli'nin, Bâkî'nin Nedim'in kasidelerinde, gazellerinde öyle bir tazelik, öyle bir yenilik vardır ki, Tevfik Fikret'in şiirlerinde de, Halit Ziya Uşaklıgil'in nesrinde de bulamazsınız. Fuzulî, Bâkî. Nedim o tazeliği, o yeniliği Türk dilini sevmiş, saymış olmalarına borçludurlar. Biz de onların şiirlerini okuyup, çocuklarımıza okutup, o sevgiyi, o saygıyı edinmeliyiz... Saz şairlerimizin şiirlerini okumalıyız, ama divan şiirini de bırakamayız. Bize dilimizi asıl onlar öğretecek, tadını asıl onlar erdirecektir. Fuzûli'nin gazellerini okurken, Bâki'nin gazellerini okurken o arapça, farsça sözlerin altında türkçenin tatlı sesini duymuyor musunuz? Suçu onlarda değil, kendinizde arayın. Karacaoğlan'a bayılırım, ama Nedim'i, Galib'i okurken de kelimeleri her zaman anlamasam dahi gene benim dilim olduğunu seziyorum, gene kendi dilimi duyduğum için yüreğim çarpıyor. Divan şairlerimizin arapçadan, farsçadan aldıkları sözler, onların dillerini türkçe olmaktan çıkaramamıştır. O sözler birer yabancıdır; ama salınıp gezdikleri bahçenin toprağı buram buram türkçe kokar, Türk kokar.

Divan şairi; mecazlı, sanatlı, deyişlerle, benzetme ve mazmunlardan geniş ölçüde yararlanır. Aşk, şarap, din, ahlâk konularını işlerken; duygu ve düşüncelerini dile getirirken söz sanatlarından faydalanmak etkili bir söyleyiş güzelliğine ulaşmak ister. Divan şiirinde, çoğunlukla anlam, söz oyunlarına kurban edilmiş durumdadır.

Divan şairleri «hayat» deyince etraflarındaki âlemi değil Acem divanlarında ve kendi kafalarında yaşayan muhayyel bir kâinatı görüyorlar, onun seslerini terennüm ediyorlardı... Eski bir «Şehnâme» yahut bir «Hamse» nüshasında birkaç kıymetli Acem minyatürü görmüşsünüzdür. İşte eski şairlerimizin hayalinde yaşayan kâinat onlardan tamamiyle farksızdır. Fuat KÖPRÜLÜ. Divan şairlerinden hiçbiri, salt kendine özge, kimselerin bilmediği, okuyanı şaşırtan söz ve anlam oyunlarına kalkışmaz. Divan şiirini uzak kılan özellikler halk şiirimizde de vardır. Bu özellikleri, bu başkalıkları modern yorumlarla giderebiliriz sanı ise, Divan şiirinin dilden başka ne günahı var sorusunu ortaya çıkarır, ister istemez, onu yeni yorumlarla kendimize getirebiliriz. Melih Cevdet ANDAY.

Divan şairi; belli kavramları, belli söz kalıplariyle belli biçimler içinde tekrarlar. Divan şiiri; herşeyden önce *soyut kavramlar* şiiri olduğu için, divan şairlerinin mazmunlarla örülü duygu ve hayâl âlemlerine girilmedikçe bu şiir kavranılamaz.

Hep seninçindir benim dünya cefasın çektiğim
Yoksa ömrüm varı sensiz neylerim dünyayı ben.

BAKİ

Onüçüncü yüzyıldan sonra hızla gelişen divan şiirimiz, XV. yüzyıldan itibaren Çağatay Edebiyatı'mızda *Ali Şir Nevâî;* Azerî Edebiyatı'mızda *Fuzulî;* Anadolu Edebiyatı'mızda *Ahmedî, Bakî, Nef'î, Nailî, Nabî, Nedim* ve *Şeyh Galip* gibi en büyük şairleri yetiştirir.

Anadolu Türk Divan Şairlerimizin kronolojik sıra ile en önemlileri: *Dehhani, Ahmedî, Şeyhî, Ahmed-i Dâî, Ahmet Paşa, Hamdî, Cem Sultan, Mihri Hatun, Necati, Lâmiî, Zatî, Hayalî, Taşlıcalı Yahya Bey, Edirneli Nazmi.*

Baki, Nev'î, Hakanî, Bağdatlı Ruhi, Şeyhülislâm Yahya, Gazi Giray, Azmizade Haletî, Nef'î, Nev'izade Atayî, Nailî, Fehîm, Neşatî, Nabi, Nahifî, Sabit, Osmanzade Taib.

Nedim, Seyit Vehbi, Koca Ragıp Paşa, Fıtnat Hanım, Esrar Dede, Sümbülzade Vehbi, Şeyh Galip, Enderunlu Fazıl, Sururî, Enderunlu Vâsıf, İzzet Molla.

Türk edebiyatının zaman ile gelen dil değişiklikleri ne olursa olsun Ali Şir Nevâî'ler, Baki'ler, Nefi'ler bu günün Türkçesinden ne kadar uzakta kalmış olurlarsa olsunlar, hep kendi zamanlarına ait lisan güzellikleriyle yaşamaktadırlar. Türklük var oldukça yaşayacaklardır. *Halit Ziya UŞAKLIGİL.* Divan şairlerimizde bir yığın kötü, zevksiz, beylik beyit okursun, ama bu kalabalığın içinde sahici mücevherlere rastlarsın. *Nazım HİKMET.* Şiirler yeryüzünün açık kapılarıdır... Ozanlar önce birbirlerini çağırırlar... Beni de şiire ilkin dilimin ozanları çağırmıştır. Yunus Emre, Fuzuli, Şeyh Galip, seslerini ta yanımda duyduğum ozanlardır. *Fazıl Hüsnü DAĞLARCA.*

Divan Şairleri'mize ilham veren İstanbul Bebek rıhtım boyu.

DEHHANİ (XIII. yüzyıl)

Bir kadehle bizi sâki gamden âzâd eyledi
Şâd olsun gönlü anın gönlümü şâd eyledi
İster isen mülk-i hüsn âbâd ola dâd eyle kim
Pâdişahlar dâd ile milkini âbâd eyledi

HORASAN'lı Hoca Dehhani, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya geldi. Selçuklu devletinin başkenti bulunan Konya'ya giderek, saraya kapılandı. III. Alâeddin Keykubat (hükümdarlık yılları 1298-1301) in emriyle Farsça bir «*Selçuklu Şehnamesi*» kaleme aldı. Dehhani, divan şiirimizin temelini atanların başında gelir. Zamanının modasına uygun olarak Farsça şiirler yazmakla beraber, yavaş yavaş yazı dili haline gelen, Anadolu Türkçesiyle terennüm edilen aşk ve şarap şiirlerile ün kazandı.

Aceb bu derdümün dermânı yok mu
Ya bu sabrıtmeğün uram yok mu

Yanaram mumleyin başdan ayağa
Nedür bu yanmağun pâyânı yok mu

Güler düşmen benüm ağladuğuma
Aceb şol kâfirün imânı yok mu

Delibdür ciğerümi gamzen oku
Ara yürekde gör pâyânı yok mu

Gözin hançerleyin boynuma çaldı
Aceb ol zalimün imânı yok mu

Su gibi kanumı toprağa kardım
Ne sanursun garibün kanı yok mu

Dehhani; tasavvufla tekke şiirinin en yaygın bulunduğu bir çağda, temiz bir dille din dışı konuları işler. Bugün elimizde dokuz gazeliyle Alâeddin Keykubad'a yazdığı bir kaside bulunmaktadır. Dehhani'nin edebi kişiliğini ortaya çıkaran Prof. Fuat Köprülü'dür (Hayat Dergisi, 1926); ikinci önemli araştırma Doç. Mecdut Mansuroğlu'na aittir. *Anadolu Türkçesi* (XIII. asır), *Dehhani ve Manzumeleri* (1947).

XIII üncü asırda, Acem edebiyatı tesiri altında Anadolu'da «Âdinî = Profane» klâsik Türk şiirinin de başladığını görüyoruz. Bu asırda Anadolu'nun büyük merkezlerinde geniş ve serbest bir zevk ve sefahat hayatı inkişaf etmiş, yüksek sınıflar arasında musikîye, şaraba, şiire, düşkünlük artmıştı. Bizans saraylarının eğlencelerine yabancı olmayan Selçukî hükümdarları ve ümerası, dai-

ma şaraplı ve sazlı eğlence meclisleri kuruyorlardı. Moğol tahakkümü altında daha kuvvetlenen bu cereyan, ziihtî ve didaktik temayüllere yabancı, aşkı ve şarabı terennüm eden ve bedîî bir gaye takip eyleyen bir şiir tarzı doğurdu ki. bunun ilk mümessili olarak şair Hoca Dehhanî'yi tanıyoruz. *Fuat KÖPRÜLÜ.*

Cemâl-i hüsniine mağrur olursun
Tapuna irmeğiin imkânı yok mı

Beğiim Dehhani'ye ölmezden öndin
Kemâl-i hüsniinün noksânı yok mı

☆

Sabreyle gönül derdine derman ere umma
Can atma oda bî-hûde cânân ere umma

Gözün sadefinden nice dürdâne dökersin
Şol dişi güher dudağı mercân ere umma

Gel vasl dilersen ko bu feryâdı i bülbül
Gül gonce gibi ağzı gülistân ere umma

İnceldise hecr ile karınca gibi belin
Firkat nice bir ola Süleyman ere umma

Feryâd ü figân etme i bülbül dahi ağzın
Yum gonce gibi yine gülistan ere umma

Maksûd anın kim ele düşvâr erişir
Yırtma yakanı eline âsân ere umma

Bu resme Dehani dürür şem' gibi zâr
Baştan ayağa ömrünü pâyân ere umma

☆

Geçürme fırsatı boynun eğüp benefşe bigi
Ki gül bigi geçer üş tîz ömr devrânî

Suci yürek kanıdur yir yutmadın sen iç
Bu gül deminde ki Karunı muhteşem kani

Çü ömr baki değildür gülü şarap ile hoş
Bu baki ömrünü sür ta ki ömrdür fâni

AHMEDÎ (1334 - 1413)

Şad ol ey yanağı gül kameti şimşad şâd
Dâd et halka ki vermez gerdiş-i bidad dad
Ahmedî'nin kanın içer dembedem zalim gözün
Zulmi elinden anın ey şah-ı âdil dad dad

KÜTAHYA'da doğduğu, Amasya'da öldüğü sanılmaktadır. Asıl adı *Tâceddin İbrahim*'dir. İlk öğrenimi Anadolu'da geçtikten sonra, Mısır'da okudu. Kütahya'da yerleşti. Germiyan beylerinden Süleyman Şah, Osmanlılar Germiyan Beyliği'ni ele geçirince Yıldırım Beyazıt, Ankara Savaşından sonra Timur, daha sonraları Yıldırım'ın oğulları Emîr Sultan ile I. Mehmet, bu ünlü şairi görevlerine aldılar. Şairliğinin yanısıra iyi bir doktor, ansiklopedik bir bilgin, hattat ve musavvir'di. Ömrünün çoğu Bursa'da geçti. Amasya'da öldüğü zaman divan kâtibi bulunuyordu.

Ağyârı sürüp gönlüm evin halvet edindim
Tâ kim gele ol yâr ana mihmân ola bir gün

Yele verüp ömrüni gül bigi etmegil heba
Mevsim-i gül fırsatı işrettür etme fevt anı

Ol zülf-i perîşan bana görsen neler eyler
Dimez bana kim gönlü perişân ola bir gün

Ahmedî; ilk divan şairlerimizin en büyüğüdür. Kendinden sonra gelen divan şairlerini kuvvetle etkilemiştir. XIV. yüzyıl Anadolu Türkçe'sini ustalıkla, yabancı dil kurallarile birlikte kullanır. Üstün bir zevkle, titiz bir dikkatle din dışı konuları işler. Eserlerinin en tanınmışları: İskender'i anlatırken ahlâk öğütleri veren *İskendernâme* (10.000 beyitlik mesnevi); Emir Süleyman'ın isteği üzerine yazılan güzel bir aşk hikâyesi *Şemşîd ü Hurşîd* (5.000 beyitlik mesnevi); yaşantılarını anlatan, gerçek kişiliğini gösteren *Divan* (en kudretli şiirlerinin toplandığı kitap); *Hayrat al ukalâ* (Akıllıların Hayatı, Türkçe bir kaside); *Kaside-i Sarsari Şerhi* (İbn Arabşah'tan nakil); *Mirkat al-âdab* (Edepler Merdiveni, sözlük biçiminde, Farsça manzum bir eser).

San'at noktasından Ahmedî'nin divanı İskendernâme'den üstündür. Sekiz bin beyitten fazla olan bu büyük divanda kasideler, gazeller, terci ve terkibibentler vardır. Kasidelerin çoğu Emir Süleyman'a ve bir tanesi de Çelebi Mehmed'e takdim edilmiştir... Dili düzgün, üslûbu mevzularının icabına göre, çeşitli, tasvirleri renkli ve canlıdır. Şiirlerinde taşkın bir lirizmden çok bir san'atkâr itinası vardır... İskendernâme'si Azerbaycan, Horasan, Maveraünnehir'de uzun müddet lezzetle okunmuştur. Anadolu'da klâsik Türk şiirinin kurucularından sayılması, bu itibar ile yanlış sayılamaz. *Fuat KÖPRÜLÜ.*

Saba Mesîh-dem olub bahardan bu gece
Hıta'ya benzedi gülşen nigârdan bu gece

Sabuh içmedi gündüz çemende gül ruhsar
Bu nerkisün gözü nedür humardan bu gece

Müzeyyen oldu reyahin bezendi bağ-ı çemen
Meğer ki bağa haber geldi yardan bu gece

Ne dil-nevaz göründü vu hem ne can-efruz
Murada erdi gönül ruzgârdan bu gece

Gül mü zîbâdır letafette ya ruhsârın senün
Lâle mi hoştur taravette ya didârın senün

Nergis-i ra'nâ mı yeğdür ya senün elâ gözün
Sülbül-i zîbâ mı yeg ya zülf-i mekkârın senün

Ruzigârın cevri mi çok ya benim zârliğim
Devr mi çok zülm eder ya çeşm-i hunhârın senün

Milket-i alem mi yeğdür ya senün asayişin
Mihnet-i dünya mı artık yahud azarın senün

Firkatin mı acıdur billâh yahud ayşım benim
Can mı datlıdur yahud lâ'l-i şekerbarın senün

Naliş-i kumrî mi artık ya benim zâr ettiğim
Nağme-i bülbül mü yekrektir ya güftârın senün

Ahmedî'nin şi'ri mi yeğdür ya nazm-i gevherin
Ab-ı hayvân mı ola tatlı yahud yârın senün

ŞEYHÎ (1375 - 1431)

Ben ol hevâda uçarım ki zülfü dâmiyle
Gelürse vaktime ankâları şikâr ederim
Selâmet ehline eydin melâmet eylemesün
Ki ben belâ günümü candan ihtiyâr ederim

KÜTAHYA'da doğdu. Asıl adı *Yusuf Sinaneddin*'dir. İyi bir öğrenim görmüştür. Şair Alunedi'den, zamanının diğer birçok bilginlerinden ders almış, İran'da tıp ve tasavvuf öğrenmiş, dönüşte ünlü bir göz hekimi olmuştur. ***Hekim Sinan*** diye de anılır. I. Beyazıt, Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmet, II. Murat dönemlerinde yaşayan şair, Germiyan Beyi II. Yakub'un tabibliğile birlikte müsahibliğini de yapmıştır. Ankara'da Çelebi Sultan Mehmed'i tedavi etmesi üzerine (1415); kendine Tokuzlu köyü timar olarak verildi. Bu köye giderken yolda eski timarın sahipleri tarafından soyuldu. «*Harnâme*», bu felâketi padişaha anlatmak için yazılmıştır. Şairin son görevi, yeni padişah II. Murad'ın sarayında geçer.

Bahâr mevsimidir hemdem-i sabâ olalım — Çü devr-i lâledir ihlâs ile kadeh tutalım
Gül ile dost kokusiyle âşina olalım — Niteki nerkis olur mest-i hîriya olalım

Şeyhî; divan şiirinin ilk büyük ustalarındandır. Başarılı gazel, kaside ve mesnevilerile divan şiirimizin kurallarını, özelliklerini, mazmunlarını açık, özlü, derli toplu bir anlatışla ortaya koymuş, bu şiirin iskeletini, çatısını kurarken iç güzelliği yaratmaktan da geri kalmamış, şiir kültürüyle Fuzulî'yi dahi etkilemiştir. Kuvvetli bir tasavvuf bilgini olmakla, Hacı Bayram tarikatına bağlı bulunmakla beraber, din-dışı konuları işlemiş, sofuluktan uzak, özgür geniş bir anlayışla şiirlerini yazmıştır.

Zemane sırrını ko gonce gibi serbeste — Cihan fütûhuna Cem câmdır demiş miftah
Çemen safasına gül gibi dilgüşa olalım — Gelin mülâzim-i cam-i cihannüma olalım

Bahâr tevbeye Şeyhî cünun demiş âkil
Bugün muvafakat et erte pârsa olalım

Şeyhî'nin eserlerinin en ünlüsü: *Harnâme* (126 beyitlik küçük bir mesnevi), bu eser, divan edebiyatımızın en kudretli hiciv-mizah örneğidir. Toplumun bozukluk ve kötülüklerini hedef olarak alır. Aruzun *feilâtün mefâilün feilün* ölçüsüyle yazılan, 26 beyitlik tevhit, naat, padişahı öğme bölümlerinden sonra asıl konuya geçilen eserde; olmıyacak hayaller peşin-

de koşarken, elindekini de kaybeden, boynuz umarken kulaktan da olan bir eşeğin serüveni anlatılır. *Hüsrev ü Şirin* (6400 beyitlik mesnevi); İran şairlerinden Nizamî'nin serbest olarak 2000 beyti çevrilmiş, geri kalan bölümü şair tarafından yazılmıştır. Sanatçı kişiliğinin diğer karakteristik yanlarını gösteren eseri : *Şeyhî Divanı* (Türk Dil Kurumu, 1942).

Ne haber verdi sabâ zülf-i perişanın için
Ki benefşe kara yaslu görünür ânın için

Gün yüzünü göricek ruşen olur butlanı
Her ne vechi eydür isem sol meh-i tâbânın için

Ne için baş acar ü el götürür serv ü çenar
Ki dua eyliyeler kadd-i hırâmânın için

Lâle çâk etti yüzün gül yanağın resginden
Gonce hâk etti kaba lâl-i dürefşanın için

Dür ü gevher saçılır nazik ü ter söz yazılır
Şeyhî inşa kılıcak şol leb ü dendanın için

Muasırlarına nazaran zarif bir lisana, zengin bir hayale, canlı bir tasvir kabiliyetine malik olan Şeyhî, her mânasile büyük bir şairdir. İslâm ilimlerine ve Acem edebiyatına esaslı surette vâkıf olduğu, bazen çok tasannu'lu olan kasidelerinden anlaşılır... *Hüsrev ve Şirin* mesnevisi, alelâde bir terceme olmaktan ziyade, şairin şahsiyetini gösteren değerli bir sanat eseridir. İkinci Murad'a takdim ettiği *Hârname* adlı küçük mesnevisi, tertip ve eda, zarafet ve nezahat itibarile edebiyatımızda hiciv nevinin adeta bir şaheseri addolunabilir. Ahmet Paşa ve Necati devirlerine kadar Osmanlı edebiyatının şüphesiz haklı olarak en büyük şairi addedilen ve Ahmet Paşa üzerinde bile mühim tesiri görülen Şeyhî'nin şöhreti XV inci asırda kuvvetle devam etmiş, Hüsrev ve Şirin mevzuu bir çok şairler tarafından yazıldığı halde, onların hiç biri Şeyhî'nin eseri kadar şöhret kazanamamıştır. Hemen bütün mesneviciler, eserlerinin mukaddemelerinde onu hürmetle yâd ettikleri gibi, Necati, Hayalî gibi büyük şairler de takdire iştirak etmişlerdir. Mutasavvıflar arasında da onun şöhreti olduğunu meşhur Aksemsettin'e ait bir rivayetten anlıyoruz. Mısırdaki Memlûk Sultanlarının ve Emirlerinin saraylarında da Şeyhî büyük bir şair olarak maruftu. Divanından tefe'ül edilmesi de bu şöhrete bir delildir. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Şeyhî, çağının kültüründe en değerli sayılan üç alanda varlık göstermiş bir aydın: Ünlü bir hekim, ileri gelen bir tasavvuf ve hikmet erbabı, aynı zamanda büyük bir şair.. Şiirdeki üstün başarısı, Anadolu Türkçesini bütün canlılığı ve güzelliğiyle kullanmış olması, lirik üslûbu yüksek bir ustalık seviyesine ulaştırması, dokunaklı sevgi şiirleri vermesi, mesnevî türünün şaheserlerinden biri olan «Husrev ile Şirin»i yaratmasıdır. Ama, bugün bakıyoruz da, edebiyatımıza en değerli katkısı, sosyal eleştiri ve hiciv alanında olmuş. *Talât HALMAN.*

-HARNAME

Şeyhî, bu ünlü mesnevisinde yaşadığı zamanın toplumsal aksaklıklarını bir bir neşterler Şeyhî, padişahın verdiği timarı teslim etmiyen eşrafın üstelik kendisini de soymaları üzerine, yazıp II. Murad'a sunduğu bu yergide; yoksulları ezenleri, devlet yetkisini kötüye kullananları, eşitsizlikleri, ciğeri beş para etmez

kişilerin nasıl değerli insanlara kafa tuttuğunu, riyakârların nasıl doğruları perişan ettiğini cehaletin nasıl bilimden üstün tutulduğunu, cahillerin bilginleri nasıl hor gördüklerini hicvin şaheser diliyle sembollerle, alegorilerle anlatır.

Çok ağır yükler taşımaktan, aç bırakılmaktan perişan bir eşek, günün birinde, bir tarlada otlanan semiz öküzler görür. Kendi biçareliği ile öküzlerin talihi arasındaki farka bakar da bu haksızlığı bir türlü havsalası almaz. Yaşlı ve akıllı bir eşeğe danışır. İhtiyar eşek, öküzlerin insanları besleyen ürünlerin yetiştirilmesine yardım ettikleri için iyi beslendiklerini anlatır.

Tâc-ı devlet konuldu başlarına
Et ü yağ doldu iç ü taşlarına
Ki biriz bunlar ile hilkatte
Elde ayakta şekl ü surette

Bunların başlarına taç neden
Bizde bu fakr ü ihtiyaç neden

Harnâme'nin özü bu mısralardadır. Şeyhî, bir eşeğin dahi görebileceği adaletsizlikleri dile getirir. Zavallı eşek de öküzler gibi çalışmağa heves ederek hemen tarlaya dalar. Ama, açlıktan öyle perişandır ki, ekinleri görünce mideye indirmeğe başlar. Tarlanın sahibi, eşeği yakalayıp kıyasıya dövdükten sonra, biçarenin kulağını, kuyruğunu da keser. Sıska eşek, yine açlığa ve amansız yüklere mahkûm olduğu gibi, boynuz umarken; kulaktan, kuyruktan da olur:

Bir eşek var idi zaif ü nizâr
Yük elinden kati şikeste vü zâr
Gâh odunda vü gâh suda idi
Dün ü gün kahr ile kusuda idi
Ol kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tü komamıştı yağır
Dudağı sarkmış u düşmüş enek
Yorulur arkasına konsa sinek
Kargalar derneği kulağında
Sinegin seyri gözü yağında
Arkasından alınca palanı
Sanki it artukıydı kalanı

Bir gün ısrı eder himayet ana
Ya'nî kim gösterir inayet ana
Aldı palanını vü saldı ota
Otlayıcak biraz yürüdü öte
Gördü otlukta yürür öküzler
Odlu gözleri gerili göğüsler
Boynuzu bazısının ay bigi
Kiminin halka halka yay bigi
Ne yular derdi ne gam-ı palan
Ne yük altında hasta vü nâlân
Acebe kalır u tefekkür eder
Kendi ahvalini tasavvur eder
Ki biriz bunlarınla hilkatte
Elde ayakta şekl ü sûrette
Bunların başlarına taç neden
Bizde bu fakr ü ihtiyaç neden

Var idi bir eşek ferasetlû
Hem ulu yollu hem kıyasetlû
Ol ulu katına bu miskin hâr
Vardı yüz sürdü dedi ey server
Sen eşekler içinde kâmilsin
Akıl ü şeyh ü ehl ü fâzılsın
Sen eseksin ne şek hakim-i ecel
Müşkilim var keremden etgil hal

Bugün otlukta gördüm öküzler
Gerübeh yürür idi göğüsler
Her birisi semiz ü kuvvetli
İçi vü dışı yağlı vü etli
Yok mudur gökte bizim ulduzumuz
Kolmadı yer yüzünde boynuzumuz
Böyle verdi cevap pîr eşek
Ki ey belâ bendine esir eşek
Dün ü gün arpa buğda işlerler
Anı otlayup anı dişlerler

Çün bular oldu azize sebep
Verdi ol izzeti bulara Çelep
Tac-ı devlet konuldu başlarına
Et ü yağ doldu iç ü dışlarına
Bizim ulu işimiz odundur
Od uran içimize o dundur
Tuttu yüz derdile zaîf eşek
Zâr ü dil-haste vü nahîf eşek
Varayım ben de buğda işleyeyin
Anda yaylayup anda kışlayayın

Gezerek gördü bir göğermiş ekin
Sanki tutardı ol ekin ile kin
Aşkile döndü girdi işlemeğe
Gâh ayıklayu gâh dişlemeğe

Arpa gördü göğermiş aç eşek
Buldu can derdine ilâç eşek
Res edüp cûş içinde şevakı
Rast düzdü nevay-ı uşşakı
Çeker âvâzı tîz eder perde
Hoş seragaz eder muhayyerde
Çıkarır har çün enker-ül esvat
Ekin ıssına arzolur arasat
Ağaç elinde azm-i rah etti
Tarlasın görücek bir âh etti
Daneden gördü yiri pâk olmuş
Gök ekinliği kara hâk olmuş
Yüreği soğumadı söğmek ile
Olamadı eşeği döğmek ile

Bıçağın çekti kodu ayrığını
Kesti kulağını vü kuyruğunu
Kaçar eşek acıyarak canı
Dökülüp yaşı yerine kanı
Uğrayu geldi pîr eşek nagâh
Sordu halini kıldı derdile âh
Derdile inleyü dedi ey pîr
Har-ı rubâh gibi pür tezvir
Batıl isteyu haktan ayrıldım
Boynuz umdum kulaktan ayrıldım
Benim ol gam yükindeki har-i lenk
Gussalar balçığında valihü denk
Ger domuzlara olmaya buyruk
Ah gitti kulak ile kuyruk

Göklere erdi nâle vü feryat
Dâd ey padişah-ı âdil dâd
Şeyhî uzatma nâle vü ahın
Nüktedandır bilür şehenşahın

AHMET PAŞA (? - 1497)

Eyâ perî nicesin hoş mısın safâca mısın
Gele berî nicesin hoş mısın safâca mısın
Şeker dudaklı kamer yüzlü serv boylularım
Semenberi nicesin hoş mısın safâca mısın

DİVAN şairlerimizin ilk büyük ustası, çağının Osmanlı Türkçesini en güzel kullanan şair. Edirne'de doğdu. Kazasker Veliyüddin Efendi'nin oğludur. İyi bir medrese kültürü aldıktan sonra sırasiyle Bursa'da II. Murat medresesinde müderrislik, Edirne'de kadılık görevlerinde bulundu. Kazasker oldu. Fatih Sultan Mehmet'in ilk saltanat yıllarında Paşa rütbesile padişahın vezirleri, hocaları arasına girdi. Hazırcevap, zarif ve çok bilgili olduğundan, Padişahtan daima iltifat görüyordu. Bir aralık Fatih'in gazabına uğrayarak Yedikule zindanına atıldı. İdam edilmek üzere iken yazdığı «*Kerem*» redifli kasidesi sayesinde ölümden kurtuldu. Bursa'ya sürüldü. II. Beyazıt zamanında sancakbeyi bulunduğu Bursa'da öldü. «*Kerem Kasidesi*»nden :

Gün gibi saltanatın topu göğe ağsa ne tan — *Ahmed'in gam makası kesti dilin sem' gibi*
Sana sunuldu bu meydanda çü çevgânı kerem — *Sana ruşen diyemez halini sultanı kerem*

Kul hata etse nola affi şehenşah kani
Tutalın iki elim kanda imiş hami kerem

Ahmet Paşa; Şeyhî'den sonra yetişen en kuvvetli divan şairi. Bakî'ye gelinceye kadar geçen dönemin şairler sultanı sayılır. Kendinden önceki şairlerde görülen gereksiz imâle ve zihaf gibi aruz kusurlarından arınmış ahenkli, işlek bir dili vardır. Din dışı, tasavvuf dışı konuları; canlı aşkı, gündelik hayat zevklerini üstün bir söyleyiş güzelliğiyle anlatır.

Ol sîm-ten ne dem soyunup çıksa cemeden — *Sabreylesin cefâma ki cânın alam demiş*
Ol dem heman görün ki buluttan kamer çıkar — *Ben sabrederdim eylese bu rüzgâr sabr*

Şeb-i hayâlde ol mâh geldi revzenime — *Mürûr-i va'de-i yâre inanma sen Ahmed*
Münevver etti cihanı nehare benzettim — *Gama inan inanırsan ki eski yârindir*

Yine bîçâre gönül hasret ile yâre gider — *Nazar-ı lâtfa kıl ey pâdişâh-i hüsn ü cemâl*
Dil ü can sevkini arzetmeye dildâre gider — *Ki devlet-i ezelî hüsn-i i'tibârıdır*

Sor dil-i bîçâremin hâlin perîşan zülfüne
Hâlini bilmez perîşânın perîşan olmayan

Ahmet Paşa'nın şiirleri, divan şiirinin gelişmesine yol açmış; etkisi zamanında Tanzimat şairlerimize kadar süregelmiştir. Çağdaşı Ali Şîr Nevâî'ye nazireler söylemiş; yalnız Anadolu'da değil, İran ve Türkistan'da bile büyük bir şöhret kazanmıştır. İsmini ölümsüzleştiren tek eseri *Divan*'ıdır. Bu divanda çoğunlukla gazeller, sonraki yüzyıllarda şarkı adını alacak olan murabba'lar, tuyuğ'lar, kasideler yer alır.

Ahmet Paşa (Bursalı), Şeyhî ile Necatî arasında yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğüdür. XV. asrın ikinci yarısında büyük şöhret kazanmış ve Türk şiirinin tekâmülünde âdeta bir merhale teşkil etmiş tir. Daha XV. asır tezkerelerinden başlayarak Harabat sahibi Ziya Paşa'ya kadar, onu Türk şiir lisanının ilk kurucusu sayanlar olmuşsa da, bu mübalâğalı telâkkinin yanlışlığı muhakkaktır.. Fikir ve sanat erbabına karşı çok lûtufkâr davranan Fatih'in cülûsundan sonra, Ahmet Paşa yeni padişahın büyük teveccüh ve iltifatına mazhar olarak, galiba babasının ölümünden sonra, Kazasker ve biraz sonra da hükümdara musahip ve muallim olarak, vezaret rütbesine nail oldu. İnce zekâsından ve kalemînden dolayı sarayda ve orduda Sipahi Müftüsü denildiğini Sehî kaydetmektedir. İstanbul muhasarasında hükümdarın daima yanında bulundu... Ahmet Paşa, bilhassa şairlerle çok alâkadar oluyor, onların meclislerinden çok hoşlanıyordu. Fatih devrinde birtakım şairlere muayyen tahsisat bağlanmasında büyük tesirleri olmuştu. Türk memleketlerinin her köşesinden imparatorluğun bu büyük, zengin ticarî ve medenî merkezine gelirler, Ahmet Paşa'nın meclisine eski şairlerin yeni mahsullerini yahut henüz tanınmamış yeni şairlerin ilk şiirlerini getirirlerdi. *Fuat KÖPRÜLÜ.* İran edebiyatına dayanan klasik Türk şiirinin ilk kuvvetli mümessili Ahmet Paşa'dır. GIBB.

☆

Gül istedim diken oldu yerim ne çare kılam
Meğer libas-i hayatımı pâre pâre kılam

Eğer sitareye hükm olsa vaslın ey mehrû
Yaşımla ruz ü şeb âfâkı pür sitare kılam

N'olaydı sihr bileydim ki hecre doymak için
Yüreğimi yüreğin gibi seng-i hâre kılam

Dedim ki yâre kulum dedi bu sözü diyenin
Kesem kalem gibi başın dilin de pare kılam

Dedim teveccüh edüp öldür Ahmed'i dedi
Bu kâr-i hayre ne lâzım ki istihare kılam

☆

Ey fitnesi çok kavli yalan yandım elinden
Bir nâz ile bin gönlüm alan yandım elinden

Her hâr ile sen sohbet edersin dün ü gün ben
Derdin ederim mûnis-i can yandım elinden

Sen şem' gibi gayr ile mecliste gülersin
Ben akıdurum yaş ile kan yandım elinden

Şol sunduğun âteş midir ey sâki bana kim
Kim aldın ele câm heman yandım elinden

Ahmet çeke cevrini göre lûtfunu ağyâr
Ey şefkati az şûh-i cihan yandım elinden

☆

Bir sencileyln yâr-ı cefakâr kimin var
Bî-rahm ü sitemkâr ü dil-âzâr kimin var

Şâdî-i visâlinle ne var yoksa nasîbim
Şol gam ki firâkında benim var kimin var

Arz et güle gül yüzünü gülşende ki görsün
Bir vech ile bir ârız u ruhsâr kimin var

Ey dost nazar eyle ki uşşâk arasında
Ahmed gibi bir âşık-ı gam-hâr kimin var

☆

Nalemi zemzeme-i mürg-i seherden sorasın
Derdmend olduğumu hasta ciğerden sorasın

Hâk olduğuma inanmaz isen bad-i sabâ
Ayağı tozu ile geldi seferden sorasın

Gözlerim yaşlarını dilbere ey peyk-i nesim
Ya niçün saldı beni ayn-i nazardan sorasın

Gussamın kıssaların yazar iken ahımdan
Hameler yandığını hame-i terden sorasın

Şevkını ruhlerinin şems ü kamerden bilesin
Zevkını leblerinin şehd ü şekerden sorasın

Kise-i ömrü tehî kıldığımı yolunda
Bedenim hâk olıcak kâse-i serden sorasın

Vadi-i hecrde Ahmet kulun üftade garîb
Cevrler çektiğini devr-i kamerden sorasın

☆

Sername-i muhabbeti canane yazmışım
Hasret risalesin verak-i cane yazmışım

Nalişlerini derd ile biçare bülbülün
Bâd-i sabâ eliyle gülsitane yazmışım

Zülfün hikâyetini gönülde misal edip
Gam kıssasını levh-i perişane yazmışım

Resmetmişim gözümde hayalini gûyiya
Nakş ü nigârı sagar-i mercane yazmışım

Türk divan şiirinin ilk büyük ustası Şeyhî'den sonra yetişen en kuvvetli divan şairi Ahmet Paşa.

Tâb-i ruhûnle sûzûnü yazarken Ahmed'in
Şevkinden odlara tutuşup yane-yazmışım

☆

Gül yüzünde göreli zülf-i semen-sây gönül
Kuru sevdâda yiter bî-ser ü bi-pây gönül
Dimedüm mi sana tolaşma ana hay gönül
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Yarun itden çoğ uyar ardına agyar diriğ
Bize yar olmadı ol sûh-i sitem-gâr diriğ
Kıldı bir dil ber-i her-câyîyi dil-dâr diriğ
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Çin-i zülfünden umar nâfe-i hoş-bûy murâd
Bu hevâ yoluna yıllarla yiler nite ki bâd
Ol dahi sencileyin itmedi ben hastayı yâd
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Ben dimezdüm ki hevâ yolına ser-bâz gelem
Nev-i ışkunla gamun çengine dem-sâz gelem
Diridüm ışk kopuzun uşadam vaz gelem
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Bizi hâk etti hevâ yolına sevdâ nidelüm
Pây-mâl eyledi bu zülf-i semen-sâ nidelüm
Kul idinmezdi güzeller bizi illâ nidelüm
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Dil dilerken yüzünün vaslını candan dahi yiğ
Bir demin görür iken iki cihandan dahi yiğ
Akdı bir serve dahi âb-ı revândan dahi yiğ
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Felekün nûş iderem nûşini sâgarlar ile
Toğradı hâr-i cefâ bagrumı hançerler ile
Baş koşam dimez idüm ben dahi dil-berler ile
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Dest-i kıtâluma baş egmedün ey serv-ı durâz
Ki ola şekker lebüne tûti-i dilmahrem-i râz
Vaz geldüm ben eger gelse bu gönül dahi vaz
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Ahmed'em kim okınur nâmum ile nâme-i ışk
Germdür sözlerümün sûzi ile hengâme-i ışk
Dil elinden biçilübdür boyuma câme-i ışk
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül

Fatih'in gazabına uğrayan Ahmet Paşa'nın hapsedildiği Yedikule.

HAMDÎ

(1449 - 1503)

GÖYNÜK'te doğdu. Hamdî, Şeyh Akşemseddin'in küçük oğludur. İyi bir öğrenim gördü. Eserleri: *«Yusuf ü Züleyha»*, *«Leyla ve Mecnun»*, *«Mevlid»*, *«Kıyafetnâme»*, *«Tuhfetül-Uşşak»* bu beş mesnevilik hamse'sinden başka, bir de tevhid, münacat, naat, kaside ve gazellerinin toplandığı *«Divan»*ı vardır. *«Yusuf ü Züleyha»* dan:

Açma razı ki zâr olmıyasın
Mihnet ü derde yâr olmıyasın
Fikrini zikreden figâr oldu
Âşıkâre olan şikâr oldu

Sakla sırrı ki ser selâmet ola
Sırrı izhâr eden melâmet ola
Çünkü ola zebân-ı şem'dırâz
Târ olur meclis anı kesmese gâz

Nice sır var ki ger zebâna gele
Nice canlar revân dehâna gele

☆

Sabrımî libâsını yine sadpâre eyledin
Tîr-i gamınla bağrımı pür yâre eyledin
Soldın dilüme zülf-i perişân hayalini
Kûy-ı huzurdan beni âvâre eyledin

CEM SULTAN (1459 - 1495)

Ben umduğum bu idi ki kapında hoş geçem
Kim derdi kim bu resm ile nâgeh ola sefer
Gel yoldaş ol Cem'e ki seferden safâ bula
Kim yâri olmıyana değildir safâ sefer

EDİRNE'de doğdu (23 Aralık). Fatih Sultan Mehmet'in küçük oğlu ve II. Beyazıt'ın küçük kardeşidir. Çiçek Hatun annesidir. Türk, Rum, İtalyan öğretmenlerden ders görerek, itinalı bir eğitimle yetiştirildi. Veliaht Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine (1474), «Karaman Tahtı» adı verilen Konya valiliğine atandı. Babası Fatih'in 1481 yılının 3 Mayıs günü zehirlenerek âni ölümü, Sultan Cem'in kaderini değiştirdi. Ağabeysi II. Beyazıt'la saltanat savaşına düştü. Maceralı bir mücadele sonu kardeşine yenilerek, ömrünün geri kalan onüç yılını Avrupa'da, özellikle Rodos, Fransa ve İtalya ülkelerinde bir nevi esaret ha-

Cem Sultan'ın eğitime başlama yaşı beştir. Kastamonu sancakbeyliğine gönderildiği zaman (1469), yaşı ondur. Eğitimine burada devam eder. Karaman beylerbeyliğile Konya'ya gönderilir. Karaman'da kaldığı altı yıl boyunca hem eğitim görüyor, hem de avcılıkla, binicilikle uğraşıyordu. Fatih'in ölümünden sonra (1481) kaderindeki değişmeler hızla gelişti. Sultan Cem, imparatorluğun bölüşme fikrini ileri sürünce, ağabeyi şehzade şiddetle bu düşünceye karşı çıktı. Araları açıldı. 20 Haziran 1481'de karşılaştıkları savaşta Cem Sultan yenildi. Konya'ya giderek ailesini yanına alarak, Memlûklerin elinde bulunan Tarsus'a sığındı. Aynı yılda Kahire'ye, oradan hac ziyaretine gitti. Halkın Bayazit'ten yüz çevirdiğinin haber alınması üzerine, saltanata geçebilmek için Anadolu'ya geçti. Türlü mücadeleler sonu Fransa'da göz altında 7 yıl yaşamak zorunda bırakıldı. Bayezit II, bu arada, Cem'in üç yaşındaki oğlu Oğuz Hanı öldürttü. Minyatürde Şehzade Cem yazı yazarken.

yatı yaşıyarak geçirdi. Sonunda, emrinde dellâk olarak bulunan, tarihe Koca Mustafa Paşa ünvaniyle geçen Mustafa'nın zehirli usturasiyle traş edilerek Napoli'de öldürüldü (25 Şubat). Tahnit edilen cesedi Bursa'ya getirilerek kardeşi şehzade Mustafa'nın türbesine gömüldü (1499).

Dedim ey can çün lebin candır bana bir buse ver
Gül gibi kıldı tebessüm dedi kim can üstüne

Cem Sultan; Babur Şah, Şah İsmail, İkinci Murat, Fatih Sultan Mehmet, İkinci Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Sultan Selim, Gazi Giray gibi hükümdar şairlerimiz arasında sayılır. Arapçayı çok iyi, Farsçayı ana dili gibi bilir. Avrupa'da Fransızca'yı öğrendiği zannedilmekte, İtalyanca'yı gayet fasih konuştuğu anlaşılmaktadır. Türkçe ve Farsça iki divanı, «*Cemşid ü Hurşid*» adlı İran şairi Selman'dan çevirdiği bir mesnevisi vardır. Şair Osmanlı padişahı ve şehzadeleri içerisinde en güçlüsü hemen hemen odur. İlk şiirlerinde Ahmet Paşa'nın etkisindedir. Yurt dışında geçirdiği yıllar, gazelleriyle kasidelerine derin bir yurt özlemi, kişisel bir lirizm getirmiştir.

Taşlarla döğünüp yürür âb-i revanı gör
Rahm eyledi bu halime kevn ü mekânı gör

Dağlar başında ebr-i felek ağlayıp gider
Yanınca ra'dın ettiği âh ü figanı gör

Çâk eyledi yakasını derd ile subhgâh
Çerhın şafak yerine ya döktüğü kanı gör

Cem Sultan, 10 Temmuz 1482'de, Rodos'taki St. John şövalyelerinin başı olan P. d'Aubusson ile bir anlaşma yaparak, istediği kadar Rodos'ta kalabilecekti. Cem Sultan, 30 Temmuz'da adaya varınca, John şövalyelerinin başı Papa'ya haber salarak Cem'i Osmanlı devletinin yıpratılması için araç olarak kullanacağını bildirdi. Bayezit, halâ imparatorluğun bölünmesini isteyen Cem Sultan'ı saltanattan uzaklaştırabilmek için, şövalyelerle sıkı bir pazarlığa oturmuştu. Her yıl kırkbeşbin Venedik dükasını Cem'in masrafları karşılığı vermeği kabul etmişti. Cem Sultan, Rodos'ta kalmadı. Macaristan'a gitmek istiyordu. Fransa'ya gönderildi. 4 Mart 1489'da Roma'ya gitti. Papa, onu elinde tutmakla Osmanlı İmparatorluğunu bağlıyabileceğini, haçlı seferleri için kullanabileceğini düşünüyordu. Napoli seferinde yolda hastalandı. Resimde, Cem Sultan, Altıncı Aleksandr'ın sarayında.

Ol dem kani ki kâ'b-i kûyün mekân idi
Ârâmgâhı gönlümün ol âsitan idi

Ol dem kani ki saye-i perr-i hüma gibi
Zıll-i zalîl-i gerd-i rehin sayeban idi

Ol dem kani ki sebzelerin taze tutmağa
Ol gülsitanda yaşlarım ab-ı revan idi

Ol dem kani ki mürg-i dile âsitanının
Her kûşe-i müşerrefi bir âsûman idi

Ol dem kani ki mesken idi eşiğin Cem'e
Hayfa ki geçti bilmedik ol hoş zeman idi

Dest ü pâ beste vü dilhaste vü sergeşte vü zâr
Der-ü dîvânına geldim yine Sultan-ı kerem

Gerçi kim cürm ü hatâdır işimiz n'oldu anâ
Gerçi kim iki elim kanda veli kani kerem

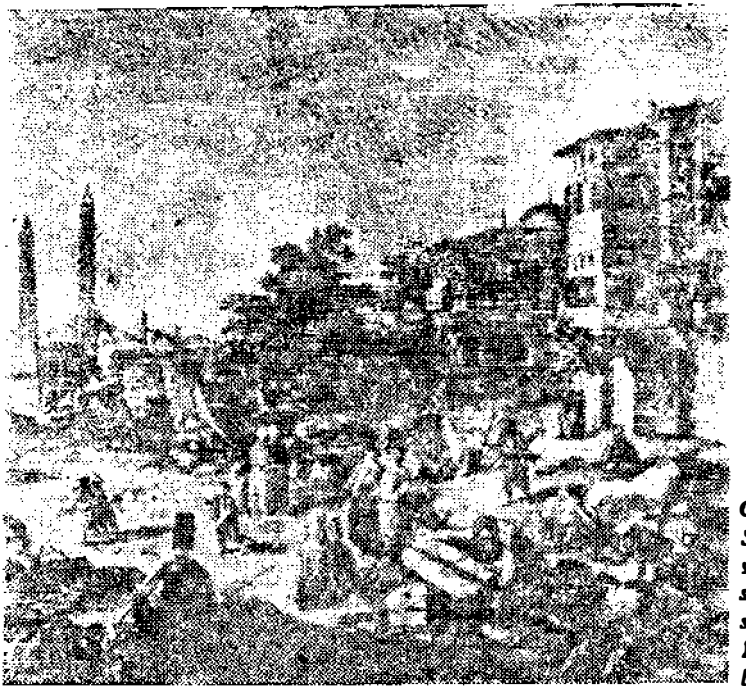
Tığ-ı hışm elde vü boynumda kefen ortada baş
Tâbiim her ne bir emr eylese fermân-ı kerem

Yakamı yırtıp elinden nicesi âh itmeyim
Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Han felek

Amdır lûtf-i amûmin ko günahumı benim
Merhamet vakıldürür var ise imkân-ı kerem

Bir kılına verseler vermezdim Oğuz Han'ının
Genc-i Karûn ile bin bin milket-i Osman felek

Ey dostlar beni ancak mâtem eylenüz
Öyle tutun ki gurbet içinde ben ölmüşem

Cem Sultan'ın saltanat savaşına sebep olan İstanbul'dan bir köşe.

MİHRİ HATUN (1460 ? - 1506)

Vaslını ikrar edüb saldı beni sevdâlara
Döndü inkâr eyledi bu dini yok ikrârsız
Hubların mihrine Mihrî ölürüz terketmeziz
Kim ne der ise desün biz olamazız yârsız

AMASYA'da doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Yaşadığı dönemin âdeti üzre Arapça, Farsça öğrendi. «*Belâyi*» mahlâsı kullanan, aynı zamanda kadılık yapan ve şair Mehmet Çelebi Bin Yahya'nın kızı olduğu için, Şehzade Ahmed'in Amasya valisi bulunduğu sıralarda tanındı. Şehzadenin çevresindeki edebiyatçılara katılmasile, güzelliğile ün saldı. Birçok gönül maceraları olmasına rağmen, hiç evlenmemiş, ölünceye kadar Amasya'da kalmıştır.

Geh hecr-i yâr u gâh beni gamlar öldürür
Geh vasl-i dilber ile geçen demler öldürür

Mihri Hatun; çağdaşı bulunan şair Necati'nin etkisiyle, ulusal zevke, yöresel öğelere, halk deyişlerine önem vermesi, divan şiirimizde ilk defa Türk kadın ruhunu yansıtması bakımlarından bir aşamadır. Kadın divan şairlerimiz içerisinde aşk duygularını özdenlikle dile getiren özgür yaradılışlı bir karakterdedir. «*Mihri Hatun Divanı*»nın bir kopyası Ayasofya kitaplığındadır; ayrıca Moskova'da Asya Halkları Enstitüsünce 1967 de basılmış diğer bir nüshası bulunmaktadır.

Hâbdan açtım gözüm nâgâh kaldırdım serî
Karşıma gördüm durur bir mâh-çehre dilberî

Nûr akar gördüm cemalinden egerçi zâhirâ
Kendisi benzer Müselmane libası Kâferî

Tâlüm sa'd oldu yahut kadre erdim galiba
Kim mahallem içre gördüm gice doğmuş müşteri

Gözümü açıp yumunca oldu çeşmümden nihan
Söyle teşhis eyledim kim ya melektir ya peri

Erdi çün âb-i hayate Mihri ölmez hayredek
Gördü çün şeb zulmetinde ol ayan İskender'i

Sen kılmadığın derdime dermanı unutma
Ben hasret ile verdiğim ol canı unutma

Kıldıkça hamayil kolunu boynuna ağyar
Zülfün gibi ben gönlü perişanı unutma

Lütfunla imaret kılacak müddet gönlün
Cevrinle yıkılmış dil-i viranı unutma

Bir kerre kadem basmağa canâ yüzüm üzre
Ahdetmiş idin gel beli peymanı unutma

Bin yıl ki felek devr ede âşık sana canâ
Getirmeye bir Mihri gibi anı unutma

Neyleyim biçare gönlüm bir dem olmaz yârsız Ey tabibi can medet bimarınım öldüm medet
Epsem olmaz nitekim cehdeylerim bu ârsız Dedi hûdur âşık öldürmek bana timârsız

Ben dilimde namını virdettim amma dilberin Görmedim bir lub kim yanında olmaya rakip
Bir dem anmaz âdım olmaz bir nefes agyârsız Bu cihan bağında hiç gül olmaz imiş hârsız

AHMED-Î DÂÎ

(XV. yüzyıl)

GERMIYAN'lıdır. Germiyanoğlu II. Yakub Bey'le Emir Süleyman'ın saraylarında bulundu. II. Murad'ın hocasıdır. Esas görevi kadılıktır. Yıldırım Bayezit, Emir Süleyman, Çelebi Mahmut dönemlerini yaşadıktan sonra öldüğü, mezarının Bursa'da olduğu bilinmekte ise de, doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Edebî eserleri dışında şeriat, lûgat, riyaziye, aruz, heyet, tıb, tarih konularında on yediden fazla eseri vardır. Türkiye Türkçesi'nin yaratılmasına büyük emeği geçmiştir. En ünlü mesnevisi *Çengnâme*'dir.

Eya hurşid-i mehpeyker cemalin Müşteri manzar
Ne manzar manzar-ı tali'ne tali' tali'-i enver
Yüzündür ayet-i rahmet özündür mazhar-ı kudret
Ne kudret kudret-i sani'ne sani' sani'-i ekber
Cemâlinden cihan rûşen yanağın gonce-i gülşen
Ne gülşen gülşen-i cennet ve cennet cennet-i kevser
Muanber saçların dilkeş münevver hılkatin mehveş
Ne mehveş mehveş-i cadu ne cadu cadu-yı dilber
Süleyman sureti sende Skender siyreti sende
Ne suret suret-i Yusuf ne Yusuf Yusuf-ı suret
Felek şatrancını unuttun saadet mülkini duttun
Ne mülket mülket-i devlet ne devlet devlet-i Kayser
Eğerçi kulların bîhat veli kemter kulun Ahmet
Ne Ahmet Ahmet-i Dâî ne Dâî Dâî-i çaker

Hicran sonucu vasla dönüp şadola Dâî
Bu gamdan anın derdine derman ola bir gün

NECATİ (? - 1508)

Nerkis gibi cihanda gözünüz bahar iken
Bir serv ayağına zer ü sîmi nisâr edin
Bir yıl idi ki gül gibi vinhân idi kadeh
Vaktidürür Necâtî gelin âşikâr edin

DİVAN şiirinde konuşma dilini zevkle kullanan şair. Edirne'de doğdu. Asıl adı «İsa» dır. Çocuk denecek yaşta Osmanlılara esir düştüğü, sonradan Müslüman olduğu, kimi kimsesi bulunmadığı için, Edirneli bir hanım onu evlât edinmiş, büyütüp yetiştirmiş; Sailî adında Kastamonu'lu bir şair tarafından da İslâm-Türk eğitimine göre gelişmesi sağlanmıştır. Fatih'in, II. Bayezid'in iltifatlarıyla divan kâtipliği, nişancılık görevlerinde bulundu. İstanbul'da öldü.

Gerçi verir dilbere her kişi can
Ey Necati sana dilber can verir

Şöyle oldum ki ecel yastığına baş koyanı
Sanırsın uykusu gelmiş memleket sultanıdır

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicek
Bir avuç toprak atar bad-i sabadan gayri

Necati; Türkçeyi temiz, açık, yapmacıksız, aruza uygun bir kolaylıkla kullanan; XV. yüzyılda Ahmet Paşa'dan sonra yetişen en büyük şair sayılır. Çağdaşlarından üstün yanı; şiirlerine millî zevki, yerli unsurları, bol bol halk deyişlerile atasözlerini katmasıdır. Yüzyıllar boyunca, kendinden sonraki şairleri etkisinde bırakmış; «Anadolu şairlerinin sultanı», «şairler sultanı» *(=melik-üş-şuarâ)* olarak tezkirelere geçmiştir.

Aşıkların ne itdüğini anlamağ için
Allah edeydi bir güzele mübtela seni

Padişahım boynu bağlı kulunam
Dili öldür dile sakla dili at

Yanında bunca kulundan bir âdemi bile yok
Beğim bu nice seferdir ki ihtiyâr ettin

Dünyayı bir yana kosalar bir yana seni
Bana seni gerek seni ey bivefa seni

Can gülşeninde zülf ü izarın hevasına
Reyhân deste deste semenler kucak kucak

Gamınla âlımı görüp rakîb raks eyler
Karagu gicede şeytan şehab ile oynar

Necati: gazel, kaside ve mersiyelerile şöhret kazanmıştır. Çoğunlukla aşk konularını işler. Divan şiirinin ilk büyük şairlerinden sayılması, özellikle gazellerinde «sözün ruhunu» bulmuş olmasındandır. İlk çevirisi, «*Leyla ve Mecnun*» mesnevisi olmasına rağmen, onu ölümsüz kılan, elimizdeki «*Divan*»ıdır.

Gençlerimiz Batı metotlarile çalışmaya ve düşünmeye alıştıkları nisbette kendimizi daha çok anlayacaklardır. Meselâ Divan Edebiyatı'nın en şair mümessillerinden olan Necati'deki sırf şiiri Rimbaud'dan, Baudelaire'den geçmeden anlamak çok zordur. *Hasan Âli YÜCEL.* Necati kasidelerinde ve gazellerinde İran şiirini örnek almış. Arapça ve Farsça kelime tamlamaları kullanmış olmakla birlikte, hayranlıktan ve taklitten kurtularak kendi kendisini bulmaya çalışmıştır. Âşık Çelebi, tezkeresinde Fars şairlerinin attıkları ayıplama taşlarının insafsız yaralarından Anadolu şairlerini onun kurtarmış olduğunu söyler. Necati Türkçeyi şiir dili olarak işlemek için büyük çaba göstermiştir. Sade beyitleri yanında pek çok kullandığı halk tabirleriyle, atasözleriyle Türkçe kelimelerle yapılmış kafiye ve redifleri ile şiirlerine bir sadelik, tabiîlik ve yerlilik vermeye çalışmıştır. *Hasibe MAZIOĞLU.* Necatî, Yahya Bey, hattâ bütün çözüklüğüne rağmen, Hayalî Bey ve Usulî gibi şairler, Divan şiirimizin asıl güzelliğini yapacak olan değerleri bulmuş gibidirler. Bu ses ve söyleyiş tarzı, bir kelime ile ve en geniş anlamile şekil meselesi idi. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*

☆

Lâle-hadler yine gülşende neler etmediler
Serv yürütmediler gonceyi söyletmediler

Âdeti hûbların cevr-ü cefadır anınla
Bana ettiklerini kimselere etmediler

Taşradan geldi çemen sahnine bigâne deyu
Devr-i gül sohbetine lâleyi iletmediler

Hamdülillâh mey-i canbahş ile sakîlerimiz
Âb-ı hayvan ile kevser suyun istetmediler

Ey Necatî yürü sabr eyle elinden ne gelir
Hûblar cevrü cefayı kime öğretmediler

☆

Dil sevdi yine can ile canan olacağı
Biçare bilir derdine derman olacağı

Dil leblerinin şevkı ile düştü saraba
Sakî içelim sun beri şol kan olacağı

Gün yüzü tulû eyleyecek subh-u safadan
Beshelli idi âfet-i devran olacağı

Dil zülfüne dolaştı dedim güldü dedi yâr
Benzer ki olageldi perişan olacağı

Genc-i ruhû katında gönül hâlini anma
Billâh Necatî ko şu viran olacağı

☆

Gamzen çalışır lâlzada kan eylemek ister
Busen durusur anı yalan eylemek ister

Canane gelir meclise gelmez değil amma
Kendisini can gibi nihan eylemek ister

Her âdemi bir busede bin yıl yaşatırlar
Sakîlerimiz tayy-ı zaman eylemek ister

Ben kasdederim saklamağa aşkını lâkin
Gönlüm dolarak âh ü figan eylemek ister

Elvermiş iken ayağına baş ko Necatî
Ol şuh-u cihan servi revan eylemek ister

Nice kâkül nice mû sünbül-i gül-bûdur bu
Dil-i uşşâkı perişan edecek budur bu

Ne gönül kodu ne göz hâl ü hat-ı ârız-ı yâr
Oda yanmaz suya batmaz nice câdûdur bu

Yanarın haşrde can oynadığımdan duyalar
Mâh-rûlar diyeler birbirine odur bu

Yürü yıllarla yelersen yetemezsin ey dil
Mâh-rûlar diyeler birbirine odur bu

Yine sihrette Necati nice söz nice gazel
Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu

☆

Çıkdı göklere âhım şereri döne döne
Yandı kandil-i sipihrin ciğeri döne döne

Ayağı yer mi basar zülfüne berdar olanın
Zevk ü şevk ile verir can ü seri döne döne

Sen olasın deyu bir bir asılıp âyineler
Gelene gidene eyler nazarı döne döne

Şam-ı zülfünde gönül mısrı harab oldu deyu
Sana iletti kebuter haberi döne döne

Ey Necatî yaraşır mutribi şeh meclisinin
Raks urup bu şi'r-i teri döne döne

CAFER ÇELEBİ

(? - 1515)

AMASYA'da doğdu. Yaşadığı devrin hayatını, İstanbul'un görülecek yerlerini, ünlü yapılarını anlatan mesnevisi «*Hevesnâme*» meşhurdur. Diğer eserleri : «*Fetihnâme-i İstanbul*», «*Münşeat*» ve «*Divan*».

Âkıl isen deme Ferhad ile Mecnuna deli
Eylesen halka nazar her biri bir türlü deli

☆

Devretti çün kenarı gülistanı cûybar
Sîmin kemer kuşandı sanırsın ki bir nigâr

Açtı yüzün gözün gül ile nerkisin sabâ
Saklardı gerçi perdesi altında sebzezar

Çün ab-ı ruyudur çemen ü bag ü gülşenin
Tutsa acep mi şebnemi el üstüne çınar

Fethetti gonce kal'elerin bâd-ı suphdem
Garkoldu hun-ı lâlelere tîğ-ı kühsar

Himmetle hârdan dahi ger olmadınsa dûn
Ca'fer bahar erişti gülistanda kıl karar

☆

Yine seğrir gözüm ol nergis-i şehlâ mı gelür
Sâzlıklar görünür yâr-ı dilâra mı gelür

Yine hoş buy ile pür oldu meşam-ı dil ü can
Aceb ol rukleri gül zülf-i semensa mı gelür

Cuş eder dil hum-u mey gibi sofadan niye ki
Görün ol lâl leb-i cam-ı musaffa mı gelür

Ruh u zülfün görürüm hubların düşde aceb
Bu bahar içre benim başıma sevdâ mı gelür

Hüsnünün gülşenine medh ü sena eyleneğe
Dahi Ca'fer gibi bülbül-i gûya mı gelür

LÂMİÎ (1472 - 1532)

Senin gitmez başından bû havâlar
Dimâğın cümle toprak dolmayınca
Bu sergerdanlığın pâyânı yokdur
Vucûdün serteser hâk olmayınca

BURSA'da doğdu. Muradiye Medresesi'nde okudu. I. Selim, Kanunî, vezir İbrahim Paşa, ona büyük ihsanlarda bulundular. Nazım, nesir ve nazım - nesir karışık halde otuzu aşkın eser bıraktı; en tanınmışları : Kanunî'nin Bursa' yı ziyareti vesilesiyle yazdığı manzum *Şehrengiz;* Molla Câmî'den çevirdiği *Nefahatü'l-Üns* (Alışkanlık Esintileri); Unsurî'den çevirdiği : *Vamuk u Azra*'dır.

Ol perînin şîvesinden anladım bildim yakıyn
Kim hayâl-i hâb imiş dünyâ-yı dûn-ı bîkarâr

☆

Şunda bir pâk kızoğlan bulunur mu dellâl
Yanağı gül sözü şirin dili şekker lebi bal

Beni hindu gözü cazu kaşı yay kirpiği ok
Zülfü anber nefesi misk ü teni penbe misal

Deheni hokka-i mercan lebi lâl ü dişi dür
Alnı ay ü yüzü gün saçları şeb kaşı hilâl

Sâid ü sakı yoğun ince beli kaddı uzun
Harekâtı sekenatı kamu pür şive vü âl

Ola burnu gibi her parmağı bir sîm elif
Turresi lâmı gibi saçı ola fitneye dâl

Yürüse fitne ola dursa kıyamet kopara
Söylese silır ede baksa komaya tende mecâl

Gül gibi hâr ü has ilmemiş ola damenine
Gonce ves dürcünü açmamış ola dest-i hayal

Rühu bağını haya her dem ede gark-ı arak
Gülse yüz şerm ile lûtf ile eylese makal

Eline yapışacak vecde gele ins ü melek
Göricek nur-ı cemalin diyeler celle celâl

Badenin kaynıya kane lebini yalayıcak
Gûş ederse sözünü cusa gele ab-ı zülâl

☆

Yâ rakıyb-i kelb vehminden yatağın özledi
Kurt sandı âşıkın yâ ol geyik gözlü nigâr
Göz karardub ol tezerv ardınca saldım bulmadım
Çıktı dil şehbâzı elden de ne ol var ne bu var

ZATÎ (1477 - 1546)

Bir gün mü var âhum odu eflâke ulaşmaz
Bir dem mi var eşkim denizi aşk ile taşmaz
Uzattı saçın kim geçe âşıkları bendi
Ettikleri sanma ki ayağına dolaşmaz

BALIKESİR'de doğdu. II. Bayezit zamanında İstanbul'da yerleşti. I. Selim ve Kanunî dönemlerini yaşadı. Yoksul bir hayat sürdü. Beyazıt Camii avlusunda açtığı küçücük dükkânında remil döküp fala bakarak, muska yazarak, ayakkabı tamir ederek geçindiği; aralarında genç şair Baki'nin de bulunduğu gençlere şiir dersleri verdiği, zamanının büyüklerine yazdığı kasideleri sunduğu, caizeler aldığı, devrinin üstat şairlerinden sayıldığı bilinmektedir. Sefalet içerisinde ölmüş, şairlerin aralarında topladıkları paralarla Edirnekapı dışına gömülmüştür.

Bir şeb mi var âhım ele yalın kılıç alub
Od bigi çıkub gökte sitâreyle savaşmaz
Gönlüm kuzusun pâreleyüp tiğ ile Zâtî
Kirpikleri oklar bırakub sanma ulaşmaz

Zatî;divan şiirimizde bir aşama sayılacak nitelikte yalın bir dil kullanmakla kalmamış, devrinin gönüllü edebiyat öğretimcisi olmuş, Bakî gibi bir şaire ders vermekle edebiyat tarihimizde ismini ölümsüzleştirmiştir. Başlıca eserleri : *Şem'ü Pervane* (mesnevi); *Divan* (şiirlerinin çoğunun bulunduğu bu divanda şairlik sanatındaki ustalığı açıkça görülür) ve diğer eseri : *Edirne Şehrengizi*. 400 den fazla kasidesi, 1600'ün üstünde gazeli vardır.

Gözüm açtım bu seher bir ulu sahrâ gördüm Nice bin zevrak-ı ser geşte ana müstağrak
Anda bir dâne-i hardal gibi dünyâ gördüm Cüş edüb mevc urur bir ulu deryâ gördüm

Def'edüp sînesini nâle-i pür sûzunu ney -Ne güzel vâkıadır bu ki açub can gözünü
Raksa girmiş nice bin âşık-ı şeydâ gördüm Hâb-ı gaflette geçen ömrümü rüya gördüm

Zâtiyâ hiç zevâl ermez ana zerre kadar
Dîde-i can ile bir şems-i hüveydâ gördüm

Dembedem seylâpveş eşk-i revanım çağlar
Döğünüp taşlarla ağlar halime ırmağlar

Sinemin ta'limhanesine gel at îrini
Ey keman ebru seninçün tablalardır dağlar

Görünen dağlar başında ebr-i baran sanmanız
Dağlar saçın çözüp ben haste içün ağlar

Can çıkardı mahbes-i tenden kemend-i heer ile
Lik zincir-i ümid-i vasl-ı dilber bağlar

Zâtiya Ferhatveş dağlarda efgan eyledim
Eşidüp feryadımı göğsün geçürdi dağlar

☆

Ah kim çok sevdiğim sanma ki az az ağlarım
Nale ile dururum derd ile durmaz ağlarım

Vireli yele kararımı heva-yi zülf-i yâr
Ebrveş ne yerdeyim ne gökte durmaz ağlarım

Dil miyan-ı cu-yi gamda sen kenara gelmedin
Anın içün her dem ey serv-i serefraz ağlarım

Naye demsaz ideli nalem o mu'nefza benim
Erdüğince sem'ime avaze-i saz ağlarım

İsfahani vü Irakı Zâtiyâ seyreyleyüp
Bu makama gelmeğe ettikçe şehnaz ağlarım

☆

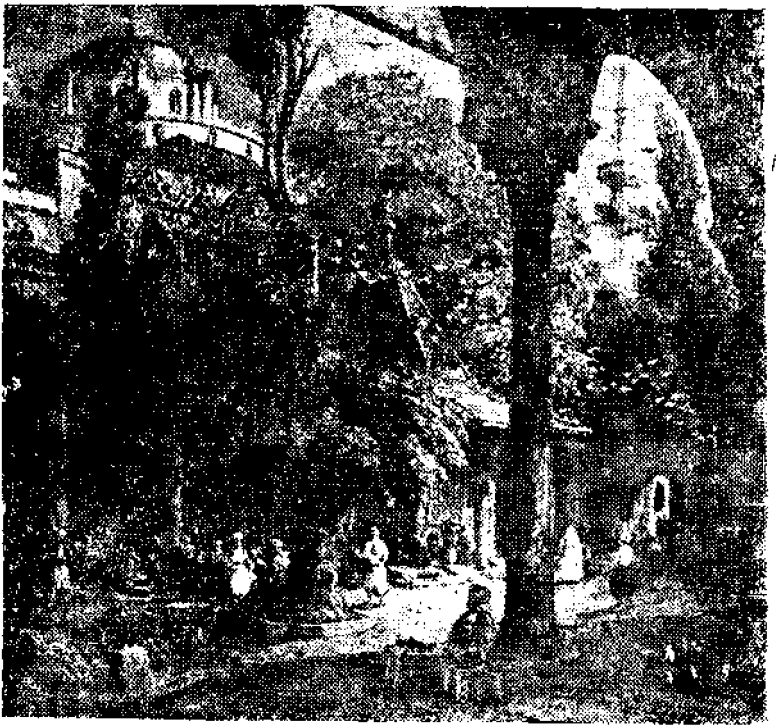
N'oldun inlersin felek hercayi canânın mı var
Her makâmı seyreder bir mah-ı tâbânın mı var

Benzini ey bûstan fasl-ı hazan mı etti zerd
Yoksa başı taşra bir serv-i hıramânın mı var

Ağlayub feryâd edersin her nefes ey andelib
Hâr ile hemsâye olmuş verd-i handânın mı var

Yoluna cânâ revan etsem gerek canım dedim
Yüzüme bin hışım ile bakdı dedi cânın mı var

Zülf-i dilber gibi ey Zâti perişânsın yine
Cevr-i bîhâd yoksa bir yâr-ı perişanın mı var

Zati'nin küçücük dükkânının bulunduğu Beyazıt Camii Avlusu.

HAYALÎ (? - 1557)

Ol gün kani ki gün gibi suzan idim sana
Olsan revân saye-i bîcan idim sana
Ne gülde reng ü bû var idi ne sahnde fer
Ben gülşeninde bülbül-i nâlân idim sana

TÜRK divan şiirinin hayalî gür bir şairi. Vardar Yenicesi'nde doğdu. Kendi kendini yetiştirdi. Çocuk yaşta şiir yazmaya başladı. İstanbul'a geldiği zaman, yaşı çok gençti. Sadrazam Makbul İbrahim Paşa tarafından korundu. Kanunî'nin Bağdat seferine katıldı, Bağdat'ta Fuzulî ile tanıştı. Edirne'de öldüğü zaman, sancakbeyi (tümgeneral) bulunuyordu.

Nigâra bezm-i hüsnünde dil-i mestânemiz kaldı
Perîn yakmış cemâlin şem'ine pervânemiz kaldı
Anı hoş tut garîbindir efendi işte biz gittik
Gönül derler ser-i kûyunda bir dîvânemiz kaldı

Hayalî; Necatî ile Bakî arasındaki şairlerin en büyüğüdür. Türk divan şiirine yeni bir ses, yeni bir renk, yerli temalar, atasözleri katar. Zengin bir hayal dünyası, düzgün bir dili, taze bir söyleyişi vardır. Aşkla, tasavvufla beslenen lirizmi ilerde Baki'yi hazırlayacak, İstanbul Türkçesi'ni daha da güzelleştirecektir.

Yürek kan oldu hicrandan vücûdum çekti el candan
Fedâ oldu yoluna cümlesi zirâ nemiz kaldı

Başımdan akl ise gitti dilile can revan oldu
Ten-i bî-i'tibâr adlı kuru vîrânemiz kaldı

Hayâlî devlet-i bî-i'tibâra bakmadan gittin
Bize bestir bu kim dillerde bir efsânemiz kaldı

Hayalî; parayla, pula, mala, şöhrete değer vermeyen, şairlik sanatını herşeyin üstünde tutan, Kanunî'nin iltifatlariyle kibirlenmiyen sağlam bir mizaç sahibidir. Gençliğinde derbeder bir hayat sürmesine rağmen, olgunluk dönemi sade ve sakin geçmiş; ömrü boyunca hiç evlenmemiştir. Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından yayınlanan «*Hayâlî Beğ Divanı*» yegâne eseridir.

Cefa taşın ne gam atsa Hayali san alçaklar
Belâgat meyvesin hâsıl eden nahl-i hünersin sen

☆

Cihanârâ cihan içindedir arayıbilmezler
O mâhiler ki derya içredir deryayı bilmezler

Harâbât ehline dûzahı azâbın anma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vakt olmuş gam-ı ferdâyı bilmezler

Şafakgün kan içinde dâğım seyretse âşıklar
Güneşte zerre görmezler felekte ayı bilmezler

Hamîde kadlerine rişte-i eşki takub bunlar
Atarlar tîr-i maksûda nedendir yâyı bilmezler

Hayalî fakr şalına çekenler cism-i uryanı
Anınla fahrederler atlas ü dîbayı bilmezler

☆

Ârızın vasfeyler iken gülşen içre gül güle *Sanırım genc üzre dolaşmış yatırlar mârlar*
Söyle kesret oldu kim söylerdi bülbül bülbüle *Gerdeninde her kaçan sarmaşsa kâkül kâküle*

Kâkülünden bağda bilmem ne raz açtı sabâ *Bezm-i mey bir gülsitandır anda saki bağban*
Yaslanup kaldı kırılmış gibi sümbül sümbüle *Câm-ı mey güldür sürâhî serv bülbül bülbüle*

Şöyle nazmetti Hayâlî vasf-ı ruy-ı yârı kim
Dinlese anı figanlar ede bülbül gül güle

☆

Ey aşk-ı yare bende-i ferman olan başım *Ey bir gediğine bu cihanın konulmayıp*
Bitahı ü tâc âleme sultan olan başım *Gam ellerinde seng-i biyaban olan başım*

Kan ile ta'n taşlarını lâlreng idüp *Evvel benim firak ile umman idüp yaşım*
Derd ü belâ güherlerine kân olan başım *Âhır habab-ı lücce i umman olan başım*

Her gün Hayalî gibi idüp bir makamı seyr
Her gice bir vilâyete sultan olan başım

☆

Harâb olubdur ol âbâd gördüğün gönlüm *Cefâya öykünüben cevre can verir şimdi*
Gamınla dopdoludur şâd gördüğün gönlüm *Vefâ vü mihr ile mu'tâd gördüğün gönlüm*

Cihanda başına sultan iken benim servim *Görünce dâne-i hâlini dâm-ı zülfünde*
Kul oldu sen şehe âzâd gördüğün gönlüm *Tutuldu kaldı o seyyâd gördüğün gönlüm*

Karıştı kara yere kûhsâr-ı mihnette
Hayâlî şimdi o Ferhâd gördüğün gönlüm

TAŞLICALI YAHYA BEY (? - 1582)

Seveli ey dehan-ı gonce seni
Olmuşum âlemin gözü dikeni
Garazın bana lûtf u himmet ise
Beni öldür ne denli zahmet ise

DİVAN Edebiyatı'nın tanınmış mesnevi şairi. Bir devşirme çocuğudur. Arnavutluk'tan İstanbul'a getirilerek saray terbiyesi gördü. Yeniçeri ocağında eğitim yaptı. Askerlikte yayabaşılığa kadar yükseldi. Yazdığı şiirlerle Kanunî'nin iltifatını kazandı. Vakıflar mütevelliliğine atandı. Şair Hayalî ile Bağdat seferine katıldı (1535 - 1536). Şehzade Mustafa'nın Hürrem Sultan'ın entrikalarile Konya Ereğlisi'nde boğdurulması üzerine (6 Ekim 1553), yazdığı mersiye yüzünden gerek Kanunî'nin, gerek bu cinayette rolü olan hâmisi Rüstem Paşa'nın gazabından kurtulmak için bir ziamet alarak Temişvar'a gitti. Divanını hazırlarken Izvornik kasabasında öldü. Kanunî'nin şehzadesi Sultan Mustafa için yazdığı mersiye, medenî cesaretini gösteren belgelerden biridir :

Medet medet bu cihânın yıkıldı bir yanı — *Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman*
Ecel Celâlileri aldı Mustafa Hanı — *Vücuduna sitem-i Rüstem ile erdi zeban*

Tolundu mihr cemali bozuldu erkânı — *Döküldü gözyaşı yıldızları çoğaldı figan*
Vebâle koydular al ile Âli Osmanı — *Dem-i mematı Kıyamet gününden oldu nişan*

O can-ı âlemiyân oldu hâk ile yeksân
Diri kala ne revadır fesad eden şeytan

Taşlıcalı Yahya Bey; XVI. yüzyılın Fuzulî'den sonra gelen en üstün mesnevi şairi sayıldığı gibi, gazel ve kasidelerile de ünlüdür. Hırçın, geçimsiz, atak, sevdikleri için son derece vefalı dost kişiliği şiirlerinden anlaşılır. İran etkisinden uzak, yerli motiflerle örülü; özentisiz, duru bir dille yazılan beyitleri, divan şiirimizin yerleşmesinde büyük yardımcı olmuş; gazel vadisinde Hayalî'nin rakibi olarak görülmüştür. Asıl kudreti mesnevilerindedir. *Yusuf ü Zeliha*'da görüldüğü gibi :

Bugün Yusuf hulâfı semte gitti — *Der idi söylemem bu sözü zinhar*
Buraya uğramaktan nefret etti — *Dürüğı bîfürüğ ancak bu alıbâr*

Teveccüh kılsa ol gün yüzlü nagâhı
Beni peyki muhabbet eyler agâhı

Kaçan yaklaşsa sultanı vilâyet
Getürdi yolına eylerdi gayret
Geçerdi şahı hûban asker ile
Kalurdı yolda bu derdi ser ile
Veda' edüp rehi cânânesine
Dönerdi hanei virânesine
Nice gün sabr ederdi ol dilefgâr
Visâlinden iyan olmazdı asâr

Dahi artardı sevdayı cünûnu
Belâyı aşkı gavgayı cünûnu
Kararıp kalur idi kaşı gibi
Yüzü üzre düşerdi yaşı gibi
Elemden olmayıp bir lâhza hâli
Bu idi aşkı dildar ile hali
Belâ sahralarında kaldı tenha
Gözünün nuru gitti oldı a'mâ

Taşlıcalı Yahya Bey'in «*Yusuf ve Zeliha*» kitabı, dördüncü mesnevisidir. Türk, İran, Arap edebiyatlarında yüzlerce defa işlenen, Kur'anda «en güzel öykü» olarak nitelendirilen bu konu, Taşlıcalı Yahya'da yeni bir anlatım özelliği kazanır. Canlı, renkli, şiirli, yer yer kudretli tasvirlerle örülü bir coşkunlukla uzayıp gider Taşlıcalı Yahya Bey, beş mesnevi yazmış, «hamse» sahibidir. Mesnevi çığırında zamanının en kudretli şairi addedilir. Mesnevileri : *Şâh u Gedâ* (Şah ve Dilenci); *Gülşen-i Râz* (Sırların Gül Bahçesi); *Gencine-i Râz* (Sırlar Hazinesi); *Esrarnâme;* Türk edebiyatının olduğu kadar, Şark edebiyatının da bu konu üzerindeki mesnevilerin en başarılısı sayılan *Yusuf ü Zeliha* (Yusuf ve Zeliha).

Bîmarım ey ecel bu gece bekle yanım al
Ruz-i firak-i dilberi gösterme canım al

Dâr-i dünya deli gönlüm gibi viran olsa
Ve cihan olsa ne can olsa ne hücran olsa

Kâski sevdiğimi sevse kamu halk-i cihan
Sözümüz cümle heman kıssa-i cânan olsa

Bir demir dağı delip boynuna almak gibidir
Her kişi âşık olurdu eğer âsan olsa

Şadımanım gam-i yâr ile sevinmez bu kadar
Bir geda cümle cihan mülküne sultan olsa

Can atar karşı çıkar izzet eder ey Yahya
Hançer-i dilber ile bir sakınan can olsa

Unutmaz kimseyi sensiz benim feryad ü efganım
Koyup gitme beni aklım gibi ey mâh-i tâbanım

Senin yolunda can vermek bana ayni saadettir
Eğer can ise maksadun feda olsun benim canım

Dehanın konca yüzün gül boyun serv-i hıramandır
Mahabbet bülbülü oldum cemalindir gülistanım

Seni rameyler idim kadir olsam sihr ü efsuna
Firakın derdine çare ederdim olsa dermanım

Gidip ağyar-i nadan ile hican etme Yahya'yı
Ayırma âsitanın kullarından ânı sultanım

EDİRNELİ NAZMİ (1520 - 1588)

Ne mutlu canına anın ki yarın
Eşiği taşı üzre koya başın
Verür can ile gönül gördüğü çağ
Gören ol güzelin göziyle kaşın

TÜRKİ-İ BASİT şairi. Edirne'de doğdu. Asıl adı «Mehmet» olan bir Yeniçeri'dir. Edebiyatımızda «*Edirneli Nazmi*» diye söylene gelen bu şair, ahkâm kâtipliği yapmış, Silâhtar olarak Yavuz Sultan Selim'in 1514 ve 1517 Mısır seferlerinde bulunmuş; Kanunî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine katılarak, Silâhtarlar Bölükbaşılığı'na kadar yükselmiştir. Arapça, Farsça tamlama kullanmadan sırf Türkçe sözcüklerle aruzla yazdığı şiirlerile tanınmıştır:

Göreydim yârimin eşiği taşın
Süreydim gözüme içiyle taşın

Bir güzeldir ki güzeller beğidir
Dünya güzellerinin ol yeğidir
Her ne yüzden der isen yeğreğidir
Düşdü gönlüm yine hey bir güzele

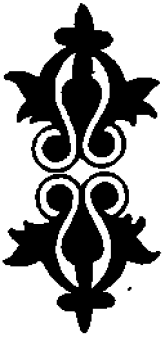
Bir peri gibi görüp ol güzeli
Oldum uş sevgüsü derdiyle deli
Demezem yok ana varım dükeli
Düşdü gönlüm yine hey bir güzele

Bu güzellikle görenler anı
Sevgüsü yoluna verir canı
Aldı gönlüm o güzeller Hanı
Düşdü gönlüm yine hey bir güzele

Ol güzel şöyle güzeldir kim ana
Kim bakarsa kalır ey Nazmî tana
Sevgüsü düşdü anın ah bana
Düşdü gönlüm yine hey bir güzele

Ola her kimde sevgü dost içün
Komaz düşmanları birle savaşın
Kaçan Nazmî ki yaşın yaşın ağlar
Eder ol çağlar sel gözü yaşın

Edirneli Nazmi'nin şiirleri sanat bakımından değil, ulusal edebiyatımız, Türkçe sözcükleri kullanış zenginliği bakımından önem kazanır. Onbeşinci yüzyılda şiir dilimizde başlıyan yerlileşme ve sadeleşme akımı bu şairle bilinçlenir. Şiirlerinde yaşadığı çağın yöresel olaylarını, kişilerini, Rumeli'nin kendine özgü yaşantılarını, sevimli, rint bir eda ile yansıtmaya çalışır. 48.000 beyitlik «*Divan*» ındaki arı Türkçe ile yazılmış 286 şiirinin yer aldığı «*Türkî-i Basît*» çığırını açan çalışmaları; zamanına kadar yaşamış şairlerin 3356 şiirini toplayan, nazirelerinin de bulunduğu ünlü antolojisi *Mecmua-ün Nezair* (Nazireler Mecmuası) önemlidir.

Günü bugün güzellikte güzel bir yâre benzettim
Oturduğu yeri gökte yüce bir yare benzettim

Görüp yıldızlariyle yürüyüşün bu gece ayın
Çeriyle giceden durmuş bizim Hünkâra benzettim

Kaşı yayı dahi kirpikten okuyla al yârin
Görüp gözünü gördüğün urur Tatara benzettim

Görüp zar ile kapusun dolandığım dedi ol yâr
Seni ben sevgü nerdinde döner bir zara benzettim

Güzellik güllüğünde ol güzeller goncası yârin
Ben ey Nazmî boyun serve yüzün gülnara benzettim

☆

Her ne gün kim göresin bir yanağı ay gönül
Sevgüsine düşüp ağlarsın anın hay gönül
Yasın eylersin o çağ ah akar çay gönül
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

Düşürürsün beni sevgü bile herbir güzele
Ağlamağ ile gelür anın içün bu göz ele
Ben senin yandım elinden oda göz göre hele
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

Gözüne kim görüne bir yüzü gün alnı ay
Işin olur dünü gün anın içün ah ile vay
Geçer anınla günün nice gün ile nice ay
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

Her güzel kim göresin alı düşersin sen ana
Çektirirsin dünü gün anın içün kaygu bana
Ne diyem ben senin ol huyun içün âh sana
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

Ne çeker Nazmi senin alı elinden ne çeker
Yel gibi sensin anı her yana yendek yelter
Senin ucundan o her çağda her derde düşer
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

☆

Başım alımla dumanlı yüce bir dağa dönmüşdür
Gözüm yaşımla su dolmuş iki bardağa dönmüşdür

Kara su olub akardı yaşım her çağ kaygudan
Bu çağ üş kan gelür olub kızıl ırmağa dönmüşdür

Benim bu varlığım kim var o yârin yolları üzre
Ayaklar tozuna düşüb kara toprağa dönmüşdür

O servin gül yüzü ayrulduğundan bu benim benzim
Kışın şol sararub solmuş olan yaprağa dönmüşdür

Be Nazmi şehrimiz şol huriye benzer güzellerle
Güzellik birle huriler dolu uçmağa dönmüşdür

BAKİ (1526 - 1600)

Gafil geçürme fırsatı kim bağ-ı âlemin
Gül devri gibi devleti nâpaydârdır
Zerger-i kâmildir san'at-i şi'rin Bakî
Nic'olur gel beru seyreyle kalemkârlığı

DİVAN Edebiyatı'mızın en güçlü şairlerindendir. İstanbul'da doğdu. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmet Efendi; asıl adı *Mahmut Abdülbaki*'dir. Çocukluğu yoksulluk içinde geçiyordu; az gelirli ailesinin geçimine yardım için saraç çıraklığına girdi. İçinde okumak, yükselmek aşkiyle, başkaları okuldan kaçarken, o gizli gizli okula kaçtı. Halkın, bilim adamlarına duyduğu sonsuz saygı onu da sarmıştı. Medreseye girdi. Zamanının ünlü bilginlerinden ders görüyor, bir yandan da şiirler yazıyordu. Devrinin ünlü şairlerinden Zâti, ihtiyarlığında Beyazıt Camii avlusunda bir aktar dükkânı açmıştı; genç şairlere her fırsatta şiirin inceliklerini anlatıyor, onları teşvik ediyordu. Baki, bu ihtiyar şairin uyarmalariyle henüz ondokuz yaşında bir gençken İstanbul'un en beğenilen bir şairi olmuştu. Otuzsekiz yaşında Müderris oldu. Sonra sırasıyla kadılıklarda, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu; o kadar istediği halde şeyhülislâm olamadı.

Kadrini seng-i musallâde bilüp ey Bakî
Durup el bağlıyalar karşına yârân saf saf !

Çık bağa temaşa edegör ab-i revanı — *Avâzeyi bu âleme Dâvut gibi sal*
Seyreyle nedir sür'at-i ömr-i güzerânı — *Bakî kalan bu kubbede bir hoş sada imiş*

Türkiye Türkçe'mizin, bugünkü anlatım yeteneğini kazanmasında Baki'nin güçlü bir etkisi vardır. XIII. yüzyıldan sonra gelişen dilimizin ilk büyük şairlerinin başında o gelir. Divan şiirinin tüm kurallarını, söz sanatlarını usta bir söyleyişle uygular. Tasavvufun etkisinde değildir. Din dışı konuları işlemiş, şairlik kudretini gazel ve kasidelerinde göstermiştir. Yoğun hayallerle, mazmunlarla, yabancı sözcüklerle örülü beyitlerinin gerçek sanat yanı dil yapısında, doğal ses uyumunda, çağdaşlarını aşan zevk inceliğile, kültür üstünlüğündedir.

Âlemin neyliyeyim bağ ü baharım sensiz — *Zinhâr eline âyine virmen o kâfirin*
Bana sen ruhleri gülzar ile hoşdur âlem — *Zirâ görünce sûretini büt-perest olur*

Derine çatma giydirir eller libası şi'rine *Pür hayâl-i ruh-i ma'şûka iken dîde-i Kays*
Millet-i nazm-i cihan-girin senin altunludur *Neye kim kılsa nazar sûre-i Leylî görünür*

Açıl bâğın gül ü nesrîni ol rulısârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i reftârı görsünler

Bakî, klâsik şiirimizi İran örnekleri düzeyine çıkarmakla kalmamış, ilmiyle, sanatıyla Kanunî Sultan Süleyman'ın yakın arkadaşı olma şerefini de kazanmıştır. Sarayda kendisine, devrin büyük manevî rütbelerinden olan *sultan-üş-şuarâ* (şairlerin sultanı) unvanı verilmiştir. Kanunî onun için şöyle demiştir: «Saltanatımın en büyük zevklerinden biri, Bakî gibi bir şairi tanımış olmaktır.» Şiirlerinde neşeli, rind bir yaşantının, zevkli bir hayat anlayışının izlenimleri görülür.

Bu devr içinde ben'im pâdişah-ı mülk-i suhan *Tab-i sahir pîşine Bakî gönüller meyleder*
Bana sunuldu kaside bana verildi gazel *Sükker-i şi'r-i dil-âvîzin meğer efsunludur*

Hep seninçündür benim dünyâ cefâsın çektiğim
Yoksa ömrüm varı sensiz neylerim dünyâyı ben

Bakî'nin arapçadan çevirdiği bazı mensur eserlerile tek bir *Dîvan*'ı vardır. Bu divanın yazma, basma çeşitli nüshaları olmakla beraber, en iyisi, yeni harflerle Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayınlanmış olanıdır: *Bakî Dîvanı* (1935). Bu divanda, her divanda bulunması gereken münacaat, tevhit, naat gibi dinsel konularda örnekler yoktur. Din dışı konularda ise, dünyanın geçiciliği, yarını düşünecek yerde günü gün etmenin, eldeki fırsatları kaçırmamanın, kısa ömrümüzü elden geldiğince faydalı geçirmenin gerekliliği üzerinde durulur.

Padişahlığımın birkaç yerinden pek çok haz duymuşumdur. Bunlardan biri de, Bâkî gibi tab'ı temiz bir insanı bulup çıkarıp, itibar eylediğimdir. *Kanunî Sultan SÜLEYMAN.* Bâkî, daha gençliğinden beri, açık tabiatlı, şuh, şen ve lâubâlî mizaçlı bir adamdı: düşündüğünü hemen söyler, sırası gelen bir nükteyi, her nerede olursa olsun, sarfetmekten kendini alamazdı. Zevk ve safa âlemlerinde ne kadar serbest, neş'eli ve atılgan ise, en ciddî meclislerde de aynı serbestliği ve aynı neş'eyi göstermekten çekinmez, tenkit ve târizlerini esirgemezdi. Zamanı ricâlinden bir çoklarını darıltması —msl. Şeyhulislâm Bostan-zâde gibi—, muhtelif zamanlarda türlü türlü ağır ithamlara maruz kalması, hep bu nükteci, geveze ve dedi-koducu mizacından ileri geliyordu. Mamafih bu zarîf ve şakacı mizacı ona bir çok da dostlar ve hâmiler kazandırmış, İstanbul un en yüksek meclislerinde onun vücudunu daima aratmıştır. Eski mecmualarda ve kitaplarda onun bir takım lâtifelerine, nüktelerine tesadüf edildiği gibi, bunlardan bazıları ağızdan ağıza asırlarca intikal edip durmuştur. Onun meclisinde bulunmuş olan Nev'î-zâde Atâ'î başta olduğu halde, bütün kaynaklar bu hususta ittifak etmektedirler. Açık tabiatlı, temiz yürekli, nazik ve kibar mizaçlı olduğu için, nükteli târizlerinde zerafet haddini aşmaz, herkese iyi muamele ederdi. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Bâki, bütün Divan şairlerimiz arasında, yaşadığı zaman ve mazhar olduğu şöhret bakımından, en talihli olandır. O 1526 da, yani Mohaç zaferi zamanlarında doğdu. O cenk yalnız zaferimiz değil, bizi bir buçuk asır Avrupa'nın göbeğinde tutan bir haşmeti-

mizdi. Şairin ölümü de Haç-ova zaferinden iki buçuk yıl sonraya rastlar. Üçüncü Mehmed zamanındaki o zafer bütün imparatorluk tarihinin son büyük meydan cengidir. İmparatorluğun en haşmetli asrının üç çeyreğini 74 yıllık hayatile tıpatıp kaplıyan Bâki, yalnız âmme vicdanının takdiriyle değil, devletçe de resmen «Şairler Sultanı» pâyesini kazanmıştı. O yalnız manevî bir tacidar olmakla kalmadı, yaşadığı asrın haşmetini de şiirine sindirmesini bildi. Divan edebiyatı mahiyeti itibarile mücerred ve zihnî olmakla beraber, Bâki'nin şiirinde devrinin objektif heybetini de pekâlâ seziyoruz. Bâki'ye en kabarık vasıf olarak «İmparatorluk Şairi» denebilir. *İsmail Habib SEVÜK.*

Bâki; hayatın cilveleri karşısında çok sakin ve ölçülüdür. Rinddir, hazperverdir, dünya nimetlerinden hiç birini kaçırmak istemez, fakat hiç birine de gereğinden fazlakendini kaptırmaz. O, insan kaderini olduğu gibi kabul ettiği için, onu kendi içinde yenenlerdendir... Türk nesrinin en mükemmel eseri olan Bâkî'nin Levâyih-i Hamidiyye adlı Siyer çevirisi üzerinde şimdiye kadar durulmaması hakikaten hazindir. Çağdaşları onun bu çeviride kullandığı dili lâyıkıyle tanıyıp sevseler, büyük şâirin açtığı çığırdan gitselerdi, eski edebiyatımızın çehresi çok değişirdi. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Bâki, devrinin kudret ve ihtişamını, hassas şair ruhunun vekarlı ve zengin lisaniyle terennüm etmiştir. *Reşat Ekrem KOÇU.* Baki'nin günümüzde dahi zevkle okunan gazellerinden örnekler :

☆

Ferman-ı aşka cân iledir inkıyâdımız
Hükm-i kazâya zerre kadar yok inâdımız

Biz müttekâ-yı zer-keş-i câhê dayanmazız
Hakkın kemâl-i lûtfunadır istinâdımız

Baş eğmeziz edâniye dünyâ-yı dûn için
Allâhadır tevekkülümüz îtimâdımız

Zühd ü salâha eylemeziz iltica hele
Tutdû eğerçi âlem-i kevnî fesâdımız

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalır sahîfe-i âlemde âdımız

☆

Saktyâ cam-i mey ne hoş gül olur
Kim alırsa eline bülbül olur

Cam-ü zülfünle dud-i ah-i kebûd
Lâcüverdî lâtîf sünbül olur

Der gören taze dağı sinemde
Ne güzel kırmızı karanfil olur

Riste-i muy-i dilbere dolaşan
Beste-i bend-i zülfü kâkül olur

Bakî'ye âb-i vasl ermez ise
Ateş-i hecr ile yanar kül olur

☆

Hoş geldi bana meykedenin âb-ü havası
Billâh güzel yerde yapılmış yıkılası

Ziba yaraşır lül'at-i naz ol boyu serve
İki kolumu kılsam ana bel dolaması

Men'eyler imiş mes'ele-i aşkı müderris
Ey hace anın var ise yaklaştı kazası

Dikkatler ile seyr ederiz yâri serapa
Görmez mi idik biz de eğer olsa vefası

Meddah olalı çeşm-i gazalânına Bakî
Öğrendi gazel tarzını Rum'un şuarası

Ezelden şah-ı aşkın bende-i fermanıyuz câna Zamâne bizde gevher seçdiğiyçün dil-hırâş eyler
Muhabbet mülkünün sultânı-âli-şanıyüz cânâ Anınçün bağrımız hundur maârif kânıyüz cânâ

Sehâb-ı lûtfun âbın teşne dillerden diriğ etme Mükedder kılmasun gerd-i küdûret çeşme-i cânı
Bu deştin bağrı yanmış lâle-i Nu'mânıyüz cânâ Bilirsin âb-ı rû-yı mülket-i Osmânıyüz cânâ

Cihânı câm-ı nazmım şir-i Bâkî gibi devreyler
Bu bezmin şimdi biz de Câmi-i devranıyüz cânâ

Bakî'ye «Sultan-üş Şuarâ» ünvanını veren Kanunî Sultan Süleyman'ı Bağdat dolaylarında avlanırken gösteren eski bir gravür.

Nam ü nişane kalmadı fasl-i bahârdan
Düştü çemende berg-i diraht itibardan

Eşcar-i bâğ hırka-i tecride girdiler
Bad-ı hazan çemende el aldı çenardan

Her yaneden ayağına altun akup gelir
Eşcar-i bağ himmet umar cuyibârdan

Salın-i çemende durma salınısın sabâ ile
Âzadedir nihâl bugün berg-ü bârdan

Bakî çemende hayli perîşan imiş verak
Beyzer ki bir şikâyeti var rûzigârdan

Nevbahâr oldu gelin azm-i gülistân idelim
Açalım gonca-i kalbi gül-i handân idelim

Içelim lâ'l-ı müzâbı saçalım cür'aları
Hâk-ı gülzârı bugün kân-ı Bedahşân idelim

Komayup lâle gibi elden eyâğı bir dem
Mest olup gonce sıfat çak-i giribân idelim

Meclis-i ayş ü tarab hurrem ü âbâd olsun
Yakalım zerk u riyâ deyrini vîran idelim

Okusun vasf-ı ruhı yâr ile Bâkî şi'rin
Bülbül-i gülşeni mecliste gazelhân idelim

Şebnem gibi saçılsın kon eşg-i firavanım
Güller gibi açılsın ol gonce-i handanım

Sen gül gibi gülşende gülmekte açılmakta
İnler kafes-i tende mürg-i dil-i nâlânım

Ben âb-i revan ettim can üzre gözüm yaşım
Tek meyl-i kenar etsin ol serv-i hıramanım

Naz uykusuna varmış âlemden olup fâriğ
Âdem mı görür şimdi ol gözleri mestanım

Yad-i ser-i zülfünle gülzar-i dil ü canda
Sümbüller eder peyda efkâr-i perişanım

Döksün güher-i eşgi Bakî reh-i kûyünde
Mahsul-i dil ü dide hep yoluna sultanım

Kemâl ü fazl ile âlemde iftihârım yok
Melâmat eylese aşkın cihanda ârım yok

Huzûr-i pîre eriştim eğerçi bir fende
Velî güzelleri sevmekte ihtiyârım yok

Hezâr mertebe aşkında gaalibim Kays'a
Nihâyet ey sanem ol denlü iştihârım yok

Çemende gonce-i gül neyle gülsün açılsın
Benim de sencileyin şûh-i gül-izârım yok

Adem diyârına çoktan giderdim ey Bâkî
Şarâb-ı aşk ile reftâra iktidârım yok

Eyyam-ı ayş ü bezm-i mey-i hoşgüvârdır
Bir kaç piyale nuş edelim nevbahârdır

Eyyam-i zühd ü mevsim-i zerk ü riya değil
Hengâm-i ayş ü işret ü geşt ü güzardır

Buy-i nesim ü reng-i gül ü revnak-i buhar
Âsar-i fazl ü rahmet-i Perverdigârdır

Zayi geçirme ömrü bu dem kunc-i gamde kim
Menzil kenar-i bağ ü leb-i cuyibârdır

Gafil geçirme fırsatı kim bağ-i âlemin
Gül devri gibi devleti nâ payidardır

Dil zevrakını lücce-i gamden hava-yi aşk
Elbette bir kenara atar ruzigârdır

Bakî nihal-i marifetin meyve-i teri
Ârif katında bir gazel-i âbidârdır

Dilâ cihanı sirişgimle pür şerab ettin
Behey harab olası âlemi harab ettin

Ne sende mihr ü vefa var ne bende sabr ü karar
O yok bu yok ne aceb bizden ictinab ettin

Şerâb sohbetin ellerle eyledin vardın
Firakın ateşine bağrımı kebab ettin

Şemim-i naje-i hâlinden ey nesim-i seher
Dimağ-ı âlemi pür buy-i müşg-i nab ettin

Saçı kelâmın o denlû uzattın ey Bakî
İki sahife yeri başka bir kitab ettin

Eylesin lâ'lini derman dil-i bîmare meded
Dôstlar işte ben öldüm bana bir çare meded

Güher-i canı yitirdik bizi gam öldürüyor
Sâkıya gel bulıver kande ise are meded

Zahm-i sinemden okun parelerin hep alma
Dursun Allahı seversen hele bir pare meded

Gice tenha eşiği hâkine yüzler süreyim
Sakının kimse haber vermesin ağyare meded

Mededin kalmadı feryad-ü figan eyliyecek
Sana kimden ere ey Bakî-i biçare meded

Gel ey sâkî bulunmaz böyle âlî dilgüşa meclis
Getir cam-i musaffayı kim olsun pür safa meclis

Piyale aksi mir'ât-i felekde âfitab olsun
Fürug-i sagar-i sahbadan olun pür ziya meclis

Şarab âb-i hayat ü cam-i zerrin âfitab olsa
Cinan içre gerekmez bana canan olmasa meclis

Kadeh kan ağlayıp dep sine döğer ney figan eyler
Meğer derd-ü gam-ı aşka olupdur mübtelâ meclis

Kadeh fıskıyye mey su halka-i rindan ânın havzı
Seray-i işrete şadırevandır Bakî'ye meclis

Kıldı âfâkı münevver tal'at-i rahşan-i iyd
Halka dibalar geyürdi mah-i müreşşan-i iyd

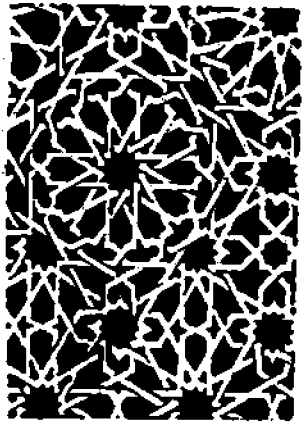
Câme-i ziba ile tavus-i zerrin-bâldir
Dilrüba kim eyler ol reftar ile cevlân-i iyd

Salınur şah-i nazik nihal-erguvan
Bağ-ı cennetten nişan verdi baharistan-ı iyd

Sâkıya rıtl-i giran eksik gerekmez âreden
Yalışı ağırlanmak ister hâsıl mihman-i iyd

Şimdi tîg-i cevr ile öldürme kurban olduğunı
İyd-i Adhâ geldiğinde idesin kurban-i iyd

Âşıka ihsanı ise maksıd elinde dostum
Destbusündür muhassal Bakî'ye ihsan-i iyd

Müheyyâ oldu meclis sâkiya peymâneler dönsün
Bu bezm-i rühbahşin şevkine mestâneler dönsün

Dilâ câm-ı şerab-ı aşk-ı yâri söyle nûş et kim
Felekler güm güm ötsün başına hunhâneler dönsün

Hayali şem'i ruhsarın ko yansun hane-i dilde
Yakup ol şem'e perrin şevk ile pervâneler dönsün

Sen ağyar ile devrettir şeha peymâneyi daim
Ser-i kûyun dolanup âşıkı divaneler dönsün

Bu bezm-i dilküşâya mahrem olmaz Bakıyâ herkes
De gelsün ehl-i diller gelmesün bigâneler dönsün

KANUNÎ MERSİYESİ

Bakî'nin «Divan»ındaki en güzel şiirlerin başında, hiç şüphesiz, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine, «Terkib-i Bent» tarzında yazdığı Kanunî Mersiyesi gelir. Her biri sekizer beyitlik, yedi bent üzre yazılan bu mersiye, divan şiirimizin şaheserlerinden sayılır. Etkisini zamanımıza kadar sürdürür. Nef'î bir beytinde bu kaside için şöyle der: «Haşre dek ab-ı hayat-ı sühan-i Bâkidir / Andırıp zinde kılan nâm-i Süleyman Hanı»; «Kanunî'nin ölümüne yazdığı mersiye ki, yalnız Bâki'nin değil, bütün edebiyatımızın da ön safta ve dört asırdır cevherliğini muhafaza eden bir sanat abidesidir, bir ölüme karşı söylendiği için matem hüznü taşıması lâzım gelen öyle bir şiirde bile yer yer cihan imparatorluğunun gururlu mehabeti akseder durur: «Saadet mülkünün o şehsüvarı ki harekete geçtiği zaman bindiği gaza atına bütün dünya sahnesi dar gelirdi» derken, sadece ölen hükümdarın haşmetini değil, kalan imparatorluğun hudutsuzluğunu da anlatıyordu: Al şehsüvar-ı mülk-ü saadet ki rahşına / Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdü tenk.» Göçen bir cihan padişahına söylenmiş o mersiye ile içimize acılık yerine yüreğimize kabarış gelişi: «Şemşîr gibi ruy-ü zemine taraf taraf / Saldın demir kuşaklı cihan pehlevanları.» Derken dünyanın dört bucağına yalınkılıç cihan pehlivanlarını saldırtan hükümdara acımak için vakit bulamadan Avrupa'nın göbeğinden Hind kıyılarına, Azerbaycan yaylalarından Marsilya önlerine, Kırım üstlerinden Habeş içlerine kadar bayrak dalgalandırarak dünyayı sallıyanların heybetile doluyoruz. *İsmail Habib SEVÜK.*»; «Bâkî'nin soluğu bütün mersiye boyunca kesilme-

den devam eder ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir eda ile parçaları kapatır. Bununla beraber, İstanbullu şairin zafer arabasının Fuzulî'nin açtığı yoldan geçtiği de inkâr edilemez. *Ahmet Hamdi TANPINAR.*» Mersiyenin birinci ve altıncı bentleri :

☆

Ey pây-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm ü nenk
Tâkey hevâ-yi meşgale-i dehr-i bîdirenk
An ol günü ki âhır olup nevbahâr-ı ömr
Berk-ı hazâna dönse gerek rû-yi lâle-renk
Âhır mekânın olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinden irse gerek câm-ı ayşe senk
İnsan odur ki âyineveş kalbi sâf ola
Sînende neyler âdem isen kîne-i pelenk

İbret gözünde nîceyedek gaflet uykusu
Yetmez mi sana vakıa-yı sâh-ı şîr-cenk
Ol şehsüvâr-ı mülk-i saâdet kî rahşına
Cevlan deminde arsa-yı âlem gelürdü tenk
Baş eğdi âb-ı tîğine küffâr-ı Engerûs
Şemşîri gevherini pesend eyledi firenk
Yüz yire kodu lûtf ile gülberk-i ter gibi
Sandûka saldırâzin-i devran güher gibi

Tîğin açardı düşmene zahm-ı zebanları
Bahsetmez oldu kimse kesildi lisanları
Gördü nihal-ı serv-i serefrâz-ı nizeni
Serkeşlik adın anmadı bir dahi banları
Her kanae bassa pây-ı semendin nisar için
Hanlar yolunda cümle revan etti canları
Deşt-i fenâda mürg-ü hevâ durmayıp döner
Tîğin Hudâ yolunda sebil etti kanları

Şemşir gibi rûy-u zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları
Aldın nezâr bütgedeyi mesçid eyledin
Nakus yerlerinde okuttun ezanları
Âlur çalındı kûs-u rahil ettin irtihal
Evvel konağın oldu cinan bûstanları
Minnet Hudâ'ya iki cihanda kılıp salt
Nâm-ı şerîfin eyledi hem gazi hem şehit

Bahçesinde
Kanunî'nin
Türbesi görülen
İstanbul
Süleymaniye Camii.

NEV'Î (1533 - 1599)

Marîz-i illet-i aşkız ilâcımız yoktur
Ilâc ü şerbet ile imtizacımız yoktur
Bilindi kulluğumuz pâdişâhız iy Nev'î
Cihanda şâha bile ihtiyâcımız yoktur

MALKARA'da doğdu. Şair, yazar ve bilgindir. Asıl adı «*Yahya*» olan Nev'î; İstanbulda iyi bir öğrenim gördükten sonra, Gelibolu, İstanbul medreselerinde müderrislik yaptı. Şehzadelere, III. Murat'ın oğlu Mustafa'ya hocalık etti. Şair Baki'yle ders arkadaşı ve dosttur. Zamanının bilginlerindendir. Otuza yakın bilim eseri üç dil üzerine yazılmıştır. Çok yüksek mevkilerde bulunduğu halde, yoksulluk içerisinde ölmüş, cenazesini kaldıracak para çıkmamıştır. Ölümü İstanbul (24 Haziran).

Nev'i yabana attı bizi rûzgâr — *Bu sade nazmı ehl-i sanayi beğenmese*
Düştük hevâ-yi aşk ile bir özge âleme — *Nev'î ne gam bizim sözümüz âşıkânedir*

Geldimse nola ben şu'arâ bezmine âhir — *Mukarrer şâir-i şirin-zâbânız Nev'iyâ ancak*
Âdet budur âlimde gelür bezme ekâbir — *Bu devr içinde bir şöhret verir Ferhâdımız yoktur*

Senin mahzunun olmak bana şâdan olmadan yeğdir
Gamınla ağlamak ellerle handan olmadan yeğdir

Nev'î; divan şiirimize süssüz, sanat düşkünlüğünden uzak, sade mısra yapısını getirmeye çalışır. Söz sanatlarına, sözcük oyunlarına değil, mazmunlarla anlama değer verir. Sağlam bir nazım tekniği vardır. Bununla beraber, arkadaşı Baki gibi geniş bir üne kavuşamamıştır. Erdemli, duygulu, dürüst, kibar bir kişilik taşır. 420'yi aşkın gazelinde aşk, tasavvuf konularını sıkça işler. Şiirlerinin toplandığı «*Dîvan*»ının henüz düzenli bir baskısı yoktur.

Câm-i safa gerekmez dünya-yi dûn elinden — *Kef kef geçer denizler aş ile muztarip hal*
Merdaneler şikârı almaz zebun elinden — *Dağlar şikâyet eyler sabr ü sükûn elinden*

Dil safhasına baktım etrafı cümle meşruh — *Gam çekme câm-i merki yeksan sunar zemane*
Bildim bu nüsha çıkmış bu zuffünün elinden — *Ol zehri Cem de çekmiş gerdun-i dûn elinden*

Ferhad'a öz vücudu dağlarca hail idi — *Ehl-i safa dilinden bir şi'r dedi Nev'î*
Yoksa değildi âciz ol bisütun elinden — *Geh şükr ü geh şikâyet aşk ü cünun elinden*

Tâli' bu veçhile dun serkeş nigâr böyle
Biçare âşıkı gör baht öyle yâr böyle

Vaslında bîm-i hicran hecrinde mihnet-i can
Derd-i firak böyle vasl u kenâr böyle

Ol serv-i hoşhiram tenha bulup ne çare
Ol bikarar böyle ben şermsâr böyle

Dildâr tünd ü serkeş ağyar ise cefacû
Netsin ya bülbül-i dil gül böyle hâr böyle

Ten zevrakın düşürme girdab-i ıztıraba
Sabret gönül ki kalmaz bu rûzgâr böyle

Nev'ı nice götürsün hicran yüküne takat
Cism-i nizâr böyle can-i fikâr böyle

Ne mümkin oldu gam-ı firkatinle ülfet edem
Ne çare var talebinden senin feragat edem
Ne kaarim ser-i kuyun varam ziyâret edem
Ne fırsat oldu sana halimi hikâyet edem
Ne vüs'at oldu ki hicran gamın rivayet edem

Ne bad-ı ah ile sevri eyledik meyyâl
Ne eyledi eser ol mumiyana kîl ile kâl
Salâh-ı kâr ise şimdengiru hayal-i muhâl
Ne arz-ı hâle medet var ne dilde sabra mecâl
Ne çare neyleyeyin bilmezin ne halet edem

Hemişe olmada mümtet zeman-ı gussa vü gam
Hemişe derd ü elem bişümârü rahat kem
Ne bir karin-i muvafık var olmağa hemdem
Ne bir şehenşeh-i âdil bulundu kim vârem
Bu zulmü âdet eden şahtan şikâyet edem

Muraa-ı dilber içün namurat olup daim
Gönül vilâyetine aşkı eyledim hâkim
Bu kâre sanma ben ey müdde-i olam nâdim
Muradı çün beni güldürmemektir ol zâlim
Reva budur ki heman ağlamağı âdet edem

Yanımdan eyleyüp ağyar ben gedâ-yı garip
Düşürdü rah-ı beyaban-ı hecre bitakrip
Ne çare çünki değilmiş visâlin ana nasip
Kapunda ölmeğe Nev'i'ye mani' oldu rakip
O seg komadı ki bir lâhza istirahat edem

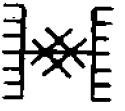
Dün gice sohbetimiz yâr ile rindâne idi
Sager idi ben idim şem'idi pervane idi

Gözü bâdâmını nukletmiş idik bezmimize
Dirhem-i eşk-i revan anda harifâne idi

Ruhuna dağların etmiş idim âyine
Ser-i gisû-yı perişâna elim şane idi

O gice sâki ile sagere hacet yoğ idi
Dil ü didem bana peymane vü meyhane idi

Her gedâmeşrep olan ol deme ermez Nev'î
O da bir lûtf-ı Hudâ balışişi şahane idi

BAĞDATLI RUHÎ (1548 - 1605)

Verdik dil ü can ile rıza hükm-i kazâya
Gam çekmeziz uğrarsak eğer derd ü belâya
Devreylemedik yer komadık bir nice yıldır
Uyduk dil-i dîvâneye dil uydu hevâya

DİVAN şiirinin en kudretli toplumcu şairlerinden biri. Bağdat'ta doğdu. *Ruhî-i Bağdadî* veya *Bağdatlı Ruhi* denmesinin nedeni budur. *Osman* asıl adıdır. Osmanlı ordusile Bağdat'a giderek, orada evlenmiş, Rumelili Mehmet adında bir askerin oğludur. Küçük yaşında Bağdat'tan ayrılmış, İstanbul'a gelmiş, o zamanki Türk illerinin çoğunu gezmiş, Galata ve Konya Mevlevihânelerinde bulunmuş, beylerbeylerin himayesinde Hac'ca gitmiş, Şam'a yerleşmiş ve orada ölmüştür.

Yarab bize bir er bulunup himmet eder mi — *Âlem cemâl-i yâr temâşâsına gelir*
Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi — *Bu âlemi kor özge temâşâya kim bakar*

Molla okusun medresede şerh-i maani
Metn-i kadehi sun bize biz ehl-i sürahız

Bağdatlı Ruhî; açık sözlü, rint, zeki, toplumun aksayan yanlarını çok iyi gören, iç gözlemi de kuvvetli usta bir şairdir. Divan şiirinde o zamana değin alışılmamış bir anlatımın öncülüğünü yapar. Duygu ve düşüncelerini, söz oyunlarına sapmadan, süssüz, iğneleyici bir söyleyişle, çağının kusurlarını yansıtır. Yaşadığı devrin insanlarını, ahlâk düşkünü ikiyüzlü kişilerin hallerini acı bir dille karikatürize eder. Halk deyişlerini, tekke şairlerinin ağzını, divan şiiri geleneklerini çok iyi bilir. Gazellerile kasidelerinde karamsar, alaycı bir lirizm içerisindedir. En güçlü, en etkileyici sanatının şahikasına «*terkib-i bent*»te çıkar.

Bir devrde geldik bu fena âleme biz kim — *Ağyar vefadan dem urur yâr cefadan*
Âsar-ı kerem var ne beşerde ne melekte — *Âdemde vefa olmaya vü ola köpekte*

Evc-i feleğe bastı kadem cah ile cahil
Erbab-ı kemalin yeri yok zir-i felekte

Bağdatlı Ruhî'nin anıtsal eserlerinin başında *Terkib-i Bent*'i gelir. İkinci büyük yapıtı. ***Ruhî Divanı*** canlı izlenimlerle, çevresindekileri dikkatle inceliyen duygusal gözlemlerle yüklü binlerce şiirini toplar. Buradaki gazellerle manzum mektuplar, Bağdat'ın tanınmış kişileri hakkında bilgiler verirken, şairin sanat üstünlüğünü de açıkça ortaya koyar.

Nev'î kıymetli bir âlim ve muktedir bir münşi olduğu kadar, sade ve tasannusuz aşk şiirlerile büyük bir şair olarak tanınmıştır. Zamanında büyük bir şöhret kazanmamakla beraber, muahharen terkib-i bend'ile hususî bir mevki te'min eden Bağdatlı serseri şair Ruhî'yi de unutmamak lâzımdır. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Sanat tecrübesinin mühim bir tarafını kompozisyonun bizzat sanatkâr üzerindeki tesiri yapar. Bütün eserin devamı boyunca kahramanlarının hayatlarını yaşayan ve hattâ eser bittikten sonra bunda bir müddet devam eden san'atkârlar da çoktur. Çünkü her tecrübe gibi sanat da terbiyedir. Bu hususta Fuzulî'ye en yakın örneği bize Ruhî-i Bağdadî verir. Divan'ında şaheseri olan Terkib-i Bend'ini devam ettiren veya ona hazırlık olan bir yığın gazel vardır. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Ruhî'nin bilgece edası, toplumdaki dengesizlikler, eşitsizlikler, haksızlıklar karşısındaki başkaldırı havası, coşkun ve içten söyleyiş özelliklerini birleştiren Terkib-i Bent'iyle öteki divan şairlerinden ayrı bir yeri olduğu kabul edilmiştir. *Şükran KURDAKUL.* Gazellerinden :

☆

Felekte bir meh-i âli cenâba düştü gönül
Esîr-i mihnet olub ızdırâba düştü gönül

Ruhun mütalâasiyle kesildi gülşenden
Makaam-ı uzlete seyr-i kitâba düştü gönül

Yüzün eline alub geldi gerçi meclisine
Yüzüne bakmadın amma hicâba düştü gönül

Acep mi zerrece ger şarka olmasa meylim
Diyâr-ı Rûm'da bir âftaba düştü gönül

Ne gençsin ki seni cüst ü cû edüb gezerek
Cihan dedikleri cây-i harâba düştü gönül

Hümâ-yı evc-i sipihr-i ferâğ iken Rûhî
Kemend-i kâkül-i pür pîç ü tâba düştü gönül

☆

Şikâyet ettiğimiz kendi bahtımızdandır
Sana ey âfet-i devr-i zemane kim söyler

Yüzüne medh edeni sanma dôst bir ben isem
Yolunda medhini gör gaibane kim söyler

Yolunda öldüğüm ol yar-ı canc kim söyler
Garîb halini şah-i cihana kim söyler

Belâ-yi aşkına dil vermedik meğer var mı
Seninçün ey gönül ol dilsitane kim söyler

Reva mı Ruhî'yi katledesin gel insaf et
Ol ölicek gazeli âşıkane kim söyler

TERKİB-İ BENT

Bağdatlı Ruhî'yi ölümsüzleştiren, çağının sesini çağlar ötesine götüren en ünlü eseri *Terkib-i Bent*'tir. Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa ile Muallim Naci'ye gelinceye kadar birçok şairlerin nazireler yazdıkları bu eser, 136 beyittir; 8'er beyitli 17 bentten meydana gelmiştir. Ruhî, bu anıtsal yapıtında, mistik bir hava içinde, konu birliğinden ayrılmadan, dünya görüşünü, üstün bir şiir diliyle anlatır. Bağdatlı Ruhî, Terkib-i Bent dışın-

da tek bir mısra dahi yazmamış olsaydı, yine de bu eserle ismi ölümsüzleşebilirdi. Çağının sosyal bozukluklarına başkaldıran bu eser, Şeyhî'nin «Harnâme»siyle birlikte, divan şiirimizden bize gelen en anlamlı sanat elçilerimizdir. Yüzyıllarca hayranlıkla okunan, sayısız nazireleri bulunan Terkib-i Bent'in birinci, dördüncü, altıncı, onbeşinci ve onaltıncı bentleri :

Sanman bizi kim şire-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harabâttanız mest-i Elestiz
Ter damen olanlar bizi alûde sanur lik
Biz mail-i busi-i leb-i cam ü kef-i destiz
Sadrın gözediip neylîyeyim bezm-i cihanın
Pâ-yı humm-ı meydir yerimiz bâde - perestiz
Mail aeğilüz kimsenin âzarına amma
Hatır-şiken-i zahidi peymane - şikestiz

Erbab-ı garaz bizden irağ olduğu yeğtir
Düşmez yere zira okumuz sahib-i şastız
Bu âlem-i fanide ne mir ü ne gedayız
Âlâlara âlâlanuruz pest ile pestiz
Hem kâse-i erbab-ı diliz arbedemiz yok
Meyhanedeyiz gerçi veli aşk ile mestiz
Biz mest-i mey-i meygede-i âlem-i canız
Serhalka-ı cemiyet-i peymane - keşanız

☆

Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayım der
Dün mektebe vardı bugün üstad olayım der
Meyhanede ister yıkılıb olmaya virân
Biçare harab olmadan âbâd olayım der
Elden komasın can-ı meyi gül gibi bir dem
Her kim ki bu gamhânede dilşâd olayım der
Bir servkadin bende-i efkendesi olsun
Âlemde o kim gussadan azâd olayım der

Ömrün geçirüb kûlt-ı belâda dil-i şeyda
Herhemzen-i hengâme-i Ferhâd olayım der
Vasl istemeyüb hicr ile hoş geçtiği bu kim
Miskin gam-ı cenâneye mûtâd olayım der
Gezdi yürüdü bulmadı bir eğlenecek yer
Minba'd yine âzim-i Bağdâd olayım der
Bağdâd sedefdur gûheri dürr-i Neceftir
Yanında anın dürr ü güher seng ü hazeftir

☆

Vardım seherî tâat için meşcide nagâh
Gördüm oturur halka olup bir nice gümrâh
Girmiş kimisi vahdete almış ele tespîh
Her birisinin vird-i zebânı çil ü pencâh
Dedim ne sayarsız ne alırsız ne satarsız
Kasla dilinizde ne Nebî var ne hod Allah
Dedi biri kim şehrimizin hâkim-i vaktı
Hayretmek için halka gelir meşcide her gâh

Hasâm da pencâh ya çıldır fakarâya
Sabreyle kı demdir gele ol mîr-i felek-câh
Geldiklerini meşcide bildim ne içindir
Yüz döndürüp andan dedim ey kavm olun âgâh
Sizden kim irağ olduğ ise Hakk'a yakındır
Zira ki dalâlet yoludur tuttuğunuz râh
Tahkîk bu kim hep işiniz zerk u riyâdır
Taklîddesiz tâatınız cümle hebâdır

☆

Dünya talebiyle kimisi halkın emekte
Kimi oturup zevk ile dünyayı yemekte
Yok derdine bir çare eder mîr ü gedâda
Sen çektiğin âlâmı gerek sakla gerek de
Âyân-ı cihandan kerem ümma anı sanma
Âsâr-ı atâ ola ya pâyâda ya bekde
Matbahlarına aç varacaktar değinek yer
Derbanları var göz kapıda el değinekte

Bir devrde geldik bu fena âleme biz kim
Âsâr-ı atâ yok ne beşerde ne melekte
Ağyâr vefadan dem urur yâr cefadan
Âlemde vefa olmaya var ola köpekte
Eve-i feleğe bastı kadem câh ile cahil
Erbab-ı kemalin yeri yok zîr-i felekte
Yârab bize bir er bulunup himmet eder mi
Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi

HAKANÎ (? - 1606)

Ol zülf-i hambeham kim ruy-i nigâre düşmüş
Gûya bir iki sünbül bir cuyibâre düşmüş
Ağyar içinde kalmış Hakanî yari gördüm
Bir gül yetirmiş üstad ol dahi hâre düşmüş

Bilinmez mi gamından bağrını kan ettiğim demler
Anılmaz mı ser-i kûyunda efgan ettiğim demler

İSTANBUL'da doğdu. Vezirıazam Ayaz Paşa'nın soyundan gelir; Sancakbeyi, divan muhasebecisi Mehmet Bey olarak tanınır. Hac'ca gidip geldiği; mezarının İstanbul'un Edirnekapı semtinde olduğu bilinmekle beraber, eserlerinin dışında, fazla bir bilgimiz yoktur. Hz. Muhammed üzerine, «fâilâtün fâilâtün fâilün» ölçüsüyle yazdığı didaktik mesnevisi *Hilye-i Hakani;* şiirlerinin toplandığı «*Divan*»ı, Kırk Hadis çevirisi *Hâdis-i Erbain* en tanınmış yapıtlarıdır. Ayrıca *Miftâh-ı Fütuhat* (Fetihler Anahtarı) adlı «müfteilün fâilün» ölçülü bir mesnevisi daha vardır. Şiirlerinden örnekler:

Salınmazdı nihâl-i nâzenînin bâd-ı âlımsız
Unuttun mu seninle seyr-i büstân ettiğim demler

Dem-i eşkimle rengîn oldu lun-âlûd çeşmim âh
Kanı ol zalım-ı şemşîrinle seyrân ettiğim demler

Benim ol kûh-ı bâran-dîde kim tûfânı andırmaz
Anub ebrunu gözden seyl-i bâran ettiğim demler

İnilderdi demâdem ney sıfat Hâkaniya eşyâ
Ezel bezminde dil murgını nâlân ettiğim demler

Her gonce-fem nigâre hatır teâlluk etmez
Dil bülbülü meğer kim bir gül'izare düşmüş

Bir ruzigârdır kim çerh ana hail olmaz
Câna sakın gamında halk âh u zare düşmüş

Elkıssa ol sehî-kad ayıklamazsa netsin
Âlem fütade sermest ol rehgüzare düşmüş

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA (1552 - 1644)

Zaman gelür yine zerrin kadeh alur eline
Çemende nerkis-i şehlâ heman bahâra bakar
Ne itibâr bu evzaa merd olan Yahya
Ne zillete nazar eyler ne itibâra bakar

DİVAN şiirimizin XVII. yüzyıl en büyük gazel şairi. İstanbul'da doğdu. Şeyhülislâm Bayramzade Zekeriya Efendi'nin oğludur. İyi bir öğrenim gördükten sonra müderris oldu. İstanbul medreselerinde müderrislik yaptı (1587 - 1595); Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne, İstanbul kadılıklarında (1596 - 1604); Anadolu (1604), üç kere de Rumeli (1604-1619) kazaskerliklerinde bulundu. Şeyhülislâm oldu (1622). Üç defa şeyhülislâmlık yaptı; bu görevde iken 92 yaşında öldü (27 Şubat).

Eyler neva hezâr nesim-i bahar eser — Gönül mir'at kim sad pare-i dest-i celâlindir
Hoşdur hava-yi bâğ güzel rüzigâr eser — Yine her paresinde cilvegere baksan cemalindir

Hatırım bir nesneden gayet de muğberdir demiş
Şüphe yoktur hâtır-i canane geldim ey gönül

Şeyhülislâm Yahya; divan dilini güzelleştiren, İstanbul şivesini şiire sokan, Baki'nin olgunlaştırdığı gazel'i en yüksek anlatış yeteneğine kavuşturan Nedim'i hazırlıyan büyük bir şairdir. Geniş fikirli, olgun görüşlü taassuptan uzak, haksever, nükteci, serbest mizaçlı bir karakter yapısı vardır. Şiirlerinde anlam ve söz oyunlarından, yapmacıktan kaçınır; duyuşlarındaki derinlik, hayallerindeki incelik ve dilindeki temizlikle üstün bir söyleyiş kudreti kazanır.

Bir buse rica eyledim aziirde-dil olmuş — Pervâneleri hezmin can nakdini yandırdı
Affetse günahım benim ol yar elin öpsem — Ol şem-i şebârânın germ olmada bâzârı

Dil pür heves nesim-i bahar ise hosnefes — Erdi bahâr sen dahi şad olmadın gönül
Çık bağa kim güzelliği ardır havaların — Güllerle lâlelerle güşad olmadın gönül

Getirdin ey dil-i âvâre sîneye bir bir
Ne denlü gussa vü gam varsa âşnâ diyerek

Şeyhülislâm Yahya; uzun ömrü boyunca, yalnız bir *Divan* bırakmıştır. Bu divanda 2 kaside, 1 sakinâme, IV. Murad'ın gazeline bir tahmis, 340 gazel, 3

tarih, 23 kıt'a, 4 rubaî, 47 beyit bulunmaktadır. 1918 de İbnülemin Mahmut Kemal, incelemeli olarak bu divanı yayınladı.

Gazel nev'inde Bakî'den sonra umûmiyetle en büyük üstat olarak Şeyhülislâm Yahya'yı görüyoruz. Daha Bakî'nin vefatı sıralarında meşhur bir şair olarak tanınmış bulunan Yahya, uzun müddet yaşamış ve muasırları tarafından devrinin en büyük üstadı olarak kabul edilmiştir. Nef'î ona karşı çok hürmetkâr olduğu gibi, bu asrın bütün büyük şairleri de o takdire iştirak etmişler, hattâ XVIII'inci asrın en büyük şairi Nedim, Bakî'den sonra en değerli gazelci olarak Yahya'yı tebcil etmiştir. Temiz ve kudretli lisanı, zarif üslûbu, derin ve müessir hassasiyetiyle gazel tarzında Bakî'nin en san'atkâr muakkıbi olan Yahya, genç muaşırlarının taklit ettikleri Hint - İran şairlerinden pek müteessir olmamıştır. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Nurullah, sadece sahte şöhretleri yıkmakla kalmadı. Sâde yeni şiiri, mikyası türkçenin güzelliği olan şiiri —çünkü onun yenilik merakını böyle anlamadılar— savunmakla kalmadı; bize eski şiirimizi de tanıtmağa çalıştı. Ve bunu çok güzel yaptı. Kütüphaneler dolusu ciltler, tenkitler, tecrübeler yazmadı ama, tıpkı Yahya Kemal'in yaptığı gibi, onun zevkini tattırdı. Bâkî'yi gerçek çehresi ve büyük zenginlikleriyle ondan öğrendik. Nâilî'yi, Neşatî'yi zevkimiz için o eledi. Şeyhülislâm Yahya'yı, Yahya Bey'i ve daha birçoklarını, o yeni bir iklim bulur gibi buldu. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Şiirlerinden :

☆

Âdem sayılmaz oldu kapında gedâların
Yok mu hisâbı pâdşehim mübtelâların
Dil gitti gerçi yerine kondu hezâr gam
Biri gider biri gelür oldu belâların

Dil pür-heves nesîm-i bahûr ise hoş-nefes
Çık bâğa kim güzelliği vardır havâların
Yahyâ nice âvare-i aşk olmamayın ben
Dil-berse gûzel dilse nihâyette havâyî

☆

Lisan-ı elif-i dilde aşka gülzâr-ı belâ derler
Cevanın kamet-i hâlâsına nahl-i cefâ derler

Yakin olmaz güzeller âşık-ı bisabr ü ârâma
El öpmek arzu etsek uzaktan merhabâ derler

Harâbâtı eğerçi görmedik amma görenlerden
İşittik bir neşatefzâ makam-ı dilküşâ derler

Niyaz eyle cefadan vazgelsün can-ı mahzuna
Seni ey dil gam-ı cânâne ile âşinâ derler

Halâs olmaya gibi aşk elinden bir zaman Yahya
Yine bîçâreyi bir bîvefaya müptelâ derler

☆

Mescidde riya-pîşeler etsin ko riyâyı
Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî

Reddetmiş idi yâr rakıybi eşiğinden
Gelmiş o siyehrû yine gördün mü belâyı

Ey câm-ı safâ tâlibi bîhûde özenme
Cem'le bile defneylediler câm-ı safâyı

Def'edemedik ceyş-i gamı sa'y edegördük
Tedbir ne mümkin boza takdîr-i Hudâyı

Yahyâ nice âvâre-i aşk olmayayın ben
Dilberse güzel dilse nihâyette hevâyî

Aşkın oduna ey gül yanarsa can-ı şeydâ
Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ

Mülk-i dile o lebten hakkâ ki korku vardır
Caiz ki bu şererden âlem yana serapa

Meyhane-i muhabbet mestânelerle doldu
Peymâneler pür oldu ârif oturma tenha

Dil sâftır kederden amma güleryüz ister
Hûb olmayana neyler âyine-i mücellâ

Hâl-i ruhunu gözler zülf-i siyahın özler
Yahya sevâd-ı çeşm ü kalbimdeki sîveydâ

☆

Şevkinle derun-u hatırım ruşen olur
Andıkça yüzün feza-yı dil gülşen olur

Bad-ı seheri getirse buy-i zülfün
Kâşane-i ruh serbeser revzen olur

Gözümde mevc-i hun-i dil değil tuğyan-i âteştir
Bu cism-i sûznakim keşti-i tufan-i âteştir

Değil gül âşiyan-i bülbül-i şeyda tutuşmuştur
Hezarın ettiği feryadlar efgan-i âteştir

Yahyâ'dan özge kimseye tek eyleme vefâ
Kaildir ol ne denlü olursa cefâların

Açılmadın incitti seni zârı hezârın
Ey gonce-i ter gönlü müsün bülbül-i zârın
Bülbüller öter güller açar şâd gönül yok
Hiç böyleliğin görmemişiz fasl-ı bahârın

Âgazı güzel eyledin ey bülbül-i şeydâ
Hoş gelmedi ammâ dil-i pür-şevka kararın
Yahyâ ko dili pârelesin lâle-sıfat yâr
Gülzâr-ı gamın revnakıdır kalb-i fikârın

☆

Söz kim zebânıma gele gûyâ zebânedir
Ben âşıkım sözüm de benim âşıkanedir
Aşık odur ki yâr eşiğinde can vere
Mecnûn-ı gafilin harekâtı yabânedir

Her kişi nakd-i cânını âmâde eylesin
Yârân-ı ışk sohbetimiz ârifânedir
Arz-ı niyâzı bülbül-i zârın figan ile
Pervâne-i belâzedenin yâne yânedir

Yâr eşiğine tuhfe-i can ile gelmeden
Maksad feyz-i cûdına Yahyâ bahânedir

☆

Yer yer yetişip hûb-nefes taze güzeller
Dünyaya sala hüsn ile âvaze güzeller
Ben başlayım ol dilber-i tannaze niyaze
Âşıklarına başlayıcak naze güzeller

Sahraları seyret nice gülzâr ederler
Erince bahara çıkıcak yaze güzeller
Olsa ne kadar hüsn ü melâhatle serefraz
Öğünmeye sen dilber-i müntaze güzeller

Kolda değil amma yine Yahya nice benzer
Dil mürgünü sayd etmede şehbaze güzeller

☆

Bir dilrübâya düştü gönül mübtelâsı çok
Aşkın safâsı yok değil amma cefâsı çok
Şehr-i cemâl o gamze vü ebrû vü hâl ile
Hakka ne cây-i dilkeş olur dilrübâsı çok

Bin câna vermeye n'ola bir busesini yâr
Az olıcak meta olur anın bahâsı çok
Hiç bir belâ mı var ki gönül anı bilmeye
Seyyâh-ı bikararın olur aşınâsı çok

Zülf-i siyâhı yârda var sad hezâr çin
El çek dolaşmadan ana Yahyâ hatâsı çok

☆

Sun sagarı saki bana mestane desünler
Uslanmadı gitti gör o divane desünler
Peymanesini her kişi doldurmada bunda
Şimden geri bu meclise meyhane desünler

Dil hanesini yık koma taş üstüne bir taş
Sen yap onu eller ona virane desünler
Gönlümde senin gayri siva sureti neyler
Layık mı bu kim Kâbeye puthane desünler

Yahyâ'nın olup sözleri hep sırr-ı muhabbet
Yârân işitüp söyleme yabane desünler

GAZİ GİRAY (1554 - 1608)

Râyete meylederiz kâmet-i dilcû yerine
Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoşbû yerine
Heves-i tîr ü keman çıkmadı dilden asla
Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebrû yerine

KIRIM Hanı'dır. Kırım Hanları içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile en sağlam dengeyi sağlıyan, Kırım Hanlığı boyunca Türk Osmanlı kültür ve sanatıyla en yakın ilişkiyi kuran odur. Şiirlerinde «*Gazâyî*» mahlâsını kullanır. Savaşlarda gösterdiği başarılar yüzünden Kırım Hanı oldu (1588). Celâli ayaklanmalarını bastırmak için Kırım'dan Anadolu'ya onbin kişilik yardımcı kuvvet gönderdiği, Akmescit'de vebadan öldüğü bilinmektedir.

Süreriz tîğımızın zevk ü safasın her dem
Siyntenlerle olan lezzet-i pehlû yerine

Gerden-i tevsen-i zîbâda kutâs-ı dilbend
Bağladı gönlümüzü zülf ile giysû yerine

Gazi Giray'ın divan şiirimizdeki yeri bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Divan şiirimize kazandırdığı gazellerde, ilk olarak, Türk kahramanlığını, yiğitliği, savaşçı ruhu, Türk bayrak aşkını bilinçli olarak o getirir. Aşk yerine kahramanlığı işler. «*Divan*»ı, «*Gül ü Bülbül*» mesnevisi bu bakımdan önemlidir. Arapça, Farsça şiirleri de vardır.

Severîz esb-i hünermend-i sabâ - reftarı
Bir peri - şekl sanem gözleri âhû yerine

XVI'ncı asır, Oğuz Türklerinin bütün Türk tarihindeki en saltanatlı çağlarını yaşadıkları asırdır... Bu sırada Osmanlı ülkesi, hemen bütün Türk dünyasının sevgi ve sempati ile karşıladığı bir medeniyet merkezi olmuş; edebiyatta Osmanlı lehçesi, diğer edebî Türk lehçelerini süratle geçerek gerçekten büyük bir medeniyetin kuvvetli, işlek ve incelmiş bir lisanı haline girmiştir... Bu asırda, kültür hayatının inkişaflarile müvazi olarak memleketin her tarafında, şehirlerde, köylerde, kasabalarda büyük bir iktisadî refah çalkanıyordu. Bu arada en uzak hudut şehirlerine kadar, daha ziyade dinî mahiyette tedrisat yapan ilk mektepler açılmıştı. Şarkî Anadolu - Âzerî lehçesi şairleri, İstanbul sarayının maddî, manevî cazibesine kapılarak ya İstanbul'a gelmeğe veya Osmanlı lehçesini kullanmağa çalışıyorlardı. Hattâ evvelce edebî şark türkçesini kullanan Kırımda şimdi Osmanlı türkçesinin hâkim olduğu görülüyordu. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Kırım Hanları - Giraylar içinde bile Osmanlı lehçesi ile şiir söyliyen

kuvvetli şairler vardı. Bunlar arasında cidden büyük bir şair olan Gazi Giray'ı burada ehemmiyetle anmak mecburiyetindeyiz. *Nihad Sami BANARLI*. Gazi Giray Han'ın, kahramanlık edebiyatımızın şaheserlerinden sayılan: «Râyete meylederiz kâmeti dilcû yerine / Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoşbû yerine» matlalı gazelinin sonu:

Gönlümüz şahid-i zîbâ-yı cihada verdik
Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı perîrû yerine

Seferin cevri çok ümmîd-i vefâ ile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâcû yerine

Olmuşuz cân ile billâh Gazâyî teşne
Kanını düşmen-i dinin içeriz sû yerine

Gazi Giray'ın Kırım Hanlığı yıllarında Çemberlitaş'ı gösteren bir gravür.

AZMİZADE HALETÎ (1570 - 1631)

Esrârını dil zaman zaman söyler imiş
Hengâme-i gamda dâstan söyler imiş
Aşk ehli olub da mihnet-i hicrâna
Ben sabrederim diyen yalan söyler imiş

İSTANBUL'da doğdu. Divan Edebiyatı'mızın ünlü bilgin ve şairlerindendir. Medrese'de okudu. Müderris olduğu zaman yaşı henüz yirmibirdi. Süleymaniye Müderrisliği (1600) den sonra; Şam (1602), Kahire ve Bursa (1606), Edirne (1611), İstanbul (1614) kadılıklarında bulundu. Anadolu (1623), Rumeli (1627) kazaskerliği yaptı; Silistre arpalığı ile emekliye ayrıldı (1628). Ölüm yeri yine İstanbul'dur.

Ol dem ki tecelliyat-i aşk etti zuhur
Kıldı dil-i bîsükûnu fevvare-i nur
Sol âteş-i aşka düşmüşümdür ben kim
Bir lem'asına tahammül etmez bin Tûr

Ahval-i cihanı her zaman söyleşelim
Anma gam-ı aşkımız nihan söyleşelim
Ey vakıf-i râz-i aşk olan ârif-i can
Ney gibi seninle bîzeban söyleşelim

Ol afeti zûtrenci mihman etsek
Peyvendi muhabbeti kemâkân etsek
Seyl olsa visâl ile gelen eşk-i sürûr
Gamhâne-i hecri hâke yeksan etsek

Haletî; divan şiirimize rubaîlerile güç katar. Kasidelerinden birinde Nedim: «Hâletî evc-' rubaîde uçar anka gibi» demekte; onun bu alandaki değeri, XVII. yüzyıldan sonra bütün divan şairlerince kabul edilmektedir. Şiirlerinde, derin bir karamsarlık, bilginliğinden gelen didaktik bir eda, tasavvufla dolu engin bir görüş vardır. *Mustafa Azmîzade* de denilen Haletî'nin en tanınmış eserleri: «*Divan*», «*Münşeat*», «*Sakinâme*».

Geldikçe hayâl-i yâr pür cûş olurum
Erdikçe peyâmı ser be ser gûş olurum
Nâgâh görünse sâye-i dîvârı
Çün merdüm-i sâyebâr bîhûş olurum

Derd ehli odur ki sormıya râlı-ı necât
Yanında bır ola hâr ü gül zelır ü nebât
Hükmün veremez bu kâr-zâr-ı ışkın
Şemşîr-i belâyı bilmiyen âb-ı hayât

Bir tâifeyiz ki cismimiz cân ederiz
Halvet-geh-i gamda mahv-ı ebdân ederiz
Sönseydi bu meclis içre şem'-i hurşîd
Himmet nefsiyle biz fürûzân ederiz

XVII'nci asırda kaside ve gazel nevilerinden başka şuir şiir nevilerinde de şöhret kazanan bir takım mühim şairler yetişmiştir. Kaside, gazel, mesnevî vadilerinde de bir üstat olan Azmîzade Haletî, bilhassa rubaileriyle mâruftu. Hayyâm'ın eserleri daha XVI'ncı asırda Türkiye'de büyük bir şöhret kazanmış olduğu için Hâletî'de Hayyam te'siri olması pek tabiîdir. Lûgaz ve muammâ merakı, manzum tarihler söylemek âdeti devam ediyordu. Hiciv, hezel, mizah, çok yayılmıştı; kaside, gazel, mesnevî, terkip ve terciîbent, kıt'a gibi muhtelif nazım şekilleriyle yazılan bu şiirler arasında pek galiz çirkin şeyler olduğu gibi, bazan çok nükteli ve zarif eserler de mevcuttur; ve bu devrin içtimaî tarihi için bunların büyük kıymeti vardır. Hükümdarları ve devlet ricalini eğlendirmek maksadiyle yazılan bu mizahî eserlerde arasıra siyasî ve içtimaî hayatın bozuk ve gülünç taraflarını tenkit eden parçalar da mevcuttur. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Azmîzade Haletî'nin rubaîlerinden diğer örnekler:

Biz guşe-i gamda alı-ı şephîz ederiz
Dûd-ı dilimiz şerareengîz ederiz
Bilcümle safamız olmasa câm-ı dili
Hûnâbe-i hasret ile lebrîz ederiz

Erbâb-ı tarikata tarikat gamdır
Ashâb-ı hakîkata hakîkat gamdır
Tafsîle ne hacet ey dîl-i sûride
Fihrist-i cerîde-i mahabbet gamdır

Dil naktini dilberâna öğdül komuşuz
Dağ-ı gam-ı cana bî teemmül komuşuz
Biz başka bir ıstılah peyda ettik
Kan yutmanın adını tahammül komuşuz

☆

Hükm-ı kalem-i kaza ile nâliz biz
Ateşzen-i hârbeste-i âmâliz biz
Hun-ı dili mey figanımız ney kıldık
Nüzhetkede-i fenâda hoşhâliz biz

Yarap beni sen bu hâptan bîdar et
Mest-i mey-i gaflet olmuşum hüşyar et
Dûd-ı dil ü eşk-i hasretim lûtfundan
Bir yere getür sehab-ı rahmetbâr et

☆

Kıldı dil-i neş'e-i mahabbet sermest
Etti dedüğün temâm sakî-i Elest
Oldu bana Kays'ü Kûhken'den vasıl
Gülaeste-i derd-i aşk olup dest bedest

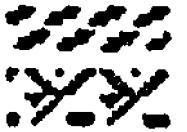
Alçaklara meylim ey hümâ âz gerek
Miktar-ı melâhatınca pervâz gerek
Zinhâr sebükser olma ey şûh-ı cihan
Keştî-i cemâle lenger-i nâz gerek

☆

Ey mader-i dehr sublumnu sam ettin
Bîrahm idüğün tamâm ilâm ettin
Tıfl-i dil-i zare vermedin şîr-i meram
Pistan-i ümidini siyehfam ettin

Ey derdkeş-i fırak her şeb ah et
Hasret nic'olur felekleri âgâh et
Çün bağ-ı visale ermeğe yok çare
Gülzar-i hayal-i yari nüzhetgâh et

Şevkınle derun-i hatırım rışen olur
Andıkça ruhun feza-yi dil gülşen olur
Bad-i seherî getirse buy-i zülfün
Kâşane-i rûh serbeser revzen olur

NEF'Î (1572 ? - 1635)

Gireli pençe-i endişeme şemşir-i suhan
Bir mübâriz taleb eyler yürürüm merdâne
Bilmem er kalmadı mı arsa-i ma'nâda dahi
Bir iki hamlede bir kahbe çıkar meydane

DİVAN Edebiyatı'nın en büyük hiciv ve kaside şairi. Erzurum'un Hasankale kasabasında doğdu. Asıl adı *Ömer*'dir. Memleketinin tanınmış bir ailesinden gelen, bir ara Kırım Hanı'nın nedimliğini yapan, aynı zamanda şair olan Mehmet Bey'in oğludur. Nef'î, iyi bir medrese öğrenimi gördükten sonra, İstanbul'a geldi. Bazı memurluklarda bulundu. I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat olmak üzere dört padişahın zamanını gördü. Bunlara, vezirlere, devrinin birçok büyüklerine kasideler sundu. Dilini tutmaması yüzünden sık sık azledildi. IV. Murat tarafından çok korundu. Son görevi haraç saymanlığı oldu. Kimseyi hicvetmiyeceğine dair padişahın huzurunda yemin ettiği halde, Vezir Bayram Paşa'yı hicvetmesi üzerine, sarayın odunluğunda kementle boğdurularak cesedi Sarayburnu'ndan denize atıldı (Ocak 27).

Kahpe hicvine tenezzül mü ederdim amma
Bir kaza ile bu da tab'ıma çespan düştü
İktiza eyledi bir kahpeye bir kıta demek
Bir alay fahişeye gayret-i akran düştü

Bana Tahir Efendi kelp demiş
İltifatı bu sözde zahirdir
Maliki mezhebim benim zira
İtikadımca kelp Tahirdir

Dediler Zatî'ye bir kaç gammaz
Baki-i zağ oğurlar sözünü
Dedi ol bülbül-ü gülzar-ı suhan
Besle kargayı çıkarsın gözünü

Nef'î; kaside türünün en usta şairidir. Kendisinden sonra gelen şairleri gazellerinden çok, kasidelerile etkilemiştir. Gazelleri oldukça sade bir dille yazılmış olmasına rağmen, kasidelerinde çok âhenkli bir dil kullanır. Yabancı sözcüklerle, söz oyunlarile yüklü beyitlerinde savaş sahnelerini anlatan mısralarında şakırdayan kılıçların sesini duyar gibi oluruz. Divan şiirinin kurallarını ba-

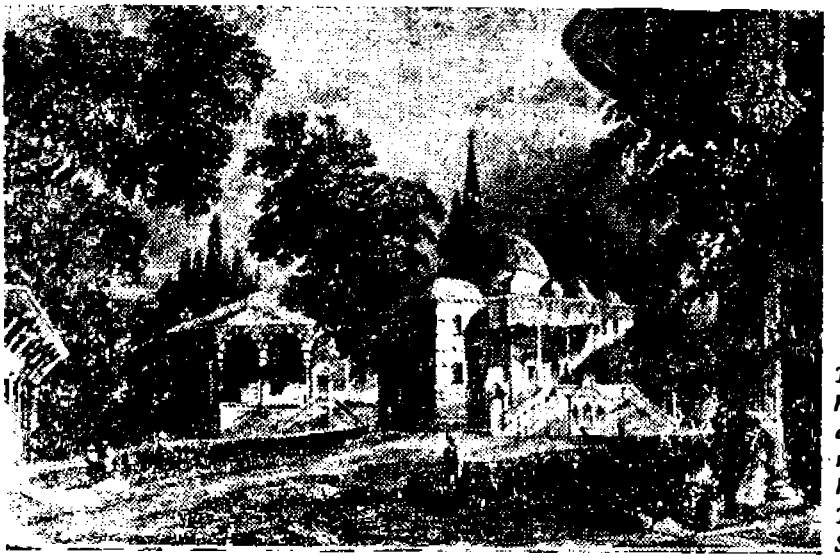
şarıyla uygulayan Nef'î, çoğunlukla din dışı konuları işler. Yergilerinde çirkin, kaba küfürler çoktur. Gazellerile kasidelerindeki aşırı abartmalarla övgülerinde bile insana hoş gelen bir lirizm, doğal bir özdenlik görülür.

Devreder şeş ciheti hem yine merkezde mukim
Çok değildir bu tecessüs dil-i çalakimden
Taklid ile olmaz bu kadar lezzet-i güftâr
Bu lehce-i pâkize bana dâd-i Hudadır
Sözde nazîr olmaz bana ger olsa âlem bir yana
Pür tumturâk u hoş-edâ ne Hâfız'am ne Muhteşem
Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü sâfi-gevher
Feyz alur câm-ı safâ meşreb-i bîbâkimden
Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-ı cihân
Hüsn-i ta'bîr-i zebân-ı çemen-i hâkimden
Ne mazmunlar ne vâdîler bulur seyr eylesek Nef'î
Yine bir tarz-ı hâs ü tâze icâd ettiğin görsek

Nef'î'nin eserleri arasında en tanınmışları: «*Tuhfetu'l-Uşşâk*» (Âşıkların Armağanı) adlı uzun kasideden, bazı mektuplardan ibaret olan Farsça belgelerinden başka; içinde 21 gazel, 171 rubaî, 20 kaside bulunan *Farsça Divan*'ı. 15 kadar rubaî, 120'den fazla gazel, 60'ın üstünde kaside ve daha başka şiirlerinin toplandığı *Türkçe Divan*'ı vardır. Babasını bile hicivden çekinmeyen Nef'î'nin çoğu beyitleri müstehcen küfürlerle dolu olan hicivlerinin toplandığı kitap *Sihâm-ı Kazâ* (Kaza Okları)dır. Bu eserdeki hicivler çoğunlukla kaside, terkib-i bent ve kıta biçimlerinde kaleme alınmıştır.

Nef'î, divan şairleri içinde, şüphesiz nefesi en bol olan adam. Uzun kasidelerde, aynı kafiyenin düğümlerile çizilmiş daracık iz üzerinde herkes tıknefes olurken, Nef'î, en akrobatik zorlukları kuvvetinin acılığile kolayca yeniveren bir atlet şevkile sonuna

Türk halkının dörtyüz yıl mukadderatına hükmeden Topkapı Sarayı.

kadar hiç bir yorgunluk eseri göstermeksizin, hattâ aksine sonlara yaklaştıkça, hızını daha artırarak kulaçlı adımlarla rahat rahat yürür gider. *İsmail Habib* ***SEVÜK.*** Nef'î'nin Dördüncü Murad için yazdığı meşhur kasidenin nesibi, mısraların musikîsi ve raksı ile bütün bir Dionysos cümbüşüdür; aşkı, şarabı, neş'eyi, sırrî bir ayinin unsurları yapar... Eskilerden iki şairin kafiye kullanışına hayranım: Nef'î ile Nedim. En modern teknikle işletilen bir maden ocağı gibi, belli bir ses kıymetinin etrafında lisan haznesini sonuna kadar yoklamasını biliyorlar. Mısra, beyit, kıt'a, ellerinde plâstik bir madde gibi yoğruluyor, imkânsız dönüşler yapıyor. İkisi de baştanbaşa «ses ve eda»dır. *Ahmet Hamdi* ***TANPINAR.***

Esti nesîm-i nev-bahar açıldı güller sahn-ı dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî maded sun câm-ı Cem

Erdi yine ürd-ü behişt oldu heva amber-sirişt
Âlem behişt ender behişt her gûşe bir Bağ-ı İrem

Gül devri ayş eyyamıdır zevk ü safâ hengâmıdır
Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem

Dönsün yine peymâneler olsun tehî humhaneler
Raks eylesin mestaneler mutripler ettikçe nağem

Gül gibi cam-i meyi enciimen-efruz edelim
İttifak ile gelin bir yere nevruz edelim

Geceyi gündüze katmak değil a himmet edin
Bir safa eyliyelim kim şebimiz rûz edelim

Mutrib alsın eline ûdu yanınca biz de
Yanalım yakılalım bir dem-i dilsûz edelim

Kalbimiz bade ile matla'-i envar olsun
Nice bir malızen-i esrar-i gam-enduz edelim

Bülbül olsun okusun taze gazeller Nef'î
Gül gibi cam-i meyi enciimen-efruz edelim

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sakîdir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sahib-mezakîdir gönül

Zerredir amma ki tâb-i âfitab-i aşk ile
Rûzigârın şemse-i tak-i revakîdir gönül

Bir nefes dîdar içün bin can feda etsem nola
Nice demlerdir esir-i iştiyakîdir gönül

Dildedir mihrin ko hâk olsun yolunda can ü ten
Ben ölürsem âlem-i ma'nide bakîdir gönül

Etse Nef'î nola ger gönliyle daim bezm-i hâs
Hem kadeh hem bade hem bir şûh sâkîdir gönül

Ne tende can ile sensiz ümid-i sıhhat olur
Ne can bedende gam-i fırkatinle rahat olur

Belâ budur ki alışın belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile bâis-i meserret olur

Ne çare var ki firakınla eğlenem bir dem
Ne taliim meded eyler visale fırsat olur

Ne şeb ki kûyüne yüz sürmesem o şeb ölürüm
Ne gün ki kametini görmesem kıyamet olur

Dil ise gitti kesilmez hava-yi aşkından
Nasihat eyledüğümce beter melâmet olur

Nedir bu tali' ile derdi Nef'î zârın
Ne suhu sevse mülâyim dedikçe âfet olur

Tûti-i nu'cize-gûyem ne desem lâf değil
Çerh ile söyleşemem âyinesi sâf değil

Yine endişe bilir kadr-i dürr-i güftârım
Rüzgâr ise denî dehr ise sarrâf değil

Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil

Girdi miftâh-ı derd-i genc-i mânî elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil

Levh-i mahfûz-ı sîhandır dil-i pâk-i Nef'î
Tab'-ı yâran gibi dükkânçe-i sahhâf değil

Bahar erse yine seyr-i gülistan olduğun görsem
Güzel seyr eylemek uşşaka âsân olduğun görsem

Letafetten görünse âsümanın aksi her yerde
Çemende başka bir âlem nümayan olduğun görsem

Yine rez dulüterin peyda edip azm-i kenar etsem
Ganun hatırda nâpeyda vü pinhan olduğun görsem

Kızarsa gül gül olsa tâb-i meyden ruyii hûbanın
Ruh-i cananı hem gül hem gülistan olduğun görsem

Bakıp gelı sine-i cânane gelı câm-i mey-i nabe
Dil-i divane berr u bahre sultan olduğun görsem

Muhassal böyle bir gün görmeden ölürsem ey Nef'î
Felek ben ölmeden hâk ile yeksan olduğun görsem

SİHAM-I KAZA

Siham-ı Kaza'nın hiciv edebiyatımızda yeri büyüktür. Bilindiği üzre; Divan Edebiyatı'mızda hiciv, hicv, hecv; birini yerme için yazılan yazı, beyit, kıta, gazel, kasidedir: medh'in zıddıdır. Hiciv, iyi kullanıldığı, daima hak ve hakikati savunduğu sürece en tesirli bir anlatım yeteneği kazanan; iyi kullanılmazsa kabalık, bayağılık ve küfür çukuruna düşen; günlük olayları izleyen, lirizme bağlı, kriteryumu hiddet olan en gerçekçi bir edebiyat türüdür. Hiciv tehlikeli oluşu ile mizahtan ayrılır. İkisini birbirinden ayıran sınır çizgisi budur : Hicivde egoizm, bencillik üstündür; bir adam yahut özel ve belirli birşey hedef tutulur. Halbuki mizahta bu unsurları göremeyiz. Hiciv, mesut adamın silâhı değildir. Istırap, kin, nefret ve öfke ile dolu olanların silâhıdır. Hiciv, kelime denen kalıplara hiddetin hafifçe dökülmesiyle başlar. Hangi şekil içerisinde olursa olsun, heccavın benliğini taşır. Bu bakımdan hiciv, lirizmin bir şekil değiştirmesinden başka birşey değildir. Zaten bütün edebî sanatlar lirizmin içerisinde yer alırlar. Edebiyatımızda; bir şahsı, bir fikri, bir geleneği açık ve kapalı yermeye veya bu yolda yazılan yazılara yergi, hicvîye, taşlama adı verilir. Hicivci'ye eskiden heccâv, hecâgû da denilirdi. Nef'î'nin hicivleri, divan şiirimizin tüm hiciv özelliklerini taşır. Zaten büyük dramı da buradan doğmaktadır. İsmail Habib Sevük bir makalesinde bunu şöyle anlatır :

«Nef'i zehir zemberek hicivleri yüzünden bir gün başına bir tehlike geleceğini sezmiş gibiydi. Herkese çattığı için düşmanlarının çokluğunu ve kudretini biliyordu. Her köşebucak ona kurulmuş tuzaklarla dolu. Ah, şu devranın şerrinden emin olabilse:

Ki ider kasdime her kûşede bir fitne kemin
Rûzgârın tek olaydım şer ü şûrundan emin

Meğer korktuğu şey ona kendi eseri yüzünden gelecekmiş. Zaten bu eserin bir belâ getireceği daha üç buçuk yıl önce ilk işaretini vermişti. On bir yaşında tahta cülûs edip dokuz yıl Kösem Sultan'ınidaresi altında yaşayan Dördüncü Murad, 6 haziran 1630'da bütün iktidarı fi'len eline aldıktan sonra aynı ayın 25'inci salı günü babası Birinci Ahmed'den kalma Beşiktaş'taki yazlık köşkte «Sihâm-ı Kaza»yı okurken birdenbire hava bozulup tahtın ayak ucuna bir yıldırım düştü. Huzurdaki Enderun Ağaları dehşetten yüzükoyun yere seriliyorlar.» Gürcü Mehmet Paşa için yazdığı ünlü kasideden:

Gürcü hınziri a samsun-u muazzam a köpek
Kande-sin kande nigehbani-i âlem a köpek
Vay ol devlete kim ola mürebbisi anın
Bir senin gibi deni cehl-i mücessem a köpek
Ne güne kaldı medet devlet-i Al-i Osman
Hey yazık hey ne musibet bu ne matem a köpek
Ne ihanetrir o sadra bu zemanda andan
Olmaya sahibi bir asaf-ı ekrem a köpek
Pâyniû eylediniz saltanatın ırzını hep
Yok yere oldu telef ol kadar âdem a köpek
Sen kadar düşman-ı devlet mi olur a hınzir
Ne durur saltanatın sahibi bilsem a köpek
Addolunsa eğer esbab-ı nizam-ı devlet
Seni katleylemedir cümleden akdem a köpek
Ehl-i dil düşmeni din yoksulu bir mel'unsun
Öldürürlerse eğer can becehennem a köpek
Sende islâm eseri olsa eğer zerre kadar
Eylemezdin Alamanzadeyi hemdem a köpek
Bu kadar cürm ile sen sağ olasın da yine ben
Vacib-ül katl olam ey bahteki azlem a köpek

Siham-ı Kaza'nın okunduğu gün yıldırım düşen köşkten Boğaziçi'ne bakan Beşiktaş.

Hele bu hükme gâvur kadısı olmaz razı
Kande kaldı ki müselman-ı müsellem a köpek

Seni hicvetmek ile katle neden istihkak
Sen nesin bilsem eya kâfir-i müphem a köpek
Sana şetmeylemek olursa eğer katle sebep
Katliam eyle hemen durma demadem a köpek
Bigüneh katle rıza var mı şeriatte sorâ
Görne der hazreti müfti-i mükerrem a köpek
Tutalım müfti sükût eylese hak söylemede
Yok mu bir dâdgerü a'delü ahkem a köpek
Hak götürdü Arab'ı gitti hele dünyadan
Kim götürse akabince seni bilmem a köpek

File naçar meğer yüklediler tabutun
Çekemez ciyfe-i murdarını âdem a köpek
Filler de çekemezse ne acep lâşeni kim
Var mı bir sencileyin divi mücessem a köpek
Çakiçâk etmiş iken tîğ-ı zebanımla seni
Kande buldun o kadar yareye merhem a köpek
Ki feramuş edip ol mertebe zalımın acısın
Kudurup yine ısırdın beni muhkem a köpek
Sonra duydum seni ol fahişe kişkirdiğini
Hak belâsın vere ol fahişeye hem a köpek

Ondan a'lâ bilür olmazdı benim kadrimi hiç
Yalnız ben demezim der bunu âlem a köpek

Garazım cehlini talkîktir anın yoksa
Sen kadar har olayım kendim öğersem a köpek
Sana nisbetle har ender har iken Veysi'ye
Yaraşır dense har-ı İsi'i Meryem a köpek
Sen kadar har da olur mu acaba dünyada
Harsın anıma har-i Deccâl ile tev-em a köpek
Kâfirim ger seni hicvettiğime nadim isem
Hak huzurunda da senden utanırsam a köpek
Her ki bâ mâ bisitîzed behude istîzed
Hak elimde ne kadar çerb çalarsam a köpek

Itikadımca gaza eyledim inşaallah
Hak bilir yok yere ben kimseye sövmem a köpek
Men ne ânem ki zebûnî keşeşem ez çarh-ı felek
Feleği hicvederim cevrini görsem a köpek
Haşredek sağ kalırsam da sana şetmederim
Hak sözü söylemeden hiç usanmam a köpek
Hatır-ı devlet için ya taleb-i cennet için
Terkolur mu bu kadar ma'ni-i müllıem a köpek
Beni incitmeyiceksen yine bu hicv-i cedit
Olmanıştı dahi vallahi musanımem a köpek

☆

Bize kâfir demiş Müfti Efendi
Tutalım ben diyem ana müselman
Varıldıkta yarın ruz-u cezaya
İkimiz de çıkarız anda yalan

Fırsatı sen bu semti bilmezsin
Eyleme gel bizimle yok yere cenk
Sana kaç kerre dedim anlamadın
Sözde mazmun gerekdir a pezevenk

☆

Düşmez Ey Kafoğlu mahdumiyyete bu mağlâta
Birbirine uymaz ol evzâ-ı gûna-gûna yuf
Hem söz anlar hem bizimle çep düşersin a kekez
Böyle idrak ile senden haz eden mecnûna yuf

NEV'İZADE ATAYÎ (1583 - 1635)

Kaçub gamdan diyâr-ı aşk sergerdânıyuz cânâ
Anınçün her gece bir şâm-ı gam mihmânıyuz câna
Ne ararsın kapumda deyü cevretme Atâyi'ye
Muhabbet derdinin cûyende-i dermânıyuz cânâ

MESNEVÎ edebiyatımızın en tanınmış şairlerinden biridir. İstanbul'da doğdu (10 Ocak). Sair Nev'î'nin oğludur. «*Ataullah*» asıl adıdır. Şair Bâkî'nin medrese arkadaşı bulunan babasından, devrinin bilginlerinden ders gördükten, medreseyi bitirdikten sonra, müderrisliklerde; Lofça, Rumeli, Rusçuk, Varna, Silistre, Tırhala, Tekirdağ, Üsküp kadılıklarında bulundu (1603 - 1634). Son görevinden azli üzerine İstanbul'a döndü. Mezarı İstanbul'da Şeyh Vefa Camii bahçesinde, babasının yanındadır. Anadolu şairlerinin Acem şairlerinden üstün, Türk dilinin zafer kanı damlıyan Türk kılıcı gibi olduğu kanısındadır :

Ki methi tagazzülde Rumî kalem — *Çu şemşir-i hunriz-i Osmaniyan*
Olup gâlib-i sahiran-ı Acem — *Zuhur etti ruhan-ı Türkî zeban*

Nev'izade Atayî; divan edebiyatımıza, özellikle, mesnevilerile yepyeni bir hava getirir. Mesnevileri; teknik, konu, işleniş, dil, hayal gücü bakımlarından çağdaşlarından üstün bir nitelik gösterir. Yöresel yaşantılarımızı mesnevilerinde gösterip yaşatması; bunları zengin, canlı bir dille anlatması, şairliğine ayrı bir özgünlük verir. Divan edebiyatımızın romanları sayabileceğimiz mesneviler bir büyük hikâye konusu mihverinde dönerlerken, Atayî, mesnevilerinde küçük küçük yerli hikâyelerimize, hikâye kaynaklarımıza eğilir; yöresellikten evrenselliğe gitmeğe çalışır. «*Sohbet-ül Ebkâr*» mesnevisinden bir parça :

Kelle güya ser-i katranda habap — *Pençesi geç mih u bazu mûveç*
Cezre-i kahve gibi mağzi harap — *Çıktı sanı Karadeniz'den yengeç*
Biyni-i eftası surah-nüma — *Mumiya olsa eğer verd-i hadît*
Bir çürük baklaya benzer meselâ — *Etseler mürde-i timsah-ı kadit*

Nev'izade Atayî; Ali Şir Nevaî, Taşlıcalı Yahya, Behiştî gibi manzum beş mesnevinin şairidir; biz edebiyatımızda buna «hamse» sahibi diyoruz. Atayî'nin 13.000 beyitlik hamsesindeki en ünlü mesnevileri : *Hilyetü'l Efkâr* (Düşünceler Süsü), *Sohbet-ül Ebkâr* (Bilinmeyen Söyleşiler), *Heft-Hân* (Yedi Sofra), *Âlem-*

nüma (Dünyaya Bakış), *Nefhat-ül Esrar* (Esrarlı Kokular). Bunlar dışında XVI., XVII. yüzyılın birçok ünlü bilgin, şair ve yazarlarının eserlerile yaşantılarını kaleme aldığı ansiklopedik biyografi kitabı «*Hadâiku'l-Hakaaik fi Tekmiletu's-Şakaaik*» ile kırktan fazla kasidesinin, üç yüzden fazla gazelinin yer aldığı «*Divan*»ı başlıca eserleridir. Ünlü «*Sakinâme*»si. Âlemnümâ'dadır.

Mesnevî nev'inde Acem edebiyatına rekabet etmek maksadiyle, bu asrın ilk yarısında birçok değerli şairler cidden kusursuz eserler vücude getirdiler. Geçen asırlarda pek makbûl olan Farisî'den tercüme veya adaptasyon usûlü yerine doğrudan doğruya mahallî konuları nazmetmek, yahut yeni konular yaratmak temayülü hüküm sürüyordu. Nev'izade Atayî bir mesnevisinde, mânasız bir ihtiras uğrunda birbiriyle savaşarak halkı felâketlere uğratan ve kendilerine kahraman süsü veren hükümdarların cenklerini tasvir ile uğraşmadığını ve bunun şairlere değil kıssahanlara, meddahlara yakışacak bir konu olduğunu söyler. Bunun neticesi olarak bu asırda eski hamse konularının artık pek makbûl olmadığını görüyoruz. Kafzade'nin, Rifatî'nin Leylâ ve Mecnunları, gene Ri'fatî'nin Yusuf ile Züleyha'sı, Fasih Dede'nin Hüsrev ve Şirin'i gibi eserler yazılmakla beraber, geçen asırlara nisbetle bunlar pek mahduttur. Mesnevî nev'inin bu asırdaki en kudretli mümessili Nev'izade Atayî'dir... Zengin bir hayâle, büyük bir tasvir kudretine, selis bir üslûba malik olan Atayî, Acem mesnevîcilerinden ziyade Yahya Bey ve Cenanî gibi seleflerinin te'siri altında kalmış ve Türk edebiyatında manzum hikâye nev'inin en güzel örneklerini yaratmıştır. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Nev'izade Atayî'den:

O gülruha yürü ahvali açıcık söyle
Müyesser fırsat eğer oku bir güşade gazel

Saçın hevâsı ile düşdüm özge sevdaya
Şu denlü bağladılar yine ol havâde gazel

Kaçıp gamdan diyâr-ı ışk sergerdânıyuz cânâ
Anınçün her gece bir şâm-ı gam mihmânıyuz cânâ
Dem olmaz kim dil-i nâlânımız kalmaya âzürde
Gâm-ı ışkın eğerçi eskiden yârânıyuz cânâ
Gelenler bizden evvel bunda bulmuş âlemi biz de
Gedâ-yı kûy-ı ışkız âlemin sultânıyuz cânâ
Kul eylersin zarîrî âdemi lûtf-ı hitâbınla
Anınçün sen şehin hep benae-i fermânıyuz cânâ
Ne ararsın kapımda deyû cevretme Atâî'ye
Muhabbet derdinin cûyende-i dermânıyuz cânâ

☆

Cismimi çâk eyledim hâk üzre ceylânın görüb
Sinemi hâk eyledim çâk-i girîbânın görüb

Mest-i aşkım ihtiyârım kalmadı kan ağlarım
Sâkiyâ sâgarda aks-i lâ'l-i handânın görüb

Sâye âsâ kendimi yerden yere çaldım heman
Pertev-i mihr-i ruhun serv-i hırâmânın görüb

Eyledin dembeste arzedib ruhun mir'âtını
Dembedem âlî etmez oldum lûtf ü ihsânın görüb

Derd-i aşk ile Atâyî söyle oldun haste-hâl
Hep dağıttık kendimiz zülf-i perişânın görüb

NAİLÎ (1610 - 1666)

Gülzârdan ol şûh-i dilârâ ile geçtik
Güya ki nesîmiz gül-i rânâ ile geçtik
Mestâne nükuş-i suver-i âleme baktık
Her birini bir özge temâşa ile geçtik

DİVAN şairlerimizin en büyüklerinden biridir. İstanbul'da doğdu. «*Mustafa Çelebi*» asıl adıdır; «*Nâilî-i Kadîm*» de denilir. Piri Halife adındaki bir memurun oğludur. İyi bir öğrenim gördü. Arapça ve bilhassa Farsça'yı çok iyi bildiği, sağlam bir Türk-İslâm kültürü aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Divan-ı hümayun kâtipliği, maden kalemi halifeliği görevlerinde bulunduğu, hayatının sonlarına doğru sürgün gönderildiği bilinmektedir. İstanbul'da bulunan mezarı kayıptır.

Yakar mı nâme-berin yoksa yâre değmez mi — *Bizi unuttu mu yoksa peyâm-ı sıhhat-i yâr*
Niyâz-nâmemiz ol gam-güsâra değmez mi — *Bu memlekette garîb-üd-diyâra değmez mi*

Nailî; Türk şiirine «*Sebk-i Hindî*» (Hind Tarzı) akımını başarile uygulayan usta bir şairdir. Bu akıma göre, şiirin dengesini bozabilecek hiçbir hece, hiçbir sözcük kullanılmaz; beyitler bir kuyumcu titizliğile işlenir. Nef'i ile Nedim arasındaki şairlerin en büyüğü kabul edilen Nailî, yoğun hayallerin, orijinal mazmunların, kudretli söyleyişin şairidir.

Bahârı neyleriz ol gül-izâr-ı gonce-demin — *Kadem kadem gece teşrîfi Nâilî o melûn*
Gülüp açılması bin nev-bahâra değmez mi — *Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi*

Nailî; yaşarken kazandığı büyük şöhreti, Tanzimat sonrasına kadar sürdürmüş, Üsküfçalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni, ilk gençlik yıllarında Namık Kemal, onun etkisinde kalmışlardır. Divan şiir dilini, zincirleme tamlamaları, bileşik sıfatları, her sözcüğe ayrı bir değer kazandırarak, maharetle kullanır. Kasideler de yazmasına rağmen, en güzel şiirlerini gazeller halinde vermiştir. Elimizdeki «*Divan*»ında yalnız gazelleri bulunmaktadır.

Nailî-i kadîmde bilhassa Acem şairlerinden Şevket'in tesiri pek açıktır. Bu Acem ve Hint - Acem şairlerinin, çağdaşları olan Osmanlı şairleri üzerindeki tesirleri, bu muhitler arasındaki kültür münasebetlerinin ne kadar sıkı olduğunu anlatabilir. Tan-

zimat'a kadar devam eden bu tesirler sonucu olarak, XVII. - XIX'uncu asırlarda, bu şairlerin eserleri ders kitabı olarak okutulmuş, onlara muhtelif şerhler yazılmış, farisî nazireler vücude getirilmiştir... Nâilî, daha hayatında büyük şöhret kazanmıştı; birçok şakirtleri ve takdirkârları vardı. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Böyle beş beyti bu güyende redif üzre Kemal, Nâilî söylese bir âlem-i ma-nâ söyler. *Yahya KEMAL.* Bir edebiyatın behemahal güzellik hissini tatmin etmesi ve orada kalması icap etmez, belki böyle olması istenir. Bu nesillerin birçok yazılarına iyi bir Nailî gazelini tercih ederim. Fakat onları idrâk etmiş olmaktan vazgeçemem. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Nâilî'den :

Oldu eşkim gülşen-ârâ-yi heves cûlar gibi — Turfe Mecnûn'um ki peyderpey hayâl-i çeşm-i yâr
Aktı gönlüm bir nihâl-i isyeye sular gibi — Dolaşır etrâfımı ser-geşte âlûlar gibi

Hep siyeh-pûş oldular kasd-ı sebîlûn-i dile — Bir nihâl-i âlıdır kaddin havâsiyle gönül
Girdiler müjgânların bir cenge câdûlar gibi — Salın-i gülşende hırâmân serv-i dil-cûlar gibi

Âb ü tâb-ı tal'at-i ekbar-ı nazmın Nâilî
Ta'n eder âyîne-i hurşîde meh-rûlar gibi

Nayın ki çıkar zemzeme sûrâlılarından — Hâlî niam-i feyzden âgende-şikemdir
Bülbüller öter sanki gülün şâhlarından — Mestan-i heva meykede tahtahlarından

Bezm-i edebin bana muasirleri yekdir — Huld içre şehidan-i muhabbet ser-i kûyûn
Biruy-i riya savmea küstâhlarından — Seyr etmeğe revzenler açar kâhlarından

Tesiri yürekler deler ey Nailî-i zâr
Nayın ki çıkar zemzeme sûrâlılarından

Hava-yı aşka uyup kûy-i yâre dek gideriz — Verip tezelzül-ü Mansuru sak-ı arşa tanam
Nesim-i suçla refikız bahare dek gideriz — Huda Huda diyerek pây-ı dâre dek gideriz

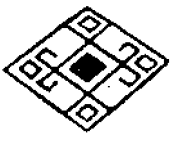
Peläspare-i rindi bedûş ü kâse bekeş — Ederse kand-i lebin hatır-ı mezaka hutur ,
Zekât-ı mey verilir bir diyare dek gideriz — Diyar-ı Mısr-a değil Kandehar-e dek gideriz

Felek girerse kef-i Naili'ye dâmanın
Seninle mahkeme-i Girdigâr-e dek gideriz

Gül hâre dürtü sineşegâr oldu andelib — Feryada başladı yine her biri hârdan
Bir hâre bakıp bir güle zâr oldu andelib — Divanseray-i gülde hezar oldu andelib

Şehnamehanlık eyledi Key Husrev-i güle — Gül gördü pare pare ciğer gonce gark-i kun
Destansera-yi sebz-i bahar oldu andelib — Memnun-i zahm-i hançer-i hâr oldu andelib

Ey Nailî veda-i gül-i bağ ü rağ edip
Mehcur-i yâr ü dâr ü diyar oldu andelib

FEHÎM (1627 - 1648)

Nâçâr ki mest-i aşk-ı Hayyâm oldum
Bu çârsu-yi cihanda bednâm oldum
Aşk ile edip Rubâîye meyl Fehîm
Hayyâm sıfat şöhret-i eyyâm oldum

DİVAN şiirimizin dâhi çocuklarından sayılır. İstanbul'da doğdu. «*Uncuzade Mustafa*» asıl adıdır;«*Fehîm-i Kadîm*» olarak da anılır. Fakir bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, olağanüstü bir gayretle Arapça ve Farsça'yı, devrinin bilimlerini öğrendi. Mısır Beylerbeyi Eyyup Paşa'nın kâtibi olarak Kahire'de kaldı (1644 - 1647). Mısır'ı sevemiyen genç şair, İstanbul'a dönerken Ilgın'da vebaya yakalanarak öldüğü zaman, henüz yirmibir yaşında bulunuyordu.

Kıyl ü kaal-i aşkı hâmûş olmayınca bilmedim
Sırr-ı aklı mest ü medhûş olmayınca bilmedim
Mezheb-i rindânı bilsin ki Fehîmâ zâhidan
Ben hezâran sâl meynûş olmayınca bilmedim

Fehîm: divan şiirimize Nailî'nin etkili sesiyle girer; bu sesi genç yaşına rağmen, yoğun bir özgünlükle, kusursuz bir teknikle, pürüzsüz bir dille işlemesini bilir. Yakın dostluğunu kazandığı Evliya Çelebi'nin söylediğine göre, şiirlerinin toplandığı «*Divan*»ını onyedi yaşında hazırlar. Zamanının şairlerinden çok daha sonra gelen şairler üzerinde, kuyumcu titizliğile işlediği, Hind akımlı beyitlerinin etkisi büyük olmuştur. Şeyh Galip; Tanzîmat şairlerinden Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip, Yenişehirli Avni; hattâ ilk dönemlerinde Namık Kemal Fehîm'in etkisinden kendini kurtaramamışlardır. Bugün elimizde Sadettin Nüzhet Ergun'un 1934 de yayımladığı iki eseri vardır : «*Fehîm Divanı*», «*Şehrengiz*» mesnevisi. Gazellerinden :

Çeşmin gibi dîller de âlûfte mîdir bilsek
Dilleri gibi zülfün de âşüfte midir bilsek

Hep kârı tegafüldür ol gamze vü ol çeşmin
Mest-i mey-i nahvet mi ya lufte midir bilsek

Gülzar-ı muhabbette şekl-i dil-i sad-parem
Bir gonce-i pür hun ü neşgüfte midir bilsek

Bildik ne imiş aslın aşk-i dil-i dildarın
Amma ki bu esrarı nagüfte midir bilsek

Hemvare Fehîma'nın manzum olur elfazı
Âyâ güher-i tab'ı hep süfte midir bilsek

Mecliste gece dilbere mestane sarılsam
Sundukça bana naz ile peymane sarılsam

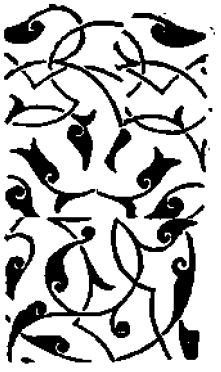
Girye'yle edip cây ve's ol servi deraguş
Fayine düşüp kâse-yi damane sarılsam

Pehlûye çekip rûh ve's ol malu felekte
Isa gibi hurşid-i diralışane sarılsam

Mecnunların etse o peri beste-i zencir
Ben bende dahi zülf-ü perişane sarılsam

Menendi kemer devri ne gam çekse çevirse
Tek ben heman ol afet-i devrane sarılsam

Pirahenim olursa kefen gam mı Fehîma
Uryan ten olup bir gece canane sarılsam.

Sûfi-i sâfî- nihâdım târik-i seccâdeyim
Ârif-i dilber-perestîn mest-i câm-ı bâdeyim

Oldır ser'-i işkta dil sîneme gelmek harâm
Ol sebepten her zaman bir dilbere dil-dâdeyim

Hâniimânından sakın etme perîşân ey felek
Sûretâ kemter-nijâdım liyk âteş-zâdeyim

Pertev-i milırim ki şebnem şükrüm eyler zerre hem
Destgîr-i pâymâlân bir garîb üftâdeyim

Yârini fikreyliyenler yarını anmaz Felîm
Âşıkım ben sanmanız endişe-i ferdâdeyim

☆

Garîk-i lücce-i aşkımı fenâ nedir bilmem
Ümid-i sahil için âşina nedir bilmem

Ne cane giysem olur âteş-i dilim sazan
Cihanda şu'leden özge kabâ nedir bilmem

Hemişe seykal-i âyinem oldu jeng-i belâ
Henüz pertev-i nur-ı safa nedir bilmem

Ne bini-i milinet-i dûzalı ne arizu-yi bihişt
Şerab-i şu'le-i hayf ü rica nedir bilmem

Belâ-yi hükm-i kazaye tereddüt etsem olur
Velî o gamzeye çûn ü çirâ nedir bilmem

Hemen vücudumu malw eylesem yeterdi Fehîm
Ümid-i hesti-i miilk-i beka nedir bilmem

☆

Fâriğiz kayd-ı cihandan âşık-ı dîvâneyiz
Âşinâya âşinâ bîgâneye bîgâneyiz

Işkı sâki gamzeyi mest-i harâb etsek nola
Câmı âteş bâdesi âteş aceb meyhâneyiz

Havşımızdan çeşm-i dilber gamzeyi eyler tebâh
Kûçe-i ışk içre bî pervâ yürür mestâneyiz

Şem'i pür sûz ü küdâz etse aceb mi şevkımız
Tâb-ı dilden şu'leyi âb eyliyen pervâneyiz

Sâhir-i mu'ciz-kelâmız şâir-i şûhuz Felîm
Ne füsûne râgıbız ne mâil-i efsâneyiz

NEŞATÎ (? - 1674)

Şevkız ki dem-i bülbül-i şeydâdà nihânız
Hûnuz ki dil-i gonce-i hamrâda nihânız
Olsak nola bînâm u nişan şühre-i âlem
Biz dil gibi bir turfe muammâda nihânız
Ettik o kadar ref'-i taayyün ki Neşâtî
Âyine pürtâb-ı mücellâda nihânız

DOĞUM yeri, tarihi hakkında kesin bilgimiz yoktur. Mevlevî'liğe bağlıdır. Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhlerinden Ağazade Mehmet Dede'ye derviş olmuş; Şeyhi Mehmet Dede'nin ölümü üzerine geziye çıkmıştır (1654). Neşatî'nin Edirne Muradiye Mevlevîhanesine şeyh tayin edilişi (1670) tarihine rastlar, mezarı bu mevlevîhanenin bahçesindedir.

Hurûş-ı meyden eser yok hum-i şarap tehî
Sebû şikeste vü peymâne çün habap tehî
Ne serde neş'e-i bâde ne elde peymane
Derun-ı meykede çün kâse-i rebap tehî

Neşatî; XVII. yüzyıl divan şiirimizin sayılı şairleri arasındadır. Nailî ile Nedim bile onun gazellerine nazire ve tahmis yazmaktan kendini alamamışlardır. Neşatî'nin en fazla başarı gösterdiği nazım biçimi gazeldir; ününü gazelleriyle sağlamış çağının şairlerine örnek olmuştur. Basılı «Divan»ı yoktur. Kitap olarak; manzum *Hilye-i Enbiya* (Peygamberimizin Güzel Vasıfları, basılışı 1894-95); İran şairi Örfî'nin kasidelerine şerh; bir de farsça kurallarını öğreten bir eseri bulunmaktadır.

☆

Bülbüller öter şevk ile ezhâr güşade
Peymane-bekef olsa nola yâr güşade

Seyret beden-i nazikini çâk-i kabâdan
Mestane o meh tükme-i zertâr güşade

Gör lûtfunu sakî-i safabahş-i baharın
Bir cam ile olmuş gül ü gülzâr güşade

Çöz bend-i ser-i zülfünü ey şane ki olsun
Dillerde olan ukde-i efkâr güşade

Olsa yaraşır bülbül-i pür şevk Neşatî
Olmakta yine gül gibi dildâr güşade

Erdi hengâmı safâ fasl-ı bahâr oldu yine
Devr-i gül mevsim-i feryâd-ı hezâr oldu yine

Âteşin câme ile şâhid-i gül gülşende
Hânuman-sûz-i dil-i bülbül-i zâr oldu yine

Çeşmine tâ ki çeke sürme-i nûzun nerkis
Yanına cûy-ı çemen âyinedâr oldu yine

Nerkisin gonceye seyret nigerânım bî bâk
Şâh-ı gül tuşın ile hancer-keş-i hâr oldu yine

Bülbül-i tab'-ı Neşâtî nola olsa pür şevk
Erdi hengâm-ı safâ fasl-ı bahâr oldu yine

Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile

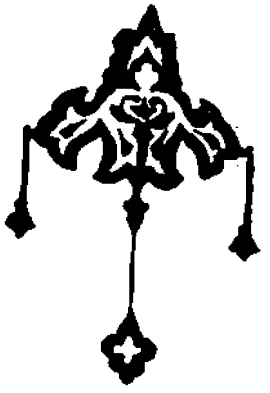
Sîneden derd ile bir ah edeyim kim dönsün
Aksine çerh-i fetek mihr-i dirahşânı bile

Bağa sensiz varamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handâm değil serv-i hıramânı bile

Devr-i meclis bana girdâb-ı belâdır sensiz
Mey-i rahşanı değil sâgar-i gerdânı bile

Hâr-i firkatle Neşâtî'nin hazînin vâ hayf
Dâmen-i ülfeti çâk oldu girîbânı bile

Çâk çâk ol aşk hûnâb gelsin çeşmine
Lâ'lini yâd et dür-i nâ-yâb gelsin çeşmine

Bâğ-ı hüsnün geh gülün seyreyle gâhî sünbülün
Tâbış-i ruh turra-i pür tâb gelsin çeşmine

Zîr-i zülfünden nigâh et ârız-ı pür tâbına
Nîm şebde pertev-i mehtâb gelsin çeşmine

Leblerin seyret temâşâ kıl ruh-ı hoy-kerdesin
Geh arak gâhî şarâb-ı nâb gelsin çeşmine

Olma dil-hâlî Neşâtî âb ü tâb-ı aşktan
Mihr-i ruhsâriyle dâim âb gelsin çeşmine

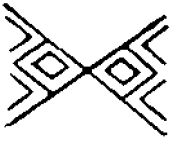
Bisaja-yı aşk olub bîderd-i yâr olmak da güç
Bir sitemger âfetin cevriyle zîr olmak da güç

Bir nigâh-ı gamzeye takat götürmezken gönül
Günde bin tîr-i cefâya sînedâr olmak da güç

Eve-i istiğnada pervaz etmedeyken mürg-i dil
Pâybend-i aşk ile aşüftekâr olmak da güç

Va'de-i lerdâsına gâlî ederdim îtimat
Hayret aluûd-ı belâ-yı intizâr olmak da güç

Gerçi yok takat Neşatî seyr-i didâr etmeğe
Gûşegir-i hasret-i didâr-ı yâr olmak da güç

NABİ (1642 - 1712)

Halkın emvalin alıp sonra teselli vermek
Füls-ü mahiyi soyup yağda pişirmek gibidir
Gûşendanın edip kat' tarîk-i nefesin
Bacağından üfürüp sonra şişirmek gibidir

DİVAN Edebiyatı'mızın en büyük didaktik şairi. Urfa'da doğdu. Asıl adı Yusuf'tur. Hacı Gaffarzade adındaki bilgin bir ailenin çocuğudur. İyi bir öğrenim gördü. IV. Mehmet (hük. 1648 - 1687) döneminde İstanbul'a geldi (1665). Şair Naili'nin takdirini kazandı; Musahip Mustafa Paşa'nın divan kâtibi oldu, Hac'ca gitti (1678); dönüşünde Mustafa Paşa'nın kethüdalığını yaptı; padişahın ölümünden sonra Halep'e gitti, evlendi; varlıklı bir hayat sürerek uzun zaman orada kaldı (1686 - 1710). Halep valisi Baltacı Mehmet Paşa sadrazam olunca, ihtiyar şair de onunla birlikte İstanbul'a geldi. Darbhane eminliği, başmuhasebecilik görevlerinde bulundu. İstanbul'da öldü (11 Nisan). Mezarı, Üsküdar'da Miskinler Tekkesi yakınındadır.

Kitab-ı kâinat esrarı hikmetle lebâleptir
Şikâyet cehilden feryat bîidrakliklerden

Suhani bihüdeden hoş gelür âvâz-ı horoz
Bari ma'nasını bilmezse de hengâmı bilür

Kim ki mekri zeni dünyaya zebun olmaz ise
Rezmgâhı feleğe mert gelür mert gider

Nabi; Divan Edebiyatı'nın en büyük didaktik şairi olduğu kadar, en kudretli toplumcusudur da. Şiirlerinde atasözlerinden, hikmetlerden, fikirlerden geniş ölçüde yararlanır. Toplumsal çöküntüleri, sefaletle sefahat, kargaşalıklarla düzensizlikler, arasında şaşkına dönen zamanının halkı, onun şiirlerinde az çok aradığını bulmuş gibidir. Dünyanın geçiciliği, kanaat, tevekkül, dinsel öğütler, iyilik, güzellik, doğruluk şiirlerinin başlıca tema'sıdır. Divan Edebiyatı'nda hikmetli, öğretici, atasözlü şiir söylemek çığırını açan, o'dur. Şiirleri yüzyıllar boyu «darb-ı mesel» gibi dillerde dolaşmış, çağında «Şeyh-üş Şuarâ» olarak tanınmıştır. Sâbit, Seyyit Vehbi, Koca Ragıp Paşa, Ziya Paşa, Recaizade Ekrem, Muallim Naci, onun sanatını izleyen şairlerin başında gelir.

Ey meh leyâli vesvese hîz-i firâkda
Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelir

Benden sorun hakayık-ı esrar-ı âlemi
Te'lif-i râznâme-i dehr ezberimdedir

Gelse mizan-ı cemâl ortaya ey Yusuf'ı hüsn
Katı çok kimselerin ipliği bazara çıkar

Nabi; bir duygu adamı değil, bir fikir adamıdır. Şiirlerindeki rahat söyleyişi yaratan kusursuz bir nazım tekniği vardır. Mazmunlara, cinaslara, söz sanatlarına çok düşkün olmasına rağmen, şiir dili sadedir. Yaşadığı zamanın en güzel İstanbul şivesi onun şiirlerinde görülür. Divan şiirini hayata bağlamak, toplumsal bozuklukları yansıtabilmek için hiciv yanı ağır basan mizahlı bir üslûp kullanır Türkçe'yi Arapça'dan da Farsça'dan da güzel bulur: İstanbul ağzına, İstanbullıların konuşma diline hayrandır:

Câme-i gayr'ı bozup anteri yapmak gibidir
Nazm-ı Türkîye çevirmek Acemin güftarın

Ol dilküşâ meâller ol hurde nükteler
Mümkünmüdür bula Arabistanda sureti

Elfaz-ı sükkerin-i Sitanbûliyândan
Sem'in kenarlarda kalur dilde hasreti

Ol canfeza suhanlerin ol şâh edaların
Akkâmlar lisanına olsun mu nisbeti

Ba'di laka hitaplarından gelür mü hiç
Lafz-ı «A canım», «Ay efendim» halâveti

Nabi; en güçlü şiirlerini gazel tarzında vermekle beraber; rubaî, kıt'a, kaside, mesnevi ve nesir de yazmıştır. Eserlerinin en tanınmışları şunlardır; Türkçe Farsça şiirlerinin yer aldığı büyük bir *Divan*'ı ile çağının pedagojik görüşlerini yansıtan *Hayriye*'si önemlidir. Bunlardan başka; IV. Mehmet'in şehzadelerinin sünnet şenliklerini anlatan *Sûrnâme;* İran şairi Feridüddin Attar'ın mesnevisinin birçok eklemeli çevirisi *Hayrâbat;* Hicaz yolculuğunu anlatan nesri *Tuhfe't-ül Haremeyn;* mektuplarının toplandığı *Münşeât* en önemli eserleri arasındadır.

> Nâbi'nin o doğrudan doğruya ifadeli ve yüksek perdeli mısralarının ilk örnekleri hemen hemen Fuzulî'dedir, denebilir. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Daha ilk şiirleri Nâilî gibi üstatlar tarafından takdir edilen ve manzum ve mensur muhtelif eserler yazmış olan Nabî bu asrın son yarısında şöhret kazanan şairlerin en büyüğüdür. Mensur eserlerinden ve kasidelerinden ziyade, «Hayriye» adlı meşhur mesnevisiyle ve gazelleriyle devrinin şüphesiz en büyük şairi addolunmuş, şöhreti henüz hayatta iken bütün İmparatorluk dahiline yayılarak her tarafta birçok takdirkârlar, izleyiciler bulmuştur. XVIII inci asır başlarında umumî bir hürmet ve muhabbetle muhat olarak vefat eden bu ihtiyar şairin XVIII. - XIX uncu asırlarda da çok hararetli izleyicileri, hayranları vardı. Nedim, Şeyh Galip ve İzzet Molla gibi bazı büyük şairler, onun daha fazla fikrî mefhumlarla dolu, his ve hayâle daha az hitap eden edebî meslekini hattâ bazan fazla şiddetli bir surette tenkit ettiler; hattâ bazıları onun şairliğini inkâra kadar vardılar. Fakat bütün bu tenkitler, onun klâsik Türk şiiri üzerindeki nüfuzunu ve halka kadar yayılmış şöhretini sarsmadı. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Nabi'nin gazellerinden örnekler:

Yare varsın peyk-i nalem alı ü zarım söylesin
Âb-ı çeşm-i girye-i bîihtiyarım söylesin

Çâk çâk-i sine versin mevce-i gamden haber
Zahm-i hunpaş-i derunum inkisarım söylesin

Gonce gülsün gül açılsın cây feryad eylesin Arzu-yı vasl ile şebzindedar olduklarım
Sen dur ey bülbül biraz gülşende yârim söylesin Girye-i hasretle çeşm-i intizarım söylesin

Bende kudret yok edaye harf-i şevki Nabîya
Hâme-i rengin sarir-i bîkararım söylesin

Yârı açtım açıl ey gonce-dehanım diyerek Âh bir kerre miyanını alıp âguşe
Bezme geldi gele ey serv-i revanım diyerek Sineye çeksem o siminteni canım diyerek

Payine bari bu takrib ile düşsem yârin Yâr söyletti bana bu gazeli ey Nabî
Kalmadı ah medet tâb ü tüvanım diyerek Söyleye söyleye ey taze-zebanım diyerek

Bir devlet için çerha temennâdan usandık Düştük kati çoktan heves-i devlete ammâ
Bir vasl için agyâra müdârâdan usandık Ol dâiye-i dağdağa cermâdan usandık

Hicran çekerek zevk-ı mülâkâtı unuttuk Dil gamla dahi dest ü girîbandan usanmaz
Mahmûr olarak lezzet-i sahbâdan usandık Bir yâr için agyâr ile gavgâdan usandık

Nâbî ile ol âfetin ahvalini naklet
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'dan usandık

Gülistan-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış Teşnegânın çâk çâk olmuş leb-i halûşkeri
Saye endaz-i kerem bir nahl-i dilcû kalmamış Çeşmesar-ı merhamette bir içim su kalmamış

Eylemiş derbeste dükkânın tabib-i rüzigâr Kadrin anlar yok bilir yok her dür-i sencidenin
Hokka-ı piruze-i gerdunda dârû kalmamış Çârsu-yi kabiliyyette terazu kalmamış

Ceyş-i gamden kande etsin iltica dil-i niyaz
Kal'a-i himmette Nabî burc ü bârû kalmamış

Bağ-ı dehrin hem hazânın hem baharın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rüzgârın görmüşüz

Çok da mağrur olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezâran mest-i mağrurun humârın görmüşüz

Top-ı âh-ı inkisârın pâydar olmaz yine
Kişver-i câhın nice sengin hisârın görmüşüz

Bir hurûşiyle eder bin hâne-i ikbâli pest
Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz

Bir hadeng-i can-güdâz-ı âhtır sermâyesi
Biz bu meydanın nice çâbük-süvarın görmüşüz

Kâse-i deryûzeye tebdil olur câm-ı murat
Biz bu bezmin Nâbiyâ çok bâdehârın görmüşüz

Ne dâde-i malûlûka ne sîm ü zere minnet
Divan-ı ezelde yazılan deftere minnet

Maksudları feth-i der-i kâ'be-i dildir
Etmez şeh-i iklîm-i fenâ leşkere minnet

Kat'etmişiz ümmidi atâyâ-yı felekten
Ihsan-ı hudâvend-i cihanpervere minnet

Âyînedeki aksine nâzeyleyen âşet
Bir haftada eyler iki gez berbere minnet

Pâyında bulur saydım anka-yı tevekkül
Etmez heves-i sayd ile bâl ü pere minnet

Ol bîserü bîpâye haset kim seferinde
Ne pâya eder lâbe ne eyler sere minnet

Ümmidî nevâl asldan et fer'den etme
Ateş var iken eyleme hakistere minnet

Mestanı serendazı komaz etmeye Nâbi
Zevk-ı küleh-i fakrü fenâ efsere minnet

☆

Bu âb ü tâb kanden meyhaneler de bilmez
Sahbade neşve kimden mestaneler de bilmez

Derkinde bezm-i dehrin erbab-i bezm valih
Bir gerdişin medarın peymaneler de bilmez

Çeşm-i nedide-habe âyineler de hayran
Mahiyyet-i cemalin cananeler de bilmez

Bir şem'dır cihane sermayebahş-i suziş
Amma bu suzün aslın pervaneler de bilmez

Âkil kitab-ı akli halleylemekte gafil
Keyfiyyet-i cünunun divaneler de bilmez

Sertişe-ı taccbaen diller harab-i kâviş
Bir genc var nühüfte viraneler de bilmez

Erbab-i bezın Nabî gelı mest ü gâh mahmur
Bu dürd ise nedendir humhaneler de bilmez

☆

Bahar geldi yine deste câm alınmaz mı
Bu gonceden bu havalarda kâm alınmaz mı

Gurur-ı hüsnü lenafet hitaba mâni' ise
Ya rehgüzâre de varsak selâm alınmaz mı

Kalur gider mi bize ettiği bu cevr ü sitem
Sipihrden acaba intikam alınmaz mı

Esir-ı zülfü olan dilberin nedir hali
Nesım-ı nâşekibadan peyam alınmaz mı

Eder mi gûy acep andelîbin efganın
O goncenin deheninden kelâm alınmaz mı

Nakîsedir sana şepgerdik desem Nâbî
Acep bu sözden o malı-ı tamam alınmaz mı

☆

Çemende cûyveş bu cüstücular hep seninçündür
Miyan-i bülbülânda güftügûlar hep seninçündür

Ne var bir kerre meyletsen kenara ey dür-i yekta
Huruş-i mevc mevc-i ârzular hep seninçündür

Gel ey mest-i tegafül bir nigâh et hal-i mestane
Reh-i meyhanede bu hayühular hep seninçündür

Rek-i tâk-i hafaden cuşe gel ey bade-i tahkîk
Kadehler şişeler humlar sebular hep seninçündür

Niçin ey nazm-i Nabî taze taze cilve etmezsin
Kalemden safhaya bu serfürular hep seninçündür

Üsküdar Miskinler Tekkesi yakınında Nabi'nin mezarı bulunan İstanbul Karacaahmet Mezarlığı.

HAYRİYE-İ NABİ

Nabi'nin pedagojik görüşlerini yansıtan, oğlu Mehmet Ebülhayr'a öğütlerini bu manzum olarak ortaya koyan *Hayriye*'si üzerinde durulmaya değer. Bu son kitabında çağının ahlâk anlayışını, ilmin değerini, insanlık görüşünü, hayat deneylerini, yapılması ve yapılmaması gerekli şeyleri bir bir anlatmıştır. Mesne-

vî tarzındadır; aruzun «feilâtün mefâilün feilün» ölçüsüyle yazılmıştır. Fuat Köprülü; Nabi'nin Hayriye'sinden bahsederken, konuya şu görüşle girer: «Nâbî'de ne derin bir hassâsiyet ne de zengin bir hayâl vardır; yalnız büyük bir ifade kudreti, çok sağlam ve kusursuz bir lisan, mükemmel bir teknik sahibidir; edebi san'atlara, fikrî mazmunlara büyük bir ehemmiyet verir. Vuzuh ve selâset, şiirlerinin başlıca fârık vasfıdır... Bakî'yi ve Nef'î'yi çok takdir etmekle beraber, onların tesirinde kalmış değildir. Şahsiyetinin teşekkülünde Acem şairi Saip tesiri çok mahsus olmakla beraber, şiirlerinde mahallî izlere sık sık rastgelinir. Birçok eserlerinde ve bilhassa Hayriye'sinde o devrin toplumla ilgili hayatını, kuruluşlarını eleştiren parçalar pek çoktur.» Ziya Paşa'ya göre, Nâbî, Hayriye'sinde: «Sanat ile eylemiştir ol pîr / Asrındaki hâl-i müşkü tasvir / Zulm-i vüzerâyı söylemiştir / Hâl-i fukarâyı söylemiştir». *Hayriye-i Nabi*'den:

Hazzı var gerçi ki hoş âvâzın
Dinlenir nağmeleri de sazın

Zevkin et gayride oldukça düçar
Hanene lîk getirme zinhar

Tutalım çarha irişmiş câhın
Yine edna kulusun Allahın

Unf ile halkı kapından sürme
Kimseye dâmen ü dest öptürme

Sana lâzım yere yüzler sürmek
Kula düşmez el etek öptürmek

Keşf-i râz eyleme bigânelere
Verme yol meclise dîvânelere

Görmedim ben hele bu devlette
Hocalıklar kadarın rahatta

Cümlenin müteberii âsânı
Mansıbı hâcegî-i divanî

Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahi Hak

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliya nüshasına eyle nazar

Cevr ile kimseyi bizâr etme
Sana cevretse de âzâr etme

Yâr ol dostlara bâr olma
Sû-i hulk ile dil-âzâr olma

Herkesin kavlini sadık sanma
Cümleyi lîk münâfık sanma

Gayr için olma dü âlemde zelil
Ne delil ol ne vekil ol ne kefil

NAHİFÎ (1648 - 1738)

Sensiz cihanda âşıka işret revâ mıdır
Sensiz safâ-yı ehl-i muhabbet safâ mıdır
Ölsün mü n'eylesin olan aşüfte hüsnüne
Kurbânın olduğum seni sevmek hatâ mıdır

TÜRKÇE'ye önem veren divan şairi. İstanbul'da doğdu. «*Mehmet Süleyman*» asıl adıdır. Yeniçeri kalemine girdikten sonra, elçi Mehmet Paşa'nın yazıcısı olarak İran'a (1688 - 1689); şehit Ali Paşa'nın sadaret kâtibi olarak da Mısır'a gitti (1705). İran ve Arap edebiyatlarını kaynaklarından öğrenmek olanaklarını buldu. Hac dönüşü, Konya'da şeyh Bostan Çelebi'den el alarak, Mevlevî tarikatına girdi. Damat İbrahim Paşa ile Pasarofça antlaşması için Viyana'da bulundu. Dönüşünde Divanı Sultanî Başmukataacılığında, Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı yani Maliye Bakanlığı makamlarında bulunduğunu, doksan yaşın üzerinde öldüğünü biliyoruz.

Bilsene kıymetim ey şûh-ı cefâ-pîşe benim
Âşnâlar dem olur hep ola bîgâne sana
Nâz edersin bu Nahîfî sana ettikçe niyâz
Gelür ey âfet-i can nâlesi efsâne sana

Nahifî; divan şiirimizin «Göz gördü gönül sevdi ey yüzü mâlum» diye başlıyan gazeli gibi, Türkçe'mizin hayret edilecek derecede sade örneklerini veren büyük bir şairdir. İki«*Divan*»ı vardır. Ona esas şöhretini sağlayan, Mevlâna'nın altı ciltlik farsça büyük mesnevisini «Dinle neyden kim hikâyet etmede / Ayrılıklardan şikâyet etmede» diye başlayan «*Mesnevi Tercümesi*»dir. Nedim'i, Şeyh Galib'i andıracak özgünlükte buluşlarile, duyuşlarındaki zengin incelikle, söyleyişindeki yöresel renkli ustalıkla bizi şaşırtır:

Kanı selâmı kanı bir peyâmı cânânın
Saba senin de işin hep havâ imiş hayfâ
Unuttu hayli zamandır Nahifî bendesini
O meh hayâli gibi bî-vefâ imiş hayfâ

Seherde başlayıp alı ü figane ey bülbül
Seninle ağlıyalım yane yane ey bülbül

Gül ile hâr nedim oldu yâr ile ağyar
Budur hikâyet-i devr-i zemane ey bülbül

O gül'izar elemi bende gül gamı sende
Yeter figan ü enîne behane ey bülbül

Yakar ciğerleri eyler harâb sineleri
Bu suz-i nale bu hunîn terane ey bülbül

Dem-i seherde Nahifî'den oldu tuhfe sana
Bedihi bir gazel-i şairane ey bülbül

Bu şeb recâ-yı dil ol dil-rübâye söylendi
O mâha hâle münasip hikâye söylendi

Dil-i hazîne eser etmedi nasîhatimiz
Ya kûh-ı senge ya ol mübtelâye söylendi

Nigâh-ı işvesi etti ifâde gamzesine
O nükteler ki o şîrin-edâya söylendi

Tutuştu yandı çıkardı sipihre feryâdın
Meğer ki sûz-ı dilim güş-ı nâye söylendi

Ferâgat etmedi gördükçe âhtan yârî
Hezâr kerre dil-i bî-nevâye söylendi

Atâ vü lûtf ü kerem sana kaldı sultânım
Murâdımız ne ise hâk-i pâye söylendi

Bu tarz-ı hâs ile söylenmedi gazel gerçi
Nahîfiyâ şuhan-i bî nihâye söylendi

Arz ı hâl eyledim ol âfete cânım diyerek
Bak benim hâlime ey şûh-ı cihânım diyerek

Bağdan bağa güzâr etmedeyim hasret ile
Kandadır kandadır ol serv-i revânım diyerek

Kaddimi rekgüzer-i yâra varub dâl ettim
Beni pîr eyledin ey tâze civânım diyerek

Sînemi nâvek-i müjgânına tuttum yârin
Ben de mecrûhumum ey kaşı kemânım diyerek

Eyledim yâre Nahîfî yine bin arz-ı niyâz
Seni n'eyler göresin âlı ü figanım diyerek

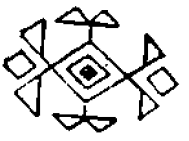
Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mahım
Kurbanın olam var mı benim bunda günahım

Memnun-i vefa eyle beni gel kereminle
Yansın hased ateşlerine balık-i siyahım

Âşıklığıma şahid-i âdil mi değildir
Evza-i hazinimle garibane nigâhım

Ey sengdil etmez mi senin kalbine tesir
Hûraları hakıster eden âteş-i ahım

Bir bağrı yanık âşık-i mihnetzededir gel
Ağlatma Nahifî kulunu cevr ile şahım

OSMANZADE TAİB (1660 ? - 1724)

Kahveyi mezhebine uydurdu
Nohudu kavurup içer zurafâ
Ser-i dervişte küleh görse
Bal kabağı sanıp kapar gurabâ

İSTANBUL'da doğdu. Asıl adı «*Ahmet*»tir. Ruznameci Osman Efendi'nin oğludur. İlk önce «*Hamdi*» mahlâsını kullanmış, hicivleri yüzünden sık sık başının derde girmesiyle hicivden vazgeçmiş, «tövbe eden» anlamına gelen «*Taib*» takma adını almıştır. İyi bir öğrenim görmüş, müderrisliklerde, kadılıklarda bulunmuştur. Halep kadılığından azledilmesi üzerine, İstanbul'a gelmiş, eserlerinin çoğunu bu sıralarda yazmıştır. III. Ahmet'in sünnet düğününde (1720), padişahtan iltifat görmüş, 1721'de padişahın yeni doğan şehzadesi için yazdığı «*Kaside-i tarihiye*» üzerine, «*reis-i şairan*» seçilmiştir. Mısır kadısı iken, zehirlenerek Kahire'de öldü (25 Mayıs).

O şuh-i nâzperverdin cefası artar eksilmez — Gönül deyr içre bir tersa ile zünnârbend oldu
Velî pek şûhdur kim nübtelâsı artar eksilmez — O kâfir maceradır macerası artar eksilmez

Osmanzade Taib; kuvvetli bir şair olmadığı halde, bugüne değin gelmesinde, hicivle mizahı karışımı bir söyleyişle zamanının toplumsal dertlerini yansıtmasının payı büyüktür. Yazdığı bir kasidede zamanının ikinci sınıf şairlerinden bahsettiği halde, «Nedim» gibi bir şairin adını anmamış olması, «şairlerin başkanı» seçilmekteki isabetsizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Nükteli, hicivli, hezelli halkın günlük yaşantısını yansıtan kasideleri önemlidir.

Harabat-i Elest'in mesti olmak hayli müşkildir
Eğerçi bade-i Kalû Belâ'sı artar eksilmez

Belî bezm-i visalin nağme-i şevkı de var amma
Ne çare sızışi-i va hasretâ'sı artar eksilmez

Nice vakt oldu Taib biz ki mehcur-i Sitanbulüz
Hayal-i dîdede ab ü hevası artar eksilmez

Osmanzade Taib; zeki, nüktedan bir şair olduğu için zamanında oldukça itibar görmüştür. Divanı bulunamamıştır. Tarih alanında çalışanlara kaynak olan, nesirle yazılmış iki eseri vardır: Osmanlı vezirlerinin hayatlarını derleyen,

sonradan yazılan zeyillerle geliştirilen «*Hadikat-ül Vüzera* (Vezirler Bahçesi,, (1718); Padişahların savaşlarını, hayatlarını «hayrat ve hasenat»larını anlatan kısa bir Osmanlı Tarihi niteliğinde *Hadikat-ül Mülûk* (Hükümdarlar Bahçesi, basılışı, 1882). Halkın dertlerini dile getiren mısralarından örnekler :

Çıktı ateş bahasına hiyzim
Satılur dirhem ile ûd âsâ
Cilveger micmeri tesâvîde
***Kara** gönlükle amberi sârâ*

Ya kömür şöyle kim gubarı dahi
Tutya oldu dîdeye hâlâ

Arpayı hot tefahhus eyleme kim
Arpalık hâsılı yetişmez ana

Arpa torbası sanur anı gören
Olsa bir gözde arpacık peyda

Revgani dil erimede şeb ü rûz
Şem-veş mum deyu yanup fukara

Revgani sade iştirası muhâl
Ki bahasına etmez akçe vefa

Şimdi bir yağlı kapu da yok kim
Edelim anda derdi cûa deva

Hasreti bahı sorma bâle k'anın
Kadri sükkerden olmada bâlâ

Allah Allah tıflı mahtûna
Yiyecek bal bulunmuyor hayfâ

Sabun anılsa ağzımız köpürür
Üştüri heſzebân gibi meselâ

Koltuğunda somun sanup sevinir
Bir fakir olsa mübtelâ-yı veba

Bu galâya sebep nedir bilmem
Yine her şeyde var bakılsa reha

Yolun öğrendi satmanın tüccar
Sorar izler kimesne yok zira

Tama-ı hamı ile hükkâmın
Muhtekirler belâsıdır bu belâ

İhtimam eyle narha sultanım
Def'ola ehli beldeden bu galâ

Ahzedüp kande muhtekir var ise
Eyle resmi vezâreti icra

Ki safayı derun ile âlem
Eylesünler dua sabah ü mesâ

☆

Sekbân - seferdide-i pejmürde kıyafet
Kaadilerin ardındaki oğlanına benzer

Hânendelerin sahte-i nâmus-u vekârı
Çingânelerin şübheli imânına benzer

Balıri ki bina eylediği çeşme-i biâb
Pinti Hamid'in ittiği ihsânına benzer

Şehir oğlanının yolda sefihâne edâsı
Sarhoşların âdab ile erkânına benzer

Görmek dileyen mâh-ı hilâl-i ramazanı
Devletlûların sofradaki nânına benzer

Kütüphanların mahfazası ekseri şimdi
Kassâbların yağlıca cüzdanına benzer

Hemşehrileri'n tâ o kadar kesteri var kim
Nabi'nin evi şimdi katır hânına benzer

NEDİM (? - 1730)

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan
Mâ-i Tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayat aktığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâda

DİVAN şiirimizin ünlü, «*Lâle Devri*»nin en coşkun şairi. İstanbul'da doğdu. Asıl adı *Ahmet*'tir. Müderris Mehmet Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra ilmiye mesleğine girdi. O devrin profesörü addedilen müderris oldu (1710). İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaparken, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın özel kitaplığının «hâfız-ı kütüp»lük görevini de üzerine aldı. Sadrazam Şehit Ali Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Ahmet tarafından pek cömertçe himaye gördü. Lâle Devri'nin saz ve söz âlemlerinde peri padişahı masallarını andıran bir hayat sürdü. Ümmü Gülsüm' le evlendi; ondan Lebabe adında güzel bir kızı oldu. Beşiktaş'ta zarif bir köşkte oturuyordu. Patrona Halil isyanı sıralarında öldü. Mezarı Üsküdar'da Çiçekçi denilen yerde, annesi Saliha Hatun'un yanındadır.

Ey Nedim ey bülbül-i şeydâ niçin hamûşsun
Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar vâr idi

Tab'im o bâğbân-ı giran dest mâyedir
Kim bir gül istesem bir gülistan verir

Âyağın sakınarak basma aman sultanım
Dökülen mey kırılan şişe-i rindan olsun

Bu gün mecliste şevkin böyle tufan olduğun gördük
Gül ender gül gülistan der gülistan olduğun gördük

Nedim; aşk, zevk ve neşe şairidir. Divan şiirimize yeni bir söyleyiş, yerli ve gerçekçi bir içtenlik, nükteli bir ses ve söz anlaşması kazandırmıştır. En kudretli şiir ustalığı gazellerinde, şarkılarında, bir de kasidelerinin nesip bölümlerinde görülür. İstanbul Türkçesini, halk deyişlerini şiirlerinde maharetle işler. Divan şiirinin ortaklaşa kullanılan mazmunlarının dışında, kendine özgü, olağanüstü kişisel bir üslûp «taze zeban» yani «yeni bir dil» yaratır. Halk edebiyatımızla yakından ilgilidir. Saz şairlerimize özenerek, hece ölçüsüyle, bir «koşma» yazmaktan kendini kurtaramaz. Fuat Köprülü'nün deyimiyle: «Nedim'in büyük klasik şairlerimizde o zamana kadar hemen hiç tesadüf edilmeyen hece

veznini kullanması ve bu vezinle halk türküleri tarzında bir şarkı yazması, halk edebiyatının ve halk zevkinin yukarı tabakalara kadar hulûl ettiğine bir misâldir. Ne kadar mahdut ve istisnaî bir mahiyette olursa olsun, bu olay, başlıbaşına çok dikkate değer.» :

Sevdiğim cemalin çünki göremem
Çıkmasun hayalin dil-i şeydadan
Hâk-i paye çünki yüzler süremem
Alayım peyamın bad-ı sabadan

Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapında kul olmak canıma minnet
Göre idim sende bû-yi muhabbet
İstediğim budur sen bivefadan

Rebut çeşm birahm etti nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı ahın
Sordum gerdeninden zülf-i siyahın
Bir cevap vermedi aktan karadan

Nedimâ hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyık
Ar etmez efendim şehler gedâdan

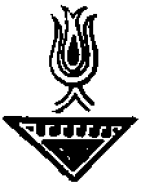
Nedim; dindışı konuları; aşk, şarap, övgü, zevk, safâ, temalarını işler. Tasavvufla, hikmetle hiç ilgilenmez. İyimserdir, hafif alaycıdır, her zaman hayat ve neşe doludur. Çağdaşlarından itibaren hemen bütün Türk şairleri onun etkisinde kalmışlardır. Nedim ayarında yaşadığı toplumu yansıtabilen ikinci bir divan şairimiz daha yoktur. Divan nazmında yenilikler yapmak için büyük çaba gösterir; fakat onun bu çalışmaları bugünkü şiir anlayışımızdan uzak, divan şiiri özelliklerinden dışarı çıkacak bir nitelikte değildir. O sanatına günlük yaşantılarını, çevresini şuh, rahat ve sevimli bir eda ile koyabilen, günümüze en canlı olarak gelen modern bir divan şairimizdir.

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu'tadım
Seni ey gül sever canım ki canane hitabımsın

Nedim'i hayran bırakan harem eğlencelerinden biri.

Düşmen ne denlü sahi ise de ol ey Nedîm
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını

Çünkü bülbülsün gönül bir gülistan lâzım sana
Çünkü dil koymuşlar âdın dilsitan lâzım sana

Kocup her şep meyânın cânına can katmada ağyar
Behey zâlim sen insaf et bizim de cânımız vardır

Dil-i pürnale-i âşıkda hayal-i ruyün
Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfur üzre

Bir nağme olsa kâse-i tanbure sığmayıp
Mevc ursa kasr önündeki şadırevanedek

Sâgar çekerek zevk ile Kandilli suyundan
Göksu'ya gel ey çeşm-i kebûd âlem-i âb et

Sırma kâkül sîm gerden zülf tel tel ince bel
Gül yanaklı gülgülî kerrakeli mor hâleli

Dimağım tutdu buy-i sünbül âgûşümde döndükçe
Meğer kim duşünün üstünde bir sünbülsitan vardır

Nedim: 1720 - 1730 yılları arasında, Müneccimbaşı Ahmet Efendi'nin «Hazret-i Âdem»den 1672'ye kadarki olayları anlatan Arapça tarihini Türkçe'ye çevirdi. Ayıntap'lı Aynî'nin «Büyük İslâm Tarihi»ni çeviren komisyonda görev aldı. Bunlar dışında birkaç Farsça ve Arapça şiirleri, çeşitli nesir parçaları olan Nedim'i ölümsüz kılan, Türkçe şiirlerinin toplandığı küçük *Divanı*'dır. Yazma ve basma çeşitli nüshaları bulunan *Nedim Divanı*, doyumluk değil, tadımlıktır.

Ne halettir sana baktıkça ey cû ömrüm eksilmez
Meğer zencîr-bend-i pay-i ömr-i pür şitabımsın

☆

Rakkas bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günâhı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabah koynunda mıdır

Gördüm o serv-kametin ardınca rûz-i vasl
Ömr-i hürû-güzeşte sitaban olup gelir
Çıkmış henüz hane-i âyineden o mah
Esrar-i hüsn ü âmma hayran olup gelir

Nedim, çağdaşlarına göre, çok az şiir yazmıştır. Divanının en büyük bölümünü gazellerle kasideler, sonra şarkılarla rübailer alır. Bunlarda sağlam bir şiir tekniği, aruz ölçüsünü kullanır. Halk zevkine uyarak, saz şairleri tarzında, hece ölçüsüyle bir de «türkü» yazmıştır. Nedim'in şiirleri yüzlerce kere bestelenmiş, birçok şiirleri Batı dillerine çevrilmiştir.

Mâlûmdur benim sühanim mahlâs istemez
Fark eyler âni şehrimizin nüktedanları

Nedîm, şair bazı arkadaşları gibi yüzlerce sahifeden mürekkep bir divan veya divanlar bırakmadı; hüner göstermek için Mesnevîler yazmağa, Hamselere cevap vermeğe kalkışmadı. Elimizdeki divanı, başlıca, kaside, kıt'a, şarkı ve gazellerden mürekkeptir. Bunlar arasında zoraki yazıldığı pek açık bazı tarihler, helva sohbetleri davetiyeleri gibi manasız şeyler, hüner göstermek için yazılmış farisî gazeller çıkarılacak olursa, Nedîm Divanı, kemmiyet itibarile, epey ufalır. Fakat bu küçük dîvan, yüzlerce sahifelik büyük divanlara her noktadan faiktir... Nedîm, bilhassa gazel tarzını zevkine, ruhunun samimî temayüllerine pek uygun buldu... Nedîm'in en çok muvaffak olduğu nazım şekillerinden biri de şarkıdır... Nedîm, ince ve zengin hayali, sade ve lâubali edası, temiz ve ahenkli lisanı, hayat zevkini duyuran neş'eli ve kayıtsız hislerile son derece şahsî bir san'atkârdır. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Nedim ile iç âlemini ve duygularının verimlerini kitaptan gelen modaya göre nizamlayan şâirlerin arasından, hiç olmazsa bir def'a, çıkarız. Bu büyük duygucu, duyduklarını olduğu gibi vermeyi tercih eder. Gözün, kulağın, derinin verimlerini mücerretleşmiş bir süsleme motifi olarak kullanmaz. Onları yaşar, görür, işitir, duyar. Bize bir nevi modern ruh gibi görünmesi bu yüzdendir... Şüphesiz ki, Nedim Türkçeyi, kendi devrinin Türkçesini çok iyi biliyor ve onun imkânlarını, tıpkı uzviyetimizin hareket kabiliyetlerine sahip oluşumuz gibi, en doğal biçimde, âdeta iç güdümü olarak kendisinde buluyordu. *Ahmet Hamdi TANPINAR*. Nedim'in en büyük özelliği, eşsizliğinde görülür. Onun eşi yalnız bizde değil, Arab ve Acemde de yok... Bir gün frenk âlimi bizim Nedim'i ruhunun bütün tellerile tanıyıp verdiği sesin sınırlarına erdiği zaman hiç şüphe edilmez ki: «Doğu'da onsekizinci yüzyıl Nedim'in şiirile başladı» diyecektir. *İsmail Habib SEVÜK*. Örnekler :

Ey tıfl-i nâz bir gece milmanım ol benim
Gir cameh-i sineme gel canım ol benim

Ey zülf-i hanbeham dökülüp sînem üstüne
Zincir-i pay-i ömr-i şitabanım ol benim

Göstermiyor felek bize mihri bu nevbahar
Sen ey piyale mihr-i dırahşanım ol benim

☆

Aşka düştüm cân ü dil müft-i civanan oldu hep
Sabr ü takat masraf-i çâk-i giriban oldu hep

Açmış oldum sînesin bir kerre ârâmt ü sükûn
Sineden bilmem ne halettir girizan oldu hep

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el'aman
Serbeser iklim-i hüsnün kâfiristan oldu hep

Olmadı tenhace bir işret çemende yar ile
Üstüne göz dikti nergisler nigehban oldu hep

Gerdeninden sinesinden buseler etmişti va'd
Cümlesinden neyleyim kâfir peşiman oldu hep

Sen demişsin ki kimin derdiyle giryandır Nedim
Hep mürüvvetsiz senin derdinle giryan oldu hep

Bir söz dedi canan ki keramet var içinde
Dün geceye dair bir işaret var içinde

Meyhane mukassî görünür taşradan amma
Bir başka ferah başka letafet var içinde

Eyvalı o üç çifte kayık aldı kararım
Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde

Olmakta derununda hava ateş-i sûzan
Nâyun diyebilmem ki ne halet var içirde

Ey şuh Nedimâ ile bir seyrin işittik
Tenhaca varıp Göksu'ya işret var içinde

Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bîperva seni
Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni

Bûyden hoş rengden pâkizedir nazik tenin
Beslemiş koynunda gîya kim gül-i ra'na seni

Güllü dîbâ giydin amma korkarım azar eder
Nazenînim saye-i hâr-i gül-i dîbâ seni

Bir elinde gül bir elde câm geldin sakıya
Kangısın alsam gülü yahud ki canı ya seni

Sandım olmuş ceste bir fevvare-i âb-ı hayat
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesna seni

Saf iken âyine-i endâmdan sînem dirîğ
Alamam bir kerrecik âguşe ser-tâ-pa seni

Ben dedikçe böyle kim kıldı Nedim'i natüvan
Gösterir engüşt ile meclisteki mîna seni

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden rahsâr-ı âl olmuş sana

Bûy i gül taktîr olunmuş nâzım işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

Şöyle gird olmuş Frengistan birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hâl olmuş sana

Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-aman ey dil ne müşkilter suâl olmuş sana

Sen ne cânan mestisin âyâ kimin hayrânısın
Kendin alardın gönül noldun ne hâl olmuş sana

Yok bu şehr içre senin vasfettiğin dilber Nedim
Bir perî-sîret görünmüş bir hayâl olmuş sana

Ben kimseye açılmaz idim damenim olsam
Kim görür idi sineni pirahenim olsam

Daim arayan bulsa civanım seni bende
Bir gonce gül olsan da senin gülşenin olsam

Döğülmeğe söğülmeğe koğulmağa billâh
Hep raziyim amma ki efendim senin olsam

Şem'olmaz isem bezmine bu süz ile bari
Dergâhına bir meş'ale-i rûşenin olsam

Çeşmanının öğrensem o kâfirce nigâhın
Bir lâlıza Nedim-i negeh-i pür fenin olsam

Estikçe bad-i subh perişansın ey gönül
Benzer esir-i turre-i canansın ey gönül

Bîgânedir muameleniz akl ü huş ile
Gûya derun-ı sinede mihmansın ey gönül

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşimansın ey gönül

Âyine oldu bir nigeh-i hayretinle âb
Billâh ne saht ateş-i suzansın ey gönül

Eşginde böyle şu'le nedendir meğer ki sen
Çün suz ü tâb giryede pinhansın ey gönül

Hac yollarında meş'ale-i kârban gibi
Erbab-i aşk içinde nümayansın ey gönül

Ben sana bade içme güzel sevme mi dedim
Benden niçin bu gûne girizansın ey gönül

Feyz aşiyanı mihr-i hüner cilvegâhısın
Subh-i bahar-i şevke giribansın ey gönül

Peymane-i mahabbeti sundun Nedim'e çün
Lütf eyle alma camı biraz kansın ey gönül

Muradın anlarız ol gamzenin iz'ânınız vardır
Beli söz bilmezüz ammâ biraz irfânımız vardır

O şûhun sunduğu peymâneyi reddetmezüz elbet
Anınla böylece ahdetmişiz peymânımız vardır

Münâsiptir sana ey nâfi-ı nâzım huccetin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i virânımız vardır

Güzel sevmekte zâhir müşkilin var ise bizden sor
Bizim ol fende çok tahkikimiz itkanımız vardır

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşg i nâb kokar
Açarsa ukde-i pîrâhenin gülâb kokar

Nikap ile göremezken biz anı vâ hayfa
Rakip o geşden-i sîmîni bi-nikâp kokar

Ne berg-i güldür o leb çiğnesem şeker sanırım
Ne goncedir o dehen koklasam serâb kokar

Seni meğer ki gülefsun-i nâz terletmiş
Ki sîb-i gabgabın ey gonce-leb gülâb kokar

Aceb ne bezmde seb-zindedar i sohbet idin
Henüz nergis-i mestinde buy-i hâb kokar

Nedim sen yine ma'ni-şigâflıkta mısın
Ki nevk-i tîğ-i kalem hun-i intihâb kokar

Çoktan ey sakî gelip sinemde mihman olmadın
Derdime destindeki sagarle derman olmadın

Mâhsın mehden güzelsin belki amma neyleyim
Âh bir şeb büre-i agûşümde tâbân olmadın

Hayli demdir kim belin kucmağa kasd ettikçe ben
Naz ile benden yine bâna girizan olmadın

Kande buldun böyle dilkeş nazmı hayranım Nedim
Cam-i mey nuşetmedin hembezm-i cânan olmadın

Yine oldum esîri âh bir şûh-ı sitem-kârın
Ki dil-ber sevmemiş bilmez belâsın âşık-ı zârın
Ne kâfirliklerin gördüm ben ol zülf-i siyeh-kârın
O ebrûnun o zâlim gamzenin ol çeşm-i mekkârın

O tıfl-ı nazı gördüm ruyûne hurşid eser etmiş
Haberdar olmamıştım sonra bildim neylemiş netmiş
Meğer zalim kaçıp tenhaca Sa'dâbad'edek gitmiş
Temaşa eylemiş alayını şevketli Hunkârın

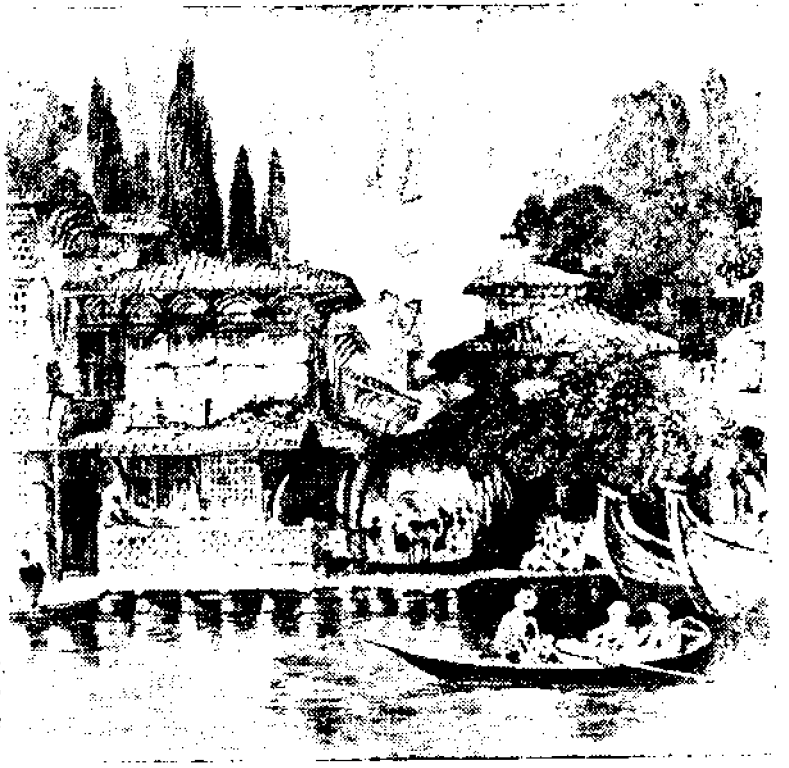
Kimlerin çeşmine ol sîne bu şeb nûr oldu
Nereye gitti o hercâi o mehpâre acep
Kimlerin yâresine merhem-i kâfur oldu
Kandedir kande o zâlim o sitemkâre acep

Târ olur görmez isem çeşmime sensiz âlem
Gece tâ şubha dek ağlattı beni derd ü elem
Fikr ü gam cânıma kâr eyledi bilmem bilmem
Âh hercâi kocaldın mı ki ağyâre acep

Meclis-î Cem kurulaldan olagelmiş elbet
Câmdan sonra birer bûse verilmek âdet
Bâri sen ey nigeh-î hasret edip bir cür'et
Şunu bir söylesen olmaz mı kadehkâre acep

Nâle-î cenge bedel dinler iken nâle vü âh
Hicr-i sâkî yetişirken bana derd-î cangâh
Bir taraftan dahi ey senk-dil ey bahtı siyâh
Sen mi vurdun bu gece şîşemi dîvâre acep

Varıp ol derd-şinâs-ı dil ü câmı görsem
Hâk-ı pâyına Nedîmâ yine yüzler sürsem
Gizlice arasam ağzın lebin emsem sorsam
Hîç bir çâre bilir mi dil-i bîmâre acep

İstanbul Lâle Devri kayıkları. Yeniköy yalıları önünde

☆

Bir nîm neş'e say bu cihanın baharını
Bir sagar-i keşideye tut lalezarını

Bir dem mi var ki ah ederek anmıya gönül
Ey serv-kad seninle geçen rüzgârını

Şevk-i tamam va'de-i feryadı dinlemez
Resk ana kim cihanda bugün buldu yarını

İran zemine tuhfemiz olsun bu nev gazel
Ir görsün İsfahan'a Sitanbul diyarını

Düşman ne denlü salıt ise dè şad ol ey Nedim
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayarını

Lâle Devri İstanbul'unu eşsiz mısralarile dile getiren Nedim.

LÂLE DEVRİ

Lâle Devri; (1718 - 1730) tarihleri arasında, III. Ahmet zamanındaki israf ve sefahat dönemine verilen addır. Osmanlı tarihinde ihtişam ve eğlence yılları olarak kabul edilir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, Pasarofça Antlaşması'ndan az sonra sadrazamlığa geldiği gün başlar; Patrona Halil İsyanı sonunda idam edilmesiyle bu devir biter. Lâle Devri, aynı zamanda İstanbul'un onarılma devridir.

Kâğıthane'deki Saadâbat, Hayrâbat, Kasr-ı Cinan, Kasr-ı Neşat, Tavanlı Köprü, Cisr-i Sürur; Salacak'taki Şerefâbat, Alibey Köprüsü'ndeki Hurremâbat, bu zamanda yapıldı. Boğaziçi, Üsküdar, Haliç yalılarla, köşklerle süslendi; Kâğıthane Deresi'nin kıyılarına «*cedvel-i sîm*» dedikleri mermer rıhtım yapıldı. Kışın «helva sohbetleri», yazın «kaplumbağa yarışları» yapılıyor; saray mensupları, zenginler arasındaki eğlenceler gece gündüz devam ediyordu. Gece eğlencelerinde, üstlerine birer mum dikdikleri kaplumbağalar, lâlelerin altında dolaş-

tırılarak çırağanlar düzenleniyor, çalgılar çalınırken şarkılar söyleniyor; sabahlara dek ziyafetler çekilip içkiler içiliyordu. Bu çılgınca eğlenceler halk arasında hoşnutsuzluk yarattı.

Beyazıt hamamı tellâklarından Patrona Halil çevresine topladığı kimselerle büyük bir ayaklanmanın başına geçti. Damat İbrahim Paşa öldürüldü. III. Ahmet tahttan indirildi, yerine I. Mahmut geçti. Bu dönemin en ünlü şairi Nedim, Beşiktaş'taki evini saranlardan kaçarken damdan düşerek öldü.

Lâle Devri deyince mutlaka Sa'dâbad'ı, Sa'dâbad'ı hatırlayınca da ister istemez Nedîm'i düşünüyoruz. Çünkü Lâle Devri ve Sa'dâbat, Nedîm'in divanında taktir edilmiş gibidir. O devrin asıl hakikatini, hayatını, zevkini bize her şairden çok Nedîm duyurabiliyor. Ve işte Nedîm bundan dolayı büyük şairdir. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Nedim'i hatırlamadan eski İstanbul'u, mevsimlerini, eski bayramları, şehirli hayatını, İstanbul güzelliğini hatırlamak pek az mümkündür Bâkî ondan çok evvel. Yahya Efendi, Bâkî'den az sonra, başka tarzda olsalar bile, Cafer Çelebi ve Âtaî hep İstanbullu şairler. *Ahmet Hamdi TANPINAR* Lâle Devri'ni tüm güzelliğile Nedim'in şarkılarile kasidelerinde buluyoruz :

Bu şehr-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülki fedâdır

Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır

Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u hevâdır

Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür feyz-ü safâdır

Kâlâ-yı maarif satılır sûklarında
Bâzâr-ı hüner mâdem-i ilm ü ilemâdır

Sînemi deldi bugün bir âfet-i çârpâreli
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli
Çifte benli sîm gerdenli güneş ruhsâreli
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Bir civan kaşî sarık sarmış efendim başına
Sürme çekmiş utrışalıiler sürünmüş kaşına
Şimdi girmiş dahi tahminimde onbeş yaşına
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

İnsâf değildir anı dünyâya değişmek
Gülzârların Cennete teşbîh hatâdır

Câmilerinin her biri bir kûh-i tecelli
Ebrû-yi melek andaki mihrâb-ı duâdır

Hep halkının etvârı pesendîde vü makbûl
Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefâdır

Kûhsârları bağları kasrları hep
Gûya ki bütün şevk u tarab zevk u safâdır

İstanbul'un evsâfını mümkin mi beyân hiç
Maksûd leman Sadr-ı keremkâre senâdır

Şehnişinler zineti âguşlar pirâyesi
Dahi bir yıldır yanından ayrılalı dâyesi
Sevdiğim gönlüm süruru ömrümün sermâyesi
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Şivesi nâzı edâsı handesi pek bîbedel
Gerdeni püskürme benli gözleri gayet güzel
Sırma kâkül sîm gerdan zülf tel tel ince bel
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Ol perî-rûyun cefâ-yı çeşm-i cellâdın demem
Derd-i aşkiyle Nedîm'in âh ü feryâdın demem
Tarz ü tavrın söylesem mâni değil âdın demem
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

☆

Bir safa bahşedelim gel şu dili nâşâde
Gidelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan
Mâi tesnim içelim çeşmei nevpeydâdan
Görelim ab-ı hayat aktığın ejderhadan
Gidelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e

Geh varup hâvz kenarında huraman olalım
Geh gelüp kasrı cinan seyrine hayran olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gazelhan olalım
Gidelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e

İzn alup cum'a namazına deyu maderden
Bir gün uğurlayalım çarhı sitemperverden
Dolaşıp iskeleye doğru nihân yollardan
Gülelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e

Bir sen ü bir ben ü bir mutribi pakize eda
İznin olursa eğer bir de Nedimi şeyda
Gayrı yârânı bugünlük edüp ey şûh feda
Gidelim servi revanım yürü Sa'dâbâd'e

Thomas Allom'un Kâğıthane eğlencelerini gösteren bir gravürü.

SEYİT VEHBİ (? - 1736)

Âşıkız maye-i temyîz bize suzişdir
Gûyiya biz reg-i ûd içre nühüfte bûyüz
Vehbîyiz Vehbî bu davakede-i ma'nada
Kimse inkâr edemez şair-i mu'ciz-gûyüz

LÂLE DEVRİ'nin üstat şairlerindendir. İstanbul'da doğdu. «*Hüseyin*» asıl adıdır. Medrese öğreniminden sonra, müderris oldu (1711). Kadılıklarda bulundu. Nedim gibi III. Ahmet'le Damat İbrahim Paşa'nın dostluğunu kazandı. Ayasofya meydanındaki III. Ahmet Çeşmesi için yazdığı «*musammat kaside*» şöhretinin genişlemesine sebep oldu :

Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â
Târihi Sultan Ahmed'in cûrî zebân-ı lâleden

Seyit Vehbi; önce Nabi, sonra Nedim tarzında yazdı. Mazmunculukta usta olmasına, söyleyişinde sadelik göstermesine rağmen; duyuşlarile düşüncelerinde özgünlük pek yoktur. Özellikle gazellerile, nazirelerile, tahmislerile tanınır. En ünlü eseri : III. Ahmet'in dört oğlu ile birlikte beş bin fakir çocuğun onbeş gün süren sünnet düğünlerini, bu münasebetle İstanbul'un 1720 yılındaki özelliklerini, eğlencelerini, geleneklerini, İstanbul esnaflarını, verilen sünnet hediyelerini bir bir anlatan «*Sûrnâme*»sidir. Bundan başka; Fâizî'nin yarım kalan eserini tamamladığı *Leylâ vü Mecnun* mesnevisi, şiirlerinin toplandığı *Divan*'ı elimizdedir.

XVIII'inci asrın ilk yarısı ve bilhassa Damat İbrahim Paşa zamanı, harsî ve edebî faaliyet itibarile çok mühim ve çok zengin bir devirdir : Onun ve üçüncü Ahmed'in emrile birçok eserler yazılıyor ve çevriliyor. hattâ bazı büyük eserlerin sür'atle çevrilmesi için komisyonlar teşkil olunuyordu. Türk matbaacılığının yaratılması da İbrahim Müteferrika'nın himmeti ve damat İbrahim Paşa'nın himayesi sayesinde yine bu devirde olmuştur; mamafih İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra muhtelif sekteler uğrayan bu matbaacılık faaliyeti, bu asırda çok mahdut bir dairede kalmış, fikir ve san'at hayatının gelişmesinde hiçbir tesir gösterememiştir. Üçüncü Ahmet ve damat İbrahim Paşa, şi'ri ve şairleri bilhassa himaye ediyorlardı. Hattâ 1133'te devrin meşhur şairlerinden Osmanzade Taip, şehzade İbrahimin'in doğumuna söylediği bir tarih münasebetile, resmen «Reisi şairan» unvanını aldı. Bu devri dolduran şairler ara-

sında Nazîm, Nahifî, Seyit Vehbî, Sami, Raşit, Neylî, Selim, Kâmi, Dürri, Sakıp, Arif Salim, İzzet Ali Paşa, Çelebizade Asım gibi birçok mühim ve kıymetli şairler mevcut olmakla beraber, bilhassa Nedim, asrın ikinci yarısında ve müteakip asırlarda büyük bir şöhret kazanmış ve daha muasırlarından başlayarak daima birçok muhakkıklara malik olmuştur. Bu asrın ikinci yarısında şöhret kazanan şairler arasında Nabî mektebinin en mühim mümessili «Koca Ragıp Paşa» ve klâsik devrin - XIX'uncu asrın değerli şairi İzzet Molla istisna edilecek olursa - son büyük şairi «Şeyh Galib»i bilhassa kaydetmek lâzımdır. *Fuat KÖPRÜLÜ.* Seyit Vehbi zamanında şiir, nükte, cinaslı söz, mazmun yahut aruzun çuvalına alelacele tıkılmış söz sanılırdı. Amma, şiir diye insanlığın tanıdığı, seçtiği, ayırdığı ve unutmadığı bir şey de var dünyada. O, duruyor, genişliyor, daima kendi eşi olan soyunu yaratıyor. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Şiirlerinden örnekler:

☆

Biz ki dilbeste-i zencir-i hasn-i giysuyuz
Gözü alıular için nağmekeş-i yahuyuz

Dağ-i hasret görünür didemize ceşm-i gazal
Biz ki hayretzedegân-i nigeh-i câduyuz

Bag-i kûyün nola geşt eyler isek cûy misal
Serv-i nâzım ayağın öpmeğe fırsatcıyuz

Pesti-ü rif'ati dehrin bize baziçe gelir
Deşt-i teslimde çevgân-ı kazaya gûyuz

☆

Lâ'lin ki dil-rübâ leb-i câm-ı şarâba kor
Bir nâ-şüküfte gonceyi gûya ki âba kor

Ey âftâb yâr ile da'vî-i hüsnü ko
Ref'-i mikab edip seni bir gün hicâba kor

Sihr ile imcâz verir âb ü âteşe
Sâki ki bâdeyi kadeh-i şu'le-tâba kor

Olma kemâle gırra ki dehr âkıbet seni
Gencîne-i hüner dahi olsan türâba kor

Hancer be-kef çıkarsa kemîninden ol nigâh
Rehrâm-ı fitne bîm ile tiygın kırâba kor

Vehbî bu şi'r-i tâzeye olmak nazîre-cûy
Yârân-ı nazma kayd verir pîç ü tâba kor

☆

Uşşâka ey sabâ haberin yok mudur senin
Kûy-ı nigâra hiç seferin yok mudur senin

Keşfî-i dil olursa aceb mi pür ıztırâb
Mevc-i hayâl-i lâ'l-i terin yok mudur senin

Hûban olursa halka-be gûş-ı rehin n'ola
Zencîr-i gerdiş-i nazarın yok mudur senin

Ey dîde yâr mâil-i eşk-i terin değil
Ebr-i bahâr veş küherin yok mudur senin

Tiyg-ı nigâhın etmedesin dâimâ hayâl
Vehbî aceb ki bîm-i serin yok mudur senin

KOCA RAGIP PAŞA (1699 - 1763)

Nedir ey gönül bu hayret neden alı ü vaha ruhsat
Meğer eylemiş bir afet seni vakf-ı derd-i hasret
Ruh-i ali gülgül olmuş ham-i zülfi sünbül olmuş
Lebi sorma bir mül olmuş ki verir cemada hâlet

DİDAKTİK divan şiirinin en güçlü şairlerindendir. İstanbul'da doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Sadaret mektupçusu, reisülküttap (1741), Halep Beylerbeyi, Sadrazam (1757) oldu. III. Ahmet'in kızlarından Saliha Sultan'la evlendiği için «*Damat Ragıp Mehmet Paşa*» da denilir. Mezarı, İstanbul halkına yadigârı, Kosk'a'daki «Koca Ragıp Paşa Kitaplığı» bahçesindedir.

Muharrik-i dil olur dilrübâya muhtâcız
Zamanı za'fı kuvâdır asâya muhtacız

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı
Kanâat dâmenin elden bırakma ni'met istersen

Râgıp müdâhaneyle riyâdır zamânede
Dünyayı sanma cevr ü sitemdir harâb eden

Ragıp Paşa; didaktik şiir yolunda kişilik gösterir. Nâbî'yi, Ziya Paşa'ya bağlar. Nedim'le Şeyh Galip arasındaki şairlerin en kudretlisidir. Gazellerindeki hayal genişliğinin, musikileşen duygu inceliğinin yanısıra, fikirlerindeki öğreticilikle, toplumculukla göze çarpar. Hikmetli mısraları, atasözü gibi, halk ağzında dolaşmaktadır.

Çünki yokdur enîsi hücre-i gam
Râgıba sohbetim kitâb iledir

Nâdir bulunur fıtrat-ı kâmilde kusûr
Kem mâyeden eyler ne kim eylerse zuhûr

Eğer maksûd eserse mısra'-i berceste kâfîdir

Koca Ragıp Paşa; şair, bilgin olduğu kadar; iyi bir diplomat, büyük bir devlet adamıdır. Zamanındaki şairlerden Haşmet ve Fıtnat Hanım'la aralarında geçen lâtifelerden çok nüktedan olduğu anlaşılmaktadır. Birçok çevirileri, tarihi eserleri de olmakla beraber, edebiyatımızda onu ölümsüzleştiren şiirlerinin toplandığı «*Divan*»ı ile, mensur eserlerinin en tanınmışı olan «*Münşeat*»ıdır.

XVIII'inci yüzyılın son yarısında şöhret kazanan şairler arasında, ilk yarısındaki sanatkârlarla mukayese edilebilecek olanlar çok mahduttur. Yalnız bu yüzlerce isim arasında, edebiyat tarihçisinin mutlaka kayde mecbur olduğu bir sima vardır: Koca Ragıp Paşa! Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek makamı-

na, sadarete kadar çıktıktan sonra (1176) da vefat eden bu büyük devlet adamı, Nabî mektebinin en büyük üstatlarından biridir; temiz bir lisanı, sağlam bir ifadesi vardır; nazım tekniğine tamamile hakimdir; Sakıp'ta olduğu gibi hikemiyata meyyaldir; bir kelime ile, his ve hayâl şairi olmaktan ziyade, bir fikir şairidir. Birçok mısraları, beyitleri darbımesel gibi hafızalarda yaşamıştır. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Şiirlerinden örnekler :

Piç ü tâb-ı sineden efkâr kendin gösterür
Cevher-i âyîneden jengâr kendin gösterür

Kimseyi mahrûm-ı feyz etmez teccellîzâr-ı hüsn
Cümbiş-i külhsârdan didâr kendin gösterür

Iztırâb-ı nâ-be hengâm istemez tahsîl-i kâm
Mevkiinde bî-tekellüf kâr kendin gösterür

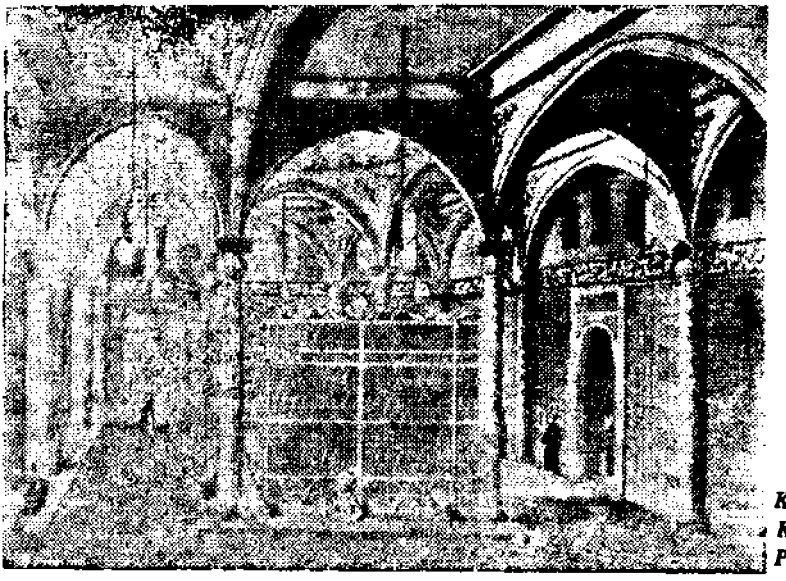
İmtiyâz-ı nîk ü bedden mâni' olmaz imtizâc
Sâye-i gülde kem olmaz hâr kendin gösterür

Perde-i rûmûsa sığmaz berk-i âlemsûz-ı aşk
Bî muhâbâ neş'e-i serşâr kendin gösterür

Şöyledir Râgıb mücazat-ı amel kim mesel
Sorsalar mağdûrunu gaddâr kendin gösterür

☆

Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler
Safânın nakleder rindân ü zâhid sikletin söyler
Serâğaz eyledikçe bahse bülbül revnak-i gülden
Bezimde kulkul-i mîna mülûn keyfiyyetin söyler
Tecellî ney'esin ehl-i şikem idrâk kaabil mi
Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler
Ne zabt-ı hâkim-i şer'î ne hükm-i zâbit-i aklî
Cünûn ıklîmini seyr eyleyenler râhatın söyler
Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îhâm eder kubhun
Şecâat arz ederken merd-i Kıptî sirkatin söyler
Muvafıktır yine elbet mizâca şîve-i hikmet
Tabîbin olsa da kizbî marîzin sıhhatin söyler
Perîşânî-i hâtır nükte-i ser-beste veş kaldı
Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıb illetin söyler

Koska'daki Koca Ragıp Paşa Kitaplığı.

FITNAT HANIM (? - 1780)

Düştü o mehin ârız ü giyusuna gönlüm
Bağın nazar etmez gül ü şebbusuna gönlüm
Gülzar-ı letafette o nev gülbün-ü nazın
Sular gibi aktı kad-i dilcusuna gönlüm

MİHRİ HATUN'dan sonra yetişen divan kadın şairlerimizin en güçlüsü sayılan Fıtnat Hanım, İstanbul'da doğdu. Ünlü «*Lehçetüllûgat*» sözlüğünün yazarı Şeyhülislâm Ebu İshak Efendi'nin kızıdır. Asıl adı «*Zübeyde*» dir. Şairlerle yazarların, çağının en seçkin kişilerinin, aydınların meclislerinde geçen yaşantısı, ona yetişme, gelişme olanaklarını sağladı. İyi bir öğrenim gördü. Rumeli kazaskeri Derviş Mehmet Efendi ile bahtsız bir evlilik hayatı sürdürdü. Eşinin sanattan, kültürden yoksun oluşu, mutsuzluğunu yaratan nedenlerin başındadır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber, Lâle Devri'ni, Damat İbrahim Paşa çağını yaşadığı ileri sürülmekte, şiirlerinin çoğunu 1747'den sonra yazdığı bilinmektedir.

Neşve-i câm-ı muhabbetle gönül câş eyler
Çekilen derd ü ganu cümle ferâmuş eyler

Bir nigehle komadı derdimi takrîre mecâl
Çeşm-i mestin nice gûyâları hâmûş eyler

Kıl hazer alma sakın âşık-ı zârın âhın
Seni bir şûh-i sitemkâra felek dûş eyler

Hâle-i mâh gibi sîneye çekmiş mihri
Bezm-i vuslatta o kim yâri derâgûş eyler

Sen heman gülşen-i hüsnünde figan et cü hezâr
Fıtnetâ derd-i dilin belki o gül gûş eyler

Fıtnat Hanım; divan şiirimizde kadın duyarlığının, kadınlara has o ince hayal zenginliğinin renkli atmosferini; geleneklerimizin baskısı yüzünden yansıtamaz. Halk şiirimizde dahi o zamana kadar hiçbir kadın şairimizin görünemeyişi karşısında, Mihri Hatun'dan sonra Fıtnat Hanım'ın yetişmesi büyük bir aşamadır. Onun şiirlerinde, divan şiirinin genel karakterine uygun, erkekçe bir söyleyiş, başarılı bir nazım ustalığı vardır. İstanbul ağzını, halk deyimlerimizi; rindane ve âşıkane duygularımızı Naili'nin edasiyle, Nedim'in çapkın havasiyle kolaylıkla bize aktarır. Mısır'da, İstanbul'da basılan «*Divan*»ında; hikmetlerle musammatlar, gazellerle kasideler, şarkılarla tarihler ahenkli bir dil ustalığı içerisinde yer alır. Fıtnat Hanım, aynı zamanda, Koca Ragıp Paşa ve Haşmet gibi çağdaşlarile yaptığı edebî şakalaşmalarla da meşhurdur.

HAŞMET (? - 1768) İstanbul'da doğdu. Kazasker Abbas Efendi'nin oğludur. «Mehmet» asıl adıdır. İyi bir öğrenim gördü. Medresede okumuş, müderrisliklerde bulunmuş; Koca Ragıp Paşa'nın sevgisini kazanmış, hicivleri yüzünden sürgün olarak gönderildiği Rodos'ta ölmüştür. «Divan»ından başka, III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumunda on gün on gece süren şenlikleri anlatan bir de «Vilâdetnâme»si vardır. Şiirleri Nabi ile Koca Ragıp Paşa yolundadır. Fıtnat Hanım'ın şiirlerinden :

☆

Bir dilde kim hayâl-i leb-i can-fezâsı var
Ma'nî-i rûh-perver-i rengin-edâsı var

Efzûni-i hıredle Felâtûn hum-nişîn
Deşt-i cunûnu gest ile Kays'ın safâsı var

Etmez nigâh o şûh hurîdâr-ı vuslate
Kûyunda can be kef nice bin mübtelâsı var

Cevr ü cefâya mihr ü vefa firkate visâl
Her derdin ey gönül bu cihanda devâsı var

Elbette bir muâmelesi vardır âşıka
Yârin vefâsı yoğısa Fıtnat cefâsı var

☆

Eden âvâre gönlüm kâkül-i müşkîn-i cânandır
Alan sabr ü karârım bir nigehle çeşm-i fettandır
Nola eflâke çıksa firkatiyle her şeb efganım
Beni bülbül gibi nâlân eden bir verd-i handandır

Görünmez çeşminde âlem benim ey meh-lika sensiz
Bana cevr ü cefâdır sevdiğim zevk ü safâ sensiz
Gelir mi hâb-ı râhat dîdeme ey dil-rübâ sensiz
Hayâlinle gece tâ subh kârım âh ü efgandır

Gedâ-yı kûyunum sensin benim şâh-ı cihan-bânım
Talcb-kâr-ı visâlim lûtf et ey âşûb-ı devrânım
Kerem kıl Fıtnat-i zâre terahhum eyle sultânım
Senin ışkınla âvâre senin derdinle giryânım

☆

Hayal-i gamzesini sînede nihan buldum
Kinam-i sîrde gûya ki âhuvan buldum

Firak-i hecrin ile mürde-i gam olmuş iken
Hayal-i buse-i lâ'linle taze can buldum

O ebrûvan ile ol gamzeye nazire gönül
Kemân-i Rüstem ü semşir-i Kahraman buldum

Derunde dâğımı feyz-i bahar-i aşkınla
Gehî gül ü gehi lâle gehi ergıvan buldum

Aceb mi tab'ım olursa güher-feşan Fıtnat
Hum-i davette gencîne-i nihan buldum

ESRAR DEDE (? - 1796)

Âyînede gördükçe kaçan hasta nigâhun
Lûtf eyle tabîbâ men-i bîmârı unutma
Ahvâlimi yazdım bütün evrâk-ı dilimde
Destindeki mecmûa-i nâçârı unutma

İSTANBUL'da doğdu. Mevlevî divan şairidir. «*Mehmet*» asıl adıdır. Galata Mevlevîhanesinde çile çıkarmış, derviş olmuş, büyük divan şairidir. Şeyh Galib'in yolunda içtenlik ve özdenlik taşıyan şiirler yazmıştır. En önemli eseri, 200'ü aşkın mevlevî şairlerinin seçme şiirlerini topladığı şuarâ tezkiresi «*Tezkire-i Şuaray-ı Mevleviye*»dir. Bu tezkire Ali Enver tarafından «*Semahane-i Edeb*» adıyla 1891'de yayınlandı.

Benem firâkın ile dil-şikest olan âşık
Hayâl-i hüsnün ile büt-perest olan âşık
Visâl-i secde düşüp hâke pest olan âşık
Fenâ-yı aşk ile bî pâ vü dest olan âşık

Firâkı cânıma geçti o şûh-ı gül bedenin
Figanım ile piir oldu derûnı meykedenin
Karârı kalmadı hayfâ dil-i elem-zedenin
Ne özge çillesi var hecr semtine gidenin

Gören sanır ki sefâdan semâ-ı râh ederim
Döner döner bakarım kûy-ı yâre âh ederim

Devrin en büyük şiir ve musiki mahfili, Galata Dergâhı idi. Galib'in dervişleri arasında Esrar Dede gibi san'at âleminde oldukça mevki tutmuş kıymetli adamlar da vardı. Yeni yetişen gençler arasında devrin en büyük şairi sayılıyor, şiirlerine nazireler yazılıyordu. İşte bu parlak, debdebeli hayat içinde Galib'i müteessir eden başlıca olaylar 1794'de annesi Emine Hanım'ın, iki sene sonra da çok sevgili arkadaşı ve dervişi Esrar Dede'nin ölümleri oldu. Bilhassa Esrar Dede için yazdığı mersiye, Galib'in bu ölüm karşısında ne derin bir teessür duyduğunu anlatmaktadır. *Fuat KÖPRÜLÜ.*
Esrar Dede'den :

Seherde bağa geldi seyre cânan
Neler seyreyledi bîdâr olanlar

Yâr peymâne-beked mest bu seb geldi bana
Nevbeney velvele-i şevk ü tareb geldi bana

Zülf-i dâ'îresi dîvaneye döndürdü beni
Çeşm-i hûnrîzünü gördükçe edeb geldi bana

Ben geda ol ise şeh ülfete şayan değiliz
Bitmem âyû acaba noldu sebeb geldi bana

Kamyab olmağı da eyledim ikrar amma
Heves-i dil dahi gayetle aceb geldi bana

Etme ta'yîb ki Esrar elem me'lûfu
Hace billâh cihan zevki teab geldi bana

Azm-i sefer ettin dil-i naçarı unutma
Gittin güzel amma bu dil-efgârı unutma

Gâhice uyandıkça şebistan-i safada
Şol gice olan sohbet-i hemvarı unutma

Vardıkça şeker lâbe girip bister-i naze
Ne zelır içer dide-i bîdarı unutma

Ben sabr edeyim derd ü gam-i hecrine amma
Sen de güzelim ettiğin ikrarı unutma

Ağlatmıyacaktın yola baktırmıyacaktın
Ol va'de-i tekrar betekrarı unutma

Hicrânın ile çektiğimi sen de bilirsin
Her vecli ile dîdâra sezâvârı unutma

Yok tâkati hicrânına lûtf eyle efendim
Dilhaste-i aşkın olan Esrâr'ı unutma

Bir dilber-i bî vefâya düştüm
Dürlü sitem ü cefâya düştüm
Gavga uzayıp belâya düştüm
Eyvâh ki ibtilâya düştüm

Âsûde idim gam ü sitemden
Râhatte idim heme elemden
Şimdi olamam halâs gamdan
Sevdim seni pek hatâya düştüm

Üftâdeliğim o rütbedir kim
Bilmem ne tavırda kendi kendim
Ebrûsuna secde idi kasdım
Geh dâmene gâh pâya düştüm

Âyîne miyim ya aks-i cânan
Mir'ât-i safâ mıyım ya hayran
Teşhiş edemem bu sırrı el'an
Âyîne-i hod-nümâya düştüm

Her bir nigehi belâ-yı devran
Her ganzesi bin kazâ-yı ferman
Nâdîde-edâ-nümây her an
Bir âfet-i can-fezâya düştüm

Zülfün göreli olup diğer-gûn
Feyzimde göründü sırr-ı Mecnun
Gittikçe cünûnum oldu efzun
Yârab ne siyeh belâya düştüm

Esrâr-ı garîb-i pür melâlim
Zülfünde esîr-i bî mecâlim
Bir murg-ı şikeste perr ü bâlim
Kim pençe-i ejderhâya düştüm

Cemâl-i yâr göründü celâl mahvoldu
Firak gitti gönülde visâl mahvoldu

O büt keremler ile varımı elimden alıp
Ziyân ü sûd değil ihtimâl mahvoldu

Beyân-ı hüsnün ederken dehânını andım
Edâ bulunmadı harf-i makal mahvoldu

O nûr-i ma'rifetin şiddet-i zuhûrundan
Nazar-gedâlık ederken hayâl mahvoldu

Bana kalaydı lurîdâr-ı derdin olmaz idim
Dil aldı verdi ne çâre mıhâl mahvoldu

Fenâ-yı aşk ile Esrâr söyle mestim ki
Fikir tükendi suhanda meâl mahvoldu

Ne zât-i pâk idiğin fehmedince Monlâ'nın
Beyân-ı vasl ü visâl ittisâl mahvoldu

SÜNBÜLZADE VEHBİ (1719 - 1809)

Şairiz biz de deyu söylemeğe âr ederiz
Oldu rüsva bu kadar sureti zibayı suhan
Kudemânın bulup asarını gencine misâl
Ettiler cümle harami gibi yağmayı suhan

MARAŞ'ta doğdu. İyi bir öğrenim gördükten sonra İstanbul'a geldi. Zamanının devlet büyüklerine sunduğu kasidelerle, tarihlerle kendisini tanıttı. Kadılıklarda bulundu. Elçi olarak İran'a gönderildi (1775 - 1776). Rodos (1786), Zağra (1788), Manisa, Manastır kadılıklarının yanısıra müderrislik yaptı. Farsça öğrenmek isteyenlere, akılda daha kuvvetle yer bırakması, hâfızada kolaylıkla kalması için manzum bir sözlük yazmasile eğitimdeki ününü sağladı. Öldüğü zaman doksan yaşını geçmiş bulunuyordu (29 Nisan). Sünbülzade Vehbi, bir kasidesinde sözün değerini şöyle anlatır :

İlm ü şi'r ikisi ma'nada müradifler iken
Bir midir şâiri nadan ile dânâyı suhan
Evvelâ ilmi mânide meharet lâzım
Bilmeğe nüktei serbestei ma'nayı suhan
Bir alay şairi namuntazamı bet mahlâs
Nazmı rüsvayı ile eyledi rüsvayı suhan

İktifa eylediler mesleki Âşık Ömer'e
Aşku şevk ile nice kafiye cuyayı suhan
Gevherî güftesine döndü bugünlerde medet
Gevherî nadirei li'lüyi lâlâyı suhan
Hanei tab'ı harabı gibidir yaptığı beyt
Yıktı nazmı temelinden nice bennayı suhan

Sünbülzade Vehbi; divan şiirinin artık hiçbir orijinalitesi kalmadığını, hiçbir meziyeti görülmeyen bir vadiye sürüklendiğini söylemesine rağmen, kuvvetli bir sanat kişiliği gösterememiştir. Nedim'i beğenmesi, Nabi yolunu benimsemesi, dikkate değer. Divan şiirini kurtaracak yeni yol aramamış, nazirecilikten pek öteye geçememiştir. Eserleri : oğlu Lûtfullah'a öğütlerini Nabi'nin Hayriye'sine nazire olarak yazdığı *Lûtfiyye;* Farsça'dan Türkçe'ye manzum bir sözlüğü *Tuhfe* ile Arapça'dan Türkçe'ye manzum sözlük kitabı *Nuhbe;* uzun yıllar okullarda okunmuştur.

Kimi mani kimisi vadii türkmanide
Karaoğlan kayabaşını yelellayı suhan
Meyi meyhane ile mağbeçeyi yadederek
Oldular Bekri gibi meykede pirayı suhan

Hüsni var mı bu kadar Yusufı telmih ederek
Çâk ola perdei namusı Züleyhayı suhan
Sarf'a sarferlemeyüp medreselerde ömrün
Geçinür bazı yobaz softa da mollayı suhan

Mültezem menkıbel Kays ise bilmem ne demek
İzdivaç etti mi Mecnun ile Leylâ'yi suhan
Telh olur sohbeti Şirin ile Ferhad'a dahi
Bâdezin taze vii ter olsa da helvayı suhan

Kas'ayı şeyhi imaretten içüp çorbayı
Zanneder kabili te'vil ola zırvayı suhan
Öttürür gâhice boru gibi çatlak kalemin
Nefesi etse çalardı kaba surnayı suhan

Narlı altmışlığa indi hele tarihlerin
Pek ucuzlandı bu bazardı kâlâyı suhan
Sirkati şi'r edene kat'ı zeban lâzımdır
Böyledir şer'i belâgatte fetavayı suhan

☆

Destini çekti rıza vermedi amma buse
O selin ruhsatı var mı acaba pâ-buse

Mutribâ Buselik et nağmeyi kim dilberden
Ede ussak usûl ile temenna buse

Öptüm üç kerre iki buse niyaz etmiş iken
Dedi naz ile gülüp ol gül-i zibâ buse

Tak-ı ebrusunun üstünden o bâlâ-kaddim
Hele üstade-dile verdi bir âlâ buse

Vehbiya yâr ile derhab olıcak geldi rakîb
Yine hayfa ki basıldık bu gece kâbuse

☆

Tâb-ı firak ü germi-i hicran gelir geçer
Teb-lerzelerde növbet-i hicran gelir geçer

Gördükçe seyre geldiğin âlûd-nigehlerin
Sandım ki fevc fevc gazâlân gelir geçer

Mânend-i kârvân müselsel katâr-ı Çîn
Dilden hayâl-i kâkül-i cânan gelir geçer

Cûş ü hurûş-ı fursata olma rübûde kimi
Seyl-i bahûr gibi şitâban gelir geçer

Peygamı bergüzâr kalır zalım-ı sînede
Her lâlıza tîr-i gamze-i fettan gelir geçer

Düşme hevâ-yi rif'ate bu rûzgârda
Etmez karâr talıt-ı Süleyman gelir geçer

Vehbî gibi edâsı hoş-âyende görmedik
Gerçi hezâr rind-i suhan-dan gelir geçer

☆

Gel ey sabâ yine ol gülizârdan ne haber
Hazân dide hezâr-ı bahârdan ne haber

Nesîm geldi ayağı tozuyla ey dîde
Aceb gubâr-ı ser-i râh-ı yârdan ne haber

Gör ey sirişk-i revan kimlerin kinârında
O serv-i tâzeres-i işvekârdan ne haber

Diyûr-ı hüsniine gitmiş hayâl câsûsu
Yine o husrev-i milk-i vekardan ne haber

Bürîd-i âlı gidüb gelmek üzere ey Vehbî
Peyâm-ı vuslata dair nigârdan ne haber

ŞEYH GALIP (1757 - 1799)

Açıl ey gonce lebnur eylesin bezmi tekellümler
Safadan hande deryasında mevc ursun tebessümler
İzarın gül gül etsin tab-ı sahba-yı neşat olsun
Bu ateş giifte rengin besteler hunin terennümler

DİVAN Edebiyatı'mızın son büyük şairi. İstanbul'da doğdu. Asıl adı *Mehmet*'tir. Divanı - Hümayun kâtiplerinden, şair Mustafa Reşit Efendi'nin oğludur. Önce *Esat*, sonra *Galip* mahlâsını almış; ailesinin etkisiyle Mevlevî tarikatına girmiştir. Babası, büyükbabası Mehmet Efendi de Mevlevî'dir. Evlerinde şiir ve tasavvuf havasının bulunması, Galip'in erken yetişmesinde büyük bir etken olmuştur. Babasile, ünlü şair Neşet'ten Farsça'nın inceliklerini öğrendi. Beylikçilik kalemine kâtip yardımcısı oldu. Sonradan kendini yalnız okumaya, tasavvufa verdi. Mevlânâ dergâhında yetişmek en büyük isteğiydi; Konya'ya gitti (1784); İstanbul'a dönerek Yenikapı Mevlevîhanesinde üç yıl çile doldurdu (1784 - 1787). Çilesini tamamlayarak «*Dede*» ünvanını aldı. Galata Mevlevîhanesi şeyhi oldu (1791). Büyük bir bestekâr, iyi bir şair olan III. Selim (hük. 1789 - 1807) koruyucusu, yakın dostu bulunuyordu. Şeyh Galip, henüz 42 yaşını tamamlamamışken ansızın öldü (3 Ocak).

Bir şu'lesi var ki şem'i cânın
Fânûsuna sığmaz âsmânın

Ey dil ey dil neye bu rütbede pür gamsın sen
Gerçi vîrane isen genc-i mutalsamsın sen
Secde-ferma-yı melek zât-ı mükerremsin sen
Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen
Rûhsun nefha-i Cibril ile tev'emsin sen
Sır-ı Hak'sın mesel-i İsi-Meryemsin sen
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen

Şeyh Galip; klâsik Türk şiiri sayılan «Divan Şiiri»nin son dehası, Nedim'den sonraki şairlerin en büyüğü sayılabilir. Klâsik şiirimizin geleneklerine bağlı kalmakla beraber, belli mazmunlar yaratmış, yeni imajlarla divan şiirinin daralan ufkunu genişletmiştir. Düşüncelerle, tasvirlerle örülü yoğun bir hayal gücü vardır. Çağatay Türkçesiyle, eski şiir geleneğimizi dirilterek, terkipsiz ve öz Türkçe şiirler de yazmıştır.

Döktü omuzdan poşu saçağını
Ay yenisi gökte ne ülker satar
Gözceğizim boyamak ister benim
Saldı gönül illerine âfeti
Nice tabur dağıtır ol yosmanın
İçüp içüp kendi elinden anın

Kurdu göz ırmağına otağını
Saç dağıtıp eğmesi kalpağını
Açtı gönüller deli bayrağını
Değmeyicek kestiği tırnağını
Duramayup öpmüşem ayağını
Ayağının izini toprağını

Çok sürünüp gözlemişem özleyüp
Al boyayup kan ile dudağını
Vermedi bir kimseye Galip geçit
Hazreti Molla'yı bilenler bilür

Şeyh Galib'in şiirleri, çoğunlukla, modern sanat akımlarını hayran bırakacak kadar mecazlar ve sembollerle, parlak renkli hayaller ve yüce tasarılarla, yepyeni deyişlerle, alev kırmızısı görünümlerle, canlı, yaşantılı izlenimlerle yüklüdür. Bizde sembolizmi andıran bir şiirin öncüsüdür. Kendisinden sonra gelenlerin çoğu, özellikle, Namık Kemal, Abdülhak Hâmit, Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Ahmet Haşim onun etkisinde kalmışlardır. «*Sebk-i Hindî*» denilen üslûp çığırının şiirimize uygulayıcısı odur.

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim
Bir başka lûgat tekellüm ettim

Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz

Az vakt'te söyledimse anı
Nâpuhteliğin değil nişanı

Gencine de resm-i nev gözettim
Ben açtım o genci ben tükettim

Şeyh Galip; edebiyatımızın dâhi çocuğudur. İlk şiirlerini 24 yaşında bir *Divan*'da toplamış; şaheseri *Hüsn ü Aşk* (Güzellik ve Aşk)ı 26 yaşında bitirmiştir. Bu eserden sonra, devrinin en büyük şairi olarak tanınır. Divan'ında gazeller, şarkılar, rübailer, lirik, içli, ateşli bir tasavvuf neşesiyle söylenmiş şiirler yer alır. Şeyh Galip, divan şiirinde yenilikler yapmak için büyük çaba göstermesine rağmen, divan şiirinin belirli kurallarını yıkamamıştır.

Osmanlı şiirinin bütün üstatlarını pek iyi bilen, Çağatayca birkaç manzumesile Nevâî'ye de yabancı olmadığını gösteren Galip, Attar, Mevlânâ, Nizamî, Husrev, Saip ve bilhassa Buharalı Şevket gibi - çoğu neslen Türk olan - İran şairlerini de iyice incelemişti. Geniş ve kuvvetli bir muhayyileye malik olduğu gibi, san'atın şahsiyet ve yenilik demek olduğunu, başkalarını taklit etmekle san'at eserleri vücuda getirilmiye-

ceğini pek iyi anlamıştı... Galip, lisan ve eda noktasından Bakî, Nef'î, Nedîm hattâ Nabî gibi büyük seleflerinden faydalanmış olmakla beraber, onun san'atında en çok Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin ve Buharalı Şevket'in tesirleri göze çarpar... Tanzimat devrinden sonra da, eski ehemmiyet ve şöhretini kaybetmiyen, son zamanlara kadar muhtelif edebî nesiller tarafından hürmet ve takdirle anılan Şeyh Galip, herhalde, klâsik Osmanlı şi'irinin en büyük simalarından biri olmak şerefini asla kaybetmiyecektir. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Yeni şairin başlıca vasfı, eskimemektir. Nedim eskiyemez, Galib eskiyemez, Villon, Hugo, Rimbaud eskiyemezler, Yahya Kemal eskiyemez (yani ben onun yeni bir şair olduğuna, yeni bir şair olduğu için de eskiyemiyeceğine inanıyorum). *Nurullah ATAÇ*. Şeyh Galip'ten :

Açıldı bahçe-i reng ü bûda bâr-i bahar
Pür etti gülşeni hep tuhfe-i diyar-i bahar

Nihalin ağzı köpürdü şükûfe zannetme
Cihanı eyledi dıvane cuybar-i bahar

Esürdü cuş-i muhabbetle ehl-i sevda hep
Dimağa bûy-i cünun verdi rüzgâr-ı bahar

Zemını tazeledi feyz-i hame-i Galip
Eğerçi köhnedir eş'ari-i ahbar-i bahar

Gencinen olsam viran edersin
Âyinen olsam hayran edersin

Tir-i nigehten dağ-i derune
Baksan ne işler seyran edersin

Sâkî keramet sende ya bende
Bahri hababe mihman edersin

Nezzare-i germ ettikçe ey çeşm
Ateşte âbı yeksan edersin

Tabl-i tehiden kemdir sühanler
Bihude Galib efgan edersin

Elvar-i çerha uy Mevlevî ol
Seyran edersin devran edersin

☆

Yine zevrâk-ı derûnum kırılıp kenâre düştü
Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsâre düştü

O zamân ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm
Bize hisse-i muhabbet dil-i pâre pâre düştü

Gehi zîr-i serde desn geh ayağı koltuğunda
Düşe kalka hasta-i gam der-i lûtf-i yâre düştü

Erişip balıâra bülbül yenilendı solıbet-i gül
Yine nevbet-i talıammiil dil-i bi-karâre düştü

Meh-i burc-i ârızında gönül oldu hâle mâil
Bana kendi tâlihimden bu siyeh sitâre düştü

Süzülüp o çeşm-i âhû dedi zevk-ı vasla Yâhû
Bu değildi neyleyim bu yolum intizâre düştü

Reh-i Mevlevîde Galip bu sıfatla kaldı hayrân
Kimi terk-i nâm-ü şâna kimi îtibâre düştü

☆

Ey mah uyu uyu ki bu şep
Gûşunda yer ede banki yarep
Ma'lûm değil eğerçi matlap
Öyle görünür ki hükmi kevkep
Sihi siteme kebap olursun

Melıd içre uyu ki ey semenber
Kalmaz bu reviste çarlu çember
Bir hal ile gerdiş etmez alıter
Seyret sana az vakitte neyler
Seyli gama asiyap olursun

Ey gonce uyu bu az zamandır
Çarlun sana maksadı yamandır
Zira kati tündü bî amandır
Lûtfetmesi de veli gümandır
Havfim bu ki pek harap olursun

Bidarlık ile etme mu'tat
Uyludan olur olursa imdat
Bir zehr sunup bu çarlu cellät
Galip gibi kârın ola feryat
Bezmi eleme rebap olursun

☆

Gül ateş gülbün ateş gülşen ateş cûyibar âteş
Semender-tıynetan-i aşka bestir lâlezar âteş

Heman ey sâkî bir sâgar tutuştur dest-i dildare
Gazabla bezme geldi şem'-i meclis veş yanar âteş

Nesîm âteş çıkardı gonce-i çeşm-i ümîdimden
Bıraktı gülşen-i âmâlime berk-i bahâr âteş

Hayal-i hasret-i hâlinle ah ettikçe uşşakın
Şeb-i firkatte her dem alıteran eyler nisar âteş

Bana duzelıden ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Diraht âteş nihâl ateş gül âteş berg ü bar âteş

Çerağ-i bezm-i hecri olduğum yapmış yakıştırmış
Gönül pervanesine vuslet âteş intizar âteş

Meğer kilk-i sebük-cevlânın olmuş germirev Galib
Zemin âteş zaman âteş bütün naky ü nigâr âteş

HÜSN Ü AŞK

Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk'ı; zamanında bazı şairlerin «Nâbî'nin Hayrâbâd'ı gibi bir mesnevi yazılamazlı» sözleri üzerine yazmıştır. Aruzun «mef'ûlü mefâilün feûlün» ölçüsündedir. Tasavvufî aşka varmanın güçlüklerini alegorilerle anlatır; «insan» denen varlığın üstün değerini, Türkçe'de o zamana kadar görülmemiş bir şiir kudretiyle dile getirir. *Hüsn ü Aşk* (Güzellik ve Aşk)ın, bu ünlü mesnevinin konusu şöyledir : «*Benî - Muhabbet*» adlı bir Arap kabilesi içinde, bir gece biri kız, biri erkek olmak üzere, birbirinden güzel iki çocuk doğar. Kıza *Hüsün* (Hüsn), oğlana da *Aşk* adı verilir. Kabilenin ileri gelenleri toplanarak bu çocukların birbirinin olmalarına karar verirler. Daha beşikte iken, hareketlerinde sevgi alâmetleri görülen Hüsün ile Aşk büyüyünce, *Mekteb-i Edeb*'e gitmeye başlarlar. Hocaları *Molla-yı Cünun*'dur. Aşk, Hüsn'ü isteyince, kabilenin büyükleri, sevgide ehliyetini ispat etmeden ve bu uğurda belâlara, ıstıraplara katlanmadan Hüsn'e kavuşmak kabil olmıyacağını anlatırlar. Aşk, onların teklifini kabul ederek, yolunda binbir tehlike, binbir engel bulunan *Diyar-ı Kalb*'e doğru sefere çıkar. En müthiş sıkıntılara ve acılara yıllarca katlandıktan, en büyük tehlikeleri atlattıktan sonra *Hisar-ı Kalb*'e vararak Hüsn'e kavuşur.»

Kaside, gazel, müsammat şekillerindeki kudretini, divanile gösteren genç şair, mesnevi tarzındaki kudretini de göstermek istedi; ve işte Hüsn-ü-Aşk doğrudan doğruya bu arzunun, bu ihtirasın bir neticesidir. Şair, başlamış olduğu bu büyük eseri daha baş taraflarda bırakmıştı; nihayet, babasının teşvik ve ısrarile 1783'de tamamladı. *Fuat KÖPRÜLÜ*. Şeyh Galip, sözlüğü yenilemeğe çalışır. Belki edebiyatımızın en zengin şairlerinden biri olan Şeyh Galib'in bu denemesi tutmadı. Hüsn ü Aşk'ın (yepyeni lûgat tekellüm eden) kısmı ihmal edildi. Çünkü yenilik dozunu aşmıştı. Halbuki aynı şiirin an'anevî lisandan çıkmayan manzûmeleri, o müseddesler, terci-i bendler ve terkib-i bendler, bir iki gazeli hemen herkes tarafından sevilen eserlerdir... Şeyh Gâlip, Leylâ ve Mecnun'dan iki buçuk asır sonra Hüsn ü Aşk'ı yazar. Halbuki Hüsn ü Aşk, şahsî bir icat sayılması lâzım gelen bir tasavvuf istiaresidir. *Ahmet Hamdi TANPINAR*
Hüsn ü Aşk'tan :

Mert ana denir ki açа nev rah
Erbab-ı vukufı ede agâh

Hiç aşktan özge şey reva mı
Sarfetmeğe gevher-i kelâmı

Bu derdi suhandır olmaz izhar
Ta'bir edemem dahi neler var

Dil zinde-i feyz-i Şems-i Tebriz
Neypare-i hâme-i şeker riz
Bir resme koyup beyan-ı aşkı
Söyler bana destan-ı aşkı
Kim vardı Arapta bir kabîle
Müstecmi-i halet-i cemîle
Ser-levha-i defter-i fütüvvet
Ser-hayl-i Arap Beni Muhabbet
Amma ne kabîle kıble-i derd
Bilcümle siyah-baht ü rû-zerd
Giydikleri âftab-ı temmuz
İçtikleri şule-i cihan-sûz
Vâdileri rîk ü şişe-i gam
Kumlar sayısınca hüzn ü matem

Hargehleri dûd-i âh ü hırman
Sohbetleri ney gibi hep efgân
Her birisi bir nigâra urgun
Şimşir gibi dehanı pür-hûn
Erzakları belâ-yi nagâh
Ateş yağar üstlerine her gâh
Ektikleri dane-i şerâre
Biçtikleri kalb-i pâre pâre
Anlar ki kelâma can verirler
Mecnun o kabîledendi derler
Her kim ki belâya mürtekiptir
Elbet o ocağa müntesiptir
Sattıkları hep meta-i candır
Aldıkları sûziş-i nihandır

Esrarını Mesnevi'den aldım
Çaldım velî mirî malı çaldım
Fehmetmeğe sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirkat eyle

Çok görme bu hikmet-i beyanım
Tevfika havale eyle canım

«İn dem ki zi şair-i eser nîst
Sultan-ı suhan menem diğer nist»

Şeyh Galip devrinde Şehzade Cami'i ve Damat İbrahim Paşa Sebili.

TÜRK
DİVAN NESRİ

Alp Arslan'ı, Fatih'i, Mevlânâ'yı, Yunus'u, Mimar Sinan'ı, Dede Efendi'yi ve onların yanı sıra binlerce kahramanı, ruh adamını, şâiri, musikîşinası, mimarı yetiştiren bir millet küçük değil büyüktür. Bu toprağa ayaklarımızı iyi basalım, kendimize güvenelim ve yabancı kültürler karşısında aşağılık hissi duymayalım. Ayasofya'nın karşısında ondan çok daha güzel olan Sultanahmet, Süleymaniye ve Selimiye vardır. Mevlânâ ve Yunus, sesleri ile kâinatı çınlatacak sanatkârlardır. Onların sesini yabancılardan önce biz duyalım ve duyuralım... Osmanlı deyimi gibi, Divan Edebiyatı tabiri de, daha bir mâna taşır. Eski Türk edebiyatı divanlardan ibaret değildir. Divan'ın dışında el atılmamış bir Mesnevî, Gazavat-name ve Tarikatler edebiyatı vardır. Eski edebiyat, nesir sahasında Naima, Kâtip Çelebi gibi, en kültürlü milletlerin edebiyat tarihlerinde yer alacak çapta nesir ustaları yetiştirmiştir. Bugün biz bu geniş edebiyatı pek az biliyor ve anlıyoruz. Türk kültür tarihinin geniş deposunda el değmedik nice yazmalar, hazineler vardır.

Mehmet KAPLAN

DİVAN NESRİ

Açın Âşık Paşazâde tarihini, açın Mercimek Ahmet'in Kaabusnâme çevirisini, en aşağı benim yazılarımdaki kadar onlarda da vardır devrik tümceler. Geleneğe uyalım, peki ya, niçin ta eski geleneğe değil de dünkü geleneğe uyalım?

Nurullah ATAÇ

DİVAN NESRİ; Divan Edebiyatı nesrini *sade nesir, süslü nesir* olarak da ikiye ayırabiliriz. Halka bilgi vermek için *tarih*'le *Kur'an* çevirileri, öğretici eserler sade; sırf aydınların anlıyacağı eserlerse süslü bir nesirle yazılmıştır. Divan Edebiyatı'nda, nazım kadar yaygın olmayan nesir; ancak, *tarih, münşeat, hikâye* ile *ahlâkî, dinî* yazılar yazmada kullanılmıştır. Gaye, yazarın yabancı sözcüklerle kurallardaki başarısını göstermektir. *Veysî, Nergisî* buna en güzel örneklerdir.

Divan nesri; Türkçe, Arapça, Farsça karışımıdır; buna *Osmanlıca* da denilir. Yapmacık bir dildir; halk diliyle ilgisizdir. Osmanlıca; Osmanlılar döneminde Türkçe - Arapça - Farsça sözcüklerin karışımından doğan konuşma dili ve yazılan yazıdır. Arap ve Fars kültürlerinin etkisile yapısına bu dillerden aşırı derecede sözcük, hattâ dilbilgisi özellikleri giren, Osmanlı İmpaartorluğunda şairlerle yazarların çoğunca kullandıkları Türkçe'ye Tanzimat'tan sonra verilen addır Osmanlıca. Osmanlıca, Oğuzca'nın dallarından biri, Anadolu lehçesi, İstanbul'un alınışından Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar süren yazı dilidir. Hasibe Mazıoğlu'na göre:

XVI. yüzyılda da yine İran edebiyatından çeviriler yapılmakla birlikte İran edebiyatının etkisi çok azalmıştır. Edebî türlerin her alanında orijinal eserler yaratılmıştır. Fakat orijinal ve yerli özellikler taşıyan bu eserlerde dil her zaman sade değildir. Arapça, Farsça kelimeler gramer özellikleriyle birlikte dile iyice yerleşmiş durumdadırlar. Sanat göstermek özentisiyle yazılmış olan manzum ve mensur bütün eserlerin dili ağır, üslûbu çok süslüdür. Ancak menakıpnameler, dinî tarihler gibi halk için yazılmış eserlerin ve bazı tarihlerin dili oldukça sadedir. Şiirde tasannu meraklısı olan Baki, Arapçadan yaptığı çevirilerin önsözlerini özentili bir dil ve üslûpla yazmış olduğu halde, diğer bölümlerini daha sade olarak yazmıştır

Hayalî, Fuzulî, Nev'î gibi her zaman sanat göstermek kaygısıyla yazmamış olan şairler, duygularını dile getirdikleri şiirlerinde, özellikle gazellerinde sade, külfetsiz bir dille yazmışlardır.

Divan nesrinde, iyi nesir yazarı *münşi*, iyi nesir yazıları *inşa*, münşilerin yazdıkları yazıların bir kitapta toplanması *münşeat* adını alır. Divan nesri; divan nazmına göre daha ağdalı; Türkçesi az, Farsçası ile Arapçası bol bir dil yapısındadır. Vezinsiz bir nazım karakterindedir.

Türk Divan Edebiyatı'nda nesirle işlenilen konular genel çizgilerile : *Dinî Metinler, Tefsirler, Hadisler, Akaitler, Fıkıhlar, Menkabevî İslâm Tarihleri, Siyerler, Kısas-ı Enbiyalar, Tezkire-tü'l Evliyalar, Maktel-i Hüseyn'ler, Tarihler. Tasavvufî - Dinî - Destanî Metinler, Destanî Hikâyeler, Menâkıpnâmeler, Hikâyeler, Selçuknâmeler, Tevârih-i Âl-i Osmanlar, Gazavatnâmeler*'dir.

Divan Edebiyatı'mızda *Sûrnameler, Tezkereler, Kıyafetnâmeler, Fetihnâmeler, Vakayînâmeler, Nasihatnâmeler* de nesirle yazılır. Bu edebiyatta nesir, zannedildiği gibi yalnız «inşa»ları kapsamaz. Divan nesri *üç akım* içerisinde görülür : *Sade Nesir, Süslü Nesir, Orta Nesir.*

İyi nesir yazmak için, bir dilde, şiir için gerektiğinden daha fazla incelik, doğruluk bulunmalıdır. *STAEL.* «Kafasını kılıçla gövdesinden ayırdı.» Türkçedir; bunu demek için Nergisî'nin kullandığı «Mikrâs-ı tîg ile gerden-i kâfur-iltibasından fark-ı pürlemeânını cüdâ kıldı» cümlesi Osmanlıcadır. «Canı cehenneme uçtu» Türkçedir; bunun karşılığı olan «Zâg-ı cifchâr-ı cân-ı habîsi şigâf-ı târekinden nişibgâh-ı düzaha pervaz eyledi» cümlesi Osmanlıcadır. *Agâh Sırrı LEVEND.* Ataç dilimizin özleşmesi tartışmalarında sık sık, Mercimek Anmet ile Âşık Paşazade'ye başvurmuştur. Bunun gibi. Tanzimat şiirinden geriye tâ Yunus'a kadar atlamak da olur. *Melih Cevdet ANDAY.* Türk minyatür ve süsleme sanatçısı Abdülcelil Levnî (? - 1732) nin «Oyuncu Kız» tablosu ve :

Sade Nesir

Halk diline dayalı; süsten, söz sanat oyunlarından, özentilerden uzak; Arapça, Farsça sözlerle tamlamalara elden geldiğince az yer verilen bir nesirdir Sade Nesir.

Halkı amaç tutan konularımız; dinsel, tasavvufla ilgili yapıtlarımız, halk hikâyelerimiz, Kur'an tefsirlerimiz, menâkıpnâmelerimiz, hadis kitaplarımız, ortaklaşa özellik taşıyan Osmanlı Tarihleri'miz; halka birşeyler öğretmek isteyen yazıyla ilgili eserlerimiz sade nesir'le yani öğretici nitelikteki nesirlerdir.

Eyüp Sultan Camii avlusu.

Divan Edebiyatı'mızın öğretici nesri, tarih nesrine yakındır. Anlatım sanatsız, biraz kurucadır. Mecaz, tasvir, söz sanatları çok azdır. Özellikle din, tasavvuf, eğitim, tıb, hukuk, ahlâk ve her türlü bilimsel konular bu nesirle işlenir. Divan nesircilerimizden Sehî Bey(? - 1548) *Tezkere*'sinden bir örnek:

İsmi Yusuf'tur. Şair ve Fâzıl ve hakîm-i kâmil, şi'ri fazlına nisbet gülistân-ı fesahattan bir berk-i gül ve nazm-ı lâtîfi bustan-ı belâgattan bir şah-ı sümbüldür. Kaside ve gazel ve mesneviyat ve rübai ve kıt'a demekte

müteſennindir. Germiyan memleketinde otururdu. Tabiatı tıbba mail ve hikmete kail olup ilm-i tıbda ziyade-i meharet ve ſenn-i hikmette temam-ı mümareset bulup Hakîm Sinan denmekle iştihar bulmuş idi.

Sultan Murad Hân-ı Gazi musahabet-i şereſbahşları ile münasebet edip anlar dahi Mevlânâ Şeyhî'de ziyade-i zekâvet ü ſetanet ve idrak-i pâk görüp beğenip vezir edinmek murad edindi. Reşkten, müfsid ifsad edip nifak suretiyle: «Hamse-i Nizamî gibi bir kitap demeti irtikâb etsin, görelim, badehû vezir edesin» deyu ilka ve iğva edip Sultan Murad Hazretleri imtihan için Nizamî Penç Genc'in Şeyhî Hazretleri'ne verip ol dahi alıp içinden Hüsrev ü Şirîn tercümesin ihtiyar edip bu bîbedel hûbun eğninden kâlıne acem libasın giderdi, Türkî kisvet ve yeni hil'at biçip giydirdi. İnsaf ki bir şive ile zîb ü zînet ve bir nakışla teravet ü letafet vermiştir ki andan artık olmak mutasavver değildir...

Rivayettir ki Mevlânâ Şeyhî varıp Hüsrev ü Şirîn tercemesine mübâşeret edip bin miktarı beyit yazıp çeşni için Sultan Murad Hân Hazretleri'ne arzettikte gayet mertebede pesendîde düşüp mukabelede vâfir in'am ve ihsan-ı tâm bulup yine vatan-ı maruf ve mesken-i melûfu olan Germiyan memleketine giderken yolda haramîler basıp elinde olancasını alıp kendisi ölmek halâs buldu. Varıp kendi vakıasına münasip «Hatname» nâm bir hikâye nazmedip padişaha gönderdi. Hüsrev ü Şirîn'i tamam etmeden Allah emrine yetmiştir. Kabri Germiyan'dadır.

Öğretici nesirle yazılan eserlerimizin çoğu, doğu dillerinden yapılan çevirilerdir. Dil Arapça - Farsça karışımıdır. Halk için yazılanlar, sade bir Türkçe ile kaleme alınanlar sayılıdır.

Mercimek Ahmet (XV. yüzyıl) in «Kabusnâme»si; *Yazıcıoğlu Ahmet Bican* (? - 1466) ın «Acaib-ül Mahlûkat»ı; *Kınalızade* (ölm. 1572) nin «Ahlâk-ı Alâî»si sade nesrimizin en sevilen eserleri arasındadır. Sade nesirle XIV. yüzyıl'da bir açıklama:

Bir derviş Basra şehrinde giderken susadı; bir kapıdan bir içim su diledi. Bir kızcağız bardağiyle bir içim su verdi. Derviş suyu içerken gözü kızın cemaline duşoldu. Gönlü kızın zülfü tuzağına giriftar oldu. Adımın atmağa mecali kalmadı. Kapıda düştü, bira. yattı. Ev ısı mukbil hocalardandı. Geldi gördü ki, aşk perisi dervişin gönlüne siyirdim salmış. Beli bükülüp gözünden yaş revan olmuş. Sordu ki ey derviş noldun, sana ne geldi? Derviş eydür: Ey hoca, hiç bilmezem ki noldum. Evet bu kadar bilürem ki bu kimse işbu evden bir içim su verdi. İçdim gönlüm ki hû hazinesidür; yağmaladı; işbunda kaldum. İmdi ey hoca ben bu pazara razi değilüm. Eytgil, içtüğüm suyu ödeyeyin; gönlümü geri versün öyle gideyin.

Süslü Nesir

Süslü nesirle divan şiiri arasında paralellik vardır. Ustalık, hüner göstermek amacı taşır. Arapça, Farsça sözcüklerle, tamlamalarla yüklüdür. Söz oyun-

ları, düğümlü uzun cümlelerle, seci'lerle doludur. *Edebî Nesir* de denilir.

Süslü dıvan nesrimizin baş temsilcilerinden sayılan *Nergisî* (1592 - 1635); münşeat yazarıdır. Bosna'da doğdu. Asıl adı «*Mehmet*»tir. Kuvvetli öğrenimle yetişti. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Müderrislik, kadılık, vakanüvislik yaptı. Secilerle örülü, tumturaklı, terkiplerle yüklü, süslü divan nesrimizin Veysî ile birlikte baştemsilcisi sayılır. Başlıca eserleri: «*Münşeat Mecmuası*», «*Hamse*», «*Nihâlistan*»dır. Nergisî'den bir parça almak, bu nesir hakkında azçok bilgi verebilir:

Bir müferrih dilküşa mesire-i cennet âsada seccade-i saye-i biyd üzre, leb-i cây-ı dilcu-yi keder şûy-ı ruhfezâda, tarh efkeni bezm-i harîfane ve halka bend-i cemiyyet-i müstemendâne olup...» Bugünkü dile çevrilişi: «Ferahlık verici, gönül açıcı cennet gibi bir yazlıkta, bir söğüt gölgesinin seccadesinde, ruh açıcı, keder silici, gönül alıcı bir dere kıyısında, dostlarla bir meclis kurarak ve onların halkasına sığınarak...»

Elyazması kitaplarımızı süsleyen kûfî, sülüs nesih yazılar ve Mehmet Esat Yesarî'nin bir tâlik yazılı kompozisyonu.

«Ne zaman ki hame-i hammame-i mevzun terâne-i dilkeş-âvâz-â-marifet perdaz sâha-yı sahâyif-i melsâyi firûye fâma balküşa-yi pervâz idüp...» Çevirisi : «Ne zaman beceriklik gösteren, güzel sesli, gönül çekici, düzgün ötüşlü güvercin gibi kalem firûze boyalı kaymak yaprakların alanında kanat çırpıp uçmaya başlarsa...»

Edebî Nesir; divan nesrinin bugünkü nesrimizden en uzak düşen koludur. Mecazlarla, kafiyeli, şairane söyleyişle, arapça - farsça sözcüklerle, üçüzlü, beşizli tamlamalarla örülü olan bu nesir, edebiyatımızın en yapmacıklı nesridir. çoğunlukla fikirden yoksundur.

Süslü edebî nesrimizin en ünlü kişileri; «Tazarrunâme»sile *Sinan Paşa* (1437 - 1486); «Nefehât-ül Üns» ve «Münazara-i Bahar u Şita» eserlerile *Lâmii Çelebi* (1472 - 1532); «Şikâyetnâme»sile *Fuzulî* (1495 ? - 1556); hamse sahibi *Nergisî* (1592 ? - 1635); *Veysî* (1561 - 1628) ve *Kânî* (1712 - 1791). Süslü nesrimizin en güzel örneğini veren Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme*'sinden :

Azmışlara yol gösterici, az isteyene bol gösterici; bilmeyene bildirici, görmeyene gördürücü; Hak sarayının kapıcısı, gönül evinin yapıcısı.. İlâhî! Her neyi gülzar ettinse anı ittim; İlâhî! Elime her ne sundunsa anı tuttum; İlâhî! Gönlüm oduna ne yakdınsa o tüter; İlâhî! Vücudun bahçesine ne diktinse o biter; İlâhî! Ben yoğ iken ne olacağımı ve beni yaratmadan ne edeceğimi bilirdin. Benim ne kulpa yapışacağımı başıma yazmış, ne yola gideceğimi ezelden bilmiş idin. Eğer ezelde kulluğa kabul ettinse fazl senindir, ni'met bana. Eğer reddeyledinse adl senindir, hasret bana...

Orta Nesir

Sade Nesir'le Süslü Nesir arası, öğretici nesirle edebî nesir ortası bir yol tutturan düzyazı'dır. Öğretici, bilimsel, kültürel niteliklerinin yanısıra yer yer yabancı sözcüklerle söz sanatlarile yazardan yazara değişen özelliktedir.

Halkımızın konuşma dilinden oldukça uzaklaşan Orta Nesir; tarih, din, coğrafya, biyografi, ahlâk, siyaset v.b... alanlarda Divan Edebiyatı'nıza zengin ürünler kazandırır. *Tarih Nesri* de diyebileceğimiz, bu yazı yolu, divan nesrimizin en verimli alanıdır. XIX. yüzyıla kadar bir edebiyat türü sayılan tarih alanında; sanat gayesi güdülmeden, süssüz, canlı, oldukça sade, zevkli bir Orta Nesir'le birçok tarihsel eserler yazılmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ı bu konuda tekrar tekrar dinlemek zorundayız :

Tarih, kişiliğin kendisi, hiç olmazsa kaynağıdır. Onsuz insan teşekkül etmez Öyle bir yalnızlığa düşer ki, konuşmak bile imkânsızlaşır. Onun için nesiller ve fertler daima mazi ile meşguldürler... Eski tarihçilerimizin çoğu olayları yazmaya memur vak'anüvislerdi. Onlar için kendilerine ge-

len resmî evrâkı muhtelif rûznâme ve cerideleri sıraya koymaktan başka bir iş yoktu. Olayların iç yüzünü aydınlatması gereken bir problem telâkki etmekten epey uzak olan bir zihniyetle, devletin ağzından konuşurlardı. Devam edegelen büyük olayları gereğiyle anlatabilmek için daha evvelki senelere döndükleri zaman, çok def'a bir evvelki vak'a-nüvisin eserine müracaatı yeter görürler. Bazı olaylarda, o olayı yaşayanların hatıralarına müracaat ettikleri, şu veya bu olayı aydınlatacak bazı gözlemleri topladıkları da olurdu. Fakat hiçbir zaman tam bir vesika düşüncesiyle hareket etmezlerdi. Yazarın dış âlemle temas derecesini gösteren bazı tasvirler, portreler, ufak tefek hicivler, özel mizaç taşkınlıkları, kitaplarının özelliklerini yapardı. Bazen bu özellikler, olaya katılan tarihçinin gözlemleriyle kuvvetleniyordu... Tarih insanın ve toplumun bütün bir tarafıdır. Bu ok ve yay hikâyesidir. Mazi vardır ve hattâ hali, onun arasından geleceği o idare eder. Toplum için mazi yani tarih, fert için hâfıza gibidir. Hâfızasını kaybeden adam, nasıl artık kendisi değilse, toplum da mazisini unutursa veya bu mazi fikrini vuzuhundan mahrum ederse, öylece kendisi olmaktan çıkar... Bugünün en modern adamını açın, adım başında tarihten size bahseder. Tarih, şahsiyetin kendisi, hiç olmazsa, kaynağıdır. Onsuz insan teşekkül edemez. Öyle bir yalnızlığa düşer ki, konuşmak bile imkânsızlaşır. Onun için nesiller ve fertler daima mazi ile meşguldürler. Daima tarihin karşısında vaziyetlerini tayin ederler.

Tarih, bilindiği üzre, olayları zaman, yer belirterek anlatan kitap; eski zamanlardaki insan toplumlarının hayatını tanıtmaya çalışan bilimdir.

Bir konuyu geçmiş zaman içinde ilgilendiren olayların tümü; tarihî olayları yazan kitap; bir olayın oluş zamanı; Divan Edebiyatı'nda, bir olayı ebcet hesabına göre belirtme de tarih'tir.

Ondokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar tarih, edebî türlerdendi. Bir sanat eseri kabul edilirdi. XIX. yüzyılda edebiyattan ayrıldı; bilim halini aldı.

Divan tarih nesrimizin Orta Nesir alanında en ünlü kişileri; kendi adını taşıyan tarihile *Âşıkpaşazâde* (XV. yüzyıl); «Peçevî Tarihi» ile *Peçevî İbrahim*

Büyük şenliklerimizden birini gösteren tarihî bir gravür. (XVIII. yüzyıl)

Efendi (1574 - 1649?); «Risale»siyle *Koçi Bey* (XVII. yüzyıl); büyük bilimcimiz *Kâtip Çelebi* (1609 - 1657); eşsiz gezginimiz *Evliya Çelebi* (1611 - 1682); tarihile *Naimâ* (1655 - 1716); «Sefaretnâme»sile *Yirmisekiz Çelebi Mehmet* (? - 1732). Tarihçi *Silâhtar Mehmet Ağa* (1658 - 1723) nın «Silâhtar Tarihi»nden bir parça :

Dûr ü diraz seferler zuhurundan Enderûn ve Bîrûn hazinelerinde akçe kalmayıp sadr-ı sabık Kara İbrahim Paşa arzıyle iç hazine ve iç kiler ve has âhurda olan bazı zevaid-i evânî-i sîm ü zerden bin keselik altın para kesilip beş akçe yerine geçmeyip hevâ yere telef olmağla «Düşman ayakta iken bu kâra mübaşeret caiz miydi? Selefte olagelmiştir, rehin ile bezirgândan akçe alınıp sarfolunsa, geldikçe verilse ne olurdu? Şimdi bunun âvâzesi Hind ü Sind'e ve Firengistan'a gider» deyu bir alay güftügû olmuş idi. Akıbet şeamâti zuhur eyledi. Şöyle ki Françe elçisi, kralın tenbihi üzerine has âhur hazinesin seyrin istîzân edip, varıp gördü. Bin çift murassa sîm ü zer rikâb ü raht ü bisat dağlar gibi yığılı gördükçe dembeste vü hayran olup «Heman bu mudur?» demiş. «Asıl hazine İstanbul'dadır, bunlar şikâr için gezer; istersen İstanbul hazinesin dahi seyrettirelim» demişler. Ol dahi «Devlet-i Aliye'nin bir miktar evanîsi kesilmekle deryadan katra ancak; malûm, gayrı hacet değil» demiş.

İstanbul Yeni Cami avlusunda Divan Nesri'yle yazan bir mektupçu. (XVIII. yüzyıl)

MERCİMEK AHMET (XV. yüzyıl)

Ey oğul, eğer şair olup şiir eyitmeğe kasdetsen cehdet ki şiirde sözün murabba' ola yani ruşen ola, açık ola. Şiirin mânası açık gerektir ki, ruşenliği sebebinden ötürü kim gerekse rağbet ede. Hayalsiz, tertipsiz, sanatsız şiir eyitme.

TÜRKÇE'yi konuşma diline yaklaştıran yazar. Nerede doğduğu, hayatı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Babasının adı İlyas'tır. Sultan II. Murat (1421 - 1451) zamanında yaşadığı, «Kâbusname» önsözü'nden anlaşılmaktadır. İsmini ölümsüzleştiren bu kitabı Türkçeye çevirişine padişahın şu sözleri sebep olur: «Hoş kitabdur ve içinde çok faydalar ve nasihatlar vardır. Amma Fars dilindedir. Bir kişi Türkî'ye tercüme etmiş velî rûşen değül... Açuk söylememiş. Ve lâkin bir kimse olsa ki ol kitabı açuk tercüme etse. Tâ ki mefhumundan gönüller haz alsa.» Mercimek Ahmet çevirisi için şöyle der:

Kabusname'yi Türkîye tercüme ettim, şöyle ki bir lâfzı aralayıp geçmedim, belki aklım erdiğince bazı müşkilce elfazını dahi bast ile şerh ettim ki tâ ki mütalâa kılıp okuyanlar mânâsından haz alalar ve bu zaifi dua ile anlar. Geldik imdi eğerçi bu kitap nev-arus-u hûb-rûdur, velî ziyneti yoktur ve uryandır, yani yalıncaktır... Her kişinin ki üzerine eydesin; miktarını bilip eyit, ta ki medhin hicve dönmeye yani bilmek gereksin ki her taifeye nice meth idüp öğmek gerek, her kişinün mahalli nedür, bilgil. Meselâ bir kişi ömren yanına bıçak dakındığı olmaya, «Kılıcunıla arslan düşürdün, süngünile Billûr dağın götürdün» deme, ya «Bisütun dağın götürdün» deme, «Bisütun Acemde bir dağın adıdur». Andan gerü, bir kişi eşeğe bindüği yoğ ola, «atun Düldül'den yeğdur» ya «Burak'dan yeğdür» deme, ya «benzer nesnedür» deme, işte hicve dönen medih budur...

Mercimek Ahmet; XV. yüzyılın artistik Osmanlı nesrinin karşısına Türk dilinin konuşma diline yakın, canlı, açık, sade, kısa cümleli nesir yapısını çıkaran bir yazardır. Çevirdiği «*Kâbusname*» 1082'de, İran hükümdarlarından Keykavus'un, oğlu Giylan Şah için Farsça yazdığı bir öğüt kitabıdır. Şiir, musikî, ahlâk, tıb, görgü, astronomi, ticaret, hayat görüşü ve birçok konular hakkında özlü bilgiler verir. Selçuklular dönemindeki «Gençlik Eğitimi»ni ele alması bakımından da dikkate değer, başarılı didaktik bir edebiyat örneğidir.

İşte divan edebiyatında dilde sadeleşme dediğimiz akım yine bu yüzyılda bu ortam içerisinde şiir diline karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. II. Murad, Mercimek Ahmet'e Kabusname'yi açık bir dille Türkçeye çevirmesini emrederken Umur Bey de İksîrü's-saâde'yi Türkçeye çeviren yazara aynı yolda emir vermiş, yazar bunu bütün güçlüğe karşı yerine getirmeye çalıştığını söylemiştir. Bundan başka XV. yüzyılın bir bölük şairlerinde Türkçenin dil ve ifade olanaklarından yararlanma, yerli konulara ve tasvirlere yönelme gibi bir kendi kendini bulma çabasının başladığını görüyoruz. *Hasibe MAZIOĞLU.* Kabusname'den «Malı Nice Cemederler ve Neye Harcederler Anı Beyan Eder» :

Ey oğul, mal ele getirmekten gafil olma. Neden cemedersen et, tek helâlden olsun. Ama cehdeyle ki muhatara yerden hâsıl etmeyesin. Velî cehdin bu olsun ki, ne ki kazanasın öğet yüzden ve kenez yerden kazanasın, tâ ki kazandığın sana sine. Çün gördün : Kazanç revan hâsıl oldu; telef etme, dağıtma, yani olmaz yere harcetme ki malı kazanmaktan ise saklaması güçtür. Zira ki akçeyi çok kişi kazanır, illâ saklamadıkta yine cimrilikten kurtulamaz. İmdi ey oğul, cehdeyle, dünyalıktan irkindiciğin ola ve eğer bir gün hacetin ola ki irkindiğinden alasın. Tez cehdeyle ki ol aldığın kadar nesne cemeyleycsin, yine yerine koyasın. Zira ki eğer safi keseden alasın, aldığınca yine yerine koymayasın, ger Karun malı ise dahi tezcek heba olur. Netekim şair eydür ki :

Avuç avuç almağ ile kûhsar
Yine katmasan tez olur târmâr

Hem bu manada İbn-i Melıdî dahi buyurmuştur ki :

Denizden kıl ucuyle alınsa su
Pınar akmasa ana olur kuru

İmdi böyle olduktan sonra, gönlünü bir nesneye dibelik bağlama, tâ ki ol gönül bağladığın nesne nâgâh elinden giderse melûl olmayasın. Yani bayliğa : «Dibelik bana kala» deyu gönül bağlama ki eğer yoksulluk ererse melûl gönlün dar olmaya. İmdi eğer malın çok olsa, yoksul olacağını an, dahi ol maldan tedbirle ve takdirde harceyle; yani mıkdarınca harcet ve oranla nafaka edin. Malı az kişi ki, mıkdarınca, oranla harcede, yeğdir malı çok kişiden ki kadrinden artuk, oransız harcede. Zira ki oranla harcedicek ne denlu mal az olsa, sonuna dahi nesne kalır ve lâkin oransız harcedicek ne denlu çok mal olsa sonunda hiç nesne kalmaz. Pes, öldüğünde çok nesnen kalmak yeğrektir dirliğinde az nesneye muhtaç olmaktan ise. Zira demişlerdir ki : «Sonunda kişi çok nesneyi düşmana komak yeğdir dirliğinde dosttan azıcık nesne dilemekten!» ve demişler ki: «Zahmetle saklamak yeğdir zahmetle istemekten!» Meselâ eline bir nesne girdi ki bahası bir sehîl nesnedir : «Ne olur bundan?» deme; anı saklamak ardınca ol ki bahası az nesneyi saklamayan bahalıyı dahi saklayamaz.

ÂŞIKPAŞAZADE (1393 - 1481)

Süleyman Şah dahi atın suya depti. Önü yarmış. At sürçtü. Süleyman Şah suya düştü. Ecel mukaddermiş. Allahın rahmetine kavuştu. Sudan çıkardılar. Caber kalesinin önüne defnettiler. Şimdiki hinde ana «Türk Mezarı» derler.

AŞIKPAŞAZADE Tarihi'nin yazarı. Amasya yakınlarında Elvançelebi köyünde doğdu. Şair Âşık Paşa'nın üçüncü kuşak torunudur. Asıl adı *Mehmet*, mahlâsı *Âşıkî*'dir. Birçok savaşlara katılmış bir askerdir. Yıldırım Beyazıt' la Fâtih çağlarında yaşamış; Macaristan (1437), İkinci Kosova (1448) seferlerine katılmış; Şehzade Mustafa ile Beyazıt'ın sünnet düğünlerinde Edirne'de bulunmuş (1457); Üsküp'ten sonra İstanbul'a yerleşmiştir (Ölm. 23 Mart). Mezarı, Fatih'te Aşık Paşa Mescidi'nin avlusundadır.

Âşıkpaşazade; Türklerin Anadolu, İstanbul, Rumeli fethini, o günlerin ülkücü heyecanını, yaşadığı çağdaki olayların çoğunu gözlerile görerek, effsaneli destanî bir tazelikle anlatır. Tarihini yazarken herkesin anlıyabileceği, söz hüneri göstermiyen, her türlü süsten, özentiden yapmacıktan uzak, açık, yalın bir dil kullanır. Halk deyimlerinden, konuşmalarda geçen eksik söyleyişlerle devrik cümlelerden yararlanır. Anlamı güç anlaşılan yabancı sözcüklerle, yabancı dil kurallarile yapılan tamlamalardan kaçınır. Tarihsel bir romancı ustalığı ile, olayları, fetih günlerimizin coşkun havası içinde netis fıkralarla, manzum parçalarla güçlü fikirlerle süsler.

Âşıkpaşazade; daha onüç yaşlarında iken Geyve'de tarihçi Yahşi Fakîh'in evinde misafir kalır, onun yazdığı «Osmanlı Tarihi»ni okuyunca, tarih yazmak hevesine kapılır. Bu isteğini, ancak seksen yaşında yerine getirir. Ömrü boyunca duyup gördüğü tarihsel olayları, kendinden önceki kaynaklardan da faydalanarak, zaman sırasıyla bir Osmanlı Tarihi yazmaya başlar (1473); ileride *Âşıkpaşazade Tarihi* olarak anılan bu eser, Osmanlıların başlangıcından II. Bayezit zamanına kadarki olayları anlatmaktadır. Elimizde onbir tane yazma nüshası vardır ki, «*Tevarih-i Âl-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi*» adıyla 1915'de basılmıştır. Âşıkpaşazade Tarihi'nden «Rumeli'ye Geçiş» :

Anı beyan eder kim Süleyman Paşa Karesi vilâyetinde neyledi ve kiminle musahabet eyledi anı bildirir: Meğer bir gün seyrederken Aydıncık'a geldi,

Temaşalık'a geldi, gördü bir garip binalar. Biraz durdu, hiç söylemedi. Süleyman Paşa'ya, Ece Bey derlerdi, bir aziz ve hayli bahadır tanınırdı, eydür: «Hânım, tefekküre vardın.» Süleyman Paşa eydür: «Bu denizi geçmek fikrederin; şöyle geçem ki kâfirin haberi olmaya.» dedi. Ece Bey ve Gazi Fazıl eyittiler: «Biz ikimiz geçelim, görelim.» dediler. Süleyman Paşa eydür: «Nereden geçersiz?» der. Eyittiler kim: «Hânım, bunda bir yer vardır kim öte geçmeğe yakındır.» Geçtiler, ol yere vardılar kim ol yer Virancahisar'dır; Görece'den aşağı, deniz kenarındadır.

Ece Bey'le, Gazi Fazıl bir sal çattılar, bindiler. Geceyle Çinhisarı'nın nevahisine çıktılar. Bağlarından bir kâfir ele girdi; ala koydular, hemandem Süleyman Paşa'ya getirdiler. Süleyman Paşa bu kâfire bir kaftan giydirdi. Başına bir şapka verdi. Beline kuşak ve ayağına ayakkabı verdi. Elhasıl kâfiri donattı. Kâfire eydür: «Sizin hisarınıza nice girevüz ki bizi kimse görmeye?» Kâfir eyitti: «Ben sizi kimse görmeden hisara koyayın.» dedi. Tez bir nice sal çattılar. Süleyman Paşa yetmiş seksen yoldaş aldı. Geceyle geçtiler. Kâfirin bir ters dökecek yeri vardı. Bu Müslümanları doğru oraya iletti. Tez hisara girdiler. Kâfirin dahi ekseri bağlarında idi ve harmanlarında idi. Elhasıl hisarı aldılar. Kâfirini incitmediler, belki dahi ihsanlar ettiler. İçinde birkaç belli kâfiri tuttular. Bu hisarın limanında gemiler vardı. Ol gemilere ilettiler, koydular; karşıda oturan leşkere ilettiler. Elhasıl ol gün iki yüz âdem geçirdiler. Ece Bey hisarın atlarından bindi.

Bolayır yakınında Akçaliman derlerdi bir liman vardı, andaki gemileri yaktı. Andan sürdü, hisarına geldi. Hisarın limanında olan gemileri hıfzettiler. Durmadılar, âdem geçirdiler, elhasıl leşkerin ekserini yanlarına geçirdiler. Bu kâfirlerden hiç kimseyi incitmediler. Hâtırların ve kendilerin begayet hoş tuttular. Bu kâfirlerin gemicilerin gemiye koydular, kendileri üzerine durdular. geçirdiler. Elhasıl bir iki gün içinde iki bin er geçirdiler. Bu kâfirler gazilere ittifak eylediler, yürüdüler.

Sultan Orhan zamanında Gazi Murat Han zamanında ulema var idi ve illâ müfsit değillerdi, tâ Candarlı Halil gelince. Kaçan kim Candarlı Halil geldi ve Türk Rüstem geldi, Mevlâna Rüstem dediler, âleme hile karıştırdılar. Halil'in oğlu Ali Paşa zevvak kişiydi, muhasipleri dahi zevvak oldu. Kadıların fesatları zâhir oldu. Bayezit Han hükm etti: «Kadıları getirin!» dedi. Vardılar, hayli kadı getirdiler, Beyşehri'nde bir eve koydular. Han eyitti: «Varın, ol eve od urun. kadılar bile yansın!» dedi.

SİNAN PAŞA (1437 - 1486)

Ey gözlerin nûru, gönüllerin sürûru; başımızın tâcı, dil ehlinin mîrâcı!.. Gönül tahtının hânı, sîne serîrinin sultânı; şaşkınlık denizine düşenin elin alıcı, dalâlet vâdîsinde kalanı kaldırıcı... Bildim ki: Dost yolunda nîstlik gerek, yâr önünde pestlik gerek; ten cübbesi çâk gerek, gönül evi pâk gerek.

DİVAN Edebiyatı'mızın nesir diline ilk sanatlı nitelik kazandıran yazar. Bursa veya Edirne'de doğduğu sanılmaktadır. «*Yusuf Sinaneddin*» asıl adıdır. İstanbul'un ilk kadısı bilgin ve şair Celâleddinzade Hızır Bey'in oğludur. İyi bir öğrenim gördü. Edirne'de müderrislik etti; vezirlik rütbesiyle İstanbul'a gelerek Fatih Sultan Mehmet'e müsahip ve hoca oldu (1470). Büyük bir riyaziyecidir: «*Hoca Paşa*» diye de anılır. Bir ara Fatih'in gazabına uğramış, Sivrihisar'a sürülmüştür. II. Beyazıt zamanında tekrar itibar kazanarak Edirne'ye müderris oldu (1481). Mezarı Eyüp'tedir.

İlâhî! Ben yoğiken ne olacağımı ve beni yaratmadan ne edeceğimi bilirdin. Benim ne kulpa yapışacağımı başıma yazmış, ne yola gideceğimi ezelden bilmiş idin. Eğer ezelde kulluğa kabul ettinse fazl senindir, ni'met bana. Eğer reddeyledinse adl senindir, hasret bana. İlâhî! Kabûl senden, red senden. İlâhî! Şifâ senden, derd senden.

Sinan Paşa; artistik nesir üstadı olduğu kadar, hem tasavvuf bilgini, hem şairdir. Şiirleri nesrine göre çok zayıf kalır. Nesirleri, secili, mecazlı ve her çeşit sözcük oyunlarile süslü; yabancı dil kurallariyle yüklüdür. Sözdiziminde, zamanının tüm sanat kurallarını, divan şiirinden gelen uyumsu ses öğelerini, iç kafiyeleri, mazmunları, arapça-farsça sözcükleri bol bol kullanır. Gerek zamanında, gerekse daha sonra yetişen nesirciler üzerinde kuvvetli etkisi görülür. Bu «artistik Osmanlı nesri» aşılamamış, tümceleri gereksiz yere uzatmak hatasına düşülmüştür.

Sâbıka-i ezelde ne yazdınsa ol olur, hâtime-i ömrde ne kodunsa ol gelir. Eğer mut'î kulların tâatlerine inanırlarsa, âsîlerin dahi keremine dayanırlar. İlâhî! Her neyi gülzâr ettinse anı ittim. İlâhî! Elime her ne sundunsa anı tuttum. İlâhî! Gönlüm oduna her ne yaktınsa ol tüter. İlâhî! Vücûdum bağına ne diktinse ol biter.

Sinan Paşa'nın elimizde üç eseri vardır : Tasavvuf kültürünün derinliğini gösteren, sonsuz âlemin yaradılışındaki sırrı araştıran, felsefe, tasavvuf, ahlâk konularını işleyen en ünlü eseri : *Tazarru'nâme* (Tanrıya Yakarış), yine tasavvuf-ahlâk konularını ele alan *Risale-i Ahlâk* (Ahlâk Risalesi), İran şairi Attar'dan eklemelerle çevrilen *Tezkiret-ül-Evliyâ* (Erenlerin Hayatı). Bu son kitap, tanınmış tasavvuf bilginlerinin yaşantılarını anlatır.

Sinan Paşa'nın çeşitli eserleri arasında en değerlisi ve en tanınmışı Tazarrûname adlı kitabıdır; çoğu mensur, bazı kısımları da manzûm bir eserdir. Yazar, burada devrinin kültürü içinde felsefî düşünüşler göstermekte, dinden, dünyadan, tasavvuftan ve ilâhî aşktan bahsederek Allah'a yalvarmaktadır. *Vasfi Mahir KOCATÜRK.* Tazarru'nâme'den :

İlâhî! Dil verdin, zikrinden ayırma; gönül verdin, fikrinden çevirme. İmân verdin, dâim eyle; ihsan verdin kâim eyle... Bir alîmsin ki ilmine gayet yok. Bir kadîrsin ki kudretine nihayet yok. Kadîmsin, ukul-i mutekaddimîn ve müteahhirîn daire-i kıdemine kadem basamaz. Hakîmsin, hükema-yi evvelîn ve ahirîn hikmet-i marifetinden dem vuramaz. Bir maşuksun ki aşkın havasında eflâk çarha girip oynar; bir mahbubsun ki şevkın derdinden bütün gün asya-yi çarh inler... İlâhî bu tertib-i avalim-i şehadet ve bu nizam-i hazret-i izzet ü celâdet bir silsiledir ki bir ucu lemyezelde ve bir ucu lâyezaldedir ve bir dizidir ki bir tarafı ayanda ve bir tarafı misaldedir. Madem ki ola ucundan tahrik edilmeye bu ucu hareket etmez. Her nikbahtlık ve bed-bahtlık ki devran sürer ceraid-i takdir-i kıdemde yazılmıştır ve her hil'at ki insan giyer hıyafethane-i ezelde biçilmiştir... İlâhî! Biz geldik yine kendi derdimize, başlıyalım ah-ı serdimize. Ah ki dilden gelmeye ol ah-ı sadık olmaz ve nale ki ciğerim kopmaya ol nale-i âşık olmaz. Ah ki sadık olmaya bîderd olur ve nale ki bîderd ola serd olur...

Biliriz, yalandır amma nice edelim, hele yalansa dahi biraz ağlıyalım. Ümiddir ki ol çareger bir çare ede. Efendi igen kul eksikliğine kalagan olmaz; Mevlâ daim bendesi aybına bakagan olmaz. Her nesi varsa kendinindir, eksik gedik anındır. Dilese eksik komayıp tamam ederdi, istese bir «Kün!» demekle itmam ederdi. Çün böyle diledi, dilek anın, n'idelim; her ne buyurursa öyle idelim. Ne bunda iradetle geldik ki yine bundan ihtiyar ile gidevüz. Hemin bize vacib ol ki elden geldikce buyruğun edevüz. Bakisi anın iradetine dairdir. Kabul ü redd inayetine dairdir.

SEYDİ ALİ REİS (1498 - 1563)

Deniz üstünde yürürüz
Düşmanı arar buluruz
Öcümüz komaz alırız
Bize Hayreddinli derler

SEYAHAT edebiyatımızın ilk ünlü yazarı, şair, bilgin, büyük denizci. İstanbul'da doğdu. Büyük babası bahriye müsteşarı, babası Galata'daki bahriye dârüssınâasında kethüda Hüseyin Reis'tir. Rodos fethine deniz subayı olarak katıldı (1522). Barbaros, dünya tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri olan Preveze Savaşı'nda Türk donanmasının sol kanat amiralliğini ona verdi (1538). Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Hind Okyanusu amiralliğine getirildi (1553). Maskat açıklarında Hint yolunu Türk gemilerine kapamak isteyen Portekiz donanmasını dağıttı (1554). Hindistan'a çıktı; leventleriyle birlikte Delhi'ye gitti; Timuroğlu İmparatoru Hümayun Şah'ın veziri oldu; Şahın ölümü üzerine Delhi'den ayrıldı (1556); Afganistan - İran yolu ile İstanbul'a döndü (1557). Bir muhammesi :

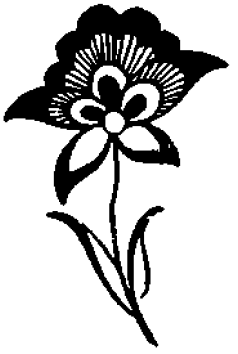
Rağbet eder mi â'şık olanlar bu hâneye
Ney gibi inlesen n'ola her dem edip figaan
Sayd olma dâma ey gönül aldanma dâneye
Kânûn edindi kaddini çeng etmeyi cihân
Sahm-i kazâ bilirsin erîşir nişâneye
Gûc eyleme usûle gözet dâiren heman
Çekmek belâ vü mihneti â'lemde yâ neye
Gördün senin terânene raks eylemez zamân
Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye
Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye

Baş eğme dehre izzet içün olma mübtezel
Dünyâ seninimiş tutalım n'eylesen gerek
Elvermese zamâne sakın eyleme cedel
Â'kıl odur ki yok yere harc etmiye emek
Pendim kabûl eyle benim sözüm esle gel
Sanmâ muradın üzre döner dâimâ felek
Bir kîşiye nasîb gelir bûdûrür mesel
Gûş et nasîhatim hele benden sanâ demek
Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye
Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye

Yazmış ne kim mukarrer ise levha çün kalem
Elbette bâşa gelse gerek yâzılan rakam
Şâd olma izzet île fenâ gelse çekme gam
Ey Kâtibi cihanda nedir çektiğin elem
Gördün zamâne uymadı uy sen zamâneye

Seydi Ali Reis; İstanbul'a karadan dönerken, yanındaki Türk denizcilerile, Agra'dan Delhi'ye, oradan Lâhûr'a ve Kâbil'e gelir. Semerkant, Buhârâ, Hıyve' den İran'a iner. Meşhed'den İran Türk İmparatorluğunun başkenti olan Kezvîn'e

varır. Kanunî'den sonra yeryüzünün en kudretli hükümdarı olan Safevî İmparatoru Şah Tahmasb'tan büyük iltifat görür. Türkiye topraklarına girer; Bağdat, Musul, Diyarbakır - Ankara yoluyla İstanbul'a varır; Galata'daki konağına iner; bir hafta sonra Edirne'de Kanunî'nin huzuruna çıkar; 3 yıl, 5 ay süren macerasını anlatır. Denizcilere büyük sevgisi olan Hükümdar'ın bu seyahati kaleme almasını emretmesi üzerine «*Mirat-ül-Memâlik*» kitabını yazar. Bir gazeli :

Â'şık îsen hûn-i gam yemekten ey dil lezzet al
Ârif îsen câm-ı mey nûş eyleyip bir hâlet al
Bî-bakaadır mâl-ı dünyâyâ gönül meyleyleme
Kıssa-î Kaarûn'u var güş eyte andan ibret al
Almağâ can nakdinî minnet mi eylersin bana
Kıl tekellüm bir nefes benden anî bî-minnet al
Rulım edip ben nâ-tüvânâ girdî gamzen zahmına
Ey tabîbim bâri gel nakd-î hayâtî ücret al
Gezme Mecnun gîbi dağlardâ abes ey kûlıken
Aşk vâdîsinde şâkird ol banâ bir san'at al
Yâri görsem ölmeden kâr etdi hasret cânıma
Celıd edip ey haste-dil dest-î ecelden mühlet al
Şübhe yok hubbü'l-vatan îmândandır Kâtibî
Hâlinî arz eyleyip Şâh-î keremden ruhsat al

Seydi Ali Reis; denizciliğinden başka iyi bir şair, coğrafya, matematik ve astronomi bilginidir. Şiirlerinde «*Seydî*», «*Kâtibî*» takma adlarını kullanır, edebiyatımızdaki önemli yeri, oldukça sade bir Türkçe ile, aruz ve hece ölçülerile yazılmış lirik - epik şiirlerinden çok, yolculuk notlarından ileri gelmektedir. *Mir'at-ül Memâlik* (Ülkelerin Aynası) eserinde; gördüğü yerleri, tanıştığı kimseleri bir hikâye niteliğinde anlatırken, yer yer levent türkülerile şiirlerinden de beyitler, dörtlükler, muhammesler sıralar. Zamanına göre açık, sürükleyici bir dili vardır. Tanınmış diğer kitapları : XVI. yüzyılın deniz astronomisi, fiziksel ve topoğrafik coğrafya bakımlarından dünya çapında önem taşıyan *Muhit* (1554); Kâtip Çelebi «*Cihannüma*»sına bu eserdeki Cava, Sumatra, Seylân ve diğer adalar üzerine yazılanları aynen almıştır. Seydi Ali Reis, zaferimizle sonuçlanan 1560 Cerbe Savaşı'nda da amirallik ettikten sonra, 1563 yılının ocak ayında, zamanının şair, bilgin ve denizcilerinin toplantı yeri olan Galata'daki konağında huzur, şan ve şeref içinde öldü. Eserleri hemen bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Mir'at-ül Memâlik'ten :

Kitabıma mevcudu yokluktan vücuda getirilen Allahü azimüşşanın adıyla başlıyorum.

Yaratıp â'lemi Hak verdi şeref
Cümleden âdemi kıldî eşref
Hakk'ı ey dil arayıp seyyâh ol
Mâ'rifet bahrine var mellâh ol

Sonra, âlemlerin muhabbeti uğruna yaratıldığı peygamberimizin kutlu ismini anıyorum.

Eyledî nefs bizî gark-ı günâh
Kıl şefâ'at, ede rahmet Allaah
Himmet et rûz-i haşır'dâ yârın
Yüzümüz ak ola olmâya siyâh

İslâm padişahına dua etmek de her mü'min için lâzım ve vaciptir. Bilhassa cihanın sultanlarının sultânı, zemin ve zamanın hâkanı, şevkette İskender'e, haşmette Ferîdûn'a, adalette Nûşiverân'a, himmette Hâtem'e, savlette Kayser'e, devlette Dârâ'ya benziyen, zamanımızın sâhib-kırânı, Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ın ömrünü Cenâb-ı Hak uzun kılsın, saltanatı kıyâmete kadar devam etsin!

Du'âm oldur Şeh-î Rûm-un İlâhî
Sa'âdet birle geçsin sâl-ü mâhı
Anın ferman - berî hâkaanı Çîn'in
Mutıy'î Hind-ü Sind'in pâdşâhı

Cihânın hâkanı olan Sultan Süleyman Han, İran seferine çıkmak üzere kışı Haleb şehrinde geçiriyorlardı. Bu sırada beni anısızın Mısır kaptanlığına tâyin buyurdular. Vazifem, Basra limanında bulunan Mısır donanmasını alıp Süveyş limanına getirmekti. Basra'da yatan 15 parça kadırgayı Hind denizlerinden aşırıp Mısır'a götürecektim. İşte bu vazife, büyük bir maceraya sebeb oldu ve aklıma bile getirmediğim seyahatlere zemin hazırladı. Bu seyahatleri, «Mîr'âtu'l-Memâlik» adını verdiğim bu kitapta anlattım.

Her kişî ister koyà â'lemde ad
Hayr ilê tâ kim kılaalar ànı yâd
Sergüzeştüm ben dahî zikr etdiğim
Bir du'â ilê anılmakdır murâd

☆

Yine deryây-ı mihnet eyledi cûş
Meve-i gam başdan âşıp etdi hurûş
Dehr edip âşkâre kînesini
Garka kasd etdi ten sefînesini

İran seferine çıkmak üzere İstanbul'dan ayrılan Sultan Süleyman Han'ın maiyetlerinde ben de vardım. Bursa Yenişehri'nde iken ramazan bayramı hulûl etti. Padişahımızın bayramını tebrik edenler arasında bulundum. Oradan, Orduy-ı Hümâyûn ile beraber Seyitgazi kasabasına geldik. Daha sonra Konya'ya vasıl olduk. Mevlânâ Celâleddin Rûmî Hazretleri"nin türbelerini ziyaret ettik. Oradan Kayseri'ye vardık. Başlıca Şeyh Evhadüddin Kirmânî, Şeyh Burhâneddin Muhakkık, Şeyh Bahâeddin-zâde, Şeyh İbrahim Aksarâyî ve Dâvûd-ı Kaysarî türbeleri ziyaret edildi. Haleb'e gelince de Peygamber Dâvûd ve Peygamber Zekeriyâ'nın makamlarına yüz sürdük. Peygamberimizin ashâbından Sâd Ensârî ve Said Ensârî de Haleb'de gömülüdür. Mübarek Kurban Bayramını. Saâdetlü Padişah Hazretleri ile bu şehirde geçirdik.

Hind kaptanı Pîrî Reis arkadaşım, birkaç yıl önce 30 parça harb gemisiyle Süveyş'ten ayrılmıştı. Bu 30 parça, baştarda, kadırga, kalite ve kalyon nev'inden teknelerdi. Pîrî Bey, Kızıldeniz'i cenuba doğru inmeye başladı. Arabistan'da Cidde limanına uğradı. Yemen kıyılarını gezdi. Bâbülmendeb Boğazı'ndan Hind denizlerine çıktı. Umman ülkesinde Maskat kalesi önüne geldi. Kaleyi bir müddetten beri ellerinde bulunduran Portekizliler'den fethetti. Hürmüz Boğazı'na girdi. Boğaz üzerinde bulunan Hürmüz adasındaki Portekizliler'i kovdu. Basra'ya vâsıl oldu. Basra'ya gelir gelmez, Hindistan'ın Diu limanından kalkan büyük Portekiz donanmasının yolunu kesmek üzere geldiğini haber aldı. Ağır ganimetle yüklü gemilerini Basra'ya bıraktı. Üç parça gemiyle Süveyş'e dönmek üzere acele Basra'dan ayrıldı. Bahreyn adaları civarında bir kadırgası karaya vurup parçalandı. İki kadırga ile Süveyş'e döndü. Basra beylerbeyisi Kubad Paşa, bahriye sancak beylerinden Ali Bey'e, Basra limanında yatan donanmayı Süveyş'e götürmesini teklif ettiyse de Ali Bey, bu tehlikeli vazifeyi kabûl etmedi ve karadan Kahire'ye gitti. Bunun üzerine donanma, Basra'da kaldı ve ekseri gemiler bakımsızlığa uğradı. Bu durum İstanbul'a bildirilince Dîvân-ı Hümâyûn, Basra Körfezi üzerinde, Katîfy sancak beyi olup yeni bir vazife almak üzere Basra'da bekliyen deryâ beylerinden Murad Reis'e, donanmayı Süveyş'e getirmek emrini verdi.

Murad Reis, bir kadırga, iki barça ve beş kalyonu Basra'da bıraktı. Bir kadırga da Basra'da yatarken kaza yangınıyla mahvolmuştu. Geri kalan 15 kadırga ve 2 barça, Murad Reis'in idaresinde Basra'dan ayrıldı. Ancak Hürmüz Boğazı'ndan Hind denizlerine çıkılırken büyük Portekiz donanması bastırdı. Kaptanlardan Süleyman ve Receb Reisler - ki gayetle değerli denizcilerdi - şehit düştü. Gemileri ve topları zarar gören, etrafından birçoğu yaralanan Murad Bey, İran'ın Lârıstan kıyılarına geldi. Bir gemisini de Portekiz kâfirine kaptırdı. Basra'ya döndü. Bu vaziyette Süveyş'e gidemiyeceğini Basra beylerbeyisi olan paşaya bildirdi.

Ben, denizci bir ailenin çocuğuyum. Padişahımız Sultan Süleyman Han'ı da 30 yıldan fazla bir zamandan beri tanıyordum. Rodos fethinde, gemide beraber

maiyetlerinde bulunmak şerefini kazanmıştım (1522). Bilhassa Barbaros Hayreddin Paşa'nın yanında yıllarca gezdim ve tecrübemi arttırdım. Riyaziyeye dair birkaç eser de telif ettim. Gerek baba, gerek ana tarafım denizcidir. İstanbul'un fethinden beri Galata tersanesi kethudâlığı (Deniz danışmanlığı) benim büyük babalarımın ve babamın elindeydi. Haleb'de iken Sultan Süleyman Han, Basra'da yatan gemilerin hâlinden bahsederken, bu vazifeyi bana vermek istedi. Fermanlarını alır almaz, 961 yılının ilk günü olan 1 muharremde (7 Aralık 1553) Haleb'den Basra'ya doğru hareket ettim. Fırat'ı geçip Urfa şehrine geldim. Makam-ı İbrahim'e yüz sürdüm. Nusaybin yoluyla Musul'a vardım. Yûnus Nebî, Circîs Nebî ve diğer makamları ziyaret ettim. Tekrît'e, oradan Sâmerrâ'ya uğradım. İmam Hâdî ve İmam Askerî'nin türbelerine vardım. Bağdad'a vasıl oldum.

Yûşâ Nebî'yi, İmâm-ı âzam Ebû-Hanîfe'yi, İmam Musa Kâzım'ı, İmam Muhammed Takıyy'i, Şeyh Abdülkadir Geylânî'yi, Cüneyd Bağdâdî'yi, Mârûf Kerhî'yi, Şeyh Şiblî'yi, Serî'i Sakatî'yi, Hallâc-ı Mansûr-u, Behlûl Dîvâne'yi, Şeyh Şihabüddin Sühreverdî'yi ve diğer din büyüklerini ziyaret ettim. Dicle'den sonra bir defa daha Fırat'ı geçtim. Kerbelâ'ya vardım. Seyidü'ş-Şühedâ Hazreti Hüseyn'in makamına yüz sürdüm. Çöl yoluyla Necef'e geldim. Hazret-i Ali'yi ziyaret edip Kûfe'ye vardım. Zülkifl Nebî ve Hârûn'un makamlarını ziyaret ettim. Tekrar Fırat'ı geçip Hille'ye geldim. İmam Muhammed Mehdî'nin, Hazret-i Ali'nin kardeşi Akıyl'in makamlarını gezdim. Gene Fırat'ı bir köprüden geçtim. Bağdad'a döndüm. Gemiye binip Dicle üzerinden Basra yolunu tuttum. Medâin harabelerinde Tâk-ı Kisrâ'yı ve Kasr-ı Şâh'ı gördüm. Amâre ve Vâsıt yoluyla Şattularab'a girdim. Safer ayının son günü Basra'ya vâsıl oldum (3 Şubat 1554).

Ertesi gün, Basra Beylerbeyisi Mustafa Paşa'yı ziyaret ettim. Padişahın fermânını gösterince, limanda yatan 15 parça kadırgayı bana teslim etti. Mümkün olan onarmaları yapıp tekneleri kalafatladım. Kapdanlarla görüşüp tanıştım. Bunları yapmak ve mevsim rüzgârlarını beklemek için 5 ay Basra'da kaldım.

Bu arada Basra'da yatan büyükleri, Hasan Basrî'yi, Talha'yı, Zübeyr'i, Enes bin Mâlik'i, Abdurrahman bin Avf'ı, Mescid-i Ali'yi ziyaret ettim. Bu sırada kötü bir rüya gördüm. Fakat levendlerimin mânevî kuvvetini kırmamak için rüyayı kimseye anlatmadım. Gerçekten Mustafa Paşa, Hüveyze kalesini fethetmek üzere sefere çıktı. Beş kadırga ile ben de beraber gittim. Ancak kale alınamadı ve 100'den fazla yarar levendim şehid oldu. Bir yandan da gördüğüm rüyanın bu vak'a ile gerçekleştiğini sandım ama, öyle değilmiş. Daha çok çekeceğim varmış.

Olâcak neyse olur çâr-u nâ-çâr
Gerek sen gönlünü pek tut gerek dar

Şerif adında birisini, Hürmüz Boğazı'na kadar gönderip keşfettirdim. Birkaç parça Portekiz gemisinden başka bir şey olmadığı, büyük Portekiz donanmasının çok uzaklarda bulunduğu haberini getirdi. Bunun üzerine Mustafa Paşa'ya veda ettim ve kaptanlara hareket emrini verdim.

Şâbân ayının ilk günü Basra'dan ayrıldım (2 Temmuz 1554). Şattu'l-Arab üzerinde Âbâdân limanından Basra Körfezi'ne çıktım. Fars kıyılarından ilerledikten sonra körfezi garbe doğru geçip Lahsâ kıyılarına ve Katıyf limanına geldim. Oradan Bahreyn adalarına vardım. Katıyf ve Bahreyn sancak beyi Murad Reis'le görüştüm. Portekiz donanmasının Umman Denizi'nden uzak olduğunu söyledi. Bahreyn adalarında deniz gayetle sığdır ve deryâ altında tatlı su kaynakları vardır. Dalgıçlar, tulumlarla dalıp bu tatlı suyu doldururlar. Murad Reis bana da ikram etti. Gayetle lâtif ve soğuk bir su idi. Zaten bu adalara Arapça'da «Bahreyn» yani «iki deryâ» denmesine sebep, deryâ altında başka bir deryâ hâlinde tatlı su kaynamasıdır. Oradan şimdi «Kays Adası» denen eski adıyla «Hürmüz Adası»na vasıl oldum.

Nihayet Hürmüz Boğazı'nı geçip Basra Körfezi'nden çıktım. Rehberim Şerîf'i, eline bir mektup vererek, Basra'ya geri gönderdim; Mustafa Paşa'ya, Hürmüz Boğazı'nı selâmetle geçtiğimizi yazdım. Ramazanın 10. günü (10 Ağustos 1554) uzaktan Portekiz kâfirinin 4 karaka, 3 kalyon, 6 karavele, 12 çekdiriden ibaret 25 parça donanması gözüktü. Büyük ve bakımlı teknelerdi. Tenteneleri fora ettirip demir aldırdım. Topları atışa hazırlattım. Hazret-i Hakk'ın inayetine sığınıp bizim iki mislimiz olan düşmanla muharebeye karar verdim. Sancakları açtırdım. Gülbank çekilip top ve tüfek ateşi başladı. Bir düşman kalyonuna top güllesi dokunup helâk oldu; deryânın dibini boyladı.

Gaalibâ görmedi çeşm-î encüm
Bu kadar hâdise-î uzmâyı
Bilmezim kim nice tâ'bîr edeyim
Sana bû vâki'a-î kübrâyı

Muharebe yatsı namazına dek sürdü. Muhkem ceng oldu. Fenerler yakıldı. Kâfir amiral: yaklaşan geceden korktu. Hürmüz cânibine doğru firara başladı. Gece kuvvetli rüzgâr çıktı. Sahili takib ediyordum. Yolumuza revân olduk. Birkaç gün sonra Umman ülkesinin limanlarından Sohâr'a vardık. Mübarek ramazanın 26. günü - ki Kadir Gecesi'dir - (26 Ağustos 1554) alesseher Maskat limanı göründü. Limanda Portekiz kâfirinin 12 barça ve 22 çekdiriden ibaret 34 parçalık donanması yatıyordu.

Düşman iki mislimizden fazlaydı. Bundan cesaret alıp yelkenlerini de açarak, çala kürek üzerimize gelmiye başladı. Başlarında Gorna Dürek oğlu Küvve vardı ki, Portekiz kâfirinin gayet namlı bir amirali idi. Babası, Portekiz'in bü-

tün Hind denizleri için kıral nâibi idi. Dehşetli bir top, tüfek ve ok atışı başladı. Bazı gemiler birbirine yanaşıp kılıç kılıca vuruşma da oldu. Bir kadırgam, kumbara ile yanıp battı.

Taşları güllükleri kim yağdırır
Herbiri deryâda döküntü olur

Ancak kadırgamı batıran kâfir barçasını da ben yakıp batırdım. Sonra kâfirun 5 kadırga ve 5 barçasını daha batırdım. Bir barçası da ağır yara alıp kaçarken battı. Bu suretle 34 kâfir gemisinin 12'si helâk oldu. Ancak benim gemilerim de çeşitli yaralar aldı ve pekçok şehit verdim. İki tarafın forsasında kürek çekmiye tâkat kalmadı. Topçuların tâkatları tâk oldu Kadırgaların sandalları ve demirleri, daha iyi hareket edebilmek için gasden deryâya bırakıldı. Kaptanlarımdan Alemşâh Reis ve Kara Mustafa ile Kalafat Memi ve Mustafa Bey ile 200 levend şehit düştü. Kürekçilerden çoğu öldü, yaralandı veya sahile can attı. Kâfir donanmasında da vaziyet aynıydı. Netice alamıyacağımız için, birbirimizden uzaklaştık. Ben, Umman sahillerinden kürekçi yazmaya çalıştım. Yerli Araplar'dan gemilerimi tamir için hayli yardım gördüm. Muharebe bittiği zaman deryâ yüzü, merhum Barbaros Hayreddin Paşa ile Andrea Doria'ya karşı yaptığımız Preveze cenginde olduğu gibi, insan ve gemi leşleriyle dolmuştu. Şimale doğru Umman Denizi'nde yol almıya başladım. İran'ın Mekrân kıyılarına yaklaşıyordum. Bin türlü belâ ve mihnetle sahile eriştim. Bender-i Şehbâ limanına girdim. Kadırgalarımmda bir yudum içecek su kalmamıştı. Hemen karaya su aramaya çıktım. Bol su yüklendim. Levendlerim taze can buldular. Kurban Bayramı'nı bu limanda oldukça neş'e ile idrâk ettik (6 Kasım 1554).

Oradan Belûcistan kıyısında «Givâder» nam bendere geldik. Belûçlar'ın hükümdarı Melik Dînâr oğlu Melik Celâleddin idi. Givâder valisi kadırgama gelip Saâdetlü Padişah Hazretleri'ne hükümdarının tâzimlerini bildirdi. Osmanlı donanması Hürmüz Boğazı'ndan her çıkışta Belûcistan Meliki, 50 - 60 kayık dolusu erzak gönderip Cihan Padişahı'na kulluk arzederdi. Hemen Givâder limanına girdiğimi Melik'e bir mektupla bildirdim. Yarar kılavuzlar ve erzak gönderip Saâdetlü Padişalı Hazretleri'ne itaat ve inkıyâd üzre olduğunu gösterdi.

Givâder'den ayrılıp Hind Okyanusu'na çıktım. Yemen yoluyla Mısır'a gitmek için müsait rüzgâr bekliyordum. Umman kıyılarına yeniden yaklaşmıştım ki «tûfân-ı fîl» denen müthiş bir kasırga koptu. Kasırganın esiri olup sürüklenmiye başladık.

Bir bahre düştû keşti-i dil yok kenâre hiç
Bir bâdbânî rast dêğil rûzgâre hiç

Rüzgâr kat'iyen göz açtırmıyordu. Atlas Okyanusu'nda olan fırtınalar, bunun yanında bir zerre bile değildi. Dağlar gibi dalgalar kadırgaları aşıp geçiyordu. Gündüzler geceden fark edilmiyor, tekneler gayetle zebûn oluyordu. Güvertedeki eşya deryâya dökülüyordu. Allah'ın kazâsına rızâ gösterip rüzgâra tâbi olduk.

Düşme engîn-i gamâ fırtına çokdur savulur
Sâkin-î fülk-i rızâ ol görününcê karalar
Ey gönül gel düşme gam girdâbınâ deryâ-dil-ol
Bir-ki gün olsun savursun böyle kalmaz rüzgâr

Bu minvâl üzre 10 gün mıkdarı sürüklendik. Korkunç med ve cezirler yapan deryânın rengi beyaza maildi. Deryâ üzerinde yılan balıkları, dev gibi kaplumbağalar yüzüyordu. Karaya yakın olduğumuz anlaşılmıştı. Filhakika Sind sahilleri göründü. Amma kıyıya yanaşmak gayetle tehlikeliydi. Beş kulaç su bile yoktu. Nihayet Allah'ın inayetiyle cezir zamanı erişti, rüzgâr dindi. Münasip bir yer bulup sahile yaklaştık. Ertesi sabah mayna edip kıyıya çıktık. Sind sahillerini cenuba doğru inip Gucarât ülkesinde Diyu bendleri önünde gözüktük. Ancak burası, Portekiz kâfirinin Hindistan sahillerinde elinde tuttuğu birkaç limandan biriydi. Fazla yaklaşmaktan havf ettim; zira kaleden top ateşi açabilirlerdi. Rüzgâr gittikçe arttı. Gemilerin dümenleri zaptedilemez hâle geldi. Güverte üzerinde adam duramaz, kadırgaların bir ucundan öbür ucuna gitmek mümkün olamaz vaziyetteydik. Gûya Kıyâmet'ten bir gündü. Kamaralarda oturamıyor, anbara iniyorduk. Sahil çok yakın olduğu için karaya vurmaktan korkuyordum. Sık sık önümüze döküntüler çıkıyor, çarpmamak için büyük gayret sarfediyorduk. Hepimiz sıcaktan uryan denecek kılıktaydık. Levendlerin kimi varil, kimi tulum hazırlayıp birbirleriyle helâllaşıyorlar, bu vaziyet gözlerimi yaşartıyordu. Kadırgamda birkaç kölem vardı. Hepsini âzâd edip helâllaştım. Bu hengâmeden kurtulursam, fakirlere 100 filori bağışlamayı adadım. Dümenleri kırılan kadırgalar vardı. Teknelerde çatlaklar olup su alıyorlardı. Gucarât kıyılarında Demen limanına yaklaşıyorduk. İki mil mıkdarı yaklaşınca hikmet-i Hudâ hava açıldı. Rüzgâr dindi. Ancak şiddetli yağmur yağıyordu. Zira Hind diyarının yağmur mevsimiydi. Kadırgalarımın hâli perişandı. Çoğunun hareket edebilmesi için, uzun boylu onarılmaya ihtiyacı vardı. Çok malzeme kaybetmiştik. Pusula ve saatlerimizin bir kısmı işlemez haldeydi. Ancak ümidimi kesmiş değildim.

Âftâbî doğa devlet güneşî bir gün ola
Hak Te'âlâ kulunû kahr ile dâim kıramaz

Tek tesellım, levendlerimden hiçbirini kaybetmeksizin, bu vartayı atlatmış olmamızdı.

Helâk olan kadırgaların toplarını çıkardım. Bucârat Şâhı Sultan Ahmed'in Demen valisi Melik Esed'e teslim ettim. Gucarât Şâhı, Saâdetlü Padişah Hazret-

leri'ne inkıyâd ve itaat üzre olduğunu bildirdi. Portekiz kâfirini Hind sularından uzaklaştırmak için Sultan Süleyman Han'ın donanma göndermesini rica ediyordu. Bu mealde bir mektubu, Cihan Hakanı'na verilmek üzere bana teslim etti. Bu sıralarda Melik Esed, Portekiz donanmasının bizim Demen'e girdiğimizi haber aldığını, üzerime gelmek üzere olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Demen'in az şimalindeki Süret limanına sığınmaya karar verdim. Ancak adamlarımın çoğunu Melik Esed'e bıraktım. Yürüyecek halde olan kadırgalarımı alıp, hareket ettim.

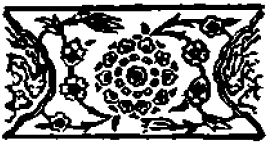
«Suyu burdakda» demişler «geminyî kâğıdda»
Bizden evvel bu cihan seyrin eden ehl-i vukuf
Â-lem-î berri koyup bahr havâsında yılan
Bû-Alî ise anın aklına idrâkine yûf

Bin türlü belâ ile Süret limanına vardık. Süret valisi Hamza Ağa geldi. Gucarat Sultanı Ahmed Şâh'ın vezîr-i âzamı İmâdülmülk'ten bir nâme getirmişti. Ezcümle Portekiz kâfirinin beni ve levendlerimi yakalamıya azmettiğini, gafil olmamamızı yazıyordu. Süret'te halk bizi çok iyi karşıladı. Gemilerimiz bendere girer girmez büyük tezahürat yaptılar. Kayıplarımızdan dolayı bizi teselli ettiler. Filhakika maruz kaldığımız şiddette bir fırtınanın pek uzun yıllardan beri görülmemiş olduğunu herkes ittifakla beyan etti. Şimdiye kadar Osmanlı ülkesinden Süret limanına hiçbir korsan, yani deryâ ilminde mahir bir kaptan gelmemişti. Mercûdur ki, İnşâ'Allaahü'r-Rahmân, an-karîbüz-zamân Vilâyet-i Gucarât, Memâlik-i Osmânîye'ye ilhak olunur. Böylece Hind limanları da küffâr-ı hâksâr'ın elinden halâs olur. Az gayretle bu iş mümkündür, Zira Gucarât sultanlığında dahilî işler Bahâdır Şâh'ın vefatından sonra karmakarışık hâle gelmiştir.

Süret'e gelir gelmez, Portekiz kâfirinin 87 parçadan müteşekkil Hind denizleri donanmasının bizi yakalamak niyetiyle yaklaştığını öğrendim. Bunun üzerine karaya çıktım. Tabyalar kazdırdım. Yerli halktan gönüllüler alıp müdafaaya hazırlandım. Portekizliler karaya çıktı. İki ay müddetle ceng atıldı. Ancak teslim olmadık. Bani anlar helâkime ramak kalmıştı. Ancak Cenâb-ı Hak korudu. Gucarât sultanı aleyhinde olan bazı hâinler, kâfire yardım ediyorlardı. Hattâ bana yardım eden Müslüman yerli halkı para dağıtarak kandırdılar. Bunların yanımdan ayrılması üzerine vaziyetim büsbütün kötüleşti. Ancak Gucarât Şâhı'nın bizzat Süret'e yaklaşması üzerine Portekizliler defolup gittiler. Şah, Süret'e gelmeyip pâyitahtı olan Ahmedâbâd'a döndü. Ancak gönderdiği asker şehre girdi. Ben de, Süret kalesini müdafaa eden Hüseyin Ağa da rahat nefes aldık. Zira Hind kıt'ası içine kaçmaktan başka çarem kalmamıştı.

Portekiz kâfiri, beni yakalamaktan gene ümit kesmedi. Hudâvend Han'a elçi gönderip: «Bizim sizinle cengimiz yoktur, maksadımız Mısır Kapdânı'dır»

ledi. Ancak Hudâvend Han, bizi teslim etmiyeceğini söyleyip elçiyi savdı. Elçi dönerken, levendlerim pala çalmak istediler; fakat mani oldum.

Hele derd-û belâya sabr edelim
Görelim â'kıbet Hudâ n'eyler

Kadırgalarımdan birinde forsa olan bir kâfir kaçmış, Portekiz elçisinin gemisine sığınıp hakkımızda malûmat vermişti. Gece olunca levendlerim kâfir gemisini basıp forsayı yakaladılar. Kadırgama getirilip asıldı.

Buraları gayetle acayip memleketlerdi. «Târî ağacı» demekle maruf bir çeşit hurma ağacı vardı. Budaklarının ucunu delince rakı renginde bir su akardı. Güneşin hararetiyle bu su az zamanda bir acayip şarap olurdu. Her ağacın dibi bir meyhane gibiydi Halk, buralarda içip eğlenirdi. Ağızlarını budakların deliğine dayayıp sarhoş olurlardı. Onun için bu diyar askeri gayetle serkeş ve kavgacıydı. Bu sıralarda «Yağmur» adında Türk ellerinden gelip buraya yerleşmiş bir asker Mısır Çerkesleri'nden olan kumandanı Hüseyin Ağa'ya gece yatsıdan sonra hançer çekip öldürmek istedi. Levendlerim karşı koyunca içlerinde Hacı Memi adlı yiğidi öldürdü; Hüseyin Ağa'ya da iki darbe vurdu ama öldüremedi.

☆

Mübârek cemâdelevvelin ilk günü Kâbil'e doğru yola çıktık. Yolumuzun üzerinde tüfekle silâhlanmış binlerce Afgan vardı. Bunların arasından bir mesele çıkarmadan geçmek nazik bir işti. Bir belâya çatmadan Afganlar'ın arasından geçtik. Peşâver şehrine geldik. Hayber Geçidi'ni aştık. Dağlarda iki gergedana tesâdüf ettik. Her biri birer küçük fil kadardı. Alınlarında birer boynuzları vardı. Boynuzların uzunluğu iki karıştı. Afrika gergedanlarının boynuzları daha uzundur. Bu minvâl üzere Zâbulistân'ın tahtı şehri olan Kâbil'e ulaştık. Hümâyûn Şâh'ın oğulları ve Ekber Şâh'ın kardeşleri olan Muhammed Hakîm ve Ferruhfâl Mirzalar'ın huzuruna çıktım. İkisi de birer küçük çocuktu. Ülkeyi bu mirzalar namına idare eden Mü'min Han'la görüştüm. Hepsi Hümâyûn Padişah merhumun fermanlarını görüp hürmette kusur etmediler. Kâbil, bir letafetli şehirdi. Etrafı karlı dağlarla çevrilmişti. Akar sulu çayır ve bağlarla doluydu. Halkı zarif ve eğlenceye düşkündü. Saz ve söze müptelâ şen insanlardı. Bu manzarâ bile bizi teşhîr için kâfi değildi. Gözümüzde vatan tütüyordu. Mün'im Han:

«— Yollarda kar vardır; bu halde Hindûküş dağlarını aşamazsınız: birkaç gün tevekkuf edinl» diye bizi alakoymaya çalıştıysa da fayda vermedi. Gene yola koyulduk. Sarp geçitlerden atlarımızı binbir müşkülle aşırdık. Mün'im Han'ın refakatimize verdiği 300 adamın çok hizmeti geçti. Kâ-

hil'den cemâdelâhıranın başlarında ayrılmıştık. Karabağ yoluyla Hindûküş dağlarını aştık.

Receb'in ilk günü Enderâb şehrine vardık. Bedahşân ülkesine geçtik. Tâlikan şehrine konduk. Timuroğulları'ndan Süleyman-Şâh ve oğlu İbrahim Mirzalar'la görüştüm. Süleyman-Şâh Mirza, beni lâtif bir bağda kabul etti. Şiire meraklıydı. Kendisine iki yeni Çağatayca gazelimi takdim ettim. Hadsiz lûtuflarda bulunup gönlümü aldı. Belh'e gitmek istediğimi söyledim. Belh'te Cengizoğulları'ndan Pîr-Muhammed Han'la Barak Han'ın savaştığını bildirdi:

«— Ol yollar muhataralıdır» dedi; «Pîr-Muhammed Han'ın küçük kardeşleri kazak, yani âsi olmuşlardır. Kunduz ve Termîz cânibleri fetret içredir. Amma Bedahşân - Huttalân yolu emindir; ol cânibden varın!»

Süleyman - Şâh Mirza, bana at ve hil'at ihsan etti. Elime Huttalân valisi Cihangir Ali Han'a yazılmış bir nâme verdi. Bu zatın kızkardeşi, Süleyman - Şah Mirza ile evliydi. Mirza'nın bir hemşiresi de merhum Hümâyûn Şâh'ın zevcesiydi. Süleyman Şâh'ın oğlu Mirza, Hümâyûn Şâh'ın bir kızıyla nişanlıydı.

Süleyman - Şâh Mirza ile oğlu İbrahim Mirza'ya veda ettim. Bedahşân'ın merkezi olan Kişm şehrine geldim. Burada merhum Hümâyûn Padişahın güzel bir bahçesi vardı. Ziyaret ettim. Kal'a-i Zafer yoluyla Rüstâk şehrine geldik; oradan Amu-Deryâ'yı yani Ceyhun nehrini aştık. Huttalân ülkesine girdik. Mîr Seyyid Ali Hemedânî burada gömülüydü. Türbesini ziyaret ettim. Oradan Gûlâbe şehrine geldim. Cihangir Ali Han'la görüştüm. Süleyman - Şâh Mirza'nın mektubunu verdim. Han, yanıma 15 adam kattı. Çârsû'ya gelince bu adamlara icâzet verdim.

Böylece Tûrân ülkesine yani Mâverâünnehr'e ayak bastık. Bâzâr-ı Nev yoluyla Çarşamba kasabasına vardık. Hoca Yâkub Çerhî'nin türbesini ziyaret ettik. Oradan Çaganiyan, diğer ismiyle Hisâr-ı Şâdmân'a vardık. Özbek emîrlerinden ve Cengizoğulları'ndan Timur Sultan'la görüştüm. Oradan Şehr-i Sebz veya Keş şehrine geldik. Bu güzel şehir Timur'un doğum yeri olarak meşhurdur.

Bu şehirde Hâşim Sultan'ı ziyaret ettim. İznini alıp yola çıktım. Semerkand yolundaki geçidi bin belâ ile geçtik. Şâbânın ilk günlerinde Semerkand göründü. Cennet gibi bir şehirdi. Barak Han'ın huzuruna çıktım. Bazı hediyeler takdim ettim. O da bana bir at ve hil'atler inayet etti. Pâdşâh-ı Âlempenâh Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin bu yakınlarda Barak Han'a elçi gönderdiğini ve bir miktar tüfekçi, topçu yolladığını öğrendim. Tahta geçince «Nevrûz Ahmed Han» adını alan Barak Han, amcasının oğlu Abdüllâtif Han'ın yerine geçmişti. Amma Belh'te Pîr Muhammed Han, Barak Han'ın padişahlığını tanımamıştı. Pîr - Muhammed, Barak Han'ın amcasının torunuydu. Onun için Tûrân ülkeleri, tam bir kardeş savaşı için-

deydi Bu durumda Sultan Süleyman'ın yardım için yolladığı topçular ve tüfenkçiler, başlarında Ahmed Çavuş olduğu halde Semerkand'dan ayrıldılar. Taşkent - Buhârâ - Harzem yoluyle İstanbul'a gittiler. Ancak birkaç Osmanlı zâbiti, Semerkand'da kaldı. Müşkül durumda olan Barak Han, bir vilâyet valiliğiyle hizmetine girmemi teklif etti. Sultan Süleyman'ın beni beklediğini söyledim. Esasen Barak Han'ın Türkistan'daki hâkimiyetinin sonu şüpheliydi. Tahtını amca oğullarına kaptırması bir zaman meselesiydi. Yanında çok az asker kalmıştı. Ancak Sultan Süleyman'dan yardım dileğini iletmeği kabul ettim.

Ahmed Yesevî'nin torunlarından olan Sadr-ı Âlem ve diğer şeyhlerle görüştüm. Barak Han'ın, Sultan Süleyman'a inkıyad ve itaat üzre olduğunu bildiren nâmesini aldım. Şehrin tarihî yerlerini ziyaret ettim. Bir gün Barak Han:

«— Gezdiğin şehirlerden hangisi en güzeldir?» buyurdu. Necâtî'nin:

Dil ser-î kûyin koyup etmez Behişt'i ârzû
Her kişîyê kendi şehrî yeğ gelir Bağdâd'dan

beytiyle cevap verdim. Barak Han zevk etti. Birkaç gün sonra Han'a veda ettim Mübarek ramazanın beşinci günü yola revân olduk. «Kal'a» denmekle maruf şehre vasıl olup oradan Kermine'ye geldik. Zerefşân ırmağını geçip, Gacduvân'a vardık. Hâce Abdülhâlik Gacduvanî ziyaret olundu. Pül-i Ribât yoluyla Buhârâ'ya gitmek istiyordum. Ancak Buhârâ hâkimi Seyyid - Burhan'la Harzem hâkimi arasında ceng vardı. Yollar çok karışıktı. Her iki taraf da, karşı tarafa yardım etmemden çekiniyordu. Elimde Barak Han'ın yarlığı vardı. Bunu gösterip, Osmanlı ülkesine gitmekten gayrı bir emelim olmadığını anlatmaya çalışıyordum.

Nihayet Buhârâ'ya vardık. Şehirde kargaşalık vardı. Seyyid - Burhan'ın yanında 40 kadar Osmanlı gördüm. Bu hengâmede üç yoldaşım can verdi. Ben de serseri bir okla yaralandım. Hattâ beni Harzemlilerin adamı sanıp üzerime kılıç üşürdüler. Parçalanmak üzereydim ki, Seyyid-Han'ın hizmetindeki Osmanlılar'dan birkaçı beni tanıdı. Hemen hamle edip kurtardılar. Hatır sorup Seyyid - Burhan Han'ın huzuruna götürdüler. Çok yakışıklı birdelikanlıydı. Beni kucaklayarak uğradığım muameleden dolayı pek samimî şekilde özür diledi:

«— Ceng üzre geldiniz, dedi; malûm meseldir: Kurt yanında yaş dahi yanar!»

Yanıma Cengizoğulları'ndan iki emîri kattı. Kemâl-i riâyetle levendlerimle beraber köprüden geçirtti. Ancak Harzedliler iki levendimi daha yaraladılar. On kadar atımı, bazı silâh ve malzememi de yağmaladılar. Sey-

yid - Burhan, tutsak olan iki levendimi kurtardı ve birkaç at verdi. Fakat yağma edilen tüfeklerimi vermeye kadir olmadı. Seyyid - Burhan Han, müşkül vaziyetteydi. Akşam olunca âdeta yakama yapışıp:

«— Dünyâ ve âhırette atam ol» dedi; «bu vilâyet Saâdetlu Padişahındır. Sana Buhârâ şehrini vereyim. Sultan Süleyman nâmına zaptet.»

«— Eğer külliyen Mâverâünnehr'i bana verseler...» dedim; «bu vilâyetlerde kalmak müyesser değildir. Ama sana olan cefâyı Sultan Süleyman'a arzederim. Padişah Hazretleri cânibinden envâi- inâyetler zuhûra gelip mercûdur ki, bu diyarlarda hanlık sana nasîb ola!»

Seyyid - Burhan Han, bir ziyafet verdi. Çok lûtuflar etti. Bu minvâl üzre 15 gün Buhârâ'da eğlendik. Teklifi üzerine Çağatayca bir gazel yazıp hediye ettim. Zikrolan gazelden, ziyade zevk alıp inayetler eyledi. Fakat iyi silâha çok ihtiyacı vardı. Osmanlı ülkesinden getirdiğim demir tüfekleri istedi. Bilmeccburiye teslim ettim. Yerine, Türkistan'da yapılan bakır tüfeklerden 40 adet verdi. Bir at, iki değerli kitap ve sair hediyeler ihsan etti. Gitmek tedarikinde bulundum. Buhârâ'da Hâce Bahâeddin Nakşbend'inki başta olmak üzere şeyh makamlarını ve Emîr İsmail Sâmânî'nin türbesini ziyaret ettim. Yola çıktım. Amu - Deryâ'yı sallarla geçtim. Şevvâlin ilk günlerinde Çârcûy şehrine geldim. Amu - Deryâ'yı şimal-i garbîye doğru çıkarak Harzem'e yaklaşıyorduk. Karakum Çölü'nün eteklerinden geçerken aslanların hücumuna uğradık. Bu belâyı da defedip Çârçû'dan Hıyve'ye on beş günde geldik.

Şevval sonlarında Hıyve'den ayrıldık. Beş günde Harzem ülkesinin talu şehri olan Ürgenç'e geldik ki, bu şehre «Harzem» de deniyordu. Burada Cengizoğullarından Dost - Muhammed Han saltanat sürüyordu. Huzuruna çıktım. Beni kardeşi yanında olduğu halde kabul etti. Necmeddin Kübrâ başta olmak üzre birçok şeyh türbesi ziyaret olundu. Bu sırada büyük mutasavvıflardan Şeyh Abdüllâtif öldü. Bu münasebetle bir tarih kıt'ası söyledim. Dost - Muhammed Han'ın amcası Akatay Han ve oğlu Hacı - Muhammed Sultan'la da görüştüm. Her ikisinden kitaplar aldım. Bu münasebetle Çağatay lehçesinde 7 beyitli bir gazel söyledim. Zulkaade ayının ilk günü Ürgenç'ten ayrıldım. Bir aydan ziyade Deşt-i Kıpçak'ta seyahat ettik. Güz zamanıydı. Çölde nebattan bir nabbe ve sudan bir katre yoktu. Bin mihnetle saraycık kasabasına geldik. Üç Osmanlıya tesadüf ettim. Hazar deryâsının şimalinden geçmek niyetiyle bu kadar yolu ve meşakkati göze almıştım. Ancak Saraycık'tan Hazar'ı şimalden geçmenin çok mahzurlu olduğu söylendi. Ruslar ve onlarla işbirliği yapan Nogaylar yol kesiyor ve ellerine geçirdiklerini öldürüyorlardı. Barak Han'ın Sultan Süleyman Han Hazretleri'ne gönderdiği elçi, nâçar cenuptan İran yoluyla İstanbul'a gideceğini bana bildirdi. Ben de kısa bir tereddütten sonra şimal yolunu terk edip İran yoluyla Anadolu'ya geçmeye karar verdim. Bu münasebetle bir gazel söyledim. Elden ne gelirdi? Gerisin geriye cenuba inmeye mecburduk.

Ürgenç'e dönüldü. Tekrar Dost - Muhammed Han'ın huzuruna çıktım:

«— Ne cânibten gitmek merâm edinirsiniz?» deyü sual eyledükte:

«— Kasdimiz, dedim; Meşhed-i Horasan'dan Irâk-ı Acem yoluyla Irâk-ı Arab'a yani Bağdad'a varmaktır!»

«— Burada tevakkuf edin,» diye cevap verdi Han; «Baharda Mangıt tâifesi çekilip gider, şimal yolu açılır. Yalnız başına Ruslar yolunuzu kesmeye cesaret edemezler. Buradan Bağdad hayli mesafededir.»

Bir at daha ihsan alıp yola koyuldum. Bahara kadar beklemektense İran yolunu ihtiyâr eylemek revâ göründü. Zaten Hazar deryâsını şimalden aşsak bile, Kafkas'ları geçmek bir mesele olacaktı. İran yolu daha tehlikesizdi. Şu anda Şâh ile Pâdşâh-ı Cihân Hazretleri sulh üzereydiler. Dost - Muhammed Bey her ne kadar:

«— Şiî Türkmen beyleri sizi sağ ve salim Şâh'a eriştiremezler» diye ihtar ettiyse de, ben Cenâb-ı Hakk'ın inâyetine güveniyordum.

Dahi yol bulmadım olup nâ-çâr
Uğradım bi'z - zarûri âhır-ı kâr

Zaruretler, mahzurları ortadan kaldırmak icap ederdi. Deve kervaniyle yolculuk ediyorduk. Ürgenç'ten bu son ayrılışımız zulhiccenin ilk gününe rastlıyordu.

Hakk'ın inayetiyle gene Amu - Deryâ'yı geçtik. Yol üzre Cengizoğulları'ndan Mahmud ve Pulad Sultanlar'la görüştüm. Biri Dürün, diğeri Bâğvây şehirlerindeydi. Neşâ'ya vardık. Burada Dost - Muhammed Han'ın amca oğlu Ali Sultan'la mülâkat ettim. Bu sultanların hepsi Süleyman Hazretleri'ne kullukların bildirdiler. Bundan sonra Turan'dan İran'a, Türkistan'dan Horasan'a, Cengoğulları'nın topraklarından Safevî Şahları'nın topraklarına geçtim. Horasan'da Meşhed yakınlarında Tûs şehrine vardım.

Firdevsî, Tûs'ta gömülüydü. Mezarını ziyaret ettim. 964 senesinin ilk günü Meşhed şehrine vardım. İmam Mûsâ Rızâ Hazretleri'nin muhteşem meşhedlerini ziyaret ettim. Fakirlere sadaka dağıttım. Şah Tahmasb'ın kardeşi Behrâm Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza, Meşhed'de vali ve Horasan'a hâkimdi. Şâh'ın oğlu Süleyman Mirza da buradaydı. Her iki mirzayı ve vezirleri Gökçe Halife'yi ziyaret ettim. Bir ziyafet verip beni ve levendlerimi ağırladılar. Elime Şâh'a hitaben nâme verdiler. Ziyafetin ortasında Gökçe Halife:

«— Hazret-i Ali mi uludur, dedi; yoksa Ebû - Bekr, Ömer ve Osman Hazerâtı mı?»

Bu Safevîler gayetle mutaassıp Şiî oldukları için, bu suale dosdoğru cevap vermek müşküldü. Nasreddin Hoca'nın bir hikâyesini anlatarak ve 7 beyitli bir gazelimi okuyarak geçiştirdim. Bir de kıt'a söyledim. Bu suretle bir belâya çatmadan ellerinden halâs oldum. Gazi Bey adında bir zalim, Mirzalar'a varıp:

«— Bir miktar Osmanlıyı Şâh'a göndermek münasip değildir; bunlar yanlarına verilen askerlerimizi yolda katledip bir cânibe çıkıp giderler. İhtimaldir ki bunlar, Sultan Süleyman'ın bizim aleyhimize Barak Han'a yolladığı Osmanlılar'dır. Yanlarında pek çok nâme vardır. Nâmeleri yoklamadan koyup göndermek asla câiz değildir» deyü fitneler saçıyordu.

Mirzaları, bu sözlere kandılar. Ziyafetin ertesi günü sabah vakti, zırhlar kuşanmış yüz kadar asker bizi uyandırdı. Hepimizi tevkif ettiler. Beni iki hizmetkârımla Gökçe Halife'nin sarayına kapadılar. Levendlerimin herbirini ayrı ayrı hapsettiler. Mallarımızı sayıp emanet aldılar. Bu kış gününde böyle bir felâkete uğramak çok acıydı. Kitaplarım ve birçok hükümdarın Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplar, bizzat İbrahim Mirza'ya gönderildi. Levendlerim hayatlarından meyus oldular. «Sabr ile koruk helva olur» meselesine uymaktan başka bir çare yoktu. Levendlerimi zincire vurmuşlardı. Bana zincir takmadılar ama, geceli gündüzlü kapımda beş Safevî askeri nöbet tutuyordu. Hapiste bir gazelle 18 beyitli bir mesnevî yazdım.

Tevkif ve hapsedilmemiz, Meşhed şehrinde çok kötü karşılandı. Halk söylenmeye başladı. İleri gelenler İbrahim Mirza'ya çıkıp, Şâh ile Sultan Süleyman arasında sulh olduğunu, salıverilmemiz icap ettiğini söyledi. Ben de Mirza'ya üç gazel yazıp gönderdim. Bunun üzerine Mirza, Şâh'ın bu hareketini iyi karşılamıyacağını düşünüp havfetti. Birkaç günlük bir hapisten sonra muharremin mübarek onuncu günü bizi âzâd eyledi. Eşyamızı geri verdi. Bir ziyafet edip hatırımızı almaya çalıştı. Nâmelerin hepsini geri almıştım. Ancak nedense dört parça çok kıymetli kitabımı vermediler. Hindistan ve Türkistan hükümdarlarından aldığım hil'atlerin bazıları da kayboldu. Muharremin on beşinci günü Meşhed'den ayrıldık. Şâh'ın bir zevcesiyle kardeşi Behram Mirza'nın bir zevcesi de bizimle beraber Meşhed'den İmâm'ı ziyaretten dönüyorlardı. Bu hanımlar yolda bana çok iltifatlar edip Meşhed'de maruz kaldığım muameleyi unutturmaya çalıştılar. Kazvîn'de Şâh'a lehimde şehadette bulundular.

Bolu'ya ve oradan Mudurnu'ya geldim. Göynük'te Şeyh Akşemseddin Hazretleri'ni ziyaret ettim. Taraklı Yenicesi'nden Geyve'ye burada bir köprüden Sakarya'yı geçtim. Ağaçdenizi ve Sapanca yoluyla İzmit'e vasıl oldum. Burada, Hindistan'dan beri ilk defa deniz görüp şâd oldum. Nebi Hâce'yi ziyaret ettim. Üsküdar'a gelip Boğaz'ı geçtim. Pây-i Taht-ı Cihân olan Mahrûsa-i İstanbul'a vardım. Selâmetle seyahatimi tamamladığım için Cenâb-ı Hakk'a şükürler ettim. Mihnetler, elemler ve maceralar son bulmuştu. 964 recebinin başlarında Galata'daki konağıma indim. Padişah Hazretleri'nin Edirne'de olduklarını haber aldım. Hemen ertesi günü hareket ettim: Edirne'ye geldim. Sultan Süleyman Han Hazretleri, geldiğimi

öğrenir öğrenmez beni huzûr-ı saâdetlerine kabûl buyurdular. Mübarek ellerini öptüm. Artık Çağatay Türkçesi'ne iyiden iyiye alıştığım için hemen o lehçede 5 beyitli bir gazel söyledim.

Saâdetlü Pâdşâh-ı Âlempenâh Hazretleri'nin inayetlerine ve ihsanlarına mazhar oldum. Vezirlerle de teker teker görüştüm ve hepsinin iltifatlariyle sevindim. Bilhassa Vezîr-i âzam Rüstem Paşa Hazretleri çok lûtfettiler. Çektiğim meşakkate binaen günde 80 akça maaş ihsan olundu. Benimle bunca cefa çeken zabitlerimin maaşlarına günde 8'er akça zam yapıldı. Sair levendlerime günde 6'şar akça terakki verildi. Hepimizin 4 yıllık güzeşte maaşlarımız def'aten ödendi.

Receb ayının son günlerinde Sultan Süleyman Han Hazretleri, saadetle Edirne'den İstanbul'a teşrif buyurdular.

Yâ İlâhî cümlemîzî eyledin dünyâda şâd
Âhıret'dê dâhi eylê rahmetinlê ber-murâd

beytini söyleyerek İstanbul'a geldim.

Bu kissadan ashâb-ı ibrete ve erbâb-ı hıbrete hisse oldur ki, kişi olmaz hevâlara ve uzun sevdâlara yeltenmeyip «el-kanâ'atü kenzi lâ-yefnâ» mefhûmu ile â'mil olup sükûn üzre ola. İttifâk takdîr-i Rabbânî ve hükm-i bî-tagayyür-i Sübhânî birle, diyâr-ı gurbete düşüp vatandan dûr ve meskenden mehcûr olup deryây-ı meşakkatde zâr-ü hayrân ve girdâb-ı belâda bî-hânmân olup vâdî-i mihnetde sergerdân ve bevâdî-i gurbetde nâlân-u giryân iken «hubbü'l-vatan mine'l-îmân» muktezâsınca ârzûy-i vatan edip kendü diyârına azm-ü Pâdşâh-ı İslâm'ın nî'meti hakkın bilip âstâne-i sa'âdetine yüz sürmeye kasd-ü cezm eylese, bilâcerem ol kimsene yanında kalmayıp, maksûdu Hak - Sübhânehu ve Ta'alâ katında hâsıl ve az müddetle pek çok makaasıdına vâsıl olup, dünyâ vü âhıret'de yüz aklılıkların tahsîl edip beyne'n-nâs makbûl ve memdûh vü ebvâb-ı makaasıdı meftûh olmak mukarrerdir. Bu kitaba, Galata beldesinde 964 senesi şehr-i şâbâ' nü'l- muazzamının ilk günlerinde başlandı ve 965 saferi ortalarında tamamlandı.

Gezip seyreyledim her şehrinî gerçi bu dünyânın
Nazîrin görmedim hergiz Sitanbûl-û Kalâtâ'nın

KÂTİP ÇELEBİ (1609 - 1657)

Bir âlim için evvelâ çalışacağı sahada kendisinden evvel neler söylenmiş ve yazılmış olduğunu bilmek gerekir.. Mumlar tükenir, gün doğar, ben hâlâ okurdum, gözüme uykı girmezdi. On sene kadar zaman gece ve gündüz iştigal edip bîhad kütüp görmek ve ekser fünûnu tetebbu etmek müyesser oldu.

DÜNYACA tanınmış bibliyografi bilginimiz; fikir ve bilim adamımız. İstanbul'da doğdu. Asıl adı *Mustafa*'dır. Hac'ca gittiği, kâtip sınıfından olduğu için *Hacı Halife;* Avrupalılarca *Hacı Kalfa* olarak da anılır. Abdullah adında bir hassa subayının oğludur. Medrese öğrenimini tamamlamadan, onbir oniki yaşlarında iken, Anadolu sipahilerinin kaydının tutulduğu kaleme girdi ve bütün memuriyet hayatı bu kalemde geçti. Bilgisini ilerletmek için, İstanbul'un tanınmış bilginlerinin derslerine de devamından geri kalmıyordu. Yakın akrabalarının ölümüyle iki önemli mirasa kondu. Bu miraslardan düşen paraların hemen tamamını zamanının en değerli fen, edebiyat, sözlük ve tarih kitaplarının satın alınması için sarfetti. Evlendi (1638). Muazzam bir özel kitaplık kurdu. Hayatının sonuna kadar okumakla, yazmakla vakit geçirdi; 6 Ekim günü, kahve içerken birden fenalaşarak fincanı elinden düşürdü, sonra öldü. Mezarı, İstanbul'da Zeyrek yakınlarındadır. *Mizân-ül Hak*'ta kahveyi anlatan makalesinden Şevket Rado'nun kalemiyle sadeleştirilerek alınan bir parça:

Kahve üzerine de geçmişte nice kavgalar olmuştur. Aslı Yemen diyarından çıkıb tütün gibi âleme yayıldı. Yemen dağlarında oturan bazı şeyhler, bir nevi ağaç yemişi olan Kalbvabun dedikleri taneleri döğüp adamlarıyla beraber yerlerdi. Kimi dahi kaynatub suyunu içerdi. Kahve dervişliğe uygun, şehveti kesici, soğuk ve kuru bir gıda olmakla Yemen halkı birbirinden görüb şeyhler, sufîler ve başkaları kullandılar. Hicrî 950 yıllarında (1543) gemiler ile Anadolu'ya geldiği zaman büyük ölçüde karşı çıkıldı aleyhinde fetvalar verildi. Yanık oluşu bir tarafa «toplu halde elden ele devredilerek içilmesi ahlâksızlığa götürür» dediler. Ebüssuud Efendi merhumdan naklederler ki, getiren gemileri deldirüb kahve yüklerini denize döktürdü. Lâkin bu sertlikler fayda etmedi. Verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kulağına girmedi. Yer yer kahvehaneler açıldı. Büyük bir şevk ve istekle bir yere gelüb içtiler. Hele keyif erbabı keyiflerini arttırır, cana can katar buldukları kahvenin bir fincanı uğruna nerede ise

can vermeği göze aldılar. Bundan sonra gelen müftüler, içilmesine izin verdiler. Bostanzâde Efendi bir mufassal ve manzum fetva verdi. Kahvehaneler gâh yasaklandı, gâh açıldı. Böylece birkaç sene sürdü. Hicrî 1000 (1591 - 1592) tarihlerinden sonra serbestçe içildi, her sokak başında bir kahvehane açıldı.

Kâtip Çelebi; en çok tarih, coğrafya, maliye, askerlik, denizcilik, bibliyografya, matematik, tıb alanlarında çalışmış, bu bilimlerde devrinin en derin bilgi sahibi olmuştur. Arapça, Farsça; Batı kaynaklarından faydalanacak kadar Latince, Fransızca biliyordu. O yalnız değerli bir bilim adamı değil, Osmanlı İmparatorluğunun bozuk yanlarını görerek halkı uyarmaya çalışan bir ülkü adamıdır da. Dın işleriyle dünya işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini, hayat için pozitif bilimlerin önemini, insanların kafalarını dolduran bâtıl inançların gülünçlüğünü, Avrupa'nın o zamanki yeniliklerini memlekete getirmenin şart olduğunu cesaretle savunmuştur. O bizim Batı'ya açılan ilk penceremizdir. Temiz, açık bir dili vardır. XVII. yüzyıl yalın divan nesrinin en güzel örneklerini vermiştir. Mizân-ül-Hak'tan kendi diliyle :

Sultan Süleyman Han zamanında hikmet ile şeriat ilimlerini cemeyliyen muhakkikler iştiharda idi. Eb-ül-feth Sultan Muhammet Han medaris-i şemaniye bina edip «kanun üzere şugl oluna» deyü vakfiyesinde kayt ve Haşiye ve Tecrid ve Şerh-i Mevakıf derslerin tâyin eylemişti. Sonra gelenler «Bu dersler felsefiyattır» deyü kaldırıp Hidaye ve Ekmel dersleri okumağı makul gördü. Yalnız ana iktisar nâmakul olmakla ne felsefiyat ve ne Hidaye ve Ekmel kaldı. Bununla Rum'da sûk-i ilme kesat gelip ehli inkızara karip olmağla bazı kenarda kanun üzre şugl eden taliplerin müptedileri Rum'a gelip azîm tafra satar oldu. Anlar görüp asrımızda bazı kabil hikmet talibi olup hakîr dahi esnay-i müzakere ve müdaresede istidat ashabi talebeyi Sokrat ve Eflâtun'u tergıp ettiği gibi hakaayık-i eşya ilmi tahsiline tergıp edip bu risalede dahi vasiyet ve cümlesine nasihat için birkaç mevat zikr ü irad eyledim, ta ki mutlak ilim namına olan melma-emken tahsile sây edeler, elbette bir mahalde lâzım olur. İlmin zararı olmaz, zemm ü inkâr eylemiyeler; zira bir şeyi inkâr ol nesneden bu'd hırmana sebeptir.

Kâtip Çelebi; çeşitli konularad 30'u aşkın kitaplar yazmıştır. En ünlüleri 20 yılda Arapça yazdığı 10.000 İslâm yazarının 14.500 eserini teker teker incelediği bibliyografya sözlüğü *Keşfu'z-Zunûn* (Zanların Keşfi); Türkçe yazılan coğrafya eserlerinin en önemlisi *Cihan-nümâ* (Cihan Gösteren); 1592 - 1654 arası Osmanlı tarihi olaylarını inceleyen *Fezleke* (Özetleme); Türk - Osmanlı denizcilik tarihi *Tuhfetu'l-Kibâr* (Büyüklerin Armağanı); zamanında tartışma konusu olan; toplum, din ahlâk, töre sorunlarını ele alan *Mizân-ül-Hak* (Hak Terazisi); dünya tarihi kronolojisi *Takvimu-t-Tevarih* (Tarihlerin Takvimi); imparatorluk

örgütünden, bozulmuş kurumların düzeltilmesini bilimsel yollardan ele alan *Düstûru'l-Amel* (Çalışma Yargıları). Bu eserler, daha zamanından başlıyarak, Lâtince, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve başka dillere çevrilmiştir. *Düstûru'l-Amel*'den «Devleti Islah Çareleri» :

El-hâleti hâzihî hazînenin kılleti ve askerin vefreti ve masârifin kesreti ve reâyânın za'fı gavâilin mümkün olduğu mertebe def'in ilâcı budur ki, reâyâdan hazîne tahsiline mecâl yoktur. Bir yıllık iradı Padişah-ı Âlem-penâh Hazretleri ne tarîk ile olur ise tedarik ve tedâhülü def'edi pâtiyye mâlinden tedriç ile edâ şartıyle bir mûtemeddün-aleyh kuluna teslim ve deruhte eyliye. Hazînede bir yıllık irat bulunmak azîm kuvvet-i kalptir. Her kâra sermaye olur. Bâdehû askerin kesreti gailesi sabıkan zikrolunduğu üzre imsâkte hüsn-ü tedbîr ile def'olunur. Meselâ sa'ye müteallik hazîneye nef'i olan vergiler askerin vefreti işin bitirir ve az zamanda mevâcibe kıllet getirir. Masârifin kesreti def'ine ilâç, emanetlerde olan israfât bir mikdar tahfif olunduktan sonra her birine ükn-ü hazîne olan birkaç aklâmda ehl-i vukuf ve dindar ve perhizkâr âdemler istihdâm olunmaktır. Bununla bir iki senede kesret-i masarif gailesi bertaraf olur. Reâyânın za'fı ilâcı budur ki üzerlerinden bazı tekâlîf birer mikdar tahfif olunduktan sonra mansıplardan akçe alınmayıp mücerrep ve müstakîm âdemleri mansıplarında zaman-ı medîd meks ettirip zulmedenin hakkından gelinmek ile bir iki senede reâyâ kuvvet bulup Memâlik-i Mahsûra kemâyenbagî mâmûr olur.

Kâtip Çelebi; ilk teceddüdü yapan adam. Doğu uygarlığının sökmediğini sezerek anlamış. Mutlaka bir inkılâp lâzım demiş. Garp ilminin ilerlediğini gayet iyi anlamış. *Mükrimin HALIL*. İnsanın tekrar hayatın merkezi olduğu rönesans devrinden itibaren tenkit sanata hakim olur. Şurasını da söyleyelim ki, sanat tenkidinin gelişmemesine mukabil, eskilerde siyasî ve tarihî tenkit diyebileceğimiz bir nevi tenkit vardır. Gerçekten Kâtip Çelebi'nin, Koçi Bey'in risaleleriyle başlayan ve bütün onyedi - onsekizinci yüzyıllar boyunca devam ettikten sonra ondokuzuncu asırda Sadık Rıfat Paşa'nın Islah-ı Ahval-i Devlet-i Aliyye'si ile kapanan bütün lâyihalar ve mütalâa - nâmeler için başka bir isim bulmak güçtür. *Ahmet Hamdi TANPINAR*. Tuhfet-ül kibar fi Esfar-il bîhar da denilen Tuhfetu'l-Kibâr'dan :

Derya cengi can pazarıdır. İçinde bulunmıyan bilmez. Ol mahalde herkes karaya can atar. Ve eğer küffar gemileri kenarda ve bizim gemiler deryada olsa, yahut kenar küffar yakası olsa, yahut ikisi dahi enginde olsa bu üç halde küffara çatıp cenk ederler. Zira mahall-i necat gemiye münhasır olup gayri ümit kalmaz; asker dövüşür. Ve eğer düşmanda kalyon var ise bu kalyona varıp çatmağa heves etmezler. Muhaliftir. Her kim etti ise hata etti. Belki uraktan dövüp ve direğin kırdıktan sonra çatarlar.

Sekiz yüz yetmiş ikide Karaman seferinden avdet ettiklerinde, Venedik cenerali altmıştan mütecaviz kadırga ile Enez üstüne düşüp kaldığı ve nice Müslümanları esir ve ol etrafı garet ettiği arzolundukta, donanma-yı hümâyun ihzarı için Mahmut Pâşâ'ya Gelibolu sancağı tevcih buyurulup sevahil-i Osmani-

ye'de olan gemilerin cem'i müşarünileyhte tefviz olundu. Cezayir-i Yunaniye'den Ağriboz cezîresi Frenk tasarrufunda kalıp ol rehgüzerden İslâm ehline çok zarar görünürdü. Ceneralin şenaatinden cezîre halkının imdadı olmağa sekiz yüz yetmiş üç evailinde bahr ü berden asker sevkedip Ağriboz hududuna vardılar. Pâşâ-yı kal'a-küşa cânib-i deryadan muhasara esbabını müheyya edip yüzden ziyade gemi ile cezîre etrafını ihata eyledi. Bu İslâmı görücek lenger bıraktı ve nigâh-ı hasretle uzaktan baktı. Muradı bu idi ki hisara yürüdükleri hînde bir taraftan ol dahi yürüyüp hisar fethini ta'vik ede. Yürüyüş gününü bilmediğiyçin dil almağa kayıklar saldı. Meğer bir hizmetkâr mürted olup kâfir gemileri semtine teveccüh etmiş idi. Kayıkla gelen zebangirler ol mürtedi bulup ceneral önüne ilettiler: «Üçüncü günü yürüyüştür» deyu münadiler nida ettiğin bildirdi.

Ceneral dahi ol güne muntazır olup mukabele esbabını ihzar eyledi. Bu canipten dil alındığı malûm olucak böyle tedbir olundu ki, bilâ tehir hisara yürüyeler. Ol gece münâdiler: «Erte yağma günüdür; hazır olunl» sadasını ayyuka çıkarıp askere tembih ettiler. Sabah oldukta sipah-ı zaferpenah dahi izn-i yağma ile hisara yürüyüp ihdas ettikleri rahnelerden kâfire göz açtırmayıp hisara girdiler.

Kitaptan daha iyi bir arkadaş yoktur. Zaman zaman o insana dert ortaklığı eder. İnsanın gönlünü açar, yüreğine su serper. Gönlünün her muradına onunla erişirsin. Böylesine güzel bir dost görülmemiştir; ne incitir, ne incinir. Evde olup da yanımda kitap olmayınca hayattan hiçbir lezzet almıyorum. Benim yanımda ilimden daha yüce ne vardır? Ben kitaptan başka arkadaş istemem. Kitap en güzel dosttur ve sohbet arkadaşıdır. Dostların sana hıyanette bulunduğu zaman sen onunla oyalanır, tesellî bulursun. Sırrını açtığın zaman o bunu kimseye ifşa etmez. Ondan doğruluk ve hikmet elde edersin. Kitap ne hayırlı arkadaştır ve ne güzel dosttur. İnsan onunla konuşmaktan sıkılmaz. Ulu bir cömertler cömertidir ki, kendisinde bulunan nefis incilerden hasislik etmez; zengine de verir.

Büyükdere sahillerinin Melling'in fırçasından görünüşü.

EVLİYA ÇELEBİ (1611 - 1682)

Seyyah-ı âlem olan herkesle hüsn-i ülfet için her lisandan bir nebze bilmek lâzım olduğu gibi Arapçadan da su ve ekmek isteyecek ve kendisine zarar gelecek bir ciheti fehmedecek kadar bilmek gerektir. Iyi bir seyyah yüz kırk lisân bilmeli ki nedim-i âdem ola... Her şeyin cehlinden ilmi yeğdir.

ULUSLARARASI ün kazanmış seyahat yazarlarımızın en büyüğü, İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu (25 Mart). Sarayın kuyumcubaşısı Derviş Mehmet Zilli'nin oğludur. Özel ders almış, medresede okumuş, hâfız, müezzin, imam, vezir ulağı, devlet ulağı olmuştur. IV. Murat (hük. 1623 - 1640) zamanında saraya alındı. Enderun'a girerek, dört yıl sonra Sipahi oldu. Rüyasında Peygamberi görüp «Şefaat ya Resûlullah» diyecek yerde, «Seyahat ya Resûlullah» dediğini, Peygamberin gülümsiyerek dileğini kabul ettiğini anlatır. Hayatının elli yılı seyahatle geçti. Mısır'da mı, yoksa İstanbul'da mı öldüğü bilinmiyor. Ölümünden gayrı, tüm yaşantısını satır satır anlattığı *Seyahatnâme*'sinden doğumunu dinliyelim:

Bu hakir Evliyayı bî riya, rahmi maderden bu âleme çıktığımızda, merhum Sun'ullah Efendi hanemizde bulunup kulağımızda küpe olmak için Ezanı Muhammediyi savtı âlî ile okumuşlar... Ve akika kurbanımızı dahi Mevlevî Şeyh İsmail Efendi kesip «İsmail kurbanıdır» buyurmuşlar. O gece hanemizde 70 kadar sâhibi sülûk ve ârifi billâh canlar bulunup Keysûdâr Kapânî Mehmed Efendi hakirin kundağını alıp kulağıma Ezanı Muhammedî okumak murad edindikte: «Bu oğlanı âgâh edip kulağına kim ezan okudu?» diye sual edince huzzardan üstadı ekremimiz dersiâmı Ahfeş Efendi: «Ezanı Sun'ullah Efendi okudu!» der. Keysûdâr Mehmet Efendi: «Biz dahi indel inâbe fenâ fillâh ezanı okuyalım!» deyip bir savtı hazin ile ezan okuduktan sonra elindeki mâhud taberi dahi bir tarafıma koyup: «Bunu bu oğlana ihsan ettim.. Çok gazada bulunup fakrü fâkede sahibi seccadei celâl olsun ve zamanı fenalığında bir şeyden korkmayıp kumda oynasın, ayağına çöp batmasın!» diye. Fatihai şerife tilâvet ederek bâdeselâm giderler. Ve ilk defa ağzıma, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Divane Abdi Dede mübarek ağzından nanpâre çıkarıp koyarak: «Fıkara lokması ile perveriş bulsun!..» demişler. Ve Yenikapı Mevlevihanesinin şeyhi Hazreti Doğanî Dede bu hakiri kucağına alıp havaya atarak: «Bu oğlan, bu cihanda bizim uçurmamız olsun!» buyurmuşlar...

Evliya Çelebi; divan gezi edebiyatımızın en büyük yazarıdır. Açık, gerçekçi, sürükleyici, tatlı bir anlatımı vardır. Türk nesrinin bugününü hazırlamakta oldukça etkilidir. Zamanının konuşma dilini kullanır. Çağdaşları gibi, edebi nesre, söz hünerlerine, yabancı sözcüklere ve dil kurallarına iltifat etmez. Yanlarında görev aldığı birçok devlet adamlarıyla veya onlardan aldığı görevlerle Anadolu, Suriye, Irak, Hicaz, Mısır, İran, Azerbaycan, Kırım, Rumeli, Balkanlar, Macaristan, Avusturya, İsveç, Lehistan, Rusya, Sudan, Habeşistan ülkelerini dolaştı. Gezilerinde gördüğü her şeyi, yaşayışları, izlenimleriyle birlikte yazmıştır. Halkla bu denli kaynaşan, bütünleşen; yaşadığı dönemi tüm sıcak nefesiyle yansıtan ikinci bir nesir yazarımızı bulamayız.

Rüyamda kendimi Yemiş iskelesi civarında Ahî Çelebi Camiinde gördüm. İçerisi askerle ve nur yüzlü kimselerle doluydu. Minbere yaklaşarak oturdum, yanımdakilere kim olduğunu sordum. «Aşerei mübeşşereden kemankeşlerin pîri Saad İbni Ebi Vakkas'ım» dedi. Mübarek elini öptüm ve ilk halifelerin de bulunduğu bu toplantının sebebini sordum. «Şimdi Hazreti Peygamber gelecek, namazdan sonra hemen kalk, elini öp ve «Şefaat ya Resûlullah» diye yardım dile» dedi. Hazreti Peygamber gelip namaz kıldırdıktan sonra, Saad İbni Vakkas elimden tutup ona götürdü ve «Sadık ve müştak âşığın Evliya kulun yardım diler,» dedi. Ağlayarak elini öptüm. Fakat heyecanımdan «Şefaat ya Resûlullah» diyeceğim yerde, «Seyahat ya Resûlullah» deyivermişim. Hazret tebessüm edip: «Şefaati ve seyahati ve ziyaretini Yarabbi sıhhat ve selâmetle kolaylaştır» buyurdular.

Evliya Çelebi'nin ünlü eserinin adı «*Seyâhatnâme*»dir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 10 cilttir. Süleymaniye, Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü, Fatih Millet Kütüphanelerinde olmak üzre, tam on cildi ihtiva eden üç yazma nüshası bulunmaktadır. Yolculuk notlarını toplayan bu eseri; dil, folklor, coğrafya, tarih, etnografya, toplumbilim bakımlarından çok önemli bir kaynaktır. Üç yüz yıl öncesi yaşayışımızı, XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun hemen bütün şehirlerini, kasabalarını o devrin yabancı ülkelerini son derece ilgi çekici bir üslûpla gözlerimizin önüne serer. Bu üslûp özelliğinin yaratılmasında, bulunduğu yerlerin, aldığı görevlerin, musiki kültürünün, her mizacı okşayan tatlı sohbetlerinin izlenimleri büyük olmuştur.

Evliye Çelebi'nin. eski tezkerecilerin cümle kuruluşları bambaşka, bu bakımdan hattâ bugünkü nesir cümle kuruluşlarımızdan çok ilerde. *Nazım HİKMET.* Evliya Çelebi'yi bir def'a için olsun yazı yazmak. cümle yapmak hevesine kapılmış görmeyiz. Bu konuşmaktan haz duyan ve kendi fantezisinin cümbüşleriyle mest olan bir adamın eseridir. Evliyâ, nasıl çok def'a kendi zevki için gezmişse. öylece kendi zevki için yazar yahut daha iyisi hatırlar. Sonradan kazandığı bir san'at anlayışının değil, dünyaya beraberinde getirdiği gözünün ve muhayyilesinin emrindedir. Ve okuyucusunu bu iki harikulâde meziyetiyle karşı karşıya bırakmanın sırrını bilir... Evliya Çe-

lebi'nin müşahedesi sadece sathî ve pitoreskte kalmaz. O karakter ifadesini vermeği bildiği gibi, öğrenmek ve anlamak için bakmasını da bilir. Mensup olduğu medeniyetin bütün ruh ve zekâ inceliklerine sahip olan seyyah, Viyana'da bir cerrahın yaptığı kafatası ameliyatını çağdaş bir gazeteci dikkatiyle izleyerek anlatır... On yedinci asır Türkiye'si için Evliya Çelebi, İspanya için Cervantes kadar tipik bir yazardır. Bunun için ne esaslı bir tip aramış, ne devri üzerinde psikolojik etüd yapmıştır. Bu zihniyeti Evliyâ Çelebi kendi içinde ve olduğu gibi hazır bulmuştur Onun içindir ki, imparatorluğu anlamak için en kısa yol eserine, bu imparatorluğu yer yer, kasaba kasaba bize kendi hava ve saatiyle muhafaza eden seyahatnamesine gitmektir. *Ahmet Hamdi TANPINAR*. Evliya Çelebi'nin eserinde anıtları, insanları, efsaneleriyle imparatorluğun bütün şehirleri en ince ayrıntılarıyla canlanır. Çağının devlet adamlarının canlı portreleri çizilir. Kendi katıldığı seferler, eşkıya izlemeleri, elçilik görevleri anlatılır. Çelebi'nin kitabı çağdaş bir roman haline gelir. Onu romancı kişiliğine yaklaştıran noktalardan en önemlisi insan'a bakmasını bilen yazarlardan oluşudur. Bu yönüyle bizim bütün eski edebiyatımızdaki bir eksikliği giderir. Her tabakadan binlerce insanla, paşalar, ağalar, devlet düşkünleri, askerler, eşkıyalar, sanatçılar, yoksul dervişlerle karşılaşırız eserinde. Hepsini ilgi çekici yanlarıyla gösterir. Anlattıklarına karşı alabildiğine sevgi doludur içi. Haktanırlıktan hiç uzaklaşmaz, kendi kendine karşı bile yergi yöneltir, gerekince. Hareketli, sevinli üslûbu biraz çökük, biraz başıboş görülür. Fakat çok işlek bir söyleyiş dili vardır. Uzun yolculuklardan birini yeni bitirmiş, taze anılarını ayak üstü anlatıyor gibidir. *Konur ERTOP*. Evliya Çelebi Seyahatnamesi Osmanlılar devrine ait mevzii coğrafyasının en büyüğü ve faydalısıdır. *TAECHNER*. Babasından habersiz bir yolculuğunu şöyle anlatır:

Ol gün hane-i gamkinimize varıp peder ü maderimin dest-i şeriflerinden bûs edip huzurlarında el bağlayıp karar ettiğimizde peder-i azizimiz eyitti:

«Safa geldin Bursa seyyahı! Safa geldin!»

Halbuki ne canibe gittiğimden kimsenin haberi yok idi.

Hakîr pedere eyittim: — «Sultanım, hakîrin Bursa'da idüğümüz neden bildiniz?» dedim.

Buyurdular ki: — «Sen 1050 muharreminin (1640 Mayıs) aşuresinde kayholduğun leyle-i mübarekte ediye-i me'sure tilâvet ettim ve sure-i "İnna a'teyna" yı bin kere kıraat ettim. Ol gece vâkımda seni gördüm. Bursa'da Emîr Sultan Hazretlerini ziyaret edip ruhaniyetinden istimdat ile seyahat rica edip bükâ ederdin. Ve ol gece bana nice evliyaullahlar rica edip senin seyahata gitmen için izin talep ettiler. Ben dahi ol gece cümlenin rızasiyle sana destur verip fâtiha tilâvet ettiler.

«Gel imdi oğul! Şimdengeri sana seyahat göründü. Allah mübarek eyliye. Ama sana bir nasihatim var» diye elimden yapışıp, huzurunda ber-zanû oturtup sağ eliyle sol kulağıma berk yapışıp şu nasihata âgaze etti:

«Oğul! Âdem yoksul olur, besmelesiz taam etme. Sır verecek sözün var ise sakın avratına deme. Esvabın söküğün üstünde dikme. İyi adını keme takma ve keme yoldaş olma, zararını çekersin. Yürü ileri, geri kalma, alay bozma. Tarla basma. Yâran pâyına sarkma. Komadığın yere el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme. Nân ü nemek hakkın gözet. Namahreme nazar edip ihanet etme. Dâ-

vetsiz bir yere varma. Varırsan emn ü âmân yere, ehl-i ırza var. Mahrem-i esrar ol. Her mecliste istima ettiğin sözleri hıfz eyle. Evden eve müsavi edip söz gezdirme. Zem ve nem ve gıybet ve mesaviden uzak ol. Halûk ol. Herkesle hüsn-i ülfet et. Lecuc ve zebandıraz olma. Senden ululaın önünden gitme. İhtiyarlara riayet et. Daima tahir olup her muharremat ve menhiyattan perhizkâr ol. Evkat-i hamseyè müdavemet edip salah-i hal ile mukayyet olup ilme meşgul ol.

Ve oğul dünya cihetinden nasihatim oldur ki, daima sebükruh olup Ankameşrep ol kim celis ve her bâr enîs olduğun vüzera ve vükelâ ve âyan ve kibarlara varıp her bâr cihet-i dünya için bir şey ricasında olma, senden müteneffir olup istiskal etmiyeler. Rıza lokmasına kanaat eyle. Eline giren malı israf etme. Kanaatle geçin. Sağlık ve sayrılukta lâzım olur. Dünyalık akçeyi lokma ve hırka için hıfz edip nâmerde muhtaç olma. Çünki "Düşmana kalırsa kalsın — Dosta muhtaç olma tek" demişler.

Geştügüzar ettiğin yerlerde iki yerden gayret kuşağın kemerine bend edip kendini daima muhafazada ol. Su uyur, hizmetkâr, ağyar ve ayyar düşmanlar uyumaz. Kibar-i evliyaullah ziyaretleri ile meşgul olup, cümle ziyaretgâhları ve her diyarın menazillerinde olan deşt ü hamun, kûh-i bülend, esçar ve ahcar-i garibeyi beldeleri, ibret-nüma eserlerini, kalelerini, fâtih ve hâilerini, dairen madar cirimlerini tahrir ederek «Seyahatnâme» namiyle bir tomar elif eyle. Ahirin ve âkıbetin hayr ola, düşman şerrinden emin olup, Hak celle ve alâ muin ü zahirin olup dünyada emn ü amân, ahir-i nefeste imam müyesser edip âlem-i Resulullah dibinde haşr olavuz. Bu pentlerimi gûşuna mengûş eyle» deyip, enseme bir sille-i pehlivanî vurup kulağımı burup «Yürü, âkıbetin hayrola. elfatiha» dedi.

Nuhuset günü denmeğe lâyık bir günde sandal ile limandan taşra çıktık. Yıldız rüzgârına yelken açarak bir gün bir gece pupa gidip Karadeniz'in tahminen ortalarına vardık. Güneş deryada doğar, deryada batar. Bu veçhile girdab-ı gamda, telâtum-u derya ile serserî gezerken hikmet-i Hüdâ gün doğusu taarfında kara bulutlar zâhir oldu. Bundan başka ra'd ü berkli sağanaklar, kırıntılı üçerleme kumlar peyda olunca gemicilerin reng-i rulıları mütegayyir oldu. Biçâreler ellerini uğmaya başladılar. Geminin pusula ve kıblenümâlarına bakarak birbirlerine can pazarı muamelesiyle bakınmağa koyuldular. Hemen içlerinden Dede Dayı nâm bir ihtiyar, gemicilere hitaben: «Bre dayılar, ne havfa düşersiz? Hüdâ kerîmdir. İşte kırıntı ve sağanak gelmektedir. Mayna alaborna!» dedikte cümlesi bir yere gelip alaborna iplerini indirdiler. Alaborna direği de aşağı indi. Temevvüc-ü derya gitgide müşted olmakta olduğundan hemen gemi üzerindeki büyük yapağı çuvallarını, papir hasırlarını, balık turşusu fıçılarını, gemi kerestelerini denize attılar. İki yüzü mütecaviz üserayı da deramlar

edip ambar kapısını seddeylediler. Gemi bir parça hiffet buldu. Lâkin yine temevvüc-ü derya âsmân ile beraber olup cûş u hurûşa başladı.

Kalırsa hicr ile girdab-ı gamda gûşe-i dil
Ne çare neyleyeyim rûzgâr elimde değil

beytinin ifadesi mucibince üç gün üç gece kar, tipi, boran eksik olmadı. Gemicilerin gemi üstünde durmağa kuvvetleri kalmadı. Her biri geminin bir küncünde gence bulmuş gibi nihân ve pinhân oldular. Yolculardan kimisi istifrağ ediyor, kimisi istiğfar; kimisi kurbanlar, sadakalar, nezirler vadediyordu. Hiç bir tarafta benî âdemden nâm ü nişân kalmadı. Kayık içinde kavuklarımızla su dökmeden, şiddet-i şitâdan bîtâb ü bîmecâl kaldık. Bir gün bir gece şu sandal ile rû-yu deryada gezdik. Berk-i hazan gibi hepimiz titriyorduk. O esnada Kadı

Hanlardan birinde geceleyen kervancılar.

Ali Efendi ile Kıssahan Emir Çelebi zatülcenb illetine tutularak merhum oldular.

Edemez def sakınmakla kazayı kimse
Bin sakınsan yine en son olacak olsa gerek

☆

Seyahatimizde Erzurum'dan gelip gördüm. Civankapıcıbaşı sarayına havale bir âli saray bina etmiş ki evc-i asümana ser çekmiş. Hakîr bu saray-i balâyı temaşa ederken bir bevvap gelip:

«— Buyurun sizi efendi hazretleri ister» dedi.

«— Efendiniz kimdir?» dedim.

«— Hünkâr hocası, bu sarayın sahibi ister» dedi.

Hakîr merdivenden uruc edip divanhane-i âlisine çıktım. Gördüm yetmiş seksen samur kürklü, huddaman miyan beste olup dururlar. Hakîr gördüm sadr-ı âlide bir küçük destar-i ulema ile beraber siyah sakallı bir çelebi kimse oturur. Ama sahib-i hanenin kangısı idüğü malûmun değil. Hemen levendane cümle huzzara hitaben: «Esselâmünaleyküm ey âşikan!» dedim.

Hemen sadırdan: «Ve aleykümselâm Hamit Efendi medresesinde Şehzade hakîrin şerki, kardeşim, canım!» deyip ayak üzere kalkıp hakîrin elini alıp öpüşüp kocuçtuk. Ama Allah a'lem bilemedim.

«— A benim canım, dağ adamı olup levent olmuşsun. Ne bu bizim ile bigâne âşinalık?» dedikte ol mahalde bile düşüp:

«— Sultanım, yâr-i kadîmim, ömrüm, canım, şerikim, çelebim Şehzade aziz misiniz?» dedim.

«— Safa geldin, hoş geldin. Kahve içme şerbet getirin, dedi. Nedir, bu sarayı neden temaşa ederdin?»

— «Sultanım, Defterzade Mehmet Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu, bu imaristanı görmemiştim, hadm-i Huda güzel imar olmuş, Huda mübarek eyliye» dedikte:

« — Evliya Çelebi medrese köşesinde sizinle ilme meşgul olduğumuz sebebiyle cenab-ı İzzet ilim berekâtiyle bu sarayı ve Üsküdar'dan ve vilâyetimizde, nice yerde çiftlikler ve nice gûne ihsan ü in'amlar etti» deyi bihad hamd ü sena etti.

Hakîr eyittim: «İnşaallah Sultanım, ilim tilâvet etmede şerik idim, inşallah devletinizde dahi dünyalık ile şerik oluruz» dediğimde:

«— Vallahi bi-tekellüf olduğumuzdan hazzeyledim. Bire hazinedar gel,» diye hazinedarın kulağına bir güftügû edip bir andan sonra bir kese kuruş ve bir yeşil çuhaya kaplı kunduz siyahı bir samur kürk ve bir lokmalı bol kadı kaftanı velhasıl baştan başa bir kat esvap ihsan edip taam tenavül edip destur deyip giderken aşağı inip gördüm binek.taşında bizim at yerine bir fil-i Mahmudiye benzer bir küheylân at, Şam üzengili, sîm eyerli ve vüzera rahtlı bir küheylân at.

«Efendi size ihsan etti» denince yine efendi huzuruna çıkıp:

«— Sultanım bizi hâkten refleyip piyade iken atlandırdınız. Huda sizden razı ola» deyip, temenna edip yine ata süvar olup haneme gelip sehil istirahat ettikten badelasr anı gördüm bir hay huy ile elli adet hamal yükü pirinç ve kahve ve şeker ve şem-i asel ve revgan ve asel elhasıl gûnagûn mekûlât ve meşrubat ile hane-i tehiyyim malâmal-i nimet-i Rabb-i rahîm olup hakîr cihan cihan hazzedip gelen âdemine bir şerbetî yağlık verdim gitti.

Viyana şehrinin kenarlarında yedi yerde hastahane vardır. Ama, hepsinden büyüğü İstefani Kilisesinin hastahanesidir. Bizzat Kral hasta olsa oraya gelir. Çünkü büyük hekimler buradadır. Hepsi siyah elbise ve başlarına eflâtun şapka giyerler. Ama, buranın hekimleri beyazlar ve başlarına güderiden yedi dilimli bir cins takke giyip elleri daima eldivenden çıkmaz. Çünkü elleri daima yumuşak olup hastaların nabızlarını tutar tutmaz, dertlerini anlıyarak ilâç ederler. Hattâ Raab Suyu Savaşında kralın akrabasından birinin kellesine bir kurşun vurup içeride kalmış: Yaralı ne ölür, ne de ilâçtan fayda görüp iyileşir. Nihayet Kral:

«— Benim cedadımın hastahanelerinde bu kadar ücret alır kâmil cerrahları var. Elbette bu akrabama bir deva etsinler. Yoksa cümlesinin geçimlerini keserim» Deyince İstefani Kilisesinin cerrahbaşısının tedaviye girişeceğini duyarak cerrahbaşıya varıp ahbap oldum. O sırada yaralıyı getirdiler ve dört ayaklı ve ipekli bir sedir üstüne yatırdılar. Ama, başı Adana kabağı, gözleri Mardin ayvası, burnu Mora patlıcanı gibi şişmiş. Hemen hekimbaşı hazır bulunanları dışarıya çıkardı. Bir yardımcısı, bir de ben sıcak camlı bir odada kaldık. Yaralıya bir fincan safran gibi su içirdi. Kendisinden geçip bayıldı. Odanın içinde bir mangal ateş yakarak bir köşeye koydu. Hemen hekimbaşının yardımcısı yaralıyı kucağına alıp cerrah yaralının başına takke kenarı olan yerin etrafına diz bağı gibi bir tasma kayış bağladı. Eline keskin bir ustura alarak önüne oturdu. Herifin alnının derisini iki kulaklarına kadar çizip sağ kulağı yanından deriyi biraz yüzdü.

Kafa kemiği bembeyaz göründü ve bir damla kan akmadı. Cerrah, kafanın şakak denilen yerinden delerek bir demir mengene soktu. Mengeneyi burdukça herifin kellesi, derisi çizilen yerinden takke gibi kalkmaya başladı. Yaralı bu sırada biraz kımıldadı. Nihayet kellenin kapağı diş diş, kenet yerinden açılarak beyni göründü. Kellenin içi kulaklar arasına kadar sulu kan ve sümük gibi bazı karışık şeylerle dolu olup beyninin yanında tüfek kurşunu duruyordu. Meğer, beş dirhemlik çakmaklı tüfek kurşunu imiş. Beyninin yanında, kırmızı kana bulaşmış halde idi. Hemen cerrah bana:

«— Gel, bak gör şu insanoğlunun bir ekmek parçası için girdiği hali...» deyince ağzıma, burnuma mendilimi tutarak ileriye vardım ve kellenin içine bak-

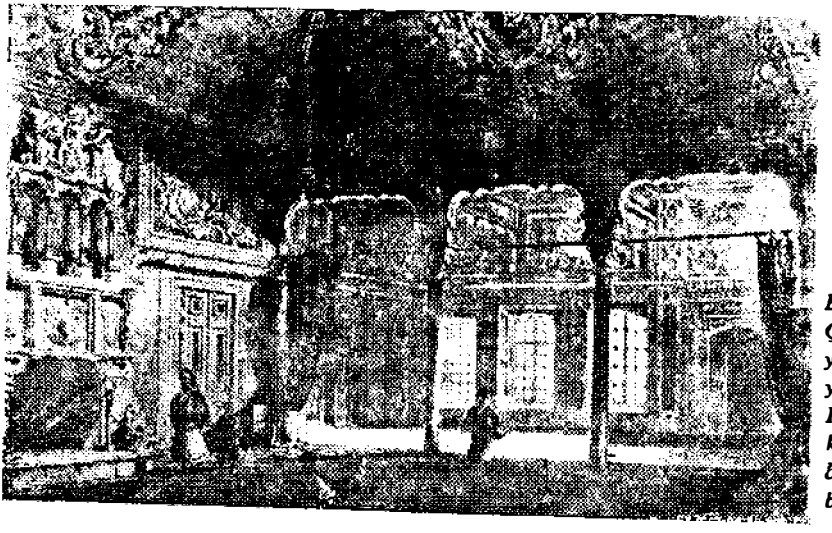
tım. Rabbin azametil... Garip, insanın beyni kafanın içinde sanki tavuk yumurtasından yavrusu henüz çıkmış gibi. Bir kuş yavrusu gibi büzülmüş durur. Ama, üzerinde bir kalın deriden zarfı, yani beyaz bir zarı var.

Cerrahbaşı ağzıma mendil tuttuğumu görünce sebebini sordu:

«— Belki bakarken öksürür veya aksırırım. Nefes alıp verirken herifin kellesine rüzgâr girmesin diye ağzımı ve burnumu kapadım» cevabını verdim. Cerrah:

«— Aferin. İşte sen bu ilimle meşgul olsan kâmil üstad cerrah olurdun ve senin böyle dikkatle seyir edişinden bu dünyada çok şey görmüş olduğunu bildim» dedi. Sonra hemen bir küçük maşa ile yaralının beyninin yanındaki kurşunu alarak sarı sünger gibi bir şeyle kurşunun bu kadar zamandanberi durduğu yerdeki uyuşuk kanları ve sarı sularla cerahatleri temizledi. Süngeri şarapla yıkadı. Kafanın içini ve beynin etrafını tertemiz silerek kafatasını yerine koydu. Tepesinden ve çenesinin altından yassı kayışlarla sıkı sıkı sardı. Sonra ortaya bir kutu çıkardı. Hemen kafanın kesilen derilerini birbirine yapıştırıp o kutudan iri bir karıncayı cımbızla alarak derinin kesik yerine yaklaştırdı. Karınca iki tarafı karşılıklı ısırınca makasla hayvanın belinden kesince karıncanın başı iki deri kenarlarını ısıra kaldı. Ondan sonra ikinci karıncaya aynı şeyi yaptırdı. Böylece bir kulaktan bir kulağa kadar seksen karıncanın başlarına yaralının başını ısırtıp deriyi böyle dikti. Sonra merhemler sürerek sardı. Herifin kollarına, ellerine, göğsüne ve gerdanına, velhasıl mümkün olan yerlerine anberli macun sürdü. Sonra ortaya yemek geldi.

Yedik. Bir saat geçince herif gözlerini açarak yemek istedi. Badem sübyesi ve tavuk ezmesi içirdiler ve beş miskal (yaklaşık olarak yirmi beş gram) şarap verdiler. Ben, yedi gün müddetle hastahaneye devam ettim. Sekizinci gün herif iyileşere khastahanenin içinde gezinmeye başladı. On beşinci gün ise, Kralın huzuruna çıktı.

Evliya Çelebi'nin yaşadığı yıllarda Haliç konaklarından birinin büyük salonu.

NAİMÂ (1652 - 1715)

Kalem sahipleri aklı başında kimselerdir. Kalem sahiplerine ne kadar kıymet verilirse verilsin, yine de devlet düzenine zarar gelmez. Çünkü ilim adamları ve kalem sahipleri, sonu tehlikeli işlere sebep olmazlar. Bu gibiler, her çağda, herkese yol gösterirler. Bunun için de akıl danışmanı sıfatına lâyıktırlar.

TARİH yazarlarımızın en büyüklerinden. Asıl adı *Mustafa Naim*'dir. Halep'te doğdu. Öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Sarayda görev aldı. Hüseyin Paşa tarafından korundu; devletin resmî tarihçiliği olan «vak'a-nüvis»liğe getirildi. Mora Savaşı sıralarında Patras'ta öldü, oraya gömüldü.

Tarih, faydası herkesi kapsayan bir bilimdir. İlim adamlarının zekâsını arttırır, devlet adamlarını uyarıp gözlerini açar. Tarihi iyi bilenler, hem bütün gerçekleri, hem de çağların değişmesiyle durumların da değişmiş olduğunu öğrenirler. Yaşanılan çağın olaylarıyla, eski çağların olaylarını karşılaştırıp sonuca varmak gerekir... Nasıl hasta bir insan usta bir doktorun eliyle sağlığını kazanırsa, bir devlet de yerinde tedbir alan devlet adamı sayesinde hastalık devrini atlatabilir.

Türk tarihçiliğinde yeni bir çığır açan Naimâ, insan psikolojisinin derinliklerine inmekte, olayları eleştiri süzgecinden geçirmekte büyük bir ustalık gösterir. Kendinden önceki Osmanlı tarihçilerinden gözlemlerindeki gerçekçiliğile, olayları akla uygun olarak değerlendirmesiyle, daha nesnel oluşuyla ayrılır. Devletin resmî tarihçisiyken; yolsuzlukları, aksaklıkları, korkusuzca eleştirmiş; kişileri konuşturmada, olayları tasvirde, üstün bir anlatım yeteneği, karakterleri belirtmede bir romancı başarısı göstermiştir. Süssüz, sade, doğal, canlı bir dili vardır. *Naimâ Tarihi*'nin «İbtal-i Kahvehane ve Men'-i Duhan» bölümünden :

Sultan Murat, gece ile Şehr-i Stanbul'u gezip yatsıdan sonra fenersiz taşrada bir âdem buldukta bilâ âmân katledip, gündüzlere duhan yaprağı yahut tütün rayihası ihsas olunan mevzii basıp, bir şey bulunursa sahibi katlolunduğundan gayrı, gecelerde dahi kemal-i dikkat üzre tecessüs edip, mazanna-i şürb-ü duhan olan büyûtun ocağına çıkıp istişmâm ettikleri

mervîdir. Zor ve tehditte bir mertebe teşdit buyurdular ki halk âşikâre duhan içmek değil, belki vakt-i işâ'da taşraçıkmaktan kaldı. Hatta bir gece, Hocapaşa mahallesinde tebdil gezerken, Hocapaşa imamının oğlu, bir taze yiğit, camide geç kalıp, fenersiz, hanesine giderken, Sultan Murat Hazretleri rast gelip: «Sen benim tenbîhimi işitmedin mi?» diyip, ol dahi cevap vermekte telâ'süm ederken mazhar-ı gazab-ı pâdişahî olup katlolundu. Hakîr derim ki Sultan Murat merhumunun kahvehane ve duhan yasağında bu mertebe teşdit ve tehdit buyurdukları, men'i mücerret ve tahakküm-ü sırf olmayıp erazili te'dîp ve avâm-ı nâsı terhîp maslahatı için bir bahane idüğü bedîhîdir.

Naimâ'nın tarihçiliğinin yanısıra şairliği de olmasına rağmen, ününü sağlayan «Revzat ül-Hüseyn bî hülâsat el-ahbar il-hafikayn» adlı kitabıdır. Bu esere bugün *Naimâ Tarihi* diyoruz. Naimâ Tarihi; III. Murat ile IV. Mehmet dönemlerini, 1659 - 1691 yıllarını içerisine alan olayları anlatır. Altı cilt olan bu eserin birçok bölümleri Batı dillerine de çevrilmiştir.

Bizde roman mes'elesi bizi ister istemez Türk nesrinin mazisine götürür. Vâkıâ bir Evlivâ Çelebi, bir Naimâ, bir Peçevî türkçede yetişmiştir. Bunlar herhangi bir dilde büyük kudretler gibi tanılabilecek yazarlardır. ***Ahmet Hamdi TANPINAR***. Naima, nasıl insan vücudu dört unsurdan meydana geliyorsa, toplumu da dört direk üzerine oturtuyor. Ona göre, insan ömrü gibi, milletlerin ömrü de devreye ayrılır: Gelişme, olgunluk ve gerileme çağı. Bu üç çağın da kendilerine özgü hastalıkları ve o hastalıkların belirtileri vardır. İnsan vücudundaki hastalığı usta hekimler ayırdedip, isabetli ilâçlarla hastalığı giderir. Peki ya milletlerin hastalıkları? Naima'ya göre de iyi ve akıllı devlet adamları, topluluğun hastalığını teşhis edip tedbirini ona göre alırlar. İnsan vücudundaki devirlerin nasıl özellikleri varsa, milletlerin geçirmekte olduğu devirlerin de özellikleri vardır. İlâcı da ona göre ve kararınca vermek gerekir, yoksa hastaya fayda yerine zarar verir. ***Recep BİLGİNER***. Naimâ Tarihi'nden :

Devlet büyükleri bilittifak, Sultan İbrahim'in olduğu mahalle tevecciih ettiler. Silâhdâr, Çuhadar Ağa, Bostancıbaşı cümlesinin önüne düşüp teeddüb ile varıp:

«— Pâdişâhım, ulemâ ve âyân reyleri üzre içeriye buyurun,» dediler.

Sultan İbrahim Han, yüksek sesle feryâda başlayıp dâvasını şöyle müdafaa etti:

«— Bre hainler, bre pezevengler, bu ne asıl iştir? Ben her birinize ihsanlar etmedim mi? Şimdi havânıza tâbî olmadığım için beni kaldırmak tedarikin ettiniz. Ben padişah değil miyim? Bu ne demektir?»

Kazaskcr Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi, meclisteki büyük cür'et gösterdi ve hükümdara hürmetle bağdaşamıyacak çok söz söyledi:

«— Hayır, padişah değilsin, dedi; şer"î ve dinî işlere mukayyed olmayıp cihânı harâba verdin. Ve vakitlerinizi gafletle geçirip, rüşveti açığa çıkardınız. Zalimleri âleme musallat ettiniz: Hazineyi israf ve yok ettiniz.»

Abdülaziz Efendi'nin bir padişahın yüzüne karşı söylemiye cesaret ettiği bu sözlerden, herkes donup kaldı. Bu mecliste bulunan ve sonradan şeyhulislâm olan Bahâyî Efendi, manzarayı sonraları şöyle anlatmıştır:

«— Ben, Sultan İbrahim Han Hazretleri'nin ihsânını görmüş olmakla, hücâbımdan cümle kazaskerlerin arkasına gizlenip gâhîce görünmekten hayâ ederdim ki, şayet padişahın gözü rast gelip eski nimetlerini tâdâd eyliye. Hele Allah'a hamd olsun, kalabalık arasında beni seçmeyip asla hitâb etmedi. Sultan İbrahim ne zaman kendini müdafaaya başlasa, Şeyhulislâm ve Abdülaziz Efendi ve Muslihuddin Ağa ve Bektaş Ağa cevap verirlerdi. Birisinin cevabını dinler, diğerine dönüp konuşmaya devam ederdi. Ve ekseri sözü: «Ben padişah değil miyim, bu ne demektir?» şeklindeydi.

Bunun üzerine Enderûn Ağaları:

«— Evet, pâdişahsız ve size kemlik olmaz. Varıp birkaç eyyâm huzur ve istirahat eylen. Yine devleti sıyânet tedbiri olarak ulemâ ve sair kullarımız şefkaten bu tedariki görmüşlerdir» dediler. Sultan İbrahim mütehevvirâne gazaba gelip:

«— Ben niçin tahtımdan kalkarım?» dedi. Abdülaziz Efendi tekrar cevaba başladı:

«— Bu tahta çıkan şanlı atalarının yoluna sülûk etmediğin için tahta lâyık değilsin. Kâfirler Bosna'yı istilâ etti. Seksen pâre Venedik kalyonu hâlâ Çanakkale Boğazı'nı kapatmıştır. Senin haberin yok. Gaflete boğulup elzem olmıyan hususlara hazine sarfedersin.»

Sultan İbrahim şöyle cevap verdi:

«— Yalan söylersin. Kâfirler Bosna'yı almadı. Ve kullarım Zadra'yı fethetti. Ve Venedik gemileri Boğaz'dan çoktan gittiler. Ancak siz garazınızdan yalan işler zikredersiniz.»

Abdülaziz Efendi:

«— İşte, dedi; vezîr-i âzam ve şeyhulislâm ve kazaskerlerin buradadır. Onları yalanlıyorsun. Seni aldatan katli vâcib kimselerin sözüne itimad ettiğin için âlem bu şekle girdi. Hemen kalkmak gereksin.»

Sultan İbrahim, bu cür'etli sözlerden de yılmadı. Şöyle âgaaz eyledi:

«— Siz yalan söylersiz. Beni tahttan kaldırıp —eliyle işaret ederek— şu kadar oğlancığı padişah mı edersiz? Oğlum yedi yaşındadır. Ol kadar oğlancığın saltanatı nice câiz olur? İmdi malûm oldu ki kendiniz saltanat sürmek istersiz. Bu oğlancık benim oğlum değil midir?»

Abdülaziz Efendi yine şu sözlerle ileri atıldı:

«— Sen hazineyi itlâf ettin. Çeşitli israflarla eksik akıllıların sözüne uyup, rüşveti fâş eyledin. İhtilâle sebep oldun. Devlet adamlarını katledip, mallarını müsadere etmekle halka muzırsın. Ve tâlim ve ıslaha kaabil olmamakla tahta lâyık değilsin.»

Ve bu minvâl üzere nice söz söyledi ki, buraya yazılmayıp, teeddüben terk olunmuştur. Şöyle devam etti:

«— Bu sebeplerden sen padişah olamazsın. Ve hilâfetin şer'î değildir. Amma şehzâde tâlim kabûl eder. Vezîr-i âzam işleri görür ve kanunlar icrâ olunur.»

Sultan İbrahim'in her sözüne cevap verilip susturuldu. Bu sefer dönüp nimetlerini sayıp karşısındakileri uyandırmaya teşebbüs etti. Yeniçeri Ağası'na bakıp şöyle dedi:

«— Bak bre, ben seni yeniçeri ağası etmedim mi? Böyle vakitte sen de bana hiyanet mi edersin?» Ağa cevap verip:

«— Padişahım, dedi; senin kulunum ve çırağınım. Amma benim elimde ne vardır? Cümle halk bu hususta ittifak ettiler. Ben cümleye muhalefete kaadir değilim. Muhalefet etsem belki beni izâle ederler. Bu kulunun tarafdarlığından ne faide vardır?»

Bunun üzerine Sultan İbrahim, Şeyhulislâm Abdürrahim Efendi'ye döndü:

«— Bre Abdürrahim, dedi; ben seni müftî etmedim mi? Şimdi sen bana kasdedersin?»

Şeyhulislâm cevap verip:

«— Hayır, dedi; beni sen müftî etmedin, Allah eyledi!»

Sultan İbrahim bu cevaptan ziyade müteellim oldu. İki ellerin gökyüzüne tutup:

«— İlâhî, ben bunları sana saldım. Sen bu zalim ve gaddarların hakkından gel. Cümlesi ittifak ile üzerime hurûc ettiler.» deyü kemâl-i hüzn-ü inkisâr ile heddua eyledi. Hâsılı söz çok uzadı. Silâhdar ve Çukadar kollarına girip:

«— Hele padişahım, def'-i nizâ için şimdilik buyurun» deyip yerinden iki adım sürüklediler. Üçüncü adımda Sultan İbrahim durdu. Yine uzun bir münakaşa oldu. Yine bir, iki adım gitti. Yine konuştu. Sonunda inkisar gösterdi. İki elini yüzüne sürüp:

«— Hoş imdi, başımda yazılan bu imiş, emir Allah'ın» deyip gitti.

Tâ ki mahpes kapısına vardılar. Bir kâgir odanın demir penceresinden yemek sahanı girecek kadar kesik, sair pencerelerini ve camlarını duvarla örmüşlerdi. Sultan İbrahim, mahpes kapısının önünde:

«— Elhamdülillâh, dedi; bir cemaatin başı oldum!»

Yani «şimden sonra gelecek sultanların atası benim» mânâsını imâ etti. Zira oğullarından başka şehzâde yoktu.

İki cariye ve malzeme, her ne ise o oda içine konup hazırlanmıştı. Hemen devlet sahibini içeri tıkıp, demir kapısını çektiler. Büyük bir demir asma kilit astılar. Kilide kurşun döktüler. Tellâller şehre yayıldı. Şehir kapılarının, dükkânların ve çarşıların açılması tenbih olundu. Şeyhulislâm Bahâyî Efendi sonradan şunları anlatmıştır:

«— Bu suretle Sultan İbrahim, hemen hemen canlı olarak defolundu. Zira kapatıldığı yer biribirine geçmeli iki oda idi. Bir ocağı vardı. Bir küçük bacası gökyüzüne bakar ve bir penceresi, iki yedek sahanı sığacak kadar yeri kesilip önünde dehliz divanı ancak görünürdü. Başka bir şey görünmezdi. Merhum padişahın lutuf ve ihsanını gördüğümüz için, hapishaneye girince bana bir mertebe büyük hüzün çöktü ki, elimde olmıyarak ağlayıp, gözyaşımı mendilimle saklardım.

Ertesi günü: «Hal' edilen padişah boşanmış, kaçmış» deyü bir rivayet çıktı. Cümle dükkânlar kapandı. Halka gulgule düştü. Meğer Vâlide Kösem Mâhpeyker Sultan haber gönderip:

«— Mahpesi bir hoşça kapatıp kapısına duvar örsünler,» buyurmuş.

Vezîr-i âzam, Şeyhulislâm Efendi ve sair vezirler ve ulemâ, dehşetle Saray'a vardılar. Mimar getirip mahbesin kapısını ve yemek verecek delikten başka pencerelerini kireç ve horasanla muhkem yapıp istihkâm verip dağıldılar.

Cihan Padişâhı'nın hapishaneye konması, üzerine duvar örülmesi, Sultan İbrahim'in gece ve gündüz feryat ve inlemesi, haykırış ve küfürleri, Enderûn halkını mâteme boğdu. Tahammül edemediler. Aralarında toplanıp dedikoduya başladılar:

«— Bu ne demektir? Bir şanlı padişahı göz göre tahtından indirip diri mezara koydular. Bir masumu tahta geçirdiler. Sultan İbrahim'in nimetine boğulup şimdi feryat ve figanını işitmektense, bize ölmek yeğdir. Hemen ittifak edip taşra çıkarıp tahta cülûs ettirmek tedarikin görelim!»

Sipahiler dahi ayaklandılar. Sultan İbrahim'in hal' edilmesine itiraz ettiler. Devletin vekilleri, bunları duydu ve işitti. Kalblerine korku düştü:

«— Mâdem ki, dediler; hâl'edilen padişah hayattadır. Nizâm-ı âlem müyesser olmayıp bizim de can korkusundan kurtulmamız ihtimali yoktur.»

Bir araya geldiler. Padişahı, Ağalar vasıtasıyle izaleye karar verdiler. «İlmî ve askerî makamları ehline vermeyip, rüşvetle, ehil olmıyanlara tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren padişahın tahttan indirilip katli câiz olur mu?» diye istifâ edip: «El - cevâb: olur» şeklinde fetvâ imza ettiler. Şeyhulislâm Abdürrahim Efendi ve Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa ve Kazasker ve Yeniçeri Ağası ve Murad Ağa ve Kara Çavuş, kalkıp kalabalıkla Saray'a vardılar. Ağustosun sekizinci gününe rastlayan Receb ayının yirmi sekizinci günü, önlerinden Saray'ın iç halkı kaçışıp kimse mukavemet etmedi. Sadrâzam'la, Şeyhulislâm'ın hizmetkârları hapishanenin kapısını yıktılar. Saray halkından kimse yaklaşmadı. Sultan İbrahim vaziyeti görüp:

«— Benim nân-ü nîmetim yiyenlerden bana acıyacak kimse yok mudur? deyü ıztırâb ile feryâd ve âgaaza başladı. «Beni göz göre bu zalimler katlediyorlar. Amân, amân!»

Saray halkı bu feryatları duyup hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar. Vezîr-i âzam, Cellâd Kara Ali'yi dahi getirmişti. O dahi imtinâ edip bir tarafa kaçtı. Artık bu hâlet fitneye sebep olacak mertebeye geldi. Vezîr-i âzam, bizzât elinde asâ taşraya çıkıp Kara Ali'yi aramaya başladı:

«— Bre hani şol mel'ûn?» deyü çağırırdı. Kara Ali dahi ağlıyarak Sofu Mehmed Paşa'nın ayağına düştü:

«— Devletlû, dedi; beni katleyle; korkudan elim ayağım tutmaz. Bu işten halâs ve afveyle!»

Kara Ali ağlayıp yalvardıkça, ihtiyar Vezîr-i âzam, asâsı ile başına, gözüne şiddetli darbeler indirip: «Bre mel'ûn, gel!» deyü küfürler ederdi. Çaresiz Kara Ali, yanında yamağı Hammâl Ali ile içeri girdi. Şeyhulislâm Bahâyî Efendi, sonradan bizzat şahit olduğu bu sahneyi de şöyle anlatmıştır:

«— Vezîr-i âzam ile Şeyhulislâm, yalnız ikisi cellâtları önlerine katmış, diğer devlet adamları bir tarafa sinmişlerdi. Sultan İbrahim'in odasına girdikleri zaman biz dahi dehlizden bakıyorduk. Padişah gül renginde bir atlas entari giymişti. Ayağında kırmızı çakşır vardı. Başında basit bir başlık bulunuyordu. Sol eline Kur'ân-ı Kerîm-i almıştı. Şeyhulislâm'a hitâb edip:

«— Baka Abdürrahim,» dedi. «Yusuf Paşa bana senin için "fitneci bir dinsizdir, tepeleyin!" demişti. Seni öldürmedim. Meğer sen beni öldürecek imişsin. İşte Allah'ın kitabı! Beni hangi hükme dayanarak öldüreceksiniz?»

Bu feryatlar içinde Vezîr-i âzam'la Şeyhulislâm'ın ardından cellâtlar, Sultan İbrahim'e yaklaştılar. Boğaz sıkan kemendle, padişahın kârını tamama erdirdiler.

Şehit padişahın cenazesi Hâsoda avlusuna çıkarıldı. Muallim-i Pâdşâhî ve İmâm-ı Sultânî Şamlı Hüseyin Efendi, cenazeyi yıkadı. Sonra, saray halkı tarafından namazı kılındı. Ayasofya Camii kapısı yanında amcası Sultan Mustafa merhûmun türbesine, onun yanına defnolundu.

Enderûn'un Küçük ve Büyük Odalar halîfeleri padişahın kabrine giltiler. Buhurdanlarla anber ve öd yakıp, Kur'ân-ı azîmü'ş-şân tilâvet eltiler.

Sultan İbrahim 33 yaşındaydı ve saltanatı sekiz buçuk yıl sürmüştü.

Nef'i aslında Erzurum kurbünde Hasan Kal'ası (Hasankale) dedikleri mevzi'den olup İstanbul'a gelüp zümre-i küttaba mülhak oldu. Sultan Ahmet Han merhum vaktinde şi'r ile şöhret bulup mülûk ve vüzera ve kibar medhinde kasaid-i lâtife söyleyüp ma'ruf olmuş idi. Sultan Murad Han Hazretlerine takar-

rüp idüp medhinde nice kasaid ve ok ve cirid attıklarında tarihler söyleyüp hayli mültefet olmuş idi. Lâkin merkum hiciv vâdisinde gayet bed-zebân olup asrında olan ekâbire harfendazlık ve ulemâyı izâm ve vüzera-yı kirâmın hedm-i ırzlarına cesaret idüp meşahir-i vaktin ekserini hicv etmiş idi.

Sultan Murad Han Hazretleri meclis-i hâslarında tarh-ı tekellüf sûretinde letâife mâil olmağın gâhice Nef'iyi getürdüp bazı hicviyyatın istima' ederdi. Hattâ bir gün 1039 salinde Beşiktaş'da Padişah Sultan Ahmet kasrında Nef'inin Sihâm-ı Kaza adlu hâci mecmuasına nazar ederken havada ra'd ü berk zuhûr idüp taht-ı hümâyun kurbüne bir saika düşdükde mecmuayı pâreleyüp ol makule türrahata nazardan taib olup te'diben Nef'iyi olduğu mansıbından azl idüp hicve tövbe vermişler idi. Badehu yine mültefet olup Harac muhasebeciliği mansıbına nâil ve kurb-ı Padişaha vâsıl oldu. İltifât-ı Padişaha mağrur olup bir sebep ile vezir Bayram Paşa'ya hatır-mande olup bir kaside-i tavil-üz-zeyl ile ol vezir-i rûşen zamîri hicv eyledi. Padişah Hazretleri bir meclis-i hâs-ül-Hasda:

«Nef'i, bir tâze hicvin yok mudur? diyü sual ile ağzın arayup ol dahi Bayram Paşa hicvini kef-i Hümâyûna sundukta okuyup pesend muamelesin idüp badehu Bayram Paşa'yı çağırıp hicvi gösterüp katline izin verdiler.

Müverrih böyle tarih etmiştir amma halk beyninde meşhur olan Sultan Murad Hazretleri meclis-i hâsında ibrâm idüp:

«Bayram Paşa'yı hicv eyle! Diyü iltizam idüp Nefi dahi hicv itmeğin Bayram Paşa vâkıf oldukda huzûr-ı Hümâyuna gelüp:

«Bu hicvden sonra halk beyninde benim ırzım ve vekarım kalmadı, Padişâhım ol habîsin katline izin ihsân eyle!» Diyü ibrâm gûna niyaz etmekle katline izin verdiler, diyü naklolunan hikâyenin aslı olmayup müverrihin kelâmı sıhhate akrebdir. Zîra hicv-i vüzeraya rıza vermek mülûke şâyeste mâna değildir.

Her ne tarihle olursa Bayram Paşa, katline me'zun olup sarayına geldikde âdem gönderüp; Nef'i-yi fakiri çağırup gafilâne geldikde itâb-ı azîmden sonra:

«Kaldırın!» Diyüp saray odunluğunda habs ve anda boğup deryâya attılar.

Aslında Abaza Paşa hizmetinde ve tıfl iken onun yanın terbiye olubmağın levend-meşrep, sadedil ümmî ve avakıb-i umuru mülâhaza ve tasavvurdan gaafil, adl ü dâd-i hükûmette infiradın ancak sözünü bilir ve mehabet ü tahvif ve halkın malını asân veçhile alır; ümmiyane huşunet-i züht ile muttasıf, kahve yerine ısıcak süt içer, duhan içen yanında hamr içenden bedterdir.

Suleha ve meşayihi sever geçinir amma bir habbe bezl etmez; ekseriya riayeti cem-i male kaadir, vilâyet yıkmak fenninde mahir, vacib-ül-katl

erazile idi. Ekser-i mehareti cirit ve mızrak oynatmak ve kılıc çalmak ve at kullanmak ve şikâr ahvâlini söylemekte idi; lâkin uğur-i hümayunda ve sebil-i gazada zerre kadar işe yaramadı.

Daima diz üzerinde oturur, az söyler, hiç gülmez, kimseye kıyam ve ikram etmez, hudu-i merasim ve meratibe riayet etmezdi. Halk ekseriya gururundan makhur idiler. Cüssesi sagîr ve destarı küçük, cündiyane ve libası çerkesî ve levendane, kameti kasîr, hareketi cüst ü çabükâne idi.

Kuvvet-i bahtı kadar tasarrufat-ı akliyesi olaydı cümle vüzerayı unuturdu.

Ve sakin olduğu saray vakamend Ayşe Sultan sarayıdır ki hâlâ Âyasofya yolunda merhum Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa birkaç saray dahi ilhak ve tâmir ettiği saraya munzam olmuştur.

Vezîr-i müşarûnileyhin bu kadar cah ü mal ve kuvveti var iken Halep'te Zimmiler mahallesinde bir han ve bazı dekâkîn ve evkafından gayrı namını andırır bir hayrı yok idi ve zikr-i cemile bais bir eser-i hasenesi kalmamıştır.

Ulema ve şuaraya ve ibka-yi âsara kaadir ashab-i irfana bir habbe keremi olmayıp hattâ hakkına ne kasideler ve ne gazel ve ne bir tarih söylenmemiştir, belki medhine müteallik kat'a bir mevzun kelâm söylenmemiştir derler.

Nev ü köhne havâdis evvel âhir
Olur tarihten ma'lûm ü zâhir

İmparatorluk zamanında kadın esirlerin satıldığı Avratpazarı.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMET (? - 1732)

Şevval-i muazzamanın dokuzuncu günü Paris şehrinden hareket ve vatana dönmek üzere yola çıkıldı. Yolumuzun üzerinde nice köy ve kasabalar temâşâ ederek, Set kal' asına gelüp Zilkade ayının ondördüncü günü kalyona binüp zilhicce-i şerif'in on altıncı günü Dâr-üs-Saltanati'l-Aliyye limanına demir atıp vüsul müyesser oldu.

SEFARETNAME yazarlarımızın en ünlüsü. Edirne dolaylarında doğdu. Gençliğinde Yeniçeri Ocağı'na girdiği, uzun bir süre yirmisekizinci ortada görev aldığı için, «*Yirmisekiz Çelebi*» diye anılır. Askerlikten ayrıldıktan sonra, Tophane Nazırlığı'na getirildi. Her verilen görevde başarı göstermesi üzerine, Lâle Devri'nde (1718 - 1730), sürekli elçimiz olarak Paris'e gönderildi (1720). Bu elçilik, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki dostluğu geliştirmek gayesini taşıyordu. Paris'te bir yıl kaldıktan sonra görevle Mısır iline; Patrona ayaklanması üzerine sürgün olarak Kıbrıs'a gönderildi (1730). Orada öldü; mezarı Lefkoşe'dedir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Paris seyahatini Fransız kaynaklarını tarıyarak anlatan Taha Toros'tan dinliyelim :

Paris'e giderken bir mareşal ve bir alay asker tarafından karşılandı. Kendisi öndeki atta, arkasında maiyeti erkânı ve onu takiben ellerine tüfek ve mızrak verilmiş kürk giydirilmiş neferler, yaya olarak sakallılar, imam efendi, kapıkethüdası, oğlu Sait Efendi ve tercümanı vardı. Paris'e halkın coşkun gösterileri arasında girdi; sokakların sağ ve solunu luncalunç dolduran Fransız halkı, bu alayı coşarak seyretti.

Türk Elçisi Mehmet Çelebi, 1721 yılının mart başlarında Paris'e yerleşti. 16 mart ve 21 mart günlerinde Sarayda XV. Lonis ve Kral naibi tarafından büyük merasimle kabul edildi. Kral'ı ziyarete giderken bütün Paris halkı sokaklara döküldü. 30 000 Fransız askeri pırıl pırıl elbiseleri ile Türk sefirinin geçeceği yol üzerinde hürmetle onu selâmladılar. Mehmet Efendi güzel bir at üstünde kendisini alkışlayanlar arasından geçerek Saraya girdi. Kral, o zaman 10 - 11 yaşlarında bir çocuktu. Türk Sefiri, Kral'ın salonuna girince, yerden temenna edip ağır adımlarla yanına doğru ilerledi. Kral ve etrafındakiler ayağa kalktılar. Yirmisekiz Çelebi Mehmet göğsünden III. Sultan Ahmet'in yaldızlı mektubunu çıkararak başvezirin eline verdi. Birkaç dakika sonra Sadrazamın mektubunu da aynı suretle ve hürmetle eğilerek başvezire sundu. O arada Kral'a hitaben «Gerek Padişahım,

gerekse Sadrazamın, eski dostluğu teyit için beni elçi gönderdiler,» dedi. Çocuk Kral süslü elbisesi içersinde bu merasimi büyük bir dikkatle süzüyor ve Türk elçisini dinliyordu. Sefire cevabı lalası verdi. Padişahın mektubundan ve Mehmet Çelebi'nin Elçi olarak gönderilmesinden pek memnun olduğunu söyledi. Bu merasimden sonra Mehmet Çelebi başını eğerek ve elini başına koyarak kapıya kadar geriledi ve bu suretle veda etti. O gün Mehmet Efendinin Saraydan çıkışı, Tuileries bahçesinden geçişi, meşhur ressamlara, şaheser tablolar yaratmaya vesile oldu.

Türk elçisi Mehmet Çelebi, siyasî anlaşma bakımından eli boş döndü ama, kafası dolu olarak Türkiye'ye yeni fikirler getirdi. Oğlunun teşebbüsü ile Türkiye'ye ilk defa getirilen matbaa, bunların başında yer aldı. Bazı yeni sanat eserleri Türkiye'ye o zaman girdi. Gözlük camları, dürbünler, saatler, büyük aynalar Mehmet Efendi'nin dönüşü ile Türkiye'de ilgi ile aranan yeni eserlerden oldu. Mehmet Efendi, Sâdâbâd Kasrı için birçok planlar getirdi. Bu arada Versailles'ın da bir planını getirip Sadrazama sundu. Türk Elçisi Fransa'da büyük hâtıralar, müzelerine nefis portrelerle gravürler, tarihlerine geçen sevimli intıbalar bıraktı.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet; zeki olduğu kadar, duygulu bir insandır. Gözlemi kuvvetlidir. Çevresini çok iyi görür, gördüklerini canlı, yapmacıksız bir dille anlatır. Edebiyatımızda Avrupa hakkında gerçeğe uygun bilgiler veren ilk eser, Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in *Paris Sefaretnamesi*'dir. Bu eserde Çelebi, şerefine verilen ziyafetleri, gezip gördüğü yerleri, Kıral XV. Louis Fransa'sını, Paris yaşantılarını, zevkli bir üslûpla kaleme alır. İlk olarak resimli bir takrirle III. Ahmet'le Nevşehirli İbrahim Paşa'ya takdim edilen sefaretnâme, 1867 de İstanbul'da, 1841 de Paris'te basıldı. Çelebi'nin bu eserden başka, «*Vaizî*» mahlâslı şiirleri de vardır.

Sefaretname'de Çelebî, itiraf etmek lâzımdır ki, iyi bir gazeteci kadar dikkatlidir. Gördüklerinden hiç birini kaçırmamaya son derece ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Çelebî, Avrupa'yı asırlardır baskı altında tutmuş muhteşem bir imparatorluğun mümessili olarak son derece vakur, fakat gösterilen büyük misafirperverlik karşısında hoşgörürlüğü elinden bırakmayan, bilhassa yeniliklere hayran olmaktan ve onları vatandaşlarına duyurmaktan zevk alan bir adamdır. Gördüğü büyük saraylar, önüne serilen hazineler, onun gözlerini kamaştırmamış, hiç bir küçüklük duygusuna kapılmadan, bunları sade bir üslûp içinde anlatmıştır. Kendisini en fazla tesiri altında bırakan ve hayatında ilk defa gördüğü opera bile onu pek fazla şaşırtmış değildir. Kanaatimce, edebiyatımızda, bilhassa gazetecilikte, bugün kullandığımız mânada büyük seyahat röportajının ilk örneği olan Sefaretname'de, Yirmisekiz Çelebi'nin neler anlattığı, bakımız tarafından pek bilinmemektedir. Sefaretname, yalnız içindekiler bakımından değil, XVIII. yüzyılın başında Türk cümlesinin, hattâ konuşma dilinin nasıl olduğunu göstermesi bakımından da ehemmiyetlidir. Çünkü Çelebî gördüklerini bir kâtibe söyleyerek yazdırmıştır. *Şevket RADO*. Evliya Çelebi'nin eserinde ancak yirmi, otuz sahifelik bir yer tutan Viyana seyahati, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'den başlayarak tâ ondokuzuncu asrın ortalarına kadar gelen Avrupa seyahatnâmelerinin başlan-

gıcıdır ve doğrusu istenirse, Yirmi Sekiz Çelebi'nin bir gözlem şaheseri olan Sefaretname'si müstesna, nev'inin en güzeli olarak kalır. *Ahmet Hamdi TANPINAR.* Şevket Rado'nun sadeleştirerek Hayat Tarih mecmuasında yayınladığı Sefaretname'den bir parça :

Bordo şehrinin, gördüğümüz şehirlerde benzeri yok. Gerek yapılış bakımından, gerek binalarıyle gayet râkî, yapılışı güzel, tarzı hoş, mamur şehirdir. Garonna nehri şehrin önünde öyle bir genişlik almış ki, İstanbul limanına benzemiş. Bahr-i Muhit boğazı yirmi saat mesafede olmakla, kırk pâre topçeker kalyonlar gelüp şehir önünde demir bırakıp yatarlar. Bizler vardığımızda beş, altı yüz pâre kalyon ve bir iki yüz şitye (Yelkenli gemi) *ve Bahr-i Muhit gemileri var idi. Yazın üç, dörtbin pâre yelken ol limanda cem' olur imiş.*

Bu arada kulağımıza çalınan cezir ve med (gelgit) *ahvalini dahi seyretmek müyesser oldu. Bahr-i Muhit'ten yirmi dört saatte iki defa cezir ve med zuhur ediyor. Beş saat cezir edüp yedi saat med ediyor. Med ettikte Bordo'dan dört, beş saat yukarıya dek varıp nehrin akıntısı geri dönüp cezir ettikde, gayet sürat ve ziyade şiddetle nehir denize doğru akıyor. Bir zira'dan ziyade, nehir suyunun çoğalıp ve azaldığını gözümüzle aynen gördük.*

Sahile yakın bulunan gemiler cezir vaktinde yine suya çıkar ve gidüp gelen gemiler cezir ve med vakitlerini gözedüp akıntı ile hareket ediyor. «Gözle görülmedikçe tasdik edilmez» kabilinden garip bir haldir.

Ve Vilâyet ahalisi gelüp Bordo kal'asını anlatıp bizi seyretmeye heveslendirdiler. Biz dahi yola çıktık.

Bu kal'a şehrin dışında, nehir kenarında bina olunmuş, gayet yüksek ve hoş bir tarzda kurulmuş, sağlam ve müstahkem binadır. Kal'aya girdikte azîm top şenlikleri ettiler. Kal'a dizdarının (muhafızının) *yerine çıkdıkta yukarıda, bir güzel bağçe düzülmüş ve yüksek bir köşk yapılmış ki, bütün şehri ve limanı seyreder.*

Sonra bağçeyi gezüp dolaştık. Meğer bu dizdar çiçek severmiş. Tohumdan gelme bir sünü Girit lâlesi yetiştirmiş. Hattâ ol vakitte birkaç tane Girit Katmerlisi açılmıştı. Ve biz Tulon'a geldiğimizden bu vakte değin her vardığımız konaklarda sünbül, menekşe gibi bahar çiçekleri getirirlerdi.

Bundan sonra bizi bir odaya götürdüler. Bir oda ki, baştan başa peri yüzlü kızlarla resimlendirilmiş.

Merşal bize ayağa kalkup dalşapka (şapkasını çıkarmış) *karşılayıp sevinç ve sevgi gösterdi. Şekerleme ve şerbetler ve kahveler, hazır etmişler. Birer miktar yedik. Sonra : «Size ikramda olan kusurlarımıza bakmayup af edin» diye özür diledi. Biz dahi memnuniyet yüzün gösterüp sonra hanemize geldik.*

Meğer merşal Osmanlı hiç görmemiş, bizi görmek istemiş. «Davet itsek elçi efendi gelmez» diye hanemize gelmeyi göze alamamış. Sonunda kal'a seyrini tedbir etmişler ve bizi tahrik etmelerinin aslı bu imiş.

Bu mahalde öyle gerektiğinden üç gün kalınup salı günü sabalı erkenden seſineye binüp Bilay (Blaye kalesi) *nam kal'aya hareket ettik. Oraya varup sefineden çıktıkta kral tarafından mahsus bizim için on adet yedek at süslü takımlarıyla kralın mirahuru* (Saray ahırları nazırı) *olan beyzade ile gönderilmiş. Hattâ yedeğin biri murassa* (mücevherden taşlarla bezenmiş) *takımıyle süslü idi. Ayrıca bir de hintov göndermişler. Anı dahi nehrin kenarında hazır tutmuşlar. «Hangisini isterseniz binesiniz» diye herkese bindirdiler. Hava yağışlı ve kış ziyade olmak hasebiyle hintov'a binüp hanemize doğru yola çıktık. Alay ile konağımıza indik. Konağımızda bir saat sonra bir yığın şekerlemeler hazır etmişler. Bunları yedikten sonra bizi Paris'e götürmek için gelenler, hazırlıklarını yapmış olarak bu kal'ada bizi beklerler imiş. Bu mahalledek nehirler üzerinden gelinüp su yolculuğu tamam oldu.*

PARİS'E DOĞRU

Nihayet rebiülâhırın on yedinci cuma günü gideceğimiz yere doğru yola çıktık. Birçok yerlerden geçtik. Yolda bir açıklık yerde bir kral sarayı bina olunmuş. Pek hoş olan biçimiyle altı kubbeli buhurdanı andırır, ince işlemeciliği bakımından çekmece saatına benzer. Farnsova Permiye (François Premier) *nâm Françepadişahı bina ettirmiş ve hâlâ kralındır. Görülmedikçe havsalaya sığdırmak mümkün değildir. Saray etrafında yedi saatlik yere dek dağ ve sahraları tahta divar ile çevirmişler ve yer yer kapular koymuşlar. Bizler dahi ol kapulardan girüp çıktık. Ol av yerinden geçerken bir sürü geyik görmüş idik. Lâkin bunlar krala mahsus olup, başka kimse avlayamaz imiş.*

Sonra bu yerden kalkup Orliyan (Orléans) *nam bir büyük şehre vâsıl olduk ki, Paris'e yirmi saatlik yerde olup, emin bir mahal olmağla kal'ası köhne kalup pek bakmamışlar. Kralın şampanye tabir olunan mahsus atlı alayı, burada kışlıkta imiş. Hepsi alay ile durmuşlar idi. Bu mahalden hizmetinize girüp bir saatlik yerden bizi karşılayup şehre götürdüler.*

Vilâyet âyân ve konsoloslar ile öteki yerlerde olduğu gibi, buluştuk. Oda-mız peri yüzlü kızlarla gerçekten resimhaneye dönmüş. Bir gün kalup ertesi çarşamba günü yola çıktık. Türlü menzillerden geçerek cemaziyelevvelin dokuzuncu cumartesi günü taht yeri olan Paris şehri kenarında hazırlanan saraya inmek müyesser oldu.

Bu sarayda bir hafta kalındı. Gece olsun, gündüz olsun halkın çokluğu, kadın ve erkek kalabalığı anlatılır gibi değildi. Kadın ve erkeğin devletlû kibarı, kimi tebdil, kimi aşikâre gelmişler. Düğün evlerinin bu kadar kalabalık olduğu görülmemiştir.

İkinci günde bunlarda mahsus bir mansıp var ki, sahibine entrüdüktör (Teşrifatçı) *derler. Elçilere mahsus «hoş geldiniz» demeye ve alaya bindirmeğe*

ve krala götürmeye memur imiş; ol kimse gelüp kral namına: «Hoş geldiniz» dedi. Ve iki günden sonra yine gelüp: «Kralımız pazar günü öğle vakti sizi şehre davet eder. Mahsus bir ev hazırlanmıştır ve selâmınıza durmak için süslü askeriyle alay tertip etmişlerdir. Gerçi sizi götürmeye baş merşal tayin olunmuş idi. Lâkin kralın terbiyesiyle meşgul ve kendisi ihtiyar ve alil olup (Maréchal de Villars) *ata binmeğe kudreti olmadığından üçüncü merşal size tayin olundu. İnşallahü Tealâ pazar günü öğleden önce kralın hintoviyle sizi alaya bindirmeğe gelür ve kendisiyle gidersiz» dedi.*

Ve ertesi günü meşkûr zatın bir arkadaşı bu işe bakarmış. Gelüp: «Alayınızın tertibini defter etmeğe geldim. Ata binecek kaç adamınız vardır. Kral ahırından mükemmel atlar getürelim» dedikde münasip şekilde defter olunup verildi.

Sonra kralın ahırcıbaşılarından Müsü Koynar gelüp herkese birer at dağıttı. Sonra merşal, entrüdüktör ile kralın hintovuna binmişler, geldiler. Biz de karşılayarak hürmet gösterdik. «Kralımız kendi hintovunu sizin için gönderdiler. ve devletimizin cümle büyükleri kendi arabalarını ikram olsun diye yollamışlardır. Yüz kadar süslü ve seçme arabalar geldiler» dedi. Sonra: «Vakittir, iznîniz ile alayı yürütmeye başlayalım» deyüp kalktılar.

En önde kralın kendisine mahsus atlı askerinden bir reciment (Régiment, alay) *yürüdüp, ardınca bizim adamlarımızı ata bindirüp, bir miktarına kürk giydirüp ellerine tüfenk vermiş idik. Ve bir miktarına kerake* (ince softan hafif ve üstlük elbise) *giydirüp ellerine mızrak vermiş idik. Anları yürüdüp ardlarınca Agavat makulesi* (Ağa sınıfından olanlar) *sakallı olanlar yürüyüp sonra imam efendi ve kapucular kethüdası ve ondan sonra oğlumuz* (sonradan sadrâzam olan Sait Paşa) *ile kethüdamız atbaşı olup arkalarından altı adet yedek ağır kesmeler ile süslü ve eğerlenmiş at çektürülüp tamam oldukda kralın ahırcı başısıyle tercümanı gidüp kendimiz dahi divan kilimi ve abasiyle eğerlenmiş bir ata binüp solumuzda merşal ve sağımızda entrüdüktör olduğu halde hareket edildi. Ve hemen arkamızdan da birer resiment atlu dizilüp bundan sonra arabalar sırasıyle dizildiler.*

PARİS ŞEHRİNDE

Paris şehrinin sokakları gâyet geniştir. Yan yana beş altı araba gitmek mümkün iken, bazı mahallerde halkın kalabalığından üç atlı güçle geçerdik. Güya şehirde olan cümle halk alay seyrine gelmişlerdi ve hanleri dörder beşer kat olup, pencereleri sokağa nazırdır. Her penceresi sığışabileceğinden fazla kadın ve erkek ile dolmuş idi.

Bu tertip ile hazır edilen haneye inülüp selâma duran asker dahi tertibince hanemizin önünden geçüp tamam oldukta merşal dahi veda idüp hanesine gitti.

Yine kadın ve erkek, kimi ziyaret, kimi seyretmek maksadıyle kalabalık halinde gelüp, hususa yemek yediğinizi görmeği pek isterler idi. «Filan kimsenin kızı veya filanın karısıdır; yemek yidiğinüze bakmağa izninizi rica eder» deyu haberler gelüp, kimini defedemeyüp nâçar izin verirdik.

Perhizleri vaktine rastladığı için kendileri yemek yemeyüp sofranın etrafını çevirüp seyrederlerdi. Hatırları için sabrederdik. Anlar ise yemek seyretmeyi huy edinmişler. Faraza kralın yemek yediğini seyretmek isteyen, varup seyretmesine izin alır, âdetleri böyle imiş. Daha garip olanı bu ki, kral yatağından nasıl kalkar ve nasıl yatar ve nasıl giyinir? Seyretmeğe giderler imiş. Bu yüzden bize dahi bu türlü tekliflerde bulunarak ağırlık verirlerdi.

İki gün sonra yine entrüdüktör gelüp: «Cuma günü kral sizi davet eder. İnşallah gidersiz ve size ikram olsun diye Prençes Lanbesk'i tayin etmişler. Beraber gelürüz ve eskisi gibi hep beraber gideriz. Bu ana dek gelen elçilere merşal ve prençes tayin olunduğu yoktur. Ve evvelkinden ziyade alay tertip edilmiştir. Name-i hümâyûnu teslim ettikde cevabınızı lala verecektir. Ve kralımız gidüp gelişinizde ayakta duracaktır. Siz dahi dostluğa lâyık muamele ne ise, öyle idesiz» dedi ve gitti.

Cuma oldukta adamlar geldiler. Eskisi gibi halkımızı tertip ettiler. Ancak kılıçlar kuşatmayup tüfenk ve mızraklar vermedik. Oğlumuz divan efendisi makamında olmağla name-i hümâyûn'u eline verdik. Anın için dizgini kıymetli taşlarla süslü bir kısrak getirmişler idi. Ana bindi ve önümüze alıp kendimiz dahi kâtibî destar (bir nevi sarık) *ve ferace ve samur kürk ile ve divan takımı ve kilimle çğerlenmiş atımıza binerek Prençes Lanbesk sağımızda ve entrüdüktör solumuzda gittik.*

Kral askerini bize seyrettirmek için etraftaki bazı kışlalarla bulunan piyade ve süvari recimentleri getirtmiş ve çoğuna yeni elbiseler kestirmişler ve cem'an otuz binden ziyade asker tertip ve tedarik idüp olduğumuz haneden kral sarayına dek dizmişler idi.

Kral sarayına bahçe tarafından varılup bahçe içinde dizilen recimentin birine ak atlu ve birine siyah atlu dirler imiş. Bu iki reciment cümle askerin ziyade muteberi imiş. Ve bunların neferleri cümle kibarzâde ve beyzâde imiş.

Saray kapusunun merdiveni dibinde yanaşup, attan inüp kapudan içeri girdikde tenefüs etmek için sağ tarafta bir odaya götürdüler. Kral Kethüdasının odası imiş. Bir miktar istirahatten sonra kalkup yukarı merdivene çıktık. Her makama vardıkta rical-i devletten birer kimesne istikbal ederek divanhane kapusuna vardık. Öylesine kalabalık idi ki, karşılaşmaya gelenler etrafımızı çevirdiklerinden güçle geçerdik. Divanhane kapusundan dahi on iki adam ile geçtik.

Kralın tahtı yakınına varınca, iki tarafta düğün evine konulan sedirler gibi, bir kaç yüz sedîri birbirinden yüksek koyup tertip etmişler. Bu sedirlerde ne kadar kibar karıları ve kralın hısımları var ise toplanup mücevherle süslü, parıl parıl elbiseleri ile oturmuşlar.

KRALIN HUZURUNDA

Biz içeri girdikde cümlesi ayağa kalktılar. Ve kralın yanına yaklaştıkda kral dahi (Louis XV) *ayağa kalktı. Name-i hümâyûn-u* (Padişahın itimat mektubu) *önümüze almıştık. Elimizi göğsümüze koyup gûya Name-i hümâyûn'a selâm verir vaziyeti gösterdik. Kral yanına vardıkta temenna suretinde elimizi başımıza koyup sonra Name-i hümâyûn'u alup: «Şevketlû ve azametlû ve heybetlû ve muhabetlû İslâm Padişahı velinimetim efendim Sultan Ahmed Han, ibni Sultan Mehmed Han hazretlerinin name-i hümâyûn-ı şevketmakrunlarıdır» dedik.*

Kral çocuk olmağla saygı ile veziri elimizden alup kralın yanında bulunan üzeri sırmalı yaygı ile örtülü iskemlenin üzerine koydu. Sonra sahib-i devlet hazretlerinin (Vezîr-i âzam) *namesini alup: «Bu dahi devletlû ve saadetlû vezir-i âzam ve damad-ı muhterem İbrahim Paşa hazretlerinin name-i âlileridir» dedikde yine veziri elimizden alup name-i hümâyûn'un yanına, ol mahdut iskemlenin üzerine koydu. «Bu iki devlet arasında eskiden beri yürürlükte olan kavi dostluğu te'kit için ve haşmetlû ve devletlû ve ünvanlû Fransa padişahı hazretlerine olan sevgi, itibar ve rağbetlerini âyan beyan etmek için elçilik ile beni gönderdiler» dedim.*

Kral on bir yaşını tamam idiip on iki yaşına basmış, yüzü gayet güzel olup elmaslara gerkolmuş altın sırmalı elbiseleriyle meclise şaşaa veriyordu. Kendisi cevap vermeye girişmeyüp lalası olan merşal Dövilere (De Villars) *cevap verdi ki: «Şevketlû ve kudretlû Âl-i Osman Padişahı Hazretleri'nin namelerinden ve elçiliğe cenaplarının intihap olunduklarından haşmetlû ve ünvanlû kral hazretleri ziyadesiyle memnun olmuşlardır» dedi.*

Herkes sağında ve solunda ayakta dururlar idi. Sonra yine elimizi başımıza koyup ve birkaç adımdan sonra elimizi göğsümüze koyup veda eyledik. Merdivenden inüp binek taşında atımıza binüp geldiğimiz tertip üzere halkı ve askeri seyreylıyerek ineceğimiz yere geldik.

☆

Lala Merşal bize geldikte: «Kral askerinin cenk vaktinde tertip ve hareketlerinin nasıl olduğunu seyretmekten hazzeder misiniz? Yarın Kral askeri temaşaya çıkacaktır» diyerek bizi seyretmeye davet ettiğinden, ertesi gün yola çıktık.

İki tarafı ağaçlı bir yoldan geçerek zümrüt gibi yemyeşil bir yere vardık. Piyade asker bayraklarını açup gözalabildiğince beş, altı saf bağlayup dizilmişler. Kralın akrabası bâkire kızlar ve gelenlerin hintovlarıyle kralı bekledikleri yere biz dahi yaklaştık. Derhal vasinin oğulları ve birkaç merşaller ve beyzâdelerle ricâl-i devletlerinin kibarı geldiler. Biz dahi ata binüp, at üzerinde görüşüp hal ve hatır sorarken, kral da lalasıyle geldi, ata bindiler. Kadınlar dahi evvelki gibi erkek elbiseleriyle atlara binüp kâkül perişan (saçları darmadağın) *oldular.*

Lala bizi yanına aldı, atbaşı beraber yürüdük. Kral önümüzde, askeri temaşa ederek halkın nihayetine dek vardık. Sonra geri dönüp saffın ortasına geldikte kral bir tepeye çıkup bizi dahi yanına alup atbaşı askere dönük durduk.

Sonra meydan açılup baş ceneral at sürüp bizimle asker arasına at başı çeküp askere dönük durdu. Dört davul sağda ve dört davul solda bir miktar uzak mahalde durdu. Sonra ceneral mendilini çıkarup bir kere salladıkda davulları vurdular. Asker dahi topu birden şekil değiştirdiler. Bir daha sallayup davulları vurdurunca yine yekpare bir şekle daha girdiler. Mendil her sallanup davullar vuruldukça şekil ve biçim değiştirirlerdi. Öyle ki, güya cümlesi birdir; ve her işarette kâh tüfenklerini kola alup, kâh çöküp, kâh kalkup, kâh sağa ve kâh sola dönerlerdi.

Bir saat kadar bu hareketleri seyir ve temaşa olunduktan sonra avdet olunup gene münasip bir yerde durduk. Asker dahi recimentleri ve bayraklarıyle, gürül gürül önümüzden geçtiler. Temam oldukda Krala veda idüp indiğimiz yere hareket ettük.

Bir iki günden sonra, bir vezirleri var ki, sefer işlerine bakarmış, ziyaretimize geldi, görüşdük. Sohbet sırasında: «Bizim askerimizden yaralı ve hasta olanlara bakmak için mahsus bir saray yapılmıştır ki, seyre lâyıktır. Sizi ol mahalli temaşaya davet ideriiz» dedikde: «Nola! bâşüzerine geliriiz» deyüp ertesi gün vardık.

Büyük bir kalabalık toplanmışlar ve nevale ve yiyecek hususunda ziyade külfete girmişler. Kırk elli kadar türlü türlü sazendeler kendülerine mahsus ve nice görmediğimiz sazlar ile yemek boyunca öyle nağmeler çaldılar ki, anlatmak mümkün değildür.

Sonra kalkup sarayı görmeğe gittük. Önümüze düşüp orada sakin olan askerden hasta olanları tımar eyledükleri (tedavi ettikleri) *mahalle götürdüler. Beş, altı yüz kadar yatakta yatan hasta gördük. Kımıldayacak halde değiller. Ve bazı hastaların yataklarına girüp çıkmağa kudretleri yok. Yanlarında tabibler hazır olup levazım ne ise hepsini hazır gördük.*

Bundan sonra devâhânelerine (Eczahanelerine) *varduk. Burası birkaç bin billûr, yuvarlak şişeler, envai türlü ilâçlar ile dolu, hücrelere konmuş ve nice türlü havanlar ve elekler ve eczaya müteallik âletler dizilmiş bir yerdi. Ayrıca mutbak âletlerini de seyrettirdiler. Üç bin kadar hasta vardı. Saray gayet büyük*

ve üç kat üzerine kâgir bina olunmuş bir geniş yerdi. Saray civarında bir kilise de yapılmış, kubbesi yüksek ve yaldızlıdır. Yaldızla işlenmiş acaip resimlerle süslü idi. Ve gayet tekellüflü yapılmış bir büyük erganun'u (org) *var idi. Kiliseyi seyrederken nağmeler çalarlardı.*

Birkaç günden sonra Lala Merşal, ziyafet tertip edüp bizi davet eyledi. Kral sarayında olmakla ol mahalle varduk. Bize büyük ikramda bulundu. «Kralı görmeden hazzeder misiniz?» deyu sual eyledi. Biz dahi: «Zâhir o da bir padişahtır. Padişah görmeden hazzolunmaz mı?» diyerek memnun olacağımızı belli ettik. «Hele yemek hazır olunca size kralı seyrettirelim» deyu elimize yapıştı, gittik.

Kralı önceden Name-i Hümâyûn'u teslim ederken buluştuğumuz divanhanede, tahtında bulduk. Birkaç beyzâde ile sohbet ederlermiş. Lalasıyla bizi görünce tahtından inüp bize doğru döndü, buluştuk. Ayak üstünde birkaç dostâne sözler söyleştik, lâtifeler ettik. Hançerimizi, elbiselerimizi birer birer temâşâ eyledi. Lala Merşal: «Kralımızın güzelliğine ne dersiniz?» diye sual eyledi. «Maşallah» dedük. «Henüz onbir yaşında, dört aylıktır. Şimdi bu boyu bosu ile, hiç güzel olmaz mı?» Hem saçları da takma değildür, bakın?» deyüp kralı döndürdü, arkasın çevirdi. Biz dahi saçlarına yapışıp okşadık. «Yürüyüşü dahi güzeldir. Şöyle yürüyünüz, görsünler!» dedi. Kral dahi divanhane ortasına değin yürüyüp yine avdet eyledi. «Daha süratli hareket eyle, koştuğunuzu dahi görsünler!» dedi. Kral dahi tekrar koşarak divanhane ortasına varıncaya kadar seğirtip avdet eyledi. Merşal: «Beğendiniz mi?» deyu sual eyledi. Bazi dahi: «Barekallah (Allah mubarek etsin)» *deyü cevap eyledik.*

Bundan sonra divanhanede asılı olan acaip resimlerin seyrine geçüp kral ile beraber gidüp geldik. Bazılarını: «Bu, filândır» deyu kendi tarif iderdi. Oradan kendi odalarına götürüp birer birer seyir ve tamaşa ettirdi. Kendi döşeğini ve hocadan okuduğu yerleri gösterdikten sonra veda idüp dışarı çıktık.

Yemek hazır idi. Yedikten sonra: «Kralın cevherlerini seyreder misiz?» dedi. Biz de: «Hay hay, cevahire bakmak ve görmek ne kadar güzel ve gönül açıcıdır, hazzederiz» dedik. «Buyurun, gidelim» deyüp yine elimize yapıştı. Yine kralın odasına girdük.

Kral ayakta dururdu. Bütün odanın içine hazinedarlar cevahirleri döşemişler. Birer birer temaşaya başladuk. Evvelâ üç kat elbise takımı gördük. Biri incu (inci) *ile ve rengârenk lâal yakutlarla tezyin olunmuş ve biri dahi incu ve elmas taşlarla süslü idi. İnciler fındık kadar, pâk ve beyaz ve hepsi biribirinin ayni idiler. Yakutlar da öyle. Ve biri bütün elmas ile süslenmişti. Her bir elmas düğme kadar, bir yerde bulunmayan, kıymetli, biçimi hoş cevherlerdi. Ve iki sıra incu gördük ki, küçük Hindistan cevizi kadardı. Tahta oturdukda kralın omuzu başına asarlarmış. Biz dahi ilk buluşdukda asmışlardı. Gayet ağır bahâ cevherlerdi. Ve bir kutu içinde bir dürr-i yetîm* (iri inci tanesi) *var imiş. Benzeri yoktur, diye gösterdiler. Küçük Hindistan cevizi kadar. O kadar yuvarlak ki, güya*

küre-i hakikidir. Gayet beyaz, berrak ve deliği yok. Bir ayine üzerine konuldukda asla yerinde durmayup daima hareket eder. «Yuvarlanan inci» dedikleri bu imiş.

Elmaslar arasında sarı elmas gördük ve bir kutu içinde üç köşeli lâcivert bir elmas gördük. Gayet büyük bir taş idi. Ve bir gök yakut gördük ki, dört köşe tıraş olunmuş, baş parmak uzunluğunda idi ve bir elmas dahi gördük ki, yakın bir zamanda Ingiltere kralından altı bin kese akçeye satın alınmış. Ortası dört köşe ve iki yanı kubbeli, gayet sanatlı işlenmiş, berrak ve beyaz ve asla ayıbı yok. Yüz otuz kırat imiş. Aslında cevizden büyük idi.

Ve kral bazı cevherleri kendisi elimize virüp gösterirdi.

Bu esnada Lala Merşal, kraldan sual idüp: «Bu cevher kimindür?» dedi. «Kimin olsa gerek, benimdür» dedi. «Yok senin değül, başındaki tâcındır» dedi.

Yine krala veda idüp dışarı çıktık.

Bundan sonra dört bir taraftaki hudut boylarında ve yakın yerlerde malik oldukları kal'aların küçük ve büyüğünü, sahralarıyle, bahçe ve dağlarıyle, şehirleri ve varoşlarıyle, iniş ve yokuşlarıyle mücessem resmetmişler. Anları seyretmek güya ol kal'aların herbirini tamamen seyretmek gibidir. Ve öyle ehemmiyet verilmiştir ki, her kal'anın sokakları ve evleri ve kiliseleri ve köprüleri tıpkı tıpkısına resmolunmuştur. Bunun iyiliği şuradadır ki, bir kal'aya düşman gelecek olsa ne yandan gelmesi mümkündür ve ne tarafına istihkâm vermek lâzımdır, bilinür. Ve kral dahi kendi gözüyle görmüş gibi olur. Bu resimler meydana gelinceye dek dünyalar kadar mal harcolunmuştur. Bu resimleri değme kimseye göstermezler. «Eğer siz isterseniz seyredersiniz» dediler. Biz dahi: «Hazzederdük» dedük.

Muhasara ve muhafaza sırasında kal'a işlerini bilen ve nazır olan general önümüze düşüp bir büyük ve uzun divanhaneye geldük. Anahtarla kapusun açup içeri girdük.

Yüz yirmi beş kal'a resmolunmuş. Her biri bir sofa kadar olan masa üzerine konmuş. Öyle dikkat etmişler ki, bir kal'anın etrafında olan dağları ve sahraları ve çimenleri ile ve ağaçlı olan yerleri parmak kadar, ipekten yaprakları ağaçlarıyle ve sular ne taraftan gelüp kal'ayı çevirir; yahut ortasından veya hangi yanından geçmiştir ve köprüleri nice konmuştur; kal'anın hendeği ve kapuları nasıldur; şehrin sokakların genişliği ve darlığı ve hanelerinin pencereleri dahi güya şehir içinde seyreder gibi görünürdü.

Ve bâzı fethettikleri kal'aları ne taraftan muhasara etmişler ve nice metris almışlar, onları dahi göstermişler. Aslında bunlara bakarak her kal'anın ahvalinden bilgi almak kabil olur.

Biz dolaşırken kral duramamış, yine yanımıza geldi. «Galiba elçi efendiyi görmekten hazzedersiz?» dediler. «Bilürüm ol dahi beni görmekten hazzeder» deyu cevap verdi. Bir miktar temaşadan sonra çıkup gitti. Ol gün kral ile üç

defa görüşmek müyesser oldu. Biz dahi bir iki saatte cümle resimleri temaşa edüp sonra Lala Merşal'e veda edüp konağımıza geldük.

☆

Paris şehri, aslında, İstanbul kadar yoktur. Lâkin binaları üçer, dörder kat olup, yedi kat yapılmış hâneleri dahi çoktur. Her tabakasında bir kalabalık, çoluk çocuklarıyla otururlar. Sokaklarında halk ziyade çok görünür. Zira avretler daima sokaklarda hâne be hâne gezmektedirler. Asla evlerinde oturmazlar. Erkek ve kadın karışık olmağla şehrin içi ziyade kalabalık görünür. Dükkânlarda oturup alış veriş edenler kadınlardır.

Sokakları geniş olup, baştan başa dört köşe yontulmuş kaldırım taşı ile döşenmiştir. Hânelerinin çoğu kârgir binadır. Sağlam yapılmış, hoş görünüşlüdürler.

Şehrin ortasından Sen nehri geçüp, üç ada hâsıl olmuştur. Şehrin ortasında kalup köprü ile bir taraftan öbür tarafa geçilir.

PARİS'TE RAMAZAN

Bu sırada Ramazan-ı Şerif gelüp oruç tuttuk. Ve giceleri, cemaatle teravih namazını kıldırduk.

Bu esnada Merşal gelüp âyan ve ekâbirden selâm getürüp «Rica ve niyaz ideriz ki, hanımlarımız gelüp iftar eyledüğünüzü ve yimek yidüğünüzü seyretmek isterler. Eğer ki izniniz olursa cümlemizi sevindirirsiniz ve belki kralımız dahi hâz eder» dedi.

Çaresiz kalup: «Elimizden ne gelür, hoş geldiler, safa geldiler» dedik, gitti. Anı gördüm ki, akşama yarım saat kaldıkda bir iki yüz avret, altın ve ziynet içinde ve elmaslara batmış halde gelüp karşu be karşu sandalyelere oturdular. Gûya konağımız kadınlar evine dönüp doldu, taştı. Sonra, etrafımızda olanlardan dahi iznimizi haber alanlar bir taraftan gelmede. Birkaç bin kadın içinde kaldık. Sanki düğün evine döndü.

Hele her ne hal ise bu azabı çeküp iftar ettük ve yemek yedük. Bundan sonra teravih namazını gece edâ eyledük. Bunlar, Teravih kıldığımızı ertesi günü haber almışlar. Yine iftara yarım saat kalınca bir iki bin avret kızlar çıkageldiler. Her biri şekerleme ve çörekler getirdiler. İftar ve taam eyledük. Bunlar gitmezler. Saat üçe varınca otururlar. Meğer bunlar namazı beklerler imiş. Çare yok, abdest alıp namazı kılduk. Tekrar izin istediler. Her gece bunlar gelüp iftar ve taam, namazımızı temâşâ etmek için yalvarır oldular, izin verdük. Ge-

maatle oturur, gece teravihi tamam eda edüp ilâhiler ve tesbihlerle bütün kadınlar seyretti ve hayran oldular.

Nihayet Ramazan-ı Şerif'in on altıncı cumartesi günü veda için evvelce ilk buluştuğumuzda olduğu gibi divanhâneye vardık. Haşmet ve ihtişamıyle Kral, tahtında oturup Lala Merşal kafasında, vasi Merşal sağında ve sair vükelâsı sağlı sollu rütbelerince dizilmişler idi. Bizi gördükde ayağa kalktılar. Biz dahi eskiden olduğu gibi yanına vardığımızda «Vedaa geldük» deyu hoşnutluklar arzeyledük. Merşal dahi Kral ağzından cevap verüp : «Sizin elçiliğinizin iki devlet arasında olan eski dostluğun sağlamlaşmasına sebep olduğunda şüphe yoktur» deyüp nameyi, Kral'ın eline verdi. Kral dahi namesini, vezir eline verüp ol dahi bize verdi. Biz dahi alıp Divan Efendisi'ne teslim eyledük. Bundan sonra, eskisi gibi veda idüp çıktık, hânemize geldük. Bu esnada hepsi ile sırasınca veda idüp, cumartesi bayram eyledük.

Tanzimat'a doğru Padişah önünde halk.

KAYNAKLAR

Başlangıçtan Tanzimata Resimli Türk Edebiyatı Tarihi hazırlanırken, ilgili binlerce kaynak tarandı. İncelediğimiz şairlerle yazarların eserleri, gazetelerle dergiler, titiz bir emekle kurulan özel kitüphane arşivimiz, önceki çalışmalarımız, öğretmenlikte edindiğimiz deneyler büyük yardımcı oldu. Bunlar yapılırken, öz benliğimizi yansıtan motiflerimiz yeni baştan ele alındı. Simalarını bilmediğimiz birçok şairlerle yazarlarımızın resimleri yaşantıları, devirleri, giyimleri, kişilikleri titiz bir dikkatle incelendikten sonra resimlendirildi. Biz burada; konumuzun genişliği, yerimizin darlığı, görüşlerin zenginliği yüzünden, mizanpajımızı altüst edeceği düşüncesiyle dipnotlarımızda gösteremediğimiz genel kaynaklardan en önemlilerinin özetini alfabetik sırayla veriyoruz:

ADIVAR, A. Adnan : *Osmanlı Türklerinde İlim.* İst. 1970.

AĞAKAY, Mehmet Ali : *Türkçede Mecazlar Sözlüğü.* Ankara, 1949; *Türkçe Sözlük.* İst. 1959.

AKYÜZ, Kenan : *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri.* Türkoloji, c. II, sayı 1, Ankara, 1969.

AND, Metin : Geleneksel Türk Tiyatrosu : *Kukla, Karagöz, Orta-oyunu.* Ankara, 1969.

ARAT, Reşit Rahmeti : *Eski Türk Şiiri.* Ankara, 1965; *Kutadgu Bilig* I Metin İst. 1947; *Baburnâme* (Babur'un Hatıratı). Cilt. I, II, III. 1970.

ARSEVEN, Celâl Esat : *Sanat Ansiklopedisi.* İst. 1943; *L'art Turc depuis son origine jusqu'à nos jours.* İst. 1939; *Türk Sanat Tarihi.* 3. cilt İst. 1954 - 1959.

ASLANAPA, Oktay : *Türk Sanatı, Selçuklu ve Osmanlı Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı.* İst. 1961; *Turkish Art And Architecture.* London. 1971.

ATALAY, Besim : *Bektâşilik ve Edebiyatı.* İst. 1940; *Divanü Lûgat-it-Türk* Tercümesi. C. I.

ATSIZ, Nihal : *Türk Edebiyatı Tarihi,* İst. 1940.

AYKUT, İzzet Ulvi : *Türk Vezni.* İst. 1942.
AYLIK ANSİKLOPEDİ. Cilt : *I, II, III, IV,* V. İst. 1945 - 1949.

BANARLI, Nihat Sami : *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi.* İst. 1948, 1971. *Metinlerle Türk Edebiyatı.* I, II, III. İst. 1955 - 1968.
BANG, W. - GABAIN. Mlle Von : *Turkische Turfan - Texte.* I - V, 1929 - 31; BANG, W. - R. Rahmeti : *Oğuz Kağan Destanı,* İst. 1936.
BARTHOLD, Prof. Dr. W. : *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler.* İstanbul, 1927; *Türkistan Medeniyeti Tarihi.* Leningrad, 1929; (Çev. Ahmet Caferoğlu) : *Mir Alişir ve Siyasî Hayatı.* 1940.
BAŞGÖZ, İlhan : *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi.* İst. 1968.
BAYDAR, Mustafa : *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar.* İst. 1960.
BAYRI, Mehmet Halit : *İstanbul Folkloru.* İst. 1959.
BENDERLİ, M. Hüsnü : *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El Kitabı.* İst. 1937.
BEZİRCİ, Asım : *Dünden Bugüne Türk Şiiri* (Antoloji). İst. 1968.
BOMBACİ, Alessio : *Türkler ve Gazneli Sanatı.* Ankara, 1962; *Gaznedeki Kazılara Giriş.* İst. 1963; *Histoire de la Littérature Turque.* Paris, 1968.
BORATAV, Pertev Naili (H. V. Fıratlı ile) : *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi.* İst. 1943; *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.* İst. 1969.
BURSALI, Mehmet Tahir : *Osmanlı Müellifleri.* İst. 1914 - 1926.

CAFEROĞLU, Ahmet : *Türk Dili Tarihi.* I. İst. 1958; *Çağatay Türkçesi ve Nevaî* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. II, sayı 3-4. İst. 1948; *Kâşgarlı Mahmut.* İst. 1970.
CASSEL'S Encyclopedia of *Literature.* London, 1953.
CELÂL, Mehmet : *Osmanlı Edebiyatı Nümuneleri.* İst. 1312.
CEVDET, Ahmet : *Belâgat-î Osmaniye.* İst. 1299.
CEVDET, Kudret : *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman.* C. I,II. İst. 1965, 1967; *Metinle Türk ve Batı Edebiyatı* I, II, III; *Karagöz.* İst. 1968.
CEVDET Paşa : *Kısas-ı Enbiyâ.* İst. 1331.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal - YİRMİBEŞİN, Ekrem : *Türk Edebiyatı.* I, II, III. İst. 1970.
ÇELEBİ, Asaf Halet : *Mevlâna ve Mevlevilik.* İst. 1957.

DANIŞMAN, Zuhûri : *Yeni İslâm Dini Ansiklopedisi.* İst. 1964.
DARAGO, Reşat Nuri : *Poètes Turcs Des XVI ème, XVIII ème Siecles.* İst. 1948; *Üç Asırlık Fransız Edebiyatı* (17, 18, 19. yüzyıllar) 3 cilt, 1932.
DEVELLİOĞLU, Ferit : *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara, 1962.
DICTIONNAIRE BIOGRAPHIQUE Des Auteurs (2 c.) Paris, 1964.
DICTIONNAIRE Des Oeuvres (4. c.), Paris, 1962.

DIEZ, Ernst : *Türk Sanatı*, İst. 1946; *Die Kunst der Islamischen Völker*. Berlin, 1915; *Islamische Kunst*. Berlin, 1964.
DİLMEN, İbrahim Necmi : *Edebiyat Tarihi Dersleri*. C. I, II, İst. 1912; *Türk Dil Bilgisi Dersleri*. 2 cilt. 1936.
DIAMAND, M. S. : *Turkish art of the Muhammedan period*. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art. 1944.
DİZDAROĞLU, Hikmet : *Halk Şiirinde Türler*. Ankara, 1968.
DOĞRUL, Ömer Rıza : *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*. İst. 1948.

EBERHART, W. : *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ). Ankara, 1942.
ECKMAN, J. : *Çağatay Edebiyatının Son Devri*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1963.
EKREM, Ali : *Nazariyyat-i Edebiyye Dersleri*. İst. 1919 - 1920.
EKREM, Recaizade Mahmut : *Talim-i Edebiyat*. İst. 1299.
EMRE, Ahmet Cevat : *Osmanlı Edebiyatına Hazırlık Dersleri*. İst. 1947.
ENGİN, Arın : *Atatürkçülük Savaşımızda Avrupa Kültürü Nedir ve Ne Değildir*. İst. 1960.
ERGİN, Muharrem : *Türk Dil Bilgisi*. İst. 1958; *Dede Korkut Kitabı*. İst. 1969.
ERGUN, Sadettin Nüzhet : *Bektaşi Şiirleri ve Nefesleri*. İst. 1965; *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*. İst. 1939; *Halk Edebiyatı Antolojisi*. İst. 1948.
ERTAYLAN, İsmail Hikmet : *Türk Edebiyatı Tarihi*. Baku, 1925; *Türk Edebiyatı Örnekleri*. İst. 1946.
ESCARPIT, Robert : *Edebiyat Sosyolojisi*. İst. 1968.
ESET, Niyazi : *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*. Ankara, 1944.
EVLİYA ÇELEBİ : *Seyahatname*. İst. 1896 - 1938.
EYÜBOĞLU, İsmet Zeki : *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*. İst .1968; *Divan Şiirinde Sapık Sevgi*. İst. 1968.
FAİK Reşad : *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. İst. 1913.
FEHMİ, Abdurrahman : *Tedrisat-ı Edebiye*. İst. 1302 - 1306.
FEHMİ, Süleyman : *Edebiyat*. İst. 1325.
FISCHER, Ernst (Çev. : Cevat Çapan) : *Sanatın Gerekliliği*. İst. 1968.

GABRIEL, Albert : *Türk Sanatı ve Tarih-i Sanattaki Mevkii*. Hayat, 1927.
GARAUDY, Roger : *Sosyalizm ve İslâmiyet*. İst. 1968.
GELIBOLULU, Âli : *Künh-ül-Ahbâr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Ef. böl. No. 2162.
GENCAN, Tahir Nejat : *Yazın Bilgileri ve Tarihsel Dilbilgisi*. İst. 1947; *Dilbilgisi*. İst. 1950-1951.
GIBB. E. J. W. V. : *A History of Ottoman Poetry*, c. III. London, 1905; *Osmanlı Şiir Tarihi*. 1. Bölüm, çeviren Halide Edip Adıvar. İst. 1943.

GLÜCK, Heinrich : *Türk Sanatı.* Yeni Mecmua, 59-60, 1918; *Die Kunst der Islam.* Berlin, 1925.

GORDLEVSKIY :*Oçerki po novoy Osmanskoy Literaturi.* Moskova, 1912

GÖKBERK, Mehmet Ali : *Edebiyat Tarihi.* İst. 1940.

GÖLPINARLI, Abdülbâki : *Divan Şiiri. XV., XVI., XVII., XVIII., XIX Yüzyıllar.* İst. 1954 - 1955; *100 Soruda Tasavvuf.* İst. 1969; *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler.* İst. 1969; *Mevlânâ DİVAN.* İst. 1972.

GÖNENSAY, H. Tevfik - Hasan Âli - Hamamizade İhsan : *Türk Edebiyatı Nümuneleri.* C. I. İst. 1926; *Türk Edebiyatı Tarihi.* C. I., II. İst. 1941-1945.

GÖVSA, İbrahim Alâeddin : *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi.* İst. 1947; *Meşhur Adamlar.* 4. c. İst. 1933 - 1935.

GRONBECK, K. : *İç Moğolistan'da Türk Yazıtları,* Belleten, 31, 1944.

GÜNEY, Eflâtun Cem : *Folklor ve Halk Edebiyatı.* İst. 1971.

HALİKARNAS Balıkçısı : *Anadolu Efsaneleri.* İst. 1957; *Anadolu Tanrıları.* İst. 1962.

HAMDİ, Ahmet : *Belagat-i Lisan-i Osmani.* İst. 1293.

HANÇERLİOĞLU, Orhan : *Felsefe Sözlüğü.* İst. 1970.

HAYAT Yayınları : *Hayat Ansiklopedisi.* İst. C. I., II., III., IV., V., VI.

HAYAT TARİH : *Aylık Kültür Mecmuası.* İst. 1965 - 1972.

İLAYDIN, Hikmet : *Türk Edebiyatında Nazım.* İst. 1951.

İNAN, Abdülkadir : *Türkoloji Ders Hülâsaları.* İst. 1936; *Türk Destanlarına Genel Bir Bakış.* Ankara, 1968.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal : *Son Asır Türk Şairleri.* İst. 1930.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, 1 - 10 c., İst. 1941 - 1967.

İZ, Fahir : *Eski Türk Edebiyatında Nesir.* İst. 1964; *Eski Türk Edebiyatında Nazım.* İst. 1967.

JIRMUNSKY, V. M. (Çev. İ. Kaynak) : *Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler.* Belleten, XXV, 1961.

KABAKLI, Ahmet : *Türk Edebiyatı.* C. I. II. III. İst. 1965 - 1966.

KALPAKÇIOĞLU, Fethi Naci : *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri* İst. 1970.

KAM Ömer Ferid : *İran Edebiyatı Tarihi.* İst. 1929.

KAPLAN, Mehmet : *Şiir Tahlilleri.* Cilt I. II., İst. 1954, 1965; *Nesillerin Ruhu.* İst. 1964.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal : *Bafra Ağzından Derlemeler* (Maniler - Türküler - Bilmeceler). Bafra, 1948; *Nabi Divanında Hiciv ve Mizah* (Seyit Güleç imzasile) Üniversite Kütüphanesi, Tez nu. 2802, İstanbul. 1950; *Kompozisyon Sanatı.* İst. 1963; *Edebiyat Sanatı.* İst. 1964; *Edebiyat Akımları.* İst. 1965; *Türk Şiir Sanatı.* İst. 1966; *Edebiyatımızda*

Şair ve Yazarlar. İst. 1968; *Edebî Sanatlar Antolojisi.* İst. 1969; *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü.* İst. 1970.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri : *Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları.* İst. 1969.

KARPAT, Kemal : *Türk Edebiyatında Sosyal Konular.* İst. 1962.

KAYGILI, Osman Cemal : *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri.* İst. 1937.

KÂZIM, Hüseyin : *Büyük Türk Lügatı.* C. 1, 2, 3, 4. İst. 1927 - 1945.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir : *Divan Şiiri Antolojisi.* İst. 1947; *Yeni Türk Edebiyatı.* İst. 1936; *Türk Edebiyatı Tarihi.* İst. 1964; *Şiir Defteri.* İst. 1969. *Türk Edebiyatı Antolojisi.* Ankara, 1967; *Türk Nesri Antolojisi.* Ankara, 1963.

KOÇU, Reşat Ekrem : *İstanbul Ansiklopedisi.* İst. 1944 - 1972.

KÖÇERLİ, Feridun : *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri.* Cilt I, II. Bakû, 1925 - 1926.

KÖPRÜLÜ, Fuat : *Türk Edebiyatı Tarihi.* I, II. 1920 - 1921; *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit.* İst. 1928; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar.* İst. 1934; *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi.* İst. 1935; *Türk Saz Şairleri.* C. 1, 2, 3, 4, 5. Ankara, 1962 - 1965; (Şahabettin Süleyman ile) *Malûmat-ı Edebiye.* İst. 1330; *Divan Edebiyatı Antolojisi.* İst. 1932 - 1934.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. : *Köprülü'nün Edebî ve Fikrî Makalelerinden Seçmeler.* İst. 1972.

KUNTAY, Mithat Cemal : *Nefais-i Edebiye.* İst. 1329.

KRIMSKI : *İstoria Turtslii yeya Literaturiy.* Moskova, 1926.

KUNOŞ, İgnâcz : *Türk Halk Edebiyatı.* İst. 1925.

KURDAKUL, Şükran : *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü.* İst. 1971.

KURGAN, Şükrü : *İzahlı Eski Metinler Antolojisi.* Ankara, 1943.

KÜHNEL, Ernst : *Türkische und islamische Kunst.* Ankara, 1947; *Islamic art and architecture.* London, 1966.

LAROUSSE du XX. Siécle : C.I. - VI. Paris, 1928.

LEVEND, Âgâh Sırrı : *Edebiyat Tarihi Dersleri.* İst. 1934; *Divan Edebiyatı :* Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. İst. 1941; *Tarih Boyunca Türk Dili.* İst. 1962; *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı.* Ankara, 1962; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri.* Ankara, 1960.

LEXIKON der Weltliteratur. Stuttgart, 1968.

MANSUROĞLU, Mecdud : *Anadolu Türkçesi, Dehhânî ve Manzumeleri.* İst. 1947.

MARÇAIS, G. : *L'art de L'islam.* Paris, 1947.

MAZIOĞLU, Hasibe : *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik.* Ankara, 1957.

MEMDUH, Abdülhalim : *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye.* İst. 1303.
MEYDAN LAROUSSE : *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi.* C. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. 8. İst. 1969 - 1972.
MIGEON, Gaston : *Les art Musulmans,* Paris - Bruxelles, 1926; *Manuel d'art Musulman,* Paris, 1927.
MİLLÎ EĞİTİM Bakanlığı : *İslâm Ansiklopedisi.* İst. 1942 - 1950.
MİLLİYET Yayın. : *Ansiklopedik Sözlük,* İst. 1968.
MUHİDDİN, M. : *Yeni Edebiyat.* İst. 1330.
MUTLUAY, Rauf : *100 Soruda Türk Edebiyatı.* İst. 1969; *100 Soruda Edebiyat Bilgileri.* İst. 1972.
NACİ, Muallim : *Osmanlı Şairleri.* İst. 1307; *Istılahati Edebiye.* İst. 1307; *Lûgat-i Naci.* İst. 1311; *Aruz Nümunesi.* İst. 1313.
NAZİMA, Ali : *Mükemmel Osmanlı Lûgatı.* İst. 1319.
NECATİGİL, Behçet : *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,* İst. 1968.
NİSARİ, Abdurrahman : *Metinle Türk Edebiyatı.* Cilt I, II, III. İst. 1956.
OĞUZKAN, Ferhan : *Türk Edebiyatı Tarihi.* İst. 1949.
OKUL, Bedri : *Edebiyat Notları.* İst. 1949.
OLGUN, Tahir : *Edebiyat Lûgatı.* İst. 1935 - 1936.
ONAN, Necmettin Halil : *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi.* İst. 1940.
ONAY, Ahmet Talât : *Türk Şiirlerinin Vezni.* İst. 1933.
ONGUN, Cemil Sena : *Hazreti Muhammed'in Felsefesi.* İst. 1967.
ORKUN, Hüseyin Namık : *Atillâ ve Oğulları.* İst. 1933; *Eski Türk Yazıtları.* İst. 1936; *Osmanlıların Aslına Dair.* İst. 1939.
ORTAÇ, Yusuf Ziya : *Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler.* İst. 1960.
OZANSOY, Halit Fahri : *Edebî Kıraat Nümuneleri.* İst. 1926.
ÖGEL, Bahaeddin : *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi.* Ankara, 1962; *Türk Mitolojisi.* İst. 1971.
ÖZÇELİK, Lamia : *Türk Destanlarına Toplu Bir Bakış.* Üniversite Ktp. Tez nu. 479, İst. 1946.
ÖZÖN, Mustafa Nihat : *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi.* İst. 1934; *Türkçede Roman.* İst. 1938; *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi.* İst. 1941; *Türkçe Tabirler Sözlüğü.* İst. 1942; *Terimler Kılavuzu.* İst. 1948; *Osmanlıca - Türkçe Sözlük.* İst. 1959; *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü.* İst. 1954.
ÖZTELLİ, Cahit : *Halk Türküleri.* İst. 1953; *Karacaoğlan, Hayatı ve Şiirleri.* İst. 1970; *Dertli - Seyrani.* 1964; *Yunus Emre.* 1971; *Pir Sultan.* Ist. 1971.
ÖZTUNA, T. Yılmaz : *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi.* İst. 1963 - 1967; *Türk Tarihinden Yapraklar.* İst. 1969.
PAKALIN, Mehmet Zeki : *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* İst. 1946 - 1956.

PRICE, M. Philips : *Türkiye Tarihi* (İmparatorluktan Cumhuriyete kadar) Çeviren : M. Asım Mutludoğan. Ankara, 1969.

RADLOFF, Prof. Dr. W. : *Versuch Eines Wörterbuches der Türk - Dialecte*, 1 - IV. Petersburg, 1893 - 1911.

RASONYİ, L. : *Dünya Tarihinde Türklük*. Ankara, 1942.

RESCHER, Otto : *Arab Edebiyatı Notları*. İst. 1928.

REŞİT, Mustafa : *Risale-i Aruz*. İst. 1257.

RIZA, Bulgurluluzade : *Bedayi-i Edebiye*. C. 1, 2. 1235, 1327.

RIEU, Charles : *Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum*. London, 1888.

RİFAT, Manastırlı : *Mecami-ül Edeb*. İst. 1309.

ROUILLARD, Ç. D. : *The Turk in French History, Thought and Literature*. Paris, 1941.

RUDENKO, S. I. : *Kultura Naseleniya Gornogo Altaya v Skiskoye Vremya* (İskitler zamanında Altay dağları halkının kültürü). Moskova, 1953

SALAHİ, Mehmet : *Kamus-i Osmanî*. İst. 1313.

SAMAYLOVİÇ : *Oçerki bo istorîi Turkmensksy literature; Turkmenia. I*. Leningrad, 1929.

SAMİ, Şemseddin : *Kamus-ul-Alâm*. (İst. 1888 - 1898); *Kamus-i Türkî*. İst. 1901.

SANDER, Mithat Sadullah : *Edebiyat Dersleri Özü*. İst. 1945.

SARICA, Özdemir - Mahir Ünlü - Ömer Özcan : *Türk Dili ve Edebiyatı*. I II. III. İst. 1972.

SAUSSEY, Edmond : *La Littérature Populaire Turque*. Paris, 1936.

SCHIMMEL, Annemarie : *Alman Gözüyle Divan Edebiyatı*. İst. 1954-1955

SENİ, Abdülganî : *Edebiyat*. İst. 1312.

SEVENGİL, Refik Ahmet : *Eski Şiirimizin Ustaları*. İst. 1964.

SEVİLEN, Muhittin (Hayalî Küçük Ali) : *Karagöz*. İst. 1969.

SEVÜG, İsmail Habîb : *Teceddüt Edebiyatı Tarihi*. İst. 1340; *Edebî Yeniliğimiz*. İst. 1940; *Avrupa Edebiyatı ve Biz*. C. 1, 2. İst. 1941; *Edebiyat Bilgileri*. İst. 1942; *Tanzimattanberi Edebiyat Tarihi*. İst. 1942.

STRZYGOWSKI, J. : *Altai - Iran und Völkerwanderung*. Leipzig, 1917. *Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi*. Türkiyat Mecmuası, II-III, 1930.

SÜLEYMAN PAŞA : *Mebani-y-il İnşa*. Cilt. 1, 2. İst. 1288, 1289.

SÜLEYMAN, Şahabettin : *San'at-i Tahrir ve Edebiyat*. İst. 1329; *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İst. 1328.

ŞEHBENDER Zâde : *Tarih-i İslâm*. İst. 1326.

TAHİR, Menemenlizade : *Osmanlı Edebiyatı*. İst. 1314.

TÂHİR-ul-Mevlevî : *Nazım ve Eşkâl-i Nazım*. İst. 1329.

TAHSİN, Celâl : *Edebiyat Tarihi Dersleri*. İst. 1933.

TAKU, Muazzez : *Künh-ül-Ahbârdaki Alim ve Şairler.* İst. 1938.
TALÂT, Çankırılı Ahmet : *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevi.* İst. 1929; *Türk Şiirlerinin Vezni.* İst. 1933.
TANLI, Süleyman Şevket : *Tarih Boyunca Güzel Yazılar.* İst. 1947.
TANPINAR, Ahmet Hamdi : *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi.* Cilt, I. İst. 1949; *Edebiyat Üzerine Makaleler.* İst. 1969.
TARLAN, Ali Nihat : *Edebî Sanatlara Dair.* İst. 1933; *Şeyhî Divanı'nı Tetkik.* İst. 1964; *Divan Edebiyatında Muamma.* İst. 1936; *Divan Edebiyatında Tevhitler.* İst. 1936; *Metin Tamiri.* İst. 1937; *Fuzûlî Divanı.* İst. 1950.
TEVFİK, Ebüzziya : *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye.* İst. 1308.
THİERRY, Amédée : *Histoir d'Atillâ.* Paris, 1856.
TİMURTAŞ, Faruk K. : *Osmanlıca.* İst. 1962; *Osmanlıca Grameri.* İst. 1964.
TOGAN, Zeki Velidî : *Umumî Türk Tarihine Giriş.* İst. 1946; *Türk ve Tatar Tarihi.* Kazan, 1912.
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ. Ankara, 1946 - 1969.
TÜRK DİL Kurumu : *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü.* İst. 1948; *Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara, 1949; *Türkçe Sözlük.* Ankara, 1966; *Tiyatro Terimleri Sözlüğü.* Ankara, 1966.
TÜRK DİLİ Özel Sayısı : *Türk Halk Edebiyatı.* İst. 1968.

UYGUR, Nermi : *İnsan Açısından Edebiyat.* İst. 1969.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : *Osmanlı Tarihi.* Ankara, 1947.

ÜLKEN, Hilmi Ziya : *Türk Tefekkür Tarihi.* İst. 1940.
ÜNVER, A. Süheyl : *50 Türk Motifi.* İst. 1971.

VEFİK PAŞA, Ahmet : *Lehçe-i Osmanî.* İst. 1306.
VEZİROF, Yusuf : *Azarbaycan Edebiyatına Bir Nazar.* İst. 1937.

YETKİN, Suut Kemal : *Edebî Meslekler Tarihi.* Ankara, 1941; *Örnekleriyle Türk ve Batı Edebiyatı.* I. - II. İst. 1964.
YÖNTEM, Ali Canip : *Türk Edebiyatı Antolojisi.* İst. 1934; *Edebiyat.* İst. 1938.
YÜCEL, Hasan Âli : *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış.* İst. 1932.

ZEYDAN, Corci : *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi* (Çeviren : Zeki Megamiz). 5 c., İst. 1328 - 1330.
ZÜBER, Hüsnü : *Türk Süsleme Sanatı.* İst. 1971.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

TÜRK EDEBİYATINA GİRİŞ

Türk Edebiyatı ... 11 * Türk Dili 13 * Türk Mitolojisi ... 15 * Türk Tarihi ... 16 * Türk Edebiyatı'nın Dönemleri: I. *İslâmlıktan Önceki Türk Edebiyatı* * II. *İslâm Uygarlığında Türk Edebiyatı* * III. *Batı Uygarlığında Türk Edebiyatı* ... 17 *

I
İSLÂMLIKTAN ÖNCEKİ TÜRK EDEBİYATI

İlk Dönem ... 21 * Türklerde Din ... 22 * Orta Asya Türklüğü ... ... 25 *

SÖZLÜ TÜRK EDEBİYATI

Sözlü Edebiyat ... 29 * Orta Asya Türk Şiiri ... 30 * İlk Türk Şairleri ... 31 * İlk Türk Şiirleri ... 32 * *Türk Şiir Tarihi* ... 36 * Mulan Türküsü ... 37 *

Savlar ... 39 * *Koşuklar* ... 40 * *Sagular* ... 41 * Alp Er Tunga Sagusu ... 42 * *Destanlar* ... 43 * Gılgamış Destanı ... 44 * *İlk Türk Destanları* 46 * Yaratılış Efsanesi ... 47 * *Saka Destanları* ... 49 * Alp Er Tunga Destanı ... 50 * Şu Destanı ... 51 * *Hün Destanı* ... 55 * Oğuz Kağan Destanı ... 56 * *Göktürk Destanları* ... 61 * Bozkurt Destanı ... 62 * Ergenekon Destanı 63 * *Uygur Destanları* ... 65 * Türeyiş Destanı ... 66 * Göç Destanı 67 *

YAZILI TÜRK EDEBİYATI

Yazılı Edebiyat ... 71 * İlk Türk Yazısı 72 * Orhun Anıtları ... 73 * *Göktürk Yazıtları* 75 * Tonyukuk Yazıtı ... 77 * Kül Tigin Yazıtı ... 78 * Yenisey Yazıtları .. 81 * Bilge Kağan Yazıtı ... 82 * *Uygur Yapıtları* ... 83 * Altun Yaruk ... 85 * Çeştani Bey ... 86 * Kutsal Tavşan ... 88 * Maymunlar Beyi .. 89 * Kalyanamkara ve Papamkara .. 90 *

II
İSLÂM UYGARLIĞINDA TÜRK EDEBİYATI

Orta Dönem ... 97 * İslâm Uygarlığı ... 99 * Müslümanlığın Esasları ... 100 * Türklerin Müslümanlaşması ... 102 * *Tasavvuf Edebiyatı* ... 107 * Büyük Mutasavvıflar ... 108 * Gönül Basamakları .. 109 * Türk Tasavvuf Edebiyatı ... 111 * *Orta Dönem Türk Dili* ... 113 * Orta Türkçe ... 115 * Türk Diyelekleri ... 119 * *Orta Dönem Türk Edebiyatı* ... 121 * İslâmiyet Sonrası ... 123 * Türk - İslâm Edebiyatı ... 124 * Orta Dönem Türk Şiiri ... 126 * Orta Dönem Türk Nesri ... 128 * Orta Dönemin İlk Türk Sanatçıları ... 129 * *Kâşgârlı Mahmut* ... 131 * Divanü Lügat-it-Türk ... 132 * *Yusuf Has Hâcib* ... 135 * Kutadgu Bilig ... 136 * *Edip Ahmet* ... 141 * Atabet-ül-Hakayık ... 142 * *Ahmet Yesevî* ... 147 * Divan-ı Hikmet ... ... 148 *

TÜRK ÇAĞATAY EDEBİYATI

Çağatay Edebiyatı ... 153 * Ünlü Şairler ve Yazarlar ... 154 * *Ali Şir Nevâi* ... 157 * Muhâkemet-ül-Lûgateyn ... 160 * *Babur Şah* ... 167 * Baburnâme ... 170 * *Ebülgazi Bahadır Han* ... 173 * Şecere-i Türk ... ... 173 *

TÜRK AZERİ EDEBİYATI

Azeri Edebiyatı ... 177 * Ünlü Şairler ve Yazarlar ... 178 * *Kadı Burhaneddin* ... 181 * *Nesimi* ... 185 * *Fuzulî* ... 191 * Leylâ ile Mecnun ... 202 * Şikâyetname ... 205 * *Hatayî* ... ... 206 *

TÜRK ANADOLU EDEBİYATI

Anadolu Edebiyatı ... 211 * Anadolu Türk Tarihi ... 213 * Anadolu Edebiyat Dili ... 216 * *Anadolu Türk Edebiyatı* ... ... 217 *

TÜRK HALK EDEBİYATI

Halk Edebiyatı ... 223 * Halk Şiiri ... 225 * Halk Şiirimizin Yapısı ... 226 * Halk Şairi ... 227 * Hece Ölçüsü ... 228 * Halk Nesri ... 230 * *Türk Halk Edebiyatı* ... 231 * Halk Edebiyatımızın Kolları : *Türk Anonim Edebiyatı* * *Türk Tekke Edebiyatı* * *Türk Âşık Edebiyatı* ... ... 232 *

TÜRK ANONİM EDEBİYATI

Anonim Edebiyat ... 237 * Türk Folkloru ... 238 * Türk Rönesansı ... 239 * Folklor Kaynaklarımız ... 240 * Anonim Halk Şiiri ... 241 * *Maniler* ... 242 * *Türküler* ... 245 * Türk'ten Türküler ... 246 * *Tekerlemeler* ... 252 * *Ninniler* ... 254 * *Bilmeceler* ... 255 * *Atasözleri* ... 256 * *Deyimler* ... 259 * *Efsaneler* ... 260 * Yalnız Efe ... 261 * *Alkışlar* ... 265 * *Kargışlar* ... 266 * *Fıkralar* 268 * Halk Fıkraları ... 270 * Bektaşi Fıkraları ... 273 * *Nasrettin Hoca* ... 277 * Nasrettin Hoca'nın Kişiliği ... 279 * Nasrettin Hoca'nın Mizahı ... 281 * Nasrettin Hoca'nın Fıkraları ... 282 * *Masallar* ... 289 *

Gelincik Günü ... 290 * *Seyirlik Oyunlar* ... 293 * *Meddah* ... 295 * Anadolu'da Meddah 296 * *Karagöz* ... 298 * Çifte Hamamlar Oyunu ... 299 * *Ortaoyunu* ... 312 * Kavuklu ile Pişekâr ... 314 * *Halk Hikâyeleri* ... 316 * Halk Hikâyelerimizde Anlatım... 317 * Esnaf Destanı ... 319 * Edebiyatımızda Halk Hikâyeleri ... 320 * Kerem ile Aslı ... 321 * *Destanlar* ... 326 * Başını Vermeyen Şehit ... 329 * Manas Destanı ... 333 * Manas'ın Doğuşu ... 334 * *Dede Korkut* ... 337 * Duha Kocaoğlu Deli Dumrul 340 * Basat'ın Tepegözü Öldürmesi ... 346 *

TÜRK TEKKE EDEBİYATI

Tekke Edebiyatı ... 357 * Mezhepler ... 359 * Alevîlik ... 360 * Şiîlik - Sünnîlik ... 361 * Kerbelâ Olayı ... 362 * Tarikatlar ... 363 * Anadolu Türk Tarikatları ... 364 * Bektaşilik ... 365 * *Hacı Bektaş Veli* ... 369 * Ahîlik ... 372 * Hurûfîlik ... 373 * Melâmilik ... 374 * *Mevlevilik* ... 375 * Nakşilik ... 378 * Babaîlik ... 378 * Bahailik ... 379 * *Tekke Şiiri* ... 380 * Yol Göstericiler ... 380 * Tekke Şiiri Mazmunları ... 381 * *Tekke Şiir Biçimleri* 383 * Hikmetler ... 384 * İlâhiler ... 385 * Nefesler ... 386 * Devriyeler ... 388 * Demeler 389 * Şathiyatlar ... 390 * Tekke Şairleri ... 391 * *Ahmet Fakih* ... 393 * *Şeyyat Hamza* ... 395 * *Mevlânâ* 397 * Mevlânâ'nın Şiirleri ... 406 * Gazel 408 * Ey Âşıklar Gelin Bakın ... 408 * Gazel ... 410 * Demedim mi? ... 411 * *Sultan Velet* ... 413 * *Yunus Emre* ... 417 * Yunus'un Kişiliği ... 418 * Yunus'un Sanatı ... 420 * Yunus'un Şiirleri ... 422 * Türkçe'nin Peygamberi ... 423 * Yunus Emre'nin Eserleri ... 425 * *Âşık Paşa* ... 439 * *Gülşehri* 443 * *Sait Emre* ... 444 * *Hacı Bayram Veli* ... 445 * *Süleyman Çelebi* ... 447 * *Kaygusuz Abdal* ... 451 * *Eşrefoğlu Rumî* 457 * *Pir Sultan Abdal* ... 459 * *Niyazî-i Mısrî* ... 469 *

TÜRK ÂŞIK EDEBİYATI

Âşık Edebiyatı ... 473 * Âşıklarımız ... 474 * *Saz Şiiri* ... 475 * Saz Şiir Biçimleri ... 476 * Koşmalar ... 477 * Güzellemeler 478 * Koçaklamalar

... 479 * Taşlamalar ... 480 * Ağıtlar ... 481 * Varsağılar ... 481 * Destanlar ... 482 * Divanlar ... 484 * Selîsler .. 485 * Satrançlar ... 485 * Semailer ... 487 * Kalenderiler ... 488 * Saz Şairleri ... 489 * *Köroğlu* ... 491 * *Öksüz Dede* ... 499 * *Kayıkçı Kul Mustafa* ... 501 * *Kâtibî* ... 505 * *Kuloğlu* ... 506 * *Karacaoğlan* ... 509 * *Âşık Ömer* ... 527 * *Gevherî* ... 533 * *Dertli* ... 539 * *Dadaloğlu* ... 545 * *Bayburtlu Zihnî* 549 * *Emrah* 551 * *Seyranî* ... 557 * *Figanî* ... 564 * *Ruhsatî* ... 565 * *Sümmanî* 571 *

TÜRK DİVAN EDEBİYATI

Divan Edebiyatı ... 577 * Divanlar ... 579 * Divan Söz Sanatları ... 581 * Duygusal Söz Sanatları ... 584 * Düşünsel Söz Sanatları ... ... 585 *

TÜRK DİVAN ŞİİRİ

Divan Şiiri ... 589 * Aruz Ölçüsü ... 590 * Türk Aruzu ... 591 * Aruzun Özelliği ... 592 * Aruzun Niteliği ... 593 * *Aruz Kalıpları* ... 595 * Düz Kalıplar ... 596 * Karışık kalıplar ... 600 * Divan Şiirini Açımlamak ... 602 * Divan Şiirini Anlamak ... 603 * Divan Şiiri Mazmunları ... 604 * *Divan Şiir Biçimleri* ... 606 * Beyitler ... 607 * Gazeller ... 611 * Kasideler ... 612 * Müstezatlar ... 615 * Kıt'alar ... 616 * Tarihler ... 616 * Taştirler ... 617 * Tardiyeler ... 618 * Tahmisler ... 619 * Rubaîler ... 619 * Tuyuğlar ... 620 * Musammatlar ... 621 * Murabbalar ... 621 * Şarkılar ... 622 * Muhammesler ... 623 * Müseddesler ... 624 * Müsemmenler ... 625 * Mersiyeler ... 626 * Terkib-i Bentler ... 626 * Terci-i Bentler ... 628 * Mesneviler ... 630 * *Divan Şairleri* ... 632 * *Dehhanî* ... 635 * *Ahmedî* ... 637 * *Şeyhî* ... 639 * *Harname* ... 640 * *Ahmet Paşa* ... 643 * *Hamdî* ... 647 * *Cem Sultan* ... 648 * *Mihri Hatun* ... 651 * *Ahmed-i Dâî* ... 652 * *Necati* ... 653 * *Cafer Çelebi* ... 655 * *Lâmiî* ... 656 * *Zatî* ... 657 * *Hayalî* ... 659 * *Taşlıcalı Yahya Bey* ... 661 * *Edirneli Nazmi* ... 663 * *Baki* ... 665 * Kanunî Mersiyesi ... 671 * Nev'î ... 673 * *Bağdatlı Ruhî* ... 675 * Terkib-i Bent ... 676 * *Hakanî* ... 678 * *Şeyhülislâm Yahya* ... 679 *

Gazi Giray ... 683 * *Azmîzade Haletî* ... 685 *Nef'î* ... 687 * Siham-ı Kaza ... 690 * *Nev'izade Atayî* ... 693 * *Nailî* ... 695 * *Fehîm* ... 697 * *Neşatî* ... 699 * *Nabi* ... 701 * *Hayriye-i Nabi* 705 * *Nahifî* ... 707 * *Osmanzade Taib* ... 709 * *Nedim* ... 711 * Lâle Devri ... 718 * *Seyit Vehbi* 721 * *Koca Ragıp Paşa* ... 723 * *Fıtnat Hanım* ... 725 * *Haşmet* ... 726 * *Esrar Dede* 727 * *Sünbülzade Vehbi* 729 * *Şeyh Galip* ... 731 * **Hüsn ü Aşk** ... ... 735 *

TÜRK DİVAN NESRİ

Divan Nesri ... 739 * Sade Nesir ... 740 * Süslü Nesir ... 742 * Orta Nesir ... 744 * *Mercimek Ahmet* ... 747 * *Âşıkpaşazade* ... 749 * *Sinan Paşa* ... 751 * *Seydi Ali Reis* ... 753 * *Kâtip Çelebi* .. 769 * *Evliya Çelebi* ... 773 * *Naimâ* ... 781 * *Yirmisekiz Çelebi Mehmet* ... 789 * Paris'e Doğru ... 792 * Paris Şehrinde ... 793 * Kralın Huzurunda ... 795 * Paris'te Ramazan 799 *

BİRİNCİ CİLDİN SONU

«Başlangıçtan Tanzimata», «Tanzimattan Cumhuriyete», «Cumhuriyetten Bugüne» ciltlerimizde; Türk Edebiyatı'nın gelişme, değişme nedenlerini, dil evrimini, uygarlık ürünlerini, halkımızın üstün zevkini yüzyıllarca özümleyen sanatçılarımızla yapıtlarını yaratan etkenleri, dilimizin en güzel örnekleriyle, en seçkin belgeleriyle, edebiyatımızı bütünleyen tüm bilgilerle resimli - motifli olarak, modern bir görüşle işleyen Seyit Kemal Karaalioğlu'nun yayınevimizce yayımlanan diğer eserleri:

EDEBİYAT SANATI: Edebiyatın yüceltici, kurtarıcı, bireyci, toplumcu, özgürlükçü, gerçekçi ve yaratıcı yönleri.

EDEBİYAT AKIMLARI: Dünya edebiyatı'na yön veren akımları örnekleriyle topluca yansıtan yapıt.

TÜRK ŞİİR SANATI: Başlangıcından günümüze değin gelen şiir sanatımızı dönemleriyle sergileyen kitap.

EDEBİ SANATLAR ANTOLOJİSİ: Türkçemizin anlatım güzelliğini yaratan edebiyatımızdaki söz figürleri.

ANSİKLOPEDİK EDEBİYAT SÖZLÜĞÜ: Türk ve Dünya edebiyatlarını tümüyle kapsayan eşsiz dev eser.

EDEBİYAT TERİMLERİ KILAVUZU: Edebiyatla ilgili herkesin severek okuyup yararlanacağı el kitabı.

EDEBİYATIMIZDA ŞAİR VE YAZARLAR: Eserlerini hayranlıkla okuduğumuz sanatçıları gösteren antolojik kitap.

TÜRK EDEBİYATÇILAR SÖZLÜĞÜ: Resimleri, yaşamları ve yapıtlarıyla tüm edebiyatçılarımız.

DÜNYA EDEBİYATÇILAR SÖZLÜĞÜ: Resimleri, yaşamları ve yapıtlarıyla tüm dünya edebiyatçıları.

YAZMAK ve KONUŞMAK SANATI: Ortaokulların Türkçe - Kompozisyon derslerinde en yararlı yardımcı kitap.

ÇAĞDAŞ ÖZTÜRKÇE SÖZLÜĞÜ: Yeniden benliğine kavuşan dilimizin sözcüklerini topluca bulacağınız kitap.

DEĞİRMEN DÖNDÜKÇE: Gizlenen gerçek yaşamlarımızı gözlemleyen çelişik izdüşümlü öykülerin kitabı.

CEBRAİL BUZAĞISI: Folklor zenginliklerimizle dopdolu, bilinmeyen Anadolu'muzu anlatan güçlü bir roman.

KOMPOZİSYON SANATI: Konuşmak ve yazmak sanatının tüm koşulları, sözle yazının gizemli kuralları bir arada.